

НАУКОВІ ПРАЦІ **НАУКОВІ ПРАЦІ**

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 34

Кам'янець-Подільський
«Аксиома»
2013

Відповідальний редактор: Л. М. Марчук

Редакційна колегія: С.Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор; О.С. Волковинський, доктор філологічних наук, професор; Л.О. Іванова, кандидат філологічних наук, доцент; О.В. Кеба, доктор філологічних наук, професор; М.Г. Кудрявцев, доктор філологічних наук, професор (науковий редактор); Ю.О. Маркітантов, кандидат філологічних наук, доцент (заступник відповідального редактора); А.А. Марчишина, кандидат філологічних наук, доцент; Л.М. Марчук, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор); Г.Й. Насмінчук, кандидат філологічних наук, професор; А.С. Попович, кандидат філологічних наук, професор (науковий редактор); Б.О. Коваленко, кандидат філологічних наук, доцент; О.С. Силаєв, доктор філологічних наук, професор; Н.М. Сологуб, доктор філологічних наук, професор; О.О. Тараненко, доктор філологічних наук, професор; П.Л. Шулик, кандидат філологічних наук, професор.

*Друкується за ухвалою вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол №11 від 3.10.2013 р.)*

**НЗ4 Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка:
Філологічні науки. Випуск 34. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – 420 с.**

**УДК 80: 001(045)
ББК 80**

Тексти статей подаються в авторській редакції

Рік заснування – 1993. До 1999 р. – Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна

Президією ВАК України (Постанова №1-05/4 від 26 травня 2010 року) збірник перереєстровано як наукове
фахове видання з філологічних наук

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ №14660-3631ПР від 01.12.2008 р.

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІН РОСЛИННИЦЬКОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК

У статті проаналізовано динамічні процеси в рослинницькій лексиці українських східнослобожанських говірок на прикладі однієї семантичної мікрогрупи. Виявлено характер змін репрезентаційного репертуару, які простежено на двох хронологічних зрізах. До аналізу на синхронійному рівні були залучені матеріали сучасних діалектологічних словників, лінгвістичних атласів.

Ключові слова: сема, семема, лексема, маніфестант, номен, динаміка, статика.

У сучасному мовознавстві аксіоматичним стало твердження, що мовленнєва діяльність складається з діалектичної єдності динаміки та статичності, взаємодія цих двох складників існування мови забезпечує рівновагу мовної системи, а абсолютизація одного з чинників неминуче призводить до протиріч в оцінці мовної специфіки. У мові взаємодіють дві сили, одна з яких завжди заважає мовним змінам, щоб зберегти здатність до порозуміння між носіями однієї мови (або діалекту), а інша – більш прихована – діє, причому досить відчутно, на користь змін [11, 136].

Виявленню основних динамічних тенденцій української діалектної системи та окремих її говірок на різних мовних рівнях приділяли увагу Б. А. Шарпило [12], І. О. Варченко [1], П. Ю. Гриценко [4; 5], К. Ф. Герман [2], К. Д. Глуховцева [3], Г. І. Мартинова [7], Л. М. Тищенко [10] О. М. Костів [6] та ін.

Актуальність нашої роботи зумовлена потребою системного дослідження сільськогосподарської лексики як органічного складника лексику східнослобожанських говірок в аспекті динаміки. Джерелами для дослідження послужили власні експедиційні записи, здійснені за питальником у шістьдесяти трьох населених пунктах Східної Слобожанщини, матеріали сучасних діалектологічних словників, лінгвістичних атласів та «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка (СГ).

Мета статті – розкрити особливості змін рослинницької лексики українських східнослобожанських говірок на прикладі однієї СМ (семантичної мікрогрупи) на позначення соломи зернових культур.

За словами В. В. Німчука, словниковий запас живої мови, нагромаджений протягом її історичного усного та писемного функціонування, складається з трьох шарів: активного, широко вживаного в різних сферах життя, пасивного, до якого входять лексеми, використовувані час від часу в мовній практиці, – архаїзми, урочисто марковані елементи тощо, та інертного, який у цей період життя мови не використовується: елементи його існують як фіксації в неопрацьованих або лексикографічно впорядкованих текстах [9, 355]. Отже, різноспрямована динаміка на фоні відносної стабільності – це об'єктивний стан лексико-семантичної системи літературної мови й діалектного мовлення. На цьому наголошував академік О. С. Мельничук, говорячи, що зміни в мовній системі не порушують її загальної стійкості, не призводять до руйнації її внутрішньої єдності, адже „постійно відкритий для входження нових елементів рівень мовної системи – словник – поповнюється новими словами меншою мірою шляхом запозичення з інших мовних систем, ніж шляхом словотворення (включаючи калькування), тобто використання наявних у мові лексичних елементів і закріплених у ній правил творення нових слів. Це забезпечує дальше посилення внутрішньої єдності мовної системи, взаємозв'язок і взаємодію її компонентів і рівнів” [8, 33].

За нашими спостереженнями над рослинницькою лексикою українських східнослобожанських говірок, протягом останнього століття найменше зрушень відбулося в лексиці на позначення зернових культур. Однак, динамічні процеси певною мірою торкнулися й цього шару лексики. Наші попередні дослідження дозволяють констатувати стабільність репертуару назв ядерних сем, зокрема, найменувань традиційних зернових культур. Зміни, переважно, торкнулись репрезентації периферійних сем. Простежимо характер змін на прикладі СМ на позначення соломи зернових культур.

Окреслена СМ в досліджених говірках диференційована залежно від назви рослини, сухе стебло якої позначає, – пшениці, жита, ячменю, вівса, гречки, проса тощо. Репрезентанти сем,

пов'язані із семантичними мікрогрупами найменування хлібних, круп'яних, бобових зернових культур, оскільки мотиваційною основою для них є назви самих рослин.

Сему 'пшенична солома' в усіх досліджених говірках маніфестує двокомпонентна лексема *пше^ннич'на солома*, невеликий ареал обіймає номен *о^зима солома* (34, 49, 50, 51). Монолексеми, що представляють сему, є дериваційними утвореннями від назви рослини. Їх спостережено в незначній кількості говірок і представлено трьома морфемними варіантами: *пше^ннич'н'анка* (2, 13, 24, 27, 39, 40, 35, 36, 37, 38, 46, 47, 48, 58, 60, 61), *пше^ннич'анка* (13, 25), *пше^ннич'ниц'а* (13, 25). Перша й три останні лексеми з незначними фонетичними відмінностями характерні для говірок подільсько-середньонаддніпряньського діалектного суміжжя [АСЛПСДС, к. 22].

Атрибутивним словосполученням *жит'н'а солома* (у пп. 22, 33 – *житна солома*) репрезентовано в усіх східнословобожанських говірках сему 'житня солома'. Паралельно зафіксовано монолексеми, які також є дериватами номена *жито: жит'н'анка* (2, 19, 22, 25, 27, 30, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 52, 53, 54, 57, 58, 60, 61), *жит'анка* (13, 24, 30). Ці номени відомі й у говірках подільсько-середньонаддніпряньського діалектного суміжжя [АСЛПСДС, к. 23].

На позначення семи 'ячмінна солома' в обстежених говірках зафіксовано атрибутивні словосполучення в чотирьох морфемних варіантах, усі мотивовані назвою самої рослини: *йач'м'ін:а солома* (6, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 33, 35, 36, 37, 38, 44, 45, 46, 47, 52, 53, 54, 57, 59, 61, 62, у пп. 17, 18, 19, 20, 23, 28, 46, 47, 57 спостережено фонетичний варіант *йач'мен:а солома*), *йач'нева солома* (3, 22, 34, 49, 50, 51, 63, у пп. 5, 45, 46, 47, 48 виявлено фонетичний варіант *йач'н'ева солома*, у п. 48 – *йашн'ева солома*), *йашна солома* (4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 55, 56, 58, у пп. 1, 2, 4, 16, 29, 45, 52, 58 зафіксовано фонетичний варіант *йач'на солома*). Синтетичні назви представлені похідними від найменування рослини лексемами: *йач'м'інка* (2, 13, 22, 24, 25, 27, 30, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 49, 50, 51, 58), *йач'м'ін:уца* (13, 24), що відомі також у говірках подільсько-середньонаддніпряньського діалектного суміжжя [АСЛПСДС, к. 24].

Сему 'вівсяна солома' репрезентовано в усіх досліджуваних говірках атрибутивним словосполученням *в'іўс'ана солома* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63), яке властиве й говіркам подільсько-середньонаддніпряньського діалектного суміжжя [АСЛПСДС, к. 25]; також спостережено фонетичний варіант *оўс'ана солома* (5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 18, 19, 20, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 63; у пп. 13, 24 виявлено акцентуаційний варіант *оўс'ана солома*). У частині говірок на позначення цієї семи зафіксовано однокомпонентні лексеми-деривати *в'іўсаниц'а* (13, 19, 22, 24, 25, 27, 30, 35, 36, 37, 38, 48, 58, у пп. 19, 35, 36, 37, 38 – *оўсаниц'а*), *оўс'анка* (3, 55, 56, у пп. 13, 24, 33, 48, 58 – *в'іўс'анка*); ці назви відомі й у говірках подільсько-середньонаддніпряньського діалектного суміжжя [Там само].

Більшість номенів, що маніфестують сему 'просяна солома' в східнословобожанських говірках, також є аналітичними назвами, найбільший ареал обіймає атрибутивне словосполучення *прос'ана солома* (1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 63; у пп. 6, 17, 18, 19, 20, 22, 44, 45, 55, 56, 59, 60, 61, 62 помічено акцентуаційний варіант *прос'ана солома*). На невеликому ареалі зафіксовано іменне прийменникове словосполучення *солома с проса* (7, 8, 9, 10, 11, 12). У низці говірок сему репрезентують монолексеми, похідні від найменування рослини: *прос'анка* (2, 22, 48), у 18 говірках (3, 4, 14, 15, 25, 27, 30, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 46, 47, 53, 54, 60) цю лексему вживають паралельно з аналітичними назвами; у п. 58 разом з указаним вище словосполученням спостережено номен *прос'аниц'а*.

Сема 'гречана солома' репрезентована за такою ж моделлю, як усі зазначені вище: її маніфестують в основному аналітичні назви. Передусім, це безприйменникові словосполучення *греч'ана солома* (у всіх досліджених говірках), морфемні варіанти *греч'на солома* (29, 31, 32, 33, 43; у пп. 41, 42 виявлено фонетичний варіант *грешна солома*), *греч'н'ева солома* (45) та прийменникове словосполучення *солома з греч'ки* (7, 8, 9, 10, 11, 12). Спорадично зафіксовано однокомпонентні номени *греч'анка* (2, 3, 15, 35, 36, 37, 38, 48, 60), *греч'іха* (2), уживані паралельно зі словосполученнями. Лексеми *гри^ччана солома*, *гри^ччанка*, *гри^ччиха* спостережено в говірках подільсько-середньонаддніпряньського діалектного суміжжя [АСЛПСДС, к. 27].

Репрезентантами семи 'горохова солома' є одно- та двокомпонентні найменування. Серед однокомпонентних найбільш поширені номени, що є дериватами назви рослини: *горошин':а* (13, 14, 15, 16, 25, 26, 27, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 57); *гороховин':а* (2, 15, 26, 34, 43, 49, 50, 51, 53, 54, 58, 60, 61, 62; у п. 58 спостережено фонетичний варіант *горох'вин':а*); *горох'іўка* (13, 24); *горох'л'анка* (*горох'л'анка*) (60). Подібні утворення поширені в мовному масиві подільсько-середньонаддніпряньського діалектного суміжжя: *горох'віанка*, *горох'вин':а* [АСЛПСДС, к. 60]. У 41 говірці з 63 обстежених зафіксовано атрибутивні словосполучення зі стрижневою лексемою

солома: *горохова солома* (1, 2, 3, 4, 6, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63; цей номен відомий і в говірках подільсько-середньонадніпряньського діалектного суміжжя [Там само]); *бобова солома* (19, 23, 30). Незначні ареали обіймають полісемічні лексеми, що можуть позначати стебла й листя багатьох рослин: *билка* (61, 62; у пп. 13, 31, 32, 33 – словосполучення *билка гороха*); *бадилка* (1, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 34, 49, 50, 51; у пп. 1, 5 – *бадилка гороха*), *бадил'а* (34, 41, 42, 49, 50, 51, 61, 62). Спорадично спостережено прийменникове словосполучення *отходи в'ід гороху* (14, 22). Дериваційні утворення від назви рослини, що доволі активно репрезентують окреслену сему в східнословобожанських говірках, спостережено в СГ: *горохвина* (*горохвини*), *горохвиння*, *горохв'янка*, *горохлянка*, *гороховина*, *горошиння* [СГ I, с. 315 – 316]. Загалом, за останні сто років вони не втратили своєї актуальності, а в говірках обстеженого регіону лише змінили фонетичну структуру.

Ядро репрезентаційної групи назв соломи зернових культур формують атрибутивні словосполучення з центральною лексемою *солома* й прикметником, похідним від назви рослини. Периферію становлять монолексеми, мотивовані назвою відповідної зернової культури, утворені суфіксальним способом за допомогою формантів *-анк-*, *-інк-*, *-иц'*, *-ин':-*, *-іўк-*, напр.: *пше^инич'анка*, *жит'н'анка*, *йач'м'інка*, *в'іўсаниц'а*, *прос'анниц'а*, *горошин'а*, *гороховин'а*, *горох'іўка* тощо. Ці маніфестанти, їх фонетичні й морфемні варіанти виявлено в СГ, зокрема: *вівсяниця*, *вівсянка* [СГ I, с. 203], *горохвина* (*горохвини*), *горохвиння*, *горохв'янка*, *горохлянка* [Там само, с. 315], *гречанка* [Там само, с. 324], *житнянка* [Там само, с. 486], *овсяниця* [Там само III, с. 34], *просяниця*, *просянка* [Там само, с. 484], *пшеничниця* [Там само, с. 504], *ячмінка*, *ячмінниця*, *яшниця* [Там само IV, с. 546]. Крім того, у праці зафіксовано прикметники, похідні від назви рослини, які, імовірно, були компонентами словосполучень, репрезентантів семими 'солома зернових культур': *гороховий* [Там само I: 316], *вівсяний* [Там само: 203], *овсяний* [Там само III: 34], *житний*, *житняний* [Там само I: 486], *просяний* [Там само III: 484], *пшенишний* [Там само: 504], *ячмінний*, *ячний* (*яшний*) [Там само IV: 546], адже в більшості прикладів до відповідних словникових статей названі прикметники поєднано з іменником *солома*.

У сучасному говірковому масиві української мови спостерігаємо назви, притаманні східнословобожанському мовленню, і специфічні діалектні утворення, напр.: поліським говіркам властиві такі номени на позначення соломи зернових культур: *брица* [СПГ, с. 36], *гречаниця* [Там само, с. 59]; західнополіським – *в'івчин:ий* [СЗГ I, с. 64], *в'с'енка* [Там само, с. 77], *гов'с'аниця*, *гоўс'аниця*, *во'с'ениц'а*, *гоўс'ен:ица* [Там само, с. 95], *горохвини*, *горохвин'е*, *горохл'анка* [Там само, с. 104], *гречаниц'а*, *гречанка*, *гречинка*, *гре^ичиц'а* [Там само, с. 108], *житниця*, *житн'іўка*, *житн'оха*, *житн'анка* [Там само, с. 157], *прос'анка* [Там само II, с. 95], *ув'с'енка* [Там само II, с. 217], *йач'м'інка*, *йач'м'ін:иц'а* [Там само II, с. 289], *йачниц'а* [Там само II, с. 290]; говіркам Чорнобильської зони – *оўс'ан'ица*, *оўс'анка* [ГЧЗ, с. 119], *прос'ан'ица*, *гречан'ица* [Там само, с. 120]; нижньонадніпряньським – *орошин'а* [СГНН III, с. 58], *прос'анка* [Там само, с. 290], *пше^инич'н'анка* [Там само, с. 301]; буковинським – *вівсянка* (*вівсенка*) [СБГ, с. 52], *горохлянка*, *горохлянка* (*горохленка*), *гороховиня* (*гороховинє*), *горошанка*, *горошиня* (*горошинє*, *горошині*) [Там само, с. 75], *гречанка* [Там само, с. 76], *житнянка* [Там само, с. 116], *овсяниця* [Там само, с. 359], *ячмінниця* [Там само, с. 687]; надністрянським – *ворохленка*, *гороф'єнка*, *гороф'єнька*, *горофинка*, *горофінка*, *гороф'янка*, *горохвені*, *горохвині*, *горохвини*, *горохвиня*, *горох'унка*, *горохлянка*, *горохлянка*, *горохлянка*, *горохов'єнка*, *гороховинє*, *гороховині*, *горохов'янка*, *горошині* [НРС, с. 83], *гречавинка* [Там само, с. 97], *пріска* [Там само, с. 217], *просенька* [Там само, с. 218]; лемківським – *горохов'янка* [СЛГ, с. 81], *татарчанка* [Там само, с. 383], *ярчанка* [Там само, с. 454]; степовим – *горохл'анка*, *горохлин'а* [СДУГО, с. 25], *йачимінка* [Там само, с. 37]; полтавським – *просяниця* [СДЛП, с. 75].

Отже, як свідчать проаналізовані лексикографічні праці, у діалектному масиві української мови в репертуарі назв соломи зернових культур суттєвих змін за останні сто років не відбулося, за винятком появи поодиноких ендемізмів (*брица*, *ворохленка*, *татарчанка* тощо). У репрезентації семими домінують ті назви, що походять від місцевих найменувань відповідних зернових культур. Найбільше спільних з дослідженими говірками репрезентантів виявлено в говірках подільсько-середньонадніпряньського діалектного суміжжя.

Здійснений аналіз свідчить, що на сучасному зрізі в східнословобожанських говірках, на відміну від інших діалектів української мови, монолексеми на позначення соломи зернових культур відійшли на периферію, поступившись місцем описовим формам – атрибутивним (рідше іменним) словосполученням. Дериваційні утворення, умотивовані назвою рослини, поступово втрачають активність і вже фактично витіснені складеними номенами. Уважаємо, що зараз відбувається початковий етап архаїзації окремих монолексем, зокрема, утворених за допомогою форманта *-иц'*, *-анк-*, напр.: номени *пше^иничниц'а* та *йач'м'ін:иц'а* спостережено лише у двох, а *прос'анниц'а* в одній із 63 обстежених говірок; лексему *оўс'анка* (*в'іўс'анка*) – у восьми говірках,

греч'анка – у дев'яти, проє'анка – у трьох, горохл'анка (горофл'анка) – в одній з обстежених говірок.

Отже, здійснений аналіз показав, що впродовж дослідженого періоду репертуар семантичної мікрогрупи виявив стабільність, а зміни, що мають нерегулярний характер, зачепили переважно формальну, меншою мірою – семантичну структуру лексем.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому дослідженні динамічних процесів у інших сегментах рослинницької лексики.

Цифрові позначення говірок Луганщини

1) с. Лантратівка Троїцького р-ну; 2) смт. Троїцьке; 3) с. Червоноармійське Білокуракинського р-ну; 4) с. Березівка Новопсковського р-ну; 5) с. Покровське Троїцького р-ну; 6) с. Новониканорівка Сватівського р-ну; 7) с. Новочервоне Троїцького р-ну; 8) с. Тарасівка Троїцького р-ну; 9) с. Маньківка Білокуракинського р-ну; 10) с. Малоолександрівка Троїцького р-ну; 11) с. Просторе Білокуракинського р-ну; 12) с. Плахо-Петрівка Білокуракинського р-ну; 13) с. Макарте-тине Новопсковського р-ну; 14) смт. Білолуцьк Новопсковського р-ну; 15) с. Можняківка Новопсковського р-ну; 16) с. Донцівка Новопсковського р-ну; 17) с. Хомівка Сватівського р-ну; 18) с. Гончарівка Сватівського р-ну; 19) м. Сватове; 20) с. Свистунівка Сватівського р-ну; 21) с. Маньківка Сватівського р-ну; 22) смт. Білокуракине; 23) с. Нещеретове Білокуракинського р-ну; 24) с. Закотне Новопсковського р-ну; 25) с. Заайдарівка Новопсковського р-ну; 26) с. Новорозсош Новопсковського р-ну; 27) смт. Новопсков; 28) с. Писарівка Новопсковського р-ну; 29) с. Риб'янцеве Новопсковського р-ну; 30) с. Піски Новопсковського р-ну; 31) с. Сичанське Марківського р-ну; 32) с. Кризьке Марківського р-ну; 33) с. Бондарівка Марківського р-ну; 34) с. Підгорівка Старобільського р-ну; 35) с. Голубівка Кремінського р-ну; 36) с. Новоборове Старобільського р-ну; 37) с. Чмирівка Старобільського р-ну; 38) м. Старобільськ; 39) с. Бондаре-ве Старобільського р-ну; 40) с. Веселе Старобільського р-ну; 41) с. Брусівка Біловодського р-ну; 42) с. Литвинівка Біловодського р-ну; 43) с. Курячівка Марківського р-ну; 44) с. Семикозівка Біловодського р-ну; 45) с. Великоцьк Міловського р-ну; 46) с. Стрільцівка Міловського р-ну; 47) с. Калмиківка Міловського р-ну; 48) с. Мусіївка Міловського р-ну; 49) с. Червонопопівка Кремінського р-ну; 50) м. Кремінна; 51) с. Нова Астрахань Кремінського р-ну; 52) с. Шульгинка Старобільського р-ну; 53) с. Штормове Новоайдарського р-ну; 54) с. Переможне Новоайдарського р-ну; 55) с. Євсуг Біловодського р-ну; 56) с. Парневе Біловодського р-ну; 57) с. Верхньобогданівка Станично-Луганського р-ну; 58) смт. Біловодськ; 59) с. Данилівка Біловодського р-ну; 60) смт. Новоайдар; 61) с. Дмитрівка Новоайдарського р-ну; 62) с. Царівка Новоайдарського р-ну; 63) с. Обозне Слов'яносербського р-ну.

Список лексикографічних праць та їх умовних скорочень

АСЛПСДС – Тищенко Т. М. Атлас сільськогосподарської лексики подільсько-середньо-наддніпрянського діалектного суміжжя / Т. М. Тищенко. – Умань : РВЦ „Софія”, 2007. – 193 с.

ГЧЗ – Говірки Чорнобильської зони: Системний опис / П. Ю. Гриценко, Г. В. Воронич, Л. І. Дорошенко та ін. – К. : Довіра, 1999. – 271 с.

НРС – Шило Г. Наддніпрянський регіональний словник / Г. Шило. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СГ – Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – Репринт. вид. – К. : Лексикон, 1996. – Т. 1 – 4.

СДЛП – Сизько А. Г. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини / А. Г. Сизько – Д., 1990. – 99 с.

СДУГО – Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко – О., 1958. – 78 с.

СЗГ – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1 – 2.

СЛГ – Пиртей П. С. Словник лемківської говірки (матеріали до словника) / П. Г. Пиртей. – Івано-Франківськ, 1986 (1980 – 1986). – 469 с.

СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.

СГНН – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко – Запоріжжя, 1992. – Т. 1 – 4.

Список використаних джерел

1. Варченко І. О. Фонетичні зміни в одній західнополтавській говірці / І. О. Варченко // Українська діалектологія і ономастика / ред. К. К. Цілуйко. – К., 1964. – С. 14 – 28.

2. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: Фонетика, фонологія / К. Ф. Герман. – Чернівці : Рута, 1995. – 391 с.
3. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок : монографія / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.
4. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с.
5. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1984. – 227 с.
6. Костів О. М. Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях (на матеріалі II тому АУМ) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. М. Костів. – Л., 2003. – 23 с.
7. Мартинова Г. І. Діалектний словотвір: Досягнення і перспективи досліджень / Г. І. Мартинова // зб. наук. доп. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 542 – 547.
8. Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 22 – 34.
9. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 414 с.
10. Тищенко Л. М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південнословобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. М. Тищенко. – К., 2002. – 19 с.
11. Хёнингсвальд Г. Существуют ли универсалии языковых изменений? / Г. Хёнингсвальд // Зарубежная лингвистика. – М. : Прогресс, 1999. – Ч. II: Новое в зарубежной лингвистике. – С. 132 – 159.
12. Шарпило Б. А. До питання про генезис діалектних груп української мови / Б. А. Шарпило // Тезиси докладов и сообщений по итоговой научной конференции за 1964 год. – Луганск, 1965. – С. 90 – 96.

Summary. The article analyzes the dynamics processes in plants' vocabulary of Ukrainian East-Slobozhan dialects on example of a semantic microgroup. The nature of representative repertoire changes, which traced in two chronological sections is defined. The analysis on the synchronic level involves materials of modern dialectological dictionaries, linguistic atlases.

Key words: *sema, sememe, lexeme, manifestant, nomen, dynamics, statics.*

УДК 811.11

О.В. Бабенко

АФОРИЗМИ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглядаються функціонально-прагматичні аспекти афоризмів у політичному дискурсі. Афоризм досліджується як тип малоформатного тексту і як тип висловлювання, що володіє семіотичним і комунікативним статусом. Матеріалом дослідження є афоризми Маргарет Тетчер.

Ключові слова: *афоризми, функції, типологія, інформативність, прагматика, політичний дискурс.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розширення інтересів сучасної лінгвістики залучає у сферу своєї уваги багатообразні комунікативні процеси, що супроводжують людську діяльність. Мова – джерело колективного досвіду людства, який виражається у значенні слів та стійких словосполучень, в прецедентних текстах, що визначають приналежність людей до тієї чи іншої культури чи етносу. Особливу роль у передачі колективної та індивідуально-авторської мудрості від покоління до покоління грають афоризми, які виражають найбільш важливі ідеї у стисnutій та лаконічній формі. Афоризми не раз привертали до себе увагу мовознавців, але разом з тим як тип англомовного тексту з позицій функціонального підходу і прагматики в ракурсі політичного дискурсу залишаються недостатньо вивченими, що і зумовило актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ідеї вивчення лінгвістики тексту та мови особистості виражені в наукових працях О.М. Пешковського, І. О. Бодуена де Куртене, В. фон Гумбольдта, Е. Сепіра, А. Вежбицької, Е. Бенвениста, Ф. де Сосюра, М.М. Бахтіна. Концепції цих учених були розвинуті в дослідженнях Г.І. Богина, Ю.М. Караулова, І.Р. Гальперіна, І.М. Колегаєвої, Є.В. Іванцової, Є.Ю. Ваганової, Л.А. Нефьодової, Є.В. Патрушевої, Т.М. Ващук, О. С. Фоменко. Лінгвістика тексту – напрям лінгвістичних досліджень, об’єктом яких є правила побудови зв’язного тексту і його смислові категорії. Вона займається з’ясуванням глибинних смислів, які містяться в певному тексті. Інтерес до даного міждисциплінарного дослідження безпосередньо пов’язаний з глибинними соціальними змінами в суспільстві.

Мета дослідження – розглянути функціонально-прагматичні особливості афоризмів Маргарет Тетчер.

Афоризми відносяться до категорії універсальних висловлювань, які «володіють гранично широкою семантикою, відсутністю безпосереднього зв’язку з реальністю, з переходом в область «чистої ідеї» [4, 56]. У перекладі з грецької *aphorismos* – коротке висловлювання, У перекладі з грецької «*aphorismos*» – короткий вислів, «це дотепна словесна мініатюра, висловлювання, іноді парадоксальне і завжди мудре, влучне і розкриває незвичайний бік звичайного» [2, 52]. У теперішній час існує тенденція розглядати афоризм як тип малоформатного тексту і як тип висловлювання, що володіє семіотичним та комунікативним статусом.

В плані класифікації афористичних висловлювань розрізняють наступні типи: прислів’я та приказки (у фольклорі); гноми або сентенції (літературні афоризми без імені автора); апофтегми (афоризми, приписані одній особі); максими (афоризми морального змісту) [7].

Афоризми є багатофункціональними типами висловлювань. Багатофункціональність афоризмів пояснюється різними типами інформації. І.Р. Гальперін виділяє наступні типи інформативності тексту в афоризмах: «змістовно-фактуальна інформація; змістовно-концептуальна інформація; змістовно-підтекстова інформація» [5, 28].

Афоризмам притаманні такі функції: комунікативна (адресант-текст-адресат); номінативна (констатація певного стану справ, явищ); естетична (естетичний вплив на адресата); директивна (спонування до певного способу дії або поведінки); дефініційно-оцінкова (узагальнення знань шляхом дефініцій); кумулятивна (можливість за допомогою мови зберігати, накопичувати знання) [1, 3, 7, 9].

Політичний дискурс являється складним об’єктом дослідження, оскільки лежить на перехресті різних дисциплін – політології, соціальної психології, лінгвістики і пов’язаний з аналізом форми, задач і змісту дискурсу, що використовується в певних (“політичних”) ситуаціях [6, 11].

Для досягнення основних цілей даного дискурсу політичні діячі наділяють свою мову яскравою формою з допомогою різноманітних мовних засобів виразності, арсенал яких достатньо великий, а інтенсивність взаємодії висока. Матеріалом даної статті є афоризми Маргарет Тетчер, яка пішла з життя в квітні 2013 р. Ставши першою жінкою прем’єр-міністром Британії, Тетчер повільними, маленькими кроками досягла найвищої вершини влади еліти, орієнтованої на чоловічу перевагу, присвятивши своє життя цілеспрямованості та боротьбі. Леді Тетчер (вона була “посвячена у лицарі” в 1993 році) залишила незгладимий слід в історії своєї країни і вплинула на образ мислення всього британського суспільства, але, можливо, найбільший спадок вона залишила для цілеспрямованих молодих жінок-лідерів, що бажають слідувати за її стопами не лише у Великобританії, але і в усьому світі. У зв’язку з цим особливо цікавим для нас здався аналіз її крилатих висловів. Проаналізуємо деякі з них [10].

Оскільки Тетчер була неперевершеним оратором, у нашій вибірці зустрічаються афоризми з яскраво вираженою комунікативною направленістю. Ставлячи злободенні запитання, прем’єр-міністр ніби викликає співрозмовника на обговорення.

“Do you think you would ever have heard of Christianity if the Apostles had gone out and said, "I believe in consensus?"

“Defeat? I do not recognize the meaning of the word.”

«Як ви думаєте, ви коли-небудь почули б про християнство, якби апостоли вийшли в світ і сказали «Я вірю в консенсус?».

«Поразка? Я не розумію значення цього слова».

Наступні приклади характеризуються номінативною функцією, націленою на констатацію певних явищ, фактів, положення справ на міжнародній політичній арені.

“Europe will never be like America. Europe is a product of history. America is a product of philosophy.”

“Standing in the middle of the road is very dangerous; you get knocked down by the traffic from both sides.”

«Європа ніколи не буде Америкою. Європа була створена історією. Америка – філософією».

«Стояти посеред дороги – дуже небезпечно; вас зіб’є транспорт з обох сторін».

“No one would remember the Good Samaritan if he'd only had good intentions, he had money as well.”

“My policies are based not on some economics theory, but on things I and millions like me were brought up with: an honest day's work for an honest day's pay, live within your means, put by a nest egg for a rainy day, pay your bills on time, support the police.”

В аналізованих висловлюваннях відображені загальносвітові проблеми, політичне кредо автора, її переконання, життєва філософія.

Цікавими, на наш погляд, є афоризми гендерної складової. Автор використовує антитезу, паралелізм, застосовує імперативні конструкції з метою досягнення прагматичного ефекту на жіночу частину електорату.

“In politics, If you want something said, ask a man; if you want something done, ask a woman.”

“Any woman who understands the problems of running a home will be nearer to understanding the problems of running a country.”

“There is no such thing as Society. There are individual men and women, and there are families.”

З директивною функцією можна виділити наступні афоризми:

“Let our children grow tall, and some taller than others if they have it in them to do so.”

“Pennies don't fall from heaven – they have to be earned here on Earth.”

“We must stop thinking of the individual and start thinking about what is best for society.”

“Don't follow the crowd, let the crowd follow you.”

“You don't tell deliberate lies, but sometimes you have to be evasive.”

“Democratic nations must try to find ways to starve the terrorist and the hijacker of the oxygen of publicity on which they depend.” You may have to fight a battle more than once to win it.”

Директивна функція афоризмів, що розглядаються, полягає у взаємодії на адресата, а саме: в управлінні, направленні, потребі здійснити, чи не здійснити певну дію. Вони містять пряме спонування до певного способу дії або поведінки, яке виражається або імперативним чином, або через пораду, рекомендацію, побажання. З допомогою афоризмів оратор досягає певних *прагматичних* ефектів, пов'язаних з завоюванням уваги і маніпулюванням аудиторією. Крім того, незалежно від інших прагматичних функцій, вирази, що використовуються в інформаційно значимих відрізках виступів, сприяють реалізації принципу економії зусиль та часу. Промовець отримує можливість в **стиснутій формі** передати необхідне повідомлення, а слухач легше сприймає інформацію.

Висновки. Афоризмам як багатофункціональним типам висловлювань властивий різноманітний набір прагматичних функцій, але практично кожне висловлювання сприяє встановленню та підтримці контакту з аудиторією, поширюється на психологічний бік адресата (відчуття, сприйняття, уявлення), завдяки використанню афоризмів у своїх виступах Маргарет Тетчер висловлює свої думки лаконічніше, більш інформативно, образно і емоційно. У них відображені певні стереотипи поведінки, а також загальнолюдські, національні, групові та індивідуальні цінності. У плані афористичної типології автору властиві апофегми і максими. Для проаналізованих прикладів афористичних висловлювань характерні номінативна і директивна функції.

Перспективи подальших розвідок. Перспективним можна вважати вивчення поставленої проблеми на матеріалі інших мов, порівняння специфіки використання мовних афоризмів у по-

«Ніхто не запам'ятав би доброго самаритянина, якби у нього були тільки благі наміри. У нього були ще й гроші».

«Моя політика базується не на деякій економічній теорії, а на речах, на яких я і мільйони таких як я виховувались: чесний робочий день за чесну оплату робочого дня, життя за заробіток, залишена записка на чорний день, своєчасна оплата, підтримка поліції».

«В політиці, якщо хочеш, щоб щось було сказано – попроси про це чоловіка; якщо хочеш, щоб щось було зроблене – попроси жінку».

«Будь-яка жінка, що розуміє проблеми, які виникають в управлінні будинком, може зрозуміти проблеми, що виникають в управлінні країною».

«Суспільства як такого не існує: є лише чоловіки, жінки і сім'ї».

«Нехай наші діти ростуть високими, а деякі – вище інших, якщо таке прагнення в них закладене».

«Копійки не падають з неба – їх повинні заробляти тут, на Землі».

«Час перестати думати про окрему особистість і почати думати про те, що більш за все потрібне соціуму».

«Не ідіть за натовпом, нехай він йде за вами».

«Вам не потрібно казати відому брехню, але іноді вам варто бути унікальними».

«Демократичні країни повинні намагатися знайти способи як змусити терористів та викрадачів літаків відчувати голод без кисню публічності, від якого вони залежать. Можливо, вам доведеться вести бій кілька разів, щоб виграти».

«Демократичні країни повинні намагатися знайти способи як змусити терористів та викрадачів літаків відчувати голод без кисню публічності, від якого вони залежать. Можливо, вам доведеться вести бій кілька разів, щоб виграти».

«Нехай наші діти ростуть високими, а деякі – вище інших, якщо таке прагнення в них закладене».

«Копійки не падають з неба – їх повинні заробляти тут, на Землі».

«Час перестати думати про окрему особистість і почати думати про те, що більш за все потрібне соціуму».

«Не ідіть за натовпом, нехай він йде за вами».

«Вам не потрібно казати відому брехню, але іноді вам варто бути унікальними».

«Демократичні країни повинні намагатися знайти способи як змусити терористів та викрадачів літаків відчувати голод без кисню публічності, від якого вони залежать. Можливо, вам доведеться вести бій кілька разів, щоб виграти».

«Демократичні країни повинні намагатися знайти способи як змусити терористів та викрадачів літаків відчувати голод без кисню публічності, від якого вони залежать. Можливо, вам доведеться вести бій кілька разів, щоб виграти».

«Демократичні країни повинні намагатися знайти способи як змусити терористів та викрадачів літаків відчувати голод без кисню публічності, від якого вони залежать. Можливо, вам доведеться вести бій кілька разів, щоб виграти».

«Демократичні країни повинні намагатися знайти способи як змусити терористів та викрадачів літаків відчувати голод без кисню публічності, від якого вони залежать. Можливо, вам доведеться вести бій кілька разів, щоб виграти».

«Демократичні країни повинні намагатися знайти способи як змусити терористів та викрадачів літаків відчувати голод без кисню публічності, від якого вони залежать. Можливо, вам доведеться вести бій кілька разів, щоб виграти».

літичних дискурсах різних країн. Плідним представляється аналіз лінгвокультурологічного потенціалу досліджуваного матеріалу.

Список використаних джерел

1. Аммер А. В. Вербализация фрагмента концептосферы «морально-этические ценности» в афоризмах и пословицах (на материале английского и русского языков) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Анна Владимировна Аммер. – Воронеж, 2005. – 186 с.
2. Боров Ю. Б. Эстетика. Теория литературы [Текст] : энциклопедический словарь терминов / Ю. Б. Боров. – М.: Астрель Аст., 2003. – 575 с.
3. Ваганова Е. Ю. Афоризм как тип текста в аспекте интертекстуальности: на материале немецкого языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Екатерина Юрьевна Ваганова. – Калининград, 2002. – 261 с.
4. Гаврилова Е. Н. Универсальные высказывания и другие обобщающие суждения / Гаврилова Е. Н. // Филологические науки: науч.-теор. журн. – 1986. – №3. – С. 56.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
6. Демьянков В. З. Эффективность аргументации как речевого воздействия // Проблемы эффективности речевой коммуникации. Сб. научно-аналитических обзоров. [Текст] – М.: ИНИОН АН СССР, 1989. – 89 с.
7. Дмитриева О. А. Культурно-языковые характеристики пословиц и афоризмов (на материале французского и русского языков): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Ольга Александровна Дмитриева. – Волгоград, 1997. – 189 с.
8. Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 750 с.
9. Патрушева Е. В. Лингвокультурологический и функционально-прагматический аспекты афоризмов в политическом дискурсе): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Екатерина Владимировна Патрушева. – Ставрополь, 2011. – 247 с.
10. Margaret Thatcher Quotes electronic resource] access mode: http://www.brainyquote.com/quotes/authors/m/margaret_thatcher.html, date 09.07.13.

Summary. The article deals with functional and pragmatic aspects of aphorisms in a political discourse. “Aphorism” is investigated as a type of a small-format text and a type of a statement which possesses some semiotic and communicative aspects. The research is based on Margaret Thatcher’s aphorisms.

Keywords: aphorisms, functions, types, informational content, pragmatics, political discourse.

УДК 299.18:003:811.16

О.В. Бабенко

ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ: ІСТОРИЧНІ, КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглядаються основні періоди хрещення Київської Русі у єдності з виникненням слов’янської писемності на різних історичних етапах, аналізуються лінгвістичні, культурологічні, морально-етичні аспекти створення двох слов’янських абеток (глаголиці й кирилиці), освітлюється значущість кирило-мефодіївських перекладів для розвитку церковнослов’янської мови (основної мови писемності Київської Русі до кінця XVII століття).

Ключові слова: хрещення Київської Русі, глаголиця, кирилиця, кирило-мефодіївські переклади, церковнослов’янська мова, писемність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У 2013 році виповнюється 1025 років хрещення Київської Русі й 1150 років створення слов’янської абетки. У зв’язку з цим нам здається особливо актуально проаналізувати ці події в єдності і взаємозв’язку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. 863 рік традиційно вважається періодом створення слов’янської азбуки. 988 рік – офіційна дата прийняття християнства на території Київської Русі. Однак, зерно, ґрунт для цієї епохальної події були підготовлені набагато раніше. В історії Київської Русі нараховують до п’яти епохальних періодів хрещення:

- 1) проповідницька місія святого апостола Андрія;

- 2) переклад Святого Письма і богослужбових книг на слов'янську мову рівноапостольними Кирилом й Мефодієм та їхніми учнями;
- 3) хрещення перших князів київських Аскольда і Діра;
- 4) хрещення великої княгині Ольги;
- 5) хрещення великого князя Володимира [4].

Християнізація народів, що населяли неосяжні простори Київської Русі, була досить довгим процесом, який тривав протягом дев'яти наступних століть.

Проблему витоків прийняття християнства в Київській Русі й формування слов'янської писемності розглядало чимало вчених різних галузей знань: історики, історіографи, богослови, бібліографи, літературознавці, лінгвісти, палеослависти, перекладачі.

У «Повісті минулих літ» можна знайти перше трактування вислову «хрещення Русі». В історії Нового часу розрізняють іншу термінологію. Так, В.Н. Татіщевим вперше ужитий термін «хрещення слов'ян і Русі», а М.М. Карамзіним «хрещення Росії» [7], [2]. Наряду з цими поняттями в літературі також є й інші терміни: «введення християнства», «просвіщення Русі», «друга релігійна реформа Володимира» та інші. Ще й досі ведуться суперечки між дослідниками відносно дати хрещення Київської Русі.

Відносно витоків слов'янських абеток, їхньої структури і значущості ще й досі ведуться гарячі дискусії. В сучасній славистиці прийняті такі точки зору. В першій половині XVII ст. Рафаїл Ленакович в діалозі «De litteris antiquorum Illyriorum», в XVII ст. граф Клемент Грубісич у своїй книзі «In originem et historiam alphabet Slavonic Glagolitici, vulgo Hieronymiani disquisitio» (Походження й історія Глаголичного Слов'янського алфавіту, дослідження Вульгати Ієроніма), в XIX ст. російський філолог-славист І.І. Срезневський доходять до висновку, що глаголиця є давньою абеткою язичницьких слов'ян і, відповідно, є більш давньою, ніж кирилиця.

Вивченням старослов'янської мови займалися також багато видатних палеославистів минулого: О. Л. Дювернуа, В.О. Погорелов, О.І. Соболевський, С.М. Северянов, М.Н. Сперанський, Є.М. Верещагін, П.О. Лавров, С.М. Кульбакін, В.М. Щепкін, Г.А. Ільїнський, Є.Ф. Карський, М.М. Дурново, В.В. Виноградов, О.О. Шахматов, А.С. Львов і чимало інших вчених. Великий внесок у «відкриття» давньоруської літератури, застосування формального методу до творів давньої й середньовічної літератури зробив М.С. Трубецької [5, 17].

Разом з тим, звернення до витоків власне лінгвістичного, культурного й історичного досвіду є характерною властивістю мовної спільноти, об'єктом уваги носіїв мови, що й зумовило актуальність запропонованої статті.

Мета дослідження — зіставити й проаналізувати основні етапи формування слов'янської писемності в єдності з прийняттям християнства на території Київської Русі.

Виклад основного матеріалу. В ранньохристиянських документах описано, як учні Ісуса Христа розійшлися по всьому світу проповідувати Його вчення, і кожен з них вирушив на певну територію. Андрій відправився в Скіфію (Східну Європу). Перекази про апостола Андрія пізніше попали і в «Повість минулих літ»: «И заоутра вѣставъ рече к сущимъ с нимъ ученикомъ: «Видите горы сия яко на сихъ горахъ вѣсияеть благодать Божия; иматъ и городъ великъ быти, и церкви многы иматъ Богъ вѣздвигнути». И вѣшедъ на горы сия, и благослови я, и постави крестъ. И помолвися Богоу, и слѣже съ горы сея, идеже послѣ же бысть Киевъ» [1, 6-7].

Найдавніші свідчення про проповідь святого апостола Андрія відносяться до початку третього століття. Преподобний літописець Никифор Каліста (XIV ст.) описує шлях святого благовісника від Херсонеса вверх по Дніпру до Києва, а від Києва далі по Дніпру та інших річках до Новгороду і Варязького моря. Проповідницька місія тривала близько сорока років, і як результат було послаблено ідолопоклонство й вогнепоклонство, знищено жорстокий звичай приносити в жертву богам немовлят і з'їдати трупи мертвих людей. Але до істинної християнізації було ще далеко. Приблизно в той же час починає формуватися слов'янське письмо, яке, згідно з дослідженнями останніх десятиріч, виникло не пізніше середини I тисячоліття н. е. Процес створення слов'янської писемності був тривалий і складний. Давньоболгарський просвітник кінця IX – початку X ст. чорноризець (монах) Храбр в першому нарисі історії слов'янської писемності «Сказаніє о письменах» писав про те, що древні слов'яни мали два види письма – риси і рези, присутні на предметах «черняхівської культури». Основна частина «Сказанія» показувала, що створення слов'янської абетки стало заключним етапом багатовікового процесу створення писемності. Чорноризець Храбр писав, що Костянтин (Кирило) спирався на досвід створення алфавітів світу і почав свою азбуку з тієї ж букви «аз», що й більш ранні єврейський та грецький алфавіти. Відома навіть дуже гарна «Солунська легенда», згідно з якою голуб в дзьобі приніс Костянтину в'язку слов'янських літер; він сховав їх за пазуху, і вони «ввійшли в його тіло». Великий просвітник упорядкував слов'янське письмо і таким чином здійснив науковий подвиг.

Ідея створення особливого письма для слов'ян була одним із проявів широких політичних планів Візантійської держави і Церкви IX ст., направлених на залучення до сфери впливу Візантії нових територій, і тому числі й слов'янських держав.

Відомий факт, коли послы із Великої Моравії прибули в Константинополь до візантійського імператора Михаїла III з проханням послати їм християнського проповідника, який знає слов'янську мову, і вибір припав на Костянтина, грека за походженням (за найбільш поширеною версією), який вільно володів слов'янською мовою як рідною і славився неабиякими богословськими й філологічними знаннями. Першим, ще до від'їзду в Моравію, було перекладено Євангеліє типу короткого апракосу. В «Прогласі», великій віршованій передмові до перекладу Євангелія, Костянтин переконує: «душа безбуквена (тобто людина, не ознайомена з текстом Святого Письма) – мертва есть» і з наснагою закликає слов'ян прийняти слово Божественної Премудрості, викладене зрозумілою для них мовою, записаною спеціально створеними для цього буквами слов'янської абетки [3].

Почату роботу було продовжено у Моравії. В другій половині дев'ятого століття завдяки Костянтину (Кирилу), його старшому брату Мефодію та їхнім учням були перекладені Апостол, Парамейник і Псалтирі, тексти Літургії, Службника, Требника, Часослова, збірка постанов церковних соборів, які визначали норми внутрішнього церковного життя «Номоканон Іоана Схоласстика», трактат «Великий апологетик» та інші релігійні тексти. Варто зауважити, що такі рукописи, як «Київські листки, або Київський мисал» (10 в.), Зографське, Маріїнське та Ассеманієве євангелія, «Збірник Клоца», «Синайська псалтир» і «Синайський требник» (11 в.) були найдавнішими пам'ятками глаголичного письма.

Глаголиця – одна з двох слов'янських абеток, яка була винайдена в 863 (або 855) братами ще до від'їзду до Моравії. Дана абетка, яка майже повністю співпадала з кирилицею за алфавітним складом, розміщенням і звуковим значенням літер, різко відрізнялась від нею за формою літер [8, 105]. «Житіє Кирила» так розповідає про створення слов'янської абетки: «З допомогою свого брата, святого Мефодія (Михаїла) і учнів Горазда, Климента, Сави, Наума й Ангеляра він склав слов'янську абетку і переклав на слов'янську мову книги, без яких не могло здійснюватися богослужіння.

Створення кирилиці датують епохою болгарського царя Симеона (893-927). Найбільш ймовірною в наш час вважається точка зору, згідно з якою Кирило й Мефодій створили глаголицю, а кирилицю створив учень Кирила Климент Охридський. Глаголиця вважалась язичницьким письмом, а кирилиця – християнським. В кирилиці всього двадцять чотири літери, подібні грецьким:

а в г д є з н і к л м н о п р с т оу ф х ѡ ѱ ѣ ѡ,

і чотирнадцять – слов'янські:

в ж з л ц ч ш ѣ м ю ѡ [6].

Проаналізуємо літери кирилиці:

Азь – “я”; Буки – літери, письменна; Веди (веде) – “пізнав”, яка утворилась від утворення минулого часу від слова “водити” – знати, ведати, тощо.

Об'єднавши акрофонічні назви всіх літер абетки, можна отримати такий текст: «Азь буки веде. Глаголь добро есте, Живите зело, земля, и, иже како люди, мыслите наш онъ покой. Рцы слово твердо – укъ фърътъ херъ. Цы, черве, шта ъра юсь яти». Для порівняння співставимо з відомим сучасним перекладом: «Я знаю літери: лист це надбання. Трудіться старанно, земляни, як личить розумним людям – осягати світобудову! Несіть слово переконано: знання – дар Божий! Держайте, вникайте, щоб суцього світло осягнути!»

Отже, в самій слов'янській абетці йде повне послання (Євангеліє), що передбачає наявність бога, його центр буття, сенс людини.

Важливим плодом спільного співробітництва солунських братів і моравської знаті є стародавній пам'ятник слов'янського права – «Закон судний людям».

Після смерті Костянтина-Кирила в 869 р. Мефодій та його учні продовжили переклад основного складу канонічних книг Вітхого і Нового Заповітів, який був завершений на початку 80-х років IX ст.

Таким чином, в той час, коли за проханням київського князя Аскольда, який правив разом з князем Діром, візантійський імператор послав до нього єпископа для хрещення Київської Русі (близько 866 р.), на сусідніх з Руссю слов'янських землях уже існував і успішно використовувався повний корпус богослужбних та віронавчальних текстів слов'янською мовою, а також були підготовлені священнослужителі серед слов'ян [3].

Княгині Ользі судилося стати особистістю в історії, яка відкрила залізні засуви язичництва. У 955 р. в Константинополі (Царгороді) вона прийняла християнську віру і була хрещена. Княгиня Ольга фактично правила Руссю, будучи регентом за сина Олега-язичника, який з дружиною постійно ходив у воєнні походи. Саме вона усвідомила необхідність міжнародних зв'язків, необхідність увійти до ойкумени всіх східноєвропейських держав.

В часи правління Володимира (978-1015) Великому князю Київському імпонувала Візантійська модель державного устрою. Він усвідомлював, що Візантія – це певна модель взаємовідносин між релігією та державою, де держава грає первинну роль. Неперевершена краса візантійського

богослужіння, наявність сильної державної влади були основними факторами, які приваблювали Володимира. Вибір у нього був із п'яти варіантів: іслам; іудаїзм; західне «латинське» християнство; православ'я; язичництво.

Оскільки Володимир мав намір будувати централізовану державу з опорою на церкву, вибір у підсумку припав на православ'я. Згідно з літописом в 987 році Володимир на боярській раді прийняв рішення про хрещення «за законом грецьким». В 988 році він захопив Корсунь (Херсонес в Криму) і зажадав сестру візантійських імператорів Василя II й Костянтина VIII Анну за дружину, погрожуючи війною. Імператори погодились, зажадавши в свою чергу хрещення князя, щоб сестра вийшла за єдиновірця. Отримавши згоду Володимира, візантійці прислали до Корсуня Анну зі священниками. Напередодні князь дуже захворів, осліп, але на вимогу Анни прийняв обряд хрещення разом зі своєю дружиною і прозрів. Після церемонії він повернувся до Києва, де зразу ж звелів знищити язичницькі ідоли. Настав незабутній і єдиний в руській історії світанок Хрещення киян у водах Дніпра. Напередодні святий Володимир оголосив у місті: «Якщо хтось завтра не прийде до ріки — багатий чи бідний, жебрак або раб — буде мені ворогом». Священне бажання святого князя було виконано беззаперечно. Прийняття християнства означало зміну історичного курсу. Це була епохальна подія не лише для Київської Русі, не лише для Європи, але й для всього світу. Разом з ним була прийнята система Євангельських цінностей, яка не існувала в язичницькому суспільстві, яка багато в чому стала визначати і відношення людей не лише в сім'ї, але й в суспільстві. Прийняття християнства сприяло об'єднанню жителів різних земель в культурну й політичну спільність, широкому розповсюдженню в Київській Русі грамотності, освіти, виникненню власної давньоруської літератури, розвитку церковного зодчества й іконопису. При зборах і монастирях виникли перші бібліотеки. Почала розвиватися оригінальна давньоруська література – релігійна й світська (літописи, слова, повчання, житія).

На основі старослов'янської мови кирило-мефодіївських перекладів з потоком часу склалася церковнослов'янська мова, яка була основною мовою писемності на Русі до кінця XVII століття і досі є мовою православного богослужіння у східнослов'янському ареалі.

На основі кириличного алфавіту утворилась болгарська (кінець IX ст.), давньоруська (XI ст.), сербська (XII ст.) з локальним боснійським варіантом, слов'яномовні валаська і молдавська (XIV–XV ст.), румунська (XVI ст., в 1864 перекладена на латинську графіку) та інші писемності.

В 1708-1710 рр. за розпорядженням Петра I. на основі кирилиці був створений громадянський шрифт для використання в діловій писемності й світському друці. Кількісний і якісний склад цього алфавіту визначені реформою 1918 року. Протягом другої половини XVIII – початку XX ст. модернізований руський варіант кирилиці став основою сучасних алфавітів православних слов'янських країн: Сербії, Болгарії, України, Росії, Білорусі й Македонії [2].

Висновки і перспективи подальших розвідок. В результаті багатолітніх праць духовенства, вчених-філологів, вчителів, державних діячів утворився єдиний культурний ареал греко-слов'янської писемності, який включає різні національні мови і культурні традиції. Проблеми вивчення історії виникнення держави, старослов'янської мови, давньоруської літератури на етапі розвитку сучасного мовознавства є актуальними з причин екстралінгвістичного характеру, а також педагогічними особливостями вищої та середньої школи, морально-етичною та культурологічною значущістю, що і визначає перспективи подальших опрацювань, де кожне джерело може стати предметом окремого вивчення.

Список використаних джерел

1. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – 1962. – Т. 2. – С. 6-7.
2. Карамзин Н. М. История Государства Российского. Т.1, глава 9. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.magister.msk.ru/library/history/karamzin/kar01_09.htm
3. Левшун Л. В. Святые равноапостольные Кирилл и Мефодий – создатели славянской письменности. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://izdatsovet.by/1150-let-so-vremeni-sozdaniya-slavyanskoj-azbuki/novoe-nauchnoe-issledovanie-o-vozniknovenii-slavyanskoj-pismennosti-i-kreshhenii-rusi-izdano-v-minske.html#more-3044>
4. м. Макарий История Русской церкви. Том 1. Отдел 2. Глава 1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/history/makary/mak1201.htm#number1>
5. Пронина Е.В. Особенности функционально-семантических классов глагольной лексики старославянского языка: дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.01 / Елена Викторовна Пронина. – Орёл. 2002. – 269 с.
6. “Сказание о письменах Черноризца Храбра”. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.websib.ru/~gardarika/bukvi/book.htm>
7. Татищев В. Н. История Российская, глава 3. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/history/tatisch/tatis003.htm>

8. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия. 1988. – 685 с.

Summary. The article deals with the main periods of the baptism of Kyivan Rus' in unity with the emergence of Slavic Literature in different historical stages, analyzes linguistic, cultural, moral aspects of the formation of two Slavic alphabets, the Glagolitic alphabet and the Cyrillic alphabet, emphasizes the importance of the Saints Cyril and Methodius's translations for the creation of the Old Church Slavonic language (the main language of writing in Russia by the end of the XVII-th century.)

Keywords: Baptism of Kyivan Rus', the Glagolitic alphabet, the Cyrillic alphabet, the Saints Cyril and Methodius's translations, the Old Church Slavonic language, writing.

УДК 811. 133.1:81'35+'342+'373

Н.В. Бабченко

ПРОБЛЕМИ ГРАФІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ: ПОВІДОМЛЕННЯ-СЛОВО, ПОНЯТТЯ, ОБРАЗ

У статті розглянуто особливості сучасних засобів фіксації інформації на письмі. Аналізуючи філософські підвалини змін у світосприйнятті сучасною людиною її буття, та відповідні зміни у самовираженні, а також спираючись на останні дослідження в галузі орфографії, авторка доходить висновку про появу нового способу графічного представлення інформації – візіографії, що, окрім інформативного, містить суто особистісний, образний компонент.

Ключові слова: графіка, орфографія, ідеографія, графічний знак.

Досліджуючи процеси вдосконалення графічних засобів передачі інформації, ми зустрілися з потребою дослідження лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, що впливають на їх розвиток. Якщо лінгвістичні чинники пов'язані з внутрішніми законами розвитку мови, то до найважливіших екстралінгвістичних чинників слід віднести стрімкий прогрес новітніх інформаційних технологій – розвиток електронних засобів обробки та зберігання інформації, зростання впливу електронних ЗМІ, створення потужних комунікаційних систем типу Інтернет, тощо. Інформаційна інфраструктура спричинила надзвичайне зростання інформаційних потоків, що стали невід'ємною часткою сьогоденного буття. Отже, проблеми фіксації чи кодування і декодування інформації потребують дослідження, зокрема в рамках лінгвістичних наук.

Предметом нашого дослідження є інвентар засобів, що використовуються для фіксації інформації в часі та просторі. Об'єктом дослідження стали критерії добору певного виду засобів фіксації інформації.

Метою нашого дослідження є визначення впливу екстралінгвістичних чинників на процес графічної фіксації інформації та окреслення його можливих наслідків. Актуальність статті зумовлена постійним процесом вдосконалення комунікативних технологій, що, в свою чергу, впливає на графічний інвентар мови, та стабільним науковим інтересом до проблем фіксації мови в просторі й часі. Матеріалом дослідження стали повідомлення французької преси, опубліковані у інтернет-виданнях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам фіксації інформації на письмі присвячені праці вітчизняних спеціалістів з французької орфографії Г.Г. Крючкова [6], Л.В. Сидельникової [8], Л.Ю. Єрмоленко [4]. Філософське підґрунтя статті складають праці Ж. Ліотара [7], Д. Белла [3], Д. Іванова [5], Ф. Уебстера [9].

Дослідивши ідеї щодо інформаційного суспільства, Д. Іванов виділяє такі найбільш типові, на його думку, уявлення про інформаційне суспільство:

– визначальним фактором суспільного життя стає наукове знання. Воно витісняє працю в її ролі фактора вартості товарів та послуг. Економічні та соціальні функції капіталу переходять до інформації;

– рівень знань, а не власність, стає визначальним фактором соціальної диференціації: привілейований прошарок утворюють інформовані суб'єкти. Відповідно до цього вогнище соціальних конфліктів переміщується з соціальної сфери у сферу культури. Результатом боротьби і розв'язання конфліктів є розвиток нових і занепад старих соціальних інститутів;

– інфраструктурою інформаційного суспільства є нова інтелектуальна, а не механічна техніка. Соціальна організація та інформаційні технології утворюють симбіоз. Суспільство вступає до «технотронної ери», коли соціальні процеси стають керованими [5].

Ці ж уявлення стали основою сучасних уявлень про інформаційне суспільство. Ф.Уебстер виділяє шість визначень для інформаційного суспільства:

- технологічне;
- економічне;
- пов'язане зі сферою зайнятості;
- просторове;
- культурне;
- засноване на теоретичному знанні (інформації) [9, 39].

Сам Ф.Уебстер надавав перевагу останньому визначенню, що спирається не на кількісні, а на якісні критерії і базується не на тому твердженні, що в наш час стало більше інформації [що є очевидним], а на тому, що характер цієї інформації змінив життя людини. Основою, що послужила для створення технологічних концепцій, були численні технологічні інновації, початок бурхливого розвитку яких припадає на 1970-ті роки. Новітні технології (кабельне та супутникове телебачення, комп'ютерні мережі, персональні комп'ютери, нові офісні технології) часто вважаються ознакою появи інформаційного суспільства [9, 14].

Такий обсяг технічних інновацій має спричинити соціальну перебудову, позаяк його вплив на суспільство є значним.

Деякі концепції інформаційного суспільства, хоча й спираються на економіку та соціологію, базуються на просторовому (географічному) принципі. Наголос робиться на інформаційні сіті, що з'єднують різні місця, а тому можуть впливати на організацію часу і простору. Протягом останніх років ця концепція набула особливої популярності, оскільки інформаційні сіті почали відігравати значну роль у соціальній організації [9, 25].

Існує також культурний критерій інформаційного суспільства. Обсяг інформації в соціальному житті швидко і невпинно зростає. Сучасна культура «інформативніша» за будь-яку попередню. Ми живемо в медіанасиченому середовищі, життя суттєво символізується, воно проходить у процесах обміну й отримання – або спробах обміну й відмови від отримання – повідомлень про нас самих і про інших. Визнання вибуху зростання ЗМІ дозволяє Д.Іванову зробити висновок про те, що ми увійшли до інформаційного суспільства [5].

Критерій, пов'язаний зі сферою зайнятості, розглянуто у працях Д.Белла – одного з найвищих значніших теоретиків «постіндустріального суспільства», чи інформаційного суспільства. Згідно концепції Белла, перехід до інформаційного суспільства відбудеться тоді, коли у сфері зайнятості домінуючою буде група працівників інформаційної сфери [3].

Д. Белл підкреслює центральність ролі інформації у своїй моделі майбутньої соціальної системи. Зокрема, він говорив про появу нової системи, що характеризується насамперед зростанням кількості і значення інформації. Постіндустріалізм призводить до ширшого використання інформації, причому значно зростає роль теоретичного знання. Д.Белл стверджує, що домінуючу роль у наш час відіграє кодифікація теоретичного знання і його функціонування в інноваціях як у сфері створення нового знання, так і в сфері виробництва товарів і послуг. Джерелом новацій усе більшою мірою стає дослідницька робота, спрямована на розвиток [3].

Для інформаційного суспільства характерна потреба у здійсненні ефективної комунікації в усіх галузях суспільного життя. Процеси глобалізації охоплюють усі сфери людського життя, і зокрема, розвиток мови. При цьому на даний момент важливим є не тільки і не стільки характер та зміст інформації, як способи її поширення [3], [5], [9]. Отже, проблеми графічної кодифікації інформації набувають у наш час особливого значення, а графічний знак у зв'язку з появою новітніх технологій масової комунікації виходить на істотно новий рівень розвитку.

У контексті проблематики інформаційного суспільства склалося уявлення про те, що в ході своєї історії людство пережило два важливі етапи розвитку способів передачі інформації. Перший із них був, фактично, появою письма, а другий – переходом до технологій звукової та аудіовізуальної інформації. На другому етапі, таким чином, було частково відновлено додаткову інформацію, як мовну, так і позамовну. Так, зокрема, до додаткової мовної інформації, що була відтворена на даному етапі, слід віднести в першу чергу аспекти мови, що їх досліджує риторика – інтонація та емоційність, а також просодика, фонетика. До позамовної інформації слід віднести графічні елементи, значна частина яких, втім, набуває перехідного статусу між мовним та немовним знаком [1], [2].

Застосування звукової та аудіовізуальної інформації зустрічається, здебільшого, при намаганні викликати в аудиторії емоційну реакцію [реклама, політична агітація тощо]. Принагідно відзначимо, що художня література здавна супроводжувалася ілюстраціями. Надання переваги оформленню тексту засобами традиційної орфографії зустрічається переважно у повідомленнях інформаційно-аналітичного спрямування.

Окремі наші розвідки з питань орфографії дозволяють зробити висновок про те, що графічний знак отримує змогу бути довільно інтерпретованим, позбавленим чітко визначеного значення, так само як і повідомлення загалом. При цьому окреслюється загальна символіка знака, а відтінки його значення можуть різнитися в залежності від культурної приналежності адресата та адресанта [2, 244-245]. У наш час розуміння змісту повідомлення, в котрому задіяні аудіо- та візуальні засоби вже не може базуватися на аналізі лише буквених комплексів та розділових знаків. Навіть користуючись лише згаданими засобами орфографії, можна передати не тільки поняття, що відповідають словам, найяскравішим прикладом чого є смайли та зумисні орфографічні помилки. Таким чином, графічний знак у наш час нерідко бере на себе просодичну функцію, оскільки позбавлене просодичної виразності письмо почасти сприймається як таке, котрому бракує інформації, тобто як неповне, недосконале повідомлення.

Дослідниками відзначався поділ письма на фонографію та ідеографію, чи логографію. Остання дозволяє передавати одним графічним знаком не лише слово чи його частину, але й поняття [4, 40]. Однак, досі не були відомі графічні засоби, що дозволяли передавати не лише поняття, але й особисте ставлення до нього автора повідомлення, дещо більше, ніж може вмістити в себе словесне повідомлення з причини своєї знакової природи, з чого ми можемо зробити висновок про щирість чи нещирість, зацікавленість чи байдужість автора і навіть його ставлення до адресата (особливо показовим в цьому значенні є фото автора тексту в якості графічного елемента заголовка). Можна зробити висновок про те, що в наш час графічні елементи тексту покликані передати не лише поняття, але й образи – серед яких виділяємо, зокрема, образ адресанта та образ повідомлення. Поняття про «образ повідомлення», на додачу до «змісту повідомлення», ми виводимо з філософського здобутку Ж.Ліотара, котрий проголосив філософський пошук нових способів зображення для передачі колажного світосприйняття, в якому людина не може претендувати на вичерпну обізнаність у переважній більшості питань і висловлює лише свою думку, «те, чого не можна уявити, але різні відтінки чого можна висловити та означити» [7]. Можливо, це ще одна причина потреби у підкресленні індивідуальності свого повідомлення, своєї думки. Слова (поняття) є надбудовою над образом, що певною мірою викривляють його значення, підводячи конкретне під загальне чи звужуючи значення. Образ є конкретним, поняття – абстрактним, відповідно у кожної людини може бути свій власний образ того чи іншого поняття (цікавий приклад чого наводить, наприклад, Антуан де Сент-Екзюпері, зображуючи в книзі «Маленький принц» діалог між дорослим та дитиною, що змальовує словами побачений нею будинок). Таким чином, повідомлення-образ сповнене більшого змісту, є інформаційно наповненішим, аніж суто словесне. Сила дії образу на людину набагато сильніша, аніж дія слова.

В той же час образ і слово можуть взаємодіяти, доповнюючи один одного. Це явище особливо яскраво простежується на прикладі картин художників абстрактних течій. Так, споглядаючи картину Пікассо «Кухня», майже неможливо здогадатися, що на ній зображена саме кухня, однак, знаючи її назву, розглядаючи саме в заданому цим словом ракурсі, можна наблизитися до розуміння змісту картини, розкриття внутрішнього світу художника. Поєднання образу і слова із дотриманням естетичної функції графічних елементів, характерна для східного мистецтва, знайшло своє прагматичне застосування в сучасній рекламі [1].

До поняття «графічний образ повідомлення» ми включаємо його зміст, переданий засобами традиційного орфографічного інвентаря, та елементи графічної просодики. До останніх ми відносимо образи та поняття, котрі не можуть бути передані словами. У своєму дослідженні ми свідомо не беремо до уваги розрізнення мовного та немовного знака, обмежуючись терміном графічного знака, котрий може бути відповідником мовних, немовних елементів, та займати проміжне між ними значення.

Також робимо висновок про виникнення нового способу графічного представлення інформації – візіографії (від лат. *visio* – образ), що використовує для передачі інформації графічні зображення та дозволяє передавати не лише абстрактно-знакову, але й образну частину повідомлення.

До подальших перспектив дослідження можуть увійти вивчення та спроба уточнення статусу графічних одиниць, що складають візіографічний інвентар.

Список використаних джерел

1. Бабченко Н.В. Синтетичність графічних засобів сучасної реклами / Н.В. Бабченко / Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 8. – С. 53–58.
2. Бабченко Н.В. Графічні засоби передачі невербальної інформації / Н.В. Бабченко / Науковий вісник СХУ ім. Лесі Українки: зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 20. – С. 243–245.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. [Електронний ресурс] / Д. Белл. – Режим доступу: http://portal.ufrf.ru/Www/Kbhiab/data/store/ebe83253-9644-4f76-821c-1125273ba0ca/Bell_D._Gryaduschee_postindustrialjnoe_obschestvo.pdf

4. Єрмоленко Л.Ю. Піктографічні та ідеографічні знаки у сучасній французькій мові. / Л.Ю. Єрмоленко. – К., Видавничий дім Карпенко В.М., 2005 – 220 с.
5. Иванов Д. Общество как виртуальная реальность. [Електронний ресурс] / Д.И. Иванов. – Режим доступу: http://www.aidan.ru/blog/15-dmitrij_ivanov_obwestvo_kak_virtualnaja_realnost.html
6. Крючков Г.Г. Современная орфография французского языка. [Текст] / Г.Г.Крючков // К., Вища школа, 1987. – 184с.
7. Лиотар, Ж.-Ф. Ответ на вопрос: что такое постмодерн? / Лиотар Ж.-Ф. / Ad Marginem. Ежегодник Лаборатории постклассических исследований Института философии РАН. — М.: «Ad Marginem», 1994, С. 307 -323. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sociologist.nm.ru/articles/lyotard_01.htm
8. Сидельникова Л.В. Еволюція літер-ідеограм у французькому письмі ІХ-ХVІІІ століть / Л.В. Сидельникова / Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки: зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 20. – С. 238–243.
9. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. / Ф. Уэбстер. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 400 с.

Summary. The article focuses on the features of modern data recording in writing. Analyzing the philosophical basis of changes in the worldview of modern human existence, and the corresponding changes in self-expression, and basing her studies on the latest research in orthography, the author concludes that the emergence of a new way of graphical representation of information - viziography that besides informative, contains highly personal and imaginative component.

Key words: graphics, spelling, ideography, graphical sign.

УДК 81'367.626

О.А. Бакун

МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ СЕГМЕНТА Й ПОСТСЕГМЕНТНОГО КОМПОНЕНТА ЗАЙМЕННИКОВОЇ РЕПРИЗИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено структурні особливості одного з різновидів сегментних конструкцій – займенникову репризу. Здійснено морфологічний аналіз засобів зв'язку сегмента й постсегментного компонента, які підрозділено на дві групи: 1) займенникові кореляти; 2) сполучення займенникових і незайменникових засобів зв'язку.

Ключові слова: займенникова реприза, корелят, сегментація, сегмент, постсегментний компонент.

Синтаксичні конструкції із займенниковою репризою, характерні для сучасної англійської мови, – це двочлені структури, один компонент яких – сегмент, виражений групою іменника, а інший – постсегментний компонент, виражений реченням, побудованим за правилами англійської мови, де функцію підмета або додатка виконує займенник, який корелює з сегментом. Займенникова реприза – це певним чином займенниковий повтор. Зважаючи на те, що сегмент має автономний синтаксичний статус і відокремлений від основної частини висловлення – постсегментного компонента – паузою, конструкції з займенниковою репризою розглядаємо як результати сегментації.

Актуальність проблеми зумовлена, з одного боку, високою частотністю вживання висловлень із займенниковою репризою в сучасній англійській мові, а з іншого, – недостатнім вивченням у лінгвістиці. Визначення сутності сегментації ставало предметом вивчення мовознавців (Г. М. Акімова [1], Н. В. Івкова [3] та ін.). В окремих працях розглянуто репризні структури (М. А. Мішель [6], О. Ф. Шильникова [10] та ін.); досліджено різновиди репризних і антиципаційних структур (Т. О. Жаворонкова [2], І. І. Ковтунова [5], О. С. Попов [7] та ін.). Проте маємо лише одну працю, де досліджено такий тип синтаксичних структур на матеріалі англійської мови (Т. М. Сафронова [8]). Для детального вивчення структурної організації компонентів займенникової репризи вважаємо важливим аналіз засобів зв'язку сегмента й постсегментного компонента як одного з аспектів дослідження структури таких конструкцій. Це дозволить не лише покласифікувати займенникову репризу з формальної точки зору, але й дослідити їхню комунікативну організацію.

Предметом дослідження ми обрали конструкції з займенниковою репрізою, як один із аспектів дослідження явища сегментації, регламентованих обсягом статті. Джерелом фактичного матеріалу ми вибрали роман Чака Паланіка “Невидимі монстри”, у якому займенникова репріза активно функціонує. Принагідно зазначимо, що синтаксис мовотворчості Чака Паланіка ще не був об’єктом лінгвістичного дослідження. **Мета дослідження** передбачає виявлення в аналізованому романі Чака Паланіка займенникової репрізи, їхнє картування, опис та аналіз із урахуванням їхнього тлумачення сучасною зарубіжною і українською лінгвістичною наукою. Визначена мета передбачає розв’язання таких завдань: 1) вивчити науково-теоретичну літературу з досліджуваної проблеми; 2) шляхом суцільної вибірки закартковувати фактичний матеріал – конструкції з займенниковою репрізою – із роману Чака Паланіка “Невидимі монстри”; 3) проаналізувати засоби зв’язку сегмента і постсегментного компонента займенникової репрізи. Всього нами дібрано, закартковано та проаналізовано 240 структур із займенниковою репрізою.

Сукупність граматичних, лексичних засобів зв’язку виконують не лише зв’язку, але й видільну та вказівну функції. Тобто замітник субстантива у постсегментному компоненті, з’єднуючи сегмент і постсегментний компонент, виділяє тему, названу номінативом, підкреслює її, вказує на неї.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що співвідносні з сегментом кореляти у базовій частині займенникової репрізи можна поділити на дві групи: 1) займенникові кореляти та 2) сполучення займенникових та незайменникових засобів зв’язку.

Зважаючи на класифікацію Б. С. Хаймовича, Б. Й. Роговської [9, с. 96–116], займенникові кореляти можуть бути представлені такими розрядами займенників:

1. Особові (personal) займенники у різних формах:

1.1. У формі називного відмінка:

а) однини:

Me, kneeling down beside Brandy, I could put my hands anywhere in my gown and find Darvons and Demerols and Darvocet 100s (11, p. 14);

Me, at Evie’s funeral, I’d be wearing this tourniquettght black leather mini dress by Gianni Versace with yards of black silk loves bunched up on my arms (11, p. 156).

б) однини чоловічого роду:

He father, Brandy says, he used to grind his beef with crushed ice to force it full of water before he sold it (11, p. 246);

Ells, he wears a double-breasted, whatever, a suit, a single vent in the back (11, p. 271)

Manus, when he broke in to kill me, he left the front door open, and the second floor inferno sucks a cool breeze of night air up the stairs around me (11, p. 159).

в) однини жіночого роду:

Brandy, she opens one of the huge, ring-beaded hands and she touches the hole pouring her blood alllover the marble floor (11, p. 15);

Brandy, she leans on the edge of the counter-top (11, p. 257);

Brandy, when she sat me in the chair still hot from her ass and she locked the speech therapist door that first time, she named me out of my future (11, p. 173).

г) однини середнього роду:

The suit, it’s this white Bob Mackie knock – off Brandy bought in Seattle with a tight hobble squeezes her ass into the perfect big heart shape (Ch. P., p.12);

Yeah, and my hair, I see it reflected in the big brass plaque that says The Congress Hotel (11, p. 171 – 172);

The interviews, the counseling, the intervention therapy, it just went on and on (11, p. 249).

в) множини:

Me and Evie, we’re hired to be walking sex furniture to wear tightevening dresses all afternoon and entice the television audience into buying the Nun Nun Snack Factory (11, p. 39 – 40);

Brandy and me, we stop so fast only our seatbelts keep us off the dashboard (11, p.204);

All the guests, they took the gifts they wanted, the crystal and silver and went out to wait on the lawn for the fireman and paramedics to make their entrance (11, p.15);

Ignored and aging and drugged-out old women, older and more invisible to the world every minute, they must not wear a lot of make-up (11, p.31)

1.2 У формі непрямого (об’єктного) відмінка:

“Kitty Litter, Sofonda, and Vivienne,” Brandy says, “I them everything” (11, p.177);

A million trendy accessories, scarves and belts, shoes and hats and gloves, and no real clothes to wear them with (11, p. 2)

Займенникові кореляти часто мають форму називного відмінка. А конструкції з корелятом у формі непрямого (об’єктного) відмінка вживаються рідше. Фактичний матеріал уможливив зафіксувати вживання лише займенника *they* у об’єктному відмінку.

2. Присвійні (possessive) займенники:

Mr. Parker, his hair is fallen over his eyes (11, p. 201).

3. Вказівні (demonstrative) займенники:

The flat auburn hair across his forehead, this is who I remember growing up with (11, p. 290);

... that ridiculous bride in her big drag wedding dress... this is just too much fun for Brandy to walk out now (11, p. 275);

“You know,” says Seth, “Fred and Wilma. The garbage disposal, that’s really a pig that lives under the sink. All their furniture made out of bones and rocks and tiger-skin lampshades (11, p. 99);

A sphinx. A mystery. A blank. Unknown. Undefined. Unknowable. Indefinable. Those were all the words Brandy used to describe me in my veils (11, p.261);

A big blonde, the same as she is here, but with one of those ugly wrinkled, you know, scrotums (11, p. 272).

Аналіз науково-теоретичної літератури (Є. А. Іванчикова [4], Г. М. Акімова [1]) засвідчує, що займенники цього розряду відіграють важливу роль у структурній організації СК. На думку Г. М. Акімової, вказівний займенник – засіб створення зв’язності тексту, але при сегментації він сприяє розчленуванню або вживається як «надлишковий елемент тексту» [1, 115]. Займенник *ЦЕ* найчастіше вживається у цій ролі. У другій частині СК він субстантивується і виконує функцію присудка.

4. Відносні (connective) займенники:

The me who wants to dance on her grave (11, p. 226)

5. Неозначені (indefinite) займенники:

One doctor, the one making rounds every morning who checks my dressing, he says my wound is still weeping (11, p. 49);

The detective, the one who searched my car for bone fragments, the guy who’d seen all those people get their heads cut off in half-open car windows, he comes back one day and says there’s nothing left to find (11, p. 50).

6. Означальні (identifying) займенники:

The crowd inside, all the people waiting with broken legs and choking babies, they all slid aside, too, when they saw me (11, p.50);

Aerobics, tanning, nutrition, every station of the cross (11, p. 234);

Evelyn Cottrell, Inc., everybody’s favorite writeoff, is stumbling through the studio audience in her sequenced dress begging folks to eat meat by products (11, p. 265).

7. Заперечні (negative) займенники:

To the picture on the stereo, to the smiling stupid face in the silver frame, Die Rhea says, “None of that is cheap” (11, p. 177)

До другої групи корелятив відносимо сполучення займенникових і незайменникових засобів зв’язку. У фактичному матеріалі лише вказівний займенник використовується як займенниковий заміник номінатива та іменник – як незайменниковий заміник. О. С. Попов називає такі конструкції “словесним називним” [7, 308], який, як вважає лінгвіст, “своєрідна цитата” [7, 308]. Зазвичай вказівний займенник *ЦЕЙ* (рідше *ТАКИЙ*) виступає заміником номінатива у другій частині займенникової репризи:

This guy, this detective, I tell him (11, p. 251);

Guys all over her. Like spotlights, I remember that kind of attention (11, p. 238)

Таким чином, засоби зв’язку сегмента і постсегментного компонента в займенниковій репризі можна поділити на дві групи: 1) займенникові та 2) сполучення займенникових і незайменниковими засобів зв’язку. Перша група представлені такими розрядами займенників: особовими (personal), присвійними (possessive), вказівними (demonstrative), відносними (connective), неозначеними (indefinite), означальними (identifying) та заперечними (negative). А друга – це зазвичай сполучення вказівного займенника *ЦЕЙ* (рідше *ТОЙ*) з іменником. Займенникові засоби зв’язку найпоширеніші й найбільш характерні для займенникової репризи.

Список використаних джерел

1. Акімова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1990. – 168 с. (Б-ка філолога).
2. Жаворонкова Т. А. Сегментированные конструкции с препозитивным местоимением в художественном тексте : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : специальность 10.02.01 “Русский язык” / Т. А. Жаворонкова. – СПб., 1992. – 16 с.
3. Івкова Н. М. Сегментування як засіб розриву внутрішньореченневих синтаксичних зв’язків / Н. М. Івкова // Донец. вісн. наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка. – Донецьк : Схід. вид. дім. – 2007. – Т. 16. – С. 120–128.
4. Іванчикова Е. А. О развитии синтаксиса русского языка в советскую эпоху / Е. А. Иванчикова // Развитие синтаксиса современного русского языка. – М. : Наука, 1966. – С. 3–22.

5. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / И. И. Ковтунова. – М. : Просвещение, 1976. – 239 с.
6. Мишель М. А. Особенности функционирования экспрессивных синтаксических конструкций в речевых жанрах (на материале современной публицистики) : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : специальность 10.02.01 “Русский язык” / М. А. Мишель. – СПб., 2002. – 18 с.
7. Попов А. С. Сегментация высказывания / А. С. Попов // Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка. – М. : Наука, 1968. – С. 302–321.
8. Сафронова Т. Н. Сегментированные конструкции в современном английском языке : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : специальность 10.02.04 “Германские языки” / Т. Н. Сафронова. – Л., 1975. – 26 с.
9. Хаймович Б. С., Роговская Б. Й. Теоретическая грамматика английского языка / Б. С. Хаймович, Б. Й. Роговская. – М. : Высш. шк., 1967. – с. 298.
10. Шильникова Л. Ф. Принципы организации сегментированных текстов в современном русском языке : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : специальность 10.01.02 “Русский язык” / Л. Ф. Шильникова. – М., 1976. – 23 с.
11. Chuck Palahniuk. Invisible Monsters / Ch. Palaniuk. – London : Vintage. – 2000. – 306 p.

Summary. There have been studied structure peculiarities of one of the kinds of segmental constructions – pronominal reprise in the article. There has been morphological analysis of means of segment and postsegmental connection, which have been divided into two groups: 1) pronominal correlate and 2) combination of pronominal and non-pronominal means of connection.

Key words: pronominal reprise, correlate, segmentation, a segment, a postsegmental component.

УДК 811.112.2'36

Г.Д. Бенкендорф

ПРО ДЕЯКІ ГРАМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ ДІЄСЛІВ *MACHEN*, *TUN* І *LASSEN* У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються функціонування німецьких граматичних конструкцій *machen* + *Infinitiv*, *lassen* + *Infinitiv*, *tun* + *Infinitiv* на підставі прикладів з національної художньої прози і поезії.

Ключові слова: модальна конструкція, агенс, пацієнс, інфінітив.

У процесі вивчення граматичної будови німецької мови, зокрема такого її аспекту як модальність, слов'янський лінгвіст потрапляє на доволі широкий арсенал вербального вираження волі, можливості, обов'язку. Функцій модальності, крім базових модальних дієслів і конструкцій (*müssen*, *sollen*; *wollen*, *mögen*; *können*, *dürfen*; *haben* + *zu* + *Infinitiv*, *sein* + *zu* + *Infinitiv*) набувають дієслова *machen* і *lassen* у сполучанні з інфінітивами інших дієслів [3, 403, 420].

Модальна граматична конструкція *machen* + *Infinitiv* станом на сьогодні залишається поза увагою германістів, що досліджують граматичну будову німецької мови. Обсяг модального значення цієї конструкції, порівняно з конструкцією *lassen* + *Infinitiv*, яка охоплює діапазон значень “давати (можливість)”, “дозволяти”; “веліти”, “наказувати”, “змушувати” виявляється обмеженим і зводиться до примусу агенса з боку зовнішніх чинників:

Weltfernes Salbadern, in dieser Zunft wahrlich keine Seltenheit, machte sie [Hannah Arendt] gähnen [26, 80].

Kein Mädchen macht er weinen, ... [12, 11].

[Faust]:

Das also war des Pudels Kern!

Ein fahrender Skolast?

Der Kasus macht mich lachen [13, 45].

У німецькій мові має місце персоніфікація зовнішніх чинників, тобто може відбуватися певною мірою їхня матеріалізація. В цьому випадку персоніфіковані зовнішні чинники беруть

на себе в граматичному аспекті роль агенса, перетворюючи предмет примусу в пацієнс, об'єкт дії. Як приклад можна навести репліку Мефістофеля в бік головного героя однойменного твору Гьоте:

[*Mephistopheles*]:

Ich salutiere den gelehrten Herrn!

Ihr habt mich weidlich schwitzen machen [13, 38].

У другому прикладі через персоніфікацію зовнішніх чинників об'єктом дії (пацієнсом) стає саме зовнішнє середовище, на яке спрямована енергія примусу «матеріалізованого» агенса. Як ілюстрацію наведемо уривок з віршу Гуго фон Гофманстала «Пророк» (*Der Prophet*):

Er aber ist nicht wie er immer war,

Sein Auge bannt und fremd ist Stirn und Haar.

Von seinen Worten, den unscheinbar leisen,

Geht eine Herrschaft aus und ein Verführen,

Er macht die leere Luft beengend kreisen

Und er kann töten ohne zu berühren [15, 201].

У граматичному плані привертає на себе увагу віршований твір Георга Кайзера «Моління» (*Flehruß*), побудований на лексико-граматичному потенціалі дієслів *machen* і *lassen*.

Nicht mächt'ger Schöpfer, lasse so geschehn,

wenn Du zerfallne Formen wandelnd richtest,

dass Mensch ich wieder. Dies mein Sterbenflehn,

bevor du jetzt mich odemlos vernichtest.

Mach' mich zum Baum, den bald der Beilhieb fällt.

Zur Ratte in dem gift'gen Maul der Schlange.

Zum Fuchs, der sich im Eisen heiser bellt.

Zum Lamm verzuckend in des Wolfes Fange.

Mach' mich zum Wurm, den jeder Schuh zertritt,

Zum Vogel mit zerbrochenem Gefieder.

Mach' leiden mich, wie nie solch Wesen litt.

Laß' so mich endlos sein. Nur Mensch nicht wieder [17, 223].

Художній зміст вірша ґрунтується на семантиці дієслова *machen zu D* «втілювати», «перетворювати». Поет звертається до Всевишнього *mächt'ger Schöpfer*. Семантика ад'єктиву мотивована семантикою іменника *Macht*, який, своєю чергою, семантично пов'язаний з дієсловом *machen* («робити», «мати владу, силу»). Шестикратне звернення *mach mich zu...* (*Baum, Ratte, Fuchs, Lamm, Wurm, Vogel*) автор підсумовує модальною конструкцією *mach leiden mich*, яка виступає загальним модальним знаменником стосовно речень з дієсловом *machen zu D*.

Академічні лексикографічні джерела фіксують і таке граматичне явище як *machen + daß Nebensatz*. Вважаємо, що є підстави тлумачити цей феномен як граматичну трансформацію вихідної модальної конструкції *machen + Infinitiv*. Прокоментуємо цей граматичний процес, використовуючи уривок з новели Т. Вайсенборна «Порочне зачаття».

...der böse Feind läßt mich nicht einschlafen, der regnet die Zettel durchs Fenster, da stehen die Sachen drauf, die man nicht darf, die machen, daß ich an die Jungens denken muß, die schlafen im Südflügel, so mache ich ein Gegenkreuz, ...[25, 345].

У граматичній конструкції *machen + daß Nebensatz*, яку виділено в прикладі жирним підкресленим курсивом, дієслово *machen* втратило свої модальні потенції, себто вони перейшли цілковито до модального дієслова *müssen*. За лексею *machen* залишилось лише первинне лексичне значення *робити, творити*. Але через зворотну граматичну трансформацію конструкції *machen + daß Nebensatz* в конструкцію *machen + Infinitiv* можемо повернути дієслову *machen* його модальні потенції:

die machen, daß ich an die Jungens denken muß = die machen [daß ich] mich an die Jungens denken [muß] = die mich an die Jungens denken machen.

Таку можливість зумовлено, на наш погляд, підпорядкованістю дієслів *machen* в головному реченні та дієслова *denken* з модальним дієсловом *müssen* в підрядному реченні різним агенсам.

Принципова семантична відміна наступних схожих за граматичною формою (*machen + daß Nebensatz*) речень полягає в тому, що вони трансформуються не в модальні конструкції *machen + Infinitiv*, а в імперативні.

Da liegt sein Lohn; und wenn er nun nicht macht, daß er rauskommt... [14, 13].

Macht, daß Ihr fortkommt! Euer treuer Isolan [22, 39].

macht, daß er rauskommt = komm raus!

Macht, daß Ihr fortkommt! = kommt fort!

Інакше кажучи, на підрядне речення зі сполучником *da* покладається функція уточнення, конкретизації загального значення ключового дієслова *machen* (робити, здійснювати). Це, своєю чергою, зумовлено підпорядкованістю загального дієслова *machen* і конкретизованого дієслова в підрядному реченні до одного агенса.

Слід звернути увагу ще на одне граматичне явище, яке практично не є зафіксованим в академічних лексикографічних джерелах [1, 3]. Йдеться про сполучуваність дієслова *machen* з дієприкметниками, зокрема про граматичну конструкцію *machen* + *Partizip II*, де дієприкметник у поєднанні з ключовим дієсловом вказує на створення певного стану пацієнса, на який спрямовано вплив цього дієприкметника:

Ich will meinen Schrecken vor dir her senden und alles Volk verzagt machen, dahin du kommst, und will dir alle deine Feinde in die Flucht geben [6, 2. MOSE 23:27].

(*will ... alles Volk verzagt machen* – приведу в замішання (спантеличу) весь народ).

Und ich will Elam verzagt machen vor ihren Feinden und denen, die ihnen nach ihrem Leben stehen, und Unglück über sie kommen lassen mit meinem grimmigen Zorn, spricht der Herr [6, JEREMIA 49:37].

(*Und ich will Elam verzagt machen vor ihren Feinden* – і настрашу Елам перед їхніми ворогами)

Dazu will ich vieler Völker Herz erschreckt machen, wenn ich die Heiden deine Plage erfahren lasse und viele Länder, die du nicht kennst [6, Hesekiel 32, 9].

(*Dazu will ich vieler Völker Herz erschreckt machen* – і занепокою Я серце численних народів)

Macht es trunken (denn es hat sich wider den Herrn erhoben), daß es speien und die Hände ringen müsse, auf daß es auch zum Gespött werde. [6, JEREMIA, 48, 26].

(*Macht es trunken* – Упійте його)

Nicht ohne Opfer macht man sie [falschen Mächte] geneigt, und keiner lebet, der aus ihrem Dienst die Seele hätte rein zurückgezogen [22, 28].

(*Macht man sie [falschen Mächte] geneigt* – їх роблять схильними (прихильними))

Через малу частотність уживання і невелику граматичну продуктивність в навчальних курсах теоретичної та практичної граматики німецької мови практично не розглядаються варіанти вживання дієслова *tun* у сполучанні з інфінітивами та дієприкметниками інших дієслів, а також конструкція *tun* + *als(ob) Nebensatz*. В академічному словнику [1, 453] знаходимо лише згадку про сполучуваність *tun* з інфінітивами інших дієслів як на різновид розмовної або діалектної форми. Відповідно до академічного словника [2] *tun* може мати статус допоміжного дієслова:

Tun Hilfsverb; gespr; 1 mst. im Präsens od. Imperfekt verwendet, um das Vollverb zu betonen: *Lügen tu ich nie!; Er wusste die Antwort, aber sagen tat er sie nicht* 2 bes. südd; verwendet, um den Konjunktiv II von Verben zu bilden: *Ich tät dir schon helfen, aber ich hab leider keine Zeit* 3 mst von Kindern verwendet, um das Präsens von Verben zu bilden: *Tust du mir jetzt helfen?* [2, 1000].

Нам здається, що *tun* як допоміжне дієслово виконує ще одну функцію, а саме, воно вказує на незавершеність дії, її тривалість, повторюваність, циклічність, тобто певним чином компенсує відсутність в німецькій мові граматичної категорії доконаність / недоконаність.

Da haben wir so manche Stund'

Gesessen wohl in froher Rund'

Und taten singen. [26, 135] (*taten singen* – співали)

Schau alle Wirkenskraft und Samen

Und tu nicht mehr in Worten kramen [13, 18].

(*tu nicht mehr in Worten kramen* – не копирсатимуся в словах)

Wer möchte diesen Erdenball

Noch fernerhin betreten,

Wenn wir Bewohner überall

Die Wahrheit sagen täten [9, 167].

(*wir ... die Wahrheit sagen täten* – ми... казали б правду)

Den lieben Gott laß ich nur walten;

der Bächlein, Lerchen, Wald und Feld

und Erd und Himmel tut erhalten,

hat auch mein Sach aufs best bestellt! [11, 38].

(*und Erd und Himmel tut erhalten* – зберігатиме землю і небо)

Verstehen tue ich Deutsch ebenso gut wie der Wahnsinnsmensch, der es erfunden hat, aber sprechen tue ich es am besten durch einen Dolmetscher [5, 345].

(*Verstehen tue* – розумітиму; *sprechen tue* – розмовлятиму)

Ще меншою продуктивністю і відповідно частотністю вживання стосовно конструкції *tun* + *Infinitiv* виявляється граматична формула *tun* + *Partizip II*. Відмінність зазначеної формули від еквівалента *machen* + *Partizip II* полягає в наступному. Якщо дієприкметник у поєднанні з ключовим дієсловом *machen* вказує на створення певного психологічного стану пацієнта, на який спрямовано вплив цього дієприкметника, то дієслово *tun* підкреслює певний психологічний стан агенса, справжній або удаваний, і водночас намагання агенса справити необхідне враження на реципієнта, або оточення, а також викликати у них відповідну реакцію.

Und tu mir doch nicht so vertraut!
Wie mancher hat nicht seine Braut
Belogen und betrogen! [13, 35].

Und tu mir doch nicht so vertraut! – не вдавай з себе того, кому можна довіряти

Kornet: Der tat sehr erschrocken,
als man ihm sagt', es ginge nachher Wien [21, 125].

Der tat sehr erschrocken – він удавав, що дуже наляканий

Семантичний зміст граматичних конструкцій *machen* + *Nebensatz* і *tun* + *Nebensatz* значною мірою визначають сполучники, за допомогою яких підрядні речення з'єднуються з ключовими дієсловами. Як зазначалося вище, з дієсловом *machen* підрядне речення поєднується через сполучник *daß* і завдяки цьому підрядне речення уточнює, конкретизує загальне значення ключового дієслова *machen* (робити, здійснювати).

З дієсловом *tun* підрядне речення поєднується за допомогою сполучника *als (ob)*, що детермінує вживання в підрядному реченні часових форм Кон'юнктив II і відповідно вираження ірреальних дій та уявлень:

Manche führen noch ein Stück mit, aber sie sprangen auch bald irgendwo ab und taten jedenfalls so, als wenn sie am Ziel wären [7, 37].

„Nun denn“, sagte Herr Leonhard, „Fräulein Flora, die hier soeben tun will, als hörte und wüßte sie von der ganzen Geschichte nichts... [11, 146].

Ще одне з граматичних призначень допоміжного дієслова *tun* – утворення умовного засобу, Кон'юнктив II (*tät (en) + Infinitiv*) поруч з його відомими формами *möchte + Infinitiv, würde + Infinitiv*; в цьому випадку усі три зазначені форми слугують для вираження ірреальних дій та уявлень:

Wer möchte diesen Erdenball
Noch fernerhin betreten,
Wenn wir Bewohner überall
Die Wahrheit sagen täten [9, 167].

Man tät es den Herrschaften gern ins Gesicht schreien, daß – na, Sie wissen ja. [19, 101].

Der Obama tät mir noch gefallen, den würde ich gern mal bedienen [28, 134].

З другого боку, як зазначає видання німецької граматики DUDEN, багато форм кон'юнктиву не є однозначними, тобто вони не відрізняються від відповідних форм індикативу [4, 127]. Очевидно за змістом вони можуть так само збігатися з індикативними формами, інакше кажучи, вони можуть відображати реальний стан речей. Зокрема це стосується кон'юнктивної форми *tät (en) + Infinitiv*, яку презентовано низкою прикладів з твору Гете «Фауст»:

Sie kam für Angst am hellen Tag
Der Küche zugelaufen, Fiel an den Herd und zuckt' und lag
Und tät erbärmlich schnaufen [13, 69].

Die Augen täten ihm senken,
Trank nie einen Tropfen mehr. [13, 92].

Tät ihn doch wahrlich nicht betrüben,
Tät ihn, weiß Gott, recht herzlich lieben [13, 95].

Das muß Sie nicht der Mutter sagen;
Tät,s wieder gleich zur Beichte tragen. [13, 96].

Wie konnt ich sonst so tapfer schmälen,
Wenn tät ein armes Mägdlein fehlen! [13, 120].

Модальність дієслова *lassen* охоплює широкий діапазон значень: можливість, дозвіл, волю, наказ. Статус *lassen* як модальної мовної одиниці зафіксовано в академічних двомовних словниках [1, 15; 3, 403], при цьому в згаданих академічних джерелах спостерігаємо розбіжності в ранжируванні семантики зазначеного дієслова. Словник [1] визначає *lassen*, перш за все, як дієслово модальне (I *mod*), у словнику [3] первинним визначено лексичне значення “залишати”, “покинути”, “кидати”, “припиняти”. Модальні значення “давати (можливість)”, “дозволяти”; “велити”, “наказувати”, “змушувати” виявляються похідними від головного лексичного значення і посідають за ранжиром III місце (III з модальним значенням).

Слід зазначити, що статус дієслова *lassen* в мовній конструкції *lassen* + *Infinitiv* детерміновано функціонально-семантичними характеристиками головного дієслова, тобто інфінітива. Якщо в складі зазначеної граматичної формули виявляються акціональні дієслова (дієслова на позначення дій, процесів), зокрема такі базові акціональні дієслова як *stellen*, *setzen*, *legen*, *hängen -te,-t*, *stecken -te,-t* та інших, то *lassen* набуває статусу модального дієслова.

*Der Himmel ließ, nachsinnend seiner Trauer,
Die Sonne lässig fallen aus der Hand* [18, 134].

*Den allersonnigsten Sonnenschein
Läßt uns der Himmel kosten* [20, 162].

Warum *habt* ihr euch zu seinen Knechten *machen lassen*? [24, 101].

У сполучанні з дієсловами на позначення певного стану, зокрема таких одиниць як *stehen*, *sitzen*, *liegen*, *hängen-i-a*, *stecken-a-e*, *lassen* зберігає основне лексичне значення “залишати”, “покинути”. У наведених нижче уривках з вірша *Flehruf* дієслово *lassen* у першому випадку ([*nicht*] *lasse so geschehn*,) вжито в значенні модального: *He дай відбутися так...* Це зумовлено акціональною характеристикою головного дієслова *geschehn*. У другому випадку *lassen*, будучи поєднаним з дієсловом на позначення стану (*sein*), не набуває статусу модального: *Laß' so mich endlos sein* = *Залиш мене бути таким назавжди*.

*Nicht mächt'ger Schöpfer, lasse so geschehn,
wenn Du zerfallne Formen wandelnd richtest,
dass Mensch ich wieder.* [17, 223].

Mach' leiden mich, wie nie solch Wesen litt.

Laß' so mich endlos sein. Nur Mensch nicht wieder [17, 223].

У класичних віршованих творах, написаних в стилі молитви, дієслово *lassen* у сполучанні з конструкцією *Partizip II* + *sein* так саме зберігає своє основне значення “залишати”: *Laß uns nicht verloren sein* = *Не залиш нас на призволяще*.

Auf dich hoffen wir allein

Laß uns nicht *verloren sein* [16, 53].

Наступний приклад так саме ілюструє збереження основного значення дієслова *lassen* (“залишати”, “покинути”), що пояснюється двома обставинами: поєднанням останнього з дієсловом на позначення стану (*sitzen*) і наявністю модального дієслова *dürfen*:

Des Menschen Zierat ist der Hut, denn wer

*Den Hut nicht sitzen lassen darf vor Kaisern und
Königen, der ist kein Mann der Freiheit* [21, 107].

Граматична формула *j-n etw. machen lassen* дорівнює граматичному еквіваленту *j-d etw. machen soll bzw. darf*. У випадку заміни однієї формули на іншу відбувається заміна дієслова *lassen* модальним еквівалентом *sollen (dürfen)* [*Die Lehrerin läßt den Schüler die Kasette abspielen* = *Der Schüler soll die Kasette abspielen*]. Водночас якщо крім дієслова *lassen* у поєднанні з акціональним дієсловом, вживається модальне дієслово, зокрема *sollen (dürfen, können)*, то в цьому випадку зберігається модальне значення дієслова *lassen* (дозволяти, спонукати):

Ich könnte nimmer mir vergeben lassen [22, 119].

Зазначена граматична формула *j-n etw. machen lassen* може трансформуватися в такий різновид як *j-d j-n etw. machen, bzw. sein läßt*, при цьому *lassen* вживається в 2-й особі однини імперативу, зберігаючи модальне значення у сполучанні з акціональними дієсловами і значення “залишати”, “покинути” з дієсловами на позначення стану. Подібного роду конструкції трапляються в молитвах і віршах сакрального плану. В таких текстах граматико-семантичні ролі є читко розподіленими: агенсом виступає Бог, пацієнтом, переважно колективним, – люди.

*Gott, laß uns dein Heil schauen,
Auf nichts Vergänglichlichs trauen
Nicht Eitelkeit uns freun!
Laß uns einfältig werden,*

*Und vor dir hier auf Erden
Wie Kinder fromm und fröhlich sein!*

.....
*Und, wenn du uns genommen,
Laß uns in Himmel kommen,
Du unser Herr und unser Gott!*

.....
*Verschon uns Gott mit Strafen,
Und laß uns ruhig schlafen!* [10, 59-60].

У випадку, коли *lassen* вживається в 2-й особі множини імперативу (*lasst uns etw. machen*), спостерігаємо два граматичних явища. У першому випадку зберігається розподіл семантичних ролей агенса і пацієнса. Семантична особливість тут полягає в тому, що агенс і пацієнс виступають переважно як колективні:

*Drum, Menschengesichter, wir bitten euch sehr,
Drum laßt uns gewähren, und quält uns nicht mehr,
O laßt uns gewähren allein!* [8, 61].

(*laßt uns gewähren!* = дайте (дозвольте) нам свободу дії!)

У другому випадку агенс і пацієнс поєднано в одній особі, оскільки заклик, як вербальну дію, що відходить від колективного агенса, спрямовано на цей самий агенс:

Lasst uns Bäume fällen gehen! = Йдемо валити дерева!

Особливого коментаря потребує перший рядок четверовірша Й. Айхендорфа:

*Den lieben Gott laß ich nur walten;
der Bächlein, Lerchen, Wald und Feld
und Erd und Himmel will erhalten,
hat auch mein Sach aufs best bestellt!* [11, 7].

Речення у першому рядку побудовано за формулою *j-d j-n etw. machen läßt*. За формальними граматичними ознаками агенсом у висловлюванні виступає людина (*ich*), а роль пацієнта відведено Всевишньому. За законами логічного аналізу взаємовідносини людини і Бога детерміновано в такий спосіб: Бог керує світом і судьбою людини, він не потребує з боку людини її волі, або інших санкцій на керування світом. Людина, висловлюючи фразу *Den lieben Gott laß ich nur walten*, не делегує Господу своїх повноважень на керування світом, а робить власний вибір і визначає свою роль у взаєминах з Богом. Отже в граматичному аспекті роль агенса залишається за Всевишнім, людина залишається об'єктом Божого керування (пацієнсом).

Розглянуті граматичні явища дають підстави для наступних висновків. Дієслова *machen* і *lassen* можуть слугувати як додаткові засоби вираження модальності поруч з основними модальними дієсловами. Семантичний обсяг дієслова *lassen* охоплює значення "давати (можливість)", "дозволяти"; "веліти", "наказувати", "змушувати". Семантичний діапазон дієслова *machen* обмежено значеннями "наказувати", "змушувати". Дієслово *tun* має статус допоміжного і його вживання в сучасній німецькій мові можна пояснити тим, що воно слугує засобом вираження незавершеності дії, або її тривалості, циклічності.

Список використаних джерел

1. Большой немецко-русский словарь: в двух томах. / [под рук. проф. О.И. Москальской] – М., «Сов. Энциклопедия», 1969. Т. 2 – 680 с.
2. Большой толковый словарь немецкого языка / Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. – М.: Издательство Март, 1998. – 1248 с.
3. Мюллер В. Великий німецько-український словник / Віталій Мюллер – К.: Чумацький Шлях, 2005. – 792 с.
4. Der kleine Duden „Deutsche Grammatik“ [Bearb. von Rudolf u. Ursula Hoberg] – Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1988. – 399 S.
5. Скарбничка з германістики: Посібник-порадник для германістів / [автор-упорядник Б.І. Гінка]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 352 с.
6. Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und des Neuen Testaments nach der deutschen Übersetzung von Dr. Martin Luther [Ausgabe 1912]. – Frankfurt am Main: Verlag Friedrich Bischof GmbH. – 1646 S.
7. Böll H. Geschäft ist Geschäft / Böll Heinrich // Frühe Erzählungen – Bonn: Inter Nationes, 1997. – S.33-38.
8. Bürger G. A. An die Menschengesichter / Gottfried August Bürger // Deutsche Gedichte. [Hrg. von Carstens K]. – Bonn: Natur und Medizin, 1991. – S. 61.

9. Busch W. Wer möchte diesen Erdenball. / Wilhelm Busch // Deutsche Gedichte. [Hrg. von K. Carstens]. – Bonn: Natur und Medizin, 1991. – S.167.
10. Claudius M. Abendlied. / Matthias Claudius // Deutsche Gedichte. [Hrg. von K. Carstens] – Bonn: Natur und Medizin, 1991. – S.59-60.
11. Eichendorff J. Aus dem Leben eines Taugenichts. / Joseph von Eichendorff – Zürich: Diogenes Verlag AG, 1978. – 161 S.
12. Germanische Göttersagen – Berlin: Zsolnay, 1994. – 126 S.
13. Goethe J.W. Faust. Erster Teil. / Johann Wolfgang Goethe – Leipzig: Philip Reclam, 1971.
14. Hauptmann G. Die Weber. / Gerhardt Hauptmann – Frankfurt / M – Berlin – Wien: Verlag Ullstein GmbH, 1978. – 269 S.
15. Hofmannsthal H. Der Prophet / Hugo von Hofmannsthal // Deutsche Gedichte. [Hrg. von K. Carstens] – Bonn: Natur und Medizin, 1991. – S.201.
16. Ignaz F. Großer Gott wir loben dich. / Franz Ignaz // Deutsche Gedichte. [Hrg. von K. Carstens] – Bonn: Natur und Medizin, 1991. – S.53.
17. Kaiser G. Flehruf / Georg Kaiser // Deutsche Gedichte. [Hrg. von K. Carstens] – Bonn: Natur und Medizin, 1991. – S.223.
18. Lenau N. Himmelstrauer. / Nikolaus Lenau // Deutsche Gedichte. [Hrg. von K. Carstens] – Bonn: Natur und Medizin, 1991. – S.134.
19. Rinser Luise. Gefängnistagebuch / Luise Rinser – Frankfurt am Main: Fischer Tagebuch Verlag, 1946 – 121 S.
20. Scheffel J.V. von. Wanderlied. / Joseph Victor von Scheffel // Deutsche Gedichte. [Hrg. von K. Carstens] – Bonn: Natur und Medizin, 1991. – S.162.
21. Schiller F. Die Piccolomini / Friedrich Schiller – Stuttgart: Philip Reclam jun., 1972 – S.44-127.
22. Schiller F. Wallensteins Tod / Friedrich Schiller – Stuttgart: Philip Reclam jun., 1972 – 127 S.
23. Stifter A. Der Hagestolz / Adalbert Stifter – Kehl: SWAN Buch-Vertrieb GmbH, 1994 – S.15-153.
24. Vater Rhein erzählt seine Sagen [nacherzählt von Dr. Eugen Hollerbach] – Pulheim (Köln): Rahmel-Verlag GmbH – 126 S.
25. Weissenborn T. Eine befleckte Empfängnis / Theodor Weissenborn // Deutsche Erzählungen aus drei Jahrzehnten. Deutschsprachige Prosa seit 1945. [Hrg. von Gregor-Dellin M.] – Tübingen und Basel: Horst Erdmann Verlag, 1975 – S. 344-350.
26. Zuccalmaglio A. W. F. Kein schöner Land in dieser Zeit / Anton Wilhelm Florentin von Zuccalmaglio // Deutsche Gedichte. [Hrg. von K. Carstens] – Bonn: Natur und Medizin, 1991. – S.135.
27. FOCUS № 42 17 Oktober 2005 S. 80
28. STERN № 53 2009 S.134

Summary. The article deals with the functions of some German grammar constructions such as *machen + Infinitiv*, *lassen + Infinitiv*, *tun + Infinitiv* on the lingual examples from national fiction and poetry.

Key words: modal construction, *agens*, *patiens*, *infinitive*.

УДК 811.161.2'373.612

I.C. Беркешук

ДЕМІНУТИВИ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

У пропонованій розвідці досліджуються демінутивні іменники – похідні від назв знарядь праці, які формують мовну картину світу українців. З'ясовано чинники формування мовної картини світу українців крізь призму модифікаційних дериватів.

Ключові слова: мовна картина світу, модифікаційні деривати, назви знарядь праці.

Вивчення словотвірних явищ саме у динамічному аспекті дозволяє зрозуміти, як будується і реалізується людиною її мовна картина світу, оскільки основу цієї картини становлять саме похідні слова, що породжуються у процесі мовлення. Вони передають також сприйняття дійсності людиною, її соціальні та аксіологічні установки. Діяльнісний характер словотвору відображається в новоутвореннях, узуальному та оказіональному словотворі. Часто в процесі не-узуального словотвору одночасно діють два важливих чинники – когнітивний і емоційний, що є неодмінною умовою творення та використання у мовленні демінутивів.

«Найбільш адекватним розумінням картини світу є визначення її як вихідного глобального образу світу, який лежить в основі світобачення людини, що репрезентує істотні властивості світу в розумінні її носіїв та є результатом усєї духовної діяльності людини. За такого трактування картина світу вимальовується як суб'єктивний образ об'єктивної реальності та входить до класу ідеального, яке, не перестаючи бути образом реальності, реалізується в знакових формах, не закріплюючись повністю у жодній з них» [4, 21].

У формуванні картини світу задіяна психічна діяльність людини, а саме відчуття, сприйняття, уявлення, мислення, а також самопізнання людини.

«Людина відчуває світ, споглядає його, пізнає, розуміє, осмислює, інтерпретує, відображає та віддзеркалює, перебуває в ньому, фантазує, уявляє собі «можливі світи» [4, 20]. І це осмислення, інтерпретацію та відображення вона передає за допомогою словотвірних засобів у похідних словах, які послужили об'єктом дослідження у нашій розвідці.

«З когнітивного погляду словотворення – важлива ділянка мовного механізму, яка забезпечує категоризацію та концептуалізацію пізнаваних реалій позамовної дійсності дериваційними засобами» [3, 102].

Мета дослідження – проаналізувати демінутивні утворення від назв знарядь праці, з'ясувати чинники формування мовної картини світу крізь призму зменшено-пестливих утворень.

Оскільки знаряддя праці постійно використовуються в хатньому господарстві, в сільському господарстві та під час різних видів робіт, то і творення дериватів від їх назв є продуктивним.

Іменник *сито* продукує зменшено-пестливі похідні *ситечко* – *ситко* – *ситце*.

Від 10 твірних іменників *веретено*, *граблі*, *коса*, *лопата*, *мітелка*, *сапа*, *свердел*, *свердло*, *серп* та *сокира* утворені такі пари дериватів: *веретенце* (*веретінце*) – *веретенечко*, *грабельки* – *граблики*, *кіска* – *кісочка*, *лопатка* – *лопаточка*, *мітелочка* – *мітлиčka*, *сапка* – *сапочка*, *свердельце* – *свердлик*, *серпик* – *серпок* (*серпочок*), *сокирка* – *сокирчина* та *топірець* (*топорець'*) – *топірчик*. Ці пари дериватів утворюються від іменників – назв сільськогосподарських знарядь, які осмислюються нами як такі, за допомогою яких наводиться та підтримується порядок у домі, такі, які застосовуються у повсякденному вжитку та полегшують працю людини.

Більшість твірних іменників, які називають знаряддя праці, продукують по одному демінутиву: *апаратик*, *батіжок*, *борінка*, *брусок* (*брусочок*), *буравчик* (рідко), *весельце*, *віничок* (у 1 знач.), *виделочка*, *вилка*, *вудочка*, *голочка*, *дубинка*, *деркачик*², *зубильце*, *кочережка*, *копилець*, *кописточка*, *ключечка*, *качалочка*, *кліщики*, *ключик*, *коваделко*, *костурець*, *коточок*, *лапка*, *лещатка*, *ложечка*, *ломик*, *ломачка*, *молоточок*, *ножички*, *ножик* (*ножичок*), *нагаєчка*, *олівчик*, *патичок*, *писальце*, *пилочка*, *пензлик*, *патичка* (рідко), *паличка*, *плужок*, *прядочка*, *ральце*, *різачок*, *решітце*, *рогулька*, *рогачик*, *свідерок* (діал.), *совочок*, *терпужок*, *терличка*, *товкачик*, *тракторець*, *чaplійка*, *черпачок*, *шильце*, *щипчики*, *щіточка*, *ціпок*.

Синоніми *сито* і *решето* продукують різну кількість дериватів. Оскільки в українській мові існують зменшено-пестливі іменники *ситечко*, *ситко*, *ситце*, вони обмежують вживання демінутива *решітце* з таким же лексичним значенням.

Проаналізуємо окремі похідні зменшено-пестливі утворення, для яких характерна полісемія. Так, демінутив *молоточок* зафіксований не лише із значенням 1.Зменш.-пестл. до *молоток* 1, але й із такими значеннями: 2. анат. Одна із слухових кісточок у середньому вусі людини та ссавців. 3. спец. Ударний пристрій у деяких механізмах, інструментах. //Прилад, яким користуються лікарі, оглядаючи хворого [1,537] (*Цимбали* (з польської) – старовинний музичний інструмент у вигляді плескатога ящика з круглим отвором і натягненими металевими струнами, на яких грають, б'ючи їх двома *молоточками* (Українська література)). Друге й третє значення в лексико-семантичній структурі похідного *молоточок* з'явилося внаслідок метафоричного перенесення його основного значення на основі подібності відображуваних предметів.

Дериват *топірець'* зреалізував не лише семантичну позицію “демінутивність”. У діалектному мовленні так називають ще сокирку на довгому держаку, прикрашену інкрустацією, різьбленням. *Топірецем* також називають північного морського птаха, який має добре розвинений дзьоб (гострий, як топірець). Як і в попередньому випадку, маємо розширення лексико-семантичної структури похідного демінутива через метафоричні перенесення значень.

Різноманітністю значень характеризується і зменшено-пестлива лексема *паличка*. Пор.: 1.Зменш.-пестл. до *палиця* 1. 2.Предмет довгастої форми у вигляді бруска (*Як книжні, функціонують слова клесачка, гладилка, інші побутують лише в українських говорах. Такі, як паличка, притирачка, мають порівняно вузьку локалізацію* (Культура слова)). 3.розм. Вертикальна риска на письмі. 4.Бактерія, що формою нагадує подовжену риску; бацила (...*сік часнику вбиває навіть такий стійкий мікроорганізм, як туберкульозна паличка* (Наука і суспільство)). 5.анат. Світлочутливі клітини сітківки ока людини і хребетних тварин, які формою нагадують подовжену риску [1, 699]. Однак тільки перше значення демінутива є наслідком дериваційної

трансформації семантики вихідного слова *палиця*. Інші значення розвинулись на базі основного значення похідного незалежно від семантики твірного.

Іменник *паличка* знаходимо і у жаргонному мовленні. Молодь так називає цигарку. Ймовірно, назва теж розвинулася через метафоричні перенесення значень (цигарка за формою подібна до палочки – тонка і довга) [5, 197].

Похідні *сошка* (*сішка*) позначають не лише зменшено-пестливу форму до іменника *соха*, але й погану соху, пристрій, який використовують при стрілянні з гвинтівки, кулемета, а також одну з частин кермового управління автомобіля, комбайна. Переносні значення розвинулися на ґрунті подібності позначуваних предметів до невеликої сохи.

Мова динамічна за своєю природою. Особливо чітко це виявляється під час творення демінутивів, оскільки поява нового слова – це і формування нової співвіднесеності з дійсністю.

Важливим чинником, який визначає словотворчу поведінку аналізованого класу слів, є по-замовний чинник, зокрема важливість того чи іншого денотата, який вербалізується твірним, у господарсько-практичній діяльності та життєдіяльності людини. У межах окресленої групи лексики виокремлюємо назви знарядь, які використовуються найчастіше (*коса, лопата* та ін.).

Українці – споконвічні хлібороби, ратаї, тому й особливе значення для нас мають інструменти та знаряддя, які полегшують працю під час сільськогосподарських робіт. Назви таких знарядь є високопродуктивними. Продуктивними є й назви тих знарядь праці, які використовуються в побуті: для прибирання, готування їжі та ін.

Символічного змісту набувають в українців назви засобів виробництва, передовсім ті, які використовуються у хліборобській праці, назви предметів побуту. Так, наприклад, іменник *коса* в загальноєвропейській традиції символізує смерть, загибель, а стара жінка з косою є уособленням наближення смерті. Коса для українського селянина завжди була і є засобом праці.

Лексема *плуг* сприймається українцями як символ оновлення, символ роботящих рук, життєдайності.

Символічні компоненти семантики мотивувального слова корелюють зі словотворчою здатністю. Так, від твірного *коса* продукуються зменшено-пестливі іменники *кіска, кісочка*, від твірного *плуг* – демінутив *плужок*.

Велика кількість демінутивних іменників на позначення знарядь праці, зокрема сільськогосподарських, засвідчена в усній народній творчості. Фольклор найповніше відображав трудове життя народу, пов'язане з працею хлібороба. Назви знарядь і навіть деталей фіксують усі жанри усної народної творчості. Споконвічно маючи справу із знаряддями праці, трудові маси шанували їх, наділяли рисами живої істоти, оспівували в поезії. Тому нерідко назви знарядь та деталей вживаються із зменшувальними та пестливими суфіксами, а вживання цих слів в усній народній творчості свідчить про поширення їх та важливу роль для українського народу.

Аналіз зменшено-пестливих найменувань назв знарядь праці дозволяє зробити такі висновки та узагальнення. Важливість того чи іншого знаряддя праці у житті людини, його практичне застосування у побуті, повсякденне користування, а також полегшення праці людини за допомогою певних знарядь уможливило творення демінутивних субстантивів.

Подальший аналіз інших груп зменшено-пестливих іменників дасть змогу виявити повну типологію в царині когнітивного словотворення сучасної української літературної мови.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.: іл.
2. Вендина Т.И. Словообразование как источник реконструкции языкового сознания / Т.И. Вендина // Вопросы языкознания. – 2002. - №4. – С.42-72.
3. Грещук В.В. Словотвір у сучасній науковій парадигмі / Василь В. Грещук // Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність: Збірник наукових доповідей. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 97-105.
4. Серебренников Б.А., Кубрякова Е.С., Постовалова В.И. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И.Постовалова. – М.: Наука, 1988. – 216с.
5. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336 с.

Summary. The proposed exploration investigated deminutivity entry - derived from the names of tools that form the Ukrainian language world. Found out the factors shaping Ukrainian language world through the prism of modification derivatives.

Keywords: language world, modification derivatives, the names of tools.

СЕМАНТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ БАГАТОЗНАЧНОГО АД'ЕКТИВУ УКР. ГАРЯЧИЙ У ВНУТРІШНЬОФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті розглядаються особливості відображення системи лексичних значень полісемантичного прикметника укр. *гарячий* на фразеологічному рівні. Встановлюються загальні напрями смислового розвитку прикметника укр. *гарячий* в цілісній семантичній структурі фразеологічного угруповання з відповідним ключовим компонентом.

Ключові слова: фразема, внутрішня форма, ключове слово, смисловий розвиток, структура, семантика, багатозначність.

У статті на матеріалі фразем із прикметником укр. *гарячий* розглядається проблема функціонування семантики багатозначних одиниць лексичного рівня на лексико-фразеологічному рівні, тобто за умови вживання цих одиниць у ролі ключового елемента ідіоматичної фраземи. **Актуальність** такого дослідження полягає у важливості розробки проблеми характеру семантичних взаємовідношень між одиницями лексичного та фразеологічного рівнів мови (тут необхідно згадати праці О. М. Каракуці, І. О. Мельчука, Г. І. Неруш, М. В. Пасюківської, В. М. Телії,) [3; 4; 5; 8; 13]. Ми поставили за мету з'ясувати як саме відтворюється набір значень ключової лексеми на лексико-фразеологічному рівні, в контексті тих чи інших сполук, щодо яких вона виступає у ролі твірної. Відповідно перед нами стоять такі дослідницькі **завдання:** 1) визначити, чи, вживаючись у складі фразеологізмів, досліджувана нами лексема, просто реалізує свої семантими, притаманні їй як лексичній одиниці, чи у фразеологічному контексті вона набуває інших, фразеологічно пов'язаних значень; 2) у другому разі – визначити ті похідні значення, яких термічний ад'єктив набуває у фразеологічному контексті. **Об'єктом** нашого дослідження є українські фразеологізми (конкретніше, номінативні та предикативні ідіоми, а також порівняння і прислів'я) з прикметником укр. *гарячий*. **Предметом** нашої розвідки є семантика зазначеного прикметника, властива йому в контексті зазначених сполук.

Перш за все розгляд аналізованого фактичного матеріалу під цим кутом зору показує, що тут можна відзначити низку сполук, де ключова лексема фактично зберігає своє вихідне лексичне значення, або ж, інакше кажучи, її похідне фразеологічне (тобто набуте у фразеологічному контексті) значення є ідентичним фразеотвірному. Такі випадки ми знаходимо, природно, серед порівняльних сполук (причому, семантика «гарячий» може бути як суб'єктом, так і об'єктом порівняння): укр. *гарячий, як окріп* [7, 44]; *як на гарячому вугіллі* «поводитися дуже неспокійно, реагувати на щось» [12, 121].

У другому випадку, особливо коли прикметник укр. *гарячий* виступає в складі розширеного, багатокomпонентного компаратива, у його семантиці можуть акцентуватись ті чи інші з його складових рис, головню така, як «негативний деструктивний характер відповідного термічного стану», пор. укр. *як на гарячому вугіллі; тепер ёму так (до обнімання и д.), як грішникові до гарячої сковороди* [14, 247]. Увагу також привертають приклади порівняльних зворотів, де виразно виступають ознаки мовної гри, пор. укр. *гарячий, як хто кинув гарячого приску (на кого)* «хто-небудь раптово відчув сильне хвилювання, збентеження і т. ін.» [2]; тут емоційна збудженість (отже, психологічне явище) порівнюється з явищем суто матеріально-фізичним, унаслідок чого оживає «термічне» твірне підґрунтя значення укр. *гарячий* «пристрасний, збуджений, схвилюваний», прозирає відповідне образне витлумачення явищ емоційно-афективної сфери, а як наслідок – підкреслюється інтенсивність переживання.

Семантика «гарячий» мотивує цілу низку сполук термінологічного характеру, головню нейтральних у стилістичному плані, але відмінних за своєю стильовою приналежністю, що позначають як природні, так і антропогенні об'єкти, процеси і явища, такі, як укр. *гаряче штампування* «метод виготовлення металевих виробів або заготовок до них при сильному нагріві» [10, 37]; *гаряче дуття* [6]; *гаряче джерело* [1]. Хоча відповідна температурна ознака є реальною притаманною кожному з (первинних) денотатів подібних утворень, однак це все ж не дає підстав розглядати ці останні як сполуки з дослівним значенням. Це дає підстави констатувати наявність у відповідного ад'єктива, вжитого в складі даного словосполучення, похідного фразеологічного значення. Наслідком номінативного і, крім того, спеціального характеру відповідних фразеологічних утворень є те, що їх синонімічним еквівалентом найчастіше може бути лише розгорнута дефініція їхнього термінологічного змісту. Оскільки ж таке фразеологічне значення прикметника укр. *гарячий* має саме такий, суто спеціальний (зокрема технічний чи науковий) характер і, крім того, щоразу встановлюється ad hoc (тобто для даного конкретного випадку), ми обмежуємося лише вказівкою на узагальнений тип такого фразеологічного

використання зазначеного ад'єктиву і, відповідно, на узагальнений спеціальний характер його похідної семантики у подібному внутрішньофразеологічному контексті, формулюючи цю вказівку в такий спосіб «термінологічне похідне значення, у той чи інший спосіб пов'язане з наявністю високої температури чи певними окремими співвідносними з нею сенсами в даному об'єкті (процесі, явищі)».

Але для предикативних та предикативно пов'язаних фразеологізмів із прикметником укр. *гарячий* ситуація, коли фразеотвірне і фразеопохідне значення є ідентичними, все ж є винятковою, оскільки тут ми зустрічаємось, як правило, з уживанням складників у переносному сенсі. Серед цих вторинних фразеологічно детермінованих варіантів значення даного ад'єктиву ми виділяємо такі:

1. «Небезпечний, такий, що справляє негативний і деструктивний вплив, є джерелом негативного деструктивного впливу», пор.: укр. *і сюди гаряче, і туди боляче* [14, 361]; гарячим залізом випікати «безпощадно знищити, викорінити» [15, 42]; *гарячого сала за шкуру залити* [1].

Як варіант (причому, можливо, історично первісний) даної семантики можна розглядати значення 1.1. «болісний, такий, що є джерелом негативних соматичних відчуттів»: укр. *всипати гарячих* «покарати різками, висікти когось» [2], *сіль тобі в вічі та камінь гарячий* [14, 374]; *не хочеться за гарячий камінь брацьця, та треба* [14, 258]. Ми пов'язуємо ці фраземи з даним значенням через природність відношення «відчуття від термічного впливу > відчуття (пекучого) болю», хоча, звісно, їх можна прочитати і в узагальненому сенсі, який було схарактеризовано вище під п. 1. Додамо, що значення болю може мотивуватись і пекучим смаковим відчуттям, пор. укр. *задавати перцю*.

2. «Свіжий, нещодавній»: це вторинне фразеологічне значення є притаманним передусім групі колокацій, пов'язаних із ситуацією переслідування; початково це було переслідування дичини на полюванні: укр. *іти по гарячих слідах* «реагувати, відгукуватися на що-небудь, не гаючи часу, відразу після того, як щось відбулося, сталося» [15, 146], або *по гарячих слідах* «одразу за подією, не гаючи часу; негайно» [2]. Сюди ж можна віднести прислів'я укр. *куй залізо, поки гаряче* «дій, поки є для цього сприятлива обстановка; користуйся моментом» [15, 91], семантичний механізм якого також не просто відтворює вторинне лексичне значення «свіжий, актуальний», а ніби заново його породжує шляхом витлумачення відповідного конкретного образу.

3. «Схвильований, збуджений (як риса емоційного стану чи характеру людини, подій, ситуації); збудливий, гарячий (як риса темпераменту)» (часом із виразною негативною конотацією): укр. *під гарячу руку* «у такий час, коли хтось збуджений, розгніваний» [15, 140]; *гаряча голова* «про запальну, нестриману людину» [15, 42]; *гаряча кров* «про запальну людину» [15, 42]; *гарячий на руку* «сповнений завзяття» [11, 147]; *гарячий серцем* «запальний, пристрастний» [2].

Високотемпературна мотивація емотивного значення, пов'язана з особливостями соматичного відображення негативних душевних переживань, виразно прозирає в укр. *гарячими сльозами личко мити* «плакати» [2]; *обсушити (гіркі, гарячі) сльози* «заспокоїти, втішити кого-небудь; повернути комусь радість» [2]. Еквівалентність і взаємозамінність семантем «гарячий» і «гіркий» у цьому контексті пояснюється рівнозначністю їхніх вторинних значень; крім того, тут у прихованому вигляді виявляється і спільність походження цих українських ад'єктивів [17].

Відсутність емоційного зв'язку з кимсь або чимось відповідним чином може представлятись як температурна немаркованість («ніякість»), як відсутність виразної температурної ознаки: укр. *ні холодно ні жарко* «кому-небудь все байдуже» [16, 211].

Інші похідні фразеологічні різновиди термічної семантики прикметника укр. *гарячий* представлено ще обмеженіше, часом в одиничних утвореннях:

4. «Не такий, як щось інше, його протилежність» укр. *за гаряче й студене хапати (ухопити)* «все робити» [10, 37]. Цей семантичний різновид виражається термічним прикметником укр. *гарячий* в антитетичному зіставленні з антонімічним і теж переосмисленим ад'єктивом, разом із яким вони образно-узагальненим чином виражають увесь діапазон можливих варіантів.

5. «Злочинний, протизаконний» укр. *впіймати на гарячому кого* «викрити кого-небудь, підстерігши його на місці злочину» [2]; *з гарячого часу збіг* [2].

Фразеологічно похідні значення прикметника укр. *гарячий*, дериваційно співвідносні з їхніми вторинними лексичними значеннями, є ще більш спорадичними.

Отже, аналіз смислового відображення лексеми укр. *гарячий* на фразеологічному рівні показав, що це відображення є нерівномірним і навіть вибіркоким («не дзеркальним»). Зокрема, відмінність тут полягає передовсім в ідіоматичних значеннях, які фігурують у семантичній структурі термінофразем. Що ж стосується предикативних стилістично маркованих сполук, то тут можна знайти такі фразеологічно пов'язані семантики, які не мають відповідників серед лексико-семантичних варіантів, і такі, що подібні відповідники мають, відрізняючись від них своєю живою внутрішньою формою, пов'язаною з вираженням певного наочного конкретного образу.

Продовження й поглиблення студій в царині вивчення семантичних відносин між лексикою і фразеологією на матеріалі лексики з термічним значенням передбачає залучення до аналізу інших слів, семантично пов'язаних з прикметником укр. *гарячий*, зокрема лексем, що передають інші термічні явища і належать до інших частин мови, а також використання лексичного й фразеологічного матеріалу інших мов. Усе це в підсумку має поглибити наші уявлення про роль і місце позначень (високо)температурних ознак, об'єктів та процесів у мовній картині світу.

Список використаних джерел

1. Большой украинско-английский словарь [Електронний ресурс] / [авт.-сост. Е. Ф. Попов, Н. И. Балла]. – 2005. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. вимоги : к версии АBBY Lingvo 12. – Назва з титул. екрану.
2. Інтегрована лексикографічна система «Словники України», версія 1.05. Інститут мовно-інформаційних досліджень НАН України [Електронний ресурс]. – Довіра, 2001-2005. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. вимоги : Microsoft Windows 2000/XP. – Назва з контейнера.
3. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Каракуця; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2002. – 19 с.
4. Мельчук И.А. О терминах “устойчивость” и “идиоматичность” / И.А. Мельчук // Вопросы языкознания. – М., 1960. – № 4. – С. 73–80.
5. Неруш Г. І. Зіставний аналіз чесько-української анімалістичної фразеології / Г. І. Неруш // Зіставне дослідження української, чеської та російської мов : зб. наук. праць. – К., 1987. – С. 152-181.
6. Новый русско-украинский политехнический словарь [Електронний ресурс] / [авт.-сост. Н. Г. Зубков]. – 2005. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. вимоги : к версии АBBY Lingvo 12. – Назва з титул. екрану.
7. Образне слово. (Постійні народні порівняння) / [збір. і упор. І. Гурин]. – К. : Дніпро, 1966. – 222 с.
8. Пасюківська М. В. Зоонімічна лексика в польській фразеології : склад, семантика, функції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / М. В. Пасюківська. – К., 2009. – 16 с.
9. Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність людини / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1989. – 480 с.
10. Словник української мови в 11 т. / [ред. І. К. Білодід, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка. – Т. 2 : Г – Ж. – 1971. – 550 с.
11. Словник фразеологізмів української мови / [авт.-уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.]. – Київ : Наукова думка, 2003. – 788 с.
12. Словник фразеологічних антонімів української мови / [авт.-уклад. В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз]. – К. : Довіра, 2004. – 284 с.
13. Телия В. Н. Фразеология / В. Н. Телия // Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Отв. ред. Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1972. – С. 456 – 516.
14. Українські приказки, прислів'я і таке інше / [авт.-уклад. М. Номис]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
15. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / [авт.-уклад. І. С. Олійник, М. М. Сидоренко]. – К. : Радянська школа, 1978. – 447с.
16. Фразеологічний словник української мови / [авт.-уклад. В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
17. Черниш Т. О. Чому сльози гіркі? / Т. О. Черниш // Культура слова. – 1981. – Вип. 20. – С. 80-84.

Summary. The article is devoted to the peculiarities of actualization of the system of lexical meanings of the polysemantic adjective Ukr. *гарячий* at the phraseological level. The author establishes general trends of sense development of this adjective within the structure of idiomatic set phrases sharing the common key lexical component Ukr. *гарячий*.

Key words: *idiom, inner form, key lexical component, sense development, structure, semanteme, polysemy.*

МИФОЛОГЕМНАЯ МОТИВАЦИЯ НОМИНАТИВНЫХ ЕДИНИЦ БИОЭТИКИ

У статті обґрунтовано притаманний біоетиці симбіоз наукового знання з архетипами, породженими міфологічною системою пізнання світу. Розглянуті особливості репрезентації міфологічного знання в номінативних одиницях біоетики. Стверджується, що в мові для спеціальних цілей відбиваються творення нової міфології та маніфестація існуючих міфологічних структур.

Ключові слова: номінативна одиниця, мова для спеціальних цілей, біоетика, міфологемна мотивація.

В центре внимания когнитивного подхода к изучению языка для специальных целей (ЯСЦ) находится процесс познания мира человеком и закрепление результатов этого познания в единицах этого языка.

Данная статья посвящена особенностям репрезентации и трансформации мифологического знания в номинативных единицах биоэтики – науки, исследующей моральные ценностно-нормативные механизмы сохранения и развития жизни в ее целостности и многообразии (см. работы В. Р. Поттера, А. Швейцера, Н. Н. Киселева, А. А. Горлова, Т. В. Мишаткиной, А. П. Огурцова, И. В. Силуяновой, С. В. Пустовит и др.).

Как трансдисциплинарной науке постнеклассического типа биоэтике свойственно размывание границ между специальным знанием и общественным мнением, основанным на народных традициях, религиозных представлениях, мифологии. И это закономерно, поскольку человек, по меткому замечанию немецкого философа и культуролога Эрнста Кассирера, «настолько погружен в лингвистические формы, художественные образы, мифические символы или религиозные ритуалы, что не может ничего видеть и знать без вмешательства этого искусственного посредника» [7, 29]. А «динамизм современной жизни, связанный со стремительным развитием высоких технологий, способствует исчезновению четких границ между “наивной, донаучной” языковой и научной (концептуальной) картинами мира» [4, 32].

Научная методология в биоэтике сочетается с традиционной нравственностью. «Наука выживания», – заявлял ее основатель Поттер Ван Ранселер, – призвана стать «не просто наукой, а новой мудростью, которая объединила бы два наиболее важных и крайне необходимых элемента – биологическое знание и общечеловеческие ценности» [10]. «В круг исследований биоэтики, – считает В. С. Мовчан, – органично вписывается... история становления отношений человека с природой, закреплённая в ментальных культурах: в мифологии, эпосе, народной обрядовости» [9].

При исследовании ЯСЦ биоэтики мы исходим из того, что теоретическая и практическая деятельность в сферах медицины, биологии, экологии должна опираться на существующие моральные нормы, порожденные в том числе многовековой историей развития мифологического сознания, оказывающего заметное влияние на становление понятийного аппарата и формирование номинативных единиц науки.

Б. Г. Юдин, один из основателей российской биоэтики, отметил особую роль концептов в ее «языке пограничного диалога (пограничной зоны)»: упрощенная и удобная форма концептов позволяет научным понятиям проникнуть в публичную дискуссию и стать своеобразным моральным инструментарием, позволяющим «снять» идейные расхождения между представителями разных философских школ, идеологий, мировоззрений, профессиональных групп [12, 67-69]. Одним из таких концептов является макроконцепт МИФ.

Значимость мифа как мотиватора единицы номинации подчеркивали Е. А. Селиванова, О. А. Черепанова, Т. В. Тритенко, Д. Разаускас и др. Мифы, по мнению Е. А. Селивановой, «заполняют мировоззренческие лакуны: то, что невозможно объяснить, получает объяснение мифом, дополняя наивную или научную картины мира» [11, 95]. Язык закрепляет миф в мифологемах – языковых носителях мифов. Мифологемная мотивация – это репрезентация в ономазиологической структуре знака «особого типа иррациональной, неverifiedируемой информации, которая безоговорочно принимается на веру представителями этнического сообщества и формирует относительно стабильные структуры в этносознании, представленные мифами» [11, 91].

Миф определяется в биоэтике как «мощный иррациональный импульс, содержащий религиозный элемент и заряженный способностью людей верить. Такой образ подвигает человека к действию как раз потому, что в нем собрано все, что, по его мнению, является хорошим, справедливым и правильным [6]. Биоэтический миф, как и всякий миф, «ничего не скрывает и ничего не демонстрирует – он деформирует: его тактика – не правда и не ложь, а отклонение» [1, 107].

Вербализаторами концепта в науке выступают, прежде всего, номинации *экологический миф* и *экологическая мифология*.

С. Кара-Мурза назвал экологический миф действенным инструментом разжигания экологического психоза ради получения экономической выгоды и / или политических дивидендов. Поучительными экологическими мифами периода разрушения советского строя были, по его мнению, *нитратный бум (психоз)* – умышленное преувеличение вреда для организма человека вносимых в почву удобрений, *сероводородный бум* – представление о возможности загорания или взрыва сероводородного слоя Черного моря [5]. К таким можно отнести бытующие в современном общественном сознании мифы о *продуктовом геноциде* (американская курятина, ГМО), *канцерогенных свойствах алюминиевой посуды, озоновых дырах в атмосфере, абсолютной безопасности «экологически чистых» продуктов, парниковом эффекте* и др. Один из самых эксплуатируемых экологических мифов – «*золотой миллиард*» – привилегированная часть населения Земного шара, которая «имеет право» на высокий уровень жизни, поскольку проживает в «высокоцивилизованных» странах – США, Великобритании, ФРГ, Франции и др. [15].

Экологическая мифология – это современная система мифов как направление формируемых представлений, рассчитанных на веру, верования, имеющих экологическую окраску [3]. Она адресуется широким слоям населения, имеющим низкий уровень образования, в том числе – экологического. Негативный характер мифологии связывается с попыткой замены истинного экологического сознания обыденным, не подкрепленным достоверными научными данными.

В основе ряда номинативных единиц биоэтики лежат уже имеющиеся в сознании сформулированные мифологические структуры, восходящие к славянской и античной мифологии.

Известно, что на уровне первобытного мифологического мышления «природа воспринималась как живое существо, она одушевлялась и одухотворялась. Представление природы в образе Бога (или множества богов) было доминирующим в мифах различных культур Запада и Востока» [8]. Мифологические образы в качестве онимической (проприальной) составляющей вошли в состав терминов *Мать Сыра Земля* (слав. мифология) и *Гея* (греч. мифология) – праматерь, производительница и носительница всех живых существ [6; 14]. Персонафикация животворных сил родной земли связана с зарождением представлений о роде, о предках, покоящихся в земле и помогающих своим сородичам [14].

Имя греческой богини, рождающей из своих недр всякую жизнь и питающей ее своей грудью, вошло в состав номинации *гипотеза / концепция Геи* – этико-философская концепция, согласно которой планета Земля представляет собой целостный живой организм, похожий на единую суперклетку [6], способный преобразовать свою среду так, чтобы она была для него наиболее благоприятной [15].

С этическими принципами защиты человека и природы от всякого зла связано имя богини *Берегиня* [6]: в Древней Руси существовало поверье, что берегини живут по берегам рек, оберегают людей от злых духов, предвидят будущее, присматривают за маленькими детьми и часто спасают их.

Греческая мифология послужила источником номинаций *Дриады* (греч. *drys* – дуб, дерево) – нимфы, покровительницы деревьев [6]; *Демидур* – зодчий мира или бог-творец вселенной [13]; *Асклепий* – бог врачевания [13]. Римская мифология дала биоэтике концептуальные наименования *флора* (лат. *Flora* – богиня цветов, весны, юности) – 1) совокупность видов растений определенной территории или геологического периода; 2) в медицине – совокупность микроорганизмов, населяющих какую-либо полость [15]; *фауна* (лат. *Fauna* – богиня полей, лесов, покровительница стад) – исторически сложившаяся совокупность всех видов животных, обитающих на данной территории [15].

В первобытном мировосприятии «различные природные силы обретали демонический, роковой колорит. Общество ограничивало действия человека частоколом запретов, табу, чтобы “не обидеть” неосторожным поступком душу дерева, реки или зверя. Люди старались добиться “расположения” природных сил, создавая божества – тотемы – из природных объектов, стремясь искупить вызванные человеческими действиями нарушения естественного порядка...» [8]. *Тотемизм* – вера в кровнородственную связь между родом (племенем) и определенными видами животных или растений [6; 14] – и сегодня выполняет своеобразную регулятивную функцию в гармонизации отношений человека с природой. Потому он актуален для биоэтики как основание *тотемистической морали*, обеспечивающей растворение человека в природе [8].

Под обобщающее понятие *тотем* подводятся биоэтические номинации *священное животное, священное дерево, священная роща*, дефинируемые через связь с божествами, духами [3; 14]; *древесный гороскоп*, основанный на ассоциации, священной связи человека с растением [14].

Биоэтика разграничивает понятия *дикая природа* [3; 15] и *девственная / первозданная природа* [14]. Девственная, или первозданная, – это мифопоэтическое обозначение природы, существовавшей до появления человеческой цивилизации [14]. С идеей сохранения дикой природы

связаны номинации *культ дикой природы* и *языческое природославие* – уважительное, трепетное, благоговейное отношение, основанное на обожествлении [3; 6; 14].

Таким образом, мифологическое сознание манифестируется в ЯСЦ биоэтики двумя путями: а) номинацией новых мифов и новой мифологии; б) экспансией уже существующих мифов в новую сферу и их адаптацией к потребностям науки. «Мифопоэтические аргументы могут отчасти дать реальный толчок к социальному изменению действий людей по отношению к дикой природе» [2], потому исследование мифологемной мотивации терминологии биоэтики является актуальным и перспективным.

Список использованных источников

1. Барт Р. Мифологии / Ролан Барт; пер. с фр., вступ. статья и комментарии С. Зенкина [Электронный ресурс]. – М. : ООО «Академический проект», 1996. – С. 107. – Режим доступа : <http://book-online.com.ua/read.php?book=7016&page=107>
2. Борейко В. Дикая природа — любите и не приближайтесь [Электронный ресурс] / В. Борейко // Киевский эколого-культурный центр. – Режим доступа : <http://ecoethics.ru>.
3. Борейко В. Е. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии [Электронный ресурс] / В. Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2003. – Режим доступа: <http://www.ecoethics.ru/old/b20-1/>
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : моногр. / І. О. Голубовська , 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
5. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / Сергей Кара-Мурза. – М. : ЭКСМО, 2009. – 528 с.
6. Каропа Г. Н. Методика экологического образования : терм. словарь / Г. Н. Каропа, Е. Н. Михалкина, Г. Г. Ермакова ; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель : УО «ГГУ им. Ф.Скорины», 2009. – 164 с.
7. Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры [Электронный ресурс] / пер. с нем. А. Муравьева // Проблемы человека в западной философии. – М., 1988. – С. 3–30. – Режим доступа : http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000180/st000_shtml.
8. Мишаткина Т. В. Экологическая этика и экология человека. Учеб.-метод. пособ. / Т. В. Мишаткина, А. В. Барковская, Н. П. Богданчик. – Минск : МГЭУ им. А. Д. Сахарова, 2008. – 43 с.
9. Мовчан В. С. Биоэтика // В. С. Мовчан. Этика : навч. посібник [Електронний ресурс]. – К. : Знання, 2007. – С. 385. – <http://www.info-library.com.ua/books-text-9004.html>
10. Поттер Ван Ранселер. Введение [Электронный ресурс] // Биоэтика: мост в будущее / под ред. С. В. Вековшиной, В. Л. Кулиниченко. – К., 2002. – 216 с. – Режим доступа : http://biospace.nw.ru/evoeco/lit/ptt_g11.htm.
11. Селиванова Е. Мифологемная мотивация номинативных единиц / Е. Селиванова. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – С. 87–105.
12. Философия биомедицинских исследований: этос науки начала третьего тысячелетия / отв. ред. Б. Г. Юдин. – М. : Ин-т человека РАН; Независимый институт гражданского общества, 2004. – 128 с.
13. Хрусталеv Ю. М. Словарь терминов // Ю. М. Хрусталеv. Биоэтика. Философия сохранения жизни и сбережения здоровья : учебник / – М., 2012. – 400 с. – С. 158–167. – http://vmede.org/sait/?page=1&id=Biojetika_xrustalev_2012&menu=Biojetika_xrustalev_2012
14. Экологическая этика : словарь-справ. для детей, их родителей и учителей / Е. В. Борейко [и др.] ; под общ. ред. Т. В. Мишаткиной, С. Б. Мельнова. – Минск : МГЭУ им. А. Д. Сахарова, 2011. – 132 с.
15. Экология. Глоссарий по экологии, экологической безопасности техносферы, природопользованию, и охране окружающей среды: справ. пособ. / авт.-сост. А. М. Адам, О. Д. Лукашевич. – Томск : Изд-во Том. гос. архит.-строит. ун-та, 2008. – 368 с.

Summary. In the article the symbiosis of knowledge with archetypes born by mythological system of cognition which is typical of bioethics is grounded. The peculiarities of representation of mythological knowledge in the nominative units of bioethics are analyzed. The fact that in the language the formation of new mythology and the manifestation of already existing mythological structures are reflected for special purpose is proved.

Key words: *nominative unit, language for special purpose, bioethics, mythological motivation.*

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ДІАЛЕКТИЗМІВ У МОВІ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ

У статті проаналізовано функціонально-стилістичні можливості діалектної лексики, її етноспецифіку, виявлено шляхи і способи введення діалектизмів у мову регіональних ЗМІ.

Ключові слова: діалектизми, регіональна преса, мова газети, ЗМІ.

Характерною рисою сучасних періодичних видань є безперервні пошуки різноманітних засобів суб'єктивного увиразнення їх мови, оскільки ключовою функцією друкованих ЗМІ стає повернення уваги читача. Задля цього журналісти вдаються до різноманітних мовностилістичних засобів, зокрема залучення шарів лексики обмеженого побутування, нелітературних, розмовних елементів тощо. На шпальтах газет проходять апробування новотвори, освоюються запозичення. З огляду на це актуальність теми дослідження зумовлена, з одного боку, активізацією в останнє десятиліття вживання діалектної лексики в мові українських газет, з іншого, недостатньою вивченістю функціонування діалектизмів у мові сучасної української періодики. Висвітлення питань, пов'язаних із функціонуванням діалектної лексики в пресі, сприятиме більш глибокому пізнанню проблеми мовного динамізму, багатогранних взаємовідносин мови і суспільства в період демократизації всіх галузей громадського життя, адже будь-які трансформації в житті суспільства миттєво віддзеркалюються у мові мас-медіа.

Метою статті є виокремлення основних напрямів та прийомів використання журналістами нелітературних, розмовних елементів, а також з'ясування функціонально-стилістичних потенцій діалектизмів у мові сучасної регіональної преси.

Матеріалом для дослідження послужили діалектизми, відібрані з газет «Коломийські вісти» та «Коломийська правда» за 2011-2012 рр. (далі подаємо скорочену назву газети, її номер, дату виходу та вказуємо сторінку). Укладена картотека нараховує 702 одиниці.

Зазначимо, що на сьогодні лексико-семантичні трансформації, відображені на сторінках періодичних видань, стали предметом активних лінгвістичних досліджень сучасних мовознавців. Слід констатувати, що вагомий внесок у вивчення особливостей мови ЗМІ наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. зробили О. Стишов, Н. Андрейченко, Б. Коваленко, Т. Коць, О. Мітчук, І. Холявко, О. Чередниченко, Г. Шаповалова, А. Марковська та ін.

Професор Л. Мацько наголошує, що «у публіцистичному стилі української мови ідеологічна одноманітність змінилася плюралістичним багатоголоссям, що значно розширило мовний арсенал його із залученням у свій обіг різношарової лексики» [4, 16].

Високим ступенем стилістичної виразності та експресивним потенціалом відзначаються діалектизми, які на сьогодні є досить продуктивними елементами газетного дискурсу. Функціональне призначення діалектизмів у мові української періодики досліджували у своїх працях О. Пискач, І. Кириченко, В. Путрашик та ін. Як вже зазначалося, масова комунікація має чималі можливості впливу. Наприклад, враховуючи регіональну належність адресата й уживаючи рідні для нього мовні засоби (діалектизми), журналістам вдається глибше проникнути в свідомість реципієнта, латентно підкреслити його мовнокультурну специфіку, більш конкретно й чітко донести суть висловлюваного [1, 357-358].

Однак, незважаючи на значну кількість праць, що присвячені вивченню мови ЗМІ, у вітчизняній лінгвістиці бракує досліджень словникового складу регіональних періодичних видань, зокрема таких, де б досліджувалося використання діалектної мови.

Дослідники стверджують, що засоби масової інформації з одного боку відбивають кодифіковані мовні норми, з іншого – репрезентують їх динаміку та розвиток. Г. Солганик відзначає, що газетно-публіцистична норма – ширша, ніж загальнолітературна, і набагато терпиміша до нелітературної лексики [8, 52]. Тому введення у канву оповіді окремих говіркових елементів, які подибуємо у коломийській пресі, на нашу думку, тільки підсилює виразні можливості публіцистичного тексту: напр. *телефонна рурка* – «трубка» – *Тому він за день перечитує всі галицькі часописи і потім мені в телефонну рурку їх переказує, бо я лінуюся читати* [К. в. № 24, 16 чер. 2011, 12]; *сопух* – «запах» – *Спостерігаючи за ними, на гадку приходять реалістичні картини нашої буденності з бабцею зі своїм лахміттям під стінами поштамту, сопух од якої, даруйте на слові, змушує переходити на протилежний бік проспекту* [К. в. № 31, 9 лип. 2012, 15]; *студінь* – «холоднечя», *трачка* – «тирса деревна» – *То було серед зими, студінь, гості танцювали на дворі, де настелили соломи і трачки, хотілося спати...* [К. в. № 5, 3 лют. 2011, 3]; *калаб'яня* – «калюжа» – *Дорога вирішить проблему для звичайних людей, які щоденно ходять там, оминаючи численні калаб'яні та болото* [К. в. № 11, 22 бер. 2012, 3]; *капара* – «безлад» – *Картина всередині була просто шокуюча, як то у нас кажуть, капара у всій своїй «красі»: безлад всюди, куди оком*

не кинь, усі речі порозкидані, діти у брудному одязі та й самі не дуже чисті, пси гавкають, коти м'явкають [К. п. № 4, 1 лют. 2013, 10].

Мовознавці також відзначають, що звертаючись до шарів національної мови, які не мають літературних якостей, газета переробляє, освоює їх і в кінцевому підсумку олітературює [8, 52]. Інколи діалектна лексика починає витісняти літературну. Так, в коломийській пресі спостерігаємо тенденцію до заміни більш експресивною лексею *газда* літературного відповідника *господар*. Пор.: *На це міський голова, мабуть, як справжній газда міста, напевно сподіваючись на те, що жоден з його заступників не посміє дати інформацію щодо того, кому належить ця будівля, відповів, що посадовці зустрічалися з керівництвом кооперативу, яке поставило умову: дасте землю – наведемо порядок* [К. в. № 41, 13 жов. 2011, 2]; *І аж коли її газда твердо засне й захропе, тоді через вікно залазила тихенько до хати і засинала на лаві під веретою* [К. в. № 24, 16 чер. 2011, 12]; *Не один місцевий газда на вітчизняних і закордонних заробітках і здоров'я втратив* [К. в. № 17, 29 квіт. 2011, 6]. У текстах коломийських ЗМІ слово «газда» // «газдиня» має переважно позитивне забарвлення, пор.: *Він шукає папір, знаходить кошти, він є газдою у повному розумінні цього слова. Коломій, на жаль, такого газди бракує* [К. в. № 6, 10 лют. 2011, 3]. На позитивну семантику вказують такі означення, як 'добрий', 'добродушний', 'чесний', 'працьовитий', 'заповзятливий', 'метикуватий'; 'чемна', 'порядна', 'гарна'; 'добропорядні', які часто зустрічаються на сторінках досліджуваних газет. У коломийській пресі слово *газда* нерідко вживається в переносному значенні, а також реалізується в семантичних опозиціях '*газда / негазда*', '*добрий / поганий*', '*справжній / несправжній газда*': *Втім, допускаємо, що заявляючи подібне перед виборами, мер просто піарився, дотримуючись сформованого технологами образу доброго газди* [К. в. № 31, 4 сер. 2011, 4]; *Але унікальний спортивно-відпочинковий об'єкт так й не вдалося завершити, а місцеві «добропорядні» газди порозбирали залишки конструкцій та механізми, «аби хтось не вкрав»* [К. п. № 46, 16 лис. 2012, 10]; *Виглядаєте Ви не на мера міста, не на газду, а на якогось мстивого маленького пустунчика* [К. в. № 19, 12 трав. 2011, 3]; *Кожен справжній газда починає з себе, свого дому, двору, прилеглої території...* [К. в. № 17, 29 квіт. 2011, 4].

Більше учених наголошує на комунікативній функції преси: сучасні медіа-тексти являють собою масове спілкування, а не односпрямовану інформацію й пропаганду, вони за своїми параметрами схожі з текстами звичайних розмов – непередбачуваність тематики, імітація природного культурного оточення, зв'язок з розмовним звучанням [9], пор.: *Же значиця, як у кожній справі, так і в нашій треба зачинати від того, звідки це ся взяло* [К. в. № 24, 16 чер. 2011, 12]; *Старше покоління довокколишніх мешканців, ще й тепер вам розповість про весілля з обов'язковою бочкою пива «з шумою», яке тиском повітря велосипедної помпи подавали через «піпу» з краником* [К. п. № 35, 31 сер. 2012, 10]; *Далі була знов війна, перші й другі совіти, німці, і тут кождий чи кожда думав як ніч переночувати, а як мав якусь ідею, то витрясав її з голови і озирався на всі боки, аби хтось не уздрів у його голові ту ідею* [К. в. № 18, 5 трав. 2011, 14]; *Отож перший-ліпший дощ спричинив утворення водяної загати* [К. в. № 29, 21 лип. 2011, 15].

Професор П. Гриценко зазначає, що робота письменника над діалектним словом чи діалектним значенням уживаної в літературній мові лексеми завжди набагато складніша і тонша, ніж використання фонетичних, морфологічних чи синтаксичних діалектизмів. Тут же вчений наголошує на цікавій тенденції, яка пов'язана саме із використанням діалектної лексики та фразеології, що окрім досягнення виразності художнього мовлення, ще й «сприяє розширенню кола понять, які з регіональних, обласних, можуть переходити у розряд широковідомих» [2, 32].

Беручи до уваги традиційний поділ лексичних діалектизмів на дві групи, а саме: назви, пов'язані з етнографічними особливостями носіїв певних говірок (позначають реалії, поняття, побутування яких територіально окреслене), і діалектні назви відомих у різних регіонах реалій, – такі лексеми мають один чи декілька літературних відповідників, у текстах коломийських газет, за нашими спостереженнями, переважають номінативи першої групи, серед яких часто вживаними є, наприклад, *бартка* – 'топірець (металевий або дерев'яний) з довгою ручкою, прикрашений орнаментом' [3, 21] – *Про гуцула кажуть, що він народився з барткою, яка наче є його третьою рукою* [К. в. № 18, 5 трав. 2011, 15]; *будз* – 'овечий сир зі свіжого молока у формі кулі; великий шматок (сиру)' [3, 30] – *Не одну байку він розповів допитливим туристам, заспівав місцевих коломийок, а також пригостив смачним овечим будзом* [К. в. № 38, 22 вер. 2011, 7]; *дараба* – 'пліт із круглих колод для сплаву лісу по річці' [5, 60] – *Та й сама вода стала меншою, хоча вона ще не стерла з пам'яті той час, коли її бурхливим плесом справляли дараби* [К. в. № 21, 26 трав. 2011, 15]. До другої групи належать, наприклад: *кріс* – 'рушниця' [3, 105] – *Довгих чотири роки Петро Кузик не опускав кріса, аж поки не скопив його інший підступний ворог – тиф, який наче шукав замучених війною вояків* [К. в. № 5, 3 лют. 2011, 15]; *дзигарі* – 'годинники' [3, 59] – *Щодо останніх, то заледве дзигарі проб'ють північ з 31-го на 1-ше січня, як одразу в дверях обивателя лунають дзвінки міської дитлашні, яка просить дозволу засівати* [К. в. № 2, 13 січ. 2011, 15]; *перестанок* – 'перепочинок' [3, 146] – *А вже далі за містом наступний перестанок був у Сопові* [К. п. № 37, 14 вер.

2012, 9]. Не дивлячись на те, що переважна більшість діалектних слів має свої нейтральні синонімічні відповідники, коломийські журналісти зумисне використовують діалектизми, створюючи органічне чергування експресії та стандарту. Особливо виразно діалектні слова виявляють себе в одному контексті з новітніми запозиченнями, адже в опозиції такі слова значною мірою взаємно посилюють значення й функціональне навантаження одне одного: *Після цього трафунку їздимо із новітнім техно-гідом-навігатором* [К. п. № 21, 25 трав. 2012, 10] тощо.

Цікавими є самі механізми введення діалектизмів в газетні тексти. У пресі такі слова нерідко друкують в лапках, що свідчить про нехарактерність цих лексем для писемної форми публіцистичного стилю. На думку М. Пилинського, «лапки означають просто своєрідну цитацію розмовного стилю» [6, 39], аналогічний підхід спостерігаємо і в коломийській періодиці: *Це вигідне сполучення виявилось привабливим для людей цивільних, вірніше тієї частини європейської аристократії, яка з початком нового тисячоліття масово прибувала сюди на свіжий «люфт»* [К. в. № 20, 19 трав. 2011, 15], де *люфт* – ‘повітря’ [3, 117]; *І скільки не носила потім «штафети» до Слободи, Рунгурів, було страшно, якби спіймали москалі, хоч лигай ті «штафети»* [К. в. № 18, 5 трав. 2011, 7], де *штафети* – ‘своєрідні листи в добу УПА’ та ін. Часто з метою забезпечити правильне розуміння нестандартних слів журналісти вдаються до найрізноманітніших прийомів. Насамперед це різновиди тлумачень говіркових лексем – через детальний опис позначуваної діалектизмом реальності: *[...] накладали часом мідних монет на рейки, аби зробити потім з розплесканого металу «цикало» – забавку, що стріляла з сірки сірників* [К. в. № 6, 10 лют. 2011, 6]; *Серед первозданної карпатської природи почувався добре і навіть полюбляв кінні променади «райштоками» – облаштованими гірськими стежками* [К. в. № 31, 4 серп. 2011, 15]; іноді творять семантико-тавтологічні словосполучення за моделлю прикладок, у яких одна з лексем є літературним еквівалентом діалектизму, при цьому потенційно незрозуміле слово нерідко все одно пишеться в лапках: *Дорога до школи проходила через залізничне полотно-«штрику», що було прокладено з Сопова до Ковалівки* [К. в. № 6, 10 лют. 2011, 6]; *І якось він забув макогін. Довелося шукати щось подібне в будинку культури. Знайшов віник-драпак* [К. в. № 14, 7 квіт. 2011, 12]; через уведення ряду еквівалентів чи синонімів: *Біля підніжжя росолища, або, як тут кажуть «шиби», протікає живий ручай з кришталево-чистою водою, який зветься сухим, як, зрештою, й саме урочище, бо літніми місяцями він місяцями ненадовго пересихає* [К. в. № 25, 28 чер. 2012, 15]; *Тут одразу привертає увагу копиця сіна (або, як називають її у селі, вішінка)* [К. п. № 3, 20 січ. 2012, 11].

Досліджуваний матеріал дає підстави твердити, що діалектні елементи в мові коломийської преси найчастіше пояснюються літературним еквівалентом, який записується в дужках, поряд із нестандартним словом, пор.: *Дмитро почув музику і пішов подивитися на танці на толічці (майдані)* [К. п. № 20, 18 трав. 2012, 9]; *В кожній країні, місті, краї є свої покровителі і Коломия має свою опікунку – Матінку Божу Коломийсько-Покутську, образ (ікона) якої є в Коломій* [К. в. № 9, 3 бер. 2011, 13]; *Тоді в місті популярності набув віц (анекдот) про селянку, яка з повними бесагами поспішала на ринок* [К. п. № 37, 14 вер. 2012, 9]. Подекуди смислова неповнота літературного елемента в мові коломийської преси компенсується діалектним словом, яке є більш зрозумілим для місцевих читачів: *По галявинах, над ріками, по зарінках, під лісом – скрізь гурти молоді, часто діти, підлітки уже звечора палять шини (скати) від машин, вдихають смердючі бовдури* [К. в. № 27, 7 лип. 2011, 13]; *Перебрали води Пістиньки, Лючки, Сопівки, як верталися по домівках, аби відчуті раніше свято Івана, хоч на річках були кладки (лавки)* [К. в. № 27, 7 лип. 2011, 13]; *І на свято Івана сюди приходили звечора розкладати велике багаття (вібру), сідали кругом парубки і дівчата та співали пісень, розповідали легенди про русалок, про лісовиків, інші життєві історії, перекази про церкву тощо* [К. в. № 27, 7 лип. 2011, 13]. Таким діалектним конкретизатором журналісти зазвичай вказують на мовну специфіку жителів описуваної ним території, пор.: *Вечері, перед Святою Вечерею, брали шутку, яку зберігали від Великодня, свічку, що була прикріплена до паски, а до того у мисчину з усеї трави, яка варилася на Свят-вечір, і калач, з усім тим виходили надвір, де вже худоба (маржина) була зігнана до одної кошари* [К. в. № 1, 6 січ. 2011, 12]. Трапляються випадки, що значення одного діалектизма увиразнюється іншим: *На тій же коломийській вулиці Міцькевича, де народився пілот-конструктор Антін Кіркоревич, викупив «парцелю» (грунт) на 20 сотиків у сусідки своєї матері пані Яворської, з – Павловських* [К. в. № 7, 17 лют. 2011, 15], де *парцеля // грунт* – ‘земельна ділянка; частина землі після поділу’ [3, 54].

Рідше в дужках подаються визначення діалектизмів: *Всього ж на рахунку його добродійності не більше і не менше, як 10.000 шт. цегли і понад сотні «льондин» (стовбури для риштування)* [К. в. № 3, 26 січ. 2012, 15]; *На «посазі» (спеціальний вечір для молоді) ключівські парубки й дівки навчались самостійно співати й танцювати, а також поводитися* [К. в. № 36, 8 вер. 2012, 13]. Інколи журналісти вдаються до пояснення етимології діалектних слів, що сприяє однозначному розумінню їх реципієнтом, як правило, використовується народна етимологія: пор. *Майстрині виготовляли прикраси способом силяння, від технології якого й поширилася назва «силянки»[...]. Сім'я Белюхів*

пригощала гостей цікавим напоєм «медовий вкляк», рецепт якого тримають у таємниці, а назва напою – від того, що випив – і вкляк [К. в. № 33, 18 серп. 2011, 1]. Подекуди етимологія власної назви потребує залучення діалектного елемента: *Тут і досі одну з криничок іменують Маржинською (похідне від слова маржина – худоба)* [К. в. № 8, 24 лют. 2011, 15].

Використання журналістами діалектизмів зумовлене не лише потребою увиразнити тексти ЗМІ, а й намаганням уникнути тавтології. На наш погляд, це цілком виправданий прийом, оскільки діалектна лексика допомагає не тільки запобігти надлишковості літературних елементів, але й розширює синонімічне багатство газетної мови, пор.: *нафта // ропá – Вже ціла дорога вказувала, що наближаємося до місцевості охопленої нафтою, бо зустрічали фіри, які везли звідти бочки наповнені ропою, до дистилярні* [К. п. № 36, 7 вер. 2012, 10]; *велосипед // ровер – А якщо врахувати, в якій місцевості ми живемо, – розповідають учасники велопробігу, – то велосипед має бути в кожній хаті. Дуже приємно покататися на ровері в гірській місцевості* [К. в. № 17, 4 трав. 2012, 16]; *обідня перерва // полуденок – Цей немолодий чоловік, якому на час нашого знайомства було трохи більше за сімдесят (народився 26 грудня 1919 року), жив за строго виваженим графіком: вранці на роботу, в обідню перерву – пішки додому на вулицю Міцькевича, де чекала з полуденком дружина, пані Стефа* [К. в. № 2, 13 січ. 2011, 14]. Інколи вживання діалектизмів сприяє економії мовних засобів, що є особливо цінним для друкованих текстів ЗМІ, пор.: *проводити літо // літувати – Відомо, що там вони познайомилися з коломийським лікарем Володимиром Кобринським, який «літував» тут з дружиною і сином Богданом та опікувався здоров'ям Доньки Прометейя* [К. п. № 5, 3 лют. 2012, 10].

Нерідко діалектизми використовуються для індивідуалізації мовлення персонажів, завдяки чому журналіст намагається познайомити читача з мовними особливостями тієї території, про яку він пише, створити місцевий мовний колорит, пор.: *Він згадував: Старші газди гальоп підкинули до ватри дров і полум'я добре освітлювало колибу. Ми всі знали, що до колиби йде Малпа бо такі випадки вже траплялися з лісорубами не раз, особливо, коли якийсь легінь забанує в лісі за дівочкою, то за ним приходить Лісна. [...] Раптом ми почули кроки вже зовсім близько коло колиби. Всі завмерли в чеканні. І тут через двері зверху всередину колиби просунулася чорна, тоненька рука [...]. Мій брат Лукин вхопив шлігуру, прицілився і влучив Малпі просто в руку. Вона заскавулила, як пес, вихопила руку і поволі почала віддалятися в лісові хащі, наповнюючи гори диким ревінням-пищанням...* [К. в. № 5, 3 лют. 2011, 6]. Прочитавши такий текст, читачеві стає зрозумілим, що оповідь ця із Гуцульщини. Трапляються випадки одночасного використання діалектної лексики і автором, і персонажем, про якого він пише: *Мій дідо, який ще за цесаря служив і по війнах утратив два пальці на лівій нозі, бувало любив мене повчати: «Дивися, Рудольфе, жеби ти часом не завдав нам устиду і не залюбився в якійсь польці або жидівці [...]». Особливо вдалим слід визнати введення в мову персонажів таких слів, що сприймаються як фонетичні варіанти літературних назв. Серед них можуть бути і власне діалектні слова, і просторічні варіанти слів літературного походження, наприклад: 1829-го власник Великої Кам'янки герцог Калиновський кіньми перетягав дивну фігуру на високе двірське подвір'я, кажучи при тому: «Хочу, аби її видко було аж із Коломій»* [К. в. № 26, 5 лип. 2012, 15].

Доцільним, на нашу думку, є використання діалектизмів в заголовках, адже сучасне бурхливе поширення інформації й зростання темпів життя вносить корективи в усталені способи ознайомлення з повідомленнями в друкованих ЗМІ, оскільки нинішній читач нерідко насамперед читаючи заголовки й підзаголовки газетних текстів, шукає узагальнення найголовнішого з того, що містить текст. Звідси постають підвищені вимоги до лаконічності й водночас змістової місткості назв матеріалів, а також їх примітності й впливу на адресата. Дослідник В. Путрашик наголошує на тому, що «ключовою функцією заголовків сучасних ЗМІ стає привернення уваги читача, його зацікавлення» [7, 169]. З цими завданнями, на нашу думку, успішно справляються діалектизми у заголовках, пор.: *«Штрика» в пам'яті живе* [К. в. № 6, 10 лют. 2011, 6]; *У Коломій виготовляли силянки* [К. в. № 19, 1 трав. 2011, 12]; *Гуцульська трембіта покликкала літувальників на полонину* [К. п. № 24, 15 чер. 2012, 9]; *Прикарпатська розколяда лунала у Києві* [К. в. № 6, 16 лют. 2012, 3]; *На храмовий празник в Корничі освятили дзвіницю* [К. в. № 20, 24 трав. 2012, 4]. Значення діалектизмів зазвичай розшифровується в контексті: *Поет яворової фрїлки – Переважно найбільше грали у фре-ло, у фрїлку (різновид сопілки) ті хлопці, що сиділи в царинах, попід лісі* [К. в. № 5, 3 лют. 2011, 3]; *«Бики», тунелі, віадуки – Згаданий цесар Наддунайської імперії запропонував перспективним молодим інженерам Віденської академії створити відмінні один від одного проекти залізничних мостів. Тому деякі з опор, або як у нас кажуть «биків», виконані в різних архітектурних задумах і стилях* [К. в. № 20, 19 трав. 2011, 15].

Лексичні діалектизми найбільшою мірою «дають змогу виявити складники етнокультурної картини світу місцевих мешканців» [7, 170]. За нашими спостереженнями, у мові коломийських друкованих ЗМІ насамперед використовують діалектні іменники та дієслова, значно рідше – слова інших частин мови. Щодо кількісних показників діалектних іменників та дієслів, то у мові коломийської преси іменники переважають, однак це буде предметом розгляду іншого дослідження.

Цікавим є те, що діалектна лексика функціонує також у складі пропріальних утворень, найчастіше геортонімів – власних назв урочистостей, свят, культурно-мистецьких заходів, акцій – концертів, виставок, фестивалів, флешмобів тощо. Позбавлені лексичного значення, такі структури є денотативними знаками, словесними маркерами певних об'єктів. Разом з тим у свідомості читача мимоволі актуалізується семантичний обсяг апелювативів, що лягли в основу оніма [7, 174], пор.: *Ті, що прийдуть на «Лудине-фест» у давній народній ноші, зможуть узяти участь у спеціальній конкурсній програмі для гостей* [К. в. № 24, 16 чер. 2011, 2]; *У смт. Ясіні Рахівського р-ну Закарпатської обл. завершився четвертий фестиваль гуцульського гумору «Бербеницькі фіґлі»* [К. в. № 29, 21 лип. 2011, 2]; *«Ковалівські галушки» – саме під такою назвою у с. Ковалівці відбулося святкування Дня села* [К. в. № 36, 8 вер. 2011, 4]; *Свого часу турнір заснував молодіжний центр спільно з проектом «Фіра танків», а цьогоріч дійство перенесли у стіни Народного Дому* [К. в. № 39, 4 жов. 2012, 13].

Здебільшого вживання діалектизмів у згаданих пропріативах зумовлене прагненням передати етнокультурну специфіку регіону, місцевий колорит, чим привернути увагу до відповідного заходу. Крім того, у такий спосіб територіально обмежені лексеми, по-перше, ніби консервуються, закріплюються у духовно-культурному континуумі, а по-друге, мають змогу вийти за його межі, набути поширення, адже заходи переважно самотутні й нерідко привертають неабиякий інтерес гостей з-за меж Прикарпаття.

Зібраний та проаналізований діалектний матеріал дає підстави стверджувати, що використання діалектизмів у мові сучасних періодичних видань мотивується багатьма чинниками: прагненням увиразнити публікації, надати їм більшої експресивності, що дає змогу привернути увагу читачів, оскільки діалектизми чітко виділяються на загальному мовному фоні видань; намаганням подолати стандартність мови друкованих ЗМІ, уникнути газетних штампів, адже бажання мовця висловитися в певних ситуаціях якомога експресивніше виявляється сильнішим, ніж суспільні настанови для журналістів про дотримання мовних норм; реалізацією принципів діалогічного мовлення, тобто контактостановлення з читачем, тому що вживання таких слів є засобом стилізації неофіційного, невимушеного спілкування; запобіганням тавтології й розширенням синонімічного багатства газетного дискурсу, що допомагає задовольнити естетичні потреби реципієнта; виокремленням індивідуалізації мовлення персонажів, завдяки чому журналіст має можливість познайомити читача з мовними особливостями тієї території, про яку він пише, створити місцевий мовний колорит; потребою інколи компенсувати номінативну неповноту літературної мови; бажанням забезпечити лаконічність та влучність мови преси, особливо це стосується заголовків. Усі ці чинники свідчать про широке і переважно доречне використання діалектної лексики для відбиття етноспецифіки Прикарпатського краю.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия Академии наук СССР. Серия : литературы и языка. – М. : Наука, 1981. – Т. 40, № 4. – С. 356–367.
2. Гриценко П. Ю. Мови чисті джерела / П. Ю. Гриценко // Культура слова. – 1983. – Вип. 25. – С. 32–38.
3. Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 336 с.
4. Мацько Л. І. Українська мова в кінці ХХ ст. (Зміни в лексиці) / Л. І. Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.
5. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові / М. Негрич. – Львів, 2008. – 224 с.
6. Пилинський М. М. Експресивність стилю масової політичної інформації / М. М. Пилинський // Мовознавство. – 1977. – № 5. – С. 35–46.
7. Пуграшик В. І. Функціонально-стилістичні можливості діалектизмів у заголовках сучасної закарпатської газети (на матеріалі часопису «Старий Замок «Паланок») / В. І. Пуграшик // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63). – № 4, ч. 1. – С. 169–176.
8. Солганик Г. Я. О закономерностях развития языка газеты в ХХ веке / Г. Я. Солганик // Вестник Московского университета. – Серия 10 : Журналистика. – 2002. – № 2. – С. 39–54.
9. Цветаева О. В. Використання розмовної та жаргонної лексики в авторських колонках як засобу збільшення експресивності тексту (на прикладі «Газети по-українськи») [Електронний ресурс] / О. В. Цветаева. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_sk/2010_1/files/SC110_44.pdf.

Summary. The article analyzes the functional and stylistic features of dialect vocabulary of ethnic specificity, the ways and means of introducing the language dialect regional media.

Keywords: dialect, regional newspapers, language newspapers, media.

КУЛЬТУРА МОВИ – ОЗНАКА ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ФАХІВЦЯ

У статті розглянуто питання професійної мовної компетенції, проаналізовано найбільш поширені помилки у фаховому мовленні, розглянуто плеоназм як ваду тексту, визначено акцентуаційні помилки в практиці фахового спілкування, виокремлено типові мовні помилки, які трапляються в студентських наукових роботах, окреслено шляхи подолання порушень літературних норм.

Ключові слова: культура мови, літературна норма, наголос, паронім, плеоназм.

Актуальність дослідження проблеми виховання культури мовлення студентів вищих навчальних закладів зумовлена стрімкими змінами в сучасному світі, що стосуються всіх сфер та умов життя й діяльності людини, у тому числі вищої школи, в освітньо-виховному просторі якої протягом останнього періоду сформувалася дуже своєрідна, майже унікальна ситуація. В умовах удосконалення системи вищої освіти важливим питанням є відродження культурно-творчої місії вищої школи, перехід до культуротворчої системи освіти загалом. Необхідність такого оновлення пов'язана з тим, що сучасна система освіти в Україні не забезпечує вирішення поставленого завдання – виховання культури майбутніх фахівців, у яких поєднується високий професіоналізм і одвічні загальнолюдські духовні цінності [1, 101].

У зв'язку зі впровадженням Державної цільової програми щодо забезпечення повноцінного функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, посилюється увага до утвердження української мови як мови навчання та предмета вивчення зокрема і в системі вищої школи. Молодь як суб'єкт історичного процесу відіграє роль прогресивного перетворювача суспільства. Тому проблема організації виховання мовної культури студентів є найактуальнішою в сучасних парадигмах освіти [2, 142 – 143]. Майбутній фахівець (економіст, інженер, юрист), який «володіє необхідними професійними знаннями, але має низький рівень мовної компетентності, не здатний чітко висловити думку чи грамотно відтворити й передати отриману інформацію, не може стати справжнім конкурентом для тих, хто отримав серйозну мовну підготовку» [10, 180].

Культура мови – рівень володіння нормами усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети та обставин спілкування. «Загострена увага до норм української літературної мови пояснюється, по-перше, входженням української мови в широкий функціональний простір, потребою кодифікації однієї з паралельних, варіативних норм форм, по-друге, намаганням політизувати закономірні процеси динаміки мовно-літературної норми, по-третє, запереченням позитивного попереднього досвіду української національної лексикографії, українського мовознавства загалом» [7, 330].

Мета нашої розвідки – аналіз поширених порушень літературних норм у фаховому мовленні та з'ясування шляхів їх подолання.

Культура мови, – зазначає С. Я. Єрмоленко, – оформилася в системі лінгвістичних дисциплін як власне практичний курс у 50-60-ті роки ХХ століття. Вона невіддільна від іншої філологічної дисципліни – стилістики, спирається на факти лексикології, граматики, історії мови, зокрема літературної, мови художньої літератури, теорії перекладу тощо. Власне, різнобічну гуманітарну – та й не лише гуманітарну – освіту важко уявити без культури мови [6, 8]. У 1967 році разом з роком започаткування періодичного наукового журналу Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України «Мовознавство» було започатковано науково-практичне видання «Культура слова» (на сьогодні опубліковано понад 70 випусків), яке сприяло поширенню тих лінгвістичних знань, які так чи інакше пов'язані з культурою мови, конкретно – з аналізом щоденної мовної практики, з відповідями на запитання мовців. Ці видання окреслили дві лінії розвитку українського мовознавства другої половини ХХ століття – мовознавства теоретичного й мовознавства практичного.

Культура усної мови – це традиції усного спілкування інтелігенції, освічених кіл суспільства, багатого на варіанти порівняно з культурою писемної мови. Культура мови – категорія оцінна, але індивідуальні смаки, уподобання мають ґрунтуватися на суспільній мовній практиці. Основи культури мовлення закладаються в дошкільному та шкільному вихованні. Тут формується мовний етикет, засвоюються зразки мовної поведінки, відшліфовані в процесі культурного спілкування носіїв мови. Індивідуальна робота над культурою мови триває протягом усього свідомого життя мовця.

Виховання культури мови – це розвиток чуття мови у процесі пізнання найкращих художньо-естетичних зразків мови, засвоєння мовно-культурних традицій народу. У широкому

розумінні культура мови передбачає високий рівень національно-мовної свідомості індивідів, їх дбайливе ставлення до рідного слова, усвідомлення його значення для розвитку інтелектуальної та емоційної культури нації [11, 286]. Культура мови починається з самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов. Тобто культура безпосередньо пов'язана з соціологією і психологією не тільки в плані вироблення моделей, зразків мовної поведінки, а й щодо формування мовної свідомості.

Культура усного спілкування засвоюється змалечку, з дитячих років. Коріння її в бабусиній казці, в інтонаціях батьківських розповідей, у закладеному зв'язку слова з народною етикою, мораллю [6, 13].

Що стосується фахової мови, то спеціалісти виокремлюють тут помилки двох типів. Одні пов'язані з впливом російської мови, інші – з прагненням будь-якою ціною «заукраїнізувати» українську термінологію. Кожен студент вищого навчального закладу повинен уміти сприймати й передавати інформацію, обґрунтовувати власні переконання, виступати з пропозиціями, порадами і критикою, повідомленням чи доповіддю на практичних заняттях, студентських наукових конференціях тощо.

У сучасній фаховій комунікації, за нашими спостереженнями, мовці часто не розрізняють значення близькозвучних економічних термінів (паронімів), тобто порушують лексичні норми. Пароніми (від грец. *παρά* – біля, поруч і *ὄνομα, ὄνομα* – ім'я, назва) – слова, а також фразеологічні одиниці й синтаксичні конструкції, що при повній або частковій семантичній відмінності є дуже подібними формою, внаслідок чого можуть сплутуватися в мовленні або спеціально обігруватися зі стилістичною настановою [11, 460]. Приміром:

АКЦІОНЕРНИЙ – АКЦІОНЕРСЬКИЙ

Акціонерний. Який стосується акцій, заснований на акціях: <i>акціонерний банк, акціонерна компанія, акціонерне товариство.</i>	Акціонерський. Який належить акціонерові, властивий акціонерам: <i>акціонерські внески.</i>
---	--

БАНК – БАНКО

Банк. Кредитно-фінансова установа, що акумулює кошти, надає кредити, здійснює грошові розрахунки, операції з іноземною валютою, золотом та цінними паперами.

Банко. Курс, за яким банк купує і продає цінні папери.

БРОКЕРАЖ – БРОКЕРИДЖ

Брокераж. Проведення комерційних біржових операцій з цінними паперами за дорученням продавця або їх покупця.

Брокеридж. Винагорода (премія), яку отримує брокер за проведені комерційні операції на фондових чи товарних ринках.

ГРИВНА – ГРИВНЯ

Гривна. Металева прикраса (обруч), яку носили на шії.

Гривня. 1. У стародавній Русі – срібний злиток вагою близько фунта, який служив основною грошовою одиницею; заст. – мідна монета вартістю 3-2,5 коп. 2. Сучасна українська грошова одиниця, яка дорівнює 100 копійкам.

ІНДЕКСАЦІЯ – ІНДЕКСУВАННЯ

Індексація. Спосіб збереження реальної величини грошових доходів і вимог у період інфляції.

Індексування. Вираження змісту тексту якогось документа в термінах інформаційно-пошукової системи для полегшення його пошуку серед багатьох інших.

ІНДОСАТ – ІНДОСАНТ

Індосат. Особа, на яку переводять чек, вексель та інші цінні папери.

Індосант. Особа, яка робить передатний напис на чеках, векселях та інших цінних паперах.

ЛІЦЕНЗІЯ – ЛІЦЕНЦІЯ

Ліцензія. Дозвіл на право торговельного обміну, використання чогось тощо.

Ліценція. Зниження тарифного мита тощо.

Порушення лексичних норм сучасної української літературної мови спостерігаємо і в невинуватому поєднанні спільнокоренових та близьких за значенням лексем, тобто в мовностилістичній надлишковості негативного плану. Як свідчить фактичний матеріал, поширеною вадою фахових текстів є плеоназм. Плеоназм (грец. *πλεονασμός*, букв. – надмірність, надлишок) – 1. *Фігура мови*, побудована на *повторі* слів або афіксів з тотожними чи подібними зна-

ченнями – повторенні, що з суто логічного погляду може видаватися зайвим, але насправді не позбавленим певних семантичних і стилістичних функцій (настанови на підсилення певної ознаки, емоційного нагнітання висловлення та надання йому більшої переконливості). 2. Надмірність у вираженні певного мовного значення шляхом дублювання його формами двох (кількох) одиниць, яка з суто логічного погляду не видається необхідною, однак для самої мови є обов'язкова [11, 491]. Проілюструємо це такими прикладами:

Виплачено санкцій на суму 500 грн.	виплачено санкцій на 500 грн.
Вільна вакансія	вакансія
Грошові кошти	кошти
Дослідний експеримент	дослід, експеримент
Компенсувати відшкодування	відшкодувати, компенсувати
Підводячи підсумок	підсумовуючи
Прейскурант цін	прейскурант
Сервісні послуги	сервіс

Порушення літературних норм спостерігаємо у практиці фахового (та й не тільки!) спілкування й на акцентологічному рівні. Іноді мовці не розрізняють лексичні значення слів, у яких наголос служить засобом семантичної диференціації. Наведемо кілька прикладів:

АДРЕСНИЙ – АДРЕСНИЙ

Адресний (від *адрес* – письмове, переважно ювілейне вітання особи, установи). *Адресний* (від *адреса* – позначення місця проживання когось, місцезнаходження чогось).

ВІДОМОСТІ – ВІДОМОСТІ

Відомості (документи). *Відомості* (звістка; дані).

КРЕДИТ – КРЕДИТ

Кредит (рахунок). *Кредит* (позика).

МАГІСТЕРСЬКИЙ – МАГІСТЕРСЬКИЙ

Магістерський (від *магістр* – глава ристарського ордену). *Магістерський* (від *магістр* – науковий ступінь).

ПРОШУ – ПРОШУ

Прошу (запрошую). *Прошу* (прохаю).

РОЗДІЛ – РОЗДІЛ

Розділ (книги). *Розділ* (майна).

ТИПОВИЙ – ТИПОВИЙ

Типовий (характерний, властивий). *Типовий* (стандартний; зразковий).

Зазначимо найпоширеніші помилки в студентських наукових роботах, які можна пояснити значним впливом суржику та недостатнім володінням нормами сучасної української літературної мови:

Так уживають	Так потрібно
Витікає висновок	Впливає висновок
До методів дослідження відносять	До методів дослідження зараховують
Задачі дослідження	Завдання дослідження
Наступні методи	Такі методи
Об'єм роботи	Обсяг роботи
Область дослідження	Галузь, сфера дослідження
Підводячи підсумок	Підсумовуючи
Піднімати проблему	Порушувати проблему
Погляди науковців співпадають	Погляди науковців збігаються
Таким чином	Отже
Той чи інший	Той чи той
У цілому	Загалом
У якості основного використано метод аналізу	Як основний використано метод аналізу
Цілий ряд досліджень	Ряд досліджень
Ціль дослідження	Мета дослідження
Як правило	Зазвичай

Рівні володіння мовою передбачають різний набір культуромовних рекомендацій. Студенти старших курсів та магістри повинні мати вищий рівень професійної мовної компетенції, ніж студенти молодших курсів. Високої культури мовлення можна досягти постійним удосконаленням логічного мислення, тренуванням пам'яті, свідомим засвоєнням фонетичних, лексичних, фразеологічних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних норм, послу-

говуванням лексикографічними джерелами (словниками) та іншою допоміжною літературою, необхідною для самостійного вдосконалення мовної культури.

Перспективу досліджень вбачаємо в подальшій систематизації найбільш поширених помилок у фаховому мовленні та пошуку нових шляхів їх подолання.

Отже, належна культура мовлення є свідченням розвинутого інтелекту й високої загальної культури майбутнього фахівця.

Список використаних джерел

1. Балагура О. О. Виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів / О. О. Балагура // Науковий громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. – 2010. – № 3 (36). – С. 101 – 102.
2. Балагура О. О. Змістовні та технологічні особливості виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів / О. О. Балагура // Науковий громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. – 2011. – № 3 (40). – С. 142 – 144.
3. Головащук С. І. Словник-довідник українського літературного слововживання / С. І. Головащук. – К. : Рідна мова, 2000. – 351 с.
4. Гринчишин Д. Г. Словник паронімів української мови / Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська. – К. : Рад. шк., 1986. – 222 с.
5. Єрмоленко С. Я. Культура мови на щодень / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін. – 2-е вид., доп. і випр. – К. : Довіра, 2002. – 169 с.
6. Єрмоленко С. Я. Культура української мови : Довідник / С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.; / За ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
7. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
8. Малюк О. Ю. Найпоширеніші випадки порушень літературних норм в усному діловому мовленні / О. Ю. Малюк // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – № 2 (8). – С. 12 – 14.
9. Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення : [навч. посіб.] / М. І. Пентилюк, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 224 с.
10. Терещенко С. Як вчимося сьогодні, так живемо завтра (про мовну норму в освітній літературі) / С. Терещенко // Культура слова. – К. : Інститут української мови Національної академії наук України, 2011. – С. 180 – 185.
11. Українська мова: [енциклопедія] / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 842 с.

Summary. The issues of professional communicative competence are studied in the article, widely spread mistakes of professional communication are analyzed, pleonasm as the text flaw is considered, stress mistakes in professional communication practice are determined, typical linguistic mistakes found in student's research papers are singled out, and the ways of overcoming literary norm deviation are outlined.

Key words: *speech culture, literary norm, stress, paronym, pleonasm.*

УДК 811.161.2 (09)

О.П. Богачик

НАЗВИ ПРОЦЕСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVII–XVIII СТОЛІТЬ

Назви процесів сільськогосподарської праці в українській мові XVII –XVIII століть. У системі сільськогосподарської лексики української мови досліджуваного періоду виявлено лексичні одиниці на позначення різноманітних процесів діяльності, пов'язаних із обробком ґрунту, посівом, садінням і збиранням сільськогосподарських культур, їх подальшою обробкою, заготівлею кормів тощо. Розглянуті лексеми належать до питомого шару лексики, задокументовані у писемних пам'ятках попередніх періодів. Історична перспектива кожної з лексем різна, проте загалом вони продовжують функціонувати в говірках та сучасній літературній мові. Вивчення цієї тематичної групи дасть змогу до певної міри реконструювати

ти систему сільськогосподарської лексики в діяхронії, простежити тенденції і закономірності її формування в українській мові.

Ключові слова: назви процесів праці, сільськогосподарська лексика, українська мова XVII–XVIII століть.

Вагому частину словникового складу української мови становить сільськогосподарська лексика. Вона відображає віковічні хліборобські традиції, культуру господарювання українців на землі. Цей тематичний комплекс лексики на сучасному етапі активно вивчають діалектологи, результати досліджень яких презентовано у монографіях, статтях, дисертаціях. П. Ю Гриценко у системі землеробської лексики виділив об'єднання лексем на позначення знарядь для обробки землі та їх частин; процесів обробки землі та догляду і збереження врожаю, виконавців процесів; злакових та городніх культур; етапів досягання; локативи [1, 45]. Р. Л. Сердега констатує, що лексика на позначення дій, пов'язаних з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур, збиранням і збереженням урожаю, має досить складну структуру й об'єднує декілька лексико-семантичних мікрогруп із різнорідною структурною організацією [4, 101].

Об'єктом цього дослідження є лексика на позначення процесів праці, пов'язаних із сільським господарством в українській мові XVII – XVIII століть. Землеробська лексика в діяхронії уже була частково об'єктом лінгвістичних студій у працях Л. Л. Гумецької, М. Л. Ху-даша, І. П. Чепіги, а загальний її опис подано в академічному виданні «Історія української мови. Лексика і фразеологія». Проте, на нашу думку, наявні дослідження не відображають повністю цей пласт лексики на діяхронному зрізі, крім того поява нових опублікованих пам'яток із серії «Пам'ятки української мови», а також вихід п'ятнадцяти випусків «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» дають простір для подальших досліджень та зумовлюють актуальність досліджень в галузі історичної лексикології.

До системи сільськогосподарської лексики входить тематична група, що об'єднує лексичні одиниці на позначення різноманітних процесів діяльності, пов'язаних із обробітком ґрунту, посівом і збиранням сільськогосподарських культур, їх подальшим обробітком, заготівлею кормів тощо.

Широко засвідчено в писемних пам'ятках назви процесів обробітку ґрунту: *орати, орання, оранка, поорати, пахати*. На позначення процесу орання ґрунту в досліджуваних пам'ятках уживається питоме дієслово *орати* (ЕСУМ IV, 206), яке, за спостереженнями Л. Л. Гумецької, фіксується вже старослов'янськими пам'ятками. Дослідниця вказує на те, що у XIV–XV ст. дієслово *орати* і похідні *изорать*, *цсл. изорати, поорати, проорати*, іменник *ораніє* виступають здебільшого в пам'ятках з території Галичини [2, 16]. Аналізований нами матеріал показує, що у XVI–XVIII ст. лексему *орати* документують пам'ятки з різних територій у різноманітних формах: *Юрко Рекаленко оручи з хлопцем наймитом своим на дворици* (Кн. Пир., 177); ... *чоловік орав, й пустив вола пасти* (Кн. Пир., 261); *ихъ волами не оревалъ, а которые орали собственіе его* (А Переясл., 168); *ихъ волами ихъ же грунтъ самовольно оретъ* (А Переясл., 169); *На то(мъ) степу звѣку не орували ...а мы тепер ...оремо тот степъ своїми волами* (ДДГ, 111).

Значення «орати» передавав і віддієслівний іменник *ораня*: *нікому в кошеню сіна и въ ораню земли не претила* (Акти Переясл., 41). Рідше трапляється суфіксальний дериват *оранка*: *употребленно на ту оранку ему... скота удобного къ оранки времени* (А Переясл., 169); *Взялъ в него... желѣза плуговие ... которые чрезъ всю весну, дабы оранки лишится моглъ, в себе держалъ* (ДМ XVII, 338).

У досліджуваній період більше, порівняно з попереднім, засвідчено префіксальних дериватів, що надавали різних відтінків значення, серед них похідні з префіксами *по-*: *Мав спор о ниву свою власную з Андреемъ, Войтеховымъ братомъ, которую упорне пооравъ и посеявъ* (А Борисп., 8); *землю присвоая поорали* (А Переясл., 42); ... *ченци землю поорали* (т. с.); *ланъ степной волной въ недавніх часѣх чернцами позораный* (А Переясл, 43); *и тоє поле, которое прикажчик поотнимал у козаков и мужиковъ своїми волами пооравши, засѣваемо* (ДДГ, 111); *про-*: *прооран тот ланъ на волной же степной земли* (А Переясл., 43); *ви-*: *Точилася справа... о ниву у Груздова гумна, которую Семенъ Несин менует своею власною, а Левко своею, и выоравши Левко и просо посеявъ* (А Борисп., 6); *тая земля... а прикажчиком виорана и засіяна* (А Переясл., 46); *од-*: *Ми, врьд, наказали и тую ниву при Тишку zostавили, а Тишко маєтъ ему одорати его ниве, где ему укажетъ* (А Борисп., 8).

Ще одна назва процесу обробітку ґрунту – *ралити* – пов'язана з етимологічно спорідненою назвою знаряддя рало, в пам'ятці засвідчено префіксальний дериват: *Місце ... оноє зралив и он зраливши не знайшов* (Кн. Пир., 183).

На позначення процесу обробітку ґрунту широко засвідчено словотвірне гніздо дієслова *пахати*. Л. Л. Гумецька зазначала, що у попередній період дієслово *пахати* і похідні *ропахивати, розпахати, роспашь, пропашь* переважали в пам'ятках з території Волині [2, 16]. У XVI–XVIII ст. лексему *пахати* на позначення процесу орання та похідні уживали носії мови з інших

територій України: *Три поля на пахане нив пят* (А Борисп., 82); *сталъ поле въ кутку томъ пахати* (А Переясл., 25); *тая земля чернцями въ недавных годах и роспахана, а прикажчиком виорана и засіяна* (А Переясл., 46); *никто земли закуповати, а ни на літо къ паханю наймовати не маєть безъ воли пана* (А Переясл., 79). Дієслово *пахати* «орати» в сучасній українській літературній мові не стало нормативним, проте продовжує уживатися в говірках [4, 102]. «Словником української мови» кодифіковано з ремаркою *діал.* (СУМ, VI, 100). Цю назву на позначення процесу оранки зберігають українські паремії, напр.: *Хто паше, той пляше; Хто не паше, той зимою з торбою пляше; Умирать ладься, а хліб паши* (Прислів'я, 95).

На позначення обробітку не оброблюваного раніше ґрунту виявлено словосполучення *подимати цілину: отїхавши до хутора ... увидїли его Коломийцевые засїянные пахотные поля, которые онъ ... цїльною поднимавъ и оные засївав* (А Переясл., 25).

Одним із етапів сільськогосподарської праці є процеси сіяння і садіння. На позначення процесу сіяння засвідчено дієслова *сіяти*, префіксальні деривати *посїяти*, *засївати*, *засїяти*, які задокументовані у пам'ятках різних територій та збереглися до сучасного періоду: *Огород ... отобравъ и засїявъ пашнею* (ПЛ, 103); *А жесмо важилися прошлого року ... з осени и сами озимину сіяти... и тепер на весні ярину засївати* (Маз., 502); *... с по(л)ми, с нивами и с пашнею, которая на ты(х) полях посеяна есть* (ВГ, 107); *хто... без воли пана ... что на ней посїялъ тогды сіяне и пенязи тратить* (А Переясл., 78); *збо(ж)емъ в гумне и на полях засеяны(м), з огородомъ* (ВГ, 97); *...с пашнями на поля(х) засеяными, с полями пашными* (ВГ, 71); *Жита ден на нивї, на весни ден хоч зяблї дати, хоч виорати, а она повинна своим насїнням засїяти* (Кн Пир., 111).

Процес садіння позначався дієсловами *садити*, *посадити*, *розсадити*: *При то(м) дворе свое(м) сад также на сыро(м) корени посады(л) и ро(з)множил* (ВГ, 97); *Садъ отцемъ рассаженъ* (А Переясл., 73).

Інша тематична підгрупа включає лексику, що номінує процеси збирання урожаю. І. П. Чепіга зазначала, що лексика, пов'язана із процесом збирання врожаю, в основному спільнослов'янська, успадкована з давньоруської доби і широкоживана в староукраїнських пам'ятках попередньої доби [3, 424].

Збирання урожаю зернових у досліджуваній період, як і в попередній [2, 16], позначалося питомим дієсловом *жати*: *На то(м) полю жита ярого моего... котрого посеял ко(п) осмъ ... кгвалто(м) пожал и до гумна своего отъпровадивши зложил... мнї пожати и его звести забороняе* (АКЖ XVI, 58); *... Каленикъ Лещенко на томъ мїстцу сиялъ овес и казал зженником пожат, теде зженники нажали копу снопуе два. У килка дни тои овесъ з ниви згинул* (А Борисп., 80); *Снопов сімнадцат тот Васил з жоною своєю на нивї при інших женцях зажавши своє зажатое додому собї привезли* (Лохв., 181); *а гроши закопала на нивї, где жала, под борозною* (Кн. Пир., 182); *иди додому, а я буду до вечора жати* (Кн. Пир., 183). Це ж значення реалізовувало словосполучення *собирають хліб: и собирають хліб въ одно мїсто и съ молотя уже дїлитися* (А Переясл., 49).

На позначення процесів, пов'язаних із збиранням урожаю на кормових угіддях, засвідчено дієслово *косити*. У попередній період в пам'ятках ділової мови дієслово *косити* засвідчено один раз у заголовку Вісліцького статуту, а також похідні префіксовані дієслова *покосити*, *укосити* та ітеративне дієслово з суфіксом *-ива-* *кошивати* [2, 19]. Досліджувані пам'ятки документують побутування лексеми *косити*: *с поля з роботи, травы накосивши и косу в траву встроивши к домови їхал* (Лохв., 59); *же от давних часов отцъ их тую сіножат косил* (АК Полт., 73); *а на оную косовицю кождый господа(р) посилаемо по два чоловіка ... чрез все літо косимо* (ДДГ, 111), а також префіксальні утворення: *Сколко на каждомъ изъ нихъ нажинается хліба, лібо накошуется сіна* (А Переясл., 93); *... и сіна съ потребу накошивается* (А Переясл., 102); *... сіна кошовали на степу скиртъ три(д)ця(т)* (ДДГ, 110). Звернемо увагу на специфічно українські форми на *-но*: *...накошено сіна полковнику Сулимї шестнадцать двостокопичныхъ стирдъ ... сего літа укошено полковнику Сулымї скирдъ стокопичныхъ десять* (А Переясл., 94), крім того, уживалися похідні віддієслівні іменники: *... у грабежохъ, у покошеню сеножателей и в пожа(т)ю побра(н)ю збожа* (ВГ, 62); *... для кошеня сіна сіножати буде з вас* (АК Полт., 37); *...посполитимъ людямъ въ кошеню сіна въ ораню на хліб поля нікимъ заборованъ не бывалъ, где кто похощетъ бивало оретъ и где хто похощетъ сіно коситъ* (А Переясл., 41). У «Словнику української мови XVI – першої половини XVII століття» на позначення процесу косіння зареєстровано дієслова *косити*, *кошивати*, *кошенє*, *кошенїє* (СУМ XVI – XVII 15, 46, 66).

У цій групі виокремлюємо мікрогрупу найменувань процесів праці, пов'язаних із обробітком зібраного урожаю. У пам'ятках це переважно питомі назви обробки зернових культур: *молотити, молоти*: *Чоловік мой молов на току, а Левко носив горшком горїлку до него* (Кн Пир., 290); *кто молоть будеть мїрочку дати долженъ* (А Переясл., 49), *а буде бы кто домашній хлібъ молоть или толкти или валить привез... надлежащую мїрочку дати и платитъ должен* (А Переясл., 49); *В тую яму змолотивши сыпала* (А Борисп., 107).

Отже, писемні пам'ятки української мови XVI–XVIII ст. фіксують лексику на позначення різноманітних процесів праці, пов'язаної з обробітком землі, збиранням урожаю. Подальше ґрунтовне вивчення цієї тематичної групи дасть змогу простежити тенденції і закономірності формування сільськогосподарської лексики в українській мові.

Умовні скорочення

АКЖ XVI – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до видання М. К. Бойчук. – К.: Наук. думка, 1965. – 191 с.

АК Полт. – Актові книги Полтавського городового уряду XVII века / Ред. и прим. В. Л. Модзалевского. – Чернигов, 1912. – Вып. 1. – 236 с.

А Борисп. – Акты Бориспольского мѣйского уряда 1612–1699 гг. / Предисл. А. В. Стороженка. – К.: Киев. старина, 1892. – 112 с.

А Переясл. – Мотыжинский архив: Акты Переяславского полка XVII–XVIII в. – К., 1890. – 223 с.

ВГ – Волинські грамоти XVI ст. / Упоряд. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. – К.: Наук. думка, 1995. – 246 с.

ДДГ – Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. документів / Упоряд., автор передм. та комент. В. Й. Горобець. – К.: Наук. думка, 1993. – 392 с.

ДМ XVII – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. / Підгот. до видання В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова, В. Ю. Франчук, Т. К. Черторизька. – К.: Наук. думка, 1981. – 316 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.

Кн. Пир. – Книги третіє міські Ператинські споряженіє за войтовства Симиона Ковелского войта, Гавріла Кириловича бурмиистра Ператинских, в року ахпг місяця июня осмого на десять дня // Стороженки. Фамильный архивъ. Т. 6. – Київ, 1908. – С. 1–387.

Лохв. – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: Збірник актових документів / Підгот. до видання О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. – К.: Наук. думка, 1986. – 221 с.

Маз - Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. Упорядник С. Павленко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. -1144с.

Прислів'я – Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; Упоряд. М. М. Пазяк; Відп. ред. С. В. Мишанич. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.

ПЛ – Приватні листи XVIII ст. серія приватних листів. Підгот. до вид. В. А. Передієнко К. : Наукова думка, 1987. – 173 с.

СУМ – Словник української мови / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

СУМ XVI – XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАНУ. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1994–2010. – Вип. 1–14.

Список використаних джерел

1. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики : [монографія] / П. Ю. Гриценко. – К. Наук. думка, 1984. – 227с.
2. Гумецька Л. Л. З історичної лексикології української мови (землеробство і суміжні заняття) / Л. Л. Гумецька // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 11–23.
3. Історія української мови. Лексика і фразеологія / Ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. – К.: Наук. думка, 1983. – 743 с.
4. Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : [монографія] / Руслан Сердега. – Х. : Монограф, 2012. – 218, [2] с.

Summary. The system of Ukrainian agricultural vocabulary study period revealed lexical items to describe various processes work related to tillage, sowing, planting and harvesting crops, further processing, forage, etc. Considered vocabulary belonging to specific layers of vocabulary, documented in written monuments of earlier periods. Historical perspective of each of the vocabulary is different, but generally they continue to function in the modern dialects and the literary language. The study of this group will help to some extent to reconstruct the system of agricultural vocabulary in diachrony, track trends and regularities of its formation in the Ukrainian language.

Keywords: names work processes, agricultural vocabulary the Ukrainian language XVII-XVIII centuries.

СЛАВЯНСКИЕ ДЕГИДРОНИМНЫЕ ОЙКОНИМЫ В АСПЕКТЕ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ ТОПОНИМИЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ

Проблема відображення просторової орієнтації розглядається в аспекті теорії пропріальної номінації. Визначаються типи просторових відношень, які реалізуються у слов'янських дегідронімних ойконімах.

Ключові слова: *апеллятив, гідронім, ойконім, онім, топонім.*

Проблема восприятия географического пространства является одной из наиболее актуальных в современных лингвистических и культурологических исследованиях, потому что „понятие географического пространства принадлежит к одной из форм пространственного конструирования мира в сознании человека. Возникая в определенных исторических условиях, оно получает различные контуры в зависимости от характера общих моделей мира, частью которых оно является” [4, 407]. Однако она не получила еще достаточно полного освещения в работах по топонимии. В монографии Е.Л.Березович (1) предпринята попытка реконструкции системы народных представлений о пространстве – реальном географическом и осваиваемом в ходе человеческой деятельности. Данное исследование выполнено на материале традиционной русской топонимии, собранной полевым путем на территории Русского Севера. Есть еще одна работа о проблемах отражения географической ориентации в топонимии [6], но она носит, с нашей точки зрения, постановочный характер.

Основные проблемы отражения географической ориентации в топонимии требуют детального изучения.

Онимическая номинация реализуется путем присвоения единичным объектам наименований, которые индивидуализируют, выделяют эти объекты из ряда подобных. По мнению Н.Ковалевой, принцип топонимной номинации – это явление, которое обуславливается не языковыми факторами, а классом, особенностями и реальными связями самого такого объекта, а также социально-экономическими и политическими условиями [3, 11]. Принципы топонимных наименований, возникшие под влиянием указанных факторов, действуют независимо от сознания людей и в определенном смысле являются нормой, которая из многочисленных признаков реалии выбирает для наименований определенные признаки, которые соответствуют ей. Разным топонимическим системам свойственны и разные принципы номинации.

Славянские дегидронимные ойконимы как особый класс онимов образуются путем трансонимизации, онимизации и деривации. Трансонимизация и онимизация – это два процесса образования имен собственных, не связанных с деривацией [10, 48].

Дегидронимные ойконимы, как производные от водных объектов, представлены в языковых пространствах Восточной, Западной и Южной Славий. Они имеют свою специфику номинации, которая заключается в том, что: а/ название одного объекта (ойконима) объясняется через название другого объекта (гидронима); б/ линии топонимических номинаций, которые идут от географической и социальной среды, тесно переплетаются; в/ переходя в иной ряд, имя приобретает лексическую и морфологическую специфику, типичную для своего окружения.

Процесс возникновения дегидронимных ойконимов можно представить в виде схемы: реалия → гидрообъект → населенный пункт [2, 17]. Онимы такого типа относятся к топографическим названиям [9, 20].

Ойконим (название населенного пункта) отражает знание о фрагменте географического пространства. Это знание опредмечивается во внутренней форме названия, поэтому для его объяснения необходимо выявить исходный апеллятив.

Каждый оним возникает как результат познавательной-номинативной деятельности человека, что находит свое отражение в семантической структуре и во внешней оболочке слова. Вопросы этнокультурной интерпретации первичной мотивации слова успешно решаются современными этимологами, по словам О. Н. Трубачева, „сравнительно-историческое языкознание, этимология, построенная на них реконструкция, в общем давно работают с концепцией антропоцентричности древней (в частности) славянской культуры и языковой картины мира” [11, 20]

Ойконимы являются наименованиями географических объектов, созданных человеком, поэтому в них выражаются отношения и связи между реалиями действительности и человеком. Данные онимы можно рассматривать как варианты отражения реально существующих явлений, свойств географических реалий и как выражение явлений, свойств, связей, существование которых зависит от субъекта номинации.

Расположение (место) одного объекта относительно другого – один из важнейших номинационных признаков в пределах ойконимии. Эта универсальная константа топонимической картины мира была

унаследована с древних времен ойконимическими системами Восточной, Западной, Южной Славий. Этот принцип учитывает определенные традиции, образцы, способы номинации предыдущих эпох, т.е. действует под влиянием определенной модели имьятворчества в каждом конкретном языке.

Особенности мотивации данного типа онимов обусловлены общей тенденцией топонимической номинации, которая свойственна преимущественно народам индоевропейской языковой семьи. Сущность данной тенденции заключается в том, что топонимия народов с древней оседлой культурой ориентирована на рельеф и ландшафт и на хозяйственное использование. Однако специфика самого географического восприятия объекта с течением времени меняется.

Условно дегидронимные наименования населенных пунктов можно разделить на две группы: 1/ ойконимы, производные от гидрографических терминов (*река, озеро, ручей, ключ, родник, устье, лука, плесо* и др.); 2/ ойконимы, образованные от гидронимов (г. *Борзна* р. *Борзна* г. *Витебск* р. *Витьтба*, г. *Задонск* р. *Дон*). Такое выделение двух групп в пределах данной подсистемы онимической системы обусловлено разными средствами объективации номинационного признака. Если объектом, относительно которого осуществлялась номинация, выступала река, то, обычно, используется ее название, причем преобладают процессы деривации. Одним из технических способов номинации дегидронимных ойконимов является словосложение, довольно распространенное в некоторых языках.

Обозначение реалий окружающей действительности словесными знаками зависит от трех компонентов, участвующих в акте номинации: номинатор, означаемое и означающее, или объективной реальности, мышления и языка. Познание закономерностей номинации «фрагментов» объективной действительности требует более глубокого понимания роли человека (номинатора) в процессе именовании географических объектов (ойконимов), раскрытии функционального взаимодействия всех участков системы и структуры языка, т.к. только язык способен «обеспечить реализацию мыслительно-коммуникативных потребностей и намерений человека» [12, 13].

Основой всякого наименования является классифицирующая деятельность человеческого сознания, связанная с абстрагирующей деятельностью мышления.

Процесс абстрагирования в акте номинации – это абстрагирование от несущественных свойств объекта и в то же время выделение какого-либо одного признака, который становится «представителем» объекта. Мы разделяем точку зрения о том, что присвоение объекту наименования всегда связано с определенной «формализацией соответствующего фрагмента действительности» [12, 14]. В то же время, учитывая, что ойконимы – это названия реалий, созданные человеком, то согласно механизму восприятия человеком географического пространства для ойконимного наименования использовалась языковая единица в статусе топонимического апеллятива, которая отражает определенное (конкретное) местоположение ойконима. Например, наименования поселений с основой **brod* (н.п. *Брод, Бродец, Броды*) говорят о нахождении населенного пункта у брода, ойконим *Луцк*, села *Луки, Лучки* свидетельствуют о локализации поселения на излучине реки, названия с основой *Усть-* – о расположении поселения при устье реки, *Верх-* – о расположении поселения у истока реки и т. д.

Следует отметить, что в славянских языках географический термин *устье* участвует в формировании названий населенных пунктов, расположенных при слиянии двух рек (в этом случае за основу берется гидроним притока, а не главной реки) или при впадении реки в море или в озеро. Например: н.п. *Устье, Устье Малое, Усть-Луга, Устилуг, Усти-над-Лабем* и др.

Основным пространственным параметром в ойконимии является локализация объекта, который позволяет определить точку зрения номинатора по отношению к пространственным объектам. Данная базовая единица предполагает рассмотрение проблемы точки отсчета в пространственной топонимической номинации и проблемы позиции наблюдателя. Река как ориентированный объект–посредник подразумевает положение наблюдателя лицом к устью реки. «Если автоориентация привязана к телу человека, то ориентация по реке, быть может, в какой-то мере мотивирована возможностью разворачивания образа этого водного объекта на антропоморфной основе; осколки этого образа зафиксированы географическими терминами, ср. *плечо* ‘берег реки’ [КСРНГ], *голова* ‘вершина реки’, *черёво* ‘изгиб, излучина реки’, *бровка* ‘край глубокой части русла реки’, *локоть* ‘излучина реки, меандра’, *палец* ‘небольшой ручей, впадающий в реку’, *колено* ‘резкий крутой изгиб, лука’» [1, 148].

Дегидронимные ойконимы, отличающиеся языковой привязкой к водному объекту (реке, озеру и т.д.), предполагают объективацию и вынесение точки отсчета вовне, что соответствует современной научной гидрографической системе. Например, для выражения абсолютного признака – расположение ойконима в верховьях или низовьях рек – используются наименования с основами *верх-(верхний)*, *верш-(вершина)* – *низ-/ ниж-(нижний)*, *усть-*. Существуют также наименования населенных пунктов, которые выражают относительный признак – расположение объекта выше или ниже другого объекта по течению реки. Ср.: г. *Верхотурье* находится ниже г. *Нижняя Тура*. Город *Верхотурье* находится выше по течению р. *Тура*, чем г. *Туринск* [8, 95].

Интерес представляет также проблема места номинации населенного пункта. Рассмотрим данную проблему на материале префиксальных дегидронимных ойконимов с приставкой *за-*. Наименования с префиксом *за-*, образованные по модели *за+гидроним=ойконим* (н.п. *Заслучь, Залуква, Заприпять*), относятся к древнейшим типам слов, обозначавшим место [5, 401; 7, 69-75]. Образования с префиксом *за-* в сочетании с топоформантами характерны для названий местностей (краев, больших территорий), населенных пунктов, производных от различных географических объектов: *Закарпатье, Закавказье, Забайкалье, Затисье, Запорожье*. Известно также название памятника письменности XV века – «*Задонщина*». Префиксальный тип *за+гидроним+формант=ойконим* распространен на территории Украины: н.п. *Заворскло (р. Ворскла), Запрутье (р. Прут), Запселье (р. Псел), Заслучное (р. Случь), Захоролье (р. Хорол)* и др. Количество примеров с префиксом *за-* свидетельствует о продуктивности образования названий населенных пунктов, находящихся на определенном расстоянии от водного объекта. Названия такого типа возникали, в основном, на левом берегу реки на определенном расстоянии от неё (См. на карте «Полтавская область» (М., 1989) местоположение с. *Заворскло, Загруновка, Засулье, Запселье*).

Местом создания ойконимов с приставкой *за-*, видимо, можно считать те населенные пункты, которые находились непосредственно на самом гидрообъекте, о чем свидетельствуют данные памятников письменности.

Специфика номинации данной подсистемы заключается в учете статических признаков, формирующих наименования гидрообъектов и их взаимодействий со средствами и способами номинации ойконимической системы. Этим обуславливается развитие определенных типов образования онимов, отличающихся наличием специфических топоформантов, формирующих модели наименований, имеющие малое наполнение. Мотивы ойконимной номинации в значительной степени являются универсальными, не зависящими от национальных и социально-экономических факторов. Не случайно на территориях Восточной, Западной, Южной Славий есть модели наименований с суффиксами *-ськѣ- -ь, -ичи* и др., с префиксами *за-, по-, под-, при-, над-* и др.

Этнокультурная информация, которую отражает языковой феномен, тяготеет к системности представления, выводящей на целостное осмысление фрагмента действительности и демонстрирующей взаимообусловленность элементов картины мира.

Этнокультурная информация, представленная в ойконимиконе, имеет свои особенности. Она определяется спецификой ее отражения в языке, набором семантических полей, конструированием моделей слов и т.д. Информация о взаимодействии человека и пространственных реалий, репрезентированная в ойконимиконе, является существенной для характеристики особенностей освоения человеком географического пространства.

Список использованных источников

1. Березович Е.Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек / Е.Л. Березович – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 328с.
2. Бучко Д.Г. Кілька уваг про принципи номінації в ойконімії України / Д.Г.Бучко // Ономастика та етимологія. – К., 1997. – С.13-23
3. Ковалева Н. Принципы номинации топонимов бассейна р. Ини / Н.Ковалева // Вопросы русского языка и его говоров. – Томск, 1976. – В.2. – С. 11-17.
4. Лотман Ю.М. Избранные работы: В 3 т. / Ю.М.Лотман – Таллин, 1992. Т.1: Статьи по семиотике и типологии культуры. – 580с.
5. Мейе А. Общеславянский язык /А.Мейе. – М.: Издательство иностранной литературы, 1951. – 492с.
6. Мурзаев Э.М. Географическая ориентация и ее отражение в топонимии /Э.М.Мурзаев // Известия РАН. Сер.геогр.– 1993.–№4. – С.173-198
7. Непокупный А.П. Балто-севернославянские языковые связи / А.П. Непокупный. – К.: Наукова думка, 1976. – 227с.
8. Поспелов Е.М. Географические названия мира: Топонимический словарь / Е.М. Поспелов. – М.: Русские словари, Астрель. Аст, 2002. – 512с.
9. Роспонд С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов / С. Роспонд // Восточнославянская ономастика. – М.,1972 – С.9-89.
10. Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1986. – 256с.
11. Трубачев О.Н. Славянская филология и сравнительность: От съезда к съезду / О.Н. Трубачев // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1998. – №3. – С.3-25.
12. Языковая номинация: Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – 359с.

Summary. The author examined problem of linguistic representation of spatial orientation from the position of proper's name nomination. The types of spatial relations that are realized in Slavonic Hydronimyc Toponyms are defined.

Key words: common name, hydronim, oikonim, the proper name, toponym.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИЗУЧЕНИЯ

В статье дается обзор научной литературы, связанной с изучением реализации выразительных возможностей морфологических средств в поэтическом тексте.

Ключевые слова: морфология, поэтический текст, выразительные возможности, актуализация

Морфолого-синтаксические характеристики поэтического текста долгое время признавались второстепенными по отношению к лексическому уровню, поэтому грамматическое оформление поэтической речи оставалось малоизученным. Необходимость исследования данного аспекта обосновали в XX веке такие лингвисты, как Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, Р.О. Якобсон.

Прочной опорой поэтики и стилистики стали работы В.В. Виноградова, касающиеся морфологии современного русского литературного языка и «науки о языке литературы», концепция «образа автора», объединяющая языковые и эстетические особенности в индивидуальный стиль; достижения филологов, входивших в ОПОЯЗ и Пражский лингвистический кружок: обусловленное функционально противопоставление языка «практического» и «поэтического», «рефлексивность» поэтического слова, взаимосвязанные процессы «актуализации» и «автоматизации», направленность всех элементов произведения на выполнение художественного задания, идея доминанты текста.

Впервые в русистике вопрос о грамматических характеристиках слова, лежащих в основе поэтического образа, был поставлен академиком Л.В. Щербой. Лингвистический анализ стихотворения Г. Гейне «Ein Fichtenbaum steht einsam» («Сосна стоит одиноко») и его вольного перевода в авторстве М.Ю. Лермонтова открыл поприще, которое сам исследователь метафорически назвал «грамматикой поэзии и поэзией грамматики». Л.В. Щерба указал на то, что несовпадение грамматического рода у лексемы *сосна* в русском и немецком языке полностью меняет смысл поэтического текста: «Мужеский род (*Fichtenbaum*, а не *Fichte*) не случаен ... в своем противоположении женскому роду *Palme* он создает образ мужской неудовлетворенной любви к далекой, а потому недоступной женщине. Лермонтов женским родом *сосны* отнял у образа всю его любовную устремленность и превратил сильную мужскую любовь в прекраснодушные мечты» [14, 98–99]. Другой поэт, Ф.И. Тютчев, стараясь сохранить авторский образ, в переводе того же стихотворения изобразил «кедр одинокий», которому сниться «юная пальма».

Р.О. Якобсон теоретически обосновал необходимость систематического изучения грамматических свойств поэтического текста. Он развивает идею Л.В. Щербы, подробно останавливаясь на проблемах грамматического параллелизма и преобразования в поэтическом тексте как форм слов, так и грамматических категорий: «Контрасты, сходства и смежности различных времен и чисел, глагольных видов и залогов приобретают впрямь руководящую роль в композиции отдельных стихотворений; выдвинутые путем взаимного противопоставления грамматические категории действуют подобно поэтическим образам...» [15, 462]. В работах Р.О. Якобсона представлены посвященные поэтике А.С. Пушкина, В. Маяковского, В. Хлебникова образцы анализа категорий рода, числа и падежа имени существительного; вида, времени и лица глагола.

В книге «Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика» В.В. Виноградов отмечает значимость грамматического плана в художественных произведениях [1]. Предметом внимания исследователя становятся формы грамматико-семантического развертывания лирического образа, грамматические категории, используемые для соответствий по сходству или контрасту, специфика употребления служебных слов в поэзии и т.п.

Ю.М. Лотман отмечает: «Художественная структура проявляется на всех уровнях. Поэтому нет ничего более ошибочного, чем разделять текст художественного произведения на “общеязыковую часть”, якобы не имеющую художественного значения, и некие “художественные особенности”» [6, 81]. Размышления ученого об эстетической значимости грамматических элементов в тексте базируются на идее о том, что «...морфолого-грамматический уровень художественного текста не равнозначен общеязыковому» [там же], поскольку «любые элементы, являющиеся в языке формальными, могут приобретать в поэзии семантический характер, получая дополнительные значения» [там же, 47].

Наиболее детальный и глубокий анализ выразительных возможностей морфологии представлен в работах И.А. Ионовой [2; 3; 4], в которых показано, что морфологические средства языка используются как материал для создания грамматических фигур в так называемой безобразной поэзии [4, 30]. И.А. Ионова поддерживает идею Р.О. Якобсона об актуализации

в поэзии грамматических значений через использование в тексте словоформ со сходными или контрастными значениями. В основе исследований лежит мысль о том, что «эстетический потенциал морфологии связан со всеми языковыми сферами, на которые имеют выход элементы морфологической системы: семантикой, словообразованием, синтаксисом. Этим обуславливается многообразие приемов реализации художественных ресурсов морфологии и богатый спектр получаемых в поэзии выразительных эффектов» [там же, 5]. Автор приходит к выводу, что «зачастую морфологический материал оказывается основным в создании и образа стихотворения, и его выразительности» [3, 7].

В современной лингвостилистике вопрос об эстетических потенциях морфологических элементов в языке художественного произведения остается одним из самых актуальных. Полиаспектность и открытость данной проблемы дает исследователям возможность для различных подходов и широкого варьирования лингвистического материала.

Е.Н. Ремчукова в диссертации «Креативный потенциал русской грамматики: морфологические ресурсы языка» обращается к таким вопросам, как грамматика и рефлексивный дискурс, семантика, стилистика и прагматика языковых контрастов; рассматривает эстетический потенциал грамматических категорий лица (у местоимений), рода, вида и залога. Широко используя примеры из художественных произведений в качестве материала для своих наблюдений, автор отмечает, что «в поэтическом языке реализация ресурсов грамматической выразительности протекает наиболее интенсивно и наглядно» [10, 23].

Е.Ю. Муратова в монографии «Лингвосинергетика поэтического текста» анализирует роль грамматических категорий в создании синергетичности поэтического текста. Основное внимание в исследовании уделяется переносному употреблению грамматических форм и окказиональному словообразованию. В рамках лингвосинергетики поэтического текста рассматриваются функции как самостоятельных, так и служебных частей речи [8].

В монографии Е.А. Скоробогатовой «Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени)», посвященной анализу потенциала именных морфологических категорий и разрядов в поэтическом тексте, называются основные причины недостаточной изученности поэтической морфологии: «наибольшая стабильность и непроницаемость морфологии по сравнению с другими уровнями языка, максимальный автоматизм передачи морфологической информации»; «неравномерное описание единиц морфологического уровня в поэзии с позиций парадигматики и синтагматики» [11, 46]. Автор рассматривает текст лирических произведений как пространство максимальной реализации языкового потенциала; пространство, где одновременно действуют языковая традиция и языковое новаторство. В работе выдвигается гипотеза о возможности актуализации морфологических значений за счет грамматического соположения, селекции и аттракции; выявляются способы актуализации форм и значений числа, рода, одушевленности и падежа, особенности поэтического отбора и соположения онимов и апеллятивов в русской поэзии нового и новейшего времени. Отдельный параграф посвящен субстантиватам, поэтическая выразительность которых во многом обусловлена их двойственной грамматической природой. При этом каждая категория и разряд рассматриваются автором с точки зрения семантического потенциала в языковой системе, способов нейтрализации и актуализации значений в особых условиях стихотворного текста. В исследовании также содержится подробное описание актуализации грамматической парадигмы в поэтическом тексте, причем автор приходит к выводу, что стиховой ряд является как местом взаимодействия языковых единиц, так и областью напряжения парадигматических, синтагматических и эпидигматических связей, существующих в языковой системе: «В поэзии актуализируются не только отдельные грамматические значения и их сопоставления, но целостные категориальные значения, проявляющиеся в полноте межкатегориального и внутрикатегориального взаимодействия, которое имеет не абстрактно-языковое, а реальное текстовое воплощение. Грамматическая системность языка здесь проявляется наглядно и выразительно благодаря поэтико-грамматическим соположениям, способным актуализировать бинарные и многочленные оппозиции как элемент категориальной системы и грамматическую категориальную парадигму во всей полноте ее значений и форм. Общекатегориальные значения приобретают поэтическую выразительность и выполняют особые художественные задания, формируя поэтические смыслы» [11, 430]. На наш взгляд, чрезвычайно важным является следующий вывод, демонстрирующий потенциальную значимость единиц морфологического уровня не только для идейно-тематического содержания отдельного произведения, но и для художественного идиостиля: «Как показывает анализ, морфологические соотношения словесных знаков на небольшом пространстве стихотворного текста (в стихотворном фрагменте) можно охарактеризовать как соположения, чередования и аттракцию, на пространстве целого текста – как доминанту и грамматический ритм, а на межтекстовом (гипертекстовом, макротекстовом) пространстве – как поэтико-грамматические лейтмотивы» [11, 314].

Г.А. Хайрутдинова в диссертации «Эстетические ресурсы морфологических средств русского языка» исследует зависимость употребления морфологических средств как эстетически значимых элементов художественного текста от литературного направления, от жанра произведения; выясняет степень участия морфологических единиц в организации композиции текста; определяет стилистические приемы, при создании которых происходит актуализация эстетического потенциала имен собственных, категории рода; анализирует морфологические средства как способы воплощения авторской концепции в идиолектах Н. Заболоцкого, А. Вознесенского, Е. Евтушенко, Р. Рождественского [13].

Выразительные возможности морфологических элементов становятся объектом внимания исследователей в рамках комплексного анализа идиостиля определенного автора. Так, в монографии Е.Ю. Муратовой «Лингвопоэтика Марины Цветаевой» в параграфе «Окказиональная грамматика М. Цветаевой» рассматриваются художественные функции окказионального перехода из одной части речи в другую, совмещение признаков разных частей речи в поэтике М. Цветаевой, а также эстетические функции служебных слов в ее лирике [7].

В диссертации Н.В. Крицкой наряду с лексическими и фонетическими особенностями лирики М. Цветаевой отмечаются частотность и значимость глаголов, преобладание определенных глагольных форм [5]. Таким образом, исследователи отмечают морфологические элементы как значимые в эстетическом плане. Тем не менее в контексте таких работ сложно полноценно проанализировать стилистический потенциал частей речи, так как главы и параграфы, посвященные морфологии, в подобных работах носят обзорный характер: отмечаются некоторые явления, наиболее важные для творчества конкретного автора, однако частям речи и их грамматическим категориям чаще всего не отводится место в отдельных параграфах.

Работы, раскрывающие частеречный эстетический потенциал, немногочисленны и, как правило, направлены на освещение определенного морфологического аспекта в творчестве одного автора. Например, Т.В. Носорева выявляет роль местоимений в поэтических текстах Ф.И. Тютчева [9], М.Л. Федоров изучает текстообразующие свойства личных местоимений в произведениях Ин. Анненского [12]. Вопрос влияния семантико-грамматических характеристик слова на его стилистический потенциал, как нам кажется, остается перспективным для дальнейшего исследования.

Таким образом, обзор научной литературы показал, что интерес к изучению изобразительно-выразительных ресурсов русской морфологии, зародившийся в начале XX столетия, оживился в начале XXI столетия, и прежние разрозненные наблюдения относительно поэтики отдельных грамматических категорий и лексико-грамматических разрядов слов постепенно систематизируются и обобщаются в современных кандидатских, докторских диссертациях и монографиях.

Список использованных источников

1. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – 255 с.
2. Ионова И. А. Эстетическая продуктивность морфологических средств языка в поэзии / И. А. Ионова. – Кишинев : Штиинца, 1989. – 139 с.
3. Ионова И. А. Морфология поэтической речи / И. А. Ионова. – Кишинев : Штиинца, 1986. – 162 с.
4. Ионова И. А. Морфология современной поэтической речи: автореф. дис. ... доктора филол. наук / И. А. Ионова. – Ленинград : Ленинградский гос. пед. ин-т, 1990. – 35 с.
5. Крицкая Н. В. Лингвистическая поэтика «русских» поэм Марины Цветаевой: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Н. В. Крицкая. – Витебск, 2008. – 267 с.
6. Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии: Анализ поэт. текста. Статьи и исслед. Заметки. Рецензии. Выступления / Ю. М. Лотман. – Санкт-Петербург : Искусство-СПб, 2001. – 846 с.
7. Муратова Е. Ю. Лингвопоэтика Марины Цветаевой: монография / Е. Ю. Муратова. – Витебск : Издательство ВГУ, 2005. – 96 с.
8. Муратова Е. Ю. Лингвосинергетика поэтического текста: монография / Е. Ю. Муратова. – Витебск : Издательство ВГУ, 2012. – 176 с.
9. Носорева Т. В. Дейктическое пространство языка в поэзии Ф.И. Тютчева: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Т. В. Носорева. – Курск, 2012. – 24 с.
10. Ремчукова Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики: Морфологические ресурсы языка: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.01 / Е. Н. Ремчукова. – М., 2005. – 323 с.
11. Скоробогатова Е. А. Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени): монография / Е. А. Скоробогатова. – Харьков : НТМТ, 2012. – 480 с.
12. Федоров М. Л. Роль личных местоимений в композиции произведений Ин. Анненского: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / М. Л. Федоров. – М., 2008. – 29 с.

13. Хайрутдинова Г. А. Эстетические ресурсы морфологических средств русского языка: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.01 / Г. А. Хайрутдинова. – Казань, 2009. – 356 с.
14. Щерба Л. В. Опыт лингвистического толкования стихотворений: II. «Сосна» Лермонтова в сравнении с ее немецким прототипом // Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : Учпедгиз, 1957. – С. 97–109.
15. Якобсон Р. Поэзия грамматики и грамматика поэзии / Р. Якобсон // Семиотика [сост., вступит. статья и общ. ред. Ю.С. Степанова]. – М. : Радуга, 1983. – С. 462–482.

Summary. The review of the scientific literature related to the study of realization of expressive possibilities of morphological means in poetic text is given in the article.

Key words: morphology, poetic text, expressive possibilities, actualization

УДК 81'373.612:811.161.2

О.Г. Важеніна, А.О. Рибальченко

МОТИВОВАНІСТЬ ПРИСЛІВНИКІВ ПРЕФІКСАЛЬНОГО ТВОРЕННЯ

У статті розглянуто основні випадки мотивованості прислівників префіксального творення сучасної української літературної мови, виокремлено основну частинимовну мотивованість для цього способу творення, акцентовано увагу на полімотивовані дериваційні утворення.

Ключові слова: прислівник, префіксальний словотвір, мотивованість, полімотивованість, префікс.

На сьогодні загальноприйнятою є думка, що з усього частинимовного розмаїття сучасної української мови прислівник має найбільш несистемну парадигму утворення, а також найменш закономірно використовує принципи словотворення. Наразі немає ґрунтовних класифікацій, які могли би повною мірою розкрити усі варіанти словотворення прислівника, а також згрупувати в єдину систему способи словотвору, якими прислівник послуговується. Сучасна лінгвоукраїністика займається глибоким вивченням прислівника вже близько п'ятдесяти років. За цей час сформовано кілька основних поглядів на проблеми словотвору прислівників, але не всі вони узгоджуються між собою.

Певні дослідження та наукові розвідки торкаються моделей творення прислівників та прислівникових афіксів, але ці явища базуються на різнобічних теоріях. Зважаючи на те, що склад прислівників української мови постійно поповнювався і продовжує поповнюватися новими одиницями, перед сучасним мовознавством постає проблема об'єднання, узагальнення та класифікації прислівників за способами словотворення. Це стане корисним етапом для вивчення прислівника як самостійної частини мови (у шкільній та у вишівській практиці), розкриє прислівник як повноцінного учасника словотвору української мови, дасть ґрунт для нових досліджень та розвідок.

Найзмістовнішими дослідженнями прислівника як самостійної частини мови, а також такими, що так чи інакше торкаються словотвору прислівників, були і лишаються праці І.К. Чаплі, І.Р. Вихованця, В.В. Грещука; корисними для вивчення проблеми стали статті О.Ю. Божко, І.Й. Ощипко, М.Галюк. Для виконання дослідження та належної його ілюстрації нами було зроблено вибірку з «Українсько-російського словотворчого словника» З.С. Сікорської. Загальна кількість похідних прислівникових утворень – близько 220, з них префіксальних дериватів – 56. Також у розвідці наявні префіксально утворені приблизно 50 одиниць, знайдені у іншій науковій, навчальній та лексикографічній літературі, зокрема у Словнику української мови в 11 томах.

Отже, загальною проблемою є створення та впорядкування типології українського словотвору. Вона має ґрунтуватися на класифікації дериваційних процесів, для створення якої необхідно визначити ролі, співвідношення, взаємозв'язки та взаємозумовленості у словотвірній системі мови. Однією з таких взаємозумовленостей і є мотивованість. Мета дослідження – з'ясувати співвідносність словотворчих префіксів похідних прислівників з їхньою мотивованістю та встановити загальні закономірності у такому творенні.

Прислівник є частиною мови, співвідносною з іншими, простіше – прислівник не має єдиної початкової форми. Прислівники утворюються майже від усіх самостійних частин мови, а тому мають найбільш розгалужену систему мотивованості. Твірними основами для них можуть виступати іменники, прикметники, дієслова, числівники та інші прислівники. Твірними основа-

ми для прислівників, утворених префіксальним різновидом морфологічного способу творення, найчастіше є іменники (*вперед, уголос, набік*) та інші прислівники (*напроти, забагато, ніде, повсюди*). Співвідношення мотивованих цими частинами мови одиниць майже однакове.

Однією з особливостей префіксального творення прислівників є те, що майже всі префікси співвідносні з прийменниками, сучасними або колишніми. І.К. Чапля акцентує на історичному аспекті вивчення проблеми і називає сучасні префікси «спільними груповими формантами» [10, 47]. Ми звертаємося до префіксів, виділених на основі фактичного матеріалу словника З.С. Сікорської: *в-, з-, за-, де-, на- (нав-), ні-, по-, у-, не-, що-*. Також звернемо увагу на префікси *пре-, під-, без-*, для яких є певні суперечливі моменти у мотивованості.

Мотивованість іменниками. Процес утворення прислівників від іменників є фактично перехоном присубстантивної ознаки в привербальну – адвербіалізацією ознаки [3, 52]. Мотивовані іменниками префіксальні прислівники найчастіше мають просторово-часову семантику: *вдень, вглиб, вперед, вишир, вкрай, вбік, поверх, врозгін, врозліт, щовечір, набік, наверх, назустріч, назад, наниз, нараз, навкруг, уголос, удень, услід*. Усі прислівники з префіксом *в-* подаються у словнику як утворені від основ-іменників чоловічого роду з нульовою флексією: *день, глиб, перед, шир, край, розгін* тощо. Прислівники з префіксом *на-* теж мають переважно основи чоловічого роду (*бік, верх, низ, раз*), але тут наявні також одиниці *напам'ять* та *назустріч*, утворені від іменників з прийменниками. *Вікна помешкань Шторів одчинені, вони врівень із землею, і старому Йоганнові добре чути, як там радісно грюкають двері, як гомонять у сусідній хаті голоси (В. Винниченко). Вдень сидять на деревах, вночі полюють на гризунів (Л. Костенко). І на плацу, коло криниці, де він ходив щоранок і щовечір води брати і де сходилось багато людей, рідко хто вважав на поважного тихого хлопчика, що він що день, то робивсь похмурий та понурий, у латаній сорочечці, у праховенькій свитці, не на його пошитій, у старенькій шапці, которий терпеливо стояв на морозі пекучому, дожидав черги собі води зачерпнути - ніхто до його не озивавсь (Марко Вовчок).*

Мотивованість прислівниками. Префіксальний спосіб словотвору як такий характеризується наступним: до твірної основи приєднується префікс, утворюючи нову мовну одиницю. Таким чином, прислівники, утворені префіксальним способом, за «канонам» мають бути мотивованими прислівниками. На відміну від мотивованих іменниками одиниць, ці прислівники охоплюють більший спектр префіксів як словотвірних засобів: *дедалі, деколи, занадто, задовго, ніде, ніяк, назовні, наскрізь, набагато, настільки, насправді, набіло, наглухо, надалі, надовго, немало, ненадовго, ненароком* та ін. *Ярослав потоптав ту грамоту, довго кипів у той день, але, врешті, вгамувався в молитві, своєю землею - Великому князеві Володимиру чи синові його, перелік достоїнств якого тривав би задовго (П. Загребельний). До неділі лишився один день, а стінгазета ще й не почата набіло (А. Головка). Ганнуса не стільки від болю, як від страху, вхопилася обома руками за живіт, бо їй здалося, що якась стороння сила тягне його донизу, відриває її живота від неї, тягне назовні всі її нутроці (В. Шкляр).*

Префікс *на-* найчастіше вказує на міру охоплення дією ознаки, предмету, об'єкта: *настільки, назовні, надалі, набіло, наглухо*. Тільки тепер Ясногорська звернула увагу, що стоїть на довгих ящиках, запакованих наглухо (О. Гончар).

Прислівники з префіксом *від-* у більшості своїй також мотивовані прислівниками: *відтоді, віднині, відтепер, віддавна, відтак* і мають семантичну забарвленість початку (або відліку) певного часового відрізка. *Відтак* найчастіше має значення способу (як?), але вживається іноді й з часовою семантикою. *Миша Чернишов здивувався, а відтак замахав долонею (Б. Антоненко-Давидович). Відтак, думав він, мрії рано чи пізно збуваються, можливо, не в усіх деталях, але це не мало значення (Д. Білий). Раніше він був кримінальний, а відтепер став політичний (І. Багряний).*

Мотивованість числівниками. У дослідженому матеріалі наявні також прислівники, мотивовані числівниковими одиницями: *надвоє, натроє*. *Дівчинка розломилася горішок надвоє — в ньому сиділа чорна скоцюрблена мушка з прозорими крильцями (О. Донченко). Ото як придуть уроки взимку та напровесні з усіх земель, то вона візьме й поділить натроє: дві частки було роздасть ярлам та своїм братам, а третю велить ховати в тому самому Вишігороді, в своєму новому дворі (І. Білик).*

Полімотивованість. Прислівники з префіксами *без-, під-, пре-, за-* важко однозначно мотивувати. Вони можуть мати за твірне слово як прикметник (і, відповідно, утворюватись суфіксально: *безперечний-безперечно*), так і відповідний прислівник (*надійно-безнадійно*). Прислівники такого типу в обох аналізованих словниках подаються як мотивовані прикметниками, незалежно від того, чи є у сучасній мові прислівникова форма, вживана без поданого префікса. У відприкметниковому словотворі полімотивовані деривати спостерігаються також серед іменників типу *нерівність, безвідповідальність, ірреальність*. Мотивуючими тут можуть бути як *рівність, відповідальність, реальність*, так і *нерівний, безвідповідальний, ірреальний*, оскільки відомо, що

іменники на *-ість* у словотвірній парадигмі утворені від прикметників. В.В.Грещук, зокрема, звертає увагу на одиниці, що позначають неозначено-великі розміри та подає їх та утворені паралельно іменники на *-ість* як мотивовані прикметниками, а отже, суфіксальні: *безмірний – безмірність, безмірно; аналогічно безкінечно, безмежно, незмірно, непомірно, неосяжно, неоглядно* [3, 138]. У свою чергу, І.Й.Ощипко визначає прислівники на *без-* як утворені від прислівників (*беззмістовно, безнадійно, безжалісно*), таким чином заперечуючи загальноприйнятий погляд [5, 21]. Але така теорія теж має ґрунт. Префіксальний словотвір, як відомо, відрізняється тим, що мотивоване та мотивуюче слова знаходяться в одній частиномовній приналежності. Тому ми маємо підстави визначати словотвір таких одиниць і як відприкметниковий, і як відприслівниковий.

Прислівники на *пре-* (*прегарно, преповажно, презирливо*) також логічніше вважати мотивованими прикметниками, тому їх ми до префіксального словотвору відносити не будемо.

У прислівників типу *небагато, задовго, замало* неможливо визначити природу мотивації без наявності контексту. Так, *небагато* може мати значення «мало» і бути мотивованим прислівником *багато* (префіксальний словотвір), а може мати семантику «бідно» і утворюватися від прикметника *небагатий* (суфіксальний словотвір). *Часу небагато, незабаром розлука. (О.Бердник). Жили ми небагато, але батько дав мені широку освіту (О.Бердник).*

Одиниця *замало* може бути як обставиною і мотивуватися прикметником, так і присудковим словом з відприслівниковою мотивацією. *Насправді в Карпатах місця навіть замало (Т.Прохасько). Але мовчазного розуміння для Ганни Сергіївни було замало (П.Загребельний).*

Таким чином, наочно бачимо, що прислівник не може мати закономірної мономотивованості, але можливе певне узагальнення та впорядкування словотвірної парадигми прислівника. Для цього необхідно насамперед збільшити у кілька разів фактичний матеріал – доступного на сьогодні прислівникового матеріалу недостатньо для ґрунтовного дослідження (лише для узагальненого), він є неповним, оскільки склад прислівників «найживіший» серед усіх частин мови і поступається, можливо, хіба що іменникам. Подальше дослідження потребує створення якнайповнішого реєстру прислівників та прислівникових утворень сучасної української літературної мови, джерелом для якого стануть наукові та лексикографічні видання.

Така база допоможе перейти до безпосереднього дослідження словотвору прислівників (зокрема, суфіксального та конфіксального, а також їхніх основних моделей) та створення ґрунтовної класифікації афіксальних способів їх словотворення.

Список використаних джерел

1. Божко Ю.О. Особливості прислівника як самостійної частини мови в сучасній українській мові / О.Ю. Божко // Лінгвістика, 2011. – № 3 – (24), Ч. 2. – С.187-193.
2. Горпинич В.О. Морфологія української мови / В.О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 335 с.
3. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір / В.В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
4. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М.А.Жовтобрюх, Б.М.Кулик. – К. : Радянська школа, 1965. – 423с.
5. Ощипко І.Й. Українські прислівники префіксального творення / І.Й. Ощипко // Вісник Львівського університету, 2004. – Вип.34, Ч.І. – С.19-23.
6. Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник / З.С. Сікорська. – К. : Освіта, 1995. – 256 с.
7. Словник української мови, тт. 1-11, К. : «Наукова думка», 1970 — 1980.
8. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – 406с.
9. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2004.
10. Чапля І.К. Прислівники в українській мові / І.К. Чапля. – Харків : Видавництво ХДУ, 1960. – 124 с.

Summary. *This article reviews the main motivation cases adverbs prefixes creation of modern Ukrainian literary language, determined basic motivation for this method of creation, emphasis on derivational formations of polymotivated ones.*

Keywords: *adverb, word formation with prefixes, motivated units, polymotivated units, prefix.*

ДО ПРОБЛЕМИ САКРАЛЬНОГО У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена розгляду сакрального у творчості Т. Шевченка. Простежено різні підходи до розуміння релігійно-філософських мотивів у поетичних текстах Великого Кобзаря. Встановлено, що сакральне відіграє важливу роль у міфопоетичній картині світу основоположника нової української літературної мови.

Ключові слова: сакральне, релігійно-філософські мотиви, міфопоетичне, образ Бога, Т. Шевченко.

Здобутки останніх десятиріч у царині гуманітарних та природничих наук помітно розширюють межі дослідження мови, яка розглядається не лише у тісних взаємозв'язках із мисленням, свідомістю, пізнанням, але й культурою, світоглядом. Після тривалого панування радянської атеїстичної ідеології, що виявлялося значною мірою у табуванні краєвих зразків української художньої літератури релігійно-філософської тематики, в сучасних лінгвістичних студіях розгорнулося дослідження сакрального як важливого складника індивідуально-авторських картин світу. Це, в свою чергу, зумовило актуалізацію наукового інтересу до творчості тих письменників, що залишили нам неперевершені зразки сакральних текстів. На жаль, поширений у радянські часи атеїзм, негативно впливаючи на людську свідомість, руйнуючи духовні підвалини суспільного розвитку, спричинив відсутність праці, присвячених дослідженню сакрального. Ситуація змінилася лише в останні роки ХХ ст., коли зорієнтованість на ідеї українського національного відродження стимулювала культурно-духовне життя й наукові зацікавлення сакральноміфопоетичним.

Метою запропонованого повідомлення є розглянути роль Тараса Шевченка в об'єктивації сакрального. Необхідно зазначити, що релігійно-філософські мотиви в поезії автора частіше привертала увагу літературознавців, зокрема Л. Білецького, Ю. Івакіна, Г. Грабовича, Ю. Барабаша, О. Забужко, В. Шевчука та ін., тоді як вивчення його спадщини з лінгвістичного боку залишається актуальним. Аналіз сакрального, що виявляє духовну сутність творчості письменника, передбачає висвітлення його мовно-літературної діяльності на суспільно-історичному тлі ХІХ ст. і належить до перспективних проблем сучасного мовознавства.

Важко переоцінити історичну роль Т. Шевченка у розвитку нової української літературної мови. Найбільші заслуги його, за словами Д. Чижевського, полягають у „переході від мовної традиції Котляревського, тобто травестії, з одностороннім добором слів із забарвленням якоїсь незвичайності: вульгаризму, комічності, рідкості і т. под., до утворення нової мови, нормалізованої та придатної для серйозних поетичних гатунків, для вислову почувань і думок „повної нації” [9, 457]. На думку І. Огієнка, він став поетом, який „духом і тілом пов'язаний з українським народом,.. тому уся тематика його творів – народна, українська, як і народна мова його творів” [5, 287].

Майже століття у нашому шевченкознавстві спостерігалася тенденція табування теми авторської інтерпретації біблійних образів або наголошувалось на суспільній умотивованості та революційному спрямуванні шевченківських наслідувань Біблії, а самого поета тривалий час намагалися представити матеріалістом і атеїстом. Подібні думки більшою або меншою мірою висловлювали і такий поважний дослідник, як І. Айзеншток, і досить далекий від кон'юнктурності Ю. Івакін, і голова редакційної колегії одного із видань повного зібрання творів поета Є. Кирилук та ін. Отож, в українській науковій парадигмі тривалий час панувала необґрунтована теза про несумісність революційної тематики поезій Т. Шевченка і впливу на них біблійних текстів або ж інтерпретація релігійних мотивів у поетичній творчості базувалась на визнанні їх умотивованості світоглядними чинниками, що панували в суспільстві, у якому жив і творив поет. На нашу думку, більш слушним є висновок одного із сучасних дослідників поетової спадщини М. Павлюка про те, що „в очах Шевченка та його читачів біблійна форма покликана була не стільки приховувати, як підкріплювати актуальну суспільну спрямованість його поезії високим авторитетом Святого Письма” [6, 64]. Та й чи могло бути інакше, зважаючи на те, що з часу прийняття християнства Біблія відіграла важливу роль у формуванні й становленні української національної культури.

Сьогодні, досліджуючи релігійний аспект, одні науковці обирають полемічний ракурс та обстоюють погляд на Шевченка як поета, що сповідує євангельський ідеал братолюбства, прагнучи тим самим спростувати постулат радянського шевченкознавства про „войовничий атеїзм” автора „Неофітів” і „Марії” (В. Барка); інші вивчають шевченківські тексти, зіставляючи їх з тими чи іншими місцями зі Святого Письма (В. Пахаренко); дехто вписує його релігійні уявлен-

ня в контекст багатовікової християнської традиції (Є. Сверстюк) або розглядає шевченківський християнізм у категоріях сучасних міфологічних шкіл (Г. Грабович), подекуди із „корегуванням” християнського міфу за рахунок поганських інтерференцій (В. Діброва). Есхатологічні візії поета дослідники аналізують також у типологічному плані, порівнюючи їх, наприклад, із мотивами розп’яття та воскресіння в художника Н. Ге (Ю. Шерех) або з „протоекзистенціалізмом” (О. Забужко).

Зважаючи на сакральний первень Шевченкової поезії, дослідники прагнуть віднайти те, що споріднює його творчість із релігійно-теологічними особливостями текстів барокових письменників. Так, Л. Ушкалов барокові корені вбачає у перейнятості шевченківської поезії молитовним ладом, в ідеї „наслідування Христа”, розробці Марійної тематики і т. ін.: є підстави стверджувати, що питома житійний погляд письменника підтверджують образи Гонти – „мученика праведного”, Яна Гуса – „мученика святого”, покритки – „великомучениці”, сестри – „многострадалиці святої” та под. [8, 200].

Водночас звернення до християнських істин умотивовується також природою романтичного типу мислення, сакральний аспект якого виникає закономірно внаслідок примату сердечної рецепції в системі романтизму. Досліджуючи романтичний культ дідизни, Т. Бовсунівська зауважує, що він виявляє три основні лінії вираження: 1) козаччина, 2) слов’янська давнина, 3) христологія. Їхня єдність зумовлена поліфункціональністю єдиного серця нації. Спроби синтезувати в образах усі три площини розгортання народного історичного життя знаходимо у багатьох поетів-романтиків, у тому числі й Т. Шевченка. Апогеєм романтизованого культу християнської дідизни можна вважати поему „Неофіти” [2, 82]. Усе це дає підстави зробити висновок, що об’єктивацію сакрального у творчості Т. Шевченка значною мірою зумовлюють традиції української літератури бароко і романтизму.

Значно ширше релігійне у творах Кобзаря тлумачить І. Огієнко. Виходячи з того, що українській народній мові, яка відбиває дух думання народу, притаманна риса релігійності, дослідник відповідно визначає стиль поетових творів: „Релігійний стиль – це спосіб думання самого Шевченка, часто розмови самого з собою, цебто думання й розмови самої душі автора”. Причому, на думку І. Огієнка, „Шевченків світогляд широко релігійний”, „усі дійові особи його творів – релігійні”, „нерелігійних типів він не подав ані одного” [5, 169]. Згаданий стиль, у розумінні митрополита Іларіона, є власне народним, всеукраїнським. Тому коли ми стверджуємо, що Шевченко – народний поет, то маємо на увазі щирий релігійний стиль усіх його творів, бо ним він глибоко правдиво передав найважливішу рису українського народу і його мови – релігійність. Для І. Огієнка поняття релігійного і народного, вжиті стосовно поетового стилю, його мови, є синонімічними. Особливо вражають своєю образністю епітети, за допомогою яких дослідник характеризує Шевченкову мову, на зразок: „богобійна, лагідна і тиха”, „релігійна і народна”, „найпростіша, найясніша і неповторна”, „мелодійна і народнопоетична”, „чесотна і душевна” та ін., наприклад: „Мова Шевченкова – чисто чесотна, душевна, лагідна, релігійна. І вона була такою всі 24 роки творчості поета (1837-1861)” [5, 170].

Часто дослідники поетової спадщини релігійність Т. Шевченка пов’язують із поширеним уживанням таких лексем, як *Бог, Божий, Господь, Господній, Христос, Христів* та под., засвідчуючи це певними кількісними даними (І. Огієнко, Ю. Шевельов, Ю. Дядищева-Росовецька). Так, за підрахунками Ю. Шевельова, лише у російських текстах поета слів „Божеських” ужито 1398 [10, 211]. Але більш правомірним у цьому плані є твердження Г. Грабовича про те, що „Шевченка можна назвати релігійним поетом не просто тому, що велика частина його творів тематично пов’язана з Біблією, і не тому, що він часто звертається до Бога (насправді він часто сперечається і не погоджується з Ним), а завдяки глибинним структурам поетового мислення” [3, 182].

Об’єктивацію сакрального у Шевченкових творах О. Забужко пояснює тим, що Шевченко був „розп’ятим” на перетині двох антагоністичних течій – офіційно-церковної та „стихійно-народної” релігійності [4, 29].

Розглядаючи Т. Шевченка як „творця релігійної поезії” (В. Барка), неможливо обминути його російськомовні твори. Ставлення поета до російської мови було далеко не однозначним. З одного боку, він усвідомлював можливість асимілятивного впливу російської мовно-культурної атмосфери на його творче „я” і розумів, що лише словесна творчість рідною мовою є запорукою живого діалогічного спілкування зі своїм народом. З іншого – упродовж свого життя неодноразово звертався до російської культури (мови), активне зацікавлення якою спричиняла велика потреба пізнання. Як істинно талановитий митець, Т. Шевченко створив такі поетичні російськомовні шедеври, як поеми „Слепая”, „Тризна” та деякі ін., в яких, проте, залишився українським письменником, що опрацьовує українські теми, виводить типові національні характери. Та передусім сильними в його російськомовних творах були сакральні мотиви, вираження релігійних почуттів українського народу. Зауважимо, що тотожність поета із Христом, на думку Г. Грабовича, „мають, найсильніше виявляється в „Тризні” [3, 183].

Релігійність творчості Т. Шевченка часто вбачають у тому, що в його міфопоетичній картині світу домінує чимало сакральних образів, одним із яких виступає Бог, що є „головним двигуном життя”, „головним підметом усього” (І. Огієнко). Науковці здавна привертають увагу до неоднозначного ставлення поета до Бога. Зокрема, на суперечливі світоглядні пошуки поета-романтика вказував В. Русанівський, наголошуючи на творчому переосмисленні письменником матеріалу християнської канонічної літератури [7]. Так, амбівалентність Шевченкової оцінки Бога зумовлена всебічністю художнього інтерпретування релігійної тематики, яка в його творчості органічно пов'язана з гострими проблемами суспільного буття. Поет то по-синівському любить Бога, благоговіє перед ним, усвідомлюючи його як центр Всесвіту; то, болісно реагуючи на руйнування усього святого у реальному житті, бунтує проти нього, хоча згодом розкаюється і знову з надією звертається до Господа, вбачаючи в ньому силу, здатну воскресити Україну, захистити її народ. Поет, прагнучи наблизити Бога до людей, зробити його зрозумілим, звертається до образу Ісуса Христа – Боголюдини.

На „непрості” стосунки Т. Шевченка з Богом указує і Г. Грабович: „З одного боку, Шевченко має ознаки пророка, який часто говорить до свого народу від імені і голосом Бога. З другого боку, він, очевидно, зливається з Христом, архетипом Спасителя, Божим агнцем, який спокутує всі гріхи людства” [3, 182].

Подібна амбівалентність у творах письменника характерна й для інших сакральних образів, наприклад, Марії як Божої Матері чи постатей пророків Ісайї, Осії, Ієремії та ін. Т. Шевченка нерідко звинувачували у вільному потрактуванні образу Діви Марії. Проте ґрунтовний аналіз текстів поем „Неофіти”, „Марія” та ін. підтверджує, що поет не мав жодного наміру дискредитувати образ Богородиці, сповнений благоговіння і любові. Прагнення акцентувати риси земного буття однієї з Божественних Осіб зумовлене бажанням зробити Богоматір більш зрозумілою, близькою для людей, позбавити її містичного ореолу.

Хоча вся Шевченкова творчість пройнята релігійною духовністю, науковці, що досліджують цей аспект, постійно прагнуть визначити саме ті твори, які найповніше репрезентують сакральну тематику. Відтак, найчастіше акцент роблять на поемах „Давидові Псалми”, „Неофіти”, „Марія”, „Єретик”, „Москалева криниця”. До них зараховують й такі, як: „Відьма”, „Варнак”, „Княжна”, „Титарівна”, „Сон” та ін. Одним із кращих зразків, що засвідчує дохристиянські міфопоетичні уявлення українського етносу, є поема „Причинна”, передусім як репрезентант сакрально-хтонічного. Загалом, якщо говорити про „Кобзар”, то „релігійний стиль у ньому огнем палає, бо огнем палає й Шевченкова душа!” [5, 169].

Незважаючи на різні оцінки релігійного сакрального у творчості поета, погоджуємося з І. Бетко, що „саме Шевченко став першим українським митцем, який художньо неперевершено осмислив історію свого народу у високому контексті Святого Письма”, а тому з його творами „пов'язується один із найважливіших етапів у ході історичного розвитку української релігійно-філософської поезії” [1, 112].

Отже, в історію української мови Т. Шевченко увійшов насамперед як творець нової української літературної мови. Секрет невмирущості його творів значною мірою криється в лінгвальній поетиці, що ґрунтується на багатстві й розмаїтті виражальних засобів народної мови, фольклору, інших слов'янських і неслов'янських літературних зразків, зокрема античної і біблійної міфології, давнього українського літописання тощо. Тож цілком справедливо „Кобзар” поета, в якому „змальована вся Україна, весь український народ” [5, 171], ставлять в один ряд зі Святим Письмом та кваліфікують як „українське Євангеліє, Євангеліє від Шевченка”.

Щодо Шевченкового стилю, то слушною є думка І. Огієнка, який зазначав: „Ніхто з наших письменників, ні до Шевченка, ні по ньому, не писав таким справді виразним релігійним стилем, в якому кожна рисочка, кожне слово не суперечить честности думання. Я б сказав, що в світовій літературі ніхто з світських письменників не перевищив Шевченкового релігійного стилю й змісту, ... він – ознака Шевченкового думання від початку його писань до могили” [5, 165].

Сьогодні, святкуючи двохсотліття з дня народження Великого Кобзаря, можна зробити висновки, що його поетичне слово, відбиваючи тисячолітню культуру, традиції, насичене сакральною силою, здатне потужно впливати на духовність українського народу, його національну свідомість.

Запропоноване повідомлення, присвячене розгляду релігійного в художній спадщині Т. Шевченка, відкриває нові перспективи в його поглибленому мовознавчому студіюванні, зокрема в дослідженні сакрального як лінгвально об'єктивованого ментального феномена.

Список використаних джерел

1. Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку / Бетко І. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 240 с.
2. Бовсунівська Т. Історія української естетики першої половини ХІХ ст. / Бовсунівська Т. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2001. – 344 с.

3. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Грабович Г. – К.: Критика, 1998. – 206 с.
4. Забужко О.С. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Забужко О.С. – К.: Абрис, 1997. – 142 с.
5. Огієнко І. Тарас Шевченко / Огієнко І. / [упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 432 с.
6. Павлюк М.М. Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка / М.М. Павлюк // Українська література в системі літератур Європи і Америки (XIX – XXст.). – К., 1997. – С. 63-95.
7. Русанівський В.М. У слові – вічність: мова творів Т.Г. Шевченка / Русанівський В.М. – К.: Наук. думка, 2002. – 240 с.
8. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко / Ушкалов Л. – К.: Факт – Наш час, 2006. – 284 с. – (Серія „Висока полиця”).
9. Чижевський Д.І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Чижевський Д.І. – Тернопіль: МПП „Презент”, за участю ТОВ „Феміна”, 1994. – 480 с.
10. Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеологія: у 3-х т. / Шерех Ю. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – 431 с. – (Українська література ХХ століття).

Summary. The article deals with the sacred in the works of T. Shevchenko. Different approaches to the understanding of the religious and philosophical motives in Great Kobzar's poetic texts are traced. It has been found that sacred plays an important role in the mythopoetic picture of the world of the founder of modern Ukrainian language.

Keywords: sacred, religious and philosophical motives, mythopoetic, the image of God, T. Shevchenko.

УДК 070 (477. 84) «1989/1991”

О.К. Вільчинський

ЗМІНИ ОЦІННОСТІ, ПАСИВІЗАЦІЯ ТА РЕАКТУАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У МОВІ ДРУКОВАНИХ ЗМІ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ЗМІН (1989 – 1991 РР.)

Статтю присвячено розгляду лексики газетних текстів, зміни оцінності, пасивізації та реактуалізації лексичних одиниць у мовній практиці друкованих ЗМІ Тернопільщини кінця 1980-х – початку 1990 років.

Ключові слова: категорія оцінності, пасивізація, реактуалізація, стилістична маркованість слова, інтертекстуальні елементи.

Дослідження закономірностей та особливостей функціонування оцінних засобів у газетних текстах становить значний інтерес як у плані теорії ефективної соціальної комунікації, так і з погляду поглибленого розуміння оцінної семантики. Важливим аспектом аналізу лексичних одиниць як засобів посилення експресивності висловлювань у друкованих ЗМІ Тернопільщини періоду кінця 1980-х – початку 1990-х рр. є невіддільність оцінки від прагматики газетних текстів, від соціально орієнтованої функції їх впливу на адресатів. Привертає увагу дослідників і насиченість цих публікацій словесними символами – виразниками української національної ментальності, а також усунування назв-ідеологем радянської доби чи наповнення їх негативною конотацією, вживання позалітературної лексики – жаргонізмів, лайливих слів, діалектизмів тощо.

Метою запропонованої статті є аналіз зміни оцінності, пасивізації та реактуалізації лексичних одиниць у мовній практиці друкованих ЗМІ Тернопільщини кінця 1980-х – початку 1990 років.

Широко розповсюджене розуміння оцінки як суспільно закріпленого ставлення носіїв мови до позамовного об'єкта й до мовних фактів і тексту виявляється недостатньо аргументованим при вивченні оцінних засобів у пресі. Оцінність, яка реалізується в газеті, спрямована на розміщення певних об'єктів, ознак у “картині світу” на оцінній шкалі відповідно до оцінних орієнтацій комунікативних, об'єднаних національною чи соціально-груповою належністю. Водночас прагматична оцінка пов'язується із конотацією, що розглядається як семантичний елемент, який виражає емоційно-оцінне і стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності.

Відомо, що типологічно оцінки поділяються на раціональні (інтелектуальні) і емоційні, причому лише останні безпосередньо пов'язані з прагматикою. Іноді як проміжний вид вводиться емоційно-інтелектуальна оцінка. У друкованих ЗМІ Тернопільщини досліджуваного періоду, особливо, починаючи з 1989 року, коли після появи на політичній арені Народного Руху України та виборів до місцевих рад компартія почала втрачати монополію на владу, а відтак і на пресу, підстави для оцінок дещо інші. Так, раціональна оцінка базується на судженні про відповідність/невідповідність комуністичним або національно-демократичним, соціально-груповим нормам, стандартам, уявленням. У той же час в основі емоційної оцінки лежать суб'єктивні почуття й емоції, які супроводжують певні прояви індивідуальної свідомості.

Необхідно наголосити, що “різке розмежування позитивного та негативного, світла і тіні, відповідний поділ мовних засобів на позитивно і негативно оцінні, закріплення їх у цій функції є диференційною ознакою певних стилів” [5, 10]. Це значною мірою стосується саме мови преси, адже газета гостро потребує експресивних засобів, але ця експресія має соціальний характер, вона цілеспрямована, оцінна: метафори, епітети, порівняння виконують тут особливу роль, що дозволяє говорити про їх газетно-публіцистичний тип.

До таких ефективних експресивних засобів належить насамперед лексика. Індикаторами оцінності, яка виявляється при функціонуванні лексичних одиниць у друкованих ЗМІ Тернопільщини кінця 1980-х – початку 1990 рр., часто виступають прикметники, які називають ознаки, що викликають певне суспільно вмотивоване ставлення до того, про що повідомляється. До них передусім належать ад'єктиви, що вказують на невідповідність етичним, естетичним та іншим нормам, стандартам, характерним для певного мовного колективу (*брутальний, злочинний, підступний, рабський, совковий, безпринципний, потворний, жорстокий, нечесний*) або стосуються емоцій та переживань (*ганебний, огидний, осоружний, ненависний, нещасний*).

Осмилення минулого історичного досвіду, зокрема й у тернопільській пресі на межі 1980-1990-х рр., привело до того, що значення певних номінативних одиниць почали інтерпретувати по-новому. Це засвідчує функціонування назв на зразок: *бандерівці, націоналісти, оунівці, рухівці* та ін., які, втрачаючи негативну конотативність, поширену в радянській пресі, змінили своє оцінне забарвлення на протилежне.

Процес перерозподілу структурних одиниць у суспільно-політичному словнику відбувався внаслідок дії таких механізмів: архаїзації (пасивізації), переорієнтації, актуалізації (відновлення) певних лексем. Зміни в соціумі й оцінці впливають на формування семантичної структури слова, зумовлюють появу негативно конотованих лексико-семантичних варіантів у ній. Наприклад, *номен система* є еліптичним утворенням на базі номінативного сполучення *радянська система*, яке здатне конотувати негативну оцінність. Відбувається або пропуск, або заміна атрибутивного члена цієї синтаксичної конструкції (*радянська*) іншим складником (*адміністративно-командна*), який у відповідних контекстах частіше виражає негативне забарвлення. У такий спосіб слово *система*, яке не має експліцитно вираженої оцінності, розвиває аксіологічні конотації. Відбувається певна структурно-семантична трансформація, “наповнення загальновідомої словосполуки новим суспільно-політичним змістом” [3, 12].

Паралельно зі зміною оцінності газетних текстів у мовній практиці друкованих ЗМІ Тернопільщини досліджуваного періоду простежується переосмилення цілої низки ідеологічно навантажених антропонімів, яке залежить від суспільно-політичних асоціацій, що вони викликають. Так, у компартійній пресі ці оніми чітко поділялися на дві групи: всі назви зачинателів і діячів комунізму належали до антропонімів емоційно-позитивного плану, натомість націоналістів – до номінацій негативного плану. Поступово демократизація всіх форм суспільного життя на Тернопіллі повністю змінила окреслену ситуацію стосовно поцінювання у пресі згаданих статей. Якщо початках трансформаційних процесів (1987-1989 рр.) частина ідеологічно навантажених антропонімів емоційно-позитивного плану набуває протилежного оцінного забарвлення лише у поодиноких випадках, то у 1990-1991 рр. подібне явище простежується в усіх без винятку тернопільських газетах і набуває системного характеру.

Зазначені процеси стимулювали індивідуально-авторську словотворчість. Прикладом цього є поява соціально вмотивованих неологізмів, які тепер увійшли до широкого вжитку (*чорнобилець, рухивець, базарник, крутелик*), чи вживання історизмів (*упівець, січовик, петлюрівець*), що викликають у читача прозорі асоціації і соціально зумовлені почуття. Експресивність газетних текстів посилюють модифіковані фраземи. При цьому, за словами О. Мітчук, “загальновідомі вислови, закарбовані в пам'яті читачької аудиторії під впливом досвіду, будуються як нові за старими зразками, але у той же час відображають сьогодення” [4, 100]. Подібну функцію виконують і діалектизми.

Пасивізація слів суспільно-політичного змісту є процесом цілком закономірним: певна кількість реалій і понять потрапляє на периферію суспільного життя чи повністю зникає, а разом із цим набуває пасивного статусу лексика на їх позначення. До основних тематичних груп,

навколо яких концентруються історизми, належать: 1) політико-ідеологічна лексика на позначення політичних доктрин, концепцій, рухів, течій: *гласність, перебудова, комунізм, соціалізм, соціалістична система* та ін.; 2) номені світоглядних понять: *інтернаціоналізм, колективізм* та ін.; 3) соціально-економічна лексика, у тому числі й та, що стосується аграрної політики: *колгосп, п'ятирічка, планова економіка, радгосп, соціалістичне змагання* та ін.

У досліджуваній період відбувається також повернення до активного вжитку значної кількості лексичних одиниць, що актуалізувалися у зв'язку зі зростанням інтересу до української історії, національної і культурної ідентичності, зі створенням власної держави, пошануванням її атрибутів. Прикладом реактуалізації (реактивації, відновлення) лексичних одиниць може служити повернення в категорію загальноживаних таких історизмів, як *пан, пані, добродій, добродійка, гривня*, що на початку 1990-х із витіснили із мовної практики тернопільської преси запроваджені у радянський період номені *товариш, товаришка, карбованець*. Також поширилось новоутворення на позначення жителів міста Тернополя – *тернополяни*, що певний час співіснувало з назвами *тернопільчани, тернопільці*, але в процесі трансформації друкованих ЗМІ цілковито витіснило їх із газетних текстів.

Отже, ядро словника газети становить суспільно-політична, концептуальна лексика, яка відображає її ідеологію й безпосередньо пов'язана із функцією впливу. Інтенсифікована виразність, стилістична маркованість слова практично завжди соціально вмотивована та передає здебільшого настрої всього суспільства. Проте варто зважати на те, що згадана інтенсифікована виразність завжди ґрунтується на соціально-психологічних оцінках мовців, тобто авторів газетних текстів. Вона також зумовлена тим, що Н. Шумарова називає “семантико-стильовою особливістю сучасного моменту” [6, 13], коли газетна лексика збагачується словами та виразами як із більш низьких за соціальним статусом субкодів – просторіччя, діалектної лексики, жаргонів та сленгів, так і більш високих, коли йдеться про інтелектуалізацію, термінологізацію мовлення, використання запозиченої лексики.

Ще одним із яскравих мовних засобів оцінювання є вкраплення інтертекстуальних елементів. Цей стильовий прийом використання “чужого” слова популярний і в текстах тернопільських газет досліджуваного періоду. Загалом мас-медіа в процесі трансформації цієї найбільш динамічної комунікативної сфери нейтралізують протистояння не тільки “чужого” й “свого”, але й певною мірою нівелюють розмежування книжних та розмовних лексичних елементів, усуваючи тим самим певні обмеження у використанні еспресивних лексичних засобів.

Характерною ознакою газетних текстів є функціонування вторинних номінацій – перифрастичних структур, що утворюють розгалужені синонімічні ряди, зокрема назв осіб. За словами О. Андрейченко, “комунікативно-прагматичний оцінний зміст вторинних номінацій пов'язаний з некоректним ставленням до особи, оскільки акцентується увага реципієнта здебільшого на негативних рисах і якостях” [1, 19]. Перифрази на позначення осіб створюють відповідний імідж, виконують у дискусіях ідентифікаційну чи емотивну функцію, створюють іронічну конотацію.

Відкритим на сьогодні залишається питання про ієрархічне співвіднесення публіцистичного та інформаційного стилів. Якщо проаналізувати лексичні одиниці та їх сполучення у газетних текстах, зокрема й у друкованих ЗМІ Тернопільщини кінця 1980-х – початку 1990-х рр., то відповідні мовностильові ознаки цих двох різновидів мовлення, їх стильова специфіка дають змогу розглядати інформаційний стиль як підвид публіцистичного. Такі характерні для інформаційного стилю риси, як “організація інформаційного тексту за стандартизованими схемами, висока частотність оцінної лексики, функціонування форм персональності, використання еспресивних засобів тропів та синтаксичних конструкцій у поєднанні зі звичними, стандартними для цього стилю засобами мовного вираження” [2, 7], визначають принцип поєднання у газетних текстах стандарту й експресії. Саме це значною мірою зумовлює поширеність у них такого явища, як вторинна номінація. Її перший тип представлений повнозначними лексичними одиницями та їх сполученнями, а другий – образними (оцінними) комунікативними структурами, які завдяки набутим конотаціям увиразнюють соціалізований зміст висловлень.

Із конкретних лінгвальних процесів, характерних для друкованих ЗМІ Тернопільщини кінця 1980-х – початку 1990-х років, що репрезентують тогочасну важливу сферу масової комунікації, складається загальна об'єктивна картина лексичного складу, простежується зв'язок мови із соціально-політичними явищами, увиразнюються її функції як важливого суспільного феномена.

Дослідження лексичного наповнення газетних текстів показує, що у тернопільській пресі вказаного періоду представлені різноманітні шари і нейтральної, і стилістично забарвленої лексики, наповненої експресією, що сприяє ефективному сприйняттю інформації. Загалом в аналізованих газетних текстах на різних етапах трансформаційних процесів під впливом позамовних і певних мовних чинників відбуваються різні зміни, зокрема й перерозподіл меж стилістичної диференціації лексичних одиниць. Остання полягає у зміні стилістичної і стильової маркованості лексем, розширенні діапазону їх уживання, пом'якшенні вимог щодо стильової

обмеженості, тобто відбувається органічне поєднання стандартизованих й експресивних вербальних засобів, притаманне газетним текстам.

Розгляд лексики газетних текстів досліджуваного періоду на прикладі тернопільської преси в умовах трансформації медіасистем засвідчує інтенсивні пошуки необхідних номінацій, виникнення нових лексем, використання актуалізованих і переорієнтованих, а також стилістично перегрупованих та модифікованих лексико-семантичних елементів, поступове витіснення застарілих лексичних одиниць. Зафіксовано два протилежні процеси: активне пересування великого масиву слів з периферії лексико-семантичної системи (неологізми, застарілі, розмовні елементи) до її ядра і водночас витіснення на периферію значної частини лексичних елементів (радянїзмів, деяких застарілих слів, неологізмів-одноденок та ін.).

Отже, зі зміною оцінності газетних текстів у мовній практиці друкованих ЗМІ Тернопільщини окресленого періоду зазнала переосмислення низка ідеологічно навантажених антропонімів. Так, позитивно навантажені власні назви осіб стали негативно маркованими і навпаки. Зазначені процеси стимулювали також індивідуально-авторську словотворчість. Виявлено окремі новотвори, які у процесі трансформації поширилися в тернопільській пресі. Випадки повернення до активного вжитку значної кількості лексичних одиниць спричинені певними екстралінгвальними чинниками, зокрема поширенням інтересу до вітчизняної історії та національної й культурної ідентичності українців, створенням власної держави та пошануванням її атрибутів.

Список використаних джерел

1. Андрейченко О.І. Лексико-фразеологічна основа текстів політичних дискусій (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.І. Андрейченко. – К., 2006. – 23 с.
2. Зайцева В.В. Метонімія як спосіб вторинної номінації у мові друкованих засобів інформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / В.В. Зайцева. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.
3. Кочукова Н.І. Експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполучень слів (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н.І. Кочукова. – К., 2004. – 19 с.
4. Мітчук О.А. Нові слова та їх значення у мові мас-медіа Рівненщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.А. Мітчук. – Львів, 2009. – 20 с.
5. Солганик Г.Я. Лексика газеты / Г.Я. Солганик. – М. : Высшая школа, 1981. – 112 с.
6. Шумарова Н. Мовні процеси в сучасних мас-медіа / Н. Шумарова // Комунікативно-мовні процеси в сучасному медіа просторі : матеріали ХІІІ Міжнародної науково-практичної конференції з проблем функціонування і розвитку української мови “Мовні процеси в сучасному медіа-просторі” / [за ред. В.В. Різуна]. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2006. – С. 7-15.

Summary. The article is devoted to analysis of the newspaper texts' vocabulary, change of evaluation, and passivation reactivity of the lexical items in the language practices of print media in Ternopil region in late 1980 – early 1990.

Key words: category evaluation, passivation, reaktualizatsiya, stylistic marking of words, intertextual elements.

УДК 81'36

Ю.В. Вороніна

КОНЦЕПТ „ЧОЛОВІК” У ТВОРЧОСТІ Л. ДЕНИСЕНКО (НА МАТЕРІАЛІ ІДІОЛЕКТНИХ ПОРІВНЯНЬ)

У статті окреслено коло дослідників, що займаються гендерною лінгвістикою, зазначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, актуальність роботи. Досліджено ідіолектні порівняння сучасної української письменниці Л. Денисенко, що є вираженням концепту „чоловік”. Висвітлено гендерний аспект побудови порівнянь: вплив гендерного стереотипу на формування порівняльних конструкцій. Визначено структуру концепту.

Ключові слова: концепт, гендерний стереотип, ідіолектне порівняння.

Бурхливий розвиток феміністичного руху в Європі свого часу посприяв появі досліджень, які презентували місце жінки в соціумі, при цьому значно зменшилася кількість лінгвістичних розвідок, присвячених вивченню чоловічої статі. Ми ж вважаємо, що для одержання об'єктивних результатів дослідження, варто розглянути й постать чоловіка, зокрема на прикладі ідіолектних порівнянь Л. Денисенко.

Категорія порівняння неодноразово була предметом вивчення науковців. Найчисленнішими є дослідження в галузі функціонального синтаксису та граматики (Ю. Маковецька-Гудзь, І. Судук, Л. Прокопчук). Лінгвісти також звертають увагу на семантику порівнянь (С. Талько, А. Романченко). Вивчають як фразеологічні (А. Найда, К. Мізін), так і індивідуально-авторські порівняння (О. Марчук), хоча останні значно рідше й, зазвичай, разом зі стійкими порівняльними конструкціями, що є репрезентантами ідіолекту конкретного письменника. Ми обрали матеріалом дослідження ідіолектні порівняння Л. Денисенко, оскільки вони не були предметом вивчення науковців. Актуальність нашої роботи, окрім цього, зумовлено відсутністю праць, присвячених вивченню порівнянь із позиції гендерної лінгвістики.

Метою пропонованої статті є вивчення гендерної специфіки формування ідіолектних порівнянь Л. Денисенко в межах концепту „чоловік”.

Завдання: визначити структуру концепту „чоловік” та охарактеризувати її на рівні мікроконцептів і концептуальних аспектів; виокремити індивідуально-авторські порівняння; указати на гендерні особливості формування порівнянь.

Об'єкт дослідження – концепт „чоловік” у творах Л. Денисенко.

Предметом вивчення стали ідіолектні порівняння в межах концепту „чоловік”.

Дослідження виконано на матеріалі романів Л. Денисенко „Кавовий присмак кориці”, „Танці в масках”, „24:33:42” та „Сарабанда банди Сари”.

Л. Ставицька, аналізуючи концепт „чоловік” у концептосфері фразеології, виділила кілька груп фразеологічних одиниць: 1) ідентифікуючі ФО; 2) зовнішній вигляд, фізичні характеристики; 3) розумові здібності; 4) психоемоційні, вольові характеристики; 5) статусні, емоційно-психологічні, психо-сексуальні характеристики, які виявляються в стосунках із жінками [9, 120 – 126]. Схожою є систематика Т. Сукаленко, щоправда дослідниця виокремлює в структурі концепту „жінка” п'ять мікроконцептів: 1) „Зовнішні характеристики”; 2) „Внутрішні характеристики”; 3) „Фізичні характеристики”; 4) „Біологічні характеристики”; 5) „Соціальні характеристики” [10, 151]. Ми беремо за основу такий розподіл складників для концепту „чоловік”. До цієї класифікації ми додаємо ще й мікроконцепт „Дії”, вважаючи, що така концептуальна структура дає змогу якнайкраще розглянути всі аспекти концепту, виражені ідіолектними порівняннями.

Кожен мікроконцепт представлено одним чи кількома концептуальними аспектами, до яких належать ідіолектні порівняння з відповідними концептуальними ознаками. Ми також розподілили деякі порівняльні конструкції з різними концептуальними ознаками в межах розгляду концептуальних аспектів на тематичні групи за основою порівняння.

Мікроконцепт „Зовнішні характеристики” представлено концептуальним аспектом „Зовнішність”. До нього належать ідіолектні порівняння, які мають різні концептуальні ознаки. У межах цього концептуального аспекту ми виділяємо кілька тематичних груп: узагальнений зовнішній вигляд, обличчя, волосся, статеві органи, фігура, шкіра.

Так, до тематичної групи узагальненого зовнішнього вигляду чоловіка відносимо шість порівняльних конструкцій: „В нього був такий вигляд, наче в сковорідки, на яку розбили двадцять яєць” [2, 183] – про розгублений вигляд чоловіка; „...я виглядаю, як розчавлений дощовий черв'як, який зовсім не хотів потрапляти під черевик, але його виманив перший теплий весняний дощ” [2, 157] – про жалюгідний вигляд та ін. Як бачимо, концептуальні ознаки цієї групи порівнянь різняться.

Сім порівнянь ще однієї тематичної групи описують обличчя людини: „Інший, старий дід, з обличчям, схожим на кісточку персика, навчає того самого...” [5, 78] – про витягнуте обличчя; „...доктор Джеральд Лі Кемптон завжди мав такий вигляд, наче його щойно відірвали або від операційного столу, де хтось помер, або від наради, після якої мала злетіти його поважна сива голова” [5, 158] – про зосереджений вираз обличчя та ін. Варто зауважити, що хоча порівняння й належать до однієї тематичної групи, вони мають різні концептуальні ознаки.

Зафіксовано два ідіолектні порівняння, що характеризують волосся за концептуальною ознакою кучерявості: „Поряд зі мною матеріалізується кремезний дядечко з кремезними кучерями, наче його зроблено з бронзи...” [5, 28], „Дядечко – кучерявий куц ясмину...” [5, 28]. Своєрідність побудови об'єкта порівняння надає образу чоловіка нових відтінків, змушує реципієнта звернути увагу на зовнішність героя.

У творах Л. Денисенко зафіксовано два порівняння, де описано невеликий розмір чоловічого статевого органу: „В таких величезних руках будь-який член буде виглядати кепсько. Малень-

кою недолюгою морквинкою. Наче він уварився, тьху” [5, 60]. Тут два парцельовані ідіолектні порівняння, які наче доповнюють основну думку, увиразнюють її.

До концептуального аспекту „Зовнішність” належить порівняння на позначення високого зросту та огрядної фігури чоловіка: „...Сашко був величезний як скеля...” [2, 212]. Також зафіксовано порівняння, у якому йдеться про широкі стегна чоловіка, характерні для жіночої фігури: „Але як може звабити таку дівчину як Сара, чоловік, статура якого схожа на віолончель?” [4, 55]. Тут порівняльна конструкція, побудована на гендерному стереотипі, сприймається як негативна риса зовнішності чоловіка. Узагалі, „порівняння чоловіка з жінкою, – зазначає А. Архангельська, – у переважній більшості дає негативний оцінний результат, причому це стосується як порівняння на рівні зовнішності, так і на рівні внутрішніх його характеристик” [1, 32]. Інакше кажучи, формування порівняльної структури є наслідком гендерної мотивації письменниці за рахунок умисного перенесення фемінних ознак на чоловіка.

До цієї ж групи відносимо порівняння, що характеризує широкоплечею чоловіка: „...величезний хлопчина, плечі, як екран домашнього кінотеатру” [2, 30].

Опис шкіри представлено таким порівнянням: „...він легко червоніє, в нього була прозора, ніжна шкіра, наче в юнки” [3, 105] – про ніжну шкіру чоловіка. Як відомо, зазвичай ніжною буває шкіра жінок. Ми вже зауважували, що схожість чоловіка з жінкою трактують як щось негативне, проте в цьому випадку такий відтінок відсутній.

Письменниця приділяє увагу також вбранню чоловіка, про що свідчить концептуальний аспект „Одяг”: „Еміль, вдягнений так, наче зібрався на засідання сигарного клубу, замість відповіді передав мені поводок...” [4, 54] – про гарне вбрання; „У величезного халату рукава засукані, наче в м’ясника” [5, 22] – про засукані рукава одягу; „Батько голоп’ятий у зім’ятих блакитних джинсах, але чистий і хрусткий, наче грудневий сніг” [3, 98] – про чистий і хрумкий одяг; „Що, доля з’єднала... Можливо. Якщо доля вдягається, як п’яний моряк” [4, 129] – про недбалий одяг чоловіка. Із чотирьох порівнянь лише одне належить наратору-жінці. Ми вважаємо, що попри все говорити про одяг як про важливий елемент чоловічої свідомості, вияв маскулітності не можна, оскільки справжнім автором романів є жінка. Австралійські психологи стверджують: „Жінка буде довго вдягатися, ураховуючи погоду, пору року, моду, власні вподобання кольорів, те місце, куди вона йде, своє ставлення до майбутньої події, до тих, кого вона побачить, до того, чим займатиметься. Чоловік же просто понюхає той одяг, який він кинув на спинку крісла” [8, 80]. Одяг не є пріоритетним напрямом чоловічого мислення. Зазначену групу порівнянь, швидше за все, можна вважати відбитком фемінності. Письменниця свідомо чи попри власне бажання переносить жіноче бачення речей на чоловіче світосприйняття.

Мікроконцепт „Внутрішні характеристики” представлено концептуальними аспектами „Інтелектуальні якості” та „Емоційно-психологічні характеристики”.

До концептуального аспекту „Інтелектуальні якості” входять три ідіолектні порівняльні конструкції: „...я чітко побачив, як в уповільненому кадрі кіноплівки, що я несподівано знайшов самого себе” [3, 246] – збагнути щось; „Він справжній профі, знає Хартію місцевого самоврядування, як тапер пристойного ресторану – шансони” [2, 182] – про глибоку обізнаність чоловіка; „Він вмер від задухи, яку спричинило гумове каченя”. Наче прочитав я в газеті „Факти” [4, 47] – про безапеляційно висловлену думку. Сюди ж слід віднести порівняння, які відображають світоглядні позиції: „...зі мною треба поводитися обережно. Як з голубами – раптом хтось з них запліднив Діву Марію?” [4, 198] – про бережливе поводження з чоловіком; „Ні, після другої коми, дівчино, я трохи замислився, але ненадовго. А вже після третього разу, як знову народився, дівчино. Як немовля, тільки сиве” [3, 170] – зміна погляду на життя.

До концептуального аспекту „Емоційно-психологічні характеристики” ми відносимо конструкції, які поділяємо за ознакою порівняння на тематичні групи: „Характер”, „Поведінка”, „Емоції”, „Мовлення”, „Погляд”, „Зацікавлення”.

Шість порівнянь розкривають чоловічий характер: „...натомість він демонстрував себе... Себе – як володаря пухких вологих губ, які кортить скуштувати, трохи придавивши своїми губами, так краще відчувається смак” [5, 91] – про самозакоханого чоловіка; „Віргіс був цікавою, але не дуже норавливою дичиною, як лисиця, котра думає, що дуже хитра, і час від часу озирється, щоб подразнити псів, які її переслідують” [5, 175] – про поступливого чоловіка тощо. Звертаємо увагу на перше порівняння, адже воно є прикладом типової бажаної характеристики чоловіка з погляду гендерних стереотипів, що доводять дослідження в галузі психології [6, 72]. Зважаючи на це, другий приклад свідчить про фемінні риси чоловічого характеру, що негативно сприймають у суспільстві.

Шість порівнянь висвітлюють поведінку чоловіка: „З нею ж я почувався впевнено та весело, поводився наче підліток поруч з дівчиною, яка його приголомшила тим, що погодилася піти на побачення...” [2, 213] – про поведінку впевненого в собі чоловіка; „Джон тупцює на місці, як кінь у загоні” [5, 104], „А тобі взагалі бракує фантазії, ти скутий, як варена тріска в банці...” [5, 18] –

про скуту поведінку чоловіка; „У ліжку він поводився грубо, він просто зминав мене жужмом, як екскаватор” [3, 50] – про грубе поводження чоловіка та ін. Опозиція першої та двох наступних порівняльних конструкцій ґрунтується на гендерних стереотипах. Так, бажаною для чоловіка є риса впевненості в собі й, навпаки, негативною – скутість і сором’язливість [6, 72]. Цікавим з погляду гендерних відносин видається останній приклад. Дослідження психологів свідчать, що в 23 країнах світу грубість сприймають як виключно маскулінну рису [Там само].

П’ять порівнянь описують емоції чоловіка: „Він дивився на мене, як на Ахілла, який зробив зі своєї п’яти щит та меч або наступив нею на горло ворога” [4, 9] – про захоплення кимсь; „Але я лютував, як підліток” [4, 221 – 222] – розгніватися на когось та ін. Об’єкт порівняння першої порівняльної конструкції сформований на значенні постаті Ахілла, героя давньогрецьких міфів, учасника Троянської війни, сина фесалійського царя Пелея й морської німфи Фетіди. Фетіда бажала для нього безсмертя, вона випробувала безліч способів. „Найвідомішим було купання новонародженої дитини в річці Стікс, яка протікала через країну мертвих Аїд. Оскільки Фетіда змушена була тримати сина за п’яту, то ця частина тіла залишилася незахищеною і під Троєю Ахілл загинув від отруєної стріли Паріса” [7, 12]. Цей міф став основою для побудови порівняльної конструкції.

На особливу увагу заслуговує останнє порівняння, яке висвітлює негативний бік чоловічої психіки. Є. Ільїн, спираючись на дослідження Н. Жарновецької, зазначає: „...особи чоловічої статі, зазвичай, сприймають себе й так само їх сприймають представники обох статей, які їх оточують, більш агресивними, ніж особи жіночої статі” [6, 228]. Учений зауважує, що П. Ковальов також виявив схильність до агресії в усіх вікових групах школярів і студентів, яка „вища в осіб чоловічої статі порівняно з особами жіночої статі” [Там само: 228]. Ґрунтуючись на проявах негативних емоцій чоловіків, Л. Денисенко формує ідіолектну порівняльну конструкцію. Завдяки проведеній паралелі з віковим періодом розвитку людини посилюється розуміння діапазону функціонування емоції, її сили.

До цієї групи порівнянь відносимо конструкцію за ознакою способу заспокоєння чоловіка, оскільки вона безпосередньо стосується гамування емоцій: „Зробив собі чай... мені здавалося це доречнішим, ніж сотні співчувань та склянка горілки, накрита куснем чорного хліба” [4, 232] – про спосіб заспокоєння.

До концептуального аспекту „Емоційно-психологічні характеристики” відносимо ідіолектні порівняння Л. Денисенко, які описують характер мовлення та розмаїття чоловічого погляду. Мовлення людини та її погляд залежать, перш за все, від емоційного стану, темпераменту, характеру, що, своєю чергою, відбито в порівняльних конструкціях.

Письменниця звертає увагу на мовлення чоловіків, розглядаючи його з різних боків: „Богдан це промовляє так, наче він застряг у рідкісному болоті, й стирчить там другий рік поспіль” [5, 133] – говорити про невирішену проблему; „...проспівав чотири останні цифри, як кінцевий акорд, та набрав її телефонний номер” [3, 226] – протяжно промовити останні цифри номера телефону та ін.

Із мовленнєвими особливостями чоловіків безпосередньо пов’язаний їхній голос. У проаналізованих творах Л. Денисенко зафіксовано сім ідіолектних порівнянь на позначення голосу: „...почув я свій голос. Тонкий, наче комарина голка, що намагається віднайти дірку у протимоскитній сітці” [4, 16] – про тонкий голос; „...він завжди каже м’яким і тихим, наче хода кішки, голосом” [4, 115] – про тихий голос тощо.

Зафіксовано порівняння, що характеризують погляд чоловіка: „Думаю, що я дивився на неї, як оскарівські номінанти на переможця” [2, 35] – невдоволено дивитися на когось; „Інший – рудий і величезний, дивиться на неї блакитними очима, беззахисними й розгубленими, наче в дитини, що загубилася в незнайомому місті” [5, 21] – про розгублений погляд; „Чому в нього такі полохливі очі, наче за ним хтось женеться?” [3, 110] – про боязкий погляд тощо. Ідіолектні порівняльні конструкції є свідченням того, що чоловічий образ не завжди відповідає гендерним стереотипам. Інколи чоловік може відчувати страх, бути розгубленим, що віддзеркалюється в його погляді. Безумовно, це не відповідає гендерно стереотипізованим маскулінним ознакам, оскільки зазвичай чоловік асоціюється із силою, впевненістю, хоробрістю тощо [6, 72].

Зацікавлення чоловіка, його інтереси ілюструє ідіолектне порівняння: „...слово „труси” для кожного хлопця – як казкова жива вода” [2, 102] – про активний інтерес чоловіків до слова „труси”.

Мікроконцепт „Біологічні характеристики” представлено концептуальним аспектом „Вік”: „...наш сусіда, старий, як Ленін” [3, 38] – про старого чоловіка; „Бути поруч з такою жінкою, як Анеліна – вчинок набагато зріліший, ніж купівля нового авто” [2, 23] – про відважний вчинок. Останнє порівняння побудовано за ознакою зрілості.

Мікроконцепт „Соціальні характеристики” представлено концептуальним аспектом „Реляційні характеристики, що виявляються в ставленні чоловіка до жінки”. До його складу відносимо вісім порівняльних конструкцій: „Він розповідав мені про свої математичні досвіди так,

наче я в минулому році отримала Нобелівську премію...” [2, 73] – захоплено про щось розповідати жінці, яка не розуміється на темі розмови; „А вони сміялися їй в обличчя так, як сміються до повії, оцінюючи та розуміючи, що отримати від неї можна все без будь-яких надмірних зусиль” [5, 164] – про зневажливе ставлення до жінки тощо.

Мікроконцепт „Фізичні характеристики” представлено трьома ідіолектними порівняннями з різними концептуальними ознаками: „...я побіг до туалету, бо мене знудило. „Ти, наче вагітна Елька!” [4, 51] – про чоловіка, якого знудило; „Мої скроні палали так, наче хтось розрядив в них кольт” [4, 120] – про головний біль; „Донг ... пахне, як людина, яка любить і прагне кохання” [5, 12] – про запах людини.

Найбільшою кількістю ідіолектних порівнянь (18 конструкцій) репрезентовано мікроконцепт „Дії”: „Він торкається клавіш, наче стимулює еrogenні жіночі зони...” [3, 63] – про ніжний доторк чоловіка до клавіш; „Я пішов на кухню. Немов пацюк – на жахливі звуки, які незнайомий мені Еміль вичавлював із родинного склепу „R. Yours & Kallmann” [4, 25] – пересуватися за звуками мелодії та ін.

Отже, ми виокремили ідіолектні порівняння, що виражають концепт „чоловік”, та окреслили гендерну специфіку їх формування; визначили структуру концепту, охарактеризували її на рівні мікроконцептів і концептуальних аспектів.

Безперечно, порівняльні конструкції Л. Денисенко є виявом авторської майстерності й заслуговують на увагу вчених. Варто, на нашу думку, звернути увагу й на ідіолектні порівняння інших сучасних українських письменників із позиції гендерної лінгвістики, у чому вбачаємо перспективу нашої подальшої роботи.

Список використаних джерел

1. Архангельська А. М. Маскулінізоване вираження *nomina feminina* та фемінізоване вираження *nomina masculina* у слов'янських мовах: взаємодія „свого” і „чужого” / А.М. Архангельська // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 23-36.
2. Денисенко Л. 24:33:42 / Л. Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2007. – 240 с.
3. Денисенко Л. Кавовий присмак кориці : роман / Л. Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2007. – 256 с.
4. Денисенко Л. Сарабанда банди Сари : роман / Л. Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2008. – 240 с.
5. Денисенко Л. Танці в масках 6 роман / Л. Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2006. – 212 с.
6. Ильин Е. П. Пол и гендер / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2010. – 688 с.
7. Коттерел А. Мифология : энцикл. справ. / А. Коттерел ; пер. с англ. О.Г. Белошеев. – СПб. : ОАО „Иван Федоров”, 1999. – 256 с.
8. Пиз А. Почему мужчины врут, а женщины ревут / А. Пиз, Б. Пиз. – М. : Эксмо, 2008. – 416 с.
9. Ставицька Л. О. „Чоловік (мужчина)” у концептосфері української фразеології / Л.О. Ставицька // Мовознавство. – 2006. – № 2 – 3. – С. 118-129.
10. Сукаленко Т.М. Метафоричне вираження концепту жінка в українській мові : монографія / Т.М. Сукаленко. – К.: Ін-т укр. мови : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с.

Summary. The article highlights the circle of scientists who investigate the problem of simile and gender linguistics. The aim, object and as well as the actuality of job are mentioned. This article finds out and classifies idiolectic similes of the modern Ukrainian writer L. Denisenko which reflect the concept 'man'. The gender aspect of simile build-up is described: the influence of gender stereotype on comparative construction formation.

Key words: concept, gender stereotype, idiolectic simile.

УДК 811.111'42

О.В. Галайбіда

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПРЕСИВІЗАЦІЇ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

Анотація. У статті акцентовано увагу на мовних особливостях експресивності наукового дискурсу, визначено її раціональний, а не емоційно-образний характер. Виявлено та проаналізовано особливості синтаксичної структури та синтаксичні засоби створення експресивності лінгвістичних статей видатного американського лінгвіста ХХ ст. Ч. Фрайза.

Ключові слова: науковий текст, адресат, експресивність, експресивний синтаксис, виразність, модальність, повтор, інверсовані, парентезні, уточнювальні конструкції.

Основна функція мови – комунікативна, передавання інформації від одного учасника мовленнєвого акту іншому. Але мова здійснює і прагматичну функцію, тобто функцію впливу на реципієнта. Процес передавання логічної інформації швидше досягає своєї мети, якщо він підсилений експресивною складовою. Експресивність зазвичай пов'язується з посиленням виразності, збільшенням впливової сили мовного знака. Експресивність – це цілеспрямований вплив на слухача з погляду виражальної сили висловлювання, виразності, його естетичної характеристики [3, 9]. Вона переважно асоціюється з художнім текстом, у якому здебільшого має емоційний, образний характер. Експресивність наукового тексту специфічна. Вона має раціональний характер і спрямована на увиразнення наукового мовлення. Адже дискурс наукового тексту також спрямований до адресата. Невід'ємною складовою його змісту є ілюкутивна сила переконливості, що спонукає читача/слухача сприймати зміст наукового тексту як вірогідний. Для досягнення цієї переконливості автори наукового тексту послуговуються різноманітними стилістичними засобами (лексичними і синтаксичними). Синтаксична експресивність є функціональною здатністю синтаксичних конструкцій посилювати та увиразнювати інформацію, що міститься у висловлюванні. Автори наукового тексту часто вдаються до засобів експресивного синтаксису з метою максимального впливу на реципієнта.

Метою нашої розвідки є виявлення синтаксичних засобів експресивізації лінгвістичного наукового тексту. Матеріалом дослідження обрано науковий доробок Чарльза Фрайза, відомого американського лінгвіста ХХ ст., одного із засновників структурної лінгвістики. Ч. Фрайза також вважають “батьком TEFL” (Teaching English as a Foreign Language), і саме тому його праці потрапили у коло нашого інтересу. Ч. Фрайз був випускником, а згодом професором Мічиганського університету. У 1941 році він заснував інститут англійської мови, у якому не тільки навчали іноземних студентів, але й розробляли навчально-методичні матеріали для вивчення англійської мови як іноземної, а також готували вчителів англійської мови. Учений постійно наголошував, що вивчення мови її носієм та іноземцем не є тотожним. З-поміж основних принципів навчання іноземним мовам Ч. Фрайз надавав пріоритет усному мовленню, яке обов'язково, на його думку, повинне передувати письмовому оволодінню мовою. Саме на цьому аспекті він акцентує увагу у статті “Про вивчення іноземної мови дорослими” [4]. Проведені нами спостереження засвідчили, що стилю Ч. Фрайза не властива “суха” академічність. Мова його наукових праць відзначена переконувальною модальністю, аргументацією думок та припущень. Активно слугують цій меті синтаксичні конструкції, які добирає автор, та лексичні інтенсифікатори того чи того твердження.

Хоча науковому тексту притаманна лінійність викладу, але потреба уточнення поданої інформації, внесення додаткового повідомлення до висловлення зумовлює активне функціонування парентезних конструкцій у текстах наукового регістру. Серед комунікативно-функціональних характеристик парентез варто зазначити їхню приналежність до одиниць експресивного синтаксису, на що, зокрема, вказує О.В. Александрова [1, 35]. Дослідниця розглядає експресивність наукового тексту з акцентом на наявність адресата і, відповідно, на потребу вченого не тільки пояснити читачеві/слухачеві об'єктивну істину, але й здійснити вплив на нього, переконати, викликати бажання сприймати інформацію зацікавлено.

Для чіткого структурування тексту Ч. Фрайз активно послуговується вставними конструкціями, які:

– вказують на послідовність наведених аргументів: *It is, first, the mastery of the sound system [...] It is, second, the mastery of the features of arrangement that constitute the structure of the language* [4, 52];

– засвідчують суперечливість наведених аргументів: *On the one hand, it is insisted that unless one begins a second language as a very young child he can never “master” it completely [...] On the other hand, one hears reports of men and women who, as adults, have learned to speak “perfectly” eight or ten different languages* [4, 51].

– забезпечують логічний зв'язок між частинами тексту: *The tests have assumed that unless one has had considerable experience in a particular subject field he will not know the typical vocabulary of the field. If, therefore, mastery of a language is taken to mean the ability to use or even to understand “all the words” of a language, then none of us can be said to have mastered his own native language* [4, 51]. *It is true, however, that whenever we think of language and language learning we usually think of mastering the vocabulary – of learning the “words”* [4, 51]. У наведених прикладах експресивність посилюється категоричним запереченням *none of us* та умовним способом із сполучником *whenever*.

Серед вставних слів є й емоційно забарвлені, які висловлюють жаль автора з приводу існуючої ситуації: *Unfortunately, however, their pronunciation was not English* [4, 53].

Відсутність зворотного зв'язку з отримувачем повідомлення також вимагає більшої повноти викладу [2, 336]. А це також зумовлює широке використання парентезних та уточнювальних

конструкцій, які доповнюють сказане: *A person has “learned” a foreign language when he has thus first, within a limited vocabulary mastered the sound system (that is, when he can understand the stream of speech and achieve the understandable production of it) and has, second, made the structural devices (that is, the basic arrangement of utterances) matters of automatic habit* [4, 52]. Окрім того, вставлені конструкції часто стають засобом зв'язку між частинами повідомлення, особливо, коли містять посилання на вже згадану інформацію: *Then, too, as has been insisted before, the “oral approach”... [4, 56]; In the statement just made, as in several that have already occurred in this chapter, the two complementary aspects of communication are recognized* [4, 57].

Ч. Фрайз активно послуговується конструкціями експресивного синтаксису, що засвідчує його велику зацікавленість у здійсненні впливу на читача, бажанні переконати його у правильності своїх суджень.

Засобами актуалізації повідомлення є паралельні конструкції. Науковці послуговуються ними менше, ніж письменники. Проте вони є активним стилістичним засобом у працях Ч. Фрайза. Повтор певної конструкції свідчить про бажання автора привернути особливу увагу до певного факту, збільшити емоційний вплив на читача: *The “accuracy” which is advocated here does not mean the so called “correctness” of the common handbooks – the spelling pronunciations often advocated here, the forms of words pronounced in isolation, the school-mastered structures that have no vogue outside the classroom. The accuracy here stressed refers to an accuracy based upon a realistic description of the actual language as used by native speakers in carrying on their affairs* [4, 53].

Особливого експресивного навантаження набувають паралельні структури з градаційними компонентами: *The more thoroughly educated he is, the more sensitive he is to fine discriminations in his own language, the harder it will be for him to reach a satisfying use of a foreign language* [4, 55].

Необхідно зазначити часте ускладнення повторюваних елементів уточнювальними конструкціями та однорідними членами. Автори наукового тексту використовують ряди однорідних членів, перелік певних реалій і фактів з метою розгортання та подання найповнішої інформації, акцентування цілої низки важливих деталей: *Accuracy of sound, of rhythm, of intonation, of structural forms, and of arrangement, within a limited range of expression, must come first and become automatic habit* [4, 53]. Окрім того, такі ланцюжки однорідних членів ритмізують науковий текст, що, безумовно, сприяє його експресивності та естетизації.

Надзвичайно дієвим засобом експресивного синтаксису є інверсія та емфатичні конструкції. Науковому тексту властивий прямиий порядок слів. Інверсовані конструкції у науковому тексті здебільшого виконують функцію логічного зв'язку з попереднім повідомленням: *The same thing is true concerning our mastery of the use of the devices which our language uses structurally – the fundamental matters of word order and the patterns of form. These we learn to use to learn automatically and they are not items of constant choice* [4, 52]. Проте, Ч. Фрайз, мові якого властива емоційність, досить часто послуговується інверсованими та емфатичними структурами, збільшуючи таким чином переконувальну силу своїх тверджень: *Practically never do two words (except possibly highly technical words) in different languages cover precisely the same areas of meaning* [4, 55]; *Only when one has such a thorough control of the fundamentals of a language that he can almost automatically produce utterances in accord with the usual patterns of the language is he ready to proceed to the process of reading* [4, 55]. Емфаза набуває ще більшої сили, коли обставина розриває групу підмета або присудка, набуваючи у такій позиції сильного акцентування, додаткової смислової та емоційної значимості: *Mastery then of the “words”, the vocabulary, the lexicon of even our native language is always limited, never complete* [4, 52]; *In that brief time the learning adult will not become a fluent speaker for all occasions but he can have laid a good accurate foundation upon which to build, and the extension of his control of content vocabulary will then come rapidly and with increasing ease* [4, 53].

Для збільшення експресивності твердження, науковець використовує підсилювальні та обмежувальні частки (*only, extremely, really, even, more than that*), які інтенсифікують переконувальну модальність.

Стиль письма Ч. Фрайза вказує на те, що він був авторитарною особистістю, переконаною у правильності своїх тверджень. Про це свідчить:

– повторювальне вживання модального дієслова *must*: *In learning English one must attempt to imitate exactly the forms, the structures, and the mode of utterances* [4, 54]; *The practice which the student contributes must be oral practice* [4, 55].

– відсутність вставних слів на вираження невпевненості, вагання (*perhaps, maybe*);

– винесення реми перед темою повідомлення: *To “master” a language it is not necessary to read it* [4, 55]; *To develop the implications of these assertions will be the function of the next four chapters* [4, 58].

– часте послуговування конструкціями категоричного заперечення: *No one, not even the editors of our dictionaries, can know all the “words” of our language* [4, 51] та категоричного ствердження: *It is fruitless to argue in the abstract concerning the relative merits of the various types of English*

[4, 53]. Хоча трапляється, що автор стає менш категоричним, якщо існують хоча б найменші варіанти протилежного розвитку подій. І цей факт свідчить про його об'єктивність: *One never seems to gain satisfactory control of language material by silent study and memorizing* [4, 55] (категоричність заперечної частки *never* пом'якшується дієсловом із семантикою припущення *seem*).

Мові Ч. Фрайза властиві саркастичні нотки, що на письмі знаходять відображення у графічному оформленні (взяття у лапки) термінів та понять, які викликають насмішку Ч. Фрайза через їхнє трактування іншими авторами у тих аспектах, які Ч. Фрайз вважає неприйнятними.

Отже, для синтаксису англійського наукового мовлення характерні риси, спільні для літературної мови, але вони цілеспрямовано організовані й функціонують інакше, ніж в інших стилях англійської мови, зокрема, художньому. Ступінь експресивності наукового тексту залежить і від галузі знань, і від особистості вченого.

Важливою рисою наукової мови є тяжіння до розгорнутих складних речень з розгалуженою системою уточнювальних зворотів, парентезних конструкцій, однорідних членів. За своєю прагматичною спрямованістю англійський науковий дискурс належить до інформативного та аргументативного типу дискурсу. Автори лінгвістичного наукового дискурсу, зокрема Ч. Фрайз, з метою здійснення більшого впливу на реципієнта активно послуговуються конструкціями експресивного синтаксису. Стиль письма Ч. Фрайза характеризується переконувальною модальністю. Його текстам притаманні великі за обсягом, поширені, ускладнені однорідними, уточнювальними та парентезними конструкціями речення. Часто розривається група підмета або присудка, і такі позиційні зміни посилюють смислову та емоційну значимість виділених компонентів.

Список використаних джерел

1. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса / О.В. Александрова. – М.: Высш. школа. – 1984. – 212 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык / И.В. Арнольд – М.: Флинта: Наука, 2004. – 384с.
3. Коржак З.З. Вираження експресивності номінативних речень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / З.З. Коржак. – Івано-Франківськ, 2007. – 18 с.
4. Charles C. Fries. On learning a foreign language as an adult // Landmarks of American Language and Linguistics. – 1993. – Vol. 1. – P. 51- 60.

Summary. The article deals with the linguistic peculiarities of the expressiveness of scientific text. It stresses its rational, not emotional-imagery character. The author analyses peculiarities of the syntactic structure and syntactic devices which make the expressiveness of the linguistic articles of Charles Carpenter Fries, the prominent American linguist of the XXth century.

Key words: scientific text, addressee, expressiveness, expressive syntactic devices, modality, inversion, repetition, parenthetical constructions.

УДК 811.161.2'282.2(477.44)

І.В. Гороф'янюк

БОТАНІЧНА ЛЕКСИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ АНТРОПОМЕТРИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ЦЕНТРАЛЬНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК). II

Стаття продовжує серію публікацій, присвячених аналізу назв рослин центрально-подільських говірок крізь призму антропометричності як одного з основних виявів людського чинника в мові. Докладно проаналізовано семантико-словотворчу модель номінативної транспозиції «назва частини організму людини → флорономен».

Ключові слова: антропометричність, соматична лексика, назви рослин, центрально-подільські говірки.

Для сучасної антропологічної парадигми характерне вивчення мовних явищ та їх функціонування у зв'язку із виявами людського чинника в мові. Попри це феномен антропометричності у флорономінації не став предметом вивчення мовознавців¹. Мета нашої розвідки – продовжити дослідження механізму реалізації принципу антропометричності в ботанічній лексиці. Задля цього ми виділили 4 семантико-словотвірні моделі флорономінації, які формують феномен антропометричності, та простежуємо їхнє лінгвальне наповнення на фактичному матеріалі – 5252 номінатив-

© І.В. Гороф'янюк

них одиницях на позначення рослин, їх сортів, частин та масивів, які вони утворюють, зафіксовані автором у говірках 94 населених пунктів (далі – н.п.) Вінницької області. Слід гадати, що факти, спостережені, зокрема, у центральноподільських говірках, не позбавлені типових рис, які властиві загальнонародній мові. Зрозуміло також, що без характеристики основних семантичних процесів, характерних для говорів, не можна досягнути й мовних явищ у літературному ідіомі.

Антропометрична орієнтація семантики зафіксованих флорономенів реалізується в чотирьох моделях номінативних транспозицій: 1) назва людини → флорономен, 2) назва частини тіла людини → флорономен; 3) назва ознаки людини → флорономен; 4) назва здатності людини → флорономен.

Предметом нашої розвідки наразі є друга семантико-словотворча модель – назва частини тіла людини → флорономен. Її похідними є флороназви двох груп: 1) флорономени, що постали на ґрунті зовнішньої подібності окремих частин рослини і частин тіла людини, 2) флороназви, що мотивовані назвами частин тіла людини, при лікуванні яких застосовують ці рослини.

Першу групу формують флорономени, похідні від соматизмів.

Голова. Назви рослинам або їх частинам з компонентом *голова* зазвичай дають флорооб'єктам кулеподібної форми, що асоціюються з головою людини: *голо́ва*² ‘чорна головка стрілки цибулі, у якій міститься насіння’, ‘шапінка гриба’, *йак голо́ва* ‘великий гриб’, *голо́ви* ‘молода порхавка бородавчата, *Lycoperdon perlatum Pers.*’, *голо́йка* ‘часник дикий, *Allium angulosum*’, ‘головка маку’, ‘головка часнику’, ‘головка капусти’, ‘головка соняшника’, ‘чорна головка стрілки цибулі, у якій міститься насіння’, ‘шапінка гриба’, *голо́йки* ‘насінна верхівка конопель’, *голо́вочка* ‘головка маку’, ‘насінна верхівка конопель’, ‘чорна головка стрілки цибулі, у якій міститься насіння’, *головати́й мак* ‘мак дикий, *Papaver rhoeas L.*’, *голо́йчастий часник* ‘часник городній, що не поділився на зубці’, *безго́ло́йл’а* ‘потворний, звироднілий гриб’, *син’ого́ло́йник* ‘синяк звичайний, *Echium vulgare*’, *одно́го́ло́йка*, *одно́го́ло́йчик*, *одно́го́ловець* ‘часник городній, що не поділився на зубці’, *красно́го́ловець*, *красно́го́ловець*, *красно́го́ловик*, *червоно́го́ловець*, *красно́го́лов’і ба́бки* ‘підосичник, *Leucinum aurantiacum S.F. Gray*’, *червоно́го́лов’і сирой’їжки* ‘сироїжка їстівна, *Russula vesca Fr.*, яка має червону шапінку’, *зелено́го́лов’і сирой’їжки* ‘сироїжка зелена, *Russula aeruginea Lindbl.*’, *бі́лого́лов’і сирой’їжки* ‘сироїжка біла, *Russula delicata Fr.*’, *не́ма голо́йки*, *не́ма́ скла́лас’а* *й голо́йку* ‘капуста, що не складалася в головку’.

Як зауважує А. М. Шамота, «використання назви частини тіла – голови як словотвірної мотивуючої основи похідних найменувань рослин – характерна риса всіх слов’янських та інших індоєвропейських мов» [6, 57].

Волосся. Волосяний покрив качана кукурудзи в говірках номінують *косо́* *косо́ки*, *воло́с*, *воло́с’а*. Найменування *косо́*, *воло́с’а* вживають на позначення тонких корінців цибулі, *воло́с’а* ‘ости у злакових’. Лексеми *боро́да*, *воло́с’а* фіксуємо для номінації видів коренів у різних трав. Складений номен *д’ідова боро́да* у центральноподільських говірках засвідчено для найменування сорту квасолі, пижма звичайного, *Tanacetum vulgare L.* та космосу роздільнолистого, *Cosmos bipinnatus Cav.* Номінативний ряд ‘космос роздільнолистий, *Cosmos bipinnatus Cav.*’ містить також назви, що постали на основі зіставлення розгалужених тонких стебел рослини з волоссям дівчини: *куче́р’ав’і д’іу́чата*, *патла́т’і д’іу́чата*, *не́чесан’і д’іу́чата*, *задріпа́на пан’і*, *роздріпа́на пан’а*, *ростр’іпа́на пан’і*, *п’ідр’іпа́на пан’і*, *не́чесана пан’і*, *ростр’іпа́на ба́ришн’а*, *ростра́пана ба́ришн’а*, *стра́пата ба́ришн’а*.

Семантично близькими до *волос* виступають номени *вус*, *вусик*, домінантною семою яких є тоненьке ниткоподібне утворення: *вуса́* ‘колосок проса’, ‘колосок вівса’, ‘ости у злакових’, ‘вусики на стеблі гарбуза’, ‘маленькі вусики огірків’, ‘бокова тоненька ниточка на морквині’, ‘тонкі корінці цибулі’, *вусика́*, *вусики́*, *у́сики* ‘вусики на стеблі гарбуза’, ‘маленькі вусики огірків’, ‘бокова тоненька ниточка на морквині’, *вуса́та*, *вустиста́*, з *вусами́* ‘вид пшениці звичайної, *Triticum aestivum L.*’, *сверби́ус*, *сверби́уз*, *свербіву́с*, *свербеу́с* ‘шипшина собача, *Rosa canina L.*’.

Очі. Мають виразну семантичну мотивацію назви рослин, словотворчо пов’язані назвами органа зору людини: *по́пов’і оч’і* ‘бруслина європейська, *Euonymus europaeus L.*’, *га́н’утин’і оч’і*, *а́н’утин’і гла́зки*, *га́н’утин’і гла́зки* ‘фіалка триколірна, *Viola tricolor L.*’, *д’іво́ч’і оч’і* ‘космос роздільнолистий, *Cosmos bipinnatus Cav.*’.

Переконані, що в цьому контексті необхідно розглядати і флороназви маку дикого, *Papaver rhoeas L.* *зі́ркач*, *зі́ркати́й мак*, які пов’язані із *зі́ркий*, *здріти*, у зв’язку з наявністю у верхній частині головки невеликих отворів – *очей*, через які висипається насіння [2, 265].

Зовнішня подібність реалій відбита і в народному терміні *вічко/очко*, що репрезентує поняття ‘невеликі заглиблення на морквині’ – *о́чки*, *го́чки*, *го́чка*, *в’і́чка*, ‘неликі заглиблення на картоплині’ – *о́ко*, *о́чко*, *го́чко*, *в’і́чко*. Відповідно зафіксовано широкий ряд назв видів картоплі, яка має великі вічки: *о́ката*, *го́ката*, *о́чката*, *го́чками*, *ма́йе ба́гато в’і́чок*, *ма́йе ба́гато о́чок*, *ма́йе гл’ібо́к’і о́чка*, з *гл’ібо́кими го́чками*, *са́м’і о́чка*, з *в’і́чками*, з *о́чками*, з *го́чками*, з *го́чима*. Засвідчено також диференціацію сортів картоплі за кольором вічок: *си́н’о́чка*, *си́н’о́гла́зка*, *си́н’е́гла́зка*, *си́но́гла́зка*, *с’и́н’е́гла́зка*, *че́рво́н’і о́чки*, *к’расн’і го́чки*, *че́рвоно́гла́зка*, *че́рвоно́го́чка*.

Зуби. Схожість форми морфологічної частини рослини з людськими зубами відображена в таких назвах, як *зубок*, *зуб* ‘зернина кукурудзи’, *рідкозубий качан* ‘качан з рідким зерном’, *зуб*, *зубчик*, *зубок*, *зубець*, *зубець* ‘зубок часнику’, *к’ін’с’к’ий зуб*, *кон’ачий зуб*, *зуб кукуруза*, *зубата* ~, *зубаста* ~, *зубиста* ‘вид кукурудзи звичайної, *Zea mays* L.’, *зубкатиї*, *зубатий горох* ‘вид гороху посівного, *Pisum sativum* L.’, *многозубковий*, *однозубець*, *однозубий*, *однозубчик*, *однозуб*, *йоднозуб* ‘види часнику городнього, *Allium sativum* L.’, *сорокозубка* ‘вид цибулі, *Allium sera* L.’.

Губи. Подільський говір (54 н.п.) й до сьогодні зберігає номінативну опозицію *гриби* ‘білий гриб, *Boletus edulis*’ – *губи* ‘загальна назва всіх інших грибів’, засвідчену в пам’ятках XVI ст. [3, 166]. Етимологи переконані, що за лексеми *губа* ‘гриб’ та *губа* ‘частина обличчя’ розвинулися з первісного значення ‘наріст, виступ, край’ [3, 168].

Язик. Соматизм *язик* також засвідчений у народній ботанічній номенклатурі: *йазики* ‘сливачка звичайна, *Pleurotus ostreatus* Kumm.’, *йазики* *к’расн’і* ‘глива правдива, *fistulina hepatica* schaeff.’, *тешчин йазик*, *т’ошчин йазик* ‘алоє деревовидне, *Aloe arborescens*’.

Руки. Пижмо звичайне, *Tanacetum vulgare* L. завдяки формі свого суцвіття одержало назву *панс’ка ручка*. З анатомічним поняттям пов’язана і назва корінця гарбуза *ручка*.

Пальці. Дією фактору аналогії спричинена поява найменувань *пал’чики*, *дамс’к’і пал’чики* ‘сорти помідорів, *Lycopersicon esculentum* L.’, *п’ятоперстен*, *п’ятипал* ‘перстач випрямлений, *Potentilla erecta* L.’. Відомий і компаратив *йак палець* ‘р’іўний’ зі значенням ‘різновид коріння’.

Нігті. Ця частина тіла людини закріплена у номінації рослини нагідки лікарські, *Calendula officinalis* L.: *наг’ідки*, *наг’ідки*, *наг’ім’ки*, *наг’ідка*, *ногот’ки*, *нагот’ки*, *нагот’к’і*, а також *пан’істка*, *пан’істки*, *пан’істки*, *пагн’істки*, *пан’істики*, *пом’яст’ки*, *пам’яст’ки*, похідні від діал. *пагність* ‘ніготь’. Прикметно, що цей мотив номінації рослини зберігся, за спостереженнями І. В. Сабадоша, майже в усіх східно- і західнослов’янських мовах [5, 55].

Вухо. Флороназви, мотивовані назвою *вухо* фіксують зовнішні ознаки рослин і відображають у метафоричній формі особливості будови флорооб’єкта: *вуха*, *вушка*, *б’іле вушко*, *жойт’і вушка* ‘лисичка справжня, *Cantharellus cibarius* Fr.’, *жойт’і вуха*, *жойтовуша* ‘сорт дині звичайної, *Melo sativus* L.’, *сине’вухи* ‘сорт картоплі, *Solanum tuberosum* L.’.

Пуп. Похідними утвореннями від *пуп* є назви частин рослин *пупчик*, *пупець* ‘огірок з квіткою’, *пупок*, *пупчик*, *пупець* ‘квітка, яка ще не розпустилася’, *пупчик* ‘чашечка квітки’, а також їх різновидів – *с пупцем*, *з пупцом* ‘сорти помідорів, *Lycopersicon esculentum* L.’.

Нога. Флорономени, похідні від *нога*, постали внаслідок зовнішньої та функціональної подібності ноги людини до довгої частини рослини, яка тримає останню: *ножка*, *н’іжка* ‘стебло квітів, трав’, *одноги* ‘частини стовбура, з якої відходить декілька верхівок’, *ношка*, *н’ішка*, *литка* ‘корінь гриба’. Відповідно результат такого метафоричного перенесення маємо в композитах *грубоножка* ‘білий гриб, *Boletus edulis* Bull.’, *тонконожки* ‘лисичка справжня, *Cantharellus cibarius* Fr.’, *тонко’н’іжки* ‘сироїжка, *Russula*’, *тонко’н’іг* ‘очерет звичайний, *Phragmites australis* L.’.

Коліно. Невелике потовщення (переходи) на стеблі різних трав і злаків номінують *кол’іно*, *кул’іно*, *кол’інце*, *кул’інце*.

Шкіра. Похідні від *шкіра*, *кожа* в ботанічній лексиці фіксують на позначення шкірки гарбуза – *шкура*, *шкурка*, *шкурочка*, *шкурки*, *шк’ірка*, *шк’іра*, *кожа*, твердої шкаралупи горіха – *шкура*, *шкурка*, верхньої м’якої шкаралупи горіха – *шкура*, *шкурка*, *шкурочка*, *шк’ірка* та кори дерева – *кожа*, *шкура*.

Флорономени можуть бути мотивовані назвами внутрішніх органів людини: *кишки* – *киш’ки*, *к’іш’к’і*, *киш’кин’а*, *киш’ин’а* ‘волокниста частина гарбуза, де знаходиться насіння’, *м’ясо* – *м’н’асо*, *м’йасо* ‘м’ясиста частина гарбуза’, ‘м’якоть гриба’, *дике м’н’асо* ‘наріст на стовбурі дерева’, *дике м’н’асо*, *дубове м’н’асо* ‘глива правдива, *fistulina hepatica* schaeff.’, *ребра* – *ребрак*, *ребрик* ‘сорти яблук’, *сухоребрик* ‘сухоребрик лікарський, *Sisymbrium officinale* L.’, *серце* – *розбите* *серце* ‘розрив-трава звичайна, *Impatiens nolihangere* L.’, *серцевина*, *серц’овина* ‘серцевина морквини’, ‘м’ясиста частина гарбуза’, ‘середина розрізаного кавуна’, ‘зерно горіха’, *серце*, *серцевина*, *серц’овина* ‘серцевина дерева’, *серц’оліста* *ліпа* ‘вид липи’, *жила* – *жил’ний граб* ‘вид граба’, *жилаві* *йасен* ‘вид ясена’.

Як відзначив М. М. Покровський, «людська фантазія досить часто не так творить, як рухається готовим, колись уже окресленим шляхом... Оскільки в мові усталилось... загальне зіставлення, то воно згодом може поширитися і на окремі елементи зіставляваних предметів» [4, 28]. Асоціація голови як частини тіла людини з наслідками окремих захворювань рослини психологічно зумовила використання назв захворювань людини для позначення хвороб рослин: *голоўн’а*, *голюўн’а*, *голіўн’а* ‘головня на зернових’, ‘головня кукурудзи, *Ustilago maydis* Tul.’. У подільських говірках фіксуємо й архаїчне вірування слов’ян позбуватися або ж набувати якихось властивостей через контакт з рослиною [докл. див.: 1]: інф.: *йак в’ідрубайеш голоўн’у* (І. Г. – на кукурудзі) / *то голова буде бол’іти* // (с. Велика Кісниця Ямпільський р-н Вінницької обл.).

У досліджуваних говірках засвідчено низку назв наросту на стовбурі дерева, мотивованих назвами захворювань людини: *ракова* ^{нарос}'т', *ракова* ^{нар}'іст', *дереуїяні рак*, *рак*, *бородаўка*, *бол'ачка*, *хвороба*, *ди́ке мн'асо* 'наріст на стовбурі дерева'.

Другу групу назв рослин, що сигналізують про реалізацію принципу антропоцентризму у флорономінації, формують флороназви, мотивовані назвами частин тіла людини, при лікуванні яких застосовують ці рослини. Це флоронімени, похідні від іменників *голова* – *болиголоу*, *болиголоу*, *бол'іголоу*, *болиголова*, *бол'голова* на позначення отруйної рослини болиголова плямистого, *Conium maculatum* L., *кістка* – *живок'іст*, *живокост*, *живок'іс'т*, *живок'іс'т*, *живокос'т*, *живок'іс'ц*, *живок'іс'ц* 'живокіст лікарський, *Symphytum officinalis* L.', *серце* – *серцева кропива*, *кропива в'ід серц'а* 'собака кропива звичайна, *Leonurus cardiaca* L.', *матка* – *маточник* 'васильки справжні, *Ocimum basilicum* L.', *тіло* – *чистот'іл*, *чистот'ел* 'чистотіл звичайний, *Chelidonium majus* L.', *срака* – *стулисрака* 'звіробій, *Hypericum perforatum* L.'.

Окремі флоронімени мотивовані назвами хвороб, які рослини лікують: *сл'іно́та*, *сл'іно́та*, *сл'інак*, *сл'інаки*, *сл'іно́ти* 'жовтець їдкий, *Ranunculus acris* L.', інф.: *не бер'ім' руками / бо оч'і затрете / таї́ буде сл'іно́та* //, *бородаўник* 'вероніка дібровна, *Veronica chamaedrys* L.', *бешишник* 'розхідник звичайний, *Glechoma hederacea* L.', *криваўник*, *криваўник*, *криваўн'ік*, *криватник*, *криваўчик*, *кривалник* 'деревій звичайний, *Achillea millefolium* L.' та *криваўник*, *криваўник* 'звіробій, *Hypericum perforatum* L.': *як кривави́ понос у тел'ат / у д'ітеї / то треба брати його* //.

Ясна річ, що використання рослин в народній медицині та їхня відповідна номінація не завжди зумовлені реальними властивостями рослин. Для застосування їх з лікувальною метою іноді достатньо було зовнішньої подібності морфологічної частини рослини з хворим органом чи симптомами хвороби. От і фіксуємо в одному номінативному ряді флоронімени, мотивовані різними функціональними властивостями рослини. Так, в с. Мурафа Шаргородського р-ну Вінницької обл. очиток їдкий, *Sedum acre* L. використовують *в'ід очей*, відповідно й називають *очак*. Натомість у Рахнах Лісових цього ж району фіксуємо номен *крижник* 'очиток їдкий, *Sedum acre* L.': *його заливати гор'ілкоу / і тоді натирн'а / це як бол'ат криж'і* //.

Уявлення про єдність, своєрідну спорідненість рослин з людиною становлять логічну основу перенесення найменувань зовнішніх характеристик, стану і поведінки людини на рослини. Проте метафоричні перенесення назв задля уникнення полісемії досить часто підкріплюються формальними маркерами. У ботанічній лексиці таку роль виконують зменшувальні суфікси [6, 42]: *голова* – *голоўка*, *головочка*, *зуб* – *зубчик*, *зубок*, *зубец'*, *пуп* – *пупок*, *пупчик*, *пупец'* тощо.

Отже флоронімінація віддзеркалює архаїчні уявлення наших предків про ототожнення рослини і людини, їхньої морфології. Це зумовлено значною мірою екстралінгвальними чинниками: по-перше, об'єктивними характеристиками рослин, наділених окремими властивостями живих організмів, по-друге, чіткий характер світосприйняття з усталеними антропоморфними уявленнями наших пращурів-землеробів. Як результат, назва кожної частини тіла людини функціонує як семантичний дериват або твірна основа формального деривата в ботанічній лексиці. Залежно від ознаки, покладеної в основу такого порівняння, соматизм у складі флоронімена може вказувати на особливості розташування (*серцевина*, *серцовина* 'серцевина морквини', 'м'ясиста частина гарбуза', 'середина розрізаного кавуна', 'зерно горіха', 'серцевина дерева'), будови (картопля з *гочима*, *п'ятоперстен'*, *п'ятпал* 'перстач випрямлений, *Potentilla erecta* L.), форми (*голова* 'чорна головка стрілки цибулі, в якій міститься насіння', 'шапінка гриба'), розмір (*тешчин йазик*, *т'ошчин йазик* 'алоє деревовидне, *Aloe arborescens*') стебла, листка чи плоду рослини, її лікувальну спроможність (*крижник* 'очиток їдкий, *Sedum acre* L.').

Отже, структурування репертуару зафіксованих флоронімів дозволило наблизитись до моделювання семантичної структури флоролексем, яка демонструє спільність або суміжність різних сегментів лексичної системи у свідомості носіїв мови. Проаналізовані лексико-семантичні спільності ботанічної та антропонімічної лексики не вичерпують усього арсеналу міжтематичних сходжень, проте засвідчують регулярність моделі вторинної номінації флорооб'єктів. Дослідження ж регулярних моделей вторинної номінації у різних тематичних групах діалектної лексики дозволить у перспективі розкрити ті тенденції й закономірності, які детермінували сучасний стан лексики, як діалектного, так і літературного ідіому.

Примітки

1. Про відомі в славістиці дослідження феномену антропометричності у флоронімінації див.: Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика крізь призму антропометричності (на матеріалі центральноподільських говірок) / І. В. Гороф'янюк // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини : збірник наукових праць. – Умань : «Візаві», 2011. – Вип. 1. – С. 211–219.

2. Локалізацію всіх номінативних одиниць див.: Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика центральноподільських говірок: Матеріали до *Лексичного атласу української мови* / І. В. Гороф'янюк; [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – Вінниця : ПП І. Б. Балюк, 2012. – 304 с.

Список використаних джерел

1. Агапкина Т. А. Южнославянские поверья и обряды, связанные с плодовыми деревьями, в общеславянской перспективе / Т. А. Агапкина // *Славянский и балканский фольклор. Верования. Текст. Ритуал.* – М., 1994. – С. 84–110.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [заг. ред. О. С. Мельничук]. – Т. 2 : Д – К. – К. : Наук. думка, 1985. – 571 с.
3. Меркулова В. А. Очерки по русской народной номенклатуре растений (Травы. Грибы. Ягоды) / В. А. Меркулова. – М. : Наука, 1967. – 258 с.
4. Покровский М. М. Избранные работы по языкознанию / М. М. Покровский. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 382 с.
5. Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ужгород. держ. ун-т, 1996. – 192 с.
6. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові / А. М. Шамота. – К. : Наук. думка, 1985. – 162 с.

Summary. The article presented the investigation of the Podillya's botanical names in the light of anthropometrist. These phenomena are exposed through the peculiarities of nomination and motivation of the plants' names.

Key words: anthropometrist, plants' names, Podillya's dialect.

УДК 811161.2'38:821/161/2 – 3М1/7.08

Г.В. Горох

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТВОРІВ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

У статті подано лінгвістичний та стилістичний аналіз творів Євгена Маланюка. Розглянуто приклади метафори, метонімії, епітета, екфразису та лінгвістичного різномайття ліричної творчості поета.

Ключові слова: лінгвостилістичний, аналіз, метафоричні конструкції, епітет, метонімія, анафора, екфразис, образ.

Спостереження над мовним матеріалом показали, що поетичній творчості Є. Маланюка притаманне як використання традиційних дієслівних метафор, так і створення нових індивідуально-авторських метафоричних комплексів, серед яких є оновлені власним представленням дієслівні метафори, що змодельовані на основі традиційного словника поезії.

Найпоширенішими є багаточисленні метафоричні конструкції, стрижневим компонентом яких виступає перехідне дієслово, рідше – неперехідне.

У поезії Є. Маланюка дієслівна метафора виникає внаслідок:

а) персоніфікації явищ природи та реалій навколишнього світу: «диха синь» [4, 79]; «В простори сині серце проситься» [4, 109]; «очі смокчуть далеч» [4, 242];

б) перенесення якостей і характеристик одних реалій і процесів на інші в межах однієї групи типу «людина», «реалії навколишнього світу» та ін.: «Вже жовтень вилиняв до кості» [4, 93]; «Тануло небо, як віск» [4, 194]; «рожевіє дівочий сніг»; «туту, на землі, зорієш – ти» [4, 154];

в) перенесення зовнішніх ознак, фізіологічних процесів тварин на людей: «/Кармен/ гадюкою втялась в мої уста» [4, 185]; на інші реалії: «скавучать ... набої» [4, 154];

г) перенесення людських якостей на зображувані урбаністичні подробиці та предмети культурного світу людини: «ридали вагони» [4, 154];

г) перенесення кзистенціональних ознак (властивостей неживої природи та органічного світу) на буття людини: «зір різнув» [4, 119]; «коси п'янили» [4, 86].

У поезіях Є. Маланюка мають місце епітети з метафоричним значенням, як от: «в лілеях рук, в лілеях ніг», оригінальні порівняння: «і б'ється кров в блакитних венах, як птах під вітром весняним».

Вражає своєю несподіваністю, неординарністю переплетення порівняння з метафорою: «як іонійська колона, рожевіє дівочий сніг». Все це створює експресивно-емоційний, піднесений вишуканий тон поезії.

Архітектоніка поезій циклу «Горобина ніч» переповнена «чорними» метафорами, апокаліптичними алюзіями, співзвучна з гайдегґерівською епохою «світової ночі»: ніч глуха, і сліпа, і німа, «брами ночі», «чорна ніч», «ночі мла», «ніч катувань і зла», «сонети останніх агоній», «мертве світло вчорашньої слави», «напророкований звір», «душа окаянна». «доля-відьма», «руїни мук і болю».

У поемі Є.Маланюка «П'ята симфонія» поет чітко означає драматизм тих подій «музичні» метафори: «телефонні струни проспівали», «крицеві нотки і глухувато спокійний басок», «гра-тимуть гармати ... симфонію», які ще раз акцентують увагу на тому, що художня семантика поєми розкриває авторську вказівку не лише на поетичний зміст, а й на музичне звучання «П'ятої симфонії» Бетховена [4, 184].

Ю. Тимошенко зазначав, що «особливе місце метафори в структурі свідомості митця-гомогена можна пояснити також «естетизмом» романтиків, їх тяжінням до художньо образної мови як до форми перетворення дійсності й творення нової естетичної реальності» [7, 25].

Отже, одним із важливих засобів посилення виразності і образності, точнішої передачі психологічного стану особи чи загального фону подій є метафори, які у художньому мовленні збуджують нові уявлення шляхом несподіваної сполучуваності слів із різною валентністю. Індивідуально-авторські метафори по-новому освітлюють те чи інше явище, психологічний чи фізіологічний процес, емоційний стан людини [5].

Про символічний характер епітета *зелений* у поезії Є. Маланюка можна судити й з прикладу контрастного його використання: скитський степ обудеться, зітхне, і буйна тирса *зеленим* морем знову проросте, і побіжать *зелені* хвилі [4].

Мотив ніжності простежується і в поетичних образках із епітетом *білий*, в яких зливається і об'єктивна ознака білого кольору, і суб'єктивне переживання від споглядання його: А сад вирує в хуртовині цвіту, бушує *біла* буря пелюстків [4].

Епітети, виражені дієприкметниками, здебільшого є пасивними дієприкметниками докона-ного виду, що мають негативну характеристику і передають стан розпачу, безнадії. Наприклад: Не розкрити *спалені* уста [4].

Самою назвою своєї поезії «Убійникам» Є. Маланюк дає негативну оцінку, поки що не розкриваючи, про кого йдеться.

Поет добирає слова й сполуки на позначення зловмисного, підступного, тобто немотивного в його найбільш убивчих, смертельно небезпечних виявах: в нещасний час, божевільний, куб-ло гнилих утопій, з крові, гниль і зло, незроджений, мертві два століття, харчовані невласним хлібом, дикунів державна дуба, люто, мордувала, здушить, скалічать, отруїть, зрада, підняти їдь, найнята отрута, бруд [4].

Метонімія є використання імені чи прізвища автора замість назв його творів. Поезія Є. Ма-ланюка має яскраві зразки цього образного явища, як от:

Гарячий день втопивсь в нічній прозорій млі.
Ти довго Шекспіра перекладав сьогодні –
І знав, що все це – в тьму, в майбутнє цій землі.
В неславу й забуття ... . А ніч – лунка безодня –
Дзвеніла зорями ... І сторінки по одній ще
Ще мерехтять в очах. – І на нічнім теплі
Ти полетів у даль, туди, де вже світлів
Похмурий небосхил зорею передодня [4].

Екфразис – докладний опис пам'яток мистецтва (скульптур, картин, графіки, архітектурних прикрас, палаців тощо). У Маланюка знаходимо:

Срібна чуприна, чоло пророче,
Ні, не порожній зір німби –
Земні телескопічні очі
Бачать майбутнього буряні доби.
В панцер закутані груди і плечі,
Тінню за ними – спалені крила,
Серце юне тіло старече
Пурпур і бронза окриля.
Риму козацького сивий Марсе! –
Чули століттями, віщій гетьмане,
Гул погребовий полтавського маршу
Крізь Петербургу затруті тумани [4].

Анафора – повторення на початку віршованих рядків слів чи словосполучень із метою посилення їхнього звучання. Є анафора звукова, лексична, синтаксична.

Є. Маланюк використовує ритмічну і паузну анафору:

Прокопуєм геометричні луки,
Прокреслюєм канву координат,
А він з небес простре космічні руки
І над зухвальством сіє засів муки,
І смертю нам життя перетина [4].

Одна з найпростіших, але часто вживаних у поезії Є. Маланюка стилістичних фігур – повтор. Слова повторюються в одному висловленні задля наголошення думки, фрази, деталі, інтенсивності вияву переживань, посилення зображально-виражальних можливостей твору. Наприклад:

«А були ж Ви як ранок, як травень,
А були ж ви як росяний сад.»
«Правда ж, крилами кружилась гордість?
Правда ж, медом і сонцем пекло?»
«Тапер, коли кругом руїни й вітер,
Я припадаю знов до твоїх ніг, –
Прости, прости, – молю, невітшний митар,
Прости, що я не син, не син тобі ще,
Бо й ти – не мати, бранко степова»
З твоїх степів летять птахи зловіщі,
А я творю зневажливі слова.»
«Там, де доріг життя – розтоки,
Там, де немає таємниць,
Там все просте, як срібна гривка,
Якою платиш за питво.»
«Біблійним ароматом – коси
Біблійна давнина – лани.
Дай всі принади! Всі спокуси!
Всім спілим тілом полони!»
«Невже ж надії всі – пропащі?
Невже ж даремно одгорів?
Врятований з самої пащі
Нещадно хижих тих років?»
«Довершуй непотрібні вірші,
Віршуй вогнем останніх сліз,
Віршуй! Бо вже не буде гірше –
Ні там, ні тут: здихає скрізь» [4].

У Маланюкові поезії присутні всі пори року, але найбільше медитативну енергію містять строфи, які фіксують перехід літа в осінь. Все, мов у природі – органічно, спокійно, плинно. І раптом паралелізм до зображуваної картини повертає думку в інше русло: літо завершує себе «золотом пізніх плодів». А поет..?

«Літо тале як віск. Догоряє підскарбій-серепень.
Смертна постеля його – золото пізніх плодів.
Не поспіває строфа услід легкостопій Евтерпі –
В вірші блаженно-важким никне далекий спів» [4].

Лінгвістичний аналіз творів Є. Маланюка виявляє особливе смислове наповнення номінацій, що вживається на позначення поняття, рідної землі. Поет свідомо уникає частого вживання назви «Україна», тим більше смислове навантаження несе ця номінація в нечисленних випадках її використання. Є. Маланюк простежує закономірність еволюції конотативного ореолу цієї лексики від «калічних україн», «окраїни тьми», «назви болісного серця й пекучої, аж гіркої любові», – до грізного застереження ворогам: «Україна рокоче залізною», – і світлого пророцтва: «Крізь дим руїни Україну Новий узріє чоловік» [4].

Номінація «Русь» постає співвідносною з попередньо лексемою «Україна» – «як знак духовних уз», що в тьму співучим світлом світить. Але Є. Маланюк часто вживає на позначення поняття рідної землі перифрастичні метонімічні номінації, представлені словосполученнями двох лексико-семантичних груп з опорними лексемами:

- 1) «степ», «лан», «земля» (конкретної лексики) та
- 2) «простір», «далина», «широчінь», «вись» (абстрактної).

Семантико-структурним поліфонізмом і високим звучанням образу Матері-землі поет стверджує велику і просту істину, яку кожна юдина відкриває для себе заново, читаючи його рядки:

Що не треба за платно метикувати
В залежності від нагод і годин, –
Тільки знати: Вона – Мати,
Ти – син [4].

Найменування «Еллада», яка насичується різним емоційно-оціночним забарвленням у зв'язку з висвітленням різних граней («Елладо Скитська, Елладо степова Сарматських Афродіт, кирпатих Аполлонів», «Чорна Еллада», «антично-ясна»).

Багатогранна структура образу Батьківщини в поезії Є. Маланюка виявляється не тільки в часовому вимірі, а й у просторовому.

«Степ», «простір», «вітер», «море», «сонце» – ці образи-символи невіддільні від історії країни. З одного боку, їх зв'язок постійно відчувається в контекстуальній співвіднесеності мовних одиниць («Історію вогненним вітром гнало ...»; «Історія – вітрами над простором»; «Херсонська прерія – мов Січ, а кобзарем – херсонський вітер ...» [4]). З другого, ці образи постають як історичні змінні; їх позитивні чи негативні конотації залежать від авторської оцінки подій, сугестивно з ними пов'язаних («... чорний вітер дме з півночі ...»; «Повіє вітер з Понту. Скитський степ обудиться, зітхне ...»).

У творах Євгена Маланюка віднаходимо широке впровадження означуваних епітетів, порівнянь, які образно наголошують на характерних ознаках, якостях певних предметів чи явищ, тим самим збагачуючи тексти смисловими та емоційними нюансами.

Протягом довгого і складного життя, зітканого із «переходів та ісходів», Є. Маланюк жодного разу не зрадив собі, не зрікся свого добровільного вибору, того хресного шляху, який пророкувала його розіпнута душа. Свідчення тому – низка поетичних книг, історіософічні, літературно-критичні статті, нариси. У поета, дослідника, публіциста Є. Маланюка один адресат і один герой – Україна. І то однаково стосується як творів, у яких поет величає її степовою Елладою, так і тих, де митець з болем і гнівом називає Україну «Приською гетьмана Петра» [3].

У царині поезики Євген Маланюк – симфоніст. Саме це його ріднило з Павлом Тичиною. Він вільно оперує художніми засобами і класичної поетичної мови, й найсучаснішими образами версифікаційними трансформаціями її. Виваженість, наукова точність слова в історіософській поезії поєднується з гранично вираженою емоційністю, просто – бурею пристрасті. Крім того, поет виробив власну мову символів, що є водночас і знаряддям, і результатом його світоаналізу. Саме символізм визначає одну із провідних рис поетичного мовлення Маланюка – лаконічність як принцип, що регулює структуру тексту [3].

У своїй інтимній поезії Є. Маланюк плекає глибоко традиційну, до біблійних порівнянь і співвіднесеність сягаючи образну систему. Проте рівночасно його поетична візія дуже сучасна, а на рівні відтворення емоційної респекції він лишається одним із найширших поетів у світовій галереї [2].

Список використаних джерел

1. Арістотель. Поетика / Арістотель. – К., 1976.
2. Качуровський І. Основи аналізу мовних форм (стилістика). Фігури і тропи / Ігор Качуровський. – Мюнхен – Київ, 1995.
3. Маланюк Є.Ф. Невичерпальність: Поезії. Статті: [для ст. шк. віку] / Маланюк Є.Ф. – К.: Веселка, 1997. – 318 с.
4. Маланюк Є. Поезії / Євген Маланюк. – Львів: Фенікс ЛТД, 1992. – 685 с.
5. Мацько Л.І. Стилістика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. – К., 2003.
6. Словник тропів і стилістичних фігур [уклад. В.Ф. Святовець]. – К.: ВЦ «Академія», 2011. – 176 с. (Серія «Nota bene»).
7. Тимошенко Ю. Метафора в романтизмі / Ю. Тимошенко // Наукові записки кафедри української літератури. Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. – Черкаси, 2000. – Вип. 1. – С. 23-26.

Summary. The article deals with the usage of the lingo-stylistic peculiarities by Yevhen Malaniuk's works as follows metaphor, metonymy, epithet, anaphora, the detailed description of the architectural places.

Key words: lingo-stylistic analysis, metaphorical structures, metonymy, epithet, anaphora, an image.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ЭКСПРЕССИВНОСТИ КАК ФЕНОМЕН ЯЗЫКА И РЕЧИ

У статті аналізується лінгвістична категорія експресивності як феномен мови і мовлення на матеріалі сучасної російськомовної публіцистики України.

Ключові слова: експресивність, мова, мовлення, російськомовна преса України.

Постановка проблеми. Традиційно в отечественном и зарубежном языкознании проблема экспрессивности рассматривалась в курсах риторики, лингвистики, стилистики. Активное ее изучение началось с середины 50-х гг. XX столетия, однако до сих пор актуальным и требующими проблемного обсуждения признаются кардинальные вопросы теории экспрессивности: о сущности и природе экспрессии, о ее статусе в языке и речи; не до конца решена проблема семантических составляющих категории.

Анализ публикаций по избранной теме. В основу большей части концепций экспрессивности положена «аффективная теория» стилистики, разработанная Шарлем Балли во «Французской стилистике». Он выделил следующие пути изучения экспрессивности:

- От языковой сущности к ее реализации в тексте.
- От контекста к выделению экспрессивно окрашенных средств в их контекстуальных связях.

Ученый разделил все факты языка на:

- А) Факты с логической доминантой.
- Б) Факты с эмоциональной доминантой.

Описывая борьбу двух тенденций в языке – интеллектуальной и экспрессивной, Ш. Балли разграничивает сферы и направления их действия следующим образом: «Тенденция экспрессивная обогащает язык конкретными элементами, продуктами аффектов и субъективизма говорящего; она создает новые слова и выражения; тенденция интеллектуальная, аналитическая устраняет эмоциональные элементы, создает из части их формальные принадлежности» [2, 23].

В основу стилистики Ш. Балли положил понятие эмоциональной окраски экспрессивных факторов, из которых слагается экспрессивная система языка. Под эмоциональной окраской он подразумевал качественную (величина, ценность, сила и т.д.) и количественную (интенсивность) оценку.

Теория Ш. Балли породила множество разноречивых концепций и взглядов на экспрессивность. Назовем некоторые из них.

– Рассмотрение экспрессивности как стилистического феномена осуществлялось в работах И. В. Арнольд [1], Ф. А. Литвина [3] и др. Они утверждали, что система экспрессивных средств – самодостаточное явление, и, соединяя разнотипные элементы, автор текста придает различную стилистическую окраску как отдельным языковым средствам, так и тексту в целом. Экспрессивность слова квалифицируется «как потенциально коммуникативное его качество, которое актуализируется при функционировании слова как компонента текста» [3, 39].

– Как семантический феномен экспрессивность рассматривается Н. А. Лукьяновой [4], И. А. Стерниним [7], В. И. Шаховским [8] и др. В этом направлении экспрессивность – это некий синтез семантических сущностей, создающих экспрессивный эффект. Изучаются способы создания и виды экспрессивных слов, устойчивых выражений, высказываний. «Оппозиция неэкспрессива и экспрессива образует парадигматические ряды как доказательство системности экспрессивной семантики» [8, 44].

– Как функцию языка (функциональный подход) экспрессивность рассматривает Р. Якобсон [9]. А в работах Дж. Остина [6] экспрессивность представлена как прагматическое воздействие. В этом направлении экспрессивность «связана и с семантикой разных языковых единиц, и с их стилистической окраской, употреблением в речи, и с взаимодействием различных языковых средств в тексте».

Отсутствие общепринятого определения экспрессивности объясняется многообразием языковых и речевых средств ее выражения, а главное, разноаспектностью самого явления экспрессивности, что делает принципиально возможным сосуществование различных подходов к выделению и ограничению этого объекта в системе других смежных явлений.

Целью данной статьи является анализ различных проявлений экспрессивности в современных публицистических текстах.

Материалом исследования послужили фразеологические инновации, функционирующие в русскоязычной прессе Украины.

Наиболее распространенным случаем проявления категории экспрессии в современной публицистике относительно фразеологических инноваций является функционирование в газетном тексте окказионального устойчивого сочетания, изначально обладающего определенной экспрессивностью. Так, в словаре «Новая русская фразеология» В. М. Мокиенко зафиксирован целый ряд фразеологических инноваций с базовым компонентом *золото*: **Белое золото**. *Нов. публ. патет.* ‘1. О хлопке. 2. О бивнях слонов’; **Бесцветное золото**. *Нов. публ. патет.* ‘О горячем природном газе’; **Голубое золото**. *Нов. публ. патет.* ‘О лаванде (как ценном сырье для производства эфирного масла)’; **Зеленое золото**. *Нов. патет.* ‘1. Лес, лесные богатства. 2. Чай. 3. Травянистые пастбища Австралии’; **Коричневое золото**. *Нов. публ. патет.* ‘Бурый уголь’; **Мягкое золото**. *Нов. книжн. или публ. патет.* ‘Пушнина’; **Сладкое золото**. *Нов. публ. патет.* ‘Сахар’; **Черное золото**. *Нов. книжн. или публ. патет.* ‘1. Нефть. 2. Каменный уголь’ [5, 35]. В этом же ряду стоит фразеологическая инновация **карпатское золото**, значение которой выясняется непосредственно в газетном контексте: “Спускаясь с гор, мы направляемся к пункту приема черники, борясь с желанием бросить в рот еще одну душистую кисло-сладкую горстку “карпатского золота”. Жаль, что лето сгорает ярко и быстро, как купальский костер. Но здорово, что его чудесные дары можно сберечь на целый год и лакомиться черникой вместе с новым йогуртом, когда захочется” (Виктория Флеридова. “С “Галичиной” – за “карпатским золотом”. Рубрика “Факт”. – “Комсомольская правда в Украине”, № 1911/35 (4474/25869), 30.08.13, с. 38). Обращает на себя внимание постоянно повторяющаяся словарная помета *патет.*, акцентирующая внимание на положительной экспрессии всех вышеперечисленных устойчивых сочетаний, в том числе и не зафиксированной в словаре фразеологической инновации, которая повторяется как в заголовке газетной статьи, так и в ее тексте.

К сожалению, подобная положительная экспрессия – редкость на газетных полосах современной русскоязычной прессы Украины. Отрицательная экспрессия встречается значительно чаще, особенно в материалах, посвященных текущей политике Украины. Так, само по себе общеизвестное устойчивое сочетание **восточная политика** не является экспрессивным, поскольку представляет собой нейтральный по своей стилистической окраске политический термин. Однако, помещенный в соответствующий политический газетный контекст, рассматриваемый термин приобретает соответствующую контексту резко негативную экспрессию: «Как правило, заблуждались люди, не являющиеся выходцами из постсоветского пространства и, следовательно, не искушенные в тонкостях восточной политики, где, как правило, говорят одно, думают другое, а делают третье. Или не делают вообще ничего, уже через пять минут забыв, о чем они говорили» (Ник Старр. «В Украине бушуют локальные экономические войны». Рубрика «Рынок». – «2000: Держава», № 25 (371), 22-28.06.07, с. 5).

Подобную резко негативную экспрессию приобретают фразеологические инновации, принадлежащие, казалось бы, советскому прошлому. Так, в словарных материалах В. М. Мокиенко зафиксирована фразеологическая инновация **убийцы в белых халатах** с пометами *Полит. устар.* и со значением ‘Врачи’. Далее следует соответствующий комментарий, благодаря которому становится понятным возникновение словарной пометы *устар.*: “Этот перифразистический ярлык “Правда” от 13 января 1953 года приклеила группе виднейших врачей (большинство из которых были евреями), лечивших кремлевскую верхушку. Они, якобы, намеревались убить Сталина и других вождей. Заговор был раскрыт врачом Лидией Тимашук, награжденной за это орденом Ленина. 3 апреля того же года, уже после смерти Сталина, “Правда” сообщила, что врачи, как оказалось, были оклеветаны и их освободили (за исключением двух, забитых насмерть при допросах)” [5, 127]. На страницах современной русскоязычной прессы Украины мы наблюдаем возвращение этого устойчивого сочетания в том же значении и, к сожалению, по отношению к современным украинским медикам: “Первый выпуск был посвящен халатности врачей, в том числе приводящей к летальному исходу. Авторы решили сразу же хорошенько выплакаться вместе с телезрителями. Первая же героиня рассказала, как ее дочь умерла от пневмонии, причем происходило это в больничном коридоре. Не менее трагическую историю об убийцах в белых халатах поведала вторая женщина, при этом в студии она не присутствовала, как пояснил ведущий, из-за того, что ее “запугивают”. Но сюжет с ее историей все-таки показали, и потому смысл запугивания остался непонятен” (Андрей Крикунов. “Слезоточивый эфир”. Рубрика “Экспертиза”. – “2000: Держава”, № 35 (666), 30.08-5.09.13, с. 7). Отрицательная экспрессия в данном случае несомненна, однако характерен именно этот перенос фразеологической инновации из темного прошлого в такое же, как выяснилось в ходе известной телевизионной передачи “Касается каждого” (“Стосується кожного”), безысходное настоящее.

Как уже было отмечено выше, в качестве фразеологических инноваций часто фигурируют термины, пришедшие в публицистические тексты из медицины. Они, естественно, приобретают новое значение, функционируют в газетных материалах, посвященных хозяйственным проблемам Украины и, в частности, ее столицы. Следует отметить, что в подобных случаях возникает

не столько отрицательная, сколько ироническая экспрессия: «Дорожные службы обещают начать асфальтирование дорог с апреля, когда потеплеет, а пока использовать только **временные пломбы**» из холодного асфальта. Но ям и выбоин так много, что заделать все не успевают. Чтобы хоть как-то предупредить водителей об опасности, по всему городу стали развешивать знаки «Дорожные работы» (Дмитрий Дерий. «Вместо дорожных знаков – ограничение скорости». Рубрика «А в это время». – «Комсомольская правда в Украине. Киевский выпуск», № 26 (4212/25707), 6.12.13, с. 6). Аналогичный пример, осложненный пояснениями медицинского термина **сиамские близнецы** непосредственно в газетном контексте: «Главным источником роскоши в Украине стала **теневая экономика** с ее **«сиамским близнецом» – коррупцией**. Преодоление этих двух явлений повлечет за собой снижение показного сверхпотребления» (Константин Матвиенко. «Доходная часть». Рубрика «Пятая колонка». – «Известия в Украине» Ю № 92-93/1555-56/2859-600, 1.06.12, с. 2).

Военный термин в газетном материале может трансформироваться в сугубо бытовое устойчивое сочетание с резко негативной экспрессией: «**Мосты, высотки и дороги выбрасывают киевлян из их жилищ. Народ, понятное дело, сопротивляется – боится оказаться в страшной дыре под названием «маневренный фонд» или получить квартиру на отшибе**» (Екатерина Фонтаний. «Тотальное изгнание». Рубрика «Жертвы строек». – «Сегодня», № 160 (2699), 20.07.07, с. 9).

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, экспрессивность является одной из самых интересных лингвистических категорий для различного рода исследований. В частности, экспрессивность фразеологических инноваций в современной русскоязычной публицистике проявляется в основном на уровне речи. В том случае, когда подобные устойчивые сочетания становятся принадлежностью языка, их экспрессивность становится, казалось бы, постоянной. Однако при индивидуально-авторском использовании фразеологических инноваций экспрессивность, в зависимости от общей экспрессивной направленности газетных контекстов, может соответствующим образом меняться, иногда самым неожиданным образом. В этом аспекте представляется перспективным изучение языковой и речевой экспрессии в современной публицистике.

Список использованных источников

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: учебник для вузов. – 6-е изд. / И. В. Арнольд. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 302 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностранной лит., 1961. – 394 с.
3. Литвин Ф. А. Многозначность слова в языке и речи / Ф. А. Литвин. – М.: Высшая школа, 1984. – 120 с.
4. Лукьянова Н. А. О семантике и типах экспрессивных лексических единиц // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск, 1979. – Вып. 8. – С. 20-27.
5. Мокиенко В. М. Новая русская фразеология / В. М. Мокиенко. – Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2003. – 168 с.
6. Остин Джон. Избранное / Джон Остин. – М.: Идея - Пресс. Дом интеллектуальной книги, 1999. – 332 с.
7. Стернин И. А. Социальные факторы и публицистический дискурс / И. А. Стернин // Массовая культура на рубеже XX-XXI веков: Человек и его дискурс: Сб. научн. трудов. – М.: Наука, 2003. – С. 148-158.
8. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе русского языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 188 с.
9. Якобсон Р. Язык и бессознательное / Р. Якобсон. – М.: Гросис, 1996. – 248 с.

Summary. The article deals with the analysis of the linguistic category of the expression as a phenomenon of the language and speech in the modern Russian press of Ukraine.

Key words: expression, languages, speech, Russian press of Ukraine.

ВІДПРИКМЕТНИКОВІ ПРИСЛІВНИКИ В УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТАХ

У статті за матеріалами діалектних лексикографічних видань і власними дослідженнями проаналізовано відприкметникові прислівники, утворені від якісних і відносних прикметників, зафіксовані в українських діалектах, охарактеризовано їхню семантико-словотвірну структуру.

Ключові слова: *адвербіалізація, відприкметникові утворення, прислівник, адвербіатив, діалект.*

Сучасна гуманітарна парадигма з акцентом на антропоцентризмі визначає специфіку гуманітарного знання, яка зумовлена особливістю усвідомлення духовного та культурного надбання народу, частиною якого є діалектна мова, що виражає культурну ідентичність її носія, сприяє усвідомленню своєї унікальності, самотності та неповторності.

Складовою української діалектної лінгвальної системи є морфологічна, у якій функціонує одна з унікальних самостійних незмінних частин мови, для якої характерна морфологічна безкатегорійність і незмінність та абсолютна периферійність [1, 299].

Як специфічний клас самостійних слів прислівник здавна був у полі зору вчених, які розглядали процеси його становлення, семантико-словотвірну структуру адвербіативів, загалом явище адвербіалізації в українській мові, досліджували прислівники різних семантичних груп, зокрема місця та часу, характеризували прислівникову систему різних періодів розвитку мови (Й. Андерш, С. Бевзенко, О. Безпояско, П. Білоусенко, М. Вербовий, А. Висоцький, І. Вихованець, К. Городенська, Л. Гумецька, І. Даценко, В. Дем'янчук, Т. Довга, І. Мариненко, Т. Ніколашина, В. Німчук, В. Русанівський, С. Самойленко, І. Уздиган, В. Франчук, Г. Ярун та ін.). Проблеми функціонування прислівників у різних територіально-мовних утвореннях, насамперед у говорах південно-західного, рідше – північноукраїнського наріччя висвітлено в працях О. Брошняк (Пискач), Ю. Громіка, І. Джочки, О. Захарків, М. Леонової, П. Лизанця, Т. Назарової, В. Німчука, І. Ощипко, І. Пагірі, Н. Прилипко, Т. Розумик та ін. Водночас загального аналізу сучасних діалектних відприкметникових прислівників не здійснено, що й зумовлює актуальність нашого дослідження. Мета розвідки – проаналізувати відприкметникові адвербіативи, зафіксовані в українських діалектах.

Прислівникова система української мови, яка сформувалась упродовж історії її розвитку, постала на основі іменних частин мови, тому виділяють відіменникові, відприкметникові, відзайменникові та відчислівникові адвербіативи [3]. Відіменна, зокрема відприкметникова адвербіалізація, – явище давнє, сягає ще праслов'янської доби, є засобом поповнення складу прислівників [3, 345]. Відад'єктивні утворення у складі прислівників становлять основний фонд. На думку М. Галюк, це зумовлено категоріальною близькістю прислівника до прикметника, оскільки обидві частини мови, виступаючи в первинному значенні, виражають ознаку предмета, дії або стану; творять ступені порівняння; за допомогою суфіксально-префіксального способу утворюють похідні для вираження суб'єктивної оцінки [2].

Основною базою поповнення класу прислівників в українській, як і в усіх слов'янських мовах, була адвербіалізація безприйменникових прикметникових форм і прийменниково-відмінкових конструкцій [3, 373-374], що відзначаємо і в діалектах, тому відприкметниковий тип адвербіалізації є найпродуктивнішим. Він ґрунтується на здатності прикметника переміститися з позиції присубстантивного другорядного залежного члена в позицію означального прислівника [1, 317].

Унаслідок морфологічної відприкметникової адвербіалізації утворилася велика група означальних прислівників, домінанту якої становлять адвербіативи із суфіксом -о¹ [1, 317], який із часом поширився і на історично м'які основи [3, 375]. Зауважимо, що в українських діалектах, як засвідчила вибірка матеріалів із лексикографічних видань і власні спостереження, найпоширенішою є група прислівників способу дії, утворених від якісних прикметників за допомогою суфікса -о² (вони становлять більше 75 % серед відприкметникових утворень), які водночас зберігають фонетичні та акцентні властивості, притаманні тому чи іншому говірковому утворенню, засвідчують лексичне багатство діалектного мовлення: *гiсно* 'гарно, красиво' (СПГ, 54), *жудко* 'брудко' (СПГ, 74), *шiбно* 'швидко' (СПГ, 70), *маркiтно, муркiтно* 'сумно, досадно' (СССП, 42), *го'пасно* 'небезпечно' (ГІУ, 250), *с'ламно* 'славно, добре' (ГІУ, 257), *дамно* 'давно' (Чабаненко, 261), *бiзiвно* 'напевно, переконливо, сміливо' (Піпаш, 13), *живо* 'швидко' (Лесюк, 99), *глiйко* 'мокро, м'яко' (Лесюк, 35), *обрiдно* 'рідко' (СБГ, 354), *иг'ешно* 'прудко, спритно, швидко' (Сабадош, 136), *курто* 'коротко' (Сабадош, 156), *чеперiто* 'кривогого' (Сабадош, 414), *дзiндзюрiсто* 'гарно, пишно'

(Шило, 108), *рѣвно* 'сильно, дуже' (СБГ, 452), *тѣньго* 'дуже; сильно' (Шило, 251), *хѳвско* 'слизько' (Шило, 267), *квасно* 'кисло' (Турчин, 138), *кѳлно* 'брудно, грязько' (Сагаровський, 161), *фѳтко* (*хѳтко*) 'швидко, скоро' (ГГ, 28), *вѳлно* 'багато' (ГГ, 34), *тѳго* 'важко, скрутно' (Неґрич, 170), *кѳжко* (*кѳшко*) 'важко' (Неґрич, 91). Водночас зауважимо, що в східнополіських говірках, для яких притаманне явище акання, відзначено формант **-а** (напр., *абрѳтна* 'назад' (СССП, 15), *дрѳга* 'трусько' (СССП, 28)), у наддністрянських у результаті укання – **-у** (*мѳцну* 'міцно; сильно' (Шило, 177)), а в лемківській говірці – **-і**, зрідка – **-и**: *делѳкатні* 'делікатно' (Турчин, 80), *докладні* 'докладно, повно, ґрунтовно, вичерпно' (Турчин, 86), *смачні* 'смачно' (Турчин, 295), *смішні* 'смішно' (Турчин, 296), *скори* 'скоро, швидко' (Турчин, 293) та ін.

Менш поширені в сучасній українській мові означальні прислівники із суфіксом **-е**³, що співвідносяться з прикметниками середнього роду називного-знахідного відмінка однини [1, 317; 3, 374], кількість яких у процесі розвитку мови поступово зростала, досягнувши вершини в XVII ст., але потім більшість таких утворень вийшла з ужитку. На жодному етапі історії мови вони не були панівними, і здебільшого вживалися одні й ті ж слова то з **-о**, то з **-е** [3, 378]. Цю думку підтверджують і діалектні дані, оскільки утворення з формантом **-е** функціонують у говірках лише спорадично: *окрѳме* 'окремо' (Сабадош, 214), *страшнѳ* 'дуже, надто' (СБГ, 526), *осѳбно* 'окремо, осібно' (Турчин, 221), *сердѳчне* 'доброчесно' (СЗГ, II, 141), *нищѳмне* 'пісно, нежирно' (СПГ, 137), *навмируѳце* 'наповал' (СПГ, 131), 'віщуючи смерть' (Чабаненко, II, 306). Зауважимо, що подекуди в говірках функціонують обидві форми (*сѳльне* 'дуже' – *сѳлно* 'дуже багато, рясно' (СБГ, 485); *харашѳ*, *харашѳ* 'добре' (СССП, 67))⁴.

Прикметникам властива найбільша лексико-семантична співвіднесеність із похідними від них прислівниками. Це означає, що лексичне значення будь-якого якісного прикметника може виражати означальний прислівник [1, 318]. У діалектних лексикографічних працях спостерігаємо наявність як прикметників, так і похідних від них і семантично ідентичних прислівників, утворених за допомогою форманта **-о**, що свідчить про їхній безпосередній семантико-словотвірний зв'язок (*святѳшний* 'святковий' – *святѳшно* 'святково' (СБГ, 481); *снѳський* 'дуже подібний, точний (точнісінький)' – *снѳсько* 'точно, точнісінько' (СБГ, 504); *урѳзний* '1. Завзятий; 2. Згуртований, дружний' (СБГ, 570) – *урѳзно* 'злагоджено, дружно працювати' (СБГ, 570); *фацѳрний* '1. Брудний, неакуратний; 2. Неброякісно, недбало виконана робота' – *фацѳрно* 'неакуратно, аби-як' (СБГ, 585); *хѳрний* 'чистий, охайний, акуратний' – *хѳрно* 'чисто, охайно' (СБГ, 610); *ховзкий* 'слизький, ковзкий' – *ховзко* 'слизько' (СБГ, 613); *бившѳжний* 'який має достаток, заможний' – *бившѳжно* 'заможно' (Сабадош, 23), *красевѳнни* 'дуже гарний' – *красевѳнно* 'дуже гарно' (СССП, 37) та ін. Окрім того, у деяких діалектних словниках навіть не наведено значення прислівника, а подано тільки позначку «присл. до...» (*гѳмішний* 'спесивий, ехидний, фальшивий, лукавий, хитруватий' – *гѳмішно* 'присл. до гѳмішний' (Сабадош, 44); *ганьбовѳтый* 'доволі непристойний, негідний' – *ганьбовѳто* 'присл. до ганьбовѳтый' (Сабадош, 45); *голослѳвий* 'голосний' (Сабадош, 50) – *голослѳво* 'присл. до голослѳвий' (Сабадош, 50), *бѳблѳватый* 'подібний на вигляд до баби' – *бѳблѳовато* 'присл. до бѳблѳоватый' (Сабадош, 18) та ін.). Водночас спостерігаємо процеси звуження семантики (напр., *гѳдый* '1) дозволений, 2) скоромний' – *гѳдно* 'можна, дозволено' (Сабадош, 53), *сумний* '1. Сірий, невиразний (про колір); 2. Темний' – *сѳмно* 'темно, не видно' (СБГ, 533) тощо) чи її зміни (напр., *чудний* '1. Страшний, худий; 2. Брудний, занехаяний' – *чѳдно* 'прикро' (СБГ, 651); *тѳньгий*, *тѳньгий* '1. Повний, товстий; 2. Кременезний; 3. Великий' – *тѳньго*, *тѳньго* '1. Дуже сильно; 2. Багато' (СБГ, 542); *сѳтний* 'задоволений' – *сѳтно* 'добре, зі смаком' (СБГ, 488) та ін.).

Окрему групу відприкметникових морфологізованих прислівників становлять ті, що утворилися зі сполук прийменників і різних форм субстантивованих прикметників. Залежно від типу вихідних родово-відмінкових форм субстантивованих прикметників ці прислівники поділяють на кілька груп [1, 318; 3, 381]: 1) прислівники, співвідносні зі субстантивованими прикметниками чоловічого-середнього роду однини у формі родового відмінка з прийменниками **з/с**, **за**, **до**; 2) прислівники, співвідносні зі субстантивованими прикметниками середнього роду однини у формі знахідного відмінка, що поєднується з прийменниками **в**, **за**, **на**; 3) прислівники, співвідносні зі субстантивованими прикметниками чоловічого-середнього роду однини у формі місцевого відмінка або відчислівниковими прикметниками у формі знахідного відмінка, що поєднується з прийменником **по**; 4) прислівники, співвідносні зі субстантивованими прикметниками чоловічого-середнього роду однини у формі місцевого відмінка, поєданого з прийменниками **в**, **на**. В українських діалектах відзначаємо найбільше утворень першої групи, причому спостерігаємо збільшення кількості префіксів, їхню варіативність, а також виразні фонетичні та акцентуаційні особливості (напр., *дѳгола* '1) з повністю оголеним тілом, 2) з повністю обстриженою головою' (Сабадош, 69), *дѳпузна* 'допізна' (Сабадош, 73), *зпотѳха* 'потихеньку' (ГГ, 83), *згѳста* 'доволі часто, нерідко' (Піпаш, 68), *згѳла* 'зовсім, повністю' (СЗГ, I, 185), *зчѳста* 'часто' (Лесюк, 101), *здѳлеку* 'здаля; з інших місць' (Піпаш, 68), *змалѳнѳку* 'змалку' (СЗГ, I, 191), *з давѳн-давѳна* 'здав-

на' (ГГ, 82), *издáleка, издáleку* 'з далекої відстані, здалеку' (Сабадош, 132), 'здалека', 'здалеку, з далеких країв' (Лесюк, 71), *иззáгоряча* 'згарячу, відразу' (Сабадош, 132), *изпóвня* 'уповні (про місяць)' (ГГ, 85), *удмáла* 'змалку' (Сабадош, 369), *бiзмáлу* 'майже' (Чабаненко, І, 83), *завиднá* 'поки ще видно' (СЗГ, І, 162), *зámолiду* 'замолоду, в юні роки' (Піпаш, 62), 'від глухості, через глухість' (Сагаровський, 139), *пóпiзна* 'досить пізно' (СЗГ, ІІ, 72). Серед другої групи відзначаємо функціонування адвербіативів із префіксом *на-*: *нáбосо* 'на босу ногу' (Сабадош, 179), *нáквасно* 'з кислим смаком' (Сабадош, 186), *нáкiвiлно* 'гордовито' (Сабадош, 187), *нáсиньо* 'у синій колір, синьо' (Сабадош, 195), *нáскоро* 'нашвидку, квапливо; швидше' (Сабадош, 196), *нáдрiбно* 'на малі куски, шматки' (ГГ, 129), *накриво* 'нерівно, криво' (Турчин, 189), *нахуткú* 'нашвидку, наспіх' (СССП, 45) тощо. Отже, адвербіативи двох зазначених вище груп – утворення від якісних прикметників. Третя група представлена прислівниками, утвореними як від якісних (*помалéньку* 'повільно' (СЗГ, ІІ, 69), *помáли, помалéнькi* 'поволі' (ГГ, 154), *полéгкi (полéхкi)* 'злегка' (ГГ, 153), *по-простú* 'по-простому' (СЗГ, ІІ, 73), *потихы* 'потиху' (Турчин, 255), *потiхы* 'тихенько, без шуму, нечутно; не поспішаючи, повільно' (Сабадош, 268), *потiхенькы* 'т. с.' (Сабадош, 268), *потiх'у* 'потиху, потихеньку' (Піпаш, 152), *пóдалекi* 'здадеку' (Лесюк, 114)), так і від відносних прикметників: *по-жидúськы* 'взаємовигідно; незграбно' (Сабадош, 244), *по-лéгiнськы* 'по-парубоцькому' (Сабадош, 251), *по-нэсьцьы* 'по-собачому; негідно, непристойно' (Сабадош, 258), *по-бáбськы* 'робити що-небудь так, як старі жінки' (СЗГ, ІІ, 57), *по-подвóрному* 'використовуючи прізвиська, а не офіційні імена та прізвища' (СЗГ, ІІ, 73), *по-рúську* 'по-російськи' (СЗГ, ІІ, 75), *по-телицькы* 'так, як заведено у с. Тиличі' (Турчин, 255), *по-руснацькы* 'по-русинському', *по-рúськы* 'т. с.' (Сабадош, 263)). Четверта група прислівників у діалектних лексикографічних виданнях представлена лише спорадично: *úпорожня* 'порожняком' (Сабадош, 383), *впорожнi* 'з порожніми відрами' (СЗГ, І, 76), *впувнi* 'з відрами повними води' (СЗГ, І, 76), *уповнi* 'із повним посудом' (Піпаш, 202) тощо.

Отже, відприкметникові адвербіативи – основне джерело поповнення діалектних прислівників у сучасних говірках, кількість яких постійно зростає завдяки багатству лексичної діалектної системи. Вони зберігають здебільшого безпосередній семантичний зв'язок із твірними словами, характеризуються виразними фонетичними властивостями, відзначаються специфічними словотвірними особливостями та активністю функціонування з перевагою в говірковому мовленні адвербіативів, утворених від безприйменникових прикметникових форм. Серед відад'єктивних діалектних утворень, похідних як від якісних, так і від відносних прикметників, переважають адвербіативи зі значенням способу дії (98 % від усіх зафіксованих). Спорадично прислівники, похідні від якісних прикметників, можуть виражати значення часу. Крім того, усі прислівники, похідні від відносних прикметників, утворені префіксально-суфіксальним способом, тому у своїй словотвірній структурі мають префікс *по-* та суфікси *-ому, -и (-ы)*.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні інших груп адвербіативів в українських діалектах, з'ясуванні їхньої семантико-словотвірної структури, генези, особливостей функціонування.

Примітки

- ¹ Про походження прислівників на -о див.: Бевзенко С. П. З історії коментарів до українського словотвору. Прислівник / С. П. Бевзенко // Наукові записки Ужгородського університету. – Т. 37. – 1959. – С. 40–45; Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за заг. ред. О. С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 208; Галкина-Федорук Е. М. Наречие в современном русском языке / Е. М. Галкина-Федорук. – М., 1939. – С. 43; Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М.: Просвещение, 1956. – С. 98–115 та ін.
- ² Про відприкметниковий словотвір в українській мові див.: Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.
- ³ Про походження прислівників на -е див.: Німчук В. В. Прислівник / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / ред. кол. В. В. Німчук, А. П. Грищенко та ін. – К.: Наук. думка, 1978. – С. 378.
- ⁴ Діалектні адвербіативи із суфіксом -о, які містять зменшено-пестливі та згрубілі суфікси, а також прислівники із суфіксом -е у формі компаратива та суперлатива будуть предметом наступних наукових розвідок.

Список скорочень джерел

- ГГ   Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- ГГУ   Говірки історичної Уманщини і суміжних земель: монографія / [Г. Г. Березовська, І. І. Кривошея, Т. М. Тищенко]; за ред. Т. М. Тищенко. – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – 259 с.
- Лесюк   Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ: Видавництво «Нова зоря», 2008. – 328 с.

- Неґрич Неґрич М. Скарби гуцульського говору: Березові / Микола Неґрич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
- Піпаш Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
- Сабадош Сабадош Іван. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 400 с.
- Сагаровський Сагаровський А. А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). – Вип. 1. А – Об'ясняється / А. А. Сагаровський. – ОВВ НМЦ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – 296 с.
- СВГ Словник буковинських говірок / за заг. ред Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
- СЗГ Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2-х тт. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2004.
- СПГ Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
- СССП Лисенко П. С. Словник середнього і східного Полісся / П. С. Лисенко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 72 с.
- Турчин Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Д. Турчин. – Львів : Українська академія друкарства, 2011. – 384 с.
- Чабаненко Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Т. 1–4. – Запоріжжя, 1992.
- Шило Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 288 с.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська / за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
2. Галюк М. Словотвірна семантика прислівників, мотивованих відносними прикметниками / Маріанна Галюк // Українські студії. – 2007–2008. – № 8–9. – С. 118–125.
3. Німчук В. В. Прислівник / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / ред. кол. В. В. Німчук, А. П. Грищенко та ін. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 342–412.

Summary. In the article after materials of dialectal lexicographic editions and own researches and own researches from qualitsve and relative adjectives and fixed in the Ukrainian dialects are analysed, their semantic-word-formation structure is described.

Key words: *adverbialization, vidpryketnykovi formations, adverb, adverbialive, dialect.*

УДК 811.161.2'373.7:008

Н.Ф. Грозян

СОМАТИЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У ТВОРАХ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

У статті аналізуються семантичні й лінгвокультурологічні особливості соматичних фразеологізмів з компонентами нога, рука, око у творах Михайла Коцюбинського

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, соматизм, партонім, твори Михайла Коцюбинського, рука, нога, око.*

Фразеологічний пласт чи не найяскравіше демонструє національно-культурні особливості мовної системи. У мовознавчих студіях останніх років з позицій антропоцентризму й когнітивізму при дослідженні семантики мовних одиниць і категоризації світу важливим чинником виступає людський фактор, що активно репрезентується в мові за допомогою знаків вторинної номінації – фразеологічних одиниць (ФО). Фразеологія, як зауважує В. Жайворонок, – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості

соціуму, а з другого – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету [3, 33]. Відтак у лінгвістичній літературі утвердилася думка про те, що фразеологічна система відображає культурно-національну специфіку народу, а ФО є джерелом не лише мовної, але й культурної інформації. У сучасному мовознавстві сьогодні по-новому висвітлюються питання утворення та функціонування фразеологізмів, їх національної специфіки тощо. Особливий інтерес становлять ті ФО, що найяскравіше відбивають народний менталітет, традиції та вірування того чи іншого етносу, за якими навіть закріпилася спеціальна назва – етнофраземи (В. Телія). До таких одиниць належать фразеологізми із компонентами-соматизмами. У роботах вітчизняних і зарубіжних учених (М. Алефіренка, І. Голубовської, М. Горди, О. Каракуці, М. Ковшової, О. Левченко, В. Маслової, В. Мокієнка, О. Селіванової, Л. Скрипник, В. Ужченка, О. Тараненка, І. Тимченко та ін.) розглядалися проблеми у сфері соматичної фразеології. Сучасні студії з окресленої проблеми засвідчують невичерпні можливості обраного об'єкта дослідження, дають підґрунтя для більш системної лінгвокультурно-антропологічної концепції тіла, його нового осмислення в науковій парадигмі.

Мета статті – охарактеризувати семантичні, лінгвокультурологічні особливості соматичних фразеологізмів з компонентами *нога, рука, око* у прозі Михайла Коцюбинського (на матеріалі творів: Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.1. – 1979. – 317 с.; Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.2. – 1979. – 287 с.).

Мовний світ митця художнього слова Михайла Коцюбинського неодноразово був предметом дослідження багатьох науковців, проте соматична фразеологія залишилася поза увагою вчених. У пропонованій статті під *соматичним* (від грец. *soma* – тіло) розуміємо термін, що «використовують для позначення різноманітних явищ в організмі, пов'язаних з тілом, а не психікою» [8, 638]. Сьогодні проблеми тілесності в полі зору широкого кола наук, що окреслюють людське тіло в різних соціальних вимірах [2; 4]. Безперечно, у центрі Всесвіту знаходиться Людина, що з раннього дитинства формує в собі особливе національне світобачення (картину світу), специфічну емоційну систему, яка відображається в мові, бо «кожна людина дивиться на світ через призму своїх бажань, емоцій, почуттів» [7, 261]. На відміну від природничих і деяких гуманітарних наук, лінгвістику цікавить не тіло людини як фізичний чи біологічний об'єкт, а семіотична концептуалізація тіла і його частин, тобто те, як тіло людини та його частини представлені у звичайній мові й мові тіла, причому не з точки зору спеціаліста-вченого, а з точки зору звичайної, «наївної» людини [1, 78]. Систематизація соматичної фразеології дає уявлення про те, як носії української культури осмислюють довкілля, проектуючи на світобудову структуру свого тіла та функції його частин. Про це наочно свідчать ФО з компонентами-соматизмами, які вжиті у творах Михайла Коцюбинського.

Соматизм *рука* означає одну із двох верхніх кінцівок людини від плеча до кінцівок пальців. Він є компонентом ФО в основному на основі функцій, що виконує ця частина тіла. Широкий спектр значень мають фразеологізми, ужиті в прозі Михайла Коцюбинського із соматизмом *рука* та її партоніми.

Рука уособлює допомогу, підтримку, добре ставлення до когось. Відсутність рук сприймається як безпомічність. Наприклад : *Сулейман дуже зрадив, діставши чотки, – без них він був як без рук* [6, 138]. Дії або рухи в поєднанні з соматизмом *рука* пов'язані з результативністю / безрезультативністю діяльності, невмінням / вмінням скористатися чимось. Наприклад : *А я й забув! – осміхнувся прикро Семен. – Невже оце мені й не їхати?.. Як? Щоб я випустив з рук таку оказію?* [5, 130]. Функція рук як знаряддя дії мотивована у фраземі-клятві з соматизмом *рука* : *Хіба б мені руки б повсихали, щоб я не витягла тебе за коси прилюдно з моєї хати!* [5, 71].

Сценарій невтомної, копіткої праці асоціюється зі стихією *вогню, жару* у фразеологічній одиниці: [аж] *горить (кипить) у руках (під руками)* [СФУМ, с. 161]. Виконується, здійснюється і т. ін. швидко й успішно. Наприклад : *Баби мостили стіни, Семен пошив покрівлю – робота кипіла, горіла в руках* [5, 130]; *Поки бряжчали ще тітчині карбованці, було й за холодну воду не візьметься, – думали, на віки зледащіє людина, а то так зразу запалився до роботи, що аж горить йому з-під рук* [5, 309].

Неробство в українських фразеологізмах пов'язується із стереотипом білих рук, що представлено у творах Михайла Коцюбинського : *Розбити пута, що від віку сковують білі, неробчі руки, скинути полуду з очей і чесно та сміливо звернути скривдженим те, що до їх належить* [5, 161]. ФО із компонентом *рука* експлікують сприйняття цього соматизму як органу биття. Наприклад : *Йому [Максиму] аж руки свербіли до бійки, а слина так летіла з рота за кожним словом* [5, 41]. *Руки* є складниками жестових ФО, що позначають стан бездіяльності, збайдужілості. Наприклад : *З натури нечепурна, неохайна, Олександра зовсім опустила руки* [5, 34].

Соматизм *палець* як одна із віддалених один від одного рухомих кінцівок кисті утворює фразеологізм на основі своїх анатомічних ознак. Наприклад, окремість розташування: *як па-*

лець. Без сім'ї, без рідних, без близьких і т. ін. [СФУМ, 481]. Наприклад : *Адже самі знаєте, як погано, коли чоловік один, як палець...* [5, 49]. Трапляються у творах Михайла Коцюбинського жестові фразеологізми з партонімом *палець*. Наприклад: *Чи мав я хоч одну чисту радість, чи хоч раз почув задоволення од сповнення краших, людських обов'язків, хоч пальцем, наприклад, кивнув для того, або в тій темній безодні, яка недавно мало не поглинуло мене, хоч трохи розвиднилось?* [5, 263]. Псевдомотивованими та референційно парадоксальними можна вважати ФО *хоч виколупай з пальця*. Дістати що-небудь невідомо звідки або будь-якою ціною [СФУМ, с. 74]. Наприклад : *Хоч виколупай з пальця, а дай!..* [5, 96].

Партонім *плече* – це частина тулуба від шиї до руки. *Плечі* є складниками ФО, що позначають почуття страху, хвилювання. Наприклад : *Він [Йон] ніколи не сумнівався в існуванні відьом на світі, і тепер мороз хапав його за плечі од одної думки, що його рідна донька – відьма* [5, 274].

Функціональна спроможність *ніг* асоціюється з упевненістю, самостійністю людини, її матеріальним і соціальним становищем. Наприклад : *Гнат став на ноги, зробився хазяїном* [5, 76]; *За чотири роки служби склав він сто п'ятдесят карбованців; на ці гроші купить він собі ґрунт, що за три сотні продає пан Янковський такий в їх селі (катеринку, може, позичить Роман, а п'ятдесят пан почекає), одружиться з Домною і якимось, дасть бог милосердний, стане на ноги!* [5, 110].

Найбільш представленим у фразеології Михайла Коцюбинського серед партонімів голови людини є орган сприйняття *око*. ФО з компонентом *око* позначають, крім спектру зорового сприйняття, спостережливість, знання, правильну оцінку дійсності, досвідченість, кмітливість. Метафоричні компоненти у зворотах представляють уподібнення в етносвідомості цього партоніма до рухливого предмета : *Очі в неї розбіглися; все їй цікавило у тих не знаних їй істотах* [5, 293]; *Старі правовірні кидали на неї недобрим оком* [6, 154]; *Параскіца могла довго отак просиджувати, упиваючись солодкими, барвистими мріями, але доволі було, щоб око її впало на маленьке, вмазане в стіну дзеркальце – і всі її мрії, все щастя її щезла, мов дим* [6, 271]; *Очі в нього лізли на лоб й обличчя налилось кров'ю* [6, 161].

Уявлення про рухливість *ока* доповнюється в наївно-анатомічній картині етносу враженнями про здатність очей випромінювати світло, що стає експресивним позначенням психоемоційних, рідше фізіологічних станів людини залежно від конотації слів чи спектра знаків вогню, світла. Наприклад : *Теплом розіллалось вино по тілу; в оці блиснув озник... на серці стало легко, в голові ясно, ноги та руки набули силу й рухливість* [5, 247]; – *Ви пам'ятаєте той апарат? – радісно скрикнув він, і вогник блиснув йому в оці, але вмить погас. – Гарна була машина... Отож той апарат і ставсь почасти причиною зміни в мому житті* [5, 259]; *Ч-чорт ого знає! – низав він плечима, і очі в нього горіли, а вуха світилисьна сонці* [6, 140]; *Бліде обличчя світилось у нього, немов при місяці, а очі горіли від згадки* [6, 160]; *Бекірові очі горіли, як дві жаринки, червоні вуха світились, як місяць на сході* [6, 163].

Око людини аналогізується із гострим предметом, що у ФО перетворюються на ознаки пильного, прискіпливого погляду. *Свердли*/ *просвердли* *поглядом*. Пильно, пронизливо дивитися на кого-, що-небудь [СФУМ, 630]. Наприклад : *Всі стали обережними, як на влогах, тільки Мемет кипів і рвався наперед, просвердлюючи жадним оком скелю* [6, 98]; *Послана на кушетці й неторкана постіль особливо ріже око* [6, с. 111]; *Його [Лазаря] обступили, питали, кололи очима* [6, 203]; релевантності поведінки, а також кокетування : *Надворі завірюха, сніг летить в очі, а я сиджу на санках – і ввижається мені вечір теплий з пахощами весняними, з хрущами, з вишником, білим від цвіту рясного, а на перелазі сперлась Марія і грає до мене очима...* [5, 147]; *Вона [Гашіца] здивовано озирнулась на Йона, що, сяючи від поту й задоволення, грав до неї очима та міцно тримав за руку* [5, 237]; – *Віддай!* – змагалась вона [Гашіца] сердитим голосом, хоч очі так і грали до парубка [5, 238].

До відчуттів людини, пов'язаних із подразненням *ока*, апелюють ФО зі значенням певної перешкоди : *Се вже мені десь так бог дав, зняв більма з очей, щоб я других, розумніших та сильніших за себе, навів на стежку* [5, 123]; *Розбити пута, що від віку сковують білі, неробочі руки, скинути полуду з очей і чесно та сміливо звернути скривдженим те, що до їх належить* [5, 161]; – *Бачив я, та мов не бачив, а тепер мені розвинулось, полуда з очей спала...* [5, 302].

Асоціативно мотивовані ФО із компонентом *око*, вжиті у творах Михайла Коцюбинського, також поповнюють концептосферу часу: – *А се що?* – скрикнула вона на всю хату, аж хлопці жажнулися від несподіванки. – *А се що за вигадки? Ще я не діждалася, щоб ти, запанівши, гордував матір'ю мужичкою?! Так ти ж не діждеш, сякий-не-такий сину!..* – *І Наумиха, як оком мигнути, вхопила граматку та вкинула її у піч* [5, 108].

Отже, досліджені фразеологічні одиниці з компонентами *рука*, *нога*, *око* у творах Михайла Коцюбинського дають можливість резюмувати : найважливішу роль у процесах фразеологічної номінації відіграють етнічні стереотипи, що фіксують за частинами тіла людини різні функціональні властивості. Перспективу дослідження визначаємо в подальшому осмисленні й

описанні семантичних і лінгвокультурологічних особливостей соматичних фразеологізмів у всіх творах Михайла Коцюбинського.

Перелік умовних скорочень

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови [уклад.: В.М. Білоноженко та ін.] – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

Список використаних джерел

1. Аркадьев П.М. Семиотическая концептуализация тела и его частей. Признак «форма» / Аркадьев П.М., Крейдлин Г.Е., Летучий А.Б. // Вопросы языкознания. – 2008. – № 6. – С. 78 – 97.
2. Гомілко О. Метафізика тілесності : концепт тіла у філософському дискурсі / Ольга Гомілко. – К. : Наукова думка, 2001. – 340 с.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
4. Косяк В.А. Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції : автореф дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук: спец. 09.00.04. «Філософ. антропологія, філософія культури» / В.А. Косяк. – К., 2006. – 36 с.
5. Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.1. – 1979. – 317 с.
6. Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.2. – 1979. – 287 с.
7. Маслова В.А. Homo lingualis в культурі: Монографія / Маслова В.А. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
8. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних сполучень / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

Summary. This article analysis semantic and lingvoculturological peculiarities of the phraseologisms with somatisms leg, arm, eye in the works of Michael Kotsjubinsky.

Key words: phraseological unit, somatism, paronym, Michael Kotsjubinsky works, arm, leg, eye.

УДК: 811.161.2' 373

Н.В. Гудима

ФУНКЦІОНУВАННЯ СПОРТИВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ ПРОЗИ

У статті виявлено й обґрунтовано особливості вживання та функціонування іншомовних спортивних термінів у мові української постмодерністської прози (на матеріалі творів Л. Дереша, С. Жадана та І. Карпи). Виокремлено лексико-семантичну класифікацію запозичених лексем у складі задекларованої тематичної групи. Визначено структурність іншомовної спортивної термінології.

Ключові слова: спортивна термінологія, запозичення, лексико-семантична класифікація, склад, вживання, функціонування, постмодерністська проза.

Лексика української постмодерністської прози становить струнку і надзвичайно розгалужену систему. Дослідженню піддавалися різні лексичні прошарки. Та незважаючи на підвищений інтерес лінгвістів до вивчення лексичного складу української постмодерністської прози, малодослідженою підсистемою залишається спортивна термінологія. Хоча на сьогодні є низка наукових досліджень присвячених розвитку української спортивної термінології, зокрема, праці С.П. Гриценко, М.П. Кочергана, Г.В. Кьорян, О.А. Лисенко, І.І. Огієнка, М.М. Паночка, С.Ю. Рижикової, Я.Б. Рудницького, В.П. Сімонок, О.В. Степанюк, О.А. Стишова, С.А. Федорець, Ю.В. Цимбалюка та ін.

Різномічне вивчення українських спортивних термінів важливе, перш за все, для розвитку загальної теоретичної моделі функціонування мови, специфіки вживання її лексичного запасу.

Тому метою нашої статті є виявити й обґрунтувати особливості вживання та функціонування українських спортивних термінів, зокрема чужомовних, їх застосування в мові української постмодерністської прози (на матеріалі творів Л. Дереша, С. Жадана та І. Карпи).

Виокреслення сучасного спортивного термінотворення неможливе без урахування багатьох чинників. Зокрема, варто враховувати той факт, що значна кількість спортивних термінів є іншомовними.

Спортивна лексика запозичується найчастіше з тієї мови, де започатковано той чи той вид спорту. Запозичення зумовлюється як лінгвістичними, так і позалінгвістичними причинами. Так, С.А. Федорець до *інтралінгвальних* причин запозичування відносить:

- відсутність відповідних еквівалентів в українській мові для найменування нових понять, важливість для мови реципієнта іншомовних слів, пов'язаних із необхідністю номінування нових явищ;

- прагнення до ліквідації полісемії й омонімії у термінології, потреба уточнити й деталізувати відповідне поняття, диференціювати семантичні відтінки, закріпивши їх за різними словами;

- функціонування в мові запозичених раніше структурно однотипних слів;

- потенційні можливості іншомовних слів, що сприяють безболісному входженню їх до лексико-граматичної системи мови-реципієнта (словотвірна активність, здатність до словозміни тощо);

- інтернаціональний характер запозичених спортивних термінів.

До *екстралінгвальних* причин запозичування дослідник відносить такі:

- суспільно-політичні й культурно-економічні зв'язки між народами;

- швидко зростаюча популярність спортивних ігор та інших видів спорту у країнах Європи

[6].

До спортивної лексики української постмодерністської прози ввійшли назви нових видів спорту, спортивного інвентаря та похідні від них назви спортсменів, етапів змагань, спортивних стилів, прийомів, амплуа тощо. Іншомовні спортивні елементи проникають до української мови різними шляхами: шляхом усного запозичення іншомовної лексики – через мовний контакт та писемним шляхом – через пресу, переклади книг про спорт, через посібники зі спорту. Власне термін „спорт” походить із англійської мови. Основна група запозичень у спортивній термінології з'явилася в українській мові в кінці XIX і в перші роки XX ст.

У подальшому поповнення іншомовними запозиченнями спортивної термінології було не менш значним: запозичувалися слова, які номінували поняття нових видів спорту, частіше за все – інтернаціональні спортивні терміни. Це відповідає загальній тенденції до інтернаціоналізації словникового складу, притаманній розвитку сучасних мов. І останнім часом цей процес не припиняється. У результаті основний фонд іншомовних термінів у цій сфері став складником української спортивної лексики і подальше функціонування цих слів все більше простежується в лексичній системі української мови.

Пропонуємо класифікацію слів іншомовного походження за функціонуванням у тих значеннях, які зафіксовані в текстах українських постмодерністів. Лексикографічною опорою слугували такі словники, як ВТССУМ (уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел : 2005); НСІС (автор Л.І. Шевченко : 2008); СІС, 2006 (уклад. С.П. Бибик, Г.М. Сюта : 2006); СІС, 1985 (ред.-упоряд. О.С. Мельничук : 1985); СІС¹, 2000 (уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута : 2000); СІС², 2000 (уклад. Л.О. Пустовіт : 2000); ССІС, 2007 (уклад. Л.І. Нечволод : 2007); ССІС, 2002 (гол. ред. В.І. Шинкарук : 2002); СУМ (11 т. : 1970-1980); ТСІС, 2008 (автор Л.П. Крисін : 2008); ТСІС, 2006 (уклад. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк : 2006).

Серед запозичень *сфери спорту* виокремлюємо:

а) назви спортивних ігор та змагань: *бадмінтон* (англ.), *баскетбол* (англ.), *бейсбол* (англ.), *бокс* (англ.), *боулінг* (англ.), *волейбол* (англ.), *дайвінг* (англ.), *естафета* (фр. від іт.), *картинг* (англ.), *команда* (фр. від лат.), *кунг-фу* (кит.), *ліга* (фр. від с.-лат.), *матч* (англ.), *пінг-понг* (англ.), *регбі* (англ.), *серфінг* (англ.), *сноуборд* (англ.), *турнір* (нім. від фр.), *фітнес* (англ.), *футбол* (англ.), *хокей* (англ.), *чемпіонат* (фр.), *шахи* (перс.), *шейпінг* (англ.): *Тут така велика зала при муніципалітеті, стільці виносяться і виносяться, так що, маючи бажання, можна влаштувати, що завгодно, наприклад, турнір із боулінгу, стіни міцні, стеля десь далеко вгори, хоча на висоті метрів чотирьох справа наліво над залом нависає вузький місток* [Жадан: „Біг Мак²”, 24];

б) назви спортивного одягу: *футболка* (англ.): *...припадало пилом в шафах із одягом, де лежали светри і футболки...* [Жадан: „ANARCHY...”, 314]. У словотвірного іншомовізму *футболка* (предмет одягу, зазвичай без ґудзиків, коміра та кишень, з короткими рукавами, який закриває тулуб) зневиразнено іншомовне походження, порівн. первісне значення *лексему* футболка – *...припадало пилом в шафах із одягом, де лежали светри і футболки...* [Жадан: „ANARCHY...”, 314];

в) назви спортивного інвентаря: *батут* (фр. від іт.), *велосипед* (фр. від лат.): ...ночували на дахах циркових фургонів, займались сексом на батутах... [Жадан: „Гімн...”, 539];

г) загальні назви спортивних процесів та елементів окремих видів спорту: *бар'єр* (фр.), *гол* (англ.), *пірует* (фр.), *пресинг* (англ.), *ревани* (фр.), *спорт* (англ. від ст.-фр.), *тайм* (англ.), *таймаут* (англ.), *туризм* (фр.), *шеренга* (польськ.): *Бач, якась боротьба, прямо тобі регбі, он і пожежники вже по голові дістали, а тут і тайм закінчується і команди неохоче тягнуться в тунель* [Жадан: „ANARCHY...”, 388];

г) назви осіб, пов'язаних зі спортом: *альпініст* (фр. від лат.), *бойскаут* (англ.), *боксер* (англ.), *велосипедист* (фр. від лат.), *волейболіст* (англ.), *гросмейстер* (нім.), *жокей* (англ.), *капітан* (фр. від лат.), *майстер* (нім. від лат.), *серфінгіст* (англ.), *скейтбордист* (англ.), *сноубордист* (англ.), *спортсмен* (англ.), *спринтер* (англ.) – („...той, хто займається спринтом (біг, перегони чи плавання на короткі дистанції) ” [НСІС, 575]: *От той, що любив фортепіанну музику, скажімо, спринтером був не найкращим* [Карпа: „Супермаркет...”, 163]. Слово *серфінгіст* („людина, яка ковзає на спеціальній дошці на прибийній хвилі”) не зафіксоване у сучасних словниках іншомовних слів.

В українському спортивному називанні фіксуємо, наприклад, чимало запозичень з англійської, німецької та французької мов. Останнім часом з'являється значна кількість азійських назв-термінів. Поява нових видів спорту в нашій країні викликає механічне перенесення з чужих мов і чужих назв, тому актуальною стає проблема перекладу і правопису запозичених термінів. Зокрема, значна кількість номенів з японської мови: *айкідо* (буквально: ай – зустріч, кі – дух, до – майстерність, мистецтво); *кіокушинкай – карате* (буквально: кьоку – досягати, шин – істина, кай – асоціація (школа), кара – порожній, те – руки; *кендо* (буквально: кен – меч і до – майстерність, мистецтво) та ін. З китайської мови: *кунг фу* (буквально: кунг – стиль, заняття і фу – кулак), *ушу* (буквально: у – військовий, бойовий, фехтувальний і шу – майстерність) тощо.

Серед розмаїття нових спортивних слів-запозичень є й такі, що походять з декількох мов. Наприклад, *аквабол* (з лат. мови aqua – вода й англ. ball – м'яч); *скейтотдром* (з англ. skate від skate – кататися, ковзатися і грец. drom від dromos – місце для бігу).

Зафіксовано чимало нових спортивних понять та реалій. Наприклад, *плей-оф* (з англ. мови play-off – завершити, закінчити змагання), *трансфер* (з фр. мови transfert – передача, перенесення від лат. transfero – переносу, переміщую), *драфт* (з англ. draught – складати план (проект), відбирати, виділяти; *дартс* (з англ. darts – метання дротиків), *таргет* (з англ. target – мішень, ціль) та ін.

Специфіка підходу до досліджуваного матеріалу полягає в тому, що походження та особливості функціонування нових українських спортивних термінів у сучасній українській прозі має не тільки лінгвістичні, а й культурологічні аспекти, що викликає безумовний інтерес.

Отже, у проаналізованій тематичній групі лексем іншомовного походження фігурують слова, що давно стали надбанням української лексикографії, та такі, які не зафіксовані лексикографічними джерелами, оскільки є новітніми запозиченнями, хоча більшість із них в українській мові використовуються досить часто. Лексичні запозичення на позначення назв спортивної сфери в сучасних українських художніх текстах мають загальнономовний і термінологічний характер.

Матеріал постмодерністської прози, яка багата на іншомовну лексику, класифікує запозичені слова, що вказує на розширення понятійної структури сучасної української мови.

Список використаних джерел

1. Жадан С. Біг Мак² / Сергій Жадан. – К. : Критика, 2006. – 231 с.
2. Жадан С. Гімн демократичної молоді / Сергій Жадан // Капітал. – Х. : Фоліо, 2007. – С. 401–532.
3. Жадан С. ANARCHY IN THE UKR / Сергій Жадан // Капітал. – Х. : Фоліо, 2007. – С. 231–401.
4. Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно / Ірена Карпа // Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно. – Х. : Книжковий клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2008. – С. 3–199.
5. Паночко М.Н. Украинская спортивная лексика: автореф. дисс... канд. филол. наук / М.Н. Паночко. – К., 1996. – 20 с.
6. Федорець С.А. Англійські запозичення у термінологічній системі „спорт”/ С.А. Федорець // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Х., 1998. – Вип. 1. – С. 78–85.
7. Шевченко Л.І. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Дем'янюк. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.

Summary. The article gives the peculiarities of use and functioning of borrowed sport terms in the language of Ukrainian postmodern prose (based on the works of L. Deresh, S. Zhadan and I. Karpa).

The lexical-semantic classification of borrowed lexemes in the declared thematic group has been singled out. The structure of foreign language sport terminology has been defined.

Key words: *sport terminology, borrowing, lexical-semantic classification, structure, use, functioning, postmodern prose.*

УДК 811.161.2'373:2:821.161.2-3/7.08

Д.В. Гурська

ФУНКЦІОНУВАННЯ БІБЛІЙНИХ ТЕОНІМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ (КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ)

Статтю присвячено дослідженню християнських теонімів з погляду їх стилістичної, прагматичної, лінгвокультурологічної маркованості шляхом компаративного аналізу. Це дало змогу виявити спільні та відмінні денотативні, референтні, конотативні значення зіставляваних номінацій, а також з'ясувати їхнє місце в системі Божих імен загалом.

Ключові слова: *сакральне, онім, теонім, релігійний дискурс, зіставний аналіз.*

Сакральне слово завжди привертало увагу дослідників. Для українських мовознавців актуальними залишаються проблеми функціонування української мови серед інших сакральних мов, питання перекладу богослужбових книг, релігійної літератури, особливості функціонування сакрального у функціональних стилях української мови (співвідношення сакрального з профанним) тощо. Прикметною ознакою сучасної лінгвістики є дослідження сакрального в системі лінгвокогнітивної, лінгвокультурологічної, порівняльно-історичної парадигм. У цьому контексті сакральна онімна лексика не становить винятку: сьогодні їй присвячено низку праць українських мовознавців. Вони аналізують її у функціонально-структурному (І. Бочарова, Ю. Браїлко, Н. Дзюбишина-Мельник, Н. Сологуб та ін.) і лінгвокогнітивному (лінгвокультурологічному) аспектах (Т. Вільчинська, Н. Мех, П. Мацьків, М. Скаб та ін.), з погляду теорії семантичного поля (С. Бібла, Н. Піддубна, Н. Пуряєва, Ю. Осінчук та ін.).

Вивчення теонімів у релігійному дискурсі не так широко запрезентовано в сучасному українському мовознавстві: маємо на сьогодні лише поокремі розвідки.

У зіставному аспекті теоніми Біблії та їх функціонування в українській художній літературі досі не вивчалися, що й визначає актуальність пропонованої статті. У ній теоніми, наявні в релігійному дискурсі, буде розглянуто із застосуванням техніки компаративного аналізу, що дасть змогу глибше пізнати їхню природу, виявити спільні та відмінні денотативні, референтні, конотативні значення зіставляваних номінацій, з'ясувати їхнє місце у системі Божих імен загалом.

Назва *Творець* як одне з імен Бога вербалізує Боже творче начало: *Бо так промовляє Господь, Творець неба. Він той Бог, що землю вформував та її вчинив, і міцно поставив її; не як порожнечу її створив, – на проживання на ній Він її вформував. Я – Господь, і нема більше іншого Бога!* [1, 898]. У релігійному дискурсі згадана лексема позначає також богів-ідолів: *“Який дасть пожиток бовван, що його вирізьбив творець його, і відлив, і вчитель неправди, що творець його мав охоту чинити богів цих німих?”* [1, 1156]. Сучасні українські письменники, вживаючи теонім *Творець*, здебільшого також мають на увазі Першотворця, Бога-Отця, Божественне Начало: *І саме тієї миті хтось, а може, і сам Творець, про чие існування я ніколи не сперечалася, але й подеколи й нетвердо в Нього вірила, нечутним голосом повідомив, що відтепер від мене залишилася тільки моя душа.* [5, 150]. Автори, розуміють теонім *Творець*, як той, що творить: *Ми не станемо вбивати ні тварин, ні людей, бо все – Боже творіння.* [8, 105].

Номінація *Бог-Отець* у біблійному тексті є компонентом Святої Трійці – Бога Отця, Сина і Святого Духа. З огляду на це ця назва є канонічною, яка спирається на давню українську християнську традицію. Українські переклади Біблії Івана Огієнка, Івана Хоменка, Пантелеймона Куліша послідовно вживають назву *Отець* як одне з імен Бога, натомість в українському перекладі Біблії Рафаїла Туркочіяка натрапляємо на номінацію *Батько* (порівняємо: *Бо Отець любить Сина, і показує все, що Сам робить, Йому. І покаже Йому діла більші від цих, щоб ви дивувались* (Ів 5: 20); *Отець бо любить Сина й усе являє йому, що сам чинить. І більші від цих діла являть йому, щоб ви дивувались* (Ів 5: 20); *Отець бо любить Сина, і все показує Йому, що сам*

робить; і більші сих покаже Йому діла, щоб ви дивувались (Ів 5: 20); Бо Батько любить Сина і показує йому все, що сам робить; і покаже йому справи ще більші від цих, щоб ви дивувались (Ів 5: 0). [6, 54]. Найменування Бог-Отець в сучасній українській літературі вживається досить часто (Золотий хрестик, знайдений на тілі, засліпив усім очі, але не міг засліпити Отця Небесного, що видить усе на землі й під землею [7, 38]), інколи замінюється номеном Отче, коли мається на увазі звернення до Вищої сили: І люди з плачем стали мовити перше, що на їхню думку було найпомічніше «Отче наш»... [8, 6], Бородань перехрестився, щиро змовив вголос «Отче наш» та «Богородице Діво радуйся...»... [2, 45-46], Досліджуючи релігійний дискурс сучасної української прози, зустрічаємо вживання найменування Отець невід’ємно від біблійного значення трійці: Лукаш взяв склянку з водою, швидко сказав: «Во ім’я Отця, і сина, і Святого духа...» й вилив воду на камінь і скорчене тіло Олександера Домницького [7, 38]. Хоча лексема Отець у релігійному дискурсі не завжди означає ім’я Бога: Як сказано в Біблії «отці їли виноград, а в дітей оскома» [8, 7]. і має світське значення батько.

Назва Бог спасіння об’єктивує “заходи” Бога, спрямовані на ліквідацію гріха і смерті і повернення людини в первісний стан – лоно Боже, які категоризуються в Новому Заповіті через перемогу гріха смертю і воскресінням Ісуса Христа, які дають віруючій людині шанс на вічне спасіння і нове життя. Однак повноту спасіння християни пізнають у часи другого пришестя Ісуса Христа. Спасіння розглядається як дар Божий – дар любові та добра: “А Бог доводить Свою любов до нас тим, що Христос умер за нас, коли ми були ще грішниками” [1, 1392]; Ти кажеш про Бога?! У такому разі, те, що я є жінкою, не є винагорода за любов Бога до мене [5, 250], Якщо вона має що сьогодні з’їсти – значить, Бог існує, і Він добрий [3, 34], дар благодаті: Бо з’явилася Божа благодать, що спасає всіх людей, і навчає нас, щоб ми, відцуравшись безбожності та світських пожадливіостей, жили помірковано та праведно, і побожно в теперішнім віці, і чекали блаженної надії та з’явлення слави великого Бога й Спаси нашого Христа Ісуса, що Самого Себе дав за нас, щоб нас визволити від усякого беззаконства та очистити Собі людей вибраних, у добрих ділах запопадливих [1, 1467], От ти не сподіваєшся ні на що, а тут на тобі – повне блаженство за просто так, З Божої ласки [3, 125]; дар милосердя та прощення гріхів: “Благословенний Бог і Отець Господа нашого Ісуса Христа, що великою Своєю милістю віродив нас до живої надії через воскресення з мертвих Ісуса Христа, на спадщину нетлінну й непорочну та нев’янучу, заховану в небі для вас, що ви бережені силою Божою через віру на спасіння, яке готове з’явитися останнього часу” [1, 1487], ...Милосердний Боже, чому ти відмовився від мене? Чим я тебе так прогнівила, що ти зняв перст свій з мого чола і передав мене в руки молодого диявола... [5, 100], І Бог скаже мені: “Ну, Теофіле, цього разу я тобі прощаю, нікудишнім ти чоловіком виріс, але Бог з тобою, на!” Таке теж може бути, хіба ні? [3, 125].

Назва Спаситель у біблійному тексті об’єктивує Бога, який рятує свій народ чи окрему людину, а також світ і тіло Христа (Його церкву). Цей номен стосується здебільшого Ісуса Христа, який своєю смертю, воскресінням, вознесенням на небо втілює ідею спасіння людства, яка реалізується під час другого пришестя: ...ви бережені силою Божою через віру на спасіння, яке готове з’явитися останнього часу [1, 1487]. З назвою Спаситель корелює референт Викупитель, що номінує найвеличнішу сторінку земного життя Ісуса Христа, Його смерть в ім’я есхатологічної перспективи людства. Переклад Іваном Огієнком єврейського слова гоель “захисник”, “месник” [9, 421–422] українською старослов’янізмом (викупитель) свідчить про дотримання тенденції до архаїзації сакральної лексики української мови. «З погляду сучасної української мови це поняття, на думку, доцільно було б передати лексемами визволитель, спаситель чи навіть рятівник», – зазначає П. Мацьків, досліджуючи різні переклади Святого письма та доцільність вживання тих чи інших теонімів. [6, 48]; «Це ім’я Бога вказує на особливі взаємини Бога і вибраного народу. Бог приймає на себе роль найближчого родича, що передбачає обов’язок викупу його з неволі» [9, 421–422]. Саме віра в рятівну силу Христа навіртає людину на життя “по духу” як найвищій категоріальній субстанції теоцентризму: Однак існував ще й інший світ, перед яким у них теж був обов’язок, значно поважніший, бо йшлося про спасіння душі, аби не постати перед Господом з нечистим сумлінням [7, 153], Далі, зрозумілими для Марії словами, він казав про віру у Всевишнього, спокуту й порятунок, а ще далі – прославляв святість Бога [4, 47], Біль розчавлює мене. Боже, одна надія на тебе! Рятуй мене хоч ти, Боже... [5, 47].

Релігійний дискурс художньої літератури засвідчує високий ступінь ізоморфізму, кореляцію з Божими іменами біблійних текстів, що пояснюється впливом Біблії на людську свідомість та сприйняття дійсності. Щоправда, їхнє семантичне наповнення, аксіологічні параметри, онтологічні виміри, прагматична, лінгвокультурологічна маркованість часто суттєво різняться.

Список використаних джерел

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської і грецької на українську наново перекладена. – [Б. в. д.], 1988. – 1523 с.

2. Вдовиченко Г. Хто такий Ігор? Роман / Галина Вдовиченко. – К. : Нора-Друк, 2010. – 280 с.
3. Малярчук Т. Біографія випадкового чуда : роман / Таня Малярчук. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. – 240 с.
4. Матіос М. Нація : Видання поште. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 256 с.
5. Матіос М. Чотири пори життя / Марія Матіос: Вид. друге. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 264 с.
6. Мацьків П. Функціонально-семантичні особливості християнських теонімів у біблійному та фольклорному текстах // Проблеми гуманітарних наук. Випуск 26., 2011. – С. 45-58.
7. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Роман-феєрія / Галина Пагутяк. – К., Ярославів Вал. – 224 с.
8. Пагутяк Г. Слуга з Добромиля. Роман / Галина Пагутяк. – Львів : ЛА «Піраміда», 2012. – 200 с.
9. Ринекер Фритц, Майер Герхард. Библейская Энциклопедия Брокгауза / Герхард Ринекер, Герхард Маер [пер. с нем. В. М. Ивановой, А. А. Карельского, Д. В. Щедровицкого]. – Кременчук : Християнська зоря, 1999. – 1088 с.

Summary. The article deals with Christian theonyms which are analyzed from the point of view of their stylistic, pragmatic and linguocultural marking by means of comparative analysis. That made possible defining the common and distinctive denotative, referential and connotative meanings of the compared nominations and also their place in the system of God's names in general.

Key words: sacred, onym, theonym, religious discourse, comparative analysis.

УДК 811.161.2

Н.М. Дзюбак, Я.М. Чопик

ВІЙСЬКОВО-ІНЖЕНЕРНІ ТЕРМІНИ, УТВОРЕНІ ШЛЯХОМ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню лексики військово-інженерної галузі. У цій науковій розвідці детально проаналізовано механізми процесу вторинної номінації військово-інженерних термінів та особливості їх функціонування у військовій терміносистемі.

Ключові слова: термін, термінологія, терміносистема, термінотворення, термінна номінація.

Основним джерелом поповнення лексичного складу сучасної української літературної мови є термінологія. Термінна номінація, що супроводжує відкриття спеціальних понять науки і техніки, - цілеспрямований творчий процес. Наукова термінологія – це вище породження людської думки, оскільки її утворення відбувається свідомо, з прагненням до точності, чіткості, системності. Для створення нового терміна можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації наукового поняття – складний процес, який визначають об'єктивні та суб'єктивні внутрішньо- та зовнішньолінгвальні чинники.

Сьогодні маємо обґрунтовані твердження про кількісні та якісні зміни в мові. Наприклад, збагачення лексичної системи не тільки новими одиницями, а й новими значеннями, коли слово в актах вторинної номінації отримує новий денотативно-сигніфікативний зміст [1, 5]. Подібні явища спостерігаємо і в процесі найменування спеціальних понять військово-інженерної галузі.

Сьогодні потрапляємо на низку наукових праць, присвячених з'ясуванню походження спільнослов'янських та староукраїнських військових найменувань (А. Абдульманова, С. Ледеяєва, Д. Банзаров, П. Ковалів, Ф. Сороколетов), досить пильна увага у мовознавстві приділялась аналізу окремих тематичних груп української військової літератури XVI-XVIII століть (О. Апанович, Є. Альбовський, Бурячок, В. Горобець, В. Заруба, Л. Коломієць, Я. Рибалка).

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою цілісного усебічного вивчення сучасної військово-інженерної лексики. Військові терміни, утворені шляхом вторинної номінації, ще не були об'єктом спеціального дослідження.

Мета нашої наукової розвідки – дослідити механізми процесу вторинної номінації військово-інженерних термінів та особливості їх функціонування у військовій терміносистемі.

Оскільки мислення сприймає нові дані про дійсність через відомий запас інформації та з допомогою інваріантних ознак, виникає ситуація, коли виділене наукове поняття може (завдяки своїй подібності з побутовим) позначатися тим же знаком, що й останнє, а не спеціально утвореним терміном. Тобто здійснюється повторне використання номінативних одиниць, яке супроводжується переосмисленням їх семантики.

Нашу увагу привернули терміни-однослови, лексико-семантична структура яких має вихідне загальноповживане значення і похідне – термінологічне. Це військові терміни не зразок *башта*: 1) *висока і вузька споруда багатогранної або круглої форми, що будується окремо, або становить частину будівлі, вежа*; 2) *військ.* – *верхня обертова частина корпусу танка або броньованого автомобіля; вишка на судні, в якій містяться гармати й кулемети*.

Подібні двопланові одиниці виникають як наслідок розв'язання суб'єктом номінації завдання – позначити нові реалії, вичленовані теоретичним рівнем мислення. Як відомо, в актах номінації складовими є три елементи: суб'єкт номінації (той, хто називає), мовний матеріал і об'єкт – реалія, що потребує назви. Номінацію спеціальних понять треба розуміти як свідому цілеспрямовану дію. Тому використання загальноповживаних слів для позначення спеціальних понять в актах вторинної номінації – явище, детерміноване впливом не лише екстралінгвальних, а й психологічних чинників. Це взаємодія об'єктивного і суб'єктивного моментів термінологізації. Отримавши в термінології нову денотативно-сигніфікативну співвіднесеність (*башта* – частина будівлі і частина корпусу танка чи автомобіля), це словесні знаки з новим термінологічним значенням набувають нового ступеня суб'єктивності порівняно із загальноповживаними словесними знаками первинної номінації.

За наявності спільних рис між двома предметами чи явищами під час вторинної номінації використовується спосіб перенесення найменування з одного предмета чи явища на інше на основі метафори та метонімії.

Метафоризація ґрунтується на подібності ознак. Метафора як своєрідна модель формування термінів реалізується за певними закономірностями, представленими в регулярних взаємозв'язках між порівнювальними предметами, явищами і ознаками.

У процесі дослідження ми виділили такі найтипівіші різновиди метафоричних перенесень: *тварина-техніка; тварина-пристрій; фізичні характеристики предметів і речовин-пристрій; меблі-архітектурні споруди; філософські поняття-військові поняття* тощо.

Визначені нами метафори побудовані на:

1) **подібності форми:** *вовча нора* – *ніша, відрита в передній крутості окопу на одну людину; вовчі ями* – *вид фортифікаційних загороджень, що складаються з декількох рядів ям глибиною 1,9...2 м, розташованих у шаховому порядку, на дні яких забито загострені коли; ворон* – *пристрій для руйнування верхньої частини фортечних стін; рогатка* – *протипіхотне переносне дротяне загородження, що складається з трьох хрестовин, які скріплені поперечною жердиною;*

2) **подібності просторових характеристик та призначення:** *антресоль* – *площадка, що займає верхню частину об'єму приміщення житлового або виробничого будинку, призначена для збільшення його площі, розміщення допоміжних, складських та інших приміщень; маски* – *місцеві предмети або інженерні конструкції, які використовують для маскуваня військ і об'єктів від різних технічних засобів розвідки противника;*

3) **подібності способу зведення (створення):** *засіка* – *загородження, що влаштовується з дерев діаметром не менше 15 см, повалених одне біля одного або хрест-навхрест вершинами у бік противника;*

4) **подібності способу подолання:** *дефіле* – *вузький прохід через складний природний рубіж (місцевість); лаз* – *конструкція промислового виготовлення, що слугує як хід до легких каркасних фортифікаційних споруд;*

5) **подібності структури:** *порох* – *зерниста механічна суміш калієвої селітри, деревного вугілля і сірки;*

6) **подібності функціонального призначення:** *базис* – *основна лінія, яка точно вимірюється на місцевості, й по якій визначаються величини інших ліній і робляться обчислення під час визначення координат, зйомок місцевості; заставка* – *пристрій, що служить для відкривання й закривання отворів гідротехнічних споруд і регулювання витрати води, яку пропускають;*

7) **подібності поведінки, способу дії:** *амфібія* – *бойова або транспортна машина, здатна пересуватися як по суші, так і по воді; блокування* – *ізоляція опорного пункту з метою наступного його знищення або захоплення;*

У ряді випадків зовнішня і функціональна подібність можуть поєднуватися: *баран* – *стінопробивна машина древніх та середніх століть, названа так за подібність рухів під час пробивання стінок із рухами баранів, що б'ються, для посилення подібності деколи ударний кінець робили у вигляді баранячої голови; їжаки* – *невибухові переносні, протипіхотні і протидесантні*

інженерні засоби, що застосовуються для влаштування загороджень на дорогах, вулицях і ділянках прибережної смуги, зручних для висадки десанту.

Потрапляємо на подібні терміноутворення іншомовного походження, які піддалися метафоризації у мові-першоджерелі: *кесон* (пряме значення у фр. – ящик) – конструкція, що обгороджує об'єкт для утворення під водою або у ґрунті, перенасиченому водою, робочої камери, вільної від води за рахунок нагнітання в ній стиснутого повітря; *шнек* (пряме значення у нім. – равлик) – гвинтовий конвеєр.

Під час вторинної номінації роль метафори полягає у тому, що вона надає термінові яскравій образності, яка дозволяє заглибитись у те чи інше наукове поняття, окреслити контури його семантики. З плином часу ми вже не сприймаємо такі утворення як власне метафоричні. Це зумовлено тривалістю вживання відповідних термінів у військово-інженерній галузі.

Метонімічні процеси ґрунтуються на перенесенні назви за часовою і просторовою суміжністю, із процесу на результат, із властивості на кількісний показник, з процесу на предмет, із процесу на властивість, із матеріалу на виріб із цього матеріалу, з родового поняття на видове. Для творення українських військово-інженерних термінів використано поодинокі із зазначених видів метонімічного переосмислення слів, зокрема: **перенесення звукових характеристик на назву пристрою: грохот** – обладнання для поділу частинок (шматків) сипучих матеріалів по величині шляхом просівання через сито або решета.

Потрапляємо і на перенесення назви цілого на назву частини, що ґрунтується на понятті суміжності, однак специфічним у цьому випадку є те, що визначена суміжність кількісного характеру, наприклад: *кішка* – пристрій у вигляді невеликої кітви з 3-4 лапами для піднімання підводних кабелів, фіксування на височині тощо.

Як бачимо, асиміляція загальноновживаних слів системами термінів внаслідок використання їх у процесі вторинної номінації є тим імпульсом, який зумовлює розвиток нових парадигмозначень.

Використання загальноновживаних слів у ролі термінів як результат процесів вторинної номінації має свою специфіку. Термінологічне значення продукується не будь-якому слову, а тому, яке вже реалізує свою номінативну функцію і позначає у мовній практиці певне поняття, що має асоціативну подібність з поняттям, що потребує імені. Тобто утворений на основі загальноновживаного слова термін-семантично мотивований знак.

Переосмислення значень загальноновживаних слів під впливом термінології відбувається внаслідок використання мовних одиниць в актах прямої і опосередкованої вторинної номінації. При цьому в першому випадку (непряма вторинна номінація) терміни набувають властивості автосемантії (можуть позначати нове поняття незалежно від значень інших слів); в умовах опосередкованої вторинної номінації терміни характеризуються властивістю синсемантизації, оскільки своє нове значення в термінології вони реалізують з опорою на значення конкретизаторів [2, 58]. Формування термінологічних значень може мати системний характер, оскільки для позначення спеціальних понять використовуються одиниці конкретних тематичних груп.

Нове термінологічне значення слова визначає реалізацію його нових парадигмозначень. Так, за лексемою *ворон* в актах вторинної номінації закріпилося нове значення – «*пристрій для руйнування верхньої частини фортечних стін*», що передбачає функціонування слова в парадигматичному ряді: *таран, товкач, баран, дробильний агрегат* оскільки дані одиниці мають спільну сему – «*пристосування для руйнування будівель та їх частин*». Зоологічна ж назва *ворон* реалізує парадигмозначення в іншому ряді – *галка, грак, сорока, крук* та ін., що складають семантичне поле «*назви птахів*».

Термінологічне значення передбачає нові розгалуження синтагматичних значень. Діапазони лексичної сполучуваності при цьому у терміна і загальноновживаного слова не збігаються. Конкретизатори позначають ознаки, виділені з допомогою теоретичного мислення. Отже, синтагмозначення двопланових знаків у їх різній функціональній реалізації знаходяться у відношенні додаткової дистрибуції.

Одна загальноновживана одиниця може використовуватися для позначення кількох наукових понять. Тому семантична структура слова охоплює вихідне загальноновживане і декілька похідних термінологічних значень, наприклад: значення слова *ядро* в лексиці загального вжитку «*внутрішня частина плоду (гороха, зерна, насіння), покрита оболонкою або шкарлупою*», а у геології це вже «*внутрішня частина земної кулі, яка починається на глибині 2900 км від поверхні*», у фізиці – «*важка, позитивно заряджена частини атома*», у біології – «*складова частина рослинних і тваринних клітин*», у спорті – «*важке металеве пристосування для штовхання, що має форму кулі*», а у військовій справі – «*кулястий суцільний заряд ударної дії в артилерії*». Подібне функціонування термінів призводить до розвитку міжсистемних омонімічних відношень.

Як підсумок слід зазначити, що вторинна номінація – це досить продуктивний спосіб творення термінів військово-інженерної галузі, який передбачає використання слів сучасної української мови для називання відповідних військових понять на основі метафоричного чи метонімічного перенесення. При цьому нові термінологічні значення треба розуміти: 1) як факт мови, а не літературні тропи; 2) як значення, закріплені без тривалої еволюції; 3) як лексико-семантичний варіант значення того слова, на основі якого вони формуються; 4) як мотивовані загальнозвичиваним значенням; 5) як такі, що не порушують семантичної єдності слова. Нове термінологічне значення слова визначає реалізацію його нових парадигмозначень та синтаксичну сполучуваність, що реалізуються у межах наукових синтагм.

Список використаних джерел

1. Панько Т. І. Українське термінознавство: Підручник / Т.І.Панько, І.М.Жочан, Г.П.Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
2. Наконечна Г. В. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення / Г.В. Наконечна. – Львів: Кальварія, 1999. – 110 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

Summary. The article investigates the vocabulary of military engineering area. In this scientific exploration analyzed the mechanisms of the process of second nomination military engineering terms and features of their operation in military terminology.

Key words: term, terminology, terminological, terminology, terminna nomination.

УДК 811.161.2: 81'373.422

С.Б. Завалій

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ОКСИМОРОННИХ СИНТАГМ У ПОЕТИЧНОМУ СЛОВНИКУ

У статті досліджено оксиморон як лінгвостилістичну категорію поетичної мови, проаналізовано семантико-стилістичні функції оксиморонних синтагм у поетичному словнику другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: поетична мова, оксиморонна синтагма, стилістична фігура, стилістичні функції.

Характерною ознакою поетичного словника є широке вживання семантично протиставлених лексем, зокрема оксиморонних синтагм як засобу індивідуалізації художньої мови та композиційно-стилістичного принципу побудови тексту.

В україністиці оксиморон як лінгвостилістичну категорію досліджували В. Чабаненко [13, 13 – 51], Н. Бобух [1, 240 – 261] та ін. Опису стилістичної фігури оксиморона на матеріалі різних мов (зокрема, російської та англійської) присвячені кандидатські дисертації Н. Павлович [8], В. Пастухової [9], О. Сингаївської [10], Л. Татанової [12], Г. Курегян [7].

У пропонованій розвідці ми ставимо за мету дослідити стилістичні функції оксиморонних синтагм у поетичних текстах другої половини ХХ – першої половини ХХІ століття.

Оксиморон – один з найефективніших засобів пізнання, структурування, маніфестації й оцінки сучасного парадоксального світу. За допомогою оксиморонних синтагм автори передають суперечливу сутність зображуваних предметів, явищ, образів. Крім того, оксиморон спонукає читача до глибокого осмислення індивідуально-художнього прийому поєднання непоєднуваного, де «найзвичніші слова та образи взаємопроникні й трансформовані в стилі художнього твору створюють новий світ мовленнєвих смислів і відношень» [2, 55].

У поетичній мові оксиморонні синтагми набувають особливої виразності, є важливим стилістичним прийомом. Антоніми, які лежать в їх основі, виражають внутрішню суперечність явищ, поєднаних в одне ціле. На відміну від протиставлення, контрастні поняття в оксиморонних сполученнях об'єднуються в одне значеннєве ціле, що є своєрідним джерелом експресії [1, 259]. Названа стилістична фігура підсилює емоційність художнього тексту, дозволяє в лаконічній і незвичній формі розкрити складність та суперечність зображуваного факту, передати діалектику самого життя: *Все зітліє: і стріли, й знеславлена слава меча – / Його [чорноризця] слово, про-*

росле в нащадках, – не знатиме / тління (Г. Коваль); Де шлях летючими штрихами за обрій віддалі несе – / гіркі черешні над шляхами – / спасибі вам за все, за все. / За цю красу, що при дорозі, / за цю солодку гіркоту (Л. Костенко); Тут мрамур, бронза, тіло, дух, / Чуття пречисті і нечисті. / У непорушності тут рух. / У рухові – буяння мислі (Л. Дмитерко).

Оксиморонні синтагми, виявлені в аналізованих віршованих текстах, виконують семантико-стилістичні функції увиразнення контрастного психічного стану людини. Репрезентуючи почуття ліричного героя, оксиморони передають поетичний світ одухотворено в почуттєвому сприйманні для інших. Наприклад: *Що принесуть пояснення одверті? / З ким поділити неподільний біль?* (М. Бажан); *Твої уста бенджні та гарячі / Мені шепочуть ніжне „не забудь” / І закликають, щоб в житті ніколи / Колючка зради не зроста між нас. / Болючим щастям і солодким болем / Я хочу відповісти кожен раз* (В. Крищенко); *В цю білу ніч, зірчасту, щасну, / Тобі я квіти слів зберіг. / А вечорінь така прекрасна, / Такий на серці теплий сніг* (Г. Коваль).

«Такого типу смисловий хід у вербалізації емоційного стану, – слухно зауважують Л. Синельникова й Т. Терновська, – свідчить про складність почуттів, їх мінливість, некерованість і непередбачуваність, про когнітивні пошуки поета, який не знаходить можливості в нормативній комбінаторній семантиці висловити психологічну глибину емоції» [11, 191]. Приміром: *Так заховати, спеленати / ізранену і стотривожну / самотню душу. Так – прожити. / Так – усміхатися біді* (В. Стус); *Я кличу тебе безслівно. / Ти чуєш, як я кричу? / Благаю тебе безслівно. / Чому не чуєш плачу* (В. Коротич).

Основною стилістичною функцією оксиморона, наголошує І. Гальперін, вважають «функцію авторської оцінки, авторського ставлення до описуваного» [3, 152]. На вживанні оксиморонних сполучень, пов'язаних із загальним процесом індивідуально-художнього мислення та особливостями світогляду митця, можуть ґрунтуватися уривок або й цілий поетичний твір. Нагнітання оксиморонів у поетичному тексті використовують як засіб змістового підсилення: *Деся там, у найвищих глибинах, / Деся там, у найглибших висотах... / Уся з найтемнішого світла, / Уся з найсвітлішого змроку... / Ген там з найгіркішого солоду, / Ген там з найсолодшого болю... / Деся там, в найпалкішому холоді, / Ген там, в холоднючій спекоті...* (І. Драч).

Поетичне відтворення дійсності шляхом контрастних асоціацій, що відображають почуття й переживання, створюючи особливу мовну експресію, виявляється в нанизуванні однотипних синтаксичних структур: *Зрадлива й вірна ти, ненависна й кохана, / Свята й обмацана руками королів, / Я знов до тебе йду шляхами Чингісхана, / Сусід, що від жаги до тебе захмелів* (Д. Павличко).

Оксиморонні синтагми утворюють складну систему засобів, які виконують оцінно-описову функцію, що дає змогу авторові створити контрастну характеристику персонажів, предметів, процесів і дій, відтворити складність та суперечність зображуваних явищ, передати суперечливу сутність позамовних реакцій, адже «в основі поетичної мови, – зауважує С. Єрмоленко, – лежить особливий характер конкретно-чуттєвого бачення світу, орієнтація на емоційно-естетичне сприйняття його» [5, 323]. Наприклад: *І обпоїла нас цілюща смерть, / і провела за руку, щоб за краєм / живого існування ми жили, / не відаючи, що нестерпний простір, / переступивши нас, переступив / самого себе* (Стус); *Я – закатований, сонцем твоїм, / Замордований, загодований / болем щастя, / Спізнав, що нині віддати – це вмерти...* (І. Драч).

У поетичному контексті лексеми, набуваючи додаткових значеннєвих відтінків, розширюючи асоціативні зв'язки, виявляють широкі можливості для реалізації контрастної семантики. «Художній текст, – зазначає В. Кононенко, – якраз і створює умови виявлення широкого спектра різного роду відтінків, значень, трансформованих і переосмислених понять, що ускладнюються тими ж таки емоціями й оцінками. Ґрунтовним матеріалом може слугувати зіткнення протилежних за значенням слів-понять, як тих, що складають шар звичайних антонімів, так і тих, що зближуються лише контекстуально в ході авторської оповіді» [6, 15 – 16]. Приміром: *Бриніла тиша, плетена зірками, / Затамувавши подих, наслухала, / Мов шовком шугонула під руками / І плесо плеснула – так необачно впала / Та сиза тиша* (І. Драч); *І ангел, причинний мов, лине з небес, / відьомську усмішку шле водоспаду, / Із пазурів згуби звільнилась – і рада... / На землю тверду. / Із небес* (С. Йовенко).

У поетичному дискурсі оксиморони підсилюють іронічне ставлення до зображуваного, надають тексту емоційної виразності: *Дивна доля поетів / Блукає в житах: / Умирають поети, / Бува, за життя* (Б. Олійник); *Помер... Шкода! Та нащо так тужити? / На жаль, він був не Пушкін, не Гомер. / Звичайно, він по смерті мріяв жити, / Та от біда – це за життя помер!* (П. Ребро); *А мені б ще лютості – / Реготать надривно / Над дурною мудрістю, / Мудрим марнослів'ям* (А. Мойсієнко).

У поетичних текстах зафіксовано комічну чи іронічну зміну слова або стійкого словосполучення (прислів'я, приказки) з метою надання їм нового, протилежного значення. Причому вказані мовні одиниці автор використовує у трансформованому вигляді: *І в помережані увійдуть*

ночі, / де ні жалю, ні радощів не ймуть, / а так живуть – і смерть свою жують (В. Стус); *Бодай ви пропали, синочки, / були б ви здорові, / у пеклі запеклим, у райському раї страшнім* (В. Стус).

Уживання архаїзмів і старослов'янізмів у поезії підсилює як семантичне, так і емоційне поле. Так звана застаріла лексика в поезії здобуває собі сучасність, наповнюється новою експресивною енергією: *Це, припізнала молодосте, ти / спроваджуєш мене на чорні кручі. / Збираються над головою тучі, / відстрашливої повні ліпоти* (В. Стус); *Та все обрушає нестерпно двопогляд. / У ньому ти суцций, / померлий, пантруєш живого, / зориш за померлим – живий* (В. Стус).

Аналіз оксиморонних синтагм у поетичному словнику свідчить про глибинний, органічний фольклоризм; зафіксовано досліджувані вислови з лексемами, які увиразнюють загальну експресію віршованої мови в казковому та народнопісенному ключі. «Спорідненість мовно-художньої образності творів з народнопоетичною атрибутикою є послідовно-закономірною, виявляючись як у залученні форми традиційних фольклорних структур, так і насамперед у внутрішній, семантичній організації мови, у характері поетового світосприйняття» [4, 124]. Приміром: *У полі спить зоря під колоском, / І сонно слуха думу колоскову, / і сонна тиша сонним язиком / Шепоче саду сиву колискову* (М. Вінграновський).

Фольклорне мовностилістичне новаторство в поетичних творах демонструють і оксиморонні синтагми із демінутивними суфіксами. Експресивний ефект створюється в результаті порушення правил структурно-семантичного поєднання слів. Яскраве емоційно-оцінне забарвлення мають лексеми, виражені поширеним звертанням, що нормативно не підлягають демінутивації – іменники – назви абстрактних понять: *Так воно в світі є / Так воно є, щоб літати... / Горечко рідне моє, / Ластівко нашої хати* (М. Вінграновський).

Стислість і виразність оксиморонів дозволяють використовувати їх у заголовках: «*Веселий цвинтар*» (В. Стус), «*І колишнє й теперішнє разом...*» (П. Усенко), «*Така довга мить*» (С. Йовенко), «*О, не взискуй гіркого меду слави!*» (Л. Костенко), «*Нехай нечутним буде голос...*» (П. Сингаївський), «*Далеке близьке*» (Л. Дмитерко).

Отже, у досліджуваних текстах оксиморони вживаються для увиразнення контрастного психічного стану людини, підкреслення суперечливої сутності зображуваних предметів і явищ, підсилення іронічного ставлення до зображуваного. Оксиморон як суперечлива цілісність, детермінована домінантами поетового світобачення, світовідчуття, світооцінювання, реалізується в поетичному дискурсі шляхом навмисного зіткнення логічно несумісних понять, демонструючи нові рівні творчого пізнання світу митцем.

Список використаних джерел

1. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові : [монографія] / Н. М. Бобух. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2007. – 312 с.
2. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1971. – 239 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
4. Гливінська Л. К. Поетичне слово Миколи Вінграновського : лінгвостилістична інтерпретація / Л. К. Гливінська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – С. 124.
5. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
6. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : [монографія] / В. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
7. Курегян Г. Г. Лингвопрагматический статус оксюморона (на материале русского языка) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Г. Г. Курегян. – Майкоп, 2007. – 25 с.
8. Павлович Н. В. Семантика оксюморона / Н. В. Павлович // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 238 – 247.
9. Пастухова В. Я. Парадигматическая и синтагматическая связанность компонентов оксюморонного сочетания : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. Я. Пастухова. – Ростов-н/Д, 1980. – 24 с.
10. Сингаївська О. С. Типологія контрастивних одиниць у лексиці російської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / О. С. Сингаївська. – К., 1995. – 24 с.
11. Синельникова Л. М. Про мову емоцій у ліриці (на матеріалі української поезії 2-ої половини ХХ століття) / Л. М. Синельникова, Т. П. Тернавська : зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – № 4 (10) – С. 183 – 193.

12. Татанова Л. И. Дискурсивные характеристики оксюморона в англоязычной художественной литературе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Английский язык» / Л. И. Татанова – М., 2006. – 24 с.
13. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

Summary. The article researches oxymoron as linguistic category of poetic language, analyses semantic and stylistic functions of oxymoron syntagmas in poetic vocabulary of the second half of the XXth – beginning of the XXIst centuries.

Key words: poetic language, oxymoron syntagma, stylistic device, stylistic function.

УДК 811.161.2:[81'38+81'367]:070.41»20»

І.Я. Завальнюк

СИНТАКСИЧНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОЇ ГАЗЕТНОЇ МОВИ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті окреслено співвідношення активних і пасивних конструкцій у газетному тексті, запропоновано рекомендації щодо їхнього вживання. Акцентовано на процесів відновлення активних дієслівних структур та конструкцій із предикативними формами на -но, -то в мові української преси початку ХХІ ст.

Ключові слова: активні конструкції, пасивні конструкції, конструкції з предикативними формами на -но, -то, публіцистичний стиль, мова газет.

Постановка проблеми. Розвиток мови завжди тісно пов'язаний із життям суспільства, а розвиток публіцистичного стилю, зокрема й мови преси, прямо залежить від соціальних подій і змін. «Демократизація суспільно-політичного життя та лібералізація й урізноманітнення соціально-економічних засад і морально-етичних та естетичних принципів суспільства, з одного боку, і розширення поля суспільного функціонування української мови, з другого боку, викликали до життя з кінця 1980-х рр. потужні процеси змін на всіх структурних рівнях» [15, 33] і в різних сферах життя, стилях мови.

Українська мова в засобах масової інформації, зокрема в газетно-публіцистичному стилі, починає вживатися в інших формах, стає вільною в доборі своїх виражальних засобів. Проте на всіх її рівнях і донині простежуємо ознаки калькування з російської мови. Помітні вони і в синтаксисі, який багато в чому втратив свою національну самобутність: передусім у надмірному поширенні пасивних конструкцій, калькованих сполучників і сполучних слів для зв'язку предикативних частин у складному реченні, використанні деяких вставних одиниць, інтертекстуальних синтаксичних побудов, властивих російській мові, тощо. Водночас дедалі помітнішою стає тенденція до відновлення питомих синтаксичних елементів – словосполучень, моделей речень тощо, які поступово витісняють із газетної мови пасивні синтаксичні конструкції, хоч домінантного становища, на жаль, ще не посіли.

До вивчення питань синтаксису газетно-публіцистичного стилю неодноразово зверталися російські та українські лінгвісти, зокрема В. Г. Костомаров [8], К. О. Рогова [13], Ю. Ф. Оковитая [12], М. С. Ковальчук [7], А. І. Мамалига [9], С. М. Марич [10], В. І. Грицина [2], І. Я. Завальнюк [3] та ін., здебільшого досліджуючи явища експресивізації газетного тексту за допомогою синтаксичних структур.

Актуальність пропонованої наукової розвідки зумовлена потребою осмислити та теоретично інтерпретувати специфіку синтаксису мови українських газет початку ХХІ ст. як стилетвірного засобу, тісно пов'язаного не лише зі змістом, жанром висловлення, його спрямуванням та адресованістю, а й із об'єктивними змінами в структурі самої мови, передусім із процесами нівеляції синтаксичної самобутності української газетної мови.

Мета статті – проаналізувати синтаксичні структури щодо співвідношення активного/пасивного, доцільного/недоцільного в їхньому функціонуванні. Спираючись на сучасні досягнення лінгвістичної науки, вмотивувати доцільність використання активних конструкцій, які становлять типологічну ознаку синтаксису сучасної української літературної мови.

Демократизація суспільного життя в Україні спричинила як позитивні, так і негативні тенденції в мові сучасної української преси, серед останніх, зокрема, наслідування, калькування ро-

сійських словоформ та синтаксичних утворень. Ідеться передусім про використання різнотипних пасивних конструкцій, не характерних для української мови, а властивих книжним стилям російської мови. Так, за аналогією в українських газетно-публіцистичних текстах активно вживають двокомпонентні пасивні конструкції, утворені дієсловом недоконаного виду пасивного стану на *-ся* (*надається, вважається, афішується, забезпечується, завершується, супроводжується, замінюється, обмежується, поширюється* і под.) та іменником у формі називного відмінка однини чи множини, що визначає об'єкт дії. Напр.: *Сімейним господарством надається пріоритет у системі державної підтримки за всіма програмами* (Дзеркало тижня, 06–12.07.2013, с. 8); *Ще однією потенційною «точкою росту» донецької економіки вважається мале підприємництво* (Україна молода, 09.07.2013, с. 5); *Часто й густо на першій сторінці афішується кримінал, певно, для психологічного тиску та залякування суспільства* (Голос України, 21.02.2012, с. 3); *А ліквідність цінних паперів забезпечується кількістю продавців і покупців на ринку* (Дзеркало тижня, 06–12.07.2013, с. 10); *Відпочивальники забезпечуються п'ятиразовим харчуванням* (Вінниччина, 22.05.2013, с. 7); *Завершуються осінні жнива* (Голос України, 05.11.2010, с. 1); *До речі, більшість церковних свят супроводжується освяченням води* (Час, 17.01.2013, с. 12); *Виховання заміниться навчанням, навчання – інформуванням, а інформування обмежиться інструкціями з використання розпорошених баз даних* (Дзеркало тижня, 06–12.07.2013, с. 14); *На учасників дорожньо-транспортних випадків компенсація не поширюється* (Голос України, 28.02.2012, с. 2).

За нашими спостереженнями, названі двокомпонентні пасивні конструкції не виявляють тенденції до збільшення порівняно з попередніми роками. Їх дедалі послідовніше замінюють активні синтаксичні структури. Прагнучи індивідуалізувати газетний текст, журналісти все частіше використовують їх у передових статтях, дописах, інтерв'ю, репортажах та інших жанрах публіцистичного стилю [11, 279–280]. Пор.: *Усі роботи, які відучора експонують у трьох залах Національного художнього музею України, – власність аукціонного дому «Дукат» та приватних колекціонерів, які люб'язно погодилися в такий спосіб узяти участь у культурно-освітній місії «Французької весни»* (Україна молода, 12–13.04.2013, с. 20); *До кінця тижня у Західній Україні синоптики прогнозують сильну хмарність, дощ, мокрий сніг* (Високий замок, 17–23.01.2013, с. 3); *Традиційно ефір програм супроводжуватимуть гострі відеосюжети, які акцентуватимуть на найголовніших аспектах основної теми кожного випуску „Люстрації“* (Високий замок, 17–23.01.2013, с. 11); *Щоправда чиновники такий варіант розвитку подій поки що не розглядають* (Голос України, 05.11.2010, с. 5); *Достеменно відомо тільки, що вперше паспорти громадянина України видаватимуть безкоштовно* (Буковина, 22.01.2013, с. 2);

У цьому зв'язку слушним є висновок К. Г. Городенської про те, що синтаксис української мови «сформувався на основі синтаксису української народної мови, типовою ознакою якого є розмовний, активний характер його конструкцій» [1, 12]. Тому вважаємо, що активні двокомпонентні конструкції, у яких присудок виражений дієсловом у формі 3-ої особи однини або множини теперішнього (майбутнього) часу, а підмет – іменником (займенником, субстантивованим прикметником тощо) у називному відмінку чи складеною структурою на позначення активного суб'єкта дії, є нормою українського літературного мовлення. Як справедливо зауважує М. Яцимирська, «не варто забувати, що нове, цікаве, незвичне в публіцистичному стилі народжується з особистого усвідомлення національної культури та її історії» [17, 15]. Донедавна із синтаксису української наукової мови «вилучали питомі синтаксичні елементи – словосполучення, моделі речень тощо і натомість вживали властиві російській мові конструкції» [1, 12].

Менш уживаними в публіцистичних текстах є трикомпонентні пасивні конструкції, до складу яких уходить дієслово недоконаного виду пасивного стану на *-ся*, іменник (займенник) у формі орудного відмінка на позначення суб'єкта дії та іменник у формі називного відмінка, що визначає об'єкт дії. Пор.: *Ніким не контролюється, належно не перевіряється робота з цього надважливого питання в організованих дитячих колективах* (Час, 17.01.2013, с. 9); *Сила пісєних віршів, так би мовити їхній музичний код, композиційно закладається поетом-піснярем у ритмомелодиці, у звуках поетичного слова* (Культура і життя, 15.11.2009, с. 3); *У посольстві України в РФ також підтвердили, що кандидатура Олега Дьоміна розглядається офіційним Києвом на посаду посла* (Голос України, 23.02.2008, с. 1). Замість таких трикомпонентних пасивних конструкцій потрібно вживати активні, де б у позиції суб'єкта дії перебувало слово у формі орудного відмінка, іменник на позначення об'єкта дії набув би форму знахідного відмінка, а дієслівний присудок – форму III особи однини чи множини теперішнього (майбутнього) часу. Пор.: У 2013 році *Верховною Радою приймаються законопроекти, які стосуються утилізації транспортних засобів* (Україна молода, 09.07.2013, с. 3) / У 2013 році *Верховна Рада приймає законопроекти, які стосуються утилізації транспортних засобів*.

Національну специфіку синтаксису української мови, як відомо, становлять також безособові конструкції з предикативними формами на *-но*, *-то*. Їхня історія сягає XIV–XV століть,

коли вперше серед синтаксичних форм українських юридичних документів (грамот) зафіксовано появу віддієприкметникової безособової форми на *-но*: «а то все куповано» [14, 51]. У контексті колишнього «низького» стилю літератури Київської Русі такі та інші типові українські форми засвідчували поступовий відхід від церковнослов'янської традиції.

Уживають згадані предикативи для акцентування на дії, а не на її виконавцеві. Роль суб'єкта дії в таких конструкціях є другорядною. «Спільність синтаксичної функції співвідносного з прилюдком головного члена односкладних речень, – зазначає І.Р. Вихованець, – зумовила витворення у вказаних словах загального значення стану» [16, 482]. Предикативи на *-но*, *-то* виражають переважно результативний стан (стан як наслідок виконання дії), що засвідчує тенденцію до входження їх у контексти сучасних газетних публікацій. Відрадно, що такі структури часто слугують заміниками дво- та трикомпонентних пасивних конструкцій. Пор.: *Перемогу здобуто в нелегкому двобої* ← *Перемога здобута в нелегкому двобої* ← *Перемога здобута спортсменами в нелегкому двобої*. Предикативам на *-но*, *-то* властивий певний ступінь граматичної автономності й широкий вжиток у газетній сфері останніх років, напр.: *У представленому виданні вміщено як художні твори відомих і молодих майстрів слова, так і матеріали літературознавчого, краєзнавчого, просвітницького спрямування* (Літературна Україна, 05.01.2012, с. 16); *Два найбільші дзвони названо на честь Святої трійці і Святої Покрови* (Високий замок, 05–11.01.2012, с. 4); *У плані Державного агентства з питань кіно на цей рік прописано завершення десяти повнометражних фільмів, двадцяти серій анімаційних проектів і тридцяти дев'яти документальних стрічок* (Україна молода, 12–13.04.2013, с. 20); *На конкурсній основі на проект виділено державне фінансування, зокрема для придбання сучасного обладнання, без якого неможливо проводити дослідження на світовому рівні* (Дзеркало тижня, 30.12.2011–13.01.2012, с. 1); *За фактом незапланованого відключення енергоблока на Південноукраїнській АЕС порушено кримінальну справу* (Україна молода, 01.10.2009, с. 2); *У Грузії ліквідовано стару правоохоронну модель і створено міністерство внутрішніх справ, наділене великими повноваженнями щодо наведення порядку* (Високий замок, 17–23.01.2013, с. 10); *У Київському національному музеї російського мистецтва відкрито виставку творів столичної художниці Ірини Годунової* (Голос України, 05.11.2010, с. 7); *Цей злочин розкрито не тому, що влада одумалася, а лише тому, що влада злякалася* (Дзеркало тижня, 06–12.07.2013, с. 2).

Усе частіше потрапляємо на їхнє використання і в ролі заголовків газетних текстів, як-от: *Призначено нового Генерального прокурора* (Голос України, 05.11.2010, с. 1); *Визначено номінантів Шевченківської премії* (Літературна Україна, 05.01.2012, с. 1); *Освячено іменем Олеса Гончара* (Літературна Україна, 28.10.2010, с. 5); *У США скасовано рабство* (Експрес, 21–28.02.2013, с. 10); *Антиукраїнський законопроект відкладено* (Літературна Україна, 28.10.2010, с. 1); *Замовницю вбивства власного чоловіка засуджено* (Голос України, 05.11.2010, с. 6); *Обвинувачення зі Стросс-Кана не знято* (Україна молода, 08–09.07.2011, с. 5).

З огляду на те що в газетній мові заголовок «функціонує як структуротвірний засіб тексту і водночас як елемент композиції, тому що в концентрованому вигляді містить у собі єдність теми, проблеми, ідеї статті» [5, 90], то вживання безособових конструкцій у його ролі допомагає відразу акцентувати на завершенні дії та її результаті.

В офіційно-інформативних текстах, що за специфікою є гранично стислими, семантично одноплановими, структурно стандартними, предикативні форми на *-но*, *-то* нерідко поєднують зі зв'язковим компонентом «бути» у формі минулого часу, «інстинктивно намагаючись цим визначити минулий час» [6, 10]. Такі поєднання невластиві українській мові, оскільки згадана предикативна форма сама «визначає минулий час» [6, 10]. Допоміжне дієслово *бути* у парі з предикативною формою на *-но*, *-то* є типовим калькуванням з російської мови, пор.: *Завдяки активності посла і працівників посольства України було закладено* (пор. рос. «было заложено» – І.З.) *юридичні підвалини двостороннього співробітництва на основі Договору про принципи відносин і співробітництва та багатьох підписаних угод – наприклад, про співробітництво у галузі освіти, науки і культури, про транспортне сполучення, про консульські відносини, про допомогу у боротьбі зі злочинністю тощо* (Дзеркало тижня, 06–12.07.2013, с. 11); *Розв'язанню цієї проблеми було присвячено* (пор. рос. «было посвящено» – І.З.) *«круглий стіл», у роботі якого взяли участь юристи та експерти ринку* (Україна молода, 09.07.2013, с. 5).

Українські предикативні форми на *-но*, *-то* функціонують у парі з іменником, уживаним у знахідному відмінку постпозиційно, як того завше потребує нормативна синтаксична структура речення: *презентовано альбом, порушено справу, передано знахідки, розроблено конструкції* тощо. Газетні тексти і в цьому виявляють власну специфіку: об'єктні іменники у формі знахідного відмінка здебільшого передують присудковій, що сприяє дотриманню особливої стандартної структури «подієво-фактологічної фрази» [4, 89], яку подають повно, проте особливо – з акцентом на об'єкті. Пор.: *Вчора у Києві презентовано перший альбом оновлених «Гайдамаків» під промовистою назвою «Годі спати!»* (Україна молода, 12–13.04.2013, с. 21); *У результаті умілої,*

кропівкої роботи підготовлено і випущено в Дніпровське водосховище майже 160 тисяч дворічної молоді форелі (Буковина, 22.01.2013, с. 2); *Справу порушено за позовом місцевої податкової адміністрації*; (Голос України, 28.02.2013, с. 2); *Археологічні знахідки передано до Музею археології Інституту українознавства, а також Музею давніх пам'яток Львова* (Культура і життя, 15.11.2012, с. 3); *Запатентовані конструкції розроблено на основі найновіших даних кінезіології, біомеханіки та спортивної медицини* (Голос України, 25.02.2012, с. 4).

Характеризуючи синтаксичну специфіку наукового стилю української мови, К. Г. Городенська зауважує, що, «відновлюючи вживання безособових конструкцій на *-но, -то*, автори нерідко припускаються іншої помилки: вони вводять до їх складу третій член у формі орудного відмінка із значенням виконавця дії» [1, 13]. Такі структури з іменником чи займенником в орудному відмінку на позначення виконавця дії трапляються і в мові сучасних українських газет, напр.: *Крім цього, фахівцями управління внесено на розгляд обласної ради проект доповнення Програми економічного і соціального розвитку області на поточний рік...* (Вінниччина, 28.06.2013, с. 3); *Представниками Бершадської райдержадміністрації здійснено висадку Алеї Дружби із вічнозелених голонасінних дерев, що прикрашають центральний вхід школи* (Вінниччина, 19.06.2013, с. 10); *Нами було ініційовано проведення спільних засідань постійних комісій облради та представників виконавчої влади* (Вінниччина, 12.06.2013, с. 4). Щоправда, на противагу науковим працям, у газетних публікаціях таких структур значно менше, що спричинено об'єктивною реальністю, оскільки для текстів наукового стилю важливо наголосити на внеску автора в що-небудь. Натомість газетно-публіцистичний стиль є стилем суспільної комунікації, де авторське «я» збігається з соціально-політичною, ідеологічною, моральною чи естетичною оцінкою і не слугує стрижневим компонентом синтаксичних побудов.

Водночас із відновленням в українських публіцистичних текстах конструкцій із формами на *-но, -то* залишається проблема вживання двокомпонентних конструкцій, до складу яких входить предикативний пасивний дієприкметник доконаного виду. Напр.: *Зараз увага зосереджена на завершенні вуличного освітлення по селу Левків* (Вінниччина, 28.06.2013, с. 7); *Для юних музикантів створена сучасна студія звукозапису* (День, 25.02.2010, с. 2); *Основні засади її (стратегічної програми відродження села – І.З.) спрямовані на інституції: людина, земля, виробництво* (Голос України, 24.02.2008, с. 3); *У дорученні визначені першочергові завдання, спрямовані на покращення ситуації у сфері культури* (Культура і життя, 15.11.2012, с. 3).

Обмеженіше представлені тут трикомпонентні конструкції з іменником у формі називного відмінка чи іншою частиною мови у ролі об'єкта дії, предикативним пасивним дієприкметником доконаного виду та іменником (займенником) у формі орудного відмінка зі значенням суб'єкта дії. Пор.: *Нами була розроблена довготривала програма, що складалася з декількох напрямків: створення театральної атмосфери в місті, залучення глядачів до театру, зміцнення й омолодження трупи, створення режисерського корпусу, а головне – повернення театру до його витоків* (День, 08.02.2010, с. 4); *Фахівцями органів контролю відібрані зразки стоків із підприємства для проведення дослідження в Київському науково-дослідному інституті* (Вінниччина, 19.06.2013, с. 4).

Як зауважує К. Г. Городенська, думка лінгвістів щодо доцільності/недоцільності вживання таких структур у наукових текстах є не одноставною. Одні з них вважають, що з формального боку такі пасивні конструкції не виходять за межі синтаксичної норми, але дієслівні конструкції для української мови природніші, інші – наполягають на заміні їх українськими синтаксичними відповідниками – неозначено-особовими реченнями та безособовими реченнями із головним членом, вираженим предикативною формою на *-но, -то* (пор.: *Програма розроблена й Програму розробили* або *Програму розроблено*) [1, 13–14]. На нашу думку, варто використовувати лише двокомпонентні конструкції з пасивними дієприкметниками доконаного виду, бо вони не суперечать літературним нормам і «становлять проміжну ланку в перетворенні особових речень у безособові на позначення результативного стану» [1, 14]. Напр.: *Головна увага на конференції була приділена важливості будівництва держави «знизу-догори», сміливості у прийнятті рішень на місцевому рівні і чіткій системі права та законодавчих норм як для України, так і для Польщі* (Вінниччина, 12.06.2013, с. 4); *На святі були представлені всі куточки області...* (Високий замок, 17–23.01.2013, с. 20); *Шепелев був оголошений у міжнародний розшук після того, як в Україні стосовно нього відкрили кримінальне провадження щодо розкрадань в особливо великих розмірах...* (Україна молода, 09.07.2013, с. 4). Використання трикомпонентних пасивних конструкцій (з орудним суб'єктом) в українській мові, вважаємо, є недоцільним, оскільки їхнє місце – периферія синтаксичної системи української літературної мови.

Отже, з огляду на те що публіцистичний стиль є особливо чутливим до суспільних змін, а газетна мова – показником динаміки мовних норм, процес відновлення активних дієслівних конструкцій та конструкцій із предикативними формами на *-но, -то* є нормативно й стилістично вмотивованим. Ці конструкції становлять типологічну ознаку синтаксису сучасної української

мови, тому потрібно якнайповніше використовувати їх у всіх функціональних стилях, що сприятиме відродженню й увиразненню живомовних процесів на теренах публіцистики, допомагатиме їй досягти максимального інформативно-дієвого результату. Перспективою подальших наукових розвідок у цьому напрямку вважаємо опис процесів лібералізації нормативної основи літературної мови у її лексико-граматичному ладі.

Список використаних джерел

1. Городенська К. Г. Синтаксична специфіка української наукової мови / Катерина Городенська // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць / [наук. ред. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 11–14.
2. Грицина В. І. Інфраструктура речень публіцистичного стилю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 «Українська мова» / В. І. Грицина. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
3. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти: [монографія] / І. Я. Завальнюк. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 400 с.
4. Капелюшний А. О. Редагування в засобах масової інформації: [навч. посібник] / А.О. Капелюшний. – Львів : ПАІС, 2005. – 304 с.
5. Карпалюк Н. Стилзація фразеологічних словосполучень у сучасних газетних текстах / Наталя Карпалюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство: збірник наукових праць / [гол. ред. Д. Г. Бучко]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2004. – № 1 (11). – С. 87–91.
6. Ковалів П. Безособові речення на *-но, -то*, їх значення та норми вживання / проф. П. Ковалів. – Авґсбург : Б.в., 1947. – 16 с.
7. Ковальчук Н. С. Синтаксическая структура предложения в информационных текстах (на материале украинских газет, радио и телевидения): дис. ...кандидата филол. наук: 10.02.02 / Ковальчук Николай Савельевич. – Днепропетровск, 1980. – 177 с.
8. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе. Некоторые особенности языка современной газетной публицистики / В. Г. Костомаров. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1971. – 267 с.
9. Мамалига А. І. Структура газетного тексту / А. І. Мамалига. – К. : Вища школа, 1993. – 137 с.
10. Марич С. М. Емоційно-експресивний синтаксис української мови: [навч. посібник] / С. М. Марич. – К. : НМК ВО, 1992. – 80 с.
11. Мацько Л. І. Стилстика української мови: [підручник для студ. філол. спец. вищих навч. заклад.] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
12. Оковитая Ю. Ф. Экспрессивные синтаксические конструкции в языке рекламы: соотношение структуры и значения: дис. ...кандидата филол. наук: 10.02.01 / Оковитая Юлия Фаридовна. – Краснодар, 2004. – 143 с.
13. Рогова К. А. Синтаксические особенности публицистической речи / К. А. Рогова. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1975. – 71 с.
14. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: [підручник] / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
15. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2002. – № 4–5. – С. 33–39.
16. Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.: іл.
17. Яцимірська М. Г. Культура фахової мови журналіста / М. Г. Яцимірська. – Львів : ПАІС, 2004. – 332 с.

Summary. The article deals with the correlation of the active and passive constructions in the newspaper's context. The recommendations concerning their usage are determined. The emphasis is put on the process of restoring the active verbal constructions and constructions with predicative forms ending *-но, -то* in the Ukrainian press language of the beginning of XXI c.

Key words: active construction, passive construction, construction with predicative forms ending *-но, -то*, sociopolitical style, newspaper's text.

КАРИКАТУРА В УКРАЇНСЬКОМУ САТИРИЧНОМУ ВИДАННІ ПОЧАТКУ ХХ СТ. ЯК РІЗНОВИД «КРЕОЛІЗОВАНОГО ТЕКСТУ»

Розглядаються особливості ілюстрацій в українських сатиричних журналах початку ХХ століття як засіб передачі інформації в умовах несформованості мовно-стилістичної системи української публіцистики. Аналізуються особливості й функції карикатури. Доводиться, що карикатури стають самостійним елементом друкованого видання, втрачаючи функцію лише доповнення вербального тексту.

Ключові слова: сатиричне видання, ілюстрація, карикатура, «креолізований текст».

Сатирична публіцистика на певних етапах розвитку журналістики в різних країнах відігравала важливу роль, була особливим масивом літературно-публіцистичних текстів, який вплинув на формування суспільного мислення, став каталізатором багатьох суспільно-політичних процесів. До дослідження різних аспектів наукової проблеми зверталися і українські, і зарубіжні вчені. Однак сатиричний напрям журналістики, неповторний у публіцистичному, літературно-мистецькому і графічному відношенні, ідеологічно наснажений, зокрема на території Наддніпрянської України на початку ХХ століття, залишається досі не вивченим. Вважаємо, що з урахуванням типологічних характеристик сатиричного журналу як друкованого видання, а також сучасних тенденцій до візуалізації журналістики, набуває актуальності дослідження ілюстративної частини українських сатиричних видань початку ХХ століття. Предметом нашої статті є особливості пресової карикатури в сатиричному виданні цього періоду як різновиду «креолізованого тексту».

Сатиричні журнали, оформлені оригінальними карикатурами та малюнками, надзвичайно широкого тематичного діапазону – від висвітлення гострих політичних і соціальних проблем до легкого розважального гумору були особливо цікавим явищем початку ХХ століття в Наддніпрянській Україні. Хоча й виходили вони переважно російською мовою, були елементом загальної системи російської журналістики, відображаючи основні тенденції й закономірності її розвитку. Дослідники традиційно виокремлювали три періоди в більш ніж двохсотлітньому розвитку російської сатиричної публіцистики до початку ХХ століття: 1769-1774; 1857-1864; 1905-1907 [19, 5-6; 11, 147]. Якщо сатира першого періоду тяжіла своїми виражально-зображальними засобами до літератури, то в наступні періоди все помітніше оформлювалися журналістські особливості. Активний розвиток сатиричної та гумористичної журналістики припадає на кінець 50-60-х років ХІХ століття. Саме у цей час формуються її періодичність, обсяг, обов'язково стає наявність карикатур. Характерним для аналізованого періоду стає такий тип видання, у якому основний задум осягається насамперед шляхом загального глядацького сприйняття журнальної шпальти, а потім уже більш детальним знайомством із матеріалом [18, 242].

Український дослідник В. Хмурий причини розквіту графічної сатири формулює достатньо образно: «Стиснута залізними обценьками цензури громадська думка з першим вітром політичної бурі вирвалася і на початку, маневруючи пильним оком цензури, а далі вільно полилася на сторінках численних сатиричних журналів» [20, 12].

Нова українська преса переважно створювалася певними класами, їхніми політичними партіями й групами для пропаганди своїх ідей. Науковці вказують, що українську пресу можна класифікувати не лише за політичним її спрямуванням, а й за тим, на які верстви суспільства вони були орієнтовані [17]. Це зауваження набуває особливого значення з огляду на якісні характеристики української читацької аудиторії: революція 1905 року застала український народ малограмотним (за переписом населення 1897 р. 85,4 % мешканців України, були неписьменними; найнижчі показники з цього приводу мали: Полтавська (16,9 %), Харківська (16,8 %), Подільська (15,5 %) губернії). Але навіть письменний мужик на той час не звик до газети як до щоденної потреби. Не звик він і до української газетної мови, термінології: вживані пресою нові слова селяни не розуміли, оскільки звикли тільки до свого діалекту та знайомої їм російської мови, тому й чекали російських газет з новинами [17].

Роль демократичної преси на початку століття була надзвичайно важливою – в умовах відсутності своєї національної школи саме вона, за словами Є. Чикаленка [21,61], повинна була виховати «і неграмотний сільський народ, і зросійщеного міського обивателя, і пана, який «бридється літературною українською мовою» [4, 54]. Д. Дорошенко вказував і на таке її не менш епохальне завдання, як вироблення нової газетної мови, на ґрунті мови народної й літератури [7, 87].

Гумористично-сатиричні видання як особливий тип, що задовольняв очікування аудиторії, стали проміжною ланкою тогочасної української журналістської публіцистики на шляху від

російськомовної до україномовної, причому саме завдяки вдалому й органічному поєднанню на своїх сторінках двох типів тексту вербального і невербального (у вигляді малюнка й карикатури). За низького рівня грамотності населення в Росії аж до початку ХХ ст. візуальні образи не могли не займати домінуючого положення в пресовій, як і загалом у культурній комунікації [23, 1386]. На українських же територіях ситуація ускладнювалася й іншими причинами: українська мова, через тривалий період гоніння й заборони, не готова була до обслуговування публіцистичного дискурсу, вона перебувала на етапі вироблення не лише стилістичних, а й орфографічних норм. Саме ілюстрації в умовах несформованості мовних і стилістичних засобів сатиричної публіцистики, як власне, й української публіцистики взагалі, неготовності читачів до сприйняття складних текстів українською мовою, яка перебувала на етапі становлення як система, ставали важливим засобом передачі інформації, до того ж дуже емоційним і дієвим. Такі тексти, попри свою зрозумілість і доступність для широкої аудиторії, відрізнялися й наочністю, сприяли більш цілісному сприйняттю інформації.

Попри відсутність єдиного визначення поняття «сатиричне видання» (сатиричний журнал»), аналіз дефініцій, запропонованих різними авторами, серед яких журналістикознавці, мистецтвознавці, історики, свідчить про те, що обов'язковим їх елементом визнається ілюстрація (карикатура, реалістичний малюнок, шарж, віньетка тощо). Аналіз ілюстративної частини сатиричних журналів періоду першої російської революції свідчить про її розмаїття й неоднорідність, однак найбільшою є питома вага графічної сатири, представлені карикатурами.

С. Рощупкін вказував на зміну функціонального призначення карикатури на різних історичних етапах: спочатку вона розглядалася лише як ілюстрація до літературного тексту книги чи журналу; у 1905-1907 рр. політичний рисунок викристалізувався в твір, органічно пов'язаний із газетною сторінкою, який має самостійне значення. Змінюються й творчі прийоми, які відображають новий підхід до ролі засобу і його особливого значення: прийоми станкової картини й малюнка, які часто переносилися в сатиричну графіку до 1905 року (перспективна побудова, «тілесність форми», світлотінь, напівтони, плями), поступаються місцем специфічно графічним художнім засобам. Лінії набувають виразності, гостроти, зникає плавність, гра світла й тіні. Газетна карикатура поступово набуває плакатної форми [16, 18]. Зростає її роль у періодичних виданнях сатиричного типу – дослідники говорять навіть про «експансію» сатиричних зображень у пресі і зміщення акцентів в ілюструванні багатьох журналів у 1905-1906 рр. [14].

Мистецтвознавець А. Каск на основі узагальнення жанрової структури, сюжетики й естетики журнальної ілюстрації в Росії XVIII-XIX століття підсумовує, що сатирично-гумористичний малюнок, який зазвичай супроводжується підписом, являє собою креолізований текст, фактура якого складається із двох негомогенних частин – вербальної й невербальної. Виразність такого тексту, на думку дослідниці, залежить від обох складових і від органічності їх поєднання [14, 130]. В.Ю. Жуков, визнаючи сатиричні видання синтетичним джерелом інформації, підкреслює органічне поєднання на газетній шпальті тексту й іконографії. Наративне за способом відображення дійсності, воно, на його думку, відображає епоху в яскравих поняттях, в образах, які запам'ятовуються [10, 63]. З часом у публіцистиці ілюстративна частина піддається деформаціям – виробляється своєрідний тип малюнка, який не схожий на книжну ілюстрацію. До його особливостей вчені відносять: лаконічність; гротескно-виразний стиль із збереженням безпосереднього реального спостереження [15, 131].

А. Каск вказує, що наявність у виданні зображень для «низового» читача компенсувало бар'єр, що органічно виникав через малограмотність, робило видання більш доступним для розуміння, давало можливість отримати деякі відомості без додаткових зусиль [14, 148]. Вельми показовою у зв'язку з цим є настанова редакції газети «Искра» давати матеріали, зрозумілі найширшим масам читачів, насамперед робітникам і селянам, уникаючи публікації складних, нелегких для сприйняття [1, 37]. Тобто, визнавалася важливість візуальної, або зображальної компоненти друкованих видань, орієнтованих на певні сегменти аудиторії.

У сучасній теорії журналістики надійно прописалося поняття зображальна журналістика, яка здійснює комунікацію не мовою в лінгвістичному розумінні, а зображеннями [2, 129]. Цей процес отримав назву візуалізації, тобто графічного зображення процесу комунікації, змістового повідомлення чи засобу комунікації [2, 48]. Німецькі дослідники З. Вайшенгерг, Г. Й. Кляйнштойнер, Б. Пьорксен [2, 130] трьома стовпами зображальної журналістики, незважаючи на розмаїття зображень у журналістському сенсі, вважають фотографію, політичну карикатуру та інформаційну графіку.

Попри наявність ґрунтовних наукових знань про семантику, прагматику і синтаксис текстів, про їхню логіку, сприйняття та їхній вплив, ситуація із зображеннями, зокрема в журналістиці, менш досліджена. Однак учені підкреслюють, що людський апарат почуттів інакше обробляє візуальні символи, ніж інформацію у вигляді друкованих текстів, логіка сприйняття й прига-

дування візуальної інформації – інша, враження від споглядання не створює чіткої межі між зображеним і зображенням, що створює, на думку вчених, ілюзію безпосереднього, інтуїтивно наявного інформаційного змісту. З цим пов'язаний конотат тривіальності [2, 131]. Дослідники визнають, що всі записані тексти раціоналізовані, візуальне ж повідомлення спрямоване, насамперед, на емоційне сприйняття. Останнім часом все більшого поширення набуває уявлення про людину, як про носія логіки емоцій, пристрастей, вражень, тому увага до зображальних елементів у науковому дискурсі посилюється [23, 1380]. Дослідники жанру політичної карикатури також вказують, що «мовою зорових образів сатирична графіка пропонує певне тлумачення й оцінку того, що сталося, звертаючись при цьому не тільки до свідомості людини, але, насамперед, до його емоційного сприйняття» [5, 294].

Термін «карікатура» етимологічно походить від італійського дієслова «caricare», яке незалежно від семантичних зв'язків із світом мистецтва, позначає «навантажувати», «перенавантажувати» чи «обтяжувати», а також від дієслівного іменника caricature. Але дуже швидко слово набуває іншого значення – на межі XVI-XVII ст. термін «карікатура» позначав оброблення і підкреслення індивідуальних рис особистості, а отже – утрируваних зображень. Слово набуває поширення у різних мовах. Через французьку у XVIII столітті потрапляє в німецьку, там досить швидко стає збірним поняттям з широким семантичним полем: спотворені зображення обличчя; деформовані явища та прояви сатири; як синонім до виразу «політична карікатура» – візуальний коментар, який є журналістським жанром, однак, на відміну від української практики, з наголосом на висловлення думки [2, 130].

Мистецтвознавець Б. Віппер вказує, що карікатурою зазвичай називають «будь-яке підкреслене, перебільшене, викривлене зображення людини, предмета чи події» [3, 41]. Журналістознавець Д.С. Григораш тлумачить її як відображення дійсності у спотвореному вигляді, як твір, що порушує звичне співвідношення компонентів зображуваного об'єкта, применшуючи та перебільшуючи певні риси з метою висміювання. Це сатиричне чи гумористичне зображення, що дає критичну оцінку певним суспільно-політичним і побутовим явищам, подіям чи конкретним особам. Він вказує, що карікатура має широкий діапазон зображувальних засобів: від нещадної гострої сатири до веселого добродушного гумору, від виразного штриха до різкого шаржу [6]. Говорячи про внутрішні властивості карікатури, Б. Віппер акцентує увагу на таких, як: 1) одностороннє перебільшення чи підкреслювання певних рис (обов'язково в напрямі потворності, неподобства, низькості, обов'язково з насмішкою), чи сприяє підвищеній експресії або трагічності зображення; 2) відхилення від норми, порушення, до певної міри, природності, хоча із збереженням віддаленої схожості із натурою; 3) наявність схожості із людиною, певна персоніфікація, навіть якщо це зображення предметів [3, 41].

Виникнення політичної образотворчої сатири пов'язують із Францією початку XIX століття, чинниками чого стали як політичні хуртовини, так і винахід способу літографічного друку. Він полегшував художникові роботу над сатиричним малюнком, оскільки малюнок робили на літографському камені, а не на дереві чи міді. Завдяки цьому поліпшувалася його репродукція. «Від цього часу й почалася спершу у Франції, а далі й інших країнах сатирична преса», – підкреслював свого часу В. Хмурий [20,12]. Загальна доступність і зрозумілість образотворчої сатири й непомірно сильніший вплив її художньої форми та майстерного виконання на психіку маси, як вказує він, ставлять цей вид сатири значно вище над її літературною формою й одночасно висувають її певні формальні, композиційні й технічні вимоги. Відомий автор карікатурних зображень Б. Єфімов вважає, що «виражальна форма карікатури зрозуміліша й дохідливіша, ніж будь-яке літературне викладення, оскільки сатиричний малюнок конкретизує події й ситуації, перекладає факти з мови логічних понять на мову зорових образів [9, 45]. Узагальнення К. Щербакової про те, що фотографія являє собою свого роду код або текст із зашифрованою інформацією, яка з певною часткою ймовірності може бути розкрита уважним дослідником, може бути застосоване й до карікатури, яку науковець розглядає в одному ряду цих візуальних форм [23, 1382].

Ю.О. Івакін також трактував карікатуру як синтез графічного зображення й літературного тексту (підпис, текстівка). Вона, на його думку, близька до літератури майже так само, як і до образотворчого мистецтва. Попри можливе різне співвідношення вербального й зображального елемента, пріоритет він віддавав зображенню [12, 69]. П.М. Дульський у 1920-х роках також визнавав цінною тільки ту карікатуру, яка «забезпечувала гостроту вражень без будь-яких роз'яснень відтвореного мотиву». Слова ж, вважає він, «тільки знебарвлюють» її [8]. Проте з ним не погоджувався С. Ісаков, який вказував, що оскільки сатира відгукується на злобу дня, на минуці моменти, то без словесних роз'яснень вона з часом взагалі стає незрозумілою. Крім того, на його думку, будь-яке об'єднання мистецтв, їхній синтез завжди сприяють посиленню емоційного впливу [12, 42]. До того ж, зображення без вплетення у контекст залишаються, як правило, багатозначними. Вони, порівняно із мовними виразами, менш конвенціоналізовані,

що ускладнює їх декодування аудиторією [2, 132]. Тому під впливом цих чинників карикатура поступово втрачає свою самостійність, об'єднується із книгою і журналом, тобто текстом, хоча й достатньо лаконічним. Ілюстрацією такої трансформації може слугувати й зміна самого терміна на позначення карикатури в англійській мові: до 1750 року «hieroglyphies» (ребус); після 1830 року – «cartoon» (гумористична картинка) [3, 43]. Перше слово підкреслювало графічний характер карикатури, друге – підкреслювало його сюжетну форму. Тому з часом актуалізується питання про співвідношення зображальної й текстової частини карикатури. А. Каск вказує, що в сатирично-гумористичному малюнку російських сатиричних журналів 60-х років XIX століття, можливі три варіанти зв'язку тексту з ілюстрацією, або реалізації ідеї: 1) для розуміння карикатури не потрібен детальний текст, який розкриває її зміст, оскільки думка (емоція, відношення) виражені переважно графічно (за допомогою шаржу, утрированого відображення дійсності, метафори, поєднання реального й фантастичного, зіставлення незіставного тощо); 2) для сприйняття карикатури однаково важливі обидві частини – і вербальна, і візуальна); основне смислове навантаження лягає на текст [14, 137]. Однак якщо в російських сатиричних журналах карикатур без розгорнутого вербального коментаря зовсім небагато, то в українському виданні – інше співвідношення. Масовий читач, вказував Б. Єфімов, часто знайомився з політичними подіями за черговою карикатурою ще до того, як прочитував статтю чи телеграму про них [9, с. 44].

Таким чином, ілюстрації в сатиричних журналах кінця XIX – початку XX ст., насамперед карикатури, стають важливою типоформувальною ознакою, виконуючи водночас і низку інших важливих функцій, сформованих суспільно-політичними процесами в країні, якісними характеристиками читацької аудиторії та її очікуваннями.

У подальшому актуальним буде дослідження виражальних засобів карикатури, зокрема кольору, та її жанрові особливості, зміна функціонального навантаження у різні періоди пресової історії.

Список використаних джерел

1. Блюміна І.М. В.В. Різниченко (Велентій) – художник і поет / І. Блюміна. – К.: Наукова думка, 1972.
2. Вайшенберг З. Журналістика та медіа: Довідник / З.Вайшенберг, Г. Кляйнштойнбер, Б.Пьорксен. – Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2011. – 529 с.
3. Вишпер Б. Введение в историческое изучение искусства / Б. Вишпер. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.lib.ru/TEXTBOOKS/ART/
4. Волобуєва А.М., Шудря М.А. Періодичні видання Києва та Київської губернії (1835-1916 рр.) // Укр. періодика : іст. і сучасність / Доп. та повід. П'ятої Всеукр. наук.-теор. конф. 27–28 листоп. 1998. – Львів, 1999. – 600 с. – С.50–55.
5. Голиков А.Г., Рыбаченок И.С. Смех – дело серьезное. Россия и мир на рубеже XIX–XX веков в политической карикатуре / Голиков А.Г., Рыбаченок И.С. – М., 2010.
6. Григораш Д.С. Журналістика у термінах і виразах / Д.С. Григораш. – Львів, 1974. – 294 с.
7. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле / Д. Дорошенко. – Вінніпег, 1949. – С. 87.
8. Дульский П.М. Графика сатирических журналов 1905-1906 гг. / П.М. Дульский. – Казань, 1922.
9. Єфімов Б. Основы понимания карикатуры / Б. Єфімов. – М., 1961.
10. Жуков В.Ю. Сатирические журналы периода первой русской революции как исторический источник / В.Ю. Жуков // Новое о революции 1905-1907 гг. в России: Межвуз. сборник / Под ред. Ю.Д. Марголиса. – Л., 1989. – С. 51 – 76.
11. Жуков В.Ю. Сатирические журналы периода 1905-1907 гг. (источниковедческий аспект) / В.Ю. Жуков // Русское революционное движение и проблемы развития литературы: Межвуз. сборник / Под ред. В.Д. Алуреева. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. – С. 146 – 176.
12. Івакін Ю.О. Про езопівську мову сатиричних журналів епохи першої російської революції / Ю.О. Івакін // Відображення першої російської революції в українській та російській літературі. – К., 1956. – С.164 – 165.
13. Исаков С. 1905 год в сатире и карикатуре / С. Исаков. – Л.: Прибой, 1928. – 279 с.
14. Каск А.Н. Жанровая структура, сюжетика, эстетика журнальной иллюстрации в России ХУІІІ – ХІХ вв.: дис. канд. наук: спец. 17.00.04 – изобразит. и декорат.-прикл. искусство и архитектура / А.Н. Каск – М., 2011. – 316 с.
15. Кольцова Л.А. Художественная иллюстрация в России середины ХІХ века. Башалов и его современники / Л.А. Кольцова. – М.: Галарт, 2008.
16. Роцупкин С.Н. Политическая графика московских журналов периода революции 1905-1907 гг: автореф. дис. ... канд. наук, спец. №823 – искусствоведение / С.Н. Роцупкин. – М., 1972. – 20 с.

17. Румянцева С. Становлення україномовної преси в Наддніпрянській Україні / С. Румянцева – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: incognita.day.kiev.ua/stanovlennya-ukrayinomovnoyi-presi-v-addnipryanskij-ukrayini.html
18. Стернин Г. Очерки русской сатирической графики / Г. Стернин – М: Изд-во Искусство, 1964.
19. Стихотворная сатира первой русской революции (1905-1907 гг.) / Предисловие А. Нинова. – Л., 1969. – С.1–75.
20. Хмурий В. Образотворча сатира 1905 року / В. Хмурий // Всесвіт. – №22-23. – 1905. – С.12–15.
21. Чикаленко Є. Щоденник (1907 – 1917) // Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ ст. / [Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко]. – Київ : Дослідницький центр історії української преси, 2001. – 448 с. (С.160–212).
22. Шершень. – Київ, 1906. – №№ 1–26.
23. Щербакова Е. Визуальна история / Щербакова Е. // Между канунами. Исторические исследования В России за последние 25 лет. – М.: АИРО – XXI, 2013. – С. 1380-1396.

Summary. The article death with searching of features of illustrations in the Ukrainian satirical magazines of the beginning of the XX century as information transmission medium in the conditions of non-formation of language and stylistic system of the Ukrainian journalism. Types and functions of illustrative forms, features of their communication with verbal part of satirical magazines are analyzed also. It is proved that caricatures become an independent element of the printing edition, losing function only additions of the verbal text.

Key words: satirical edition, illustration, caricature, 'a creolized text'.

УДК 811. 161. 2'367. 625

К.М. Іваночко

ПРО ОСОБЛИВОСТІ НАГОЛОШУВАННЯ ЛЕКСЕМ ПОПАДАТИ / ПОПАСТИ, ПОТІПАТИ ЯК ДІЄСЛІВ РОДІВ ДІЇ В ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ У ПОРІВНЯННІ З ІНШИМИ ПІДЕННО-ЗАХІДНИМИ

У статті проаналізовано особливості наголошування зазначених дієслівних лексем, мотивованих суфіксальними дериватами з праслов'янською семантикою родів дії, у подільських говірках (на матеріалі діалектних текстів) порівняно з їх наголошуванням в інших говорах, варіантах української літературної мови та сучасній українській літературній мові. В основу аналізу покладено дериваційно-граматичні та лексико-семантичні особливості. Перехідний характер подільських говірок убезпечив аналізованим вербативам наголосову співвіднесеність з акцентуацією їх в південно-західних і південно-східних говорах української мови, з перевагою перших.

Ключові слова: акцентуація, подільські говірки, акцентний тип, співвіднесеність, семантика родів дії.

Мова (і система наголосу) українських пам'яток дуже близька до живої народної мови, особливо до її західних говорів.

І. Огієнко

У південно-західному наріччі виділяється відносно невелика й чітко окреслена **карпатська** група говорів (гірський ареал) і набагато більша за територією, але менш виокремлювана (на північному сході від Карпат), що номінується «прикарпатською групою», яка представлена чотирма головними говірковими підгрупами: волинською, подільською, наддністрянською й надсянською.

Подільський ареал – це південні райони Хмельницької й Вінницької областей, південно-західні Черкаської, західні Кіровоградської, північно-західні Миколаївської та Одеської, тобто терени історичного Поділля. Межують вони з наддністрянськими, покутсько-буковинськими й волинськими, – південно-західної групи говорів, та середньонаддніпрянськими й степовими – південно-східної, а тому й характеризуються ознаками цих мовних варіантів, з перевагою південно-західного. Особливості подільських говірок зумовлені й історичними чинниками – засе-

ленням Поділля ще в доісторичні часи. Літописні джерела інформують, що предками подолян, як і наддністрянців, були уличі. Однак Ф. Жилко закріплює за дулібами, не беручи до уваги літописних матеріалів, терени теперішньої Вінницької, Хмельницької, частково Волинської, Рівненської і Тернопільської областей [5, 34]. Літописи ж свідчать, що теренами розселення дулібів були верхів'я Західного Бугу, тобто – Західна Волинь й північні райони Львівщини та Тернопільщини. Мовні факти потверджують, що подільські говірки у своїй основі – це наддністрянський тип говірок, з деякими південноволинськими й частково південно-східними рисами, як пізнішими нашаруваннями. Співвіднесеність з наддністрянськими говірками мотивується дозаселенням «Поділля в минулому втікачами з Галичини, Волині, Полісся» [13, 186]. Дослідження доводять, що ареалом південноволинських говірок стали північні райони Хмельницької області й частково Вінницької, а подільських – *центральні та південні*.

Південно-західні говори української мови в наголосовому аспекті становлять неабиякий інтерес, тому що їх акцентуація, на думку Я. Закревської, не уніфіковувалася й ніколи не уніфікується з літературною нормою [4, 132]. Оскільки подільські говірки належать до перехідних, то саме тому становлять неабиякий інтерес.

Змішаний характер подільських говірок у структурі говорів української мови зумовлює *актуальність* проблеми.

Мета – проаналізувати акцентуаційні особливості префіксально-суфіксальних вербативів доконаного (недоконаного) виду в подільських говірках із суфіксальними морфемами *-а-*, *-ш-* (нульовий тематичний афікс), мотивованих суфіксальними дериватами з праслов'янською семантикою родів дії, потвердивши їх «перехідний» статус.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких *завдань*: виявити співвіднесеність наголосових особливостей означених дієслівних утворень із семантичними та дериваційно-граматичними; порівняти їх акцентуацію з наголошуванням в інших південно-західних і південно-східних говорах, варіантах української літературної мови та сучасній українській літературній мові; виявити акцентуаційні розбіжності в різних діалектах, пояснивши причини; простежити закоріненість акцентуації подільських вербативів в акцентну систему давньої української мови; спробувати з'ясувати місце й роль подільських говірок у становленні акцентної системи південно-західних і південно-східних говорів української мови.

Об'єктом дослідження стали дієслівні лексеми, зареєстровані в збірнику діалектних текстів «Говори української мови» / Відповідальний редактор Т. Назарова, а *предметом* – їх акцентуаційні особливості.

Заслугове на увагу малочисельна група префіксально-суфіксальних дієслівних дериватів, мотивованих суфіксальними дієсловами із суфіксальними морфемами *-а-* та *-ш-* із семантикою родів дії. Дієслівні лексеми, що представляють південно-західні говірки української мови, частково уже ставали об'єктом акцентуаційних студій Л. Булаховського [1], Я. Закревської [4], Н. Марчук [12], В. Винницького [2] та Г. Кобирички [11]. Усі вони, крім Л. Булаховського, наголошують *на стабільності кореневої акцентуації*.

Особливості наголошування дієслівних дериватів у південно-західних діалектах, а саме: префіксально-суфіксальних – у говорах «західних (угорських) русинів» [6], суфіксальних – у наддністрянських говірках [7], атематичних – у бойківських [9], префіксально-суфіксальних – у гуцульських [8; 10] у порівнянні з південно-східними, варіантами української літературної мови та сучасною українською літературною мовою, – були предметом досліджень автора статті. Говірки ж Поділля, у географічних межах сьогоденної Вінницької і частково Хмельницької областей, – уперше.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українській діалектній акцентології системно досліджуються особливості наголошування дієслів у подільських говірках у порівнянні з іншими говорами української мови, у варіантах української літературної мови та сучасній українській літературній мові.

У текстах подільських говірок, на відміну від інших південно-західних, варіантів української літературної мови та сучасної української літературної мови, представлена незначна група префіксально-суфіксальних дієслівних утворень доконаного виду, у морфологічній структурі яких наявна суфіксальна морфема *-а-*, що зберігають кореневе наголошування мотивуючих основ недоконаного виду [2, 323] *зайіхали* [Гов. Івча Літин. Вінн.: 386]; *пуйіхаї* [Гов. Бирл. Бершад. Вінн.: 407]; *пуйіхала* [Гов. Носк., Жмер. Вінн.: 396]; *залаїало* [Гов. Верн. Козятин. Вінн.: 383]; *пуйб'їдали* [Гов. Носк. Жмер. Вінн.: 395]; *посіпимо* «*притрусимо*» [Гов. Носк. Жмер. Вінн.: 397]; *пуч'їйала* [Гов. Гол. Іллін. Вінн.: 388]; *пос'їйали* [Гов. Ком. Він-й Вінн.: 391]; *посмікали* [Гов. Носк. Жмер. Вінн.: 394]; *(ни) потупати* [Гов. Верн. Козятин. Вінн.: 385].

В акцентуаційному аспекті цікавими виявилися похідні вербативи, мотивовані суфіксальними дериватами, що характеризуються родовою чи видовою графемами, закоріненими в праслов'янську мовну спільноту.

Оскільки говіркові тексти засвідчують обмежену кількість граматичних форм аналізованих дієслівних утворень, то аналіз їх акцентуації здійснюється через порівняння наголошених особливостей вербативів в інших діалектних варіантах української мови. Так, у досліджуваних говірках функціонують перфективні однокореневі деривати, представлені формами минулого й майбутнього часу з наголошеним коренем. Їх мотивуючі суфіксальні вербативи характеризуються семантикою родів дії, і також кореневою акцентуацією: *попа́дали* «упасти (про багатьох)»: /*попа́дали ми і то рачки почали ўже відла́зити*/ [Гов. Носк. Жмер. Вінн.: 398] / *попа́дут* < *попа́сти* «побачать, натраплять»: / *бу л'існика́м таке́ було́ указа́н'їя / шо́ йак ті́ки попа́дут то́ шоб здава́ли нас*/ [Гов. Носк. Жмер. Вінн.: 397]. Семантичні структури похідних вербативів, як і мотивуючих дієслів, у південно-західних говорах української мови, а також і в обидвох варіантах української літературної мови, зрештою й сучасній українській літературній мові, відзначаються продуктивністю та специфікою наголошування. Однак через втрату носіями говірок у мовленнєвій практиці семантики родів дії, а через це й відсутності в говірковому мовленні, як і в сучасній українській літературній мові, інфінітивної форми із одновекторною родовою семантикою (*па́сти*), укладачі лексикографічних джерел, що представляють бойківські, локальну марамороську говірку середньозакарпатського говору та буковинські говірки, при фіксації реєстрових та інших форм аналізованих мотивуючих вербативів засвідчують тільки коренево-флексійне їх наголошування, властиве для дієслів із одновекторною семантикою. Особові форми із різновекторною семантикою родів дії кореневого типу акцентуації в них не зафіксовані: *па́дати* «па́дати» [СБГ II: 33]; *па́дати, па́ду, -е́, па́дав, -ла* $\diamond$ *s'n'ix паде́* «іде сніг»; *дошч паде́* «іде дощ» [СКУТГ: 132]; *па́дати, -ду́, -деу́*: 1. «па́дати». 2. *Паде́* «іти» (про дощ, сніг, град): *Ц'і́лий дин' паде́ дощч* [Саб.: 216].

У галицькому варіанті української літературної мови та буковинських говірках праслов'янський вербатив відбиває розширення семантичної структури, засвідчуючи й праслов'янську семантику, й кореневу акцентуацію, а в структурі фраземи – похідну, омонімію, зумовлену лексико-семантичними процесами: *па́дати, *па́дати* – *коло чо́го* «запопа́дати» [Жел.: 596]; *па́дати, *па́дати с тіла* «худнути»: *Сла́бий наш ді́д, нічо́ ни ї́ст та́ й то́го па́дає с ті́ла, вслаба́є* [СБГГ: 376];

У галицькому варіанті української літературної мови, бойківських говірок та локальній закарпатській говірці аналізований вербатив з багатовекторною семантикою унаслідок постфіксальної деривації зазнав розширення семантичної структури без зміни акцентуації: *па́датися* «попа́датися» [Жел.: 596]; *па́датися* «трі́скатися» [СБГ II: 112], *па́датис'а, па́дес'а* «приходи́тися, доводи́тися»: *Она́ ми́н'і па́дес'а хре́сничкув*. Див. ще *упа́стися* [Саб.: 216]. Бойківські говірки в аналізованому постфіксальному дериваті потверджують процеси перфективації [3, 228]: *попа́датис'а* (про шкіру): *Но́ги с'а́ по́падали на со́нці і в'ї́д води́* [СБГ II: 112].

Мотивуючий вербатив у лемківських говірках, що також виступають репрезентантом карпатської підгрупи говорів, в акцентуаційному аспекті не становить зацікавлення, оскільки лексеми означеного варіанта мови засвідчують характерний для нього тип наголошування: *па́дат* «іде дощ»: *Не пі́ду до́мів, бо па́дат надво́ри; па́дати*: $\diamond$ *па́дати на голо́ву* «звалюва́тися на ко́го-небу́дь (про неща́стя)» [КСЛГ: 224].

Укладачі лексикографічних джерел, що представляють обидва варіанти української літературної мови, а також сучасну українську літературну мову, у похідному префіксально-суфіксальному вербативі з різновекторною семантикою потверджують омонімію лексико-семантичні відношення, що фомувалися в говірках, засобом диференціації для яких виступає кореневе й суфіксальне наголошування: *попа́дати, ~ся; попада́ти* (кого́ що), *-ся* [Жел.: 702]; *попа́дати, -даємо́, -ете́* «упасти (про багатьох)»: *Обидва попадали мертві* (Стор. МПр.: 107); «*вживається в однині в безособовому значенні*»: *Инше попадало між тернину* (Єв. Мр. IV: 7) [Грінч. III: 319]; *попада́ти, -даю́, -еш* «попа́дати, захоплюва́ти» [Грінч. III: 319]; *попа́дати, -аємо́, -аєте́*: 1. «*упасти один за одним (про багатьох, багато чого-небудь)*»: *Щоглу звалило, й на дно, вже водою залите, Снасті попадали* (Гомер «Одісея», перекл. Б. Тена 1963: 221). 2. «*загинути, здохнути один за одним (про багатьох тварин)*» [СУМ V II: 178]; *попада́ти, -аю́, -а́еш*: 1. «*кидаючи щось або стріляючи, досягати цілі; влучати*». 2. «*опинятися в несприятливих обставинах, скрутному становищі*». 3. «*рухаючись, опинятися на чому-небудь, потрапляти в що-небудь*». 4. «*випадково зустрічатися, знаходитися, з'являтися; попадатися*». 5. «*переходити в чийсь користування, ставати чийось власністю; діставатися, перепадати*». 7. діал. «*впадати (у 3 знач.)*» [СУМ VII: 178-180].

У бойківських говірках, як і варіантах української літературної мови, засвідчується префіксально-суфіксальний вербатив доконаного виду (*попа́сти*), що мотивується безпрефіксним праслов'янським дериватом із одновекторною семантикою родів дії (*па́сти*). У варіантах української літературної мови та сучасній українській літературній мові семантичні структури наведеного дієслівного утворення, як і аналізованого вище похідного омонімічного деривата із

суфіксальною акцентуацією, потверджують корелятивні видові відношення, засобом диференціації в яких виступає суфіксальна та коренево-флексійна акцентуація: **попа́сти**: 1. «*попастити*», «*попастити*»: *Не по́пала н'ід корову, но по́пала н'ід бичка*. 2. «*натрапити*» [СБГ II: 113]; **попа́дати** (кого що) [Жел.: 702] / **попа́сти**, (*попа́ду, попа́деш*): 1. «*попа́дати*». 2. – *на що*. 3. – *ся* [Жел.: 702]; **попа́дати**, –*даю, -єш* «*попа́дати, захоплювати*» [Грінч. III: 319] / **попа́сти**, –*паду́, де́ш* «*попасти, піймати, захопити*» [Грінч. III: 319]; **попа́дати**, –*аю, -аєш* / **попа́сти**, –*аду́, -аде́ш* [СУМ VII: 178-180].

До речі, говірки російської мови засвідчують лексико-семантичну, словотвірно-граматичну та наголосову співвіднесеність аналізованих префіксально-суфіксальних дієслівних дериватів з південно-західними говорами української мови, особливо карпатської групи, варіантами української літературної мови та сучасною українською літературною мовою, у яких потверджується і смислорозрізнавальна функція наголосу: **попа́дуть** «*па́дуть или упасть во множ числе*»: *Книги попадали сз полки / попа́дуть, попа́сть куда* «*угодить, очутиться, быть, случиться*»: *Кз ночи не попадешь вь деревню, далеко. Онз подз судз попадетз. Всякая дрянз попадаетз вь голову* «*бродитз вь мысляхз, одолеваетз думку*» // **попа́дуть** чѣмз во что «*улучать, уложать, потрафлять, умѣтитз, ударитз ізручъ или броскомз во что*»; «*зря, очертя голову, напропалу*», «*какъ-нибудь, кой-какъ*», «*подз власть – ся, встрѣчатзся, быть находиму случайно*» // «*попасть противз воли, быть пойману, захвачену, уличену*»: **Попадешься ты мне!** [Даль III: 296-297].

Для дієслівних дериватів з праслов'янською семантикою родів дії в подільських говірках, як і в інших південно-західних говорах української мови, характерний не надто високий ступінь збереженості обидвох його компонентів. У досліджуваних текстах засвідчується префіксально-суфіксальний вербатив, мотивований праслов'янським суфіксальним дериватом з ітеративною семантикою, із суфіксальною акцентуацією, зумовленою наголосовими впливами південних говорів української мови та південно-східним варіантом української літературної мови: **пом'іна́ли**: / *ти́й ўже пом'іна́ли (коноплі)* [Гов. Ком. Вінн–й Вінн.: 391]; **тіпа́ти** «*м'яти; тіпати (терти) коноплі, льон для пряжі*» [Біл.-Нос.: 352]; **помі́пати**, –*паю, -єш* «*потріпати, пошарпати*»: *На тобі круг прядіва: щоб ти його пом'яла, поміпала* (Рудч. К. II: 44) [Грінч. III: 378]. Суфіксальний тип акцентуації мотивуючого вербатива в означених вище мовних стихіях сформувався, як потверджує ілюстративний матеріал «Етимологічного словника української мови», не без впливу говірок російської мови: **тіпа́ти**; – р. [тепа́тъ] «*ударяти*», п. [сіера́ѣ] «*ударяти, бити*», ст. *те-раѣ* «*бити, шмагати*», ч. *тепат* «*ударяти, бити*», слц. *тепат'* «*карбувати*», вл. *сераѣ* «*клепати, тіпати*», нл. *сераѣ* «*ударяти, тіпати*», полаб. *tipst* «*тіпати*», болг. *тепам* «*валяти (сукно); бити*», *вбивати; стукати, тупати (ногами)*; – псл. **tępati* «*бити, ударяти*», що є ітеративом до **te(p)ti* «*ударити*» [ЕСУМ V: 580]. Фонетична оформлюваність обидвох дієслів, що характеризуються грамемами родів дії, у більшості слов'янських мов потверджує таки кореневий тип наголошування.

Суфіксальна його акцентуація характеризується похідністю, оскільки мотивуючий суфіксальний (безпрефіксний) вербатив навіть в означеному варіанті української мови засвідчується з двояким наголошуванням (кореневим і суфіксальним), до того ж з перевагою кореневого: **тіпа́ти**, –*паю, -єш*: 1. «*смикати, трусити*»: **Тіпати за бороду** (ХС IV: 23). 2. «*зі зміненім наголосом; тіпати* «*очищати коноплі, льон*» (Рудч. К. I: 161. Чуб. VII: 409. Вас.: 200). 3. «*труситися (від пропасниці)*»: *Щодня двома й трьома нападами тіпає його пропасниця* (Харк. г.). 4. «*бити*» [Грінч. IV: 266].

Лексикографічні джерела, що репрезентують наддністрянські, гуцульські й бойківські говірки, які належать до інших двох груп говорів південно-західного наріччя, системно відбивають кореневий тип наголошування мотивуючого й похідного вербативів: **ты́пати** *коноплі* [ГБ: 297]; **тіпа́ти**, –*ає* «*оббивати коноплі; тіпати*» [НРС: 253]; **tipaty: kipaty** «*międlic, ocieruwać*» (Len): **kipajut' na tertyciach** (Коб **tipaty**) [SHJ: 238]; **тіпа́ти** = *теребіти*; «*очищати від костриці (коноплі, льон)*» [МСГГ: 192]. Постфіксація означених вербативів, як й аналізованих вище, не спричиняла акцентуаційних зрушень: **помі́патися** «*покрутитися*»: **Пом'іпатса с'уди-туды тай назад л'агайе** [СБГ II: 125].

Припускаємо, що ідея соборності української мови керувала С. Недільським при роботі над другим томом «Малорусько-німецького словаря», оскільки мотивуюче дієслівне утворення він подає тільки із суфіксальним наголошуванням, абсолютно відмінним від його акцентуації в означених вище говорах південно-західного наріччя: **тіпа́ти** [Жел.: 967].

На період укладання одинадцятитомового «Словника української мови» у мовленнєвій практиці українців побутували обидва акцентні варіанти (кореневий і суфіксальний) аналізованого дієслова, що, на думку його укладачів, як і шеститомового «Українсько-російського словника», набули статусу окремих дієслівних лексем: **помі́пати** і **помі́пати**. Правда, вербатив з кореневим типом акцентуації в одинадцятитомовому лексикографічному джерелі характеризується

згортанням семантики, а стилістична його маркованість «розм.» potwierджує звуженість вжитку та ймовірну співвіднесеність з наголосовою його нормою в південно-західних говорах української мови. Дієслівний дериват із суфіксальним наголошуванням potwierджує, навпаки, розширення семантичної структури та співвіднесеність з акцентуаційною нормою, закріпленою в південно-східному варіанті української літературної мови: *potínati*, *-aю*, *-aеш*, розм. «*тіпати якийсь час*» [СУМ VII: 410]; *potínáti*, *-aю*, *-aеш*: 1. «*очистити від сторонніх домішок, тіпанням усе або багато чогось (стебла льону, конопель)*»: *На тобі круг прядіва: щоб ти його пом'яла, potínala* (Сл. Гр.). 2. перен. «*побити кого-небудь (звичайно палкою)*». 3. «*зробити виснаженням, підтоптаням, пошарпаням*» [СУМ VII: 410]. Західнослов'янські, як і південнослов'янські мови, за матеріалами «Етимологічного словника української мови», до аналізованого вище дієслова по-слідовно зберігають раритетний, навіть для південно-західних говорів української мови, окрім бойківських, дериваційний корелят з графемою цілеспрямованості родів дії, що характеризується, як і аналізований вище дієслівний дериват, коренево-флексійним типом акцентуації: *tépsti*, *terú*, *-é*, *t'ip*, *teplá* «*риту землю (про курей)*»; *po=tépsti*, *po=terú*, *-é*, *po=t'ip*, *po=teplá* «*розриту землю (про курей)*» [СКУТГ: 185]. Однак «Малорусько-німецький словарь» представляє його, за аналогією до південно-східних говорів української мови, зі зміщеною на інфінітивний суфікс акцентуацією, перевівши таким чином лексему до іншого, суфіксально-флексійного (С1Ф), типу акцентуації: *menú*, *menú*, *menéu* (В) [Нед.: 957]; [*menú*] «*бити, трясти, мучити*» (Шейк., Нед.), [*тінтися*] «*трястися (на возі і под.)*», [*тінстися*] «*сильно трясти; шукати*» (ЛексПол.), *tináti* «*бити, лущувати; очищати від костриці*», *tináti* «*трясти*», *tináтися*, *тіннутися*, *тінну́тися*; – р. [*menú*] «*бити*», др. *metu* «*тс.*», п. ст. *tepać* «*бити, шмагати*», ч. *tepat* «*бити*», слц. *Терат'*, вл. *сераć*, нл. *sepaś* «*тс.*», полаб. *tipst* «*tináti*», болг. *тѣпам* «*валяти (сукно); бити*», м. *мена* «*бити*», схв. *тѣнстися* «*бити; збовтувати, збивати*», слн. *têpsti* «*бити, шмагати*»; – псл. **te(p)ti* «*бити*», **têpati* (ітератив) [ЕСУМ V: 548].

Хоча в текстах подільських говірок, на відміну від інших південно-західних говорів української мови, представлена незначна група префіксально-суфіксальних дієслівних дериватів доконаного виду із суфіксальною морфемою *-a-*, що зберігають кореневу чи суфіксальну акцентуацію мотивуючих безпрефіксних вербативів, однак системний аналіз семантико-граматичних та акцентуаційних процесів похідних і мотивуючих вербативів potwierджує «перехідний» їх характер у структурі говорів української мови.

У південно-західних говорах української мови серед аналізованих дієслів виокремлюються утворення, мотивовані суфіксальними (безпрефіксними) дериватами із різновекторною та одновекторною семантикою родів дії, що сягають праслов'янської мовної спільноти. Мотивуючі вербативи із багатовекторною графемою характеризуються продуктивністю морфологічної та лексико-семантичної деривації, що супроводжується збереженням давньої кореневої акцентуації (або її зміщенням на суфіксальну морфему).

Незважаючи на те що говіркове мовлення непослідовно засвідчує мотивуючі дієслівні деривати з одновекторною семантикою родів дії, однак похідні їх вербативи potwierджують збереженість коренево-флексійного типу акцентуації. Лексико-семантичні процеси, що відбувалися в структурі аналізованих префіксально-суфіксальних вербативів в історичному розвитку діалектних утворень, убезпечили їм граматичну й лексико-семантичну кореляцію, диференціаційним засобом у яких виступає наголос. Префіксально-суфіксальні дієслівні деривати, мотивовані суфіксальними утвореннями з різновекторною семантикою родів дії, характеризуються графемою недоконаного виду й похідною, суфіксальною, акцентуацією, а вербативи, мотивовані дієсловами з одновекторною семантикою, характеризується графемою доконаного виду й коренево-флексійним типом наголошування, або новітнім суфіксально-флексійним (С1Ф).

Результати дослідження можуть бути використані для опису акцентної системи дієслів південно-західних говорів; нагромадження матеріалів для potwierдження мовної й культурної єдності всіх етнічних утворень української нації незалежно від місця їх компактного проживання; визначення місця і ролі подільських говірок, як й інших південно-західних, у процесі формування акцентної системи дієслів сучасної української літературної мови; укладання акцентологічного словника наголосової системи діалектних дієслів української мови та монографічного опису наголосової системи дієслів південно-західних говорів української мови.

Список умовних скорочень джерел

1. Б.-Нос. – Білецький-Носенко П. Словник української мови /П. Білецький-Носенко / Підготував до видання В. В. Німчук; [відп. ред. К. К. Цілуйко]. – К.: Наук. думка, 1966. – 424 с.
2. Гов. – Говори української мови (збірник текстів). – Київ: Наук. думка, 1977. – 590 с.
3. ГВ – Верхратський І. Говір батюків //Збірник філологічної секції. – Львів, 1912. –Т. 15. – 308 с. Словарець. – С. 251–306.

4. Грінч. – Грінченко Б. Словарь української мови: У 4-х томах / [Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. Надруковано з видання 1907 – 1909 рр. фотомеханічним способом]. – К.: В – во АН УРСР, 1958. – Т. III. – 506 с. – IV. – 563с.
5. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У VII – и т.: К.: Наук. думка, 2006. – Т. V. – 703с.
6. Жел. – Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар: У II – х т. [Фотопердрук з післясловом Олекси Горбача]. – Мюнхен: Monachii, 1982. – ТТ. I – II. – 1117 с.
7. КСЛГ – Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок. – I. – Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
8. МСГГ – Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / [укл. Ю. Піпаш, Б. Галас]. – Ужгород: Графіка, 2005. – 266 с.
9. НРГ – Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило [відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей]. – Львів – Нью-Йорк: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с. «Діалектологічна скриня»).
10. Саб. – Сабодаш І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабодаш. – Ужгород: Ліра, 2008. – 478с.
11. СБГ – Онишкевим М. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. I. – 495 с.
12. СБГГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
13. СГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
14. СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1974. – Т. V. – 840 с.; 1975. – Т. VII. – 832с.
15. Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. / В. И. Даль. – М.: Русский язык, 1980 – 1979. – Т. III. – 555 с.
16. СКУТГ – Словарь карпатоукраинского торуньского говора / Ответственный ред. А. Ф. Журавлев. – М.: ИС РАН, 2001. – 216 с.
17. SHJ – Jan Janów. Słownik huculski [text] / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger / Jan Janów. – Krakow: Wyd-wo naukowe DWN, 2001. – 302 s.

Список використаних джерел

1. Булаховський Л. Український літературний наголос (характеристика норми) / Л. А. Булаховський. – Київ – Львів: Рад. школа, 1947. – 54 с.
2. Винницький В. Українська акцентна система: становлення, розвиток / Василь Винницький. – Львів: Біблос, 2002. – 576с.
3. Вихованець І., Городенська К. Творення видових пар / Іван Вихованець, Катерина Городенська // Іван Вихованець, Катерина Городенська. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.
4. Закревська Я. Система особових форм дієслова в західних говорах української мови (Теперішній час) / Закревська Я. В. // Українська лінгвістична географія. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 132–139.
5. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. – Видання друге (перероблене) / Ф.Т. Жилко; – К.: Наукова думка, 1966. – 308 с.
6. Іваночко К. Акцентуація префіксально-суфіксальних дієслів у говорах «західних (угорських) русинів» (на матеріалі етнографічних та діалектологічних студій В. Гнатюка) / Костянтин Іваночко // Мовознавчі студії. Випуск II (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75 – річчя відзначення професора Мар'яна Демського). – Дрогобич: Посвіт, 2010. – С. 163-172.
7. Іваночко К. Акцентуація суфіксальних дієслів акцентного типу К у наддністрянських говірках / Костянтин Іваночко // Мовознавчі студії. Випуск III (За матеріалами Міжнародної наукової конференції на пошану 100–річчя від дня народження професора Гаврила Шила). – Дрогобич: Швидкодрук, 2010. – С. 107-123.
8. Іваночко К. Кореневе наголошування префіксально-суфіксальних дієслів з суфіксальною морфемою -а- в гуцульських говірках (на матеріалі словника Я. Закревської «Гуцульські говірки») / Іваночко Костянтин // Проблеми гуманітарних наук: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – Випуск 28. Філологія. – С. 88-108.
9. Іваночко К. Наголошування дієслова *бути* в бойківських говірках / К. М. Іваночко // Лінгвістика: Збірник наукових праць Луганського національного університету імені Тараса

Шевченка. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – Випуск № 1 (25). – С. 87-99.

10. Іваночко К. Кореневе наголошування префіксально-суфіксальних дієслів з суфіксальною морфемою *-u-* в гуцульських говірках (на матеріалі словника Я. Закревської «Гуцульські говірки») / Костянтин Іваночко // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – Випуск XXXII – XXXIII. – С. 135-145.
11. Кобирилка Г. Літературно-діалектна взаємодія південно-західних говорів та питання норми на акцентному рівні / Галина Кобирилка // Мовознавчі студії. – Випуск 3. Діалект у лінгвокультурному просторі (За матеріалами Міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила). – Дрогобич: Швидкодрук, 2010. – С. 129-137.
12. Марчук Н. Акцентуація основних форм дієслів у говорах української мови / Марчук Н. Й. // XIV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 50-52.
13. Шило Г. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. – Львів, 1957. – 253с.

Summary. The paper analyzes the features of emphasizing these verbs, motivated suffix derivatives from Proto-Slavic tribes of semantics in Podolsk dialects (based on dialect texts) compared with their emphases in other dialects, variants Ukrainian literary language and modern Ukrainian language. The basis of the analyses put derivational and grammatical and lexical-semantic features. Transitional nature of the Podolsk dialects insured analyzed verbatis correlation with accentuation accentuation of the south-western and south-eastern dialects of Ukrainian language, with the advantage of the former.

Keywords: accentuation, Podolsk dialects, accent type correlation, the semantics of the families.

УДК 811'161.2+81'373:001.4

В.Л. Іващенко, Н.О. Яценко

УКРАЇНСЬКЕ КОМУНІКАТИВНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО НА СЛОВ'ЯНСЬКОМУ ТЛІ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТЬ)

Здійснено спробу проаналізувати основні напрями теоретичних досліджень в українському комунікативному термінознавстві на тлі слов'янського досвіду кінця ХХ – початку ХХІ ст. Інвентаризовано й систематизовано фундаментальні дослідження слов'янських термінологій за основними (парадигмальним, крос-парадигмальним, аспектуальним, крос-аспектуальним) напрямками. У цьому ж контексті систематизовано й праці українських дослідників, розпрацьовано визначення комунікативного термінознавства.

Ключові слова: українське термінознавство, комунікативне термінознавство, функціональний / функціонально-комунікативний, комунікативно-стилістичний, когнітивно-комунікативний напрям.

Проблематика комунікативного термінознавства усе частіше привертає увагу дослідників. Сам термін *комунікативне термінознавство*, який запропонував свого часу ще в 1991 р. І. Р. Мархасєв [6], якнайкраще визначає все розмаїття наукових пошуків в контексті і традиційної (системно-структурної), і функціональної, і когнітивної (за визначенням Л. О. Манерко та О. Й. Голованової, когнітивно-комунікативної [5; 2]) дослідницьких парадигм, зокрема: термін у мові професійної комунікації, термін у професійному тексті / дискурсі, текст / дискурс як одна з форм професійної комунікації, термін і текст у професійній комунікації, професійна комунікація в тексті, термін // текст / дискурс і професійна мовна особистість, функціонально-стилістичні особливості терміна і жанрово-стильова специфіка професійної комунікації, термінологічна і професійна компетенція в професійній внутрішньомовній та міжмовній комунікації, термін і професійне знання тощо.

Отже, **комунікативне термінознавство** можна визначити як галузь термінознавства, один із його аспектуальних напрямів дослідження, сформований на основі теоретичних положень комунікативної лінгвістики, зокрема теорії комунікації в її тісній взаємодії із теорією інформації, теорією мовленнєвих актів, теорією мовленнєвої діяльності тощо, адаптованих до

вивчення комунікативної діяльності у фаховому середовищі на тлі вивчення мов професійного спілкування як мов спеціального призначення.

Аналіз теоретичних досліджень у загальному й галузевому слов'янському комунікативному термінознавстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. показав, що їх можна систематизувати за такими основними напрямками:

1) парадигмальним як подальшим розвитком власне **функціонального / функціонально-комунікативного термінознавства** теоретико-прикладного характеру, що розробляється переважно в галузевому термінознавстві, в якому розрізняємо: а) аспектואльні напрями – тексточентричний (рос. – Н. В. Деваєва, А. А. Муравйова, З. Ф. Курбанова; укр. – В. І. Круковський, С. М. Подолкова, В. В. Шабуніна); терміноцентричний (рос. – Л. В. Молчкова, Л. В. Прібітова, М. А. Парижева, Ю. А. Гришенкова, Н. В. Лабунець; укр. – С. В. Постриган; болг. – К. Кабакчиев); мово-й мовленнєвоцентричний (укр. – В. Я. Юкало, Р. Є. Пилипенко; рос. – О. В. Моров, О. М. Малигіна; болг. – В. Г. Тачева; словацьк. – Ю. Шарват; б) крос-аспектуальні напрями – номінативно-комунікативний (укр. – Г. О. Хацер); комунікативно-лексикографічний (рос. – І. Є. Волкова);

2) крос-парадигмальними – а) структурно-функціональним як розвитком загального та галузевого **комунікативно-стилістичного термінознавства** тексточентричного спрямування (укр. – В. М. Артюх, І. Є. Шаргай, О. В. Шаповал; рос. – А. Л. Когтижева); б) функціонально-когнітивним / когнітивно-функціональним (за визначенням різних учених) як формуванням загального та галузевого **когнітивно-комунікативного термінознавства**, яке з огляду на свою значущість і актуальність деякі вчені відносять до парадигмального (рос. – О. Й. Голованова, Н. С. Мілянчук, К. Б. Свойкін, О. А. Слоєва, Н. В. Маланіна, О. В. Федотова, укр. – І. А. Розмаріца, Н. К. Кравченко). Теоретико-прикладним виявом цього аспекту є праці російського дослідника Р. З. Загідулліна;

3) крос-дисциплінарним переважно в галузевому термінознавстві, зокрема комунікативно-семіотичним (болг. – В. Бабанін) та комунікативно-психолінгвістичним (рос. – М. С. Саломатіна).

Отже, фундаментальні теоретичні дослідження кінця ХХ – початку ХХІ ст. з проблематики комунікативного термінознавства у слов'янському мовному просторі засвідчують такі тенденції його розвитку: найрозробленішою сьогодні є проблематика власне парадигмального функціонально-комунікативного галузевого термінознавства (в Росії, Україні, Болгарії та Словаччині); частково поступається проблематика крос-парадигмального або, на думку деяких дослідників, парадигмального загального та галузевого функціонально-когнітивного / когнітивно-функціонального, зокрема когнітивно-комунікативного термінознавства (в Росії та Україні); менш актуальною є проблематика крос-парадигмального загального та галузевого структурно-функціонального, зокрема комунікативно-стилістичного термінознавства (в Україні та Росії); менш розпрацьованою є проблематика крос-дисциплінарного галузевого термінознавства (в Болгарії та Росії).

Зосереджуючи увагу лише на фундаментальних теоретичних дослідженнях українського комунікативного термінознавства окресленого періоду, можемо констатувати факт активного розпрацювання в галузевому термінознавстві **власне функціонального / функціонально-комунікативного напрямку**, який акумулює в собі проблематику вивчення 1) особливостей функціонування термінів у процесі професійної комунікативної діяльності, у різних ситуаціях професійного спілкування, в професійному мовленні, з прагматичною і лінгводидактичною метою, в ситуаціях фахової підготовки спеціалістів, 2) особливостей функціонування термінів як вербальних засобів комунікативного впливу, як засобів професійного спілкування, як текстотвірних засобів організації фахового тексту (наукового, технічного, виробничого, ділового), як конситуативних засобів професійного спілкування, як одного з маркерів комунікативної компетенції та міжкультурної комунікації у фаховому середовищі, 3) наукових і фахових текстів як знакових форм спілкування, комунікативної функції фахових текстів, комунікативних інтенцій та діалогічної природи фахового тексту як вияву міжособистісної комунікації, 4) мовних кодифікованих і розмовних некодифікованих стереотипів у професійній сфері спілкування, розвитку мовленнєвої комунікації в часі, функціональних, антропоцентричних, соціолінгвальних, жанрових та прагмалінгвістичних способів інтерпретації феноменів мовної комунікації тощо.

Цей напрям наукових пошуків сьогодні в Україні репрезентують лише кілька досліджень тексточентричного (В. І. Круковський, С. М. Подолкова, В. В. Шабуніна), терміноцентричного (С. В. Постриган), мово-й мовленнєвоцентричного (В. Я. Юкало, Р. Є. Пилипенко), номінативно-комунікативного (Г. О. Хацер) спрямування.

Тексточентричні наукові пошуки увиразнюють кілька аспектів. Насамперед прагматичний, якнайкраще представлений у дисертації В. І. Круковського “Комунікативно-

прагматичний аспект французьких законодавчих актів (на матеріалі Цивільного кодексу Франції та інших юридичних текстів)” (1996), у якій дослідник звернув увагу на вивчення закономірностей вибору мовних засобів залежно від мети і завдань комунікації, а також від її мовного й екстралінгвістичного оточення, проаналізував систему мовних засобів, в яких зреалізовано комунікативно-прагматичну інтенцію відправника спеціальної юридичної інформації, взаємозв’язок комунікативно-семантичних, лексико-граматичних та стилістичних параметрів, що формують юридичний текст, а також комунікативну ситуацію мовленнєвого акту французького законодавчого тексту. Закцентував увагу В. І. Круковський також на особливостях комунікативної ситуації законодавчого дискурсу, яка полягає в зміні деяких елементів комунікації через специфічні елементи, на основній комунікативній функції будь-якого законодавчого тексту – розпорядчій, приписувальній, на прагматичній меті – регулювальній, яка своєю чергою у кожного закону є різною, залежною насамперед від предмета висловлювання закону, на підпорядкуванні коду комунікації її головній меті [4].

Аспектуальним виявом текстоцентричних досліджень у функціонально-комунікативному термінознавстві є розроблення проблеми реалізації комунікативності у фаховому тексті, зокрема розкритої в дисертації С. М. Подолкової “Засоби реалізації комунікативності у науково-технічних текстах (на матеріалі текстів технічної реклами і анотацій науково-експериментальної статті)” (2001), у якій дослідниця враховує реалізацію основних складників комунікативності (вплив, повідомлення, сприйняття, дія) за допомогою специфічних мовних засобів у науково-технічних текстах. Дослідниця на основі критерію комунікативної інтенції тексту виділяє різні типи текстів, а саме: тексти, що інструктують; тексти, що інформують; тексти, що регулюють офіційно-ділові відносини у сфері науково-технічної комунікації. Наголошено, що використання термінів оптимізує процес комунікації в обраній для дослідження сфері [9].

Лінгводидактичний аспект текстоцентричних досліджень в українському функціонально-комунікативному термінознавстві увиразнює дисертація В. В. Шабуніної “Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові” (2010), в якій дослідниця розкриває проблему міжособистісної комунікації на тлі діалогічної природи науково-навчального тексту, стверджуючи, що вагомою роллю мовної комунікації в суспільстві, постійним розширенням комунікативного поля, зв’язком різних аспектів людської діяльності з реальним спілкуванням є питання про наявність діалогічності в писемному науковому тексті. Авторка вважає, що особливості діалогічної організації тексту науково-навчального підстилю можуть бути розкриті з урахуванням прагматичної специфіки структури мовленнєвого акту та віддзеркалення в ньому взаємовідносин комунікаторів [14].

Терміноцентричне дослідження в його прагматичному аспекті репрезентує дисертація С. В. Постриган “Усталені словосполучення в німецькому інституційному юридичному тексті: лінгвокультурологічний та комунікативно-прагматичний аспекти” (2010), в якому, аналізуючи комунікативно-прагматичні компоненти, що впливають на мовну організацію текстів законів та судових рішень, усталені словосполучення з погляду їх належності до певних класів ілокутивних мовленнєвих актів, а також визначаючи взаємозв’язки між останніми, авторка одним із засобів досягнення комунікативно-прагматичної мети вважає вживання: усталених словосполучень, зокрема аналітичних конструкцій з дієслівним елементом; колокацій, номінативних стереотипів, у тому числі й мовленнєвих штампів / кліше. Особливістю юридичних інституційних текстів, на думку дослідниці, є те, що тими самими лексичними засобами – усталеними словосполученнями – можуть виражатися кілька мовленнєвих актів, що характеризує законодавчі тексти та судові рішення як такі, де наявний один адресант – законодавчий орган або суд, і кілька адресатів, що дає підстави в німецьких юридичних інституційних текстах говорити про феномен поліфункційності [10].

Мово-й мовленнєвоцентричний аспекти в українському функціонально-комунікативному термінознавстві кінця ХХ – початку ХХІ століть більшою мірою знайшли відображення в працях В. Я. Юкала та Р. Є. Пилипенка.

В. Я. Юкало в дисертації “Мовні стереотипи в комунікаціях лікаря” (1996) наголошує на проблемі функціонування мовних кодифікованих і розмовних некодифікованих стереотипів у професійній сфері спілкування. Зважаючи на те, що в українському мовознавстві немає чіткого визначення понять “професійна комунікація” і “наукова комунікація”, хоча майже століття існує традиція застосування терміна *наукова мова*, В. Я. Юкало здійснив спробу диференціювати мову професійної комунікації медичних працівників – медичну професійну мову, розрізняючи: мову медицини, або медичну наукову мову; медичну розмовну мову; мову медичної документації та мову медичної реклами. За спостереженнями дослідника, кожен різновид професійної мови характеризується наявністю різноманітних стереотипних структур, серед яких терміни і терміносполучення, нетермінологізовані стандартизовані одиниці – мовні кліше, штампи, формули і професіоналізми, які в професійній комунікації функціонують паралельно до термінів.

Автор звертає увагу на таке: з погляду граматичних і лексико-стилістичних норм – на факт застосування в різноманітних жанрах писемної та усної професійної комунікації лікаря мовних стереотипів, які не завжди відповідають кодифікованим у загальномовних і медичних словниках нормам, що засвідчує формування професійних варіантів норми; з погляду загальнолітературної і кодифікованої у медичних словниках норми – на факт застосування етикетних формул, синонімічних медичних термінів і професіоналізмів у контексті висвітлення питання про сильні і слабкі літературні норми, лінгвістичний статус професіоналізмів, формування професійного (медичного) варіанта норми, медичного професійного “офіційного” жаргону і українськомовних розмовно-невимушених стилів спілкування [17].

Р. Є. Пилипенко в дисертаційному дослідженні “Інституційний комунікативний простір Німеччини (фахова мова економіки)” (2007), зважаючи на функціональні, антропоцентричні, соціолінгвальні, жанрові та прагмалінгвістичні способи інтерпретації феноменів мовної комунікації, вважає істотним аспектом функціонального дослідження мовленнєвої комунікації не тільки вивчення сьогоденного розмаїття мовленнєвої діяльності людини, але й суспільно-історичної періодизації розвитку мовленнєвої комунікації, зокрема у сфері економічної діяльності. Дослідник акцентує увагу: на виявленні основних галузей комунікації у сфері економічної діяльності, у яких формується основний лексичний склад професійно спрямованої мови; на основних шляхах термінологічного збагачення німецької мови за рахунок запозичень із інших європейських мов у контексті посиленних періодів міжмовних контактів; на мовних характеристиках основних економічних контекстів інституційного комунікативного простору, особливо лексико-фразеологічних [8].

Номінативно-комунікативне спрямування має дослідження Г. О. Хацер “Номінативний і функціонально-комунікативний аспекти англійської банківської термінології” (2010), у якому авторка наголошує, що сьогодні на перший план висувається проблема міжнаціональної професійної комунікації, де англійська мова фахового спрямування стає важливим засобом спілкування ділових кіл різних лінгвокультур. Дослідниця описала когнітивно-комунікативний простір англійськомовного банківського дискурсу, основні сценарії функціонування в ньому термінів-домінант, з’ясувала механізми, принципи й закономірності використання фахової термінології у трьох жанрах банківського дискурсу – професійному, академічному та публіцистичному, кожен із яких визначається певним набором реальних текстів, утворених за алгоритмом відповідних текстотипів, серед яких фігурують провідні й другорядні [13].

Менш актуальною в українському галузевому комунікативному термінознавстві кінця ХХ – початку ХХІ століть є проблематика структурно-функціонального, зокрема **к о м у н і к а т и в н о - с т и л і с т и ч н о г о н а п р я м у**, в аспекті якого вивчення особливостей адресантно-адресатного функціонування термінів у текстах наукового стилю, кореляції мовної норми наукового стилю, синтаксичного оформлення наукового викладу з його комунікативною повноцінністю, стилістично-прагматичного навантаження та стилетвірних ознак термінів в інформаційній структурі фахового тексту відповідно до його комунікативно-стильових параметрів.

В Україні цей напрям репрезентують праці **т е к с т о - й н о р м о ц е н т р и ч н о г о** (Н. Ф. Непийвода), **п р а г м а т и ч н о г о** (А. А. Столярова), **т е р м і н о ц е н т р и ч н о г о** (О. В. Шаповал), **м о в л е н н е в о ц е н т р и ч н о г о** (В. М. Артюх), **п р а г м а т и ч н о - п е р е к л а д о з н а в ч о - к о н т р а с т и в н о г о** (І. Є. Шаргай) спрямування.

Акцентуючи увагу на основних критеріях комунікативної повноцінності наукового викладу, зокрема точності, ясності, мовній унормованості, Н. Ф. Непийвода (щоправда, дуже фрагментарно) в монографії “Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект)” (1997) дає функціонально-стилістичне обґрунтування мовних норм наукового стилю, що увиразнює певні закономірності у співвідношенні синтаксичного оформлення наукового викладу та його комунікативної повноцінності, пов’язує терміни з позамовними факторами в психолінгвістичному аспекті, зважаючи на динамічний підхід у дослідженні спеціальних мовних одиниць та розглядаючи науковий стиль як окремий нейролінгвістичний код, у якому оптимальне породження наукового тексту поєднує два психологічно протилежні механізми – усвідомлення і автоматизм оперування елементами тексту [7, 42].

Одним із аспектів дисертаційного дослідження В. М. Артюх “Дієслівні об’єктні словосполучення англійськомовної економічної терміносистеми (структурно-семантичний та функціональний аспекти)” (2010) є виявлення особливостей функціонування термінологічних дієслівних об’єктних словосполучень в англійськомовних економічних текстах наукового та публіцистичного стилів, які за функціонально-комунікативним критерієм представлені первинними текстами, тобто текстами внутрішньої фахової комунікації, а також у спеціальних наукових статтях з економіки, що є текстами зовнішньої спеціальної економічної комунікації, призначеними для спеціалістів та неспеціалістів. Дослідниця зазначає, що аналізовані наукові праці мають високу термінологічну насиченість, адже орієнтовані на певного адресата-фахівця. Тому автор-науковець, який створює

науковий текст, має на меті змодельовати знання адресата, задля чого дотримується чотирьох принципів-максимів його мовленнєвої поведінки, розроблених Х. Грайсом – кількості, якості, релевантності, манери мови, що сприяє адекватній комунікації з адресатом. Вторинною сферою функціонування термінів, вважає дослідниця, є мова періодичних видань економічної тематики, які за функціонально-комунікативним критерієм, відповідно до типології Д. Прахнер та Н. Шмацер, призначені для зовнішньої фахової комунікації, потенційним читачем яких може бути і спеціаліст, і неспеціаліст у галузі економіки. Вживання досліджуваних терміноодиниць у цих текстах виявило їх значно меншу кількісну маніфестацію. За спостереженням дослідниці, функціонування термінологічних дієслівних об'єктних словосполучень у публіцистичних текстах показує, що вони слугують маркерами, які активізують у свідомості реципієнта мікроситуації економічної діяльності відповідно до рівня обізнаності [1].

І. Є. Шаргай в дисертаційному дослідженні “Комунікативно-прагматичні особливості французького ділового листа в оригіналі та перекладі” (1998) в п р а г м а т и ч н о - п е р е к л а д о - з н а в ч о - к о н т р а с т и в н о м у а с п е к т і апелює до комунікативних завдань, що вирішуються за допомогою ділового листа, серед яких: встановлення партнерських стосунків, створення атмосфери довіри та співробітництва між партнерами з метою розв'язання часом складних і суперечливих проблем, які виникають у процесі ділового спілкування. Дослідниця інформативну структуру тексту ділового листа розглядає, враховуючи його складники: денотативну інформацію, стилістичну та прагматичну. Вдале поєднання в тексті ділового листа певних стилістичних засобів забезпечує ефективний вплив на адресата, а прагматична інформація реалізується через граматичну категорію модальності та прагматичну категорію ділової ввічливості, що експлікується в гіперболах, кондиціоналові ввічливості та непрямому мовленнєвому акті прохання. І. Є. Шаргай з'ясувала також, що французький діловий лист характеризується високим ступенем поваги до адресата, порівняно з більш нейтральним українським. Згідно з теорією комунікації дослідниця членує текст ділового листа на кілька функціонально-відмінних комунікативних блоків, які є універсальними для обох мов і виконує в тексті свою комунікативну функцію, водночас слугує досягненню загальної комунікативної мети всього мовленнєвого твору: блок звертання і привітання, де вибір мовних засобів залежить від соціального статусу партнерів по листуванню; блок посилання на попереднє листування; блок основного повідомлення, де формулюється головна теза листа, яка відображає інтенцію автора повідомлення; блок спонукання до подальшої комунікації; блок етикетних формулювань та підпису [15].

П р а г м а т е к с т о ц е н т р и ч н и й а с п е к т професійної комунікації розкрито також у дисертаційному дослідженні А. А. Столярової “Комунікативно-прагматичні виміри новогрецьких законодавчих документів (на матеріалі кримінального, кримінально-процесуального кодексів Греції та інших юридичних текстів)” (2007), присвяченому розкриттю мовних засобів створення зв'язності й цілісності законодавчих текстів усіх рівнів та принципів їхнього застосування колективним автором законів. Мовні риси і структурну організацію новогрецьких законодавчих текстів розглянуто з урахуванням таких прагматичних компонентів, як адресант, адресат, комунікативна інтенція, прагматична настанова, пресупозиція, контекст, а також специфіки мовної ситуації в Греції. Для виявлення залежності відбору адресантом мовних засобів від специфіки адресата законодавчого тексту у роботі проаналізовано тексти базового законодавства Греції – кримінальний та кримінально-процесуальний кодекси, адресатами яких, окрім органів державної влади, є кожний громадянин, а також тексти спеціальних кримінальних законів, коло адресатів яких є дещо вузьким, та такий різновид процесуальних документів як судові рішення з кримінальних та цивільних справ [12].

О. В. Шаповал у дисертації “Комунікативно-стильові параметри вторинної номінації в газетно-журнальній публіцистиці 80–90-х років ХХ століття” (2003) зосереджує увагу на реалізації таких функцій мови, як спілкування, повідомлення, вплив, які ґрунтуються на конкретних властивостях лексичних одиниць, фразеології та граматики національної мови. Дослідниця зауважує, що функціональна стилістика, виявляючи загальні закономірності побудови тексту окремого стилю, визначає комунікативно доцільні компоненти, серед яких основними одиницями є різні номінації, використання яких залежить від типу мовомислення комунікантів, що відповідно впливає на вибір номінації в тому чи іншому функціональному різновиді мови, а також на її комунікативно-стильові параметри [16].

Фрагментарно розробленою в Україні, як такою, що лише започатковується в галузевому термінознавстві, є проблематика **когнітивно-комунікативного термінознавства**, яка зосереджує свою увагу на вивченні вербальних та невербальних засобів реалізації комунікативних стратегій у професійному дискурсі, його адресантно-адресатної конфігурації, рольової структури, ролі знань у процесі комунікації в різних професійних сферах, когнітивно-комунікативних ролей адресанта / адресата в міжкультурній комунікації, особливостей концептуального моделювання фахових дискурсів як комунікативних ситуацій.

Представницькими у цьому напрямі є дисертаційні праці І. О. Розмаріци та Н. К. Кравченко.

І. О. Розмаріца у дослідженні “Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (на матеріалі сучасної англійської мови)” (2004) більшою мірою аналізує засоби та шляхи реалізації комунікативних стратегій в економічному дискурсі, зокрема в природоохоронній сфері англійськомовних країн, акцентуючи увагу на когнітивних та дискурсивних особливостях спілкування у досліджуваній сфері. Дослідниця вивчає властивості рольової структури екологічного дискурсу та виділяє основні моделі його адресантно-адресатної конфігурації, риторичні та аргументативні прийоми, які сприяють переконанню адресата у межах встановлених моделей адресантно-адресатної комунікації (громадські організації > громадськість, політичні організації > громадськість, громадські організації > посадові особи, комерційні організації > громадськість, громадські організації > комерційні компанії). Предметом особливої уваги є також поєднання вербальних та візуальних компонентів комунікації в екологічному дискурсі. І. О. Розмаріца звертає увагу на врахування ролі знань у дискурсі, що є особливо важливим для вивчення різних сфер спілкування або спеціалізованих дискурсів, продукування й розуміння яких значною мірою залежить від багатьох типів спеціалізованих знань [11].

Характеризуючи основні методологічні засади та принципи когнітивно-комунікативного аналізу міжнародно-правового дискурсу, Н. К. Кравченко у дисертаційному дослідженні “Міжнародно-правовий дискурс: когнітивно-комунікативний аспект” (2007) в контексті проблеми категоризації продукує думку щодо того, що міжнародно-правовий дискурс (МПД) створює колективний ментальний простір. Його особливістю є те, що комунікант завжди має узагальнений характер, що на вербальному рівні представлено відповідною термінологією. Проте особистість узагальненого комуніканта може бути структурно неоднорідною, що підтверджує внутрішня діалогічність (полілогічність) міжнародно-правового тексту. На переконання дослідниці, МПД – це комунікативна ситуація, яка узгоджує правові цінності шляхом їхнього припису або рекомендації як моделей поведінки, яка координує національні, групові, інституційні стратегії суб’єктів-держав. Когнітивна база МПД містить синхронізовані знання / уявлення комунікантів про власну гомогенність й узагальненість, які сприяють узгодженню гомогенних економічних і політичних стратегій держав-учасників. Дослідниця застосовує прийом когнітивно-комунікативної рольової декомпозиції, теоретичним підґрунтям якого є результати міждисциплінарних лінгвістичних досліджень, пов’язані з аналізом процесу і результатів “розщеплення” особистості комуніканта на різні іпостасі / ролі задля реалізації конкретних стратегій і тактик. Н. К. Кравченко робить висновок, що когнітивно-комунікативні ролі узагальнених адресанта / адресата активуються шляхом умисного занурення комунікантів (на основі вербальних засобів тексту) у стереотипні складники МПД з метою забезпечення запланованої / санкціонованої інтерпретації документа. Дослідниця розробляє методику концептуального моделювання міжнародно-правового тексту / дискурсу, яка ґрунтується на характеристиках МПД як комунікативної ситуації, призначеної для розроблення міжнародно-правових цінностей, що є новими, проте формуються у парадигмі прецедентних інституційних смислів, “спільних” для комунікантів-учасників [3].

Отже, фундаментальні теоретичні праці кінця ХХ – початку ХХІ століть з українського комунікативного термінознавства засвідчують, що проблематика цього напрямку, виформовувана сьогодні переважно в лоні галузевого термінознавства, розподіляється на такі його аспектуальні підрозділи: 1) власне функціональне / функціонально-комунікативне (текстоцентричне, терміноцентричне, мово- й мовленнєвоцентричне, номінативно-комунікативне з оперттям на прагматику й лінгводидактику); 2) комунікативно-стилістичне (текстоцентричне, нормоцентричне, мовленнєвоцентричне, перекладознавчо-контрастивне з оперттям на прагматику); 3) когнітивно-комунікативне (дискурсивне, нормативне).

Список використаних джерел

1. Артюх В. М. Дієслівні об’єктні словосполучення англійськомовної економічної терміносистеми (структурно-семантичний та функціональний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.04. «Германські мови» / В. М. Артюх. – Херсон, 2010. – 19 с.
2. Голованова Е. И. Введение в когнитивное терминоведение: учебное пособие / Елена Иосифовна Голованова. – М.: Изд-во «Флинта»; Изд-во «Наука», 2011. – 222 с.
3. Кравченко Н. К. Міжнародно-правовий дискурс: когнітивно-комунікативний аспект: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец.: 10.02.15. «Балтійські мови» / Н. К. Кравченко. – К., 2007. – 488 с.
4. Круковський В. І. Комунікативно-прагматичний аспект французьких законодавчих актів (на матеріалі Цивільного кодексу Франції та інших юридичних текстів): автореф. дис. на здо-

- буття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.05. «Романські мови» / В. І. Круковський. – К., 1996. – 211 с.
5. Манерко Л. А. Истоки и основания когнитивно-коммуникативного терминоведения / Л. А. Манерко // Лесикология. Терминоведение. Стилистика: Сб. науч. тр., посвященный В. М. Лейчику. – М.; Рязань: Пресса, 2003. – С. 120–126.
  6. Мархасев И. Р. Коммуникативное терминоведение: теоретико-методологические и лингво-методические предпосылки / И. Р. Мархасев // Терминология и перевод в политическом, экономическом и культурном сотрудничестве: Тез. докл. междунар. круглого стола, 27–28 июня 1991 г. – Омск: Межвузовская типография ОмПИ, 1991. – С. 33–35.
  7. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект): Монографія / Наталя Федорівна Непийвода. – К.: ТОВ «МФА», 1997. – 288 с.
  8. Пилипенко Р. Є. Інституційний комунікативний простір Німеччини (фахова мова економіки): дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец.: 10.02.04. «Германські мови» / Р. Є. Пилипенко. – К., 2007. – 426 с.
  9. Подолкова С. М. Засоби реалізації комунікативності у науково-технічних текстах (на матеріалі текстів технічної реклами і анотацій науково-експериментальної статті): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.04. «Германські мови» / С. М. Подолкова. – Харків, 2001. – 19 с.
  10. Постриган С. В. Усталені словосполучення в німецькому інституційному юридичному тексті: лінгвокультурологічний та комунікативно-прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.04. «Германські мови» / С. В. Постриган. – К., 2009. – 17 с.
  11. Розмаріца І. О. Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (на матеріалі сучасної англійської мови): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.04. «Германські мови» / І. О. Розмаріца. – К., 2004. – 207 с.
  12. Столярова А. А. Комунікативно-прагматичні виміри новогрецьких законодавчих документів (на матеріалі кримінального, кримінально-процесуального кодексів Греції та інших юридичних текстів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.14. «Класична філологія, візантійська і новогрецька філологія» / А. А. Столярова. – К., 2007. – 20 с.
  13. Хацер Г. О. Номінативний і функціонально-комунікативний аспекти англійської банківської термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.04. «Германські мови» / Г. О. Хацер. – Одеса, 2010. – 20 с.
  14. Шабуніна В. В. Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. «Українська мова» / В. В. Шабуніна. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.
  15. Шаргай І. Є. Комунікативно-прагматичні особливості французького ділового листа в оригіналі та перекладі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.16. «Перекладознавство» / І. Є. Шаргай. – К., 1998. – 17 с.
  16. Шаповал О. В. Комунікативно-стильові параметри вторинної номінації в газетно-журнальній публіцистиці 80–90-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. «Українська мова» / О. В. Шаповал. – Дніпропетровськ, 2003. – 19 с.
  17. Юкало В. Я. Мовні стереотипи в комунікаціях лікаря: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. «Українська мова» / В. Я. Юкало. – К., 1996. – 24 с.

Summary. The paper attempts to analyze main trends of theoretical studies in the Ukrainian communicative terminology against the backdrop of the Slavic experience of the end of the 20th- the beginning of the 21st centuries. The fundamental works of Slavic terminologists are inventoried and systematized according to the main trends of study (paradigmatic, cross-paradigmatic, cross-aspectual). Contextually the works of the Ukrainian scientists are classified; the definitions of the communicative terminology.

Key words: Ukrainian terminology, communicative terminology, functional / functionally-communicative, communicative-stylistic, cognitive-communicative trends of study.

АСТРОНОМИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (К ВОПРОСУ О КОГНИТИВНЫХ МЕХАНИЗМАХ ОБРАЗНОЙ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ)

Исследование выполнено при поддержке РГНФ (проект № 12-14-63002)

Образные средства отражения астрономического времени рассматриваются как способ концептуализации знаний об этой сфере действительности в русской языковой картине мира.

Ключевые слова: когнитивная метафора, метонимия, языковая картина мира.

Метафора, функционирующая в речи в виде стёртых и живых, индивидуально-авторских образных выражений, является не только образным средством, но и одним из базовых способов концептуализации действительности (Дж. Лакофф, Н.Д. Арутюнова, Е.С. Кубрякова и мн. др.), в котором ярко проявляется взаимосвязь языка и сознания, относящаяся к сфере фундаментальных вопросов языкознания.

Дж. Лакофф на примере эмоции гнева показал роль метонимического механизма в порождении метафоры, концептуализирующей эту эмоцию. В ряде наших работ описан механизм образования когнитивной метафоры, концептуализирующей сферу эмоций, сферу интеллекта, сферу социальных отношений. Как показали эти исследования, сам механизм образной концептуализации, а также основной состав метафорических образов как средств концептуализации конкретной сферы действительности в сознании и языке предопределён важнейшей особенностью восприятия действительности, присущей человеческому сознанию – способностью воспринимать и осмысливать ситуацию *в целом*, тот или иной фрагмент действительности вместе с другими, смежными с ним.

В данном случае это особенно важно для осмысления (концептуализации) абстрактного феномена времени, которое воспринимается сознанием вместе с чувственно воспринимаемыми фрагментами действительности, служащими показателем конкретного периода времени и динамики времени в целом.

Задача статьи – продемонстрировать, что представления об этих чувственно воспринимаемых реалиях, тесно связанных в сознании человека с временем по смежности, обычно и становятся основой метафор, концептуализирующих время. Такая логика действует, в частности, при концептуализации сферы астрономического времени (суточного и годового: утро, полдень, вечер, день, ночь; весна, лето, осень, зима, сентябрь и под.), которая избрана предметом рассмотрения в данной статье.

Осмысление течения времени в связи с чувственно воспринимаемыми изменениями в окружающей среде регулярно фиксируется в рамках одного контекста: *Солнце шло уже книзу, надо было торопиться* (Зайцев) – о вечере; *Было утро. Солнце медленно вышло к миру и сквозь бедные облака одело землю в светло-перловые облачения* (Зайцев); *Третий день стояла мерзкая погода. Это была вторая осень войны* (Пастернак); *Поздняя осень, грачи улетели...* (Некрасов).

В сознании носителей языка (и в структуре одноимённых концептов) день, вечер, осень, весна и подобные феномены представлены не только как отрезки (периоды) времени, но и как их содержательное «наполнение» знанием о динамически меняющемся состоянии действительности, воспринимаемого человеческим сознанием.

Так, осень осмысливается как *стадия развития растений* в годовом цикле (увядание, листопад), как *астрономический феномен* (соотношение движущихся планет, которое проецируется на воспринимаемую человеком действительность в виде похолодания или потепления, характера осадков, т.е. *метеорологически*, а также в виде долготы светлого и тёмного времени суток), как комплекс *эмоционально-физиологических ощущений* человека. Собственно движение времени, безотнositельно к этим ярким признакам, сознанием, как известно, не воспринимается.

Вечер – это *астрономический феномен*, связанный с заходом солнца и соответственно с уменьшением интенсивности освещения, тепла (т.е. одновременно *метеорологический феномен*), это цикл в *жизнедеятельности человека* (окончание рабочего дня, подготовка ко сну).

Представления об этих признаках-состояниях с растительных, животных, астрономических и метеорологических сущностей переносятся на время их возникновения и протекания. И название периода времени (*осень, весна, утро, вечер* и т.д.) воспринимается и осмысливается как *обобщённое обозначение всей совокупности динамических признаков, регулярно совпадающих с этим промежутком времени*. Вспомним пушкинский гимн осени, в котором это время года прямо отождествляется с состоянием растительного мира и фактически оценивается именно последнее: *Осенняя пора! Очей очарованье! Приятна мне твоя прощальная краса – Люблю я пышное приросты увяданье, В багрец и в золото одетые леса...* (Пушкин).

Обратим внимание на то, что *отождествление времени* (времени года, времени суток) и *состояния действительности в это время* осуществляется на основе *смежности между ними*, т.е. метонимически.

На фоне приведённых выше пушкинских строк, в которых осень и состояние растительности отождествлены, обратим внимание на примеры их отдельного обозначения, на констатацию причинно-следственной обусловленности природных изменений временем года: *Осень, - сказала она с металлической медитацией. – В парках и скверах красиво из-за того, что деревья пожелтели или покраснели* (Мартынов); *Осенью листья на деревьях желтеют или краснеют; Сейчас осень, поэтому листья желтеют, становится холоднее, дни становятся короче* и т.д.

Самым простым и в большинстве случаев практически незаметным для сознания носителя языка проявлением процесса переноса по смежности с реалий растительного, животного мира и человека, астрономических и метеорологических на время является перенос определений. Проиллюстрируем сказанное:

1) перенос цвета неба на время суток: *Так было и в тот вечер апрельский, алый и нежный; чуть вились комары, березки стояли в зеленом дыму...* (Б. Зайцев); *Была ясная осенняя ночь с морозом* (Пастернак); *Краснел май, пролетая в огненных зорях, росах; кукушки медово куковали, точно окуковывали молодую жизнь. Солнце вставало пламенным и пахучим, глубокими ароматами дымились луга под ним и скаты розовели, окровавившись «зарей», медвяно-липкой пурпурной травкой* (Зайцев); в последнем предложении обнажена логика переноса признака с солнца (*пламенного*) на зори (*огненные*) и май (*краснел*);

2) перенос признака погоды (состояния воздуха, освещённости, температурного состояния) на время суток: *...был уже последний серый день октября...* (Дудинцев); *...если ночь выпадала лунная, голубело и там, в тихо сверкающем снеге...* (Зайцев); *Утро было осеннее, ясное, сухое, морозное* (Достоевский); *Был сухой морозный день начала ноября...* (Пастернак); *Раз осенью, в такой же дождливый вечер, Женя стоял с Настасьей у окошка* (Зайцев); *Есть в осени первоначальной Короткая, но дивная пора – Весь день стоит как бы хрустальный, И лучезарны вечера...* (Тютчев); *День выдался очень удачный для торжества, - один из тех ярких, прозрачных дней ранней осени...* (Жуприн); *Вечер был такой тёмный, сырой* (Достоевский).

Перенос признака на время суток обеспечивает эффект комплексного зрительного и осязательного восприятия природы в это время суток.

Аналогично выглядит картина переносов признака с чувственно воспринимаемых реалий на время года (погода – время, в течение которого стоит такая погода); *прохладный август; дождливый октябрь; морозная зима; жаркое лето; За весной, красой природы, Лето знойное пройдёт...* (Пушкин); *Потом сухой июль; месяц белого жара...* (Зайцев); *Вспоминается мне ранняя погожая осень* (Бунин); *Пасмурная осень тянулась долго. Солнечных дней выпадало немного, и в комнате было тускло* (Коваль);

3) перенос признака «состояние растительности» (цвет, урожайность и т.п.) на время суток или время года: *...в зелёный вечер под окном На рукаве своём повешусь* (Есенин); *Осенью, если был урожайный год, сил в народе оставалось много...* (Платонов); *Вот она, плодоносная осень!* (Ахматова); *плодоносная нива, сад, деревья – плодоносная осень.*

В следующем фрагменте словосочетание *белый, мохнатый декабрь* отражает восприятие времени сквозь призму снега и мохнатых от снега деревьев: *...молодые Турбины не заметили, как в крепком морозе наступил белый, мохнатый декабрь* (Булгаков).

В одном ряду с переносом определения (нередко – наряду с ним в одном контексте) выступает метафорическая концептуализация времён года с актуализацией тех же самых аспектов состояния окружающей действительности – цвета солнца, температурного состояния в этот период времени, связанного с интенсивностью солнца, а также с ветром, дождём, ручьями, половодьем и др.): *Сентябрь холодный бушевал, С деревьев ржавый лист валился* (Тютчев); *Прошла еще одна осень и долгая зима, ещё одна весна отшумела...* (Белов); *Колосилась рожь, догорал красный май; июнь жёг сочным пламенем, вспаивал луга поёмные, куда выезжали всей деревней повозками на несколько дней; там жили, как цыгане, косили и везли все сразу* (Зайцев).

Итак, в основе метафор в приведённых примерах лежат чувственные представления о состоянии окружающей среды в этот период времени, т.е. метафорический образ формируется в результате переноса этих представлений по смежности. Именно поэтому большинство переносов, особенно переносы определений, оказываются незаметными для говорящего и слушающего, воспринимаются в контексте названий временных периодов как естественные (*дождливая осень, жаркий июль, сухой август* и мн. др.). Перенос слов на основе смежности не порождает нового значения и потому оказывается не замеченным сознанием носителя языка.

В этом ряду особо отметим «антропные» определения, приписывающие времени года или времени суток ощущения, настроения, состояния, которые испытывает человек в это время, в том числе под воздействием окружающей природы: *Незаметно наступил тот кроткий, пред-*

вечерний час, когда золотее все, умирнее и в зеркальной глубине светлого неба как бы чуешь правду чистую и бесконечную (Зайцев); *А я люблю российскую осень. Что-то необыкновенно грустное, приветливое и красивое* (Чехов); *Люблю немую грусть осенних бледных дней...* (Агнивцев); *Слава тебе, поднебесный Радостный краткий покой! Солнечный блеск твой чудесный С нашей играет рекой, С рощей играет багряной, С россыпью ягод в сеньях, Слово бы праздник нагрел На златогривых конях! Радуюсь громкому лаю, Листьям, корове, грачу, И ничего не желаю, И ничего не хочу! И никому не известно, то, что, с зимой говоря, В бездне таится небесной Ветер и грусть октября...* (Рубцов). В некоторых случаях в одном примере на базе переноса по смежности с человека на осень и природу рождается метафора, фиксирующая контаминацию этих сущностей: *...туда же прихожу и в мрачные дни осени горевать вместе с природою* (Жарамзин).

Фактор, влияющий на эмоциональное состояние человека (в данном случае осень как состояние природы), подаётся как «испытывающий» это состояние: при этом сочетание *грустная осень* имеет в восприятии слушающего диффузную семантику: значения «время, вызывающее у человека это состояние», «время, совпадающее с переживанием человеком состояния грусти» и «время, само «переживающее» это состояние», не разграничены, а выражение *осень грустит* воспринимается уже однозначно как метафора.

При этом регулярный перенос на основе смежности происходит в обоих направлениях:

1) признаки конкретно-чувственных сущностей переносятся на отрезок времени – например, на осень как время года и как обобщающее именование состояния природы и человека в это время года: *золотые листья (деревья) → золотая осень; холодная погода → холодная осень, холодный день, холодный вечер; жаркая погода → жаркий полдень; знойное солнце → знойное лето, знойный июль; дождливая погода → дождливый день, дождливая осень; пасмурная погода → пасмурный день* и под.;

2) адъективные дериваты названий периодов времени (*утренний, ночной, осенний, апрельский*) определяют конкретно-чувственные и абстрактные сущности и указывают на их те или иные динамические признаки, характерные для данного периода времени: *вечернее солнце, полуденное солнце, весеннее солнце, зимнее солнце, ночная тишина, осенние листья, осенняя погода, весенний ветер, летний зной, осенняя грусть, весеннее настроение, осеннее настроение* и под.

Подчеркнём, что именно перенос определения оказывается незамеченным – в отличие от других способов воплощения смежного со временем представления, прежде всего глагола и существительного, и в силу регулярности переноса таких определений на период времени воспринимается как обычное (непереносное) словоупотребление.

Если учесть, что осень в сознании представлена как растительный, астрономический и метеорологический феномен, вбирает в себя знания об этих реалиях, получается, что большинство эпитетов и других образных средств характеризуют, по существу, не осень как временной период (ему они лишь приписываются), а состояние природы (растения, погоду и др.), будучи обобщающим обозначением этапа в цикле развития этих сущностей. Представление об осени как времени года и представления о состоянии природы в это время года объединяются отношениями смежности. Следовательно, слово *осень* определяется признаками этих смежных реалий (*рыжая осень, холодная осень*) по метонимической логике, а его дериваты (типа *осенний, октябрьский*) по той же логике выступают определением для них (*осенняя погода, осенние листья*).

Связь по смежности между периодом времени и состоянием природы в этот период времени обладает устойчивостью и потому легко выражается – как в одной из своих форм – в фитоморфных, зооморфных, антропоморфных, метеорологических метафорах, возникающих на основе отношений смежности.

Приведём фрагменты поэтических текстов, в которых содержатся примеры концептуализации времени посредством метафорических образов. Основой этих образов служат связанные с ними отношения смежности представления об эмпирически воспринимаемых признаках состояния природы в это время – в данном случае речь идёт об осени: *Октябрь серебристо-ореховый* (Пастернак); *...Под шелест осени седой* (Блок); *Как грустны сумрачные дни Беззвучной осени и хладной! Какой истомой безотрадной К нам в душу просятся они!* (Фет); *Уж осени холодною рукою Главы берёз и лип обнажены, Она шумит в дубравах опустелых...* (Пушкин); *...А осень, пахнувшая пряно, Даст знак из тучи лить дождю* (Шашенкова); *Что ж ты, осень, надела с нами? В красном золоте стынет земля* (Заболоцкий); *Осень златоглавая, осень шелестящая... Ты прости, но незачем мне к тебе спешить, Потому что знаю я – ты не настоящая, А пожаров осени нам не потушить!* (Прахов); *Сентябрь на кончике травинки Повис слезинкою дождя* (Прахов).

В этих фрагментах осени «приписываются» типичные для этого времени года признаки природных реалий и человека:

- цвет листвы деревьев, форма их кроны (*октябрь серебристо-ореховый; красное золото; пожары осени; осень златоглавая*);
- цвет неба в пасмурные дни (*осень седая; сумрачные дни осени*);
- типичные звуки или беззвучность в природе (*шелест осени; осень шелестящая; беззвучная осень; она шумит в дубровах опустелых*);
- запахи (прежде всего растительные – *осень, пахнущая пряно*);
- температурное состояние (*осень холодная*);
- дождь (*сентябрь на кончике травинки Повис слезинкою дождя*);
- типичное для человека эмоциональное состояние (*Как грустны дни осени; Какой истомой безотрадной К нам в душу просятся они!*).

Ряд образов, концептуализирующих суточное и годовое время, мотивированы в своём генезисе представлениями о солнце как главном показателе динамики суточного времени и одного из основных показателей динамики годового цикла. Подчеркнём ещё раз, что солнце связано с суточным, а также годовым временем отношениями смежности. Приведём здесь ряд фактов, показывающих механизм переноса представления о солнце (движущемся по небу, встающем и заходящем; светящемся, сияющем, пылающем): *День уходил; Сиял солнечный день; Догорал вечер; Пылал июльский полдень; В те июльские дни, что катились ни шатко, ни валко...* (Городницкий) (вопрос о связи метафоры катящегося предмета в сфере концептуализации суточного и годового времени с солнцем рассматривается в статье Е. В. Резниковой [2]).

Есть контексты, которые буквально обнажают перенос представления о солнце на суточное время и рождение на этой основе метафоры огня: *Усталое солнце уходило от мира, спокойно пропылав свой полдень и утро, и угасающий день пленительно и ярко румянился* (Гоголь): **солнце пропылало → угасающий день**.

В других контекстах прямая связь между суточным временем и солнцем выражается в возможности и естественности их взаимозамены: *Она вернулась в Кременки на закате дня* (Зайцев): закат солнца → закат дня; *...Проглянет день как будто поневоле и скроется за край окружающих гор* (Пушкин): проглянет солнце и скроется за край окружающих гор проглянет день и скроется за край окружающих гор. Подробнее об этом см. в нашей статье [1].

Аналогичные факты встречаем в сфере концептуализации времён года, см. перенос имён различных явлений, характерных для соответствующего времени года, на это время года, т.е. *метонимической номинации* времен года (примеры заимствованы из статьи Т.В.Сливы [3]): *Падал снег, плыл рассвет, осень моросила...* (Дербенёв): дождь моросил; *Зима мягко и сыро лежала на крышах* (Паустовский): снег лежал; *Зима висит на хвойных лапах* (Тарковский): снег висит; *За осенью – стужа, за вёснами – лето* (Светлов): за осенью – зима.

Очевидно, что выбор образов для *метафорической концептуализации годового времени* также осуществляется на основе отношений смежности. Не приходится удивляться, что в качестве образов выступают те же характерные для каждого времени года процессы и явления: для весны – потепление и яркое солнце, пробуждение растений, прилёт птиц, для зимы – снег и стужа, для лета – солнечный зной, для осени – созревание плодов, похолодание, увядание растений и т.д. (приводимые факты заимствованы из картотеки М. С. Склизковой): *Пора пришла, она влюбилась. / Так в землю падшее зерно / Весны огнём оживлено* (Пушкин): огонь солнца огонь весны; *...Цветущую весну в садах...* (Державин): цветущие растения цветущая весна; *...и посвящённым только зримо / Цветёт весна и красота* (Фет); *Весна сияла на небе, но лес ещё по-прежнему был засыпан снегом* (Пришвин): солнце сияло на небе весна сияла на небе.

Итак, в русской языковой картине мира время года и время суток представлены не как собственно временные периоды, а как этап динамического циклического развития состояния природы и человека. Можно лишь условно обозначить утро или осень как периоды времени, в сознании они представлены как обобщающие обозначения этапов состояния природы и человека. Таким образом, названные периоды суточного и годового цикла могут именоваться астрономическим временем лишь в научной (физической, астрономической) картине мира, а в языковой картине мира они могут считаться астрономическими лишь с известной долей условности, будучи на самом деле одновременно метеорологическими, биологическими, ботаническими и иными феноменами. Это обстоятельство позволяет уточнить механизм образования когнитивных метафор, концептуализирующих знания об астрономическом времени, – эти метафоры возникают на основе отношений естественной смежности между абстрактным временем и чувственно воспринимаемым состоянием природы и человека. Перспективы исследования связаны с проверкой действия данной закономерности в сфере биологического и социального времени.

Список использованных источников

1. Илюхина Н. А. Концептуализация суточного и годового времени: семасиологическая и лингвокогнитивная интерпретация метафорических высказываний / Н. А. Илюхина // Язык –

текст – дискурс: проблемы интерпретации высказывания в разных коммуникативных сферах : материалы международной научной конференции / научный редактор Н. А. Илюхина. – Самара, 12 – 14 мая 2011 года. – Самара : Изд-во «Универс групп», 2011. С.138 - 141.

2. Резникова Е. В. Семантический потенциал образа колеса в русской языковой картине мира / Е. В. Резникова // Язык – текст – дискурс: картина мира в свете разных подходов : сб. науч. ст. / под ред. Н. А. Илюхиной. – Самара : Изд-во «Самарский университет», 2013. – С. 154-161.
3. Слива Т. В. Образные значения «сезонных» слов / Т. В. Слива // Языковая образность в свете разных исследовательских подходов (Материалы региональной научной конференции с международным участием). Самара, АНО «Издательство СИЦ РАН». С. 52 – 56.

Summary. Imaginative means of reflection of astronomical time are considered as a way of conception of knowledge about this sphere of reality in Russian language view of the world.

Key words: cognitive metaphor, metonymy, language view of the world.

УДК 070 + 81'373

Е.В. Каблуков

СОВРЕМЕННЫЙ РОССИЙСКИЙ МЕДИАДИСКУРС В ИДЕОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Показано, что советские и современные российские идеологемы как компоненты официальной идеологии разных периодов функционируют в трех контекстах – официальном, критическом и коммерческом. Первый предполагает использование официальной идеологемы в ее первоначальном значении. В коммерческий контекст официальные идеологемы вовлекаются коммерческими компаниями для получения прибыли. Попадая в критический контекст, идеологема теряет свое первоначальное значение и используется свободно, в т.ч. подвергается критике.

Ключевые слова: идеология, идеологема, медиадискурс, модернизация, инновация, нано.

Изучение идеологии, а также идеологем как ее компонентов является сегодня достаточно популярным направлением лингвистики и других гуманитарных наук [см., например: 2; 4; 5; 6; 8; 11; 12 и др.]. Особое внимание ученые уделяют системе взглядов и идей советского периода. В то же время актуальной остается проблема изучения современной российской идеологии, которая наследует отдельные черты прежней системы, активно заимствует западные идеи и вырабатывает собственные [4].

Цель настоящей работы – рассмотреть, как функционируют официальные советские и российские идеологемы в современных российских медиатекстах (последние понимаются как тексты средств массовой коммуникации – прессы, радио, телевидения и Интернета).

Идеологему мы вслед за Н. А. Купиной определяем как «вербально выраженную политическую или политизированную идею» [4, 518; см. также: 6, 182-183]. При этом официальными являются идеологемы, составляющие государственную идеологию, которая формируется в выступлениях высших должностных лиц страны и распространяется посредством государственной пропаганды. Соответственно можно выделить официальные идеологемы разных исторических периодов, в том числе советские и современные российские.

Наш материал показывает, что специфика функционирования данных идеологем в современном российском медиадискурсе зависит от контекста, который может быть лояльным, критическим и коммерческим.

Лояльный контекст предполагает использование идеологемы в ее первоначальном значении – в качестве единицы, формирующей и поддерживающей соответствующую идеологию. Рассмотрим в качестве примера официальные российские идеологемы «инновация» и «нано», которые в лояльном контексте функционируют как элементы современной российской государственной идеологии:

Это значит, чтобы этого не допустить, в каждом регионе должно быть место для малого и среднего бизнеса, для инноваций, для развития высокотехнологичных производств, для

современного, высокоэффективного сельского хозяйства. <...> К традиционным природным богатствам Сибири (углю, золоту, нефти, никелю и так далее) необходимо добавить новый капитал – **инновационные производства, передовые технологии, устойчивую, надежную, современную инфраструктуру.** <...> Наверное, уже многие знают, сейчас наш коллега приводил примеры, связанные с кремнием. Это очень близко связано с **нанотехнологиями.** Все это имеет, безусловно, не просто будущее, без этого невозможно существование страны – ни экономики, ни обороноспособности не обеспечить (Здесь и далее выделено нами. – Авт. В.В.Путин, председатель правительства РФ. Выступление на Межрегиональной партийной конференции партии «Единая Россия». 09.04.2010. Цит. по: официальный сайт Председателя Правительства Российской Федерации. Режим доступа: <http://premier.gov.ru/>).

Мы видим, что слова «инновация», «инновационный» и «нанотехнология» наполняются идеологическим содержанием: в их лексическое значение внедряется положительный оценочный компонент. Премьер-министр страны показывает, что «инновации» и «нано» – это нечто однозначно положительное. Другими словами, субъект, наделенный властью, предписывает, как следует понимать и интерпретировать названные языковые единицы. Это предписание выполняется подчиненными, то есть государственными служащими, и иными зависимыми субъектами, в том числе журналистами официозных СМИ. Поэтому такие тексты служат источниками государственной идеологии. В них формируются новые идеологемы и переосмысляются старые.

Перейдем к элементам советской идеологической системы, функционирующим в современном российском медиадискурсе:

А вот с чем нужно согласиться с Собяниным – так это с его заявлением о том, что данные выборы в Москве были самыми честными, самыми прозрачными, самыми конкурентными. Это действительно так с точки зрения формирования искажённого общественного сознания средствами идеологического воздействия и политехнологами буржуазии (Виктор Тюлькин. У власти – перезагрузка, у КПРФ – дефицит народного доверия // Агентство Политических Новостей Северо-Запад. 10.09.2013).

Толковый словарь русского языка Д. Н. Ушакова, отражающий идеологические установки советского периода, определяет буржуазию как «класс эксплуататоров, владеющий на правах частной собственности орудиями и средствами производства и извлекающий прибавочную стоимость посредством эксплуатации наемного труда» [10, 206]. Так в понятийное содержание нейтральной, казалось бы, лексемы внедряется отрицательная оценка. Формируется образ буржуазии как врага рабочего класса. В материале сопредседателя Российской коммунистической рабочей партии Виктора Тюлькина эта идеологическая линия поддерживается. Буржуазия оценивается негативно. Как утверждает автор, она искажает, то есть «представляет в ложном, неправильном виде» [7, 251] общественное сознание, создавая образ честных, прозрачных и конкурентных выборов.

Мы рассмотрели, как официальные идеологемы функционируют в лояльном контексте. Если же адресант использует соответствующие языковые единицы, сознавая их идеологический компонент, но при этом выражая к нему скептическое отношение, формируется **критический контекст:**

*Технологическим прорывом обещала стать дорога между двумя павильонами, построенная с нуля. Региональный министр транспорта Сергей Швиндт презентовал ее как созданную с использованием **нанотехнологий**, более дешевую и долговечную. Он даже рассчитывал, что построившие ее компании смогут принять участие в освоении 1,3 млрд. руб., выделенных из федерального бюджета на решение дорожных проблем Екатеринбурга, но после того, как в середине проведения выставки **нанотрасса** пошла волнами, эти мечты превратились в прах. Президент Дмитрий Медведев, находившийся в тот момент в Екатеринбурге, выставку посещать не стал* (Михаил Вьюгин. Средний Урал отказался от фильтров Петрика // Независимая газета. 18.01.2011).

*Транспаранты: «Москва – лучший город земли», «Собянин свое дело знает», шарики с надписью «Наш мэр Собянин – ура!» Правда, долго стоять было прохладно, поэтому **рабочий класс** взял кое-что с собой, и некоторые сторонники мэра еще до начала уже еле держались на ногах, так что я опасался за клумбы, да и довольно многозначительно рядом с этими избирателями смотрелся транспарант «Поддерживаем курс Собянина» (Никита Летов. Инаугурация Собянина не обошлась без Бесштанько // Бизнес-курс. 13.09.2013).*

Из приведенных примеров видно, что журналисты подвергают критике и официальные российские идеологемы (*нано*), и старые советские (*рабочий класс*). Так, Михаил Вьюгин рассказывает о фиаско одного из проектов, связанных с нанотехнологиями. При этом иронически называет некачественно построенную дорогу *нанотрассой*. Никита Летов также использует иронию: характеризуя рабочий класс, приписывает ему негативную характеристику – злоупотребление алкогольными напитками. Ирония здесь «способствует критическому осмыслению противоре-

чий действительности, а в силу «смеховой отстраненности» – и разрушению ложного пафоса, штампов, идеологических догм и предписаний» [9, 198].

Таким образом, юмор – и ирония как одно из его проявлений – является одним из популярных способов критики идеологий, в том числе претендующих на государственный статус. По замечанию А. В. Дмитриева и А. А. Сычева, смех «по сути своей антитоталитарен» [3, 528]. Известно, что одним из эффективных средств «языкового сопротивления» в Советском Союзе были анекдоты [5, 98-123], однако они, разумеется, не распространялись в публичной сфере, по крайней мере в период тоталитаризма. Интересно, что официальные идеологемы подвергаются высмеиванию и в современных анекдотах, которые, в отличие от своих предшественников, попадают в пространство медиадискурса:

Модернизация – это практически новая российская религия. Она, как Бог, – никто не видел, но все говорят, что есть; Быстрее всего в России проходит модернизация цен на продукты питания (цит. по: Юлия Садовская. Политические анекдоты на службе оппозиции // Независимая газета. 01.02.2011).

Таким образом, попадая в критический контекст, официальная идеологема теряет свое сакральное значение и используется свободно, в т.ч. подвергается критике, обыгрывается, высмеивается, в результате чего происходит девальвация идеологического содержания и даже изменение оценки на противоположную.

Третий контекст – **коммерческий** – предполагает использование идеологем в коммерческих целях, то есть для получения прибыли. Речь идет, прежде всего, о рекламных материалах и PR-текстах:

Группа КНАУФ СНГ – крупнейший производитель высококачественных строительных отделочных материалов представляет на строительной выставке MosBuild 2012 инновационные продукты. Это плиты КНАУФ на основе гипсового сердечника, обладающие особыми свойствами: КНАУФ-Сейфборд, КНАУФ-Акустика, КНАУФ-Файерборд. Это цементная плита «АКВАПАНЕЛЬ». Это комплектные системы КНАУФ: Теплая стена, Теплый пол, Суперпол. Это плиточные клеи КНАУФ: Флекс, Флизен, Флизен плюс, Мрамор (из пресс-релиза компании «Кнауф». 09.04.2012).

Красный флаг взвился над гостиницей, в названии которой было решено оставить слово «Советский». Исторический отель «Советский» уже вошел в число лучших гостиниц Москвы в категории «4 звезды». Его 108 номеров работают с полной нагрузкой. Все они выполнены в индивидуальном стиле. Сейчас среди гостей отеля примерно одинаковое количество россиян и иностранцев. Бизнесмены, звезды эстрады, полити, которые составляют основную массу гостей «Советского», как правило, снова и снова останавливаются в нем, оставляя всегда хорошие отзывы (официальный сайт отеля «Советский», Москва. Режим доступа: <http://www.sovietsky.ru>).

Как видно из приведенных примеров, коммерческие структуры используют идеологию в своих целях. Они устанавливают связь между брендами и популярными идеологемами. Особенно эффективным такой прием становится при использовании элементов современной официальной идеологии: коммерческая реклама в таком случае усиливается государственной пропагандой, что облегчает продвижение данных продуктов и обеспечивает на них высокий спрос.

Итак, мы выделили три контекста, в которых функционируют официальные идеологемы. Однако не следует забывать о том, что языковая единица, соответствующая идеологеме, может использоваться в своем первоначальном, «словарном» значении и не связываться с каким бы то ни было идеологическим содержанием:

Недавно в Центре ядерной медицины Курчатовского института появилось еще одно направление – тераностика. Это метод, когда наночастица в одном препарате работает и для диагностики, и для терапии. Например, ведутся исследования по применению золота для диагностических и терапевтических целей (Марина Макарова, Наталья Сависько. Рожденные ядерной физикой // Известия. 13.09.2013).

Тогда же в советской прессе Сирия из «страны, идущей по некапиталистическому пути развития», превратилась в страну «социалистической ориентации». И наконец, в 83 году, во время Ливанского кризиса, под прикрытием военных учений под названием «Кавказ-2», в Сирии разместили восьмитысячный советский воинский контингент. Он включал в себя вертолетную эскадрилью и два зенитно-ракетных полка С-200 (Борис Бейлин. Россия и Сирия: история сотрудничества // Вести ФМ. 05.09.2013).

На наш взгляд, представленные фрагменты не нацелены на актуализацию идеологического содержания слов «наночастица», «некапиталистический», «социалистический» и «советский». Однако следует признать, что в более широком контексте медиадискурса они могут приобретать ту или иную идеологическую направленность и участвовать в пропаганде соответствующей идеологии.

В заключение отметим, что в одном тексте одна и та же идеологема может быть использована в разных контекстах, например, в официальном и критическом. Особенно это свойственно жур-

налистским материалам, в которых представлены различные – часто противоположные – идеологические позиции. В связи с этим представляется перспективным выявление основных направлений взаимодействия различных идеологий в современных медиатекстах.

Список использованных источников

1. Голуб И. Б. Стилистика русского языка / И. Б. Голуб. – М. : Айрис-пресс, 2006. – 448 с.
2. Гусейнов Г. Ч. Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х / Г. Ч. Гусейнов. – М. : Три квадрата, 2003. – 272 с.
3. Дмитриев А. В. Смех: социофилософский анализ / А. В. Дмитриев, А. А. Сычев. М. : Альфа-М, 2005. 592 с.
4. Купина Н. А. Тоталитарные мифологемы в речевом пространстве уральского города / Н. А. Купина // Язык вражды и язык согласия в социокультурном контексте современности. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2006. – С. 516–534.
5. Купина Н. А. Тоталитарный язык: Словарь и речевые реакции / Н. А. Купина. – Екатеринбург; Пермь : Изд-во Урал. ун-та, 1995. – 144 с.
6. Купина Н. А. Языковое строительство: от системы идеологем к системе культурем / Н. А. Купина // Русский язык сегодня. – М. : Азбуковник, 2000. – С. 182–189.
7. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
8. Пионтек Б. Идеологема как речевая лексическая единица общественно-политического дискурса и как концепт общественного сознания современной языковой личности в России и Польше / Б. Пионтек // Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2010. – № 1. – С. 85–95.
9. Попкова Н. Н. Приемы языкового сопротивления в иронической поэзии Игоря Иртеньева / Н. Н. Попкова // Советское прошлое и культура настоящего. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2009. – Т. 1. – С. 198–208.
10. Толковый словарь русского языка. – Т. 1 / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Советская энциклопедия, 1935. – 1562 с.
11. Epstein M. Relativistic Patterns in Totalitarian Thinking: An Inquiry into the Language of Soviet Ideology / M. Epstein. – Washington : The Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1991. – 94 p.
12. Van Dijk T.A. Discourse analysis as ideology analysis / T. A. Van Dijk // Language and Peace. – Aldershot : Dartmouth Publishin, 1995. – P. 17–33.

Summary. It is shown that Soviet and modern Russian ideologems as components of the official state ideology function in three contexts – official, critical and commercial. The first assumes that official ideologems are used in their initial significance. Official ideologems are involved in a commercial context by the commercial companies which aspire to profit. Getting to a critical context, ideologems loses the initial significance, they are used freely and can be criticised.

Key words: *ideology, ideologem, media discourse, modernization, innovation, nano.*

УДК 811.161.1'373.21'276

І.А. Казими́рова

РОЗВИТОК КАТЕГОРІЇ КОГНІОТИПУ В ІСТОРИЧНОМУ ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

У статті окреслено проблематику історичного термінознавства, визначено категорію когніотипу як одну із базових категорій цієї галузі знання, показано продуктивність розпрацювання категорії когніотипу для дослідження лінгвістичної термінології.

Ключові слова: *історичне термінознавство, когніотип, термін, лінгвістична термінологія.*

В українському термінознавстві склалася парадоксальна ситуація: така його галузь, як історичне термінознавство, була задекларована лише останнім часом: у статті Л.В. Туровської «Історичне термінознавство в Україні кінця ХХ–початку ХХІ ст.» [10] та В. Л. Іващенко «Історіографія термінознавства: метамова і структурні підрозділи» [7]. Хоча майже кожна друга дисертація з термінології містить екскурс в історію формування відповідної терміносистеми, написано багато статей про різні періоди розвитку термінознавства, вивчення наукової літератури з цієї проблематики та аналіз результатів пошукових запитів зі сполученням *історичне*

термінознавство дозволяють засвідчити лише зародковий стан цієї дисципліни як теоретичної галузі сучасного українського термінознавства. Проте постановка проблеми, що власне й зробили Л.В. Туровська та В.Л. Іващенко, – це вже важливий крок на шляху до її вирішення.

О.В. Фельде (Борхвальдт), відомий теоретик російського історичного термінознавства, зазначає, що як науковий напрям ця дисципліна склалася в 50-60-ті рр. минулого століття на межі історичної лексикології та загального термінознавства [11, 29]. На початковому етапі розвитку цієї науки провадиться аналіз спеціальної лексики минулих епох на тлі загальномовних процесів, а також визначення основних аспектів і шляхів дослідження одиниць термінологічної лексики як функціональних одиниць живої мови, згодом термінологічні дослідження поглиблюються за рахунок вивчення етимологічних, генетичних, хронологічних властивостей спеціальної лексики XI – початку XX ст., установлення її семантичних, структурних, ономазіологічних та функціональних особливостей, і лише з середини 80-х рр. XX ст. починається якісно новий етап розвитку історичного термінознавства, ознаменований появою праць, у котрих визнано його статус, осмислено його досягнення й перспективи [там само, 30–31].

Українське історичне термінознавство кінця XX – початку XXI ст. розвивається у кількох напрямках: 1) вивчає галузеву лексику конкретного історичного періоду; 2) відтворює загальну картину словникового складу тієї чи тієї тематичної групи лексики в історичних пам'ятках; 3) вивчає галузеву лексику в широких часових межах; 4) визначає основні етапи формування тієї чи тієї терміносистеми на тлі екстралінгвістичних чинників [10, 77].

Російські дослідники виділяють такі напрями історичного термінознавства: 1) *історико-культурологічний*, основним завданням якого є опис історико-культурного контексту формування окремих терміносистем; 2) *регіональний історичний*, у межах якого провадиться багатоаспектний аналіз спеціальної лексики місцевої писемності; 3) *зіставний*, мета якого – порівняльний історичний аналіз спеціальної лексики різних мов; 4) *історико-ономазіологічний*, який вивчає номінативні процеси в сфері спеціальної лексики XI – початку XX ст.; 5) *історико-семасіологічний*, який займається дослідженнями лексичної семантики спеціальних найменувань XI – початку XX ст.; 6) *джерелознавчий*, до завдань якого входить виявлення й лінгвістична характеристика джерел вивчення спеціальної лексики минулих епох; 7) *функціонально-філологічний*, який вивчає особливості функціонування спеціальної лексики в пам'ятках художньої літератури (крім творів сучасних авторів); 8) *когнітивно-історичний*, завданням якого є вивчення проблеми співвідношення мовних одиниць і тих структур професійного (теоретичного і практичного) знання, які стоять за ними, в процесі еволюції професійного знання [11; 5; 6].

Власне одне з понять когнітивно-історичного термінознавства – поняття когніотипу – є об'єктом дослідницької уваги в цій статті. Вивчення етапів розвитку професійного знання спонукало термінологів до розуміння того, що коли людина в процесі діяльності пізнає світ, у її свідомості набувають чіткості нові концептуальні структури, які підводяться під наявні категорії, змінюючи їх і розширяючи їхні межі. Людська свідомість вибірково фіксує інформацію, пов'язану з певними об'єктами і ситуаціями, фокусуючи увагу лише на певних деталях. Тому одиниця номінації створюється відповідно до “вектору орієнтації колективної свідомості” (термін О.Й. Голованової). Така домінуюча когнітивна модель номінації, яка являє собою хід мисленнєвої діяльності людини у процесі створення нового імені й відбиває особливості певного етапу розвитку людського суспільства, дістала назву *когніотип* [5, 143–144].

Концепція когніотипу, заснована на розвитку ідей, висловлених у працях М. Докуліла, О.С. Кубрякової, М.М. Володіної, Г.Й. Винокура, О.І. Моїсеєва, Л.О. Шкатової та інших мовознавців, дозволяє реконструювати механізми зміни когнітивних орієнтирів у репрезентації певних фрагментів дійсності.

Термін *когніотип* у когнітивно-історичному термінознавстві запозичено з праць А.Г. Баранова, який використав його для представлення функціонально-прагматичної концепції тексту [1; 2], і наповнено новим змістом. О.Й. Голованова зазначає, що через когніотип здійснюється адаптивна й орієнтувальна діяльність людської свідомості, а зміна когніотипів означає зміну когнітивних орієнтирів в репрезентації об'єктів реальної дійсності відповідно до пізнавальних і комунікативних потреб людей. Аналізуючи розвиток категорії професійного діяча, дослідниця подає її як послідовну зміну когніотипів, зокрема епосі ремісницької організації праці відповідає екстеріарний когніотип, мануфактурному періоду – процесуальний, індустріальній епосі – інструментативний, постіндустріальному періоду притаманний об'єктний когніотип [6, 57].

Транспозиція категорії когніотипу на вивчення еволюційних процесів в окремих галузевих терміносистемах, зокрема, в терміносистемі лінгвістики, може виявитися дуже продуктивною. Очевидно, що зміна когніотипів у лінгвістичній термінології зумовлена зміною лінгвістичних парадигм – порівняльно-історичної, системно-структурної, функціональної та когнітивної, або когнітивно-дискурсивної. Таким чином, може йтися про парадигмальний когніотип і його часткові різновиди в межах кожної з парадигм. В окремих парадигмах виділяємо когніотипи

групові й індивідуальні / особистісні / персональні, які відбивають домінуючі когнітивні моделі номінації, зумовлені національною приналежністю авторів термінів, їх освітнім рівнем, просторовою локалізацією тощо.

В історичному термінознавстві категорія когніотипу виявляє тісний зв'язок із категоріями метамови, метамовлення, окремих метадіалектів / ідіолектів / термінолектів, професійної мовної особистості, орієнтації термінів тощо.

Проілюструю цю тезу, зосередившись на такому важливому аспекті термінотворення, як боротьба двох протилежних тенденцій – творення термінів на питомій, національній, та на інтернаціональній основах. Як відомо, ця боротьба триває стільки, скільки існує термін як одиниця мови спеціального призначення.

Ілюстрацією домінування національного когніотипу може бути історія чеського термінознавства. Великий вплив на розвиток чеської мови загалом і термінології зокрема мали пуристичні тенденції, зумовлені її тривалим понімежуванням, і, як наслідок, – навалом германізмів, яка поставила під загрозу слов'янську основу чеської мови [9, 55]. Початок нової літературної мови, піднесення самосвідомості й національної культури чехів дослідники пов'язують із діяльністю “будителів” у кінці XVIII ст. Зусилля Й. Добровського та Й. Юнгманна в розпрацюванні та втіленні в життя літературних норм призвели до поповнення словника питомими національними новотворами – відродженими застарілими словами, запозиченнями з говорів та просторіччя, запозиченнями з інших слов'янських мов та кальками [12, 44–45].

Тезу про те, що в XIX ст. закладено підвалини національних терміносистем, П.О. Селігей ілюструє такими прикладами заміни запозичень власними чеськими новотворами: “*čtwerec* (кварта), *dějiny* (історія), *divadlo* (театр), *doprava* (транспорт), *družstvo* (кооператив), *hudba* (музика), *chodba* (коридор), *knihovna* (бібліотека), *mluvnice* (граматика), *povinář* (журналіст), *odstavec* (абзац), *skladba* (композиція, синтаксис) тощо.

Наступне століття ознаменовано в чеській термінології посиленням тенденцій до інтернаціоналізації наукової термінології, що відзначають дослідники Б. Поштолкова, М. Рудни та А. Тейнор. На прикладі хімічної терміносистеми вони показують переваги міжнародних назв (*alfa-nitroso-beta-naftol*, *3,5 dinitrosalicylova kyselina*). Крім того, зафіксовано більшу частоту вживання замість питомих термінів запозичених (замість *kysličník* – *oxid*; замість *sirniku* – *sulfid* тощо). Подібні процеси притаманні й іншим терміносистемам, скажімо, термін *vteřina* замінено інтернаціональним терміном *sekunda* [13, 20].

Особливості індивідуального когніотипу професійної мовної особистості можуть бути розглянуті на прикладі мовної особистості А.О. Білецького – ученого-філолога, лексиколога, ономаста, поліглота. Учений європейського рівня, А.О. Білецький залишив помітний слід у дослідженнях із ономастики, створивши власну несуперечливу систему ономастичних термінів, яка, як зазначає Н.В. Подольська, “сама може бути предметом для термінологічного словника” [8, 12–14]. Блискуче володіючи давніми мовами, А.О. Білецький був прихильником термінології, створеної на інтернаціональній основі. Не зосереджуючись детально на особливостях авторської терміносистеми вченого, зазначу, що загалом вона не була прийнята філологічною громадськістю. Незаслужено залишена на узбіччі ономастики, ця система, безперечно, повинна бути відтворена в новому словнику ономастичних термінів, звісно, не як нормативна, але як така, що свідчить про потужність авторських виражальних засобів.

Таким чином, видається плідною спроба розпрацювання категорії когніотипу як категорії когнітивно-історичного термінознавства для висвітлення багатьох суперечливих проблем еволюції тих чи тих термінологічних систем.

Список використаних джерел

1. Баранов А. Г. Функционально-прагматическая концепция текста: Дис. докт. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 1993. – 357 с.
2. Баранов А. Г. Когнитивность текстовой деятельности // Языковое сознание и образ мира: Тез. докл. XII Междунар. симпоз. по психолингвистике и теории коммуникации. – М., 1997. – С. 20–21.
3. Баранов А. Г. Уровни когнитивности в текстовой деятельности // Когнитивная парадигма: Тез. докл. междунар. конф. – Пятигорск, 2000. – С. 24–27.
4. Борхвальдт О. В. Историческое терминоведение русского языка. – Красноярск: РИО КГПУ, 2000. – 201 с.
5. Голованова Е. И. Введение в когнитивное терминоведение: учеб. пособие. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. – 224 с.
6. Голованова Е. И. Категория профессионального деятеля: Формирование. Развитие. Статус в языке / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН. – 2-е изд., исправл. и доп. – М.: ООО «Изд-во «Элпис», 2008. – 304 с.

7. Іващенко В. Л. Історіографія термінознавства: метамова і структурні підрозділи // Термінологічний вісник: Зб. наук. праць / Відп. ред. В. Л. Іващенко. – К.: Ін-т української мови НАНУ, 2013. – Вип. 2(1). – С. 5–20.
8. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1978. – 198 с.
9. Селігей П. О. Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 49–66.
10. Туровська Л. В. Історичне термінознавство в Україні кінця ХХ–початку ХХІ ст. // Українська мова. – 2012. – № 2. – С. 67–79.
11. Фельде О. В. Историческое терминоведение русского языка: достижения, проблемы, перспективы // Терминология и знание. Материалы III Международного симпозиума (Москва, 8–10 июня 2012 г.) / Отв. ред. докт. филол. наук С. Д. Шелов. – М., 2013. – С. 29–39.
12. Широкова А. Г. Из истории развития чешского литературного языка // Вопросы языкознания. – 1955. – № 4. – С. 35–54.
13. Poštolková B., Roudný M., Tejnor A. O české terminologii. – Praha: Academia, 1983. – 119 s.

Summary. Historical terminology problems are determined in the paper, the cogniotype as the basic category for this branch of study is defined; the productivity of the cogniotype category elaborating for the researches in linguistic terminology is shown.

Key words: historical terminology, cogniotype, term, linguistic terminology.

УДК 811.112.2'27

В.О. Казимір

ZUM PROBLEM DES BEDEUTUNGSWANDELS

У статті розглядається одна з найактуальніших проблем лінгвістики – проблема семантичних перетворень у лексиконі сучасної німецької мови та причини і рушійні сили семантичних змін у лексиці.

Ключові слова: лексикон, значення, семантичні зміни.

Die Sprache ist eine der Formen der geistigen Kultur des Volkes, das wichtigste Mittel der Verständigung zwischen den Menschen und Instrument des Denkens. Das ist die Stütze für jeden von uns in der industriellen und gesellschaftlichen Tätigkeit. In der Sprache von jedem beliebigen Volk werden seine Geschichte, Charakter, Besonderheiten des Denkens und Kunstschaffen widergespiegelt. Kein anderer Bereich der Sprache muss so schnell und unvermittelt auf Veränderungen in der Gesellschaft und den Ergebnissen ihrer geistigen und materiellen Tätigkeit reagieren wie der Wortschatz. Das natürliche, immer währende Bedürfnis der Menschen nach treffenden Bezeichnungen in kommunikativen Handlungen führt zum Entstehen von neuen Wörtern oder neuen Bedeutungen.

Esgibtdrei Wege der Bereicherung des deutschen Wortschatzes: Bedeutungswandel (Veränderung der Bedeutung schon existierender Wörter), Wortbildung (Bildung neuer Wörter) und Wortentlehnung aus anderen Sprachen. Aber die Bedeutungswandel gehörte immer zu den wichtigsten Fragen in der Sprachwissenschaft. Darum wurde dieses Problem von vielen Wissenschaftlern erforscht. Auf diesem Gebiet arbeiteten folgende Gelehrten: O. Oguy, H. Paul, V. Levickij. Diese Frage wird auch in den Arbeiten von K. Allendorf und M. Schwarz erörtert.

Die Bedeutungswandel ist eine Veränderung in der Zeit und folglich Gegenstand der diachronischen Semasiologie. Dabei kann das Referenzobjekt allgemeiner oder spezieller, positiv oder negativ begriffen werden.

In Bezug auf das Obenerwähnte entstehen viele Fragen, zum Beispiel: aus welchem Grund entstehen neue Bedeutungen, ob dieser Prozess von der Gesellschaft oder von der Sprache abhängt, warum ist heute eine große Anzahl von neuen Bedeutungen u.a. Somit hat unser Versuch, in dera vorliegenden sarbeit eine Reihe von Fragen der vorliegenden Problematik zu beantworten, einen aktuellen Charakter.

Die historische Analyse der Wörter der Gegenwartssprache vom Standpunkt der Semantik aus zeigt, dass sehr viele Wörter ihre etymologische Bedeutungen eingebüsst und neue Bedeutungen angenommen oder neben der etymologischen auch neue Bedeutungen herausgebildet haben. Somit entwickelt sich der Wortbestand einer Sprache nicht nur quantitativ, d.h. durch die Vergrößerung der Zahl der Wörter, durch die Wortbildung oder Entlehnung, sondern auch qualitativ, d.h. durch

die Bedeutungsveränderung bzw. durch den Bedeutungswandel. *Bedeutungswandel ist also die Veränderung der semantischen Wortstruktur im Rede- und Kommunikationszusammenhang.* [6, 182] Unter diesem Begriff fassen wir:

1) Ein neues Semem erweitert den Bedeutungsumfang (Bedeutungsextension). Das Substantiv „Netz“ erhält zu seiner Bedeutung „geknüpftes maschenförmiges Gebilde“ zusätzlich - „System aus vielen, sich vielfältig kreuzenden, miteinander verbundenen Strecken und Linien“ - *Stromnetz, Eisenbahnnetz, Verkehrsnetz, Zentrum* übernahm zu seiner Bedeutung „Mittelpunkt“ - „Einrichtung von größerer Bedeutung für einen bestimmten Bereich“: *Einkaufszentrum, Dienstleistungszentrum*. Zur Erweiterung des Bedeutungsumfangs führt oft die metaphorische Übertragung, die Verwendung der Bezeichnung für eine andere Erscheinung aufgrund von Ähnlichkeiten: Körperteilbezeichnung -Gegenstandsbezeichnung: *Rücken- Messerrücken; Bein - Tischbein*.

2) Ein neues Semem erweitert zunächst die Bedeutung und verdrängt vorhandene Sememe.

In früheren Zeiten pflegte der Arzt schriftliche Anweisungen an den Apotheker mit der Einleitungsformel *recipe* zu beginnen, der Apotheker bestätigte die Durchführung mit *receptum*. Daraus entwickelte sich das Wort *Rezept* mit der Bedeutung „Anweisung für Arzneimittel“. Das Bedeutungselement „Anweisung“ trat so in den Vordergrund, dass die Beziehung auf das Denotat „Arznei“ hinter anderen Denotatsbeziehungen zurücktrat. *Rezept* läßt sich anwenden auf Kochanweisungen, aber auch auf Anweisungen zum Verhalten in verschiedenen Situationen: *ein gutes Rezept gegen Langeweile, es gibt keine Rezepte für gute Stunden*.

3) Die Qualität eines Semems verändert sich. Seme treten zurück, die hierarchische Anordnung wird umgebildet, Wertungen und Gefühlswert ändern sich. Es treten neue Konnotationen auf. Ein völliges Aufgeben der alten Bedeutungselemente zeigt die Bedeutungsgeschichte des Adjektivs *billig*. Aus der Bedeutung „wunderkräftig“, „wirksam“ entwickelte sich die Bedeutung „recht“, „angemessen“, wie sie noch in *billigen, zubilligen, recht und billig* erhalten ist, was eigentlich bedeutet: „recht“, „was durch Gesetz begründet ist“, „billig“, „was angemessen ist“. Dazu kommt die Verneinung *unbillig*. Im 18. Jahrhundert beschränkt sich die Bedeutung auf „dem Werte angemessen“. Ein *billiger Preis* war ein „dem Werte angemessener Preis“. Bei Anwendung auf niedrige Preise entwickelte sich so die heutige Bedeutung „preisgünstig“ [7, 263].

H. Paul unterschied bei der Veränderung der Wertungselemente Werterhöhung und Wertminderung. Wir stellen konnotative Veränderungen fest. Werterhöhung ist seltener als Wertminderung. *Maul* tritt bei Luther noch für „Mund“ und „Maul der Tiere“ auf (vgl. „*dem gemeinen Mann aufs Maul schauen*“). Mit der Einengung auf das Maul der Tiere gewinnt *Maul*, soweit es für Menschen angewandt wird, einen stark pejorativen Zug (*Halt's Maul!*).

Die Ursachen für den Bedeutungswandel sind vielfältig und werden mit dem Hinweis auf kulturgeschichtliche Veränderungen und veränderte sozialhistorische Bedingungen nur allgemein angegeben.

Kulturgeschichtliche Veränderungen zeigen sich im Vorher-Nachher-Vergleich beispielsweise in der Siedlungskultur, in der Entwicklung von Handel und Handwerk, in der Anwendung neuer Erkenntnisse, Verfahren, Techniken, durch die sich mit der Anwendung und der Durchsetzung des Neuen auch die Designate verändern, aber ihre herkömmliche Bezeichnung erhalten bleibt.

Der Verzicht auf eine neue Bezeichnung trotz Bedeutungswandels fällt unter das Bestreben nach „Sprachökonomie“. Unsere *Schreibfeder*“ besteht seit langem nicht mehr aus Gänsekiel und Gänsefeder, und der *Bleistift* mit seiner Graphitmine ist frei von Bleiweiß. Schon seit dem 17. Jh. ist *Stift* als kürzeres Synonym zu „Schreib- oder Zeichenstift“ gebräuchlich; seine ahd. Ausgangsbedeutung „Stachel, Dorn, Spitze“ schwand aus dem Sprachgebrauch [7, 264].

Mit jeder im Wandlungsprozess veränderten Bedeutung verändern sich auch strukturelle Bindungen im lexikalisch-semantischen System. Zum Beispiel wurde mit dem Verb *erlauben* die Bedeutung „gern haben, gutheißen“ realisiert. Heute steht das Verb für „gestatten“, „zugestehen“. Die Ausgangsbedeutung und die daraus entwickelte neue Semantik können logisch-deduktiv aufeinander bezogen werden: „Was ich gutheiße, gestatte ich dir“. Dieser in vielen gleichen kommunikativen Handlungen hergestellte Zusammenhang kann den Wandel in der Bedeutung von *erlauben* allmählich stabilisiert haben, weitere Untersuchungen zur Wortgeschichte sind noch notwendig.

Mit dem Wandel sind im lexikalisch-semantischen System strukturelle Veränderungen erfolgt. Die antonymische Beziehung *gutheißen* – *missbilligen* bzw. *gern haben* – *ablehnen* löste sich. Neu entstand die antonymische Beziehung *erlauben* – *untersagen, verbieten*. Ebenso veränderte sich die Stellung des Verbs *erlauben* innerhalb des Wortfeldes: Es rückte näher an *gestatten, stattgeben, genehmigen*. Entfernte sich aber in seiner semantischen Nähe zu *billigen, befürworten, gutheißen* [5, 224].

Eine wohl häufige, oben bereits erwähnte Ursache in der Kulturgeschichte des Menschen kann kurz mit „**Bedeutungswandel infolge kultureller Veränderungen**“ umschrieben werden.

Dazu sind unter anderen zu nennen:

Stadt (zu mhd. statt: Ort, Stelle, Platz): >größere Wohnsiedlung Bürger (Bewohner einer Burg): >Bewohner einer Stadt, eines Staates Zunft (Vertrag, Regel einer Gemeinschaft): >Handwerkervereinigung Anger (wildgrünes Grasland entlang von Flussläufen): >Grasbewachsener Dorfplatz Arbeit (mühselige, qualvolle Tätigkeit): >zweckgerichtete körperliche wie geistige Tätigkeit, auch das Produkt.

Das Substantiv „Dorf“ (Gebäude, Haus): >ländlicher Ort ohne Stadtrecht.

Das Substantiv „Draht“ (das aus Flachs, Wolle und dgl. Gedrehte): >gezogener Metallfaden.

Das Substantiv „Galgen“ (niedergebogener Baum, an den der zum Tode Verurteilte gebunden und hochgeschwungen wurde): >Gerüst aus Pfahl und Querbalken zur Vollstreckung des Todesurteils.

Das Substantiv „Geld“ (Opfer, Buße, Abgabe, Tribut): >Münzen, Banknoten als Zahlungsmittel Hammer (Gerät aus Stein zum Gebrauch als Waffe und Werkzeug): >Schlagwerkzeug Saal (germanisches Einraumhaus): >großer Gesellschaftsraum.

Wappen (Erkennungszeichen auf Waffen und Helmvisier des Ritters, denn sein Gesicht war im Kampf verdeckt): >mit dem Wandel der ritterlichen Kultur wurde es zum erblichen Familienzeichen, auch zu Haus- und Stadtzeichen.

Des Weiteren haben **gesellschaftliche Veränderungen** zum Wandel und zu Entwicklungen in den Bedeutungen vieler Lexeme geführt. Aber es muss auch gesagt sein, dass es schwierig ist, zwischen gesellschaftlichen und kulturellen Faktoren des Sprachwandels genau zu unterscheiden. Streng genommen werden nur die Akzente anders gesetzt. Kultur meint mehr die schöpferische, gesellschaftliche Lebenstätigkeit des Menschen, die zu seiner fortwährenden Vervollkommnung in geistiger und materieller Hinsicht führt. So gesehen bezeichnet Kultur eine Seite im gesellschaftlichen Entwicklungsprozess. Zum Beispiel wäre die Herausbildung der höfischen Kultur ohne eine Veränderung in den gesellschaftlichen Bedingungen nicht möglich gewesen. Nehmen wir ein Beispiel aus der Lexik [5, 225]. Die ökonomischen und dadurch erst möglichen sozialen Veränderungen, die schließlich zur Errichtung des fränkischen Feudalstaates geführt haben, haben auch die Bedeutung von ahd. *thing* (nhd. *Ding*) gewandelt. Die alte Bedeutung „Volksversammlung“ hatte mit der Auflösung des gemeinschaftlichen Eigentums der kleinen Dorfgemeinschaften an Ackerland, an den Wäldern und Wiesen und ihrer allmählichen Überführung in Privateigentum keine Funktion mehr. Zudem hatte sich innerhalb der Gemeinden bereits individuelles Eigentum der Franken an der zum Bauernhof gehörenden Bodenparzelle, dem Vieh, den Waffen, dem Haus und dem Hausrat herausgebildet. Mit den sich verändernden Eigentumsverhältnissen konnten Streitigkeiten nicht mehr innerhalb einer Volksversammlung geklärt werden. Sie übernahm die Funktion einer „Gerichtsversammlung“. Die Bedeutung von „*thing*“ wandelte sich zunächst zu „Gerichtsversammlung“, nahm dann die Bedeutung „Gerichtsverhandlung“ an, dann deren Ergebnisse „Urteil“, „Vertrag“ und schließlich auch die „Rechtssache“ selbst. Jünger ist die allgemeine Benennung vermittelt der Wortform *Ding* für „Angelegenheit“, „Sache“, „Unerwartetes“ (*das ist ein Ding*), „Person“ (*das junge Ding*).

Werteveränderungen im Wortschatz im Zuge sozial-historischer Entwicklungen wurden bereits herausgearbeitet. Einige Beispiele für den „Bedeutungswandel infolge von Veränderungen in den sozialen Beziehungen“ werden ergänzend hinzugefügt:

heimlich (häuslich, heimatlich): >fremden Augen entzogen, unauffällig, unerlaubt Anstand (Waffenstillstand, Friede, Aufschub): >Benehmen nach guter Sitte Dame (Herrin, zu frz. „dame“): >höfliche Bezeichnung für jede erwachsene weibliche Person;

Anwalt (Machthaber, Gebieter): Rechtsberater, Rechtsvertreter arm (vereinsamt, später auch rechtlos, schutzlos): >mittellos, dürftig Dirne (Mädchen, Magd aus niederen sozialen Verhältnissen): Prostituierte Stuhl (Ehrensitz, Thron): >Sitzmöbel mit Rückenlehne;

frech (gierig, heftig, später auch kühn, mutig, dreist): Unverschämt, draufgängerisch.

Jede im Einzelfall gewandelte Wortbedeutung liefert uns noch keine Erklärung über die Hintergründe jeder veränderten Bedeutung. Der Wandel ist ein permanenter Prozess, ohne den die Sprache auf Dauer als kommunikatives Instrumentarium nicht funktionieren könnte. Aber es gibt auch Phasen mit gehäuft auftretenden Veränderungen. Beispielsweise können neue Einsichten, kann der **Wissenszuwachs** im menschlichen Erkenntnisdrang die Bedeutung geläufiger Bezeichnungen verändern [8, 65]. Dafür einige Belege aus der medizinischen Wissenschaft:

Rheuma (im Körper „herumfließende“ Krankheitsstoffe, „am Flusse leidend“): >schmerzhafte Entzündung am Skelett-Muskel-Bindegewebs-Apparat;

Gicht (Erkrankung durch Besprechung, Behexung): >spezielle Gelenkentzündung Blut (Sprach-Tabu für „Sitz des Lebens“): >flüssiges Transportmittel für Sauerstoff und Nährstoffe in den Körpern von Mensch und Tier;

Leichnam (Leibeshülle auch des Lebenden, Körper): >toter Körper;

Ein andauernder Prozess ist auch die **Transferenz** von Lexik aus den Dialekten, der Umgangssprache und den Sondersprachen in die Standardsprache. Die Gründe dafür liegen auf der Hand: Häufig wechselnde soziale Bedingungen in der tägliche: Kommunikation, aber auch auf

besondere Effekte zielende Äußerungen sind oft die Gründe für den Einschluss von Dialektismen und umgangssprachlicher Lexik in (auch schriftsprachliche) kommunikative Handlungen, in denen die Standardsprache dominiert die heute in der deutschen Sprache weit verbreitete Schluss- und Abschiedsformel *tschüs* (zu lat. „ad Deum“, dann aber aus franz. „adieu“ im Deutschen umgebildet) ist lautlich zwar der Umgangssprache angepasst, aber das Lexem wird nicht mehr als umgangssprachlich empfunden. Mit der Transferenz hat es sich auch in seiner Bedeutung gewandelt. Die Ausgangsbedeutungen „geh mit Gott!“, „Gott empfohlen!“, „ich empfehl« dich“ ist zu einem Wort verblasst, das die Kommunikation beendet und in der aktueller Bedeutung für ein formelhaftes „Auf Wiedersehen“ gewählt wird [5, 226].

Auch viele Fachlexeme gehören heute zum Wortschatz der Standardsprache. Einige Transfer-Lexeme haben sich in der Bedeutung gewandelt, und sie werden deshalb auch nicht mehr als Fachlexeme empfunden. Man führt wenige Belege aus den Fachsprachen für die Transferenz in die Standardsprache an:

echt (substantivischer Terminus in der Rechtssprache. z.B. im „Sachsenspiegel“: Gesetz, Recht, Vertrag): >unverfälscht, dauerhaft;

Möbel (Rechtsbegriff: bewegliche Habe): >Einrichtungsgegenstand;

anfangen (Jägersprache: das Wild greifen, fangen, fassen; es angreifen): beginnen;

Nummer (Kaufmannssprache: Anzahl): >Zahl, Ziffer;

Idee (Philosophie: bei Platon das Urbild aller Dinge): >plötzliche Eingebung, Einfall;

Auch die Transferenz von einer Fachsprache in eine andere Fachsprache kann mit einem Bedeutungswandel verbunden sein:

Dekan (Militärwesen: militärischer Führer für zehn Untergebene): >im Hochschulwesen der Leiter einer Fakultät;

Kader (Militärwesen: alle Offiziere eines Truppenteils): >allgemein für Werk tätige ehemals in der DDR; heute: Bestand an Fachkräften.

Jedoch zahlreicher ist die Transferenz von Lexik aus der Standardsprache in die Fachsprachen.

Von Bedeutungswandel kann allerdings nur dann die Rede sein, wenn die herkömmliche Bedeutung nicht mehr gebräuchlich ist. Würden neben der noch immer gebräuchlichen Bedeutung neue Bedeutungen an das Lexem gebunden, müsste man von Polysemie und **Bedeutungsentwicklung** sprechen. Ein Beleg zur Erörterung ist das Lexem 'Satz'. Bei historischer Betrachtung geht *Satz aufsitzen* zurück (zu ahd. „sizzan“ mit den Bedeutungen „wohnen“, „regieren“, „besitzen“, „siedeln“). Nach W. Pfeifer kommt ahd. „-saz“ nur in Komposita vor. Es bezeichnete den Ort, wo etwas liegt oder hingesezt ist. In übertragener Bedeutung bezeichnet es auch „Menge oder Anzahl“ (ein *Satz* Schüsseln) auch „Preis“, „Maß“ (*Zinssatz*, *Frachtsatz*). Alle Bedeutungen in der Gegenwartssprache haben das gemeinsame Sem „Zusammengehörendes“, „Serie“: ein *Satz* Briefmarken, syntaktische Einheit, *Satz* eines Klavierkonzerts (Teil eines mehrteiligen Musikstücks), *Drucksatz*, *Lehrsatz* (beweisbare wissenschaftliche Behauptung), ein *Satz* Erz (festgelegte Menge zur Bestückung eines Hochofens) u.a. Schon aus dieser Aufzählung wird die Ausbildung von Polysemie deutlich und es zeigt sich, dass mehrere Fachsprachen das Lexem *Satz* für sich terminologisiert haben, unter anderen die Philatelie, die Sprachwissenschaft (Grammatik), die Musikwissenschaft, die Drucktechnik, die Methodologie [3, 69].

Wir stellen fest: Die Abstraktbildung *Satz* nahm zunächst eine gänzlich neue Bedeutung an (Bedeutungswandel), die nicht mehr auf „setzen“, sondern auf „zusammensetzen“ zurückgeführt werden muss. Mit dem Bedarf an neuen Bezeichnungen für neue Designate entwickelte sich zu dem neuen Kernsem „Zusammengesetztes“, „Zusammengehörendes“ eine Vielzahl von Gebrauchsvarianten teils als neues fachsprachliches Ausdruckspotenzial (terminologische Spezifizierung), teils als neue standardsprachliche Bezeichnungen (Bedeutungsentwicklung). Wir haben es also neben dem Bedeutungswandel auch mit einem Entwicklungsprozess zur Ausbildung der Polysemie zu tun. Vermutlich fällt er mit der Entstehung von Fachsprachen, beginnend im 18. Jh., zusammen. Auch bedeutungsverwandte gemeinsprachliche Lexeme mit genanntem Sem sind erst im 18. Jh. aufgekommen, z.B. *Bodensatz*, *Bausatz* (zum Zusammenbauen).

Könnten wir an der Etymologie des Lexems 'Satz' sowohl einen Bedeutungswandel als auch Bedeutungsentwicklungen nachweisen, so zeigt sich nicht selten, dass beide Prozesse nicht immer akribisch zu trennen sind, weil sowohl Wandlungen als auch Entwicklungen letztlich neue Qualitäten hervorbringen [2, 241].

Nun zu einigen speziellen Arten bzw. Ursachen des Bedeutungswandels: Die **metonymische Verwendung des Lexems**, die **metaphorische Verwendung des Lexems verdrängen seine Ausgangsbedeutung**:

Das Substantiv „Schirm“ (zurechtgeschnittener Fell- oder Lederüberzug des Schutzschildes): >Schutzvorrichtung und Schutz jeder Art.

Das Substantiv „Stab“ (senkrechter Hauptstrich des Runenzeichens): >dünnere glatter Stock, dünne runde Stange.

In ähnlicher Weise kann auch der **euphemistische Gebrauch** zum Bedeutungswandel eines Lexems und folglich zur Archaisierung der Basisbedeutung führen:

Das Substantiv "Gift" (Gabe, Geschenk [vgl. „Mitgift“]): >zur Tötung von Leben verwendete Gabe.

Das Substantiv "Beute" (in der Sprache des Handels: das Eingetauschte, Erworbene [vgl. „Ausbeute“]): >Geraubtes, Geplündertes.

Auch **Sprachökonomie** kann ursächlich den Wandel herbeiführen. Ein Beleg dafür ist das Synonympaar *schlecht* - *schlicht*. Die n.d. Nebenform *schlicht* (zu *schlecht*) wurde schon im 17. Jh. auch schriftsprachlich (folglich auch standardsprachlich) mit gleicher Bedeutung verwendet: In dem Nebeneinander von *schlicht* und *schlecht* nahm *schlecht* seine heute usuelle Bedeutung an:

schlecht (eben, geglättet): >nicht gut, minderwertig, ungenügend.

Das Formativ *schlicht* hingegen bildete auf der Basis seiner Ausgangsbedeutung („geglättet“, „eben“) eine metaphorische Bedeutung aus: Einen Streit *schlichten*, sein Haar *schlicht* zurückgekämmt tragen. Eine zweite Bedeutungsvariante kam hinzu, die heute gebräuchliche Hauptbedeutung „einfach“, „bescheiden“: sich *schlicht* kleiden.

Als Mittel in kommunikativen Handlungen können Bedeutungen durch **einflussreiche Persönlichkeiten**, z.B. Dichter, Schriftsteller, Politiker verändert bzw. gewandelt werden.

Das ahd. Lexem *Recke* mit der Bedeutung „Verfolgter, Verbannter, umherziehender Krieger“ wurde nach W. Pfeifer von **C. M. Wieland** aufgenommen und mit der Bedeutung „Held, Riese“ neu besetzt. Dieses Lexem mit gewandelter Bedeutung wird heute bereits wieder als Archaismus (bzw. Historismus) empfunden.

Martin Luther war sehr darauf bedacht, aus fremdsprachlichen Originalen getreu die Intention des Verfassers wiederzugeben, aber auch volksverständlich zu übersetzen. Beides in Übereinstimmung zu bringen war für ihn eine zeitaufwändige und harte Arbeit [5,230].

Für seine Übersetzungen war er deshalb gehalten, die Semantik einzelner deutscher Lexeme, deren potenzielle Bedeutung es zuließ, um eine neue Bedeutung zu erweitern.

Luthers sprachliche Innovationen wurden hauptsächlich durch seine Bibelübersetzung aufgenommen und setzten sich schließlich durch. Verbreitung und Wirksamkeit der Bibelübersetzung können heute auch als Ursachen dafür angenommen werden, dass die Ausgangsbedeutung verblasste, letztlich aus dem Sprachgebrauch schwand und wir Luthers Bedeutungsinnovation heute als gewandelte und uns erhaltene Bedeutung registrieren, z.B. für die Lexeme *albern*, *Richtschnur*.

Das Substantiv "Glaube" (sich etwas lieb, sich etwas vertraut machen [nach F. Kluge 1999]: >[nach Luther auch] der Glaube an Gott.

Das Substantiv "Abend" (im Gotischen „zu später Stunde“, „die Vornacht“): >von Luther auch mit der Bedeutung gebraucht „Okzident, Westen“.

Das Adjektiv "albern" (freundlich, wohlwollend): >Luthers Gebrauch „kindisch, einfältig“ führte zum Bedeutungswandel.

Das Substantiv "Bube" (männliches Kind): >von Luther aus dem Mitteldeutschen mit der Bedeutung „Nichtswürdiger“ in die deutsche Schriftsprache eingeführt.

Das Substantiv "Getreide" (Ertrag, Einkünfte, Besitz): >die sich bereits im 14. Jh. herausbildende Bedeutung „Körnerfrüchte“ wird von Luther in der Bibelübersetzung verwendet, was - wie anzunehmen ist - schließlich auch zum Bedeutungswandel geführt hat.

Das Substantiv "Richtschnur" (gespannte Schnur zum Bezeichnen einer geraden Linie): >von Luther mit der übertragenen Bedeutung „Leitlinie, Grundsatz“ zunächst in religiös-ethischem Kontext gebraucht, was in der Folge zum Bedeutungswandel mit der heute allgemeineren Bedeutung geführt hat.

Auch die Arbeit der **Sprachgesellschaften** (17. Jh.) in ihrem Bestreben trug indirekt zum Wandel von Bedeutungen bei. Chr. Queintz wählte in der von ihm herausgegebenen „Deutschen Rechtschreibung“ für Suffixe und Flexionsmorpheme den Terminus *Endung*. Noch im Ahd. (ahd. *gientunga*) diente das Lexem zur Bezeichnung der Begriffsbestimmung. Im Mhd. (mhd. *endunge*) bezeichnete es auch das „Ende“, die „Vollendung“, das „Aufhören“, den „Austrag“. Die noch mhd. belegte Wortform *endunge* veränderte sich quantitativ zu *Ende*, aber der von Chr. Queintz eingeführte Terminus *Endung* blieb in seiner Länge erhalten. So unterliegen wir heute dem Eindruck, dass das gemeinsprachliche Lexem im natürlichen Streben nach „artikulatorischer und/oder perzeptiver Einfachheit“ aus dem Sprachgebrauch schwand, die daran gebundenen Bedeutungen über das Lexem *Ende* realisiert werden und die von Chr. Queintz eingeführte Bedeutung des Lexems *Endung* einen Bedeutungswandel erfahren hat.

Beobachtungen dieser Art sollten m.E. durchaus unter „Bedeutungswandel“ erfasst werden, weil sich die Bezeichnungseinheit (das Formativ, das Bezeichnende) verändert hat und aus synchronischer Sicht *Ende* und *Endung* als formal und semantisch „verschiedene“ Lexeme empfunden werden. *Endung* heute ist ein Lexem mit qualitativ neuer Bedeutung, das die einstigen anhaftenden Bedeutungen aus

mhd. Zeit verdrängt hat. Auch das Argument, dass eine Lexikoneinheit aus Formativ und Bedeutung besteht, spricht für diese Position.

Einen Wandel in der Bedeutung hat auch das Lexem *Abhandlung* erfahren. Zu seiner Ausgangsbedeutung „einen Preis herunterhandeln“ verbreitete sich die von J. G. Schottel eingeführte Bedeutung „ein Thema erörtern, es behandeln“. Die Innovation setzte sich allmählich durch und behauptete sich schließlich als einzige Bedeutung. Es ist sicherlich nicht korrekt anzunehmen, dass die alte Bedeutung von der neuen „verdrängt“ wurde, denn die Bedeutungen „einen Preis herunterhandeln“, „über einen Friedensschluss verhandeln“, „über einen Gegenstand verhandeln“ waren noch Mitte des 19. Jh. durchaus geläufig, wie Wörterbücher aus dieser Zeit ausweisen. Der Bedeutungswandel ist ein Wandel in größeren Zeiträumen und - wie wir hinzufügen müssen - er muss sich für den Einzelfall auch nicht unter dem Einfluss der neu aufgekommenen Bedeutung vollzogen haben. In Bezug auf *abhandeln* gibt es Gründe dafür anzunehmen, dass es allmählich üblich wurde, *abhandeln* durch *verhandeln* zu ersetzen.

Anders einzuordnen ist die von Chr. Queintz eingeführte Bedeutung „grammatisches Geschlecht“, übertragen auf das Lexem *Geschlecht* (für die Entlehnung *Genus*). Die aus ahd. Zeit überlieferte und bis heute erhalten gebliebene lexikalische Bedeutung „Merkmale weiblich/männlich; Gattung, Familie, Art“ wurde um eine neue, um eine terminologische Bedeutung erweitert. Das allen Sememen gemeinsame Sem ist das Bedeutungselement »kategorial«. Wir sprechen von der Erweiterung der lexikalischen Bedeutung des Lexems als einer Erscheinung der Bedeutungsentwicklung.

Zieht man ein bisheriges Fazit, dann gelangen wir zu dem Schluss, dass der Bedeutungswandel nicht dem Zufall unterliegt, sondern er sich aus gesellschaftlich bedingten kommunikativ-kognitiven Anforderungen an die Sprache ergibt. Der Wandel vollzieht sich, weil die „semantische Leistungsfähigkeit“ einzelner Lexeme oder Lexemgruppen nicht mehr genügt. Voraussetzung für die Kategorisierung als „Bedeutungswandel“ ist allerdings, dass die alte Bedeutung aus dem Sprachgebrauch schwindet und die qualitativ neue Bedeutung sich durchsetzt. Es ist möglich, bei der Einzelfall-Beschreibung (dem Vorher-Nachher-Vergleich einzelner Lexembedeutungen) ursächliche Zusammenhänge herauszuarbeiten, aber damit kann der Bedeutungswandel nicht ausreichend erklärt werden. Das eigentliche Wesen des Bedeutungswandels ist im Verhältnis von Sprache und Gesellschaft zu suchen [3, 98].

Abschließend sei noch auf die Beobachtung hingewiesen, dass aus anderen Sprachen ins Deutsche entlehnte Lexeme nicht unbedingt auch mit ihrer Herkunftsbedeutung in der deutschen Sprache gebraucht werden. *Irritieren* zu lat. *irritare* („erregen, reizen, herausfordern“) wurde in Anlehnung an dt. *irre* (mit der heute verbreiteten Bedeutung „unsicher, geistesgestört“) nach W. Pfeifer vermutlich im 19. Jh. volksetymologisch umgedeutet. Später wurde *irre* noch um die Sememe „ablenken, stören“ semantisch erweitert. Im 20. Jh. hat sich auch die Bedeutung „sehr“ (...ist ja *irre*) herausgebildet. Die sich allmählich durchsetzende semantische Veränderung ist schon deshalb nicht als Bedeutungswandel zu bestimmen, weil im Ergebnis des Anlehnungs- und Entwicklungsprozesses neben *irre* das Lexem *irritieren* (im 16. Jh.) entlehnt worden ist. Lediglich das Suffix lässt auf eine Entlehnung schließen. Die Bedeutung zur lat. Ausgangsform *irritare/irritieren* hat keine semantische Veränderung erfahren. So auch das heute noch gebräuchliche *fidel* (zu lat. *fidelis* „treu, zuverlässig“), das volksetymologisch (genauer: zunächst in der Sprache der Studenten) zu „lustig, vergnügt“ umgedeutet wurde [4, 126].

Eine im Wesen andere Wortgeschichte hat *Friseur* (zu franz. *friser* „kräuseln“, franz. *frisure* „Haartracht“). Es bezeichnet in der deutschen Sprache einen Beruf unter anderen mit den Tätigkeitsmerkmalen „Haupt- und Barthaare schneiden und pflegen, die Haartracht modisch herrichten“. Für die gleiche Berufsbezeichnung wählt der Franzose in seiner Muttersprache *coiffeur*. Die französierte (in deutschsprachiger Kommunikation aufgekommene und vermutlich im 17. Jh. verbreitete) Bildung zu franz. *frisure* ist weder eine echte Entlehnung noch kann ihre Semantik auf einen Bedeutungswandel zurückgeführt werden. Die Eigenbildung schloss aber eine Lücke im System der deutschen Berufsbezeichnungen.

Entwicklungen oder auch nur Modifizierungen in der Semantik von Entlehnungen sind keine Seltenheit, denn auch sie unterliegen wie heimische Wörter auch den kommunikativen Bedingungen und Bedürfnissen. *Parterre* ist für den Franzosen in seiner Muttersprache das Gartenbeet, in der deutschen Sprache ist es das Erdgeschoss.

Zum Abschluss sollen die wichtigsten theoretischen Voraussetzungen und Ergebnisse der vorliegenden Untersuchungsarbeit zusammengefasst werden.

Die Sprache ist das wichtigste Verständigungsmittel in der Gesellschaft. Das deutsche Sprachsystem ist im Wandel begriffen, es unterliegt der ständigen Veränderungen. Bedeutungswandel ist also die Veränderung der semantischen Wortstruktur im Rede- und Kommunikationszusammenhang und eine der wichtigsten Arten der Bereicherung des Wortschatzes.

Die direkten Ursachen sind vielfältig. Aber sie sind hauptsächlich zu suchen in den gesellschaftlichen und kulturellen Veränderungen, die wiederum auf Entwicklungen in Wissenschaft, Wirtschaft, Technik, in der Sozialstruktur u.a. zurückzuführen sind.

Die Sprache reagiert darauf unter anderen mit der Erweiterung oder Einengung von potenziellen Lexembedeutungen (Bedeutungsentwicklung) und mit dem Wandel der überlieferten Bedeutung. Kennzeichnend für den Bedeutungswandel ist, dass das Lexem seine alte Bedeutung verliert und sich eine qualitativ neue Bedeutung durchsetzt.

Literaturverzeichnis

1. Огуй О.Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії: Системно-квантитативні аспекти в полісемії в німецькій мові та мовах Європи // Олександр Дмитрович Огуй. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 370 с.
2. Braun P. Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache: Sprachwarietäten. – 3, erw. Aufl. – Stuttgart, 1993. – 265 S.
3. Fritz G. Bedeutungswandel im Deutschen. Neuere Methoden der diachronen Semantik. – Tübingen: Niemeyer. – 1974. – IX. – 126 S.
4. Hansack E. Bedeutung, Begriff, Name. – Regensburg: S. Roderer, 1990. – 95 S.
5. Heusinger S. Die Lexik in der deutschen Gegenwartssprache. – Wilhelm Fink Verlag. – München, 2004 – 303 S.
6. Oguй A.D. Lexikologie der gegenwärtigen deutschen Sprache. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 416 с.
7. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1984. – 307 S.
8. Schmidt W. Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung. – 3. überarb.Aufl. – Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften, 1996. – 73 S.

Summary. *The given article deals with one of the most urgent problems of linguistics, the problem of semantic transformations in the vocabulary of Modern German, reasons and momentum of semantic changes in vocabulary stock.*

Key words: *vocabulary stock, meaning, semantic changes.*

UDK 811.162.1'38і

D.W. Klymenko

PRÓBA REKONSTRUKCJI OBRAZU LWOWA W JĘZYKU LITERACKIM MARIANA HEMARA

Motyw Lwowa staje się dość popularnym po II wojnie światowej. Jedną z takich osób jest polski kabareciarz Marian Hemar. Pochodził z rodziny inteligencji polskiej żydowskiego pochodzenia. Satyryczne podejście poety zamienia się z czasem w sentymentalne. Nawet, nieużywany wcześniej, dialekt lwowski pojawia się w wierszach. Wszystko wskazuje na zmiany w podejściu do Lwowa, które można wyrazić łacińską maksymą „Et in Arcadia ego”.

Słowa kluczowe: *Marian Hemar, imigracja, wizerunek Lwowa, satyra, idiolekt.*

Miasta od zawsze stanowiły ośrodki przyciągające ludzi. Spowodowane to było faktem, iż w nich można było zrealizować swoje cele, znaleźć azyl lub szansę na zarobek, uciec od swojej przeszłości, a także odnaleźć przyszłość. Każde z nich tworzyło osobną kulturę, język, środowisko społeczne. W granicach jednego państwa często tworzył się sztuczny podział na centrum kulturowe i administracyjne.

Stolica dawnej Galicji i Lodomerii — miasto Lwa I Galickiego, było od dawna sławne, także za sprawą związanych z nim wybitnych Polaków. Powstała osada setki lat wcześniej, nad Płetwią, na szlaku handlowym ze Wschodu na Zachód. Karolina Grodzińska określiła Lwów w następujący sposób:

„W literaturze, poezji czy — najszerzej rzecz ujmując — w polskiej przestrzeni duchowej Lwów jest nieustannie obecny. Ten stan rzeczy ulegnie jednak nieuniknionej zmianie wobec odchodzenia ostatniego pokolenia, urodzonego w przedwojennym Lwowie i pamiętającego niepowtarzalny jego charakter [1, 4]”.

Spora część biograficznego materiału z rozdziału oparta jest na opracowaniu książki Anny Mieszkowskiej „Ja Kabareciarz” [6, 20-34].

Zbigniew Herbert powiedział w jednym z wywiadów: „Jestem z twardej lwowskiej gliny”. Z tej gliny ulepiono sporo wybitnych Polaków. Jednym z nich był Jan Heschel, znany szerzej pod pseudonimem —

Marian Hemar. Poeta pierwszych 18 lat swojego życia spędził we Lwowie. Większość — w mieszkaniu przy ul. Jagiellońskiej. Teksty Hemara cechowały ironiczne i satyryczne treści, o wydarzeniach i postaciach z ulic i miast. Był to poeta i piosenkarz międzywojenny, którego rozkwit twórczości przypada na koniec epoki. Oprócz parania się „tradycyjnymi” formami literatury zasłynął również jako satyryk, dziennikarz, kabareciarz, autor tekstów piosenek. Później, młody i obiecujący autor ze Lwowa — satelita grupy literackiej „Skamander”, zachwycony kabaretem, przeniósł się do Warszawy. Tworząc teksty dla słynnych kabaretów, takich jak „Cyrulik Warszawski” oraz „Qui pro Quo”. Popularny Jan nie zapomniał jednak swojego rodzinnego miasta.

...W osiem godzin z Warszawy

Wprost do Stryjskiego Parku, (Na własne urodziny)

Za cel mojej pracy obrałem stworzenie rekonstrukcji obrazu Lwowa, stworzonego przez Mariana Hemara i odnalezienie znaczenia miasta w życiu tegoż autora. Uwzględnione zostaną utwory, które mieszczą w sobie wzmianki o Lwowie oraz jawne i ukryte opisy miasta.

Rodzina Heschelów emigrowała z Hiszpanii do Galicji, uciekając od prześladowań Inkwizycji. Tak powstaje historia Rodziny z domu Lem, z której wywodzi się Stanisław Lem i Jan Heschel. Ten ostatni, będąc jeszcze małym chłopcem wykazywał zdolności poetyckie oraz muzyczne. Poeta mieszkał we Lwowie 24 lata. Od urodzenia w 1901 r. i do 1939 r. był ściśle związany z miastem nad Płetwią. Do samej śmierci przechował w pamięci wspomnienia z młodych lat. Warunki opisane powyżej sprawiły to, że Jan urodził się w nowej Polsce, która odziedziczyła demokrację Austro-Węgier.

Podstawowym materiałem dla analizy są wiersze z tomików *Kiedy znów zakwitną białe bzy* [7, 388], *Chlib kulikowski* [3, 305]. Są to: *Wstęp do bajek*(1919), *Nierozsądne wychowanie; Warszawa*(1934), *A propos; Muezzin*(1964) *Waszkański; Księżyc; Pierwsza piosenka o Lwowie; Kiedy znów zakwitną białe bzy; Akrobata Mucha; Piosenka o przychodni lekarskiej w Londynie; Valce Brune; Chlib Kulikowski; Piosenka o marzeniu ostatnim; Ból serdeczny; Wesola lwowska fala; Kolęda lwowska; Piosenka na plantach et cetera.*

Miasto, łącząc te różnorodne kultury — utworzyło nową kulturę galicyjską. W Pamiętniku Słowiańskim rozważania poświęcone Lwowowi jako centrum polszczyzny w czasie zaborów zakańcza refleksja Brücknera, który stwierdzał, że w czasie rozbiorów każda część dawnego państwa miała takie okresy kiedy zagarniała przynajmniej ster umysłowy, jeśli nie materialny i polityczny [5, 240]. Kierując się tym, Hemar — będąc przedstawicielem polskiej inteligencji, rozwija tematykę Lwowa, jako miasta polskiego, co jest widoczne w tekstach okresu warszawskiego i emigracji.

Otóż Marian Hemar przedstawia polską tradycję Lwowa jako część Galicji, wskazuje na wytworzony koloryt miasta polskiego w byłych granicach państwa austriackiego oraz opisuje późniejszy, polski Lwów.

Po II Wojnie światowej w literaturze polskiej, tworzonej na emigracji popularne są wspomnienia życia kulturowego przedwojennego Lwowa. Głos zabiera w tej sprawie również Jan Heschel.

Trudno określić, kto był inspiratorem lub wzorcem na początku literackiej drogi Hemara. Czy było to kółko teatralne w okresie gimnazjalnym, czy konkretny człowiek. Wiadomo, że podczas wyjazdu rodziny do Wiednia Jan spotykał się z wieloma wybitnymi literatami tego czasu. Wiarygodnie to mógł być ktoś piszący satyrę do gazet, Jan Lam czy też Boy-Żeleński. A może rodzinne układy?

Lwowskie regionalizmy przenikały do różnego rodzaju tekstów pisanych po polsku. Przykładem tego jest „Gazeta Lwowska”. Ewa Ichnatowicz zaznacza, że jednym z narzędzi redakcji była literacka stylizacja. A jednym ze stylów wymienionej gazety była satyra kolejowa [4, 75]. Również trzeba zaznaczyć możliwy wpływ Kronik Galicyjskich Jana Lama. Jego styl satyryczny, pokazywał różne metody wyśmiewania demokracji i powstającego dialektu miasta nad Płetwią. Warto zaznaczyć też wpływ Antoniego Maleckiego — którego *Gramatyka języka polskiego* była wzorcem polszczyzny ogólnej do I wojny światowej w Galicji. Zarazem językiem polskim posługiwała się głównie inteligencja polska. W twórczości młodego Hemara mało jest obecnych lwowskich gwaryzmów.

Badacz Stanisław Nicieja przypominał, że Hemar był dzieckiem „lwowskiego śródmieścia, gdzie mówiono bałakiem”. Znał bałak.

Poeta używał regionalnej formy języka jakby ostrożnie [6, 26]. Hemar, chociaż i był uważnym obserwatorem wydarzeń miejskich, opisuje Lwów z pozycji polskiego inteligenta. Nasuwa się więc myśl, że celowo próbował dotrzeć do inteligencji lwowskiej, dzięki czemu mógł zdystansować się od innych warstw społecznych. Spojrzenie swoje zmienił dopiero u schyłku lat. Podmiot liryczny jego utworów jest czynnym i uważnym obserwatorem miasta. Utwory Hemara są wspaniałym reportażem ukazującym strukturę społeczną Lwowa oraz, po części przedstawiają opis miasta. Autor głównie skupia się nie na samym wizerunku miasta, lecz na powiązaniu go ze społecznością.

Wspomniane uliczki i dzielnice, oraz inne miejsca mają służyć metaforze całości. Miasto jest tłem oraz narzędziem wzmacniającym opisywane zdarzenia. Przyjaźń z Brunonem Jasińskim wskazuje na awangardową i futurystyczną postawę twórcy. Zresztą tylko tak można było trafić do odbiorcy w kabarecie. Zaskoczenie awangardy przedstawiał Hemar w swoich utworach kabaretowych.

Analizując dorobek twórczy Hemara zauważamy w jego poezji wyraźnie zaznaczone dwa nurty — żartu i satyry:

Głodna kuchnia, co dbała o gości żołądek —
Jednym słowem — bajeczny był ład i porządek! —
„Phi! Co też to za bajka?!” — Każdy mi odpowie —
Zaraz przyjdzie pointa: To było we Lwowie... *Parafraza do Krasickiego*

oraz refleksji, miłości i tęsknoty:

We Lwowie było inaczej. Tam czułem jej oddech na karku —
Śnieg topniał i chłodem wiało, a ja już o niej wiedziałem,
Gdym na spotkanie z nią w nocy biegł do Stryjskiego parku
Rzucała mi się na usta półnagim pachnącym ciałem. *Warszawa 1934*

Ze względu na muzyczność Hemar pisze wiersze, dzięki czemu czytając które odczuwamy melodie danego tekstu. Oczywiście, że większość jego wierszy to słowa do piosenek.

Miasto jest szczegółowo opisane dopiero w wierszach z okresu londyńskiego. Należy wymienić te utwory: *Muezin*, *Kolęda lwowska*; w niektórych innych takich jak *Nierozsądne wychowanie* występują rzeczywiste obiekty miejskie, czasami odniesienia do czasu, pory dnia, pory roku. Utrwalony wizerunek wiosennego miasta opisuje też inny tekst:

Odpisać na straty:

Wiosenny Lwów... *Buchalteria*

Wyraz „Lwów” jest podstawą w twórczości autora dla tworzenia różnego rodzaju środków stylistycznych. Są takowymi — epitet *lwowski*:...Grudeczka Lwowskiej ziemi... *Grudka ziemi*;...Jednej lwowskiej piosenki... *Puścizna*;...W tym tłumie lwowskim. Ojciec za rękę go trzyma... *À Propos*; Wierszami lwowskich poetów... *Muezzin*; et cetera.

Występuje także oznaczenie miejsca: we Lwowie.

Żeby teraz, w tej chwili — we Lwowie;

Siedział sobie, siedział sobie w szynku.

Ale również można na to patrzeć jako na skrót myślowy, który zawiera opis całego miasta, tak było z metaforą u przedstawicieli Awangardy. Skrót ten stanowi opis miasta, który zna i lubi poeta.

To przecie ta piosenka twa —

Jeśli kochać się, to we Lwowie.

Wszędzie jest dosyć bezcennej okazji

Do uśmiechów, do łez, do bezsennej fantazji.

Tyle jest gwiazd,

Tyle jest miast,

Sporo tekstów zawiera w sobie opis, jednak nie pokazują one nam całościowego obrazu tej metropolii, co można tłumaczyć odziedziczonym po naturalizmie sposobie spostrzegania miasta. Podejście naturalistyczne kieruje na światopogląd — od szczegółu do ogółu.

Ponieważ każdej kabaretowej piosence ma odpowiadać konkretna sceneria, to wybrane przez autora tematy powiązane z wielkim miastem dwudziestych, trzydziestych lat . Ulice, bary, reklamy, sklepy, magazyny pojawiają się w tekście [2, 35]. „Pięknym stylem pisane kinowe reklamy”, *Parafraza do Krasickiego*. Wynałazki cywilizacyjne występują, jako środki stylistyczne:...”*Marka, co się bez gumy dawała przylepić.*”

Polszczyzna lwowska, stylizacja tekstu na bałak oraz refleksywność cechują późną twórczość Hemara na emigracji, zwłaszcza w utworach powiązanych ze Lwowem:...”*A szczególnie o Lwowie!*”...;...”*Chlib — ten chlib kulikowski...*”

Miasto w jego poezji zmienia swój obraz od wczesnosatyrycznego do późnosentymentalnego. Do naszych czasów przetrwały wiersze i piosenki. Przedwojenne archiwum częściowo zaginęło w czasie ucieczki z Warszawy do Lwowa we wrześniu 1939 roku. Z ogromnej ilości maszynopisów i rękopisów (drukowanych) artykułów, wierszy i piosenek, sztuk teatralnych, korespondencji — niewiele ocalało. Najpełniejsze archiwum z pozostałych ocalało przy pomocy znanego prawnika krakowskiego — Tadeusza Szymańskiego (udostępnione zostało dla badaczy w 2004). Trudno też jest analizować twórczość autora za względem na idiolekt, ponieważ przeszła ona dość dużo poprawek reżymu.

Lwów Hemara posiada swoje pewne cechy w zależności od okresu życia. Okres Lwowski cechuje ironiczne nastawienie na świat. Studiowaniu przeszkadzała wojna domowa polsko — ukraińska w latach 1922-1924. Ona zmieniła światopogląd młodego poety. Małą wojnę polsko—ukraińską Jan Heschel spędził w koszarach. Z tej wojny wyniósł niechęć do kultury ukraińskiej, co odzwierciedla się w go twórczości. Na to wskazuje analiza jego idiolektu. W jego tekstach okresu lwowskiego i warszawskiego znajdziemy: bohemizmy, germanizmy, rusycyzmy. Ukrainizmy, które są liczne w bałaku (gwarze miejskiej) pojawiają się dopiero pod koniec życia—

podczas wspomnień tego miasta dzieciństwa. Dla okresu warszawskiego charakterystyczne jest że w nim łatwo pokochać, jest obfity, piękny. Ale zarazem odczuwamy nostalgię poety. Lwów jest wschodnim ekwiwalentem Wiednia czy Paryża, pełen przyjaciół, wiosenny. Jest to miasto młodego człowieka, który pokazuje go życie od środka. Nie ma w nim bólu i cierpienia, miasto to jest miejscem ucieczki od codzienności. W ostatnim okresie zauważyć można sentymentalne podejście do opisu miasta, pojawia się więcej szczegółów. Indywidualność Mariana Hemara jest ciasno powiązana z rodzimym miastem. Arkadia historyczna była przez poetów uważana za kraj wiecznego szczęścia – raj na ziemi, wyidealizowany symbol krainy ładu i spokoju, wiecznej, sielankowej szczęśliwości i bez troski. Swoista Arkadia Lwowska powstała w jego twórczości. Całe życie Heschelowi towarzyszą wspomnienia o młodości, nieodłącznie powiązane ze Lwowem.

Bibliografia

1. Grodzińska Karolina. Miasto jak brylant. Księga cytatów o Lwowie / Universitas, - Kraków, 2007. — 538 s.
2. Groński Ryszard Marek. Jak w przedwojennym kabarecie. / Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe. Warszawa, 1987. — 35 s.
3. Hemar Marian. Chlib Kulikowski. Wiersze, satyry, piosenki. / - Maj, Warszawa, 1967. — 305 s.
4. Ignatowicz Ewa. Lwowski tekst „Gazety lwowskiej”, Modernistyczny Lwów. Teksty życia, teksty sztuki. - Warszawa. 2009. — 75 s.
5. Kulczycka—Saloni Janina. „Stolica czy stolice? Warszawa, Kraków, Lwów. Na polskich i europejskich szlakach literackich. - Warszawa 2000. — 240 s.
6. Mieszkowska Anna. Ja kabareciarz. Marian Hemar. Od Lwowa do Londynu / Musa SA, — Warszawa, 2006. — 390 s.
7. Szymański Tadeusz, Kiedy znów zakwitną białe bzy: utwory wybrane / Wydawnictwo. Literackie, - Kraków. 1991. — 388 s.

Summary. Theme of Lvov is quite popular after World War II. One of those is polish comedian Marian Hemar. He has born in the family of polish intellectuals of Jewish origin. Analysis of poems indicates the transformation of the image of Lvov. A satirical attitude turns into a sentimental. Even, the previously unused dialect of Lvov appears in poems. Everything points to changes in the approach to Lvov, which can be expressed as latin adage „Et in Arcadia ego”.

Key words: *Marian Hemar, immigration, image of Lvov, satire, idiolect.*

УДК 811.161.2'282 : 398.8(477.43)

Б.О. Коваленко

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАЗОК З ПОДІЛЛЯ

У статті проаналізовано тексти українських казок, що були записані на Поділлі в середині XIX ст. А.І. Димінським та С.В. Руданським, а упорядковані М.З. Левченком. Доведено, що лише автентичні тексти можуть слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення подолян.

Ключові слова: *подільський говір, морфологічні риси, казки.*

Народна проза Поділля завжди привертала увагу багатьох дослідників. Саме завдяки збереженим архівам та столітнім записам сучасні нащадки мають змогу ознайомитись із невичерпною скарбницею усної народної творчості.

Ще в першій половині XIX ст. зароджується інтерес до вивчення усної народної творчості Поділля. Одним із перших збирачів матеріалів з цієї території був мовознавець і фольклорист В.І. Даль. У 1846 р. на Поділлі записував перекази, пісні, прислів'я та приказки Т. Шевченко. Відомо й про записи, що їх здійснили О.Афанасьєв-Чужбинський, П. Чубинський. Окремі мотиви та сюжети, зафіксовані на Поділлі, використали у своїй творчості Марко Вовчок та Опанас Маркович.

Фольклорно-етнографічні записи з Поділля були і залишаються важливим джерелом історичного вивчення подільських говірок. Їхні риси частково відбиті в записах К. Шейковського, А. Димінського, К. Широцького, І. Галька, С. Руданського, А. Свидницького, В. Гнатюка та ін.

Мета нашої статті – з'ясувати, як відбиваються говіркові явища в текстах казок. Казка відбиває процес уніфікації традицій усного загальнонародного мовлення на шляху становлення літературних норм і саме тому, на нашу думку, привертає увагу мовознавців. Мову українських народних казок досліджували Я.В. Закревська, В.І.Хоменко Л.Ф.Дунаєвська, О.Ю. Бріцина, Т.В. Жук та ін. Мовою літературної казки цікавилися С.Я. Єрмоленко, А.М. Поповський, М.М. Торчинський та ін. У своїй розвідці ми спробуємо виявити й проаналізувати деякі діалектні морфологічні риси народних казок у записах А. Димінського та С. Руданського.

Велика фольклорно-етнографічна спадщина А. Димінського є невичерпним джерелом матеріалів для дослідників – як етнографів, фольклористів, так і лінгвістів, особливо ж діалектологів. Науковий доробок фольклориста (за неповними даними) складає близько 2500 різних за жанром народних пісень, 2000 казок, 2000 прислів'їв, приказок і загадок та ін. Записи мають варіанти, вони зафіксували вплив місцевого колориту мови, традицій тощо. А. Димінський розумів, що будь-який варіант має значення для науки. На жаль, більшість його етнографічних записів не збереглися, до нас дійшли “Коллекция подольских сказок, которые в 1850–60-х гг собрал волостной писарь Дыминский”, (частково опублікована в “Трудах этнографическо-статистической экспедиции...”, “Подольские и малороссийские любовные песни” (1859), “Рассказ крестьянина о тюремных обычаях” (1864).

С. Руданський також долучився до збирання фольклору. До фольклорних записів поета належать космогонічні “Вакуліні оповідки” [4], віршовані приказки та прислів'я, які він зафіксував у с. Хомутинях Вінницького повіту. З них 298 одиниць вмістив у своїй збірці Матвій Номис [5].

З ініціативи і під керівництвом академіка АН УРСР А.Ю. Кримського було зібрано, підготовлено та видано в 1928 році велику збірку “Казки та оповідання з Поділля в записах 1850-1860-их рр.”. Упорядник збірки М.З. Левченко у передмові зазначає: “Ті подільські казки та оповідки, що ми їх тут видаємо, то записи переважно 1850-их років двох видатних подільчан: відомого поета Степана Васильовича Руданського та дуже працюючого етнографа Андрія Івановича Димінського” [3, VII].

Ця збірка казок стала джерельною базою нашого дослідження з двох причин: по-перше, вона не була ще предметом спеціального мовознавчого вивчення; по-друге, її упорядник М.З. Левченко, на відміну від попередників-видавців, мав твердий і непохитний принцип – “додержатися всіх індивідуальних особливостей оригіналу і не виправляти орфографію записувачів, навіть якщо вона була не систематичною і не витриманою” [3, XVI]. Саме такий підхід дає змогу виявити лінгвальні особливості збирачів фольклору на різних мовно-структурних рівнях, зокрема й морфологічному.

У текстах казок виявлено чимало морфологічних рис, що властиві південно-західному наріччю, зокрема подільським говіркам. Для ілюстрації наведемо деякі з них:

1. Використання словоформ з [і]: а) у флексії -ім О. та М. відм. прикметників твердої групи замість поширенішого закінчення -ому (“Дід мій розказував, що він в 1769 году був в типеришнім *Києвскім* повіті при робочих людях на полі” (с.13), “...але дивляться: їди якісь пан на *чорнім* коню...” (с. 13), “...прилітає до него на *білім* коні чорт...” (с. 19), “В *Проскурівскім* уезде ест міст...” (с. 23), “Антошко Козіцкый розказує, що в Городку, в *старім* кляшторі, в стані, було таке місце, що там ніхто ни клався спати” (с.24)); б) у закінченні -ій замість -ий у Н. відм. прикметників і займенників прикметникового походження (“А *другій* его й питає: «А чога ти, брате, так тяжко здихаєш?»” (с. 9), “...*нечестивій* мелник ... задумав Бога налякати” (с. 10), “*Убогий* і багач мали якоесь разом поле, разом якоесь і засіяли їдним насінням” (с. 10), “*Правдивій* сон ти виділа о мені, бо так я й маю терпіти за рід чоловічій...” (16)).

2. Використання словоформ з [и] замість [і]: а) у Н. відм. однини прикметників, дієприкметників та числівників трапляється закінчення -ий замість -ій: *подорожний, третій, середний* (“... новака садят вмиже себе, а *середний* ариштант лізе в «квас»” (с. 239), “Ішов *подорожний*, побачив трох чоловіків коло дороги і сказав їм «добридинь», і поминув їх” (с. 8), “І той заржав *третій* раз і вилазит з-за скали” (с. 308); “Так чужий каже, а *домашний* питаєся: «Як же ти ся будеш женити?»” (с. 7)); б) у формі Р. відм. однини іменників III відміни, наприклад: *смерти, ночи, крови* (“Іде бичок, сивий, кривий, і каже: «Дітоньки, сідайте на мене, я вас від *смерти* відкуплю!»” (с. 39); “Ходім с хати на двір спати! Бо видиш, скільки їх ест в хаті, то всі вимрут сеї *ночи*” (с. 267); “Взяв він тої *крови* і повідає: «Гей, гей! не вмієти ви, люди, своєх дітий ратувати!” (с. 49)).

3. Як зазначають дослідники, “у південно-західних діалектах іменники типу *люди, гості* в Р. відм. множини здебільшого мають закінчення -ий” [1, 210]. У текстах казок у словах такого типу також вживається ця флексія, наприклад: “І тогди ще не було ні *людей*, ні звірів, а тільки ангелі...” (с. 1), “То ті нюхають, – а сльози з *очий* течут” (с. 5), “Прийшли до ліса, і він ему показав котел *гроший*...” (с. 28), “...а на подвірі яму другу копає, щоби в ні *дітий* заховав” (с. 39), “Сам в комнаті лежеш, а его і до *сіний* не пустиш!” (с. 206), “Бідний мав жінку і *дітий* як маку” (с. 208).

4. У досліджуваних нами текстах у Д., а також у М. відм. однини іменники чоловічого роду мають закінчення **-ови (-еви)**: *Богови, світови, чоловікови, вовкови, вогньови, вітрови, чортови, фурманови, катови, місяцєви, пньови, конєви*, наприклад: “І Бог дав Адамови два клубочки ниток, щоби він сшив себе” (с. 2), “І прийшло тих сорок і три роки, і він засмутився, що вже треба душу *чортови* віддати” (с. 34), “[Дає] тому *москальови* їсти, пити” (с. 49), “І освітив їх та й пустив на небо; то ото й тепер на *місяцєви* знати, як вони взялися на вила” (с. 8), “Той чоловік *хлопцєви* розказав все, за чим він іде” (с. 193). Зауважимо що, флексія **-ови**, а також **-еви**, яка приймає часто фонетичний вигляд **-’ови** з кінцевим **и**, а не **і**, за твердженням вчених, широко представлена майже в усіх південно-західних діалектах [2, 40].

5. Від ряду іменників колишніх **-ā-**, **-jā-** основ у різних українських говірках, зокрема й подільських, знаходимо форми Р. відм. множини із флексією **-ів**, що витворилася під впливом **-ū-** основ. Уживання цієї флексії замість нульової у формах Р. відм. множини іменників жіночого роду І відміни – звичне явище для текстів подільських казок, наприклад: “Але сего способу рідко уживають, бо таких *бабів* [уже] нема” (с. 14), “Али пан єму каже: «Коли ти такий, Захарку, добрий злодій, вкради в мене з-під *голівів* гроші»” (с. 532), “От, най пан кажут єму, щоби за ніч насадив *яблонів* і щоб були назавтра яблука” (с. 99), “Приїздит до цара той ад’ютант з ним, а той дурний як засне, то дванайцять *добів* спит” (с. 356).

6. У значній кількості говорів південно-західного наріччя спостерігаємо змішування твердої й м’якої груп іменників чоловічого роду II відміни, що виявляється у вживанні флексії **-ом (-’ом)** замість **-ем (-єм)** в іменниках м’якої та мішаної груп [2, 44]. Форма О. відм. однини іменників на **-ом** замість нормативної на **-ем** поширена і в досліджуваних текстах – *вогньом, коньом, хлопцєм* тощо, наприклад: “Той пробуджаєся, пустив *вогньом* в долину – нема: пустив *вогньом* вгору – нема...” (с. 39), “Він обернув *коньом* та й скрився” (с. 352), “Тільки що вона трохе здрімнула, рачок скинув з себи шкаралупу та й став слічним *хлопцєм*” (с. 324), “... а він вже зробився *старцєм* таким, що і на ногах не може ся здержати” (с. 54), “Ти перши не був добрим *ковальом* – і тепер не будеш, – іди собі знов до покою сидіти!” (с. 156).

7. Іменники середнього роду на **-а**, як II, так і IV відмін, в О. відм. однини мають закінчення **-ом** замість нормативного **-ам**, наприклад: *коріньом, начиньом, зільом, житьом* тощо (“Моя сила – в полю, і там стоїт рота москалів, і в сиридині лижит камінь виликий, і під тим *каміньом* скриня...” (с. 316), “... каже: «Дарую тебе *житьом* за твою службу»” (с. 394); “Накрив їх *листьом*, а сам пішов” (с. 403); “... Аж ту через кілька місяців мала вона два сини с золотим волосьом...” (с. 491)).

8. Іменники жіночого роду III відміни в О. відм. однини мають нерідко закінчення **-ою** – *постелью, мазью, нічью*, наприклад: “Під *постелью* там була дюра” (с. 23), “Перон вдарив в дуба, его вбив – і *мазью* ся розілляв” (с. 35), “Люди би багацько тих душ літаючих виділи, але то кажут, що їм тільки три години дозволено кричати, і то *нічью*” (с. 46). Уживання цього закінчення, на думку дослідників, одна з найцікавіших діалектних рис, що охопила значну територію південно-східних, південно-західних і частково північних говорів. Тут позначився вплив іменників колишніх **-ā-**, **-jā-** основ на іменники колишніх **-ī-** та злитих з ними приголосних основ, що виразився в поширенні в останніх флексії О. відм. однини **-ою**, **-єю** [2, 61].

9. Приголосні **д**, **т**, **з**, **с**, **ст**, як відомо, вже в найдавніші часи переходили у відповідні шиплячі: **д** → **дж**; **т** → **ч**; **з** → **ж**; **с** → **ш**; **ст** → **щ**. Ці рефлекси зберігаються в сучасній українській мові, зокрема в літературній і в багатьох говорах: *ходжу, прошу, ненавиджу* тощо. У записаних на Поділлі казках дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни подано як із чергуванням **[д]**, **[т]**, **[з]**, **[с]** з відповідними шиплячими (*ходжу, побуджу*), так і без чергування у більшості південно-східних говорів, а також деяких південно-західних, наприклад: “Ну, то нехай *сидю* на окономскім дому” (с. 250). Разом з тим натрапляємо на форми типу *хожу, сижу*, де чергування відбулося, але фонема **[дж]** заступається фонемою **[ж]**, що характерно для полтавських, південнокиївських і середньочеркаських говірок [1, 71-72], наприклад: “І той старший обзиваєся: “Може, я більше *сижу* ту і *ходжу* по світі – і такого ни видав!” (с. 35), “Вітир каже: «Ни біся, я холодний буду повівати і буду тебе *охоложати*” (с. 8).

10. Вищий ступінь порівняння прикметників у більшості українських говорів, як і в літературній мові, твориться за допомогою суфіксів **-ш-** та **-іш-**, які, щоправда, внаслідок різних асимілятивних і дисимілятивних процесів, а також інших фонетичних перетворень, можуть набирати різного вигляду. Так, суфікс **-іш-** у багатьох південно-західних говорах набрав вигляду **-ішч-** [1, 114]. Спостерігаємо ці зміни й у казках, де вживається прикметниково-прислівниковий суфікс **-ішч-** для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса **-іш-**: *сильніщий, мудріщий, гарніщий, висиліщий* тощо, наприклад: “Що за гарний! Але кінь під ним ще *гарніщий*” (с. 352), “Взяв хліб, ззів, пиво випив, і вже *висиліщий* став” (с. 431). Виникнення цих форм мовознавці пояснюють аналогією форм типу *вищий, кращий* тощо. Але вони могли витворитись і внаслідок дисиміляції **ш>ч**: **-’иш-** (через асиміляцію до наступного **ш**), **> -’ишш > -ішш-**, а далі через дисиміляцію **> -ішч-** (орфогр. **-іш-**) [2, 221]. Діалектні форми з подовженим

ш також трапляються у текстах казок, наприклад: “Дивітся: як з рукавечки буде кров капала, як-найскоріше прибувайте до мени!” (с. 321), “Страсся вовк, [і став] такий кінь слічний, ще ладніший, як перши був” (с. 341).

11. Широко знане в подільських говірках уживання дієприкметникового суфікса *-ан-* у віддієслівних прикметниках замість суфікса *-ен-*, наприклад: “Сей лист найдяний був в землі Британьські на горі Оливні перед образом святого архистратига Михайла” (с. 16), “Але тотя верняна дитина не довго жила” (с. 40).

12. У текстах казок ми фіксуємо форми минулого часу з залишками колишнього перфекта, наприклад: “І мовила до него Пресвятая Богородиця: «Спала-м, сину мій наймиліший, та збудилась, і снівся мені страшний та дивний сон ...»” (с. 16), “Ну, а то як-ісь ходив на вісіля, *насмів-ись-ся*, як молодуха прийшла до хати?” (с. 88), “Али так присягнім еден другому, що ми собі рідні брата; хоць *би-сьмо* которий вийшов на старшого, *жебе-сьмо* еден за другого не забували” (с. 206), “А кози відказуют: «Не пили ми, не їли ми. *Бігли-сьмо* через лісочок – *вхватили-сьмо* клиновий листочок, *бігли-сьмо* через гребельку – *вхватили-сьмо* води крапельку»” (с. 295).

13. У текстах поряд із формами майбутнього часу недокожаного виду типу *буду ходити* (західноподільські говірки) вживаються й форми типу *буду ходив*, що знані і в наддністрянських говірках, наприклад: “*Буду плів* сітки, *буду лапав* дітьки” (с. 45), “Нарешті той молодий каже до свого тата: «*Я буду ся женив*»” (с. 71), “А той пан каже: «*Я для козаків і коний де-небудь найму станцію, а сам таки в тебе буду ночував!*»” (с. 73), “Спитаешся, доки я ся так *буду мучила?*” (с. 75).

14. Як відомо, у Д. відм. однини сучасна українська літературна мова від займенника 3-ої особи має органічні форми *йому*, *їй*. У південно-західних говорах, зокрема і подільському, поширені скорочені форми Д. відм. однини цього займенника: *му*, *ї*, про що свідчать і тексти досліджуваних казок. Наприклад: “Зазиває до себе єдного і каже *му* дістати з самого споду моря – землі” (с. 1), “Секретар чолом кивнув – І обі рупці протягнув, Аби *му* цар що дав За то, що єго создав” (с. 235), “Брат єго як ся довідав, задрісно *му* стало” (с. 208), “Земля стоїт на морі, а щоб вона не впірнула, то Господь *ї* сотворив такую великую рибу, та *ї* сказав єї підпирати землю” (с. 8), “Дали *ї* десять різок, і пішла додому” (с. 177).

Отже, аналіз мови казок, записаних на Поділлі у ХІХ ст., дозволяє зробити висновок, що лише автентичні тексти можуть слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля. Тексти казок фіксують значну кількість подільських морфологічних рис, збережених дотепер, що свідчить насамперед про давність та живучість цих говірок.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія / С.П. Бевзенко. – К.: Вища шк., 1980. – 246 с.
2. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С.П. Бевзенко. – Ужгород: Закарпатське обласне товариство, 1960. – 416 с.
3. Казки та оповідання з Поділля в записах 1850-1860-х рр. [З передмою акад. А.М. Лободи / Упорядкував Микола Левченко]. – К., 1928. – Вип. 1/2. – 601 с.
4. Руданський С.В. Вакуліні оповідки // Степан Руданський. Твори [Впорядкував А. Кримський]. – Львів: Вид. В. Лукича, 1896. – Т. 2. – С. 229-274.
5. Українські приказки, прислів'я, і таке інше. Уклав М.Номис [Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка] – К.: Либідь, 1993. – 768 с.

Summary. In the article the texts of Ukrainian fairy tales, which were recorded on the territory of Podill'a region in the middle of the XIXth century by A.Dyminskiy and S.Rudanskiy and were composed by M.Levchenko are analyzed. It is proved that only authentic texts may serve as valuable and reliable source for researching the dynamics of dialect language of Podillian people.

Key words: Podillian dialect, morphological features, fairy tales.

УДК: 811.161.2'373.7

Н.Д. Коваленко

ДО ПРОБЛЕМИ КОРЕЛЯЦІЇ ФРАЗЕМ ТА ЇХ КОМПОНЕНТІВ У ПРОСТОРИ

У статті проаналізовано просторове поширення фразем та їх компонентів на матеріалах зразків діалектних текстів із південно-західного наріччя, лексикографічних праць. Аналіз засвідчив наявність ареальних кореляцій, коли територія побутування фраземи та її компонентів збігається повністю або частково.

Ключові слова: лексема, фразема, діалектне мовлення, говірки.

На сучасному етапі розвитку фразеології важливими стали комплексні дослідження, у яких поєднано структурно-значеннєвий аналіз фразеологічних одиниць, ураховано функціональні особливості та їх семантичну організацію, контекстуальні можливості. Особливо актуальним, на нашу думку, є вирішення проблемних питань про просторове буття фразеологізму і власне його компонентів.

Фразеологізми діалектного мовлення стали об'єктом ґрунтовних досліджень останніх десятиліть. Із-поміж публікацій, які фіксують сучасний стан фразеологічної системи в кінці ХХ – першому десятилітті ХХІ ст., варто виокремити українські діалектні словники: 1) північного наріччя (Г.Л. Аркушин, З. Мацюк, Г. Добролюбова); 2) південно-східного (В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, В.А. Чабаненко); 3) південно-західного (Г.Л. Аркушин, Н.Д. Вархол та А.О. Івченко, Н. Д. Коваленко, Н.В. Кірілкова). Лексикографічні праці підтверджують надзвичайно багатий фонд стійких сполучень слів, активне варіювання фразем в ареальній проекції на усіх рівнях.

Предметом статті є просторове взаємовідношення між фраземами та їх компонентами. Стаття ґрунтується на системно зібраному матеріалі записів живого мовлення подільських, волинських, буковинських і наддністрянських говірок, опублікованих діалектних текстів, лексикографічних праць. Відсутність достатньо повної фактичної бази з усіх ареалів, спеціальних наукових досліджень фразеоглос ускладнюють ареальний опис фразем і їх компонентів, через що аналіз матиме лише попередній характер.

Лексема *бамбула* в західноподільських уживають, характеризуючи неосвічену, нерозумну людину: *дурна, тупа л'удина*, також поширеним є фразеологізм з даним словом: *от лайка таї кажут / ти бамбула дурна / так прозивалис'а* (Станіславівка Віньк.). У буковинських говірках – це ‘незграба’, з грубими рисами обличчя людина, наприклад: *той Мігай такий бамбула, як його тато* (СБГ, 23), хоч у сучасному мовленні фіксуємо: *буї ї нас ї сїлови Трохан / казали бамбула нехитрий / в'ін ходїїси на ве'чорницї і з нами / файній буї на лице / а н'їчого не помнїїсти* (сміт Кельменці Кельм.). Затемнену семантику лексеми *бамбула* мовці намагаються розкрити через допоміжний компонент *нехитрий*. У волинських говірках домінує обов'язковий елемент *дурний* у виразі компаративного типу: *дурний йак бамбула* (Великі Орлинці Крас.).

Г.Л. Аркушин у західнополіських говірках зафіксував таке значення лексеми: ‘тютхтїй, нездара’. Слово може вживатися однотипно, як до жіночої, так і до чоловічої статі, наприклад: *то так'ї бамбула, шо сам ни гоженїц:а* (Аркушин, І, 10). У говірках Чемеровецького р-ну – це сильна, кругла з вигляду людина, наприклад: *ну це от каже'а кру'лен'ка йак бамбулка / бамбул'ка; ти каже'а така крєпка йак бамбула / бамбул'а*; значення ‘великий, товстий’ має лексема у говірці с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну.

Семантика фразем зі значенням ‘порозумнішати’ у подільських говірках, як і в інших українських, базується на спостереженнях навколишнього світу, явищ природи. Так, асоціативно розум уявляється як щось світле, ясне, день, сонце: *сонце ї голо'в'ї з'їїшло* (Косиківці Нов.). Однакову мотиваційну базу мають фраземи *розвід'н'їлос'а ї голо'в'ї* (Китайгород Кам.), *розвід'н'їлос' ї мозгах* (Іванківці Гор.). У говірках Новоушицького р-ну побутує *проїас'нілос'а ї бамбул'ї*, де компонент *бамбула* набув значення ‘голова’. Лексема *прибамбурений* демонструє функціональне усічення ФО у мовленні східнословобожанських і степових говірок, а додавання ще одного компонента підсилює експресію – *Альоша прибамбурений* ‘дивна людина, недоумкуватий’ (УУ, 38).

Уживаною в говірках південно-західного наріччя є лексема *слуп*, що походить з польської, а в словнику української мови фіксується з ремаркою *застаріле* (СУМ, 8, 381). У говірках Західного Поділля (Станіславівка Віньк., Вікторівка Чем. та Косиківці Нов.) *слуп* – це *стоїп / слупи кладут на ворот'ах; наво каже'а пок'лали те'ле'фон'ї слупи; слуп до'пуст'їм ї мене'а закопанї ї ворот'ах чи просто до'него бїес'а дош'ки чи пати'ки*.

У деяких говірках Одещини (Москаленко, 67), у гуцульських говірках теж *слуп* – це стовп (Лєсюк, 119), (Неґрич, 159). На фразеологічному рівні все ж виявлено вживання двох лексем: гуцульські – *[пустїї] йек слуп* [2, 112, 169], *їти та йек на стоїп* [2, 43], *стоїєти стоїпом* [2, 23, 32]; подільські – *стоїяти йак стоїб не'оп'тєсанїї, їкопанїї йак стоїб, стоїяти йак стоїп* (Врубівці Кам.), *стоїяти стовбом* (Віньківці Віньк.), *стоїяти йак слуп* (Китайгород Кам.), *йак Мал'їїїс'кїї слуп* ‘непорушно стояти’ (Мала Кужелівка Дун.), *стоїбичи'єти йак слуп* ‘стояти довго на одному місці’ (Вільне Кам.).

У буковинських говірках аналізована лексема вживається з двома значеннями: *слуп* – 1. стовп, наприклад: *Хто цей слуп від радїї вікришив*; 2. перен. дурень: *Та ви шо смїєтєси, би я за цього слупа ішла?* (СБГ, 502).

У сучасних волинських говірках уживається *стовп* як у зв'язних текстах, так і в складі фразеологізмів: *то дозвол'аї со'б'ї ї хату їк'ладати стоїпни так'ї / йак казали хата на стоїпах пост'аїле'на* (Хотьківці Крас.), хоч у діалектному словнику говірок Рівненщини зафіксовано *слуп* – стовп у стіні будівлі [1, 116].

У середньополіських говірях та наддніпрянських говірях південно-східного наріччя, у лемківських компонентом фразем є лише *стовп*: *дурний як стовп* (Івченко, 8); *кожному стовпу кланяються* ‘часто робити зупинки (про транспорт)’ (Чабаненко, 68); *лінійвий як стовп* ‘дуже лінійвий’ [3, 80], *як телефонний стовп* ‘дуже високий’ [3, 83].

Носії сучасних наддніпрянських говірок уживають *слуп* у мовленні, ця ж лексема є компонентом ФО: *та йак с’ї тод’ї йс’а то та ве^лс’іл’на процес’ї йа йривала й ту стодолю / то аж с’іни трис’їли / а пил’ука йже йак си погул’али дв’ї три години пил’ука стоїала слупом догори* (Жизномир Буч.).

У сучасних текстах живого мовлення носіїв боржавських говірок Закарпаття зафіксовано вживання лексеми *стовп* (і як компонента ФО): *стоїны тилиграфн’ї* (УЗГ, 111), *увун ме^не реїноваї до каждого стоїпа / не^н мож із ним было н’їгде ходити* (там само, 107).

«Словник української мови» в одинадцяти томах фіксує омоніми: ПУД¹ *заст.* пуд. У Росії, Білорусії та на Україні до запровадження метричної системи мір – міра ваги, що дорівнює 40 фунтам (близько 16,4 кг) // Велика кількість чого-небудь; щось дуже важке; ПУД² *діал.* Страх. Давати (дати) пуду; Наганяти (нагнати) пуду – лякати, страшити кого-небудь; Набратися (зазнати) пуду – перелякатися (СУМ, 8, 384).

При автокоментарі носії західноподільських говірок так пояснюють значення лексеми *пуд*: *це такий буї пуд / й мене^н йе п’їупудник // пуд це такий жил’ізний йак та во гира шо споримени п’ідн’їмайут догори то й н’ому було ш’існац’їт’ к’їло / а й п’їупудников’ї в’іс’їм // колис’ ї важили йс’о / було коромисло таке і йч’їпл’али пудники і п’їупудники / зе^рно важут чи бурак* (Станіславівка Вінк.). Відповідно побутують і фраземи: *под. н’їби пуд з пле^нчеї зв’їли йс’а* (Гринчук Кам.); *бук. зїїсти пуд сол’ї* (Романківці Сок.), значення яких умотивоване компонентом (за кодифікацією словника).

У більшості говірок південно-західного наріччя лексема *пуд* зі значенням ‘страх’ побутує лише у фраземах: *західнопод. дати пуду* кому ‘налякати’ (Нігин, Вербка Кам.), *пуд нагнати* на кого ‘налякати’ (Пилипи Хребтіївські Нов.), *пуд побачити* ‘злякатися’ (Зеленче Дун.); *гуц. дістати пуду* ‘перелякатися’ (Негрїч, 147); *дати пуду* ‘перелякатися’ (ГГ, 159); *бук. дати пуду* ‘налякати’: *Такого дав мені пуду, шо ніколи не забуду* (СВГ, 446). Носії волинських говірок, щоб пристосувати до своєї мовленнєвої традиції слово *пуд*, ужив у розмові фразему *на пуд^нки йз’ати* (Грибенінка Стар.), можливо, мовці переймуть таку вимову і вираз закріпиться у мові.

На особливу увагу заслуговують вияви досліджуваної лексеми в українських закарпатських говірях. На позначення ‘налякатися’, ‘злякатися’ мовці вживають такі варіанти: *р’їшила йїїї настраш’їти* (УЗГ, 24); *порос’а йак нап’їдило, йак почало б’їхти* (там само, 29); *йа ї так с’а дуже напудїла шом лехко ї пос’їв’їла* (там само, 31), *чиридар’ пригнав корови і бої дуже напуженї* (там само, 81), *таї надумала їти пужати л’їди* (там само, 81). У текстах говірок Закарпаття фразема *набралас’а страху* (УЗГ, 24) вживається для вияву експресії вищого рівня вияву. Крім того, виявляємо розвиток омонімічних відношень: *пуд* – *горище* (*Пушок лис вил’їз на пуд* (УЗГ, 79); *ї в’їт:оды йже нич ни грїм’їло на пуд’ї* (там само, 128)); *пуд* – *прийменник пуд* (*пуд йалиц’ами* (там само, 367)).

П.С. Лисенко в поліських говірях зафіксував *пуд* – орнітол. сорокопуд, наприклад: *Паймали пуда* (Лисенко, 177).

У «Словарі української мови» Б. Грінченко подав переносне значення слова *ключка* ‘хитрость, зач’їпка; придирка’ з посиланням на місце побутування – Каменецкий уезд (Західне Поділля) (Грінченко, II, 255). ФО *ключки собі шукати* ‘придиратись’ знаходимо ще у словнику Є. Желехівського 1886 року видання (Желехівський, 361). Стійке сполучення слів *шукати кл’учки* ‘чіплятися, прискіпуватися до дрібниць’ уживають і в сучасному західноподільському діалектному мовленні (Михайлівка Борщ.). Трапляється й функціональне усічення ФО у мовленні, коли відбувається згортання фраземи до одного слова, що може виявитися лише у зв’язному усному тексті: *кажу / йа пригоричу йе^лму дала с’їчки / там тако й той жо^лубец мален’киї // ну то шо / кажи / йа не^н бачила шо с’їтка / а шо с’їчка // і йс’о // тако / се таку кл’учку / кл’учку / кл’учку // ої / то с’аке / то таке // так с’а би сварити* (Залуччя Чем.)

Інформатори з Поділля так пояснюють значення лексеми *ключка*: *д’їставати груше^нчки / йаблучка кл’учкой^о* (Станіславівка Вінк.); *кл’учка л’уба чи зи^лїзна та шо с’їно ш’микати / чи кл’учки де^ре^нїл’ана / че^решн’ї рвати чи йаблучка* (Косиківці Нов.); *кл’учка так і йе кл’учка / на во / каже^н / зайїажи й кл’учку / шоби д’обре розїїазати* (Маків Дун.).

На Гуцульщині *кльо’чкою* називають жердину з гачком для витягнення води з колодязя, та кож *кльо’чка* – це петля або в переносному значенні – зач’їпка, наприклад: *їна же шукат кл’учки, аби мене зачепла на сварку* (ГГ, 97), невелика гакоподібна палиця для нагинання гілок плодових дерев (Негрїч, 94). У бойківських говірях *ключька* – це гачок, на який натягують ‘полуйки’, по-іншому – *ключка*; кілок, на якому вішають будь-що; *бант’ завязати на кл’учку; гл’ад’їти кл’учки* – шукати зач’їпки (Онишкевич, 359). На Полтавщині *ключка, -ки* – це прилад для сми-

кання соломи чи сіна з скирти, наприклад: *бери ключку та йди смикати солому* (Ващенко, 45). У буковинських говірках лексема *ключка* вживається в багатьох значеннях, а саме: зашіпка на вікні; крючок для в'язання; дрючок, що має форму одиниці, яким прикріплюють рубель під час перевезення снопів; вузол з петлею, який швидко розв'язується; петля, пришита до верхнього одягу, за яку його вішають (СБГ, 211). Отже, у фраземі *довести до ключки* кого 'завдати шкоди комусь' (Маків Дун.) іменниковий компонент ужито зі значенням 'петля', хоч у подільських говірках таке значення в автокоментарях інформанти не подають, а в більшості говірок Чернорівського р-ну не можуть пояснити значення слова *ключка*.

Системне дослідження діалектної лексики та фраземіки дає простежити аналогічні явища в різних говірках. Аналіз фразем та їх компонентів у просторі (на підставі діалектних текстів і словників) може виявити як нефіксовані раніше стійкі сполучення слів, так і відсутність сподіваних їх компонентів, стійкість різних діалектних явищ. Попередній аналіз підтверджує думку про наявність ареальних кореляцій, коли територія побутування фраземи та її компонентів збігається повністю або частково.

Умовні скорочення

Вінк. – Вінковоцький р-н, Кам. – Кам'янець-Подільський р-н, Дун. – Дунаєвецький р-н, Чем. – Чернорівського р-н, Гор. – Городоцький р-н, Нов. – Новоушицький р-н, Крас. – Красилівський р-н, Стар. – Старокостянтинівський р-н Хмельницької обл.; Борщ. – Борщівський р-н, Буч. – Бучацький р-н Тернопільської обл.; Кельм. – Кельменецький р-н, Сок. – Сокирянський р-н Чернівецької обл.

Список скорочень джерел

Аркушин – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Аркушин Г.Л. – Луцьк : ред.-вид. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1. – 354с.

Ващенко – Ващенко В.С. Словник полтавських говорів / В.С. Ващенко. – Харків : Вид. Харк. держ. ун-ту ім. О.М. Горького, 1960. – 108 с.

ГГ – Гуцульські говірки : короткий словник [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.

Грінченко – Словарь української мови / За ред. Б.Д.Грінченка. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.

Желехівський – Желехівський Є. Малоруско-німецький словар / Євгеній Желеховский. – Львів, 1886. – Т. 1. – 608 с.

Івченко – Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / А.О. Івченко // Харківське історико-філологічне товариство. Наукова бібліотека. – Харків : Око, 1996. – 158с. – (Наукові розвідки; Т.1).

Лесюк – Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Лесюк Микола. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.

Лисенко – Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.

Москаленко – Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А.А. Москаленко. – Одеса, 1958. – 78 с.

МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок : Навчальний посібник / В.А. Прокопенко та ін. – Чернівці, 1971–1979. – Вип. 1–6.

Негрич – Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березовий / Негрич Микола. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Серія "Діалектологічна скриня"), 2008 – 224 с.

Онишкевич – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 1 (А-Н). – 446 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К.: , 1970 -1980. – Т. I – XI.

УЗГ – Українські закарпатські говірки: Тексти / Упор. та передм. О.Ф. Мигoliniць, О.Д. Пискач. – Ужгород : «Ліра», 2004. – 400.

УУ – Ужченко В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – Вид. 6-е, доповн. й переробл. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 552 с.

Чабаненко – Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни / Чабаненко В.А. – Запоріжжя : [б.в.], 2001. – 201 с.

Список використаних джерел

1. Євтушок О.М. Вивчення лексики говірок Рівненщини / О.М. Євтушок. – Рівне, 1997. – 164с.
2. Олійник М.Я. Фразеологія гуцульських говірок : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська мова» / Олійник Мирослава Ярославівна. – Львів, 2002.

3. Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська мова» / Ступінська Галина Федорівна. – Івано-Франківськ, 2002. – 188с.

Summary. In the article the regional spreading of phraseological units and their components on the material of dialect texts from South-western dialect, lexicographic proceedings are analyzed. The analysis has proved the presence of areal correlations, when the territory of phraseological units' existence and their components coincide completely or partly.

Key words: lexical unit, phraseological unit, dialect language, dialects.

УДК 81'367

Р.В. Козак

ЕКСПЛІКАЦІЯ Й ІМПЛІКАЦІЯ – УНІВЕРСАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЙНА ОЗНАКА ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ

У статті описано сутність явищ експлікації й імплікації у конструкціях експресивного синтаксису. Проаналізовано парадигму експлікованих й імплікованих модифікацій експресивних синтаксичних конструкцій.

Ключові слова: мовна експлікація, мовна імплікація, експресивний синтаксис, модифікація синтаксичних експресивних конструкцій, синтаксична функція.

Експресивність мови – це особлива форма мовлення, що забезпечує ефективніше досягнення мети спілкування, ефективнішу реалізацію синтаксичної функції мови, – відтак безпосередньо пов'язана з дискурсом. Сучасна українська та російська лінгвістика зосереджує увагу дослідників на дискурсивній реалізації структури знань (концептів і стереотипів) та їх ролі в регулюванні мовленнєвої поведінки людини щодо загальнолюдських і лінгвокультурологічних цінностей та норм. Інтегральною рисою когнітивно-комунікативної парадигми є і те, що вона постулює розгляд одиниць мови у контексті мисленнєво-мовленнєвої діяльності, що, зокрема, зачіпає і синтаксичний рівень мовної системи та експресивні синтаксичні конструкції (ЕСК).

Актуальність статті полягає у тому, що обрана проблематика відповідає загальному зверненню сучасної синтаксичної науки до різнобічного вивчення експресивного синтаксису та окремих експресивних синтаксичних явищ експлікованого та імплікованого характеру. Такі дослідження проводяться в основному на матеріалі англійської та інших іноземних мов, але не проводилися на матеріалі української та російської мов [1; 2; 3; 5; 9 тощо], на чому ми й акцентуємо.

Мета статті – укласти таку класифікацію ЕСК на матеріалі української та російської мов, яка б уможливила встановлення кореляції між розмаїтими експресивними процесами і формами їх відображення у мовленні, тобто, таку, яка б була прогностувальним потенціалом. Очевидним є те, що тип передаваної інформації накладає відбиток на структурно-семантичні характеристики висловлювання, а тому завдання дослідження полягає у комплексному вивченні ЕСК з позицій аналізу їхньої форми, змісту та функціонування як модифікацій експлікованого та імплікованого планів.

Експресивна функція компонентів мовленнєвої структури визначається вираженням типових відношень між елементами ситуацій. Ці відношення є динамічними, тобто, не лише номінують компоненти ситуації, але й у процесі формування моделі ситуації у мовленнєвій свідомості номінувальні фрагменти набувають динамічної характеристики. Цей процес йменується предикацією. У процесі предикації реалізується функціональна нерівність семантичних ролей – ініціальний “стан системи” змінюється, або змінюється “погляд” на систему, тобто, первісна модель фрагмента світу експлікується, фокусується у якомусь своєму проміжку, в результаті чого з'являється нова характеристика системи, зумовлена втручанням людського розуму. Формуючи експресивну синтаксичну пропозицію, мовець реалізує одну із типових когнітивних моделей поведінки: чи то намагається надати статичній номінативній системі нової ознаки, чи то «повертає» систему так, що її ознака, досі неактуальна, «фокусується», стає актуальною – таким чином реалізується пасивна модель обробки інформації, або реалізується активна модель: сама створює актуальну ознаку чи нову номінативну (експресивну) систему (порівняймо, наприклад, нечленовані речення експресивного типу). Ця заново створена система завжди ґрунтується на сучасній моделі світу, яка виступає пресупозицією. Такого типу фокусування, виявлення характеристики

є можливим у трьох вимірах, проєктованих у систему мови – у вимірі номінативному, вимірі експресивному і вимірі модальному. Експресивний параметр є найменш членованим не через причину своєї неоднозначності, а насамперед через причину своєї “простоти” – когнітивні особливості експресії полягають у тому, що вона виражається єдиним цілим, наприклад, нечленованим реченням. Коли для вираження експресії використовуються синтаксичні засоби, то вони зазвичай подаються у вигляді відтворювальної моделі – це, мабуть, пов’язано і з біологічною основою, і з конвенційністю вираження експресії у лінгвістичних культурах.

На першому етапі – етапі побудови верхнього ієрархічного рівня парадигми експресивного мовлення доцільно виділяти і класифікувати ті найзагальніші ознаки, які, по-перше, відрізняють нейтральну мовну царину від ненейтральної, і, по-друге, уможливають виявлення найхарактерніших зв’язків між ядерним інваріантом і його експресивними варіантами.

Для розв’язання цих питань, на нашу думку, позитивним є використання дихотомічного підрозподілу усієї специфіки на експліковану й імпліковану [8]. “Поняття експлікації й імплікації, – стверджує Ю.М. Скребнев, – визначаються як діалектичні взаємозв’язані характеристики відношень між нормою і її реалізацією (уявленням про ідеальні параметри мови і фактичним текстом), а також між нейтральною цариною мови і субмовною специфікою” [10, 69]. Автор підкреслює, що експлікація й імплікація є універсальними кількісними характеристиками усіх без винятку відхилень від нейтральної мовної царини. Будь-яке відхилення від нейтрального мовного позначення референта, будь-яка одиниця, що не співвідноситься із нейтральною за формою і стилістичним співзначенням (конотацією) демонструє дію однієї із двох зазначених співвідносних тенденцій – експлікованої чи імплікованої.

На думку Ю.М. Скребнева, протиставлення цих характеристик має як психологічне, так і власне лінгвістичне підґрунтя. У плані психології мовленнєвого акту імплікація є наданням використовуваній мовній одиниці узуально непритаманного змісту; експлікація, навпаки, характеризується недооцінкою змісту мовної одиниці. У суто лінгвістичних термінах імплікація виражається у функціональному збагаченні плану змісту мовної одиниці, що є з погляду узусу неадекватним для певних інформативних цілей; експліковані відношення є функціональною деградацією плану змісту мовної одиниці, узуально достатньої для певних цілей, результатом чого є надлишковість засобів вираження [9; 10]. Оскільки ці висновки дотикаються будь-яких специфічних явищ розмовного мовлення, зазначені тенденції безумовно можуть бути використані для опису особливостей експресивного синтаксису як особливої ненейтральної царини мовних виявів. З огляду на це диференціацію ознак експресивного синтаксису слід проводити в межах зазначеного дихотомічного поділу.

Необхідно підкреслити, що сьогодні терміни *експлікація* (експлікованість, експліцитність) й *імплікація* (імплікованість, імпліцитність) широко використовуються в сучасній лінгвістичній науці для позначення розмаїтого кола явищ. Ними оперують на різних рівнях – від теорії текстотворення до аналізу конкретних мовних тенденцій. О.О. Селіванова тлумачить: “*експліцитність* (від лат. *explicitum* – явний) – спосіб представлення інформації за допомогою вербальних засобів. Її протиставлена імпліцитності – невербальному способу подання інформації, які завжди поєднуються в умовах реальної комунікації і в актуалізованих текстах, створюючи смислову багатшаровість тексту на підставі асиметрії форми та змісту” [7, 148]. Зустрічаємо і розширене тлумачення експлікованої й імплікованої тенденцій. “<...> Тенденція експлікації може бути визначена як тенденція до розкриття багатьох поглядів, що породжуються частковим повторенням уже відомого <... >. Протилежну тенденцію – імплікованість – ми можемо розглядати як поєднання поглядів (чи то квантитативності інформації, <...> чи то як принцип неповноти інформації <...>. Імплікованість також може бути зреалізована різними мовними засобами, породжувати розмаїті ефекти і вести в рефлексії до різних метасмислів (саме вести, а не репрезентувати їх)” [5, 28].

Зрозуміло, що в синтаксичних дослідженнях терміни *експлікація* й *імплікація* вживані у вужчому значенні. У низці лінгвістичних праць *експлікація* й *імплікація* зводяться до надлишковості чи недостатності матеріальних елементів (слів) у реченні. Так, за опису синтаксичних експресивних засобів виділяються експліковані моделі з подаваними елементами (повторами, вставними і вставленими компонентами тощо) й імпліковані моделі (сегментні конструкції, еліптичні конструкції, парцельовані конструкції) тощо. Запропоновано тлумачити термін *імпліцитність* як формальну невираженість змісту: “Імпліцитним ми вважаємо смисловий компонент висловлювання, який не має у поданому висловлюванні формального вираження, але наявний у його смисловій структурі” [3, 34], або вважати, що *експлікація* й *імплікація* можуть бути виявлені на будь-якому рівні мовної ієрархії, і, в принципі, класифікація за цими двома критеріями можлива, хоча вона й не охоплює навіть типових фактів художнього мовлення [4].

Ю.М. Скребнев уточнює ці поняття, підкреслює, що *експлікація* (букв. пояснення, роз’яснення) й *імплікація* (припущення, домислювання) охоплюють коло усіх синтаксичних відхилень від норми, що з’являються за недооцінювання чи переоцінювання узуального значення

використовуваного мовного факту. Такий підхід до аналізованих явищ носить більш загальний характер й дотикається не тільки до складу, але й до особливого розміщення компонентів речення, зміни його функціональних характеристик. Що безпосередньо стосується ЕСК.

Таким чином, одиниці, суб'єктивне розуміння значення яких лежить в основі з'яви експлікованих форм, можемо позначити знаком (-), а імплікованих форм – знаком (+). При цьому експліковані форми породжуються усвідомленим чи неусвідомленим прагненням мовця модифікувати мовну одиницю, кваліфіковану ним як неадекватну для цілей комунікації, тобто, яка характеризується для нього знаком (-). За функціонування імплікованих форм “приписування” мовній одиниці нового чи додаткового значення відбувається лише з погляду дослідника, котрий має за взірць певну узуально закріплену у мові структуру з притаманним їй змістом. Знак (+) свідчить про відповідність, з погляду мовця, певної одиниці цілям комунікації і не тільки не вимагає від нього додаткових зусиль (що особливо є важливим у ситуації експресивної напруги), але й, навпаки, у низці випадків економить їх, на відміну від експлікованих форм.

Такий підхід є без сумніву цікавим, бо дихотомічне розчленування мовної специфіки, по-перше, уможлиблює виділення особливої сфери експресивної синтаксичної субмови і відмежування її від нейтральної сфери, по-друге, дозволяє виділити експресивні синтаксичні конструкції на ґрунті їх співставлення з нейтральним ядерним реченням; по-третє, містить у собі можливість кількісної градації аналізованих специфічних форм; по-четверте, уможлиблює подання не тільки власне лінгвістичного, а й психологічного обґрунтування виникнення форм.

Отож, ми за верхній ієрархічний ряд парадигми беремо класифікаційний ряд, що ґрунтується на дихотомічному розчленуванні специфічних конструкцій експресивного синтаксису.

Структура другого ієрархічного рівня парадигми конструкцій експресивного синтаксису мотивується кількісним вимірюванням і наступною градацією експлікованих й імплікованих форм та проводиться на основі власне мовних ознак через їхнє співставлення з ознаками певної нейтральної одиниці як початку відліку. Такою одиницею-конструкцією, на нашу думку, може слугувати виділене М.Я. Блохом *речення-ядро*, характерними ознаками якого є: а) обмеження складу позиційним мінімумом, що відображає лише обов'язкові синтаксичні позиції; б) зорієнтованість на валентні підкласи дієслова, оскільки особова форма дієслова є організаційним центром речення; в) чітко фіксований порядок повнозначних позицій від підмета через дієслово в особовій формі до предиката, додатка й обставини; г) максимальна комунікативна незалежність структури; г) стилістично нейтральний характер структури, співвідносний з чистим типом “інтелектуального”, “поміркованого мовлення” [2]. Як бачимо, остання ознака підкреслює співвіднесеність перелічених вище чотирьох диференційних ознак *речення-ядра* із нейтральною цариною мови. Вивчення варіантів деформації цих ознак уможлиблює виявлення експлікованих й імплікованих форм й вибудувати парадигму основних структурних модифікацій ЕСК.

Відповідно до **першої** ознаки – обмеження складу позиційним мінімумом, що відбиває лише обов'язкові синтаксичні позиції, – модифікація *речення-ядра* може відбуватися через вставлення “зайвих” з погляду структури речення-ядра матеріальних елементів: повторів, як-от: *А тепер мене ловлять... Мене ловлять, мов на живця... Ловлять на Макса? Ловлять на Мура? Ловлять на Монгола, на Віктора Вікт'ора? Хто ж тепер у мене живець?.. Усі мене ловлять... Ловлять ті, яким я зробив добро... Вони мене ловлять на ... жінку. На чужу жінку...* (І. Роздобудько) // – *Потому что я – злая и плохая. И все здесь – злые и плохие. Все хорошие – они пьют по подворотням, как наша мамочка. А выживают только злые и плохие. И ты должна научиться быть плохой и злой, если хочешь выжить* (Т. Веденская); вставних і вставлених компонентів, як-от: *Жінка махнула рукою офіціантові, віддала талончик (“О, так вона працює в крутій фірмі, якщо їй оплачують безлімітні вечери!” - відзначив Франсуа), поклала на столик чайові і встала* (Л. Клименко) // *Можно спокойно поест и играть с, например, дочкой (потому что у меня обязательно будет дочка!), а не говорит ей: “Не мешай мне! Не видишь, я готовлю?!”* (Т. Соломатина). Вихід за межі нейтрального обсягу синтаксису – розширення позиційного мінімуму *речення-ядра* є виявом експлікованої тенденції в реалізації значення. Статус зазначених компонентів різний: експлікована специфіка повторів визначається повторювальною (багаторазовою) реалізацією елементів речення чи всього речення, що є необов'язковим, надлишковим для реалізації безпосередніх комунікативних цілей з погляду узусу. Експресивні вставні і вставлені компоненти виступають новими, додатковими компонентами у структурі речення-ядра і виражають експресивність ситуації мовлення, власного висловлювання, відношення до співбесідника тощо. Тому вважаємо за доцільне розглядати ці експліковані різновиди як самостійні експресивні модифікації речення-ядра і відповідно йменувати їх – *модифікація “повтор”*, що включає повтор слів, словосполучень і цілих речень, і *модифікація “матеріально надлишкові компоненти”*, що включає вживання вставних і вставлених компонентів.

Відповідно до **другої** ознаки – зорієнтованість на валентні підкласи дієслова – модифікація речення-ядра полягає в елімінуванні особової форми дієслова. Вважаємо за доцільне розширити

межі виділеної М.Я. Блохом ознаки, сформулювати її як ознаку облігаторності основних синтаксичних позицій і розглядати відсутність (еліпсис) очікуваних елементів як деформацію цієї ознаки. Елімінавання комунікативно незначущих елементів зумовлює рематизацію реалізованих компонентів речення, що стає для мовця експресивною домінантою, як-от: *Це був звичайний день. Таких днів десятки* (І. Роздобудько) // *– Вся тиждень вперед. Тільки чого вам сидить поряд з мамками?* (Т. Булатова). Конструкції, структурна неповнота яких виявляється за співставлення з основним компонентним складом речення-ядра, виділяємо у модифікацію “еліпсис”.

Відповідно до **третьої** ознаки модифікація речення-ядра полягає у порушенні чітко фіксованого порядку позицій “підмет – особове дієслово – предикатив, додаток, обставина”. Зміна притаманного для нейтральних взірців порядку послідовності смислових елементів – зміщення позицій тематичних і рематичних елементів – з’являється унаслідок недооцінювання мовцем узуально закріплених форм передавання значення і їхньої особливої експлікованої організації, як-от: *Наступного ранку на кухні їй погано служили і руки, і голова* (М. Дзюба) // *К Катькиному поверненню із школи накрит стол* (Т. Булатова). Конструкції з експлікованою організацією, що характеризуються зміною облігаторно закріпленого за певним комунікативним типом (без зміни його граматичного значення) порядку слідування компонентів, виділяємо у модифікацію “інверсив”.

Модифікація **четвертої** ознаки речення-ядра – максимальна комунікативна незалежність структури – також може віддзеркалювати вияв обох тенденцій – експлікованої й імплікованої. Експлікована тенденція може реалізовуватися двоюко: а) через розчленування речення у процесі мовного потоку на синсемантичні відрізки, що набувають одночасно самостійного комунікативного статусу; б) через структурування таких синсемантичних висловлювань, наступна частина яких уточнює, “розшифровує”, розтлумачує зміст першої, як-от: *Він деякий час постояв у підземному переході. Недалеко від музикальних талантів* (О. Черногуз); – *Наш фізик. Як він викладав, ма! У нас його предмет любили майже всі* (М. Дзюба) // *И, отойдя до самого конца перулка, произнесла ее вслух, задрал голову вверх. На всякий случай* (Т. Соломатина); *Курортный роман. Куда еще короче? Весь традиционный идиотизм таких историй не обошел стороной и мою сестричку* (Т. Веденская).

Експлікована специфіка висловлювання полягає у тому, що воно, як одне поширене речення у початковому варіанті, членується на декілька самостійних відтинків, які набувають у кінцевому результаті комунікативного статусу. Проте компоненти залишаються синсемантичними, залежними за формою й змістом. Надлишковість полягає в неекономній, з погляду нейтрального синтаксису, організації висловлювання.

Отже, експлікований характер таких ЕСК виявляється двоюко. З одного боку, надлишковість полягає в неувичасній організації висловлювання, що складається із кількох синсемантичних, неподільних у смислового плану конструкцій, кожна з яких одночасно має самостійний комунікативний статус. З іншого боку, експлікованість реалізованих форм виявляє наявність у них надлишкових структурних елементів – смислових корелятивів, що позначають той самий відтинок дійсності. Вказані відмінні ознаки аналізованих конструкцій підкреслюють можливість віднесення їх до різних модифікацій – “розчленування потенційного синтаксичного цілого” і “розшифрування; розтлумачення”.

Форми вияву експлікованої й імплікованої тенденцій у визначених модифікаціях речення-ядра для конструкцій експресивного синтаксису у загальному можна подати так:

Модифікації речення-ядра	Форми виявлення			
	експліковані		імпліковані	
	матеріальні елементи	організація висловлювання	матеріальні елементи	організація висловлювання
Матеріально надлишкові елементи	+			
Повтор	+			
Розчленування потенційного синтаксичного цілого		+		
Розтлумачення	+	+		
Інверсія		+		
Транспозиція				+
Еліпс			+	
Ізольовані елементи			+	

Отже, маємо достатньо факторів, аби у перспективі розглядати визначений ряд парадигми ЕСК як основу для подальшої розробки класифікації через внутрішню диференціацію кожної модифікаційної групи.

Список використаних джерел

1. Александрова В. Г. Когнітивно- комунікативний потенціал еліптичного речення в сучасній англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / В.Г. Александрова. – Одеса, 2008. – 20с.
2. Блох М.Я. Проблемы парадигматического синтаксиса: на материале английского языка: автореф. дисс. на соиск. степени докт. филол. наук.: спец. 10.02.19 “Теория языка” / М.Я. Блох. – М., 1976. – 33 с.
3. Змеева Т.Е. Имплицитное выражение эмоций в функционально-коммуникативном аспекте (на материале современного французского языка): автореф. дисс. на соиск. степени канд. филол. наук.: спец. 10.02.05 / Т.Е. Змеева. – М., 1989. – 23 с.
4. Инфантова Г.Г. Очерки по синтаксису современной русской разговорной речи / Г.Г. Инфантова. – Ростов-на-Дону: Ростовский госуд. педагог. институт, 1973. – 133 с.
5. Оборина М.В. Понятие “импликационная и экспликационная тенденция текстопостроения” как средство интерпретации текста: автореф. дисс. на соиск. степени канд. филол. наук.: спец. 10.02.19 “Теория языка” / М.В. Оборина. – Тверь, 1993. – 18с.
6. Павленко Л.І. Синтаксичні та функціонально-семантичні характеристики експлікаційних моделей в англійському розмовному мовленні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Л.І. Павленко. – Х., 2005. – 20с.
7. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.
8. Скребнев Ю.М. К вопросу об “ортологии” / Ю.М. Скребнев // Вопросы языкознания. – 1961. – №1. – С.55-68.
9. Скребнев Ю.М. Общелингвистические проблемы описания синтаксиса разговорной речи: автореф. дисс. на соиск. степени докт. филол. наук.: спец. 10.02.01 “Русский язык” / Ю.М. Скребнев. – Горький, 1971. – 48 с.
10. Скребнев Ю.М. Введение в коллоквиалистику / Ю.М. Скребнев. – Саратов: изд. Сарат. гос. ун-та, 1985. – 208с.

Summary. In the article the items about matter of explication and implication phenomena in constructions of expressive syntax are analyzed. The paradigm of expressive modifications of syntactic constructions explication and implication features is described.

Key words: linguistic explication, linguistic implication, expressive syntax, modification of syntactic expressive constructions, syntactic structure, syntactic function.

УДК 811.161.2:81'282.36

А.О. Колесников

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ГРАМАТИКОЮ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ НАЙНОВІШОЇ ФОРМАЦІЇ

У статті розглянуто основні діалектні граматичні риси українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю найновішої формації, визначено їх місце у типології цих говірок і внутрішню диференціацію, виділено діалектні типи говірок, що зберігають риси материнських західнополіського і закавказського говорів.

Ключові слова: українська говірка, найновіша формація, граматична риса, діалектний тип.

Постановка проблеми. Українські говірки межиріччя Дністра і Дунаю (МДД) за часом формування і генезою щодо всієї території поширення української мови належать до різновиду переселенських говірок нової формації. Історичні обставини спричинили різні етапи їх формування. Більша частина діалектних мікросистем почала створюватися переважно після 1812 р., менша — у 40-50 рр. ХХ ст. Говірки останнього типу й стали об'єктом розгляду в цій статті.

Процес заселення різними народами звільнених після 1812 р. від турків і татар буджацьких земель призвів, з-поміж іншого, і до появи в МДД чималої кількості німецьких сіл. Після виселення на історичну батьківщину в 1940 р. бессарабських німців деякі з них і стали місцем побутування більшості південнобессарабських українських говірок найновішої формації. Свого

часу щодо них було зауважено: «Дозаселення районів досліджуваних говірок триває ще й тепер. З 1944 р. спостерігається наплив поселенців у колишні німецькі колонії (сс. Малоюрославець Перший і Малоюрославець Другий Тарутинського району, Вишняки і Мирнопілля Арцизького району та ін.)» [4, 133].

Актуальність проблеми полягає в тому, що говірки цього типу потребують окремого розгляду, оскільки, становлячи значну частину українських південнобессарабських говірок, є специфічними, суттєво виділяються на тлі і так доволі неоднорідного українського діалектного масиву МДД, додаючи йому строкатості. Крім того, якщо українські говірки МДД старшої (більш ранньої) формації були об'єктом вивчення (в 60-ті рр. ХХ ст. і пізніше їх вивчали В. П. Дроздовський, А. М. Муқан, Т. П. Заворотна, В. П. Логвин, П. Ю. Гриценко та ін.), і тому лінгвістична наука має певні відомості про більшу їх частину, то говірки найновішої формації розглядалися лише фрагментарно [1; 2] й окремим об'єктом розгляду не ставали.

Спостереження над діалектотворчим процесом у говірках найновішої формації уможливить розкриття закономірностей і динаміки подібних процесів в українських говірках старшої формації, допоможе зрозуміти сценарії, за якими вони розвивалися на нових територіях, і етапи діалектотворчого процесу. На їх прикладі можна також простежити, як змінюється не лише діалект чи говірка в цілому, але й ідіолект як їх складник, опинившись в іншодіалектному середовищі.

Ці говірки — непростий об'єкт для вивчення, що, очевидно, й пояснює недостатність уваги до них. Діалектотворчий процес тут знаходиться на різних стадіях, подекуди ще початкових, різною мірою ускладнений не лише міждіалектною, але й міжмовною взаємодією. Окремі мікросистеми розвиваються за зразком мішаних говірок (у деяких з них і досі українська мова виступає у вигляді діалектно різнотипних ідіолектів — В.К.), інші — за зразком моногенетичних (з домінуванням певного діалектного материнського типу — Нвс.). Наявні й населені пункти з функціонуванням двох і більше українських говірок (Пб.).

Відзначимо, що базові відмінності аналізованих говірок від українських діалектних мікросистем МДД старшої формації зумовлені часом переселення діалектоносіїв. Основними чинниками, що спричиняють відмінність цих говірок між собою, є такі генетичні фактори (це в цілому стосується і говірок більш ранньої формації): 1) діалектна характеристика переселенців; 2) характер переселення (добровільний чи примусовий, компактний чи дисперсний); 3) різні подальші демографічні рухи (наявність пізніших дозаселень, виселення людей, напр., під час голоду 1946-47 рр.); 4) сила родинних зв'язків діалектоносіїв з територіями поширення материнських говірок.

Частина українських говірок найновішої формації територіально більш відокремлена (віддалена) від говірок старшої формації, становить собою ареал, що охоплює більшість говірок Арцизького р-ну і окремі Тарутинського р-ну Одеської обл. Відмінності від решти районів Південної Бессарабії в українському діалектному мовленні тут дуже помітні. Ці говірки меншою мірою піддаються впливу південнобессарабського діалектного типу, відомого з праць В. П. Дроздовського і А. М. Муқан. Друга ж частина відзначених говірок зазнала його більшою мірою.

У зв'язку з цим потребують пояснення особливості визначальних типів говірок старшої формації, що впливають на зазначені. Це мішані говірки більшості переважно козацьких (Ст., Птк., Бл. тощо) та деяких інших населених пунктів, що склалися за рахунок втікачів від панщини і рекрутчини, і які, на думку діалектологів, «можна віднести до перехідних від південно-східних до південно-західних» [6, 60], сформовані переважно на південно-східній діалектній основі [3; 5], або під його потужним впливом, із значною уніфікацією за ним [3, 12]. Окрім полігенетичних, мішаних, виділяємо тут також говірки з ознаками моногенезу, що можуть мати південно-східну (Пл., С.Ц., Ол.), північну (Яр.) та південно-західну (Рл.1., Пк. та ін.) діалектну основу.

Діалектна ситуація в говірках найновішої формації ще складніша. Частина з них зазнає відчутного впливу мішаного діалектного типу говірок старшої формації, особливо ті, що знаходяться в його оточенні, інша — сама представляє цей діалектний тип (оскільки діалектоносіями є переважно переселенці з навколишніх сіл), чи розвивається за його сценарієм, під його впливом (відповідні говірки Білгород-Дністровського району). Деякі говірки мають ознаки буковинсько-подільського (північнобессарабського) діалектного типу, напр., с. Надежда (Ейгенфельд) Саратовського р-ну сформоване значною мірою переселенцями з Хотинщини першої хвилі заселення Бессарабії — мешканцями розташованого впритул до нього с. Молдово (*Над'ежда і Молодово т'іки мост розд'іл'айе*), що свого часу працювали на німців (*німець сил'но об'їжав наш народ*), а тому перейшли в пусті німецькі хати одразу після виселення останніх, оскільки там «ско^ттина ревла». Або с. Плачинда (Лозефсдорф) Тарутинського р-ну, куди заселилися мешканці сс. Новоукраїнка і Височанське (також представники буковинсько-подільського типу). Деякі населені пункти склалися мішаним населенням: носіями різних типів південнобессарабських говірок, а також з інших територій України (напр., у с. Романівка Білгород-Дністровського р-ну

заселялися приїжджі з Західної України, райки — носії південнобессарабського діалектного типу з північнобессарабською основою з с. Рл.1., переселенці з інших бессарабських сіл — Фараонівки, Забарів, Великомар'янівки та інші).

Більшість говірок Арцизького району вирізняються тим, що розвиваються за власним типом, зі значними відмінностями від решти південнобессарабських, на них дещо більше позначається вплив літературного стандарту. Деякі мають й ознаки моногенезу. Діалектні риси цих говірок встановлювалися за допомогою двох прийомів — застосування програми і діалектної текстографії.

Чимало діалектних явищ відрізняє їх від південнобессарабських. Окрім основної категорії діалектних рис — форм, що відокремлюють діалектний різновид від інших та від літературної мови, є ще додаткові, проте важливі. Це, по-перше, риси, спільні з літературною мовою, але лакунарні в українських говірках МДД старшої формації; по-друге, риси, відсутні в цих говірках, але характерні для типових південнобессарабських; а також риси, спільні для різних типів говірок найновішої формації, але відсутні у південнобессарабських, напр., форми *вел'ми*, *л'инше*, *файний* (Мп., Пб.).

Стосовно першої з додаткових категорій діалектних рис впадає у вічі доволі активне використання діалектоносіями сполучника *але*; усіх синтетичних дієслівних форм майбутнього часу недоконаного виду (*ка|затиму*, *робитиму* та ін.); форм іменників I і II відм. з чергуваннями *г, к, х // з', ц', с'* при відмінюванні (*у ру|ц'і*, *на ноз'і*, *у ст|р'іс'і*, *жінц'і*); деяких специфічних форм IV відм. (*два поро|с'ати*) (Нвс.); збереження (меншою мірою це стосується закарпатського діалектного різновиду) подекуди диференціації за твердістю-м'якістю в іменниках II відм. (*хлоп|цем*, *трактор|цем*, *хлопцев'і*, *йай|цем*, *плеч|ем*) (Нвс.) і I відм. (*зем|лейу*, *вулицейу*, *душейу*) (Мп.), на протизага південнобессарабським говіркам, де типовими є флексії твердого різновиду (*хлопц'ом*, *земл'ойу*); дещо більше ніж в українських мікросистемах старшої формації, збереження кличного відмінка (*д'ад'ку Ан|тоне*) (Мп.); форм род. відм. вказівних займенників (*т'ійейі*, *ц'ійейі* поряд з *тойі*, *ц'ойі*) (Мп.) тощо. З іншого боку, не представлено багато південнобессарабських діалектних рис, різною мірою властивих цим говіркам і пов'язаних передусім із впливом румунської і російської мов типу *мей*, *бре*, *ґата*, *ето*, *но*, *у Гвановк'і* тощо, або вони спостерігаються у діалектних текстах, але сприймаються діалектоносіями усвідомлено як нерідні, ненормативні. Проте вже саме входження їх у діалектні тексти свідчить про початок процесу запозичення. Наприклад, високу здатність проникати в мовлення діалектоносіїв має частка-вигук *мей*, займенник-частка *ето*, що використовується мовцями часто неусвідомлено.

Північне наріччя яскраво представляє західнополіський діалектний тип, що наявний у сс. Вишняки (Село №17, Ной-Арциз), Веселий Кут (Село №10, Алексюсверт, Париж), Новоселівка (Фершампануаз), Мирнопілля (Село №22, Фріденсталь), Прямобалка (Село №21, Денневіц) та ін., основу більшості з яких становлять переселенці з сс. Заячівка, Черемошне Ковельського р-ну, Стобихва Камінь-Каширського р-ну, Бережниця Маневицького р-ну Волинської обл. За свідченнями діалектоносіїв, переселення з рідних місць відбулося у зв'язку з облаштуванням там полігона, отже, мало ознаки примусовості, принаймні не було добровільним. Важливо, що самі мовці зауважують діалектні відмінності у материнських говірках. Діалектоносії і тепер часто називають себе волинянами, кажуть, що вони «з Волин'і» чи «з Пол'іс'а», а болгари з навколишніх сіл, представники інших діалектних різновидів української мови, називають / називали їх *пол'аки* чи *пол'аци*, що відбито й у мікротопоніміці — *Пол'аки* — куток с. Мп. У деяких населених пунктах, напр., в Нс., де українці становлять 85-90% (взято до уваги дані довідки з сільради, історичної довідки з сільської бібліотеки, перепису 2001 р.), вихідці з Волині суттєво переважають.

Назвемо основні діалектні ознаки (збережені частиною мовців материнські риси), що на рівні граматики відрізняють цей діалектний тип в ареалі. В іменниковій морфології діалектні особливості такі: форми дав. відм. іменників II (*синови*, *братови*, *хлопц'ови*) (В.К., Мп.) та IV відм. (*тел'ови*, *лошови*) (Нвс.); род. відм. III відм. (*матери*) (Нвс.). Серед прикметникових словозмінних форм привертають увагу (передусім через невідомість у говірках старшої формації) нестягнені, напр., наз. відм. мн. (*старейе* *л'уди*) (В.К.), (*добр'ійі*, *син'ійі*); с. р. (*житн'ейе*, *доброе* / *добрее*, *син'ейе*); ж. р. (*добрайа*, *син'айа*); знах. відм. ж. р. (*молодуйу*, *син'уйу*) (В.К., Мп.); род. відм. ж. р. (*до старейі* *баби*) (В.К.); а також форми наз. відм. мн. (*дерев'яни*, *вовн'ани*, *голодни*) (В.К.); форми, що свідчать про певну лексикалізовану перевагу твердого типу відмінювання (*сине*, *сина*, *синим*) (Нвс.); серед несловозмінних — форми, пов'язані з кількісним виявом якості (*вел'ми* *добре*) (Нвс.). З-поміж специфічних форм займенників впадають у вічі нестягнені вказівні наз. відм. ж. р. (*тайа*, *отайа*, *оц'айа*); наз. відм. мн. (*от'ійі*, *оц'ійі*); знах. відм. ж. р. (*ц'уйу*, *оц'уйу*, *туйу*) (В.К.); наз. відм. с. р. (*цейе* (*ц'ойе*), *тойе* *поле*) (Мп.); а також інші форми, зокрема, знах. відм. ж. р. особового займенника 3 ос. (*йейо* чи *іййо*) (В.К.); присвійних займенників орудн. відм. ж. р. (*мейу*) (В.К.); род. відм. ж. р. (*мейі*, *твейі*, *свейі*) (Мп.). Серед дієслівних переважають форми з чергуваннями приголосних основи і наголосом на флексії (*хожу* (і *ходжу*), *вожу* (і *воджу*), *кручу*), а не *ход'у*, *вод'у*, *крут'у*, як у більшості

говірок МДД. Специфічними є й структури прислівників (*по-пол'ску, по-руську знати*) (Мп.), ймовірно, пов'язані з впливом польської мови на материнські говірки.

Як відомо, західнополіський говір серед північного наріччя вирізняється перевагою на морфологічному рівні південно-західних рис. Але в досліджуваних говірках це наріччя представляють і інші діалектні типи, напр., основу діалектоносіїв с. Плоцьк (Село №24, Плоцьк) становлять переселенці з Чернігівщини, що корелює з дотеперішніми спостереженнями про те, що в говірці цього села збережено риси материнського північного наріччя [2, 27], хоча тепер там мешкає і чимало людей з Волині, Вінниччини, півночі і заходу Одещини, інших регіонів України та навколишніх сіл.

Південно-західне наріччя в говірках найновішої формації також представлено. Напр., с. Мп. поділяється на два кутки *Банацани* і *Пол'аки*, перший названий так через те, що основу його складала переселенці з Банату. Згідно з даними дослідників українських говірок Румунії, в Банаті поширені закарпатські говірки, хоча в одному селі «лише частково» знаходяться й гуцули [7, 23–24]. За нашими спостереженнями в Мп. цей діалектний тип розчиняється в іншодіалектному оточенні дуже інтенсивно (в цьому селі переважає західнополіська діалектна група і його говірка більше за Нс. піддається впливу південнобессарабського діалектного типу української мови). Деякі причини і шляхи стирання питомих діалектних морфологічних рис ілюструє цитата діалектного мовлення переселенців з Банату: *тут см'їялис'а з нас шо // йа помн'у н'їшла колис' йа в магазін / хл'їб купл'ала // ну і попр'сила булку хл'їба // говор'у дайте мен'ї той / май прижарений // та розсм'їялис'а з мене // бо // май / май / шо це май? // майа нема ше! / шо ти майкайеш? // см'їялис'а з нас тут //* (Мп.). Серед таких рис, через які з них сміялися, мовці пригадують передусім *май* ^{файно}, а також *ходилисте, ішлам, былам, мойа, т'войа, кажут*, причому лише остання риса ще більш-менш системно виявляється в їх мовленні.

З південно-західного наріччя найміцніше утримується закарпатський діалектний тип у с. Пб., що й переважає там західнополіський. Діалектоносіями є переселенці з сс. Синевір і Негровець Міжгірського р-ну Закарпатської обл. та їх нащадки. Переселення, за свідченнями мовців, було добровільним. Резистентності діалектної системи сприяють міцні родинні зв'язки (родичі із Закарпаття регулярно приїзять до них, а вони – на Закарпаття). Назвемо основні діалектні ознаки їх говірки на рівні граматики. Іменникові особливості такі: специфічні сполуки числівника *два* з формами с. р. II відм. (*дв'ї в'їдра*); форми орудн. відм. I відм. (*земл'оу, вулиц'оу, душоу*); форми дав. відм., місц. відм. II відм. з флексією *-ови*, що вживаються поряд з *-ов'ї* (*синові, хлопц'ові, братови, жен'хови, моло'кови*); форма орудн. відм. мн. (*йайц'има*); форми род., дав., місц. відм. III відм. з флексією *-и* (*соли, смерти, радості, матери*); специфічні форми дав. відм. IV відм. (*тел'ати* і *тел'ови, лошати* і *лошови*). Крім того, нормативними є конструкції знах. відм. назв істот, що збігається з наз. відм. (*йа майу д'їти*).

Серед словозмінних особливостей прикметників слід відзначити форми, що свідчать про перевагу твердої групи відмінювання, зокрема, наз. відм. ч. р. (*синий, домашний, житний*); наз. відм. с. р. (*сине, верхне, домашне, житне*); наз. відм. ж. р. (*сина, верхна, домашна, житна*); род., місц. відм. мн. (*синих, вчорашних, житних*); дав. відм. мн. (*синим, вчорашним, житним*); орудн. відм. мн. (*синими*); а також зафіксовано (можливо, в ж. р. це вже результат західнополіського впливу) і нестягнені форми типу *синейе, добрайа*.

Серед засобів ступенювання на увагу заслуговує частка *май*, що, хоч і поширена в низці південнобессарабських українських говірок більш ранньої формації з ознаками північнобессарабського моногенезу (Пк, Вс., Ну., Рл.1. тощо) та внаслідок міждіалектного впливу може входити в говірки інших типів (Гн., Ск.), все ж невластива більшості говірок ареалу. Фіксуємо форми (*май добрий, май файно, май кра'їво*), де наголос розрізняє ступені порівняння, поряд з іншими засобами (*самий добрий, самий май добрий, фест файний*). Як засіб вираження найвищого ступеня виступає сполука *ще май*, що, як, до речі і слово *май*, може виступати не лише з прикметниками і прислівниками, але й дієсловами та іменниками (*ще май добрий, ще май помне, ще май пор'адок*).

Як і в низці інших говірок (Мл., Пк.), зафіксовано ситуацію конфлікту свідчень, отриманих за допомогою різних прийомів, коли констатуємо негативну відповідь на питання програми про наявність реалізації числівника *один* як *йєдин, йєдна* в говірці, натомість у текстах такі форми знаходимо. До того ж вони реалізуються переважно в займенниковій функції (*у нас й'єдна над'їїла*). І одне і друге є маркером стадії витіснення материнської архаїчної діалектної риси літературно нормативною.

Чимало діалектних відмінностей закарпатського діалектного типу в ареалі пов'язано з формами займенників, зокрема вказівних *той, цей*: наз. відм. ч. р. (*тот, сис'*); наз. відм. ж. р. (*то'та, с'а, сес'а*); наз. відм. мн. (*то'ты, сі, с'ї'с'ї*); знах. відм. ж. р. (*с'у, сес'у*); знах. відм. с. р. (*се, сесе*). Фіксовано варіантні форми род. відм. займенника *він*: *до него* і *до його, коло н'ого* і *коло него*. Як варіанти до форм з іншим наголосом зауважено форми присвійних займенників (*мойа, т'войа,*

с¹войа; м¹ого, т¹вого, с¹вого; м¹ойіх, т¹войіх, с¹войіх), форми род. відм. вказівного *ц¹ейі, ц¹его* поряд з *ц¹ойі, ц¹ого* (такі специфічні форми, що властиві південно-західним діалектам, поширені в МДД і в окремих говірках старшої формації з південно-західною діалектною основою).

Маркерами закарпатського діалектного різновиду в МДД вважаємо й низку дієслівних форм: слова з суфіксом *-ова* (*куп¹овати, мал¹овати*); форми з препозицією частки *-с'а* (*с'а вж¹ивайут, с'а говор'ат, с'а с'тала, йак с'а майете*); інфінітив з формантом *-чи* (*печи*); форми з твердим [т] у флексіях 3 ос. одн. (*мочит, л'убит*) і 3 ос. мн. (*береж¹ут, печ¹ут, каж¹ут, с¹д'ат*); форми наказового способу з часткою *най* (*най бог милуйе і хай бог милуйе, най спит*), аналітично-особові форми мин. часу типу *ходила¹ам, ходилисте, ходилис¹ме*. Поряд з конструкціями без дієслівної зв'язки (*пес злий, пес не злий*) уживані й архаїчні (*пес йе злий, пес не йе злий*).

Чимало особливих морфологічних форм займенникових прислівників пов'язано зі збереженням специфічних материнських діалектних рис на рівні фонетики (*с'уд¹ды, туд¹ды, куд¹ды, тог¹ды, в'іт:огды, з'іткы*). За відсутності / нетиповості поширених у південнобессарабських говірках прислівникових форм на зразок *такечки, тутечки, тамечки, теперечки* фіксуємо специфічні *туйкы, те¹перкы*. Увагу привертають також форми *оде, онде* за відсутності поширених у МДД *ос'до, ондо; м'ного* за відсутності *багац'ко; к'іл'ко* (*к'іл'ко годи то¹б'і?*).

Специфічні діалектні риси стосуються і службових частин мови: сполучників (*кобы не д'іти; не¹має грошей тому што п¹є; земл'у т¹реба обробл'ати / ш¹тоб родила*), прийменників (*п'ішов на дрова (на воду); чириз зиму* у значенні 'упродовж зими' і 'після зими'), часток, зокрема для вираження згоди використовується слово *йо* (поряд з *да*).

Висновки. Діалектна ситуація в аналізованих діалектних мікросистемах дуже мінлива: з'являються нові елементи, характеристики, оскільки динамічна сама демографічна ситуація. Тому інформацію, що ми знаходимо стосовно таких сіл на сучасних лінгвістичних картах [1], а також ту, що буде нанесено на карту регіонального атласу, треба сприймати радше як орієнтири щодо подальшого розвитку цих говірок. Однак на сьогодні безперечно, що дані діалектні типи, навіть якщо говірки будуть розвиватися не за сценарієм їхнього домінування, а поглинатимуться іншими діалектними різновидами, мають залишити свій слід у їх майбутньому вигляді.

Перспективою подальших наукових розвідок стане дослідження на підставі залученої методики морфологічного рівня й інших українських південнобессарабських говірок, що уможливить створення регіонального атласу.

Список використаних джерел

11. Атлас української мови : [в 3 т.]. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі / [ред. тому І. Г. Матвіяс]. – К. : Наукова думка, 1984. – 498 с. – (391 карта) ; Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / [ред. тому Я. В. Закревська]. – К. : Наукова думка, 1988. – 520 с. ; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі / [ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. – К. : Наукова думка, 2001. – 266 с. – (206 карт).
12. Гриценко П. Е. Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западнестепных говоров : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / П. Е. Гриценко. – К., 1980. – 27 с. с ил.
13. Дроздовский В. П. Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области) : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 661 «Языки народов СССР (украинский язык)» / В. П. Дроздовский. – К., 1962. – 27 с.
14. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці Х республіканської діалектологічної наради. – К., 1961. – С. 132–155.
15. Мукан А. М. Украинские наддунайские говоры. Фонетико-грамматические особенности : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : 661 «Языки народов СССР (украинский язык)» / А. М. Мукан. – К., 1961. – 16 с.
16. Мукан А. М. Українські наддунайські говірки (особливості звукової системи) / А. М. Мукан // Діалектологічний бюлетень. – Випуск VII. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 44–60.
17. Павлюк М. Українські говори Румунії. Діалектні тексти / М. Павлюк, І. Робчук. – Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – XVI, 784 с. – (Серія «Діалектологічна скриня»).

Список умовних скорочень:

Бл. – с. Білолісся Татарбунарського р-ну; В.К. – с. Веселий Кут Арцизького р-ну; Вс. – с. Височанське Тарутинського р-ну; Гн. – с. Ганнівка Тарутинського р-ну; Мл. – с. Молдово Саратського р-ну; Мп. – с. Мирнопілля Арцизького р-ну; Нвс. – с. Новоселівка Арцизького р-ну; Ну. – с. Новоукраїнка Тарутинського р-ну; Ол. – с. Олександрівка Тарутинського р-ну; Пб. –

с. Прямобалка Арцизького р-ну; Пк. – с. Петрівка Тарутинського р-ну; Пл. – с. Плахтіївка Саратовського р-ну; Птк. – с. Пертівка Білгород-Дністровського р-ну; Рл.1. – с. Ройлянка Саратовського р-ну; Ск. – с. Скриванівка Тарутинського р-ну; Ст. – с. Старокозаче Білгород-Дністровського р-ну; С.Ц. – с. Стара Царичанка Білгород-Дністровського р-ну; Яр. – с. Ярославка Саратовського р-ну. Всі села розташовані в Одеській області.

The article deals with the investigation of the basic grammatical features of the Ukrainian dialects of the newest formation spread in the area between the Danube and the Dniester rivers. The author establishes their place in the typology of these dialects and inner differentiation, distinguishes the dialectal types, which are keeping the native features of the dialects of the Western Polissya and Zakarpattya.

Key words: *the Ukrainian dialect, the newest formation, grammatical feature, dialectal type.*

УДК 811.161.2'37 : 821.161.2 – 1.09

Л.Л. Колесникова

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА УНІВЕРСАЛЬНОГО СИМВОЛУ „ВІТЕР” (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ 80 – 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

Стаття продовжує цикл розвідок, присвячених лексико-семантичній структурі слів-символів поетичної мови 80 – 90-х років ХХ ст. У статті подано дефініції універсального слова-символу „вітер”, розглянуто особливості його лексико-семантичної характеристики, виокремлено традиційне та індивідуально-авторське вживання символу з огляду на багатство його значень.

Ключові слова: *символ, поетична мова, семантика, сема, антропоморфність.*

Становлення концепції словесного символу безпосередньо пов'язане з іменами М. О. Максимовича, М. І. Костомарова, О. О. Потебні [6, 22]. Хоча вивчення символу в слов'янській словесності й розпочалося в першій половині ХІХ ст., сам термін „символ”, на думку М. І. Філона, ще не був в активному вжитку: „натомість у значенні „символ” часто використовуються терміни „слово”, „образ” [20, 63].

Символи є об'єктом досліджень З. С. Василько, С. Я. Єрмоленко, В. С. Калашника, З. Б. Лановик, О. Ф. Лосєва, О. І. Сімович, О. С. Таран, М. І. Філона, О. В. Шелестюк, О. А. Шехавцової та ін. Актуальним, на нашу думку, є ґрунтовний семантичний аналіз символів української поетичної мови, розкриття їхньої ролі у створенні індивідуально-авторських засобів та відображенні індивідуальної мовної картини світу.

Мета дослідження – виокремити особливості лексико-семантичної структури універсального слова-символу „вітер” у поезії 80 – 90-х років ХХ ст.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- 1) подати дефініції універсального символу „вітер”;
- 2) простежити поліфункціональність аналізованого символу;
- 3) виокремити традиційне та індивідуально-авторське вживання символу „вітер”.

У лінгвістичному аспекті термін „символ” використовують для номінації слова, „яке є умовним знаком іншого слова – найменуванням, своєрідним умовним перейменуванням поняття, означуваного в мові іншим словом” [15, 52]. Мова фіксує символ не як беззмістовний знак, а як повноцінне слово, що має власне лексичне значення. Слово-символ у мові двопланове, воно є немовби своєрідною формулою-асоціацією складних взаємовідношень двох різних рівнів – прямого (номінативного) лексичного значення слова й символічного. Мовний символ слід розглядати не тільки з погляду семіотики, а й з урахуванням когнітивного (наявність мовної свідомості) та культурологічного аспектів дослідження [22, 227], що дасть змогу якнайповніше розкрити лексико-семантичну структуру одного з універсальних символів світотворення – символу „вітер”.

Вітер зараховуємо до однієї з чотирьох стихій світотворення на тій підставі, що його визначають як „більший або менший рух потоку повітря в горизонтальному напрямі” [13, т. 1, 483]. „Він становить собою повітря в його активному, рухливому аспекті й вважається первинною стихією з огляду на його зв'язок з диханням або подувом, які творять” [7, 111]. У „Словнику символів” за ред. О. І. Потапенка подано таку дефініцію: „Вітер – конкретне вираження однієї з основних стихій світобудови – повітря (інші – Земля, Вода, Вогонь)... символ духу, дихання

Всесвіту; невловимості, неусвідомленості; швидкості; якоїсь звістки / як правило, однієї /; шкоди, руйнації і водночас оновлення” [17, 27].

За давніми віруваннями, зауважує митрополит Іларіон, „вітри – це чотири істоти, що дмуть з чотирьох боків світу”. Саме спираючись на ознаку „сила”, „міць”, образ вітру вважають суто чоловічим. Це знайшло відображення і в українських народних піснях, і в „Слові о полку Ігоревім”, де чітко простежуємо антропоморфізм названого образу [5, 51].

У поетичній мові символічний образ вітру репрезентує багато значень, що впливає на семантичну структуру як усього віршового тексту, так і окремих його елементів. М. І. Костомаров наголошує на естетичці цієї природної стихії: „...вітер вважали духом, що віє від божества ... цей демон готовий зробити стільки ж добра, скільки й шкоди...” [8, 227]. Отже, образ вітру є дуалістичним.

„У фольклорі, мові, існують численні стійкі звороти: „вітер змін”, „свіжий вітер” / символи кращих часів, надії /” [17, 27]. Крім того, зафіксовано й такі вислови: „Вітер у голові [грає]” в когось – хтось легковажний, несерйозний; „Вітром підбитий (підшитий)” – про блаженський одяг або несерйозну, легковажну людину; „Кидати на вітер гроші” – даремно, марно витратити гроші, заробіток; „На вітер говорити (кидати слова)” – даремно, марно говорити; „На чотири вітри” – куди хоч, у будь-який бік; „Шукати вітра в полі” – даремно шукати кого-, що-небудь; „Яким вітром занесло” – яким способом, з якої причини, яка потреба привела? [13, т. 1, 483].

Ми поділяємо думку Л. Ф. Тарасова, що поезія безперервно змінюється й тому типологічне дослідження форм поетичної мови за необхідності повинно бути історичним, урахувати своєрідність їх у кожен період часу [19, 32]. Символічні значення образу вітру у фольклорі, у поетичних текстах початку або середини ХХ ст. та 80-х – 90-х років ХХ ст. мають відмінності, наприклад, С. Я. Єрмоленко розглядає образ вітру в поезії Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Котляревського, М. Коцюбинського, М. Рильського, П. Тичини й доводить, що образ вітру є поетичним символом: „Вітер виступає символом оновлення, боротьби. Варто згадати символічну назву П. Тичини „Вітер з України”... Позитивний оцінний зміст мають у художньому й публіцистичному стилях усталені вислови типу *вітер волі; вітер творчості; змагатися з вітрами; обличчя, обпалені вітрами* тощо. Усі вони позначені відтінком високого експресивного стилю. І, звичайно, у цьому разі годі й говорити про конкретне значення вітру як природної стихії. Це вже поетичний символ” [3, 259]. У мові поезії першої половини ХХ ст. образ вітру яскраво відбиває суспільно-політичні події того періоду. „П. Тичина був одним із перших в українській літературі, хто опоетизував стихію вітру, яка руйнує старий світ в ім’я революційного оновлення” [9, 274]. У поета градація „вітер – буря” відбиває наростання змістової ознаки символу. Отже, для П. Тичини й інших представників тогочасної літератури вітер – це символ нової соціалістичної ідеології, будівництва, творчості; знищення старого ладу; оптимістичного сприйняття дійсності; революційного руху, бурхливих епохальних подій у суспільстві; перешкод, труднощів [Там само, 274 – 276].

Поетична мова 80-х – 90-х років ХХ ст. зберігає традиційне значення символу вітер, наприклад: символ руйнівної сили, знищення: „... *І хай все вітер рве у клоччя, / Хай небо в шмаття він роздер – / Ти глянь – дець близько опівночі / Землі тяжіння візьме верх...*” [10, 126 – 127]; „*Місто яке ми / колись вибудували / і назвали / Любов / зруйнувалось чи то під / впливом / часу / чи холодних вітрів / від яких не було / притулку...*” [14, 101]. Спостерігаємо негативну конотацію аналізованого символу й відсутність будь-якого натяку на зв’язок з суспільно-політичними подіями.

Лексема вітер у поетичному контексті вживається і як символ нестримної сили: „*Очі розпалюють тишу. / Вітер не вщухне й на мить. Швидше, все швидше і швидше. / Нас неможливо спинить!*” [21, 92]. Емоційний заряд слова-символу „вітер” підкреслюють прислівникові повтори „швидше, все швидше і швидше”. На перший погляд, може скластися враження про рішучість і бойовий революційний характер поезії (що було поширеним на початку ХХ століття), але в наведеному контексті мова йде про внутрішній стан людини, про її одухотвореність музикою.

Аналізований символ репрезентує також традиційні семи: „свобода”, „воля духу”: „*Ти думав, / Що вітер приручити можна? / Словами чи руками втримати? / Сміюся над зухвалістю / Твоїї думки / І вириваюся на волю / Диким вітром!!!*” [21, 92]. Таку семантику уможливорює контекстуальний вплив емоційно маркованої лексики: дієслова *приручити* та прикметника *дикий*. Поєднання в одному контексті слів-символів *вітер* і *степ* наближається до народнопісенного й увиразнює сему „свобода”: „...*Розводити воші, / Собаки і бджоли, / Поставити храм / І завести монашок, / Одну навіть можна / Взяти в жони / Задля продовження / Роду нашого. / Вдень на обійсті хазяйнувати, / Вночі на місяць тужливо вити. / Від жінки очі ховать винувато / І тоскно мріяти про степ і вітер*” [4, 33].

Новий тлумачний словник української мови в 4 т. фіксує символ як традиційний з таким значенням: символ легковажності, молодості: „*Дончаки, / Хрестами обцяцьковані, / При шабельках і при канчуках / Коні їх з ненавистю підковані, / Вітер в головах і в бунчуках*” [12, 44];

Закружляла / з нареченим у танку, / зупинилась – / тільки вітер у вінку, / заспівала – / засмутилися гаї – / вже дочці мої / співають солов'ї” [11, 61].

У поетичній мові лексема „вітер” зафіксована як символ перешкод: *„твої тремтіння / непогамовні як леопарди / в полоні здобичі / крок вліво пустеля / крок вправо пронизливий вітер / і хаща крил / якби ти хотіла мене обняти / ти прогорнула б ці крила губами / у пошуках смерти / якби ти хотіла жити / леопард зупинився б”* [1, 30].

Семантичне значення аналізованого слова-символу залежить від контекстуальної трансформації відомого вислову „кидати слово на вітер”: *„...кидаю слово на вітер / нехай розіб'ється об мур / кидаю камінь на вітер / нехай розітреться в пісок / кидаю пісок на вітер / нехай почезне з очей / але все одно / хочу тебе ненавидіти / щоночі ”* [1, 55]. Простежуємо не лише традиційне значення „говорити щось марно”, а й контекстуальну семантичну репрезентацію „всемогутність” у висловах „кидаю камінь на вітер”, „кидаю пісок на вітер”, де вітер є об'єктом, здатним виконувати надприродну функцію. Уважаємо, що в цьому разі можна говорити й про приховану сему „плинність часу”, тобто вітер, маючи надзвичайну силу, здатен знищити будь-які спогади й натяки. Отже, міфологічний образ вітру деякою мірою матеріалізований, проте вигляд його невизначений, аморфний.

Антропоморфний фон слова-символу *вітер* спостерігаємо, наприклад, у поезії В. Голобородька та Р. Скиби. Для них вітер – це той, хто роздмухує, розносить, любить і вривається: *«...вітер – став для мене тим, хто роздмухує / – щодня аж до скопу – пригаслі жарини обвугленої шкіри»* [2, 58]; *„чумаки синіють нитками у високих печалях / трави іншими молитвами мостять грані / ясним безодням крила м'якого інею / мішаються з тіннями аж до вина / нічного вітри розносять думки / по сивих тканинах країни за обрієм”* [2, 124]; *„... Сивий вітер любив мене, / Добрі звірі по снах стрічалися. / Ми не знали, що це мене. / Ми забули, як це почалося”* [16, 13]; *„Загас рожевий відблиск на свічі. / Ввірвався вітер, дикий, мов Роландо. / Усе скінчилося. Кидайте мечі. / Хай глядачі вам кидають троянди”* [16, 102]. Дієслова, ужиті зі словом-символом, не лише констатують наявність вітру, а й роблять цей образ динамічно сприйманим. За допомогою дієслів глибше розуміємо семантику слова-символу: вітер-ворог, який завдає болю; вітер-посланець; вітер-коханець; вітер-перетворювач.

Низька частотність уживання характерна для символу „вітер” у значенні „суспільні події”: *„...ми вищі за вітри неперепутних драм / і в цій рудій траві гортанна плоть маліє / і корчиться земля і кришиться слюда / простеле нам шляхи знебарвлена завія / і простір шелестить на перемогу змія / в їдкім повітрі слів відлунює вода”* [1, 64]. Контекстуально стає зрозумілим, що це значення негативно марковане, тобто образ вітру символізує негативні події.

У поетичних текстах образ вітру бере участь у створенні реальної картини відображення природних явищ. Цей образ допомагає змалювати виразні зорові картини навіть тоді, коли він позбавлений будь-яких динамічних семантичних зв'язків з іншими образними його характеристиками на зразок *свище, завиває, виє, ламає, трощить, гуде, гуляє, гне*: *„З вікна мого / так добре видно Осінь. / У шибки б'є вода, / й літа в кімнаті муха. / В кімнаті тихо, / вітер за вікном. / З вікна мого так добре чути Осінь...”* [18, 22]; *„...північний вітер / кава кавуни / це серпень року Божого / коли мандруючі дяки / лишають місто / граційно й просто / ...нікого і нічого / ну хоч плач / а хоч ладнай / міцніше зашморг / ця осінь дивно автентична: / і знову айстри гоголь ніцше”* [18, 105]; *„Холодний вітер... / І ніч така страшна. / Лише в'язанка літер, і кава запашна. / Холодний вітер... / в кишеню сипле сніг. / Чувал безцінних літер / кладу до твоїх ніг”* [18, 32].

У поетичних текстах М. Шершень фіксуємо дуалістичний образ вітру, що сягає ідеї його міфологічного виникнення: *„...Щось тривожне шепочуть вітри. / Віє віхола. / Не потрібно ні з ким говорить. / Тиша – лікар мій”* [21, 94]; *„Тихим дощем босоногим / Забарабаню в вікно. / Вітром розвію тривоги / І запрошу у танок”* [21, 92].

У першому контексті вітер є символом негативної звістки, тобто навіювання негативного. Вітер здатен змінити позитивний психологічний стан на негативний: ми знову говоримо про антропоморфність символу, яка відіграє роль у створенні образу вітру, що не просто характеризує зовнішні події, а й впливає на душевний стан людини. У другому контексті символ *вітер* є своєрідним засобом спокою, душевної рівноваги; простежуємо позитивну маркованість слова-символу. Звільнити людину від тривоги або, навпаки, завдати їй означає втрутитися в її душевний стан. Зв'язок між вітром як природною стихією та внутрішнім світом людини не випадковий, він бере свій початок з Біблії, де зафіксовано процес створення людини: Бог вдихнув у людину, і тільки після цього вона стала живою душею. Отже, вітер – це символ духу.

Як було зазначено, вітер є формою прояву повітря. Це дає підстави аналізувати його семантичне навантаження й символічне значення, пов'язуючи з внутрішнім станом людини, наприклад: *„...Переживи це небо, / Коли синя водойма душі / промерзає до самого споду, / Коли риба думок, / задихаючись без повітря, / буритином вмерзає у воду. / Коли хвора свідомість / черговим загіджена НЕПом...”* [4, 41]. Безпосередній зв'язок повітря / вітру як символів світотворення з душею людини дозволяє провести паралель між створенням навколишнього фізичного світу й

створенням людини. Як не може світ існувати без повітря / вітру, так не може без них існувати й людина. Поетичний текст яскраво підтверджує символізм повітря – життя. Такого розуміння досягаємо й завдяки наявним у тексті метафорам: *водойма душі промерзає, риба думок бурштином вмерзає*, які підкреслюють значення слова-символу „повітря”.

Позитивну оцінку конотацію має вислів „*попутний вітер*”, у якому вітер асоціюється з дорогою. Побажати попутного вітру означає побажати гарної дороги: „*Вітрильник, що я на ньому хочу / пливати далеко в далекі краї, / пливе по колу: скільки не пливу – / ліворуч видніється хата / мати на порозі стоїть. / І вітри, що підганяють вітрильника, завжди попутні*” [2, 6]. На нашу думку, контекстуально вітер є індивідуально-авторським символом оптимістичного сприйняття дійсності; символом позитивних, сприятливих обставин.

Отже, універсальний символ „вітер” є багатозначним і характеризується поліфункціональністю, яка зумовлює ускладнення його семантичної структури. Це допомогло виділити індивідуально-авторське вживання символу в поетичній мові та простежити трансформацію його традиційних значень.

Одним з перспективних напрямів подальшого дослідження лексико-семантичної структури слів-символів є ґрунтовний аналіз контекстуального впливу на формування семантики символів.

Список використаних джерел

1. Андрусак І. Отруєння голосом : Тексти / І. Андрусак. – К. : Смолоскип, 1996. – 164 с.
2. Голобородько В. І. Ікар на метеликових крилах : Вірші / В. І. Голобородько. – К. : Молодь, 1990. – 160 с.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
4. Жадан С. Цитатник : (Вірші для коханих і коханців) / С. Жадан. – К. : Смолоскип, 1995. – 62 с.
5. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. моногр. – 2-е вид. / Митрополит Іларіон. – К. : АТ „Обереги”, 1994. – 424 с.
6. Карпенко М. А. Становление концепции словесного символа в восточнославянском языкознании (М. А. Максимович, Н. И. Костомаров, А. А. Потебня) / М. А. Карпенко // Русистика: сборник научных трудов. – Вып. 1. – К. : Издательско-полиграфический центр „Київський університет”, 2001. – С. 46 – 52.
7. Керлот Х. Э. Словарь символов / Х. Э. Керлот. – М. : «REFL – book», 1994. – 608 с.
8. Костомаров М. І. Слов’янська міфологія : Вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.
9. Культура української мови : довідник / С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
10. Кучеренко М. Поезії / М. Кучеренко // Київ. – 1993. – № 2. – С. 126 – 127.
11. Лук’янчук Р. Ф. Тіні на зорі (100 поезій) / Р. Ф. Лук’янчук. – Северодонецьк : Вид. дім „Надія України”, 1996. – 119 с.
12. Низовий І. Д. Це мій вертеп... Лірика відчаю і надії / І. Д. Низовий. – Луганськ : Луган. обл. організація Спілки письмен. України, 1996. – 75 с.
13. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад. В. Яременко та ін.]. – К. : Аконіт, 1998. – Т. 1 – 4.
14. Роль А. Поезії / А. Роль // Дзвін. – 1997. – № 3 – 4. – С. 100 – 101.
15. Сиротіна В. О. Поняття „символ” у лінгвістичному аспекті / В. О. Сиротіна // Українське мовознавство: міжвідомчий науковий збірник. – Вып. 3. – К. : Вища школа, 1975. – С. 52 – 56.
16. Скиба Р. Хвороба росту : Поезії / Р. Скиба. – К. : Смолоскип, 1998. – 240 с.
17. Словник символів / О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко, Г. І. Потапенко та ін. – К. : Ред. часопису „Народознавство”, 1997. – 156 с.
18. Соловей О. Фієста інфікованих : Поезії / О. Соловей. – К. : Смолоскип, 2000. – 112 с.
19. Тарасов Л. Ф. Поэтическая речь (Типологический аспект) / Л. Ф. Тарасов. – Х. : Вища школа, 1976. – 138 с.
20. Філон М. І. Термін „символ” в українській науковій традиції першої половини ХІХ століття / М. І. Філон // Тенденції розвитку української літератури та літературної критики нових часів : тези доп. та повідомлень міжвуз. наук.-теорет. конф. – Х., 1996. – С. 63 – 65.
21. Шершень М. Поезії / М. Шершень // Дзвін. – 1999. – № 5 – 6. – С. 92 – 96.
22. Швець Я. І. Мовний символ як особливий мовний знак / Я. І. Швець // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки : Філологічні науки. – № 9. – 2010. – С. 225 – 228.

Summary. The article continues a series of studies devoted to lexical-semantic structure of words and symbols of poetic language 80 - 90 years of the twentieth century. The article contains definitions

of universal-character of the word «wind», the peculiarities of its lexical and semantic characteristics, allocated traditional and individual use of the symbol given the variety of its values.

Key words: *symbol, poetic language, semantics, seme, anthropomorphism.*

УДК 811.161.2'367.52

Н.В. Кондратенко

ОПОВІДНЕ МОВЛЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: НАРАТОР ТА МЕТААВТОР

У статті репрезентовано комунікативно-прагматичний підхід до аналізу художнього мовлення та визначено специфіку комунікативної позиції мовця в художній комунікації. Виявлено особливості художнього наративу в сучасній українській модерністській і постмодерністській прозі. Представлено типологію мовців в оповідному мовленні та проаналізовано мовні засоби реалізації наративу в художньому дискурсі.

Ключові слова: *художній дискурс, оповідне мовлення, мовець, автор, метатекст.*

Дослідження художнього мовлення в комунікативно-прагматичному аспекті передбачає врахування таких компонентів комунікації, як мовець (автор), адресат (читач) та повідомлення (художній текст), які взаємодіють у комунікативному акті, що спричиняє появу художнього дискурсу. Такий підхід до аналізу художніх творів характерний для сучасних дискурсивно орієнтованих лінгвістичних розвідок (Ф. С. Бацевич, Т. А. ван Дейк, В. І. Карасик, В. В. Красних, Т. Ф. Плеханова, Т. В. Радзієвська, О. О. Селіванова та ін.). Проте особливого значення він набуває під час вивчення сучасних прозових текстів, де на перший план виходять мовні експерименти та мовотворчість, тобто автор і читач виступають співтворцями художнього дискурсу. Виявлення специфіки оповіді художнього дискурсу як реалізації чинника мовця й визначає **актуальність** нашої статті.

Мета дослідження – простежити реалізацію чинника мовця через оповідне мовлення в сучасному художньому дискурсі. Мета передбачала розв'язання таких завдань: визначити поняття метатексту, проаналізувати специфіку репрезентації чинника мовця в художньому дискурсі, розробити типологію мовців у художньому мовленні та проаналізувати мовні засоби вираження наратора та метаавтора в сучасній прозі.

Об'єктом аналізу обрано художній дискурс, а **предметом** – оповідне мовлення та мовні засоби його репрезентації.

Матеріалом для дослідження слугували прозові твори українських письменників – модерністів і постмодерністів (В. Домонтовича, М. Йогансена, М. Хвильового, Ю. Іздрика, Ю. Андруховича, С. Жадана, Л. Дереша, І. Карпи, А. Дністрового та ін.).

У художній комунікації взаємодія між мовцем і реципієнтом реалізується як акт читання, тому суб'єктом мовлення є автор, а реципієнтом – читач. На думку В. А. Кухаренко, художній текст має гетерогенний характер, у ньому розрізняють чотири типи викладу – авторське мовлення, діалогічне мовлення, внутрішнє мовлення, невласне пряме мовлення [4, 140]. Репрезентація чинника автора художнього тексту пов'язана з поняттям метатекстуальності. Теоретично його обґрунтувала А. Вежбицька [2]. Згодом метатекст у художньому тексті було оцінено з огляду на його максимальний «інтерпретаційний потенціал порівняно з іншими формами нетеоретичної інтерпретації» [6, 180].

У модерністському дискурсі автор лише маркує імпліцитну діалогічність тексту, звертаючись до адресата-читача, проте це ще не стає принципом організації текстової тканини. У постмодерністському тексті діалогічність виходить на інший рівень, навіть персонажі в постмодерністському тексті є діалогічними, а риси «діалогічного персонажа доведені до тієї межі, де зникає відмінність між героєм та автором... Образ героя в постмодернізмі створюється за логікою конструювання образу автора-творця... Образ автора в постмодерністському тексті навмисно урівнюється в правах з персонажем» [5, 31]. Відсутність чітких меж між автором і персонажем, автором та оповідачем, своєрідна мовна гра, у якій автор використовує прийом «маски», ототожнюючи себе з різними персонажами або оповідачем, характеризує вираження чинника мовця в постмодерністському тексті.

З огляду на це пропонуємо розрізнити в художньому дискурсі неklasичної парадигми два способи репрезентації позицій мовленнєвого суб'єкта – наратора та метаавтора.

1. **Наратор** уособлює внутрішньотекстову реальність. Такий суб'єкт мовлення репрезентований або через мовлення оповідача, або когось з персонажів. Позиція оповідача в художньому дискурсі передбачає особливий тип оповіді – наративу. Якщо оповідач одночасно є героєм оповіді, тобто оповідь ведеться від імені героя, то такий текст побудований здебільшого на основі конструкцій синтаксичного індикатива – двоскладних речень з підметом, вираженим займенником 1-ої особи однини, і присудком у відповідній дієслівній формі, напр.: *Коротше кажучи, не йшло мені писання. Я знову почав дослухатися, намагаючись визначити характер робіт, як раптом усвідомив, що цей гуркіт мене страшенно дратує. Не так, може, сам гуркіт, скільки його невизначеність, а навіть таємничість. Ну нема такого ремонту, для якого цілий тиждень потрібний молоток – нема!* (Ю. Іздрик. АМ™). У художньому тексті «паралельне вживання займенникових іменників першої особи і дієслівної форми першої особи акцентує увагу на інформації про мовця, вирізняє його в комунікативному плані» [3, 192], напр.: *Пусто. Я нічого не скажу. Я просто варю горох* (І. Карпа. 50 хвилин трави); *Я продаю білети, бо маю до цього хист, але за мої старання мене не люблять. А дехто навіть ненавидить. І я вирішив покинути все й померти...* (П. Яценко. Повернення придурків). Оповідач описує події з позиції власного «Я», обраний тип оповіді передбачає певну суб'єктивність, що не так відповідає авторському світобаченню, як презентує загалом суб'єктивний погляд на внутрішньотекстову дійсність. Суб'єктивність і граматична форма наведеного оповідного мовлення вказує на автокомунікативність тексту, у якому діалогічність забезпечена апеляцією мовця насамперед до себе, оповідач у будь-якому разі розраховує на адресата, якщо не реального чи потенційного, то хоч би звертається до себе.

У сучасному художньому дискурсі оповідне мовлення, адресантом якого є оповідач-персонаж, набуває особливих рис, що виражається у специфіці синтаксичної організації. Це насамперед дискретність оповіді, що посилюється через «використання неповних або перерваних конструкцій на початку композиційних фрагментів, причому ці конструкції переважно не пов'язані з попередніми реченнями» [7, 243]. Саме такі синтаксичні конструкції характерні для мовлення оповідача-персонажа, що отримало назву «потоків свідомості», напр.: *Пробую відновити події останніх десяти хвилин, та все якось не клеїться. Знову був сам на нічній зміні... далі я вийшов із кимось перекурити... ні, все-таки вийшов сам... Зараз, зараз – щось таке промайнуло в пам'яті. Про щось задумався... щось собі говорив... ну ж бо, згадай!* (Л. Дереш. Намір). Відтворення способу міркування героя-оповідача передбачає певну фрагментацію, що синтаксично виражається в контекстуально неповних реченнях, семантичних лакунах, порушенні пунктуаційних норм.

Особливим випадком оповіді є монологічне відтворення діалогічної комунікації в особливій формі непрямого мовлення. Такий художній прийом отримав назву «сказання» і відомий з фольклору, проте в художньому дискурсі неklasичної парадигми набуває іншого вигляду, напр.: *Скільки вхід, питається Леннон, по десятиці, відповідає контролерка й посміхається йому, чому так дорого, обурюється Леннон, але ж це гарний колектив, відомі музиканти – контролерка вже не посміхається, все одно наполягає Леннон, ну, все, думаю, зараз його поб'ють і мені теж дістанеться, але мій приятель раптом заспокоюється, повертається до мене і говорить ходімо, стій, кажу я, як це ходімо? А джаз? Джаз буде потім, говорить Леннон і виходить на вулицю* (С. Жадан. Біг Мак). За таких умов у тексті використано форми 1-ої та 3-ої особи, причому це відбувається стихійно, бо оповідач втручається в розповідь героя, перебиває та коментує оповідача. Сказання передбачає імітацію монологічного мовлення, поєднує елементи розповіді від 1-ої та 3-ої особи. Це авторське мовлення, що «поглинає діалог, мовлення героїв зливається в ньому в єдине стилізоване мовлення, діалогічні риси якого імітують живе мовлення» [9, 129]. Воно містить риси монологу та діалогу і становить специфічний різновид монологічного мовлення. Використання прийому сказання дає змогу уникнути домінування авторської позиції, її експліцитного вираження, проте імпліцитно автор присутній у тексті, поєднуючи себе з оповідачем. Контамінацію форм 1-ої і 3-ої особи Н. А. Ніколіна називає «однобічним діалогом» [7, 244], що є характерним для сучасного художнього синтаксису.

Особливим виявом художнього наративу вважаємо презентацію монологічного суб'єктного мовлення за допомогою синтаксичних конструкцій з граматичними формами 2-ої особи однини, загалом властивих діалогічному мовленню, тому такий спосіб викладу називаємо «**діалогічний монолог**», хоч взаємозаміна граматичних форм особи – «явище не поширене» [1, 219]. Так, у романі Ю. Андруховича «Московіада» герой, від імені якого ведеться розповідь, постійно звертається до себе у формі 2-ої особи, розмовляє, сперечається з собою, постійно вдається до автодіалогу. Тут «діалогічний монолог» представлений лише займенниками й дієсловами 2-ої особи однини та відповідними звертаннями, напр.: *Якщо ти, фон Ф., правильно все зрозумів і чітко запам'ятав, якщо ти ще не до решти пропив залишки свого мозку і не зовсім отетерів від гарячки, то слід увесь час повертати ліворуч* (Ю. Андрухович. Московіада).

У Ю. Андруховича такий принцип організації тексту є визначальним у кількох романах, побудованих переважно як внутрішні монологи героїв, напр.: *Ти, Хомський, чи, просто кажу-*

чи, *Хома*, якого ти хріна опинився у цьому поїзді, котрий аж надвечір вибрався з безконечних, здавалося, рівнин і дець так о пів на сьому нарешті заповз у передгір'я? Якого ти дідька їдеш у той Чортопіль, де, можливо, нікому не потрібним будеш і зайвим, *Хомський*? (Ю. Андрухович. Рекреація). Формально текст є виявом діалогічного мовлення, він побудований як низка запитань без відповідей, але герой тут звертається до самого себе із цими запитаннями. Фактично вони є міркуваннями героя, який намагається відсторонитися від себе, тому й використовується діалогічний монолог.

Про характерність «діалогічного монологу» для українського постмодерністського художнього дискурсу свідчить те, що Ю. Іздрик навіть пародіює цей тип викладу, говорячи про творчість Ю. Андруховича: *Ні, не так: тобі це вдалося, Юрку!* – «...і ти знав, що треба хреститися, але не знав як, і ти закричав, Юрку, і таки звівся на ноги, і продерся, немов крізь вату, липку і криваву, крізь це повітря [...] і ти стрибнув униз, Юрку, у прірву, що зветься травневою ніччю, і ти падав донизу мільйон років, перетривавши всі цивілізації і катастрофи, всі ери [...] ти підвівся і глянув ще раз на віллу з грифонами, і побіг садом, і перелетів огорожу, а над усім витьохкував свою пристрасть невидимий чортопільський соловей...» (Ю. Іздрик. Флешка – 2 gb). На перший погляд, текст побудовано традиційно, без порушень синтаксичної організації речення, проте завдяки автокомунікативній настанові художнього мовлення, його автоадресованості з'являється «ефект багатоголосся» як результат «розщеплення» суб'єктно-мовленнєвого плану центрального персонажа [7, 239].

Можна було б вважати подібний тип оповіді властивим саме Ю. Андруховичу, якби в інших творах українських постмодерністів не було зафіксовано вияви «діалогічного монологу», напр.: *Сідаєш за стіл, аби написати про виставку ікон. Тупо дивишся на білий аркуш паперу. Тіло тремтить від збудження. Православ'я, візантійство, ісхайзм, однакові ліки на іконах, жодного індивідуалізму, що тут скажеш чи придумаєш і що про це можна написати* (А. Дністровий. Невідомий за вікном). У цьому фрагменті наявні лише дієслівні форми 2-ої особи однини без вживання займенників, проте ознаки «діалогічного монологу», що демонструють наративне «розщеплення» оповідача-персонажа, – звернення до самого себе як до співрозмовника з відповідними граматичними формами підтверджує розвиток полісуб'єктності художнього мовлення постмодерністського дискурсу.

Полісуб'єктність виражається й іншими формами побудови тексту, напр., передавання діалогу непрямим мовленням: *Вона мені пропонує перевидати мої твори під назвою «Твори». Я, звичайно, відмовляюсь. Словом, я проти. Вона – за. Я проти! Вона – за! Виявляється також, що за і мої приятелі, як от Аркадій Любченко. Тоді я погоджуюся, і ми складаємо умову* (М. Хвильовий. Вступна новела). Такий спосіб традиційний, через авторське непряме мовлення він дає змогу представити діалогічну взаємодію комунікантів – героя-оповідача та його співрозмовниці.

2. Метаавтор – це позиція мовця, що передбачає відсторонене ставлення до власного тексту, виявом чого є наявність у тексті коментарів, пояснень, тлумачень. Метатекстуальність указує на авторську позицію в тексті, що може бути виражена різними способами, проте саме вона відбиває авторський погляд, що не збігається з поглядом оповідача або персонажів. Презентація авторською позиції в художньому тексті традиційно виражена в компонентах допоміжного тексту інших прагматичних настанов – передмові, присвяті, коментарях, післямові, проте сучасний художній дискурс засвідчує тенденцію до розмежування авторського та оповідного мовлення безпосередньо в тексті твору. У сучасному художньому тексті автор виступає як креатор власної реальності, що коментує, оцінює створене. Ми пропонуємо вживати на його означення термін «метаавтор», тому що цей суб'єкт об'єднує всі тексти, для нього дійсним є один цілісний текстовий простір. Митець, який створює власні твори, намагається згодом критично до них поставитися і бачить їх як цілісну художню картину, тому в наступних текстах посиляється на попередні, проводить паралелі з героями і подіями інших текстів тощо. Такий відсторонений погляд на конкретний текст, що загалом скерований на тлумачення цілісного текстового простору, характеризує позицію метаавтора. Він притаманний творам Ю. Андруховича, де автор експліцитно присутній у тексті: *Карл-Йозеф Цумбрунен любив купатися в зеленуватій гірській воді. І загалом, як усі мої герой, він любив воду. То що, можливо, залишити йому і собі надію? Що його тіло не відчувало болю, але відчувало течію? Що його волосся текло у струменях, як водорості Тарковського? Що він почувався у цій воді, як риба?* (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів).

Метаавторську позицію в автокомунікації граматично представляють форми 1-ої особи однини та відповідні займенники. У такий спосіб чинник автора репрезентований і в основному, і в допоміжному тексті. В основному тексті автор виступає з позицій метамовця: *Безумовно, я на сто відсотків згоден із тим проникливим закидом, що принаймні у двох третинах моїх дотеперішніх романів героїв кудись привозять* (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів). Граматично метаавтокомунікація може бути представлена вставленими конструкціями, що мають характер додаткового повідомлення та подаються в дужках: *(А зараз змінимо ракурс візії, аби*

оповідь була зрозумілою) (Ю. Іздрик. АМ™). Метаавтор, який є носієм монологічного мовлення в постмодерністському дискурсі, на нашу думку, з'являється як реакція на явище «смерті автора», зумовлене децентрацією авторської фігури та утвердженням плюралізму в тексті [8, 160]. Наслідком цього явища є поява авторських масок, розщеплення авторського образу тощо, проте на мовному рівні в українському постмодерністському тексті насамперед фіксуємо домінування позиції метаавтора.

Автор-коментатор, на відміну від наратора (оповідача-персонажа), крім займенниково-дієслівних форм 1-ої особи, передбачає певну відстороненість від оповіді, наратор залишається «всередині» тексту, тоді як автор є поза оповіддю, напр.: *Спочатку далі було написано: найвний аромат 18-літньої не зовсім розквітлої істоти світився в кожній жилці цієї молодої... і т.і. Але, розміркувавши добре, автор вирішив цього не писати, а запропонувати читачеві самому уявити собі гарненьку 18-літню дівчину...* (М. Йогансен. Пригоди Мак-Дейтона, Гаррі Руперта та інших); *Роман (я б уважав його повістю) називався «Ієрархії пташиних зграй» і розповідав про пошуки певним фоторепортером свого двійника в глухому карпатському селі* (Ю. Іздрик. АМ™). Не випадково через це позиція метаавтора може виражатися і формами 3-ої особи із зазначенням автора як текстового суб'єкта, тоді як оповідач завжди перебуває всередині наративної структури тексту, напр.: *Щодо цього, авторові доведеться, мабуть, з ним ізгодитись* (М. Йогансен. Пригоди Мак-Дейтона, Гаррі Руперта та інших).

Саме метаавтор виражає комунікативну інтенцію, розраховану на успішну комунікативну взаємодію з читачем, тому його виявлення в художньому тексті пов'язане з експлікованими зверненнями до читачів і героїв, напр.: *Ви, мій читачу, коли ви молодий, ледве чи зрозумієте красу нічного вартування на тротуарі біля театру в змаганні дістати полтиничного квитка на «самого» Шаляпіна* (Л. Скрипник. Інтелігент); *Бо й справді: хто ще так акуратно вносить членські внески, як мій герой?* (М. Хвильовий. Іван Іванович). У позиції метаавтора закладена діалогічність художнього дискурсу: метаавтор одночасно є творцем і коментатором, він створює та оцінює, він функціонує в конкретному тексті, але порівнює його з іншими. Такий «розрив» текстового простору відбувається завдяки метаавторським «вузлам злиття» текстових реальностей. На синтаксичному рівні це виявляється в продукуванні питальних і спонукальних речень, звернених до потенційних читачів, у яких семантичним суб'єктом є метаавтор, презентований як формами 1-ої, так і 3-ої особи.

Позиція метаавтора є певною мірою екстралінгвістичною, вона поєднує реального суб'єкта мовлення (автора) з текстовим і характерна більшою мірою для автобіографічної прози, що останнім часом набуває популярності в українських письменників, напр.:

- *То ти мене знаєш?*

- *Хто ж тебе не знає. Я навіть газету напочатку думав назвати «Не четвер». Але потім вирвався, так би мовити, з-під твого впливу. А от віршів моїх ти так і не надрукував.*

- *Для «Четверга» вони мені видалися заслабкими* (Ю. Іздрик. АМ™).

Оповідач у цьому тексті є контамінацією метаавторської позиції: співрозмовник оповідача говорить про наратора як реальну особу – Ю. Іздрика, редактора відомого журналу «Четвер», який є реальним автором роману. Тут маємо контамінацію оповідача і метаавтора, хоч це і сприймається як вияв постмодерністської гри. Автор використовує маску оповідача (чи навпаки?) для усунення межі між текстом і реальністю, реальність існує як текст, а текст сприймається як реальність.

Отже, позиція оповідача-персонажа репрезентує такий вияв авторського мовлення, що характеризується полісуб'єктністю: у тексті представлений наратор, який одночасно виступає в ролі персонажа, тому й об'єднує мовленнєві функції оповідача та персонажа. З огляду на це в художньому дискурсі використовують граматичні форми 1-ої особи однини (займенниково-дієслівні конструкції), контаміновані з граматичними формами 3-ої особи. У разі функціонування зв'язних, але нецілісних синтаксичних конструкцій з формами 1-ої особи використано прийом «потоків свідомості» оповідача-персонажа, а в разі контамінації граматичних форм репрезентовано внутрішнє і зовнішнє мовлення. Уживання традиційних для діалогу форм 2-ої особи вказує на «діалогічний монолог», що характерний лише для постмодерністського дискурсу і становить звернення оповідача-персонажа до себе. Метаавторська комунікація є специфічним виявом авторського мовлення, властивим насамперед постмодерністському художньому дискурсу. Проте немає підстав стверджувати, що метаавтор є винаходом постмодерністів. Але такої актуалізації ця позиція з її різноманітними репрезентаційними формами набула саме в постмодерністському дискурсі. Ці явища визначають загальні тенденції розвитку синтаксису художнього мовлення початку XXI століття.

Список використаних джерел

1. Безпояско О. К. Граматика української мови : Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.

2. Вежбицка А. Метатекст в тексте / А. Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. VII : Лингвистика текста. – С. 402–424.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; [за ред. І. Р. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
4. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
5. Липовецкий М. Н. Русский постмодернизм. (Очерки исторической поэтики) : [монография] / М. Н. Липовецкий. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 1997. – 317 с.
6. Лукин В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа / В. А. Лукин. – М. : Ось-89, 1999. – 192 с.
7. Николина Н. А. Активные процессы в языке современной русской художественной литературы / Н.А. Николина. – М. : Гнозис, 2009. – 336 с.
8. Скоропанова И. С. Русская постмодернистская литература: новая философия, новый язык / И. С. Скоропанова. – СПб. : Невский Простор, 2001. – 416 с.
9. Солганик Г. Я. Стилистика текста : [учебное пособие] / Г. Я. Солганик. – М. : Флинта ; Наука, 2002. – 256 с.

Summary. The article represented communicative-pragmatic approach to the analysis of literary discourse and identified specific communicative subjects position in communication. The article analyzed of narrative art in modern Ukrainian modernist and postmodernist prose. Presented typology speakers in literary discourse and language analysis tools of narrative in art discourse.

Keywords: literary discourse, narrative, speaker, author, metatextual.

УДК 321.02:81.272

Г.Т. Кузь

РОЗВИТОК ЛІНГВОДИДАКТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті обґрунтовано необхідність державної підтримки розвитку лінгводидактики української мови як іноземної. Автор наголошує на важливій ролі лінгводидактики як елемента національно-мовної політики, як інструмента створення позитивного образу України у світі.

Ключові слова: лінгводидактика, мовна політика, методика викладання мови як іноземної.

Термін „мовна політика” у сучасній соціолінгвістиці має два значення: по-перше, це сукупність заходів, спрямованих на певний мовний розвиток (уведення нових або збереження старих мовних норм, їх уніфікація та стандартизація, реформи в галузі орфографії та пунктуації тощо); по-друге, частина національної політики певної держави (зміна чи збереження наявного функціонального розподілу мов у багатомовному суспільстві). Для другого значення використовується ще термін „національно-мовна політика” [6, 180]. Держава має великі можливості впливу на мовну ситуацію через ідеологічні, законодавчі, адміністративні, фінансово-економічні важелі. Вона визначає соціальний статус і соціальні функції мов, а також підвищує (або навпаки) статус мови через її використання/невикористання як мови політики.

У сучасній політології прийнято виділяти шість основних сфер використання мови політики у владних відносинах, а саме: мова законодавства, адміністративно-правова та термінологічна мова, мова управління, мова дипломатії та мовнополітичного впливу на зарубіжні країни. Так, наприклад, Росія одним із головних завдань мовної політики вважає збереження й поширення російської мови за межами держави, розширення програми підготовки фахівців із сусідніх країн за державний коштом Російської Федерації у навчальних закладах [9, 408; 10, 4]. Держава Україна у своїй національно-мовній політиці, проукраїнськість якої викликає усе більше сумнівів, майже зовсім не бере до уваги можливості української мови як інструмента зовнішнього впливу та консолідації українства поза її межами.

Предметом нашої розвідки є роль української мови як інструмента зовнішньополітичного впливу, засобу формування образу України у світі, а саме розвиток лінгводидактики української мови як іноземної (УМІ) як одного з напрямів мовної політики України, спрямованого на

підвищення престижності української мови в державі та за її кордонами. Метою дослідження є привернути увагу до важливого аспекту національно-мовної політики, яким є підтримка українознавчих студій за межами України та, відповідно, розвиток лінгводидактики УМІ, а також з'ясувати першочергові завдання в цій галузі.

Мова є важливим чинником геополітичної ідентичності національної держави, базовою формою збереження її інтересів у глобальному просторі політики. Сильна та жива, державна мова є гарантією присутності країни у площині світової культури і цивілізації, створює унікальний національний контекст глобального розвитку людства. Держава з чіткою національністю та мовною ідентичністю має широкі можливості презентації власної волі в сучасному світі. Г. Гадамер пише: „Людина, що живе у світі, не просто забезпечена мовою як певним знаряддям, а на мові побудоване і набуто свого вираження те, що для людини взагалі є світом” [2, 409].

Іншим ракурсом цієї проблеми є те, що мова має ключову роль в процесі етнонаціональної консолідації: вона забезпечує єдність комунікативного простору й виступає символом біосоціальної єдності нації як на теренах держави, так і за її межами. Як вказує Б.Ажнюк у монографії „Мовна єдність нації: діаспора й Україна”, в етнічно неоднорідному середовищі мова є важливим засобом символічного домінування, її особлива роль як соціальної інституції в тому, що вона забезпечує буденність цього процесу, кодуючи його на рівні як свідомості, так і підсвідомості [1, 45]. Таким чином, належний рівень присутності української мови в різних формах в Україні та за межами є вагомим елементом консолідації українства. В цілому українське зарубіжжя є значним резервом і має потенціал щодо зростання міжнародного впливу України та її утвердження у світі.

Здобуття Україною незалежності заклало підвалини для підвищення соціального статусу української мови, розширення її функцій в країні та за її межами. Інтеграція України в світовий політичний, економічний та культурний простір дала поштовх процесам подолання науково-культурних мовних бар'єрів між народами і посилення міжнародного авторитету української мови. Знання її стає запорукою успішних ділових контактів, культурних, політичних, економічних зв'язків.

За відсутності цілеспрямованої політики та програми входження України в культурний європейський та світовий простір особливої ваги набуває діяльність українознавчих студій, які на сьогодні є одним із найпотужніших джерел знань про Україну у світі. Важливість цього напрямку діяльності добре розуміли наші попередники. Так, ще М.Драгоманов метою свого перебування за кордоном уважав: дати матеріал про Україну, її зв'язок із Європою розвивати як двосторонній, надати українському рухові загальноєвропейського звучання, домогтися його підтримки у світі. Іншими словами, ввести український рух у загальноєвропейський контекст [3].

Починаючи з перших кроків своєї діяльності, українознавчі студії ставили за мету не лише збереження та розвиток української науки про нашу державу, але й поширення цих знань у світовій науковій та культурній спільноті, введення її у світовий та європейський контекст. Це непросте завдання в умовах бездержавності реалізовувалося різними засобами: публікаціями наукових праць іноземними мовами, співпрацею із чужоземними органами та видавництвами, участю у створенні енциклопедій та словників, викладанням у вищих школах та працею у науково-дослідних інститутах за кордоном, членством в іноземних наукових структурах, участю у міжнародних конгресах, конференціях, виставках [5]. Адже, як зазначає О.Пріцак, „подібно як держава, – наука може існувати і розвиватися тільки тоді, коли має міжнародне визнання” [11, 69].

За словами О.Пріцака - творця „гарвардського чуда”, „найбільша прислуга, яку українознавча наука може дати українському народові ... є знання про Україну у всіх аспектах українського „я” – історії, культури, мови, літератури, політики, економії і т.д., знання з точністю термометра, з прецизією годинника і неблаганністю таблички множення” [11, 65]. Ці ідеї народилися ще у 1920–30 роках, коли почали формуватися українські наукові інституції у Європі.

Таким чином, вагомим інструментом привернення уваги до України, поширення знань про неї, формування громадської opinio є українська мова. Міжнародний престиж української мови, що попри мінімальну активність Української держави у цьому напрямі зростає, має бути підкріпленій серйозною працею як в галузі методики, так і в галузі практичного викладання української мови. Тим більше, що постійно збільшується кількість зарубіжних закладів і центрів, де вже проводиться систематичне навчання української мови [4, 258].

Останнім часом в Україні активізувався розвиток окремого напрямку прикладного мовознавства – лінгводидактики української мови як об'єкта вивчення для іноземців. На думку О.Туркевич, дослідниці термінологіки методики УМІ, „методика викладання української мови як іноземної є новою малодослідженою галуззю” [12, 137]. Становлення її пов'язане з науковим описом як теоретичних основ навчання, так і з вивченням досвіду її практичного викладання.

Активне осмислення питань, пов'язаних з вивченням української мови як іноземної, почалося в кінці 80-х і на початку 90-х років (хоч зародження методики викладання УМІ відносять до 70-х рр. ХХ ст., коли були створені перші підручники з української мови для чужоземців) [12,

139]. Тоді були зроблені перші спроби окреслити коло завдань, визначити основні принципи навчання і побачити перспективу розвитку цієї галузі науки, написано чимало окремих статей, в яких привертало увагу до питань, пов'язаних з процесом навчання української мови іноземців, оволодіння методикою викладання української мови як іноземної, підготовки спеціалістів для цього напрямку освіти. Зокрема, на Міжнародній науковій конференції, що проходила в Ялті у вересні 1993 року (Українська мова як іноземна: проблеми методики викладання), розглядали такі питання: теоретичні аспекти викладання іноземних мов; методика викладання української мови в середовищі близькоспоріднених і неспоріднених мов; використання новітніх технологій та комп'ютерних програм у викладанні іноземних мов.

Попри те, що за останні два десятиліття у цьому напрямі зроблено чимало (зокрема, науковцями кафедри прикладного мовознавства Львівського національного університету, які готують фахівців з викладання УМІ, та викладачами у різноманітних україністичних та українознавчих центрах), залишається чимало нерозв'язаних проблем, як-от: впровадження системи державної сертифікації знань з УМІ, створення підручників, зокрема для просунутих рівнів (на сьогодні їх найбільше написано для початкових рівнів), укладання лінгвоукраїнознавчих словників та текстотеки, створення підручників з методики викладання української мови як іноземної та ін.

Проблему сертифікації ми вважаємо однією з найактуальніших, оскільки базою для тестування і визначення рівня знань студентів, повинні стати затвержені на державному рівні освітні стандарти з УМІ. Окремо хотілося б наголосити на важливості ролі державних установ у впровадженні та здійсненні сертифікації знань з української мови як іноземної. Необхідність прийняття на державному рівні системи чітко визначених за обсягом компетенцій та способів їх тестування впливає не тільки із приєднання України до Болонської конвенції та необхідності враховувати Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, але й з потреби дбати про підвищення престижності української мови у світі. „Підтримання та зростання зацікавлення щодо будь-якої національної мови у середовищі іномовних носіїв можливе лише за умови збереження і розвитку її комунікативних можливостей та чистоти літературного стандарту. У зв'язку з цим дається взнаки відсутність в Україні єдиного державного стандарту рівнів володіння українською мовою, який би передбачав державну сертифікацію мовної компетенції [7, 10].

Наступним важливим кроком для підтримки і розвитку методики УМІ є наукове опрацювання проблематики інтеркультурної компетенції у проекції на європейський та світовий простір. На жаль, ця дисципліна, попри її популярність на Заході, залишається малодослідженою в Україні. Відсутність теоретичних напрацювань в галузі міжкультурної компетенції спричиняє прогалини в процесі навчання УМІ, адже, як слушно підкреслює Віра Маковська, „саме на уроці іноземної мови через його зміст, зокрема через тексти та іншу невербальну інформацію, ми вивчаємо *чуже* і передаємо *своє*” [8, 40]. Необхідність вибудовувати діалог *своє - чуже* розширює функції викладача мови в іномовній аудиторії: він має бути не тільки провідником у світі іномовної культури (у різних її сферах - політичній, економічній, художній, екологічній, етичній тощо), але і прикладом зацікавленого ставлення до рідної культури студентів.

Із попередньої впливає проблема застосування сучасних моделей, підходів та методик про написанні підручників із УМІ. Для більшості з них характерна виражена ідеологічна спрямованість та культурна автореферентність змісту – своєю закритістю вони виключають діалог між культурами, саме те, що мало би становити одну з цілей навчання іноземної мови. Інтеркультурна компетентність, що формує ці підручники відображає етноцентричну фазу її розвитку. Цей етап передбачає абсолютизацію та ідеалізацію власної культури і власних духовних цінностей [8, 41]. Застарілі способи представлення мовного матеріалу, пафосні заідеологізовані підручники, низька „актуальність” та інфантильність текстів, що в них представлені, можуть стати причиною малого зацікавлення українською мовою та культурою в Європі та світі.

Треба відзначити також відсутність концепції та програми розбудови об'єктивних знань про нашу державу та їх системне й систематичне поширення у світовому просторі, неопрацьованість політики роботи з іноземними ЗМІ, низький рівень фахівців для роботи із Заходом щодо обміну інформацією, лобювання наших інтересів. Україна не має політики підтримки розвитку і діяльності провідних українознавчих центрів, які впродовж десятиліть розвивали українську науку та культуру за її кордонами.

Помилкою було б розраховувати на постійний інтерес до нашої країни, її історії, культури з боку інших держав, оскільки Українській державі поки що не вдається здобути вагу у зовнішньому світі через продуману зовнішню політику, що могло б стати потужним чинником виникнення такого зацікавлення. Поширення знань про Україну та утвердження її позитивного іміджу у світі має стати першорядним стратегічним напрямом її зовнішньополітичної діяльності. Одним із найдієвіших джерел поширення таких знань про Україну на світовому культурно-освітньому просторі надалі залишаються українознавчі студії, які творилися впродовж століть нашими попередниками, а сьогодні потребують особливої уваги, опіки та фінансової підтримки з боку держави.

Зокрема, необхідним, на нашу думку, є узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду викладання української мови як іноземної (на жаль, до сьогодні в Україні немає жодної узагальнювальної праці з методики викладання української мови як іноземної), проведення методологічної, науково-методичної роботи, вироблення спільної концепції та фінансово забезпеченої програми розвитку української лінгводидактики як інструменту поширення знань про Україну та формування її позитивного образу у світі.

Список використаних джерел

10. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б.М.Ажнюк. – К.: Рідна мова, 1999. – 450 с.
11. Гадамер Ганс-Георг. Істина і метод: [перекл. з нім.] . – У 2-х томах. – Т. 1. – К: Юніверс, 2000. – 457 с.
12. Драгоманов М.П. Вибране // упоряд. Р.С.Міщук; приміт. Р.С.Міщука, В.С.Шандри. – К.: Либідь, 1991. – 688 с.
13. Ключковська І. Роль викладача українознавчих студій у поширенні знань про Україну в європейській спільноті / І. Ключковська // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів, 2009. – С. 257-267.
14. Ключковська І. Українознавчі студії як джерело поширення знань про Україну в європейській спільноті [Електронний ресурс] / Ірина Ключковська. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/toprint.html>
15. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр „Академія”, 1999. – 288 с.
16. Мазурик Д. Державний стандарт з української мови як іноземної (від теорії до практики / Д. Мазурик // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів, 2010. – С. 10-14.
17. Маковська В. Викладання української мови іноземцям: тяглість старої традиції? / В.Маковська // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів, 2009. – С. 39-44.
18. Пірен М. Конфлікт і управлінські ролі: соціально-психологічний аналіз / М.І.Пірен. – К: Вид-во УАДУ, 2000. – 200 с.
19. Пірен М. Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку: словник-довідник / М.І. Пірен. – К., 1997.
20. Пріцак О. Чому катедри українознавства в Гарварді? / О.Пріцак. – Кембридж; Нью-Йорк, 1973.
21. Туркевич О. Методика викладання української мови як іноземної: розвиток науки і становлення терміна / О.Туркевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів, 2009. – С. 137-144.

Summary. The article substantiates the need for state support of linguistics Ukrainian as a foreign language. The author emphasizes the important role of linguistics as part of the national language policy as a tool for creating a positive image of Ukraine in the world.

Key words: lingvodidactics, Ukrainian as a second language, Methodology of teaching as a second language.

УДК 811. 161. 2: [398 + 34]

С.Т. Лавриненко

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ПРОЕКЦІЇ ВИВЧЕННЯ МОВИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

У статті доведено, що елементи народного досвіду, трансльованого фольклором, мають бути предметом філологічного осмислення. Лінгвокультурологічна інтерпретація мовних знаків буденних уявлень, відтворених народнопоетичним конструктом, розкриває специфіку національного світобачення.

Ключові слова: мова, свідомість, культура, український фольклор.

На межі третього тисячоліття у лінгвістиці відбулася переорієнтація наукових пошуків у міждисциплінарну площину. Потреби пізнання антропоцентричних механізмів формування

словесно-концептуальних структур забезпечили передумови активного розвитку лінгвогносеології, лінгвосеміотики, психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвопоетики, лінгвофольклористики, лінгвоконцептології та ін. Усі зазначені галузі філології спрямовані на рецепцію цілісної мовної картини світу, складеної з окремих фрагментів, та розв'язання низки комплексних проблем, серед яких – «мова і знання», «мова і свідомість», «мова і розум», «мова і культура», «мова і творчість».

Метою статті є осмислення перспектив лінгвокультурологічного вивчення українського народнопоетичного конструкту. Систематизація теоретичних положень, що обґрунтовують можливість розгляду фольклорного тексту як джерела лінгвокультурологічних досліджень, здійснюється вперше.

Мова усної словесності стала самостійним предметом аналізу лише з середини ХХ століття. Зусиллями А.П. Євгенєвої, Й.О. Оссовета, Є.Б. Артеменко, О.Т. Хроленка, С.Є. Нікітіної, Й. Сероцюка, Й. Бартмінського та ін. сформувався окремий філологічний напрямок, який виник на межі фольклору, стилістики й мовознавства – лінгвофольклористика.

Мова фольклору опинилася у центрі уваги багатьох сучасних славістів: Й. Бартмінського та Є. Сероцюка – у польській лінгвістиці; О. Зілинського – у чеській; П. Брозовича – у сербській; Х. Щробака – у болгарській; Л.А. Кузьмича, А.А. Малюка – у білоруській тощо. Вчені розглядають формульність фольклорних текстів, їх експресивно-виразові засоби, зв'язок з діалектами та літературною мовою. Зокрема, відзначимо програмову працю Й. Бартмінського «Про мову фольклору» (1973), у якій проаналізовані особливості мови народної поезії, детерміновані усною формою побутування (еліпсис, контамінація, формула, повтор, діалогізація), а також розглянуті фонетичні варіанти, словотвірні дублети, лексичні поетизми та їх опозиції. Суттєвий інтерес становлять наукові надбання російських лінгвофольклористів, що плідно працюють у Москві, Курську, Воронежі, Петрозаводську тощо. Предметом уваги М.А. Бобунової, О.Т. Хроленка (Курськ) стало тезаурусне вивчення фольклорних концептів на основі поєднання лексикографічного й синтаксичного опису сегментів текстів, створення словника мови фольклору. С.Є. Нікітіна (Москва) розглядає способи представлення фольклорної картини світу з виділенням лексичних, семантичних, поетичних, аксіологічних характеристик окремих жанрів. Є.Б. Артеменко (Воронеж) – синтаксичну будову російської народнопоетичної творчості, З.К. Терланов (Петрозаводськ) – методи і принципи лінгвопоетичного аналізу фольклорного тексту, О.В. Юдін (Москва) – ономастику російських замовлянь.

Українську лінгвофольклористику як самостійну галузь наукового пошуку представили у своїх дослідженнях Л.К. Рак, О.О. Назарук, П.Є. Мишуренко, Р.Г. Волощук, В.П. Дроздовський, К.Ф. Шульжук, С.Я. Єрмоленко, В.А. Чабаненко, Т.М. Воробйова, Н.М. Журавльова, Г.М. Сагач, А.М. Поповський та ін. Вивчаючи мовні особливості українських народних дум у 60-х роках ХХ ст., Л.К. Рак та О.О. Назарук описали явище гіперболізації, стали епітети, здрібнілі форми, тавтологічні вирази, порівняння, паралелізми, складні слова, прикладки. Словотвір іменників зі значенням зменшення в ліричних піснях, прикметникову та дієслівну синонімію розглядала Р.Г. Волощук. П.Є. Мишуренко аналізував функціонування складних слів у мові фольклору, Б.Г. Ключковський – прикладки і сполучення неприкладкового характеру, К.Ф. Шульжук – звертання, Й.О. Дзєндзелівський – лексику демонології, В.А. Чабаненко – засоби експресивності, А.М. Поповський – зв'язок усної словесності з літературною мовою тощо.

У 70-их – 90-их роках ХХ століття С.Я. Єрмоленко здійснила низку публікацій, які стали суттєвим імпульсом поступу вітчизняної лінгвофольклористики: «Естетична природа слова в народній пісні» (1976), «Скарбниця народного слова» (1982), «Народнопісенний паралелізм і слова-символи» (1983) та ін. Поетичний словник української народної пісні, словотворення, лексико-семантичне варіювання, поетичну фразеологію, синтаксис, семантико-синтаксичний паралелізм дослідниця проаналізувала в книзі «Фольклор і літературна мова» (1987), а також у праці «Нариси з української словесності: стилістика та культура мови» (1999). Зазначені праці містять цінні зауваження, перспективні для лінгвокультурологічного осмислення народнопоетичної спадщини. На думку автора, словесний феномен українського фольклору ґрунтується на таких позиціях, як рівень загального розвитку мовної системи нації, емпіричний досвід народу, культурологічні та ментальні особливості його світогляду. Широке інформативно-пізнавальне поле розвідок дозволяє поринути у стихію давніх уявлень наших предків-слов'ян про довкілля і Всесвіт, долучитися до традиційних раціонально-образних рецепцій об'єктів позамовної дійсності. У науковому доробку С.Я. Єрмоленко актуалізовано чимало енциклопедичних ремарок, що стосуються пояснення як вертикальної, так і горизонтальної площин народнопоетичних текстів. Аналіз зразків українського фольклору супроводжується прикладами паралелей художньо-світоглядних візій, представлених в концептуально-мовних картинах світу інших народів. Дослідниця однією з перших в Україні наголосила на необхідності виокремлення серед стилістично забарвленої лексики групи фольклоризмів й віднесення до неї уснопоетичних висловів, конотативно маркованих на

рівні семантики й усталеної форми, а також авторських фольклорно забарвлених засобів, які виникли на основі типових граматичних моделей чи асоціативних зв'язків.

До вивчення народнопоетичної мови зверталися Л.І. Баранникова, А.В. Десницька (статус мови народної словесності в системі функціональних стилів національної мови), Н.М. Журавльова (стилістичні особливості форм іменників), Г.Л. Аркушин (діалектні явища, власні назви), Г.М. Сагач (експресивний словотвір), Л.О. Пустовіт, Н.М. Сологуб (використання мовних образів народної поезії у творах сучасних письменників) та інші. А.П. Коваль у підручнику «Практична стилістика сучасної української мови» (1987) зосередила увагу на морфолого-словотвірних та синтаксичних засобах фольклору, підкреслюючи специфіку цих одиниць.

Творчий погляд на вивчення сакральної площини мови, апеляція до закодованих фольклорним масивом духовних надбань нації характеризують знакові для української лінгвофольклористики праці А.К. Мойсієнка «Світ української символіки» (2004), «Поетика слова і світу» (2008), «Структурно-смилова організація народної загадки» (2010), в яких послідовно доведено, що народнопоетичне слово не лише індексує факти дійсності, але й виступає її даністю, адже мовному знаку фольклорного тексту властива функція предмета матеріального світу, через що він інтерпретується і як символ, і як дієва сила. У ході вивчення поетики українського слова у її еволюційному розвитку – від найдавніших зразків народнопоетичної творчості до найсучасніших текстів авангардних українських митців – автор з'ясовує взаємозв'язок естетичних засад творення поетичного тексту з його мовною картиною, у якій кодуються важливі для етносу цінності. За справедливим твердженням дослідника, кожна культурна доба має аксіологічні орієнтири, які творець (колектив чи індивідум) намагається кодувати у тексті. Вербальний код народнопоетичного дискурсу об'єктивується системою лексико-семантичних, граматичних, стилістичних, тропеїстичних засобів й унаочнює вагу конкретного тексту в національно-культурному просторі. Отже, «аналогічна увага дослідника має бути звернена на структурно-динамічні, функціонально-смилові особливості аналізованого матеріалу на кожному з мовних рівнів» [16, 37]. Тенденції еволюційного розвитку народнопоетичного мово мислення, з огляду на закодовані в його анналах буттєві доміанти часу й синхронної естетичної свідомості, інтерпретуються науковцем у контексті загальноєвропейської культурної традиції.

Вагомий внесок у вивчення мови українського фольклору зробила Н.О. Данилюк як автор праць «Вивчення мови українського фольклору в стилістичному та етнолінгвістичному аспектах» (2004), «Дослідження усної словесності в історії української літературної мови» (2007), «Фольклор як функціонально-стильовий різновид сучасної української мови» (2008), «Етнолінгвістичні дослідження у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть і вивчення мови фольклору» (2008), «Мова української народної пісні: лексико-семантичний і функціональний аспекти» (2008), «Семантико-стилістичні особливості народнопісенних звертань» (2011), «Знакова природа народно-пісенного слова» (2011) та ін. Цінні для лінгвокультурологічного осмислення мови фольклору міркування знаходимо у монографії «Поетичне слово в українській народній пісні» (2010), в якій Н.О. Данилюк висловила ідею про потребу усталеної кваліфікації народнопоетичних одиниць у словниках української мови; здійснила кваліфікацію мовно-естетичних вартостей мови українського фольклору і закладеної у ній глибинної національно-культурної інформації; наголосила на необхідності виокремлення серед стилістично забарвленої лексики групи фольклоризмів і віднесення до неї уснопоетичних висловів, стилістично маркованих на рівні семантики і традиційної форми, а також авторських фольклорно забарвлених засобів, які виникли на основі типових граматичних моделей чи асоціативних зв'язків [5, 7]. Особливої уваги у контексті нашої розвідки варті міркування дослідниці про те, що семантичні показники народнопоетичного слова, зумовлені розмитістю денотативного ядра і розширенням конотації, є свідченням використання слова як культурного знаку. Суттєве для розвитку української лінгвокультурології значення мають характеристики рис міфопоетичного мислення та специфіки національної ментальності, здійснені Н.О. Данилюк у ході співвіднесення мовної системи народної пісні зі сферами буття, відображеними у свідомості носіїв фольклорних текстів.

У працях Т.П. Беценко «Текстово-образні універсалії думового епосу: структура, семантика, функції» (2008), «Мова думового епосу: Словник епітетів, складних слів, тавтологічних і плеонастичних структур, географічних найменувань і релігійних понять» (2008) та ін. презентовано філософське осмислення текстово-образних універсалій думового епосу з опорою на розуміння слова як форми людського існування. Автор підкреслює, що зміст текстово-образних універсалій не обмежується предметною відповідністю явищам позамовної дійсності, оскільки при його реалізації на перший план виступають неререферентні зв'язки, які для фольклорної свідомості не є оказіональними, а отже, смислові контури відповідної мовної одиниці окреслюються жанровими чинниками, закоріненими у феноменологічний досвід усної народної традиції [2, 57]. Комплексне застосування семантичного, логіко-граматичного, прагматичного підходів дозволяє дослідниці визначити й представити текстово-образні універсалії народних дум як явища мовної реальності, що є знаками особливого типу світосприйняття.

Численні дослідження у галузі української лінгвофольклористики слугують базисом розвитку національної лінгвокультурології. Невипадково переважна більшість сучасних лінгвофольклористів звертається до лінгвокультурологічної проблематики. Народна творчість сприймається науковцями як надійне джерело збереження антропоорієнтованого знання, фундаментальний масив етно-філософського досвіду, важливий лінгвокультурологічний чинник достовірної інформації екзистенційного плану.

На підтвердження думки С.Я. Єрмоленко, висловленої у монографії «Фольклор і літературна мова», згідно з якою «...до мови фольклору звертаються представники різних галузей сучасної науки» [6, 6], зазначимо, що в Україні протягом двох останніх десятиліть на матеріалі фольклорних текстів опрацьовувалися найрізноманітніші лінгвістичні проблеми. Народна творчість стала джерелом філологічних студій українських науковців, орієнтованих на вивчення семантики, когнітивної організації, мовно-стилістичних засобів побудови, методики аналізу фольклорних текстів тощо.

До розв'язання питань семантики на матеріалі народнопоетичної творчості, зокрема, звернулися О.І. Сімович («Семантична характеристика традиційних слів-символів в українській мові», 1999; «Поетична символіка української народної творчості: лінгвістичний аспект», 1999); О.В. Тищенко («Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі», 2000); Н.Б. Алатирева («Номінативна ланка в середовищі українського обрядового гіпертексту», 2002); А.М. Найда («Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології: семантичний і структурний аспекти», 2002); З.С. Василько («Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні: на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях», 2003; «Символіка фольклорного образу», 2004); В.В. Галайчук («Лексичні одиниці мікросистеми «Рослини» в українських фольклорних текстах», 2004); М.В. Філіпчук («Етносимволіка мовних одиниць в українському обрядовому дискурсі», 2007) та ін.

Аналізу мовних засобів побудови фольклорного тексту у своїх дослідженнях приділили увагу О.В. Гайворонська («Мова дитячого фольклору. Структурний та прагматичний аспекти», 2000); О.А. Остроушко («Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь», 2002); О.А. Молодичук («Лексико-фразеологічні засоби образності в українській народній баладі», 2004); О.Є. Хомік («Український вербальний оберег: семантика і структура», 2005); Т.В. Ковтун («Словесні символи першоеlementів буття у тексті російської казки та внутрішньому лексиконі людини», 2005); Т.В. Жук («Лексичний та синтаксичний повтор в українській народній творчості: на матеріалі українських народних казок», 2005); Г.А. Онищенко («Мовна структура української народної загадки: семантичний і синтаксичний аспекти», 2006); С.М. Григораши («Лексика і фраземіка інтимної лірики: на матеріалі українського фольклору», 2007) та ін.

Ономастикон народнопоетичної творчості став предметом лінгвістичних студій Н.С. Колесник («Особові імена в українських народних обрядових піснях», 1998; «Українська фольклорна ономастика у загальнослов'янському контексті: конспект лекцій», 2000); О.О. Порпуліт («Ономастичний простір українських чарівних казок: у зіставленні з російськими казками», 2000); М.І. Редьки («Семантико-функціональна система особових найменувань в українських народних чарівних казках (у записях XIX ст.)», 2008) та ін.

Зіставлення мов з опертям на фольклорний матеріал здійснили О.Ф. Свиридов («Символіка замовлянь у східнослов'янському і британському магічному фольклорі», 1996); О.І. Чайка («Обрядові номінації весільного циклу в українській, англійській і португальській мовах: семантика, структура, функціонування», 2008); О.О. Тищенко-Монастирська («Порівняння в тексті фольклору: на матеріалі української, російської, кримськотатарської і татарської мов», 2010) та ін.

Стилістичний аспект народної творчості розглядають О.Д. Нефьодова («Особливості лінгвостилістичної організації тексту британської літературної казки», 2001); Н.О. Данилюк («Вивчення мови українського фольклору в стилістичному та етнолінгвістичному аспектах», 2004; «Поетичне слово в українській народній пісні», 2010; «Мова української народної пісні: лексико-семантичний і функціональний аспекти», 2010); Н.В. Мاستилко («Іспанська народна казка: жанрово-композиційний та лінгвопрагматичний аспекти», 2005); О.В. Слюсарева («Епітетика українських весільно-обрядових пісень: структурно-семантичний і функціональний аспекти», 2006) та ін.

Когнітивне осмислення народнопоетичного конструкту представили К.П. Єсіпович («Образ «чарівного» у французькій народній казці: лінгвокогнітивний аспект», 2006); Ю.В. Абрамова («Регулятивний потенціал британських прислів'їв як засобів мовного втілення концептів чоловік та жінка», 2007); Л.В. Савицька («Реалізація концепту «хитрість» у російській мові і народній казці», 2007); І.А. Мамедова («Когнітивно-семантична і комунікативно-функціональна організація німецької народної загадки», 2008); Ю.Л. Главацька («Композиційно-сміслова структура англійської байки: лінгвокогнітивний аспект», 2008); О.В. Ткачик («Гендерні стереотипи в англійському фольклорі», 2008); П.В. Мацьків («Концептосфера «БОГ» в українській мовній кар-

тині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси, 2008); Н.В. Плотнікова («Мікроконцептосфера «святки» в українській мовній картині світу», 2009) та ін.

Лінгвокультурологічне осмислення фольклорного матеріалу фундаментально представлено у працях С.Я. Єрмоленко («Мова і українознавчий світогляд», 2007; «Мовно-естетичні знаки української культури», 2009); В.В. Жайворонок («Етнолінгвістика в колі суміжних наук», 2004; «Українська етнолінгвістика: нариси», 2007); В.І. Кононенко («Українська лінгвокультурологія», 2008; «Мова у контексті культури», 2008); В.С. Калашника, М.І. Філон («Фольклоризм як знак національної культури та його рецепція в новітній українській поезії», 2007); О.В. Масло («Національно-культурний компонент у лексиці українських народних казок», 2008); Н.В. Захарової («Лінгвокультурологічні особливості українських і німецьких народних загадок», 2009); О.С. Комара («Етнокультурна парадигматика національно-маркованих мовних одиниць», 2009); О.В. Барабаш-Ревак («Мовний образ парубка в українських фольклорних і етнографічних текстах», 2009); Г.В. Давиденко («Німецька народна побутова казка: тематичні, структурно-композиційні та лінгвокультурні характеристики», 2009) та ін.

Таким чином, українські мовознавці визнають, що фольклорне слово забезпечує тяглість передачі ключових концептів культури від покоління до покоління, простежують трансльовані ним знаки етнічної самобутності, досліджують народнопоетичний масив як втілення культури, засіб проникнення до ієрархії світоглядних цінностей. Попри суттєву кількість публікацій, вивчення мовної системи українського фольклору з лінгвокультурологічних позицій належить до актуальних і перспективних проблем філологічної науки. Вельми показовим, з нашої точки зору, є факт зростання частотності лінгвокультурологічних досліджень фольклорних джерел не лише титульного, але й іноетнічного походження. Активне опрацювання лінгвокультурологічного підґрунтя різномовних зразків народної творчості ще раз засвідчує, що вони відтворюють універсальне знання. Сміливість у зверненні до фольклорного матеріалу, який не завжди спирається на етновмотивований досвід, доводить невичерпність потенціалу лінгвокультурологічного аналізу народнопоетичної творчості як засобу забезпечення науковців достатнім для осмислення механізмів когніції інформативного тла.

Перспективи дослідження пов'язуються з лінгвокультурологічною інтерпретацією філософського сегменту фольклорного тексту.

Список використаних джерел

1. Алефиренко Н.Ф. Лінгвокультурологія. Цінностно-смысловое пространство языка: [учебное пособие] / Н.Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, Наука, 2010. – 288 с.
2. Беценко Т.П. Текстово-образні універсалії думового епосу: Структура, семантика, функції: [монографія] / Т.П. Беценко. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. – 400 с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. [Пер. с англ. и отв. ред. М.А. Кронгауз]. – М.: Русские словари, 1996. – 712 с.
4. Воробьев В.В. Лінгвокультурологія: [монографія] / В.В. Воробьев. – М.: Издательство РУДН, 2008. – 340 с.
5. Данилюк Н.О. Поетичне слово в українській народній пісні: [монографія] / Н.О. Данилюк. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. – 511 с.
6. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / С.Я. Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1987. – 243 с.
7. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: [монографія] / С.Я. Єрмоленко. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.
8. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури: [монографія] / С.Я. Єрмоленко. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
9. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – №5-6. – С. 23–35.
10. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
11. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: [монографія] / В.І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
12. Кононенко В.І. Мова у контексті культури: [монографія] / В.І. Кононенко. – Київ-Івано-Франківськ: Плай, 2008. – 390 с.
13. Маслова В.А. Лінгвокультурологія: [учебное пособие для студентов высших учебных заведений] / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
14. Мацько Л.І. Українська мова у освітньому просторі: [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»] / Л.І. Мацько. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

15. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: [монографія] / А.К. Мойсієнко. – К.: Сталь, 2006. – 300 с.
16. Мойсієнко А.К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур: [наукове видання] / А.К. Мойсієнко. – Умань: РВЦ Софія, 2008. – 280 с.
17. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми: [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
18. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии: [учебное пособие] / А.Т. Хроленко. – М.: Флинта, Наука, 2009. – 184 с.
19. Współczesny język polski / Pod redakcją Jerzego Bartmińskiego. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. – 695 p.

Summary. The article proves that the elements of folk experience, rendered through folklore, have to undergo philological comprehension. Linguistic and culturological interpretation of lingual signs that denote everyday ideas, embodied in folk poetic construction, explicates the specificity of the national worldview.

Key words: language, consciousness, culture, Ukrainian folklore.

УДК 811.161.2'367:821.161.2К1/708

Н.Б. Ладияк

ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ ГРИГОРІЯ КОСИНКИ

У статті схарактеризовано одиниці експресивного синтаксису Григорія Косинки: незакінчені та обірвані речення, парцельовані конструкції, неповні речення. Встановлено, що досліджувані структури, спрямовані на актуалізацію, смислове виділення важливих за змістом компонентів, надають мовленню динамічності, експресивності, емоційної виразності.

Ключові слова: художнє мовлення, експресивний синтаксис, парцельовані конструкції, незакінчені речення, неповні речення.

Григорій Косинка належить до когорти українських письменників 20–30-х рр. ХХ ст., мовотворчість яких тривалий час перебувала поза об'єктом лінгвістичних студій або ж тлумачилась літературною критикою, зокрема радянською, як “аполітична”, надміру емоційна, самого ж автора названо “апологетом куркульства, поетизатором отаманщини й бандитизму” [Цит. за: 4, 467].

Натомість сучасні дослідники вважають Григорія Косинку одним з найяскравіших і найсамобутніших митців лірико-імпресіоністичної прози початку ХХ ст.

Митця називають “малярем у прозі”: його творча манера є концентрованим поєднанням звукового, зорового і вербального (метафоричного) образу. “Для його письма характерно за допомогою скупих суб'єктивних характеристик, обмеженої кількості слів створити цілісну картину, гранично виразну та емоційну” [6]. Ця унікальна здатність поєднувати зорові враження, звуки доквілля, мистецькі і природні, народнопісенні образи і літературні ремінісценції формує, на думку Т. Белімової [6], неповторну семантику творів письменника, засвідчує його здатність одухотвореного, творчого сприйняття буденності, її переродження, переосмислення. Що й дало підстави О. Хоменку визначити стиль прози Григорія Косинки як органічне поєднання елементів імпресіонізму, експресіонізму та революційного романтизму [5].

Ю. Лавріненко зауважує: “Косинка не такий уже поверховий імпресіоніст, як про нього не раз писали “марксисти”. Розвиваючи стефанківський драматизм, він іде до дна душі людини і явища і схоплює їх найяскравіші і суттєвіші риси...” [4, 468]. А його оповідання “Політика” – коротка психологічна студія, “написана дисциплінованим стилем, повним внутрішньої захованої енергії, мов скручена потужна пружина, яку автор раптом спускає вибухом у кінці твору. Це вже не імпресіонізм, навіть не Косинчин драматичний імпресіонізм, а новий стиль, на розвиток якого Москва не дала вже Косинці ані хвилини часу” [4, 468].

Як спостеріг дослідник, при всій відмінності у Косинки є справді чимало спільних із “Синіми етюдами” Хвильового рис: орнаменталізм, контрастне поєднання тонкого ліризму із “брутальною метафорою”, “сміливий анатомічний розтин крізь нутрощі психіки людини революції та інші згадувані вже нами риси “романтично-барокової” людини 20-х років <...>. На відміну від Хвильового Косинка організовує свій стиль не за музичним принципом; Косинка насамперед ма-

ляр – і його слово барвисте та запашне, як та різнобарвна плахта описуваного ним українського степу, що тріпотить під свіжим вольним вітром” [4, 469].

Попри великий науковий інтерес до художньої прози Григорія Косинки, мова його новел мало досліджена. Дослідники робили спроби з’ясувати специфіку образності у новелі “В житах” [2], функціонування вставлених конструкцій у художньому мовленні письменника [1]. Але комплексного лінгвістичного дослідження ідіостилу письменника ще не було.

Мета пропонованої статті – схарактеризувати художній синтаксис Григорія Косинки, зокрема експресивні конструкції, визначити їх стилістичну роль у мові новел письменника. Джерелом фактичного матеріалу слугували тексти малої прози, розміщені у виданні: Косинка Г. Вибрані твори / Григорій Косинка; упоряд. текстів та передмова І.М. Андрусюка. – Харків : Ранок, 2009. – 336 с. – (Українські класики) [3].

Синтаксична організація художньої прози письменника, за нашим спостереженням, виявляє дві протилежні тенденції: синтаксичного ускладнення (вживання великих синтаксичних структур, текстових масивів) і синтаксичного спрощення (розвантаження простого речення, вияв його глибини в інших видах компресії).

Найвиразнішими експресивними конструкціями художньої прози Григорія Косинки, спрямованими на актуалізацію, смислове виділення тих або тих слів і частин висловлення, є незакінчені речення, парцельовані, сегментовані та приєднувальні конструкції, неповні речення.

Вживання **незакінчених та перерваних речень** як ознака динамічного, “пульсуючого” мовлення письменника реалізується в стилістичній фігурі – умовчанні (апосіопезі), яка полягає в емоційній обірваності речення, графічно позначеній трьома крапками.

У художньому тексті незакінчені та обірвані речення як елемент стилізації розмовного мовлення традиційно вживаються в прямій мові персонажів, виконуючи різноманітні функції: свідчать про розгубленість дійової особи, яка хоче приховати справжні причини своєї поведінки; передають схвильованість персонажа. Наприклад: – *В ногах лазила, цілувала руки, щоботи... Батьки рідні, не палить... осінь іде ... ви ж – люди, так – ні-і...* [3, 43]; – *На Гордієнкових горбах... сини в бою за волю лягли!* [3, 43].

У малій прозі Григорія Косинки такі речення є стилістично обумовленими також в авторській мові. Вони позначають нерівність, перерваність ритмічного рельєфу, плину мовлення. Наприклад: *І пісня золотого степу бриніла, як дитячий спомин: ой у жита – золоті копита, а...* [3, 53]; *Оленка знала чари краці, ніж хіромантка майбутнє: її біла, на студентську ногу, кімната, а особливо вікно, в куц троянди закохане, знали такі таємниці, яких...* [3, 67]. Особливу експресивність мають такі структури, перерваність яких обумовлена великою паузою всередині речення, коли далі висловлюється щось несподіване:

Оленка...

Степом корговки замість корів замайоріли, чорні коні на зленому житі копита сталили, борозни орали і поорали мій завітчаний сон... і залізні слова Любові у байкал-озеро, мов сльози, покапали... [3, 70].

За нашим спостереженням, у новелах “На золотих богів”, “Вечірні тіні”, “Десять”, “Місячний сміх”, “Заквітчаний сон” незакінчені речення вживаються частіше, ніж в інших прозових творах письменника. Він сам “створює” структуру обірваного речення, у потрібних випадках супроводжує її спеціальним контекстом, чим домагається функціонально-змістової виразності. Письменник часто свідомо не закінчує думку, щоб це міг зробити читач. Наприклад: *І побігли бойовики до шляху. А за ними Сенька-кулеметник вискочив на шпиль, стрічку нову в кулемет заклав, а тоді...* [3, 42]; *Креше полум’я і іскриться, і в диму, як чорні примари, мріють над селом тополі, попелом припалі, жовта язиката змія блискавкою прорізала дим і...* [3, 42].

Парцельовані конструкції (базова частина і парцелят) творять чіткий ритм, схвильовано-прискорену тональність авторської мови, яка передає напружений психологічний момент. В експресивному синтаксисі Григорія Косинки вони є ефективним засобом реагування людини на різні події, відтворення особливо яскравих вражень, інтенсивних почуттів, настроїв: *І летить... Чуб, як грива на вороному коні, розчісується на льоту вітром, в очах гартується залізо з кров’ю і – смага з піни на губах припала пилом, чорніє... Летить сонячною курявою Сенька-кулеметник і строчить умілою рукою по ворожих лавах...* [3, 249]; *Трохименко був блідий, схвильований і всю силу волі скупив на одному: влучити. За всяку ціну влучити невідомого ворога* [3, 249]. Стилістичний акцент зосереджується саме на парцеляті, який набуває комунікативної самостійності і цим привертає до себе увагу читача, ніби “випадаючи” з рівного ритму. Стилістичні співзначення мають також акцентно виділені парцельовані присудки-повтори (*летить<...> Летить*).

Менше вживаними за парцельовані конструкції в художньому мовленні письменника є побудови, організовані за принципом актуалізації – винесення важливого у висловленні на його початок, – **сегментовані конструкції**. Їх схожість із перацельованими полягає в експресивному підкресленні вичленовуваних частин висловлення, у спрощенні синтаксичної організації вислов-

лення і водночас – у підвищенні його синтаксичної гнучкості і рухливості. Порівняймо: “*Канцелярське болото*”. *О, це знаменита річ! Стіни підведені сірою фарбою що од часу зробилась чорно-зелена, папки з паперами, щоти; біло-синя, трохи поколупана стеля нагадує про білі квітки...* [3, 29] (сегментована конструкція) і *Біло-сіра брама собору одбиває невеличкі зігнуті тіні людей. Старці* [3, 27]; *Перед нами обрії краси і руху... Творчість* [3, 30] (парцельовані конструкції).

Вживання приєднувальних конструкцій у мові творів письменника виявляє їх експресивно-стилістичні можливості. Сутність цих конструкцій полягає у тому, що в межах однорідного синтаксичного ряду слова, словосполучення, які віддалені або протилежні за змістом, розміщені в одному ланцюжку. Кількість їх різна, вона визначена стилістичними, естетичними умовами контексту. За допомогою приєднувальних конструкцій Григорій Косинка не лише безпосередньо висловлює свої почуття та думки, а й створює художні та психологічні портрети людей, зображує картини природи, побуту: *І знову заіскрились тротуари, сонливо змучені обличчя городян і – сонце, сонце* [3, 28]; *Тоді така смага пекла нас, почорніли, мило на конях, а отаман без сорочки кінноті дякував ... і кинув своє слово до Ході насмішкувато, з ненавистю <...>* [3, 28].

У мові новел Григорія Косинки спостерігаємо функціонування стилістично позначених **неповних речень**, які творять лаконізм художньої мови. Неповні речення автор використовує для опису при швидкій зміні подій, при великій напруженості розповіді, коли потрібно пристосувати членування змісту до членування речення. Традиційним є вживання неповних речень у діалогах. Наприклад:

– *Ви, мабуть, і не знаєте, що я заміж вийшла?*

– *Давно? <...> Не знав... А ви, Марійко, трошки змарніли... Мабуть, чоловік... Та й справді – давно ж це черничка молодицею?..*

– *Уже три місяці... Степан Чугуєнків, знаєш?..*

– *Знаю... знаю...* [3, 57].

Стилістично обумовленим, на нашу думку, є функціонування неповних речень різних типів у мові автора – контекстуально неповних та еліптичних: *Степова дичка – запалена, засмажена, а очі – два жучки. Воду [Уляна] носила* [3, 146]; *Біжать [двоногі хижачки], животи трясуться, підборідок корчиться в блаженно-радісну посмішку... Квітами, гіллячками засипають* [3, 48]; *На Рудиковій вулиці – тиша, мертва тиша <...>* [3, 237].

Спеціальний пропуск присудка у складі речення компенсується більшим семантико-стилістичним навантаженням інших елементів (присудка) цього речення і загальним увиразненням синтаксичної побудови. Дієслівні присудки стають семантико-стилістичними центрами контексту: *Скупе світло упало на горбату віялку, накриту брезентом, на блискучі триби січкарні, а коли підняв ліхтаря вище – [упало] на трієра...* [3, 237].

Особливим структурним різновидом неповних речень є еліптичні речення, які надають висловленню динамічності, експресивної виразності, створюють інтонації живого, схвилюваного, невимушеного усного мовлення. У художніх текстах вони передають стан персонажа (в діалогах і монологіях), ставлення автора до зображуваного (в авторських відступах).

Залежно від ситуацій еліптичної структури витворюють ефекти:

1) динамічності та лаконічності вираження думки: *Кость – залізний чоловік* [3, 73]; *А ми вже незабаром і дома, – урвала Мелашині думки молодиця* [3, 231]; *Головне – тепле місце в господі нового пана: він – вічний міщанин* [3, 231];

2) блискавичної дії: *І зразу, читачу, над кленом синьо-зеленими рейками зацвіла блискавка, рвонула хмари сизу, а вітер торкнув стременами – момент – вихром на гриві вітру – дощ* [3, 68]; *Степом курява, степом гук і крик* [3, 239].

Еліптичні речення також оновлюють образний зміст, мобілізують усі смислові потенції слова, підсилюють його синтезуючі можливості. Пропущені слова компенсуються додатковим смисловим навантаженням, що припадає на інші слова. Наприклад: *Сорочку перервала і – на ґратах... Слухаю... Неприємність, чорт!* [3, 70]; *Ящики з набоями – додолю!* [3, 171]. Таким чином, досягається образна конкретність художнього мовлення.

Хоча й не спостерігаємо у творах Григорія Косинки активного вживання еліптичних речень, однак воно стилістично обумовлене. А поєднання розгорнутих складних синтаксичних конструкцій та неповних речень, на наш погляд, є свідченням високої синтаксичної майстерності автора, яка відобразилась на художній якості його мови.

Мова новел Григорія Косинки розкриває такі особливості індивідуального синтаксису письменника, як уживання скорочених, згорнутих синтаксичних побудов: парцельованих конструкцій, обірваних та перерваних речень, неповних речень. Спрямовані на актуалізацію, смислове виділення важливих за змістом компонентів, вони надають мовленню динамічності, експресивності, емоційної виразності.

Дослідження схарактеризованих експресивних конструкцій може бути продовжене в аналізі синтаксичної композиції творів Григорія Косинки для з'ясування індивідуальних особливостей синтаксису письменника як частини його естетичної системи.

Список використаних джерел

1. Галайбіда О. В. Вставлені конструкції в українському художньому тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Галайбіда. – К., 2009. – 20 с.
2. Кавун Л. Специфіка образності в новелі Г. Косинки “В житах” / Лариса Кавун // Українська мова і література. – 1998. – № 17(18). – С. 11.
3. Косинка Г. Вибрані твори / Григорій Косинка; упоряд. текстів та передмова І. М. Андрусяка. – Харків : Ранок, 2009. – 336 с. – (Українські класики).
4. Лавріненко Ю. Григорій Косинка (літературна сильвета) / Лавріненко Ю. // Розстріляне відродження : антологія 1917–1933 : поезія – проза – драма – есей / упорядкув., передм., післям. Ю. Лавріненка; післямова Є. Сверстюка. – К. : Смолоскип, 2007. – С. 465–471.
5. Хоменко О. А. Григорій Косинка як вербальний практикум : ідеологія модернізації та автентика надчасся / Хоменко Олександр // Українознавство. – 2004. – № 3–4. – С. 241–247.
6. Белімова Т. Григорій Косинка. “Мент” життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://probarpera.org/publication/13/7759/biohrafija-hryhoriya-kosynky.html>

Summary. The article describes the units of expressive syntax of Grigory Kosynca: unfinished sentences, parceling, incomplete sentences. Found, that the structures are directed on actualization, semantic selection of important components of sentence. It makes the text expressive, dynamic, and more emotional.

Keywords: artistic speech, expressive syntax, parceling, unfinished sentences, incomplete sentences.

УДК 811.161.2'28

В.В. Лєснова

ЕКСПРЕСИВНИЙ СЛОВНИК ДІАЛЕКТНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті наголошено на актуалізації антропоцентричного підходу як одного із провідних у сучасній лінгвістиці та на розвитку у зв'язку з цим лінгвістичної аксіології. Подано фрагмент експресивного словника діалектної мовної особистості – представника українських східнословобожанських говірок. Визначено групи слів, які ввійшли до реєстру словника, та описано їхні семантичні особливості.

Ключові слова: експресивність, оцінка, діалектна мовна особистість, семантика, компонент значення.

Одним із домінантних підходів у лінгвістиці кінця ХХ – початку ХХІ століття став антропоцентричний. „Розвиток сучасного мовознавства рухається від моделювання мови як самодостатньої системи до інтерпретації її підсистем у широких антропологічних парадигмах, які актуалізували комплекси нових підходів до осмислення мови не як системи „в самій собі й для себе”, а як національно-культурного феномену, що відтворює душу, менталітет народу, зберігає його глибокі національні традиції, надбані віками” [1, 1].

Актуалізація ідей антропологічної лінгвістики, у центрі уваги якої перебуває людина в найрізноманітніших її проявах: почуттях, емоціях, намірах, уподобаннях, рисах характеру, здібностях і діях, стосунках з іншими людьми, трудовій та інтелектуальній діяльності, соціальних відносинах, – дала потужний поштовх розвитку лінгвістичної аксіології. Увагу дослідників-філологів сфокусовано на мовних засобах вираження того, як уявляє людина себе й навколишній світ. „Антропоцентризм є системоутворючою ознакою оцінної лексики, що визначає семантичну й функціональну специфіку цієї лексики” [8, 14].

Сутність категорії оцінки, засоби її вираження, а також суміжні з нею явища емотивності, експресивності, образності є предметом вивчення Н. Д. Арутюнової, О. Л. Бессонової, В. М. Богуславського, Н. І. Бойко, Т. І. Вендіної, О. М. Вольф, Т. А. Космеди, Н. Б. Лаврентьевої, Н. О. Лук'янової, Т. В. Маркелової, О. О. Нефьодової, В. М. Телії, В. А. Чабаненка та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних мовознавців.

Разом з тим недостатню увагу в сучасній лінгвістиці, зокрема в українській, звернуто на оцінку в діалектному мовленні, хоча й відомо, що діалектне мовлення за ступенем експресивної насиченості й емоційності в багатьох випадках перевищує мовлення літературне, оскільки, побу-

туючи в усній формі й не підлягаючи кодифікації, дає значно більший простір для прояву емоцій носіям діалекту. У діалектній системі зосереджено максимальний набір засобів експресивно-оцінного вираження, властивий кожній особистості.

Отже, актуальність нашої роботи зумовлено тим, що оцінні слова, які посідають вагоме місце в мовленнєвій діяльності носіїв діалектної української мови й мають значну функціональну активність, ще не були предметом спеціального вивчення.

Категорія оцінки нерозривно пов'язана з категоріями емоційності та експресивності, на чому неодноразово наголошували дослідники [4, 51; 12, 6; 18]. Н. І. Бойко зокрема зазначає: „Оскільки категорія оцінності пов'язана з відображенням у мові окремих фрагментів концептуальної картини світу через призму власного „я”, цей компонент дуже часто супроводжується емоціями, почуттями” [2, 156]. Про взаємозв'язок цих категорій говорить також А. К. Мойсієнко: „Сучасне розуміння експресивності як семантичної категорії пов'язане з інтерпретацією її природи на основі взаємодії трьох категорій – емоційної оцінки, образності, інтенсивності, що складають разом чи в різних поєднаннях експресивне значення лексичної одиниці” [11, 51].

Експресивність як семантична категорія була предметом аналізу багатьох російських учених, які досліджували її специфіку [15] та зв'язок з іншими семантичними категоріями [9]; розробляли класифікації експресивної лексики [10]; вивчали структуру експресивного слова й визначали принципи його лексикографічного опису [17]; розглядали експресивні мовні засоби на матеріалі різних мов [12] та діалектів [3; 8; 13].

У вітчизняному мовознавстві основи мовної експресії на базі різнорівневого фактичного матеріалу детально проаналізував В. А. Чабаненко, розглянувши експресивні засоби української мови у зв'язку з тими основами, на яких вони постають у мовленнєвій практиці людини [20; 21]. Семантичні та функціональні особливості експресивної лексики літературної мови з'ясувала Н. І. Бойко, яка виділила типи лексичної експресивності та класи експресивних лексичних одиниць, проаналізувала засоби вираження експресивності, дослідила механізми формування експресивної семантики лексичних одиниць [2].

Метою нашого дослідження є репрезентація експресивних лексичних засобів, властивих сучасній діалектній мовній особистості.

Для реалізації цієї мети пропонуємо фрагмент експресивного словника, укладений на основі текстів спонтанного усного мовлення, записаних у 2007 – 2008 рр. від типового представника українських східнословобжанських говірок, корінної мешканки с. Новониканорівка Сватівського р-ну Луганської обл. Українцевої Ніни Григорівни, 1932 р. н.

До реєстру словника, спираючись на досвід російської дослідниці О. О. Нефьодової [13], вносимо:

1. Слова, у семантиці яких наявний компонент інтенсивності.

Як свідчить фактичний матеріал, інтенсивність може бути виражено кореневою морфемою (*голосіти* ‘сильно плакати’, *у́йма* ‘дуже велика кількість чогось’) або за допомогою словотворчих формантів (*холоди́ще* ‘сильний холод’).

До цієї групи експресивних слів відносимо й дієслово *підуча́ть* ‘трохи навчати’, у якому префікс *під-* є засобом вираження параметричної оцінки.

Цікавим у плані вираження інтенсивності в діалектному мовленні є прикметник *страшні́й*, що набуває в контекстах значень ‘значний за ступенем вияву’, ‘великий за розмірами, кількістю’, ‘який перевищує звичайну міру, норму чого-небудь’. У мовленні аналізованого діалектоносія зафіксовано такі приклади функціонування цього прикметника *А воно сн'ігу! / страшн'і сугроби!*; *А на ногах тод'і були страшн'і рани*.

2. Слова з образним семантичним компонентом.

Створенню експресії в таких випадках сприяє метафоризація як „важливий шлях виникнення семантичних діалектизмів” [3, 90]. Як зазначає Н. О. Лук'янова, експресивність властива словам різних частин мови, але „особливо багаті й цікаві в цьому аспекті дієслова” [9, 5]. На можливості дієслів зазнавати „експресивного перетворення семантики” наголошує також Й. А. Оссовецький, зауважуючи при цьому, що для усного діалектного мовлення характерна підвищена порівняно з писемною формою мови експресія [14, 38].

Дослідивши діалектні експресивно-оцінні дієслова, Н. Б. Лаврентьева доходить висновку, що в їхній семантичній структурі „нерозривно об'єднані предметно-понятійний зміст та емоційний компонент, а головна функція їх у мовленні – вираження емоційної оцінки дії, стану, що становить предметно-понятійний зміст цього дієслова; при цьому сама номінація ніби відходить на другий план” [7, 60]: *залетіти* ‘завагітніти’, *круті́тися* ‘щось робити, чимось займатися’, *обчу́хуватся* ‘починати жити краще, ніж раніше’, *кле́ятися* ‘складатися (про стосунки між людьми)’.

3. Слова з емотивним компонентом значення.

У таких словах конотативний компонент містить виражені семи емоційності й оцінності [5, 33]: *бушувати, бушуватися* ‘поводитися нестримано, бешкетувати’ – емоція несхвалення й негативна оцінка, *старшенький* ‘старший’ – позитивні емоції й оцінка, що виразно проявляється в контексті (розповідь про поведінку онука, яку інформаторка схвалює): *йак уже п’їдросли д’їти / старше^нки^ткаже / так мамка / нам уже з папої не^н жит’ / поїхал’ї до бабушки*.

4. Слова зі стилістичним компонентом, який характеризує ставлення мовця до співбесідника й ситуації спілкування.

Сюди відносимо слова зі зменшувально-пестливими суфіксами, які є функціонально активними в мовленні аналізованого діалектоносія: *булочка* ‘булка’, *волоссячко* ‘волосся’, *земелька* ‘земля’, *кирпичінка* ‘цеглина’, *огурчик* ‘огірок’, *платтішко* ‘плаття’, *сніпик* ‘сніп’ та ін. О. А. Земська, аналізуючи особливості функціонування експресивних засобів словотворення в розмовному мовленні, говорить про типові випадки „ксеноденотатного переадресування”, коли слова зі зменшувально-пестливими суфіксами вживають з метою виразити ласкаве ставлення не до предмета номінації, а до співбесідника (наприклад, у розмові з дітьми), а також у ситуаціях покупки, за столом, у телефонних розмовах (тут зменшувальність трансформовано в етикетну ввічливість щодо співбесідника) [6, 113]. За словами О. О. Нефьодової, такі слова, проявляючи „безадресну доброзичливість до навколишнього світу, підвищують загальний емоційний тонус висловлення” [13, 12].

5. Індивідуальні утворення, які є результатом словотворчості мовної особистості.

У таких утвореннях семантичні показники експресивності можуть бути відсутні, тоді вони є експресивними тільки завдяки незвичності їх звучання: *влахтувати* ‘владнати щось’.

В інших випадках індивідуальні утворення мають виразну образну й емотивну семантику, що й зумовлює їхню експресивність: *захвостолупити* ‘відігнати, погнати (про гусей)’. У семантиці дієслова *лупити* наявний виразний компонент інтенсивності: ‘сильно бити кого-небудь’; ‘уживається замість ряду дієслів на означення дії в сильному, енергійному вияві’ [16, 4, 557]. В основі експресивного індивідуального слова *захвостолупити* словотвірна метафора унікального характеру: складання двох основ із додаванням продуктивного для творення дієслів доконаного виду префікса *за-*. В. А. Чабаненко, розглядаючи експресивні оказіональні слова-неологізми, зазначає, що вони з’являються внаслідок прагнення автора до „нової мовленнєвої виразності”, при цьому мовець спирається „на аналогію, яка займає важливе місце в номінативній діяльності людини” [19, 14]. У наведеному прикладі припускаємо аналогію до розмовних дієслів із префіксом *за-*, у семантиці яких наявний компонент інтенсивності: *зadzигоріти* ‘швидко заговорити’; *задріботіти* ‘піти, побігти дрібними кроками’, ‘почати часто й ритмічно стукати по чомусь’, ‘заговорити дуже швидко’; *закубрити* ‘щільно закрити, припиняючи доступ прохід куди-небудь’, *закуйовдити* ‘сильно сплутати’ та ін.

6. Стіїкі сполуки з ідіоматичною семантикою, для якої характерна наявність сем конотативного характеру: *попасти в просак* ‘завагітніти, не бажаючи того’; *голі й босі* ‘дуже бідні, ті, що не мають достатньо одягу та взуття’.

***

Булочка ‘булка’. *А мен’ї не^нма рубл’а йїм дат’ / шоб^н на булоч’ку*.

Бумажичка ‘невеликий аркуш паперу’. *І там цих бумажич’ок ле^нжит’ уїма!*

Бурочки ‘бурки, теплі чоботи’. *Шинел’у дали і буроч’ки дали нам*.

Бутилочка ‘пляшка’. *І там ле^нжат’ бутилоч’ки / туд’а вс’ї записки кидали*.

Бушувати, бушуватися ‘поводитися нестримано, бешкетувати’. *Ну йа тод’ї забрала Гос’у додому / привела у’комнату / а вона і там бушувала; А ми бушуйемос’а / бігаємо*.

Викохати ‘виростити (про дитину)’. *У мене роди’їс’а с’емим’ес’ач’ний / викохала / вин’ан’ч’їла*.

Влахтувати ‘владнати щось’. *Уже дош’ло / шо вони дома не^нноч’уйут’ / йа поїду врод’ї влах’туй’у трошки*.

Водичка ‘вода’. *Вони водич’ки хоч’ут’ а йа де^нржу їїх*.

Волоссячко ‘волосся’. *Мама вз’ала ме^нне об’стригла // а йа плач’у / шо йа буду бе^нз волос’ач’ка робит’*.

Врачіха ‘лікарка’. *Врач’їха мене об’сл’едовала і сказала д’їагноз’*.

Голі й босі ‘дуже бідні, ті, що не мають достатньо одягу та взуття’. *І вони при’їїхали до мене гол’ї і бос’ї; А вона при’їїхала гола і боса*.

Голосити ‘сильно плакати’. *Нас осталос’ ч’етверо / мат’ сама / голосила їсе в’рем’а*.

Гостинчик ‘гостинець, подарунок’. *Кажу / не^нпобрезгуйте / воз’м’їт’ од мене гостин’ч’їк од ч’їстого серц’а*.

Залетіти ‘завагітніти, не бажаючи того’. *Д’евоч’ка попала у просак / ну вобш’ч’ем зал’ет’їла*.

Захвостолупити ‘відігнати, погнати (про гусей)’. *А йа вз’ала їїх йак захвостолупи’їла / і аж п’їд саму Дубин’їїку і сид’їла там ч’їлії ден’*.

Здóрово ‘дуже’. *Тод’і д’ен’ги здорово ц’їнилис’ і т’і полтори тис’ач’і.*

Земелька ‘земля’. *Ото с’їєм с’ем’ена / а потом нач’їнайє сходить’ / ми його зе^мел’кої при^гортаєм.*

Кара́каться ‘жити, виживати’. *І все на моїй п’енс’їйі каракалис’а / т’рудно було.*

Кирпичі́нка ‘цеглина’. *Сере^д двору йїсти варили / кирпич’інки положут’ / зверху ч’агунок і вар’ат’.*

Кля́яться ‘складатися (про стосунки між людьми)’. *Ну отак у них все не^кл’ейалос’ і вони розойшлис’.*

Копійка ‘гроші’. *А воно стало ст’ройац’а // получ’е йа’ку коп’їйку і даваї.*

Кро́ватка ‘ліжко’. *Такиї сад’їк буї! / крас’івїй / і стол’їки були / і кроватки.*

Круті́тися ‘щось робити, чимось займатися’. *Живут’ не^погано / к’рут’ац’а / раб’отайут’.*

Ку́сочок ‘шматочок’. *І хл’їба мало було / по кусоч’ку дадут’.*

Лі́зти ‘попадати, проникати куди-небудь’. *Ну топила там одна бабушка / затопе / а дим в гла’за л’їзе / в рот л’їзе.*

Найті́ся ‘народитися’. *А потом доу’а найшлас’а в ше^{ст}’їд’ес’атом году.*

Насу́нути ‘приїхати у великій кількості’. *І пушки т’анут’ і разні бойепри^наси с’уда / йак насунуло! / страшне!*

Нена́висний ‘той, який виявляє ненависть’. *А йак кол’хоз^с рос’пайс’а / і л’уди стали не^нави^сні / зл’ї.*

Обчу́хуваться ‘починати жити краще, ніж раніше’. *Тод’і так стала обч’ухувац’а / заробл’ала і уже соб’ї справила пал’т’їшко.*

Огу́рчик ‘огірок’. *Там і огурч’їки солили і пом’їдори; А потом ї айгус’т’ї са’жайєм заново і на ос’їн’ огурч’їки харош’ї рве^мо і здаємо у постайку.*

Пальті́шко ‘пальто’. *Уже соб’ї справила пал’т’їшко.*

Підуча́ть ‘трохи навчати’. *Тут буї мас’т’ер дуже харошїй / нач’ал’н’їк цеха буї / в’їн мене стаї п’їду’ат’.*

Платі́шко ‘плаття’. *На мене на’д’їли плат’їшко оте.*

Подо́хнути ‘перестати існувати’. *Заливає оцим ш’ч’олоком і воно стоїт’ ц’їл’ї сутки / шоб от’ї воши подохли.*

Попасті в просак ‘завагітніти, не бажаючи того’. *Д’евоч’ка попала у просак / ну вошч’ем зал’ет’ела.*

Поперті ‘піти, поїхати’. *Масла сколотила / поставила банку молока і поп’орла у бол’ниці’у.*

Причанда́ли ‘звичаї, традиції’. *Туфл’ї у Зойї не^крала / там не^ма та’ких при’чандал’її / йак у нас.*

Розва́лений ‘старий, занедбаний’. *Нам при’слали пар’оход Д’ержав’їн / старїй / розвале^нїй.*

Сахаро́к ‘цукор’. *На п’ат’орку п’їде^ш і сахар’ку купиш / і того / і с’ого.*

Скита́тися ‘ходити, не маючи притулку’. *Уже п’їяній при’їшої розог’наї у’с’їх і вс’о а вони скитайуц’а по л’уд’ам.*

Сно́пик ‘сніп’. *Колосок зр’їзайє і йак сноп’їк д’елайє.*

Старше́нький ‘старший’. *А потом йак уже п’їросли д’їти / старше^нкїї каже / так мам’ка / нам уже з’папої не^к жит’.*

Столі́к ‘стіл’. *Такиї сад’їк буї! / крас’івїй / і стол’їки були / і кроватки.*

Стра́шний ‘дуже великий’. *А воно сн’їгу! / страш’н’ї суг’роби!; ‘невїліковнїй’ А на ногах тод’ї були страш’н’ї рани.*

Твори́ти ‘коїти погані вчинки, погано поводитися’. *І йак стала во’на п’їяна! / ої! / шо ж во’на там творила!*

Туфе́льки ‘туфлі’. *Зойа од’їта була у плат’е’б’їле / фа’та була дл’їн’а / туф’ел’ки б’їл’ї.*

У́йма ‘дуже велика кількість чогось’. *І там цих бу’мажи’ч’ок ле’жит’ уїма!*

Холоди́ще ‘сильний холод’. *Ш’кола була у нас стара холодна / топит’ н’їч’їм було / п’рїде^м / а там холодиш’ч’е та’ке.*

Чіпу́ха ‘щось нескладне’. *Ну шо йа п’рїду / помийу круж’їки і додому / не^кваж’ко було / то ч’їпу’ха все.*

Шми́г ‘швидко піти звідкись’. *Йа п’рїду подам і шмиг от’уда.*

Перспективу дослідження вбачаємо в розширенні реєстру словника та у виробленні принципів оформлення словникових статей, зокрема наведення позначок для передачі сем інтенсивності, образності, емотивності.

Список використаних джерел

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика : проблеми семантики і функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. І. Бойко. – К., 2006. – 36 с.

2. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія / Н. І. Бойко. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. – 552 с.
3. Ваулина С. С. Семантические диалектизмы как средство создания оценочной экспрессии (на материале псковских говоров) / С. С. Ваулина // Диалектное и просторечное слово в диахронии и синхронии : межвуз. сб. науч. тр. – Вологда : Вологод. Гос. пед. ин-т, 1987. – С. 85 – 93.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. – 2-е вид., випр. і доп. / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
5. Загоровская О. В. Экспрессивные и эмоционально-оценочные компоненты значения слова (к изучению оснований семантических процессов) / О. В. Загоровская, З. Е. Фомина // Семантические процессы в системе языка : межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. З. Д. Попова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – С. 31 – 40.
6. Земская Е. А. Русская разговорная речь : общ. вопр. Словообразование. Синтаксис / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев. – М. : Наука, 1981. – 276 с.
7. Лаврентьева Н. Б. Источники и степень распространения диалектной экспрессивно-оценочной лексики / Н. Б. Лаврентьева // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования : сб. науч. тр. – Вып. 5 / отв. ред. К. А. Тимофеев. – Новосибирск : НГУ, 1976. – С. 60 – 82.
8. Лаврентьева Н. Б. Экспрессивно-выразительная глагольная лексика (на материале говоров Новосибирской области) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Н. Б. Лаврентьева. – Томск, 1980. – 18 с.
9. Лукьянова Н. А. О соотношении понятий „экспрессивность”, „эмоциональность”, „оценочность” / Н. А. Лукьянова // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования : сб. науч. тр. – Вып. 5 / отв. ред. К. А. Тимофеев. – Новосибирск : НГУ, 1976. – С. 3 – 21.
10. Матвеева Т. В. Лексическая экспрессивность в языке : учеб пособие по спецкурсу / Т. В. Матвеева. – Свердловск : Изд-во Урал. гос. ун-та, 1986. – 92 с.
11. Мойсієнко А. К. Динамічний аспект номінації : монографія / Анатолій Мойсієнко. – К. : Вид.-полігр. центр „Київський університет”, 2004. – 100 с.
12. Моргоева Л. Б. Функциональная парадигма экспрессивности в языке (на материале осетинского и русского языков) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языка” / Л. Б. Моргоева. – Нальчик, 2002. – 25 с.
13. Нефедова Е. А. Экспрессивный словарь диалектной личности / Е. А. Нефедова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2001. – 144 с.
14. Осовецкий И. А. Лексика современных русских народных говоров / И. А. Осовецкий. – М. : Наука, 1982. – 200 с.
15. Панасюк А. Т. Экспрессивная лексика современного русского языка : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.660 „Русский язык” / А. Т. Панасюк. – М., 1973. – 24 с.
16. Словник української мови : в 11 т. – Т. 4 / ред. тому А. А. Бурячок, П. П. Доценко. – К. : Наук. думка, 1973. – 840 с.
17. Трипольская Т. А. Семантическая структура экспрессивного слова и ее лексикографическое описание : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Т. А. Трипольская. – Томск, 1985. – 18 с.
18. Цоллер В. Н. Экспрессивная лексика: семантика и прагматика / В. Н. Цоллер // Филол. науки. – 1996. – № 6. – С. 62 – 71.
19. Чабаненко В. А. Норми словотворення і мовна експресія / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 1980. – № 2. – С. 13 – 20.
20. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 167 с.
21. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 352 с.

Summary. In her article, the author stresses the actualization of the anthropocentric approach as one of the leading approaches in modern linguistics and in connection with it the development of the linguistic axiology. A fragment of the expressive dictionary of the dialectal linguistic personality as a representative of the Ukrainian East Sloboda patois has been given. The groups of words that entered the register of the dictionary have been defined and their semantic peculiarities have been described.

Key words: expressiveness, evaluation, dialectal linguistic personality, semantics, component of meaning.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ С.ДАВІДОВІЧА

У статті йдеться про своєрідне поетичне бачення історії та сьогодення Білорусі С. Давідовічем. Висвітлюється роль фразеологізмів як художньо-зображальних засобів та прийомів їх вводу у текст.

Ключові слова: фразеологізм, поезія, субституція, поширення компонентного складу, контамінація, фразеологічний натяк.

Поетичні твори С.Ф. Давідовіча вражають чистим громадянським пафосом, філософськими роздумами про життя і долю Білорусі й білорусів, глибиною розуміння життя і психології людини. У його ліриці – безмірна любов до малої батьківщини, де криниці – найчистіші, небеса – найблакитніші, сіно – найдухмяніше. Та найціннішим багатством, за оцінкою автора, на його Лагойщині є люди, адже:

Мой зямляк – славути, знакаміты
Тым, што с роднай мовай век жывае,
Тым, што шчыры, сціплы, працавіты,
Тым, што злості ў сэрцы не трымае... [1, 22]

Життєва мудрість, розміреність ритму, влучна невимушена метафора – усе це породжує відчуття причетності до того високого поетичного світу, яким висвічує кожен твір талановитого поета. Та чи не найсуттєвішим виражально-зображальним засобом, активним образотворчим чинником поетичного доробку Сяргея Давідовіча є іскрометні згустки народної мудрості – фразеологізми, як-от у вірші «Вядуць у Рым не ўсе дарогі»:

Не, не нясуць удалеч ногі,
У Рым, дзе глушта дні гудуць.
Мяне *сцяжынкi ўсе, дарогі*
Сюды – *ў Карпілаўку вядуць* [1, 73]

Відома фразеологічна одиниця *всі дороги ведуть до Риму* під пером автора виростає у глибоку національну формулу, що є виразником безмежної любові до рідного краю.

Актуальність статті пояснюється необхідністю якомога ширшого і глибшого дослідження функціонального аспекту такого мовного феномену, яким є фразеологічна одиниця (ФО). Особливо яскравим матеріалом у цьому сенсі є поетичне мовлення С. Давідовіча.

Питанням функціонування ФО у художньому мовленні присвячені роботи як українських, так і російських та білоруських учених-фразеологів. Серед найвідоміших назвемо праці Л. Авксентьева, М. Алексеєнка, Л. Щербачук, А. Емірової, І. Гнатюк, В. Ужченка, М. Бакіної, І. Дубинського, М. Шанського, А. Аксамітова, І. Лепешева та ін. Однак непересічний характер об'єкта дослідження (ФО) зумовлює можливість і необхідність подальшого вивчення цієї проблеми.

Відсутністю ґрунтовних праць, присвячених аналізу ФО в поетичних текстах талановитого білоруського поета С. Давідовіча, зумовлено вибір теми нашої статті, мета якої – висвітлення прийомів відбору і способів уведення фразеологізмів у тексти його поетичних творів.

Фразеологізм у поетичному тексті, як відомо, “одночасно акумулює і породжує додаткові текстові смисли, віддзеркалюючи специфіку авторського бачення світу” [7, 90]. При цьому фразеологізми можуть належати до високого стилю:

Давайце *збіраць каменне*
І серць дабра насенне!
Давайце! [1, 116],

чи низького:

Ото ўжо бывае –
Свінні *свінню падкіне*.
Яна хоць не жывая,
А трэслася ў машыне [1, 215-216]

в залежності від поетичної картини, яку сприймає й репродукує поет.

С. Давідовіч відверто щирий у своїх поетичних творах, які то наповнені патетикою з лексико-фразеологічними засобами високого стилю, то гнівно викривальним чи сатирично-гумористичним змістом, де найдоречнішим є знижені розмовно-просторічні мовні формули, як-от вигуківий грубо просторічний фразеологізм *едрыт тваю качалку!*

Едрыт тваю качалку! –
Эх расхвашчу цяперка
На дробныя кавалкі
Хлустлівае люстэрка! [1, 147].

С. Давідовіч у своїй поетичній творчості активно послуговується фразеологічним багатством рідної мови, вживаючи ФО як у традиційній, так і в авторській, видозміненій формі. Особливо цінними у сенсі актуалізації й самої одиниці, й тексту є фразеологічні новотвори. Однак, не все, що видається нам новотвором, таким є насправді. Тому-то необхідним є розрізнення лексичної варіантності (узуальні зміни) і лексичної субституції (оказіональні зміни).

Важливим у дослідженні структурно-семантичних трансформацій ФО шляхом субституції, на чому наголошують учені, є розмежування цього типу індивідуально-авторських видозмін і лексичної варіантності компонентного складу ФО. Необхідність цього викликана тим, що досить часто навіть у роботах відомих науковців можна натрапити на випадки змішування цих понять.

Цікаво пояснює природу варіантності ФО В. М. Мокієнко: «Дійсно, оскільки більшість фразеологізмів у час свого виникнення була вільними сполученнями, то вільна змінюваність компонентів була їх природною властивістю. Відповідно, біля витоків стійкого сполучення міг і навіть мав бути не один, а кілька зворотів, взаємозамінюваність компонентів для яких – звичне явище. У цьому сенсі еволюція фразеологізму постає як рух від варіантного різноманіття до компонентної однаковості, «консервованості», від «антинорми» – до норми, а не навпаки. В процесі цього руху і кристалізується фразеологічна модель, формується її внутрішня логіка» [5, 32-33].

Скажімо, у фразеологічному словнику білоруської мови фіксується ФО *вылузвацца (лузацца, лезці, вылазіць) са скуры* як така, що має лексичні варіанти, з яких мовець має можливість вибрати той, що найбільше його задовольняє. Сяргей Давідовіч, наприклад, зробив свій вибір так:

І вось прад намі, як на парадзе,
Наперад *лезуць з ўласной скуры*
Тузы ў навуцы, тузы ва ўладзе,
Тузы ў мастацтве, ў літаратуры [1, 21].

І в іншому творі поет обирає з чотирьох можливих саме компонент *лезці*:

Лез са скуры Манхэтан –
Бляск агнеў, небаскробы.
А наўскраі, за гэтым –
Царства бедных – трушчобы [1, 70].

Учені стверджують, що смислова тотожність фразеологізму не порушується від того, який лексичний варіант використовує автор твору. Однак, у наших прикладах тотожність фразеологічних одиниць порушується, але не через лексичну варіантність. У першому прикладі поет застосовує прийом поширення компонентного складу шляхом уведення прикметника, а в другому метафоризує фразеологізм (тип метафоризації «неживому – живе»). Додамо, що варіювання компонентів і відповідно збереження образної тотожності фразеологізму залежить не лише від лексико-семантичних відношень компонентів на рівні твірного словосполучення, але й від традиції, стереотипів слововживання [2, 74].

Особливістю творчого почерку С. Давідовіча є його прагнення застосовувати комбіновані прийоми трансформацій з метою актуалізувати семантику фразеологічної одиниці. Стилістично активний і потужний у художньому мовленні прийом лексичної субституції поет посилює подвійною актуалізацією, створюючи для цього відповідний контекст. Так, відомий фразеологізм *лыжка дзэгцю <у бочцы мёду>. Мн. Не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Нязначная, але непрямая дробязь, якая псуе што-н. добрае [3, I, 585] С. Давідовіч трансформує у *лыжку перцу у шклянцы вады*, перед цим уживаючи вільне синтаксичне словосполучення *зараза в крыві*:

Нелюбоў – як зараза в крыві,
Як у шклянцы вады – лыжка перцу.
І штодня не хапае любві
І зямлі, і былінцы, і сэрцу [1, 53].

Лексична субституція використовується для конкретизації, тобто прив'язки ФО до ситуації, через що відбувається підсилення значення та збагачення ФО новими семантичними відтінками, що й призводить до актуалізації всієї ФО.

Згадаймо щодо цього цікавий приклад лексичної субституції з творчої лабораторії С. Давідовіча, який в одному мікроконтексті зіштовхує, так би мовити, традиційну й новостворену ФО:

Не пуд, а з'еўшы горы солі,
Я зразумеў — і горка стала:
То ж адгукаецца нядоля,
А шчасце ў рот вады набрала [1, 53].

Заміна компонентів ФО таїть у собі значні можливості виразності, що особливо суттєво виявляються, коли поет створює okazіональні фразеологізми, використовуючи лише структуру (модель) традиційної ФО, до якої інколи додається фрагмент її компонентного складу [4, 58]. М. Шанський називає це створенням за аналогією з загальноновживаними фразеологізмами нових, індивідуально-авторських фразеологізмів [6, 152]. Часто в інноваціях зв'язок з традиційною одиницею зберігається. І завдяки такому зв'язку ми відчуваємо їх привабливість і доречність у по-

етичному творі. С. Давідовіч, використав лише модель вже згадуваної нами загальномовної одиниці *вылузцаца* (*лузцаца, лезці, вылазіць*) *са скуру* без залучення семантики:

Ад такого воль лячэння
Здрыганулася палата,
А прафесар ад здзіўлення
Ажно *выскачыў з халата* [1, 190].

Але не завжды новостворені фразеологізми формальна нагадують відомі мовні формули, при цьому претендуючи на фразеологічний статус:

Сцяпан зірнуў на сябра:
– А ты – як пуп курыны.

Пагрэем зараз *жабры*

Цяпер не без прычыны [1, 220] (*пагрэць жабры* – випити спиртне).

Серед улюблених прийомів трансформацій фразеологічних одиниць, до яких вдається поет, назвемо метафоризацію:

І сёння – ў цемры чадных гушчароў,
Свайму пяру “*не затыкаю рот*”,
Хаця не раз сваіх гаспадароў
«Узносіла» яно – на эшафот [1, 47]

й подвійну актуалізацію (семантичний тип трансформацій ФО):

Прымі – усё, што ёсць,
Прымі – якое ёсць –
І згіне маладосць,
І звяне прыгажосць.
І будзе чуцца: «...маць!»,
І будуць *лёс ламаць*.

Наломяць столькі дроў,

Што – паспявай прымаць... [1, 123].

Та трансформація фразеологізмів не є самоціллю поета. Подеколи його повністю влаштовують загальномовні одиниці. Для їх актуалізації достатньо створити відповідний контекст, як-от:

Папрацаваў, пагараваў,
Здароўе нішчыў, *жылы рваў*,
Круціўся, *як вавёрка ў коле*.

Дзівак! *Насып на хвост ІМ солі...* [1, 68].

Практично всі випадки перетворень фразеологізмів у поетичному доробку С. Давідовіча – це процес цілеспрямованого оновлення їх відповідно до ідейно-художніх завдань, які поет розв’язує в творах. Але й узуальні фразеологічні одиниці, уміло введені поетом у контекст, заграють особливому й свідчать про високу майстерність поета, уміння його відібрати єдино можливий у конкретному випадку мовленнєвий матеріал для створення високохудожнього твору.

Список використаних джерел

1. Давідовіч С. Горкая кропля: Вершы, гумарэскі, паэмы / Сяргей Фёдаравіч Давідовіч. – Мн. : Маст. літ., 1997. – 314 с.
2. Жуков А. В. Очерки по фразеологической семантике / Анатолий Власович Жуков. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2008. – 159 с.
3. Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: В 2-х т. / Іван Якаўлевіч Лепешаў – Мн. : “Беларуская Энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі, 1993. – Т.1-2.
4. Маркітантов Ю.О. Фразеологія в східнослов’янському поетичному мовленні / Юрій Олександрович Маркітантов. – Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 148 с.
5. Мокиенко В.М. Образы русской речи: Историко-этимологические очерки фразеологии / Валерий Михайлович Мокиенко. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 280 с.
6. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – 3-е изд., перераб. и доп. / Николай Максимович Шанский. – М. : Высш. школа, 1985. – 160 с.
7. Tur S. Текстобудуюча роль фразеологізма в сучасному руському поетичному тексті // Nowa frazeologia w nowej Europie. Новая фразеологія в новій Європі. Neue Phraseologie im neuen Europa. Słowo. Tekst. Czas. VI: Tezy referatów międzynarodowej konferencji naukowej, Szczecin, 6-7 września 2001 r. / Pod redakcją Hany Waltera, Walerija Mokijenki i Michaiła Aleksiejenki. – Greifswald, 2001. – С. 89-90

Summary. This article deals with the peculiarity of poetical vision of Byelorussian history and nowadays by S. Davidovich. Here is elucidated the role of phraseological units as artistically-depicted means and ways of inputting them into the text.

Key words: *phraseological unit, poetry, substitution, expansion, contamination, phraseological hint.*

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА ІНФІНІТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті аналізуються семантичні, структурні та функціональні властивості інфінітивних речень у художньому мовленні Лесі Українки. Особлива увага сконцентрована на аналізі модальної семантики реальності-ірреальності, що виражається різними граматичними засобами.

Ключові слова: інфінітивне речення, головний член речення, модальність.

Інфінітивне речення – один із структурних різновидів односкладних речень, що здавна привертає увагу мовознавців і, попри все, неоднозначно ними трактується. У багатьох наукових працях висвітлюється історія виникнення речень цього типу, пропонуються різноманітні класифікації, описуються їх структури. Основним і визначальним у теоретичному осягненні цього синтаксичного феномена є окреслення межі між безособовими та інфінітивними конструкціями. Особливо це стосується конструкцій типу *Ти знаєш, люба, поки що, то й краще б не озиватись, надто до Івана, бо він в непевні справи устряває*. Як зазначає А. Загнітко, погляди науковців на такого типу структури ще не усталилися, «оскільки їх розглядають то як двоскладні (інфінітив маркований категорійною семантикою підмета, а слово категорії стану виконує функцію присудка (І.П. Распопов)), то як безособово-інфінітивні (І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська), то як суто інфінітивні, де слово категорії стану виконує допоміжну функцію (О.В. Падучева)» [2, 4].

Інфінітивні речення перебували у полі зору таких відомих лінгвістів, як О.Х. Востоков, О.О. Потєбня, Є.М. Галкіна-Федорук та ін., які вважали їх частиною безособових; О.М. Пешковський, К.О. Тимофєєв, П.С. Дудик та ін., які виокремлювали такі речення в самостійний структурний тип односкладних речень.

Ми дотримуємося іншої точки зору на проблему, вважаючи, що «інфінітивні речення становлять окремий структурно-семантичний тип у системі українського простого односкладного речення, що підтверджується особливим вираженням в їхній структурі синтаксичних категорій модальності, часу, особи, суб'єкта й агенса» [2, 6].

Мета нашої розвідки – виявити інфінітивні речення в художньому мовленні Лесі Українки й проаналізувати їх з семантичного, структурного та функціонального боку.

Одним із найсуттєвіших питань при аналізі інфінітивних речень є модальна семантика реальності-ірреальності, що виражається різними граматичними засобами.

Традиційно модальність визначають як граматичну категорію, що виражає відношення семантики висловлення до об'єктивної дійсності й оцінку цього відношення з боку мовця. Відповідно, у мовознавстві утвердилась думка, що значення, у яких виражається відношення змісту висловлення до дійсності, становлять об'єктивну модальність речення, а авторська оцінка цього відношення становить суб'єктивну модальність. Такі значення виражаються граматичними категоріями дієслівного способу, модальними частками, інтонацією.

Об'єктивна модальність виражається граматичними категоріями дієслівного способу, модальними частками, інтонацією. Суб'єктивна модальність, як стверджує В.А. Чолкан, є факкультативною ознакою та реалізується у висловлюванні за допомогою спеціальних слів, словосполучень і речень, модальних часток, вигуків, за допомогою інтонації та порядку слів, а також спеціальними конструкціями [4, 153].

Поділ інфінітивних речень за модальним значенням, як відомо, здійснюється за ознакою вираженості або невираженості в них реального зв'язку між змістом і дійсністю. Разом з тим, «модальність незалежного предикативного інфінітива пов'язана також з його діячем,..», тобто виражає відношення між діячем та дією [1, 14]. В інфінітивних реченнях, на відміну від безособових, модальність закладено в незалежний інфінітив, інтонацію та подеколи до цього долучаються частки.

Леся Українка вживала односкладні інфінітивні речення для вираження модального значення необхідності та повинності дії, яка залежить не від об'єктивної реалізації, а від внутрішньої суб'єктивної усвідомленої необхідності. Наприклад: *Так, здобути трон! ви мусите у спадок перейняти і сюю мрію вкуні з командорством!* (Камінний господар); *Сказати правду, випадок сліпий звістив про тебе: учень твій один вступити хтів у хор панегіристів і на зразок умілості своєї твою епіталаму проспівав, оту, що ти зложив на шлюб твій власний* (Оргія).

Заперечна частка *не*, яка стоїть перед інфінітивом недоконаного виду, заперечує доцільність виконання дії, позначеної інфінітивом. Якщо ж у реченні вживається інфінітив доконаного виду

(а деколи й недоконаного), то таке заперечення набуває значення об'єктивної неможливості дії. Наприклад: *Та я ж його просила, щоб прийшов! Вже ж не прогнати!* (Бояриня); *Словами серденька не одурити...; Тобі того не зрозуміти, Анно, - тобі збуваються всі сни, всі мрії...* (Камінний господар); *Ба, що ж, без варварів не обійтися, бо ми вже мусим обновляти кров, знесилену від праці та розкошів* (Оргія).

Якщо ж частка *не* стоїть в інфінітивному реченні не перед головним членом речення, то таке речення набуває лише частково заперечного значення: *Уже ж не з рук ворожих їх приймати!* (Оргія); *Антею, се якась дивна затягість. Таж еллінам не першина приймати хвалу чужинців, і яка ж в тім ганьба?* (Оргія)

Для вираження об'єктивної неминучості авторка використовує інфінітивні речення з давальним агентивним, який наявний або мислиться: *Ось, пане-брате, хай бог тобі поможє! Не минути розливу крові братньої, як тільки супліка сая марна буде* (Бояриня).

Крім об'єктивної неминучості, інфінітивні речення досить успішно об'єктивують семантику бажальності, що, без сумніву, є яскравим проявом суб'єктивної модальності. За наявності заперечної частки *не* інфінітивне речення набуває значення небажаності дії чи процесу або побоювання з приводу того, що дія може відбутися: *Ви боїтесь, коли б вам за Месію кров не пролити так, як він за вас пролив свою?* (Одержима); *Бо се тепер по дядькові жалоба, а то була по тітці, перед нею ж - коли б не помилитись! - брат у третіх чи небіж у четвертих нам помер...*(Камінний господар).

Аналіз інфінітивних речень із семантикою бажальності показує, що у багатьох випадках частка *би* є факультативною: *Все, все покинуть, до тебе полинуть, Мій ти єдиний, мій зламаний квіте! Все, все покинуть, з тобою загинуть, То було б щастя, мій згублений світе! Стать над тобою і кликнуть до бою Злюю мару, що тебе забирає, Взять тебе в бою чи вмерти з тобою, З нами хай щастя і горе вмирає. Осяяти землю безщасну треба!*

Ознакою того, що це речення з модальним значенням бажальності, можуть слугувати їх синонімічні зв'язки з безособовими реченнями зі словом *хочеться*: *Все, все (хочеться) покинуть, до тебе (хочеться) полинуть.*

Значне місце в художніх текстах Лесі Українки займають складнопідрядні речення, підрядною частиною яких є інфінітивні речення зі значенням можливості/неможливості дії, вираженої інфінітивом: *Уломи ж, моя Доле, хоч отую ожину, щоб собі промести, по снігу провести хоч маленьку стежину!* (Лісова пісня); *Немає відома, чим вам годити! Се ти?.. Ти упирицею прийшла, щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай!* (Лісова пісня).

Найпевніше відчуті семантику можливості можна порівнявши підрядні інфінітивні частини з синонімічними безособовими або двоскладними реченнями. Якщо давальний агентивний наявний, то такі речення вступають у синонімічні відносини з двоскладними реченнями, порівняймо: *Щоб тобі здобути лісову корону, ми Змію-царицю скинемо із трону і дамо крем'яні гори в оборону!* (Лісова пісня) – *Щоб ти зміг здобути лісову корону, ми Змію-царицю скинемо із трону і дамо крем'яні гори в оборону!* Якщо ж давальний агентивний відсутній, то такі речення синонімічні безособовим з модальним предикатом *можна*: *Щоб наші людські клопоти збагнути, то треба справді вирости не в лісі* (Лісова пісня) – *Щоб наші людські клопоти можна було збагнути, то треба справді вирости не в лісі; Ой скажи, дай пораду, як прожити без долі!* (Лісова пісня) – *Ой скажи, дай пораду, як можна прожити без долі!*

Заперечна частка *не*, вжита перед інфінітивом, перетворює модальну семантику можливості на семантику неможливості: *Сестро! не будь як зима, що не вблагати її, не вмолити!* (Лісова пісня); *Ба, що ж, без варварів не обійтися, бо ми вже мусим обновляти кров, знесилену від праці та розкошів* (Оргія).

Як видно з фактичного матеріалу, в реченнях з семантикою можливості /неможливості переважають утворення з інфінітивами доконаного виду, але трапляються випадки, коли вживаються інфінітиви недоконаного виду, що ніяким чином не впливає на семантику речення.

Найчисельнішими в аналізованому творчому доробку є питальні інфінітивні речення. І залежно від мети, яку автор ставить перед собою, речення можуть бути з питальними словами або без них. Речення з такими питальними словами як *хто, що, як, коли, де, чому, чого, скільки* організують питання не про дію, виражену інфінітивом, а про додаткову невідому інформацію: *Ну, се останнє зайво. – Ні, не зайво, інакше - нащо й сповіщати?* (Камінний господар); *Нехай і так, нехай отець єдиний над нами буде, та коли ж настане те царство боже? Де його шукати?* (В катакомбах); *Та й що картатися словами, любя?* (Бояриня)

Речення зі словом *як* Леся Українка вживає тоді, коли мовця цікавить спосіб дії, вираженої інфінітивом. Наприклад: *Як вам сказати? Я тут мав прожити сей день і ніч - мені не треба більше* (Камінний господар); *Як же сповістити?* (Камінний господар)

За допомогою питального слова *чому* автор виражає зацікавленість мовця у причині дії, вираженої інфінітивом. У значенні *чому* можуть вживатися й інші слова. Наприклад: *Се правда,*

що мені її бояться? Чому мені не взяти цього плаща? (Камінний господар); *Чого ж нам думати, що се в'язниця, а не гніздо - спочин орлиній парі? Чому не жити й вам на сім верхів'ї?* (Камінний господар); *Ви дбаєте все про веселість! – Чом же про те не дбати?* (Камінний господар).

Для вираження питання про об'єкт або суб'єкт дії поет використовує слова *хто* (в непрямих відмінках) та *що*. Наприклад: *Так що ж робити, любя?* (Бояриня); *Кого мені клясти? Чи свого батька, що за довги продав мене в неволю?* (В катакомбах).

Але трапляються випадки, коли за допомогою питальних слів автор висловлює не зацікавленість у додатковій інформації про об'єкт, суб'єкт, причину та ін., а виражає певне ставлення мовця до сказаного, якісь емоції: *Де ж ще більше горе, як не можти віддати за друга душу?..* (Одержима). У цьому прикладі, вживаючи питальне слово *де*, автор не питає про місце розташування, а повідомляє про те, що не існує більшого горя, ніж неможливість віддати за друга душу. За допомогою риторичних питань ці думки набувають більшої емоційності.

У реченнях без питальних слів, на відміну від вищезазначених, сама дія, виражена інфінітивом, стає об'єктом авторської зацікавленості: *Се похода Гонзага! Утікайте! – Втікати? Ні. Тепер я маю змогу йому не уступитися з дороги* (Камінний господар); *Але себе самого посылати в вигнання? і для чого?* (Камінний господар)

Використовуючи підсилювальні частки *ж, так, таки, б, ну, то* Леся Українка підкреслює питальну інтонацію, і речення набувають більш емоційного характеру: *Так що ж робити?* (Бояриня); *Та звісно, і чого б таки журитись?* (Бояриня); *Ну як його ще більше стерегтись?* (Бояриня); *Чого ж мені іти? Простіше ж вам* (Камінний господар); *То нащо проливати даремне кров?* (Одержима).

Проведений аналіз художнього мовлення Лесі Українки засвідчив, що авторка успішно використовує у своїй творчості односкладні речення, значне місце серед яких посідають інфінітивні. І хоча говорити про широкий спектр різнотипних речень ми не можемо, однак стверджувати, що інфінітивні речення є досить дієвим засобом вираження семантики бажаності, необхідності і повинності дії у творчій лабораторії Лесі Українки, у нас підстави є.

Список використаних джерел

1. Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речень в сучасній українській мові / Г.П. Арполенко, В.П. Забеліна. – К.: Наук. думка, 1982. – 131с.
2. Загнітко А. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика / Анатолій Загнітко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 34. – Ч.1. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С.3-10. – Режим доступу: www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/visnyk/34_1/zagnitko.doc
3. <http://www.l-ukrainka.name/uk/Dramas.html>
4. Чолкан В.А. Співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальності в односкладних інфінітивних реченнях / В.А. Чолкан // Структура та семантика мовних одиниць у функціональному аспекті: Зб. наук. праць. – Чернівці, 1996. – С.152 – 163

Summary. The article deals with semantic, structural and functional peculiarities of the infinitive sentences of the poetry by Lesia Ukrainka. The main attention is paid to the analysis of modal semantics of reality/unreality, which is demonstrated with different grammatical meanings.

Key words: infinitive sentence, the main part of sentence, modality.

УДК 811.161.2'373.48:821.161.2 – 193.6/7.08

Л.М. Марчук

ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Епістолярний стиль забезпечує реалізацію необхідності висловлювати свої думки, пропагувати та обстоювати ідеї за допомогою листування. Мовний етикет епістолярію залежить від будови листа, а кожен лист розглядається як окремий завершений акт комунікації.

Ключові слова: епістолярний стиль, слова-символи, слова-звертання, листи, адресант.

Українська епістолярна спадщина багата й різноманітна, тому що умови бездержавності народу часто змушували його найвидатніших представників, діячів культури, політиків висловлювати свої думки, пропагувати і обстоювати ідеї у спосіб листування з найближчими, довіреними особами, однодумцями, друзями.

Як і будь-який інший писемний текст, лист, як відомо, структурно складається з трьох частин: зачину, основної та завершальної частин. Своєрідність листа полягає в тому, що зачин здебільшого являє собою початкову формулу-звертання, констатацію про одержання листа, чи відсутність, подяку, вибачення, побажання, привітання, кінець листа – завершальні прощальні вирази, побажання, формули прихильності, підпис, можливі дописки – *postscriptum*, може бути і подвійний. Це типові структурні параметри листа, стрижень яких становлять термінальні формули, за допомогою яких підтримується епістолярний діалог.

Особливість мовного етикету епістолярію виявляється передусім у його залежності від будови листа, яка залишається майже незмінною. Лист має оригінальне обрамлення початку й кінця, відтворене типовими етикетними виразами. У середині листа формули мовного етикету функціонують більш довільно, залежно від змісту листа.

Традиційність основних структурних елементів не обмежує вияву індивідуально-авторських рис у конструюванні листа, що позначається передусім на виборі виразів мовного етикету.

Багато мовознавців досліджували трансформацію рідної говірки у мовнотворчому комплексі Б.Грінченка (К.Глуховцева, Б.Шарпило); структуру художнього слова (Т. Возний); іншомовні слова у мовленнєвій практиці (О. Муровцева, І. Муровцев); фразеологію художнього мовлення (С. Дідик, М. Коломієць); перифрази в поезіях (І. Кобилянський); індивідуалізацію мови персонажів прозових творів (О. Скорик); мову драматичних творів (Я. Януш); антропонімікон прози (О. Неділько, В. Шевцова); фольклоризми в поезії (Г. Богуцька); індивідуальний синтаксис (Н.Гуйванюк, М.Кобилянська та ін.); участь в літературно-мовних дискусіях (В. Статєєва, Р. Трифонова).

Проте питання формування світоглядних поглядів вченого як мовної особистості не було узгайлене в роботах вітчизняних мовознавців, що зумовило актуальність обраної теми статті.

Мета роботи – засобами епістолярної спадщини описати постать Б. Грінченка як талановитого письменника і вченого.

«Мовна особистість – поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі. Творчий підхід і рівень мовної компетенції стимулюють мовну особистість до вдосконалення мови, розвитку мовного смаку, до постійного відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-культурних джерел і пошуків нових, ефективних індивідуально-стильових засобів мовної виразності» [3, 93].

Образ мовної особистості залежить від того, у якій сфері буде застосовано індивідуальне мовлення цієї особистості (у нашому випадку Б.Грінченка).

Отже, мовну особистість формує мовне середовище. Нагадаємо час формування особистості Б. Грінченка. Українська літературна мова з її народнорозмовною основою не могла стати мовою панівної верхівки ні в Наддніпрянській, ні в Галицькій Україні. Характеризуючи розвиток філософської думки, Дмитро Чижевський пояснював відмінне становище українських філософів порівняно з іншими [4, 75].

Як особистість, як мовознавець, який прагне не виділитися, а надати можливість у мовленні об'єднатися усім українцям, Борис Дмитрович Грінченко прагнув надати можливість писати справжнім українським правописом, який би відповідав духові української мови. Він намагався привести до об'єднання два правописи: кулішівку, якої дотримувалися наддніпрянські українці, та желехівку, яка була переробленою кулішівкою і якою писав сам. Грінченко (редактор на той час «Нової громади») друкує працю «Три питання нашого правопису», де визначає розбіжності у вказаних правописних системах.

Проте ми зупиняємося на епістолярній спадщині Б. Грінченка, оскільки вважаємо, що вона розкриває різнобічність його як мовної особистості.

Багатоступінчасту роботу над словом, відточення його філігранно – це праця, яка не всім під силу. Не тільки вміти обрати слово, а й вміти погодитися з критикою або ж, навпаки, довести можливість власного вибору – таким постає перед нами Б. Грінченко у листуванні з Т. Зінківським: *«Та й спасибі ж тобі, коханий друже, за твої зауваги! З багатьма з їх я цілком або частки згодився, а з деякими – ні. Одмовлятиму тільки на ті, котрі мають загальний інтерес. ...4. «Хрюкати» - глагол укр[аїнський], а по-рос[ійськи] – «хрюкать». 5. «...Хай голуб вміє...» - Що вміє? – Не що вміє, а чого вміє, бо: уміє шевства, уміє по-німецькому (= балакати), по-всякому уміє. Тому й я: «і по-ведмежому хай голуб вміє» - це, на мою думку, спеціальний українізм» [2, 103].*

Рівень освіченості, культури, мовного відчуття передається і через численні приказки і афоризми: *«не так ждалося, да так склалося» [2, с.70]; «живу, як сорока на тину» [2, 79], «ходжу-блукую, а вас з святим Різдом поздоровляю» [2, с. 79].* Про чудові українські приказки, які

могли б стати сюжетом для байок, пише Б. Грінченко у листі від 25.VIII. 1888: «Не зважайте люди добрі, що я швець: говоріть зо мною, як з простим!»; «Казав циган: нема правди на світі: тільки в мене та в Бога трошки!»; «В середу постила, а кобилу вкрала»; «Коли не пиріг, то не пирожися».

Формування Бориса Дмитровича Грінченка як українського літератора та науковця проходило у складний час. Праця на освітній ниві відповідала поглядам Б. Грінченка. Треба працювати для народу, освічувати його соціально і національно, будити в ньому самосвідомість, писати книги для народу.

Ось як про це пише у 1888 році Б. Грінченко у листі до Т. Зіньківського: «Стоючи біля діла, я добре бачу, як то погано нам без книжок для народного читання. Бо ми хоч і кричали про народ і інше, але дуже мало зробили в цьому напрямку в літературі. А тепер скрутно. Та ще й цензура нічого, окрім белетристики не пуска. Але усе ж таки читати дітям і народові треба, і я узяв собі за мету: приготувати серію книжок для дітей і народу. Поневолі доведеться обмежуватись на одній белетристиці, тож і увійдуть у мою серію: казки (народні і ненародні, прозові і вішовані), оповідання (свої і переробки), збірники пісень (народних і літер[них]) і інше. Для першого початку я приготував уже 4 казки народних (прозою), переказ народного оповідання про довгоязику жінку і власне оповіданнячко» [2, 85].

Щодо своєї перекладацької діяльності Б. Грінченко радився з Т.Зіньківським у згаданому нами листуванні, де питав думку останнього щодо своїх перекладів. Цитуємо за:

«Нічого путящого не роблю. Ніяк не допишу «Беатріче» (зоставсь один розділ), за котру я оце тільки узявсь уперше після того, як читав тобі її у Херсоні, та ще однієї довгої казки білим віршем і другої рихмованим. Сікавсь був перекладати з Гейне, та все ... виходить. На зразок ось:

2) *Aus meinen Tränen sprießen** (З моїх сліз зростуть (нім.))

З сліз моїх зростуть без ліку

Рясно квіти запашні,

І обернуться зітхання

В соловейковій пісні.

Покохай мене – й для тебе

Квіти будуть розцвітать,

І для тебе соловейки

Будуть край вікна співать!..

Якщо ці вірші, на твоїй погляд, на що-небудь здатні (напиши, як думаєш), то братимусь ще, а то так облишу» [2, 1889, 132].

Дбайливе ставлення до мови, до її чистоти й точності висловлювання не раз було предметом обговорення в листах Зіньківського і Грінченка.

Лист від 25, VIII, 1888. Грінченко – Зіньківському: «Уперед усього мова. Чи слова «скотина, хварати, перестали, проголодався, вбиватися (убиваться)» будуть словами українськими? Чи не треба «товарина, хворіти (нездужати), вголодався, побиватися»? А «перебив» буде по-укр[аїнськи]? (мову перебив). «Грѣбні»... А не «гребіні»? «Випадком сим покористати». «Віпадок» чи «випадок»? Мені здається, що по-укр[аїнськи] буде скоріш «випадок» (випасти), а що «випадок» - форма польська... «Життя скотини»... Не по-укр[аїнськи], здається мені. Коли взяти слово «скотина», то доведеться сказати: «скотиняче (або скотинине) життя», бо укр[аїнська] мова не любить цього *genetivus'a** (родовий відмінок (лат.)) *опреділяючого*» [2, 92-93].

Полюбляв Б.Грінченко вводити у свої вірші народні елементи.

Лист від 9-17.XI.1888. Грінченко-Зіньківському: «Ти правду кажеш, що сьогочасні вішовані писці (а між їх і аз, многогрішний) мало звертають уваги на укр[аїнські] вішовані форми. Але щодо цього, то мушу сказати, що укр[аїнська] мова така здатна до вірша, що ніяка вішована форма, окрім хіба деяких грецьких); і я думаю, що нам треба усі вішовані форми зробити своїми. Звісно, і сьогочасного свого не треба забувати. Тільки треба зауважати, що укр[аїнська] пісня така багата на вішовані форми, що часом стріваючи у літературі які вірші, не думаєш, що форму взято з укр[аїнських] пісень, а воно так; ми ж скоріш будемо казати, що це чуже, ніж шукатимем його між своїм.

Щодо мене особисто, то зверну увагу на ось які нар[одні] вішовні форми, котрі я незмінно, чи трохи одмінючи, вжив: 1. «Колись була виходила в садочок зелений...» («Нові думи і пісні», 5). 2. «Люблю і кохаю! Сказати ж не сила...» («Нові пісні і д[уми]», 7). 3. «Ой як мені сії суми...» («Нові п[існі] і д[уми]», 61). 4. «Снігурка» («З нар[одного] поля»). 5. «На чужині» («Пісні», 1). 6. «Бурлака» («Пісні», 7).

Всі ці форми стріваються в нар[одних] піснях, я тільки деяким надав правильний ритм, а деякі трохи одмінив (замість рихми мужеської узяв жіночу). Звісно, єсть багато кращих нар[одних] вірш[ових] форм, але я й не думаю їх занедбати і скористаюсь з їх, якщо тільки зможу писати далі» [2, 105].

Отже, аналізуючи процес формування особистості Б. Грінченка, можемо виділити наступні чинники, що визначили лінгвопсихологічні особливості мовотворчості письменника і науковця: 1) рідна говірка письменника (Слобожанщина); 2) робота в народницьких гуртках під час навчання в Харківському реальному училищі, вивчення й поширення книг українською мовою; 3) усебічна ерудиція, висока освіченість, які дали змогу скласти при Харківському університеті екзамени на звання народного вчителя; 4) спілкування із селянами, робітниками, селянами громад селищ Сумського, Зміївського, Ізюмського повітів Харківської губернії, перебування упродовж 6 років в с. Олексіївка Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії; 5) багаторічна фольклористична діяльність; 6) природне мовне чуття і інтуїція, індивідуально-мовна практика у чотирьох стилях (художньому, науковому, публіцистичному, епістолярному); 7) редагування та доукладення «Словаря української мови»; 8) участь у літературно-мовних дискусіях А. Кримського, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, В. Самійленка.

Як засвідчує спадщина Б. Грінченка, він виявляв різнобічний інтерес до проблем української мови кінця XIX – початку XX століття. Національно-мовні позиції складали вагомий компонент світогляду Б. Грінченка та його сучасників.

Ось приклад одного із листів:

Грінченко, 17.11.1888.

«I. «Драбина»

а) «Поміха» - росіянизм, по нашому буде: «перешкода» чи що. «Уперсь ногами»... Чи можна так? – «Драбину ставить...» - чи не краще «становить»? – «Й не оглядівся...» - не росіянизм?...

III. «Догадливі наймички»

а) «Лиш» вживається у тебе усюди. Протестую проти вживання його в тому значенню, як російське «лишь» (тільки), і вважаю це росіянизмом, що дуже у нас розповсюдився тим, що маємо ми своє лиш (лишень) – слово однакове з російським на погляд. Фраза: «А ну лиш (лишень) дай його сюди» - буде, як на мене, українська, а «лиш півень кукурікне» – російська.

Знову протестую і проти вживання скороченнів: на мій погляд, у гарній літературній мові їх мусить бути дуже мало і тільки в місцях, котрі цього вимагають» [2, 113].

У листі від 29.1.1889.

«Обух» – не «топорище» – і в Шевченка так; мені, принаймні, здається. Що «топорище» вживається, то ось: «Як утопає, сокиру даває, а як порятувать, то і топорища жалує» (Номис, «Приказки», 47). У того ж Номиса ще й «топорисько». «Позагублявши сокири, добре і топорисько» (191). Може єсть і інакше слово, але я іншого не знаю – будь ласків, покопайсь у голові, чи не знайдеш (бо в тебе, здається, голова повна тієї штуки). Треба зауважити, що в народній мові галичан вживається слово «топóр», мабуть, він і у нас вживався давно, та тепер зникнув, а сталося саме «топорище» [2, 134].

Як бачимо, творчості передують важка праця: дослідження походження слів, перевірка їх за словником тощо.

А ось враження Б. Грінченка щодо мови.

«Ох, мова! ... Мова! ... ми пишемо незмірно поганішою мовою, ніж писали наші батьки. Якщо далі так протягнеться, мусимо дійти до мови д. Котляревського в деяких частинах «Енеїди»... Я оце думав, що мусимо усі ми заходитися щиро та пройти повного курса рідної мови. Так спершу здається, що немов і знаєш щось, а як роздивишся, то побачиш, що робиш тільки одно – москалізм до москалізму плетеш. Я колись вважав себе за знавця мови, бо багато працював коло українського словаря (закинув, як дочувсь, що в Києві складається) і вчився мови од народу, а тепер... Ні! Треба вчитися! Боже! Коли ж ми вивчимося» /Лист від 18.3.1889/.

Б. Грінченко працював не лише над удосконаленням української мови, але й прагнув об'єднання усіх українців.

Кожен адресант послуговується переважно тим набором етикетних виразів, що загальноприйняті для його народу на певному історичному зрізі. Водночас він має особливі, улюблені форми звертання, прохання, прощання тощо, які теж визначають специфіку індивідуально-авторської комунікації. Якщо виникає необхідність, автори самі можуть творити формули звертання, що мають оказіональний характер функціонування. Це й створює своєрідну архітектуру віршів.

Формули звертання вимагають від автора особливої уваги. Вибір етикетної форми залежить від чинника адресата: віку, статі, соціального положення, посади..., характеру взаємин із ним, часу попереднього діалогу, рівень знайомства.

Основу епістолярних звертань у листуванні Б. Грінченка з Т. Зіньківським становлять традиційні для українців: а) назви родинних стосунків. І хоч вони лише друзі, зустрічаємо такі форми: «Ти, братіку, певне гніваєшся на мене, що я забарився»; б) емоційно-забарвлена лексика: «Мій голубе милий»; «Вибачай, голубе, що давно тобі не пишу»; в) прикметники з іменниками у

формі звертання: «Мій друже», «Дорогий і коханий друже», «Щирий і коханий єдиний мій друже», «Любий друже».

Вибравши найдоречніше в конкретній ситуації опорне ключове слово-звертання, адресант обрамлює його іншими словами, внаслідок чого утворюється щоразу нова формула звертання. Найчастіше ключове слово доповнюється традиційними для українського епістолярію прикметниками й займенниками *рідний, добрий, дорогий, любий, коханий, милий, ласкавий, шановний, вельмишановний* тощо. Наприклад: «Посилаю тобі, щирий друже, мої «Пісні» /Г-З, 2.3.1885, С.38/; «Дорогий і коханий друже Трохиме!» /Г-З, січень-лютий 1886, С.48/; «Ані забув я тебе, коханий друже, ані твій лист до мене не загинув» /Г-З, 17.11.1888, С.112/. Спорадично вживаються й інші прикметникові означення.

Підкреслюють і увиразнюють теплоту взаємин, надають листуванню зворушливості різноманітні інверсійні звертальні конструкції. «Трохи загаявся я з одмовою - вибачай, коханий друже!» /Г – З, 11.10.1889, С.175/.

Не менш насичена й чутлива щодо виразів мовного етикету й завершальна частина листів. До закінчення листовного діалогу автор завжди готує адресата заздалегідь, скориставшись загальноживаним словом чи виразом, що вказує на кінець розмови. Наприклад: «Поки бувай здоров! Нема нічого більш такого, про що варто балакати» /Г-З, 11.10.1889, С.175/. Далі здебільшого ідуть запитання до адресата і прощання. Епістолярне прощання складається із формули прощання, поєднаної нерідко з побажальною чи звертанням, і формули, що засвідчує прихильність і власного підпису.

Формула прихильності й підпис є величиною, що вимірює глибину і визначає взаємини адресата й адресанта. У листах Грінченка і Зіньківського частотний присвійний займенник *твій*. «Пиши скоренько! Щиро стискаємо твою братню руку й цілуємо. Твій Борис» /Г – З, 14.11.1889, С. 178/. Або ж. пор.: «Ще раз прошу: приїзди-бо, коханий друже! Давно вже голублю думку з тобою побачитися. Заїзди просто до нас (дом Казимірського усяке зна)» /Г-З, 19.2.1886, С.48/. Щодо інших адресатів, то натрапляємо на такі форми: до дружини Т. Зіньківського, 5.10.1891, С.333. «Дозвольте Вас попрохати поцілувати за мене мою гарну, любу хрещеницю. Щирий та прихильний до Вас Б. Грінченко»; до Ом. Огоновського, 13.11.1892, С.339. «З великим поваженням. В. Чайченко».

Отже, у листах Б. Грінченка відображено типові для українського епістолярію структурно-семантичні ознаки, які творчо перероблені в конкретних текстах. Кожен лист можна розглядати як окремий завершений акт комунікації.

Слова-символи стосуються категорії пізнання і використовуються автором для передання світоглядних ідей, образів тощо.

Символ – це образ, що виник в результаті метафоризації значення, але такий образ, який входить у соціальну чи особисту сферу.

До символу образи «*піднімаються, виростають, розростаються*» [1, 26]. До таких символів належать символи держав, націй, партій, організацій тощо.

Саме таким ключовим образом-символом у листуванні Бориса Грінченка і Трофима Зіньківського стала **Україна**.

У своїх листах вони використовували послідовно лексичні одиниці, які реалізували саме цю тему. Наприклад: «У Старицького був на «Не судилось», котра гралась під назвою «Не так склалось, як жадалось» з деякими одмінами проти друкованого тексту. Шкода тільки, що такі речі грають в Петербурзі, а не на **Україні**: що для нас дорогого і займає нашу душу, - тут не розуміють» /З – Г, 10.2.1888, С.83-84/.

І навіть у вітанні з народженням доньки Б. Грінченко пише Зіньківським: «Поздоровляємо вас, кохані друзі, з дочкою – хай росте на радість і втіху **Україні** і вам» /Г – З, 29.1.1889, С.135/.

Один з листів Б. Грінченка за жанром лист-протест до редакції журналу «Зоря», у якому яскраво визначено образи авторів – Б. Грінченка, М.Загірньої, Т. Певного як патріотів України. Ось окремі зауваги з цього листа: «Ми, нижченіпписані, насмілюємось також вважати себе «**свідомими Русинами-Українцями**» і через те мусимо запротестувати проти таких «прилюдних проханнів». Насамперед – ми вважаємо, що не личить **вкраїнській літературі**, яка б вона убога не була, кланятися нікому».

У листі до дружини Зіньківського /5.11. 1891, С.332/: «Ще більше дякую Вам за те, що Янголина (може, дозволите мені звати її Галею?) балака **по-українському**. Щиро дякуватимуть Вам і всі земляки, якщо Ви виховаєте дочку такого **українського патріота**, як Трохим, щирою **Українкою**».

Україна, українська мова, українські письменники – це ключові моменти в листуванні Б. Грінченка, оскільки вони співпадають з життєвою позицією автора листів.

Листування Бориса Грінченка – яскравий взірець того, якою одержимою має бути людина, яка поклала цеглинку у підмурівок незалежної нової держави України.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 26-39.
2. «...Віддати зумієм себе Україні»: Листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком. – К. – Нью-Йорк: «Київська правда», 2004. – 520с.
3. Ермоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Ермоленко, С.П. Бибики, О.Г. Тодор; за ред. С.Я.Ермоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224с.
4. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992. – 283 с.

Summary. Epistolary style provides realization of the necessity to express thoughts, to popularize and uphold the ideas through the letters. Language etiquette of epistolary style depends on the structure of the letter and every letter is considered as a separate accomplished act of communication.

Key words: *epistolary style, symbol words, address words, letters, addresser.*

УДК 811.161.2'42

Л.Й. Меркотан

МАРКЕРИ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ТЕКСТІВ У ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена проблемі маркування прецедентних текстів у дискурсі української прози початку ХХІ століття. Здійснено аналіз основних підходів до способів вербалізації репрезентант прецедентних феноменів, зокрема прецедентних текстів. Зроблено спробу класифікації маркерів прецедентних текстів у мові української прози початку ХХІ століття.

Ключові слова: *прецедентність, прецедентний текст, прецедентний феномен, маркер, покликання.*

Одне з чільних місць у списку мовних категорій, що все більше привертає увагу сучасних лінгвістів, посідає категорія прецедентності, яку тлумачать як «процес відображення в тексті національної культурної традиції в оцінці й сприйнятті історичних подій та осіб, міфології, пам'ятників мистецтва, літератури, творів усної народної творчості» [9, 146]. Вагомий внесок у розробку питань, що пов'язані із категорією прецедентності та її деривативів, зробили такі мовознавці як Д. В. Багаєва, Н. С. Бірюкова, О. С. Боярських, О. О. Ворожцова, І. С. Грабовенко, Л. І. Гришаєва, Д. Б. Гудков, В. В. Джанаєва, І. В. Захаренко, М. Ю. Ілюшкіна, М. І. Косарев, В. Г. Костомаров, В. В. Красних, С. Л. Кушнерук, І. М. Міхальова, О. А. Нахімова, Н. О. Опаленко, Ю. Б. Пікулева, Ю. Є. Прохоров, Г. Г. Слишкін, Ю. А. Сорокін, А. Є. Супрун.

Серед засобів відображення мовної картини світу яскравим показником власне мовних процесів є прецедентний текст. Володіючи великими можливостями у вираженні емоційно-оцінювального ставлення людини до оточуючої дійсності, прецедентні тексти сприяють створенню змістової, виразної картини світу. Більшість дослідників прецедентних текстів базовим вважають визначення, запропоноване Ю. М. Карауловим, який трактує прецедентні тексти як тексти «(1) значущі для тієї чи тієї особистості в пізнавальному та емоційному плані; (2) що мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому оточенню цієї особистості, у тому числі її попередникам і сучасникам; (3) звернення до них відбувається неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості» [5, 216].

Важливим моментом вивчення прецедентних текстів є проблема їх упізнання, тобто встановлення лінгвістичних засобів, які вказують на позатекстове походження зазначених мовних одиниць. З метою вирішення цієї проблеми дослідники вводять поняття маркерів (репрезентант) прецедентності. Тому **мета нашої розвідки** – з'ясувати основні підходи до способів вербалізації репрезентант прецедентних текстів, визначити маркери прецедентних текстів у дискурсі української прози початку ХХІ століття та проілюструвати приклади. **Матеріал дослідження** становить корпус текстів української прози початку ХХІ століття, зокрема твори Г. Вдовиченко, Л. Дереша, І. Карпи, Т. Малярчук, В. Шкляра.

У працях Н. С. Бірюкової [1] та О. П. Семенець [11] детально описано різні види маркерів прецедентності, які характерні для вербалізації прецедентних феноменів в політичних і газетно-публіцистичних текстах відповідно. Зокрема, О. П. Семенець виділяє два основних типи мар-

керів прецедентності в газетних текстах: графічний (використання засобів графіки: лапки, три крапки тощо) і текстовий (супровід цитати різними коментарями). Серед текстових – 1) пряма чи непряма вказівка на авторство; 2) точна чи приблизна вказівка на текст-джерело; 3) введення необхідного контексту, важливого для розуміння (наприклад, прецедентної ситуації); 4) вказівка на героя, з чийм іменем пов'язаний той чи інший прецедентний текст; 5) підкріплення прецедентного тексту цитатою з тексту-джерела [11, 131-134].

У своєму дисертаційному дослідженні Н. С. Бірюкова виділяє такі маркери прецедентності: 1) бібліографічне покликання (автор, назва публікації, видавництво, рік видання, сторінка тощо); 2) повне покликання (автор, назва твору, персонаж); 3) покликання на автора; 4) розширене покликання на автора (вказується не тільки прізвище, але й повідомляється про сферу його діяльності, походження, досягнуті успіхи та інші біографічні дані); 5) покликання на назву твору; 6) покликання на героя твору; 7) подвійне покликання (називається герой твору та його автор чи герой твору та назва твору); 8) невизначене покликання (автор у загальному вигляді вказує на джерело інтертекстуальності); 9) інші види покликань на джерело (покликання робиться не на автора, а на особу, певним чином пов'язану з автором); 10) використання лексичних і граматичних показників не зовсім традиційного сенсу імені (такі слова як «новий», «сучасний», «колективний», «другий»); 11) графічні вказівки на прецедентність (лапки, курсив тощо) [1].

Н. Ю. Новохачева виокремлює такі маркери прецедентності: графічні маркери; фонетичні репрезентанти (рими); кореневі маркери; граматичні репрезентанти; структурно-синтаксичні репрезентанти [10, 20-21].

Зафіксований у мові української прози початку ХХІ століття матеріал дає підстави виділити такі маркери прецедентних текстів:

1) покликання на назву твору: *Він тоді боявся, що його підхопить смерч і занесе у незнайоме місце, як у «Чарівнику смарагдового міста» [2, 13]; «Оле Лукойє...» – пробубніла Євка. – «Не навиджу Скандинавію... А може, і люблю» [7, 46]; Пойняла. Енер-джай-зе-е-р! – проспівала я для закріплення ноти галерейної пісні «Ей ухнем» [6, 45]; Так, правда. Але діти не винні, як і коні не винні [6, 134];*

2) покликання на ім'я автора: *На своїй білизні і носовичках, які бібліотекарки зголосились мені прати, я почав знаходити вишиті золотими нитками свої ініціали і цитати з віршів Ахматової, Лесі Українки і Ліни Костенко [8, 278]; ...і вона нізащо не понесе їх на продаж, навіть якщо в хаті не буде ані крихти хліба й жодного тома Еріха-Марії Ремарка [4, 15]; Вона дивилась на касети та платівки, підходила до шафи з книжками. Кафка, Іздрик, Берроуз (правда, Вільям, а не Едгар Райз), і Керуак, Маккена і Скворода, Гроф, Уоссон, Перфецький, Бах, Маркес, Воннегут і Андрухович, і Беккет, і Покальчук і купа інших [4, 77];*

3) покликання на ім'я героя: *Викапана Пепні Довгапанчоха, але старша від книжкової на кілька років [2, 69]; – Це справжній Прометей! Він був сином титана Іапета [2, 179]; Кароліна озирнулась: поруч із Олею стояла дівчина в круглих окулярах, Гаррі Поттер у картатій спідниці [3, 41]; Йогурт помирає. Шлунок в коматозі. Ромео і Джульєта. Спрравжній сум [7, 54]; – Точно, – кажу я, – наші імена плюс імена Чайника Лени, Дарта Вейдера, Шерлока Голмса... [6, 199]; Він сидів серед лушпиння, як Пантагрюель [8, 199]; Вона була сивою, але малювалася на фіолетово, щоб бути схожою на Мальвіну [4, 14];*

4) покликання на назву твору та ім'я автора: – *«Сестру Кері» шукаєте? – весело озвалась Оля. У неї вдалось «віконечко», одні покупці йшли на вихід, інші щойно лиш заходили. Кароліна здивовано поглянула на неї: про що вона? – Роман Дрейзера, «Сестра Кері», – повторила Оля [3, 48]; Завтра о восьмій ранку в програмі «Книжкова хвилинка» вона читатиме уривок з «Лісової пісні» Лесі Українки [3, 230]; «Смерть у кредит». Книжка валялась поблизу того, що «туалет». Селін в оригіналі [7, 20]; Ласьчина мама розбила в полі її копицю сіна, коли я читала «Знедолених» Гюго [8, 185]; Люблю мармелад і читати античну літературу, зокрема – «Метаморфози» Овідія [8, 293]; Насправді ж під атласною суперобгорткою причаїлося «Те, що на споді» – збірка еротичних новелок від Юрка Покальчука [4, 123];*

5) покликання на ситуацію: *На тому піднесенні, що її охопило, могла й два мішки квасолі перебрати, відділивши чорну від білої, і три куці троянд пересадити, але прийшли Марина з дівчатами, і зупинили цей напад шаленої працездатності [3, 31]; Все на мазі – не докопаєшся. Аж тут раптом ця тупа коза Карпа пробігла, хвостиком махнула, всі фаберже побила і тікає в Індію до чувака, котрого знає днів зо п'ять [6, 267]; – Поїдемо борозною, яку проклав змій, – я все ще грався у казочки. – А там біля його двору ви мене почекаєте. Я покажу де [13, 123];*

6) покликання на назву твору та ситуацію: – *Якими пересіданнями? – не зрозумів Гордій. – «Аліса», шалене чаювання... [2, 112];*

7) цитата: – *Борітеся – поборете, – насмішувато кривить губи Лідія [2, 224]; – І я випадково почувла! Щоб ти знав! І воно мені ду-у-уже сподобалось! Сюсі-пусі. Сю-сю-сю... Гуцулко*

Ксеню, я тобі на трембіті... [3, 80]; *Тепер я знаю, як буває Як буває восени...* А Євка тепер знала, що таке зіпсоване (здеградоване, спаплюжене, похєрене, забите, закинута) мистецтво [7, 32]; А та Надя і Драп чи Надя і Ганджубас римувалися не сильно, та й у місті Яремча, де ми в купоньці собі зростали, мирне населення надавало стовідсоткову перевагу важкому алкоголю і поняття не мало, що таке марихуана [6, 12]; – *Всьо, Вася, папа, дуже приємно було тебе побачити!* – Я здала назад, бо цей театр, де люди в ньом актьори, вже реально почав діставати [6, 105]; *Нехай не помічає, мені що до того, – казала я собі. – Він мене обдурич, а я кинула в його корову камінь. Око за око* [8, 66];

8) цитата та покликання на ім'я автора чи героя: *Я, Христино, про це у Миколи Гоголя читав сьогодні, – Іван Іванович гортає книжку. – Ось. Послухайте!* – і з вказівним пальцем вгору: – *«Люди, що відбігли, здається, від схованого у самих себе, незбагненного для них світу душі, повертаються у її «предели»* [2, 157]; *Але це, безумовно, буде суд світу цьому, як казав Матвій* [2, 83];

9) цитата, покликання на назву твору та ім'я автора: *Але коли я дивлюся на жінок, яких ніколи по-справжньому не зігрівав мужчина, такі жінки видаються мені нещасними скорботними совами, хоч як би вони вдягалися й хизувалися. Перекинула обкладинку, згорнувши сторінки – їй стало цікаво, що за книжка. «Коханець Леді Чаттерлей». Девід Герберт Лоуренс* [3, 76]; – *Це горілка? – запитала Кароліна. – Ображаєте! – кахикнувши, озвався Олег. – Хіба я можу запропонувати дамі горілку?.. Це чистий спирт! Кароліна недовірливо понюхала келишок. – Горілка! – глянула на Олега з докором. І з подивом – на решту, бо не зрозуміла, чого всі регочуть, обмінюючись швидкими поглядами. Ще раз понюхала. – Це Булгаков, – пояснила Марина. – Олег цитує «Майстра і Маргариту»* [3, 82-83]; *Сиділа, склавши ноги, як козак Мамай або як буддистський монах у медитації, видмухувала чітко й вгору, як пухирці повітря чи мильні бульбашки: «У!.. Вс-Я-ко-го! С-Во-Я!.. Д-о-л-Я!.. І-Св-і-й! Ш-л-Я-х! Ши-ро-ки-Й!..»* – і далі, далі, далі вела монолог зі «Сну» Шевченка [3, 198];

10) графічний: *Що, рідний, «врода моя колишня до тебе мовила» чи пісня зчарувала? – Євка криво всміхнулась і відразу ж збагнула, як уже втомилася криво посміхатися* [7, 22]; – *Мене звать Тамерлан. Або Там. – Ну от, ще не вистачало тільки «голих онучат»* [13, 60].

Отже, прецедентні тексти є важливим засобом виразності мови художніх творів та невід'ємною частиною когнітивної бази лінгвокультурної спільноти. Як засвідчує аналіз ілюстративного матеріалу, найпоширенішими маркерами прецедентних текстів у дискурсі української прози початку ХХІ століття є покликання на назву твору, ім'я автора та героя твору, цитата, подвійне покликання та графічні вказівки. Перспективними аспектами дослідження є з'ясування типів трансформацій прецедентних текстів у дискурсі української прози початку ХХІ століття.

Список використаних джерел

1. Бирюкова Н. С. Восприятие студентами прецедентных феноменов, используемых в современной политической коммуникации : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.01 / Бирюкова Наталья Сергеевна. – Екатеринбург, 2005. – 180 с.
2. Вдовиченко Г. Бора / Галина Вдовиченко ; худож. М. Долгополова. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 240 с.
3. Вдовиченко Г. Купальниця : [роман] / Галина Вдовиченко ; передм. Г. Гудзьо. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 240 с.
4. Дереш Л. Культ : [роман] / Любо Дереш. – Львів: Кальварія, 2006. – 208 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – Изд. 7-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
6. Карпа І. Довбо і зло / Ірена Карпа. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. – 319 с.
7. Карпа І. 50 хвилин трави / Ірена Карпа // Жовта книга : 50 хвилин трави. Фройд би плакав. Сні Ієрихона [Текст]. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 320 с.
8. Малярчук Т. Божественна комедія / Худож.-оформлювач О. Г. Жуков. – Харків : Фоліо, 2009. – 825 с.
9. Немирова Н. В. Прецедентность и интертекстуальность политического дискурса / Н. В. Немирова // Лингвистика. Бюллетень Уральского лингвистического общества. – Т. 11. – Екатеринбург, 2003. – С. 146–155.
10. Новохачёва Н. Ю. Стилистический приём литературной аллюзии в газетно-публицистическом дискурсе конца XX-начала XXI веков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Новохачёва Наталья Юрьевна. – Ставрополь, 2005. – 279 с.
11. Семенец О. П. Прецедентный текст в языке газеты : динамика дискурса 50-90-х годов : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Семенец Ольга Павловна. – С.-П., 2004. – 225 с.

12. Тимофеева Т. Н. Прецедентные феномены в англоязычных научных текстах экономической тематики : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Тимофеева Татьяна Николаевна. – Тамбов, 2008. – 198 с.
13. Шкляр В. Елементал / Василь Шкляр. – 2-ге вид. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 224 с.

Summary. The article deals with the problem of precedent texts marking in the discourse of the Ukrainian prose of the beginning of the XXI century. The analysis of the main approaches to the ways of marker verbalization of the precedent phenomena, including precedent texts, has been realized. The markers of precedent texts in the discourse of the Ukrainian prose of the beginning of the XXI century have been classified.

Key words: *precedence, precedent text, precedent phenomenon, marker, reference.*

УДК 811.161.2'37

Н.В. Мелекесцева

ПРЕДИКАТИ ПОЧАТКОВОЇ ФАЗИ БУТТЯ

Стаття присвячена дослідженню предикатів початкової фази буття – предикатів передбуття та предикатів виникнення. Схарактеризовано їхні значеннєві групи, особливості функціонування залежно від семантики суб'єкта буття й описано засоби реалізації в сучасній українській мові.

Ключові слова: *буття, існування, предикати передбуття, предикати виникнення, дієслово, початкова фаза буття.*

Буттєві предикати – предикати наявності / відсутності та їхні семантичні типи – утворюють організаційний центр буттєвих речень і констатують або заперечують факт існування предметів, явищ, подій, а також відображають способи існування фрагмента буття. Буття постає як нестабільний процес, якому притаманна ознака фазовості, що характеризує протікання процесу чи стану в часі та вказує на етапи їх існування: початок, тривання, кінець [7, 7].

Предикати із семантикою екзистенції неодноразово були предметом дослідження російських та українських лінгвістів (Н.Д. Аругюнова [1], Т.В. Булігіна [6], Н.В. Деева [2], О.І. Леуга [3], Л.І. Лонська [4; 5], О.М. Селіверстова [6], Є.М. Ширяєв [1] та інші). Проте й сьогодні залишається цілий ряд недосліджених питань, зокрема предикати початкової фази буття – предикати передбуття та предикати виникнення, що передують власне буттю, наявності та репрезентують початок існування, зародження певного стану чи процесу, переходу із категорії відсутності в наявність.

Мета наукової розвідки – описати значеннєві групи предикатів початкової фази буття та схарактеризувати засоби їх вираження в сучасній українській мові. Для досягнення сформульованої мети потрібно розв'язати такі основні завдання: 1) здійснити аналіз наявних у лінгвістичній літературі досліджень початкової фази буття на синтаксичному рівні мови; 2) виявити й описати семантику предикатів передбуття та предикатів виникнення; 3) схарактеризувати основні засоби реалізації цих предикатів у сучасній українській мові.

Предикати передбуття об'єднано значенням зародження та наближення до існування чогось у майбутньому, ще до його виникнення, підготовки [4, 13; 7, 10]. У ролі цих предикатів функціонують дієслова з семантикою:

– передбуття, виокремлені за семою «невизначеної віддаленості від фази виникнення» (*загрожувати* (про щось страшне, неприємне – сліпота, смерть, небезпека, каторга); *задумуватися, затіватися, готуватися* (якась подія); *назрівати* – наближатися, ставати неминучим (суперечка); *намічатися/намітитися* – передбачатися, плануватися (конфлікт, будівництво); *передбачатися (передбачуватися)* – очікуватися (про які-небудь явища, події); *плануватися* (збори, поїздка, зустріч); *світити* (перен.) – розраховувати на успіх в чомусь, мати надії на щось (про бажане); *усміхатися, наклывуватися* (перен.) – бути можливим у недалекому майбутньому (перспектива); *чатувати, підстерігати* (про лихо, злидні); *чекати (очікувати, ждати)* – бути неминучим для когось-небудь у майбутньому (доля, неприємність, смерть)): *Улас відчував, що в його душі назріває великий злам* (Г. Тютюнник, 53); *Як винагорода за це на неї чекає поїздка до Угор-*

щини (Урядовий кур'єр, 4 квітня 2012); *Планується прийняття нового Трудового кодексу* (Урядовий кур'єр, 17 грудня 2011). Передбуття може також відображатися в дієслові як актуальне, близьке: *Думаю, за два тижні щось наклонеться* (Л. Дереш, 127);

– зародження (народження), які вичленовують на основі семи «почати існувати» (*зав'язуватися, заварюватися* (перен. – події); *закладатися* (основи); *закрадатися* – непомітно, мимоволі з'являтися (про почуття, думки); *назрівати* – виникати, зароджуватися (перен. – думка, план); *насуватися* – з'являтися, охоплювати (про думки, мрії); *поставати* – брати початок): *Якось підозра закрадається в Даринчину душу* (Л. Старицька-Черняхівська, 323); *Звідкись здалека надсували «передсвяткові настрої»* (І. Вільде, 448); *Закладаються основи нового земельного законодавства* (Голос України, 4 жовтня 2011);

– наближення, які диференціюють за провідною семою «наближатися» (йдеться зазвичай про події): *наближатися*; *нависати* (біда, небезпека); *насуватися, надходити, іти, настигати* – наближатися в часі (явища природи, пора року, абстрактні поняття); *пахнути* (виявляти ознаки наближення – про події), *підкрадатися* (старість, темрява); *стукати* (зима, біда). Наприклад: *Ось уже надходить новий рік* (В. Марченко, 91); *Насувалася зима* (Л. Дереш, 155); *Наближалася громовиця* (З. Тулуб, 355).

Важливим лексико-граматичним засобом вираження значення добуттєвості в сучасній українській мові є форма майбутнього часу власне буттєвого дієслова *бути* – *буде*. Вона характеризується найширшою сполучуваністю і здатна забезпечити стан передбуття будь-якого суб'єкта: *А буде син, і буде мати, і будуть люди на землі* (Т. Шевченко, 308); *Будуть кораблі – буде все* (Урядовий кур'єр, 17 січня 2012).

За ознакою ускладнення додатковими семами дієслова передбуття поділяють на:

1) дієслова із загальним недиференційованим значенням добуттєвості, не ускладнені додатковими семами: *наближатися, зароджуватися*;

2) дієслова, у яких абстрактна семантика передбуття доповнена семами, що конкретизують його характер або представляють у переносному значенні: стан як результат цілеспрямованої дії, інтелектуальної діяльності: *задумуватися, готуватися* (змова, план, ідея, злочин), *плануватися* (збори, поїздка, зустріч) у значенні «вирішувати, мати намір зробити, виконати щось»; конкретна фізична дія, її результат: *закладатися* – робити основу чогось (фундамент), давати початок чомусь, *причайтися* (лихо), *підстерігати*; рух, зміна положення в просторі: *іти, насуватися* – рухаючись, наближатися (примари, хмара); вольовий акт: *чекати, очікувати, ждати* – бути призначеним, неминучим для кого-небудь (неприємність, горе); фізичний стан: *висіти, нависати* (над кимось), *світити* (комусь); фізіологічний стан або дія: *назрівати, усміхатися* [2, 122; 7, 14-15].

Наявність додаткових семантичних ознак у значенні дієслів із добуттєвою семантикою вказує на те, що в мові початкова стадія буття репрезентована не як самостійний, окремий стан, а як невіддільний від різноманітних життєвих процесів, станів.

Багато дієслів із семантикою передбуття тісно пов'язані з дієсловами, виникнення, початку буття чи власне існування, наявності, тому розподіл дієслів початкової фази на підфази для одних дієслів є конкретним, для інших – певною мірою умовним. Відсутність чітких меж між ними спричинена багатозначністю дієслів, здатних відображати різні фази / підфази, наприклад: *назрівати* – «наближатися, ставати неминучим» як власне передбуття та «виникати, зароджуватися» (перен.) як зародження; *насуватися* – «з'являтися, охоплювати» (про думки, мрії) як зародження та «наближатися в часі» (явища природи, пора року, абстрактні поняття) як наближення; *поставати* – «зароджуватися, з'являтися» як зародження, «виникати, відбуватися, наставати» як виникнення та становлення.

Передбуття відкриває шкалу буття та поступово переходить у виникнення, становлення.

Предикати виникнення репрезентують початок буття, процес появи, виникнення, вияву певного стану та реалізуються в мові за допомогою дієслів, об'єднаних семою появи, початку існування. У мовознавчій літературі їх розмежовано на дві групи на основі протиставлення: «власне виникнення» – «вияв і самовияв» (Н.Ю. Шведова [7], Л.І. Лонська [4; 5], Н.В. Деева [2]).

Дієслова першої групи характеризують власне виникнення, появу й об'єднують значення початку буття та повторної появи.

1. Початок буття – почати здійснюватися, відбуватися, виявлятися:

– дієслова із семантикою абсолютної початковості, виникнення певного стану, процесу, не ускладнені додатковими семантичними відтінками: (*взятися, виникнути, відкритися* (розпочати свою діяльність – про установи, заклади), *зав'язатись* (розмова, суперечка, лайка, бійка), *закладатися, зародитися / народитися* (з'явитися – про абстрактні поняття), *зчинитися, з'явитися, майнути* (думка), *надійти* (про певні природні явища), *настати, початися, розпочатися, розвинутися*): *В нас уже розпочалася весняна погода* (В. Марченко, 154); *Учора у Київському палаці дітей та юнацтва відкрилася друга Всеукраїнська виставка-звіт дитячої*

творчості «Країна юних майстрів» (Урядовий кур'єр, 3 березня 2012); *Зчинився рух, – дядьки посунули до дверей* (В. Барка, 49);

– дієслова, що вказують на початок біологічного існування, народження (*народитися, найтися* (розм.); *зійти, прорости, пробитися* (про рослини)): *Найшлася в Насті дитинка... таке то малесеньке, сухесеньке, слабеньке!* (М. Вовчок, 99); *У Київському зоопарку народилося уссурійське ведмежа* (Урядовий кур'єр, 9 квітня 2013); *Тільки десь-не-десь прокльовувалася з землі свіжа зелень...* (І. Франко, 290);

– дієслова із семантикою руху, переміщення, зміни положення в просторі, вжиті переважно в переносному значенні (*зійти, вийти, виכותитися, виповзти* (сонце, місяць, зорі), *попливти, поповзти* (хмара, мла, туман), *зайти* (мова, бесіда, суперечка), *побігти* (річка, потік, час, сльози), *вилетіти* (дим, іскра, пил; звук, грім, слово), *вирватися* (світло, промінь; звук, плач, дзвін), *вискочити* (гуля, прищ), *рухнути, понестися* (потік, лавина), *закрутитися, завертітися* (сніг, хуртовина), *налетіти* (хвиля, дощ, негода; біда), *прийти, надійти* (про пору року, частину доби), *підступити* (сльози, гнів)): *Потім рушив дощ* (Г. Тютюнник, 26); *На темне небо повиходили зорі* (О. Довженко, 463); *Зайшла мова і про гордість краю Володимира Проценка* (Голос України, 20 квітня 2012);

– дієслова із семантикою пасивного переміщення, витікання (*бризнути* (сльози), *випасти* (про опади, час, успіх, можливість), *виринати, зринати* (думки, спогади), *потекти* (потік, сльози, піт; світло, прохолода; музика, слова; час, події), *ринуть* (дощ, злива, вода), *политись* (аромат, звуки; вода, сльози, піт), *посипати* (сніг)): *Полилися звуки легкого джазу* (Л. Дереш, 35); *Посипав сніжок* (М. Коцюбинський, 11); *У спогадах часто виринають роки служби в Радянській Армії...* (Голос України, 30 січня 2013);

– дієслова, що номінують фізичну та фізіологічну дію, стан, вжиті переважно в переносному значенні (*подути, засвітити, завити* (вітер), *забурлити* (потік, сварка, почуття), *затремтити* (вогник, звук, посмішка), *заграти* (музика, світло, вогонь, ранок, посмішка), *закипіти* (почуття, боротьба, робота), *заклекотіти* (почуття), *закрапати, заморосити* (дощ), *заворушитися* (страх, підозра), *забушувати* (буря, пристрасті)): *Відколись у мені заворушилася жорстока образа* (М. Матіос, 97); *Люта злість закипіла в серці 15-річного хлопця* (Голос України, 11 листопада 2011); *У Хмарівці заграла веселка* (Урядовий кур'єр, 20 грудня 2011);

– дієслова дотику (виражають буттєву семантику в переносному значенні): *збити* (джерело), *збитися* (сварка), *кольнути* (біль, згода, передчуття, страх), *напасти* (страх, втома, сум, тривога), *вдарити* (морози, грім), *торкнутись*. Наприклад: *Знов напав страх на нього – гнав безупинно далі, нерівною землею* (В. Барка, 221); *Як же зчепились вони – така буча збилася, що ледве розняли їх* (М. Вовчок, 74); *Легка печаль торкнулась її губ* (Л. Дереш, 205);

– дієслова руху, переміщення, конкретної дії із кількісним значенням (*з'їхатися, набігати, наїхати, нападати, навалити, накидати*): *А скрізь по дворах, близьких до площі і церкви, повисипали люди: дивляться на розор* (В. Барка, 61); *А по обіді понаходило такого людей...* (М. Вовчок, 17);

2. Повторна поява: *повернутися* (тривога, спогади), *виринати, відновитися, відродитися* (звичаї, почуття, суперечка, місто, країна), *воскреснути, знайтися, напасти, поновитися, ожити* (спогади, почуття), *пробудитися, прокинутися* (почуття). Наприклад: *І ось так знічев'я в Дарці знову прокидається віра у свою щасливу зірку* (І. Вільде, 245); *Радість поверталась на землю* (О. Довженко, 727); *З понеділка відновиться прийом хворих на планові операції* (Урядовий кур'єр, 3 березня 2012). Особливістю цих дієслів є те, що вони здатні виражати семантику виникнення незалежно від видової форми дієслова.

Друга група дієслів виникнення – вияву та самовияву – вказує на початок вияву певного явища за допомогою характерних для нього звукових і зорових образів:

– дієслова зі значенням виникнення звука (здебільшого предметні звуки, створені різними предметами чи явищами навколишньої дійсності): *заахкати, забабахкати, забарабанити, забасувати, забамкати, забахкати, забулькати, забулькотіти, забрязкотіти, загаласувати, загриміти, загрюкотіти, загудіти, загуркотіти, задеркотати, задзвеніти, задзюркотіти, задзюрчати, закалатати, залунати, запихкати, зарипіти, зарокотати, засичати, заскреготати, заскрипіти, застукати, зателенькати, заторохтіти, затупати, затупотіти, зацокати, зацокотіти, зафурчати, зачахкати, зашарудіти, зашелестіти, зашуміти*. Наприклад: *Тут щось у слухавці загурчало, зашуміло, зарожкало* (Голос України, 5 березня 2011); *Задзвеніли в кишені гривні і відчув він себе козаком* (Урядовий кур'єр, 23 вересня 2011);

– дієслова, що номінують виникнення оптичних явищ, свічення, горіння, кольору (*блиснути, заблискати, заблистіти, зблищати, загорітися, зажевріти, зайнятися, замайоріти, замаячити, замерехтіти, запалати, запалахкотіти, засвітитися, засяяти, заяскріти, проблиснути, просіяти, спалахнути; забাগровіти, забагряніти, забіліти, заголубіти, зазеленіти, зазолотіти, зарожевіти, засивіти, засиніти, засіріти, засріблитися, зачервоніти, зачорніти*):

Десь глибоко в душі зайнявся вогонь образи й гарячим полум'ям спалахнув на обличчі (О. Теліга, 79); *Та ось удалині замаячили перші підводи* (В. Шкляр, 230); *Засиніли понад Дніпром Високі могили* (Т. Шевченко, 84).

Морфологічним засобом вираження початку виникнення певних явищ, які сприймаються зором або слухом, в дієсловах звучання та свічення є префікс *-за* (рідше *-по*), основним значенням якого є початковість. Досить регулярним є перехід фазової початковості в одноразовість дії, процесу, яка забезпечується наявністю у структурі дієслів звучання суфікса із семантикою одноразовості, кратності – суфікса *-ну-*: *бренькнути, брязнути, гримнути, грюкнути, дзвякнути, ляснути, скрипнути, тупнути, хльоснути; блиснути, спалахнути*.

В семантиці дієслів виникнення можуть поєднуватися значення початку буття та одночасно його здійснення, наявності, початку буття та одночасно самовияву, а також миттєвості буття, коли початок певного процесу відразу ж супроводжується його здійсненням та зникненням. Наприклад: *І в мені раптом спалахнула злість* (М. Хвильовий, 325); *Десь у глибині заспаних очей блиснула в Костя іскра* (С. Васильченко, 337); *2 лютого 1914 року глухо гримнула корабельна гармата – салют трьом полярникам, які на нартах вирушили до полюса* (Урядовий кур'єр, 16 травня 2012).

Значний вплив на розподіл буттєвої дієслівної лексики за фазами має видове значення дієслова (доконаний або недоконаний вид), наприклад: *зароджуватися, народжуватися* – зародження, поява, *народитися* – виникнення: *... в очах у Генріха народжувалася пустота* (П. Загребельний, 104); *Народився син у панії* (М. Вовчок, 138); *з'являтися* – зароджуватися, утворюватися (зародження), *з'явитися* – наявність: *На останній межі з'являється нове дихання* (В. Шкляр, 363); *Та на валу вже з'явилися вершники* (В. Шкляр, 377).

Значення фаз також тісно пов'язане зі значенням суб'єкта буття: дієслово *народжуватися, зароджуватися* (недоконаний вид) у поєднанні із суб'єктами *епоха, новий напрям, учення, авторитет* репрезентує передбуття, зародження, а сполучаючись із суб'єктами типу *страх, ворожість, заздрість, неприязнь, інтерес, віра* означає процес виникнення, становлення.

Отже, предикати передбуття та виникнення здатні виражати значення початкової фази буття у її розвитку – як поступовий процес, окремі фази якого можуть непомітно переходити одна в одну. Семантичні групи цих предикатів потребують подальшого аналізу, конкретизації та встановлення чітких меж між ними.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Русское предложение: Бытийный тип / Н.Д. Арутюнова, Е.Н. Ширяев. – М. : Русский язык, 1983. – 198 с.
2. Деева Н.В. Глаголы начальной фазы бытия: особенности семантики [Электронный ресурс] / Н.В. Деева. – Режим доступа: http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0088649.pdf.
3. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / Олександр Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
4. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Лонська. – К., 2001. – 20 с.
5. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Лонська. – К., 2001. – 184 с.
6. Семантические типы предикатов / [под ред. О.Н. Селиверстовой]. – М. : Наука, 1982. – 365 с.
7. Шведова Н.Ю. Русские бытийные глаголы и их субъекты / Н.Ю. Шведова // Слово и грамматические законы языка. Глагол. – М., 1989. – 296 с.

Summary. The article investigates the predicates of the initial phase of existence – predicates of pre-existence and predicates of beginning. The work characterizes their semantic groups, the peculiarities of their functioning depending on the semantics of existential subject and describes the means of their realization in modern Ukrainian language.

Key words: existence, predicates of pre-existence, predicates of beginning, verb, initial phase of existence.

ЕТНІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «КУЛЬТУРА» У ЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ

У статті розглядається змістова структура концепту «культура» в етолінгвосистемі. Подається системний опис фактів мови і культури у їх взаємодії.

Ключові слова: мовна особистість, етнокультура, лінгвокультурологічний метод.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження такої глобальної проблеми як «мова і культура» має багатовікову традицію і характеризується зміною парадигм, які є тією чи тією моделлю постановки проблем та їх конструктивного розв'язання. Особистість у парадигмах мови і культури – це сучасна інтерпретація взаємодії мови і культури, яка відображає нову систему цінностей. Разом з тим культура – це невід'ємна частина мовного буття, що виявляється через світоглядне, емоційне, естетичне і літературне у бутті нації. Саме таке розуміння взаємозв'язку мови, свідомості та культури має важливе методологічне значення і використовується як базове у науковій розвідці.

Аналіз досліджень цієї проблеми. З'ясуванню задекларованої проблеми присвячені наукові розвідки – Основи інформаційно-діяльнісного підходу до розуміння змістової структури концепту «культура», закладені у фундаментальних працях Е. Маркаряна, Ю. Лотмана, Є. Соколова, Є. Кукушкіної та ін. Тлумачення сутності культури, запропоновані авторами, тією чи тією мірою орієнтовані на її генетичні і функціональні зв'язки з мовною діяльністю і пов'язані з ідеями когнітивного пізнання мови.

Метою наукового дослідження є вияв специфіки репрезентації і функціонування концепту «культура» у діяхронічному аспекті.

У вигляді гіпотези культурологічного дослідження прийнято уявлення про особистість-нації як суб'єкт культури, яка визначає у своєму розвитку якісні характеристики відтворення народно-національного досвіду. У парадигмі дослідження взаємодії мови і культури особистість, як предмет лінгвокультурології, розкрито у найбільш характерній мовній реалізації як мовна особистість.

У свідомості мовної особистості утворюється система знань, понять, які адекватні дійсності – це когнітивна свідомість. У мові відбувається деяке «спрощення» пізнання і закріплюються визначені сторони поняття – це мовна свідомість. Національна особистість через когнітивну систему «координат» пізнає світ, дійсність, що знаходить відображення у лексичній системі, яка обумовлена інтересами народу, його умовами життя і специфічними особливостями вибору реалій.

Національний тип особистості в етнокультурі – складний і поліфункціональний. Адекватне осмислення цієї проблеми можливе у разі залучення нової парадигми наукового знання. Ця обставина підкреслює актуальність подальшої розробки проблеми особистості, яка виступає синтезатором наукового і лінгвістичного мислення. Використаний нами лінгвокультурологічний метод дозволяє здійснити системний опис фактів мови і культури, а також й особистості у їх взаємодії і взаємозв'язку.

Мова в цілому є вагомим частиним етнокультури. Так, В. Жайворонко вказує на те, що мова так чи так відбиває етнокультурні стереотипи, породжені національною специфікою людського світосприймання [2, 15]. Такі мовні явища входять у коло етолінгвістичних розвідок, оскільки лінгвістика як наука вивчає насамперед співвідношення національної мови й культури через взаємодію власне мовних та етнокультурних чинників. Таким чином, етолінгвістичний аспект наукових досліджень передбачає вивчення наслідків впливу на мовну систему побуту, звичаїв, обрядів, вірувань, загальної культури й менталітету етносу.

У Словнику української мови термін «культура» витлумачено як «сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії» [5, 475]. Оскільки культура – це етнічна система, зреалізована мовою, то правомірним є визначення змістової структури концепту «культура» через призму лінгвістики. Суголосними у цьому аспекті є наукові доробки зарубіжних та вітчизняних мовознавців.

Так, за твердженням структураліста К. Леві-Стросса, усі культурні уявлення (міфи, ритуали, правила) є своєрідними знаковими системами, які передають інформацію і здійснюють культурний обмін всередині структури. Гармонію почуттєвого і раціонального начал (надраціоналізм), до якої потрібно прагнути сучасному людству, культуролог вбачає у феномені первісного мислення. Метою структурного аналізу, – вважає автор, – є пошук системоутворюючого чинника, сукупності правил, за якими можна формувати культурні об'єкти. Е. Бенвеніст визначає куль-

туру як складний комплекс уявлень, організований у кодекс відношень і цінностей: традицій, релігій, законів, політики, етики, мистецтва – усього того, чим людина, де б вона не народилася, просякнута до самих глибин своєї свідомості і що спрямовує її поведінку в усіх формах її діяльності [4, 158].

За визначенням Е. Маркаряна, «культура – це сукупність специфічних засобів і механізмів, завдяки яким стимулюється, програмується, регулюється, реалізується, фізично забезпечується і відтворюється діяльність людей» [1, 4]. Ширше визначає поняття «культура» Ю. Лотман: сукупність позагенетично (не спадково) здобутої інформації, способів її організації і збереження [1, 4]. Він скеровує на осмислення ролі мови у генезисі і подальшому розвитку культури. Мова є вагомою частиною культури і, за Е. Сепіром, «вказівкою на розуміння культури», а «лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу» [2, 15].

Мова не може існувати ізольовано від мислення і свідомості людини; будучи частинами, хоча і самостійними, ці три компоненти (мислення, свідомість, мова) утворюють одне ціле. Подібне тлумачення цієї проблеми, над якою сьогодні працюють зарубіжні і вітчизняні лінгвісти (В. Воробйов, Г. Гачев, Р. Додонов, В. Маслова, А. Морковкіна, В. Телія, Н. Чабан та ін.), відкриває нові горизонти у її вивченні, хоча й породжує цілу низку запитань.

Відповідно, особистість, її систему поглядів, світосприйняття неможливо розглядати поза соціумом, якому властива певна система культурного досвіду. Конкретною формою відносно виробничої діяльності є «олюднена» природа – усі ті предмети, процеси, які перетворені працею і поставлені на службу людству.

Особлива характеристика мови як засобу вербалізації різних сторін культури і збереження в часі інформації про минуле й сучасне культури полягає у поліхронії мови: здатності об'єднувати й утримувати у своїй структурі мови результати пізнання соціумом навколишньої дійсності, здобути на різних синхронічних зрізах. Поліхронізм не означає втрати мовними елементами часової маркованості; відбиток часу виявляється і в семантичних конотаціях, характері структур, й у відчутних змінах частоти та сфер використання одиниць мови. Вербалізація культури сполучена з редукцією менш суттєвого з усієї сукупності виявів культури. Тому завдяки мовній передачі культура попередніх епох постає перед наступними поколіннями у синтезованій, економній формі, що, однак, не заперечує можливості реконструкції втрачених у часі відрізків культури.

Нерідко дослідники співвідносять такі поняття як «мовна картина світу» і «культура». «Картина світу, яка включає наукові, донаукові та примітивні знання, є ключовим компонентом будь-якої національної культури» [3, 4]. Дехто з мовознавців стверджує, що «культура – це частина картини світу, яка відображає самосвідомість людини. Вона історично змінюється у процесах особистої і групової рефлексії». Як частина картини світу змістова структура поняття «культура» виступає складним, багаторівневим формуванням, що складається з таких рівнів світосприйняття, які усвідомлюються і не усвідомлюються, а також глибинні прошарки міфологічного, колективного підсвідомого [1, 3].

Суттєвими є питання щодо сприймання, розуміння культури людиною, щодо впливу індивідуума на культуру, оскільки сама людина (і нація загалом) є і творцем культури, і її споживачем. Отже, культуру можна схарактеризувати як «соціально-лінгвістичний механізм взаємодії особистості з соціальним оточенням, яке забезпечує передачу знань через матеріальні предмети, літературу, науку, релігію, духовні переконання і норми побутової поведінки» [6, 232]. Отож, у вузькому соціолінгвістичному тлумаченні змістовий обсяг структури концепту «культура» містить знання наукові, літературно-естетичні, релігійні та побутові, які передаються засобами мови.

Досвід західних культур, з їх домінантою раціональності, культивує вербальну логічно структуровану свідомість. Несвідомому (невербальному) вона зобов'язана психоаналізу, у рамках якого несвідоме витлумачено як сферу неконтрольованих спонукань і потягів, і зберігає негативне забарвлення. Однак психіка не вичерпується вербальною свідомістю і позасвідомими потягами, а культура не вичерпується феноменами колективної свідомості і колективної поза-свідомості. Свідченням цього є частовживане поняття «духовність» у контексті культури або індивідуальної психіки [7, 142]. Для того, аби отримати повний і конкретний опис змістової структури культури і психіки, потрібно з'ясувати поняття «суб'єкт» і виявити особливості будь-якого суб'єкта (індивідуального чи колективного).

Виходячи із загальноприйнятого визначення суб'єкта як джерела активності (тільки індивіда), можна стверджувати, що для системи, як джерела активності (суб'єкта), необхідним і достатнім є одночасне дотримання трьох умов: 1) ця система має бути здатна уявно відокремлювати себе від зовнішнього світу, інших суб'єктів; система ототожнює себе з поняттям «Я», відокремлюючи його від усіх інших смислів поняття «не-Я» (за І. С. Коном «Опозиція «Я – не-Я» не має нічого, окрім ствердження своєї відмінності, виокремлення з навколишнього світу» [7, 143]; оскільки суб'єкт ототожнює себе зі смислами, які входять до цього поняття, то функцію, яка реалізує пер-

шу умову, можна назвати *ототоженням*; 2) ця система має мати свій власний (унікальний) внутрішній світ, свої (суб'єктивні) уявлення; це є тим, у чому суб'єкт упевнений (система вірувань), його індивідуальні навички, можливості, здібності (те, що він може реалізувати); рефлексія як відображення власних пізнавальних установок є функцією, яка реалізує другу умову, тому смисли, які входять до цього поняття, називаємо *відрефлексованими*; 3) ця система має бути здатна взаємодіяти з іншими суб'єктами; у смисловому просторі суб'єкта виділяється поняття смислів, які можуть бути означені, введені у сферу уваги, проаналізовані і передані іншим суб'єктам (або прийняті від них), тобто у цьому розумінні смислів можлива функція розуму, внутрішня і зовнішня (переважно вербальна) комунікація; означені смисли можуть бути усвідомлені, тому функцію, яку виконує ця система, називаємо *свідомістю*. Ці три умови і є умовами існування будь-якого суб'єкта, тому вони визначають усі інваріантні властивості будь-якого суб'єкта. Без виконання однієї з цих умов неможливо повністю виконати дві інших і забезпечити існування суб'єкта як джерела активності. Дотримання цих трьох умов гарантує, насамперед, те, що система стає інформаційно відокремленою, у системі (суб'єкті) формується свій семантичний простір, сфера внутрішніх інформаційних процесів. Це є основною інваріантною властивістю будь-якого суб'єкта [7, 144].

З вищезазначеного випливає, що концепт «культура» – це активний суб'єкт, основою якого є «принцип людського життя», спрямований на становлення відчутної або усвідомленої нами смислової основи усього баченого і небаченого.

Мова є процесом і результатом сигніфікації у нашій свідомості, а культура є процесом і результатом сигніфікації в нашій діяльності. Отже, до змістової структури концепту «культура» входить вираження культурою будь-якого життєвого факту, зокрема і будь-якого твору – філософського, наукового або художнього та номінативні засоби цього вираження. Сам процес пізнання, співзвучний з любов'ю до пізнаваного, зумовлює наше усвідомлення єдності світу, сутності зв'язку предметів і наявності у світі абсолютних цінностей, реалізацією яких у житті і є культура.

Важливими чинниками будь-якої культури є народні традиції, норми поведінки, цінності, ідеї, а також звичаї, обряди, ритуали. Основними соціально-психологічними функціями культури є: етнічна соціалізація індивіда, трансляція культурно-історичного досвіду й етнокультурної інформації, соціальний контроль і регуляція поведінки індивідів, соціально-етнічна інтеграція, формування етнічної самосвідомості, сакралізація соціальних відносин, а також різноманітних об'єктів, реалізація соціальної спадкоємності, стимуляція колективних емоційних станів, релаксація, задоволення естетичних проблем тощо. Культура пов'язана з етнічною свідомістю і самосвідомістю саме через етнокультурну інформацію, яка є системотвірним фактором знаково-концептуальної системи етнокультури. Таким чином, особливістю змістової структури концепту «культура» є розуміння того, що вона – невід'ємна частина світоглядного, емоційного, естетичного, літературного і мовного у бутті нації.

У художньому тексті через відповідні концепти реалізується лінгвокультурологічний феномен нації: її менталітет, специфіка її емоцій, навичок, побутових звичок, оцінок, сприйняття світу та ін. Мова, як першоелемент літератури, відкриває адресатові наміри, думки, смислову гаму, модальність, аксіологію та інші цілі адресанта, втілені у тексті, через концепт «культура» відображений найглибший пласт етнічної національної картини світу, у якій зафіксовані результати бачення світу в його поступальному розвитку. У розгляді цих проблем як окремих об'єктів дослідження і вбачаємо перспективу дослідження.

Список використаних джерел

1. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Городецька. – К., 2002. – 182 с.
2. Жайворонок Н. В. Українська етнолінгвістика. Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с. – Бібліогр.: С. 249-261.
3. Морковкин В. В. Русские агнонимы (слова, которые мы не знаем) / В. В. Морковкин, А. В. Морковкина. – М. : Ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 1997. – 414 с.
4. Панфілов М. П. Національна мова у структурі моноконцепту національної культури // Мова і культура : наук. вид. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2001. –Т. 2 : Культурологічний компонент мови. – С. 158–164. – (Сер. «Філологія» ; вип. 3).
5. Тлумачний словник української мови / за ред. д-ра філол. наук, проф. В. С. Калашника. – 2-ге вид., випр. і допов. – Х. : Прапор, 2005. – 992 с.
6. Харченко О. В. Культурний компонент староанглійського рунічного алфавіту О. В. Харченко // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К., 2001. – № 5. – 276 с.

7. Шередева Ю. Л. Вербальные и невербальные составляющие культуры / Ю. Л. Шередева // Язык и культура. Культурологический компонент языка. – К., 1998. – Т. 2. – С. 143–149.

Summary. The semantic structure of culture concept in etnolingvosistem is considered in the article. System description of facts of language and culture is given in their cooperation.

Key words: linguistic personality, etnokultura, lingvokulturologichniy method.

УДК 811:801.66

Л.В. Мовчун

МЕТАФОРИЗАЦІЯ РИМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті проаналізовано метафоричні моделі з реципієнтною зоною рима для з'ясування питання, які знання про риму репрезентує метафора української поезії ХХ – початку ХХІ ст., що сприятиме створенню цілісної теорії української рими. В основі метафор лежать як визначальні ознаки рими, так і її додаткові ознаки, актуальні для індивідуального сприйняття поетів.

Ключові слова: рима, римологія, метафора, метафорична модель.

Постановка проблеми. Перші теоретичні напрацювання в галузі української римології належать до кінця ХVІ ст. (у «Граматиці словенській» Л. Зизанія 1596 р. було розкрито синкретичне поняття рими); активно розробляється теорія рими у ХVІІІ ст. (курси поетики, зокрема анонімний «Cedrus Apollinis» 1702 р. та «Hortus poëticus» М. Довгалевського 1736 – 1737 р. подають прескриптивні настанови щодо окремих видів рими); пік цікавості до рими припадає на 20 – 40 р. ХХ ст. (С. Гординський, В. Домбровський, М. Йогансен, Ф. Колесса, Д. Чижевський, Б. Якубський та ін.) і на 60 – 80 р. (І. Гурін, І. Качуровський, В. Ковалевський, Н. Костенко, Г. Сидоренко, І. Чередниченко та ін.). В останньому з названих періодів розпочалося дослідження рими як лінгвістичної проблеми у її зв'язку з римографією – теорією та практикою укладання словників рим. Сучасна наукова парадигма спонукає до пошуків нових ракурсів осмислення рими, зокрема в аспекті когнітивно-дискурсивних досліджень.

Поети, за образним висловом П.-Ж. Беранже, – це ловці рим, але вони є і творцями рим. Для розуміння еволюції теорії рими важливо знати, як риму сприймають самі її творці. Для цього варто враховувати не лише безпосередні міркування письменників, висловлені в текстах наукового, епістолярного, мемуарного та ін. стилів, а й думки, виражені за допомогою образних ресурсів мови в художньому / поетичному тексті.

Генезу української рими виводять з фольклорних і книжних традицій, починаючи зі «Слова о полку Ігоревім» та «Повісті минулих літ», а корені традиції звертання до образу рими сягають поетичної мови ХVІ ст. (наприклад, у вірші Памви Беринди термін *рима* (*рифма*) ще тільки називається: *на «Христос воскрес» знову рифми зложити* [9, 208]; у поезії Лесі Українки вже з'являється персоніфікований образ рим, *дочок безсонних ночей*; а в поезії Б.-І. Антонича фігурує метафора *В твоїй чернетці пишних віршів рій / дзвінками римами пиває, як вино*¹). Зважаючи на давність римових традицій, кожен поет замислювався над питанням рими. Можна стверджувати, що використання чи невикористання рими служить підставою для глобального, хоча й умовного поділу українських поетів на тих, хто римує, і тих, хто пише поезію без рими, та стає предметом дискусій [13]. З одного боку, Анатолій Бортняк безапеляційно стверджує: *Як і належить плігріму, / живу за приписом старим, / що всі шляхи ведуть до Риму, / але в поезії – до рим*, а з другого, – Василь Махно озвучує бажання сучасного автора вирватися з пут традиції: *український поет / мусить писати римовані вірші / пішли ви...* Отже, своє ставлення до рими поет висловлює безпосередньо або ж метафорично.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поезієзнавець І. Лучук у монографічному дослідженні «Мистецтво поетичне в дискурсі української лірики та письменницької критики» розглянув зокрема питання ставлення до рими в українській ліриці, використовуючи метод коментарю та його різновиди – фрагментарний коментар і коментар до коментарю [7, 15]. Дослідник не ставив за мету аналізувати механізм проєкції знань про світ на знання про риму і навпаки.

Важливим інструментом художнього освоєння дійсності є метафора; актуальними на сьогодні є когнітивні дослідження метафори. Метафору української поезії ХХ ст. дослідила Л. Кравець, виявивши лінгвокогнітивні закономірності процесу метафоризації з урахуванням соціокультур-

них чинників і визначивши напрями і способи розвитку концептуальної метафори. Дослідниця проаналізувала групу мистецьких метафор, поділивши її на підгрупи поетичних, театральних, музичних, хореографічних, циркових та кіно і визначивши, що їх реципієнтними зонами є структура знань концептосфер людини і природи [3, 135-136]. До мистецьких метафор – елементів наукової мови літературознавчих текстів зверталася Т. Кулікова, дослідивши їхню роль у поповненні літературознавчого словника [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Термін *рима* ще не було всебічно досліджено у зв'язку з метафоризаційними процесами в українській поезії.

Мета дослідження – проаналізувати метафоричні моделі з реципієнтною зоною *рима* для з'ясування питання, які знання про риму репрезентує метафора української поезії ХХ – початку ХХІ ст., що сприятиме створенню цілісної теорії української рими.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи від Дж. Лакоффа та М. Джонсона, лінгвісти розглядають метафору як метод пізнання об'єктивної дійсності, як форму осмислення реалій, що поєднує різні аспекти знань [3, 15]. Механізм метафоризації закладений у самій когнітивній системі людини, адже, як зазначає Я. Плуценнік, «різноманітні схеми уявлення, якими ми послуговуємося в нашому мисленні, було сформовано на ранніх стадіях розвитку під час оперування фізичними поверхнями, відстанями, силами, і вони слугують нам для опанування більш абстрактних способів мислення» [10, 425], тому цілком природно, що суть поетичної метафоризації абстрактних понять полягає в застосуванні цього механізму.

Художні метафори виникають у результаті взаємодії колективних знань, закріплених перш за все узуально в значеннях слів, за якими стоїть певне поняття, та індивідуальних, отриманих у процесі взаємодії суб'єкта пізнання зі світом. Іншими словами, відбувається процес інтеріоризації / суб'єктивізації об'єктивних знань і доповнення їх суто суб'єктивними. Знання структуруються семантичним кодом, що уможливорює лексично-образне перероблення матеріалу [2, 110]. Процес опрацювання інформації протікає скоординовано на свідомому і підсвідомому рівні, причому на останньому – значно ефективніше [2, 17], звідси яскравість метафор у створенні нових несподіваних смислів. Психічною основою виникнення метафор є здатність індивіда кваліфікувати об'єкти в системах категорій і класифікацій, які не завжди відповідають науковій практиці [2, 158], проте, як слушно зауважує Л. Кравець, метафора «не відносить предмет до іншого класу, а лише показує його в іншому ракурсі» [3, 46]. Такі особливі способи індивідуально-своєрідного опрацювання інформації про навколишнє визначають когнітивний стиль індивіда [2, 288].

У своєму дослідженні ми беремо за основу теоретичні напрацювання представників когнітивного напрямку вивчення механізму метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона, А. Ченкі, Ж. Фоконьє та М. Тернера, А. Баранова, Ю. Караулова, Л. Белехової, М. Жуйкової, О. Селіванової, Л. Кравець та ін., який полягає в тому, що «у процесі метафоризації властивості донорської зони проектуються на властивості реципієнтної, водночас відбувається і перенесення мовного знака донорської зони на реципієнтну. Під час метафоричної проекції відбувається профілювання (висвітлювання) окремих властивостей донорської зони у реципієнтній, які виявляються імпліцитно як метафоричні наслідки структурування у семантиці висловлення або цілого тексту» [3, 37].

Когнітивний напрям сучасної науки сприяє інтеграції знань, отриманих різними шляхами, для осягнення істини. Вся сукупність знань про риму структурує концепт «рима», важливим компонентом якого є знання, отримані / спродуковані в процесі художньої / поетичної творчості в першу чергу за допомогою метафори. Як зазначає дослідниця метафори Л. Кравець, «у процесі метафоризації з донорської зони на реципієнтну можуть проектуватися не тільки онтологічні властивості, а й другорядні, ті, які в семасіології визначають як конотативні ознаки» [3, 126]. Механізм метафори лежить в основі створення художніх дефініцій, і саме другорядні властивості об'єкта нерідко є визначальними для формулювання таких дефініцій [8, 158].

Філологічний характер мислення спонукає сучасного поета активно послуговуватися відповідними експлікаторами його знань; метафоризації підлягають філологічні терміни, які для поета є професійно важливими: *під чесним хрестом однини* (А. Бортняк); *не пронести підбите тіло змісту / повз розділових знаків блокпости* (Г. Крук); *слухала білий рояля вірш* (Ю. Буряк). Метафоризований термін *рима* легко декодується читачем, на противагу вузькоспеціальним філологічним термінологіям, які для сприйняття потребують спеціальної підготовки, тому нерідко їхнє основне значення залишається затемненим, а самі вони виступають перш за все як елементи очуднення мови і дають читачеві більшу свободу в інтерпретації метафори, потребуючи орієнтації на звукові та смислові асоціації, що виникають у реципієнта твору: *нам мало блукати дифтонгами вій* (І. Андрусак); *Колись – не тепер – були / Ті, що лишили на стінах / посмертні тині – / гіперболи* (Борис Тен).

Діапазон розуміння суті рими і того, якою вона має бути, у поетів досить широкий: переважно це розуміння вони втілюють у своїй поетичній практиці, хоча й тут не обходиться без суб'єктивності в оцінці власної творчості. Декларуючи літературне кредо ХХ століття, А. Ма-

лишко іронізував над невірними поетами: *Докори слово ще накинута / Римовицкам на «знов» і «кров», / Що пишуть квапно кожну днину / Про нерозділену любов*, проте й сам нерідко вдавався до римових кліше *знов-любов, очі-ночі, Україна-солов'їна* тощо. Таким чином, як між теорією і поетичною практикою, так і між прямою чи образною декларацією естетичних ідеалів та самою поетичною практикою неминуче існує розбіжність.

Конструюючи метафори на основі терміна *рима*, поети спираються на її прототип і стереотип. Прототипова рима є кінцевою у зв'язку із конвенційністю поняття силабічної і силабо-тонічної рими, яка в певний момент еволюції книжної версифікації стала найчіткішим виявом ритму завдяки кінцевій позиції в ритмічній одиниці (вірші, піввірші). Носій рими – слово, отже, стереотипним можемо вважати уявлення про риму як про кінцеве слово в рядку, співзвучне слову, що перебуває в такій же позиції в іншому рядку: *завжди тут приходить рима «горе»* (М. Щербак). Звідси *рим співзвуччя* (А. Бортняк), а не просто *рими*. *Дібрати (знайти) риму* – відшукати слово зі співзвучною кінцевою групою звуків: *громи... / спроквола й довго добирають риму* (А. Мойсієнко); *писати (казати та ін.) в риму* – створювати віршовані тексти: *Я починаю писати в риму. / Таверую словом і серце, й очі* (В. Гальянова); *Нема заборони, обнявши каштан / (якщо не топтати, звичайно, календул), / сміятись, і вірші синицям читать, / і в риму казати жінкам компліменти* (І. Жиленко).

Художні метафори актуалізують ту частину знань про риму, яку поет транслює через проекцію знань про світ на знання про риму. Зв'язки між структурою знань про риму й іншими структурами, що виступають у ролі донорської зони, є індивідуальними, проте метафора неминуче апелює до культурно-загальновідомого [3, 49], що дає підставу виявити «стійкі відповідності між зоною джерела та зоною цілі, фіксовані в мовній і культурній традиції певного суспільства» [11, 52], тобто метафоричні моделі. Якими б несподіваними не були метафоричні перенесення, в їх основі лежить повсякденне знання про світ. Знання про риму поет реалізує через проекцію чотирьох основних концептосфер: людини, соціуму, природи і світу предметів.

Антропоморфні метафори

Персоніфікована рима сприймається як істота, що шукає або має пару, і страждає, якщо залишається одна (риму створює співзвуччя мінімум двох слів). Граматична форма терміна *рима* спонукає сприймати її як істоту жіночої статі, у разі використання терміносполучення *жіноча рима* посилюється зв'язок між донорською зоною *жінка* і реципієнтною *рима* (пор. вдалу метафору М. Лотмана *розлучення чоловічим і жіночим римами* [6, 111], ужиту в науковому тексті). Ці знання про риму реалізуються в моделях: «людина (істота) → рима»: *марно рима іншу прикликає* (І. Жиленко); *вперлася рима, / лишилась без пари* (В. Базилевський); *до рими не озвалась рима* (І. Жиленко); «жінка → рима»: *ревнує рима / до білих віршів / мене* (М. Пасічник).

Одна з основних функцій рими – об'єднання рядків у строфі, звідси бачення рими в образі жінки (дівчини), яка заплітає косу чи плете вінок. Впорядкованість віршової структури є втіленням краси (коса і вінок – символи краси [1, 97, 309]). Ці знання про риму реалізуються в моделі «жінка (дівчина) → рима»: *рима віршам запліта косу* (Л. Костенко); *делікатна рима / Їх [слова] заплітає у вінок* (Т. Головащенко).

Творчий пошук рими, натхненний і болісний процес, який відомий усім поетам, реалізується в моделі «дитина → рима»: *Ти засинаєш, а в мене ще родяться рими* (Н. Пішаківська). Психологічне відчуття муки може стати фізичним, звідси метафорична модель «біль → рима»: *Аорту / Біль одвертих рим дере* (М. Пасічник). Фізичне, але ефемерне відчуття рими асоціюється з подихом; модель «дихання → рима»: *деякі співзвуччя вже / ворухнуться на видиху* (Д. Лазуткін).

Соціоморфні метафори

З концептосферою людини пов'язана низка метафор, які актуалізують знання про людське суспільство. Знання про політичну сферу реалізується в моделі «держава (піддані) → рима»: *ти стаєш імператором риму і рим* (М. Савка). Поети активно послуговуються мілітарними моделями, зокрема «зброя → рима» (детальніше про неї див: [8, 159]): *Поети стріляють римами!* (І. Світличний). Зброя може залежатися і заіржавіти, але поет продовжує воювати словом: *Тільки я, навіжений, / іржавою римою / гримаю* (П. Осадчук). Метафора війни реалізується в моделі «солдат → рима»: *Рими, як муштровані солдати, / Чітким каре чийсь обступили крик* (М. Стріха).

Природоморфні метафори

Підставою для співвіднесення ознак природних реалій і ознак рими є переважно суб'єктивне її сприймання поетом, наприклад, як гучної, вагомої, урочистої, що втілено в моделі «грим → рима»: *Розбудив мою тишу цей грим твоїх слів, / Твоїх рим невгамовних, наснажених, / віщих* (О. Шпирко). Фізичне і психологічне сприйняття її тривалості реалізоване в моделі «луна → рима»: *А слово вже достигло. Хоче впасти. / Падіння... Й нестихаюча луна / далеких рим... У смак мені, в охоту / збирать слова* (І. Жиленко).

Добірність рими (адже слова, що створюють риму, завдяки своїй сильній позиції в рядку набувають колосального значення, засвідчуючи творчу удачу або невдачу поета) викликає до життя

метафоричну модель «зерно → рима»: *Душа піде у Небо босоніж, / Лиш жменьку рим сипне на підвіконня* (А. Дубій). Ця модель реалізується в розгорнутій метафорі сіяння рими-слова, ускладненій і підкресленій метонімічним епітетом *мозолясті: мозолясті рими з чистих рук – / зерно, що в землю батьківську лягає* (С. Цушко). Значущість, яскравість рими і її несподіваність реалізована в моделі «вогонь → рима»: *Мій єдиний талант – єднати людей / злетом пісні і спалахом рими* (С. Цушко).

У сприйнятті багатьох поетів рима заважає вільному вираженню думок та емоцій, звідси метафоричні моделі, завдяки яким профілюються ознаки перешкод, – «скеля → рима»: *Біжить і ллеться, і шумить ріка / чуттів і розбивається об рими* (О. Соловей); «павутиння → рима»: *я ховаюсь у павутинні / Цих рим одвічних* (О. Шпирко); «намул → рима»: *Бульвар могутній, мов Гольфстрім, / тече, мабуть, із Гелікону, / бо залишає намул рим / на підвіконнях і балконах* (І. Жиленко).

Знання про світ живої природи, співвідносячись із знанням про риму і її відчуттям поетом, стає основою зооморфних метафор, реалізованих моделями: «птаха → рима»: *Никнуть рим співзвуччя лебедині / у содомі блуду, баришу* (А. Бортняк); *Кричать журливо рими в небо, / Летять в захмарену блакить* (О. Галаєва); «комаха → рима»: *там РИМИ, мов бабки, над квітами грають* (С. Цушко); *рим золотистий рій / Вже збирає меди поетичні* (Д. Княжич).

Мотивацією використання лексем на позначення назв птахів і комах є їхня поетизація та символізація: лебідь – грація, журавель – журба, бджола – працелюбність, бабка – грайливість. Бджола, до того ж, в українській етнокультурі не просто комаха – це *божа пташка* [1, 30]. Таким же полісимволічним є образ лебедя – це і чистота, і висока поезія [1, 330]. Відповідно поети висловлюють своє розуміння і сприйняття рими як наділеної крилами – легкої, граційної, грайливої за формою, журливої (щирої у вираженні почуттів та емоцій), чистої, піднесеної, пов'язаної з плідною працею.

Названі моделі можна вивести з базової метафори *рима – крилата істота*. Вона реалізується зредуковано в метафоричному епітеті *окрилена рима* (С. Цушко), який мотивується також і традиційною для української поетичної мови метафорою *крилате слово*. Безумовно, семантичний зв'язок *слово (рима) – крила – небо* простежується і в метафорі *Я слова птахами відпускаю / В неозору поетичну риму...* (Т. Головащенко), у якій відбувається перенесення ознак донорської зони *небо* на реципієнтну зону *рима*.

Поширеною в сучасній поетичній мові є реалізація метафоричної моделі «риба → рима»: *слова на гачку із повітря витягують рими* (Д. Лазуткін), адже процес пошуку рими нагадує риболовлю (пор., наприклад, метафору з рецензії на «Словник українських рим» А. Бурячка та І. Гурина: *із словника рим не навудиш* [12, 122]).

Артефактні метафори

Знання з предметної сфери проектується на знання про риму, вербалізуючи розуміння поетом суті рими і її призначення в низці артефактних метафор за моделями: «золото → рима»: *Над римами гнусь, мов над золотом жид* (С. Пантук); «оздоба виробу → рима»: *Вони [сонети] прилизані, завиті, / В кінцівці рима вирізна* (А. Малишко); «матеріал для ліплення → рима»: *Бігають дощі / Від мене до тебе, / Від тебе до мене. / Носять рими і кольори. / Від тебе до мене, / Від мене до тебе... / Як ластівки – гнізда, / Ліпимо вірші* (О. Стельмах); «готовий виріб → рима»: *З якоїсь магми, тіста, глини / знеацька виліпляться рими* (М. Барандій); *Рим на те місце єдине / У нього мішок. / Із золота й срібла, / Із шовку й кристалю* (Д. Чередниченко); «уламки розбитого виробу → рима»: *Піти б у вільний вірш, але трима / Череп'я рим і розділових знаків* (П. Вольвач); «дошка → рима»: *ще гірше, як іржаву мисль / вганяють молотком у дошку рими* (Д. Павличко); «пута → рима»: *Вона [поезія] ламає сков і стрим – / Канони ритмів, пута рим* (І. Світличний); «вуздечка → рима»: *Шалене слово загнуздавши римою, / влітаю в ніч* (Л. Костенко); «кайдани → рима»: *там хрестом арматури стримить полонез / меж лопатками майстра закутого в риму* (І. Андрус'як); «транспорт (тролейбус) → рима»: *зелених троллейбусів ковані рими / З недописаних віршів / Твоїх у ночі* (А. Малишко); «тунель → рима»: *ми забуваємо значення слів / крокуючи наосліп / тунелями споріднених звуків* (Д. Лазуткін); «колона → рима»: *Я вірші кластиму – цеглина до цеглини – / І будуватиму краси незримий Рим / З колонами дзвінких і витончених рим...* (І. Качуровський).

В артефактних метафорах репрезентоване і вкрай позитивне (золото → рима), і вкрай негативне сприйняття рими (кайдани → рима), що зумовлює добір назв предметної сфери, які мають відповідну конотацію.

Метафоризація рими може бути як простою (одиночними метафорами *проситься в риму, гамівні рими, безпала рима, диво в овиді рим, сні уникають рим*), так і розгорнутою – трапляються метафори, що охоплюють весь твір («Старенька рима» Д. Павличка, «Місце для рими» Д. Чередниченка, «Підстаркуватий вірш...» С. Цушка, паліндром А. Мойсієнка «Римо, ти – жито...»).

Кінцевим результатом процесу пізнання повинно стати встановлення істини. За умови розуміння істини як робочої гіпотези, здатної найкращим чином прокласти шлях для інших гіпотез,

які зуміють пояснити більше [5, 46], метафору можна трактувати як різновид робочої гіпотези, що є істиною в художній картині світу; множинність авторських метафор – це множинність шляхів до встановлення істини.

Висновки. Розглянуті метафори експлікують квінтесенцію знання поета про риму та її оцінки, актуалізуючи ту частину знань про риму, яку поет транслює через проєкцію знань про світ на знання про риму. У результаті метафоризації рими виникає низка антропоморфних, соціоморфних, природоморфних та артефактних метафор, створених за певними моделями, які були нами описані. В основі метафор лежать як визначальні ознаки рими, так і її додаткові ознаки, актуальні для індивідуального сприйняття поетами.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямку може стати аналіз інших мовних і когнітивних механізмів експлікації знань про риму в поетичному тексті.

Примітки

¹ Ілюстративний матеріал для нашого дослідження було взято з 37 авторських і колективних збірок, а також із поетичних добірок у газеті «Літературна Україна» і журналі «Кур'єр Кривбасу».

Список використаних джерел

1. Жайворонок В. В. Знаки української культури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Когнитивная психология : учебник для вузов / Под ред. В. Н. Дружинина, Д. В. Ушакова. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 480 с.
3. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : монографія / Л. В. Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 416 с. – (Серія «Монограф»).
4. Кулікова Т. В. Метафора образотворчого мистецтва як елемент літературознавчого тексту / Т. В. Кулікова // Лінгвістичні дослідження : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – 2012. – Вип. 34. – С. 172-178.
5. Лоренц К. Обратная сторона зеркала / Конрад Лоренц. – М.: Республика, 1998. – 393 с.
6. Лотман М. Русский стих. Семантика стихотворного метра в русской поэзии второй половины XIX века (А. А. Фет и Н. А. Некрасов) / М. Лотман // S owia ska metryka por wnawcza : Semantyka form wierszowuch. – Wrocław, 1988. – с. 105-143.
7. Лучук І. В. Мистецтво поетичне в дискурсі української лірики та письменницької критики : монографія / І. В. Лучук ; Сектор поезієзнавства Інституту Івана Франка НАН України ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Львів ; Київ, 2012. – 414 с. – (Серія «Літературознавчі студії» ; вип. 18).
8. Мовчун Л. В. Філологічна термінологія в поетичному тексті і проблема художньої дефініції (на прикладі термінопоняття «рима») / Л. В. Мовчун // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2(1). – С. 155-161.
9. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / Упорядники В. П. Колосова, В. І. Креконтень. – К. : Наук. думка, 1978. – 431 с.
10. Плущеннік Я. Когнітивізм у літературознавчих дослідженнях / Я. Плущеннік // Література. теорія. методологія / Пер. з польськ. С. Яковенка; Упорядкув. і наук. ред. Д. Уліцької. – [2-ге вид.] – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 414-446.
11. Чиликіна Е. В., Ширяєва Т. А. Метафорические модели как способ концептуализации и категоризации современного делового общества (на материале текстов деловой рекламы) / Е. В. Чиликіна, Т. А. Ширяєва // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. – 2012. – № 1. – С. 51-55.
12. Шалата М. Перший на Україні римівник / М. Шалата // Жовтень. – 1982. – № 3. – С. 121-123.
13. Штофель Д. Верлібру практика повзуча... / Д. Штофель // Літ. Україна, 25.09.2008. – С. 4.

Summary. The article deals with metaphorical models with the recipient domain rhyme in order to clear up the problem of what kind of knowledge is represented by metaphor in Ukrainian poetry in the XX – early XXI century and to frame integrated theory of the Ukrainian rhyme. Metaphors are based both on the determining and complementary signs of rhyme, which are actual for the individual poet's perception.

Key words: rhyme, rhymology, metaphor, metaphorical models.

ПРО ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ ЯК ЛІНГВІСТИЧНОЇ УНІВЕРСАЛІЇ

У статті представлені певні теоретичні обґрунтування необхідності зміни наукової парадигми при вивченні явищ, пов'язаних з категорією модальності у слов'янських мовах. Як аргументи наводяться факти із різних галузей гуманітарних знань – філософії, психології, етнології тощо. Саме синтез різних гуманітарних наук дасть можливість повного опису модальності як текстотвірної лінгвістичної універсалії.

Ключові слова: модальність, мовно-ментальні аспекти, дискурс, текст, наукова парадигма.

Бурхливий розвиток технологій, свідком якого є теперішнє покоління людей, відкриває нові горизонти досліджень не лише в царині природничих, а й гуманітарних наук. Водночас цей розвиток начебто зобов'язує нас до пошуку нових принципів аналізу тих чи інших явищ, зокрема і в галузі філології.

Вивчення мовної системи як чітко організованого і збалансованого засобу комунікації допоможе і в усвідомленні самого феномену й природи мови. Одним із головних елементів, що утримує сам каркас мовного системи, є категорія модальності, що народжується разом із мовою і розвивається разом із нею.

Вивчення цієї категорії починається в сиву давнину. Першим, хто виділяє її, був Аристотель – давньогрецький філософ, як сьогодні ми його називаємо [1]. Але чи тільки філософом у сучасному розумінні цього слова був Аристотель? Видається незаперечним той факт, що в період античності вчені мужі в своїх спробах пізнати і пояснити світ і людину в світі були більш універсальними й багатогранними, ніж тепер. У процесі пізнання світу й людського суспільства мова для вченого виступала власне інструментом пізнання людської природи. Оскільки мислення і мовлення є субстанціями, які важко розділити, можна припускати, що філософське поняття модальності, формулювання якого приписують Аристотелю, насправді не було суто філософським, а мало універсальний характер. Ця категорія відображала характеристику мислення, а відтак і мовлення людей.

Таким чином візьмемо на себе сміливість стверджувати, що в момент формулювання поняття модальності мало універсальний характер, і лише потім, значно пізніше, вчені стануть «препарувати» його і виділять модальність як категорію формальної логіки та модальність лінгвістичну. Ця партикуляція зрештою призводить до того, що опис сутності й особливостей вияву категорії модальності зайшли в глухий кут. А саму категорію стали називати, визначати й використовувати в різних лінгвістичних школах по-різному, не позбавивши її при цьому ознак частковості [2;4; 5].

Універсальність і всеохопність цієї категорії знаходить своє вираження як в окремих формах, що народжуються в момент народження мови, так і в тих, що є результатом розвитку мовної системи. Першими модальними словами можна вважати сполучники, причому це сполучники сурядності. Адже те, що один тип явищ «об'єктивної» дійсності людина поєднує в мовленні сполучниками *i (та)*, а інші – сполучниками *a, але* – вказує на факт певного ставлення мовця як до змісту сказаного, так і до явищ дійсності. Саме через застосування тих, а не інших сполучників ми даємо свою оцінку явищам реальної дійсності.

Для мов східнослов'янських, зокрема і для української, модальність може бути віднесена до категорій ментально-мовного типу. Явище диглосії, що характерне для Київської Русі від моменту офіційного прийняття християнства, вказує на ставлення до мови як до сакруму. А вираження ставлення і є модальністю.

Наведений факт вказує на те, що категорія модальності, незважаючи на її широке і багатоаспектне вивчення у теоретичній лінгвістиці ХХ ст. [2; 4; 5; 6; 10], залишається до кінця незвіданим феноменом мови, що вказує на **актуальність** представлених у статті думок.

Метою роботи є обґрунтування необхідності зміни наукової парадигми вивчення модальності як лінгвістичної універсалії, що реалізується на всіх рівнях мовної системи. **Предметом** опису будуть різні наукові погляди в галузі гуманітарних наук, що дозволяють змінити парадигму вивчення явища модальності у сучасних слов'янських мовах.

Традиційна класична лінгвістика спробувала описати цю категорію в межах граматичного способу [4]. І цей опис виявився лише частковим. Усвідомлення цієї частковості й неповноти дало дослідження на рівні інших граматичних одиниць у межах іменника, прикметника тощо. Таким чином з'являються поняття емоційно-експресивної, або емоційно-забарвленої лексики. Але саме «термінологічне» поняття «емоційно-експресивний» формальна лінгвістика не усталює й

не визначає. Розрізнення емоції та експресії потребує звернення до психології, а цього не робить ніхто з лінгвістів, що послуговуються цим терміном. І така «поверховість», або навіть «не зовсім науковість» у формуванні термінологічного апарату може пояснюватися лише небажанням або відсутністю можливостей вийти далі за межі власне лінгвістики, зрозумівши, нарешті, що вивчення феномену мови як унікального явища, властивого людині, слід вивчати із зверненням до всіх наук, що вивчають людину і «людське» в людині. Лінгвістика за природою об'єкта вивчення повинна бути інтердисциплінарною. Натомість, поки що її інтердисциплінарність здебільшого виявляється на рівні вивчення лінгвістичних явищ у художніх текстах.

Не позбулися ознак фрагментарності й частковості при описі модальності в межах прагматики [6]. Можна констатувати лише той факт, що на сьогоднішній день ці дослідження не дали вичерпної картини цього явища. У зв'язку з цим виникає питання про причини такого стану вивчення категорії модальності. Ретельний аналіз рівня опрацювання проблеми дає можливість говорити, що неповнота, фрагментарність вивчення явища модальності як наукова константа зумовлені тим, що сучасна наука, тобто наука ХХ ст., «забула» про античні традиції універсальності, які передбачали в своїй основі інтердисциплінарність. Парадоксальним, але очевидним є той факт, що наука середньовічного університету була більш універсальною, ніж у столітті ХХ. Випускники європейського університету XVII–XVIII ст.ст. чи Києво-Могилянської Академії знали однаково добре медицину, математику, право, астрономію, володіли мистецтвом слова. Поступово університетська освіта все більше й більше втрачала ознаки універсальності й у ХХ ст. вона стала вузькоспеціалізованою.

ХХ ст. за світосприйняттям ученого світу швидше можна назвати епохою аналізу, а не синтезу. Лінгвістика ХХ ст. – це лінгвістика аналітична. Але світосприйняття й наукова парадигма, в якій перебувають лінгвісти, не повинні і не можуть бути аналітичними, оскільки об'єктом їх вивчення є універсальна, синтетична за своєю природою субстанція, яку називають мовою. Усвідомлення цієї особливості дає можливість припускати, що адекватний опис категорії модальності безпосередньо пов'язаний з універсальністю цієї категорії, отже, її вивчення повинно бути інтердисциплінарним. Описати категорію модальності неможливо, не взявши до уваги психологічні, семантичні, формальні і прагматичні аспекти її функціонування. Саме процес синтезу дасть можливість представити модальність як лінгвістичну універсалію, основною функцією якої є функція текстотворення.

При виборі сучасної методологічної бази вивчення категорії модальності, на нашу думку, слід звернутися до філософських ідей Е. Фромма, результатів психологічних досліджень, зокрема бігевіористів, семантичного аналізу граматичних явищ через прийоми семантичних експлікацій (примітивів), а також ідеї модальної рамки Шарля Баллі [2; 5; 6; 11; 12; 13].

Оскільки мовлення як цілісна універсальна система є відбиттям мислення, можна припускати, що носії різних мов живуть у різних «світах», тобто, сприймають світ у різних системах універсалій. Підтвердженням цього факту є те, що навіть на формально-лінгвістичному рівні є мови з різною системою способів дієслова. Можна припускати, що система способів дієслова є відбиттям системи координат, у якій носій конкретної мови живе, а відтак сприймає й ретранслює (через мову) навколишню дійсність. Наявність формалізованої категорії імпрецептивності в болгарській і македонській, чи то литовській мовах дає підстави припускати, що носії цих мов по-іншому сприймають світ, ніж носії української, російської, польської мов, у яких відсутні формально-граматичні показники значення імпрецептивності [див.: 9].

Праця Е. Фромма «Бути чи мати» може дати філософське підґрунтя для твердження, що етноси відрізняються за своїм ставленням до світу [11]. Можна говорити, що є етноси, активно налаштовані на світ і сприймають себе його суб'єктом. Протилежною групою є етноси, представники яких сприймають себе об'єктами навколишнього світу. Не вони створюють світ навколо себе, а навколишній світ визначає їх життя. До першого типу етносів ми схильні віднести німців, англійців тощо – етноси, ментальність яких формувалася в межах ремісничої культури. Ремісник створював речі, а, отже, і світ навколо себе. Визначальними для побудови думки в англійській мові є дієслова *to do, to have*, у німецькій мові *habe*.

До етносів другого типу ми схильні віднести росіян, ментальність яких формується на базі землеробської культури. Землероб залежить від умов природи, його життя залежить від умов навколишнього середовища – буде врожай чи ні – залежить від природи. Тому в основі думки лежить конструкція типу *у мене єсть*. Таким чином передається семантика посесивності, на яку суб'єкт посесивності не має впливу. Він отримує певні речі швидше не з власної волі, не тому, що він сам вирішив ними володіти, а тому, що хтось (або щось) вирішили, що так має бути. Підтвердження таких припущень знаходимо й у способі життя та способі ведення господарства.

Переконавання, що мова є виразником смислу, виявляється в двох випадках. Але в процесі формування самої лінгвістичної науки склалася ситуація, коли семантика розглядається як окрема галузь знань. І нею можна займатися зовсім окремо, а граматику, відповідно, окремо.

Слід зауважити, що такий «ізолюваний» підхід, автономія граматики були малоефективними. Сила традиції зумовила те, що навіть ті, хто розумів нерозривність семантики й синтаксису, дозволяють собі протиставляти ці поняття, використовують сполуки типу «синтаксис і семантика», таким чином вкладаючи зміст, що це окремі, автономні галузі. Ми ж виходимо з того, що синтаксис є однією зі складових семантики, якщо сама семантика тлумачиться як учення про значення.

Інтегральний, синтетичний характер мовної системи визначає іншу методологічну базу. Відповідно, лінгвістика повинна функціонувати як трикомпонентна структура, що складається з лексичної семантики, граматичної семантики та іллокутивної семантики, тобто семантики висловлень. Штучний поділ мови в межах традиційних граматики позбавлений сенсу, оскільки синтаксичні чи морфологічні засоби самі по собі не є носіями значення.

У природній мові значення не може бути з'ясоване в термінах відношення між одиницями лінгвістики й елементами позалінгвальної дійсності. Взагалі слід говорити про те, що лінгвістика повинна перейти в іншу парадигму – вивчення мовного світу [6]. Сучасна людина живе в світі, створеному її мовленням, оскільки: *Дощ іде*, – хоч насправді він рухається зверху вниз, тобто «падає»; *Микола весь день не їв*, – хоч насправді день – це 24 години, а Микола не їв протягом 8 годин і т.д.

У природній мові значення складається з людського мовлення, інтерпретацій та уявлень про світ. І воно (уявлення) є суб'єктивним, антропоцентричним [3], є відображенням закріплених (усталених) культурних інтерпретацій і культурно специфічних способів суспільної взаємодії. «Прагматичні значення», на думку А. Вежбіцької, [12, 2], є сплентеними з природними мовами в значеннях, що ґрунтуються на «знакових умовах» [10].

Саме людина-мовлянин визначає вигляд речей, саме вона вирішує, що є потворним, а що прекрасним, малим чи великим тощо. Ідея про те, що абстрактні поняття типу «ганьба» чи «слава» є незалежними від мови – це абсурд або ілюзія. Ці поняття можуть породжуватися й функціонувати лише в мові. Але функціонуючи, вони впливають на життя людини-мовлянина або навіть визначають його.

Відтак, семантика – це єдність, що охоплює словник, граматику і структуру висловлення. Тому опис лінгвістичної універсальності модальності – це цілісний семантичний опис природної мови.

Ідея про семантичну вмотивованість синтаксису не є новою. Новим є те, що на цьому повинна базуватися нова методологія, за допомогою якої можна продемонструвати слухність ідеї, що модальність є різнорівневою лінгвістичною універсалією. Ця методологія, на нашу думку, також допоможе унаочнити ідею, сформульовану в працях Ш. Баллі, про існування модальної рамки тексту [2].

Грамматичні конструкції містять певні значення. Через типізацію конструкцій можна робити узагальнення щодо типів значень, які вони передають. Це завдання можна виконати, застосовуючи метод семантичних примітивів (експлікацій), запропонований А. Вежбіцькою [12; 13]. Сама авторка називає їх семантичною метамовою. Значення граматичних конструкцій пов'язані з вираженням смислу через конструкції і слова. Не існує такого поняття, як «граматичне значення» чи «лексичні значення». Слід говорити про лексичні і граматичні засоби вираження певних значень. І між ними чіткої межі немає, оскільки значення передається лише в тому випадку, коли певний набір лексичних одиниць набуде певних морфологічних форм і впорядкується в межах певної синтаксичної конструкції.

Звернемо увагу на те, що межа між граматичною і лінгвістичною прагматикою є нестійкою, так само, як між граматику і лексикою. Значення повною мірою реалізується лише в мовленні. Для відтворення та ілюстрації цих особливостей потрібна система семантичних примітивів.

Важливим є й той факт, що за допомогою семантичних примітивів можна показати значення, які не дають можливості побачити ярлики типу: реальність-ірреальність, потенційна можливість, факультативність, – які використовуються при описі наказового способу дієслова [див.: 7; 8; 9].

«Синтетичне» вивчення категорії модальності обов'язковим складовим елементом передбачає психологічні аспекти (зокрема й етнопсихологічні) діяльності людини-мовлянина. При цьому можна визнати, що дослідник, будь-який, у будь-якій галузі гуманітарних знань не може вийти за межі тієї культурної парадигми, до якої належить. Людина-мовлянин, що мислить глибоко й оригінально, постає перед необхідністю викладати нові ідеї мовою свого часу. Тому можна говорити, що зараз прийшов час розповісти про категорію модальності не лише в межах формально-граматичних понять, а й у поняттях психологічних, психолінгвістичних, етнопсихологічних [3]. Пошук істини є глибинною, загостреною потребою людини. І пошук істини в описі лінгвістичних категорій не є винятком.

Психологічні пошуки ХХ ст. – це пошуки у пізнанні людської суб'єктивності. А лінгвісти, вивчаючи те, що робить людину людиною, – мову – зовсім не враховують суб'єктивний характер людської природи і продовжують говорити про існування об'єктивної модальності. Хоча, мож-

ливо, що в цьому також є суто людське – багатьох влаштовує ілюзія, фантом. Людина не шукає правди, вона її боїться.

Коли ми вивчаємо суспільство, осмислюємо закони його функціонування, доводиться визнати, що закони природи, які видаються універсальними, у цьому випадку не діють. Слід звернути увагу на фундаментальні відмінності між природничими і гуманітарними знаннями. Природні закони виражають постійний зв'язок і регулярність природних феноменів, які не можна створити. Природні закони не придумуються й не порушуються. До певної міри це справедливо й щодо законів, за якими функціонує мова. Але мови поза людиною немає. Людина має потреби, які прагне реалізувати. Вона керується власними життєвими і практичними установками. Проте й орієнтири, якими люди керуються в житті, постійно змінюються. Мова ж, у свою чергу, знаходиться на такому щаблі розвитку, що може сама визначати тип мовної поведінки кожного окремого мовлянина в конкретній ситуації. Уміння мовлянина користуватися тим набором правил мовленнєвої поведінки, які пропонує йому мова, вкладається в поняття комунікативної компетенції.

Повертаючись до психоаналізу Е. Фромма, який звертає увагу на те, що модус буття і модус володіння – це не окремі властивості людини, а два основні способи існування, два різних типи самоорієнтації й орієнтації у світі, скажемо про дві різні структури характеру. Перевага однієї зі структур визначає все, про що людина мислить, як відчуває і що робить. Культури, що функціонують з пріоритетом модусу володіння, спираються на одні потенції людини, а ті, які культивують буття і єднання, спираються на інші.

Хоча істина, мабуть, у тому, що обидва модуси існування – потенційно можливі для людської природи, є двома сторонами однієї медалі людського життя. Сучасна людина функціонує в світі, що впливає на неї. Хоча людина сформувала і вибудувала новий світ. Мрія про те, що можна бути незалежними господарями власного життя, закінчилася, коли ми почали усвідомлювати, що стали елементами величезного, складного суспільно-технологічного механізму, нашими думками, почуттями, смаками й бажаннями маніпулюють уряд, індустрія та засоби масової комунікації, що контролюються ними. Час, у якому ми живемо, – це час великого соціального експерименту, який взагалі колись проводився, щоб розв'язати питання, чи може досягнення насолоди бути задовільною відповіддю на питання про сенс людського існування.

Альтернатива «володіти» чи «бути» взагалі може суперечити здоровому глузду. Володіння є нормальною функцією життя людини – щоб жити, ми повинні володіти речами. Більше того, ми повинні отримувати задоволення від речей, якими володіємо. Такої альтернативи не може бути в суспільстві, вищою метою якого є «мати» – мати якомога більше. За таких умов здається, що сутність буття полягає саме у володінні, людина – ніщо, коли вона нічого не має.

Етно-ментальний і ментально-мовний розподіл за параметрами «мати» і «бути», зрештою, створив благодатний ґрунт для встановлення комуністичних ідей як панівних в одних суспільствах і, водночас, їх різке однозначне несприйняття – в інших. Те, що в росіян до сьогоднішнього дня лайливою залишається характеристика «багатій», пояснюється не тільки комуністичним минулим, а й тим, що росіяни задовго до приходу комуністів функціонували (і продовжують функціонувати) за модусом «бути», а не за модусом «мати». Спроба П. Столипіна провести реформу в Росії на початку ХХ ст. закінчилася вбивством самого автора реформи ще й тому, що для її проведення слід було змінити ментальні орієнтири росіян з модусу «бути» на модус «мати», а це суперечило світосприйняттю росіян.

Відмінності цих модусів становлять одну з головних проблем, як відмінність між культом життя і культом смерті. Ще раз звернемо увагу, що володіння й буття є двома основними способами існування людини. Перевага одного з них у конкретному етно-ментальному типі визначає відмінність у типах соціального характеру. І все це обов'язково відображається в мові. У західноєвропейських мовах це виражається в широкому використанні іменників за рахунок використання дієслів. Іменник – назва речі, але дуже часто і дія виражається за допомогою значення володіння речами. Таке позначення дії за допомогою дієслова *мати* у сполученні з іменником є дивним, оскільки процесами чи діями володіти не можна, їх можна лише здійснювати або відчувати.

Такі зсуви в граматичній структурі були помічені ще у XVIII столітті Дю Маре [див.: 11]. У висловленні *Я маю годинник* значення «маю» слід розуміти буквально; проте у висловленні *Я маю ідею* цей вислів вживається в переносному значенні. У зв'язку з цим, можемо звернути увагу на те, що у західноєвропейських мовах дієслово «мати» є основою певного ментально-мовного типу і виступає ґрунтом метафоризації цих мов.

Українська мова в цьому плані буде вимагати окремих підходів і, відповідно, коментарів. Те, що українська мова дає можливість сформулювати думку через паралельні конструкції «я маю» і «у мене є», скоріше за все, вказує на те, що українці становлять окремий ментально-мовний тип. Можливість формування такого «феномену», мабуть, пояснюється особливими історичними та геополітичними обставинами. Українці опинилися і протягом дуже довгого часу функціонували

на перетині (на межі) модусу «бути» і модусу «мати». Саме ці обставини зумовили формування такого «компромiсного» варіанта.

Водночас, слід констатувати й той факт, що вживання даних конструкцій як рівноправних простежується на Західному Поділлі. Натомість, степова Україна, Слобожанщина, Наддніпрянщина тяжіє до конструкцій «у мене є», а Східна Галичина, Буковина, Волинь, натомість, віддають перевагу конструкції «я маю».

Хоча, для передавання певних сенсів, українці виявляють єдність, наприклад, у вислові типу *У мене величезна любов до вас*. Вислів *Я маю любов до вас* позбавлений сенсу. Любов – це не річ, якою можна володіти, а процес, певна внутрішня діяльність, суб'єктом якої є сама людина. Я можу бути закоханим, можу любити, але, переживаючи це почуття, я нічим не володію. Може, навіть навпаки – чим менше маю, тим більше здатний любити. Отже, українці в цьому є одноставними. І на заході, і в центрі, і на сході ми продовжуємо поки що говорити «я люблю».

Унікальність категорії модальності полягає в тому, що вона одночасно є «душею» і «тілом» мови. У цьому і її складність. Постійні нарікання мовознавців на «недоопрацьованість» проблем, пов'язаних з описом категорії модальності, пов'язані з тим, що спочатку намагалися описати «тілесні» ознаки цієї категорії, які частково відображені через граматичну категорію способу. Пізніше з'являються наукові школи, що намагатимуться «вхопити» «душевні» ознаки модальності. Поява прагматології як галузі мовознавства пов'язана саме з цими намаганнями. Неповнота опису і з боку одних, і з боку інших пов'язана з тим, що ці спроби «відірвані» одна від одної. Адекватність і повноту опису може забезпечити лише фундаментальне, філософське розуміння універсальності цієї категорії.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Сочинения: в 4-х томах / Аристотель. – Том 2. – М.: Мысль, 1978. – 687 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М.: Издательство иностранной литературы, 1955. – 416 с.
3. Бріцин В.М. Когнітивні аспекти теорії модальності (на матеріалі східнослов'янського художнього дискурсу) / В.М. Бріцин, В.В. Мозгунов // Мовознавство. – 2013. – № 2-3. – С. 128-148.
4. Виноградов В.В. Избранные труды / В.В. Виноградов // Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1972. – 559 с.
5. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
6. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.
7. Мозгунов В. Особливості вияву категорії модальності в епістолярному жанрі мовлення / В. Мозгунов // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – С. 231-236.
8. Мозгунов В. Модальність предикатів дозволу: спроба експлікації / В. Мозгунов // Лінгвістичні студії. Зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – Вип. 20. – С. 164-171.
9. Мозгунов В.В. Про способи вираження імперцептивної модальності в українській мові / В.В. Мозгунов, В.В. Янишевська // Вісник Донецького університету. – Серія Б. Гуманітарні науки. – 2005. – № 1. – Донецьк: ДонНУ. – С. 56-64.
10. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью / Елена Викторовна Падучева. – М.: Наука, 1985. – 272 с.
11. Фромм Э. Иметь или быть / Эрих Фромм. – М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2000. – 448 с.
12. Wierzbicka A. The Semantics of Grammar / A. Wierzbicka. – Amsterdam-Philadelphia, 1988. – 257 p.
13. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals / A. Wierzbicka // Quaderni di semantica 19. – 1989. – 1. – P. 103-121.

Summary. The paper presents some theoretical justification for changing of scientific paradigm in the study of phenomena associated with the category of modality in the Slavic languages. The facts from various fields of human knowledge: philosophy, psychology, ethnology etc. – are given as arguments. It is a synthesis of various humanities that will enable a complete description of modality as text building linguistic universals.

Key words: *modality, linguistic and mental aspects, discourse, text, scientific paradigm.*

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ МОДАЛЬНОЇ РАМКИ ДІАЛОГУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЛЮКО ДАШВАР «СЕЛО НЕ ЛЮДИ»)

У статті представлений опис гендерних аспектів використання конструкцій певними модальними типами у діалогічному мовленні сучасної української мови. За основу опису взято діалогічне мовлення, оскільки саме воно є первинним типом людського мовлення взагалі.

Ключові слова: модальність, модальна рамка, діалог, мовлення, семантична експлікація.

Виходячи з останніх тенденцій розвитку мови у бік антропоцентризму, дедалі актуальнішим стає ідея модальності, розвинена передусім Шарлем Баллі [1]. Модальність як мовна універсалія здатна організувати текст таким чином, аби міг сформуватися певний жанр мовлення.

Теорія жанрів мовлення опрацьовувалася в середині ХХ ст. [2]. Пізніше її розвивали, проте, важко говорити, що на сьогоднішній день вирішеною є проблема визначення набору тих чинників, які формують той чи інший жанр мовлення.

Дослідження останнього десятиліття в галузі лінгвістики тексту дають підстави припускати, що модальність тексту вцілому, як і його окремих структурних компонентів, є обов'язковим, константним, чинником формування мовленнєвих жанрів. За визначенням Ш. Баллі, модальність є «душею речення». Ми ж дозволимо собі припустити, що модальність є лінгвістичною універсалією, яка організовує текст на всіх рівнях його структури, відтак, є «душею тексту».

Не зважаючи на досить великий за обсягом комплекс теоретичних і практичних досліджень проблем модальності у слов'янських мовах, важко говорити про вичерпний опис цієї проблеми. Зокрема, на нашу думку, в Україні в зародковому стані є вивчення гендерних аспектів питання. Цим зумовлена **актуальність** запропонованого нами дослідження. **Мета** статті полягає у спробі опису особливостей взаємодії таких явищ, як модальна рамка висловлення і стать мовлянина, тобто того, хто продукує це висловлення. **Предметом** опису буде модальність діалогічного тексту як обов'язковий компонент текстотвірного характеру. При цьому ми виходимо із переконання, що діалог є первинним, або навіть первісним типом людського мовлення взагалі. Мова (мовлення) як феномен, притаманний людині, з'являється саме як діалог. Поява монологу, натомість, розглядається як результат інтелектуальної діяльності людини і розвитку функцій мови. На нашу думку, основною функцією монологу на сьогоднішній день є функція персуазивна. Але вона поступово формується і «зародки» цієї функції можна знайти в діалогічному мовленні.

Водночас, попередні наші дослідження [5] дають підстави говорити, що діалог – це не два тексти, переплетені між собою, а один текст, що «будується» двома мовлянами одночасно. Результативність такої мовленнєвої діяльності буде залежати від того, чи вдасться учасникам комунікативного акту «вбудувати» спільну модальну рамку діалогу. Це залежатиме від різних чинників, на яких ми зараз не будемо зупинятися детально. Натомість, зосередимо свою увагу на описі гендерних аспектів цієї проблеми, а саме на статі мовлян і тому, як цей чинник впливає на модальність тексту.

Наше дослідження проводилося на такому **матеріалі**: роман української письменниці Люко Дашвар «Село не люди» [4], написаний у 2007 році. Вибір матеріалу зумовлений переконанням авторів статті, що мовлення автора роману, як і його персонажів, є чітким відбиттям сучасного стану української мови.

З метою чіткого опису заявленої проблеми нами було з тексту виокремлено три типи діалогів в залежності від статі мовлян: 1) жінка – жінка; 2) чоловік – чоловік; 3) чоловік – жінка. Початковий етап вивчення дозволив нам не брати до уваги такі додаткові чинники як: а) вікові співвідношення; б) взаємні соціальні ролі мовлян; в) ініціальні позиції мовлян. Передбачаємо, що ці аспекти будуть залучені на наступних етапах вивчення проблеми.

Методологічним інструментарієм опису стали теоретичні положення про семантичні експлікації (семантичні примітиви), сформовані у працях А. Вежбіцької [9, 10]. Застосування такої методологічної бази, на нашу думку, дасть можливість визначити модальні константи діалогічних текстів і, як результат, характеризувати особливості модальних рамок цих діалогів.

Діалоги типу жінка – жінка

Діалог 1.

Мамка на постіль сіла, Катерину обійняла і на вушко:

– Як не підеш із батьком, знову нап'ється... Корови розбредуться, сусіди скаржитимуться...

Ану кажи, які у вас сьогодні уроки? Важливі чи не дуже? ('Я хочу, щоб ти пішла із батьком. → Я знаю, що якщо ти цього не зробиш, буде погано. → Я хочу, щоб ти сказала мені, які у вас сьогодні уроки').

– Уроки як уроки... ('Я не хочу відповідати на твоє питання. → Я не хочу виконувати твого наказу (прохання)').

– То що?.. ('Я хочу, щоб ти все-таки виконала те, про що я тебе прошу').

– Мамо... ('Я не хочу виконувати твого прохання. → Я обурена твоїм проханням').

– От біда! Добре вже, збирайся до школи. ('Я розчарована тобою. → Я вимушена погодитись з твоїм небажанням виконувати прохання').

– Мамо... ('Я розумію чому ти просиш мене це зробити. → Але я не хочу цього робити').

– Та нічо'... Може, якось воно й пронесе. Якщо Ромка до батька не приплетасться... ('Я сподіваюся, що неприємної ситуації можна якось уникнути. → Я знаю, що неприємності можуть виникнути, якщо Роман прийде до батька').

– Дядько Роман казав, що треба трактора терміново зібрати, – ляпнула дівка і язика прикусила. ('Я знаю, що дядько Роман збирався ремонтувати трактор. → Я думаю, що через це він до батька не піде. → Я шкодую про те, що сказала').

Мамка з подивом:

– І звідки?.. ('Я хочу знати, звідки в тебе ця інформація. → Я думаю, що ти такого не повинна знати').

– Ішла від Людки, а біля кіоску мужики тирлувалися. Почула... ('Я думаю, що мені треба збрехати. → Я думаю, що якщо сказати матері, що я спілкувалася з Романом, то вона не повірить. → Я думаю, що краще буде, якщо я це, ніби, почула випадково. → Я знаю, що біля кіоску збираються мужики. → Я знаю, що вони там говорять. → Я знаю, що могла це чути, коли проходила мимо. → Я знаю, що я проходжу мимо кіоску, коли йду від Людки. → Я думаю, що ти повіриш у це').

– Отож, доню, біля кіоску. Я б тій Тамарці-бізнесменці всі патли повискубувала. Зараза... ('Я знаю, чого мужики збираються біля кіоску. → Я знаю, що те, чим займається власниця цього кіоску шкодить мені. → Я хочу, щоб власниці цього кіоску було погано').

У представленому діалозі бачимо ситуацію, коли висловлення модального типу «я хочу/не хочу...», «я сподіваюся...», «я шкодую...», «я розчарована...» кількісно дорівнюють конструкціям типу «я знаю...», «я думаю...»

Діалог 2.

Катя з Людкою вийшли за село і стали. Людка вкотре помацала заколки й зиркнула на подругу:

– Ти якась не така... ('Я думаю, що з тобою відбулися якісь зміни. → Я не знаю причин цих змін. → Я хочу знати про ці причини').

– Та думаю... Може, не до школи... ('Я зрозуміла, що ти цікавишся моїм станом. → Я можу тобі повідомити, що не хочу іти до школи').

– А куди? ('Я хочу знати, куди ти хочеш піти замість школи').

– До баби Килини. ('Я хочу піти до баби Килини').

– Стиць, моя радість! Я тебе чекала... ('Я не хочу йти з тобою. → Я обурена твоїм рішенням, оскільки витратила час на очікування тебе').

– Людка, мені треба. ('Я вимушена це зробити').

– Якась ти не така... ('Я думаю, що в тебе якісь проблеми. → Я здивована твоєю поведінкою').

– Мені треба... ('Я думаю, що ти мене не зрозуміла одразу, тому повторюю тобі, що вимушена так чинити').

Людка згадала, як цілісінький ранок наводила красу, щоби шокувати хлопців у школі. Не вже дарма?! Через цю вперту Катюку ані Людчиних заколок, ані спіднички ніхто не побачить, бо йти до школи без подруги Людці зовсім не мріялося.

– Катрусю... Благаю. А потім я з тобою до Килини. ('Я хочу піти саме до школи. → У мене є на те вагомі причини. → Я хочу, щоб ти пішла зі мною. → Я можу піти з тобою до Килини, за умови, що ти виконаєш моє прохання').

– Хай так. ('Я погоджуюся з твоєю пропозицією').

У цьому діалозі конструкції типу «я думаю...», «я знаю...» становить близько 23% від загальної кількості. Натомість конструкції типу «я хочу/не хочу...», «я мушу...» – близько 40%.

Діалоги типу чоловік – чоловік

Діалог 3.

Сашко із Сергієм шанівських дівчат закріпили здалеку.

– Саня, це доля, – сказав Сергій. – То як? Мені Людка, тобі Катюка? ('Я думаю, що нам пощастило. → Я хочу знати, чи думаєш так ти. → Я хочу домовитися зараз про розподіл дівчат').

– Домовилися, – кивнув Сашко. – Тільки спочатку треба їх підготувати. ('Я хочу робити те, що ти пропонуєш. → Я боюся робити те, що ти пропонуєш').

– Саня, ти мене здрав! То “нам треба підготуватися”, то “їх треба підготувати”. Ми так ніколи не зберемося. А життя собі йде, між іншим. ('Я думаю, що ти насправді боїшся пристати на мою пропозицію. → Я обурений твоєю нерішучістю').

– *Спокійно. Ми швидко підготуємося. ('Я розумію твоє бажання. → Я погоджуюся з ним. → Я боюся це робити')*.

– *Швидко... Ми навіть свічок не купили в Килимівці. От ідіоти! ('Я думаю, що ми зараз все ж таки не готові до реалізації планів. → Я знаю, що для цього потрібні свічки. → Я знаю, що свічок у нас немає')*.

– *А у вашому кіоску свічки не продаються? – запитав Сашко. ('Я думаю, що мати свічки – це не проблема. → Я думаю, що їх можна придбати у вашому кіоску. → Я думаю, що мій страх перед зустріччю з дівчатами зменшився')*.

Сергій на те:

– *Ха! У нашому кіоску тільки самогонка та казёнка. ('Я знаю, що у нашому кіоску свічок немає. → Я думаю, що реалізація наших планів під загрозою')*.

У представленому діалозі експлікації типу «я думаю...» і «я знаю...» становлять близько 56%, у той час як «я хочу/не хочу...» та «я боюся...» – близько 28%.

Діалог 4.

Із самого ранку Катеринин татко Льонька гарно вмовляв друзяку Романа піти з ним за сільською чередою. Навіть приховану від дружини Дарини пляшку показував.

Ромко шкулився, очі відводив і все торочив:

– *Та не можу. Мені Залусківський наказав трактора полагодити. ('Я думаю, що мені краще було б піти з тобою. → Я знаю, що у мене є робота. → Я знаю, що якщо не виконаю роботу своєчасно, то можу бути покараний')*.

– *Ромка, ти ж мене знаєш, падло! Я ж сам пити не можу. Я не алкоголік! – Льонька не злився – бентежився: що з Романом? Біда? ('Я хочу, щоб ти пішов зі мною. → Я не розумію чому ти відмовляєшся')*.

– *Давай іншим разом... – Роман сам не свій, очі долу, мнеться, як свіжа шкіра. ('Я вважаю, що за тих обставин, які відбулися, не маю морального права пити твою горілку. → Я не можу тобі повідомити про справжні причини своєї відмови. → Я думаю, що до тебе я вчинив не гарно (підло)')*.

– *Отак мені череду перегидити! – Льонька плюнув і пішов до корів. – Ану мені! Тварюки! Гайда! Гайда! ('Я вважаю, що ти чиниш не гарно, відмовляючи мені у моєму проханні. → Я обурений твоїм учинком')*.

У представленому діалозі експлікації типу «я знаю...», «я думаю...», «я вважаю...» становлять 60%.

Діалоги типу чоловік – жінка

Діалог 5.

Катерина витерла губи, спитала:

– *То це і є любов?.. Слизька... ('Я хочу знати, чи те що я бачу є любов'ю. → Якщо це любов, то мені це не подобається')*.

Роман знітився:

– *Це... чоловіче молоко. ('Я знаю, що це. → Я не хочу тобі говорити правду, зважаючи на твій вік. → Я думаю, що можу назвати це чоловічим молоком')*.

– *А казали... любов. ('Я хочу все-таки знати, що таке любов')*.

– *Іди... – наче батогом ото. ('Я хочу, щоб ти пішла звідси. → Моє бажання категоричне')*.

– *Піду... До побачення, дядечку. ('Я хочу піти. → Наші бажання збігаються')*.

– *І чого ти мене дядьком звеш, Катерино? ('Я думаю, що наші стосунки дозволяють тобі звертатися до мене по-іншому')*.

– *А як мені вас звати? Ви ж дорослий, а я малолетка. ('Я думаю, що називаю вас правильно. → Таке моє звертання відповідає різниці у віці між нами')*.

– *Іди, – повторив і сам пішов. ('Я хочу припинити спілкування з тобою. → Для цього ти повинна піти')*.

У представленому діалозі мовлянин чоловічої статі використовує конструкції, що експлікуються у модальні типи «я хочу/не хочу...» однаково часто щодо конструкцій типу «я думаю...» чи «я знаю...». Водночас мовлянин жіночої статі на 80% використовує конструкції з модальним типом «я хочу/не хочу...» і лише один раз конструкцію «я думаю...».

Діалог 6.

Роман чесно охороняв копу Залусківського. Спати собі не давав, прислухався, а щоб не нудьгувати, придумав порахувати, скільки солярів треба, щоби поле засіяти. І тільки рахувати взявся, як біля копи – тихі кроки.

– *Ах ви ж, курви чужі! Уже й прийшли по сіно?! Висмикнув Роман із копи товсту палицю, потім другу. ('Я думаю, що те що я чую – це кроки злочинців. → Я готовий вас схопити')*.

– *Ну, ходіть до мене! Ходіть! – шепотів люто. ('Я хочу, щоб ви підійшли до мене. → Я розлючений на вас')*.

– Дядьку Романе... (**‘Я хочу** тебе побачити’).
 Почув тоненький голосок – і впав під копу.
 – Господи! Господи! Вона мені вже привиджується! Що ж воно за таке?! (**‘Мені здається**, що я чую її голос. → **Я думаю**, що її тут немає. → **Я боюся** з’їхати з глузду’).
 – Дядьку Романе... – Катерина стояла неподалік копи і чо’сь боялася підійти ближче. (**‘Я хочу** побачити тебе. → **Я боюся**, бо ти не озиваєшся’).
 – Йо! Та це ж вона! – Роман підвівся, кашлянув для порядку, вийшов із-за копи. (**‘Я зрозумів**, що насправді чую її голос. → **Я здивований** її присутністю’).
 – О! Нічне видіння! Ти що тут робиш, Катерино? (**‘Я хочу** знати, що ти тут робиш’).
 Катерина почервоніла, бровки насупила.
 – Якби ж сама знала? Ноги привели... (**‘Я хочу** тебе бачити’).
 Гоц! І з Романа всі декорації злізли. Затремтів, руки вперед простягнув, як сліпий.
 – Дитино золота! Русалонько... (**‘Я збентежений** тим, що тебе бачу. → **Я хочу**, щоб ти знала що я до тебе відчуваю’).
 – Ой! Дядьку Романе, не підходьте! – перелякалася. (**‘Я не хочу** аби ти підходив до мене. → **Я боюся** тебе’).
 – Не бійся! Я тебе не скривджу. Ну, дай руку... Тільки руку. Ось бачиш, і не страшно. Сідай. Сядь, Катю... (**‘Я не хочу** аби ти мене боялася. → **Я не збираюся** робити тобі погано. → **Я хочу**, щоб ти сіла поряд зі мною’).
 – От якби стоячки... (**‘Я не хочу** сідати біля тебе. → **Я хочу** стояти’).
 – Не бійся. (**‘Я хочу**, щоб ти все-таки виконала моє прохання’).
 – Добре, добре. (**‘Я погоджуюся** на твою вимогу’).
 Катерина сіла біля копи. Роман опустився поруч, руки зціпив, аж кістки хруснули.
 – Ти... прости мені. Біс поплутав. Наче марево найшло. Я тебе й пальцем більше не торкнувся. Русалонько... Рости. Я почекаю. Чуєш? Чекати буду, хоч би що! (**‘Я не хочу**, щоб ти мене боялася. → **Я хочу**, щоб ти мені пробачила мою поведінку. → **Я хочу**, щоб ти заспокоїлась’).
 – Так то була... не любов? (**‘Я хочу** знати, що то відбувалося. → **Я хочу** думати, що то була любов’).
 – Прости... Не можу пояснити. Мала ти ще. Любов... Тільки... Мала ти ще. Гріх. Я чекаю буду. (**‘Я не можу** пояснити тобі ту любов через твій вік’).
 Катерина Сашкові слова згадала, вдихнула глибоко.
 – А може... не стоїть уже? (**‘Я хочу** знати, чи ти мені не брешеш. → **Я хочу** знати, чи є в тебе ерекція’).
 Роман схопив дівча за руку, затиснув долоньку межі своїх ніг.
 – От воно! “Не стоїть”... Стоїть! Як залізо! Та я втерплю! Бо в мене до тебе... не пусте. Чуєш, Русалонько? Я тебе за дружину хочу. Тільки підрости ще трохи. (**‘Я хочу**, щоб ти знала, що я маю ерекцію. → **Я не чіпатиму** тебе. → **Я хочу** тебе за жінку, але ти замала’).
 – У вас є тітка Рая, дядьку Романе. (**‘Я знаю**, що ти жонатий’).
 – Розлучуся. Поїдемо геть. Хоч і в Килимівку. Світ великий. Що скажеш? (**‘Я хочу** одружитися з тобою. → **Я хочу** поїхати з тобою. → **Я хочу** знати, чи поїдеш ти зі мною’).
 – Не знаю... Як сліпа. (**‘Я не можу** відповісти тобі на це питання’).
 – А ти серце слухай. Це воно тебе сюди привело. До мене привело. (**‘Я хочу**, щоб ти відповіла на моє питання. → **Я хочу**, щоб ти слухала серце’).
 – Справді? (**‘Я хочу** знати, чи ти не брешеш’).
 – А як сама... (**‘Я хочу** знати, що ти відчуваєш’).
 – Думаю про вас весь час. У Сашки... очі такі ж сині. От нібито зовсім такі самі, як у вас, а я не про нього, а про вас думаю. (**‘Я думаю** про вас весь час. → **Я думаю**, що інші мені не подобаються’).
 – Серденько моє... Сиди. Сиди й не рухайся. Я твою ніжку поцілую. (**‘Я хочу**, щоб ти знала що я до тебе відчуваю. → **Я хочу** поцілувати твою ніжку’).
 – Я в чоботях! – Катерина розсміялася, а в Романа – ніби крила. (**‘Я думаю**, що тобі незручно буде цілувати мою ногу. → **Мені смішно** від твоєї пропозиції. → **Я не хочу**, щоб ти це робиш’).
 – Скидай свої чоботи! – теж сміється. (**‘Я хочу**, щоб ти скинула взуття. → **Я хочу** поцілувати твою ногу. → **Я сміюся**, бо ти смієшся’).
 – У мене п’ятка в “Лісовій пісні”! (**‘Я думаю**, що тобі не буде приємно цілувати мою ногу, бо вона змащена в одеколон. → **Я не хочу** аби ти це робиш’).
 – А мені байдуже. Ось вона... Ніжка дорогоцінна. Русалонько... Люблю тебе. Чуєш? Люблю... І так Роман це сказав... Ніби тавро наклав непорушне. (**‘Я хочу** поцілувати твою ногу. → **Я хочу**, щоб ти знала, що я до тебе відчуваю’).
 Катерина розгубилася.
 – Підуй я, дядьку Романе. Скоро мамка встане. Кинеться, а мене нема... (**‘Я хочу** піти’).
 – Іди... (**‘Я думаю**, що ти маєш рацію’).

– Можна я до вас прийду завтра вночі? («Я хочу знати, чи можна прийти до тебе завтра вночі»).

– Ще питаєш... Та я помру, якщо не прийдеш. («Я хочу, щоб ти до мене прийшла завтра. → Я здивований твоїм питанням»).

– Бувайте...

Катерина накинута на плечі мамчину кофтину, побігла до села.

Наведені нами експлікації дають підстави припускати, що модальна рамка висловлення, автором якого є мовлянин чоловічої статі, – це, у переважній більшості, модальність типу «я знаю...», «я думаю...», «я вважаю...». За термінологією В.М. Бріцина відносимо її до модальності відцентрового типу [3]. Особливо відчутним це є у діалогах типу чоловік – чоловік.

У свою чергу, в діалогах типу жінка – жінка переважають модальності типу «я хочу/не хочу...», які досить послідовно використовуються обома мовлянами. Конструкції типу «я знаю...», «я думаю...» становлять у даному випадку меншість. Відтак можемо говорити, що «жіночий» тип модальності – це модальність доцентрового типу [3].

Деяко інша ситуація спостерігається в діалогах типу чоловік – жінка. А саме, в даному випадку спостерігаємо досить велику кількість конструкцій типу «я хочу/не хочу...» у репліках мовлянина чоловічої статі. Причина такого явища, на нашу думку, полягає у прагматичних аспектах – бажанні мовлянина-чоловіка знайти спільну мову із мовлянином-жінкою, відтак налаштування «на певну хвилю».

Проведений нами опис взаємодії мовлян при «побудові» модальної рамки діалогу дає підстави для проведення подальших пошуків у цій галузі. Зокрема, з'ясувати вплив таких чинників як вік мовлян, їх соціальні ролі, ініціальні позиції в діалозі. Крім того, цікавою буде і кінцева мета, що ставлять перед собою мовляни – дійти згоди, відстояти власну позицію (навіть у ситуації, коли це призведе до конфлікту), схилити співрозмовника до сприйняття власної думки тощо.

Список використаних джерел

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностранной литературы. – 1955. – 416с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 444с.
3. Бріцин В.М. Когнітивні аспекти теорії модальності (на матеріалі східнослов'янського художнього дискурсу) / В.М. Бріцин, В.В. Мозгунов // Мовознавство. – 2013. – № 2-3.
4. Дашвар Л. Село не люди / І.І. Чернова. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 270с.
5. Мозгунов В.В. Особливості вияву категорії модальності в епістолярному жанрі мовлення / В.В. Мозгунов // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць]. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – С. 231-236.
6. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К.: 1993. – 192с.
7. Сосюр, Фердінан де. Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр. – К.: - Основи. – 1998. – 324 с.
8. Wierzbicka A. The semantics of Grammar / A. Wierzbicka. – Amsterdam-Philadelphia: 1988. – 257 p.
9. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals / A. Wierzbicka // Quadrem di semantica 19. 1989. – 1. – P. 103-121.

Summary. The article represents the description of gender aspects of usage of constructions by certain modal types in contemporary Ukrainian dialogue speech. The base is specifically dialogical speech as it is the primary type of human's conversation at all.

Key words: modality, modal frame, dialogue, speech, semantic explication.

УДК 811.16-115-23:82-6

В.В. Мозгунов, К.Ю. Фурсова

ОСОБЛИВОСТІ МОДАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗВЕРТАННЯ ДО БОГА ЯК ОКРЕМОГО ЖАНРУ МОВЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ЕПІСТОЛЯРІЇ)

У статті представлений матеріал щодо проблем модальності як текстотвірної лінгвістичної універсалії. Опис цього явища виконаний на базі текстів, що містять звернення до Бога і є складовою щоденника.

Ключові слова: модальність, жанр мовлення, текст, семантичний примітив.

Незважаючи на той факт, що лінгвопрагматика як розділ мовознавства функціонує давно, текстоцентричний напрям сформувався лише в другій половині минулого століття. На сучасному рівні досліджень учені беруть до уваги загальну семантику тексту, його структуру, внутрішній контекст і підтекст, ситуацію мовного спілкування [9]. Крім аналітичного підходу набуває популярності стратегічний напрям досліджень, який дозволяє вивчати мовні явища у функціональному розрізі, розглядати питання виявлення специфіки мовної репрезентації [11].

Проте важко говорити, що в теоретичному чи практичному аспекті вивчення цих проблем має достатній рівень. І пов'язано це, у першу чергу, із розмаїттю мовленнєвих жанрів, які залишаються невивченими саме з таких теоретичних позицій. Тому запропоновані у статті матеріали є актуальними.

Метою роботи є розгляд текстотвірних функцій модальності на матеріалі текстів, що містять звернення до Бога і водночас є складовими щоденника як окремого, своєрідного жанру мовлення.

Л.І. Мацько зазначає, що *«розуміння тексту як одиниці найвищого рівня мови тривалий час спиралося на такі основні його ознаки, як послідовність мовних знаків, лінійність структури, семантична зв'язність (когезія) та змістова цілісність, або завершеність»* [7]. Слід зауважити, що у звичайному листуванні беруть участь принаймні дві особи. При цьому маємо певний тип конситуації – розірваність у часі і просторі між учасниками комунікативного акту, яким є листування. Щоправда, сучасний рівень розвитку технологій дозволяє звести до мінімуму часову розірваність у ситуації, коли використовується електронна пошта. Крім того, для «електронного» листування характерними є такі ознаки, як можливість хоча б на електронному рівні використовувати додаткові засоби переказування емоційного стану. Маємо на увазі використання так званих смайлів та інших символів. При «старій» системі листування емоційний стан учасники комунікативного стану могли передавати лише словесно.

Незважаючи на те, що проблеми «електронної» комунікації також є надзвичайно актуальним для осмислення з боку лінгвістів, вважаємо за доцільне почати свою роботу саме з інтерпретації так званих класичних (неелектронних) текстів.

У зв'язку із цим спробуємо розглянути щоденник як окремий, специфічний тип листування.

Слід звернути увагу на тлумачення поняття *щоденник* – форма оповіді від першої особи у вигляді щоденних нотаток. Зазвичай такі записи не ретроспективні – вони є актуальними щодо подій, про які йде мова. Найбільш визначено щоденники виступають у ролі жанрового різновиду художньої прози і автобіографічних нотаток реальних осіб [3]. За даними історичних розвідок форма записів у вигляді щоденника існувала вже за часів дохристиянської Русі, на Русі з X ст., а поняття *щоденник* сформувалося у XVIII – на початку XIX ст. [2].

Щоденник – це листування переважно з собою і для себе. Мовець не розраховує на відповідь, хоча зустрічаються щоденники у вигляді листа до уявного адресата. Це пов'язано з певними психологічними особливостями, а саме з тим, що людина, незважаючи на розвиток критичного мислення, боїться залишатися самотньою, без спілкування і має потребу в аналізі подій у своєму житті, власних вчинків і міркувань. У зв'язку із цим Л. Лосева наголошує на наявності в тексті суб'єктивного чинника організації – ставлення автора. На її думку, текст – це *«повідомлення у письмовій формі, що характеризується смисловою і структурною завершеністю і певним ставленням автора до повідомлення»* [6]. Ведення щоденника передбачає циклічність процесу та умовну завершеність думки автора.

Як було зазначено вище, нашу увагу привернула наявність у щоденниках звертань до Бога як елемента власної оповіді. Проблемність опису цього явища полягає в тому, що воно розглядається у художньому тексті, а отже, є продуктом мислення письменників. При цьому позиція автора не виступає обов'язковою умовою закритого листування, проте, воно може бути відбитком певного періоду з життя автора твору.

Ці особливості можна тлумачити як явище синкретизму молитви й епістолярію. У «Новій філософській енциклопедії» зазначається, що *«на відміну від магічних заклинань у теїстичних релігіях, що сповідують особистого Бога-Творця, який любить своє творіння, молитва є способом встановити контакт із Богом із метою спілкування»*. Молитва – найважливіший аспект суспільного та релігійного життя, його внутрішній таємний зміст, виражений у словесній або уявній формі [4]. Таким чином, молитва – текст, цілеспрямований і має свого адресата. М.М. Бахтін, характеризуючи розмаїття можливих адресатів висловлення, зазначає, що адресат може бути абсолютно невизначеним, неконкретизованим іншим (при різних монологічних висловлюваннях емоційного типу) [1]. Бог – це вищі сили, звертання до яких є риторичним, а відповідь може виявлятися в іншій формі та в іншому хронологічному проміжку. На нашу думку, занурення у поняття молитви дає можливість говорити, що вона в якомусь сенсі теж має риси епістолярного жанру мовлення.

Існують різні погляди щодо правильності сповіді, виконання молитви. Святитель Феодан Затворник пише: *«У кого немає розумної молитви, в того немає ніякої, бо тільки розумна молитва і є справжньою, богоугодною і приємною. Вона має являти собою душу домашнього та цер-*

ковного молитвослову, в іншому випадку він має лише вигляд молитви, але не є нею» [13]. Отже, молитва не обов'язково повинна організовуватися за чітко усталеною формулою. У православній традиції прийнято цінувати внутрішню молитву, тобто інші її атрибути є другорядними.

Відомо, що модальні судження містять оцінку інформації і можуть виражати конкретну думку або мати лише підтекст. Цікавим є той факт, що звертання до Бога – це сповідь, а отже, повинно мати вищий рівень об'єктивності, ніж інша частина оповіді у щоденнику, бо може містити елементи каяття залежно від мети виконання молитви. Інша частина щоденника є більш суб'єктивною через те, що мовець пише про власні переживання і частіше несвідомо виправдовує себе. У подальшому спробуємо визначити правильність такого припущення.

Відомий англійський письменник Олександр Поуп висловив думку, що «наші погляди як наші годинники: усі вони показують різний час, проте кожен довіряє тільки своєму» [10]. Ці слова говорять про те, що кожна людина довіряє власному світосприйняттю.

У зв'язку з тим, що розглянуті нами приклади є зразками закритого листування з художніх текстів, контекст, що супроводжує ці елементи, тобто розповідь автора, дає змогу зрозуміти психологію героя, адресанта. Йорун Йогансен у «Таємниці водоспаду» [12] так описує стан і дії своєї героїні, коли та збирається написати листа до Бога: «Коханий Боже». Перервала, бо не знала, про що просити. Не вимовляла «Отче наш» з дитинства. Тоді мати сиділа коло неї на ліжку і казала їй повторювати слова молитви. У молоді роки однак Карі не виявляла бажання молитися. Тепер батько потребує її, а вона потребує його. Протягом останніх днів сильно змарнів, якби вже не зараз віддав Богові душу. Ні! Карі не може на це погодитись. Мусила щось зробити. Знову склала руки і прикрила очі».

Згідно мети дослідження слід розглянути модальну рамку листа, що передбачений далі за текстом твору. Для виконання цього завдання використана концепція семантичних примітивів Анни Вежбіцької [8], теорія якої відповідає потребам сучасного мовознавства, оскільки починаючи з 80-х років минулого століття теоретично утвердилася думка про можливість і доцільність інтерпретації мови з антропоцентричних позицій [2].

Лист розпочинається зі звертання: «Kochany Panie Boże». Попередній контекст засвідчує той факт, що мовець не знає, як правильно слід звертатися до Бога, тобто не знає традицій, а отже, виконує внутрішню молитву за власним баченням. Приклад 1 (2). *Proszę, wybacz mi, że nie wierzyłam i nie dopuszczałam Cię do swojego życia.* → Експлікація 1: «Я хочу, щоб Ти вибачив мені, що я не вірила в Тебе». Зі слів жінки стає зрозуміло, що вона раніше не вірила в допомогу Бога, не вбачала Його присутності у своєму житті. Особливо це простежується у другій частині першого прикладу й у двох наступних, що змістовно поєднані між собою. Приклад 2 (3). *Teraz jesteś mi potrzebny.* → Експлікація 2: «Я вважаю (переконана), що настав час, коли я можу довіритися Тобі». → «Я думаю, що тепер я можу впустити Тебе у своє життя». Приклад 3 (4). *Musisz pomóc mojemu ojcu, którego poznałam tak niedawno.* → Експлікація 3: «Я хочу, щоб Ти допоміг моєму батькові, якого, на жаль, я ще так мало знаю». У третьому прикладі можна побачити звертання з елементом наказу «мусиш». Це зразок деонтичної модальності судження, що є нетиповим для молитви. Таке формулювання може бути розтлумачене так: «Я думаю, що Ти мусиш допомогти, бо раніше я не сподівалася на Твою допомогу». Звідси можна припускати, що адресант у розпачі, бо не вистачило власних зусиль, що призвело до звернення до вищих сил, у які героїня не вірила.

Далі бачимо, що у зверненні до Бога героїня виправдовує людину, яку ледве знає. Приклад 4 (5). *Widziałam w nim surowego człowieka, ale wiem, że w głębi duszy ojciec jest dobry.* → Експлікація 4: «Я думаю, що мій батько – в душі добра людина. → Я вважаю, що помилялася у своїх попередніх оцінках». Приклад 5 (6). *Kochał moją matkę, pozwolił jej odejść, choć przez wiele lat cierpiał z żalu.* → Експлікація 5: «Я думаю, що батько любив мою маму, бо мав почуття жалю за нею протягом багатьох років». Героїня намагається переконати і саму себе в тому, що її батько – добра людина. Приклад 6 (7). *I moim zdaniem nadal za nią tęskni.* → Експлікація 6: «Я думаю (переконана), що він тужить за матір'ю дотепер».

Нехарактерним для молитви є риторичне запитання, але люди нерідко використовують його у стані відчаю, що, можливо, створює відчуття полегшення. Приклад 7 (8). *Może spotka ją u Ciebie?* → Експлікація 7: «Я сподіваюся, що у Тебе вони зустрінуться. → Я думаю, що від віри у це мені буде легше пережити його втрату».

Далі бачимо спробу героїні випросити у Бога життя для батька шляхом «компромісу» – я знаю, що щось має відбутися → я погоджуюся з цим → але я прошу, щоб те, що має статися, сталося пізніше. Приклад 8 (9). *Ale jeszcze nie teraz.* → Експлікація 8: «Я не хочу, щоб він зараз ішов із земного життя». Жінка не готова відпустити батька до Бога, її міркування схожі на самопереконавання. Приклад 9 (10-11). *On nie jest jeszcze gotów. Ma wiele do zrobienia tutaj.* → Експлікація 9: «Я переконана, що в батька ще є сенс жити». Приклад 10 (12). *Nie chciałabym go stracić, potrzebuję więcej czasu z nim.* → Експлікація 10: «Я не хочу його втратити зараз. → Я хочу краще його впізнати». Карі водночас жаліє себе, бо в іншому випадку залишиться сиротою, так і не пізнавши свого батька, єдину рідну людину, що залишилася ще на цьому світі. Приклад 11 (13). *Proszę Cię, zwróć*

mi go. → Експлікація 11: 'Я хочу, щоб Ти залишив батька зі мною'. Останнє речення у звертанні виконує роль підсилення значення попереднього. Приклад 12 (14). *Bardzo Cię proszę, Boże*.

Можна припускати, що молитву більшість людей промовляє у критичні моменти життя, які супроводжуються станом відчаю. Певна кількість людей молиться постійно, тобто процес моління є регулярним і, частіше, за певним канонам, а отже, за писаними текстами. Такі тексти вміщуються в конкретну формулу, що залежить від мети і адресата звертання (Божої Матері, апостола, святого покровителя тощо).

Для визначення певних особливостей таких текстів далі звернемося до щоденників П'єра Безухова – одного з головних героїв роману Лева Толстого «Війна і мир». Особливим для цього щоденника є те, що автор пише оповідь подій свого життя і аналізує власні вчинки з позиції вчень Святого Письма, а завершує оповідь кожного разу молитвою. Тому можна припускати, що щоденник П'єра Безухова – це сповідь Богу і аналіз власного життя за законами віровчення. Цей факт яскраво відображений, наприклад, у такому записі: «30 ноября. Встал поздно и, проснувшись, долго лежал на постели, предаваясь лени. Боже мой! Помоги мне и укрепи меня, дабы я мог ходить по путям Твоим. Читал Священное писание без надлежащего чувства. Потом пришел брат Урусов, беседовали о суетах мира. Рассказывал о новых предназначениях государя. Я начал было осуждать, но вспомнил о своих правилах и слова Благодетеля нашего о том, что истинный масон должен быть усердным деятелем в государстве, когда требуется его участие, и спокойным созерцателем того, к чему он не призван. Язык мой – враг мой [...]».

Розглянуті нами елементи щоденника П'єра Безухова, в які вплетені молитви, дають підстави говорити, що його молитва відрізняється від попередньої. У даному випадку молитва – це, швидше, не прохання про допомогу, не висловлення власних бажань, а своєрідна форма переконати самого себе у правильності й доцільності власних дій і переконань. Молитва П'єра Безухова – це спосіб зрозуміти самого себе, піддати свої вчинки критичному аналізу і «матеріалізувати» власні погляди на світ, що його оточує. Приклад 13 (1/1). *Господи великий, помоги мне ходить по стезям твоим: 1) побеждать часть гневу – тихостью, медлением, 2) похоть – воздержанием и отвращением, 3) удаляться от суеты, [...]*. → Експлікація 13: 'Я думаю, що я повинен перемогти гнів смиренністю, хіть – стриманістю і відразу, віддалятися від метушні'. Приклад 14 (1/2) [...] *но не отучать себя от: а) государственных дел – службы, б) от забот семейных, с) от дружеских отношений и д) экономических занятий*. → Експлікація 14: 'Я думаю, що мені не слід відмовлятися від державних справ, від сімейних турбот, від товариських стосунків і захоплення справами економіки'.

Приклад 15 (1). *Господи, Великий Архитектор природы, помоги мне оторвать от себя собак – страстей моих, и последнюю из них, совокупляющую в себе силы всех прежних, и помоги мне вступить в тот храм добродетели, какого я во сне достигнул лицезрения*. → Експлікація 15: 'Я думаю, що мої пристрасті – мої вороги. → Я думаю, що я повинен знайти в собі сили для того, щоб позбавитися моїх пристрастей'.

Приклад 16 (1). *Великий Архитектор природы, помоги мне находить истинные пути, выводящие из лабиринта лжи*. → Експлікація 16: 'Я думаю, що я повинен знайти істинні шляхи, що виведуть з лабіринту брехні'.

Специфіка молитви полягає ще й у тому, як вона розпочинається і як завершується. Можна помітити, що автор звертання ставиться до Бога з особливою пошаною: «Господи великий», «Господи, Великий Архитектор природы». Зважаючи на те, що молитви за призначенням бувають хвалебні, прохальні та молитви-подяки [4], в ініціальному звертанні вже міститься уславлення адресата. У лінгвістиці існують поняття маніпулятивної стратегії позитиву та компліментарних висловлювань [11]. Теоретично схема звертання зводиться до того, що мовець розмірковує і просить, ланцюжок семантичних примітивів виглядає так: «Я думаю → Я хочу» або «Я хочу». Можна припускати, що спрацьовує підсвідоме бажання «задобрити» особу або сили, до яких звертаються. Слід звернути увагу на той факт, що мовець повністю довіряє адресату, в такому разі довіра є, на нашу думку, ключовим поясненням схеми.

Цікавим за структурою є запис із щоденника, що, відповідно, виконаний в інший день. Приклад 17 (1). *Господи, помоги мне. Боже мой, ежели это оставление меня Тобою есть действие Твое, то да будет воля Твоя, но ежели же я сам причинил сие, то научи меня, что мне делать. Я погибну от своей развратности, буде Ты меня вовсе оставишь*. → Експлікація 17: 'Я думаю, що Ти (Господь Бог) мене покинув. → Я хочу, щоб Ти мені допоміг. → Я думаю, що без Твоєї допомоги я загину'.

Проведений аналіз текстів дає можливість зробити деякі висновки. Перший текст є зразком внутрішньої, до того ж, писемної молитви у вигляді закритого, риторичного листування. Автор тексту (умовно погоджуємося з тим, що це текст героїні твору, а не текст автора твору) висловлює свої бажання і сподівання, таким чином розкриваючи внутрішній світ емоцій, якими вона живе. Саме тому більшість елементів її тексту експлікуються за схемами типу: «Я хочу, щоб...», «Я вважаю, що...», «Я переконана в тому, що...», «Я не хочу, щоб...».

Натомість, герой роману Л. Толстого «Війна і мир» П'єр Безухов «будує» свої молитви за іншими модальними типами. В його текстах суттєво переважають схеми типу: «Я думаю, що...». Окремі типу «Я вважаю, що...» або «Я хочу, щоб...» представлені тут мінімально.

Цей факт, а також результати попередніх досліджень [див.: 8] дають підстави припускати, що у слов'янських мовах поступово сформувалося два типи модальної організації тексту – «чоловічий» і «жіночий». У термінології, запропонованій професором В.М. Бріциним, це визначається як відцентровий та доцентровий типи модальності відповідно [див.: 2].

Крім того, можна припускати і той факт, що ці типи модальної організації тексту закріпилися і чітко усталилися у свідомості носіїв слов'янських мов.

У зв'язку із тим, що проблеми вивчення модальності є на порядку денному актуальними, запропоноване дослідження може допомогти у розв'язанні багатьох питань лінгвістики, літературознавства, психології, філософії, вивченні взаємодії мови і мислення тощо.

Список використаних джерел

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М., 1979. – С. 275.
2. Бріцин В.М. Когнітивні аспекти теорії модальності (на матеріалі східнослов'янського художнього дискурсу) / В.М. Бріцин, В.В. Мозгунов // Мовознавство, 2013. – №2-3. – С. 128-148.
3. История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях. – Том 1. – М.: Книга, 1976.
4. Кырлежев А.И. Молитва / А.И. Кырлежев // Новая философская энциклопедия, 2003.
5. Литературный энциклопедический словарь. – М., 1987.
6. Лосева Л. Как строится текст. – М., 1998. – С. 7.
7. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: підручник / Текст як категорія лінгвостилїстики / за ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
8. Мозгунов В.В. Особливості вияву категорії модальності в епістолярному жанрі мовлення / В.В. Мозгунов // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць]. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – С. 231-236.
9. Соболева С.М. Перспективы лингвистической прагматики / С.М. Соболева. – Дальневосточный гос. ун-т: Лавка языков, 2000.
10. Толстой Л.Н. Полн. собр. соч.: В 12-ти т. / под ред. С.А. Макашина, Л.Д. Опульской. Т. 4-6. – М.: Правда, 1987.
11. Шкіцька І.Ю. Аргументація як засіб посилення маніпулятивного впливу / І.Ю. Шкіцька // Вісник Запорізького національного університету. – 2011, № 1.
12. Jorunn Johansen. Tajemnica wodospadu. Trudny wybór / Przekład Anny Marciniakówny. – Warszawa: RASP, 2013.
13. <http://www.pravoslavie.ru/put/biblio/molitva/63.htm>

Summary. In the article the material of modality problems as text-building universality is investigated. The description of this phenomenon is made on the basis of texts – constitutive parts of a diary, – containing appeals to the God.

Key words: modality, genre of speech, text, diary, semantic primitive.

УДК 811.161.2'367.625: 811.161.2'282(477.43)

О.М. Мозолук

ДІЄСЛІВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПЕРЕДЧАСУ В ГОВІРЦІ СЕЛА ПОЧАПИНЦІ ЧЕМЕРОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті описано функціонування дієслівних словосполучень із значенням передчасу на матеріалі західноpodільської говірки села Почапінці Чемеровецького району Хмельницької області. Виділено їх різні семантичні типи, а також відзначено паралельні граматичні моделі.

Ключові слова: темпоральні словосполучення, західноpodільські говірки, синтаксема, граматична модель, передчас.

Бенкети мови – зоряний букет,
Це українські речення зі ставу,
І щоб їх втримав-втримав хребет –
Бог у Дніпро сузір'я
на ніч ставить!

Іван Іов [9, 123]

У сучасному українському мовознавстві дослідження всіх структурних рівнів мови, лінгвістичне діагностування проводиться з урахуванням багатьох параметрів розвитку і функціонування народних говорів, що є тією джерельною базою, «якою живиться й живе літературна мова як інваріант загальнонаціональної мови народу» [11, 12]. А це, звісно, привертає увагу багатьох науковців до діалектної мови як феномену, що становить культурологічну сутність етносу [3, 38]. Кожна говіркова структурна цілісність дає підстави характеризувати її мікросоціум чи макросоціум з усім набором лінгвальних особливостей, своєю неповторною специфікою. Тому всебічне вивчення української діалектної мови вимагає нагальних спостережень, ґрунтовних досліджень усіх діалектних територіальних одиниць – говірок, говорів, наріч. Підтвердженням цьому є і слова відомого вченого І. Г. Матвіяса: «Зважаючи на те, що народні говори постійно змінюються, передусім під впливом літературної мови та різноманітних позамовних чинників, об'єкт діалектології можна вважати невичерпним» [12, 2].

На сучасному етапі діалектна мова найхарактерніша для селян, мешканців містечок, зрідка передмість великих міст, де старше покоління розмовляє традиційною говіркою, а молодь, інтелігенція загалом літературною мовою або мовою, дуже наближеною до літературної. Крім того, певні групи населення користуються ще проміжними різновидами мови, які певною мірою наближаються то до літературної мови, то до місцевих говірок [12, 4].

В основі сучасних українських говорів лежать найдавніші говори східнослов'янських племен. Так, подільський говір, як відзначає Ф. Т. Жилко, сформувався на території Тереховельської землі (пізніше князівства), потім це була територія Подільського і Брацлавського воєводств, яка дозаселялася вихідцями з наддністрянщини, Буковини і Волині [4, 26].

Багаторічні діалектологічні спостереження свідчать, що носії подільських говірок усвідомлюють не лише їх належність до української мови, української нації, а й специфіку свого говору порівняно з іншими, а також наявність його внутрішньої диференціації [2, 74].

Говірки Західного Поділля були об'єктом дослідження на різних структурних рівнях мови, проте синтаксичний рівень і досі залишався поза увагою діалектологів.

Завдання статті – охарактеризувати темпоральні словосполучення зі значенням передчасу в говірці села Почапінці Чемеровецького району Хмельницької області, з'ясувати особливості їх складу та функціонування, що зумовлено потребою в аналізі говіркого мовлення самих носіїв, оскільки відсутній будь-який спеціальний опис.

Почапінці – невелике мальовниче подільське село, з неповторним краєвидом, зі своїми звичаями, обрядами, у якому проживає 1212 осіб. У південній частині села, напроти водяного млина, на підвищенні правого берега річки Жванчик трапляються фрагменти трипільської і черняхівської кераміки, а поблизу Почапинець виявлені поселення доби неоліту та кілька поселень черняхівської культури [7, 602]. Така інформація надзвичайно важлива, актуальна, бо питання походження діалектної (територіальної) диференціації нашої мови, безсумнівно, є складовою частиною проблеми українського етно- й глотогенезу. Воно виникло разом із ґрунтовним вивченням українського діалектного континууму [13, 26].

Перша згадка про село зафіксована на початку XV століття, 1493 року, в реєстрі дворів Подільського воєводства [8, 440]. В 1610 році Станіслав Папезький передав Почапінці Кам'янецькому капітулу, а в 1793 село стало власністю двох племінниць Потьомкіна. «Малороси-селяни» найбільшою мірою займалися хліборобством, а також різними ремеслами, особливо столярством, чоботарством, кушнірством [16, 488].

За народними переказами, на місці Почапинець було колись містечко Золоте Яблуко. В середині села, на березі річки Жванчик, місцина й зараз називається Башта, оскільки тут давним-давно стояла фортеця з кількома вежами. Сліди колишніх будівель, черепки домашнього посуду, які знаходять у землі, є тому яскравим підтвердженням [8, 441].

Досить цікаву історію про походження Почапинець, або ж легенду, розповіла корінна мешканка – Швидка Ніна Іванівна, 1917 року народження, освіта – 3 класи, а саме:

Наши село колис' називалос'е Золоте Яблукко // село було дужи фаїни / зилени / дужи фаїна була р'ічка / глибока // там / де зара Воболон'е / ўс'о було ў вод'і // али восіни / коли були сил'н'і дош'ч'і / болота було по вуха / а тамо / на Болот'ан'ц'і / можна було ўтопитис'е // і дес' сейі пори чирис село йшли козаки / фаїн'і / молод'і // д'івочки повиб'ігали дивитис'е // л'ізли тот'і хлопи по болот'і / так'і ўже л'х'і / шо нав'іт' ни балакайт / а один кажи / коли ми пир'чапайе^емо сісе болото? / чут'с'е ни топиш // і наверно роз'несли вони кругом про наши село // ў Йаско^урун'і з нас см'ійалис'е // козаки кругом роз'казували про село ў болот'і / йак вони йе^его пир'чапували // наверно / зв'іти і називайе^ец'е^е наши село Почапінц'і / так / дон'у / л'уди ў сил'і балакайт //

Говірка села Почапінці належить до західноподільських говірок південно-західного наріччя, які разом з іншими західноукраїнськими належать до найдавніших, найстаріших і є важливою складовою частиною української загальнонаціональної мови.

Матеріалом для спостережень послуговувала картотека синтаксичних конструкцій, укладена на основі польових записів (текстів), виконаних власноруч.

Питанням системного опису синтаксичних одиниць-конструкцій темпорального значення з використанням нового функціонально-семантичного підходу до вивчення діалектного синтаксису присвятили свої роботи О. В. Юсікова [17] і Т. І. Сердюкова [14; 15]. Але й зараз діалектний синтаксис займає незначне місце в діалектологічних дослідженнях, є недостатньо вивченим.

Темпоральність – «загальнограматична міжривнева категорія, яка ґрунтується на семантиці дієвості, вираженій дієсловом, та відбиває внутрішній, зовнішній та співвідносний аспекти тривання дії, граматично інтерпретуючи онтологічний час» [1, 76].

Зібраний нами говірковий матеріал у селі Почапінці дає можливість зосередити увагу на двох основних протиставленнях дієслівних словосполучень із темпоральною семантикою залежних синтаксем: 1) за ознакою прямого – відносного часу; 2) за значенням, що збігається з моментом мовлення, передчасу чи післячасу.

До системи значень категорій відносного часу належить передчас, післячас та проміжний час. Ми зробимо спробу описати лише словосполучення зі значенням передчасу.

Серед дієслівних словосполучень із значенням передчасу в синтаксичній системі досліджуваних говірок на основі проведених спостережень можна виділити дві групи: 1) словосполучення передчасу, повністю заповненого дією; 2) словосполучення передчасу, не повністю заповненого дією.

Так, словосполучення зі значенням передчасу, повністю заповненого дією, у говірці села Почапінці функціонують у межах лише однієї граматичної моделі V · до · Sg і з варіюванням залежних темпоральних синтаксем, які виступають у прийменниково-відмінкових формах лексичних варіантів іменників часового значення і меншою мірою нечасового. Наприклад: *Д'іти спали до воб'їду; Чикала на него аш до ран'а; Мале б'їгало аж до вечира; Д'іти бавилис'е до ночі; ми с чолов'їком балакали дужи доўго / аж до н'їночі; Нидаўно бал'увалис'е до сходу сон'ц'ї; Цего року сапали до Зилених с'ват; То л'уди даўно ўс'ї постили / до Великод'н'ї постили / до Паски; Їа за него добри памн'атайу / позичий ў мене грош'ї / до сейі пори нима та інші.*

До групи дієслівних словосполучень із значенням неточного передчасу, не повністю заповненого дією, належать синтаксичні одиниці-конструкції, які мають семантику головних вербальних компонентів переважно завершеної дії. Ці словосполучення представлені такими граматичними моделями, як V · до · Sg, V · перед · Si, V · під · Sa, рідко V · над · Sa, V · над · Si, V · понад · Sa, серед яких перша є, звісно, домінантою і вказує на найширше і недиференційоване передування в часі, а друга – менш уживана, передає дещо ближче порівняно з попередньою конструкцією передування. Крім того, варто наголосити, що тенденція до нівелювання відтінку ближчого часового передування в прийменникові *перед* і перетворення його на функціональний еквівалент прийменника *до* [10, 11] забезпечує високу продуктивність словосполучення V · до · Sg, частково V · перед · Si щодо інших словосполучень неточного передчасу. Наприклад: *Постройїс'е Никола ше до воїни; Приїди до воб'їду / то ми ше випирим; Приїшли робоч'ї до сн'їданку і ўкинули стел'у; Постройїс'е Йїван пирит зимоў; Приїди пирит вичероў / почитайеши ми н'ї н'їсан'їїе; Приїшли ж'їночки ше до служби / шоп помолитис'е; Запалиў бурин / йакиї до тойі пори ўже ўсох; Ни спалос'е до самого ран'е та інші.*

Підкреслимо, що паралельне функціонування зазначених граматичних моделей темпоральних синтаксем у структурі дієслівних словосполучень аналізованої говірки спостерігаємо лише з лексемою «вобід»: *ўстати до воб'їду // ўстати пирит воб'їдом.*

Словосполучення V · під · Sa, V · над · Sa передають відносно близьку щодо часового орієнтира попередність і є непродуктивними в мовленні почапінчан, оскільки залежними компонентами найчастіше виступають лише іменники *ранок* і *вечір*. Наприклад: *Покликали цепит аш н'їт вечир; Вийїхали д'їточи н'їд ранок; Ми не дужи болит голова / можі того / шо зв'їялос'е над ранок; Будимо йїхати аш н'їт вечир.*

У досліджуваній говірці трапляються й синтаксеми у формі орудного відмінка з прийменником *над*, які загалом характерні для мови письменників західноукраїнських областей [5, 57]. Щоправда, словосполучення V · над · Si є поодинокими, оскільки в ролі субстантива виступає тільки лексема *ранок*, наприклад: *Засїнали аж над ран'ем; Волод'о приїшоў над ранком; Молод'ож заспокойлас'е над ранком.* Зауважимо, паралельно зі словосполученням V · над · Si вживається словосполучення з прийменником *понад* (V · понад · Sa), яке теж належить до рідко-вживаних граматичних моделей, як-от: *Засїнули з воноком понад ранок; С'тихло понад ран'ем.*

Значення «найближчого передчасу з відтінком співвіднесеності дії з проміжком часу» [6, 100] репрезентовано найменш уживаним словосполученням V · протів · Sg. Наприклад: *Нин'ки чути було / йак сп'ївали прот'їў ночі; Ни хот'їлос'е вийїздити прот'їў ночі.*

Нами простежено також окремі словосполучення V · близько · Sg, рідко V · коло · Sg із значенням приблизного передчасу, в яких залежними компонентами виступають насамперед іменники часової семантики, зрідка нечасової. Наприклад: *Нин'ки пасли худобу на Воболон'у / то приїшли аж блиско двох годин; Мус'їлам пасти в'їўц'ї / приїшла блиско трох часоў; Приїїду*

зайтра / блиско воб'їду; Вол'га дужи заслабла / можи ўмерти блиско Зелених с'ват; Заслаб ў мени д'їт / на ноги ни ўстаїе / можи ўмерти коло Великод'н'е.

Такі ж словосполучення відбивають говірки з різних ареалів Західного Поділля. Наприклад: *прийти коло двох часоў* (Бгв, ВС, Кн, См, Жр); *прийти коло другої години* (Гл, Бл, Пр); *приїхати блиско воб'їду* (Злн, Хр, Ск); *ўмерти дес' коло Дзелених с'вит* (Жрм); *ўмерти блиско Зелених с'ват* (ВЖ, Лт, Чрн) і под.

Отже, темпоральні словосполучення зі значенням передчасу в західноподільській говірці села Почапінці Чемеровецького району Хмельницької області є досить функціональними. Досліджуваний матеріал дає можливість виділити серед них різні семантичні типи, паралелізм їх моделювання і простежити, звісно, найбільшу продуктивність словосполучення V · до · Sg серед інших граматичних моделей.

Список скорочень назв населених пунктів

Бгв – Баговиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Бл – Біла Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; ВЖ – Великий Жванчик Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.; ВС – Велика Слобідка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Гл – Голосків Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Жр – Жердя Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Злн – Зеленче Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.; Кн – Княжпіль Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Жрм – Кормильче Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Лт – Летава Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Пр – Проскурівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.; Ск – Скіпке Городоцького р-ну Хмельницької обл.; См – Смотрич Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.; Хр – Хропотова Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Чрн – Чорна Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.

Список використаних джерел

1. Барчук В. М. Граматична категорія темпоральності: семантико-структурний аспект / В. М. Барчук // Мовознавство. – 2011. – №6. – С. 64-76.
2. Гриценко П. Ю. Основні риси подільського говору / П. Ю. Гриценко // Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – К. : Доля, 1994. – С. 74-81.
3. Євтушок О. Сучасні тенденції розвитку діалектної лексики / Олексій Євтушок // Дивослово. – 2011. – №7. – С. 38-40.
4. Жилко Ф. Т. Ареальні системи української мови / Ф. Т. Жилко // Мовознавство. – 1990. – №4. – С. 18-27.
5. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові : посібник для студентів-філологів / З. І. Іваненко. – Чернівці, 1969. – Ч. 1. – 69 с.
6. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко. – К.-Одеса : Вища школа, 1981. – 144 с.
7. Історія міст і сіл УРСР: Хмельницька область. – К. : Інститут історії АН УРСР, 1971. – 708 с.
8. Каменецкий уезд : вып. 7. – Каменец-Подольск : [Б. И.], 1895. – 610 с.
9. Кульбовський М. І. З подільського кореня : нариси / Микола Кульбовський. – Хмельницький : НВП «Еврика», 2003. – 200 с.
10. Куцова Р. А. Відтворення темпоральності прийменниковими конструкціями сучасної української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Р. А. Куцова. – Харків, 1997. – 22 с.
11. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Видавництво «Нова Зоря», 2008. – 328 с.
12. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – №1. – С. 3-9.
13. Німчук В. Проблема українського діалектогенезу / Василь Німчук // Проблеми сучасної ареалогії / АН України. Інститут української мови; відпов. ред. П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 25-47.
14. Сердюкова Т. І. Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східнословобожанських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. І. Сердюкова. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
15. Сердюкова Т. І. Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східнословобожанських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. І. Сердюкова; НАН України. Інститут української мови. – К., 2002. – 197 с.
16. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета : вып. 9. Приходы и церкви подольской епархии / под ред. св. Евфимия Сицинского. – Каменец-Подольский : Тип. С. П. Киржацкого, 1901. – XX, 1064, 175 с.
17. Юсікова О. В. Із спостережень над синтаксисом / О. В. Юсікова // Говірки Чорнобильської зони: Системний опис / П. Ю. Гриценко, Г. В. Воронич, Л. Г. Дорошенко та ін. – К. : Довіра, 1999. – 271 с. – С. 66-108.

Summary. The article deals with functions of verbal word-combinations with the meaning of pre-time on the material of the Western Podillia dialects in the village of Pochapyntsi, Chemerivtsi district, Khmelnytsky region. We distinguished their semantic types and parallel grammatical models were formulated.

Key words: temporal word combinations, dialects of the Western Podillia, syntax unit, grammatical model, pretime.

УДК 811.1612'373+340.113

Р.І. Монастирська

СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ УЧАСНИКІВ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН

Досліджено компоненти значень термінів на позначення понять особи в цивільному законодавстві, встановлено еквіполентні й привативні словесні опозиції в межах СГ 'учасники майнових правовідносин', виявлено синонімічні кореляції.

Ключові слова: юридичний термін, семантична група, семантична підгрупа, словесна опозиція.

Суть проблеми. Системність є однією з найважливіших умов існування терміна. Установлення особливостей змістової структурної організації, опозитивних відношень (включення, пересічення, тотожності) між компонентами [1; 3; 5] в межах семантичної групи (далі СГ) дає змогу докладного пізнання мови й виконує важливу роль у з'ясуванні засад семантичного розвитку терміносистем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридична термінологія й тексти законодавчих актів України були предметом ґрунтовних досліджень у працях М.Б. Вербенець, І.М. Гумовської, В.Г. Рогожі, Г.А. Сергєєвої, Б.Р. Стецюка, С.А. Толстої та ін. Особливості семантичної структури юридичних термінів української та англійської мов з'ясувала А.М. Ляшук. Разом з тим, для правової галузі подібних наукових розвідок є порівняно мало. Тому дослідження системної організації юридичних термінів у межах СГ, встановлення тотожностей і відмінностей у їхній семантиці набуває актуальності.

Мета статті. Об'єктом наукової розвідки послуговували терміни на позначення учасників майнових правовідносин чинного Цивільного кодексу України (далі ЦК). На обраному матеріалі передбачено розв'язання таких завдань: 1) встановити змістову структуру термінів; 2) з'ясувати характер їхніх системних відношень.

СГ термінів на позначення учасників майнових правовідносин передбачає залучення одиниць семантичних підгруп (далі СПГ) 'фізична особа' та 'юридична особа'. Одиниця *фізична особа* референціює поняття людини як учасника цивільних правовідносин, *юридична особа* – організації, створеної шляхом об'єднання осіб та/або майна й зареєстрована у встановленому законом порядку.

У семантиці одиниць СПГ 'фізична особа' виокремлюємо терміни на позначення понять особи в праві інтелектуальної власності та спадковому праві. Спільні ядерні семи 'фізичний', 'особа' й диференційні семи 'право', 'інтелектуальний', 'власність' продукують еквіполентну опозицію термінів *автор komponування інтегральної схеми* ÷ *автор промислового зразка* ÷ *винахідник*. Диференційні семи 'компонування', 'цілісний', 'схема', 'корисний', 'модель', 'промисловий', 'зразок' звужують семантичний зміст ядерної одиниці, формуючи внутрішню ієрархічну структуру СПГ. Спільна диференційна сема 'винахід' позначає результат інтелектуальної і творчої діяльності людини та є семантично близькою до терміна *винахідник*. У СУМ одиниця *винахід* тлумачиться як «те, що винайдене, зовсім нове, невідоме до цього» (СУМ, I, с. 439). Периферійні одиниці *галузь*, *діяльність* характеризують взаємоперетин вищевказаних термінів і маніфестують певну ділянку виробництва, науки і т. ін. (СУМ, II, с. 21).

Терміни на позначення понять фізичної особи у спадковому праві об'єднано в еквіполентні опозиції: *спадкодавець* ÷ *спадкоємець* ÷ *виконавець заповіту* ÷ *підпризначений спадкоємець*. Сема 'право' в поєднанні з периферійною 'річ' є спільними для зазначених термінів і передають ситуацію дотримання юридичних норм щодо об'єкта спадкування. У восьмикомпонентній семемі на позначення особи, що «одержала спадщину або має право на її одержання» (СУМ, IX,

с. 482) і маніфестується терміном *спадкоємець*, виділяємо семи 'фізичний', 'особа', 'мати', 'право', 'річ', 'припинення', 'життєдіяльність', 'власник'. У ЦК *спадкоємцями за заповітом і за законом* можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини (ст. 1222 ЦК) (ЦК, с. 358). Терміни *спадкодавець* ÷ *спадкоємець* за допомогою диференційних сем 'дати' – 'отримати' утворюють відношення антонімічності. Одиниця *дати* у сполученні з іменником *розпорядження* означає *робити наказ, веління в усній чи письмовій формі* й об'єднана відношеннями протилежності зі словосполученням *виконувати розпорядження* в значенні *здійснювати, реалізувати наказ* (СУМ, I, с. 411). Периферійна сема 'власник' входить до внутрішньої організації термінів *спадкоємець* і *виконавець заповіту* й зафіксована в СУМ як «*господар якихось речей, майна і т. ін. на правах приватного або суспільного володіння*» (СУМ, I, с. 703). Гіперо-гіпонімічним зв'язком у привативну опозицію об'єднано співгіпоніми *власник* і *господар* з гіперонімом *особа*.

Отже, досліджені терміни на позначення фізичної особи – учасника цивільних правовідносин об'єднані системними зв'язками, серед яких переважає еквіполентна опозиція. Для внутрішньої організації термінів на позначення понять осіб у відносинах спадкування характерні спільні ядерні семи 'фізичний', 'особа' та периферійні – 'припинення', 'життєдіяльність'. Визначальними для термінів на позначення понять осіб у праві інтелектуальної власності є ядерні семи 'фізичний', 'особа' і диференційні семи 'право', 'інтелектуальний', 'власність' 'винахід', 'схема', 'модель', 'зразок'. Термінам властива семантична наповненість вісьма-, десятима- й дванадцятьма семами.

СПГ 'юридична особа' об'єднує терміни на позначення понять господарського товариства, об'єднання громадян, учасника зобов'язального процесу. Спільною центральною одиницею аналізованих термінів є *юридична особа*, що у ЦК – «*організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку*» (ст. 83 ЦК) (ЦК, с. 29).

Товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність, створюються як *господарські* й це підтверджується спільними ядерними семами 'господарський', 'підприємство', що сприяє утворенню еквіполентних опозицій одиниць *акціонерне товариство* ÷ *командитне товариство повне товариство* ÷ *товариство з обмеженою відповідальністю*, пов'язаних відношеннями контрастної дистрибуції. Спільні диференційні семи 'здійснювати', 'виробничий', 'діяльність' входять до сфери перетину термінів *повне товариство*, *командитне товариство*, *залежне господарське товариство*. Поняття купівлі-продажу товарів референціюють семантично близькі диференційні семи 'торговельний' і 'торговий'. Одиниця *діяльність* належить до сфери перетину значень указаних раніше термінів і терміна *товариство з обмеженою відповідальністю*, виявляє семантичну близькість із одиницею *здійснювати*, тобто *запроваджувати, втілювати в життя, робити що-небудь дійсним, реальним* (ВТСУМ, с. 463). Периферійні семи 'спільно', 'відповідати', 'зобов'язання' об'єднують терміни *повне товариство* й *командитне товариство*. Спільну семантику мають одиниці *відповідати* й *відповідальність*. Вони розрізняються граматичною семою і тлумачаться як *покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну роботу, чийсь дії, вчинки, слова* (СУМ, I, с. 620). Диференційна сема 'капітал' значень термінів *акціонерне товариство* й *товариство з обмеженою відповідальністю* виступає периферійною в терміноодиниці *залежне господарське підприємство*, репрезентуючи поняття сукупності коштів (майно, гроші, нерухомість), що приносять прибуток (ВТСУМ, с. 529).

Терміни на позначення понять юридичних осіб – об'єднань громадян маніфестують права на свободу об'єднання громадян і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних інтересів, закріплених Конституцією України. Спільні семи 'об'єднання', 'особа' утворюють еквіполентні опозиції терміноодиниць *політична партія* ÷ *громадська організація* ÷ *виробничий кооператив*, одиниця *підтримка* маніфестує семантику виступу на *захист* або на боці кого-, чого-небудь і є семантично близькою з одиницею *захист*, що тлумачиться як «дія за значенням заступництво, охорона, підтримка» (СУМ, III, с. 379). У синонімічні відношення вступають одиниці *спільний* ÷ *загальний*, позначаючи поняття *такий, в якому беруть участь усі присутні* (СУМ, III, с. 528). Опозицію привативного характеру продукують одиниці *громадянин* ÷ *держава*, де *держава* виступає гіпонімом. Утворенню еквіполентної опозиції термінів загальною юридичного змісту *закон* ÷ *право* в значенні *системи загальнообов'язкових правил поведінки* (СУМ, III, с. 154) сприяє спільна ядерна сема 'правило'. Семи 'законний', 'закон', розрізняючись граматичною семою, є семантично близькими.

Семи 'юридичний', 'особа' продукують еквіполентні опозиції термінів *підрядник* ÷ *генеральний підрядник* ÷ *замовник* ÷ *страховик*, що референціюють поняття суб'єктів – учасників зобов'язального процесу й утворюють гіперо-гіпонімічні відношення з гіперонімом *юридична особа*: *юридична особа* ÷ *підрядник*, *юридична особа* ÷ *генеральний підрядник*, *юридична особа* ÷ *замовник*, *юридична особа* ÷ *страховик*. Сема 'зобов'язувати' маніфестує поняття *покла-*

дення на когось якихось обов'язків, примушення когось виконувати що-небудь (СУМ, III, с. 675) і виступає спільною диференційною одиницею термінів *підрядник, генеральний підрядник, страховик*. Зазначена сема близька за значенням з одиницею *зобов'язання*, яка позначає поняття правовідносин, що відображають динаміку цивільних прав і обов'язків сторін. Одиниці *зобов'язати* й *доручати* перебувають у семантичній близькості завдяки спільним семам 'покласти', 'виконання'. Диференційна сема 'доручати' терміна *замовник* референціє семантику правомочності однієї зі сторін зобов'язання і входить периферійною семою в значення терміна *підрядник*. Зміст зобов'язання іншої сторони щодо виконання взятих на себе обов'язків підтверджується диференційною семою 'виконати', яка семантично близька з одиницею *виконання* і має значення «здійснювати що-небудь, реалізувати завдання, наказ, задум і т. ін., проводити в життя» (СУМ, I, с. 411). Можна стверджувати про встановлення відношень протилежності одиниць на позначення сторін-учасників зобов'язального процесу: *замовник* ÷ *генеральний підрядник, замовник* ÷ *підрядник*.

Відтак, досліджені терміни на позначення найменувань юридичної особи, створеної та зареєстрованої у встановленому законом порядку, утворюють СПГ із тринадцяти одиниць, об'єднаних еквіполентними зв'язками. Істотною особливістю є наявність спільних ядерних сем 'юридичний', 'особа', що виступають семантичною основою підгрупи. Синонімія елементів представлена ідеографічними синонімами *спільний / загальний*. Одиниці диференціюються за частинами мови: *виробництво* ÷ *виробничий, діяльність* ÷ *здійснювати, відповідальність* ÷ *відповідати, закон* ÷ *законний, користування* ÷ *користуватися*.

Загалом, здійснений системний аналіз термінів СГ 'учасники майнових правовідносин' показав певні закономірності:

- основною парадигматичною особливістю СГ, що репрезентована 19 терміноодиницями, є наявність спільних ядерних компонентів, що продукують еквіполентні опозиції;
- ієрархічний характер у межах СГ забезпечено привативними опозиціями;
- на основі спільних видових ознак у межах СГ виділено терміни на позначення понять особи в праві інтелектуальної власності та спадковому праві; господарського товариства, об'єднання громадян, учасника зобов'язального процесу;
- кількість сем для встановлення парадигматичних зв'язків СГ становить 184 одиниці;
- синонімія елементів СГ представлена ідеографічними синонімами, мовними дублетами;
- одиницям притаманна диференціація за частинами мови.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі системної організації термінів цивільного законодавства, встановленню парадигматичних особливостей у межах угруповань, що може послугувати основою впорядкування й стандартизації, а також опису цілісної юридичної терміносистеми.

Список використаних джерел

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1986. – 295 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка : [учебн. пособие для филол. фак. ун-тов] / Э. В. Кузнецова. – М. : Высш. школа, 1982 – 152 с.
4. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства / [ред. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
5. Ярун Г. М. Кореляції форми та змісту у розвитку української прислівникової системи / Г. М. Ярун. – К. : Наукова думка, 1993. – 111 с.
6. Цивільний кодекс України : за станом на 12 трав. 2008 р. / М-во юстиції України. – Офіц. вид. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 480 с.

Summary. The structure of functional and terminological units that denote the concepts of person – participant of property relations is investigated; the equipollent and privative verbal oppositions within the semantic group 'person of property relations' is envisaged; semantic correlations were found.

Key words: juridical term, semantic group, semantic subgroup, verbal opposition.

КОДИФІКАЦІЯ ПРАВОПИСНО-ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ ТРЕТЬОЇ ВІДМІНИ В КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті на матеріалі різних правописних кодексів та лінгвістичних учень Івана Огієнка з українського правопису досліджуємо питання усталення й закріплення флексій *-и, -і* в іменниках родового відмінка однини третьої відміни.

Ключові слова: український правопис, фонетичний принцип, іменник, флексія, родовий відмінок, усталення.

Національна орфографія є важливим складником етнічної культури і невід'ємним її зовнішнім атрибутом. Єдиний правопис консолідує суспільство, тому безладне розхитування орфографічних правил призводить до дестабілізації всіх норм літературної мови, дезорієнтує її носіїв, знижує грамотність населення, викликає елементи хаосу в словниках, у яких має бути чітко втримана правописна система [12, 3].

Будь-яке звертання до норм правопису з метою їх перегляду, уточнення чи змін, навіть несуттєвих, викликає хвилю дискусій. Остання дискусія щодо проблем українського правопису була спричинена запропонованими в 1999 році групою науковців на чолі з чл.-кор. НАНУ В. В. Німчуком нововведень до української орфографії, які в часи тоталітаризму з політичних міркувань було несправедливо й примусово вилучено з української мови чи відтіснено на другий план або на периферію спілкування.

Одним із найсуперечливіших та найактуальніших нововведень в обговоренні проекту найновішої редакції «Українського правопису» 1999 року було питання усталення й закріплення правописної норми закінчень *-и, -і* в іменниках родового відмінка однини третьої відміни. Жодна з правописних систем не обминула аналізу цієї важливої мовної проблеми. Її дослідженню присвятили свої праці відомі учені-лінгвісти як минулого, так і сьогодення: О. Павловський, М. Груньський, Є. Тимченко, К. Михальчук, О. Курило, О. Синявський, С. Самійленко, М. Жовтобрюх, І. Матвіяс, В. Німчук, Л. Коць-Григорук, А. Горняткевич, Ю. Шевельов, О. Пономарів, С. Головащук та інші.

Закономірно, що й І. Огієнко, творчо використавши кращі традиції правописних напрямів, побудованих на фонетичному принципі, значні досягнення в галузі дослідження історії української мови, ґрунтовно аналізує функціонування форм іменників «приголосної відміни» (Іван Огієнко) на *-и, -і* в родовому відмінку однини.

Мета статті – на матеріалі різних правописних кодексів, лінгвістичних учень Івана Огієнка та досліджень інших відомих учених з українського правопису простежити, як змінювалося й закріплювалося в іменниках третьої відміни в родовому відмінку однини закінчення *-и, -і*.

Усталення іменникових форм родового відмінка однини третьої відміни відбувалося відповідно до того, як історично, базуючись на наукових досягненнях багатьох століть, розвивалася українська літературна мова, її фонетика, граматики та яких змін зазнавало живе мовлення українців.

Історично іменники третьої відміни колишньої *-і*-основи в родовому відмінку однини мали флексію *-и* і зберігали її на всій українській етнічній території. У другій половині XVII ст. в актах Гетьманщини вже чітко засвідчуються форми іменників колишньої *-і*-основи з флексією *-и*: *речи, пам'яти* (Бориспільські акти), *любови, корысть, отповѣди* (Полтавські акти), *для памяти* (Пирятинські акти). В Житомирській актовій книзі 1583 року знаходимо: *на вчине(н)е справедливости, его ми(с)ти* та ін. [12, 51].

У XIX столітті, підтримуючи й продовжуючи основні фонетичні засади правопису «Граматики малоросійського нарѣчя» О. Павловського (1818) та видань «Русалки Днѣстрової», П. Куліш у своїх «Записках о Южной Руси» (1856) відтворив живомовний процес українського народу 50-х років XIX ст., надавши писаному чи друкованому українському слову ознаки самостійності та незалежності від російської мови. Найважливішим у правописі П. Куліша є вживання букви *і* для позначення будь-якого звука *і* та букви *и* для позначення голосного *и* незалежно від його походження й остаточне вилучення з української азбуки букви *ы*. Аналізуючи закінчення іменників жіночого роду третьої відміни в родовому відмінку однини в «Записках о Южной Руси», констатуємо наявність варіантних форм іменників на *-и, -і*: *Оце чвертку соли купивъ, то за неділю й нема* [5, 9]; *За малихъ літъ до великого зросту кохала-годувала, Чужимъ рукама на потиранне не давала, Слави-памяти сподівалась* [5, 20]; *Одъ старихъ людей приповісти такої не чувала* [5, 27]; *Хочъ до крові нехай бѣютьця, а коли до насъ нема прозьби, то ми й не помагаемъ* [5, 77]; *Не зна Марко, якъ въ колисці Часом середъ ночи Прокинетця, ворухнетця, – То вона вже скочить...* [6, 158].

Отже, правописне відтворення паралельних форм на *-и, -і* в родовому відмінку однини свідчить про цілковиту орієнтацію П. Куліша на діалектну основу південно-східного наріччя.

На відміну від автора «Записок о Южной Руси», фонетична орфографія «Малорусько-німецького словаря» Є. Желехівського була пристосована для передавання на письмі багатьох діалектних рис, властивих західноукраїнським говорам, тобто зорієнтована на створення «галицького» типу української літературної мови [4, 368]. Так, у словнику зафіксовано лише одну форму іменників аналізованої групи – це форма з флексією *-и*: *бачність, -ости* [8, 15]; *безмежність, -ости* [8, 19]; *зрілість, -ости* [8, 315]; *кість, деп. кости* [8, 346]; *любов, до любви* [8, 418]; *ніч, деп. ночи* [8, 531].

Помітною неусталеністю закінчень *-и, -і* в іменниках третьої відміни характеризується й правопис чотирьохтомного «Словника української мови» Бориса Грінченка. Така неусталеність знову ж таки «зумовлювалася великою мірою тим, що ці закінчення дуже по-різному виявлялися в територіальних діалектах української мови» [4, 101]. Наприклад, I том: *бачність, -ности*, ж. [15, 34]; *вільність* и *вольність, -ности*, ж. [15, 238], але *в'язь, зі*, ж. [15, 261]; *глибінь, глибоч* (у значенні глибина), *ні, чи*, ж. [15, 288, 289]; *жовч, чи*, ж. [15, 490]; II том: *заздрість, рости*, ж. [15, 40]; *любов, ви*, ж. [15, 387]; *ненависть, ти*, ж. [15, 551], але *заводь, ді* ж. [15, 21]; *казань, ні*, ж. [15, 207]; *нехвороц, щі*, ж. [15, 561]; *ніч, ночі*, ж. [15, 567]; III том: *одностайність, ности*, ж. [15, 42]; *осінь, осени*, ж. [15, 67]; *приємність, ности*, ж. [15, 415]; *п'ядь, ди* и *ді*, ж. [15, 505], але *оболонь* (у значенні луговий простір), *ні*, ж. [15, 21]; *одсіч, чи*, ж. [15, 42]; *повінь, вєні*, ж. [15, 222]; IV том: *родючість, чости*, ж. [15, 29]; *само державність, ности*, ж. [15, 99]; *сідь, ди*, ж. [15, 125]; *сіль, соли*, ж. [15, 126]; *снадь* (у значенні засмаглість, загар), *ди*, ж. [15, 161]; *стать, ти*, ж. [15, 200]; *чверть, ти*, ж. [15, 448], але *річ, рєчі*, ж. [15, 24]; *роскіш, коші*, ж. [15, 66]; *тінь, ні*, ж. [15, 266]; *цвіль, лі*, ж. [15, 424]; *чвань, ні*, ж. [15, 448].

Однією з головних причин такої правописної неусталеності, мабуть, було те, «що не існувало ще єдиного розуміння основи української літературної мови, а звідси – й різна орфографічна орієнтація у відбитті за допомогою правопису живих явищ мови українського народу, що, як і кожна мова, мала у своєму складі місцеві діалекти і говори» [4, 67]. Така правописна ситуація початку ХХ століття турбувала багатьох науковців, дослідників українського правопису. Різні видання того періоду час від часу публікували розвідки на орфографічні теми. На початку ХХ ст. виходять друком «Коротка граматика української мови» П. Залозного (Ч. I, 1906, 1912; Ч. II, 1913), «Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья» А. Кримського (Т. I, вип. 1, 1907; Т. I, вип. 2 і 6, 1908), «Курсъ украинскаго языка» І. Огієнка (1918), «Українська граматика» Є. Тимченка (1917), «Украинское правописание, его основы и история» М. Грунського (1918), «Курс українського правопису» О. Курило (1919) та ін.

Усі тогочасні мовознавчі видання, наукові статті чи розвідки безпосередньо торкалися актуальних питань правопису. Так, І. Огієнко у своїй праці «Курсъ украинскаго языка» (1918) вказує на перевагу закінчення *-и* в родовому відмінку однини іменникових форм жіночого роду сучасної третьої відміни, хоч і не заперечує варіантне *-і*: «1. Въ родит., дат. и предл. падежахъ ед. числа, а также въ им. и вин. мн. числа пишется *и*, ибо оно происходитъ изъ древняго *и* (а не *ѣ*): *тіни, груди* (мн. ч.), *части, міді, осени, любови*; изрѣдка и въ этомъ случаѣ пишутъ *і*: *тіні, осєні*. 2. Въ именахъ на *ж, ч, ш, щ*, а также на *ць, ль* въ этихъ падежахъ пишется *і* (а не *и*): *ночі, печі, рєчі, моці, подорожі*» [13, 157].

У 1919 році з'являється науково-практичний посібник «Курс українського правопису» О. Курило, в якому автором подається надзвичайно багатий ілюстративний матеріал, почерпнутий із творів усної народної творчості, видатних українських письменників з попереднім теоретичним обґрунтуванням тих чи інших правописних питань. Правила написання закінчень *-и, -і* в родовому відмінку однини іменників жіночого роду з основою на приголосний і відповідні завдання практичного характеру висвітлено в параграфі під назвою «Відмінкові закінчення речівників жіночого роду на шелестовий звук твердий і м'який (ь)». Дослідниця дотримується загалом традиційного обґрунтування відмінкових закінчень родового однини – це варіантне вживання *-и, -і*, пояснюючи: «Речівники жіночого роду на *ть* з попередньою шелестівкою, *б* і *в* мають у родовому відмінку однини закінчення *-и*: *радост-и, кост-и, кров-и, любов-и*.

Речівники жіночого роду на *дь, зь, ль, нь, р., сь, ць, ть* з попередньою голосівкою, *ж, ч, ш, щ* мають у родовому відмінку однини закінчення *-і*: *гряз-і, тін-і, твар-і, ос-і, моц-і, гат-і, рєч-і, оброт-і*.

Але вимовляємо й пишемо: *сіль-соли, сідь – сіди, осінь – осєні*» [7, 58-59].

Прогресивні наукові дослідження в галузі розвитку й удосконалення правописної справи на Україні до 1920 року лягли в основу вироблення спочатку «Головніших правил українського правопису», що були опубліковані 17 січня 1919 року, і «Найголовніших правил українського правопису», що були ухвалені Всеукраїнською Академією наук у травні 1919 року і вперше опубліковані масовим тиражем у 1921 році. У роботі над укладанням «Головніших правил українського

правопису» брав участь й І. Огієнко, який разом із А. Кримським та Є. Тимченком працював над проектом цього правопису. Саме тоді, в роки активної українізації (початок 20-х років ХХ ст.), можна було спостерігати помітне зближення двох правописних систем: східноукраїнської та західноукраїнської. Виявився саме такий взаємовплив і у визначенні правил про вживання іменниками третьої відміни в родовому відмінку однини закінчень *-u*, *-i*. Як відомо, західноукраїнський тип здавна передбачав традиційно усталену форму із флексією *-u*. Відповідне правило зафіксує перший узаконений варіант українського правопису 1921 року. За «Найголовнішими правилами українського правопису»: «У словах жіночого роду, що кінчаються на приголосний звук, треба писати в родовому відмінку однини *-u*, напр.: з ночі, коло печі, з подорожі, цієї соли, нічної тіни, без сповіди, без відповіді, з радости, до смерти» [11, 9]. Таке вирівнювання в написанні деяких граматичних форм свідчить про те, що вся численна армія науковців, дослідників й упорядників правописів Східної і Західної України прагнула звести до мінімуму правописні розбіжності й виробити єдину правописну систему для українського народу. Прагнув цього й І. Огієнко. У 1927 році, перебуваючи за межами України й уважно стежачи за копіткою науковою працею, гострими дискусіями і настійливими пошуками компромісних варіантів для досягнення єдності двох правописних традицій, учений пише свою відому працю «Нариси з історії української мови: Система українського правопису». Закономірно, що й І. Огієнко у «Нарисах...» не обминув питання усталення форм іменників жіночого роду третьої відміни в родовому відмінку однини із закінченнями *-u*, *-i*. Важливим видається те, що правописні настанови вченого у зазначеній праці базуються на відомих правописних системах М. Смотрицького, О. Павловського, П. Куліша, Є. Желехівського, С. Смалю-Стоцького, Б. Грінченка та інших цінних надбаннях тодішньої філологічної науки. Так, творчо використавши кращі традиції правописних напрямів, побудованих на фонетичному принципі, цінні досягнення в дослідженні історії української мови, вчений ґрунтовно аналізує функціонування форм іменників «приголосної відміни» (І. Огієнко) на *-u*, *-i* в родовому відмінку однини. Зокрема, він зазначає, що «в українській мові слова приголосної відміни в родовім відмінку однини звичайно вимовляються на *-i*, особливо по шиплячих, напр.: з печі, з ночі, без солі(и), з пригорщі» [14, 61]. Проте акцентує свою увагу і на вживанні традиційного давнього *-u*, яке історично усталилося в живій мові українського народу і вперше було затверджено офіційно до вжитку у формах родового відмінка однини іменників з основою на приголосний «Найголовнішими правилами українського правопису» (1919-1921 рр.): «І тільки в родовім відмінку однини частенько вживається ще давнього закінчення *-u*: соли, з радости, з молодости» [14, 61]. Надаючи перевагу останньому твердженню, вчений прагне науково довести достовірність закінчення *-u* у формах іменників родового відмінка однини і вдається до історичних коментарів. Так, він наводить цілу низку відмінкових форм, які в давнину закінчувалися на *-u*, і порівнює їх із сучасними на той час аналогічними формами іменників, що були регламентовані східноукраїнським і західноукраїнським правописами. Наприклад, давні форми родового однини – *чьсти, кості, ночі* і сучасні західноукраїнські із закінченням *-u*: *чести, кости, ночи* та східноукраїнські із закінченнями *-u*, *-i*: *чести і честі, кости і кості, ночи і ночі*. Маючи великий досвід у дослідженні діалектних явищ та враховуючи особливості різних наріч Східної і Західної України, І. Огієнко переконливо доводить, що «в західноукраїнських говорах родовий відмінок однини іменників приголосної відміни зберігає своє давнє закінчення *-u* ще й до сьогодні, напр.: з ночі» [14, 61].

Гіпотезу вченого про перевагу у вживанні в діалектах закінчення *-u* доводить Атлас української мови. Так, за даними Атласу, у південно-східних говорах, зокрема на Поліссі та середній Наддніпрянщині фіксується варіантне вживання *-u*, *-i* в аналізованій групі іменників, наприклад: *соли* – *соли* (карта №190), *ночі* – *ночі* (карта №191) [1]. На Волині, Наддністрянщині і Закарпатті переважно використовується флексія *-u*: *соли, тіни* (карта №174), *ночі, любови* (карта №175) [2].

О. О. Шахматов уважав, що флексія *-u* в зазначених формах є характерною тільки для південно-західних говорів, тоді як у східних закінчення *-u* витісняється флексією *-i*. Однак сучасні дослідники південно-східних говорів спростовують таку думку. Так, у говірках Полтавщини, хоч основною є флексія *-i*, закінчення *-u* фіксуються часто (*сули, любуви, всти, рідше нуци, тнни*). Досить широко вживаються форми на *-u* в говірках південних і південно-західних районів Чернігівщини, Переяславщини, південної Київщини, Черкащини, Херсонщини, Одещини, Слобожанщини та ін. [9, 147-148].

На матеріалі Атласу української мови опирається Ю. Шевельов, наголошуючи в своїй статті «Про критерії в питаннях українського офіційного правопису» на перевагу у вживанні в діалектах в родовому відмінку аналізованого типу іменників закінчення *-u* й пояснюючи далі правописні тенденції унормування закінчення *-i* в сучасному, нині чинному українському правописі: «Найменше половина української території має тут закінчення *-u* (порівняйте «Атлас української мови» (АУМ), 1, 190; АУМ, 2, 174). УП (Український правопис – Л. М.) диктує закінчення *-i*. Це не цілком відповідає, як бачимо, сучасному стану справ. Але таке рішення можна вважати за

прийнятне, бо воно відповідає загальній тенденції зблизити (а далі, може, і злити) відміну консонантних іменників жіночого роду з основою на м'який приголосний (або на приголосний, що не бере участі в паляталізаційній опозиції) з «м'яким» підподілом вокальних іменників, – тенденції, що оперує в більшості говірок уже протягом кількох сторіч, тип *радість* наближаючися до типу *Христя* (хоч унутрішня мотивація правила «радісті» в свідомості творців цього правила, поза всяким сумнівом, взорувалася не на розумінні цієї української тенденції, а просто переймала російську деклінаційну структуру, в якій родовий відмінок однини не різниться від давального відмінка однини)» [18, 73].

Діалектні особливості живого мовлення Східної і Західної України були враховані правописною комісією, що працювала над єдиним правописом. Такий правопис – український правопис 1928 року – вперше офіційно засвідчив правописні норми іменників третьої відміни у родовому відмінку однини із закінченнями *-u, -i*: «Іменники жіночого роду III відміни на *-ть* за другим приголосним мають закінчення *-u*: від *рбдости, з внсти, до смїрти, без чвїрти...*

Також винятково: *до усени, без сули, круви, любови, Рєси*» [16, 35].

Усі інші іменники аналізованої групи у родовому однини мали закінчення *-i*: *до нучі, без пудорожі, від рузкоші, тєбрі, мулоді, пьморозі, тнні, Русі, артнлі, морблі, жувчі, мьтері* [16, 35]. Ці граматичні форми були схвалені як східноукраїнським, так і західноукраїнським правописами. Але західноукраїнському типу флексії *-u* судилося недовго проіснувати.

Уже в кінці 20-х на початку 30-х років ХХ ст. з метою ліквідації «чималої кількості винятків і паралельних правописно-граматичних форм, які зумовлювалися переважно шуканням упорядниками правопису «середнього арифметичного» з його орієнтацією на діалектну мову й вимову» [10, 42] спостерігалася тенденція до вилучення з українського правопису 1928 року тих мовних елементів, які заважали утвердженню русифікаторських принципів в українському мовознавстві. Тому у третьому варіанті українського правопису, який набув чинності в межах УРСР з 6 вересня 1933 року, більшість правописних змін (порівняно з українським правописом 1928 року) стосувалася ліквідації саме «чималої кількості винятків і паралельних правописно-граматичних форм», які нібито відбивали пережитки старого, не відповідали новим змінам, що сталися в житті українського народу, були елементами окремих місцевих діалектів, зокрема західноукраїнських. Серед вилучених правописних форм були й форми іменників третьої відміни, які за правописом 1928 року у родовому відмінку однини мали закінчення *-u*. За правописом 1933 року: «III відміна. Однина. Родовий, давальний відмінок має закінчення *-i*: *вісті, тіні, подорожі*» [17, 31, 41].

Закінчення *-u, -i* офіційно функціонувало в українському правописі Західної України, який був прийнятий у 1929 році НТШ, аж до приєднання цих земель до Радянської України, тобто до 1939 року.

Використання флексії *-i* в іменниках жіночого роду третьої відміни родового відмінка однини було й далі офіційно узаконене в наступних українських кодексах 1945, 1960, 1990, 1993 років і проіснувало до наших днів без усяких змін.

Отже, регулювання флексій *-u, -i* в правописно-граматичних формах іменників родового відмінка однини третьої відміни має ґрунтуватися на неодмінному врахуванні минулих набутків усного й писемного слова і тенденцій сучасного мовного розвитку.

Список використаних джерел

1. Атлас української мови. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. I. – 498 с.
2. Атлас української мови. – К. : Наукова думка, 1988. – Т. II. – 520 с.
3. Головніші правила українського правопису / ухвалені Міністерством Народної освіти для шкільного вжитку на всій Україні. – К., 1919. – 8 с.
4. Жовтобрюх М. А. Мова української преси / До середини дев'яностих років ХІХ ст. / М. А. Жовтобрюх. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 416 с.
5. Кулиш П. А. Записки о Южной Руси / П. А. Кулиш. – СПб, 1856. – Т. 1. – 356 с.
6. Кулиш П. А. Записки о Южной Руси / П. А. Кулиш. – СПб, 1857. – Т. 2. – 208 с.
7. Курило О. Курс українського правопису : підручник для шкіл і самонавчання / О. Курило. – К. : Друкарня Тов-ва «Криниця», 1919.
8. Малоруско-німецький словар / уложив Євгеній Желеховский. – Львів, 1886. – Т. 1.
9. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Рад. школа, 1974. – 184 с.
10. Москаленко А. А. Історія українського правопису (радянський період) / А. А. Москаленко. – Одеса, 1968. – 61 с.
11. Найголовніші правила українського правопису: Затверджені УАН та Наркомосом. – Х. : ДВУ, 1921. – 16 с.
12. Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.ст. / В. В. Німчук. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 116 с.

13. Огиенко И. Курсъ украинскаго языка : из лекцій по истории украинскаго языка ; пособие для студентов, учителей и учащихся старших классов средних учебных заведений / Иван Иванович Огиенко. – 2-е изд., доп. – К. : Изд-во книжного магазина Е. Череповского, 1918. – 328 с.
14. Огієнко І. І. Нариси з історії української мови. Система українського правопису / І. І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 216 с.
15. Словарь української мови : т. 1-4 / упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т. 1-4.
16. Український правопис / Народний комісаріат освіти, Державна комісія для впорядкування українського правопису. – Х. : Держвидав України, 1928. – 62 с.
17. Український правопис / Народний комісаріат освіти УРСР. – Х. : Рад. школа, 1933. – 95 с.
18. Шевельов Ю. Про критерії в питаннях українського офіційного правопису // Березіль. – 1995. – №9-10. – С. 160-168.

Summary. The article deals with the different orthographic codes and linguistic studies by Ivan Ohienko in Ukrainian spelling. We research the question of the establishing and attaching of the flexions -u, -i in the nouns of genitive case in singular of the third declination.

Key words: an Ukrainian spelling, phonetic principle, a noun, a flexion, genitive case, establishing.

УДК 81'276.5:378.18

Л.М. Науменко

МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ – РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

У роботі розглянуто проблеми сучасного молодіжного мовлення (функціонування молодіжного сленгу як реалії сьогодення). Подано різні підходи щодо визначення поняття «сленг». Вказано на шляхи формування молодіжного сленгу.

Ключові слова: молодіжне мовлення, сленг.

Мова – це засіб вираження себе, своєї сутності. Вона відображає культурно-історичний фон кожної епохи та, як правило, є повністю зрозумілою тільки людям, що живуть у цю епоху.

Сленг молоді найбільш жваво реагує на всі події в житті. Він підхоплює і відображає нові явища і сам змінюється в процесі їх перетворень. Під поняттям молодіжний сленг розуміють сукупність мовних засобів високої експресивної сили, які постійно трансформуються, і які використовуються у спілкуванні молоддю, що знаходиться у дружніх, фамільярних стосунках. Різні аспекти сленгу вивчали В. Балабін, В. Вілюман, І. Гальперін, М. Маковський, Г. Менкен, Е. Патрідж, Л. Ставицька,

Актуальність дослідження визначається тим, що особливості загального сленгу в українській мові ще недостатньо вивчені. А випадки використання, наприклад, молодіжного сленгу не тільки молоддю, а й дорослими та освіченими людьми, трапляються все частіше і частіше. Так само можна часто зустріти випадки використання викладачами студентського сленгу або вчителі можуть користуватися мовою сленгу своїх учнів.

Сленг є досить поширеним явищем серед різних молодіжних груп, тому надзвичайно перспективним для вивчення мовленнєвої ситуації та динаміки розвитку мови. Базою для таких досліджень є сучасні навчальні заклади різного рівня, молодіжні клуби за інтересами тощо.

Мета статті – дослідити лексику сучасного молодіжного мовлення. Реалізація мети передбачає виконання низки конкретних завдань: визначити поняття сленгу, його класифікацію; проаналізувати основні джерела сленгу; охарактеризувати місце сленгової лексики в молодіжному мовленні; з'ясувати основні чинники його розвитку.

Сленг – це особливе явище в мові. Воно відрізняється від вище названих, але має і ряд спільних рис в плані походження, вживання в певному соціальному середовищі.

Уперше цей термін було зафіксовано у 1750 році, що мав значення “мова вулиці”. Ми не погоджуємося з думкою тих дослідників, які стверджують, що сленг є здобутком ХХ ст.. На підтвердження нашої думки приведемо аргументи Й. Дзензелівського, який у своїй роботі “Українська соціальна діалектологія” наголошував на існуванні шкільного діалекту ще у ХVIII ст. після детального дослідження повісті А. Свидницького “Люборацькі”.

Загалом межа між живою, розмовною мовою та сленгом була і є дуже рухливою, перехідною. Часто статус слова змінюється, і те, що, скажімо, у 60-х, 70-х, 80-х роках ХХ століття вважалося сленгом, тепер стало частиною повсякденного словника людей. Сленг 60-х був наслідком підвищеного інтересу до наркотиків, популярної музики, постійної ейфорії. Сленг 70-х містив велику кількість епітетів, що стосувалися невдах. У сленгу 80-х переважали слова, що стосувалися грошей та роботи.

Єдиного визначення сленгу немає і дотепер. У різних словниках і посібниках ми можемо зустріти безліч визначень для сленгу, таких як: “нецензурна мова”, “мова неписьменних і безпутних людей”, “поезія простої людини”.

З погляду лінгвіста, сленг – це стиль мови, що посідає місце, антитетичне занадто формальній, офіційній мові.

Одне з трактувань запропоновано в “Словнику лінгвістичних термінів” О.С. Ахманової: “Сленг – 1. Розмовний варіант професійної мови. 2. Елементи розмовного варіанту тієї або іншої професійної або соціальної групи, які, проникаючи в літературну мову людей, що не мають прямого відношення до даної групи осіб, набувають в цих мовах особливого емоційно-експресивного забарвлення” [1, 608].

У “Словнику-довіднику лінгвістичних термінів” Д.Е. Розенталя просто поставлено знак рівності між сленгом, жаргоном і арго: “Сленг – слова і вирази, що вживаються особами певних професій або соціальних прошарків. Сленг моряків, художників; арго; жаргон” [6, 257].

Українські лінгвісти продовжують цю думку: “Сленг, сленг. Жаргонні слова або вирази, характерні для людей певних професій (моряків, художників) або соціальних прошарків” [4, 263], “Сленг – варіант професійної мови, слова та вирази, що використовуються у спілкуванні людей різних вікових груп, професій, соціальних прошарків” [5, 160]. “Сленг, -у, ч., лінгв. 1. Розмовний варіант професійного мовлення; жаргон. 2. Жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків” [2, 1342].

Головною ознакою сленгу є його опозиція до лексики літературної мови. Друга ознака – це групове маркування слів: сленгові одиниця у свідомості носія мови несе на собі відбиток певної субкультури та співвідноситься з певною соціальною групою. Отже, можна зазначити, що молодіжний сленг – це сукупність постійно трансформованих мовних засобів високої експресивної сили, що використовується в спілкуванні між молодими людьми, які перебувають у дружніх, фамільярних відносинах, і виступають засобом внутрішньо групового спілкування.

Класифікувати сленг можна за різними ознаками. Наприклад, за стилістичними ознаками слова сленгу (жаргону), можна поділити на звичайні, тобто нейтральні, та згрублі (нецензурна лексика).

Важливим чинником у творенні сленгових лексем є спорідненість інтересів осіб, які формують різновид цього ненормативного утворення. За цією ознакою лексичні одиниці молодіжного сленгу можна поділити на такі: шкільний, студентський жаргони, музичний, армійський, комп’ютерний жаргони, жаргон, що стосується вживання наркотичних та алкогольних напоїв тощо.

Носіями шкільного та студентського жаргону є виключно представники молодого покоління. Наприклад, у шкільному/студентському середовищі зафіксовано такі лексичні одиниці: *друшляки* (прогулювати уроки/пари), *гуртак*, *братська могила* (гуртожиток), *Степанида*, *Баба Степа стіпуха* (стипендія). У мовленні цієї соціальної групи трапляються слова, які відображають буденні явища та проблеми процесу навчання: *хвіст* (заборгованість), *плавати* (погано знати матеріал), *шпора*, *шпаргалка*, *йти на шпорах* (списувати).

Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу та поширення комп’ютерів призвело до того, що молодь в першу чергу активно сприймає технологічну термінологію і утворює комп’ютерний сленг. У процесі роботи з комп’ютерною технікою деякі слова перейшли до української розмовної лексики. Так, у даній сфері можна почути слова: *апгрейд* (поліпшення, модернізація комп’ютера), *батони* (клавіші), *масдай* (крайній ступінь невдоволення), *сідюк* (дисковод та диски CD-ROM), *юзер* (користувач).

Молодіжний музичний сленг є переважно молодіжним жаргонним утворенням. Основою музичної субмови є номінації понять, які безпосередньо пов’язані з професійною діяльністю та напускною зневагою до дійсності: музики, музичних інструментів... Музичний сленг дуже близький до професійного жаргону.

Невід’ємною складовою молодіжного сленгу є армійський сленг. За час служби в армії молоді люди засвоюють армійський сленг і після демобілізації вони вживають його окремі мовні одиниці у сферах міської комунікації. Переважна більшість армійських жаргонізмів уживається для позначення особи (салага – солдат у перші 6 місяців служби, шнурок – солдат строкової служби 6–12 місяців).

Власний сленг мають книголюби, газетярі, спортсмени та ін. До того ж у кожній з названих груп можна виділити підгрупи. Наприклад, спортивний сленг поділяється на сленг футболістів, хокеїстів, плавців та ін.

Проте, якщо вищеназвані сленги вживаються лише у конкретному середовищі, то слова, що належать до інтержаргону, є загальноновживаними. До таких лексем можна віднести: *бомж* (рос. аббревіатура «без определенного места жительства»), *малахольний* (ненормальний), *лимон* (мільйон грошових одиниць), *поїхати* (збожеволіти), *стріляти* (просити).

Молодіжний сленг є найбільшою динамічною частиною лексичної системи мови, яка безпосередньо відбиває соціокультурні зміни в суспільстві. Молодь як соціальна група суспільства завжди намагалась протиставити себе світові дорослих.

Однією з цікавих особливостей молодіжного сленгу є зміна значення лексем літературної мови, що додає мовленню іронічного забарвлення. Наприклад, *базар* у літературній мові – *торгівля на відкритому місці*, у молодіжному мовленні це слово має зовсім інше значення, а саме – *мовлення*; дієслова: *заплювуватись*, *грузити*, *кінчатися*, *стріляти*, *висіти*, *найжджати*, *доганяти*, *солянка* мають цілком розбіжне значення у літературній та сленговій мовах.

Ще один із прийомів, що застосовуються у молодіжному мовленні, – це заміна слів їх семантичними синонімами, тобто такими, що мають не зовсім доречний смисловий відтінок. Наприклад, замість словосполучення: «*іди сюди*» вживається: «*мандруй сюди*», «*мігруй сюди*», «*крокуй сюди*» тощо. Молодіжному мовленню також властива велика кількість вставних слів, що передають емоції розповідача *бляха-муха*, *блін*, *йо-ма-йо*. Семантика цих слів зрозуміла лише при усному мовленні і виражається тільки за допомогою інтонації. Активно використовуються суфікси заниженої емоційної маркованості, такі як: *-ха* – *депресуха*, *класуха*, *-юк* – *сидюк*, *-ло* – *файло*, *хавало*, *хлебало*. Трапляються і здрібніло-пестливі суфікси: *телик* – *телевізор*, *велик* – *велосипед*, *хом'ячок* – *комп'ютерна мишка*, *тазик* – *комп'ютер*.

Як уже говорилося, характерним для сленгу (зокрема, комп'ютерного) є закон економії мови у гіпертрофованому вигляді: *маг* – *магнітофон*, *магазин*; *комп* – *комп'ютер*; *дезе* – *домашнє завдання*; *фно* – *фортепіано*; *фізра* – *фізкультура* (останні є наслідком прямого читання скорочень: *д/з*, *ф-но*, *фіз-ра*).

Третім джерелом формування молодіжного сленгу є творення та використання лексем-скорочень, що пов'язано з функціонуванням закону економії мовного простору. Четверте джерело – значна кількість власне українських сленгізмів.

Багато лексем молодіжного сленгу семантично дублюють поширені в інтержаргоні одиниці без будь-яких трансформацій: *шари*, *моргала*, *баньки* (очі); *лимон* (мільйон грошових одиниць); *стріляти* (просити); *поїхати* (збожеволіти); *бичок*, *чинарик* (недопалок); *кабак* (ресторан); *хахаль* (кавалер, наречений); *кішка* (жінка легкої поведінки); *миша* (кишеньковий злодій); *краса* (той, хто краде у своїх); *малахольний* (ненормальний); *чорнило* (червоний портвейн); *біоміцин* (вино «Біле міцне»); *шнобель*, *нюхало* (ніс); *замокрушити* (вбити), *зося і дося* (відповідні марки вин «Золота осінь» та «Дари осені»).

Походження деяких слів молодіжного сленгу зрозуміти досить легко: *зубр* (людина, яка присвячує забагато часу навчанню), це слово, вочевидь, пішло від дієслова *зубрити* (вчити напам'ять); подібна ситуація в словах *парохід* (той, хто відвідує пари) та *парогуль* (той, хто пропускає заняття) що складаються з двох основ *пара* та *ходити* (в першому випадку) і *гуляти* (в другому); *гуртак* (*гуртожиток*) та інші. Подібні слова є досить поширеними і завойовують позиції, через те, що мають яскраво виражене іронічне забарвлення, а це притягує молодь, адже володіти добрим почуттям гумору – це «*модно*», «*класно*» і «*хіпово*».

Лексеми, що утворились від англійських слів, є результатом їх невдалої інтерпретації. Слово *крейзі* (божевільний), яке досить часто трапляється у мовленні сучасної молоді, є прямим запозиченням із англійської *crazy* зі збереженням значення. Подібно утворились слова: *спікати* (англ. *speak*) – *говорити*, *бег* (англ. *bag*) – *сумка*, *парті* (*party*) – *вечірка*, *фазер* (*father*) – *батько*, *мазер* (*mother*) – *мати*, *мані* (*money*) – *гроші*, *піпли* (*people*) – *люди*, *меседж* (*message*) – *повідомлення* та ін.

Можна виявити не лише англійські запозичення, але і німецькі: *авсвайс* – *посвідчення*, *ахтунг* – *увага*, *варум* – *чому*, *вассер* – *вода*; арабізми: *кайф* – *задоволення*, *кайфувати* – *насолоджуватись*.

Але все ж у молодіжній субмові є чимала кількість власне українських сленгізмів: *дискгопалка* – *дискотека*, *дрім* – *телефон*, «*мавна*», «*жаба*», «*кракозябра*» – *комп'ютерний значок @*, *гальмо* – *людина, яка повільно реагує на все* (поряд з цим словом вживається і суто російське «*тормоз*» з тим самим значенням), *тусівка* – *компанія* (аналогічно до російськомовного «*тусовка*»); останні два слова, як бачимо, є перекладом сленгових номінацій з російської на українську мову зі збереженням змісту.

Український комп'ютерний сленг через свою молодість ще не сформувався, тому більшість слів у ньому має багато варіантів вимови та написання: *вегеа*, *вежеа*, *вагон* – *відеоадаптер VGA*;

глючити, глюкати – працювати з помилками, зависнути – припинити відповідати на команди; перекачати, злити – переписати інформацію. Зазвичай вимова слова відповідає або англійському прочитанню, або його українській транслітерації.

За свідченням доктора філологічних наук Лесі Ставицької, чільне місце у формуванні мовленнєвої культури молоді посідає кримінальний жаргон: “Кримінальний жаргон має здатність блискавично проникати в соціальні сфери законослухняних громадян: спочатку ця лексика стає надбанням мови соціальних низів, а згодом `завойовує позиції` у міському розмовно-побутовому мовленні, проникає в мову радіо, преси, телебачення, ну і звичайно ж, у різні корпоративні, професійні лексичні системи, тобто стає надбанням інтержаргону“ [7, 7].

Наприклад, у молодіжному мовленні слово *чувак* (чоловік, хлопець) може вільно замінятися такими одиницями: *кент* (у кримінальному арго дане слово має значення “друг”), *клієнт* (“компаньйон злочину”), *дядя* (“начальник тюрми”), *субчик* (“браконьєр”, “звідник”). Продовжити даний синонімічний ряд можна також такими одиницями: *чувіло* (від слова “чувак”), *мужик*, *чудак* (від російського “чудак”, прижилося в мові підлітка через подібність до широковживаного “чувак”), *типаж* (від слова «тип»), *кореш* (від слова “коріння”, з одного кореня).

Сленг є тим засобом, за допомогою якого мова постійно оновлюється, додає до себе нові аспекти старих понять, полегшує спілкування, а головне – удосконалює її, робить більш зрозумілою для інших народів.

Список використаних джерел

1. Ахманова О. С. Словник лінгвістичних термінів / О. С. Ахманова. – М.: Радянська енциклопедія, 1966. – 608с.
2. Великий тлумачний словник української мови (з дод., допов. та СД) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. Гальперин И. Р. О термине «слэнг». / И. Р. Гальперин // Вопросы языкознания. – 1956. – №6. – С. 104 - 107.
4. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
5. Єрмоленко С. Я., Биби́к С. П., Тодор О. Г. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Биби́к, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001. – 223с.
6. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1985. – 400 с.
7. Ставицька Л. Про взаємодію жаргону і сленгу / Л. Ставицька // Українська мова та література. – 2000. – № 15. – С.7– 8.

Summary. In the work of the problems of modern youth (functioning youth slang as realities). Given the different approaches to the definition of the concept of “slang”. It was indicated on the ways of shaping youth slang.

Keywords: *broadcasting, youth slang.*

УДК 811.161.2'282.2

С.С. Нередкова

МОВНА СИТУАЦІЯ ЛУГАНСЬКА

У статті розглянуто мовну ситуацію Луганська, яка склалась упродовж тривалого часу, дослідження ґрунтується на методиці соціолінгвістичних досліджень. З'ясовано взаємодію екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників, які впливають на сучасний стан функціонування української мови в Луганську. Спрогнозовано дві моделі мовленнєвої поведінки.

Ключові слова: мова міста, мовний простір, мовна ситуація, соціолінгвістичний дослідження, суржик, мовний конформізм.

Мова сучасного міста – це усталена у визначальних рисах і водночас динамічна мовна цілісність, яка об'єднує мовні елементи, спільні з літературною мовою, просторіччям, територіальними та соціальними діалектами.

Мова міста була предметом дослідження багатьох українських учених. Так, соціолінгвістичному аналізу мови міста в Україні присвятили свої праці Н. П. Шумарова,

Г. М. Залізник, Л. Т. Масенко, І. Брага. Особливості міського сленгу вивчали Л. О. Ставицька, Н. О. Шовгун, Т. М. Миколенко та ін. Мовлення молоді в містах в умовах українсько-російського білінгвізму досліджували О. В. Шинкаренко, Т. М. Бурда, О. В. Зубарев, С. А. Мартос та ін. Дослідники запропонували різні системні підходи до вивчення мови міста, поглибили теоретичні положення, виокремили структурні одиниці міського мовлення. Водночас мовну ситуацію Луганська ще не описано у соціолінгвістичному аспекті, *чим і зумовлено актуальність* пропонованої статті, мета якої – проаналізувати мовний простір сьогодення у Луганську, урахувавши статистичні дані та суцільні мовні тексти.

Сформульована мета зумовила необхідність вирішення таких завдань: з'ясувати характер мовної ситуації в Луганську; окреслити чинники й механізми формування мовної ситуації; спрогнозувати моделі подальшого розвитку української мови в місті.

Матеріалом дослідження слугували дані соціолінгвістичного опитування, результати інтерв'ю та включеного спостереження.

Анкетованих респондентів розподілено на три групи за віковими та соціальними групами, розподіл не залежав від типу мовної поведінки, мовних уподобань та орієнтації на український або російський мовний код. До опитаних I гр. – 135 (37,1%), віднесли студентів віком від 17 до 23 років різних навчальних закладів, II гр. – 46 (12,6%) людей пенсійного віку, III гр. – 183 (50,3%) людей, які працюють на різних підприємствах, різних посадах, мають вищу або середню освіту.

На формування мовної ситуації міста впливають позалінгвальні та внутрішньолінгвальні чинники.

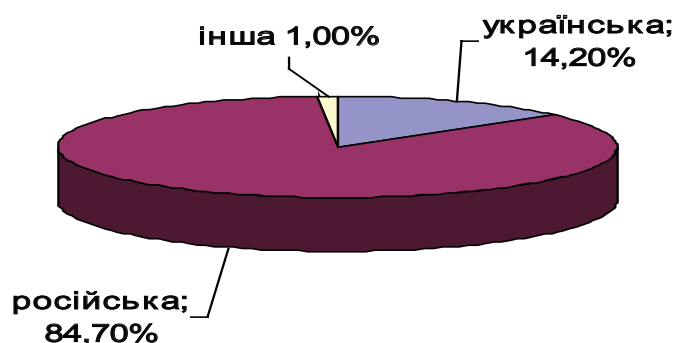
До екстралінгвальних належать: географічне розташування міста, етнічний склад населення, мовна політика в регіоні (діяльність ЗМІ, мова в закладах освіти), ступінь сформованості національної й мовної самосвідомості, психологічні чинники (індивідуальне світосприйняття та індивідуально-мовленнєві здібності, гендерні особливості).

Середінтралінгвальних чинників насамперед визначаємо наявність / відсутність лінгвальних домінант: чи це переважно одномовний, двомовний чи багатомовний соціум; якій мові в різних сферах комунікації віддають перевагу. Важливими є особливості мовної поведінки людей у суспільстві; взаємодія літературної мови з просторіччям і діалектним мовленням, міжмовна взаємодія.

За даними останнього перепису 2001 р., у Луганську мешкали 499 252 жителів, українців 249 486 (42%), з них розмовляють рідною українською мовою 68 717 (27,5%), російською – 180 566 (72,4%), інш. – 96 (0%); росіян 234 646 – 53,9%, з них українською мовою спілкуються 2 457 (1,0%), російською – 232 060 (98,9%), інш. – 65 (0%); білорусів 3 289 – 1,0%, з них українською – 83 (2,5%), російською – 2 920 (88,7%), інш. – 286 (8,7%); вірмен – 2 137 – 0,2%, з них українською – 9 (0,4%), російською – 1 220 (57,1%), інш. – 906 (42,5%); євреїв – 1 732 – 1,0%, з них українською – 56 (3,2%), російською – 1 658 (95,6%), інш. – 20 (1,1%); азербайджанців 787 – 0,1%, з них: українською – 12 (1,5%), російською – 423 (53,7%), інш. – 352 (44,8%). Із загальної кількості луганців тільки 14,2% визнали рідною українську мову, 84,7% – російську, 1% – інші мови [3, ч. 1: 28, 58, 59, 70] (див. діагр.).

Діаграма

Із загальної кількості луганців визнали рідною мову

Щодо Луганська, у мовному просторі якого функціонують українська й російська мови, одним із основних чинників функціонування української мови є взаємодія, контакти її з російською мовою – літературним і діалектним різновидами. Постання такої ситуації зумовлене характером заселення території, тривалими українсько-російськими міждіалектними взаємовпливами в регіоні, пов'язаними з понад трьохсотлітнім проживанням українців і росіян на одній території,

а також статусом російської мови, яку утверджували як мову міжнаціонального спілкування в СРСР.

За географічним розташуванням Луганщина знаходиться на крайньому Сході України, у басейні середньої течії Сіверського Дінця, на півночі, сході й півдні межі області пролягають по державному кордону України. Тут Луганщина межує з Белгородською, Воронежською й Ростовською областями РФ. На південному заході до земель Луганської прилягають землі Донецької, а на північному заході – Харківської областей.

За джерелами поповнення складу населення Луганськ можна віднести до багатоджерельних: по-перше, збільшення чисельності міського населення внаслідок переміщення значної кількості жителів села у сферу промислового виробництва, припливу переселенців з інших областей країни; по-друге, доїзди фахівців з різних регіонів України, суміжної Росії та віддалених районів колишнього Радянського Союзу (Кавказу, Прибалтики та ін.). Це формує портрет етнічного складу жителів міста.

„Мовною ситуацією називають сукупність усіх мов, територіальних і соціальних діалектів, функціональних стилів тощо, які використовуються в країні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях” [2, с. 115].

Зрозуміло, що мовна ситуація, яка існує сьогодні в Луганську й подальший розвиток української мови залежать від мовної політики в Україні. Так, вивчаючи мовну ситуацію м. Києва 2001 р. Г. М. Залізник та Л. Т. Масенко стверджували, що, на думку фахівців, сучасні тенденції мовної політики не сприяють поширенню державної мови в столиці. Кожен другий експерт вважає, що при збереженні нинішньої мовно-культурної ситуації, Київ буде двомовним містом, а 29% взагалі передбачає остаточне витіснення української мови російською. Однак, двоє із 42 експертів вважають, що українська мова стане розмовною мовою киян при збереженні сьогоднішніх тенденцій. І далі дослідники подають низку ефективних заходів, „що забезпечать ширше вживання державної мови у столиці” [1, 70 – 71]. Отже, якщо мовна політика зміниться за російськомовною моделлю, то логічним буде припустити, що в Луганську посилиться вплив російської мови на україномовних жителів міста та на українське мовлення російськомовних містян. Наслідком цього буде збільшення кількості суржикових форм, витіснення з ужитку літературних та діалектних форм, українське розмовне мовлення втратить свої найтипівіші риси.

Оптимістичними видаються подальші дослідження Л. Т. Масенко 2004 р. Дослідниця стверджує, що „українська мова не втратила достатньо сильної креативної енергії. Нині, в умовах творчої свободи, почався активний процес формування соціально диференційованої культури на базі української мови, особливо інтенсивний в західних і центральних регіонах, а також у Києві, хоча цікаві явища в сфері елітарної української культури спостережені в містах Східної України” [2, 124].

Реальна мовна ситуація у Луганську та прогнози щодо подальшого існування української мови в місті, вважаємо, дає можливість змодельовати соціологічне опитування, проведене в місті.

За анкетними даними на питання „Чи намагаєтесь Ви оволодіти літературним варіантом української мови?” відповідають „так” 151 (41,5%) від опитаних, відповідають „ні” 111 (30,5%), інші респонденти 102 (28,0%) засвідчили, що „володіють” літературною мовою. Відповіді доводять, що 69,5% респондентів налаштовані позитивно на процес українізації в Луганську. Цю думку підтверджують відповіді на питання „Чому не переходите на українськомовне спілкування в побуті?” 112 (31,0%) анкетованих на це питання відповіли, що „не володіють досконало українською мовою й соромляться свого мовлення”, „зовсім не володіють” 11 (3,0%), „не хочуть переходити” 53 (14,5%). Інші вважають 188 (51,6%), що вільно володіють обома мовами. Користування російською і українською мовами, зокрема в не літературному варіанті, підтримується контактами з носіями українських говірок. Так, на питання „Якою мовою говорили в місці, де проходило Ваше дитинство?” з усіх опитаних мешканців міста відповіли „українською” 169 осіб (46,4%), з респондентів I гр. – 37 (27,4%) від кількості анкетованих I гр., містян II гр. – 32 (69,6%), луганців III гр. – 100 (54,6%); усього мовців засвідчило, що говорили російською 195 (53,6%), у I гр. це становить 98 (72,6%), II гр. – 14 (30,4%), III гр. – 83 (45,4%). Отже, більше половини опитаних II і III груп, якщо не жили в українськомовному середовищі, то мали з українськомовними мовлянами тісні зв'язки. Водночас, більшість анкетованих мали російськомовну родину. На питання „Якою мовою говорили батьки?” тільки 88 (24,2%) містян відповіли, що родина була українськомовна, отримали цю відповідь у респондентів I гр. – 28 (20,7%), II гр. – 25 (54,4%), III гр. – 35 (19,1%); визнали свою родину „двомовною” 38 (10,4%) опитаних, у луганців I гр. це становить – 9 (6,6%), II гр. – 7 (15,2%), III гр. – 22 (12,0%); інші 238 (65,4%) респондентів засвідчили, що родина „російськомовна” у містян I гр. – 98 (72,6%), II гр. – 14 (30,4%), III гр. – 126 (68,9%).

Цікавим, вважаємо, є визнання рідної мови жителями міста. На питання „Яка Ваша рідна мова?” відповіли „українська” 109 респондентів (29,9%), російська – 243 (66,8%), російська і українська 12 (3,3%). Відповіді на питання за групами розподілилися в такий спосіб:

українська:	I гр. – 46 (34,1%),	II гр. – 29 (63,0%),	III гр. – 34 (18,6%)
російська:	I гр. – 84 (62,2%),	II гр. – 17 (37,0),	III гр. – 142 (77,6%),
дві:	I гр. – 5 (3,7%),	II гр. – 0,	III гр. – 7 (3,8%).

Звертаємо увагу, що одну мову обрали рідною (українську або російську) всі анкетовані II гр.

Ми з'ясували, яким же є мовне самоусвідомлення жителів Луганська й отримали такі дані. Найбільший відсоток 53,3% (194 особи) становлять мовці, які вважають, що говорять українським суржилом; визнали, що спілкуються українською літературною 71 (19,5%) житель міста; українською літературною та суржилом (залежно від ситуації) розмовляє 70 (19,2%); „говоримо по-нашому” відповіли 3 (0,8%) луганці; зазначили, що не розмовляють українською мовою з різних причин 26 (7,1%). Цікавим є те, що в тезаурусі мовців різних вікових груп є термін *суржик* і більшість респондентів свідомі того, що не володіють літературною українською мовою, а отже, більшість намагається оволодіти літературним варіантом.

На питання „Якою мовою Вам краще читати книги, дивитися телепередачі?” російській мові віддали перевагу 209 мовців (57,4%); 152 містянина, що становить 41,8%, засвідчили, що їм зручно це робити й українською, і російською мовами, також 3 луганці (0,8%) віддають перевагу рідній українській мові.

За анкетними даними було також з'ясовано, якою мовою мовляни послуговуються в побуті (див. табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Використання мов

Мова, якою користуються	українська	російська	укр. й рос. залежно від ситуації
у сім'ї	62 (17,0%)	278 (76,4%)	24 (6,6%)
з друзями	49 (13,5%)	279 (76,6%)	36 (9,9%)
із сусідами	37 (10,2%)	285 (78,3%)	42 (11,5%)
у побуті (магазин, транспорт)	37 (10,2)	307 (84,3%)	20 (5,5%)
на роботі, у навчальному закладі	35 (9,6%)	254 (69,8%)	75 (20,6%)
в офіційному листуванні й у справах	162 (44,5%)	132 (36,3%)	70 (19,2%)

„Не буваю в україномовних селах” зазначили 35 (9,6%) респондентів.

Аналіз результатів виявив, що в побуті (магазині, транспорті) мешканці віддають перевагу російській мові. Це свідчить, що містяни визнають російську мову престижною мовою спілкування в місті, разом з тим, в україномовному селі 58,3% з опитаних жителів міста розмовляють українською мовою або спілкуються українською й російською залежно від ситуації.

На питання „При звертанні до Вас українською мовою, якою мовою ви відповідаєте?” 134 респондентів, що становить 36,8%, відповіли „українською”, 100 (27,5%) анкетованих містян зазначили, що „російською”, відповідь „залежить від ситуації” отримано від 130 (35,7%) луганців.

Відповіді на це питання залежно від виділених груп дали таку картину:

українська:	I гр. – 38 (28,1%)	II гр. – 27 (58,7%)	III гр. – 69 (37,7%)
російська:	I гр. – 38 (28,1%)	II гр. – 17 (37,0%)	III гр. – 45 (24,5%)
ситуативно:	I гр. – 59 (43,8%)	II гр. – 2 (4,3%)	III гр. – 69 (37,7%)

Разом з тим, на питання „При звертанні до вас російською мовою, якою мовою відповідаєте?” зазначили, що завжди відповідають російською мовою 306 (84,1%), „українською” – 27 (7,4%), „залежить від ситуації” – 31 (8,5%).

Відповіді на це питання показали:

українська:	I гр. – 0 (0%)	II гр. – 27 (58,7%)	III гр. – (0%)
російська:	I гр. – 125 (92,6%)	II гр. – 13 (28,3%)	III гр. – 168 (91,8%)
ситуативно:	I гр. – 10 (7,4%)	II гр. – 6 (13,0%)	III гр. – 15 (8,2%)

Звернувши увагу на мовні орієнтири містян, помічено що лише україномовні респонденти старшого віку при звертанні до них російською й українською мовами відповідають українською. Містянам I і III груп передусім властива така мовна риса українців, як мовний **конформізм** [4, 79].

Отже, дані соціологічного опитування доводять, що соціум Луганська двомовний (винятком стали люди пенсійного віку, здебільшого вони одномовні). Російська мова залишається домінуючою в місті. Л. О. Ставицька та В. М. Труб з цього приводу зазначають, що в Україні протягом 350 років існувала не ідеальна, рівноправна двомовність, а двомовність диглосна, тобто двомовність, „яка супроводжується функціональною нерівністю мов” [4, 88].

Анкетування містян засвідчує, що для жителів Луганська проблемою є мовна практика. На прохання назвати причини „Чому не переходите на україномовне спілкування в побуті?”

отримано такі відповіді: „Усі говорять російською мовою”, „Немає потреби”, „Звикли говорити російською мовою” і т.п.

Серед містян, у яких є діти, 83% респондентів вважає, що їхні діти повинні засвоїти українську літературну мову в дитинстві. Це підтверджують і дані міськвн, за якими відбувається подальше впровадження української мови як державної в освітні заклади Луганська.

Результати дослідження, відображаючи стан розвитку мови в Луганську, дали можливість, по-перше, показати факт існування усного українського мовлення в Луганську, по-друге, спрогнозувати дві ймовірні моделі дальшого розвитку ММ – українську та російську. Перша дає можливість мовцям залишитися психологічно зорієнтованими на український мовний код, можливо, інші містяни змінять свою зорієнтованість з російського на український мовний код, наслідком чого буде збільшення кількості вживання українських лексем і, водночас, зменшення суржикових виявів в усному мовленні, які відображають мовленнєву культуру містян. За другої моделі відбудуться зворотні процеси, які негативно вплинуть на українське мовлення містян.

Список використаних джерел

1. Залізник Г. М. Мовна ситуація Києва : день сьогоднішній та прийдеший / Г. М. Залізник, Л. Т. Масенко. – К. : Академія, 2001. – 95 с.
2. Масенко Л. Т. Мова і суспільство : постколоніальний вимір / Лариса Масенко. – К. : КМ Академія, 2004. – 198 с.
3. Національний склад населення Луганської області. – Ч. 1 (за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.). – Луганськ : Держ. ком. стат. України. Луган. обл. упр. стат., 2003. – 128 с.
4. Ставицька Л. Суржик : суміш, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. Ставицької. – К. : Пульсари, 2007. – С. 31

Summary. In the article the linguistic situation of Lugansk, which has developed over a long period, is considered. The study is based on the methodology of sociolinguistic research. The cooperation of intralinguistic and extralinguistic factors that affect the current state of functioning of the Ukrainian language in Lugansk is shown. Two models of linguistic behavior are predicted.

Key words: language of the city, the language area, language situation, sociolinguistic research, surzhik, linguistic conformism.

УДК 811.161.2

К.Б. Олексій

ДІАЛОГІЧНІСТЬ ТЕКСТОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: АВТОР – ТЕКСТ – ЧИТАЧ

Стаття містить обґрунтування діалогічної природи художньої комунікації. Представлено огляд наукових підходів до художньої комунікації, наголошено на ролі мовця та адресата у створенні та сприйнятті художнього тексту. Виокремлено категорії тексту, орієнтовані на мовця та адресата.

Ключові слова: діалогічність, мовець, адресат, художня комунікація.

Актуальність нашої наукової розвідки зумовлена потребою теоретичного обґрунтування діалогічної сутності художнього тексту та художньої комунікації. Абсолютизація ролі автора як активного суб'єкта мовленнєвої діяльності в художньому тексті нівелює роль адресата, зважаючи на це, необхідно виявити специфіку реалізації чинників мовця та адресата в художній комунікації. Діалогічність текстової взаємодії представлена в низці наукових праць (М. Бахтін, Ю. Кристева, М. Макаров, Т. Плеханова, О. Селіванова та ін.), проте залишається остаточно не розв'язаним питанням саме щодо художнього тексту. Особливо важливою ця наукова проблема постає щодо сучасних українських прозових текстів, у яких яскраво увиразнено як категорію автора, так і категорію читача.

Мета статті – узагальнити наукові погляди і теоретичні підходи до аналізу текстової діалогічності та виявити специфіку діалогічної природи художнього тексту. Мета потребувала розв'язання таких завдань, як: окреслення основних тенденцій дослідження текстової діалогічності, з'ясування ролі мовця та адресата в художньому тексті, характеристика текстових категорій адресантності та адресатності.

Об'єкт дослідження – наукові теорії текстової діалогічності, **предмет** – чинник мовця та адресата в художньому тексті.

Уперше діалогічний характер текстової комунікації був виявлений та описаний російським дослідником М. М. Бахтіним, який розглядав процес створення та сприйняття тексту як своєрідний діалог, як взаємодію автора й адресата-читача: «...слухач, сприймаючи та розуміючи значення (мови) мовлення, одночасно займає стосовно нього активну відповідну позицію... Будь-яке розуміння живого висловлення має активно відповідний характер (хоч ступінь цієї активності може бути різним); будь-яке розуміння має наслідком відповідь і в тій або іншій формі її породжує: слухач стає мовцем («обмін думками»)» [3, 167]. Заявлена в теорії М. М. Бахтіна активна позиція адресата узгоджувалася з його діалогічним підходом, але на той час суперечила загальноновизнаній керівній ролі мовця-автора, позицію адресата визнавали другорядною, пасивною. Роль автора абсолютизувалася і літературознавцями, і лінгвістами, а наукові розвідки здебільшого висвітлювали проблеми образу автора в тексті, тоді як чинник адресата тривалий час залишався поза увагою.

У лінгвістичних дослідженнях діалогічність художнього тексту розглянуто в межах комунікативно-прагматичного підходу, що набуває актуальності в сучасній науці: В. Г. Борботько навіть виокремлює такий тип дискурсу, як діалогічний [5, 37], а в працях з лінгвістики тексту визначають діалогічність як текстову категорію [13]. Т. Ф. Плеханова, аналізуючи художнє мовлення, наголошує на релевантності «дискурсивно-діалогічного підходу», що «зосереджує увагу на особливостях функціонування тексту як дискурсу в діалогічному, соціокультурному контексті» [11, 9]. У вітчизняній лінгвістиці ідея діалогічності текстової комунікації знайшла відображення в низці праць (див. Т. В. Радзієвська [12], О. М. Назаренко [10], В. В. Шабуніна [16] та ін.). Комплексне втілення текстової діалогічності репрезентовано в монографії О. О. Селіванової «Основы лингвистической теории текста и коммуникации» [12]. Дослідниця розробила «методику діалогічної інтерпретації тексту», що є «сукупністю процедур аналізу тексту як знакового посередника дискурсу з урахуванням екстралінгвістичних чинників текстової комунікації й інтегруючого принципу діалогічності» [14, 533].

Діалогічність як принцип художнього текстотворення детально описаний у монографії Н. В. Кондратенко, присвяченій аналізу модерністських і постмодерністських творів. Дослідниця зазначає, що «принцип діалогічності в художньому дискурсі передбачає настанову на інтерактивну взаємодію на всіх рівнях: автор – текст, читач – текст, автор – читач, текст – текст тощо. Така взаємодія помножує зміст та інтерпретації тексту...» [8, 58]. Цей принцип представлений як засадничий для сучасної художньої прози, що реалізований у суб'єктно-текстовій діалогічності на інтердискурсивності художнього мовлення. Діалогічність у художньому тексті проаналізована та рівні внутрішнього авторського мовлення, діалогу з читачем та внутрішнім адресатом, у позиції метаавтора та на рівні міжтекстової взаємодії.

У комунікативному акті беруть участь два активних учасники – мовець та адресат. Мовець у художньому мовленні віддзеркалює позицію автора, оповідача, персонажа тощо. Завдяки тому, що в художній комунікації позицію мовця ставили в залежність від авторської точки зору та образу автора, адресантність аналізували як розщеплення авторської свідомості. Зважаючи на це, адресантність має такі вияви в тексті, як позиції автора, оповідача, ліричного героя та персонажа, а в текстолінгвістиці прийнято виокремлювати образи наратора (оповідача), автора і ліричного героя [14, 512]. Особливого значення образ автора набуває під час аналізу художнього тексту, що «формується образом автора та його точкою зору на об'єкт зображення» [2, 231], тобто виконує текстотвірну функцію. М. М. Михайлов, аналізуючи образ автора в художньому тексті, стверджує, що це «не стільки реальність, скільки функція: суб'єкт мовлення, якого читач намагається персоніфікувати» [9, 130]. За чинником автора дослідник пропонує й виокремлювати типи текстів – експресивні та репрезентативні – залежно від того, чи хоче автор виразити своє ставлення і свої емоції, чи повідомити, представити певну інформацію читачеві.

У текстолінгвістиці в цей час тривали пошуки категорії, яку б можна було співвіднести з образом автора. Крім ідеї О. О. Селіванової щодо існування підкатегорії адресантності в межах антропоцентричності, висловлювалися й інші думки стосовно цієї проблеми, дослідники розглядали роль мовця в тексті в межах категорії суб'єктивної модальності (О. М. Назаренко), суб'єктності (Н. С. Болотнова), інтерсуб'єктності (Н. В. Кондратенко) тощо.

В одній з останніх російських монографій виокремлено текстову категорію персональності як визначальну. Автори колективної монографії «Текст V.S. контекст» [15] стверджують, що специфіка художнього тексту полягає саме в тому, що письменник, забезпечуючи читачеві нове пізнання світу, одночасно передає і своє ставлення до зображуваного, організуючи текст особливим чином. Зважаючи на це та виражений антропоцентризм мови, стрижневою категорією тексту потрібно визнати образ автора або категорію персональності. Відповідно до цієї концепції мовлення витлумачено як комунікативну діяльність, центром якої є мовець, суб'єкт мовлення: «Картина світу, змодельована в тексті, пропущена через індивідуальну свідомість автора, що і

визначає імпліцитно або експліцитно виражену присутність суб'єкта мовлення в будь-якому мовленнєвому творі» [15, 48].

Проте роль мовця поступово відходить на другий план, а в текстолінгвістиці домінує підхід, згідно з яким мовець та адресат однаково значущі в комунікативному акті. Так, Н.С. Болотнова зазначає: «Автор і адресат як ключові компоненти єдиної моделі комунікації, пов'язані з породженням і сприйняттям тексту, не лише діалектично злиті, а й «взаємопроникнені» у функціональному та комунікативному аспектах» [4, 165]. Визнання рівнозначності мовця та адресата стало першим кроком до ґрунтовного вивчення ролі адресата та виокремлення відповідної категорії тексту.

У радянській лінгвістиці перше звернення до ролі адресата в комунікативному акті пов'язано зі статтю Н. Д. Арутюнової «Фактор адресата», де з позицій лінгвопрагматики досліджено позицію суб'єкта, який сприймає та інтерпретує отриману інформацію. Дослідниця наголошує на тому, що «інтерпретація твору зумовлена не лише тим, ким та за яких умов її було зроблено, а також і чинником адресата» [1, 358]. Авторка наголошує на відмінності реальної комунікації від художньої, оскільки для останньої характерно те, що «автор не повинен виконувати принцип прагматичної релевантності», а адресат «не схильний приймати на свій рахунок інтенції автора» [1, 382]. З одного боку, роль адресата як інтерпретатора тексту зростає, а з іншого – адресат перебуває в асиметричних, нерівнозначних відношеннях з іншим комунікантом – автором. Автор веде з читачем своєрідну гру, порушує максими спілкування, закони комунікації, але все це слугує створенню особливої художньої реальності, у якій читач повинен пройти власним шляхом, а не рухатись відповідно до авторської настанови. Така свобода, надана адресату-читачу в художній комунікації, найбільшою мірою віддзеркалена в сучасній прозі.

В українському мовознавстві проблему категорії адресата детально розглянула О. П. Воробйова [6]. Це перше комплексне дослідження ролі адресата в художньому тексті, наслідком якого стала концепція, базова для наступних лінгвістичних розвідок адресатності. Приймаючи як основну тезу про те, що скерованість на адресата є ознакою комунікації загалом, О. П. Воробйова визнає загальну адресованість художнього тексту та його окремих компонентів. Вузьке тлумачення адресатності як особливої художньої та комунікативної активності автора становить іманентну характеристику художнього тексту та одне із втілень його антропоцентричності. О. П. Воробйова, вживаючи термін «адресованість», подає таку дефініцію поняття: «властивість тексту як вербального об'єкта, за допомогою якого опрідметнено уявлення про потенційного адресата тексту та про особливості його інтерпретативної діяльності» [6, 22]. Адресованість втілює рецептивний бік читацької присутності в тексті та слугує підґрунтям для когнітивного оброблення та інтерпретації тексту реальним читачем. Авторку концепції цікавить не власне процес художньої рецепції, не взаємодія реального читача і тексту, а те, за допомогою яких мовних і мовленнєвих механізмів, способів, засобів у тексті втілено орієнтацію на читача. Проте вперше в українській лінгвістиці адресатності (в О. П. Воробйової – адресованості) надано статус текстової категорії, що «становить один з найважливіших параметрів текстовості» [6, 32]. Адресованість визначено як іманентну прагмасемантичну категорію тексту, вияви якої в художній комунікації тісно пов'язані з виявами семантичних і семантико-синтаксичних категорій та мають дифузний характер. Категорія адресованості детермінована такими визначальними чинниками, як семіотичний, комунікативно-стилістичний та інтерпретаційний.

Ідея адресатності як текстової категорії (підкатегорії) знайшла своє підтвердження в типології О. О. Селіванової, де представлена «вбудованою до тексту програмою адресованості гіпотетичному читачеві, яка повинна сприяти оптимізації розуміння та інтерпретації тексту реальним читачем» [14, 512]. Відповідно до комунікативно-прагматичного підходу адресат постає як реалізація функції впливу, він виражає здатність текст передавати адресату авторські настанови. На думку А. П. Загнітка, «адресат стає не пасивним споживачем інформації, а активною особистістю, від якої залежить успіх спілкування» [7, 129].

Отже, витлумачення художнього тексту як компоненту комунікативного акту взаємодії автора і читача уможливує використання поняття діалогічності до художньої комунікації. Діалогічний характер текстової комунікації віддзеркалено в рівнозначності комунікативних ролей мовця та адресата. Ми визначаємо окрему категорію адресатності, що пов'язана з вираженням у тексті чинника адресата, та категорію адресантності, що підкреслює паритетність відношень мовця і реципієнта в текстовій комунікації.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. – Сер. лит. и яз. – Т. 40. – 1981. – № 4. – С. 356–367.
2. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа : [учебник] / Л. Г. Бабенко. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 464 с.

3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
4. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : [учебн. пособие] / Н. С. Болотнова. – [3-е изд., испр. и доп]. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 520 с.
5. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса : От психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – [2-е изд.]. – М. : КомКнига, 2007. – 288 с.
6. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата : [монография] / О. П. Воробьева. – К. : Вища школа, 1993. – 199 с.
7. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : Теорія і практикум : [навч.-метод. посібник] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Юго-Восток, 2007. – 313 с.
8. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко; [за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
9. Михайлов Н. Н. Теория художественного текста : [учебн. пособие] / Н. Н. Михайлов. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 224 с.
10. Назаренко О. М. Реалізація категорії діалогічності в сучасному українському газетному тексті : дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Назаренко. – Одеса, 2012. – 20 с.
11. Плеханова Т. Ф. Дискурс-анализ текста : [пособ. для студентов вузов] / Т. Ф. Плеханова. – Мн. : ТетраСистемс, 2011. – 368 с.
12. Радзівєвська Т. Текст як засіб комунікації / Т. Радзівєвська. – К. : НАН України, Інститут української мови, 1998. – 191 с.
13. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монограф. учебн. пособие] / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ ; Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
15. Текст V.S. контекст : [коллективная монография]. – Ростов-на-Дону : АкадемЛит, 2012. – 412 с.
16. Шабуніна В. В. Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н. : спец. 10.02.01 – «Українська мова» / В. В. Шабуніна. – Дніпропетровськ, 2010. – 220 с.

Summary. The article provides a justification dialogic nature of literary communication. The review of scientific approaches to the literary of communication, emphasized the role of speaker and addressee in the creation and perception of a literary text. Singled out categories of text-based speaker and addressee.

Keywords: dialogic, speaker, addressee, literary communication.

УДК 811.161.2'373.421

О.І. Петрова

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В СИНТАКСИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано класифікації термінів-синонімів, подано класифікацію синтаксичних термінів української мови з функціонально-прагматичних позицій.

Ключові слова: термін, термінологія, синонімія, дублет, варіант, функціонально-прагматичний аспект.

Одним із невирішених до сьогодні питань є проблема наявності синонімії у мові спеціального призначення, проте жоден із варіантів його розв'язання не надає повного уявлення про сутність цього явища. Відомо, що виникнення цієї проблеми пов'язане із особливим статусом термінів, як, з одного боку, елементів, що не відрізняються від елементів лексичної системи мови, здатних вступати у парадигматичні відношення синонімії, антонімії, омонімії та полісемії; з іншого, – як спеціальних назв певних понять, які повинні бути однозначними.

Останнім часом спостерігаємо зацікавленість учених проблемою синонімії термінів, оскільки із стрімким розвитком будь-якої науки, з розвитком її терміносистеми неодмінно відбувається процес переосмислення особливостей того чи того явища, а, отже, і виформування точного тер-

міна задля адекватної його номінації. При цьому, як зазначає Г.А. Іванова, “один і той самий науковий феномен можна позначити кількома термінами-синонімами – з однаковою або різною внутрішньою формою” [3, 122].

Проблема класифікації термінів-синонімів належить до недостатньо досліджених із двох причин: по-перше, через вимогу термінознавців щодо однозначності терміна (уперше вимоги сформульовані у 30-х рр. ХХ ст. Д.С. Лотте); по-друге, через різноплановість, різноаспектність семантики терміна, зумовлену різними мовними та позамовними чинниками.

Дослідженню семантики терміна (зокрема, і його синонімії) присвячені праці зарубіжних учених (наприклад, Ю.Д. Апресяна, О.С. Ахманової, В.В. Виноградова, Г.Й. Винокура, В.Г. Гака, О.О. Реформатського, Б.М. Головіна, Т.Л. Канделаки, Т.Р. Кияка, В.М. Лейчика, Д.С. Лотте, О.В. Суперанської та інших). Вітчизняні науковці зосереджуються на питаннях теорії термінологічної синонімії (О.А. Мартиняк) [7] та синонімії в галузевих терміносистемах, наприклад, мінералогічній (Н.І. Овчаренко) [10], цукрового виробництва (Л.М. Задояна) [2], дизайну (Я.Г. Мар’янюк) [6], науково-технічній (Т.В. Михайлова) [8], телекомунікаційній (О.М. Польщикова) [11] тощо.

Оскільки розмежування термінів-синонімів є одним із важливих завдань для термінологів, свої класифікації запропоновано Т.В. Михайловою [8], І.М. Кочан [5], Н.І. Овчаренко [10], Л.М. Філюк [12] та іншими. Однак погляди науковців щодо цього висвітлені з позицій традиційного термінознавства, попри поступовий перехід до нових дослідницьких парадигм на сучасному етапі, таким чином, у більшості зазначених класифікацій критерієм для розмежування постають особливості структури слів, морфологічний або синтаксичний критерій, тип синонімічного відношення (повнота взаємозамінності термінів).

Аналізуючи класифікації термінів-синонімів, звертаємо увагу на те, що залежно від обраного матеріалу дослідження, попри однакову сутність описуваних явищ, дібрано різні терміни задля номінації критерію розмежування понять. Так, єдиним є критерій “за етимологією” [11, 43-44; 1, 73] або “мовою-джерелом” [9, 13], хоча їхній подальший поділ відрізняється через особливості досліджуваної терміносистеми (у телекомунікаційній термінології О.В. Польщиковою спостережено паралельне вживання термінів іншомовного походження, термін іншомовного походження – автохтонний термін, паралельне вживання термінів власне українського походження [11, 43-44], а В.М. Молодець виокремив синоніми на іншомовній основі, синонімі пари: іншомовний термін – калька на національній основі, або дублети, синоніми на національній основі) [9, 13].

За структурним критерієм виділено однослівні терміни, однослівний термін і словосполучення, терміни словосполучення, термін-словосполучення та його усічено-словесну форму, термін-словосполучення й відповідну аббревіатуру (О.М. Польщикова); словотвірні терміни, утворені від однієї твірної основи за допомогою різних словотвірних афіксів, синтаксичні – терміни, утворені різними способами (афіксальний – безафіксний, морфологічний – аналітичний, основоскладання – аналітичний) та терміни-словосполучення з різним складом (О.А. Мартиняк) [7], ознаку кількість лексем зустрічаємо у В.М. Молодця [9].

Варто також звернути увагу на одну з нез’ясованих проблем, тобто розмежування понять (термінів) “синонім”, “варіант”, “варіантність”, “варіативність”, “дублетність”, адже через різні позиції дослідників по-різному вибудовуються класифікації. Деякі вчені синонімами називають терміни-дублети, а синонімію вважають термінологічною дублетністю (О.С. Ахманова, Б.Н. Головін, Р.Ю. Кобрін).

Хоча питання синонімії та дублетності досі не знайшло вичерпного висвітлення через можливість декількох варіантів його розв’язання, звернемося до поглядів тих науковців, хто трактує ці поняття як одне явище. Так, ототожнюючи поняття “термінологічний синонім” і “дублет”, І.М. Кочан виокремлює серед термінів з міжнародними компонентами різні іншомовні слова; іншомовне й національне слово; синонімію на рівні словосполучень. Щодо синонімії міжрівневої, то вона, на думку дослідниці, можлива тоді, коли у певних відношеннях перебувають композит і словосполучення з іншомовними словами; іншомовний композит та українське словосполучення; іншомовний композит і гібридне словосполучення [5, 16].

Одночасно із цим І.І. Вороною дублетними синонімами названо абсолютні синоніми, які також поділено на групи за етимологією: запозичений та побудований із власне українського мовного матеріалу терміни; два власно мовних терміни або терміносполучення [1, 73].

Оскільки сферою наших зацікавлень є синтаксична термінологія, адже багатоаспектність синтаксису відображена у метамові лінгвістики, то одним із завдань є здійснення класифікації термінних синонімів. Виходячи з функціонально-прагматичних позицій, можна говорити про наявність абсолютних та відносних термінів-синонімів у синтаксичній термінології [4].

Абсолютні термінні синоніми (за термінологією О.С. Ахманової – терміни-дублети) нечисленні в лінгвістичній термінології. До них належать такі, що відрізняються:

- генетичною характеристикою: *оптативне речення* – *бажальне речення, номінативне речення* – *називне речення*;
- особливостями структури (монолексемний термін – полілексемний термін: *детермінанти* – *детермінантні члени речення, перфомасив* – *перфомативний тип речень*).

Серед відносних синтаксичних термінів-синонімів, базуючись на дослідження В.О. Гречка, С.Є. Нікітіної, Г.Ф. Куришко, О.В. Падучевої та ін., виділяємо:

- сигніфікативні (поняттеві), що характеризуються сигніфікативними відмінностями при тотожності денотата (виникають, як правило, внаслідок різних наукових поглядів на один і той самий об'єкт): *речення* (як звичайна типізована форма) – *висловлення* (як найпростіший мовний вияв, пов'язаний із певною ситуацією);
- прагматичні синоніми, які попри високий ступінь смислової подібності та семантичну тотожність, вирізняються конотативною інформацією. Дослідники виділяють такі їхні різновиди: лексико-етимологічні, культурно-історичні, ідіоетнічні, індивідуально-авторські.

Окрім того, виділяємо концептуальні, або квазисиноніми, що слугують для позначення одного й того ж феномена в межах різних лінгвістичних напрямів, шкіл, теорій тощо: *присудок* (головний член речення у граматиці) – *предикат* (головний член речення у формальній логіці), *означення* – *атрибут, підмет* – *суб'єкт, головні члени речення* – *предикативне ядро*.

Підсумовуючи, зазначимо, що важливість порушеної проблеми потребує подальших досліджень, завдяки чому можливими стануть більш точні та виважені уявлення про місце термінів-синонімів у терміносистемах.

Список використаних джерел

1. Ворона І. І. Терміни-дублети в українській церковно-релігійній термінології [Електронний ресурс] / Іванна Ворона // Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vnulp/Ukr_term/2010_675/17.pdf
2. Задояна Л. Синонімія в сучасній українській термінології цукрового виробництва / Лариса Задояна // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2008. – № 620. – С. 246-249. – Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/natural/Vnulp/Ukr_term/2008_620/50.pdf.
3. Иванова Г. Синонимия терминов : ономасиологический аспект / Г. А. Иванова. – С. 122. – Режим доступу : <http://www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/4.pdf>.
4. Иванова Г. А. Синонимы в терминологической системе метаязыка лингвистики / Г. А. Иванова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2011. – № 6 (2). – С. 199-203. – Режим доступу : http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99999999_West_2011_6/44.pdf.
5. Кочан І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами / І. Кочан // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2008. – № 620. – 2008. – С.14-19. – Режим доступу : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk620/TK_wisnyk620_kochan.htm.
6. Мар'янюк Я. Г. Синонімія в українській термінології дизайну / Я. Г. Мар'янюк // Мова : Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса, 2008. – № 13. – С. 85-87. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mova/2008_13/Mov13_18.pdf.
7. Мартиняк О. А. Синонімія та варіантність в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / О. А. Мартиняк. – Львів, 2010. – 18 с.
8. Михайлова Т. Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології / Т. Михайлова // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. – № 503. – 2004. – С. 53-57.
9. Молодец В. Н. Некоторые проблемы терминологической синонимии / В. Н. Молодец // Термин и слово. – Горький, 1983. – С. 11-21.
10. Овчаренко Н. І. Способи номінації словотворення у сучасній українській мінералогічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Н. І. Овчаренко. – Дніпропетровськ, 1996. – 21 с.
11. Польщикова О. Синонімія в українській телекомунікаційній термінології / Ольга Польщикова // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. Серія : Проблеми української термінології. – 2010. – № 675. – С. 42-44. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ukr_term/2010_675/10.pdf.
12. Філюк Л.М. Динамічні процеси у формуванні української терміносистеми інформатики (словотвірний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Л. М. Філюк. – 2007. – 20 с.

Summary. The article analyses the classifications of the term-synonyms, gives the classification of ukrainian syntax terms according to the functional-pragmatic aspect.

Key words: term, terminology, synonymy, doublet, variant, functional-pragmatic aspect.

УДК 811.111'42

Т.М. Петрова

ЛІМЕРИК ЯК ТЕКСТОВЕ УТВОРЕННЯ

У статті досліджуються особливості лімерика як унікального явища англійської гумористичної поезії. Проаналізовано різнорівневі характеристики зазначеного текстового утворення, що володіє усіма властивостями даної структурної і смислової одиниці: зв'язністю, завершеністю та ін. Крім того, визначені типологічні характеристик лімерика з урахуванням функціонально-прагматичного параметра та параметра структури тексту.

Ключові слова: лімерик, текст, зв'язність, завершеність, типологічні характеристики.

Лімерик є унікальним явищем англійської поезії, в якому відбиваються англійська національна картина світу і національно-культурна специфіка образу мислення англійців. Під терміном «лімерик» розуміється невеликий за об'ємом гумористичний вірш, поява і жанрове формування якого, ймовірно, датується XVII століттям. Традиційно лімерик має визначену поетичну форму, що складається з п'яти рядків, в якій римуються 1-ий, 2-ий, 5-ий і 3-ій, 4-ий рядки, причому 3-ій і 4-ий мають меншу кількість складів. Ритмічний малюнок вірша має окреслений музичний характер, що є не випадковим, оскільки спочатку подібні п'ятирядкові вірші склалися у вигляді застільних пісень в Ірландії і були особливо популярні у місті Лімерик [4, 37].

У змістовому плані лімерик – це коротка розповідь про людину, яка потрапляє в неординарну і часто безглузду ситуацію. Сюжетно лімерик побудований таким чином: у першому рядку розповідається про те, хто головний герой і звідки він родом, другий рядок містить опис певних його особливих якостей або вчинків, потім йде мова про те, що він зробив або що з ним трапилося, і далі – чим все закінчилося. Канонічний лімерик має циклічну форму, що виражається в майже дослівному повторенні першого і останнього рядків. Так, нижченаведений приклад може слугувати ілюстрацією лімерика традиційної форми:

There was an Old Person of Chili
Whose conduct was painful and silly;
He sat on the stairs
Eating apples and pears
That imprudent Old Person of Chili.

На момент, коли у 1821 році в Англії виходить перша окрема збірка лімериків, вони вже достатньо відомі і як анонімні вірші, що існують в усній традиції, і як вірші для дітей зі збірки «Nicky, Dickory, Dock» (за іншими даними – «Mother Goose Rhymes»), яка побачила світ в середині XVIII століття. Стосовно цього варто зазначити, що, на думку деяких дослідників, лімерик ніколи не належав до розряду дитячої літератури в повному розумінні цього слова, володіючи лише однією рисою даного жанру – дидактичним характером [5].

Справжня популярність приходить до лімериків, коли з'являються дві збірки Едварда Ліра: *Book of Nonsense* (1846) і *More Nonsense* (1872). Використовуючи форму фольклорного лімерика, Е. Лір одночасно вносить деякі зміни: наприклад, використання заголовних букв для називання головного героя (*Old Person, Young Lady, Old Man* і ін.). Протягом XIX-XX ст. лімерик завойовує все більшу популярність. Строга форма і гумористичний зміст привертають увагу не тільки анонімних авторів, але й знаменитих письменників і поетів. Так, авторами витончених і дотепних віршів, виконаних у жанрі лімерика, є А. Азімов, Р. Кіплінг, У. Х. Оден, Р. Фрост, О. Хакслі, О. Неш та багато ін. Лімерики останнього з перерахованих авторів особливо відрізняються серед інших своїм особливим фонологічним і графічним малюнком [4, с. 40]. З появою авторських творів тематика лімериків стає різноманітнішою, сюжети складнішими, а жанрова форма лімерика використовується театральними і політичними критиками, авторами епіграм. Сучасні тексти лімериків рясніють алюзіями на наукові, художні і політичні теми. Проте, специфічні особливості лімерика – його фіксована поетична форма, строга сюжетна композиція і гумористичний характер викладу – залишаються незмінними.

Будучи текстом, лімерик володіє всіма властивостями даної структурної і смислової одиниці: зв'язністю, завершеністю та ін. Крім того, важливим в межах даної статті є визначення типоло-

гічних характеристик лімерика з урахуванням функціонально-прагматичного параметра та параметру структури тексту.

Визначення типологічних характеристик тексту з урахуванням функціонально-прагматичного параметра дозволяє виділити тексти-розпорядження, тексти-описи і тексти-оцінки [1, 54-55]. Якщо розглянути лімерик в контексті даної класифікації, то його можна охарактеризувати як текст-опис із закладеною в ньому оцінкою. Підставою для такої характеристики служить оціночна спрямованість текстів цього прецедентного жанру, що має вияв у цілеспрямованому формуванні в свідомості реципієнта певної системи цінностей.

Стосовно структури лімерика, то очевидними є його малий розмір при надзвичайно скомпресованому (стислому) викладі подій: вся історія – із зав'язкою, розвитком подій, кульмінацією і розв'язкою – розгортається в межах п'яти віршованих рядків. І. В. Гюбеннет зазначає, що «малий розмір художнього тексту є першим значущим його елементом», оскільки «є взагалі можливим тільки як наслідок багаторівневого трактування художньої мови, що у багато разів збільшує семантичну ємність сказаного» [3, 115]. Таким чином, з'ясовується, що за надзвичайно стислим «поверхневим» змістом лімерика приховується величезний обсяг невидимої інформації, у тому числі й культурологічного характеру.

Окрім згаданих вище специфічних рис, лімерик володіє ще однією, найбільш важливою особливістю. Ця особливість полягає у приналежності лімерика до народної культури, і суть її полягає у здатності відображати та фіксувати у мові «карнавальне світовідчуття» дійсності. Твори гумористичних жанрів, до яких належить і лімерик, є одним з небагатьох «втілень карнавальної свідомості, що збереглися до наших днів» [2, 50]. Зміст цієї концепції полягає в тому, що поняття середньовічного карнавалу – архаїчної традиції, пов'язане в європейській культурі із стихією всевідновлюючого сміху, – застосовувалось до всіх явищ культури Нового часу, у тому числі й до літературних творів.

Автор теорії карнавалізації відзначає, що навіть в епоху сучасності, коли багато жанрів мають лише віддалений зв'язок з середньовічними традиціями, вони «зберігають в собі карнавальне бродило, що різко виділяє їх з-поміж інших жанрів» [2, 315]. Таким чином, карнавальне відчуття і гротескова образність продовжують жити як літературна традиція, втілена у творах гумористичного жанру.

Для організованої на основі карнавальної культури, «продуктом» якої є словесні гумористичні твори, властиве створення свого роду «іншого світу» й «іншого життя» [2, 317]. У цьому відображеному, карнавальному інтерпретованому світі все не схоже на реальне життя. Те, що є важливим і серйозним насправді, в цьому світі представляється смішним, сприймається і розуміється через гумор. Тому, світ лімерика повний кумедних випадків, нісенітниць. Його головні герої кидають виклик визнаним в суспільстві законам здорового глузду. Здійснюючи неординарні вчинки, вони часто поводяться досить легковажно з погляду британської моралі, хоча це цілком відповідає логіці жанру: літні джентльмени носяться по вулицях в химерному одязі; старенькі навчають танцям птахів або б'ються; юні панночки фліртують, забувши про пристойність; поважні пани кидають у перехожих яблука і персики. Герої лімерика володіють найхимернішою зовнішністю і незвичайними здібностями, а їх неймовірні тілесні спотворення також є властивістю прояву карнавальної свідомості. Все це в загальному утворює гротескную картину, яка є «світом навиворіт», де все перевернуто з ніг на голову [5, 318].

Проте, слід зазначити, що лімерик далекий від заперечення раціональності існуючого світу, як і середньовічна карнавальна пародія, що лежить в основі гумористичних творів Нового часу, далека від суто негативної пародії. Суть лімерика не в тому, щоб показати, як це весело – жити безтурботно, нехтуючи законами суспільства і прийнятими нормами поведінки. Піддаючи осміюванню вчинки, зовнішні і внутрішні якості своїх дивакуватих героїв, лімерик, одночасно, вчить читача тому, як слід поводитися, щоб самому не стати об'єктом глузування або навіть за судження в реальному житті.

Специфіка жанру при цьому полягає в тому, що на відміну від традиційних посібників з етики і кодексів правил і норм поведінки, лімерик «навчає» свою аудиторію непрямим чином, ненав'язливо, за допомогою особливих мовних засобів і образів, перетворюючи процес навчання на розважальне заняття. Той факт, що правило поведінки пропонується читачеві у «закодованому» вигляді, є відображенням етнокультурної специфіки поведінки англійців: вираження моралі у прямій імперативній формі є невластивим для представника даної культури. Зазначене обмеження витікає з існування такої риси англійської комунікативної поведінки, як *неімпозитивність* – неприпустимість або зведення до мінімуму прямої комунікативної дії на співрозмовника.

Побудований на межі здорового глузду і нісенітниць, лімерик, з одного боку, має чітку форму і володіє якістю витонченої іграшки: простотою, жартівливим сенсом, безпосередністю, ігровим потенціалом. З іншого боку, будучи наповненим, на перший погляд, безглуздом змістом,

лімерик несе певне «повчальне» навантаження і за допомогою гумору, що передається у віршованій формі, покликаний донести до слухача важливі культурні цінності. Така властивість дає підстави вважати, що текстовий аналіз мовного матеріалу дозволить виявити інформацію про ті цінності і стереотипи поведінки, які проголошуються в лімеріку як домінантні для англійського лінгвокультурного співтовариства.

Жанрові характеристики лімерика є відображенням його глибокого семантичного змісту, для розкриття якого «необхідний чіткий ключ, що дозволяє виникнути багатозаровій інтерпретації» [4, 38]. Очевидно, що такий «ключ» може бути виявлений при концептологічному підході до аналізу лімерика як тексту певного прецедентного жанру з можливістю використання такого підходу до дослідження карнавалізованих текстів / текстів гумористичних жанрів тієї або іншої культури.

Список використаних джерел

1. Бабенко Л. Г. Филологический анализ поэтического текста: Учебник для вузов. / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М. : Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – 432 с.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – 2-е изд. / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1990. – 543 с.
3. Гюбеннет И. В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста / И. В. Гюбеннет. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 205 с.
4. Демурова Н. М. Веселая игра в лимерики / Н. М. Демурова // Мир бессмыслиц. Лимерики, старые и новые: Сборник / Составл. К. Н. Атаровой. – На англ. и русск. яз. – М. : ОАО Издательство «Радуга», 2003. – С. 37 – 44.
5. Золкин А. А. Пространственная структура карнавала (на материале Mother Goose Rhymes) / А. А. Золкин // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред. : Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 315 – 320.

Summary. The article deals with a limerick as a unique phenomenon of English humour poetry. The peculiarities of this textual organism possessing all features of a structural and notional unit (cohesion, completeness etc.) are analyzed. The typological characteristics of a limerick suggesting functional-pragmatic and structural aspects are defined.

Key words: limerick, text, cohesion, completeness, typological characteristics.

УДК 811.161.1' 367:82-31

С.С. Петровская

«ПЕТЕРБУРГ» А. БЕЛОГО: СИСТЕМА ЗАГОЛОВКОВ

Дослідження заголовків останнім часом збагатилось різноаспектними роботами, але заголовки творів А. Белого ще не осмислені науково. Дану статтю присвячено структурі роману А. Белого «Петербург» і відповідно назвам його структурних компонентів: глав, главок, всього заголовочно-фінального комплексу тощо. Доводиться, що вже у назвах складових частин відбивається специфіка експериментаторського символістського роману, що ці назви вимагають більш детального і багатоаспектного дослідження.

Ключові слова: назва тексту, заголовок, мовленнєві одиниці, структурні складові тексту, структура тексту, сильна позиція тексту.

Заголовок текста отнюдь не принадлежит к числу малоисследованных объектов филологии (см. работы С.Д. Кржижановского, Ю.М. Лотмана, В.П. Вомперского, И.Р. Гальперина, Н.А. Фатеевой (Кожжиной), В.А. Лукина, М. Заградки, И.Б. Делекторской, Ю.Б. Орлицкого, Ю.В. Бабичевой, Н.А. Веселовой, К.В. Лазаревой и др.), но тема заглавия к настоящему времени далеко не исчерпана. Характеристике заглавия как элемента «рамы» («рамки») текста [3, 95], иначе – заголовочно-финального комплекса (ЗФК), который придаёт тексту внутреннее единство, завершённость, цельность, привычную для читателя и ожидаемую полиграфическую оформленность, посвящено значительное число работ разного свойства и направления, однако за почти столетнюю историю пристального изучения заглавия в основном были намечены лишь контуры решения узловых проблем, при этом важнейшие из них часто остаются за пределами научных интересов исследователей. Их привлекают прежде всего газетные заголовки – весьма разнообразные

и пёстрые по форме и содержанию (Г.Я. Солганик, В.Г. Костомаров, А.С. Попов, С.В. Ляпун, Е.В. Джанджакова, Н.Е. Бахарев, З.Д. Блисковский, О.А. Лекманов, Э.А. Хазагерев, В.М. Ронгинский). Научная база по газетному заголовку, а также другим его видам настолько активно пополняется, что затруднительно проследить за новыми публикациями. Но обилие исследований в данном случае мало приближает поиски к исчерпывающим результатам: критики отмечают разбросанность тематики, дублирование теории, невнимание к последовательному анализу и описанию материала по существу, в рамках одной парадигмы, в параметрах чётких непересекающихся типологий, что в полной мере присутствует и в докладах, статьях, монографиях, касающихся заголовков художественных произведений. Так, феномену заглавия была посвящена очередная (семнадцатая!) конференция (весна 2013 года, РГГУ), но заявленные проблемы места и роли заглавия произведения в составе заголовочного комплекса и связи заглавия с основным текстом традиционно остались лишь поставленными, сформулированными, заострёнными, но весьма далёкими от решения. Однако оптимизм внушает доскональность и глубина изучения частных проблем, которые содержат в перспективе большой потенциал упорядочения общих вопросов [6].

Исчерпывающее теоретическое осмысление явления требует не только тщательного изучения всех существующих к настоящему времени работ о заглавии текстов разного жанра, но и привязки этой информации к конкретике художественного произведения. В романной же структуре заглавие оказывается обязательным элементом, тем показательнее может стать анализ названия романа А. Белого – «Петербург». Творческое наследие А. Белого вообще даёт материал для постановки и решения некоторых общих и частных вопросов этой проблемы, а его роман, образец символистской прозы начала XX века со своей художественной эстетикой, может рассматриваться как показательный для проникновения исследователя в многомерные отношения названия с общей концепцией самого произведения. В последние годы появились работы А.В. Белова, непосредственно посвящённые заглавию романа А. Белого «Петербург» [напр.: 2]. Анализ фактологического материала в них проводится в параметрах методик лингвистической семантики и семантического синтаксиса, что в целом пополняет теорию и практику заголовка, а также беловедение в целом, позволяет по-новому взглянуть на проблему. Но это лишь один из возможных подходов к роману, плодотворным может стать и накопление знаний о заголовке, предпринимаемое нами в парадигме классических структурно-семантических методов. Основные характеристики заглавия, этого первого слова в тексте, уже намечены в предшествующих статьях, а для создания более полной картины планируется последовательно изучить и описать такие сегменты текста, как заголовок и названия глав и главков романа, отчасти расширить представление о заголовочном комплексе в романе, что и стало **целью** этой статьи. Будучи в принципе факультативным элементом заглавия, эти внутренние названия в данном случае (для максимально полного описания всех сегментов ЗКФ) выступают непосредственным **объектом** нашего исследования.

Соглашаясь с тем, что «смысл заглавия раскрывается постепенно. В русском литературном наследии много заглавий, отразивших сложную многослойность содержания и композиций художественных произведений, его составивших. Заглавие, стало быть, может восприниматься ещё и как план исследования текста, как компактный путеводитель по нему» [1, 63], понимаем также, что в случае с исследуемым произведением и его названием включаются некие особые силы. Обращает на себя внимание противоречие, в которое втягивается название романа: с одной стороны, предельная многозначность (в контексте не только называемого произведения, но и в контексте литературы и культуры) – и умолчание (о героях, проблематике, времени и т.п.). Не раскрывая тайн сюжета, даже не предполагая внутреннего единого сюжета, заголовок предельно точно указывает на главного героя романа.

«Вяч. Иванов практически повторял слова Белинского о поэме «Медный всадник», на которую ориентировался и сам Белый: «Настоящий герой её – Петербург». Он почувствовал смену художественной доминанты: от человека – к городу, пространственному образу, притягательному, пугающему, неуловимому.

Белый точно воспроизводит структуру пушкинско-гоголевско-достоевского петербургского текста, ставшего петербургским мифом.» [4, 10].

В этом отношении будет уместна попытка соотнести заглавие всего текста (так называемое внешнее заглавие) с названиями глав и главков (внутренними заглавиями).

В романе создаётся некое параллельное городу пространство с собственной структурой – подобие схемы города. Массив этого петербургского текста, вроде самого города, чётко расчерчен (даже графически), что отражается в делении ткани романа-монтажа, утвердившегося в литературе XX века (с коллажностью текста и калейдоскопичностью художественного мира) [5, 40], на главы и главки. Это наглядно фиксируется в оглавлении романа, представляющем собой последовательность заголовков, но в то же время имеющем художественную значимость, так как в нём воплотилась геометрическая и психологическая (по А. Белому) сущность пространства города Петербург и романа «Петербург».

«Особую проблему представляют взаимоотношения общего заглавия произведения с заглавиями входящих в него частей (книг, глав и т. д.), которые выносятся автором в *оглавление* [курсив автора цитаты – С.П.]. Подобно «внешнему» заглавию, форма и функции внутренних заглавий, их роль в организации читательского восприятия в процессе становления литературы претерпевали существенные изменения» [3, 106]. По замечанию А.В. Ламзиной, обычно «оглавление функционирует и как «сюжетный конспект» романа, и как относительно самостоятельное образно-смысловое единство, обогащающее художественное целое и влияющее на его восприятие читателем» [3, 106].

Внутренние заголовки анализируемого текста предназначены для обозначения самостоятельных и законченных, относительно целостных структурных частей, их разделения и оформления главок внутри больших частей (глав) или всего текста. Названия глав и главок в структуре романа успешно справляются с этой маркирующей функцией, однако весьма затруднительно вычислить подлинные факторы этого дробления текста на минитексты. Передышку читательскому глазу обеспечивают и многоточия, дополнительно разбивающие тексты главок. Планы автора относительно них следует изучить глубже, однако на первый взгляд они подобны так называемому немому заголовку – пробельной строке, которая также только графически выражает рубрику. Разумеется, такое заглавие наименее содержательно, однако, будучи преимущественно техническим разделительным элементом, почти пунктуационным знаком, оформляющим композиционные части, предотвращающие рыхлость массива текста, оно всё же обозначает переход между мало связанными друг с другом текстовыми фрагментами, озаглавливать которые по разным причинам нецелесообразно (из-за малого объёма ли, из-за трудности ли выбрать точный материально выраженный словесный заголовок, а возможно, из-за понимания, что введение «настоящих» заголовков утяжелит ткань текста, разрушит гармонию).

В то же время обращает на себя внимание противоречие внутренних заглавий общей концепции самого произведения: в них ключевые слова, связанные непосредственно с основным мотивом книги, главным героем романа – городом Петербург – глубоко спрятаны в обилии других, малозначимых, слов.

По нашему мнению, одновременно даёт о себе знать также противоречие иного толка – противоречие психологическим закономерностям, т.к. внутренние заголовки в этой рубрикации ведут себя необычно: не служат всецело компрессированной передаче содержания, не являются ключом к общему тексту, не репрезентируют внутренних доминант, не выявляют для читателя авторской логики построения книги, а также соподчинённости названных ими частей текста, не предупреждают о теме следующей рубрики. Кроме того, они слишком слабо взаимодействуют друг с другом тематически, что дублирует сложные взаимоотношения внешнего заголовка со всем текстом. Всё же немногочисленные упоминания в названиях главок имени и реалий города (как формальные и семантические повторы) работают на внешний заголовок и целостность текста. Так, в Главе четвёртой находятся главки «*Летний сад*» и «*Петербург ушёл в ночь*», в Главе шестой – главки «*Невский проспект*» и «*Петербург*»; косвенно поддерживает тему эпитафия к Главе первой «*Была ужасная пора <...>*» (прецедентный текст из пушкинского «Медного всадника», который грамотный читатель узнаёт как петербургский текст) и взятый из того же источника эпитафия к Главе шестой «*За ним повсюду Всадник Медный / С тяжёлым топотом скакал*», где прямо указывается один из главных символов Петербурга – Медный всадник.

При подобной скудости смысловых скреп в названиях главок с заглавием всего текста читательское восприятие корректируется главным образом через традиционные издательско-оформительские приёмы и шрифты. Рубрикация романа, организующая и облегчающая чтение, отражает преимущественно формальное (почти техническое) членение текста, когда даётся сигнал о системе заголовков по их значимости: главы занимают более высокий уровень, а для главок отведены нижние ярусы. Иерархическая лестница заголовков не длинна: в тексте функционируют 132 называющих единицы (одна из них *Пролог*, вторая *Эпилог*, 130 номинантов *глав* и *главок* и, наконец, *заголовков* в 2 вариантах – с подзаголовком и без него); 122 главки распределяются на высшем для них уровне по 8 главам: вертикальные элементы на уровне глав представлены 8-ю элементами (однородно соподчинёнными), каждый из которых также распространяется за счёт обязательных в каждой главе однородно соподчинённых главок. В этом смысле двухступенчатое структурирование текста (главы – главки) приемлемо и в целом гармонично; большой объём главы затруднял бы чтение непрерывного текста, что продиктовало необходимость дальнейшего деления – на главки. Название каждой главы выступает как объединяющий старший заголовок относительно корпуса подчинённых названий главок внутри главы (само же, в свою очередь, подчиняется как старшему заголовку всего текста).

На целостность разделённого заголовками разной иерархической принадлежности массива романа работают своеобразные формальные скрепы – разного рода повторы. Как скрепы-повторы работают прежде всего единоначалия большинства глав (1-6-й): все они построены по модели

«ГЛАВА <...>, ¹в которой повествуется <...> / ²в которой повествуется <...> / ³в которой описано <...> / ⁴в которой ломается линия повествования <...> / ⁵в которой повествуется <...> / ⁶в которой рассказаны <...>». Две последние главы выглядят иначе, тем не менее не вполне обычно: «ГЛАВА СЕДЬМАЯ, или: происшествия серенького денька всё ещё продолжаютя; ГЛАВА ВОСЬМАЯ, и последняя». Однако сквозная нумерация глав (причём номер указывается прописью) и тут поддерживает тенденцию к единоначалию: в этой позиции все 8 глав начинаются одинаково – с типового заголовка. Смысловые соотношения с именем романа и города в названиях всех восьми глав (в отличие от названий главок) отсутствуют.

В нескольких (14-ти из 122-х) главках использован особый скрепляющий приём: повтор названия в тексте непосредственно за ним: а) на синтаксическом уровне – несколько точных повторов наименования, причём возможно продолжение предложения-названия (таких преобразований больше всего), встречается и перестановка или вставка слов, изменение эмоциональной окраски предложения; б) повтор слова – в той же или иной форме; в) повтор начального слога из заголовка:

ГЛАВА ПЕРВАЯ

– АПОЛЛОН АПОЛЛОНОВИЧ АБЛЕУХОВ; главка начинается так: «*Аполлон Аполлонович Аблеухов был весьма <...>*» – продолжение предложения-названия, при этом меняется структурная характеристика предложения: односоставное номинативное преобразуется в двусоставное.

– ЖИТЕЛИ ОСТРОВОВ ПОРАЖАЮТ ВАС; главка начинается так: «*Жители островов поражают вас какими-то воровскими хватками <...>*» – продолжение предложения-названия.

– МОКРАЯ ОСЕНЬ; главка начинается так: «*Мокрая осень летела над Петербургом <...>*» – продолжение предложения-названия, при этом меняется структурная характеристика предложения: односоставное номинативное преобразуется в двусоставное.

ГЛАВА ВТОРАЯ

– ПОСЕТИТЕЛИ СОФЬИ ПЕТРОВНЫ; главка начинается со слова «*Посетитель <...>*» – повтор слова в иной форме.

– МЕЖДУ ТЕМ РАЗГОВОР ИМЕЛ ПРОДОЛЖЕНИЕ; главка начинается так: «*Между тем разговор Николая Аполлоновича с незнакомцем имел продолжение.*» – вставка слов.

– ВЫСЫПАЛ, ВЫСЫПАЛ; главка начинается с повтора слога слова из заголовка: «*Высыпалось <...>*».

ГЛАВА ТРЕТЬЯ

– ТЕНИ; главка начинается так: «*Говорила тень тени <...>*» – повтор слова из заголовка в иной форме.

ГЛАВА ЧЕТВЁРТАЯ

– АПОЛЛОН АПОЛЛОНОВИЧ; главка начинается так: «*Аполлон Аполлонович оправился от сердечного приступа <...>*» – продолжение предложения-названия, при этом меняется структурная характеристика предложения: односоставное номинативное преобразуется в двусоставное.

ГЛАВА ПЯТАЯ

– КАРАНДАШНЫЕ ПАЧКИ; главка начинается с повтора слога в слове из заголовка: «*Кабинет <...>*».

ГЛАВА ШЕСТАЯ

– ЛЕСТНИЦА; главка начинается так: «*Лестница!*» – изменение эмоциональной окраски предложения.

– УЛИЦА; главка начинается так: «*Улица!*» – изменение эмоциональной окраски предложения.

ГЛАВА СЕДЬМАЯ

– РАЗГОВОР ИМЕЛ ПРОДОЛЖЕНИЕ; главка начинается так: «*Между тем разговор имел продолжение <...>*» – вставка слов.

– УЧРЕЖДЕНИЕ; главка начинается так: «*Учреждение...*» – повтор одного слова из заголовка.

– ТЬМА КРОМЕШНАЯ; главка начинается так: «*Тьма кромешная охватила их <...>*» – продолжение предложения-названия.

Если согласиться с тем, что отношения между заголовочной и текстовой частью складываются как системные отношения части и целого, то возникает вопрос о свойствах отношений в таком сложно построенном, иерархически разветвлённом романе А.Белого «Петербург» а) между заглавием текста и заглавиями глав и главок; б) между заглавием главы и заглавиями главок; в) между заглавиями глав; г) между заглавием главки и её текстом. Вряд ли эти отношения в полной мере выявлены и описаны, поэтому продолжают оставаться актуальными. На эти многообещающие планы исследования накладываются иные, также вытекающие из особенностей изучаемого текста: 1) функциональные возможности каждой из имеющихся единиц озаглавливания; 2) их синтаксические характеристики.

Список використаних джерел

1. Бабичева Ю.В. Поэтика заглавия // Вестник ТГПУ. – 2000. – Вып. 6. Серия: Гуманитарные науки (филология). – С. 61-64.
2. Белов В.А. Типы заглавий и пропозициональная организация текста : (на материале романа А. Белого «Петербург») / В.А. Белов // Вестник Волгоградского государственного университета. – Сер. 2. Языкознание. – 2010. – № 1 (11). – С. 192-195.
3. Ламзина А.В. Заглавие // Введение в литературоведение. Литературное произведение: основные понятия и термины / Под ред. Л.В. Чернец. – М. : Высшая школа; Академия, 1999. – С. 94-107.
4. Сухих И.Н. Прыжок над историей («Петербург» А. Белого) / И.Н. Сухих // Белый А. Петербург : [роман]. – СПб. : Кристалл, 1999. – С. 5-42.
5. Штыгашева О.Г. Художественный синтез в романе Андрея Белого «Петербург» : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.01.01 / О.Г. Штыгашева. – Якутск, 2008. – 224 с.
6. <http://www.rsuh.ru/news/detail.php?ID=92639>

Summary. The research of headings has been recently enriched with multiple-aspect works, but the headings of Andrei Belyj's fiction has not yet been interpreted scientifically. This article is dedicated to the structure of the novel of Andrei Belyj "Petersburg", and, respectively, to the headings of its structural components: chapters etc. The article proves that in the names of the chapters themselves the specifics of the experimental Symbolist novel is reflected, and the headings require a more detailed and multiple-aspect research.

Key words: text name, heading, language units, structure text components, text structure, strong text position.

УДК 811.161.2

Р.В. Познанський

НАЙМЕНУВАННЯ АГРАРІЇВ, МОТИВОВАНИХ ДІЄСЛОВАМИ ЛСП «АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО (РОСЛИННИЦТВО)», В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджуються найменування працівників сільського господарства, мотивовані дієсловами ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)», в українській мові, зокрема окреслюються особливості їх семантики, зв'язки з аналогічними відсубстантивними найменуваннями, виявляються їх функціональні можливості та типологія.

Ключові слова: віддієслівна деривація, агентив, найменування працівника аграрної сфери, ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)».

Вивчення окремих груп лексики з погляду мотивованості та словотвірних зв'язків окремих лексем – один із перспективних напрямів досліджень як у галузі лексикології, так і дериватології, адже, з одного боку, це дозволяє не тільки виявити спільні та відмінні семи, архісеми та інші компоненти, які об'єднують й водночас формують опозиції лексичних одиниць певної групи, а й також, з іншого боку, виявити типові моделі та засоби номінації в певній мові, простежити за її словопороджувальними механізмами. У цьому аспекті вивчення номінацій аграріїв особливо актуальне, адже становить неоднорідний пласт лексики: від найдавніших номенів селянина, хлібороба до сучасних назв представників сільськогосподарських професій. Водночас такі номінації становлять пласт активної лексики на позначення фрагмента дійсності, вкрай важливого для повсякденного життя українця, у зв'язку з чим їх словотворча продуктивність прогнозовано вища. Пор., напр., узагальнення, зроблене свого часу О. Земською: «у слів, які стосуються цілеспрямованої діяльності людини, сфер, важливих для життя людини, словотвірні парадигми ширші, ніж у слів, що називають явища іншого ґатунку» [5, 16]. Усе це, а також той факт, що такі деривати ще не були предметом спеціального наукового дослідження, зумовлює актуальність обраної теми. Метою пропонованої розвідки є всебічний аналіз іменників-назв виконавців дії, мотивованих дієсловами ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)». Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: окреслити структуру субстантивного блоку словотвірних парадигм дієслів ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)»; простежити за реалізацією словотворчої спроможності твірних дієслів у семантичній позиції «виконавець дії»; з'ясувати пере-

думови появи агентивних дериватів; виявити структурно-семантичні особливості похідних назв виконавця дії.

Загалом номінації, що стосуються усіх аспектів будь-якого виробництва, можна чітко структурувати з позицій предметного членування на основі актантів та поширювачів, що входять до валентної рамки центрального дієслова *виробляти* (*виготовляти*), адже будь-яке виробництво в ідеалі – це процес **вироблення** (виготовлення) якогось продукту. Таким чином, будь-яке виробництво як певним чином організований процес чи комплекс технологічних процесів складається з певних структурних компонентів, які позначаються в мові відповідними лексемами чи, рідше, кількаслівними найменуваннями. До таких компонентів (чи структурних елементів) можна віднести: *виробник* – номен, який репрезентує лівобічну валентність позиції суб'єкта дії (хто виробляє); *споживач* – репрезентує правобічну валентність позиції адресата дії (для кого виробляє); *виріб* – репрезентує правобічну валентність позиції об'єкта дії (що виробляє); *матеріал* – репрезентує правобічну валентність позиції засобу дії (з чого виробляє); *інструмент* – репрезентує правобічну валентність позиції інструмента дії (чим виробляє). Аграрне виробництво (рослинництво) як процес також може містити такі (хоча й не всі) компоненти, які в мові номінуються відповідними субстантивами, наприклад: *виробник* – *садівник, орач, квітникар*; *інструмент* – *коса, борона* та ін. У межах вказаних валентностей вихідного дієслова й буде формуватися його словотвірна парадигма [Пор.: 7].

У цілому словотвірні значення віддієслівних субстантивів «можуть бути поділені на дві узагальнені групи: «носій процесуальної ознаки» і «дія або стан» (абстрагована, опредметнена дія – Р. П.), хоча між ними й немає різкої межі (зокрема, деривати – назви дії можуть набувати конкретних значень наслідку, продукту дії)» [8, 57]. Інакше кажучи, деривати зі словотвірним значенням виконавця дії протиставляються іншим девербативним субстантивам, реалізуючи облігаторну суб'єктну валентність, оскільки «дієслова цього семантичного класу позначають фізичну трудову діяльність, а поняття діяльності передбачає діяча» [9, 72]. У зв'язку з цим очевидно, що деривати з такою семантикою не можуть утворюватися від дієслів, які позначають процеси, що безпосередньо не здійснюються людиною (наприклад, дієслова *брунькуватися, бубнявити, буйнішати, буяти, дозрівати, стигнути, колоситися, рости, витися, відбрунькуватися, врунути, зріти, цвісти, квітнути, косичитися, кущитися, бур'янити, гнити, вигорати* (від спеки), *вимерзати, вимокати, випривати* (гинути під снігом), *вироджуватися, висихати, чахнути, відзеленіти, відквітнути, відплодоносити, дичавіти, в'янути, жовкнутися* та ін.), адже валентність таких твірних не передбачає наявності суб'єкта дії, що реалізується у похідних агентивах. Натомість інші мікрополя твірних вербативів достатньо мірою продуктивні в утворенні іменників такої семантики (*копач, орач, заст.оратай, фрезерувальник, віяльник, сушильник, садівник, сіяч, підрізчик, чеканщик, поливальник, косар, валкувальник, жнець, молотник, рубач* та ін.).

У лінгвістиці серед агентивних іменників прийнято виділяти дві групи найменувань виконавця дії «виконавець-неспеціаліст» і «виконавець-спеціаліст». Для субстантивів першої групи дія, яка характеризує виконавця, не є постійною і обов'язковою, а носить випадковий характер, вона не пов'язана з його професійною діяльністю: *копальник, , виробник* і т. д. Змістова структура цих іменників побудована за схемою «той, хто діє», наприклад : *готувач* «той, хто готує що-небудь», *копач* «той, що копає». На думку А. М. Хамідуліної, «агентивні найменування такого типу з'явилися в результаті чистого транспонування дієслівного змісту» [9, 71]. Похідні зі значенням виконавця-неспеціаліста серед аналізованого нами масиву лексики представлені невеликою кількістю дериватів.

Натомість маємо значну кількість девербативів зі значенням виконавця-спеціаліста від дієслів з конкретизованою семантикою, що позначають різноманітні конкретні процеси. У цьому випадку значний вплив на їх утворення має спеціалізація, яка закладена в самому характері дії, для виконання якої необхідні спеціальні знання, досвід: *орач, валкувальник, косар, садівник* тощо. Основою для побудови значеннєвої структури іменників-назв професій стали синтагми на зразок «робітник, що займається...» (*валкувальник* «робітник, що займається валкуванням», «робітник, який спеціалізується на ...», (*орач* «робітник, який спеціалізується на оранці»), «фахівець (спеціаліст, майстер, робітник) з ...» (*садівник* «фахівець, майстер садівництва») тощо.

Механізація і автоматизація виробництва спричинили зростання продуктивності мотиваційних відношень між дієсловом й іменем – відношень участі у дії, а не її безпосереднього виконання. У тлумачних словниках це явище відображене за допомогою віддієслівних абстрактних іменників [Див.: 10]. Однак, на нашу думку, це не впливає на зміну мотиваційної бази для таких похідних. Твірними для назв виконавців-спеціалістів виступають вербативи, оскільки, як зазначає О. П. Єрмакова, назви опредметненої дії формально можуть мотивувати іменники зі значенням суб'єкта дії, однак, будучи транспозиційними дериватами, назви опредметненої дії не здатні мотивувати такі субстантиви семантично, цю роль виконують їхні твірні дієслова [Див.: 4]. Стосовно цієї думки, продуктивним є підхід О. Кровицької, яка в межах агентивної семантики

виокремлює дві групи похідних: із словотвірним значенням „особа – виконавець дії“ та „особа – носій процесуальної ознаки“ [6, 10].

На кілька семантичних груп членує назви виконавців дії і Г. Дідківська [3, 18], зараховуючи сюди, окрім інших, дві принципово різні типи похідних – з одного боку, мотивованих дієсловами на позначення виробничої діяльності та, з іншого боку, мотивованих назвою предмета, що є продуктом праці чи обробляється, або ж мотивованих назвою матеріалу чи знаряддя праці. Ці семантичні типи назв професій, як засвідчує дослідниця, «найчисленніші і протистоять один одному. Слова, в основі найменування яких лежить назва дії і предмета (умовно назвемо їх дієслівним та іменним семантичним типом), характеризуються різним, аж до протилежності, ступенем узагальненості значення. Це яскраво виявляється при порівнянні назв обох типів» [3, 19]. Далі, порівнюючи названі типи (на прикладі слів *швець* і *чоботар*), дослідниця доходить висновку: «Значення слів, утворених від найменування дії, набагато ширше, більш узагальнююче, ніж значення слів, що походять від назви предмета. Крім того, назва дії береться як основа при найменуванні, але основною виробничою дією робота фахівця не обмежується, отже, значення слова ще більш розширюється. *Кравець* не лише крає, а *швець* шиє; кожен з них є виконавцем і однієї, і другої дії; *тесляр* не лише теше, а й розпилує, струже, обробляє дерево, будує з нього, виготовляє деталі для виробів і т.д. Цілковито протилежне спостерігаємо у слів другого семантичного типу, переважна більшість яких означає майстра, чия робота обмежується виробництвом предмета, взятого як основа при найменуванні» [3, 21]. Аналогічні відношення можна спостерігати й на матеріалі назв професій сільського господарства. Порівняймо, для прикладу, субстантиви *рисівник* „фахівець із рисівництва“, *парникар* „фахівець, який веде парникові роботи“, *квітникар* „той, хто займається вирощуванням квітів“, *льонар* «той, хто вирощує льон», з одного боку, та *орач (плугатар)* „той, хто оре землю плугом; той, працює біля плуга на копальних роботах“, *збиральник(збирач)* „той, хто збирає плоди, насіння та інші культури“, *підгортальник* „той, хто підгортає сільськогосподарські культури“, *загрібальник* „той, хто загібає сіно“ тощо.

Для сучасної української мови характерними є також назви людей за професією чи родом занять, у яких найменування вироблюваного предмета поєднується з найменуванням виробничої дії. Цей тип досить давній, принаймі він існував уже в давньоруській мові [2, 20]. Зафіксовані такі похідні й у сфері сільського господарства (наприклад, *льонобральник* „працівник, який бере льон“, *снопов'язальник* „той, хто в'яже снопи“, *землекоп* «робітник, який копає землю»). Такі деривати можуть мати й синонімічні однокореневі похідні, які мотивуються не іменниково-дієслівним словосполученням, а тільки дієсловом чи тільки іменником, пор.: *землекоп* – *копач*, *льонобральник* – *льонар*. Нерідко саме однокореневе похідне слово є ширшим за семантикою дериватом. Так, у наведеній як приклад парі *льонобральник* – *льонар* дериват *льонар* позначає людину, яка працює у виробництві льону на будь-якому його етапі (садіння, збирання, обробка тощо), а *льонобральник* – це особа, яка займається збиранням льону, при чому винятково за допомогою механізованої техніки, працює на льонобралці.

Зауважимо також, що чимало складних похідних вказують не на людину – виконавця дії, а на пристрій, механізм, інструмент, за допомогою якого виконується дія (такі похідні ми зараховуємо до семантичної позиції «знаряддя дії»). Пор.: *картоплесаджалка* «машина для садіння картоплі», *картоплечистка* «машина для знімання з картоплі шкірки», *картоплекопач* «машина для копання картоплі», *льономолотарка* «машина для очісування насінних головок і очищення насіння льону-довгунця», *льономочилка* «споруда для мочіння льону», *льоном'ялка* «машина для первісної обробки льону», *льоносівалка* «машина для сіння льону», *льонотіпалка* «машина для тіпання льону», *льоночесалка* «машина для льоночесання» і т. ін. Аналізований семантичний тип займає проміжне місце між дієслівним та іменним типами у семантичному плані, ніби поєднуючи властивості їх обох, дієслівна частина узагальнює значення, а іменна – конкретизує, звужує його. Водночас чимало таких складних іменників загалом не мотивуються іменниково-дієслівним словосполученням, у якому дієслово вказує на дію, а іменник – на продукт, результат такої дії. Серед назв машин та пристроїв сільськогосподарського призначення зафіксовано чимало кількакорневих субстантивів, утворених за допомогою юкстапозиції чи композиції від існуючих у мові девербативів чи від іменниково-іменникових сполучень, наприклад: *активувати* – *активатор* – *біоактиватор*; *деградувати* – *деградація* – *біодеградація*, *бурак* + *комбайн* = *буракокомбайн* тощо.

Отже, поряд із похідними на позначення виконавця дії – людини маємо девербативи зі словотвірним наченням “знаряддя дії”. При цьому зазначимо, що нерідко значення виконавця дії поєднується зі значенням знаряддя дії в одній багатозначній лексемі як окремі лексико-семантичні варіанти. Наприклад, девербатив *копач* має значення «1. Робітник, що копає землю, землекоп // Той, хто займається коопанням могил. 2. Знаряддя, яким копають, викопують що-небудь // Машина для коопання, викопування». Отже відбувається взаємопроникнення назв суб'єкта дії і назв знаряддя дії [1, 140].

До агентивних дериватів на позначення робітників у галузі сільського господарства відносимо й «чужі» для української літературної мови, хоча й доволі поширені в другій половині ХХ століття, іменники-радянізми з суфіксоїдом *-вод*. Вони називали професію людини, яка працювала в певній галузі сільського господарства. Наприклад, *буряковод, рисовод, овочевод, садовод, квітковод* тощо (ще більше таких дериватів позначали осіб, які були задіяні не в рослинництві, а тваринництві: *оленеvod, собаковод, свинеvod* та под.). Очевидно, що такі деривати не мотивуються безпосередньо дієсловом. Більше того, багато з них витіснено з ужитку й замінено в сучасній мові суфіксальними утвореннями (пор.: *рисівник, овочівник, садівник, квітникар* та ін.).

Загалом незважаючи на важливість аграрної сфери в житті людини, найменування аграріїв, мотивовані дієсловами ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)», в українській мові становлять невелику групу дериватів, поступаючись кількісно відсубстантивним похідним із тією ж лексичною семантикою (*виноградар, квітникар, льонар* і под.). Однак саме віддієслівні деривати на зразок *орач, сіяч, садівник* та под. становлять ядро тематичної групи назв працівників сільського господарства.

Отже, найменування аграріїв, мотивовані дієсловами ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)», в українській мові становлять неоднорідний пласт лексики як структурно (однокореневі та кількакореневі деривати), так і семантично (вказують на виконавця дії, що виконує різноманітні сільськогосподарські роботи (*орач*), на виконавця дії, який працює з певною сільськогосподарською технікою (*льонобральник*), на виконавця дії, який виконує певні вузькоспеціальні дії, етапи сільськогосподарських процесів (*чизелювальник*) тощо). У словотвірних парадигмах дієслів ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)» агентиви протиставляються іншим дериватам субстантивного блоку, а функціонуючи в мові, нерідко зазнають різноманітних семантичних модифікацій, зокрема звуження чи розширення семантики, об'єднання в одній лексемі кількох словотвірних значень («виконавець дії» та «знаряддя дії») тощо. Аналіз цих дериватів засвідчує також продуктивність загальнономовних моделей із суфіксами *-ник, -ач, -альник, -чик, -ар* та деяких інших. Подальший аналіз їх у контексті словотвірних парадигм дієслів ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)» дасть змогу виявити прогнозованість їх появи, окреслити їх мотиваційні зв'язки, узагальнити їх диференційні та інтегральні ознаки як елементів лексичної системи української мови.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
2. Гумецька Л. Л. Топоніміка в українській актовій мові XIV-XV ст. (лексико-семантичні типи і словотворча будова) / Л. Гумецька // Мовознавство. – Т.14. – К., 1957. – С. 18-31.
3. Дідківська Г. Г. Назви осіб за професією у сучасній українській мові (лексико-семантичні особливості) / Г. Дідківська // Мовознавство. – 1969. – №5. – С.17-26.
4. Ермакова О. П. Расхождение формальной и семантической производности / О. Ермакова // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент: Ташкентский гос. пед. ин-т. им. Низами, 1976. – С. 17-38.
5. Земская Е. А. Структура именных и глагольных словообразовательных парадигм в русском языке / Е. А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей – Ташкент: Укитувчи, 1982. – С.14-17.
6. Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVII ст. Семантика і словотвір / Ольга Кровицька. – Львів, 2002. – 211 с.
7. Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм русского глагола: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.01.01. «Російська мова» / Т. С. Морозова. – М., 1980. – 20 с.
8. Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М. А. Жовтобрюха. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.
9. Хамидуллина А. М. Отглагольные имена деятеля в ономаσιологическом аспекте / А. Хамидуллина // Исследования по семантике. Лексическая и семантическая семантика. – Уфа: Башкирский гос. ун-т, 1981. – С. 67-74.
10. Шкатова Л. А. Мотивационные отношения глагола и имени в семантике названий лиц по профессии / Л. Шкатова // Исследование по семантике. Лексическая и синтагматическая семантика. – Уфа: Башкирский гос. ун-т, 1981. – С. 60-67.

Summary. *The article studies the denominations of agricultural workers, motivated by verbs of lexical and semantic field “agricultural production (crop production)”, in the Ukrainian language. In particular, their semantic peculiarities are traced. Connections with analogical substantive derivative denominations, their functional abilities and typology are also revealed.*

Key words: *derivation from verbs, agentives, denomination of an agricultural worker, lexical and semantic field “agricultural production (crop production)”.*

ЕТАПИ СХІДНОПОДІЛЬСЬКОГО ТРАДИЦІЙНОГО БУДІВНИЦТВА : НОМІНАЦІЯ І НАРОДНІ ВІРУВАННЯ

У статті з'ясовано особливості номінації етапів традиційного сільського будівництва у східноpodільських говірках південно-західного наріччя та описано через призму слова обряди і повір'я, пов'язані із початком та завершенням будівництва сільського житла.

Ключові слова: традиційне будівництво, номінація, лексико-семантична група, будівельна лексика, східноpodільські говірки.

Будівельна лексика є дуже давньою та неоднорідною за своїм складом та походженням. Вона формувалася упродовж багатьох століть і відображає тривалу еволюцію житла від примітивного до раціонального та найкраще естетично оформленого. До її складу входить номенклатура будівельних матеріалів, інструментів і знарядь, житлових і господарських приміщень та їх елементів, процесів будівництва, фахівців з будівельної справи тощо. Значна частина будівельної лексики під впливом літературної норми зазнає змін, частина її виходить з ужитку і тим самим безслідно зникає [4, 67]. У вивченні будівельної лексики різних ареалів української мови маємо напрацювання К. Глуховцевої, О. Євтушка, Л. Дорошенко, Р. Сердеги, І. Лучиць-Федорець, Н. Кореня та М. Шушкевича, М. Никончука, Л. Тищенко, В. Пілецького та інших. Лексику традиційного будівництва на Поділлі значною мірою фіксують етнографічні та історичні праці. Важливим джерелом слугує монографія Т. Косміної «Сільське житло Поділля: кінець ХІХ – ХХ століття. Історико-етнографічне дослідження» [2], де докладно описано етапи будівництва житла, техніку зведення, конструктивні типи стін, стелі, даху, художнє оформлення, зміни тенденцій у будівництві житла, що відповідно зумовлює зникнення окремих найменувань і появу нових.

Східноpodільські говірки, які стали об'єктом нашого дослідження, займають територію, що на півночі обмежуються ізоглосою по лінії: від верхів'я р. Рось північніше м. Ставища до верхів'я р. Гнилий Тікич; від р. Гнилий Тікич по р. Синюха до р. Південний Буг у напрямку на Ананьїв – Балту Одеської обл. – Чечельник Вінницької обл. зі сходу і півдня, від Чечельника Вінницької обл. до верхів'я р. Рось на заході [3]. Мета статті – з'ясувати особливості номінації етапів початку й завершення будівництва хати, вивчити народні обряди та вірування, пов'язані з будівництвом житла, оскільки «лексика, розглянута в контексті народних звичаїв, обрядів, повір'їв, пов'язаних із сільським будівництвом, має неперехідне значення для реконструкції стану і шляхів еволюції будівельної культури» [1, 325].

Будівництво житла для подолян було однією з найважливіших подій. З новим житлом планувалось і нове життя. Саме це сприяло виникненню своєрідних звичаїв, вірувань і обрядів. Етнографи зауважують, що «колись суворо канонізований та регламентований комплекс обрядовості, пов'язаної з житлом, сьогодні існує лише у вигляді розрізнених елементів і побутує серед невеликої частини сільського населення» [5, 26].

Більшість обрядів, пов'язаних із будівництвом, на Східному Поділлі, редукувалися. Найбільш стійкими виявилися обряди і повір'я, пов'язані із початком і завершенням будівництва житла.

Будівництво нового житла розпочиналося із вибору місця. Існували перестороги у виборі місця: люди не будували житла на місці кладовища, церкви, на перехресті вулиць, на згарипцях, сміттєзвалищах, на мокрих місцях: *там де була церква німожна / хата згорит' в'ід удару блискайки / бог на'каже / поб'є* (Черп.). Щоб перевірити, чи придатне місце для будівництва житла, на Східному Поділлі вдавалися до різних ритуальних дійств: *зби'вали чотири колики по ву'лах хати / і ї колики насипали по жмен'ї жита і залишали його нан'їч / йа'кшо рано пе'ре'вірили і жито стоїт' на м'їс'ц'ї / ні рос:ун'ане / то значит' на' тому м'їс'ц'ї можна ст'ройити / йа'кшо рос:ун'ане / то треба було с:унути хату і пробувати зноў / робили чолов'їки / ставили ст'їлець / на н'ого воду / йа'кшо вода не' зменшилас' за н'їч / то це хароша прик'мета* (Дуб.); *вибирали / брали кусок зе'м'л'ї / обм'їр'али і тод'ї / збили колики / пок'лали хрестика і насипали жита на їс'їх ву'лах / йа'кшо придут' рано / і жите'чко розгарбане на йа'кому ву'гу / то тут хати ст'ройити не' можна / пе'ре'сувайут' ї д'руге м'есто* (Ул.); *н'їт шос' ме'талеве поставити воўну / йа'кшо на ранок воўна су'ха / то м'їсце су'хен'ке / йа'кшо мокра / то хата буде мокра* (Дуб.). Інколи на це не зважали, а згадували уже потім, як трапилось якесь лихо: *сл'училас' / доп'ус'ц'їм / б'їда / то це х'їба з'ї'язували з' тим / шо це хату не' там будували / бувало тод'ї догадувалис' / доп'ус'ц'їм / йа'кшо шос' ї с'їм'її не' ладиц'а / бол'їйут' / то тод'ї їже догадувалис' / шо це чи м'їсце не' та'ке вибрали / чи хату не' тод'ї почали будувати // кан'єшно / бувало і зараз бу'ває / не' т'їл'ки тод'ї* (Коч.); *а шо не' було / йа'к ї ад'їнац'ат'її*

школ'і д'іти мерли / то на стад'іон'і ворота фут'бол'н'і ўпали / дитину придавило / то до'рогу не'ре'ходило / то ў учите'л'ки дитина ўмерла н'і с' того / н'і с'ого / то тод'і нагадали / шо построїли нову школу на цвинтар'і (Ум).

Будівництво житла в усіх досліджуваних говірках розпочинали навесні: *будувати хату мона було ўже ве'сноу п'ісл'а Благо'в'ішче'н'а п'ісл'а Паски / бо Гос'под' поблагослов'іў земл'у* (Росош.); *л'ітом або ве'сноу / коли не' було с'ват* (Тауж.). Найбільш несприятливим для будівництва вважається високосний рік, який інформатори називають *нешчасливий* (Лук.), *т'ажкий* (Росош.), *нихо'роший* (Од.), *шк'ідливий* (Ул.), *пустий* (Тауж.): *т'іл'ки не' у високосній / бо це т'ажкий год / високосній / як кажут' / і ўрожа'їу не'має / у високосному / і л'уди почи'наут' помирати дуже / в'ін дуже не'в'іселиї* (Ват.); *бо буде височ'іти / височ'іти і не' височит'* (Тар.). Важливою для початку будівництва хати є фаза місяця: *ўсе треба почи'нати на молодик'у, п'іт'поўн'а, поўній м'іс'яц' / коли м'іс'яц' росте / щоб ўсе прибаў'л'алос'а у так'ії хат'і* (Од.), *як м'іс'яц' поўній / то у хаз'айна поўно у двор'і буде* (Черп.). Ймовірно, ці прикмети асоціативного походження: зростання, збільшення місяця, його повнота мали аналогічним чином відобразитися на достатках, заможності, здоров'ї мешканців новозведеної хати.

Найкращими для початку будівельних робіт вважались вівторок, бо це *початок тижн'а і чолов'ичий ден'* (Трид.), та четвер, тому що це *сир'ідина тижн'а і виг'ідний ден'* (Гайв.). В окремих н.п. мовці відзначали сприятливими *в'іўторок / середа / кр'ім понед'ілка / суботи / бо не' можна / бо то короткий ден' / а то т'ажкий ден'* (Кібл.) та жіночі дні – *п'іятниц'а або сер'еда / ж'іночі дн'і / шоб були так'і хароші / шоб не' були ўражі дн'і* (Апол.). Важким днем для всякої роботи був понеділок, хоча окремі діалектоносії вважають, що *у поне'д'ілок св'іт наставаў і ў поне'д'ілок почи'нати будову* (Тар.), *у понид'ілок л'ехко стр'ойіц'а хата* (Довж.).

Магічною силою подоляни наділяли *жито, зерно, копійки, пташине пір'я* і використовували їх в обрядах: *клали грош'і / ў куток з я'кої сторони с'ходило сонце / хаз'айн / казаў шоб грош'і веліс'а / шоб пом'іг гос'под' хату построїти / шоб построїтис'а якнай'лекше і якнай'швидше* (Росош.), *хаз'айка або хаз'айн прямоў'л'а / шоб гос'под' їх охра'н'аў / помагаў їм / шоб жилос'а хара'шо / шоб ни нап'адали зл'і л'уди* (Апол.), *як хату застр'ойіут' кладут' на уг'ли грош'і / жито / шоб добре було жити / багатими бути* (Лукаш.), *п'іра / грош'і / шоб п'ітиц'а водилас'а ў гоб'іс'т'і / шоб л'уди ни б'ідн'і ў хат'і були / клалос'а у правий куток / там де буде покут'а* (Од.), *клали на п'іўден'ому с'ход'і коп'ійку д'ла добробуту* (Пол.), *клали у куток до с'ходу сонц'а хаз'айні* (Тар.), *коп'ійки треба ложити / шоб за'добрити домового / як'і наче йаў'л'аўс'а хаз'айіном цейі хати / шоб л'уд'ам л'уче жилос'а / шоб не' л'а'кало їм н'ічого* (Каз.).

Визначальна роль у проведенні обрядів, пов'язаних із початком будівництва хати, відводилась господареві: *ставіў чолов'ік / боже помози казаў* (Вел.Сев.), *жито / зерно / грош'і клаў чолов'ік* (Тауж.).

На позначення початку процесу будівництва хати у досліджуваних говірках зафіксовано вільні словосполучення *закладати підмурок, закладан'а підмурку* та однослівні *номени закладини, заклад'ка*, похідні від питомого *класти (ЕСУМ, II, 455): *закладини / випили по чарц'і гор'ілки / хаз'айні / де начи'нали буд'іўництво / старалис'а хара'шо приго'тити стр'ойіт'іл'іў / шоб гарно прац'ували і робили ўсе добре* (Од.). *На закладини родина збиралас'а і т'і / хто будувати маў / і л'уди / ко'го там просили / шоб т'і слупи ростаў'али / за'копували / хто ш там ше м'іг збиратис'а / як'шо давали л'уд'ам їісти / то це буў і об'ід / в'ін робіўс'а надвор'і коло ма'їбутн'ойі хати* (Терн.).

В антонімічні відносини з лексемами *закладини, заклад'ка* вступає лексема *обжинки* на позначення завершення будівництва хати: *це ўже обжинки / приход'ат / стаў'лат букети с квіт'ок / стаў'лат на ву'гли хати / а тод'і ўже / як кон'чат мурувати / стаў'лат там тоже* (Черп.). Лексема є вторинною номінацією, оскільки літературній мові та діалектам вона відома зі значенням «закінчення, останній день жнив і свято з цієї нагоди» (СУМ, V, 496). Визначальною у формуванні семантики лексеми, очевидно, є сема закінчення.

Стійким у східноpodільських говірках виявився обряд «квітки», що символізує завершення будівництва хати, суть якого полягає у тому, що по завершенні будівельних робіт на гребені даху у населених пунктах Східного Поділля ставили букет, уквітчану гілочку або деревце, хрест. У більшості обстежених східноpodільських говірок квітку викидали на хату лише по завершенню основних будівельних робіт: *як вигнали верх тод'і і хрестик на хат'і приб'ивали / і к'в'іти ставили* (Вишн.); *ставили жито / колос'ки / к'інец' буд'іўництву / к'інец' / шо вони ўже построїли / мого'рич ўже / класти об'ід а / коли зробили верх / то поставили зверху / і так воно там і стоїало / і хрестик* (Кібл.). У декількох говірках відзначено вшанування квітами різних етапів будівництва хати: *приход'ат стаў'лат букети с квіт'ок стаў'лат на ву'гли хати / а тод'і ўже / як кон'чат мурувати / стаў'лат там тоже* (КГ); *колос'ки і к'в'іти ставили і на початку / як за'вершували* (Трид.).

Мовці вже не можуть чітко вмотивувати необхідність такого обряду: *так маст'іра робл'ат* – і сам обряд нівелюється як магічне дійство: *значен'а було / шо це ўже к'інец' буд'іўництва / т'ре було розраховуватис' з майст'ерами / с'ідати ўже м'огрич' пити* (Черп.).

Для номінації обряду завершення будівництва у східноpodільських говірках зафіксовано такі дієслівні словосполучення: *к'ласти к'в'ітку, викинути к'в'ітку, викидати к'в'ітку: зводат хату і викидают к'в'ітку / значит' викинули верха / пот'ом ц'у к'в'ітку к'идают на гору* (Тар.). Звичайно, букет із квітів не викидали, а ставили у банку чи вазу або просто прив'язували до крокви: *зробл'аний букет с'тайл'ат' ў с'лойік на хат'і / шо хата кончина / по зак'інчин'у ўс'ого* (Кот.). Респонденти вказували, що ставив букет з колосків чоловік, тому, що чоловік асоціюється з добром: *чолов'ік лекшиї на руку* (Риж.).

Номінація атрибутів, що символізують завершення основних будівельних робіт, у східноpodільських говірках репрезентована загальнонародними лексемами *букет, букети, в'іник, в'інича, в'інок, к'в'ітка, г'іл'це*, двослівною номінацією *зробл'аний букет*, у семантичній структурі яких спільною є сема «квітка, рослина»: *квітка* – частина рослини, що виростає на кінці стебла або гілки (СУМ, 4, 134); *букет* – пучок зрізаних або зірваних і складених до купи квітів (СУМ, I, 277); *вінок* – квіти, листя, гілки, сплетені в коло, яким звичайно прикрашають голову (СУМ, I, 703); *гільце* – обрядове дерево українського весілля, що прикрашається квітами, ягодами, колосками і т.ін. (СУМ, II, 67); *віник* – зв'язаний жмуток віниччя, лозин, призначений для підмітання (СУМ, I, 702); *віниччя* – однорічна трав'яна рослина з високим пишним стеблом і дрібним листям, що використовується переважно для виготовлення віників (СУМ, I, 702). У народі *квітка* – символ краси і вроди, вона символізує зцілення, святість, незайманість, досконалість. Таке значення *квітка* має і в будівельному обряді. Господарі і ті, хто зводив будинок, почували себе щасливими від того, що Господь допоміг їм збудувати нову, гарну оселю. Використання кожного атрибута, що символізує завершення будівництва, має своє смислове навантаження: *жито / це жит'а, благополуч'а, шоб'іхн'е жит'а було шчасливим* (Черп.); *йак же без в'іника / це хаз'айін ў хат'і і ў хаз'айств'і* (Трид.), *в'іник с'тайл'ат' ў хат'і і на хат'і / шоб' в'ідган'аў нїчисту силу* (Родн.). Сему 'гарна чиста хата' у східноpodільських говірках реалізує порівняння *йак у в'інку*, що свідчить про закономірність використання вінка із квітів, колосків на завершальному етапі будівництва.

Переселенню в нову хату надавалося великого значення. Для цього господарі вибирали сприятливі дні тижня, фази місяця, виконували певні оберегові дійства. На всій досліджуваній території відзначено, що найсприятливішим для переходу був *четвер до сходу сонця на молодіку* (Ум).

Обов'язковою умовою обряду переходу до новозбудованого житла було, щоб у хаті переночував кіт: *йакшо ўранц'і к'іт спок'ійно виходит' / мурилка / то буде дуже гарне жит'а ў ц'і хат'і / а йакшо зл'аканій і не самовито вил'ітайе / то на хароше жит'а не над'ійс'а* (Ум.). Перший до господи заходив хазяїн із хлібом і сіллю на рушникові та іконами, хату освячували свяченою водою, виголошували прохання до вищих сил про гарне життя у новобудові: *осв'ачували св'атойу водою / промоўл'али / господи помози ў ц'і хат'і жити / ўсе мати і в'іка дожити* (Тар.), або *господи допоможи / даї бог / шоб' було ўс'о благополучно / добрий ден' хаз'айіну / давай будем разом жити / горе і рад'іс'т' пополам д'ілити* (Дуб.), *заход'ат у хату осв'ачуїут св'аченої водою / промоўл'аїут на шчас'ц'а / на здор'ойа / доўг'ійі л'іта* (Ват.).

У східноpodільських говірках зафіксовано на позначення цього обряду лексеми, мотивовані дієсловами *входити, переходити, селитися*: *ўходини, новос'ел'іє, не'ре'х'ішчини* та фонетичні варіанти *не'ре'х'ічини, не'ре'хотчини, не'ри'хочини*: *не'ре'х'ітчини / коли не'ре'ход'ат у нову хату / хаз'айі не'ре'ход'ат у нову хату / це новос'ел'а* (КГ).

Обряди, повір'я, номінація східноpodільського традиційного будівництва відображають духовну культуру подолян, засвідчують редукцію і трансформацію культурних традицій і відкривають перспективи до вивчення номінаційних процесів у східноpodільських говірках.

Список використаних джерел

1. Дорошенко Л. Східнополіське традиційне будівництво у світлі номінації й народних вірувань / Любов Дорошенко // Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / Упоряд., ред., передм. П. Гриценка; Редкол.: П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра, 1997. – С. 325–343.
2. Косміна Т. В. Сільське житло Поділля: кінець XIX – XX століття. Історико-етнографічне дослідження / Т. В. Косміна. – К. : Наукова думка, 1980. – 190 с.
3. Тищенко Т. М. Ареальна стратифікація східноpodільських говірок / Т. М. Тищенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. ред. М. Я. плющ. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Випуск 3, книга 2. – С. 31–38.

4. Тодер Д. Будівельна лексика українських говорів Закарпаття як предмет наукового дослідження / Дмитро Тодер // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць / гол. редкол.: В. В. Барчан . – Ужгород : Ужгородський нац. ун-т, 1999. – Вип.17 : . – 2012 . – С. 63 – 67.
5. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т. В. Косміна та інш. – К.: Либідь, 1993. – С. 142 – 143.

Джерела

СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982 – 2006. – Т. 1 – 5.

Список скорочень назв обстежених населених пунктів

Апол. – Аполянка, Пол. – Полянецьке, Риж. – Рижавка, Родн. – Родниківка,
Черп. – Черповоди, Коч. – Кочержинці Уманського, КГ – Кузьмина Гребля, ВС – Велика Севастянівка Христинівського, Ват. – Ватутіне Звенигородського, Вишн. – Вишнопіль Тальнівського, Од. – Одай Жашківського, Лук. – Луківка Катеринопільського, Доб. – Добра Маньківського, Ум. – м.Умань Черкаської обл., Гайв. – Гайворон, Каз. – Казавчин, Тауж. – Таужне Гайворонського, Ул. – Ульяновка, Трид. – Тридуби Ульяновського Кіровоградської обл., Дуб. – Дубиново Савранського Одеської обл., Кібл. – Кіблич Гайсинського, Кот. – Котюжинці Калинівського, Лукаш. – Лукашівка Тростянецького, Росош. – Росоша Теплицького, Тар. – Тартак Чечельницького, Терн. – Тернівка Бершадського районів Вінницької обл.

Summary. The article clears up the nomination special features of the stages of traditional rural building in the Eastern Podillya dialects of southwestern dialects and describes the rituals and beliefs associated with the start and completion of construction of rural housing through the prism of words.

Key words: traditional construction, nomination, lexical-semantic group, building vocabulary, dialects of Eastern Podillya.

УДК 81'373.7:801.676

А.С. Попович

ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ У МОВОТВОРЧОСТІ ВІТАЛІЯ НЕЧИТАЙЛА

У статті проаналізовані експресивно-стилістичні фразеологізми (нейтральні, книжні, розмовні) у мовотворчості Віталія Нечитайла. Увага акцентується на розмовних фразеологічних одиницях.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, експресивно-стилістичні фразеологізми, нейтральні, книжні, розмовні фразеологічні одиниці.

З-поміж дослідників немає одностайності в поглядах на експресивно-стилістичну класифікацію фразеологізмів. Одні лінгвісти поділяють фразеологізми, як і лексичні одиниці, на три групи: міжстильові, розмовні та книжні (І. Федоров, О. Пономарів, М. Алексеєнко, А. Грищенко та ін.). М. Шанський також виокремлює ці три групи фразеологічних одиниць (ФО), але додає фразеологічні архаїзми та історизми [10, 147].

І. Лепешев, зважаючи на те, що міжстильових фразеологізмів у мові обмежена кількість, пропонує поділяти ФО на дві групи: фразеологізми, які закріплені за певними стилями, і фразеологізми, які не закріплені за певними стилями [2, 15]. О. Молотков виокремлює просторічні та грубувато-просторічні фразеологізми, але не розрізняє стилістично-нейтральної та розмовної фразеології [4, 223].

За походженням і традицією використання М. Кожина виділяє книжні та розмовні ФО, а за сферою використання – фразеологію функціонально-забарвлену (ФО наукового, офіційно-ділового та публіцистичного стилів). Окрему групу становлять поетичні ФО. В експресивно-емоційному аспекті виокремлено фразеологізми високі, піднесені; несхвальні; іронічні; жартівливі; грубі [3, 133–134]. Ми дотримуємося традиційних поглядів на функціонально-стилістичні шари фразеології.

Мета статті – охарактеризувати експресивно-стилістичні фразеологізми у мовотворчості Віталія Нечитайла.

Міжстильові фразеологізми використовуються в усіх стилях мови. Вони переважно не мають яскраво вираженого експресивно-оцінного забарвлення. ФО цієї групи є простими найменуваннями явищ об'єктивної дійсності без будь-якої їх оцінки.

Міжстильових фразеологічних зворотів багато, і їх кількість повсякчас зростає. Але – на відміну від міжстильових слів, які є основою лексики, – їх менше, ніж тих ФО, що обмежені у своєму вживанні певною сферою спілкування. Це пояснюється тим, що більшість фразеологізмів, еквівалентних слову, функціонують у мові як образні синоніми і мають експресивно-стилістичне забарвлення [10, 145].

Основну частину нейтральних ФО складають загальноновживані складні найменування. У аналізованих творах це такі одиниці, як: *жива душа* – людина; *картопляна раса* – українці; *королева квітів* – троянда; *корабель пустині* – верблюд:

*Тому й узяв я ремесло
Від варнака, а не від Бога!
– Одначе зло, що множить зло,
Живій душі не допомога [5, 25].*

Лексико-семантичною ознакою нейтральних ФО є нейтральні слова, які вживаються в складі цих фразеологізмів (*день при дні* – щоденно; *у руку* – просто; *один крок* – близько; *сюди-туди* – то в один, то в інший бік, *окинути оком* – роздивлятися навколо, *гра словами* – каламбур):

*А як перепеличка? Конопата
Від сонечка, клопочеться раденько.
Сюди-туди – і вже перепелята
Відкрили свої ротки жовтенькі [7, 31];
Видно, криза не мине
й спікера комору.
Від капусти – один крок
До голодомору [6, 17].*

Нейтральні фразеологічні одиниці витупають нейтральними у функціонально-стильовому відношенні, але не обов'язково є такими в емоційно-експресивному відношенні [8, 99]. Подеколи їм притаманні образність і емоційно-експресивне забарвлення. Наприклад, експресію несхвалення мають такі ФО, як *заглядати в очі, при ділі, марнувати вік*:

*А ти при ділі й досі:
то перцю додаси у самий раз,
то хрону – щоб крутило в носі [6, 47].*

На відміну від нейтральних слів, нейтральних фразеологізмів набагато менше, ніж стилістично-забарвлених. Це підтверджують і ФО, які зафіксовано в досліджуваних творах.

Книжні фразеологізми – це стійкі сполучення слів, які переважно або винятково вживаються в писемному мовленні. Вони характеризуються „підвищеним” емоційно-експресивним забарвленням (урочистості, поетичності, патетичності, риторичності і т. ін.). Стилістичною ознакою книжних фразеологізмів є, насамперед, слова з книжним стилістичним забарвленням, які вживаються в складі цих одиниць, а також і застарілі та запозичені з європейських мов. Найбільш великі групи утворюють книжні ФО термінологічного, публіцистичного та поетичного характеру [10, 147].

Зважаючи на стильову приналежність художніх творів Віталія Нечитайла, ФО цього типу є небагато (*закласти фундамент, поставити крапку*):

*Оцей – варив чавун у домні,
цей брав руду з підземних лав,
а цей – у роки вікопомні
фундамент труднощів заклав [6, 77].*

В окремих ФО цього типу відчутний релігійний та античний струмінь (*пекельні муки, зло множить зло, нести свій хрест, приймати кару, розносити благу вість, блажен, хто вірує*):

*Читачу мій, ти віриш в чудеса?
Блажен, хто вірує. А я поставлю крапку [5, 32].*

Переважно ці ФО мають сатиричне забарвлення:

*Жирує Чиж на колективнім просі.
Залітний гість не тільки їсть –
охоче на покосі,
благу розносить вість [7, 55];
Куди прямує цей німий потік,
ця сіра тінь повзуча, ця примара?
За що ці муравлі приймають кару,
в ім'я чого собі коротять вік? [7, 20].*

Розмовно-побутові фразеологізми – це найбільш багатий і експресивний пласт фразеології української мови. Здебільшого вони характеризуються специфічним „зниженим” емоційно-експресивним забарвленням (іронії, лайки, фамільярності, зневаги, презирливості й т. ін.). Для таких фразеологізмів притаманне знижено-просторічне забарвлення.

ФО цієї групи використовуються переважно для надання усному мовленню образного характеру, вносять відтінок щирості, простоти і безпосередності, навіть деякої „вільності”. Специфічні властивості розмовно-побутових фразеологізмів зумовлюють їх широке вживання в художніх творах, допомагають письменнику домагатися „яскравості та соковитості мови, відтворюючи улюблені засоби народного вираження” [1, 146]. Саме цим і пояснюється використання української народної фразеології в творах Віталія Нечитайла.

Відтинки розмовних фразеологічних одиниць багатоманітні:

1) жартівливі (*стерти на макуху, заграла кров*):

*Оце баба! Попадешся –
зітре на макуху* [7, 21];

2) іронічні (*дати маху, обвести круг пальця, виставляти на посміх*):

*Кіт в'юном вертким
пірнув за Мишею. Та зопалу дав маху:
товстеньке черевце халява не пуска,
широка угорі, а низу завузька* [7, 54];

3) з відтінком несхвалення (*точити баяндраси, точити кров, стелитися бісером, запускати хобот у колективне, урвати любить зайвого шматка*):

*До того ж – аферист і бюрократ.
у колективне хобот запуски –
урвати любить зайвого шматка* [6, 61];

4) зневажливі (*од пуза, збаблений мужчина, в голові пусто, ходити козирем, скиртувати дил*):

*Втім, у кого в голові
непристойно пусто,
влада вішає на ніс
квашену капусту* [6, 18];

5) з відтінком схвалення (*мати тямю, кров із молоком*):

*Я бачу, ти судити маєш тямю.
Нехай закон і далі верх бере –
Сороку напоумив сам Орел* [7, 32].

Яскрава експресивність розмовних фразеологізмів створюється і окремими їх компонентами, і тим образно-метафоричним значенням, яке виникає в результаті поєднання цих компонентів.

Стилістичною ознакою розмовних фразеологізмів є розмовні та просторічні слова, які є складниками цих одиниць: *вишкірити зуби, розвісити вуха, дерти вгору кирпу, сунути свого носа*:

*– Нема гірше, – п'ятірнею
в пазусі пошкрябав, –
коли суне свого носа
в політику баба!* [7, 45].

До інших ознак розмовних фразеологізмів зараховуємо: 1) вживання їх складниками слів із конкретним значенням, які позначають, наприклад, предмети побуту: *вбитись віником!*; 2) широке використання соматичних слів, які, зазвичай, набувають у складі розмовних фразеологізмів переносного значення: *од пуза, жити на повну губу, в'януть вуха, хоч вийми очі, під носом, догори ногами, до кісток, і пальцем не торкнутися, замкнути уста, коліна вгидливо ламати, в голові пусто, встати на ліву ногу, серце тисне, мастити п'яти смальцем*.

Від розмовної фразеології варто відрізнити більш знижену в стилістичному плані просторічну фразеологію. Просторічним фразеологізмам притаманний фамільярний тон, безцеремонність, різкість. Ці фразеологізми мають специфічне емоційно-експресивне забарвлення: грубувато-фамільярним, зневажливим, різко-іронічним, грубим – і виражають негативне ставлення до того, що описується (*винести ногами вперед, врізати дуба, гребти під себе, дати тягу*):

*Якби я укладав цеглу
так, як він програми,
вас би винесли узавтра
уперед ногами* [60, 39].

У мові художніх творів просторічні фразеологізми найчастіше використовуються для мовної характеристики персонажів; в авторському мовленні розмовні ФО виступають як засіб стилізації під знижене, просте мовлення або використовуються для вираження відношення автора до того, що зображується.

Розмовна фразеологія є невичерпним джерелом створення гумористичного, а часто і сатиричного ефекту. Цей ефект досягається зокрема за допомогою введення в текст літературного твору просторічної, згрубілої фразеології або усталених сполук розмовного характеру з яскраво вираженою гумористичною семантикою [9, 167]. Окремі з цих фразеологізмів створилися внаслідок редукції народного анекдоту. Дуже широко послуговуються розмовною фразеологією як невичерпним джерелом народного гумору українські письменники. Розмовна лексика і фразеологія є основою творів майстра гумору і сатири Віталія Нечитайла, вона є органічним компонентом його мовної палітри і одним з важливих чинників гумористичної сили творів цього майстра слова.

Список використаних джерел

1. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи / А.И. Ефимов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 448 с.
2. Кожина М.Н. Фразеология русского языка / М.Н. Кожина. – М.: Просвещение, 1983. – 223 с.
3. Лепешаў І.Я. Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы / І.Я. Лепешаў. – Мінськ: Навука і техника, 1984. – 264 с.
4. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Л.: Наука. – 284 с.
5. Нечитайло В.В. Суниця в кропиві: Байки, притчі, гуморески / В.В. Нечитайло – К.: Український письменник, 1994. – 61 с.
6. Нечитайло В.В. Любасні фокуси / В.В. Нечитайло. – Сімферополь: Доля, 1997. – 91 с.
7. Нечитайло В. Золота карета: гумор і сатира / В. Нечитайло. – Кам'янець-Подільський: Медобори, 2002. – 76 с.
8. Стилистика русского языка / В.Д. Бондалетов, С.С. Вартапетова, Э.Н. Кушлина, Н.А. Леонова; под. ред. Н.М. Шанского. – Л.: Просвещение, 1982. – 286 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Стилiстика / за заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 588 с.
10. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М.: Высшая школа, 1985. – 160 с.

Summary. In the article the expressive and syntactic phraseological units (neutral, literary, colloquial) in the texts by Vitali Nechytajlo are analyzed. The attention paid to colloquial phraseological units.

Key words: phraseological units, expressive and syntactic phraseological units, neutral, literary, colloquial phraseological units.

УДК 811.161.2'37'373:811.161.2'282(477.43)

І.М. Потапчук

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА “СТОЯЧІ ВОДИ” У НАРОДНІЙ ГЕОГРАФІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

У статті проаналізовано реалізацію загальних найменувань на позначення стоячих вод як складника народної географічної термінології західноpodільських говірок, виділено типові загальноукраїнські елементи, визначено ареальну специфіку номінації. На матеріалі зафіксованих лексем підтверджено західноpodільські говіркові риси.

Ключові слова і словосполучення: лексема, сема, географічний термін, західноpodільське діалектне мовлення, народна географічна термінологія.

Багатство лексики народних говірок, різноманітність мотивів номінації актуалізує дослідження її складу, закономірностей системної організації, особливостей функціонування. Зважаючи на це, важливі дані містять праці П. Ю. Гриценка [5], Т. В. Громко [6-7], О. К. Данилюк [9-10], Й. О. Дзєндзелівського [11-12], Т. О. Марусенко [14-15], Е. М. Мурзаєва [16], Н. П. Сіденко [17], М. І. Толстого [19], Є. О. Черепанової [21-22] В. П. Шульгача [23], М. Юрковського [24]. У роботах більшості названих авторів викладені результати спостереження над народною географічною термінологією різних діалектних зон.

Зважаючи на відсутність системних студій над тематичною групою лексики, зокрема, найменуваннями на позначення стоячих вод, що побутують у західноpodільських говірках, запропонований матеріал видається нам цінним.

Мета нашої розвідки: зафіксувати апелятиви на позначення непроточних вод у межах південних районів Хмельницької та східного району Тернопільської областей, визначити особливос-

ті функціонування найменувань, регулярність уживання загальнонародних і діалектних елементів.

Водні реалії зі стоячими водами – це переважно об’єкти антропогенного походження, що широко використовуються у господарській діяльності.

У західноподільському діалектному мовленні для реалізації семи ‘озеро’ побутує незначна кількість номенів: *вода*, *водоїом*, *возе^уро*, *озе^уро*, *стаї*.

Найбільш поширений географічний термін *озе^уро* “Природна або штучна заглибина, заповнена водою” [18, V, 653] притаманний не лише загальноукраїнському простору, але й слов’янському [20, III, 125], зокрема, можемо навести такі термінологічні паралелі: блр. *возера*, *азяро*, *азарына*, болг. *езеро*, п. *jezioro*, ч. і словен. *jezero*, слц. *jazero* [16, 408].

Апелятивна назва *озе^уро* з протетичним [Ѡ] на досліджуваній території не становить суцільного масиву, а притаманна говіркам окремих н. пп. Городоцького, Чемеровецького, Ярмолинецького р-нів.

Найменування ‘груп озер’ розширюють ареали побутування апелятивів зі згадуваною протезою (охоплюють більше н. пп. у межах тих самих р-нів) та декларують акцентуаційні відмінності: *возера*, *возерц’а*, *возе^урц’а*. Найчастотнішим уживанням характеризується загальноновживаний апелятив *озера*, демінутивне утворення *озерц’а* зафіксовано у 3 н. пп.

Появу географічної реалії ‘заболочене, заросле озеро’ найчастіше зумовлюють чинники натурогенного походження. Найширше у номінативному мікрополі поняття представлено утворені за допомогою різноманітних суфіксальних формантів (-ур-, -ин-, -н-, -ят-, -ик) лексеми з коренем *жаб-*, що акцентує увагу на ознаці “заросле жабуринням”: *жабл’аче*, *жабу^урин’е*, *жабу^урин’а*, *жабу^урин’а*, *жабу^уратник*. Звертаємо увагу на двофонемну сполуку [бл’] у номені *жабл’аче*, що засвідчує особливості подільського говору [2, 66].

Синонімічний ряд на позначення семи ‘заболочене, заросле озеро’ продовжують апелятиви *воче^уре^ут’ане*, *заросл’і*, *мочар*, *ста^уви*, *сухос^утаї*. Полісемантичні назви *заросл’і*, *мочар* – похідні утворення від коренів дієслів *заростати* та *мокнути*. Географічний термін *воче^уре^ут’ане* мотивовано іменником *очерет* (діал. *вочерет*). Мовці часто не мають потреби диференціювати подібні географічні реалії, що засвідчено побутуванням назви *ста^уви* з семантикою ‘заболочене, заросле озеро’. Композитна лексема *сухос^утаї* містить вказівку на відсутність води у згадуваній водній реалії.

Закономірно ядро ряду, що декларує сему ‘штучна водойма’, становить географічний термін *стаї* “ водоймище (у природному чи штучному заглибленні) з непроточною водою; місце розлиття річки, струмка перед загатою” [18, IX, 624], що декларує псл. походження: *stavъ* “місце, де зупинилася (стала) вода” [13, V, 389]. На периферії за частотою вживання та широтою охоплення говіркового простору перебувають демінутиви *ста^увок*, *ста^увочок*. Ряд продовжують номені *жолуб*, *канал*, *ринва*, що охоплюють по 3 н. пп., – дублети до названих вище апелятивів. Перенесення первинної семантики, очевидно, відбулося за ознакою “довгий” (про загальнономовну семантику див. [18, II, 543; IV, 86; VIII, 535]). За матеріалами Т. О. Марусенко, утворення *ставіишче* із суфіксом *-ищ-* (що у даному разі має не аугментивне значення, а просторове) у досліджуваному ареалі декларує поняття ‘місце, де раніше був став’ [14, 250] та ‘заглибина на місці водойми’ [15, 294].

Сему ‘мілке, поросле очеретом та рогозою місце в кінці ставу’ в досліджуваних говірках реалізовано завдяки таким лексемам: *осока*, *восока*, *воче^урет*, *воче^уре^ути*, *воче^уре^утин’а*, *заросл’і*, *осока*, *оче^урети*, *оче^уре^ут’н’ак*, *оче^уре^ут’анка*, *рогоза*, *сухос^утаї*, *трасови^уна*, *трошча*.

Більшість наведених номенів мотивовано основами іменників – назв рослин: *осока* “багаторічна болотна трава родини осокових з довгими гострими листками” [18, V, 780], *очерет* “багаторічна водяна або болотна трав’яниста рослина родини злакових із високим стеблом і розлогою пірамідальною волоттю” [18, V, 831], *розіз* “багаторічна трав’яниста рослина родини рогузових; листя використовується для виготовлення мотузків, плетених виробів, паперу і т. ін., а кореневище – як цінний корм для деяких тварин” [18, VIII, 591], *троща* “діал. Очерет” [18, X, 287]. Констатуємо тут широкі дериваційні можливості суфіксальних формантів у діалектному мовленні та протетичний [Ѡ], що покриває значний масив поширення досліджуваних говірок. У матеріалах І. Г. Верхратського лексему *троще* подано як репрезентанта семантики ‘троща, очерет’ [3, 71]. На підставі зазначеного кваліфікуємо лексему *троща* як південно-західний діалектизм.

Лише 2 лексемні одиниці та 1 фонетичний варіант декларують поняття ‘водопій’: *водоп’ії*, *водоп’і*, *поїлишче*.

Лексема *водоп’ії* має загальнономовну семантику “1. Місце на річці, озері і т. ін., де напувають худобу або куди приходять пити дикі тварини” [18, I, 721]. Спільнокоренева народоназва *поїлишче* мотивується дієсловом *поїти*.

Номінацію реалії *підводне джерело на дні криниці* у західноподільській народній географічній термінології здійснено за допомогою назв: *в’ікни^уна*, *же^уре^уло*, *з’урчак*, *жи^ури^уло*, *ке^ур’ниці^а*, *ки^ур’ниці^а*, *кл’уч*, *кри^униці^а*, *нора*, *струм’ін’*.

Найбільшою частотністю вживання відзначено лексему *же^уре^уло* (діалектний варіант *жи^ури^уло*). Значний ареал поширення має лексема *ки^ур’ниці^а* разом з фонетичним варіантом

ке^ар^ниц^а та загальноукраїнським кри^аниц^а “1. Глибоко викопана й захищена цямринами від обвалів яма для добування води з водоносних шарів землі; колодязь. 2. рідко. Те саме, що джерело” [18, IV, 348]; рос. [криница] “криниця”, блр. крыніца, п. крупіса “джерело, криниця; цистерна, початок” – псл. *krъnica/*krinica “джерело; (виритий) колодязь” [13, III, 93]. Лексема криниця підпорядкована говірковій кореляції: перехід ри (pī) у ру “з діалектним варіантом керниця, де ер (ур) з метатезою голосного розвинулося як відповідник, до того ж давньоруського ри, pī” [4, 230].

У 8 н. пп. побутує номен зур^чак. Спорадично вживані апелятиви в^ікни^ана, кл^уч, но^ра, ст^рум^ін із семантикою ‘підводне джерело на дні криниці’. Лексема кл^уч (“рідко. Те саме, що джерело” [18, IV, 193]) виводиться від дієслова клюкати – псл. kljukati “стукати”, що, у свою чергу, похідне від звуконаслідувального klju-klju [13, II, 468].

Сему ‘канал, штучно створений рукав річки для відведення води з певною метою’ поділяють передають найменуваннями водов^ід, запл^ава, ка^нава, ка^нал, копанка, проруб, р^ій, р^івець, ровець, р^ійчак, рукай, фос, фоса.

Найбільшу територію охоплює лексема ка^нал та морфологічний варіант ж. р. ка^нава. Інші назви вживані спорадично. В окрему мікрогрупу виділяємо апелятив р^ій з демінутивними утвореннями р^івець, ровець, р^ійчак. Завдяки місцевим географічним термінам фос, фоса констатуємо хитання між чоловічим та жіночим родом. Апелятивний полісемант копанка представлено в лексико-семантичних групах “яма”, “яр”, “місце добування матеріалів для господарських потреб”, “стоячі води” народної географічної термінології західноподільських говірок.

Композитну назву водов^ід, очевидно, мотивовано російськомовним водовод “водопровод” [8, I, 220]. Запл^ава “частина річкової долини, що затоплюється під час весняної повені” [18, III, 261] виводиться від псл. *pluti < *plouti (*pleuti) “пливти”, *plavati (< *plaviti “пускати вплав”) [13, IV, 446]. Копанка “Невелике водоймище з ґрунтовою водою, викопане для господарських потреб; сажавка” [18, IV, 279] – з псл. *kopati, *skopiti (корінь з рухомим s-) “каструвати”; споріднене з лит. karoti “колоти, рубати”, лтс. karât “сікти, колоти” [13, II, 565; 20, II, 317]. Лексему проруб мотивовано твірним дієсловом прорубати, тобто підкреслено спосіб утворення географічного об’єкта.

У господарській діяльності людини часто виникає потреба створювати штучні водойми. Нерідко це невеличкі, викопані вручну штучні ставочки для плавання домашньої птиці. Отож, услід за появою об’єктів необхідно їх іменувати. Із такою метою на досліджуваній території переважно використовують загальномовну лексику, що відома в назвах інших водних реалій чи об’єктів, як, наприклад: ка^нава, ка^нал, копанка, кри^аничка, ставочок.

Сему ‘штучна водойма, призначена для плавання домашньої птиці’ передають діалектизмами: калабан^а, прачка.

Апелятивне утворення прачка – семантично прозоре.

Лексема сажайка, що не траплялася серед репрезентантів інших семантичних рядів географічної термінології західноподільських говірок, відома на українському просторі для позначення невеликого штучного водоймища, в якому розводять і утримують рибу, копанки [18, I, 15]. Однак інформанти с. Балин Дунаєвецького р-ну вживають апелятив ще з семантикою ‘ставок біля панського маєтку, обсаджений деревами’, очевидно, маючи на увазі конкретну водну реалію, тобто мікротопонім. У мікротопонімі Волинської, Львівської, Рівненської обл. назви Саджавка, Сажавка представляють досить широку семантику: “ставок”, “озеро”, “поле”, “яма”, “куток села”, “болото”, “урочище” [1, II, 310, 313]. У східнополіських говірках лексеми саж, сажалка побутують для позначення поняття “озеро” [21, 184].

Отже, в аналізованій лексико-семантичній групі ширше представлено найменування об’єктів антропогенного походження. Це засвідчує зацікавлення мовців такими реаліями (сему ‘мілке, поросле очеретом та рогозою місце у кінці ставу’ передають 14 народоназв). З-посеред аналізованих похідних апелятивів значну кількість мотивовано основами твірних дієслів. Виявлено приклади граматичного хитання роду географічних апелятивів: ка^нава–ка^нал, фос–фоса. Найчисленніші та найчастотніші назви – загальноновживані лексеми (же^аре^ало, озе^аро, р^ічка, ста^й). Меншою мірою представлені діалектні лексеми (возе^аро, воче^арет), які, однак, вдало ілюструють риси подільського говору.

Список використаних джерел

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : [в 2 т.]. – Т. 1. А–Н. – Луцьк : Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – XXIV + 354 с.; Т. 2 О–Я. – Луцьк : Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 458 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
3. Верхратський І. Нові знадобки номенклатури і термінології природописної народної, збірні між людом / Іван Верхратський. – Львів, 1908. – 84 с.

4. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках. – К. : Наук. думка, 1981. – 263 с.
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко; відп. ред. І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с. – (АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні).
6. Громко Т. В. Народні географічні терміни, похідні від *мок-// мокр-* (на матеріалі говірок Кіровоградщини) / Т. В. Громко // Наукові записки. – Вип. XXII. Частина 1. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – С. 168–172.
7. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. В. Громко [відп. ред. В. В. Лучик]. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: [в 4 т.] / В. И. Даль. – М. : Русск. язык, 1990. – Т. 1–4.
9. Данилюк О. К. Географічна термінологія Волині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / О. К. Данилюк. – К., 2000. – 18 с.
10. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк : Надстир'я, 1997. – 108 с. – (НАН України, Інститут української мови).
11. Дзендзелівський Й. О. Спостереження над українськими народними назвами гідрорельєфу / Й. О. Дзендзелівський // *Onomastica*. – Kraków, 1972. – Т. XVII. – S. 109–150.
12. Дзендзелівський Й. О. Українські народні назви гідрорельєфу. Відгалуження річки, рукава річки, затоки / Й. О. Дзендзелівський // Дослідження лексики і фразеології говорів Українських Карпат. – Ужгород, 1982. – С. 3–53.
13. Етимологічний словник української мови : [в 7 т.] / за ред. О. С. Мельничука. – Т. 1–5. – К. : Наук. думка, 1982–2006.
14. Марусенко Т. А. Материали к словарю украинских географических аппелятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // *Полесье* (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М. : Наука, 1968. – С. 206–255.
15. Марусенко Т. А. Названия рельефов в говорах Хмельницкой области / Т. А. Марусенко // *Карпатская диалектология и ономастика* [отв. ред. Г. П. Клепикова]. – М. : Наука, 1972. – С. 277–299.
16. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
17. Сіденко Н. П. Географічна апеллятивна лексика східностепових говірок Центральної Донецчини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. Д. Сіденко. – Донецьк, 2003. – 22 с. : табл., карти.
18. Словник української мови : [в 11 т.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
19. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. И. Толстой. – М.: Наука, 1969. – 262 с.
20. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4 т.] / М. Фасмер. – М. : Изд. “Прогресс”, 1964–1973.
21. Черепанова Е. А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья (опыт семантической классификации) / Е. А. Черепанова // *Полесский этнолингвистический сборник : Материалы и исследования*. [под ред. Н.И. Толстого]. – М. : Наука, 1983. – С. 173–189.
22. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья: Словарь / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
23. Шульгач В.П. Словник географічних термінів Західного Полісся / В. П. Шульгач // *Ономастика України та етногенез східних слов'ян*. – К., 1998. – С. 215–226.
24. Jurkowski M. *Ukraińska terminologia hydrograficzna* / Marian Jurkowski. – Wrocław etc.: Wyd. PAN, 1971. – 230 s.

Summary. The article analyses the realization of general names to denote “backwater” as a constitutional part of folk geographical terms in Western Podilya dialects. We differentiated typical Ukrainian elements. Regional peculiarities of nomination were distinguished. Western Podilya dialectical features were proved on the material of the recorded lexemes.

Key words and word combinations: lexeme, sema, Western Podilya dialectical speech, folk geographical terms.

УЗУАЛЬНІ Й ОКАЗІОНАЛЬНІ ПОРІВНЯННЯ В РОМАНІ ІВАНА БАГРЯНОГО «ЛЮДИНА БІЖИТЬ НАД ПРІРВОЮ»

У статті проаналізовано структуру й функціонально-семантичне навантаження порівняльних конструкцій, уживаних у художній прозі І. Багряного. З'ясовано шляхи оновлення загальнонародних порівнянь: лексико-семантичне наповнення компонентів порівняльної конструкції, а також незвична їхня сполучуваність.

Ключові слова: порівняльна конструкція, компонент порівняльної конструкції, узуальні порівняння, okazіональні порівняння.

Постановка проблеми. Творча спадщина І. Багряного – непересічне явище в історії української літератури ХХ століття, проте «говорити про достатню міру осягнення або хоча б спопуляризованості його мистецької спадщини не доводиться» [1, 6]. Художній доробок митця лише в 90-ті роки ХХ століття став відомий українському читачеві, який одержав змогу безперешкодно читати його твори. Вилучені з культурного обігу, твори І. Багряного, тривалий період перебували поза колом зацікавлень як літературознавців, так і мовознавців. Лише наприкінці ХХ століття активізувалась увага вітчизняних критиків до творчості митця.

Наприкінці 90-х років, крім розвідок вітчизняних літературознавців, з'являється низка лінгвістичних праць, присвячених розглядові мовних особливостей творів письменника. Мова прози І. Багряного стала об'єктом дослідження Н. М. Сологуб (значення біблійних образів у реалізації ідеї роману «Сад Гетсиманський», роль художньо-словесних символів у текстах романів «Сад Гетсиманський», «Тигролови», естетичне значення синтаксичної організації художнього тексту), О. Г. Чумак (алегорична символіка як засіб протиставлення двох світів у творах письменника, художньо-семіотична парадигма в мовотворчості І. Багряного), М. Братусь (семантика, структура і стилістичні функції епітета) [4, 5, 6]. Проте малодослідженими є порівняльні конструкції в системі мовно-виражальних засобів майстра художнього слова.

Мета нашої статті – простежити особливості функціонування загальнонародних та індивідуальних порівнянь у романі І. Багряного «Людина біжить над прірвою».

У мові художніх творів, зокрема аналізованого роману «Людина біжить над прірвою», стилістично вагомими постають порівняльні конструкції. Діапазон способів вираження порівняння у творі досить широкий: від експліцитних морфологічних і синтаксичних структур до імпліцитних, які актуалізуються в певному контексті: *Максим ішов у тумані по-вовчому* [1, 294]; *Ти ж по-сибірському, як ходив колись у тайзі, він тут і в такому стані не зможе* [1, 320]; *Пісня забухала, як повинь, розтрошучи геть усе – всякий смуток і жаль* [1, 67]; *Солдатик мовчав, як зацькований, переляканий звірок, конвульсійно вчепившись у рушницю* [1, 185]. : *І заховався [Соломон], як равлик у мушлю, остаточно задивившись у себе самого нервом* [1, 96]; *Він [Максим] стояв посеред кімнати в домі, що ось-ось міг розсипатися на скалки, стояв, як моряк на чердаку розгойданого корабля, розставивши ноги, і тупо дивився у вікно на веранду* [1, 102].

В аналізованому романі переважають сполучникові порівняння, приєднані сполучниками **як, мов, немов, ніби, немовбито**: *З пам'яті не йшов той Янгол, що раптом піднісся серед людського занепаду, як фенікс з попелу* [1, 245]; *Тіло спотикалося, босе, по снігу, по розчавленому шляху, плуталося під колесами гармат і під ногами велетенських юрбищ, брело, немов під водою, немов по дну моря, не відчуваючи нічого...* [1, 246]; *Голова й серце йому загуділи, як від важкого вдару дзвін, – то завирувала дика кров, немовби шаліючи, не підкоряючись ні волі, ні розумові* [1, 128].

Такі порівняльні конструкції мають зазвичай трикомпонентну структуру: суб'єкт (предмет) порівняння – об'єкт (образ) порівняння – основа порівняння [4]. Напр., у реченні *Ось офіцер, до-вготелесий і горбоносий, як біблійний пророк, сидить на ослику, черкаючи ногами землю* [1, 70] виокремлюємо суб'єкт (предмет) порівняння – *офіцер*, об'єкт (образ) порівняння – *як біблійний пророк*, основа порівняння – *сидить на ослику*.

На системі мовно-виражальних засобів прози І. Багряного позначився вплив народнопісенних образів. Традиційні словесні образи в структурі порівнянь органічно вплітаються в мовну тканину аналізованого роману автора, допомагаючи в конкретних чуттєвих картинах відтворити національно-мовний колорит місця зображуваних подій чи передати настрій автора або персонажа. З-поміж образів, узятих зі скарбниці народної творчості, виокремлюємо такі тематичні групи:

- назви явищ природи: *Лишилося ще минути станцію, перетяти залізницю, і Максим буде в степу – найріднішому вже, в найближчому, в найбільше знаному, й вільний, як вітер* [1, 364]; *Коні хватили з місця, як вихор* [1, 272];

- назви рослин: *А він усе-таки стоятиме, як дуб, на цій землі* [1, 364]; *І ось вони гоїдалися, гнані вітром війни, як перекотипале* [1, 277];
- назви тварин і птахів: *Очі її – фари – було замазано чорним і залишено тільки дві щілини, як у kota, ті щілини дивилися вниз, освітлюючи невеликий клопоть землі* [1, 121]; *Голодні мешканці халуп, розсипавшись ген по левадах і городах, щоб там ховатися від смерті в снігу, немов куріпки, схоплювались від того видовища на ноги* [1, 105]; *Бідолашна дружина губилася з жаху, б'ючись, мов чайка, об сиру землю* [1, 104];

Активним компонентом таких порівняльних конструкцій у досліджуваному творі слугує номен **вовк**. У кожному випадку зазначають актуалізації різні семи із значеннєвого набору цього номену, пор.: *Зупинився Максим, прислухався, як вовк, аж у вуха дзвеніло від напруження* [1, 287]; *Вийшовши на берег, Максим струснувся, як вовк після купелі, й озирнувся назад* [1, 360]; *Він [господар] помалу підійшов, нашорошений, як вовк, і оглянув пильно гостя* [1, 370]; *Максим постояв, як вовк, послухав і, відсапнувшись, пішов далі по глибокому снігу* [1, 282]; *Він стоїть, як вовк* [1, 330]. Щоб зрозуміти, яке із значень лексеми **вовк** актуалізується в останньому реченні, потрібно звернутися до попереднього контексту, який увиразнює асоціативний зв'язок між зіставлюваними поняттями: *Він стає й стоїть на льоду, й нашорошує вуха, й напружує зір і нюх. Що таке? В чому річ? ... Він стоїть, як вовк* [1, 330].

Виразно негативною семантикою позначені порівняльні конструкції, об'єкту частину яких становлять такі назви тварин, як **козел**, **щур**, **верблюд**: *Тут Кутузов шарпнувся, стрибнув убік і панічно побіг, подався стрімголов, вистрибом, як козел* [1, 304]; *Вони [люди] порпалися нишком у тих руїнах, немов щури, то тут, то там* [1, 87]; *Тепер вони [люди] ворушаться, мов щури, немов опановані екстазом доруйновування зруйнованого, дику, розпачливою жадобою грабунку, жадобою з відчаю* [1, 87]; *Він [Соломон] завжди намагався сидіти на Олімпі самотньо, і тепер теж сидів один серед багатьох і понуро пив, як верблюд, поки рід плив собі пісенним морем* [1, 71];

- назви осіб: *Білий, наче мірошник, у крейді зі стін, він став посеред вулиці, обтрушуючись* [1, 222]; *Максим брів по воді, мов рибалка* [1, 333];
- назви астрономічних понять: *І він же командир недавній, ішов у першому ряду, темний, як ніч, з негарним вуглястим своїм обличчям, посірілим і невиразним* [1, 230];
- назви абстрактних понять: *А над усім тим, як марево, – ще один моторошний образ* [1, 147]; *І ось тут раптом, як видиво, з'явилась і звернула на себе увагу всіх якась дівчина* [1, 243].

Численну групу в романі «Людина біжить над прірвою» становлять порівняльні конструкції, які увиразнюють психологічний портрет персонажів. Вони виступають концентрованим, лаконічним носієм різної інформації, вказуючи як на зовнішні ознаки, так і на внутрішній стан людини. Показовим є те, що письменник мало уваги приділяє характеристиці зовнішності своїх героїв, натомість акцентує на їхніх емоційних переживаннях, поведінці.

Художнє моделювання внутрішнього простору людини також досить часто реалізується за допомогою традиційних словесних образів. Розмиваючи межі між авторським мовленням і мовленням персонажів, таке слововживання виражає близькість їхніх світоглядних і естетичних позицій, художнє ж мислення здійснюється в категоріях, властивих народній філософії життя. На загальнономовній усталеній семантиці побудовані зазвичай порівняння, які передають особливості поведінки людини в певній ситуації: *Він тягнувся за старшиною, як нитка за голкою* [1, 159]; *Лють розбирає Максима так, що він вибухає дику лайкою на весь голос, клене вітер і цілий світ, мов божевільний* [1, 339].

Як свідчить досліджуваний матеріал, письменник, художньо переосмислюючи народні порівняння, витворює оригінальні авторські тропи на основі народних уявлень. Визначальним способом такої трансформації є введення додаткових компонентів задля увиразнення зображуваного: *А «мушкетери» дивились на великого начальника, мов вірні пси, чекаючи, чим скінчиться його тарабанення пальцями по шахівниці* [1, 131]; *Сам пригнічений, заглиблений у себе і водночас напружений, як натягута струна, він, доктор філософії й професор діамату, глушив горілку чи горілкою глушив власну душу і власну голову* [1, 61]; *Максим знову виходив на ганок і дивився, як метушилися на левадах і ген по засніженому болоту люди, мов збожевільні чорні комашки* [1, 107]; *... а тіло несла стихія, в якій він плив, мов тріска на каламутній бистрині* [1, 250].

Одним із шляхів інтерпретації загальнонародних порівнянь є також структурно-семантична зміна основи при збереженні об'єктної частини: *Решта варті мовчала, як мур* [1, 151]. Заміна дієслова-основи **стоїть** на **мовчить** призвела до зміни семантики всієї порівняльної конструкції. Пор.: *Вони підвелися над ним і стали, як мур* [1, 247].

Значну кількість у досліджуваних текстах становлять індивідуально-авторські порівняння, які характеризуються оригінальністю, самобутністю і водночас слугують засобом передачі специфічних ознак стилю письменника: улюблені образи як результат світовідчуття, ступінь їхнього семантичного ускладнення, а отже, рівень інтелекту, мовного чуття, глибини асоціативного мислення тощо.

Оригінальність порівнянь І. Багряного насамперед забезпечується лексико-семантичним наповненням компонентів порівняльних конструкцій, а також незвичайною їхньою сполучуваністю. Наприклад, у романі натрапляємо на такі індивідуально-авторські порівняння: *Ця піша колона вражала, як анахронізм* [1, 68]; *Обморожені, поранені, охоплені пропасницею, завошивлені, брудні, зарослі, як троглодити, виснажені голодом, криво шкутильгаючи, байдужі до всього і вся, вони сунулися щільно збитою, безкраєю отарою, теліпаючи свої куці й смішні рушниці або просто тягнуци їх по грязюці, як паліччя, та підпираючись ними* [1, 68]; *Останні кілометри Максим іде, як сомнамбула, з останніх сил долаючи вже останні метри* [1, 383].

Окрему групу з-поміж оказіональних (індивідуально-авторських) порівнянь становлять конструкції, побудовані на взаємопроникненні тематичного комплексу *дерево – частина тіла*: *Тоді, як у сні, помітив поблизу дерево, що підіймалося з води й розходилося трьома стовбурами з одного вузла, мовби пальці з одного п'ястуга* [1, с. 334]; *Максим сидить між трьома деревами, як між трьома велетенськими пальцями фантастичної долоні, немовби між трьома пальцями своєї немилосердної фортуни, схилив голову і догоряючи в гарячці* [1, 335]. Оригінальність поданих порівнянь полягає в їхньому лексико-семантичному наповненні та незвичайній сполучуваності компонентів.

Лексичне оновлення внутрішнього світу спирається на оригінальні порівняння, у яких *душа* асоціюється з предметною та абстрактною лексикою: *Вони [ті мільйони сердець і душ] зриваються і летять униз, як жорства, втративши волю й силу до опору, втративши вже останню віру, надію й бажання змагатись ... Мовби пісок пустель ...* [1, 98]; *І все те помалу зосереджувалося в одних великих і мерехтливих очах, з яких дивилася чиста, кришталева, безмежно любляча й велика, як всесвіт, душа ...* [1, 380].

Зіставлення *душі* з *соколом* фіксуємо в порівнянні, яке ґрунтується на актуалізації асоціативного зв'язку *внутрішній світ людини – птах*: *Немічне, розчавлене, агонізуюче тіло вже дубіло в сніговій синяві, а над ним душа звивалась і закружляла, заклекотала, як сокіл* [1, 246]. Нанизування дієслів-присудків та розгортання одного з них порівнянням урізноманітнює ритм фрази. Порівняльна конструкція конкретизує значення дієслова, допомагає глибше розкрити відношення між зібраними в один мікрообраз динамічними ознаками.

Привертає увагу група порівнянь із суб'єктами, що є номінаціями природних явищ, – *ніч, зорі, вітер*. У таких порівняльних конструкціях спостерігаємо конкретизацію названих понять, яка ґрунтується на чуттєвому сприйманні реалій небесного простору. «Олюдження» *ночі, зірок* постає в структурах, утворених на взаємопроникненні лексичних комплексів *природні явища – істота*. Функціонуванню таких персоніфікованих образів сприяють індивідуально-авторські асоціації, пор.: *Вона [ніч] наповзала, як ті видава-чудовиська, потвори з давно забутих найвічних дитячих казок* [1, 320]; *Замлоєні зорі, ніби заплакані, ледь-ледь миготіли* [1, 256]; *Зорі були якісь аж наче червоні, мовби заплакані* [1, 203]; *... а вгорі над усім мерехтіли, кліпали, як очі, великі зорі, вібруючи в такт хаотичному дикому лементові між ними ...* [1, 210]; *Вітер – це той пестливий і ніжний, що, як усмішка матері, голубив його колись, у дні його дитинства, на цій же таки самій землі* [1, 339].

Нетрадиційний асоціативний зв'язок характерний також для порівняння, що допомагає створити зоровий образ *зорі*: *Вони [зорі] виступили на чорному небі, немов буйна роса, немов ще осипаючися над пришерхлою землею* [1, 208]. Носієм оригінальної поетичної семантики є абстрактні іменники – назви релігійних понять: *Голова трохи паморочилася, і йому здається, що він разом із усім собором, разом із зграями страхів пливе десь у безмежній синяві, в неосяжному просторі ... Так, як плывуть хмари ладану повз золоті іконостаси під час служби в цьому соборі. Як плывуть молитви ... надії ... сподівання ... Як пливе віра в чудеса ...* [1, 79]. Розлогість порівняльних характеристик створює уповільнений ритм опису, що гармоніює з його панорамністю, багатобарвними, розмаїтими деталями в ньому.

Отже, усталені порівняння в романі І.Багряного «Людина біжить над прірвою» створюють особливі конкретно-чуттєві картини, які відображають народнопоетичне мислення митця, а також його знання народнорозмовних джерел літературної мови. Зазнаючи різноманітних трансформацій, такі узуальні порівняння, як і оказіональні, слугують засобом моделювання індивідуально-мовної картини світу Івана Багряного. Перспективою подальших наукових розвідок у цьому напрямку вважаємо аналіз порівняльних конструкцій в інших творах автора, що уможливить повніше віддзеркалення світобачення письменника стилістичними засобами.

Список використаних джерел

1. Багряний І. Вибрані твори / Іван Багряний [упоряд., автор передм. та приміток М. Балаклицький] / І. Багряний. – К. : Смолоскип, 2006. – 687 с.
2. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. «Українська мова» / Л. В. Голоюх. – К., 1996. – 20 с.

3. Прокопчук Л. В. Порівняння в структурі простого речення (семантико-функціональний аспект) / Л. В. Прокопчук. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2005. – 131 с.
4. Сологуб Н. М. Біблійні образи в художній творчості І. Багряного / Н. М. Сологуб // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 43–47.
5. Сологуб Н. М. Естетична значимість синтаксичної організації художнього тексту (на матеріалі прози І. Багряного) / Н. М. Сологуб // Проблемні питання синтаксису: збірник статей. – Чернівці, 1997. – С. 164–167.
6. Чумак О. Г. Художньо-семіотична парадигма у мовотворчості І. Багряного / О. Г. Чумак // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету, 2001. – К. : Видавничий центр КДЛУ. – Вип. 4. – С. 221–226.

Summary. In the article the author has analysed the structure and functional-semantic loading of the comparative constructions used I. Bagryanyi in the novel "A person runs over a precipice". The ways of renewing of common to the whole people comparative constructions howe been determined – lexical-semantic comparative of the comparative constructions' components. The unordinary conjunction of there components hes been characterized.

Key words: a comparative constructions, a component comparative constructions, an occasional comparative constructions, associative connection.

УДК 811.161.2'373.72

Т.І. Прудникова

КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА ІЗ РЕЦИПІЄНТНОЮ ЗОНОЮ СЕРЦЕ У ТВОРАХ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

У статті аналізуються концептуальні метафори концепту СЕРЦЕ у авторській картині світу Михайла Коцюбинського.

Ключові слова: концепт, серце, концептуалізація, когнітивна модель, метафора, людина.

Метафорі належить чільне місце серед тих засобів виразності, що беруть участь у створенні образів, тому як мовне явище метафора здавна привертала до себе увагу дослідників. Сучасні студії мови характеризуються активізацією міждисциплінарних сценаріїв аналізу, яким притаманне поєднання лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів, що помітно впливають на способи вербалізації уявлень людини про довкілля й саму себе як носія етнічної культури. Семасіологічний підхід до вивчення метафори обґрунтовано в працях Н. Арутюнової [1; 2], О. Балабан [3], В. Виноградова [5], І. Льїнської [6], О. Тараненка [17; 18; 19], О. Черкасової [24] та ін. В українській лінгвістиці до кінця ХХ ст. метафору досліджували переважно в лексико-семантичному, лінгвостилістичному та граматичному аспектах (І. Білодід, Н. Бойко, В. Ващенко, С. Єрмоленко, В. Калашник, В. Кононенко, Л. Мацько, А. Мойсієнко, Л. Пустовіт, В. Русанівський, Л. Ставицька, Г. Сюта, Л. Тиха, О. Тищенко та ін.). Л. Кравець проаналізувала метафоричний світ поетичних творів вітчизняної літератури ХХ ст. [9]. В останнє десятиліття «почали застосовувати теорію концептуальної метафори для виявлення особливостей формування нових образів та специфіки їх функціонування в поезії (Л. Белехова), для встановлення мотиваційної основи метафоризаційних процесів (О. Селіванова), з метою аналізу політичної метафори (І. Філатенко, Х. Дацишин, О. Чадюк та ін.)» [9, 4]. Н. Бойко слушно зауважує, що «метафоричні назви осіб відображають нестандартну поведінку людини, нетипові риси характеру. В основу емотивно маркованих оцінних іменників покладено специфічні зовнішні та внутрішні ознаки людини, акумульовані попереднім досвідом народу в серію образів, що всебічно кваліфікують й містять у собі стійку (здебільшого негативну) оцінку» [4, 294]. О. Цапок наголошує на тому, що саме відокремлення «зв'язку метафори з психічними і мисленневими процесами вплинуло на формування когнітивного підходу до її визначення» [22, 43]. Згідно з цим підходом метафору витлумачують як винятково когнітивне явище [14, 139; 20, 46; 21]. Деякі вчені, зокрема М. Джонсон [10], Дж. Лакофф [10], В. Телія [20, 48], А. Ченкі [23, 70], звертають увагу на «концептуальну функцію метафори», тобто метафора існує для виникнення концептів та їх мовної репрезентації.

У процесі розвитку метафоричного вираження концептів має місце «осмислення та переживання явищ одного роду в термінах явищ іншого роду» [10, 389]. На думку В. Телії, метафора є «найпотужнішим засобом формування нових концептів», тобто виявлення в мовній формі нового знання про світ – емпіричного, теоретичного або ж художнього засвоєння дійсності [20, 81].

В основі концептуальних метафор знаходяться когнітивні моделі. Вчені під когнітивною моделлю розуміють «деякий стереотипний образ, за допомогою якого організується досвід, знання про світ [13, 8]. На думку М. Піменової, «концептуальні метафори й відповідні їй відповідні когнітивні моделі, які використовують для опису внутрішнього світу людини, можна представити у вигляді типової структури концептів» [13, 9]. Соматизм *серце* виявляє різнопланові функціональні властивості, що, як зауважує В.Маслова, і зумовлює складність дослідження його символів, образів, міфологем [11, 138].

Наукова новизна пропонованого дослідження зумовлена відсутністю аналізу метафоричного вираження концепту СЕРЦЕ у творчості Михайла Коцюбинського.

Мета статті – визначити та проаналізувати концептуальні метафори й відповідні когнітивні моделі концепту СЕРЦЕ в авторській картині світу Михайла Коцюбинського (на матеріалі творів: Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.1. – 1979. – 317 с.; Коцюбинський М. М. : твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський : Дніпро, Т.2. – 1979. – 287 с.).

Дослідження концептосфер і їхніх складників-концептів дозволяє визначити співвідношення універсального, національного й індивідуально-авторського в концептуальній, мовній і художній картині світу. Зауважимо, що питання визначення одиниці мовно-концептуальної картини світу поета в сучасній науці остаточно не вирішене. Дослідження принципів світорозуміння художника слова й експлікації концептуального змісту літературних творів зумовлює подальшу розробку проблем ідентифікації одиниць індивідуально-авторської художньої системи. У зв'язку з цим у фокус когнітивних досліджень семантики художнього тексту потрапили концепти, що «характеризують авторський вибір концептуальних пріоритетів і формують індивідуально-авторську картину світу в художньому творі, яка визначається естетичними домінантами письменника» [12, 170]. Розглянемо якими когнітивними моделями представлений концепт СЕРЦЕ в авторській картині світу Михайла Коцюбинського.

Образ серця диференціюється на основі уявлень про живу й неживу природу в українській концептуальній картині світу. На думку дослідниці Марини Піменової, концептуальні метафори неживої природи можна розділити на дві групи: ознаки стихій і ознаки речовини [13, 252].

Концепт СЕРЦЕ у творах Михайла Коцюбинського продукується когнітивними моделями на позначення назв стихій. Наприклад, когнітивна модель **серце – вода** : *Алі здалося, що ті очі пірнули в його серце і він поніс їх з собою* [8, 93]; характеристика води : *П'яти її немов прикипали до землі; серце хололо, в голові була одна думка, одне бажання, щоб ця дорога розтяглася без кінця-краю* [7, 252]; *Але згодом, понюкуючи на коні, що бігали кружка на припоні по снопах пшениці, Йов скося поглядав уже на Гашіцу, на її сильні, жилаві руки, якими вона зручно трясла решето, віючи зерно та засипаючи половою, мов снігом, увесь гурман, і чув, що в його серці тане завзятість* [7, 255]. Фразеологічна одиниця **серце стигне (холоне) прохололо (охололо)** [СФУМ, 639] вживається зі значенням кому-небудь дуже страшно, боязко.

Серце характеризується ознаками кипіння, що представлено у текстах фразеологічними одиницями : *Вже в неї [Олександри] накипіло коло серця!* [7, 34]; *В серці у Гната накипала ненависть до нелюбої жінки, нехить до своєї хати* [7, 34]; *яким обкипає серце від довгого пробування на чужині Я так і обмліла. Відьма, се ж вона – відьма! Скипіло моє серце* [7, 267]; *Досада закипала в серці Параскіци і пекучими слізьми спадала з сірих, олив'яних, отаких саме, як ті олив'яні ложки, що лежать в миснику, очей* [7, 271].

У творах Михайла Коцюбинського, як засвідчує матеріал, когнітивна модель **серце – земля (грунт)** є непродуктивною. Уживаються тільки поодинокі випадки: *А тим часом та брехня пекла її, скопала її серце нестерпучими болями, яких Параскіца не могла втишити...* [7, 277]; *... вкинути в серце зерно...бажань* [7, 104].

Когнітивна модель **серце – вогонь** є однією з найпродуктивніших у фразеологічній авторській картині світу Михайла Коцюбинського : *Біла, з червоними цятками курточка її, трохи заяложена на столі з правого боку, де лишили слід свій запрацьовані руки танцюристих кавалерів, – краще сказати, заяложене місце на куртці – викликали у Йона рій солодких спогадів, розпалили його серце* [7, 239-240]; – *Знаєш що, я так хочу пити, аж у мене серце горить...* [7, 245]; *Ні, Параскіца не може згадати її, бо її щось пече коло серця, щось підступає до горла і душить* [7, 272]; *Якась шалена злість засвітила їй очі й запалила серце* [7, 284]; – *І прийшли ми до Мекки, до Ель-Хораму, – тягне-скрипить хаджі Бекір, – і запалало моє серце великим вогнем радості...* [7, 292]; *Тільки хаджі Бекірове серце спалахнуло гнівом праведним, і, мечучи блискавки з очей, він гримнув на Септара* [7, 298]; *Несправедливість, офірою якої він відчувається, болісно ятрить йому серце, труїть життя* [7, 226]; *Він розповідає, як Гнат любить Настю, як він розійшовся з жінкою, як розпалився серцем, побачивши, що Олександра б'є його кохану, як, засліплений гнівом та жалем, не тямлячи, що робить, зарубав покійницю...* [7, 83]; «Домна!» – *промайнуло в голові його, і він [Семен] почув, що якийсь промінь зігрів його серце, осяяв пільму, що оповила*

долину, розвіяв густий туман ...[7, 103]; Одно тільки скрашало його життя невеселе: надія на краще, що жевріла в його серці [7, с. 110] та ін.

Концепт СЕРЦЕ у авторській картині світу Михайла Коцюбинського найменше представлений когнітивною моделлю **серце – речовина**. В основі речовинних метафор знаходиться когнітивна модель **серце – крижина**. Наприклад: З того менту, як вона побачила їх разом, кров захолола в її жилах, **серце стало крижиною і, холодне, пекучо-холодне, б'ється в грудях, і болить, і ние, і не дає супокою** [7, 272].

Когнітивна модель **серце – рослина** представляє вегетативний код: *Е, гетьте, думки сумнії, не суши журбо, завчасу серця* [7, 187]. Рослини можна описати через різні групи ознак. У творах Михайла Коцюбинського трапляються випадки, коли когнітивна модель **серце – рослина** представлена видами рослин (наприклад, деревом, у якому завівся шашіль): *А далі, як звук уже, оговтався, розглянувся навкруги, і завелась у серці шашіль...* [7, 146]; *Гляну на людей – ні, не наші люди – ... і знов тая шашіль у серці ворухиться* [7, 146].

Вітальні ознаки поділяються на дві групи: 1) належать усім живим істотам; 2) належать тільки людині. Перша група формує зооморфні ознаки, друга – антропоморфні. Ознаки тварин, птахів і комах утворюють зооморфний код, який використовують для опису концептів внутрішнього світу людини. Концепт СЕРЦЕ у творах Михайла Коцюбинського продукується когнітивними моделями: 1) **серце – тварина** (*А я не кохав її, ні... було, аж за серце мене все щось, як день не бачу* [7, 145]); 2) **серце – комаха** (*А тепер – хай рожевіють... хай висисають кров серця...* [8, 171]); 3) **серце – птах** (*Серце в неї [Емене] тьохнуло: вона пізнала Септара – красу кучуккойського парубоцтва, завязтого провідника, образ якого бідна дівчина довго носить у серці, хоч не сміє й очей звести на свій ідеал, як се й пристало порядній татарській «киз»* [7, 290]; *У Семена так і тьохнуло серце* [7, 130]. Непрямою орнітологічною ознакою концепту СЕРЦЕ у творах Михайла Коцюбинського зафіксовано 'трепет': *Серце моє – серце завязтого фотографа затріпалося в грудях* [7, 259]; *Вона поспішно випутала голову із спідниць, і хоч лице її горіло від сорому, серце радісно тріпало в грудях...* [7, 287]; *Серце в грудях тріпалося, як риба в руці, а очі пожадливо захоплювали клаптик дороги, що виднілась у шпарку* [7, 290] та ін.

Концепт СЕРЦЕ в авторській картині світу Михайла Коцюбинського представлений живою істотою: рухається, б'ється; болить; росте тощо. «Живе серце – означає рухається» [13, 48]. Рух, биття – ознаки живого серця. Наприклад: *Стояв на місці, і серце билось у нього тривожно* [8, с. 170]; *А серце хоч б'ється в мужицьких грудях, таки бажає щастя, таки рветься до кращого життя, живе надією!* [7, 30]; *І не радісно, а турботно забилося у мене серце* [7, 148]; *Уся кров збігається йому до серця, серце почина бити на гвалт* [7, 158]; *Є, зародив господь, радісно б'ється Замфірове серце, а очі сміються до здорових грон* [7, 194] та ін. Як будь-яка жива істота, серце смертне. Смерть серця, на думку М. Піменової, потрібно розуміти як кінець життя [13, 78]. Смерть серця описується зупинкою його руху. Наприклад: *Серце тоді переставало битись і, спинивши дух у грудях, Гнат весь обертався в увагу...* [7, 32]; *Серце перестало йому битися у грудях* [7, 245]; *Їй [Насті] здалося, що то смерть її прийшла за нею, серце в неї перестало битись у грудях, голос наче втік глибоко-глибоко в груди, так що звідти несила добути його й крикнути* [7, 78] та ін. Серце у творах М. Коцюбинського болить (як жива істота): *Харитя почула, що її маленьке серце заболіло, наче хто здавив його в жмені* [7, 23]; *Може, й в його [тестя] серце болить за своєю дитиною* [7, 41]; *Серце в нього [Гната] щеміло, немов хто стискав його у жмені, однак він не міг спинити бажання хоч раз в житті зазнати того щастя* [7, 53]; *Але він не зважається переступити поріг, бо знає, то там стріне його непритомний погляд мутних очей божевільного з виразом тихої скарги і вставка лишився біль у серці* [7, 231]; *У неї [Гашіци] серце так наболіло через нього [Йона], в неї голова така намучена від думок ...* [7, 250]; *...зачепить наболіле серце* [7, 250]; *Аж тепер, під свіжим враженням недавньої пригоди, я чув, як щемить моє серце, не маючи відповіді на пекучі питання, як мучать мене ті думки* [7, 264]; *... серце стало крижиною і, холодне, пекучо-холодне, б'ється в грудях, і болить, і ние, і не дає супокою* [7, 272]; *Тільки ця вода давала життя всьому, що росло на камені, і коли одна половина села спускала її на свої городчики, у другій боліло серце дивитись, як сонце і камінь в'ялять їм цибулю* [8, 92]; *... боліло серце дивитись* [7, 108]; *Ще ніколи не було йому так важко, так гірко, ще ніколи не щеміло так серце...* [7, 132] та ін. Серце у творах М. Коцюбинського росте й має вік: *Харитя почула, що її маленьке серце заболіло, наче хто здавив його в жмені* [7, 23]; *Але мало-помалу, коли нехить до Гашіци зростала в серці Йоновім...* [7, 249]; *Співи, сміхи, веселі поклики лунають по гаях, а в Емене росте серце і горять очі* [7, 292]; *... дитячим чутливим серцем збагнув весь трагізм сцени* [7, 104-105]; *А серце Романа росте вгору ...* [7, 112]; *... серце маленьке рветься з болю* [7, 140]. Воно має розмір: *Не раз стискалося Гнатове серце, не раз зсувалися тонкі брови, коли безжурний Петро гнув всілякі жарти, вигадки, весело, по-дитячі сміявся* [7, 31]; *передчуття лиха стискало йому серце* [7, 219]. Серце – це жива істота, яку можна лоскотати: *Водить смичком по нервам, лоскоче серце* [8, 145]; *Де коптьор лоскочучи парубкове серце палкими поглядами* [7, 239].

Дуже поширеною когнітивною моделлю у творах Михайла Коцюбинського є **серце – людина**. Антропоморфні ознаки концепту СЕРЦЕ дуже різноманітні. *Серце* (як людина) : 1) спочиває : *З вірою, з запалом неопіта розгортав передо мною Солонина план своєї діяльності на селі, діливсь зі мною своїми спостереженнями, своїми радощами й смутком, а я слухав і чув, як спочиває моє серце, як мені хочеться разом з ним і вірити, і надіятись* [7, 265]; 2) чує : *Емене підгледіла ту сцену і почула в серці образу* [7, 291]; *Незвикла до думок голова її якось недобре працювала, зате серце її чуло, що тут щось не так, що справедливість не на батьковому боці, що Септар не має за собою вини, не заробив презирства за свої вчинки* [7, 291]; *«Кепек! Кепек!» – ображено думає Емене, і чує в серці жаль до батька, і чогось зітхає, і знов шайтан нашіптує їй грішні думки, каламутить спокій!* [7, 292]; *Дмитрик чує дитячим серцем...* [7, 139]; 3) говорить : *Стара заклякла, увірвавши думку, та мов прислухалася, що скаже серце, як погодиться з думкою* [7, 100]; *Піти туди, куди серце кличе й обов'язок* [7, 163]; 4) бажає : *Серце його знов забагло кохання, того тихого раю, про який він [Гнат] так давно марив* [7, 43]; 5) віщує : *Наче віщувало серце якесь лихо несподіване* [7, 114] та ін.

Як засвідчує аналізований фактичний матеріал, концепт СЕРЦЕ у фразеологічній авторській картині світу Михайла Коцюбинського представлений когнітивною моделлю **серце – вмістилище (скринька)**: *От якби мати вірну дружину, тиху, сумирну, щоб перед нею можна було розкрити своє серце, показати, що там наболіло, запеклося, що труїть чоловіка; щоб вона пожалувала і своїм тихим, приязним словом, мов рукою, зняла всю вагу з серця* [7, 30]; *Кожне слово глибоко западало йому в серце, болісно торкало чутливі струни його серця* [7, 53]; *Серце в неї [Емене] тьохнуло: вона пізнала Септара – красу кучуккойського парубоцтва, завзятого провідника, образ якого бідна дівчина довго носить у серці, хоч не сміє й очей звести на свій ідеал, як се й пристало порядній татарській «киз»* [7, 290];... *відкрив серце Аллаха* [7, 296]; ... *усе бачать, що в тебе заховано в серці* [7, 143], який виражає концептуальну ознаку простору (внутрішній простір). Як стверджує О. Селіванова, «серце має власну параметризацію, зокрема глибину, що аналогізується із найбільш чутливим місцем людського ества...» [15, 119]. Це спостерігаємо у фразеологічній авторській картині світу Михайла Коцюбинського. Наприклад: *Вона тремтіла й плакала, а звідкись з глибини, з самого споду серця, здіймався голос, потішаючи її...* [7, 252]; *Скільки раз заглядала вона Параскіца в своє дзеркальце, стільки раз з глибини її дівочого серця зринав ревний жаль на власну бридоту, і руки мимохоть здіймалися до обличчя та розгладжували дрібненькі зморшки, що мов легкими павутиннями, заснували її твар* [7, 270-271].

Михайло Коцюбинський аналогізує *серце* з предметом : *Живий жаль брав дівчину за серце...* [7, 276]; *Скажена лють вхопила дівчину за серце, і вона із звірячим риком кинулась на дітей* [7, 277]; *Легкість, з якою підбив він серце дівчини, без боротьби взяв від неї все, що можна взяти в дівчини, скоро згасила вогонь першого кохання* [7, 249]; *По-людському глянув він на мене – та так жалібно, аж за серце вхопив* [7, 308]; *Серце в неї [Емене] упало, сльози закуtilись в очах...* [7, 295]; *Літніми вечорами, такими тихими й свіжими, коли зорі висіли над землею, а місяць над морем, Алі виймав свою зурну, привезену з-під Смірни, примощувався під кав'ярнею або деінде і розмовляв з рідним краєм сумними, хапаючими за серце згуками* [8, 93]; *Побожні пісні гойдали Абібулі серце, розкривали, як чашу, в яку мала сплинути нині ласка Аллаха...*[8, 134]; *Семен почув, що серце його раптом обірвалось, впало...*[7, 129]. Проектуються властивості предметів із різних видів людської діяльності. Наприклад, калатання дзвону: *Серце закалатало Хариті в грудях з переляку...* [7, 26]; *В його [Замфіра] запамороченій голові роєм ворушились тисячі думок, серце калатало в грудях...* [7, 220]; *Тиховичеві чогось голосніше закалатало в грудях серце* [7, 225]; *У всіх закалатало серце, а Мемет стиха рикнув* [8, 98]; *І кожен раз, як і тепер, було йому страшно і серед тиші калатало серце* [8, 141]; ... *Хома чув, як калатало його серце* [7, 100]; *Спершу він тільки чув, як калатало його серце* [7, 105].

Концепт СЕРЦЕ у творах Михайла Коцюбинського продукується моделями, де можна виділити специфічні гендерні ознаки (жіночі й чоловічі) : *Скільки раз заглядала вона Параскіца в своє дзеркальце, стільки раз з глибини її дівочого серця зринав ревний жаль на власну бридоту, і руки мимохоть здіймалися до обличчя та розгладжували дрібненькі зморшки, що мов легкими павутиннями, заснували її твар* [7, 270-271]; *Промінь надії блиснув у татовім серці...* [7, 83].

Отже, у творах Михайла Коцюбинського концепт СЕРЦЕ продукується, в основному, традиційними когнітивними моделями. Під час метафоризації осмислення *серця* простежуються деякі закономірності. Найчастіше *серце* в авторській картині світу Михайла Коцюбинського аналогізується з людиною, вмістилищем, предметом, вогнем. Дослідження концептуальної метафори відкриває нові перспективи для подальших наукових досліджень. Концепт СЕРЦЕ характеризується відповідним змістом, постійною динамікою, особливостями об'єктивації та потребує подальших досліджень.

Перелік умовних скорочень

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Синтаксические функции метафоры / Н.Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Отд. лит. и яз. – М., 1978. – Вып. 3. – Т. 37. – С. 203-262.
2. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) / Н.Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С. 146-173.
3. Балабан О.О. Метафора як семантична універсалія: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О.О. Балабан. – Донецьк, 2006. – 20 с.
4. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія / Н.І. Бойко. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.
5. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3-29.
6. Ильинская И.С. О языковых и неязыковых стилистических средствах / И.С. Ильинская // Вопросы языкознания. – 1954. – № 5. – С. 84-89.
7. Коцюбинський М. М.: твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський: Дніпро, Т.1. – 1979. – 317 с.
8. Коцюбинський М. М.: твори в трьох томах / М. М. Коцюбинський: Дніпро, Т.2. – 1979. – 287 с.
9. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.: монографія / Лариса Кравець. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 416 с.
10. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, котрими ми живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-415.
11. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: ИЦ «Академия», 2004. – 208 с.
12. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра: монографія / В. Г. Ніконова. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
13. Пименова М.В. Концепт сердце: Образ. Понятие. Символ: монографія / М.В. Пименова. – Кемерово: КемГУ, 2007. – 500 с.
14. Піщикова К.В. Стратегії домінування в аргументативному дискурсі: тендерний аналіз (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / К.В. Піщикова. – Х., 2003. – 19 с.
15. Селіванова Олена. Нариси з української фразеології (психоконітивний та етнокультурний аспекти): монографія / Олена Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
16. Сукаленко Т.М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові: монографія / Т.М. Сукаленко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с.
17. Тараненко О.О. Метафора / О.О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – 3-є вид., зі змін. і доп. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. – С. 306-309.
18. Тараненко О.О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний тендерний рух / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2005. – № 1. С. 3-26.
19. Тараненко А.А. Языковая семантика в её динамических аспектах: Монографія / О.О. Тараненко. – К.: Наукова думка, 1989. – 256 с.
20. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия [отв. ред. А.А. Уфимцева]. – АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
21. Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и её экспрессивно-оценочная функция / В.Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 26-52.
22. Цапок О.М. Мовні засоби репрезентації концепту краса в поезії українських шістдесятників: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О.М. Цапок. / Черкаси, 2003. – 191 с.
23. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике / А. Ченки // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 68-78.
24. Черкасова Е.Т. Опыт лингвистической интерпретации тропов / Е.Т. Черкасова // Вопросы языкознания. – 1968. – № 2. – С. 28-38.

Summary. The article analyzes the conceptual metaphors and relevant cognitive model of concept HEART in the author's Mykhailo's Kotsiubynsky picture of the world.

Key words: concept, heart, conceptualization, cognitive model, metaphor, man.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ В НАЦІОНАЛЬНИХ ФРАЗЕМНИХ КАРТИНАХ СВІТУ УКРАЇНСЬКОГО ТА НІМЕЦЬКОГО НАРОДІВ

У статті аналізується специфічна характеристика зовнішності людини в національних фраземних картинах світу українського та німецького народів, досліджуються семантичні властивості фраземних знаків на позначення зовнішності людини в поєднанні з етнокультурою українського та німецького народів, особливості їх творення і вживання.

Ключові слова: етнокультура, мовна картина світу, національна картина світу, фраземна картина світу.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями.

Лінгвістика ХХІ століття спрямована на дослідження мови не лише як засобу комунікації та пізнання, а й як культурного коду нації. Вивчення мови в культурному контексті пов'язане з поверненням лінгвістики в русло антропоцентричної парадигми, яка обумовила актуальність лінгвістичних досліджень, присвячених національно-культурній своєрідності мов.

Мова є відображенням національної культури народу, який розмовляє нею. Уявлення людини про оточуючий її світ формується у процесі взаємодії її з цим світом, при цьому мова обумовлює характер мислення, спосіб пізнання світу, впливає на свідомість людини.

У сучасній лінгвістиці активно обговорюються проблеми формування мовної картини світу. На перший план висуваються питання про те, яким чином відображений навколишній світ у свідомості людини, яка роль вербальних засобів у цьому процесі.

Поняття мовної картини світу розроблялась такими лінгвістами як В. фон Гумбольдт, О.О. Потебня, Ю.Д. Апресян, С.А. Васильєв, А. Вежбицька, Р.М. Фрумкіна, В.А. Маслова О.П. Бурменкова та ін.

Мовну картину світу вчені ототожнюють з синхронним поєднанням різночасових сприйнять та тлумачень, під картиною світу розуміють уявлення про світ, духовну культуру етносу у відповідний хронологічний період [8, 20]. Мовна картина світу – це картина світу, створена лінгвістичними засобами, а саме:

- номінативними засобами мови – лексичними та фразеологічними, які забезпечують те чи інше членування й класифікацію об'єктів національної дійсності значущою відсутністю номінативних одиниць (лакунами різних типів);
- граматичними засобами мови;
- функціональними засобами мови (відбір найбільш вживаної лексики та фразеології визначає склад комунікативно релевантних мовних засобів);
- образними засобами (напрямки розвитку переносних значень, внутрішня форма мовних одиниць, національно-специфічна образність);
- фоносемантикою мови;
- дискурсивними засобами мови (специфічними засобами і стратегіями текстобудови, аргументації, ведення діалогу, побудови монологічних текстів, особливостями стратегій і тактик комунікативної поведінки в стандартних комунікативних ситуаціях, тощо) [8, 20].

Мета статті – аналіз специфічної характеристики зовнішності людини в національних фраземних картинах світу українського та німецькомовного народів.

Завдання статті:

- обґрунтувати поняття „картина світу”, „національна картина світу”, „фраземна картина світу”;
- дослідити семантичні властивості фраземних знаків на позначення характеристики зовнішності людини в поєднанні з етнокультурою українського та німецького народів, особливості їх творення і вживання.

Наукові результати.

Різні умови існування етносів, соціально-історичні, культурні фактори, які вирізняють один народ з-поміж іншого, є об'єктивною основою для визначення національної картини світу, яка являє собою сукупність концептів, базисних для національного мислення. Національна система концептів включає як одиниці, зафіксовані мовними знаками, так і ті, які не виражені засобами національної мови, але існують у національній концептосфері й забезпечують національну мислительну діяльність [8, 22].

Національна картина світу обумовлює специфічні для даного етносу прийоми аналізу дійсності. На думку О.М. Чарикової, національна картина світу втілює в собі загальне, стійке,

яке повторюється в картинах світу окремих представників народу. Тому, з однієї сторони, вона є деякою абстракцією, з іншої – когнітивно-психологічною реальністю, яка виражається через пізнавальну діяльність народу, його поведінку – фізичну й вербальну [15]. Національна картина світу виявляється в однаковості поведінки народу в стереотипних ситуаціях, в уявленнях та судженнях про дійсність, у висловлюваннях і „спільних думках”, у прислів'ях, приказках, афоризмах.

Картина світу, яка фіксується фраземними засобами мови й розглядається як мовний феномен національно-культурного спадку є фраземною картиною світу. Фразеодиниці виступають засобом освоєння світу людиною. Вони фіксують, зберігають і відтворюють її почуття, емоції, відчуття, оцінки, настрої. Фраземна картина світу найбільш яскраво відображує національну своєрідність мови, оскільки саме фразеодиниці найчастіше містять компоненти значення з інформацією про національно-специфічні особливості сприйняття дійсності. Фраземи являють собою одиниці мови, в яких зафіксована народна мудрість, ціннісна картина світу етносу, а також знання як про зовнішню дійсність, так і про внутрішній світ людини [1, 51].

В основі національної фраземи (далі НФ) укр. *як на картині намальований* [10, 646]; укр. *з виду як намальований* [10, 232]; укр. *хоч картину малюй, хоч малюй* [12, 366], укр. *гарненька як крашаночка, як писанка, як картинка* [9, 967] лежить важливе для української народної культури уявлення про естетичну значущість творів мистецтва і атрибутів народних обрядів. У фраземах *гарненька як крашаночка, як писанка* лексеми *крашанка, писанка* є символом народження, життя, сонця, воскресіння. „У писанці зосереджена чарівна магічна сила, яка наділена особливою святістю приносити добро, щастя, любов, достаток” [2, 370]. Характер інших наведених фразем увиразнюється семантикою компонентів *картинка* та *намальований*. В українській мові лексема *картина* розвинула переносне значення – „про кого-, що-небудь, що своїм виглядом викликає захоплення” [11, V, 110], слово *намальований* у мовній картині світу українців теж пов'язане з естетичними уявленнями про прекрасне. [9, 65].

У німецькій мові лексема *das Bild* (*картина*) також є основою для фразем із семантикою красивого: нім. *das Bild der Unschuld* – „усоблення цноти, невинності, скромності, чистоти”. Із семантикою „красива людина” у зіставлених мовах вживаються НФ нім. *ein Bild von einem Mädchen* (розм.) [6, 84] – укр. *писана красуня*, нім. *ein Bild von einem Mann* (розм.) [6, 84] – укр. *красень чоловік*. Фразема *як намальований* не має прямого німецького еквівалента, оскільки з лексемою *malen* вживаються здебільшого фраземи з семантикою негативного, потворного: нім. *den Teufel an die Wand malen* (розм.) „малювати всякі страхіття” (лякаючи когось); нім. *schwarz in schwarz malen* „малювати (зображувати) в чорному (темному) кольорі” [6, 505].

Утворення фразем укр. *ясний (гарний) як сонечко; як ясна зоря*, зі сл. *гарна* [9, 69] пов'язані з архаїчними уявленнями українців про навколишній світ. Образ сонця був символічним для давніх слов'ян. Вони вважали його джерелом життя і достатку. „...Яскраве Сонце через те, що воно – відблиск лица Божого” [3, 497].

За одним із українських міфів, „...Зоря – це гарна панна, яка живе там, де сходить Сонечко” [3, 203]. День у народній уяві асоціюється зі світлом, сонцем, життям на протигагу ночі – „матері смерті та сну” [3, 336]. Німецьким еквівалентом фраземи укр. *гарна як зоря* є *schön* (чи *frisch*) *wie der junge Morgen* (горд.) – *прекрасна* або *свіжа, як вранішня зірка* [6, 401]. Лексеми *сонечко, зоря* у наведених стійких висловах мають означення *ясний (ясна)*, що асоціює обличчя людини („привітний”, „усміхнений”, „спокійний”) з ясними сонечком, зорею.

Зіставимо семантику базових лексем, які репрезентують концепт „краса” в німецькій та українській мовах згідно з даними етимологічних словників. У німецькій мові прикметник *schön* є власне германською лексемою (порівняймо: середньовірнонімецьке **schoene*, давньовірнонімецьке **sconi* в значенні „красивий, блискучий, чистий”, готське **skaun[ei]s* у значенні „граційний, привабливий”, нідерландське **schoon* у значенні „красивий, чистий”, англійське **sheeny* в значенні „блискучий”). Лексема *schön* етимологічно сягає дієслова **schauen* (бачити, дивитися), первинне значення якого „те, що видиме”. Отже, основним значенням лексеми *schön* є опис явища, предмета чи особи, який є видимим (сприймається зором), за своєю природою чистий, виблискує, привертає увагу [14, III, 148].

Значення слов'янської лексеми *красивий*, на думку Н.Б. Мечковської, може розвиватися шляхом деривації від слів, що вказують на виділення предмета за кольором: „Праслов. **krasa* мотивовано позначенням кольору, що сприймається символічно і в найвищому ступені позитивно: **krasa* споріднене з **kresati / *kresiti* – „викрешувати вогонь, іскри; сікти, рубати”. Семантично **krasa* переконливо реконструюється як „цвіт життя”, звідки потім – „червоний колір, рум'янець (обличчя)”, „цвітіння, цвіт (рослин)” [2, 473] і, нарешті, більш загальне – „краса” [5, 45]. Думку дослідниці підтверджують українські НФ на позначення рослин червоного кольору – *червона рожа, калина, маків цвіт, яблуко наливчате*. Як бачимо, більшість таких фразем є символічними. Це говорить про те, що слово *краса* позначає процес створення

явища чи речі, які б змогли привернути до себе увагу, тобто, основне значення слова *краса* – „прикрашати”.

Зіставлення основних значень лексем *schön* і *краса* показує їх не пряму, але все ж таки схожість, яка полягає в тому, що в обох мовах красиве явище чи предмет привертає зорову увагу, впадає в очі.

Оскільки *калина*, *маків цвіт*, *яблуко наливчате* не поширені в німецькій етнокультурі, то семантика краси тут передається фраземами, які за зовнішньою формою відрізняються від українських. Напр.: нім. *sie sieht aus wie eine Landpoteranze* (розм.) букв. *вона як сільський помаранч* „гарна” – укр. *як маків цвіт* (про сільську дівчину); нім. *wie eine Orchidee im Küchengarten* букв. *як орхідея на городі* – укр. *як троянда серед будяків* [12, 764; 6, 359].

НФ нім. *sie sieht aus wie eine Pfingstrose* – укр. *вона як маків цвіт* букв. *як троянда на Трійцю* [6, 437] має релігійне походження. Трійця – важливе християнське свято – відзначається в травні – червні місяці. Саме тоді троянди найкраще, найповніше розцвітають. Це і знайшло своє відображення у внутрішній формі даної фраземи. Українські варіанти фразем з компонентами *роза – рожа – троянда* такі: *(з лиця) гожа як рожа (гарна (червона) як (наче) рожа; (личиком червона) як панська рожа* [9, 64]. Нім. *treibt üppige Blüten* [6, 95] – укр. *розцвітає пишним цвітом* „пишно гарно цвіте”. В обох зіставляваних етнокультурах дівоча краса порівнюється з пишним цвітом.

Метафоричне вираження красивого передається і розмовно-фамільярними фраземами нім. *dufte Biene* (розм. фаміл.) „красотка, красоточка” букв. *ароматна бджилка* [16, 81; 6, 84]; нім. *ein junges* (також *nettes, liebes, hübsches...*) *Ding* (розм.) „молоденька (гарненька, симпатична...) дівчина” букв. *нова, улюблена річ* [16, 66; 6, 127]; нім. *sie ist zum Fressen* (розм., фаміл.) „вона – просто пальчики оближеш; вона прегарненька” [16, 240; 6, 190]; нім. *ein blonder Zahn* букв. *білі зуби* (жарг.) „білява подруга парубка-підлітка” [6, 635]; нім. *ein steiler Zahn* букв. *круті зуби* (жарг.) „красива елегантна дівчина; висока й тонка подруга парубка-підлітка” [6, 635]; нім. *die kleinen Mädchen* (розм. фаміл.) „молоденькі (чи сопливі) дівчата” [16, 497; 6, 384].

Особливе місце в національних картинах зіставляваних мов займають образи тополі, верби, дуба, з якими пов’язані різні уявлення. Однією з функціонально-семантичних ознак фразеологізмів є те, що вони використовуються для позначення зросту людини. Разом із тим, реалізуючи у структурі фраземи своє основне значення, містять й інші семантичні елементи, що дозволяє говорити про певні особливості реалізації образних конкретизаторів у модельованій структурі фразем [9, 70]. Фразема укр. *як тополя*, зі сл. *висока* [9, 70] має додаткову сему „струнка”, нім. *sie ist schlank wie die Pinie* букв. *струнка як пінія* [6, 439]. НФ укр. *як верба*, зі сл. *висока* [9, 72] – додаткову сему „гнучка”, нім. *sie ist schlank wie eine Tanne* „вона висока і струнка” букв. *як ялина* [6, 559]. Верба в народному світосприйнятті „протиставляється сосні, ялині та дубу, які не завжди можуть витримати бурю, вербові ж гілки завдяки своїй гнучкості залишаються цілими”, це символ „...надзвичайної життєвої сили...” [2, 135]. Природно, що НФ укр. *як тополя*, *як верба* зі сл. *висока* валентні тільки з лексемами на позначення осіб жіночої статі, переважно, молодого віку, а фразема *здоровий як дуб* – тільки з лексемами на позначення осіб чоловічої статі [9, 70]. Усім фраземам даної моделі властива позитивна конотація. Як бачимо, дані НФ при спільному образі передають різні реалії.

Горіх, за народними уявленнями, – „...символ обоження, краси та магічної сили” [2, 122]. В.Д. Ужченко та Л.Г. Авксентьев пишуть, що „раніше поняття краси значною мірою вбирало в себе й поняття здоров’я. На батьківщині І. Франка говорять *здоров як горіх...* Не випадково приповідку укр. *дівча як горіхове зерня* автор пояснив: „здорове, гарне, миле” (Франко, XVI, с. 421)” [13, 130]. У німецькомовній культурі плоди лісового горіха здавна вважались символом життєвої сили й родючості. Як відомо, лісовий горіх цвіте ранньою весною ще до того, як розпуститься листя, розвивається дуже швидко і дає багато плодів (горіхів), які часто ростуть попарно. Зарості горішника вважаються в народних повір’ях місцем, де народжуються діти. Лісові горіхи дарують у Німеччині на Різдво й Новий рік на знак кохання. З іншої сторони, лісовий горіх маленький за розміром, тому він асоціюється з чимось незначним, нікчемним, що семантизується в наступній фраземі *in die Haseln (Haselnüsse) gehen* – „піти на побачення з дівчиною; вступити в інтимні стосунки з дівчиною” (ще до її одруження) [4, 13].

Семантика негарного передається НФ нім. *häßlich wie die Sünde* букв. *страшна як гріх* – укр. *страшна як смертний гріх* [7, II, 92]. Концепт *негарний* семантизується образним порівнянням *як смертний гріх*. Часткова еквівалентність цих фразем (образ спільний, а зовнішня форма – різна) пояснюється релігійними звичаями. У зіставляваних етнокультурах діяли однакові християнські закони, де потрібно було боятися гріха. Гріх – порушення релігійно-моральних догм, настанов, за які відповідати доведеться у потойбічному світі перед Богом [11, II, 171]. Українська НФ відрізняється від німецької наявністю ад’єктивного маркера „смертний”, який доповнює, увиразнює, підсилює основне смислове навантаження цієї НФ, вказує на невинність, безпово-

ротність даної ситуації. Смертний гріх – за релігійним уявленням – гріх, який не можна спокутувати, який карається вічними муками на тому світі (*горіти в пеклі*). Українська фразема вказує на більшу емоційність української нації в порівнянні з німецькою.

Висновки. Проблема сутності національної мовної картини світу є однією з актуальних на сучасному етапі розвитку мовознавства. Досліджуючи принципи її формування, вчені вирішують питання про роль когнітивно-психологічних реалій, які впливають на індивідуальне й колективне сприйняття навколишньої дійсності. Картина світу в кожній національній мові має національну форму вираження, що проявляється у стійких національних рисах, звичках, традиціях, які формуються під впливом умов матеріального життя, особливостей історичного розвитку даної нації.

Список використаних джерел

1. Веренич Т.М. Черты национального характера во фразеологической картине мира (на материале французского и русского языков) [Текст] / Т.М. Веренич // Филология и лингвистика в современном обществе: материалы междунар. науч. конф. – М. : Ваш полиграфический партнер, 2012. – С. 51-53.
2. Войтович В.М. Українська міфологія / Валерій Миколаєвич Вотович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка / Илья Романович Гальперин. – М. : Изд. лит. на иностр. яз., 1958. – 459 с.
4. Мальцева Д.Г. Немецко-русский фразеологический словарь с лингвострановедческим комментарием / Дина Григорьевна Мальцева. – М. : Азбуковник. Русские словари, 2002. – 346 с.
5. Мечковская Н.Б. О недоверии к красоте и влечении к хаосу (по лингво-семиотическим данным) // Логический анализ языка. Космос и хаос: концептуальные поля порядка и беспорядка: Сб. науч. трудов. – М., 2003. – С. 41-53.
6. Немецко-русский фразеологический словарь / [Л.Э. Бинович, Н.Н. Гришин]. – М. : Русский язык, 1975. – 656 с.
7. Німецько-український фразеологічний словник / [В.І. Гаврись, О.П. Пророченко]. – К. : Радянська школа, 1981. – Т. 1: А – К. – 417 с. – Т. 2: L – Z. – 382 с.
8. Петрова Л.А. Языковая картина мира в русле теоретических изысканий / Л.А. Петрова // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 69. – С. 19-23.
9. Плетнева О.Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Плетнева Ольга Леонідівна ; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2004. – 230 с
10. Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка : [в 3-х т.] / [відпов. ред. М.А. Жовтобрюх]. – Харків : ХДУ, 1978 – 1979. – Т. 1 – 3.
11. Словник української мови : [в 11-ти т.] / [гол. ред. І.К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.
12. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В.М. Білоноженко, І.С.Гнатюк]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1096 с.
13. Ужченко В.Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / Віктор Дмитрович Ужченко ; Луганський державний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 1994. – 453 с.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка [в 4-х т.] / [Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева]. – М., 1964-1973.
15. Чарикова О.Н. Роль глагола в репрезентации индивидуально-авторской модели мира в художественном тексте / О.Н. Чарикова. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 2000. – 193 с.
16. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik / [red. Dr. Brigitte Alsleben]. – Mannheim. Leipzig. Wien. Zürich : Dudenverlag, – 2002. – S. 955.

Summary. The article deals with the specific characteristics of person's appearance in national phraseme world outlook of the Ukrainians and the Germans. The semantic peculiarities of phraseme signs that indicate the appearance of a person together with ethnoculture of Ukrainian and German nations, the peculiarities of their formation and usage are analyzed.

Key words: ethnoculture, language world outlook, national world outlook, phraseme world outlook.

ОБРАЗ КАТЯЩЕГОСЯ СОЛНЦА КАК СРЕДСТВО КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ДИНАМИКИ ВРЕМЕНИ

У статті робиться спроба виявити когнітивні основи образу часу як предмета, що катиться.

Ключові слова: сонце, катиться, концептуалізація, когнітивна метонімія, метафора.

Интерес к проблеме концептуализации различных явлений действительности возникает в научной литературе вместе с развитием когнитивного направления в лингвистике, которое поставило в центр исследовательских интересов «язык как общий когнитивный механизм, как когнитивный инструмент – систему знаков, играющих роль в репрезентации (кодировании) информации» [3, 53]. В свете этого интереса в отечественной и зарубежной лингвистике появляются многочисленные работы, посвящённые интерпретации различных концептов, в том числе и времени.

Впервые к проблеме концептуализации времени обратился Ю. С. Степанов [6], выявив ключевые составляющие этого концепта в русской языковой картине мира. В качестве самостоятельного объекта концепт «время» рассматривается в семантико-когнитивных работах З. М. Дударевой [1], выявляющей национальную специфику русских и башкирских темпоральных концептов.

Иное направление исследования задаётся в Самарской лингвистической школе, сочетающей приёмы лингвокогнитивного и семасиологического направлений в решении вопросов регулярной многозначности. В статье Н. А. Илюхиной [2] разрабатывается проблема когнитивной базы трансформации лексического значения в метафорических высказываниях, характеризующих суточное и годовое время. Выявленный механизм когнитивной метонимии вскрывает генезис образной концептуализации. В работах Е. С. Кураповой [4] изучаются когнитивные основы семантического сдвига при образовании темпорального значения у существительных. Наше исследование, написанное в русле приведённой концепции, дополняет её новыми фактами когнитивной основы образности.

Динамика времени в русской языковой картине мира обычно моделируется как перемещение в пространстве: *время идёт, прошёл час, уходит день, пролетели годы, подкрался вечер, спустилась ночь* и т.п. Одним из таких устойчивых образов является образ катящегося круглого предмета. Ср.: *закатилось солнце, догорал закат, с востока катится рассвет, на закате дней, закат Европы, зима катит в глаза* и др.

Семантика образ-схемы «катиться» предполагает совмещение двух значений: «перемещение в пространстве» и «вращение». Если семантическая связь времени и перемещения понятна и поддерживается многочисленными фактами, то мотивация вращения затруднена. Развитие значения «вращение» возможно лишь при наличии глубокой связи концептуализации времени с образом круглого предмета. На наш взгляд, таким прототипом могло послужить солнце, связь которого со временем ощущается на интуитивном уровне. В языке реализуется множество устойчивых формул, характеризующих течение времени через движение солнца. Ср.: *солнце встаёт – утро; солнце в зените – день; заход солнца, закат – вечер* и т.п.

В концептуальном плане образ солнца сочетается с образ-схемой «катиться», которая в языковом сознании соотносится с перемещением других предметов круглой формы. Ср.: *солнце катится по небу, солнце выкатилось из-за горизонта, закат солнца* и т.п. Здесь и в подобных примерах мотивация моделирования солнца как катящегося предмета прозрачна и подтверждается также мифологическим образом солнца как огненного колеса. Этот образ проявляется в символических изображениях, в обряде катания горящих колёс в день весеннего равноденствия. Ср. реализацию этого образа в текстовом фрагменте: *Колесом за сини горы Солнце красное скатилось* (С. Есенин). Аналогичным образом моделируется перемещение луны и прочих светил: *луна выкатилась на небосклон, звезда покатила с неба* и т.п.

Согласно другим мифам, солнце представляется в виде огненной колесницы, на которой разъезжает по небу Гелиос, что также связано с образом катящегося колеса. Этот образ находит отражение в индивидуально-авторских метафорах: *А с востока снова катится колесница под небесная* (А. Ахматова).

Образ солнца, связанный по смежности с циклической сменой дня и ночи, времён года, последовательно концептуализирует суточное и годовое время: *догорало солнце – догорал день*. Как показано в статье Н. А. Илюхиной [2], любые свойства солнца (свет, цвет, температура, перемещение в пространстве) способны передавать течение времени: *день догорал, угасал, клонился к закату* и т.п., при этом исходная метонимическая мотивация перестаёт осознаваться, и мышле-

ние начинает искать проявления метафорического сходства между сопоставляемыми реалиями (время – огонь, свет, перемещение и др.).

Аналогично, свойство солнца катиться, которое приписывалось ему мифологическим сознанием, начинает переноситься на суточное и годовое время, наряду с другими свойствами солнца. Ср.: *Таёт луч пурпурного заката* (П. Герман); *берёзы сохраняли свет, кроны их золотились, озарённые закатом* (Д. Гранин). В приведённых примерах образ заходящего солнца очевиден. Он поддерживается такими компонентами, как «цвет», «свет», «изменение температуры», «перемещение в пространстве».

В других случаях метонимическая связь суточного времени с образом солнца затемняется, примеры воспринимаются как метафоры. Ср.: *солнце катится по небу – с востока катится рассвет* (М. Булгаков); *закат солнца – на закате дня* и т.п.

По аналогии с суточным временем концептуализируется историческое время, время жизни, а также время существования каких-либо явлений, имеющих начало, расцвет и завершение. Рассмотрим в текстовых примерах.

Историческое время: *Закат исторического дня античного мира сопровождался и большими потрясениями и катастрофами* (Н. Бердяев*). Данный пример актуализирует образ суточного цикла посредством обращения к связанному с ним по смежности образу солнца. При этом закат солнца, окончание дня символизируют завершение эпохи, её гибель, реализуя мифологическое представление о ежедневном умирании солнца на закате. Другой пример, характеризующий историческое время, соотносит закат солнца, угасание дня с порчей времени: *Причины семейного разлада неэстетичны, словно речь идёт о портящемся, закатывающемся времени* (из речи).

Время жизни. В нашем материале моделирование времени жизни с помощью образа катящегося солнца относится только к одному периоду – окончанию жизни, хотя возможно представление юности как рассвета, зрелости – как полудня. Ср.: *на закате дней/жизни* (о старости); *закатная любовь* (возникшая в пожилом возрасте); *Булгаков спешил закончить свой «закатный роман»* – предсмертный («Вестник США»*); *Солнце нашей поэзии закатилось* – о смерти (В. Одоевский).

Время существования каких-либо явлений, которые предполагают различные стадии развития, также может представляться в образе солнца. Ср.: *скандал был в зените, в зените славы – солнце в зените*, т.е. в высшей точке, максимально проявляющей его свойства. О завершающей стадии процесса: *закат эпохи социализма, закат культуры, философии, на закате карьеры, закат Европы* (европейской цивилизации) и т.п. Ср. в текстовом фрагменте: *звезда кумира ярко вспыхнула и тут же закатилась* (А. Слаповский). В данном случае образ звезды выстраивается по той же схеме, что и образ солнца.

Большинство приведённых примеров представляют собой стёртые метонимии, в основе которых лежит образ солнца, связанный со временем по смежности. Те же контексты, в которых этимологический образ восстанавливается, воспринимаются как индивидуально-авторские.

Концептуализация годового времени ещё легче, чем времени суточного, теряет связь с мотивирующим образом солнца, поскольку их эмпирическая связь менее очевидна. Ср.: *солнечный июль катился цветными днями* (Л. Пантелеев, Г. Белых); *весна стремительно катилась к лету* (А. Берсенёва*); *зима катит в глаза* (И. Крылов). Приведённые примеры демонстрируют актуализацию смысла «движение времени вперёд», однако мотивирующий образ уже не осознаётся.

Таким образом, представления о солнце как о катящемся предмете легли в основу многих метафор и метонимий, широко используемых в речи. Признак «катиться», отождествлённый с солнцем, в процессе семантической трансформации начинает переноситься на любые смежные явления. Так, в моделировании ситуации захода солнца эпитет «закатный» переносится с солнца на любые предметы и явления, объединённые этой ситуацией: *закатное небо, закатные облака, закатная река* и т.п., описывая их с точки зрения цвета, света и других признаков, характерных для данной ситуации.

Но чаще всего образ солнца участвует в моделировании времени, поскольку именно солнце с древнейших времён являлось мерилем суточного и годового времени. При этом любые свойства солнца, в том числе «свет», «цвет», «температура», «перемещение в пространстве», «цикличность движения», переносятся на временные промежутки и время вообще. Исходный образ в большинстве случаев уже не осознаётся, однако семантическое развёртывание по данной модели продолжается стихийно, захватывая всё новые и новые понятия.

Анализ показал, что рассмотренная линия трансформации образа солнца демонстрирует следующую логику развития: на первом этапе происходит отождествление двух понятий (времени и солнца) на основании эмпирической сопряжённости обозначаемых реалий. Затем свойства мотивирующего образа (солнца) переносятся на отождествлённое понятие (время) и далее на любые его отрезки, а также на явления, обладающие временной протяжённостью: жизнь, историю,

культуру, цивілізацію і т.п., а поскільки в часі існування володіє будь-яким предметом або явищем, то розглянута модель семантичного розвитку потенційно нескінченна.

К перспективам даного дослідження можна віднести подальше вивчення міжобразних зв'язків, виявлення їх когнітивних основ, визначаючих логіку трансформації лексического значення.

Примечания:

1. Здесь и далее знаком «*» отмечены примеры, взятые из Национального корпуса русского языка [5].

Список использованных источников:

1. Дударева З. М. Время / З. М. Дударева // Антология концептов; под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 4. – Волгоград: Парадигма, 2006. – С. 4-28.
2. Илюхина Н. А. Концептуализация суточного и годового времени: семасиологическая и лингвокогнитивная интерпретация метафорических высказываний // Язык – текст – дискурс: проблемы интерпретации высказывания в разных коммуникативных сферах: мат-лы Междунар. науч. конф. – Самара, 12-14 мая 2011 года. – Самара: Изд-во «Универс групп», 2011. – С. 138-141.
3. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М., 1996.
4. Курапова Е. С. Метонимический сдвиг как способ формирования темпоральной семантики у существительных // Язык и репрезентация культурных кодов: мат-лы Междунар. науч. конф. молодых учёных. – Самара, 11-12 мая 2012 г. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 2012 г. С. 105 – 108.
5. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://ruscorpora.ru/>
6. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997.

Summary. The article is devoted to revealing a cognitive base of a temporal image as a rolling thing.

Key words: Sun, to roll, conceptualization, cognitive metonymy, metaphor.

УДК 81'373.43

С.М. Романчук

ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНА ГРУПА НЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОГО МАС-МЕДІЙНОГО ПРОСТОРУ

У праці проаналізовано лексико-тематичну групу неологізмів мови засобів масової інформації сучасного періоду.

Ключові слова: лексична система ЗМІ, неологізми, мас-медійний простір.

Суспільство ХХІ сторіччя справедливо називають інформаційним, оскільки на сучасному етапі інформація стала чи не найважливішим чинником його функціонування.

Одним із елементів громадського життя, який активно реагує на суспільні процеси й віддзеркалює їх, є ЗМІ. Їх вплив дуже великий на громадську свідомість. Здатність швидко й майже тотально охоплювати найширші аудиторії дає їм змогу формувати суспільну думку, визначати духовні цінності. Ось чому мова ЗМІ – важлива проблема сучасних досліджень. Вивченням цього питання займалися видатні вчені, зокрема: В. Горпинич, А. Грищенко, О. Тараненко, І. Ющук. Стилiстичні функції неологізмів досліджували І. Білодід, А. Коваль, Л. Кравець, К. Ленець, А. Москаленко, О. Пономарів, О. Сербенська.

Зважаючи на те, що мас-медійний простір формує свідомість народу, а також враховуючи, що у лінгвостилістиці маловивченими є неологізми ЗМІ, актуальність запропонованої проблеми є безперечною.

Мета наукової розвідки – встановити закономірності та причини оновлення лексичного складу ЗМІ в сучасний період.

Для реалізації зазначеної мети слід проаналізувати лексико-тематичну групу неологізмів сучасних мас-медій.

Згідно з визначенням О. Сербенської [3], неологізми сучасної української мови, що вживаються у ЗМІ, можна поділити на такі групи:

1. Новотвори. Збурення політичного життя, яке настає в передвиборний період, позначається на мові ЗМІ. З одного боку, творяться ситуативні лексеми-оказіоналізми на зразок кравчукізм, кучмізм, кучмісти, кучмономіка, ЗМІшники, ющенківці, а з другого, – okazіональні словосполучення у функції номенів: усе це збільшує протестний електорат; силовий тиск на виборчий загал через виконавчу вертикаль; ліві розтягнуть голоси свого електорату; визначити прохідного кандидата ("Вечірній Київ"); всенародна любов до чинного і безрезультативного; ніхто, крім Гаранта, не мав можливості... ("День"). Сюди ж можна віднести й неологізми, що їх створюють журналісти, піарівці, рекламісти: депутати тузляться (про події навколо острова Тузла) ("Урядовий кур'єр").

У сучасному суспільстві стрімко розвивається рекламна індустрія, а це, у свою чергу, формує мову реклами, яка має великий вплив на суспільство. Рекламні гасла й заклики, репліки героїв рекламних роликів широко цитуються. Реклама сприяє ознайомленню широкого кола українців із новими реаліями, напр.: адаптер, аудіокарта, вібромасажер, жалюзі, ролети, чіпмейкер. Молодь часто спілкується рекламними слоганами: "Не гальмуй – снікерсуй"; "Шейканемо, бейбі". Всі ці неологізми творяться за допомогою різних словотвірних афіксів і змінюються за граматичними законами української мови; порівняйте: дієслова наказового способу: малюй, працюй і снікерсуй; дієслова майбутнього часу: напишемо, скажемо і шейканемо; абстрактні іменники: героїзм, патріотизм і кучмізм.

2. Запозичення. На відкритість сучасного українського суспільства, розвиток економічних і культурних зв'язків України із західними країнами українські засоби інформації відреагували масовим запозиченням чужих слів: арт-салон, брифінг, ваучер, відеокліп, діджей, екстрадіція, імідж, імейлик, креативний, мас-медіа, піцца, попса, рімейк, топ-модель, фанта, хіт, шоу-бізнес. Наприклад: "Безробітна сумчанка на ярмарку вакансій сказала, що втрата роботи – це зміна іміджу"; "Журі, до складу якого увійшло кілька значних представників дорослого міс - та шоу-бізнесу, оцінювало маленьких конкурсантів" ("Урядовий кур'єр").

Англомовні інтелектуальні «збагачення» часто викликають огиду й несприйняття. Кількість англіцизмів в одній фразі часом сягає такого числа, що глядач (слухач) уже не здатен сприймати інформацію: "Генеральний директор холдингової, консалтингової чи трастової компанії організує тренінгові курси, наділяє бізнес-планами, складає лістинг котирувань відповідно до маржі, встановленої Нацбанком, укладає ф'ючерсні контракти, які набувають сили при в'їзді до офшорних зон". Чи не зрозуміліше й простіше було б сказати: "Генеральний директор розпорядчого, дорадчого чи довірчого товариства організує навчання, складає список вартісності відповідно до допуску, встановленого Нацбанком, укладає майбутні угоди, які набувають чинності при виїзді до неспідлеглих зон"? Іноді людям, які вже звикли до таких запозичень, здається, що неможливо дібрати українських відповідників. Та це далеко не так. Скажімо, популярне слово консалтинг має в українській мові сім відповідників (деякі з них – синоніми): порадицтво, дорадець, порадинок, радний, дорадчий, порадинок, порадинок.

Завдяки ЗМІ частина запозиченої лексики досить швидко освоюється, збагачується похідними утвореннями, граматикалізується: національний хіт-парад, хітова пісня, хітова програма, хітова дівчина, офшорна гра (телевізія), фостерна сім'я.

3. Перерозподіл значень у жанрах і видах мовлення. Оновлення й поповнення лексичного складу української мови відбувається і в результаті лексико-семантичної деривації слів. У нових умовах функціонування слова набувають і нових семантичних навантажень. Це дає їм можливість розширювати семантику похідної основи й функціональне поле: крутий, крутизна, круто, крутіше, крутіший (багатий), тінь, тіньовик, тіньова економіка, більшовики (більшість у парламенті). Реальність породжує для мови нові й нові об'єкти називання (предмети, поняття, ознаки, явища, відношення) й формує потребу в новотвореннях та запозиченнях лексем. Кожна мова більш стала, традиційна з боку номінативно-комунікативних одиниць. В. Жадько пропонував "пучковий підхід" до розуміння природи мовного знака. Він вважав, що природа мовного знака характеризується переплетінням кількох ознак, що формують пучок асоціацій за суміжністю [1, 19]. Поява нового значення – це ще одна ниточка в семантичному пучку лексеми.

Такі лексичні новації поповнюють загальний жаргон сучасної української мови: засвітитися (виявити себе), загнутися (зазнати поразки), зависнути на чомусь (звернути увагу), наварювати (одержувати швидко прибутки), наїжджати (мати претензії), прокручувати (одержувати прибутки), прикид (одяг), бабки (гроші), прикол (щось особливе), шлангувати (прикидатися) та ін.

Наприклад: “Пам’ятаю, 1988-го року я й двоє моїх знайомих створили кооператив, поїхали до Грузії, привезли звідти силу-силенну чобіт, наварили на кожній парі 10 рублів”; “Чого ж ви в Президенти не балотуетесь? З такими амбіціями саме час засвітитися” (“День”); “Співачка надумала носити спідницю навиворіт, удаючи, що так прикольніше і тягне, як мінімум, на Жан Поля Готьє”; “Хто “копає” під прокурора?” (“Україна молода”).

Сюди можна віднести новотвори – неосемантизми, які становлять результат не морфологічного (зовнішнього, міжслівного), а семантичного (внутрішнього, внутрішньослівного) словотворення. Яскравим виявом цієї тенденції поповнення лексики є також високопродуктивні моделі творення іменників та прикметників з непрямою, перифрастичною семантикою [2, 5]. Це слова на зразок: *антирейтинг, антиліар, антиліарний, антиліарити, антименеджер, антименеджерський, антипромоушн / антипромоушен* тощо.

4. Відродження слів і висловів з минулого. Важливою лексикологічною проблемою є поповнення термінології сучасної української літературної мови, зокрема, профільних терміносистем, бо при цьому треба розумно поєднувати національні та інтернаціональні елементи.

У період утвердження державності країни й мови природним є прагнення до термінотворення на основі власної мови. Ця орієнтація виконує позитивну роль, консолідуючи членів мовної спільноти.

Повернена, реабілітована лексика поповнила собою терміносистеми багатьох сфер гуманітарних наук, особливо суспільних, культури, освіти, виробництва.

Так, наприклад, в освітню систему України повернулись окремі колись традиційні форми навчання й відповідно слова, похідні від них утворення й словосполучення: гімназія, гімназист, гімназистка, гімназійний (клас); ліцей, ліцейний, ліцейст, ліцейстка, ліцейна (програма); бакалавр, магістр.

Якщо подивитися на профільні підтерміносистеми сучасної української мови під кутом зору реабілітації слів, то найбільш реабілітованою є підсистема «фінанси»: акція, акціонер, акціонерний, аукціон, гривня, комерція, комерсант, комерційний, комерціалізація, оренда, орендний, орендатор.

Поповнення української мови реабілітованими лексемами, новотворами, запозиченнями, елементами розмовного, професійного мовлення певною мірою порушує вже усталену кодифікацію української літературної мови, актуалізує питання про функціонування літературної норми та її варіантів. Виникають лексичні паралелі як перехідні ланки до нової норми або семантико-конотативної синонімії: баскетбол – кошиківка, бачення – візія, виставочний – виставковий, відпочиваючий – відпочивальник, винятковий – ексклюзивний, гімнастика – рухавка, зноска – посилення, журнал – часопис, казначейство – скарбниця, сучасний – модерний, фотографія – знімок – світлина та інші.

У публіцистиці часом уживаються й індивідуальні неологізми для посилення експресії вислову: “З тими, хто не вміє скинути темні окуляри вболівальника, подивитися на речі пильним, тверезим і об’єктивним поглядом, страждає на киевофобію, особливого бажання дискутувати немає” (“Україна молода”); “Для нас, дивослівців, надзвичайно важливий зворотний зв’язок” (“Дивослово”); “Ю. Гнаткевич запропонував називати Запоріжжя Ленініжжям, бо на невеликій площі тут аж дев’ять об’єктів названо іменем ідола” (“Дивослово”); “Артикуляційні відмінності між голосними і приголосними учні можуть осягнути, шукаючи відповіді на запитання, чому і яку групу звуків дехто з дослідників називав “ротозакривачами”, а яку – “ротозакривачами” (“Дивослово”).

Кількість неологізмів тільки в періодиці (вона переважно і є матеріалом для їх фіксації) у розвинених мовах досягає протягом року десятків тисяч (не всі, звичайно, лишаються у мові). Переважна більшість неологізмів (до 90%) – це терміни.

Як бачимо, сфера сучасних українських засобів масової інформації засвідчує: “Мова живе, еволюціонує, і завдання не байдужої до неї інтелігенції, - як справедливо зауважують О. Сербенська та М. Волощак, - дбати, щоб мова була живою й відкритою, такою, що перебуває в становленні, в шуканні й утвердженні себе, у спрямованості в майбутнє” [3, 143].

Список використаних джерел

1. Жадько В. О. Основи журналістики та редакційно-видавничої справи : навч. посіб. / В.О.Жадько. – К.: СПД В.О. Жадько, 2005. – 352 с.
2. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексику: чинники стабілізації інновацій / Є. Карпіловська. // Українська мова. – 2007. – № 4. – С. 3-15.
3. Сербенська О.А., Волощак М.Й. Актуальне інтерв’ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О.А. Сербенська, М.Й. Волощак. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2001. – 143 с.

Summary. The paper analyzes the lexical and thematic group neologisms language media modern period.

Keywords: lexical system media, neologisms, mass media space.

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ЕВФЕМІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ)

У статті проаналізовано способи творення лексичних евфемізмів на основі українського художнього тексту, виявлено основні способи творення евфемістичної лексики, доведено, що на сучасному етапі розвитку лінгвістики існує чимало думок щодо способів творення евфемізмів, які іноді децю різняться, але в сукупності надають більш вичерпну інформацію. Проаналізувавши евфемізми в українському художньому тексті, автор робить висновок, що найпоширенішими способами їх творення є: узагальнювальні назви, займенники, інішомовні слова, літота, аббревіація, слова-визначники з дифузною семантикою, фразеологізми, іронія, метафора, еліпсис.

Ключові слова: процес евфемізації, способи творення евфемізмів, механізми поповнення евфемістичної лексики, авторські евфемізми.

Евфемізми є наслідком лексичного табу, що зумовлене зазвичай деякими упередженнями, марновірствами, релігійними віруваннями. Як мовленнєві втілення табу евфемізми, уникаючи прямої забороненої назви, відображають суть описуваного явища [4, 15]. У лінгвістичній літературі трапляються різні формулювання поняття „евфемізм”. У більшості з них основною ознакою евфемізму вважають його здатність замінювати, вуалювати неприємні або небажані слова чи вислови. Так, в Енциклопедії „евфемізм” розглянуто як „слово або вислів, троп, що вживається для непрямого, прихованого, зокрема пом’якшеного, ввічливого, позначення певних предметів, явищ, дій замість прямої їх назви” [17, 168].

Останнім часом евфемізми розглядають з різних боків, зважаючи на багатоаспектність явища, що підтверджують роботи і зарубіжних, і вітчизняних учених: А. Кацев, Н. Босчаєва, Б. Уоррен, В. Москвін, В. Великорода та ін. Одним із невирішених залишається питання щодо способів творення лексичних евфемізмів. Погляди мовознавців із цієї проблеми децю різняться, але в сукупності надають більш вичерпну інформацію, що сприяє подальшим дослідженням у зазначеному напрямку. З огляду на дискусійність проблеми ставимо за мету проаналізувати способи творення лексичних евфемізмів на основі українського художнього тексту, адже евфемістичні замітники відіграють вагомий роль у сприйнятті та розумінні твору, демонструють стан розвитку мови, можливості української естетичної номінації, відображають світогляд і культурний рівень автора тексту.

Процес творення евфемістичних заміників містить чимало аспектів і відбувається на різних мовних рівнях: лексичному, семантичному, фонетичному, словотвірному, стилістичному, а це, своєю чергою, відбивається на кількості та різноманітності способів творення евфемістичних лексем.

У випадку творення евфемізмів потенціал різних лексичних одиниць, стилістичних прийомів, словотвірних, фонетичних та графічних засобів об’єднується спільною метою – утворення номінацій, здатних до пом’якшення грубих, неприйнятних слів та виразів. Однією з перших перелік способів евфемізації запропонувала Ж. Варбот: заміна за допомогою запозичення, описового виразу, визначення, узагальнювальної назви, займенника тощо [5, 345]. О. Тараненко виділяє 6 способів творення евфемістичних заміників: а) перифрази; б) утворення слів з іншою мотивацією, іншою внутрішньою формою і нових значень слів на основі асоціацій за суміжністю, подібністю або протилежністю: метонімія, метафора, антифразис; в) заміна слова іншим, семантично пов’язаним: синонімом і взагалі словом з близьким значенням, антонімом і взагалі словом з протилежним значенням; г) заміна назви предмета, явища лише вказівкою на них (використання вказівних та неозначених займенників і займенникових прислівників; г) еліпсис; д) видозміна звукової форми слова, компонентного складу словосполучення [17, 168 – 169].

Польський філолог С. Відлак називає три способи творення евфемізмів: а) запозичення з інших мов („оскільки інішомовні слова менше шокують і видаються більш шляхетними”); б) „частковий антонім (літота)”, наприклад, *неправда* замість *брехня* (ідеться про літоту), *досить складний*, замість *складний* (ідеться про мейозис); в) „метафоричне використання слів” тощо [7, 275 – 281].

Велике значення для вивчення процесу евфемізації в художній літературі мають дослідження учених-лінгвістів Б. Уоррена [18] та Н. Босчаєвої [1], де основну увагу зосереджено переважно на способах творення евфемізмів лише певного типу, наприклад, евфемізми статевої сфери у художній літературі та контекстуальні евфемізми.

Запропонована „універсальна” (за словами дослідниці) класифікація способів творення евфемізмів сучасним лінгвістом В. Великородою є результатом детального аналізу наявних класифікацій та логічного їх поєднання в єдину структуровану класифікацію, що дозволяє вичерпно

подати процес творення евфемізмів загалом, але необхідно зважати на те, що ця класифікація зорієнтована на евфемізми лише функціонально прагматичного розряду англійської мови. Учена зазначає: „...Евфемістичні найменування як результат вторинної номінації й одна зі складових номінативного складу мови <...> з'являються в мові внаслідок різноманітних номінативних технік” [6, 134]. Дослідниця виокремлює такі механізми поповнення евфемістичної лексики: а) *семантичні процеси* (фразеологізація, генералізація, метафоризація, іронія, пропріалізація, метонімізація, антономазія, літота, елевація, гіпербола); б) *словотвірні процеси* (словоскладання, абрєвіація, морфемна заміна, ономаіопія, зрощення); в) *фонетичні процеси* (фонемна заміна, римований словотвір, графічне пропущення, редуплікація, зворотній словотвір); в) *іншомовні запозичення*; г) *комбіновані способи творення* [6].

Важливим підґрунтям для подальших досліджень є характеристика способів творення евфемізмів А. Кацева, який дійшов висноку, що найбільш типовим семантичним способом евфемізації є генералізація, метафоризацію інтенсивно використовують у всіх мовах, метонімізація ґрунтується на асоціативних зв'язках між денотатом у сфері табу й необразливим денотатом, поляризація має дещо меншу питому вагу порівняно з іншими способами евфемізації в групі семантичних зсувів, вона виявляється в двох видах: повній антонімічності денотата й асоціата в частковому семантичному контрасті [10, 35 – 37]. Огляд запропонованих лінгвістом способів свідчить про те, що вчений дещо звужує потенціал механізмів поповнення евфемістичної лексики: дослідник обмежується аналізом семантичних зсувів, способами зміни форми та запозиченнями. А. Кацев звертає увагу на те, що „ в словоутвореннях сучасних евфемізмів важливу роль відіграють різні способи зміни форми слова і насамперед звукова аналогія, негативна префіксація та скорочення” [10, 35 – 37], натомість, на думку В. Великороди, фразеологізація, елевація, зворотний та римований словотвори, накладання різних способів творення залишилися поза увагою лінгвіста.

Слушною є думка Л. Вавілової про те, що найбільш вичерпно питання про способи мовного вираження евфемізації мовлення розглянув В. Москвін. [3, 40]. У монографії „Евфемізми в лексичній системі сучасної російської мови” дослідник виокремлює 13 таких способів: метонімічну номінацію, метафоричну номінацію, використання синекдохи, прономіналізацію, паронімічну заміну, використання книжних слів та виразів, зокрема термінів, використання іншомовних слів, перенесення „з роду на вид”, перекладання, антономазію, перенесення „з виду на вид”, мейозис, еліпсис [14, 23-27].

Погоджуємося з думкою В. Москвіна, що є потреба у створенні єдиного реєстру способів евфемістичної номінації, який, на думку вченого, „ще досить далекий від вичерпної повноти” [15, 58]. Ми уявляємо, що це має бути чітко структурований реєстр з глибинними характеристиками та вичерпною повнотою формувань, що дасть змогу докладніше подати характерні особливості кожного зі способів творення евфемістичних заміників. Надалі такий реєстр сприятиме більш чіткому розмежуванню явища евфемізації від суміжних явищ, що в окремих випадках виявляється доволі складним, надасть інформативні підвалини для подальших розвідок учених, зокрема це стосується й досліджень явища евфемізації в художній літературі.

Виокремимо способи евфемізації, які найчастіше називають дослідники, послуговуючись для наочності прикладами із сучасних прозових творів. Найчастіше евфемістичну функцію виконують *узагальнювальні назви*, які використовують для заміни конкретних явищ і дій, наприклад: *радість* (про інтимні стосунки між чоловіком і жінкою), *новина* (про заслання на каторгу), пор.: „Але ж я спізнала цю *радість* з тим, з ким хотіла” [12, 148], пор. ще: „ Онде з Яблуниці й панотця з паніматкою забрали, як простих. І нікого не питали й не звідомляли *новину*” [12, 96].

У науковій літературі неодноразово вказували на евфемістичну роль *займенників*, про це, зокрема, говорив ще Л. Булаховський у роботі „Нариси з загального мовознавства”: уживання займенника з метою завуальовування – це є чи не найприродніша з граматичного погляду заміна [2, 44]. Невизначені або вказівні займенники не називають, а лише вказують на значення, яке може бути конкретизоване через контекст (*там, сюди, цей, він*), наприклад: *цим* (про інтимні стосунки між чоловіком і жінкою), *вони* (покійні люди), *всі* (про померлих), пор.: „Ви, Огінські, *цим* і знамениті! Зізнаюся: мені сподобалося. Хочу ще!” [8, 98.], пор. ще: „Я можу собі уявити, як *вони* повернуться, це станеться скоріш за все влітку, найімовірніше у серпні, так – у кінці серпня, сухого і сонячного серпневого ранку, о 5.30, з першим потягом, двері відчиняться, і звідти почнуть виходити *вони* всі – *всі*, кого ти пам'ятаєш і кого вже встиг забути, *всі*, кого тобі не вистачало і чиєї появи ти так боявся, з ким ти час від часу перетинався там, унизу, навіть не здогадуєшся, що *вони*, на відміну від тебе, там і лишаються, *вони* будуть виходити в тепле серпнєве повітря, в свіжий харківський ранок, в довге розмірене життя, наповнюючи його своїми голосами, своїм диханням, своєю присутністю, своєю смертю” [9, 161].

Усі вчені називають *іншомовні слова й терміни* одним із ключових способів творення. Іншомовні слова пом'якшують і завуальовують суть явища через те, що більшість носіїв мови семантичну наповненість таких лексем розуміє менше, аніж їх широковживані відповідники, на-

приклад: *ліквідація* (у значенні ‘вбивство’), пор.: „А тепер нам приписують і трупи з криниці в Березові, й двох повішеників з-під Шепота. Кому я буду розказувати, що ми не давали команди на її *ліквідацію*?” [12, 124].

Здатною до „покращення” семантики вчені вважають один із різновидів мейозису – літоту. Евфемістична функція літоти досягається шляхом використання антонімів з одним або двома запереченнями: *непростий* замість *складний*; *не думаю, що звинувачення небезпідставне* замість *думаю, що звинувачення має підстави*, наприклад: *недобрий* (у знач. ‘поганий’), пор.: „– *Недобрий* то знак, Василю... – сказав з порога дід Іван, проходячи перед двома військовими й Корнильом. – Видиш, правий бік лица зачервонився. *Недобрий*... На скорого мерця, йой, господи милосердний” [12, 77].

Серед способів творення евфемізмів дослідники нерідко називають і *деякі дієслівні форми з префіксом під-*. Так, Л. Крисін зазначає, що більшість мовців (здебільшого носії просторіччя) вважають такі форми більш увічливими, здатними пом’якшити пряме ставлення до адресата, тому вживають їх як евфемістичні замітники „прямих” номінацій [11], наприклад: *підв’яжуть собі язик* (у знач. ‘перестаньте пліткувати’) замість прямого ‘*зав’яжуть*’, семантика якого тяжіє до більш грубої форми, пор.: „І не треба її в’язати, Варваро. Краще *підв’яжуть собі язик* тим шнуром...” [13, 15].

Продуктивним способом творення евфемістичних заміників є й *абревіація*. Л. Крисін говорить про абревіатури як про характерну особливість „репресивних сфер” та „сфер пов’язаних із приховуванням державних та військових таємниць”, наприклад: ПКТ – приміщення камерного типу (прямо – камера) [11]. І. Мілева подає приклади абревіації й у сфері фізіологічних процесів людини, що підтверджує евфемістичний потенціал абревіатур у різних сферах евфемізації, наприклад: *кімната ЧЖ* у знач. ‘туалет для чоловіків і жінок’. Щодо українських прозових творів, то тут можна зустріти й дещо змінені абревіатури, наприклад: *брали на МГБ* (у знач. ‘влаштували допит з тортурами’. Автор дещо змінила цю абревіатуру за допомогою одного із способів творення – фонемної заміни (*МГБ* замість звичного *МГБ*, де рос. МГБ – ‘Министерство Государственной Безопасности’), пор.: „Грицька вже *брали на МГБ* до Вижниці. Вже рахували там йому ребра, й може, лише через це він мав тепер страху менше, ніж ті, в чиєму горлі застряла Різдяна Коляда.” [12, 10]. А. Кацев називає такий спосіб творення евфемізмів звуковою аналогією – зміна форми слова-табу, що сприяє ефекту відволікання уваги від денотата у сфері табу [10, 36].

Серед способів творення евфемістичних заміників лінгвісти нерідко виокремлюють *слововизначники з дифузною семантикою* (деякий, відомий, певний, відповідний, належний і тощо), які, на нашу думку, є яскравим прикладом семантичної редукції. О. Сенічкіна говорить про семантичну редукцію не як про скорочення смислового навантаження, а як про мінімалізм та невизначеність на рівні виразу чи контексту [16, 12], наприклад: *деякі операції* (про пошук і арешт партизан), пор.: „– Ні-ні, просто ваше весілля співпало з *деякими* нашими операціями. Ото лише й усього. А ми повинні захищати невинних. Так що пробачте: служба” [12, 162].

З евфемістичною функцією нерідко використовують і фразеологізми, наприклад: *не сповна розуму* (у знач. ‘дурний’), *слаба на передню свою голову* (у знач. ‘жінка, яка вступає безладно в статеві стосунки з чоловіками’), пор.: „Як болить її голова – то ще не значить, що вона *не сповна розуму*. А-ну, подивися, деякі молодіці в селі витворяють таке, що зразу видно, що вони *слабі на передню свою голову* і на голову, що на в’язах, – і ніхто на них пальцем не показує” [13, 59].

Теми-табу іноді набирають обертів іронічного висміювання, та попри це зберігають здатність до евфемізації, наприклад: *подякувати цьому світові* (у знач. ‘померти’), пор.: „Мале хто пам’ятає, коли ті Йорки самі спокійнилися, чи хто їм поміг *подякувати цьому світові*” [13, 27].

Подекуди автори вдаються до творення нових номінацій для заміни звичних загальноживаних найменувань. Таке явище отримало назву авторські неологізми. Нерідко такі неологізми починають виконувати евфемістичну функцію завдяки ефекту відволікання уваги від денотата (ідеться про лексеми, які замінюють номінації з негативною або небажаною семантикою на нові, більш прийнятні, вуалюючи). Так, коли йдеться про емоційний стан людини, яка обурена поведінкою духовних наставників, та все ж залишається дещо обачною, уникаючи називати речі „своїми іменами”, автор послуговується новоутвореним висловом *мрутуть людей* замість прямого ‘людей доводять до смерті’, пор.: „*Мрутуть людей, лиш попи тішаться, бо роботу мають*” (про людей, яких доводять до смерті і про священників, які не зважають на людське горе, бо мають від цього користь [12, 48].

Нерідко у прозовій літературі автори застосовують метафоричні евфемізми. Так, прикладом евфемістичного замітника, утвореного за допомогою метафори, є вираз *літня днина забрала* (у знач. ‘людину вбили в літню пору року’), *взяла вода* (у знач. ‘потонути’) пор.: „Вона таки щоліта поминає Абрама, бо саме *літня днина забрала* в неї чоловіка, а в дітей батька” [12, 50], пор. ще: „Якби її *взяла вода* – то десь би з другого села дали знати, що сплила здохла корова” [13, 114].

Евфемістична метонімізація може бути посилена пропріалізацією, тобто творення евфемізмів відбувається на основі метонімії з компонентами власних назв, наприклад: *Поза Йорчиху* (у

знач. ‘цвинтар’, ‘помирати’), пор.: „– Ви, Одокіпко, нащо ці рушники купуєте? – Як нащо?! *Поза Йорчиху готуюся*” [13, 28]. За допомогою метонімії автор підкреслює саме ту рису, на яку хоче звернути увагу, у нашому випадку, що цвинтар розташований саме за тим будинком, де колись мешкала нині покійна Йорчиха.

Ще одним продуктивним способом творення евфемізмів у художній літературі є еліipsis, який іноді називають замовчуванням або „засобом семантики замовчування” (О. Сенічкіна). Учена вказує на те, що „...під час вираження семантики замовчування мовець знає, про який предмет, ознаку, явище дійсності йдеться. Уявна невизначеність сигніфікативної ситуації (предмета, ознаки, стану справи) становить переважно фактичну визначеність” [16, 62]. Еліipsis стає важливим засобом передачі переживань, страху та ін. Так, коли йдеться про емоційний стан жінки, яка переживає за долю свого чоловіка, якого може вбити нова радянська влада, автор використовує цілу низку еліптичних речень: „А вже на самісінькому споді, десь навіть далі, аніж за завмерлою зо страху душечкою – і в тих, і в тих – калачиком згортався набубнявілий хробак неспокою: *а раптом... а може... і в нас... і з нами... щось таке... схоже... прости, Господи...*” [12, 39].

Отже, виявивши основні способи творення евфемістичної лексики та зробивши спробу проаналізувати вже відомі класифікації, ми дійшли висновку, що на сучасному етапі розвитку лінгвістики існує чимало думок щодо способів творення евфемізмів, які іноді дещо різняться, але в сукупності надають більш вичерпну інформацію. Проаналізувавши евфемізми в українському художньому тексті, вважаємо, що найпоширенішими способами їх творення є: узагальнювальні назви, займенники, іншомовні слова, літота, абрєвіація, слова-визначники з дифузною семантикою, фразеологізми, іронія, метафора, еліipsis.

Хоча у межах однієї статті нам видається неможливим вичерпно схарактеризувати всі наявні класифікації способів творення евфемізмів, та, на нашу думку, представлений матеріал свідчить про різноманітність і численність таких способів. Обрані вибірки послугують орієнтиром для кращого розуміння механізму поповнення евфемістичної лексики.

Явищу евфемізації присвячено чимало розвідок, та, на нашу думку, ще залишається чимало невисвітлених питань, серед яких і проблема створення універсального реєстру способів евфемістичної номінації. У цьому і вбачаємо **перспективи подальших розвідок** у зазначеному напрямку.

Список використаних джерел

1. Босчаева Н.Ц. Контекстуальная эвфемия в современном английском языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / Н. Ц. Босчаева. – Л., 1989. – 16с.
2. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. шк., 1955. – 307 с.
3. Вавилова Л. Н. К вопросу об эвфемизации современной русской речи / Л. Н. Вавилова // Русская и сопоставительная филология : систем.-функцион. аспект. – Казань : Казан. гос. ун-т, 2003. – С. 40 – 44.
4. Ванюшина Н. А. Семантическая и прагматическая характеристики эвфемизмов в современных немецких и российских печатных СМИ : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 „Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Ванюшина Наталья Анатольевна. – Волгоград, 2011. – 231 с.
5. Варбот, Ж. Ж. Табу / Ж. Ж. Варбот // Русский язык. Энциклопедия / гл. ред. Ф. П. Филин. – М. : Сов. энцикл., 1979. – С. 345 – 346.
6. Великорода В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Великорода Віра Богданівна. – Львів, 2007. – 268 с.
7. Видлак С. Проблема эвфемизма на фоне теории языкового поля / С. П. Видлак // Этимология – 1965 : материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. – М., 1967. – С. 275 – 281.
8. Гримич М. Фріда : [роман] / Марина Гримич. – К. : ПП Дуліби, 2006. – 192 с.
9. Жадан С. Anarchy in the UKR / Сергій Жадан. – Харків : „Фоліо”, 2008 – 223 с.
10. Кацев А. М. Языковые табу и эвфемия / А. М. Кацев. – Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1988. – 80с.
11. Крысин Л. П. Языковая норма и речевая практика [Электронный ресурс] / Л. П. Крысин. – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/2005/2/yazykovaya-norma-i-rechevaya-praktika>. – Назва з екрана.
12. Матіос М. Нація / Марія Матіос. – Львів : ЛА „ПІРАМІДА”, 2007. – 256 с.
13. Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос. – Львів : ЛА „ПІРАМІДА”, 2005. – 176 с.
14. Москвин В. П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка: учеб. пособие к спецкурсу / Василий Павлович Москвин. – Волгоград : Перемена, 1999. – 59 с.

15. Москвин В. П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования / В. П. Москвин // Вопросы языкознания. – 2001. – № 3. – С. 58–70.
16. Сенічкіна О. П. Евфемизми російської мови [Текст]: спецкурс: навч. посіб. для студ-в вузів, навч. за спец. «Філологія» / Олена Павлівна Сенічкіна. – М: Вища школа, 2006. – 151 с.
17. Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : „Укр. енцикл.”, 2004. – 824 с. : іл.
18. Warren, B. What euphemisms tell us about the interpretation of words. // Studia Linguistica, 1992. – Vol. 46/2. – P.128 – 172.

Summary. In this article were analysed methods of formation of euphemism based on lexical euphemisms of Ukrainian literary text. Having defined the basic methods of forming euphemism, we came to the conclusion that at the present stage of development of linguistics are many views on how to create euphemisms that are sometimes slightly different, but together provide a more comprehensive answer. After analyzing the euphemisms in the Ukrainian literary text, we can say that the most common ways of their formation are: generalizing names, pronouns, foreign words, litotes, abbreviation, word-qualifiers with diffuse semantics, idioms, irony, metaphor, ellipsis.

Keywords: evfemizatsii process, methods of forming euphemisms replenishment mechanisms euphemistic vocabulary, author euphemisms.

УДК 811.161.2'367.625

А.С. Стадній

КОНТЕКСТ ЯК СФЕРА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНОТАТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ ДІЄСЛОВА

У статті проаналізовано виникнення і функціонування конотативно маркованих дієслів у текстах засобів масової інформації. Установлено, що контекст сприяє виникненню конотативного значення дієслова, а конотативно марковане дієслово впливає на стильове забарвлення тексту. Доведено, що в текстах мас-медіа експресивність може виникати, підсилюватися, нейтралізуватися.

Ключові слова: конотативно марковане дієслово, лексема, конотативне значення, експресивність, контекст.

Дієслово – найскладніша частина мови, оскільки об'єднує низку граматично неоднорідних утворень. Цей лексико-граматичний розряд слів поєднує різні форми і категорії та здатний виражати емоційно-експресивні значення мовлення як засобами різних рівнів мови, так і контекстуально. У мові активно функціонують конотативно марковані дієслова, які взаємодіють з нейтральними дієслівними лексемами в публіцистичному, художньому та розмовному стилях, але саме публіцистичний стиль найбільш активно фіксує мовні інновації і відображає тенденції розвитку сучасної української літературної мови.

В українському мовознавстві емоційно-експресивні засоби мови мас-медіа досліджували О. А. Стишов, Н. І. Кочукова, Т. А. Коць, Н. О. Бойченко, Л. В. Мельник, Г. Б. Мінчак та інші. Конотативні значення іменників вивчали В. Л. Іващенко, Г. Б. Мінчак, В. І. Ільченко, О. О. Кабиш та інші. Емоційно-оцінні прикметники були досліджені С. Б. Шкарбутою, Т. В. Ковальновою, Ж. В. Колоїз, прислівники – О. В. Мироненко та лише окремі питання дієслівної лексики. Саме тому метою дослідження є виникнення та функціонування конотативно маркованих дієслів у мові мас-медіа.

Для досягнення поставленої мети потрібно було розв'язати такі завдання: проаналізувати виникнення контекстуальних конотативно маркованих дієслів; установити синтагматичні відношення конотативно маркованих дієслів; дослідити зв'язок між конотативним значенням дієслова і контекстом. Проблема дієслівних конотем може стати частиною комплексного дослідження, присвяченого питанням унормування та стандартизації словникового складу.

Конотація – це семантична сутність узуального чи оказіонального характеру, яка входить у семантику слова і виражає емотивно-оцінне ставлення до дійсності. Конотація – активний учасник експресивно-оцінної номінації.

У сучасній українській літературній мові функціонують власне конотативно забарвлені дієслова й контекстуальні конотативно забарвлені дієслова, у яких конотація виникає в контексті.

Конотація може виникнути за допомогою різних мовних засобів, але й будь-яке дієслово в певному контексті може стати конотативним.

Мовознавці, які вважають конотацію стилістичним компонентом, на парадигматичному рівні конотативні значення поділяють на адгерентні (контекстно зумовлені) додаткові співзначення мовних одиниць, які виникають у конкретному творі на основі контексту завдяки синтагматичному оточенню або завдяки тому, що реципієнт сприймає дану словоформу як марковану на фоні її попередніх вживань в інших мовленнєвих ситуаціях [10, 24] та інгерентні (абсолютні) стилістичні співзначення лексем, які розуміють як „додаткову інформацію, притаманну даній мовній одиниці як елементу системи мови, що нашаровуються на її референційне значення і уточнює його в аспекті приналежності мовної одиниці до певної сфери комунікації (функціональний компонент абсолютного стилістичного значення) і в аспекті її відношення до мовної норми (нормативний компонент абсолютного стилістичного значення), а також в аспекті її експресивного забарвлення” [8, 72].

М. М. Кожина стверджує, що лексеми – потенційно експресивні засоби, а експресивними вони можуть стати лише в контексті спілкування, тільки в мовленні [6, 13 – 14]. Цю думку поділяє і Є. Й. Шендельс, зазначаючи, що лексема може володіти конотативним потенціалом як словникова одиниця, тобто конотативне значення може збігатися зі стилістичними позначками словника (наприклад, можна визначити й без контексту „стилістичний ореол” слів *шкапа і рисак*), конотативність маркованої словоформи можна визначити тільки в контексті. Поза контекстом, поза ситуацією неможливо одну граматичну форму визнати маркованою (суб’єктивною, експресивною, стилістично забарвленою, а іншу нейтральною, об’єктивною [13, 36].

Експресивні тексти поділяють на два різновиди: тексти, які містять експресивні компоненти, і саме тому вони є експресивними, наприклад: *І лише колишній „директор-розпорядник” Верховної Ради Олександр Волков чомусь ходив із тінню на обличчі, а на радісне „скучили за парламентом?” від якоїсь журналістки тільки похмуро зиркнув з-під лоба* (УМ, 13.12.12, 4); *Чесно кажучи, п’ятничні ефіри я не бачив, бо вони мені вже остогидли...*(Д, 24.12.2009, 4); *Сивуху ту, мов брагу, хлещуть, аж гай гуде* (УМ, 06.01.2009, 15); *Ми почали щось мимрити про тривалі гастролі Сибіром, що розпочинаються вже завтра* (ВК, 27.01.2009, 12); *Власне, якби не ми (депутати від „Свободи”)*, *Табалових ніхто й не випихав би із сесійної зали* (УМ, 13.12.12, 4); і тексти, експресивність яких створюються на рівні контексту, як-от: *З того часу з’явився лише один альбом „Любов моя”. Так, співак не квапиться, а спокійно „настоює” матеріал, додаючи нових фарб, нового звучання* (МУ, 18.02.2011, 7); *Хабар – прерогатива привілейованих. Протягом минулого року столичні хабарники „наколядували” 17 мільйонів гривень* (ВК, 23.01.2009, 5); *Європа „газує”: російське „блакитне паливо” нарешті перетнуло український кордон, прямуючи на Захід* (УМ, 22.01.2009, 4); *Нагадаємо, що з ефіру каналу ICTV „злетіла” еротична програма письменниці і співачки Ірени Карпи* (ВК, 17.12.2008, 4); *„Надощував” на статтю. Слідчий відділ управління СБУ в Херсонській області порушив кримінальну справу проти директора однієї з дослідних станцій Інституту гідротехніки і меліорації Національної академії аграрних наук* (ГУ, 01.02.2011, 10). Виділені лексеми в контексті набули нового оцінно-конотативного значення: *настоювати* – ‘удосконалювати певний матеріал’, *наколядувати* – ‘брати хабарі’, *газувати* – ‘користуватися газом’, *злетіти* – ‘зробити щось швидко’, *надощувати* – ‘збагатитися, перевищивши службові повноваження’. У мовознавстві існує низка досліджень, присвячених співвідношенню значення слова й контексту [4; 7; 9].

Контекст – мовленнєве ціле, конституція: складне утворення, у якому є мовець і адресат мовлення з їхніми соціально-демографічними ознаками і їхнім ставленням одне до одного, обставини й умови спілкування, тема мовленнєвого висловлювання і його лінгвістична приналежність [1, 116]. „Контекст виявляє, актуалізує потрібні й створює ситуативні значення, „відтінки” і „забарвлення”. Індивідуальні, соціальні, професійні, асоціативні та інші додаються до виділеного значення. Вони не входять у мовне (системне) значення, а супроводжують його в мовленні, тексти, доповнюючи чи створюючи смисл, образ, підтекст” [11, 9 – 10].

Існують різні погляди щодо залежності значення слова й контексту. Одні лінгвісти відстоюють думку, що контекст зумовлює значення слова, а самостійно слово не має певного смислового значення [5, 303], інші переконані, що контекст реалізує семантичні потенції слів [2, 102]. Існує альтернативний погляд, що контекст збагачує значення слова компонентами, додатковими до поняттєвого. Ці компоненти визначаються як синтагматична сутність [12, 200 – 243]. На нашу думку, будь-яке дієслово в певному контексті може стати емоційно-оцінним, тобто контекст впливає на зміну лексичного значення слова, але й конотативно забарвлене слово, у свою чергу, впливає на контекст – він стає експресивним. Мовці свідомо, відповідно до умов спілкування, використовують дієслова з конотативним значенням, це сприяє виникненню стильового забарвлення усього тексту.

Отже, між конотативним значенням дієслова і контекстом існує тісний взаємозв'язок. У текстах слова впливають одне на одне, експресивність може виникати, підсилюватися, послаблюватися, нейтралізуватися, саме тому спостерігаються зміни у значеннях окремих слів, наприклад: *Сестра критично оглянула і єхидно запитала: „Під мене „косиш“?* (Д, 06.12.2009, 1). Дієслово *косити*, крім прямого значення ‘зрізувати, стинати траву, збіжжя та інше косою, косаркою тощо’, переносного значення ‘позбавляти життя’ та жаргонного ‘удавати хворого та неосудного, з метою уникнути призову до армії чи карної відповідальності за скоєний злочин’ [3, 578], у контексті набуває нового, оказіонального значення ‘бути схожим на когось, наслідувати кого-небудь’ з негативною оцінкою, яку підсилює прислівник ‘єхидно’. Оказіональна лексема *засвітитися* ‘з’явитися де-небудь, бути поміченим’ виникло внаслідок модифікації узуальної семи ‘почати блищати, сяяти; вирізнятися блиском’ [3, 420]. Залежно від контексту конотативне значення дієслова *засвітитися* може бути меліоративним, пейоративним чи амбівалентним: *„Засвітитилися” на ухилянні від сплати податків й інші уславлені особистості* (ВК, 18.11.2008, 7), конотативність посилюється й тим, що негативно оцінену дію виконує позитивний об’єкт – ‘уславлена особистість’. У реченні *Це не заважає колишньому партійцеві Литвина вести активну передвиборчу кампанію – „світитися” на білбордах, роздавати виборцям пайки, зокрема чай із цинічною назвою „Збережемо історичний Київ”* (УМ, 09.10.12, 5) конотативне дієслово має амбівалентне значення. Явище, коли одне слово використовують з протилежним забарвленням, називається енантіосемією. У реченні *Це у виставах театру імені Франка вони співають лише час від часу – тут же, виконуючи арії, актори „відірвалися” сповна* (УМ, 30.08.2008, 9) оказіональна, емоційно-оцінна лексема *відриватися* використано у значенні ‘насолоджуватися своєю роботою (співом)’, у інших контекстах відбувається семантичне зрушення, з’являється асоціативно-образне значення ‘активний відпочинок, який навіть може порушувати певну „межу”, наприклад: *Утім переконливий гітарний дисторшн залишає бажання повідриватися „під Муріка”* (УМ, 29.08.2007, 14). У фразях *Не гальмуй, підрахуй!* (УМ, 02.10.2007, 8) і *...Марія була журналісткою, але потім їй довелося трохи „пригальмувати” успішну кар’єру, аби більше часу присвячувати сім’ї* (УМ, 27.07.2007, 21) відбувається розширення значення, денотативне значення дієслів ‘сповільнювати рух чого-небудь або зупиняти щось’ [3, 220], але різне конотативне значення: у першому реченні – ‘сповільнена розумова діяльність’, у другому – ‘призупинити кар’єрний ріст’, їх об’єднує негативна оцінка. Отже, у контексті експресивним може стати нейтральне слово. Часто це спостерігається при переносному використанні лексеми або в нетиповому контексті.

У контексті виникає та формується оказіональна конотативна лексема, яка може стати узуальною конотативною лексемою, відбувається розвиток лексичного значення – прогрес, або якщо оказіональне вживання було невдалим, навпаки, – регрес – зникнення нового значення.

Список використаних джерел

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка : к вопросу о предмете социолингвистики / В. А. Аврорин. – М. : Наука, 1975. – 276 с.
2. Будагов Р. А. Язык, история, современность / Р. А. Будагов. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 300 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел ; за ред. В. Т. Бусела. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
4. Говердовский В. И. Контекст как источник семантических коннотаций / В. И. Говердовский // Исследование по семантике. Семантика слова и словосочетания : межвуз. науч. сб. / Башк. гос. ун-т им. 40-летия Октября ; отв. ред. Л. М. Васильев и др. – Уфа, 1984. – С. 133–141.
5. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике. – М., 1960. – Вып. 1. – С. 264–389.
6. Кожина М. Н. О языковой и речевой экспрессии и ее экстралингвистическом обосновании / М. Н. Кожина // Проблемы экспрессивной стилистики : сб. науч. ст. – Ростов н/Д., 1987. – С. 8–17.
7. Кочерган М. П. Слово і контекст / М. П. Кочерган. – Л. : Вища шк., Вид-во при Львів. ун-ті, 1980. – 184 с.
8. Левитов Ю. Л. Стилистические сознания грамматических единиц на уровне языка и контекста : (на материале немец. яз.) / Ю. Л. Левитов // Стилистика художественной речи : межвуз. сб. / под ред. Л. В. Тарасовой. – Калинин, 1982. – С. 72–91.
9. Русский язык. Текст как целое и компоненты текста : Виноградов. чтения XI / ред. Н. Ю. Шведова, В. В. Иванов, М. В. Ляпон. – М. : Наука, 1982. – 177 с.
10. Семененко Л. А. Конотативне значення лексичних одиниць як об’єкт вивчення лінгвостилістики і конотативне значення словоформ як об’єкт вивчення морфостилістики / Л. А. Семененко // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. пр. / Одес. держ. у-т. – О., 2002. – Вып. 4. – С. 23–29.

11. Сердобинцев Н. Я. Семантическая структура слова и его коннотации / Н. Я. Сердобинцев // Теория слова и функционирования словарных единиц : межвуз. сб. науч. тр. / Саратов. гос. пед. ин-т им. К. А. Федина. – Саратов, 1981. – С. 4–25.
12. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 287 с.
13. Шендельс Е. И. Многозначность и синонимия в грамматике : (на материале глагол. форм нем. яз.) / Е. И. Шендельс. – М. : Высш. шк., 1970. – 204 с.

Summary. The emergence and functioning of the connotative marked verbs in the texts of the mass media is analyzed in the article. Established that the context contributes the connotative meaning of the verb, and the connotative bulleted verb influences on the stylistic color of the text. Proved, that in the mass media texts the expressivity may occur, amplified, neutralized.

Keywords: *connotative bulleted verb, leksema, connotative meaning expressiveness, context.*

УДК 81'36'37:801.8

О.І. Сухова

ВИЯВИ СЕМАНТИКИ ВПЕВНЕНОСТІ В МОНОЛОГІЧНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ В. ПІДМОГИЛЬНОГО «МІСТО»)

Робота присвячена комплексному дослідженню теоретичних та практичних проблем внутрішнього мовлення та способів вираження категорії модальності в монологічному мовленні. У роботі розкривається специфіка монологічного мовлення як лінгвістичного явища.

Ключові слова: *модальність, лінгвістична універсалія, монологічне мовлення, текст.*

Одним з найважливіших засобів, які дають змогу письменникам представити світ крізь призму конкретної особистості є монологічне мовлення. Різноманітність форм монологів, які ми знаходимо в творах різних авторів, потребує активного та глибокого вивчення, оскільки автор, його герої, теми, ідеї породжені з мови і тільки в ній і через неї можуть бути зрозумілими.

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень назріла потреба вивчення як теоретичний, так і практичних проблем монологічного мовлення. **Актуальність роботи** визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення мовних явищ у комунікативно-функціональному аспекті та розв'язання проблем використання мовних засобів у процесі спілкування при породженні, розгортанні та сприйнятті мовлення. Дослідження монологу персонажа як різновиду зображеної комунікації відкриває ширші можливості для складання уявлення про функціонально-структурні і комунікативні особливості персонажного мовлення, про конкретні умови та фактори, що спричиняють виникнення та впливають на здійснення монологу персонажа в художньому тексті. **Предметом** дослідження стала функціональна сутність поняття модальності, її реалізація в мові та мовленні, та засоби її вираження в монологічному мовленні. **Об'єктом** дослідження стали монологи з семантикою впевненості. **Метою** даної роботи є дослідження та опис семантико-граматичних способів вираження модальності в монологах з семантикою впевненості в українській мові. Для досягнення даної мети в роботі ставляться такі **завдання:** 1) розкрити специфіку поняття модальності як функціонально-семантичної категорії; 2) проаналізувати монологи з семантикою впевненості; 3) з'ясувати засоби вираження значення впевненості.

Категорія модальності є невід'ємною частиною будь-якого речення. Модальність протягом багатьох десятиліть є об'єктом лінгвістичних досліджень, проте й досі поняття *модальність* не має чіткої окресленості. Лінгвісти розрізняють логічну й мовну модальності, а в межах останньої - безліч парадигм і підпарадигм (т.з. «суб'єктивна» та «об'єктивна» модальності; реальна та ірреальна модальності тощо). На сьогодні все ще не існує згоди серед мовознавців щодо меж синтаксичної і морфологічної модальностей, кваліфікації специфіки й ієрархії реалізаторів розглядуваної категорії; не існує відповідного спільного метамовного інвентаря для аналізу проблеми. Це призводить до суттєвих розбіжностей у визначенні кількості способів дієслова, до труднощів у спробах чітко окреслити мовний арсенал для побудови ефективної комунікативної стратегії й тактики тощо.

Категорія модальності вперше була окреслена як об'єкт лінгвістичного опису в праці Ш. Баллі «*Syntaxe de la modalite explicite*» (1942). Відтоді вже понад півстоліття триває активне й плідне вивчення цієї категорії, однак в інтерпретації модальності спостерігаються значні розбіжності [1, 44].

У традиційному мовознавстві модальність визначають як мовну категорію, зокрема основну категорію речення, щоправда статус її визначають неоднаково. Модальність розуміють також як реченнєву категорію семантико-синтаксичного спрямування. Багато лінгвістів (В. Виноградов, Г. Колшанський, В. Панфілов) [4; 10; 13] розглядають модальність як загальну семантичну категорію, яка реалізується у всьому складі речення і не накладає будь-яких особливих ознак на структуру речення і тому має змішаний лексико-граматичний характер. Близьким до зазначеного є розуміння модальності як функціонально-семантичної категорії, яка «виражає відношення змісту висловлюваного до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлювання» і ґрунтується на засобах різних мовних рівнів. Л.С. Бархударов, Д.С. Штелінг [2; 14] розглядають модальність як морфологічну категорію, Л.С. Єрмолаєва, Г.О. Золотова [7; 9] – як синтаксичну. Звідси випливають дещо вужчі погляди на цю категорію, один з яких – потрактування модальності як категорії граматичної.

Таким чином можна стверджувати, що категорія модальності є лінгвістичною універсалією, яка проявляється на всіх мовних рівнях.

Модальність, будучи функціонально-семантичною категорією, знаходиться в центрі багатьох лінгвістичних досліджень, які присвячені проблемам художнього тексту. Поза модальністю текст як елемент комунікації не може існувати. Вона онтологічно властива тексту, оскільки він є результатом суб'єктивного авторського осмислення дійсності і, природно, не просто відображає світ, але подає світ, побачений автором. Кожний з нас вибудовує власну картину світу, концептуальність якої є спільною у плані відображення об'єктивних закономірностей позамовного світу. Модальність тексту розпочинається ще до його створення: з першого акту авторського вибору – вибору теми і проблеми твору. Поряд з концептуальністю вона зумовлює всі етапи створення художньої дійсності твору, всі ступені відбору екстралінгвістичного і власнелінгвістичного матеріалу, який включений у твір. З модальністю твору взаємодіє його прагматична спрямованість – спонукання до відповідної реакції [11, 78-88].

Категорія модальності є основою, яка структурує, розвиває, формує концептуальний зміст тексту.

Дослідження базується на монологах з семантикою впевненості в романі В. Підмогильного «Місто». Значення впевненості базується на безпосередніх спостереженнях, відчуттях мовця і відноситься до епістемічної модальності. Адекватно представити й інтерпретувати модальні значення та їх роль в організації тексту нам дасть можливість метод семантичної експлікації (семантичних примітивів), запропонований А. Вежбіцькою [15].

Приклад 1. *«Культурних сил треба нам, от що», – міркував Степан. І йому приємно було, що він тільки тимчасово, на три роки, покинув свої стріхи, щоб вернутися потім при повній зброї на боротьбу і з самогоном, і з крадіжками, і з недіяльністю місцевої влади.* Оповідач називає Степана *«посланцем, що виконує надзвичайно важливе, тільки чуже доручення»*, говорячи про це з іронією. Експлікація 1. **‘Я знаю, що нам треба в селі культурних сил’** → **‘Я впевнений, що коли я повернусь, все зміниться’** або **‘Я хочу повернутися і змінити ситуацію в селі’**. Монолог будується на безпосередніх спостереженнях, враженнях, досвіді модального суб'єкта. Епістемічне модальне значення достовірності експлікується шляхом уведення предикатів модусу, виражених лексемами з домінуючою семою ‘впевненість’, у структуру висловлень. Степан впевнений, що повернувшись до села, він зможе змінити ситуацію.

Приклад 2. *«Людина дуриє себе частіше, ніж має змогу сказати собі правду, бо є непомітні, – та ще на зацікавлене око! – дрібнісінькі чинники, що спричиняють аж надто важливі процеси в душі, так само, як від невидних бацил залежить фізичний стан тіла.*

– Мені смутно, – думав він, – бо я хочу бачити Надійку. Мені важко, бо я покохав її». Експлікація 2. **‘Я хочу бачити Надійку’** → **‘Я знаю, що покохав її’** → **‘Я знаю, що це добре’**. З внутрішнього монологу Степана ми бачимо, що він впевнений у своєму почутті, але в монолозі оповідача, який супроводжує цей монолог, ми розуміємо, що герой шукає собі виправдання, в нього більше фізичне тяжіння до Надійки, ніж духовне. Це дає змогу нам говорити про таке явище, як авторська оцінка, яка надає певну характеристику герою, концептуальним поглядом, відображеним у творі, виражає своє ставлення до зображуваного. У даному випадку автор виконує роль наратора, висловлюючи протилежну думку щодо зображуваних подій. Тут ми можемо говорити про деонтичну модальність, в межах якої формуються поняття про моральні принципи, заперечення та обов'язок, звичаї та ідеали тощо.

Приклад 3. *«Степан вертався додому, охоплений єдиною думкою, віддаючись їй до решти, до останньої клітини свого мозку. Бажання, виникши в ньому й прищепившись, скоряло його всього,*

зрушувало собі на користь всі його сили, заступало весь світ, роблячи його самого подібним на тетерю, що тільки власний спів чує. Молода пружина його думки, що допіру ще кволо ворущилась, напружилась і почала розтягатись, даючи рух сотням коліщат і підойм. Так, Степан мусив стати письменником. Нічого ні страшного, ні незвичайного він не почував у цьому жаданні. Він зріднився з ним за кілька годин так, ніби викохував роки, а в хвилюванні своєму вбачав ознаку хисту, прояв натхнення до творчості». Експлікація 3. **‘Я впевнений, що мені треба стати письменником’** → **‘Моя впевненість базується на моєму досвіді’** → **‘Я хочу, щоб так було’**. Модальне значення необхідності реалізується в ситуації, де перед Степаном стоїть не проблема вибору, а скоріше, погодження волі з волею об’єктивних обставин, які не дають можливість йому проявити ініціативу, яка направляє його діяльність у певне русло. Модальне значення необхідності супроводжується модальним значенням впевненості в реалізації цієї дії, що номінується семантичною константою «мусить».

Приклад 4. *«Тримаючи в руках листа, хлопець заплющив очі й шепотів: – Я не приїду, ніколи не приїду»*. Експлікація 4. **‘Я впевнений, що ніколи не приїду’** → **‘Моя впевненість базується на моєму досвіді’** → **‘Я думаю, що так буде краще’**. Монолог будується на переживаннях героя, він не хоче повертатися до рідного села. Ця ситуація виражає, з одного боку, модальне значення впевненості, що він ніколи туди не повернеться, а з іншого – побоювання у тому, що він не реалізує себе в місті, і йому доведеться все ж таки повернутися в село, що підкреслюється повторами «ніколи не приїду».

Приклад 5. *«Він назвав себе зрадником. Так може робити тільки відступник, що обікрав батьків, і від них йому буде прокляття. Але зразу ж, почавши себе ганьбити, втратив з ока мету свого обурення: вона зникла під впливом невідомої сили, що дбайливо обернула його докори в недоцільний спалах. Чому, властиво, він має себе за зрадника? Хіба мало людей покидає село? Міста ж ростуть коштом села – це нормально, цілком нормально. До того ж його ВИШ – економічна, і, її скінчивши, однаково на село не вертатись. Місто призначено йому за оселю. Та й хіба щось справді у ньому змінилось? Такий він, як був. Все гаразд, він має харч і помешкання, за день-два дістане стипендію. В чому ж річ?»* Експлікація 5. **‘Я впевнений, що я не зрадник’** → **‘Я знаю, що на село після ВИШу не повернусь’** → **‘Я думаю, що це добре’**. На даному етапі розвитку дії, ми можемо говорити еволюцію поглядів героя твору. Упевненість у тому, що він повернеться в село і буде допомагати людям, на початку твору, змінюється впевненістю у тому, що на селі йому нічого робити з вишівською освітою. У цьому монолозі чітко проглядається образ автора, тобто особисте ставлення до предмета зображення. З мови автора ми розуміємо і його ставлення до героя. Він називає обурення Степана «недоцільним спалахом». У «Словнику української мови в 11-ти томах» слово «недоцільно» тлумачиться як нерозумно, безглуздо, тобто несе в собі негативну семантику. У даному випадку ми розуміємо саму ідею твору – місто підкорює головного героя. Степан шукає виправдання, що виражаються в питальних реченнях і містить у собі іронічність.

Приклад 6. *«Хлопець кинув його на ліжку й почав ходити по кімнаті, хвилюючись, як людина, що прокинулася від сну в новій обставі. «Це прекрасні оповідання, безперечно», – цими словами співала його душа, і він розумів тепер, що, за оповідання свої забувши, він тільки ними жив і цього несподіваного листа завжди чекав. Поглинувши пекучий підступ радості, він потягнувся й знову взяв листа. Ще раз проти волі спинившись на чудовому рядку всередині, що виступав, здавалось, з усього письма, немов самоцвітною мозаїкою був викладений, хлопець закурился і, недбало відхилившись на стільці, почав читати»*. Експлікація 6. **‘Я знаю, що ці оповідання прекрасні’** → **‘Я думаю, що це добре’**. Модальне значення впевненості номінується семантичною константою «безперечно». Оціночний характер монологу полягає у розповіді оповідача про стан герої, про його емоції, переживання. Він поетапно розкриває всі дії Степана.

Приклад 7. *«Юрба так легко збила йому пиху й так безжурно знищила його, що він починав кінець кінцем шкодувати себе, чіпляючись за уламки високих про себе думок. Зрештою ж не сталося нічого, він просто трохи перехвилювався. Але він – письменник, це річ незаперечна, і всі ці пики дуже мало мусять його турбувати. Серед них, певне, немає нікого іншого, хто спромігся б на друковані твори»*. Експлікація 7. **‘Я впевнений, що я письменник’** → **‘Я думаю, що серед цих людей ніхто б не спромігся друкувати твори’** → **‘Я думаю, що це погано’**. Модальне значення впевненості номінується семантичною константою «незаперечна» тобто, який не викликає сумніву, заперечення; явний; очевидний. Семантична константа «певне» виражає тут підтвердження попередньої думки. Монолог звучить як самоствердження, герой втішає себе думками, що він кращий за всіх.

Приклад 8. *«В інституті вже, певно, розпочинались лекції, і він раз у раз обіцяв собі туди навідатись. Одного ранку, одягаючись, він уже зовсім вирішив, що це станеться саме сьогодні, але раптом спитав сам себе: «А чого я туди піду?» І не знайшов жодної відповіді. Трохи здивувався, потім дуже зрадів, захоплюючись своєю сміливістю, і цілий день почував себе переможником. Ну навіщо йому той інститут? Степан Радченко гарний і без диплома»*. Попередній

контекст дає можливість зробити наступну експлікацію: **Я знаю, що я не піду в інститут** → **‘Я впевнений, що мені вже не потрібен інститут’**. Модальне значення впевненості супроводжується іронічною авторською характеристикою: з одного боку ми бачимо, впевненість Степана у його перемозі, а з іншого – авторську позицію *«Степан Радченко гарний і без диплома»*. Іронію ми бачимо на семантичному та лексичному рівнях, яка номінується семантичною константою *«гарний»* у значенні зневажливої оцінки.

Приклад 9. *«І він сам так звик до її господаря, що йому навіть незручно було б який день цукерок не купити. Платячи гроші, він сумовито думав: «Чого ж їй зі мною не ходити? Я воджу її в кіно і годую цукерками. Справді, я дурний. Справді, я божественний, тобто пришелепуватий»*. Експлікація 9. **‘Я впевнений, що вона буде ходити зі мною’** → **‘Я знаю, що я пришелепуватий’** → **‘Я думаю, що це не добре’**. Модальне значення впевненості характеризується також іронічністю, яку автор вкладає в мовлення свого героя як самохарактеристику. Степан називає себе *«божественним»*, *«божевільним»*. Автор як наратор наголошує на самокритиці, самовикритті свого героя. У даному монологі герой твору розкриває нікчемність своїх вчинків, це номінується семантичними константами *«сумовито»* та означальними частками *«справді»*, що виражає негативну семантику.

Таким чином, ми можемо сказати, що модальне значення впевненості включає в собі наступні модальні значення: категорична впевненість, значення *«повинності»*, значення необхідності, значення можливості.

Результати дослідження дають можливість інтерпретувати внутрішній монолог як лінгвістичний засіб, спосіб репродукції внутрішнього мовлення, стилістичний та літературно-художній прийом оповіді.

Аналіз мовної тканини внутрішнього монологу дозволив визначити його відносно стабільні конститутивні ознаки. На морфологічному рівні – це 3 особа однини (розповідач ідентифікується з внутрішнім життям персонажа, відтворює його думки і почуття). Внутрішньому монологу характерна різнопланова темпоральна система з імперативом та умовний способом. Також для внутрішнього монологу важливим є і семантичне наповнення, бо саме воно вказує на діючі тенденції його подальшого розвитку – відбувається постійна еволюція монологу, що відбивається на еволюції героя роману.

Конструктивними ознаками та доказами суб’єктної транспозиції у внутрішньому монологі на лексичному рівні є модальна, лейтмотивна лексика, широкий діапазон емоційно-експресивних слів та виразів.

Дослідження показали, що принцип організації синтаксису внутрішнього монологу – асоціативно-психологічний, що характеризується наявністю еліптичних, номінативних, предикативних структур. Провідним засобом у внутрішньому монологі є різні структурно-семантичні повтори, окличні структури питальних речень.

Розвиток теорії тексту в українському теоретичному мовознавстві відкриває можливості проведено подальших досліджень лінгвістичних можливостей внутрішнього монологічного мовлення. Один з аспектів подальшого дослідження полягає в аналізі ступеня лінгвістичної форми та семантичного наповнення, семантико-стилістичної деструкції, його залежності від типологічних форм внутрішнього монологу. Цікавим представляється вивчення гендерного аспекту в монологічному мовленні. Попередній аналіз показує, що жіночі і чоловічі монологи мають різні модальні пресупозиції.

Модальність внутрішнього мовлення можна найбільш повно дослідити на рівні тексту в середині його інформаційного простору з урахуванням когнітивного, модального та текстуального компонентів твору.

Список використаних джерел

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка (пер. с англ.) / Ш. Балли. – М.: Изд. ин. лит., 1955. – С. 44 – 59, 234 – 239.
2. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка / Л.С. Бархударов. – М.: Высш.шк., 1975. – 156 с.
3. Валгина Н.С. Теория текста: Учеб. пос. для студ. по спец. «Изд. дело и редактирование» / Н.С. Валгина. – М., 1998. – 170 с.
4. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке (1950) / В.В. Виноградов // Исследования по русской грамматике. Избранные труды. – М.: Наука, 1975. – С. 53 – 87.
5. Есперсен О. Философия грамматики / О.Есперсен. – М.: Изд. иностр. лит., 1958. – С. 40–55, 239–255, 266–267.
6. Ермолаева Л.С. Очерки по сопоставительной грамматике германских языков / Л.С. Ермолаева. – М.: Высшая школа, 1987. – 127 с.

7. 8. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс. – М.: Просвещение, 1969. – 182 с.
8. Золотова Г.А. О модальности предложения в русском языке // Научный доклад высшей школы / Г.А. Золотова // Филологические науки. – №4, 1962. – С. 65–79.
9. Колшанский Г.В. Логика и структура языка. – М., 1965. – С.93-94.
10. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – М., 1988. – С. 78-88, С. 150-160.
11. Палмер Ф.Р. Семантика / Ф.Р. Палмер. – М.: Высш. шк., 1982. – 111 с.
12. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения / Ф.Р. Панфилов // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1977. – № 4. – С. 37 – 78.
13. Штелинг Д.А. Грамматическая семантика английского языка. Фактор человека в языке / Д.А. Штелинг. – М.: МГИМО: ЧеРо, 1996. – 253 с.
14. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals / A. Wierzbicka // *Quaedevis di semantica* 19. – 1989. – 1. – P. 103–121.

Summary. The research paper is devoted to the complex study of theoretical and practical problems of internal speech and methods of expression of modality category in monologue speech. The specifics of monologue speech as linguistic phenomenon is discovered in the paper.

Keywords: modality, linguistic universals, monologue speech, text.

УДК 811.161.2'373.231:821.161.2.31П1/7.08

В.Л. Туранська

ФУНКЦІЯ ОНІМІВ У РОМАНІ П. ПАНЧА «ГОМОНІЛА УКРАЇНА»: ОЦІННИЙ АСПЕКТ

Ономастична лексика обслуговує усі сфери художнього твору: номінацію системи персонажів, іменування географічного простору та обставин дії персонажів – головних, другорядних та згадуваних, створює культурний, побутовий, історичний фон текстових ситуацій, огортає текст асоціаціями та конотаціями, які декодуються в залежності від читацького досвіду. Власні назви забезпечують конкретність, реалістичність опису та оцінний момент.

Ключові слова: онімна лексика, онімний простір, антропоніми, власні назви.

З погляду когнітивної лінгвістики ономастичні системи є групами власних назв, які мотивуються, визначаються і взаємно структуруються позамовними чинниками, котрі утримують членів групи разом. Карпенко О.Ю. вказує на такі групи знань, об'єднані у ономастиконі: 1) чітке усвідомлення, що кожна власна назва має тільки одного носія; тотожні власні назви з денотатами у мові є омонімами, а в ментальному лексиконі – різними концептами; 2) знання того, які речі та істоти можуть або обов'язково повинні одержувати у певній мові власні назви; відхилення від таких норм можливі, але це саме відхилення, переважно експресивного характеру; 3) розуміння того, що різні розряди речей та істот отримують свої власні назви (залежно від розряду денотатів) мають, поряд із спільними ознаками, чимало специфічних закономірностей, різняться також своєю структурою, поширеністю і функціями [3, 27].

Власне ім'я становить невід'ємний індивідуальний атрибут людини. Учені встановили, що в іменах відтворюються побут, вірування, фантазія, художня творчість народів, їх історичні таланти.

Сьогодні важко проникнути в психологію та ідеологію ранніх слов'ян, однак на підставі багатьох порівнянь дослідники дійшли висновку, що в ті віддалені від нас часи імена давалися не лише для того, щоб позначити і виділити людину серед інших, а й для того, щоб дати дитині охорону від злих, ворожих сил та добрі побажання на все життя" [1, 26].

В. Сімович присвятив теж багато уваги українській ономастиці. А саме такі праці: „Українські іменники чоловічого роду на –о в історичному розвитку й освітленні”, „Історичний розвиток здрібнених та згрублених чоловічих імен з окремишньою увагою на завмерлі суфікси”, „Чоловічі імена на –но”, „Українські прізвища з хресних імен”, „Як наголошувати наші прізвища на –енко”. Василь Сімович, досліджуючи в усіх згаданих працях структуру імен з лінгвістичного аспекту, черпав свій матеріал із староукраїнських рукописів та фольклору, вніс нове багатство ономастичної документації в скарбницю української антропонімії. Мовознавець указував, що прізвища, імена сімей, родів, родові імена – доволі пізні явище в Україні. Вирішальну роль у

виборі прізвища відігравали духовні чи фізичні прикмети голови сім'ї, схожість із звірятами чи рослинами, порівняння з предметами, прізвиська (вуличні), хресні імена [5]. Цю тезу підтверджує й антропонімікон історичного роману Петра Панча «Гомоніла Україна».

Наприклад: „*Не треба було навіть зазирати в обличчя, щоб сказати, що стрункий, на голову вищий за інших, був брат першої дружини з Переяслава Яким Сомко, а поруч – сват Лаврін Капуста, такий же круглий, як головка капусти, а в білому кожусі зовсім схожий на капусту*” (2, 245);

„*Другий, з горбатим носом, з вусами, як ятагани, глянув їй просто у вічі...*

– *Це пан отаман, Максим Кривоніс, а це Остап – його товариш*” (2, 35).

Використання лише хресного імені може бути пов'язане з хліборобським світоглядом українців, із світоглядом осілої людини. Тому у селі, селищі, навіть місті, де люди знали один одного довгий час, їм достатньо було знати лише хресні імена. Проте, коли однакових імен з'являється багато, потрібні ближчі означення. Так почали функціонувати імена батьків на *-ін* чи *-ів*, або іменник, що вказував на походження – *ич*, *-ович*, *-енко*. На такий спосіб творення антропонімів також натрапляємо в романі П. Панча „Гомоніла Україна”.

„*І він знову торопко озирнувся на Вешняченка*” (2, 260); „*Третім у цьому ряду їхав значний козак Золотаренко, з яким Хмельницький хотів породичатися через його сестру Галю*” (2, 245).

Достатньо цікавою є і здрібніла форма хресних імен, що стали прізвищами, яка існує ще з XI століття. Тут міг грати роль і невеликий зріст або звичка з парубочих років називати когось здрібнілою назвою. Народна здрібніла форма хресного імені давно вже витискає повну, церковну, і в народній свідомості робиться нездрібнілою.

У романі натрапляємо на саме такі окремі форми антропонімів, які стилізують роман під історичні події.

Наприклад: „*Нехай Фесько Бідний: того сам Богун учив на шаблях битись.*

– *Фесько, Фесько! – загукали інші*” (2, с. 377); „*Тобі теж казали, пане Захарку?*” (2, с. 10);

„*Його батька зашмагав корсунський підстароста за стравлений хліб, і Христя залишилась з малим Касянком вдовою*” (2, 142); „*Мой, Яцко Здирка! – викрикнув здивовано худий в облісілій шапці селянин*” (2, 423); „*Дурний Яремка, – спокійно проказав козак, – чим хоче налякати*” (2, 424).

До речі, такий стилістичний прийом автор використовував і в інших творах. У новелі „Там, де верби над ставом” Петро Панч змальовує неписьменного погонича Дороба, котрий завжди був „Кузькою”, бо на ім'я й по батькові прозивали тих, у кого дім під бляхою і хліви довгі.

Національно-універсальний аспект прізвищ чи не якнайяскравіше представлений через їхню структуру, що зумовлена когнітивними процесами. Адже найпоширеніша мисле-пізнавальна процедура у визначенні родинних стосунків базована на відношеннях: ти – батьків син, що вказано через відповідні форманти, які, за І.Бодуеном де Куртене, є нерозкладними елементами мовного, а зокрема онімного мислення. Таким знаково-патронімним суфіксом в українській антропонімії, незважаючи на його слов'янські паралелі, став суфікс *-енк-о*, граматична форма якого за О. Потебнею, передбачає три елементи: звук, позначальне і значення. Патронімність у цьому суфіксі порівняно із зменшеністю, прізвищність із по батькові, а кожне з цих порівнянь, основане на ознаці, спільній для її членів, яка щодо значення і є позначальним” [4, 138].

Ще одним яскравим відображенням психоповедінкового архетипу чи структурного елементу національного підсвідомого як основи всіх психічних процесів, є композитні прізвиська – сконцентровані, згущені енергетичні центри виняткової сміхової (і не лише) культури на зразок *Панібудьласка, Понесикляча, Давимука, Неїжласка, Свербигуз* та ін. [2, 17].

Наприклад: „*Півень зітхнув.*

– *Може, і Нетудихата там гуляє, мій курінний*” (2, 263); „*На північ від Богуслава, в урочищі Маслів Став, жив хутором старий козак Добридень*” (2, 96); „*Кошовий отаман Тягнирядно в цей час сидів на острові Бучки у шатрі Богдана Хмельницького*” (2, 271). Ці прізвиська спонукають до філософських роздумів над історичними віхами українського народу. Порівняємо у „Казочці про трьох велетнів” Ліни Костенко:

У чистім полі, в полі на роздоллі,

де колосочки проти сонця жмуряться,

Вернигора, Вернивода й Вернидуб –

три велетні –

зібралися та й журяться.

Ми велетні, ми велетні, ми велетні.

Ми телепні, ми телепні, ми телепні!

І сила ж є, і серце не мізерне.

І сто віків ні вмерти, ні заснути, -

все вернем, вернем, вернем, вернем!

А вже пора була й перевернути (1, 25).

За ґрунтовним дослідженням М. Худаша, такі структури є багатством лише українського антропонімікону, що не властиве для інших слов'янських [7]. Це підтверджує, що ім'я – це справа не тільки „іменна”, а й духовна, культурна, мовна, політична, ім'я – це справа духовної волі або духового рабства [6, 1].

Дмитро Яворницький з цього приводу писав: „З природних якостей, властивих справжньому українцеві, запорожці відзначались умінням майстерно розповідати, вміли підмічати смішні риси в інших і передавати їх у жартівливому, але ні для кого не образливому тоні. Звичай у запорожців дивні, вчинки хитрі, а мова й вигадки гострі й переважно схожі на глузування. Цією рисою запорозьких козаків частково пояснюються й ті дивні прізвиська, котрі вони давали новачкам, що приходили в Січ: *Гнида, Півторакожуха, Непийливо, Неїжмак, Лупиніс, Загубиколесо, Задерихвіст, Держихвістпистолетом* тощо” [8, 177]. Ось як це передає П. Панч у своєму романі: „Чоловік зирнув на вершників бистрими очима, в яких уже блиснула надія, звівся на ноги, але, глянувши на Кривоноса, знову благально склав руки:

-Я бідний хлоп!

-Брешеш, таке пузо наїв!

Козаки зареготали: з-під свитки світили ребра.

-Признавайся, куди мандрував. Може, на Січ? Так ми тобі дорогу покажемо. Як прозиваєшся?

-Прілий, добродію!

-А ми тебе вже Голим прозвали, - сказав Мартин, похмурий джура. - Православний чи унія?

-Грецької віри!

-Перехрестись” (2, 266);

*„-Люди **Перебийносом** величають, а на Січі – **Кривоносом** прозвали”* (2, 67).

На лексичному рівні української мови реалізація стилістичних функцій літературно-художньої антропонімії зводиться перед усім до ідентифікації національної, регіональної та соціальної належності денотата через присвоєння йому іменування, що однозначно репрезентує відповідну лексичну систему. В окремих випадках натрапляємо на більш давні імена замість сучасних, що підкреслює час подій у романі. Григор (Григір) вживається замість *Григорій, Саливон*, ім'я, яке зараз не вживається.

*„Парубок, якого називали **Григором**, був стриженем у кружок, мав крупні риси обличчя, очі блищали, як сливи”* (2, 203);

*„Не дам тебе, **Саливоне**, не дам їм нізащо!.. – і вона обхопила його руками за шию”* (2, 202).

В окремих випадках ім'я не відповідало зовнішньому вигляду, розуму людини.

*„Такі ж підібралися там і сотники: **пришелепуватий Мусій Опара, хитрий і запопадливий Данило Городченя і такий же Ючук Савич. А Онисько хоч і Зайцем прозивається, а справжній тобі вовк. Якщо і є з них хоч трохи порядні, то хіба Себастьян Богуславський та Прокіп Лазаренко. Був ще Богдан Топичка, але щось і в полку вже не чути”*** (2, 273) (автор для підкреслення таких відхилень дає свої авторські оцінні коментарі щодо імен і характерів персонажів).

Так, в романі П.Панча персонажі-українці переважно іменуються українськими антропонімами (*Карпо Закусило, Захарко Драч, Панько Півкожуха, Мусій Шпичка, Самійло Зорка, Василь Золотаренко* тощо), поляки – польськими. В основному – це антропоніми з суфіксами *-ськ/-цьк/-зьк* (*пан Щеньковський, шляхтич Журавський, генерал коронної артилерії Христофор Артїшевський* тощо). Крім того польське походження підкреслюється вказівкою на посаду або походження: *шляхтич Лаба, князь Заславський, хорунжий коронний Конецпольський* тощо.

Оскільки прізвиська в романі в основному співпадають з іменами історичних осіб, вказуючи певне прізвисьце чи ім'я, автор подає і реальні родовідні історичні свідчення.

*„**Князь Єремія Вишневецький** походив із старовинного роду литовських князів, які в п'ятнадцятому сторіччі породичалися з українською шляхтою. Цей рід зажив слави на Вкраїні і доброї і злої: Єремійн прадід Дмитро Вишневецький заклав на острові Хортиця перший замок для боротьби проти татар і турків»* (2, 196).

Клятва Богдана Хмельницького: *„-Я **Богдан-Зиновій, двох імен Хмельницький**, лицар, писар і сотник, пан на Суботіві, а від нині гетьман усього війська Запорізького, присягаю Богові, в тройці єдиному, вірно і невідступно при справі батьківщини нашої **України** до скончання віку стояти, з ворогами аж до перемоги прапорів наших битись, ні життя, ні майна свого не жалючі”* (2, с. 303).

Цікаві прізвиська, що нерідко у козаків переходили у прізвиська.

*«**Федора Вешняка** називали в Січі **Восьмим Гласом** за те, що він любив співати церковних тропарів, знався добре на церковній службі, міг бути й сам попом, бо вчився в Київській колегії **Петра Могили**, але якось на Подолі гуляли запорожці, студіозуси дивилися на них заздрими*

очима крізь зачинену браму Братства, а коли пішли до трапези на обід, не дорахувалися **Вешняка**» (2, с 257).

Для підкреслення колориту і передачі історичних подій у романі дещо в меншій кількості вживаються татарські антропоніми з частинками –ага, –бей, –мурза тощо : „*Ще більше враження справив на Чаус-мурзу золотий зал, до якого ввели його з особливою церемонією якісь шляхтичі, що й самі аж сяяли від золотих гудзиків, ланцюжків та пернів*” (2, 198); „*Його милість ясний хан кримський Іслам-Герей, хвала аллахові, здоровий і вашій світлості, княжаті на Вишневіці і на Лубнах, чолом б'є аргамаком під сідлом та луком турським*” (2, 199); „*Того року перекопський мурза Умерлі-ага зібрав близько чотирьох тисяч татар*” (2, 145). Український хлопчик **Касянюк**, потрапивши в татарську неволю, стає **Кусаяном**. „*Верига почув один і другий постріл, потім Гордійів крик, а за ним вигук:*

-Кусаян! Кусаян!..” (2, 155).

Російські персонажі відрізняються тим, що вказується не лише їх ім'я, а й ім'я по батькові – цар **Олександр Михайлович**, царевич **Дмитрій Олексійович** (порівняйте **гетьман Богдан Хмельницький**, сини його – **Тиміш і Юрась**), прізвища з суфіксом –ев-**Путивльський воєвода Плещеев**.

Для аналогії згадуються і героїчні персонажі Давньої Греції і Давнього Риму: «*Подвиги наших полководців, - продовжував Осторог, - особливо в сьогоднішнім бою, нагадують мені подвиги Мільтіада при Марфоні, Повзанія при Платої, Евлампіонда при Левострах, Ганнібала при Каннах, Сципіона при Нарагаррі і Цезаря при Форсали...*» (2, 477).

Синтаксичні антропонімічні моделі іменувань персонажів у історичному хронологічному контексті в романі П. Панча „Гомоніла Україна” здатні констатувати національний чи соціальний статус: *молдавський господар Лупу* (трикомпонентна модель), *хорунжий новгород-сіверський Кисіль*, *князь Четвертінський*, *брат закатованого в Тульчині* (п'ятикомпонентна модель), *ловчий Кшетовський*, *дворянин Мясковський* (двокомпонентні моделі).

Певна зміна у синтаксичній валентності компонентів складених літературно-художніх антропонімів дозволяє надавати їм певних конотацій.

У літературно-художній антропонімії роману П. Панча широко використовуються дані про популярність окремих імен, динаміку національного імені, поширеність прізвищ на певних теренах України, нерідко обігруються народні звичаї та мотиви присвоєння імен та прізвищ. Російські персонажі відрізняються тим, що вказується не лише їх ім'я, а й ім'я по батькові. Отже, вибір конкретних засобів для присвоєння певному персонажу потрібних конотацій регламентується реальним ментальним антропонімічним узусом.

Список використаних джерел

1. Алексеев Г. Динамика власних імен мелітопольців (на прикладі ХХ століття) / Г. Алексеев // Урок української. – №5, 2002. – С.26 – 28.
2. Возняк Т. Спроба функціонального підходу до опису семантичного простору мови / Т.Возняк // Тексти та переклади. – Харків, 1988. – С.17.
3. Карпенко О.Ю. Ментальна організація власних назв / О.Ю. Карпенко // Мовознавство. – 2004. – №4. – С.25 – 35.
4. Потебня О.О.Из записок по русской грамматике / О.О. Потебня // Хрестоматия по истории языкознания, 1969. – С.138.
5. Сімович В. Праці : У 2т. Т. 1 :Мовознавство / В. Сімович [упоряд. і передм.Л. Ткач]. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 520с.
6. Трач Н. „Какосьлегчей” чи може „нужней” / Н. Трач //Урок української. – 2001. - №8. – С.13.
7. Худаш М.Я. З історії української антропонімії / М.Я. Худаш. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.
8. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків / Д.І. Яворницький. – Львів, 1990. – Т.1. – 546 с.

Список джерел для інформації

1. Костенко Ліна. Вибране / Ліна Костенко. – К., 1989. – С.25.
2. Панч Петро. Гомоніла Україна / Петро Панч. – К.: «Радянський письменник», 1979. – 539с.

Summary. Onomastic lexical units serve to all spheres of compositions: nomination of image systems, denomination of geographical space and circumstances of personage's activities – main secondary and only mentioned; they create cultural, common, historical background of textual situations, encircle the text with associations and connotations, which are decorated conditionally to the reader's experience. Personal names provide the concreteness, realism of description and valuable moment.

Key words: *onomastic lexical units, onomastic space, anthroponomy unit, personal names .*

КАТЕГОРИЯ ИНТЕНСИВНОСТИ В ГАЗЕТНОМ СПОРТИВНОМ ДИСКУРСЕ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СО СМЕЖНЫМИ КАТЕГОРИЯМИ*

У статті розглядаються особливості взаємодії категорій інтенсивності оцінності, емотивності, експресивності, образності в аспекті їх реалізації в газетному спортивному дискурсі

Ключові слова: спортивний дискурс, інтенсивність, оцінність, емотивність, експресивність, образність.

Современный спортивный дискурс всё чаще оказывается в фокусе лингвистических исследований. Различным аспектам изучения спортивного дискурса посвящены работы Е. Н. Александровой, Р. Л. Гутцайта, А. Б. Зильберта, Б. А. Зильберта, О. А. Казенновой, С. А. Кудрина, Е. Г. Малышевой, Ю. Б. Пикулевой, Н. А. Пром, Г.Я. Солганика, А. Е. Сомовой, К. В. Сняткова, А. А. Трубчениновой, С. В. Шарафутдиновой и др.

Под спортивным дискурсом мы, вслед за Е. Г. Малышевой, понимаем «особый тип институционального дискурса, который организован по принципу поля и состоит из системы дискурсивных разновидностей, объединённых прежде всего общностью спортивной тематики и концептуальных (содержательных) доминант» [4]. Ядром спортивного дискурса считается журналистский спортивный дискурс.

Предметом нашего исследования является категория интенсивности в современном газетном спортивном дискурсе. Материалом для исследования послужили газеты «Советский спорт» (СС) и «Спорт-Экспресс» (СЭ) начала XXI века.

В последние десятилетия наиболее продуктивным подходом к изучению категории интенсивности исследователи называют когнитивно-дискурсивный подход [См, например, 6]. Специфика выражения категории интенсивности в разных типах дискурса (художественном, публицистическом, разговорном, рекламном, политическом, молодёжном, детском и др.) активно исследуется учёными.

Цель данной статьи – изучить особенности взаимодействия категорий интенсивности, оценочности, эмотивности, экспрессивности, образности в аспекте их реализации в газетном спортивном дискурсе.

Семантическая категория интенсивности характеризуется двойственной природой. С одной стороны, это ономазиологическая категория, имеющая внеязыковой референт. С другой стороны, интенсивность связана с коннотативным уровнем языка и речи. Категории такого рода определяются как субъективно-объективные. Л.М. Васильев пишет: «...объективные категориальные значения отражают, моделируют, фокусируют в нашем сознании образ познаваемого внешнего мира, а субъективные категориальные значения – образ познающего субъекта, работу его мысли, его сознания» [1, 46].

Вопрос о взаимосвязи категории интенсивности со смежными субъективными категориями решается в лингвистике неоднозначно. К проблеме взаимодействия категорий интенсивности, экспрессивности, оценочности, эмотивности, образности обращались такие исследователи, как И. В. Арнольд, Е. М. Галкина-Федорук, А. В. Иванча, С. С. Кадысева, Н. А. Лукьянова, С. Е. Родионова, И. А. Стернин, В. Н. Телия, И. И. Туранский, Е. И. Шейгал и др. В одних работах наблюдается сближение (и даже отождествление) понятий интенсивности, экспрессивности, оценочности, эмотивности, в других – подчёркивается различие между данными понятиями.

В своём исследовании мы, вслед за Е. М. Шейгал, отношения между интенсивностью и экспрессивностью будем рассматривать как причинно-следственные: «интенсивность ведёт к экспрессивности» [8, 61].

Характер отношений между категориями интенсивности и оценочности, интенсивности и эмотивности, на наш взгляд, достаточно чётко сформулирован в работе А. В. Иванча, рассматривающей данные отношения как отношения части и целого: «Интенсивность оценочна, интенсификация возникает как результат аксиологической интерпретации говорящим действительности и создаваемых им текстов, оценка же не обязательно предполагает усиление, хотя и обладает способностью варьирования в соответствии со значениями шкалы интенсивности. <...> Эмоциональные средства всегда содержат компонент усиления (интенсивности), интенсификация же не обязательно включает выражение эмоции» [3, 40-41].

Проведённое исследование позволяет говорить о предельно тесном взаимодействии категорий интенсивности, экспрессивности, эмотивности и оценочности в газетном спортивном дискурсе.

* Исследование выполнено при поддержке проекта № 12-14-63002 Российского гуманитарного научного фонда.

Современный газетный спортивный дискурс отличает стремление к яркой подаче информации, эмоциональному воздействию на адресата. Как отмечает А. А. Трубченинова, «жёсткая конкуренция среди средств массовой информации, перераспределение ролей между аудиовизуальными СМИ и газетой, их влияние друг на друга приводят к тому, что изначально присущая газетному спортивному дискурсу информационная направленность смешивается с комментированием спортивных событий. Развёрнутое фактологическое описание уступает место авторскому анализу, усиливается и развлекательный характер спортивной прессы» [7, 67].

Средства выражения интенсивности оказываются органичными в современных публикациях на спортивные темы.

Реализация категории интенсивности в газетном спортивном дискурсе отличается прежде всего следующими особенностями: 1) объектом интенсификации в преобладающем большинстве случаев служит оценка; 2) интенсификация какого-либо признака сопровождается его эмоциональной оценкой.

Обращает на себя внимание очень широкое использование на страницах спортивных газет общеоценочных лексем, указывающих на крайнюю степень проявления оценки: *отличный, прекрасный, великолепный, превосходный, классный, потрясающий, шикарный, отменный* и др. Данные лексем, по свидетельству Е. М. Вольф, содержат в своём значении аффективность: «В семантике этих слов оценка сочетается с интенсификацией, а эмотивный аспект значения (ориентированность на субъект) выступает на первый план» [2, 43].

С помощью названных лексем в газетных публикациях выражается как общая оценка профессионализма спортсмена, так и ситуативная оценка его действий. Например: *Именно великолепный Ярдо организовал гол, снявший вопрос о победителе* (СС, 23.08.2010.). *Дидье – прекрасный футболист, но он мог бы неплохо проявить себя и в волейбольной команде* (СС, 15.04.2010.). *Железнодорожники чуть ли не каждым игровым эпизодом безапелляционно утверждали: Красножан – педагог превосходный* (СЭ, 16.05.2011.). *Дарко – забивной форвард, отлично играющий головой, прекрасно выбирающий позицию, умеющий играть на добивание, с отличным ударом* (СС, 01.06. 2008.). *По словам Гамовой, все её мысли были сосредоточены на российском финале, где она играла, надо сказать, великолепно* (СЭ, 16.05.2011.). *В восьмом раунде Денис часто и хорошо бил. Много приходилось по защите, но было и несколько классных ударов по цели* (СЭ, 7.11.2011.). *Оба (Лайсачек и Такахаши) взяли другим: потрясающе интересными постановками и безукоризненным катанием* (СЭ, 18.02.2010.). *Хряпа забил шикарный «полукрюк» с передачи Теодосича...* (СЭ, 15.12.11).

Наиболее частотными интенсификаторами оценки в публикациях на спортивную тему являются определители *блестящий, блистательный*, отличающиеся высокой степенью экспрессивности. Например: *А еще мы радуемся, что Еременко сейчас играет блестяще* (СС, 9.04.2010.). *На днях она (Любовь Соколова) в блестящем стиле завоевала золото первенства страны...* (СЭ, 16.05.2011.). *Возможно, догнать Патрика Чана действительно сумеет ученик Алексея Мишина. Но лишь при условии, что помимо блестящей, отточенной техники прыжков остальные составляющие в программах Гачинского, включая хореографию, будут очень быстро подняты на тот же уровень* (СЭ, 3.05.2011.). *Затем была блестящая победа в Гран При Макао...* (СС, 20.06.2012.). *Юрий Красножан – блистательный некогда форвард, для которого не было секретов на поле* (СЭ, 16.05.2011.). *Прогноз на исход встречи делать не буду – может быть как провал, так и блистательная победа* (СС, 11.01.2012.).

Наряду с выполнением интенсифицирующей функции оценочное значение выражают аффиксы *супер-, сверх-*. Например: *Гол? Нет, опять суперреакция Рыбки!* (СЭ, 2.11.2011.). *Лэмпард остроумно пропускает мяч, и лишь неточный удар Дрогба смазывает впечатление от этой суперкомбинации* (СС, 15.04.2010.). *Сверхподготовка экс-чемпиона мира на уровне фантастики* (СЭ, 16.05.11.).

Журналисты обычно используют положительнооценочные интенсификаторы, что обусловлено прагматической целью спортивного дискурса – направленностью на создание имиджа спортсмена, команды. Интенсификаторы с негативной оценкой используются значительно реже и служат, как правило, для характеристики ситуативных действий команды. Негативнооценочные лексем также отличает высокая степень эмотивности. Например: *Кошмарная была игра. Поменьше бы таких в чемпионате России* (СЭ, 3.05.2011.). *После поражения от финнов Быков назвал игру спецбригад отвратительной...* (СЭ, 11.05.2011.).

Среди частнооценочных интенсификаторов преобладает использование лексем, специализированных для оценки профессиональных качеств спортсмена.

В первую очередь это прилагательные, подчёркивающие уникальность личности спортсмена или тренера: *великий, величайший, выдающийся, легендарный, феноменальный*. Например: *Олимпийская чемпионка перейдет тренироваться в группу, которую возглавляет легендарный копьеметатель Ян Железны* (СЭ, 23.08.2010.). *...великий фигурист сможет принять участие*

в чемпионате мира и Олимпиаде-2014 в Сочи (СЭ, 23.08.2010.). Милан, где появился на свет величайший итальянский чемпион Альберто Аскарри (СС, 18.01.2012.). Фигуристка много работает ещё с одним выдающимся наставником Татьяной Тарасовой (СЭ, 7.11.2011.).

Высокой степенью употребительности отличаются интенсификаторы *мощный, могучий*, отражающие существующие в сознании носителей языка стереотипные представления о большой силе спортсменов. Приведём примеры: *Это мощный, хорошо координированный футболист, способный сыграть как на левом фланге обороны, так и на месте центрального защитника* (СЭ, 23.08.10.). *На девятнадцатой минуте Георгиев мощно ударил метров с тридцати...* (СЭ, 16.05.2011.). *Окончательно подкосил «Спартак-Нальчик» ... очередной блестящий сейв Диканя, оразившего **могучий удар** со штрафного Йовановича* (СС, 21.09. 2010.).

Интенсификаторы *сумасшедший, умопомрачительный, бешеный* эксплицируют положительную эмоциональную оценку: отражают восхищение журналиста профессиональными действиями спортсменов. Например: *Сборная нашла незаметного героя второго плана (Кайгородова, убежавшего в сумасшедший отрыв)...* (СЭ, 14.05.2011.). *Ясно было, что весь матч в таком сумасшедшем темпе и при столь же сумасшедшем проценте попаданий Таурази провести не сможет* (СЭ, 15.12.11). *И вторую половину ЦСКА начал с умопомрачительного рывка 14:0, после которого всё стало ясно* (СЭ, 15.12.2011). *Вот и приходится тренерам ссылаться на дисциплинированность немцев да бешеную самоотдачу словенцев* (СЭ, 3.05.2011.).

Сопоставляя категории интенсивности и образности, большинство лингвистов характеризуют их как самостоятельные семантические категории. Данные категории совпадают только в той своей части, где интенсивность выражается с помощью лексической образности (метафорической внутренней формы), а образность связана с репрезентацией семантики интенсивности.

Исследователи подчёркивают значимость образности в процессе интенсификации признака. Как отмечает С. Е. Родионова, «часто именно образность, основанная на сравнении (стёртом или явном), интенсифицирует признак» [5, 310].

Яркие образные интенсификаторы на страницах спортивных газет встречаются редко. Как правило, используются стёртые метафоры (*блестящий, сумасшедший, бешеный* и др.).

Особенность спортивного дискурса – частое употребление военных метафор для оценки большой силы удара (*выстрелить, простреливать, пушечный выстрел* и др.), а также широкое использование глаголов с семантикой разрушения, образно эксплицирующих значение превосходства над соперником (*крушить, растерзать, растоптать, разгромить, раскатать, смять* и др.). Например: *Тагирбеков в привычной для себя манере выстрелил метров с 25-ти, да так, что Коченкову стоило огромных трудов отбить мяч на угловой* (СЭ, 3.05.2011.). *Пушечный выстрел полузащитника пустил на дно «Аланию»* (СС, 04.10.2008.). *Шукюров проходит по правому флангу и простреливает вдоль лицевой линии* (СЭ, 23.08.2010.). *Уже потом спартаковскую оборону с обескураживающей лёгкостью растерзал «Порту»* (СЭ, 30.06.2011.). *«Салават» в третьем периоде буквально сминает «Локо» и уже ведёт 5:4!* (СС, 6.10.2008.). *Тандем центровых Волковыски – Лампе просто растоптал соперника под щитами* (СС, 6.03.2007). *Действующие чемпионы на групповой стадии крушили всех соперников* (СЭ, 11.05.2011.).

Таким образом, современный газетный спортивный дискурс отличает широкое использование интенсификаторов, совмещающих в своём значении усилительный, эмоциональный и оценочный компоненты. Интенсифицирующие средства языка характеризуются повышенной экспрессивностью и призваны усилить воздействие на эмоциональную и рациональную сферу читателя.

Список использованных источников

1. Васильев Л. М. Объективные и субъективные категории языка / Л. М. Васильев // Приоритеты современной русистики в осмыслении языкового пространства: Сборник статей Всероссийской научной конференции с международным участием / Отв. ред. В. Р. Тимирханов. – В 2-х томах. – Т. 1. – Уфа : РИЦ БашГУ, 2012. – С. 44-47.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
3. Иванча А. В. Адъективная интенсификация в неблизкородственных языках (на материале русского и английского языков) : дис. ... канд. филол. наук: спец.: 10.02.19. «Теория языка» / А. В. Иванча. – Саратов, 2012. – 319 с.
4. Малышева Е. Г. Русский спортивный дискурс: теория и методология лингвокогнитивного исследования : автореф. дис. ... док. филол. наук. спец: 10.02.01. «Русский язык» / Е. Г. Малышева. – Омск, 2011. – 47с. – Режим доступа :
5. http://thelib.ru/books/e_g_malysheva/russkiy_sportivnyy_diskurs_lingvokognitivnoe_issledovanie-read.html

6. Родионова С. Е. Интенсивность и её место в ряду других семантических категорий / С. Е. Родионова // Славянский вестник. – Выпуск 2. – М. : МАКС Пресс, 2004. – С. 300 – 313.
7. Родионова С. Е. Категория интенсивности в русском языке: когнитивно-дискурсивный подход к изучению / С. Е. Родионова // Приоритеты современной русистики в осмыслении языкового пространства: Сборник статей Всероссийской научной конференции с международным участием / Отв. ред. В. Р. Тимирханов. – В 2-х томах. – Т. 1. – Уфа : РИЦ БашГУ, 2012. – С. 106-114.
8. Трубоченинова А. А. Эмотивность и оценочность в немецком газетном спортивном дискурсе : диссертация ... кандидата филологических наук : дис. ... канд. филол. наук: спец.: 10.02.04. «Германские языки» / А. А. Трубоченинова. – Москва, 2006. – 207 с.
9. Шейгал Е. И. О соотношении категорий интенсивности и экспрессивности / Е. И. Шейгал // Экспрессивность на разных уровнях языка. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1984. – С. 60-65.

Summary. The article considers the peculiarities concerned with the interaction of the categories of intensity, evaluation, emotivity, expressivity, imagery in the aspect of their realization in the newspaper sports discourse.

Key words: sports discourse, intensity, evaluation, emotivity, expressivity, imagery.

УДК 811.161.2:001.4

І.А. Федькова

ВИКОРИСТАННЯ АНАЛІТИЧНОГО СПОСОБУ ДЛЯ ТВОРЕННЯ ХОРЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ

У статті йдеться про аналітичний (або ж синтаксичний) спосіб термінотворення в українській хореографічній термінології. Розглянуто та проаналізовано терміни-словосполучення таких видів: двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатоконпонентні.

Ключові слова: термін-словосполучення, хореографічна термінологія, аналітичний спосіб, термінна лексика.

Мета статті – окреслити основні погляди мовознавців на багатоконпонентні терміни; з'ясувати основні причини появи термінів-словосполучень; виокремити основні види термінологічних сполучень; навести приклади багатоконпонентних хореографічних термінів.

Синтаксичний спосіб термінологічного словотворення, при якому нові терміни виникають шляхом створення словосполучень у межах хореографічної термінології до цього часу не поставав предметом окремого дослідження, що зумовило новизну нашої розвідки.

Поряд із семантичним і морфологічним способами в терміносистемі танцю продуктивним є синтаксичний спосіб термінотворення (або ж аналітичний), який полягає у використанні термінологічних словосполучень для називання наукових понять. Проблема синтаксичного способу термінологічного словотворення виокремлювалася у працях як вітчизняних (Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк [5], О. Павлова [4], А. Д'яков, Т. Кияк, З. Жуделько [2], А. Ткач, В. Шинкарук [9]), так і російських мовознавців (В. Лейчик [4], А. Суперанская, Н. Подольская, Н. Васильева [8], В. Прохорова [7], В. Даниленко [1]) та ін. Опираючись на дослідження вищеназваних авторів, варто зазначити, що «багатоконпонентні утворення є результатом опосередкованої вторинної номінації, оскільки термін змінює свою денотативно-сигніфікативну віднесеність, відзначається вмотивованістю, реалізуючи своє нове значення з натяком на сигніфікат конкретизуючого слова» [9, 144]. Саме внаслідок такої номінації з'являється термін-словосполучення. На думку І. Кочан, «термінологічні словосполучення – це терміни, які позначають науково-технічне поняття, містять у собі чітке наукове визначення, мають стійкість до семантичної цілісності, що базується на цілісності означуваного поняття» [3, 14].

Погоджуємось, що «на номінативному рівні немає принципової різниці між синтетичними та аналітичними термінами. Усі вимоги, які науковці висувають до термінів узагалі, стосуються й термінологічних словосполучень» [10, 5]. Продуктивність багатоконпонентних термінів надзвичайно висока, що пояснюють їхньою здатністю до різноманітного комбінування та збільшен-

ням складу компонентів. Термінам-словосполученням надають перевагу тому, що вони можуть найповніше відобразити характерні риси названого поняття. Терміни-словосполучення здатні якнайповніше відбити необхідні розпізнавальні ознаки поняття, яке називається; порівняно з іншими словотворчими засобами, якнайкраще передають належність до класифікаційного ряду, який утворений на родо-видовому співвідношенні понять [1, 132]. Особливо це стосується терміносистеми танцю, оскільки часто виникають нові поняття, які вимагають багатокомпонентних структур для кращого тлумачення.

Серед причин появи великої кількості термінів-словосполучень, створених за допомогою синтаксичного способу виділяють такі чинники:

- екстралінгвістичний (нові галузі знань, що швидко розвиваються, відображаючи складні предмети та явища дійсності, потребують мовного вираження у складних лексичних структурах);
- соціолінгвістичний (нові складні термінологічні одиниці, які постійно з'являються в мовах, відображають загальний прогрес суспільства, а також науки та культури);
- інтралінгвістичний (термінологічні словосполучення мають ряд характерних мовних особливостей, які й обумовлюють перевагу словосполучень у багатьох галузевих термінологіях різних мов) [5, 156].

За кількістю компонентів терміни-словосполучення поділяють (за класифікацією Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк [6, 172]) на кілька видів: двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатокомпонентні (у складі словосполучень може бути п'ять компонентів і більше). Залежно від належності складників до певної частини мови та їх розташування, серед двокомпонентних терміносполук у танцювальній термінології виокремлюємо такі найпродуктивніші структурні моделі з вихідним словом іменником:

1) іменник + іменник (*артист балету, запис танцю, композиція танцю, лінія танцю, кидок ноги, танець живота, біг з підскоком, тури на присядці, постановка танцю, лінія кордебалету, крок польки, крок галопу*);

2) прикметник + іменник (*античний танець, бальний танець, сценічний танець, характерний танець, соціальний танець, спортивний танець, вальсова доріжка, віденський вальс, високий кабріоль, зовнішній світл, лівий поворот, права переміна, проста доріжка, основний крок, танцювальний жанр, танцювальний етюд, аргентинське танго, балетна драматургія, барочний танець, боковий хід, закритий променад, художній керівник, провідний соліст, генеральна репетиція, бокова підбивка, високий кабріоль, динамічний брейк, мазурковий крок, хореографічний образ*);

3) дієприкметник + іменник (*синкопований крок, перемінний крок, приставний крок, біговий крок, комбіноване кружляння, ковзний рух, працююча нога, опорна нога, закрита позиція, вихідна позиція*);

4) порядковий числівник + іменник (*перша позиція, друга позиція, шоста позиція, перша партія, другий вихід, восьме положення, перший соліст, перша солістка*);

5) іменник + прислівник (*поворот ліворуч, поворот праворуч, оберт ліворуч, стрибок вгору, баунс уперед, баунс назад, переكات уперед, переكات назад*).

Перевага іменниковим словосполученням у термінології надається тому, що головною функцією термінів є номінативна, репрезентативна; в ролі ж назви (імені) об'єкта, головно, є іменники [4, 59].

До термінологічних сполук дотична й термінна лексика, у межах якої трапляються словосполучення, що можуть вживатися і в розмовній мові, однак у танцювальній терміносистемі вони набувають вузької специфіки. Це структурні моделі, вихідним словом для творення яких є дієслово:

1) дієслово + іменник (*танцювати танго, вибивати гопака, вдаряти у закаблуки, зачинати танець, запрошувати до танцю, водити танок, ставити танець, напрацьовувати майстерність, кружляти вальсом, ударити гайдука*);

2) прислівник + дієслово (*віртуозно виконувати, емоційно передавати, легко танцювати, плавно вальсувати, темпераментно витанцювувати, дружньо хороводити*).

Вибір тієї чи тієї частини мови для використання у функції терміна визначається системою понять, зокрема тим, які об'єкти, ознаки чи дії є домінантними. В терміносистемі опису танцювального мистецтва важливо відобразити особливості дій танцівників, тому в цій терміносистемі так багато дієслів.

Серед трикомпонентних переважають моделі таких типів:

1) іменник + прикметник + іменник (*танці первинного існування, танці вторинного існування, танці латиноамериканської групи*);

2) прикметник + іменник + прислівник (*закритий поворот ліворуч, відкритий поворот праворуч, права переміна вперед, права переміна назад*), вихідним словом для творення такої структурної моделі є іменник;

3) прикметник + прикметник + іменник (*простий танцювальний крок, буковинський перемінний крок, урочистий танцювальний хід, прогресивний боковий хід, відкритий лівий поворот, сучасні бальні танці*), основним елементом для творення термінів за цією структурою слугує «прикметник + іменник»;

4) прикметник + іменник + іменник (*великі кидки з поворотами, великі кидки з розтяжкою, повний поворот із дрібушкою*), ці терміни утворено на основі моделі «прикметник + іменник»;

5) порядковий числівник + прикметник + іменник (*друга паралельна позиція, перша зворотна позиція, четверта паралельна позиція*), вихідним для утворення цієї моделі є словосполучення «числівник + іменник».

Отже, трикомпонентні терміни утворені переважно або на базі одного слова, або на основі двокомпонентного словосполучення.

Чотири- та більше компонентні структурні моделі представлені такими зразками: *великі кидки робочої ноги, відкривання ноги на 90 градусів, вихиляс на глибокому присіданні, присядка та зіскок на одну ногу, тур-де-форс у дві сторони, кружальце з подвійною дрібушкою, відкидання ніг назад з ударами півпальців, флік у повороті й оберті, тинок на присядці з кабріолем та з упором на руку, хід польки з акцентом на каблук, стрибок у повороті з падінням на закладку* тощо.

У лінгвістиці існують критичні погляди на багатокомпонентні терміни, які часто сприймають як концептуальні об'єднання. Так, на думку В. Даниленко, більш ускладнені за своєю структурою терміни-словосполучення не можна кваліфікувати як нормальне явище, як типові терміни; це швидше аномалія, яку необхідно уникати [1, 133]. Варто зазначити, що терміносистема танцю перебуває в постійному русі й оновленні. Часто використання багатокомпонентних структурних моделей зумовлене відсутністю лаконічнішого відповідника в цій системі, а також прагненням якомога точніше передати те чи те поняття танцювального мистецтва.

На нашу думку, компонентна структура не має особливого значення, якщо термін відповідає всім універсальним вимогам до нього. Погоджуємося з тезою В. Лейчика про те, що ідеальну довжину терміна потрібно визначати як таку його довжину, за якої кожен терміноелемент означає одне поняття із системи понять цієї галузі і зв'язки між терміноелементами однозначно відображають логічні зв'язки між поняттями [4, 51]. Прагнення передати якомога точніше ті чи ті поняття танцювальної практики, що постійно поповнюються, спонукає до використання аналітичного способу для творення танцювальних термінів. Саме тому у складі хореографічної лексики такими продуктивними є багатокомпонентні структурні моделі.

Перспективним дослідженням є унормування хореографічних термінів-словосполучень, а також розрізнення термінологічних словосполучень та фразеологічних одиниць у мовній системі відповідно до відмінності їх природи та онтологічного змісту.

Список використаних джерел

1. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 247 с.
2. Д'яков А. С. та ін. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім КМ Academia, 2000. – 218 с. – Бібліогр.: с. 198–208.
3. Кочан И. Н. Именное словообразование в системе украинской терминологии (на материале терминологии радиотехники): автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / Кочан Ирина Николаевна. – К., 1987. – 17 с.
4. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы и структура / В.М. Лейчик. – Изд. 3-е. – М.: ЛКИ, 2007. – 256 с.
5. Павлова О. І. Основи термінознавства : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. І. Павлова. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 200 с.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
7. Прохорова В. Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование) / В. Н. Прохорова. – М.: филологический факультет, 1996. – 125 с.
8. Суперанская А. В. Общая терминология: Терминологическая деятельность / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева – Изд. 3-е. – М. : ЛКИ, 2008. – 288 с.
9. Ткач А. В. Словотвірна ідентичність української термінології : монографія / Алла Ткач, Василь Шинкарук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 200 с.
10. Чуешкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 Українська мова / Чуешкова Оксана Володимирівна. – Х., 2003. – 18 с.

Summary. The article deals with syntax (or analytical) method of forming terms in Ukrainian choreographic terminology. Term-phrases are considered and analyzed. The following types of term-phrases are analyzed: two-, three-, four- and multi-component structures.

Key words: term-phrase, choreographic terminology, analytical method of forming terms.

УДК 811.111-13

Н.І. Фрасинюк

КАРТИНА СВІТУ ЯК ОБ'ЄКТ СУЧАСНОЇ КОГНІТИВІСТИКИ

Картина світу - суб'єктивний образ об'єктивної реальності, який лежить в основі індивідуального і суспільного пізнання і відображає не тільки знання про світ, але й фантазії та мрії про світ.

Ключові слова: мова, картина світу, мовна картина світу.

Мова як явище національної культури наприкінці ХХ століття стала постійним предметом дослідження багатьох сучасних лінгвістів (В. Колесов, А. Вежбицька, Ю. Степанов, В. Маслова, І. Голубовська та інші). Мова розглядається як невід'ємна частина пізнання і пов'язується з глибоким філософським розумінням дійсності, вона є скарбницею національної культури.

Саме мова виступає як одна з основних передумов формування й існування нації, адже вона передає особливості національного духу і характеру: "кожного разу, коли ми маємо справу з внутрішнім світом людини, мова виявляється чи не найбільш надійним провідником у цей світ, оскільки закріплює досвід інтроспекцій десятків поколінь впродовж багатьох тисячоліть" [1,43].

Дослідження людського фактора в мові набуває нового ракурсу у зв'язку з вивченням картини світу та мовної картини світу. Мова бере участь у двох процесах. По-перше, у її надрах формується мовна картина світу, один із найглибших шарів картини світу людини. По-друге саме мова відбиває та експлікує інші картини світу людини, які через спеціальну лексику входять у мову, вносячи в неї риси людини та її культурні цінності.

Введення поняття картина світу у лінгвістику дає змогу дослідникам по-новому подивитися на вже відомі лінгвістичні проблеми. З картиною світу пов'язана певна логіка світобачення, спосіб світосприйняття. Проте картина світу не є дзеркальним відбиттям світу, а лише певною його інтерпретацією. Картина світу розглядається як сукупність усіх знань людини про світ, що виникає в процесі розумової діяльності людини під час її контактів зі світом, інтегрований глобальний образ світу, що відображає весь процес духовної активності людини [13,87]; як сукупність образів, створених в результаті взаємодії людини і навколишнього світу, які є основними в даній культурі [7, 6]; як цілісний глобальний образ світу, який лежить в основі світобачення людини, котра репрезентує сутнісні якості світу в розумінні її носіїв і є результатом всієї духовної активності людини [11, 21]; як суб'єктивний образ об'єктивної реальності, що лежить в основі індивідуального та суспільного пізнання, і об'єктивований у мові і текстах, - потрібних людині для адаптації у світі [12, 127]. Картина світу охоплює ментальну сферу і систематизує знання у вигляді цілісної картини. Вона варіативна, в ній виділяють універсальні і специфічні компоненти, що зумовлено єдиним загальнолюдським світосприйняттям, з одного боку, і особливостями умов життя і діяльності того чи іншого народу, - з іншого. Картина світу поділяється на різні типи: 1) картина світу загальна для цілої нації; 2) картина світу будь-якої соціальної групи; 3) картина світу окремої особистості [12, 127].

Феномен картини світу дуже давній. Його корені сягають періоду появи перших людей. Проте сам термін «картина світу» постає наприкінці ХІХ століття у фізиці. І протягом тривалого часу ототожнюється з науковою картиною світу, яку М.Планк розуміє як «модель реального світу в абсолютному змісті, незалежного від окремих особистостей і всього людського мислення» [11, 13]. Вчений дотримувався думки, що в «картину світу» повинні включатися лише ті уявлення, які відображають природу як таку, незалежну від сприйняття її людиною. «Картина світу, світу речей, для всіх людей однакова», хоча чуттєві сприйняття у різних людей можуть бути різні. [10, 104-105].

Велика роль у запровадженні терміна «картина світу» належить Л.Вітгенштейну. Саме він розглядав термін «картина світу» як модель дійсності. На думку вченого, мова - єдина форма зв'язку людини з навколишнім світом, а картина світу, яку людина створює у своєму розумі, визначається мовою, її особливостями та побудовою: «нас бере в полон картина. І ми не можемо

вийти за її межі, оскільки вона міститься в нашій мові, і так нещадно повторює її нам» [2,128]. Проте вчений не розмежує «мовну картину світу» і «картину світу» в цілому, хоч і підкреслює метафоричність цього терміна, вказуючи на його синонімічність психологічному поняттю «образ світу». На його думку, «мовна картина світу» і «картина світу» - те саме поняття, оскільки мовна одиниця не просто лінгвістичне значення, а поняття. І тому, як людина володіє мовою, так вона і знає світ.

Створення картини світу (образу моделі світу) є невід'ємним моментом людського життя. Картина світу «створюється як відповідь на, переважно, практичні потреби людини, як необхідна когнітивна основа його адаптації» [11, 21]. Вона (картина світу) «властива суб'єктові, опосередковує його сприйняття і усвідомлення світу, набуває ніби самостійного онтологічного статусу, впливаючи, навіть будучи ілюзорною..., на всю поведінку в цілому» [9,31-32]. І лише «людина має намір якимось адекватним способом створити в собі просту і чітку картину світу для того, щоб значною мірою спробувати замінити цей світ створеною таким чином картиною. Цим займаються художник, поет, філософ... На цю картину і її оформлення людина переносить центр тяжіння свого духовного життя...» [4, 136].

А на думку М. Хайдеггера, «при слові «картина» ми думаємо перш за все про зображення чогось... Картина світу проте говорить про велике... Картина означає тут не змальоване, а те, що ми чуємо у мовленні... Картина світу означає, таким чином, не картину, яка зображує світ, а світ зрозумілий у змісті такої картини...» [16,49].

Кожна нація формує свою картину світу залежно від стереотипів, символів, еталонів, які організовують певний соціум. За словами Б.А.Серебрянникова, картина світу – це «синтетична єдність суб'єктивного і об'єктивного начал у світогляді людини, синтез духовно-індивідуальної та культурно-історичної субстанції», що дає змогу в єдиному смисловому просторі об'єднати два світи – видимий світ предметно-практичної діяльності і «невидимий світ» безкінечного [11, 49-51].

Всі картини світу взаємопов'язані: картина світу окремої особистості входить у картину світу соціальної групи, яка, в свою чергу, є складовою національної картини світу. Національна картина світу опосередкована мовою нації, її культурою і традиціями. Типологію картин світу можна побудувати залежно від різновидів духовної культури. На основі шести духовних культур – релігії, науки, мистецтва, етики, політики та художньої літератури - формується шість базових картин світу: 1) релігійна, 2) наукова, 3) естетична, 4) етична, 5) політична, 6) художня. Кожна з цих картин поділяється на різні типи.

На думку О.А. Корнілова, типологію картин світу можна побудувати залежно від різних видів пізнання, оскільки «результат осмислення світу кожним з видів пізнання фіксується в матрицях мови, яка обслуговує даний тип пізнання» [5,4]. Автор виділяє такі картини світу: 1) наукову, яка формується колективним науковим пізнанням; 2) національно-наукову (терміносистеми національної мови), яка формується національним науковим пізнанням; 3) мовну, котра формується мовним пізнанням тієї чи іншої мовної спільноти; 4) національно-мовну, яка формується мовним пізнанням конкретного мовного суспільства конкретного етносу; 5) індивідуально-національну мовну, що формується мовним пізнанням окремої людини [5, 112-113].

Суттєвим є зв'язок між мовною картиною світу та «картиною світу», тому що наша концептуальна система, яка відображається у вигляді мовної картини світу, залежить від фізичного і культурного досвіду людини, а картина світу – інформація про життя людини в навколишньому світі. «Картина світу» містить у собі риси людської суб'єктивності, вона є ядром світобачення людини і саме в її надрах утворюється мовна картина світу. Зокрема, В. Маслова наголошує: «Оскільки виникнення картини світу тісно пов'язане з мовою і здебільшого визначається нею, то її називають мовною картиною світу» [8, 50]. Такий погляд підтримує і Ж. Соколовська, яка стверджує, що «в літературі під картиною світу(= «мовній картині світу») розуміють два різних аспекти розгляду семантики (або лексики)» [15, 6].

Але поняття «картина світу» і «мовна картина світу» не ототожнюються. Мовна картина світу є одним із шарів загальної картини світу. Аналізуючи погляди В.В.Красних, ми можемо тлумачити мовну картину як певні знання про світ, що відображені в лексиці, граматиці чи в пареміології [6,65-68]. Мовна картина світу – «світ у дзеркалі мови», а картина світу – «відбиття у психіці людини предметної навколишньої дійсності... як результат минулого того народу, про мову якого йдеться» [6,66]. Вчений звертає увагу на те, що мовна картина світу дуже впливає на картину світу. Картина світу і мовна картина світу - різні поняття, що перебувають в причинно-наслідкових зв'язках.

Стосовно розрізнення «картини світу» та «мовної картини світу» то Е. Сепір та Б.Уорф вважають: «уявлення про те, що людина орієнтується у внутрішньому світі, по суті, без допомоги мови і що мова є лише випадковим засобом вирішення специфічних завдань мислення та комунікації, - це лише ілюзія». Насправді, «реальний світ формується на базі мовних звичок тієї чи ін-

шої соціальної групи» [14,261]. На думку Е.Сепіра «реальний світ» - це «проміжний світ», який включає мову у її зв'язках з мисленням, психікою, культурою, соціальними та професійними феноменами. Ось чому він стверджує, що «сучасному лінгвісту стає важче обмежуватися лише своїм традиційним предметом... він не може не розділяти взаємних інтересів, які зв'язують лінгвістику з антропологією та історією культури, з соціологією, психологією, філософією і – в більш віддаленій перспективі – з фізіологією та фізикою» [14, 260-261].

Отже, картина світу - суб'єктивний образ об'єктивної реальності, який лежить в основі індивідуального і суспільного пізнання, який охоплює ментальну сферу і оформлює, систематизує знання у вигляді цілісної картини, в надрах якої утворюється мовна картина світу. З одного боку, вона (картина світу) «є способом моделювання реальності і характеризується універсальністю, глобальністю охоплення усіх галузей знання про світ, людину та суспільство» [5, 9], а з іншого, - у ній відображаються «не тільки знання про світ, але й хибне розуміння того ж таки світу, процес і результати спостереження над світом, його оцінки, фантазії та мрії про світ, вигадки» [5,98]. А мовна картина світу - це « мозаїкоподібна польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загальною картину світу » [3, 26].

Список використаних джерел

1. Апресян Ю.Д. Отечественная теоретическая семантика в конце XX столетия / Ю.Д. Апресян // ИАН СЛЯ. – 1999. – Т. 58, № 4. – С. 39-53.
2. Витгенштейн, Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн // Л. Витгенштейн. Философские работы. Часть 1. – М.: Изд-во Гнозис, 1994. – 612с.
3. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.
4. Эйнштейн А. Влияния Максвелла на развитие представлений о физической реальности [текст] / А. Эйнштейн // Эйнштейн А. собрание научных трудов: в 4 т. / под ред. И. Е. Тамма, Я. А. Смородинского, Б. Г. Кузнецова: Академия наук СССР. – М.: Наука, 1967, Т. 4. Статьи, рецензии, письма. Эволюция
5. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов. – М.: Че Ро, 2003. – 349 с.
6. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология / В.В. Красных. – М.: Гнозис 2003. – 375 с.
7. Лю Цзюань. Концепт «путешествие» в китайской и русской лингвокультурах / Цзюань Лю. – Волгоград. – 2004. – 20 с.
8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / В.А. Маслова. – Минск: Тетра Системс, 2004. – 256с.
9. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания / В.Ф. Петренко. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 207 с.
10. Планк М. Смысл и границы точной науки [текст] / М. Планк // Вопросы философии. – 1958. – №5. – с.104-106
11. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 215 с. – Библиогр.: с. 205-213.
12. Руднев В. П. Словарь культуры XX в. / В.П. Руднев – М.: Аграф, 1997. – 384с.
13. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление / Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1988. – 242 с. – Библиогр.: с. 230-239.
14. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э.Сепир. – М.: Прогресс, 1993. – 350 с.
15. Соколовская Ж.П. Картина мира в значениях слов – семантические фантазии или «катехизис семантики»? / Ж.П.Соколовская. – Симферополь: Таврия, 1993. – 231с.
16. Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и размышления разных лет / М. Хайдеггер. М.: Республика, 1993. – 447 с.

Summary. Model of the world is a subjective image of objective reality that underlies individual and social learning and reflects not only the knowledge of the world, but also fantasy and dream about the world.

Key words: language, model of the world, linguistic model of the world,

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті досліджено основні аспекти медичної терміносистеми української мови. Виявлено й проаналізовано особливості походження та функціонування медичних термінів, спрогнозовано тенденції подальшого розвитку медичної лінгвістики.

Ключові слова: медична лексика, медична лінгвістика, термін.

Будь-яка наукова галузь знаходить своє вираження в термінах. Практично немає жодної професійної сфери, яку можна було б вивчати, не володіючи термінологією. В Україні поняття „термін” поширено з XVIII ст. [3; 64]. Засновники української термінології (В. Левицький, О. Огоновський, І. Верхратський, І. Пулюй), визначаючи термін, брали до уваги: відповідність слова поняттю, структуру номінативної одиниці, відповідність духові мови, вмотивованість, відсутність синонімів. Зрозумілим є прагнення науковців уникнути таких небажаних явищ у термінології, як полісемія, синонімія, багатокомпонентність терміна, переважаність епонімічними одиницями, невиправдане надуживання чужомовною лексикою. Показовими є праці І. Борисюка, Т. Кияка, Л. Ковальчук, О. Пономарева, П. Селігея.

На сучасному етапі українського термінотворення спостерігаємо тенденцію до впорядкування й унормування всіх наявних терміносистем [2]. Природа термінології як специфічної знакової системи, а також тривале паралельне співіснування в українській медичній термінології двох підсистем (національної та інтернаціональної) і пізніше зрощення української медичної термінології з російською національною термінологією зумовили генетичну неоднорідність лексичного складу сучасної медичної лінгвістики.

Медична лексика є однією з найдавніших фахових термінологій, яка формувалась на власній мовній основі. Це специфічний пласт, який в силу особливостей структурно-семантичного, словотворчого і стилістичного характеру відрізняється від загальноживаних слів і, тим самим, займає особливе місце в сучасній лінгвістиці. Аналіз ієрархічних структурних відносин в окремо взятій лексико-семантичній групі медичної термінології дає можливість розкрити не тільки системні відношення в лексиці інших мов, але і виявити тотожність і розходження в лексико-семантичних явищах мови, що важливо як для зіставно-типологічних, так і для описових досліджень.

Історичний аспект становлення і розвитку медичної лексики (на основі пам'яток української мови до XVIII ст.) розглядали В. Німчук, І. Чепіга, В. Передрієнко та ін.; на діалектологічному рівні цей лексичний шар досліджувала Я. Вакалюк; у дисертаціях проведено аналіз окремих підсистем медичної термінології – кардіологічної (Р. Стецюк), клінічної (Н. Місник), радіологічної медицини (І. Корнейко), шкірних хвороб (О. Петрова), судово-медичної термінології (Т. Лепеха).

Мета – дослідити медичну терміносистему української мови, виявити й проаналізувати особливості її походження та функціонування, спрогнозувати тенденції її подальшого розвитку.

Розвиток медичної терміносистеми української мови. За словами І. Борисюка, „ідеальним для будь-якої терміносистеми є той стан, коли одному окремому поняттю відповідає один термін, бо саме така чітка, регламентована співвіднесеність назви й реалії дає можливість уникати можливих різночитань, а подекуди й плутанини в царині термінів” [1].

Перші писемні пам'ятки Київської Русі („Ізборник Святослава”, „Слово Григорія Богослова” – XI ст.) містять лікарські назви, які за тисячу років не змінилися. Розвиток медичної науки в Україні фактично починається з 12 ст., коли з'явився перший медичний трактат дочки Київського князя Мстислава Володимировича Євпраксії-Зої, що називався грецькою мовою „Алліма” (укр. „Мазі”). Медична термінологія середньовіччя (здебільшого латино-німецько-польська) перекладалася українською в основному лікарями-ремісниками та знахарями.

Українські медичні терміни XIV – XIII ст. зафіксовані у лексикографічних та науково-практичних працях: „Лексикон”, „Лікарський порадник”, „Льчебник”, „Травник” різних авторів.

Систематичне опрацювання української медичної термінології розпочалося в другій пол. XIX ст. Це засвідчує поява лексикографічних праць М. Левченка, П. Єфименка, І. Верхратського та перших україномовних медичних текстів – науково-популярних видань, присвячених профілактиці та лікуванню різних захворювань.

У другій пол. XIX – на поч. XX ст. відбувалося накопичення термінологічного матеріалу, закладалися теоретичні основи медичної термінології. Науковці В. Левицький, І. Пулюй, І. Верхратський підходили до нормування термінології з народницьких позицій: а) термін має бути зрозумілий для людей без вищої освіти; б) легкий для запам'ятовування; в) будова має відповідати структурним ознакам національної мови. Учені І. Горбачевський, С. Рудницький, М. Вікул до-

тримували іншу думку, що треба віддати перевагу лексичним інтернаціональним запозиченням, „міжнародній термінології”.

У 20-х – на поч. 30-х рр. ХХ ст. Інститут української наукової мови Академії наук координує діяльність вчених щодо уніфікації української медичної термінології. Виходить низка медичних лексикографічних праць. Значний вплив на розвиток української медичної термінології цього часу мали концептуальні засади, на яких ґрунтувалися медичні словники Мартирія Галина (1920, 1926). Учений виробив певні семантико-словотвірні правила „перекладу наукової греко-латинської медичної термінології на властиву народові мову”. У 20-х – на поч. 30-х рр. розширено сферу функціонування української медичної мови: її активно впроваджують в офіційну комунікацію [5, 134].

У 30-х рр. ХХ ст. розвиток української термінології примусово пішов у річищі російської термінології: терміни-неологізми було оголошено вигаданими й штучними, а правильними („природними”), відповідно, стали найменування, спільні з російськими [6]. Без сумніву, якби українська медична термінологія розвивалась природним шляхом, для номінування багатьох професійних понять було б використано питомо українські лексеми, як наприклад: *намова* ‘словесне навіювання’, *живосрібловий*, *живосрібний* ‘ртутний’, *куряча сліпота* ‘гемералопія’, *нагальний*, *пильний* ‘екстрений’, *злосливий* ‘злюкисний’, *злука* ‘спайка’, *шпора* ‘пора’, *заслінка*, *заставка* ‘клапан’, *миска* ‘таз’ (анат.), *воло* ‘зоб’, *вушна кляпка* ‘мочка вуха’ тощо.

Однак поповнення і систематизація української медичної термінології не припинялися у II пол. ХХ ст.: опрацьовувалися теоретичні питання термінології, розвивалася українська медична лексикографія – вийшли друком шість медичних словників. Тенденції витіснення української медичної мови, зокрема в 70-ті рр., з наукової, навчальної та офіційно-ділової комунікації спричинили негативні явища в професійній мовній підготовці лікарів.

90-ті роки ХХ ст. в історії української термінології позначені активною лексикографічною діяльністю. Відбувається перегляд і впорядкування української медичної термінології. Побачили світ медичні термінологічні словники, у яких продовжуються перервані раніше давні традиції української термінографії, відновлюються органічні для української мови словотвірні моделі, розробляються нові форми лексикографічного опрацювання медичних термінів. Також розширюється сфера функціонування української медичної професійної мови.

Особливості медичної терміносистеми української мови. Однією з особливостей медичної термінології є поділ її на групи: а) анатомічні терміни – назви частин людського тіла та їх складових органів: *кістка*, *м’яз*, *нижня кінцівка*, *скелет*, *стопа*; б) клінічні терміни – назви захворювання та методи обстеження, діагностики, лікування: *апендицит*, *виразка*, *ниркова коліка*, *гастрит*, *запалення легенів* тощо; в) фармацевтичні терміни – назви хімічних речовин, лікарських препаратів, їх функції та дія на людський організм: *нітрогліцерин*, *аспірін*, *аналгін*, *гастроцилін* тощо.

Закономірності творення української медичної термінології: 1) для творення нового терміна використовується стара існуюча у мові назва (напр., *серцева сорочка*, *камера серця*, *високий тиск*, *вогнище запалення*, *клінічна картина хвороби*; *ніжка пучка Гісса*); 2) використання іншомовних слів для найменування нових понять (напр., *артрит*, *некроз*, *тромбоатеросклероз*, *ангіоліт*); 3) використання існуючих у мові словотворчих моделей для творення нових назв (напр., *пухлина*, *запалення*, *отруєння*, *двоклапанний*, *внутрішньочерепний*, *постінофарктний*, *кардіографія*, *грушоподібний*); 4) використання словосполучень для найменування наукових понять (напр., *грудна жаба*, *танець святого Вітта*, *вовчак системний червоний*, *ритм перепела*, *симптом паруса*, *симптом барабаних паличок*) [4, 102].

Спорідненість медичної терміносистеми української мови із рисами греко-латинської мови. За М. Галиним, існує системність в номінуванні хвороб, як-от: 1) ціла низка „народних термінів для хороб осередніх оруддь і тканин, на ґрунті запалу їх”, що закінчуються на *иця*, напр.: *пропасниця*, *підвійниця*, *трясовиця*, *мот(и)лиця*, *жовтяниця*, *попілиця*, *нежитиця* і т. д.; 2) багато слів на позначення „хвороб шкіри і новоутворів”, що закінчуються на *ак*, *як*, *ка*, напр.: *боляк*, *гнояк*, *пістряк*, *жиляк*, *чиряк*, *щипак*, *сверблячка*, *вразка*, *осипка*, *гнояночка* тощо; 3) ряд термінів, „що стосуються то до хороб кісток (гостець), то до хороб м’язів (ломець, камчук), то до хороб суглобів (гризь), то з різноманітними закінченнями”: *грець*, *багровець*, *підвій*, *телій*, *кошуля*, *гуля*, *протрит*, *завина*, *сухоти*, *остуди*, *уломи*, *мимохід*, *причинна*, *(в)огник*, *спалень*, *оход*, *жабур*, *чемір* тощо.

Паронімія в медичній термінології. Відчуття голоду – почуття голоду. Уживання слова почуття замість відчуття: почуття болю, почуття голоду. Очевидно, вплив російської мови, де в обох аналізованих значеннях ужито слово *чувство*: *чувство болю* – відчуття болю; *чувство долга* – почуття обов’язку. Термінологічне значення зафіксоване у таких словосполученнях мови лікарів: *відчуття зору*, *слуху*, *дотику*, *нюху*, *смаку*; *почуття неусвідомлене*, *бурхливе*, *материнське*, *обов’язку*, *відповідальності*, *взаємодопомоги*, *вірності*, *радості*, *любви* і т. д.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки: *по-перше*, сучасні теорії медичної термінології поглибили знання людини про механізм її творення, але багато фундаментальних питань стосовно народження й розвитку медичної лінгвістики залишається нерозв'язаними; *по-друге*, в українській мові існує розвинена, добре структурована медична терміносистема, яка відповідає сучасним міжнародним науковим стандартам і може служити засобом спілкування фахівців як вчених, так і практиків; *по-третє*, сучасні тенденції розвитку медичної лінгвістики засвідчують, що медична терміносистема є тематично розгалуженою системою, яка оновлюється реалізацією лексико-семантичних та словотвірних процесів. Тож згадаймо слова І. Огієнка, який писав: „Виявилось...що наша мова дуже гнучка й зовсім придатна для творення термінологічних назов”. Перспективи дослідження вбачаємо в детальнішому аналізі сучасної медичної термінології.

Список використаних джерел

1. Борисюк І. Явище синонімії в термінології / І. Борисюк // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 27-28.
2. Лейчик В. Терминоведение : Предметы, методы, структура / В. М. Лейчик. – М. : КомКнига, 2006. – 256 с.
3. Кониський Г. Філософські твори : У 2 т. / Г. Кониський. – Т. 1. – К., 1996. – С. 64.
4. Тихоша В. Семантичні особливості медичних термінів української мови / В. Тихоша // Південний архів. Збірник наукових праць (Філологічні науки). – Вип. XX. – Херсон. – 2003. – С. 100-104.
5. Цвілюк С. Українізація України: Тернистий шлях національно-культурного відродження за доби сталінізму. – Одеса : Маяк. – 2004. – 200 с.
6. Цісар Н. До питання про варіантність і нормативність вторинних медичних найменувань [Електронний ресурс] / Н. Цісар. – Режим доступу: http://lp.edu.ua/tc.terminology/TK_Wisnyk648/TK_wisnyk648_cisar.htm

Summary. The article deals with the basic aspects of medical terminology Ukrainian language. Identified and analyzed features of the origin and functioning of medical terms, predicted future trends of medical linguistics.

Key words: medical vocabulary, medical linguistics, period.

УДК 811.161.2'373.611

Н.А. Цимбал

МОРФОЛОГІЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

Здійснено лінгвістичний аналіз термінотворення в галузі будівництва та архітектури, зокрема термінів, утворених морфологічним способом. Описано мотиваційну базу, словотвірні моделі та морфемний інвентар сучасної української терміносистеми будівництва та архітектури. Результати дослідження можуть бути використані у термінографічній практиці.

Ключові слова: терміносистема будівництва та архітектури, термінотворення, мотивація.

Для будь-якої галузі науки і техніки велике значення має ступінь розвитку й унормованості термінології, яка є основним інформативним шаром лексики мови науки.

Номінація (процес і результат) є мовним моделюванням дійсності через її інтеріоризацію в мисленні, концептуальній системі мовців, вербалізацію концептів згідно з системно-структурною й ономасіологічною організацією певної мови [4, 4]. Процеси найменування повинні задовольняти потреби комунікації, зокрема в галузі науки, адже вільно володіти науковим дискурсом, спрямовувати та корегувати дослідження науковець може тільки за наявності уніфікованої, стандартизованої (на внутрішньо- і міжгалузевому рівнях) системи термінів.

Методологічні засади дослідження термінології в лінгвістиці пов'язані з іменами Б.М.Головіна, Г.Й. Винокур, В.П.Даниленко, Т.Л.Канделаки, Т.Р.Кияка, В.М.Лейчика, Д.С.Лотте,

Г.П.Мельникова, Т.І. Панько, О.О.Реформатського, Е.Ф.Скороходька, С.Д.Шелова та ін. Значна частина робіт являє собою лінгвістичний опис конкретних терміносистем, спрямований на виявлення структурно-семантичних особливостей термінолексики галузевих субмов та дослідження їхньої генези. Зокрема, в україністиці дослідженню біологічної термінології присвячено праці Л.О.Симоненко, математичної – А.М.Крейтор, геологічної – М.П.Годованої, психологічної – Л.П.Веклинець, педагогічної – Т.О.Бевз, О.Ю. Зелінської, військової – Л.В.Мурашко, Н.О.Яценко, землеробської – С.Б.Любарського тощо.

Мета пропонованого дослідження – лінгвістичний аналіз особливостей і закономірностей термінотворення (морфологічний спосіб творення) в сучасній українській терміносистемі будівництва і архітектури.

Основними типами термінотворення в галузі будівництва є: творення термінів усіма відомими способами морфологічного словотвору української мови, неморфологічний словотвір, а також творення складених номінативних одиниць.

Морфологічна деривація в терміносистемі будівництва представлена у своїх основних різновидах: афіксації, осново- і словоскладанні та абрєвіації. **Афіксація.** Афіксація – один із найпродуктивніших способів термінотворення в будівельній галузі та один із найважливіших способів творення термінологічної лексики взагалі. Як зазначає Т.Панько, «У морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології» [2, 120]. Афіксація виступає у трьох різновидах: суфіксальному (у тому числі нульової суфіксації), префіксальному та префіксально-суфіксальному.

Суфіксальний спосіб полягає в поєднанні суфікса ономасіологічної бази з ономасіологічною ознакою з метою формального вираження належності деривата до певної категорії (атрибутивності, предметності, процесуальності) та вираження конкретного словотвірного значення. Словотвірні значення суфіксів можуть диференціюватися в межах ономасіологічної категорії за семантичним наповненням дериватів, до складу яких вони входять.

Серед суфіксів, які використовуються для термінотворення будівництва, виділяються питоми іменникові: *-ин, -ок, -нн-, -енн, -інн, -ач (-ч), -ник, -к;* прикметникові: *-ов, -ист (-ист), -уват (-юват), -н-, -арн-, -альн, -ичн,* а також іменникові суфікси іншомовного походження: *-аці[й], -изм (-ізм), -ин (-ін, їн), -ент, -ант (-янт), -ик (-ік), -ер, -ор, -атор (-ятор)* та ін. Наприклад: *різання, змішувач, плитка, клінкерний, маслянистий, клейовий, пальник, синтетичний, кліматизація, капітальність, техник, плиточник, коагулянт, інгредієнт* та ін. Значна частина аналізованих морфем виділяється у складі прямих запозичень.

Ономасіологічна категорія предметності у термінології будівництва в аспекті частиномовного вираження представлена іменниками. Предметність виражається за допомогою суфіксів *-ч, -ник, -ер, -ант (-янт), -ент (-єнт), -ор, -атор (-ятор), -он, -ин (-ін, їн), -ік (-ік), -ок* та ін., які мають словотворчі значення інструментальності, речовинності, об'єктності та суб'єктності.

Словотвірне значення об'єктності мають назви будівельних споруд та їх елементів, будівельних матеріалів. У структурі цих термінів наявні суфікси *-ин, -як, -ець, -ак* : *свердловина, скопак, дрібняк, східець.*

Словотвірне значення інструментальності виражається суфіксами ономасіологічної бази *-ч, -ник, -ор, -ер, -ант, -янт*, які наявні у структурі похідних віддієслівних іменників (*самохідний нарізник швів, піскопромивач, підйомник, пиловловлювач, синхронізатор*).

Словотвірне значення суб'єктності. У терміносистемі будівництва архітектури назви осіб за професією чи родом діяльності творяться за допомогою суфіксів ономасіологічної бази *-ік (-ік)*. Це назви діяча з акцентуванням об'єкта дії: *будівельник, плиточник.* У співвідносній семантичній структурі простого елементарного речення номінації із суфіксом *-ік* відповідає суб'єкт-носії абстрактної дії, вираженої предикатом. Суб'єктність формується додаванням суфікса до основи іменника-об'єкта: *будівельник* – той, хто створює *будівлю*. Термін *облицювальник* – той, хто облицює кахлем – є номінацією діяча з акцентуванням власне дії.

Суб'єкт і інструменталь мають часткову спільність щодо словотвірних ресурсів і механізмів конденсації словотвірної структури. Відмінність семантичного плану:

суб'єкт	інструменталь
той, що зумовлює дію	те, за допомогою чого зумовлюється дія
визначає точну диференціацію термінів та морфем за словотвірними значеннями.	

Словотвірне значення речовинності мають суфікси ономасіологічної бази в назвах речовин з конкретною семантикою. Семантична предметність у назвах матеріалів і речовин з конкретною семантикою виражається за допомогою суфіксів: *-ок, -ин, -он, -ін (-їн, -ин), -ит.* Питоми суфікси такі: *-ил, -ин*, і вони непродуктивні: *білило, тканина.* Решта – суфікси іншомовного походження, вони виділяються у складі запозичень: *сульфіт, сульфат, бентоніт, церезит, ондулін, бензин, етерніт* та ін.

Ономастологічна категорія процесуальності в частиномовному вираженні представлена віддієслівними іменниками і дієсловами. Як правило, спостерігається бінарне вираження наукового поняття: віддієслівним іменником і співвідносним з ним дієсловом. Іменнику належить провідна роль, особливо у сфері фіксації (тлумачні словники, термінологічні стандарти), дієслова використовуються переважно у сфері функціонування (монографії, усне спілкування). Проте, не можна абсолютизувати перевагу якоїсь з частин мови в термінології: якщо термін розглядається як абстракція поза текстом, вона безумовно виражається іменником (напр., подання термінів у тлумачних термінологічних словниках), якщо термін розглядається як складник науково-технічного тексту, предикативність найчастіше виражається дієсловом, а об'єктність-суб'єктність – іменником. Отже, варіювання «віддієслівний іменник – дієслово» (*ізоляція - ізолювати, клепання - клепати*) зумовлюється: по-перше, сферою використання терміна, по-друге, потребами контексту.

Найпродуктивнішими виразниками процесуальності в термінології будівництва є питомі суфікси *-нн-, -енн-, -інн-: пакетування, перетворення, свердління, свічення, заміщення, фарбування, лесування, луцення, пиляння, лудіння, поглинання* та ін. Суфікси приєднуються як до питомих основ дієслова (*пересічення, перетинання*), так і до запозичених (*легування, пасивування*). Творення девербатів від питомих дієслів істотно не відрізняється від аналогічного процесу в загальноновживаній лексиці.

Поряд з вищеназваними суфіксами у творенні віддієслівних іменників бере участь суфікс *-к-*, проте в наш час спостерігається зменшення його продуктивності, натомість набирають продуктивності суфікси *-нн-, -енн-, -інн-: порізка – порізування, сушка – сушіння, очистка – очищення, переробка – перероблення*. Збереження видорозрізнявальних суфіксів, зменшена порівняно з іншими суфіксами тенденція до опредмечення є рисами, які сприяють утвердженню продуктивності моделі “дієслівна основа + *-нн- (-енн-, -інн-)*”.

У терміносистемі велика кількість термінів (у тому числі композитів) із запозиченим суфіксом *-аці[й](-ізаці[й])*: *кваліфікація (об'єктів), силікатизація, фільтрація, презентація синхронізація, рацемізація, флуктуація* та ін. Ці суфікси виділяються у складі прямих запозичень, які є інтернаціоналізмами і співвідносяться з етимологічно спорідненими, але по-різному адаптованими суфіксами в різних мовах, наприклад: в англ. *condensation* – конденсація.

Проблему в термінотворенні та нормуванні термінології становить не стільки вираження загальної процесуальності, скільки необхідність послідовної (по можливості) диференціації видових форм, опозиції «процес – наслідок», активної і пасивної дії тощо.

Нульова суфіксація також використовується для творення термінів будівництва. Це віддієслівні іменники узагальноної дії або її наслідку: *вимір, вихід, розрив, згин, зсув, натяг, обрив, перенос, перегін, перепад, ріст, розклад, розподіл, розтяг, сплав* (у деяких випадках важко визначити, які з таких термінів є результатом термінологізації загальноновживаної лексики, а які безпосередньо утворені в терміносистемі).

Ономастологічна категорія атрибутивності у частиномовному вираженні представлена іменниками та прикметниками.

Для творення термінів-іменників категорії атрибутивності використовується суфікс *-ізм (-изм-): класицизм, постімпресіонізм, сингармонізм, магнетизм, ізоморфізм* та ін.

Атрибутивність виражається також суфіксом *-ість*, який приєднується до основ відносних і якісних прикметників: *точність, здатність, активність, світність, безперервність, заселеність, спорідненість*, ін.

Якщо іменники репрезентують абстраговану ознаку (атрибутивність), то прикметники становлять власне атрибути, атрибути до імені, «без іменника, явного чи такого, що розуміється, немає прикметника» [3, с. 70]. Значна частина іменників-термінів категорії атрибутивності мають співвідносні прикметники: *податливий – податливість, активний – активність, повзучий – повзучість*.

У терміносистемі широко представлені як якісні, так і відносні прикметники. Якісні, зазвичай, належать до загальноновживаної та загальнонаукової лексики: *білий, легкий, міцний, точний, важкий*. У багатьох випадках загальноновживані слова-прикметники виступають конкретизаторами термінів-іменників (*біла глина*). Таким чином термінологізуючись, іноді з метафоризацією (*легкий бетон*), вони виражають конкретне термінологічне значення, мотивоване структурою самого поняття.

У термінологічній лексиці значної продуктивності набувають відносні прикметники, семантика яких формується через зв'язки з різними предметами, явищами, процесами. У терміносистемі наявна велика кількість відносних прикметників, мотивованих основами іменників, з суфіксами *-н-, -ов-, -ев-, -ичн (-ичн), -льн (-альн), -арн (-ярн), -ев-, -ійн-, -ист-, -ивн-, -івськ-, -аст-, -уват*. Ці прикметники входять до складу термінів-словосполучень: *кисневе різання, клейові фарби, кислотна корозія бетону, палі шпунтові, лазерний випромінювач, пальвий фундамент, ланд-*

шафтна архітектура, складчасті конструкції, свинцеві білила, секція житлова, селевий потік, серединна поверхня та ін.

Деякі суфікси, зокрема *-ист (-іст)*, відзначаються багатозначністю в українській мові взагалі, перше значення цих суфіксів «такий, що характеризується інтенсивним виявом ознаки відповідно до значення твірної основи»: *склепінчасте (перекриття)*; друге – «вміст певної кількості речовини»: *маслянистий*. Для термінології будівництва актуальні обидва значення.

Поряд із суфіксацією в термінології будівництва широко використовується *префіксальний* спосіб словотворення. Префікси відзначаються нижчим рівнем абстракції, ніж суфікси.

У терміносистемі представлені питомі: *напів-, ви-, без-, не-, над-, роз-, між-, пере-, перед-, під-* та іншомовні префікси: *а- (ан-), ін- (ім-), дис- (диз-), дез-, де-, ре-, ко- (кон-), суб-, анти-, контра-* та ін. Наприклад: *перегородити, перепад, імбаланс, передпокій, випромінювати, підгрупа, конверсія, ангармонізм, дезактивація, супідрядність, субпідрядник, десольватація, інверсія, редукція* тощо.

Префікси мають у терміносистемі такі словотвірні значення: протилежність-негативність: *а- (ан-), не-, без-, анти-, де-, дез-, дис- (диз)*; інтенсивність: *гіпер-, супер-, над-, суб-, полі-, екстра-*; просторове розміщення: *інтер-, між-* та ін. Іншомовні префікси є міжнародними службовими терміноелементами.

Префіксально-суфіксальний спосіб. Префіксально-суфіксальний спосіб творення слів характеризується двобічним ускладненням твірної основи – одночасним приєднанням двох афіксів, – префікса і суфікса, які мають різне смислове навантаження [3, 100]. Таких утворень у терміносистемі будівництва небагато, в основному це дієслова – *розрідити, зневоднити, отвердити, відновити* та іменники: *передбавинець, поребрик, причілок, пряминок, підвіконня, підмурок, підколонник* та ін. Є також іменники і прикметники, префікс ономасіологічної бази яких мав статус прийменника: *піддашша, безколірний* та ін.

Складання. Це важливий спосіб термінотворення, адже складні слова «потрібні не тільки для задоволення потреб у нових словах, але й для того, що дуже часто існує потреба висловити дві ідеї в одному слові» [1, с. 354]. Складні слова-терміни, які поділяються на композити (основоскладання) та юкстапозити (словоскладання), широко представлені в терміносистемі будівництва та архітектури.

Композиція. Нами розглянуто терміни-композити будівництва та архітектури за трьома номінативними типами: синтагматичним, асоціативним, сумарним [4, 107].

Проаналізовано за цією класифікацією тільки ті композити, які утворені без участі міжнародних терміноелементів (формалізованих коренів). Їх кількість невелика, порівняно з композитами, які складаються з грецьких та латинських терміноелементів:

1) *синтагматичний тип*. Це утворення складних слів на основі мотивуючої синтагми (словосполучення чи речення): *кислотривний (цемент), звукоізоляційний (матеріал), теплоізоляційні (засипки), комплектно-технологічні (карти), панелевіз, містобудування, палеабивне (устаткування)* та ін.;

2) *сумарний тип*. Мотиваторами є лексеми, що перебувають у сурядному зв'язку, причому поняття, яке іменується композитом, містить ознаки обох поєднаних понять: *залізобетонний, каркасно-капельна (конструкція), силікатно-бетонні (вироби), садово-паркова архітектура, капелино-променеве опалення, світлолокаційні системи, світлопрозорі конструкції* та ін.

3) *асоціативний тип* композитної номінації. Це утворення слів, лексичне значення яких сприймається лише асоціативно, а не виходить з семантики ономасіологічних ознак. Термінів-композитів цього типу в будівництві не зафіксовано, очевидно, це пов'язано з загальною тенденцією термінологічних лексем бути правильно орієнтованими, позбавленими ідіоматичності семантики.

З погляду способу приєднання компонентів складних слів розрізняють дві групи композитів, компоненти яких поєднуються: за допомогою інтерфіксів: *пиловловлювач, лісопиляння*; без інтерфіксів: *полімерцементні фарби, портландцемент*.

Складниками композитіву термінології будівництва також є і міжнародні терміноелементи: *поліхромія, люксметр, магнітоскоп, спектрограф, гідропульт, гідросфера, гідрофобність, телефотометр* та ін.

Для кожної терміносистеми (згідно з будовою її концептуально-поняттєвого апарату) властивий певний набір терміноелементів. Так, терміноелементи галузі будівництва і архітектури можна об'єднати в групи за характером семантичних ознак, які вони відображають:

1. Елементи з акцентуванням зв'язку з різними речовинами, фізичними, хімічними і біологічними явищами, природним середовищем: *аква-, карбо-, кріо-* тощо.

2. Елементи з акцентуванням різних просторових відношень, розміру тощо: *стерео-, мезо-, гіпер-*, тощо.

3. Елементи з акцентуванням кількості чи числа: *уні-, моно-, ди-, квадро-* тощо.

4. Елементи з акцентуванням дії: *-метр-, -граф-, -скоп-* тощо.

Роль терміоелементів у творенні термінологічної лексики української мови дуже велика. Можна вважати загальновизнаним входження української наукової термінології до європейського термінологічного ареалу, що виявляється як у спільних інтернаціональних елементах, так і в словотворчих моделях.

Юкстапозиція. Спосіб творення термінів юкстапозицією, порівнюючи з композицією, є менш продуктивним. У терміносистемі будівництва можна виділити такі типи юкстапозитів:

1. *Панель-оболонка (канелюрного типу)* – атрибут, представлений першим компонентом.

2. *Паля-колона, паля-оболонка, паля-стовп, глина-сирець* тощо – атрибут представлений другим компонентом.

Абревіація. У терміносистемі будівництва наявні абревіатури таких типів:

1. *Ініціальні:*

а) *буквені*, які складаються з початкових букв кожного слова словосполучення чи компонента складного слова: *сигналізація, централізація і блокування (СЦБ)* – (на залізничному транспорті) комплекс електромеханічного обладнання, призначеного забезпечувати безпеку руху поїздів, збільшувати пропускну спроможність перегонів і станцій, усувати ручні операції; *Державні будівельні норми (ДБН);*

б) *звуківі*, які складаються з початкових звуків кожного слова словосполучення чи компонента складного слова: *система технічного обслуговування і ремонту будинків (ТОіР)* – взаємопов'язана сукупність дій і робіт, що забезпечують необхідну підтримку і відновлення експлуатаційних якостей будинків, їх елементів та інженерного обладнання.

2. *Складові:* утворені з початкової частини першого слова і цілого слова: *спортядро = спорт(ивне) ядро; склблок = скл(яний)+ блок; пластмаса = пласт(ична) + маса.*

Найпоширенішою є ініціальна абревіація.

Абревіація малопродуктивна в термінології будівництва, зазвичай, використовуються терміни-абревіатури на позначення будівельних матеріалів, які є термінами матеріалознавства та хімії, тобто залученими термінами в будівництві.

Отже, на сучасному етапі розвитку української терміносистеми будівництва і архітектури морфологічний спосіб термінотворення продуктивний в усіх своїх різновидах. Працюючи над упорядкуванням термінології (редагування, лексикографія тощо), варто аналізувати кожний приклад окремо, узгоджуючи з загальними закономірностями творення термінів конкретної терміносистеми і слів української мови. У перспективі нашого дослідження – зіставний аналіз термінотворення у різних галузях науки та техніки.

Список використаних джерел

1. Винокур Г.О. О некоторых проблемах словообразования в русской технической терминологии / Г.О.Винокур // Тр. Моск. ин-та истории, философии и литературы. – 1939. – Т. 25. – С. 356-360.
2. Панько Т.І. Від терміна до системи / Т.І.Панько. – Львів, 1979. – 147с.
3. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології Л.О. Симоненко. – К.: Наукова думка, 1991. – 149 с.
4. Селіванова О.О. Субстантивні композити у російській та українській мовах (еквівалентність, ономасіологічна структура, функціонування): Дис... докт. філол. наук.: 10.02.01 / Черкаський ун-т ім. Б Хмельницького/ О.О.Селіванова. – Черкаси, 1997. – 298с.

Джерела фактичного матеріалу:

1. Архитектурно-строительная энциклопедия: Голышев А.Б., Верюжский Ю.В., Колчунов В.И., Бакулин Е.А., Голышев С.Ю. / Под.ред. А.Б. Голышева. – К.: Основа, 2008. – 684 с.
2. Російсько-український словник термінів будівництва та архітектури / С.Жуковський, Р.Кінаш, Л.Полюга, В.Базилевич. За ред. Р.Кінаша. – Львів: Ліга-Прес, 2005. – 960с.
3. Українсько-російський словник термінів будівництва і архітектури / С.Жуковський, Р.Кінаш, Л.Полюга, В.Базилевич. За ред. Р.Кінаша. – Львів: Ліга-Прес, 2007. – 488с.
4. Український тлумачний словник будівельних термінів / Лівінський О.М., Лівінський М.О., Васильковський О.А. та ін // Під ред. О.М.Лівінського. – К.: Українська академія наук (УАН), “МП Леся”, 2006. – 528с.

Summary. *The paper gives the linguistic analysis of term formation in the field of building and architecture, particularly terms, formed by the morphological means. The motivational base, the word-building patterns and the morphemic inventory of the modern Ukrainian terminological system of building and architecture are described. The results of the research can be used in the terminographic practices.*

Key words: *building and architecture term system, term formation, motivation.*

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ДЕАКТУАЛИЗАЦИИ ЛЕКСИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА НА РУБЕЖЕ XX – XXI ВВ.

Стаття присвячена соціокультурним підставам семантичних процесів, що відбуваються в лексиці сучасної російської мови. Автор приділяє особливу увагу процесу переходу слів з активного словникового фонду в пасивний. У результаті аналізу вказується на три причини цього процесу. Також автор розглядає зв'язок цього процесу з історією і культурою російського народу. У статті розмежовуються терміни «деактуалізація» і «деідеологізація». Стаття може бути корисна студентам філологічних факультетів, аспірантам, викладачам і вчителям російської мови.

Ключові слова: деактуалізація, деідеологізація, лексика, семантика, сучасна російська мова.

Современный русский язык представляет собой динамически развивающуюся систему, в которой все составляющие элементы взаимосвязаны. Говоря о том, что в языке сегодня происходят какие-либо изменения, необходимо отдавать себе отчет в том, что причины этих изменений не всегда лежат в области внутренних законов самого языка. Так, характеризую современное состояние лексики, следует отметить, что предпосылки большинства семантических процессов имеют вневлигвистическую природу, иными словами, находятся в тесной связи с историко-культурной, социально-политической и экономической ситуацией в жизни общества.

В этой связи большой интерес представляет семантический процесс деактуализации лексики советского периода, происходящий в современном русском языке на рубеже XX и XXI вв. В его основе лежит постепенный переход некоторых лексических пластов из активного словарного запаса в пассивный, а также исход отдельных значений слов, бывших в активном употреблении в советский период. Хронологически время деактуализации тех или иных слов и даже отдельных лексико-семантических групп (ЛСГ) не во всех случаях можно установить абсолютно точно, хотя и такая возможность для некоторых слов может существовать.

Интерес лингвистов к проблеме языковых изменений не ослабевает и фокусируется, в частности, на определении места и роли этих процессов в истории языка, определении того или иного лексико-семантического варианта как «уходящего» и выявлении социокультурной детерминированности изменения статуса конкретного значения. Именно поэтому сегодня перед научным сообществом стоит задача комплексного лингвистического описания процесса деактуализации лексики в конце XX – начале XXI вв., представленного в современных лексикографических источниках, с учетом особенностей ее употребления в советский и постсоветский периоды.

Эта необходимость продиктована тем, что поколение людей 80 – 90-х годов XX века еще помнит семантический объем уходящих из активного словарного запаса слов, а будущие поколения могут уже не понимать и не чувствовать их семантику и прагматику. Надеяться на успехи будущих этимологов тоже не приходится. Как писал академик В.В. Виноградов, «...этимология меньше всего способна раскрыть все разнообразие смысловых изменений, переживаемых словом в разной социальной среде и в разные эпохи» [1, 11]. Дело в том, что когда слово «продергивается через разные языковые слои», которые оставляют на его значении свои следы, и изучается в изоляции от своей семантической среды, возникает реальная опасность перенесения смыслов и прагматики этого слова с одной эпохи на другую в полном искажении его бывшей в прошлом семантики. Опираясь на предупреждение академика об опасности модернизации прошлого, мы полагаем, что изучение самых разных сторон лексических изменений всегда было и остается одной из самых актуальных, важнейшей задачей лингвистики.

Значительную роль в понимании причин, обуславливающих процессы изменения в смысловой структуре слов, сыграли исследования в области лексической семантики Г.М. Шипицыной. В статье «Аспекты системного анализа лексических единиц различных языков» ученым было высказано важное положение о том, что «семантическое развитие слова осуществляется при взаимодействии собственно языковых законов и тенденций, которые или непосредственно, или через цепь факторов опосредованно обусловлены эволюцией ментальных мыслительных процессов и коммуникативными потребностями носителей языка в семантических единицах определенного содержания» [6, 156]. С автором невозможно не согласиться, что лексика является поистине ценнейшим источником сведений о культуре и менталитете народа-носителя языка.

В этом тезисе подчеркнута мысль о том, что процессы изменений в лексико-семантической системе языка происходят в результате перестройки и самой этой системы, но эта перестройка – результат изменений в сознании носителей языка, вызванных обновлением коммуникативных практик под воздействием социально-культурных преобразований в обществе. Действительно,

лексический материал подтверждает этот тезис. Например, перестала быть актуальной еще в эпоху так называемого развитого социализма в СССР лексическая оппозиция *большевик – меньшевик – эсер – анархист*, поскольку три ее последних компонента сохранились лишь в партийных документах и литературе по истории КПСС. Общественное бытовое сознание исключало озабоченность судьбой номинируемых социогрупп, уничтоженных в первые десятилетия советской власти. Слово же *большевик* после распада СССР поменяло свою прагматику в сторону негативно оценочной. Так, например, в прессе 90-х годов можно встретить ироничные высказывания о «большевистской прямоте»: *Бывший зам. зав. отделом ЦК КПСС с большевистской прямотой сокрушает заразу инакомыслия...* (Огонек, 1991, 27). Таким образом, можно сделать вывод о том, что социальные события вызывают перестройку общественного сознания, изменение идеологических ориентиров и ценностей, следствием чего и являются преобразования в лексико-семантической системе языка.

Общеизвестно, что конец XX – начало XXI вв. является переходным периодом отечественной истории, эпохой «перестройки». Произошел крах тоталитарной системы, «вдруг некому и нечему стало противостоять, ибо партийная риторика стала частным делом отставных специалистов по «научному коммунизму» [3, 23].

Огромный пласт общественно-политической лексики сегодня подвергается деактуализации, уходя вместе с той действительностью, частью которой он был. «Лексика первой реагирует на социально-исторические преобразования, отражая их, называя и объясняя словами, поэтому в разных политически ориентированных контекстах... одни и те же слова часто меняют свою стилистическую окраску...» [4, 45].

Употребляя термин «деактуализация», мы подразумеваем утрату одним из лексико-семантических вариантов слова своего актуального содержания по ряду причин. В первую очередь процессу деактуализации подвергаются отдельные значения многозначных слов, отражающие чисто советские реалии, например словосочетание *коммунистическая партия* в современном русском языке утратило компонент «коммунистическая», который в те годы не назывался в речи, а подразумевался, например: *вступить в партию, член партии, партия наш рулевой* и т. д. Стоит также упомянуть и о таких словах, как *выездной / невыездной, проходной / непроходной* и др., принадлежащих к неофициальному, разговорному языку советской эпохи. В данном случае уходит не какое-то одно значение, а все слово целиком по причине исчезновения из действительности понятия, то есть здесь мы наблюдаем утрату сигнификативного содержания в смысловой структуре этих слов.

Анализируя причины изменений в семантике современного русского языка, мы придерживаемся подхода, согласно которому «...основные изменения в языке и общении являются прямым следствием общественных изменений» [5] и непосредственно отражают изменения, произошедшие в массовом языковом сознании русскоговорящих людей.

В ходе анализа исторической и социально-политической ситуации, сложившейся к началу 1990-х гг., нами было выделено несколько факторов деактуализации, прямо или косвенно повлиявших на выход из активного употребления целых семантических классов лексики советского периода: 1) исчезновение реалий советской действительности в бытовой сфере жизни общества (например, *выбросить (в магазине сапоги выбросят), дефицит (дефицит товаров первой необходимости), достать (достать к празднику колбасы), летун (борьба с летунами на производстве)* и др.); 2) пересмотр и отказ от советских политических и экономических понятий в пользу западной модели государственного устройства (например, *административно-командный (административно-командная система), вождь (вождь мирового пролетариата), гегемон (гегемон рабочего класса), госплан (государственный план), коммунизм, марксизм-ленинизм, партия (Коммунистическая партия Советского Союза), секретарь (генеральный секретарь ЦК КПСС)* и др.); 3) переоценка ключевых ценностей в обществе, пропаганда западной модели человека как «идеального потребителя», с одной стороны, и возврат к некоторым досоветским понятиям и реалиям жизни общества (социальные отношения, государственные институты, религия) – с другой, например: *атеизм, битва (битва за урожай), братство (братство народов СССР), вахта (ударная вахта), коллективизм, политдень, соцреализм (завоевания соцреализма), пионер (принять в пионеры), передовик (передовики производства)*.

Процесс деактуализации в некоторых случаях следует отличать от сходного с ним процесса – **деидеологизации**. Мы присоединяемся к мнению О. П. Ермаковой, которая выделяет деидеологизацию в качестве самостоятельного лексического процесса и определяет его как освобождение «значений некоторых слов от идеологических смысловых приращений» [2, 36]. Отметим, что процесс деидеологизации может протекать в двух направлениях: во-первых, это снятие резко пейоративной окраски у некоторых слов и устойчивых сочетаний, которая была продиктована коммунистической идеологией (к примеру, *благотворительность, индивидуализм, интеллигенция, коммерсант, меценат, собственник* и т. д.); во-вторых, это появление неодобрительной, ироничной эмоциональной окраски у слов и устойчивых сочетаний, ранее имевших сильную идеологическую коннотацию: *большевистский, доблестный (доблестные работники прилавка), заветы Ильича, завоевания Октября,*

коммунистическое завтра, ленинец, народный избранник, пламенный патриот, светлое будущее, слуга народа, товарищ и т. д. В сущности, оба процесса можно назвать «вторичной идеологизацией», так как советский идеологический компонент здесь заменяется современной, антисоветской коннотацией. Причины этого кроются в глубоких изменениях социально-политической жизни общества, произошедших в конце XX века. Интересно, что язык как самодостаточная и саморазвивающаяся система в девяностые годы двадцатого века отказался от «насажденных сверху» идеологических надстроек в пользу актуализации дореволюционных значений.

Учитывая подобную «зыбкость» языковых явлений, их постоянное и непрерывное движение, можно сделать вывод о необходимости создания словарей и справочников, наиболее полно отражающих состав уходящей лексики. Это вызвано, по нашему мнению, не только подвижным характером лексической системы русского языка, но и историко-культурными факторами, а именно постепенным «стиранием» из генетической памяти, забвением многих слов, отражающих реалии отечественной истории, что может привести к образованию культурных лакун. Для интеллектуального развития личности это крайне нежелательное явление, поскольку оно приводит к постепенному угасанию интереса к культуре недавнего прошлого, к появлению трудностей при восприятии художественных текстов предшествующего исторического периода жизни нашего общества. В результате этих процессов происходит резкий ментально-культурный разрыв поколений, нарушаются законы культурной преемственности нации.

Список использованных источников

1. Виноградов В.В. Слово как предмет историко-лексикологического исследования / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 5–34.
2. Ермакова О.П. Семантические процессы в лексике / О.П. Ермакова // Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995). – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 32–66.
3. Земская Е.А. Новояз, new speak? nowomova... Что дальше? / Е.А. Земская // Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995). – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 19–66.
4. Крюкова Г.А. Трансформация концептуального содержания социополитической лексики в современном русском языке / Г.А. Крюкова // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2005. – № 11. – С. 44–51.
5. Стернин И.А. Социальные факторы и развитие современного русского языка [Электронный ресурс] / И.А. Стернин // Теоретическая и прикладная лингвистика. Выпуск 2. Язык и социальная среда. – Воронеж 2000. – Режим доступа: http://www.philology.ru/linguistics2/sternin_00.htm .
6. Шипицына Г.М. Аспекты системного анализа лексических единиц различных языков / Г.М. Шипицына // Русский язык: исторические судьбы и современность: Международный конгресс исследований русского языка. Труды и материалы. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – С. 156.

Summary. This paper focuses on socio-cultural foundations of semantic processes taking place in the lexicon of the modern Russian language. The author pays particular attention to the transition from the active vocabulary of words in a passive fund. The author highlighted three reasons for this process. The author also considers the relationship of this process with the history and culture of the Russian people. The article distinguishes between the terms “deactualization” and “deideologization”. This article may be useful to students of philological faculty, graduate students, professors and teachers of the Russian language.

Key words: deactualization, deideologization, vocabulary, semantics, modern Russian language.

УДК 811.111 [342+38]:801.67

О.І. Чернікова

ВАРІАТИВНІСТЬ ЗВУКОВИХ ПОВТОРІВ ЯК ОСНОВИ РИМУВАННЯ В АНГЛІЙСЬКОМУ ВІРШОВАНОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ ВІРШІВ ДЖ.Р.Р. ТОЛКІЄНА «THE ADVENTURES OF TOM BOMBADIL»)

Статтю присвячено дослідженню варіативності звукових повторів, що виступають основою римування в англійському віршованому художньому мовленні, зокрема в збірці віршів Дж.Р.Р. Толкієна «The Adventures of Tom Bombadil». Доведено, що варіативність звукового повтору зберігається у кожному рядку вірша, метафонія є найчастішим різновидом звукового повтору в зібраному матеріалі, а інверсія – найменш розповсюдженим.

Ключові слова: звуковий повтор, метафонія, інверсія, рима, внутрішня рима, неповний повтор, повтор складів, віршоване художнє мовлення, Дж.Р.Р. Толкієн.

Звуковий повтор як явище, притаманне насамперед художньому мовленню, ще на початку ХХ століття став предметом наукових розвідок (Й.М. Брік [1]). Сьогодні існують окремі праці, де звуковий повтор розглядається як структуроутворювальний фактор художнього мовлення (Г.В. Векшин [2], Г.А. Шенгелі [7]). Переважна більшість наукових праць, що згадують звуковий повтор, належить до кінця ХХ століття й розглядає це явище в контексті структурної лінгвістики та семіотики.

У художньому мовленні звуковий повтор виступає у ролі атрактанта, адже це явище виділяється із канви тексту. Як зазначав В.П. Москвін [5], звукові повтори розрізняються за силою та помітністю. Це залежить від кількості звуків, що збігаються, у близькорозташованих словах. Такі звуки обов'язково привертають до себе увагу читача або дослідника і називаються *фонетичними атрактантами* [5, 66]. У позиційному відношенні звукові повтори можуть бути симетричними – прив'язаними до певної позиції в слові або в тексті – та асиметричними, тобто не прив'язаними до певної словесної чи текстової позиції. Відкритим залишається питання відстані між словами-носіями звукового повтору. На думку В.П. Москвіна, «багато тут залежить від наявності/відсутності в адресата настанови на пошук повторів» [5, 66]. Звукові повтори можуть посылитися також за рахунок симетризації близькорозташованих слів, що приводить нас до *метафонії* звукових повторів [5].

Крім того, атрактивність звукового повтору підкреслював Ю.М. Лотман, зазначаючи, що у віршованому мовленні звукові повтори найпомітніші [4].

Як у перших дослідженнях звукового повтору, так і зараз, типологія звукових повторів залишається однією з першочергових наукових проблем. У нашій науковій розвідці ми використовуємо елементи таких класифікацій:

- класифікація Й.М. Бріка [1], автора терміна «звуковий повтор», який виділяв такі типи повторів: 1) однозвучні, двозвучні та багатозвучні, тобто ті, що складаються з двох та більше приголосних; 2) прості й багатократні (ті, що повторюють основні приголосні один, два та більше разів); 3) повтори звуків у різній послідовності (одне слово, що містить звуковий повтор, визначається як основне, а інші зі схожим звуковим малюнком позначаються різною послідовністю літер [1]. Так, малюнок звукового повтору у рядку з балади Дж.Р.Р. Толкієна «Errantry»: «*where yellow grows the marigold*» [8, 79] буде зображений так: – *L-G-R-S – R-G-LD*. У працях Г.В. Векшина такий вид звукового повтору називається *метафонія* [2], або звукова асоціація окремих інвертованих звукових груп.

- класифікація звукових повторів за структурними характеристиками подається у «Поетичному словнику» О.П. Квятковського [3]. Виділено такі види звукових повторів: *алітерація* (консонантний повтор), *асонанс* (повтор голосних звуків), *рима* (звуки повторюються у кінці слів).

Рима як різновид звукового повтору зустрічається найчастіше на кінці слова та віршованого рядка:

*«a-harrying beyond the sea,
and roaming over Belmarie
and Thellamie and Fantasie»* [8, 79],

однак, може утворюватись і в середині рядка (у випадку внутрішньої рими):

*«The fat cat on the mat
may seem to dream
of nice mice that suffice
for him, or cream»* [8, 105].

У нашій науковій статті ми звертаємося до таких варіацій звукового повтору, як алітерація, рима, внутрішня рима, повтор складів (а/р), неповний повтор (а/р), інверсія і метафонія.

Алітерація [3] – різновид звукового повтору, коли на початку слів вживаються однакові приголосні. *Рима* [3], як вже було зазначено, – повтор останнього складу слова у кінці віршованого рядка. *Внутрішня рима* – те ж саме, але у середині рядка. *Повтор складів* [6, 8] – різновид звукового повтору, який передбачає повтор двох або більше звуків, що стоять поряд. *Неповним повтором* [6, 9] вважається повтор, де звуки розрізняються за деякими акустичними характеристиками: «*for him, or cream*» ([im] у першому слові проти [i:m] у другому) [8, 105]. *Інверсія* [1] – повтор одного й того ж самого набору звуків у різній послідовності. *Метафонія* [2] – «переплетення» звуків у словах, повтор звуків кількістю більше двох.

Прослідкуємо за *варіативністю звукового повтору* на прикладі двох віршів зі збірки Дж.Р.Р. Толкієна «The Adventures of Tom Bombadil»: «Errantry». Варіації звукового повтору у віршованому тексті ілюструються графічними зображеннями звуків, що римуються; для більшої ілюстративності ці графічні зображення не тільки наведено під відповідними варіаціями, але й виділено у самому тексті вірша.

Errantry

*There was a merry passenger,
a messenger, a mariner:
he built a gilded gondola
to wander in, and had in her*

*a load of yellow oranges
and porridge for his provender:
he perfumed her with marjoram
and cardamon and lavender.*

*He called the winds of argosies
with cargoes in to carry him
across the rivers seventeen
that lay between to tarry him
he landed all in loneliness
where stonily the pebbles on
the running river Derrilyn
goes merrily for ever on.
He journeyed then through
meadow-lands
to shadow-land that dreary lay,
and under hill and over hill
went roving still a weary way.*

*He sat and sang a melody,
his errantry a tarrying:
he begged a pretty butterfly
that fluttered by to marry him.
She scorned him and she
scoffed at him,
she laughed at him unpitying;
so long he studied wizardry
and sigaldry and smithying.*

*He wove a tissue airy thin
to snare her in; to follow her
he made him beetle-leather wing
and feather wing of swallow-hair.
He caught her in bewilderment
with filament of spider-thread:
he made her soft pavilions
of lilies and a bridal bed
of flowers and of thistle-down
to nestle down and rest her in;
and silken webs of filmy white
and silver light he dressed her in.*

*He threaded gems in necklaces,
but recklessly she squandered them
and fell to bitter quarrelling:
then sorrowing he wandered on,
and there he left her withering
as shivering he fled away:
with windy weather following
on swallow-wing he sped away.*

*He passed the achipelagoes
where yellow grows the marigold,
where countless silver fountains are,
and mountains are of fairly-gold.*

повтор складів (*me — me — ma*), внутрішня рима (*assenger — essenger*), неповний повтор (*uilt — ild*), інверсія (*g-l-d — g-d-l*), метафонія (*ilt — gil-d-d — go-d-l — and-n*); внутрішня рима (*ond — and*), рима (*iner — in her*);

повтор складів (*loa — low*), метафонія (*or-g — or-r-g; or-g — rj-or; pr — p-r*); інверсія (*mar-ram — ar-am*); рима (*vender — vender*);

внутрішня рима (*argosi — argoes-i*), повтор складів (*car — car*), інверсія (*car — acr — r*); неповний повтор складів (*ve — ve — we*); рима (*arry-him — arry-him*);

інверсія (*la-al; lon-lin — onily*), метафонія (*l-n-al — lo-n-l-n — l-on*);

метафонія (*r — ri — ri*); внутрішня рима (*errily — errily; ver — ver*);

рима (*eadow-land — adow-land; hill — hill — still; eary-ay — eary-ay*), алітерація (*nd — nd — nt*); інверсія (*over — rovi*), метафонія (*w-a — wa*);

повтор складів (*sa — sa; an — an*), інверсія/внутрішня рима (*errantry — tarryin; rett — butterfly — flutter-by*), рима (*arrying — arry-im*);

повтор складів (*sco — sco; ffed — ghed; ardry — aldry*), повтор слів (*him — him — him*), внутрішня рима (*zardry — s-aldry; ffed-at-him — ghed-at-him*), рима (*itying — ithying*), метафонія (*si — s-i*);

повтор складів (*ti — thi*), внутрішня рима (*airy-in — are-er-in; eather-wing — eather-wing*), алітерація (*ll — l — l — ll*), рима (*in — ing; ollow-her — allow-hair*);

внутрішня рима (*wil-erment — ilament; ilions — ilies-and*); метафонія (*sp — s-p; b-d — b-d*), повтор складів (*ili — lili; il — il*), рима (*pider-ead — idal-ed*);

внутрішня рима (*stle-down — stle-down; ite — ight*), повтор складів (*ow — own — own*), рима (*rest-her-in — ressed-her-in*), інверсія (*il — li*);

повтор складів (*re — re*), внутрішня рима (*ecklace — eckless*), інверсія (*row — wa-r*), рима (*squandered-them — quarrelling — wandered-on*);

інверсія (*left — fled*), повтор складів (*ther — ther — ver; wi — wi*), внутрішня рима (*ithering — ivering; ollowing — allow-wing*), рима (*ed-away — ed-away*), алітерація (*s — s; w — w*);

внутрішня рима (*elagoes — ellow-g-ows; ountains-are — ountains-are; raying — rrying; elmarie — ellamie*), інверсія (*l-g-r-s — r-g-ld; r-m — m-r; l-s — s-l*), метафонія (*l-g-s — l-g-s; ount-ess — ountains*), рима (*elagoes — arigol*);

He took to war and **foraying**,
a **harrying** beyond the sea,
and roaming over **Belmarie**
and **Thellamie** and **Fantasia**.

He made a shield and **morion**
of **coral** and of **ivory**,
a sword he **made** of **emerald**,
and terrible his **rivalry**
with **elven-knights** of **Aerie**
and **Faerie**, with **paladins**
that **golden-haired** and **shining-eyed**
came **riding by**, and **challenged him**.

Of crystal was his **habergeon**,
his **scabbard** of **chalcedony**;
with **silver tipped** and **plenilune**
his **spear** was **hewn** of **ebony**.
His **javelins** were of **malachite**
and **stalactite** — he **brandished them**,
and went and fought the **dragon flies**
of **Paradise**, and **vanquished them**.

He battled with the **Dumbledors**,
the **Hummerhorns**, and **Honeybees**,
and won the Golden **Honeycomb**;
and **running home** on **sunny seas**
in ship of leaves and **gossamer**
with **blossom** for a **canopy**,
he **sat** and **sang**, and **furished up**
and **burnished up** his **panoply**.

He tarried for a **little while**
in **little isles** that lonely **lay**,
and found there naught but **blowing**
grass;
and so at **last** the only **way**
he took, and turned, and **coming home**
with **honeycomb**, to **memory**
his **message** came, and **errand too!**
In **derring-do** and **glamoury**
he had forgot them, **journeying**
and **tourneying**, a **wanderer**.
So now he must **depart again**
and **start again** his **gondola**,
for ever still a **messenger**,
a **passenger**, a **tarrier**,
a-roving as a **feather** does,
a **weather-driven mariner**.

Як видно зі структурного аналізу вірша, усі виділені різновиди звукового повтору присутні у численних випадках. Найширше представленим різновидом повтору виявилася метафонія (25 прикладів), найрідше у віршованому тексті Дж.Р.Р. Толкієна з'являється інверсія (13 прикладів). Кожний рядок наведеного вірша містить два і більше різновиди звукового повтору, що утворюють римування.

Звукові повтори, які виступають фонетичними атрактантами, водночас і обрамляють структуру віршованого тексту, створюючи безперервний потік повторюваних звуків. Тому можна стверджувати, що саме варіації звукового повтору здатні слугувати основою звукопису (зокрема римування) в англійському віршованому мовленні.

arigold — airy-gold; sea — sie);

повтор складів (or — or — or), внутрішня рима (ori-on — ora-and; aerie — aerie; ing-ey — ing-y), метафонія (mad — me-d; rribl — riv-lr; l-d-n — ld-n), інверсія (v-l — lv), рима (ivory — ivalry; aladin — allenged-him);

внутрішня рима (abergeo — abbard-o; une — ewn;alachite — alactite; ies — ise), інверсія (lce — sil; l-pp — p-l-l; dra — rad), рима (e-ony — e-ony; an-ished-them — an-ished-them), метафонія (s-pp — p — sp);

внутрішня рима (um-ors — um-or-s; honey — honey, unni — unny; ossam-r — ossam-r; urbished-up — bur-ished-up), рима (ees — eas; anory — anor-y), повтор складів (sa — sa; um — um), інверсія (urbished-up — bur-ished-up), неповний повтор (unni — unny; ossam-er — ossom-or; urbished-up — bur-ished-up);

рима (ay — ay; emory — amoury; ande-er — ondo-a; ar-i-er — ar-i-er), внутрішня рима (little-ile — little-isles; ow-i-ass — o-a-ast; coming-home — honeycomb; errand-too — erring-do; ourneying — ourneying; art-again — art-again; essenger — assenger; eather — eather), алітерація (l — l; t — t), повтор складів (ile — isle; com — com; me — me — am), метафонія (ow-i-ass — o-a-ast; coming-home — honeycomb; errand-too — erring-do; ourneying — ourneying; art-again — art-again; essenger — assenger; eather — eather; emory — amoury; ande-er — ondo-a; ar-i-er — ar-i-er), інверсія (me — me — am), неповний повтор (emory — amoury; ande-er — ondo-a; little-ile — little-isles; ow-i-ass — o-a-ast; coming-home — honeycomb; errand-too — erring-do; essenger — assenger);

Список використаних джерел

1. Брик О.М. Звуковые повторы (Анализ звуковой структуры стиха) / Осип Максимович Брик // Поэтика: Сборники по теории поэтического слова. – Петроград, 1917. – С. 24-62.
2. Векшин Г. В. Метафония в звуковом повторе (к поэтической морфологии слова) / Г. В. Векшин // Новое литературное обозрение. – №90. – 2008. – С. 229-250.
3. Квятковский А. П. Поэтический словарь / Квятковский Александр Павлович. – М. : Сов. Энциклопедия, 1966. – 376 с.
4. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста / Юрий Михайлович Лотман // Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии. – СПб. : Искусство-СПБ, 2001. – С. 18-254.
5. Москвин В. П. О типах и функциях звуковых повторов / Виктор Петрович Москвин // Русская словесность. – 2006. – № 8. – С. 63-69.
6. Чернікова О.І. Зіставно-типологічна характеристика ідіокодів звукових повторів в англійському та українському художньому мовленні (на матеріалі оригінальних творів Дж.Р.Р. Толкієна та їх українських перекладів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О.І. Чернікова. – К., 2013. – 19 с.
7. Шенгели Г. А. Техника стиха / Георгий Аркадьевич Шенгели. – М. : Гослитиздат, 1960. – 312 с.
8. Tolkien J.R.R. Tales from the perilous realm / John Ronald Reuel Tolkien // The Adventures of Tom Bombadil. – Lnd. : HarperCollinsPublishers, 2002. – P. 65-118.

Summary. The article focuses on sound iteration variability research. Sound iterations are the basis of rhyming in English poetry, namely in J.R.R. Tolkien's book «The Adventures of Tom Bombadil». The article proves that sound iteration variability is preserved in every poetic lime, metaphony is the most widespread type of sound iteration in the poem used as material, and inversion is the rarest.

Key words: sound iteration, metaphony, inversion, rhyme, inside rhyme, partial sound iteration, syllable sound iteration, poetry, J.R.R. Tolkien.

УДК 811.161.2'282(477.43)

Н.П. Шеремета

ГОВІРКОВЕ МОВЛЕННЯ У МОВНОМУ ПРОСТОРІ ПОДІЛЛЯ

У статті проаналізовано зміни у фонетичній структурі подільського говору на основі записів сучасного зв'язного діалектного мовлення та монографічних і лексикографічних досліджень минулого століття.

Ключові слова: діалектологія, говіркове мовлення, діалектний текст, подільський говір, фонетичні особливості.

Живорозмовне українське народне мовлення засвідчує не лише давні праукраїнські корені, своєрідну «мовну картину світу» українців, а й лікує українське безпам'ятство й народжує культурно здорову, свідому українську націю. Самобутня національна картина світу українців втілена у різноаспектних назвах реалій, занять, обрядів, у своєрідній побудові фрази, її афористичності. Тому копітка праця нинішніх діалектологів зосереджена на уважній фіксації кожного діалектного слова, відмінного від його літературного відповідника, кожної особливості діалектної мови на інших рівнях.

Щоб мати об'єктивну картину мовних особливостей певної території, діалектологи записують і докладно досліджують тексти – зразки говіркового мовлення. Таке завдання є актуальним та науково зумовленим. Тому зусилля дослідницької роботи мають бути спрямовані на збереження його в часі. Актуальність нашого дослідження зумовлена відсутністю системного опису у науковому світі подільського говору, що належить до змішаного типу говірок з досить розгалуженими нашаруваннями з інших південно-західних та південно-східних діалектів, має елементи старожитності й архаїчності, а також вирізняється особливими регіональними рисами.

Риси подільських говірок певною мірою відбиті у грамотах 14-15ст., актових книгах земських, замкових урядів, різних судових інстанцій, Учительних Євангеліях, літописі Само-

видця, «Граматиці» Мелетія Смотрицького, а також у Словничку подільських провінціалізмів А.Кремера, фольклорних та етнографічних записах Каленика Шейковського, Андрія Димінського, Гната Гальки, Миколи Левченка, Костянтина Широцького, Антона Коціпінського, а також у художніх творах Степана Руданського, Анатолія Свидницького, Михайла Коцюбинського, Галини Журби, Михайла Стельмаха, Євгена Гуцала та ін. Цінним джерелом для вивчення подільських говірок є збірка «Українські прислів'я, приказки, і таке інше» М. Номиса. Подільські діалектні як фонетичні, так і морфологічні й лексичні риси віддзеркалені у народних піснях, вміщених у збірках «Пісні родинного життя», «Пісні Явдохи Зуїхи». Це переважно записи Андрія Димінського, Михайла Коцюбинського, Софії Тобілевич, Павла Чубинського, Гната Танцюри та інших дослідників, здійснені у різні часи, починаючи з 70-х років XIX і завершуючи 70-ми роками XX століття.

Особливості подільського говору можемо простежити у статтях: «Описание говора с. Бодачевки (Колодиевки) Ущицкого у., Подольской губернии» Г.Голоскевича, «Описание говора с. Монастырського, Подольской губернии» О.Сорочана, «Малорусский говор села Кобылевки, Подольской губ., Брацлавского уезда» В.Отроковського, «Описание говора г. Старой Ущицы Подольской губернии» Б.Яцимирського [5, 41-43].

Усі ці надбання є, без сумніву, важливими джерелами вивчення подільських говірок. Однак останнім часом в українському мовознавстві справедливо актуалізовано вивчення особливостей різних мовних рівнів на основі діалектних текстів – взірців говіркового мовлення. На думку П.Гриценка, саме «діалектні тексти репрезентують реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку її форми і змісту; це реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови» [3, 12].

Ще 1928 р. Олена Курило опублікувала «Матеріали до української діалектології та фольклористики», де були вміщені тексти з 17 поселень Вінниччини, Хмельниччини та Київщини. Тут представлена досить повно побутова сфера, регіональні особливості мовного «обличчя» носіїв говірок.

Надзвичайно цінним є наукове видання «Говори української мови», що здійснив Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні в 1977 р. [2]. У ньому репрезентовано тексти із 206 населених пунктів України та ще з 26 українських говірок з-поза меж України. Говірки Поділля репрезентовані у 12 текстах, записаних у 6-и селах Хмельницької обл., 17 текстах з подільських говірок Вінниччини, усього 1-му тексті, записаному у Черкаській обл., жодного тексту з західних р-нів Кіровоградської обл., північно-західних р-нів Миколаївської обл. та північно-західних р-нів Одеської обл.

Зважаючи на актуальність проблеми, розуміючи неабияку вагомість збереження автентичного мовлення, мовознавці-діалектологи кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка та студенти-філологи сумлінно записують на магнітний носій і відтворюють фонетичною транскрипцією тексти говіркового мовлення з різних населених пунктів Поділля.

Мета статті – з'ясувати, як відображено ознаки подільського говору у сучасному мовленні подолян.

На рівні фонетики західноподільському ареалу властиві такі риси:

Звук [а] після м'яких і пом'якшених приголосних переважно зберігається (*жал', часто*); без дальших змін у цій же позиції залишається [а], який походить з давнього *Ē* (*жати, з'ат', т'ажко*). Однак зрідка фіксуємо перезвук [а] < [і]: *маје п'єчис'і там ѓ п'єцу м'н'асо // зва'риџс'і холо'дец // там јіјі пушчу/ па'сеџ'і / за вуздечка три'мајус'і // мама мојі т'іши'лиц'і шо пи'л'нују малих і џуси' па'су// ми перши сте'лили с'того шо ми прели.*

Відсутність розрізнення [о] і [у] в ненаголошеній позиції (сильне укання), часте повне заступлення ненаголошеного [о] звуком [у] у сучасних західноподільських говірках не таке поширене, як раніше. Зокрема, порівняємо приклади: *џак в'ін џшоџ до неї на в'іс'іл'а і'тоже тургу'валис'а џдуже // браџ со'б'і ко'н'а // џак при'їдеш до'дом џс'о попри'мер'зало на то'б'і.*

Обмежено вживаються в досліджуваному ареалі африкати [дж], [дз], натомість уживаються замість них [ж], [з'], напр., *то'ди ма'шина п'і'д'ї'жала і џруч'ну гру'зили // то'д'і ха'з'аје'н џшоџ џполе'.*

Тексти відбивають у деяких словоформах поширення губно-зубного приголосного **ф** та заступлення л через в у слові *го'р'і'џка: шоб зварити' борщ / треба ше з'вечора замочити' фасол'у / шоб таја фасол'а мокла до ранку // п'є'ред тим џак садити' картофл'і т'раба зорати' і скул'т'ів'ірувати' го'род // у вараниц'і кладут' сир / картофл'і / ка'пусту / вишн'і / че'решн'і / м'асо, хто куда м'іє' / туда џз'аџ / хто џ карман / а хто џ фар'тух // ни'було та'ко / џак з'ара / го'р'і'џка т'іки квас буџ, го'р'і'џки х'т'іли / кола'ча х'т'іли / гроше'ї // до б'і'юк до'ходило.*

Субституція [т] < [к] перед [і], що походить з *ятя* відбувається у номені *тісто* < *к'істо*: *п'іш'ли џже го'тов'ят то'то борщ / то'то к'істо.*

Ствердіння ч' засвідчено у словах *го'рача, џно'чи: џно'чи ходили до с'тирти.*

У фонетичній структурі слова простежується також стверділий р': чим б'іл'ше ж'ідкос'т'і теплої / не^н горачої // так таким народним можна ратувати // варат ї горш'ку, щоб була готова вже ве^нчера // на бураках їруч'ну їс'о робили^е // доїго т'її бураки копали^е / прямо до з'єми // так'ї поратки^е робила мам'ї // ки^даїе^нмо туди каш'ї / це^дго бурака // була ланковою / ходила на рад давала // їду запрагаїу їїх.

У подільських говірках, як свідчать матеріали другого тому «Атласу української мови», ствердіння р' > р виявляється в різних позиціях фонетичного слова: бура, зора, пража / пр'єжа / прїжа, рас'нії, рабії, запражу [1, к.115-116].

Депалаталізації зазнає також [ц] у тих позиціях, у яких в інших говорах і літературній мові [ц']: старша друш'ка з старшим дружбом брали бохунец хл'їба з в'їнком ї букети^еками // нецки велик'ї / дереї'ан'ї // їс'о їїли руками і холодец брали руками // глинан'ї горш'ки / такий горнец, бе^нру ст'їлец / с'їдаїу // б'їл'ше нї'чого на вї'с'їл'ї не^н було / лиш чо'тири ст'рави / холодец / капуста / голуц'ї і сли^еї'ки // се так'ї були в'їс'їла.

Дзвінки приголосні у кінці слова, як і у багатьох інших говорах, можуть втрачати свою дзвінкість і мати форму: вот такий хл'їб^н // хл'їб^н повне^н си^дїти ї п'їецу п'їїтора / два ча'са. Хоча у цій же говірці кінцевий приголосний лексеми голод звучить дзвінко: їак буї сорок с'омїї р'їк / то їже буї голод / то їже б'їда була. У мовленні подольян минулих часів такого оглушення не було.

У позиції перед іншими глухими приголосними також відзначається оглушення дзвінких: п'їсл'а ви^ечер'ї лошки ї тар'їлки н'їх'то не^н мїїе // ки^даїем кусочок д'рожд'її // де^ре^їл'анойу лож^нкойу розм'їшуйем і воно проки^есайе // їшли бабі на базар / несли гор'їхи / їаб'ка // а ше робили пастухи на стешц'ї м'їни // так було тоди т'ашко ж'їти^е // ки^даїу тамат / лїїу т'рохи^е сме^нтанїе ї додаїу лишку муки // получалис'а д'рошки.

Приголосні у позиції після голосних перед давнім закінченням -їе не подовжуються: на Україн'ї ви^ес'їл'у пирїс'їдувало св'атан'а // щоб дов'їдати^ес'а чи їїх при^ех'їд їе бажан'ам // це було видно з св'аткового їбран'а хаз'аїїї та запроши^н'а до хати^е // мама при^носїла потр'їбне з'їл'а // барв'їнок дл'а спл'їтан'а в'їнка молод'ї // ї суботу / за ден' до ви^ес'їл'а, тод'ї с'їїаїу тоїе^н з'єр'но / шо при^елаїе^н на нас'їн'а.

Після губних [б], [п], [в] може бути наявний вставний приголосний [л], а не [ї]: попе^нреду мїрц'а ни^есут дїрїе^нвл'анїї хрест ї в'їнки // котр'ї старш'ї хлопц'ї застаїл'аїут заве^ртати худобу // ки^даїем кусочок д'рожд'її // де^ре^їл'анойу лож^нкойу розм'їшуйем і воно проки^есайе.

Підтверджуємо наявність вставного [н] після [м] на місці [ї]: маїе пелчїс'ї там ї п'їецу м'н'асо // поки^е не^н буде м'н'ак'їоїу // їа помн'аїаїу шо були в'їїц'ї.

Нерідко сполука [вн] переходить у [мн]: поп'їтстри^егаїу їм чолки^е // їак зач'їну р'їм'н'ати^е т'їїї чолки^е до самого чола їже т'їїї чолки^е при^р'їм'н'ала.

Звукосполука [ст'] переходить у [сц']: б'їдн'їс'ц' була.

Різноманітних фонетичних видозмін зазнають числівники: а пот'їм ї мене^н було їже ї шиїїс'ат' вос'м'їм чи ї шиїїс'ат' дев'їат'їм роц'ї було // дв'ац'їт' // на т'ретїї ден' їшли до молодого на пирїс'їсувчїни // ранком дїв'їт'нац'а'того с'їчн'а л'уди в'їдзначаїут їардан' // на п'їїїс'атиї ден' п'їсл'а Паски св'аткуїе^нмо Зїєлен'ї св'ата // в'їд нашого сїєла на завод дв'ан'їц'їт' к'їломе^нт'р'її // т'реба було дати податки // м'н'аса багато / сорок ш'тири к'їл'ї т'реба було дати / дв'їс'т'а сорок їаїїец / дв'їс'т'а сорок л'їте^нр' молока т'реба було в'їд'ати де^ржав'ї.

Дисиміляцію простежуємо у слові л'енч'ї: а ми л'енч'ї заве^рт'аїе^нм худобу.

Виразною фонетичною рисою західноподільського говору є наявність протетичного приголосного [в], особливо у порівнянні з іншими подільськими говірками, де поширений протетичний [г], зі степовим говором, а також літературною мовою, де протеза не виявляється: (були дїжи^е д'обрі / вос'є^нл'ед'ц'ї були / ї Ш'атав'ї // потому їс'ї р'їдн'ї їдут на воб'їд / щоб помїа'нути їдушу // р'уки кладут навхрест на г'руди / а вочї зак'рїе^нваїут // бе^нрем нецки / ре^нше^нто // с'їїем муку / парїе^нмо вок'ропом // вїс'тїе^нгаїе.

Лабіалізація е послідовно репрезентована у таких номенах: ну ї їс'о // не^н можна було сол'оного їїсти // на бураках їруч'ну їс'о робили^е / мама в'їтв'їчала за їс'о.

Водночас лабіалізації не відбулося, на відміну від літературної мови, у слові цего: їт'їк'ла в'їд нїх ї при^вїєла до цего їдому, їакшо х'лоп'ец'у буї з д'ругого сїєла браї д'їїчїєну з цего сїєла з в'їд'ки молода / збїєралис'а ї не^ре^нх'їдило молодого.

Не завжди [о], [е] чергується з [ї] у сподіваній позиції: в'їн на с'єтц'ї спїнїїс'а // воз'їму тїмїе д'їїч'атамїе ки^ерїїу // шоб^н т'їсто п'їдоїшло // їа закончїла с'їм клас'її // пот'їм в'їдог'нала до р'їчки // їа так затїс'їнула з'уби / так шо мїє^нї аїж^н половина з'уба в'їдор'валас'а // коли вїл'їзли гост'ї зо стола.

У досліджуваних текстах помітили й інші фонетичні зміни: *видусила* ^ʃшипку, *т'іл'ко* ^шшо ^ʃлишками борич ^ʃїли / *дереґ'ян'і* ^ʃлишки / *череґ'ян'і* ^ʃлишки так'іво велик'і // *нашк'робали* ^ʃбарабол'і // *ки'дају та'мат* / *лију т'рохи* ^ʃсме'тани ^ʃї додају ^ʃлишку ^ʃмуки //

Форми 3-ї особи одн. теперішнього часу на *-ть* були живими формами мови східних слов'ян найдавнішого періоду. Це м'яке закінчення 3-ї особи збереглося в більшості говорів української мови, хоч, щоправда, лише в другій дієвідміні, куди ввійшли дієслова ІУ класу, та в так званій архаїчній дієвідміні, яку склали дієслова V класу: *ходить, носить, просить* тощо, *їсть, дасть, відповідь, єсть* (=ε). У багатьох південно-західних говірках, у тому числі і в подільських, як і в окремих південно-східних та північних, у 3-ій особі множини поширені форми з твердим *-т*, тобто форми на *-ут(-ют), -ат(-ят)* [1, к.240, 242]. Спостерігається таке ствердіння і в записаних текстах: *ва'рат холодец* / *пи'чут* ^ʃкобаси // *п'ід час роз'мови* ^ʃд'іґчи'на ^ʃколу'палас'а ^ʃї ^ʃп'йецу ^ʃї ^ʃце ^ʃзначи'ло / *шо в'ін йїї* ^ʃп'ід'ходит // *коли л'удина поми'райе* / *по'мийут* ^ʃйїї ^ʃї ^ʃїби'райут ^ʃї ^ʃш'мат'а // *ме'р'лец* ^ʃле'жит ^ʃсутку / *а* ^ʃпотому ^ʃпри'ходить ^ʃбат'ушка // *п'ішли* ^ʃїже ^ʃго'тов'ят ^ʃто'то ^ʃборич / ^ʃто'то ^ʃк'істо // *ва'рат* ^ʃї ^ʃгорш'ку // ^ʃд'іґки ^ʃпос'їда'ют ^ʃна ^ʃп'лота ^ʃдес' / *сп'ївайут* // *гор'ївок* ^ʃтак ^ʃне' ^ʃпили / ^ʃйак ^ʃзараз / ^ʃвин'їґ / ^ʃн'ї'чого // ^ʃл'уди ^ʃрозби'ра'ют ^ʃха'з'аїство ^ʃкол'госпне'.

Метатеза засвідчена у слові *ки'р'ниці'а*: *нос'ат* ^ʃводу ^ʃз ^ʃкиир'ниці'і.

Досить помітним явищем є випадіння звука або групи звуків у середині слова у формах дієслова *хотіти* (**синкопа**): *а* ^ʃја ^ʃдуже' ^ʃзах'т'їла // ^ʃкашл'а'је' / *дре* / *дре* / ^ʃі ^ʃн'ї'чо ^ʃне' ^ʃможут' ^ʃзнати / *шо* ^ʃта'ке // *молодїї* ^ʃску'пїй ^ʃбу'ї ^ʃне' ^ʃхт'їґ ^ʃдавати ^ʃтого / *шо* ^ʃво'ни ^ʃхт'ат // *но* ^ʃхлопц'ї ^ʃпе'ре'ма'гали // ^ʃїс'о ^ʃкон'чалос'а ^ʃмиром ^ʃпотом // ^ʃб'їши ^ʃн'ї'чого ^ʃни' ^ʃбуло ^ʃтак / ^ʃйак ^ʃзара // ^ʃгор'їґка ^ʃт'їки ^ʃквас ^ʃбу'ї // ^ʃдружба ^ʃдружц'ї ^ʃпла'тиґ / *хто* ^ʃск'їки ^ʃм'їґ // ^ʃхт'їґ ^ʃми'н'ї ^ʃпомож'чи.

Розширення й обниження артикуляції голосного *е* після сонорного простежується у словах: *т'раба*: *як* ^ʃпочне'ц'а ^ʃзас'туда / *т'раба* ^ʃупотре'бл'ати ^ʃм'їд // ^ʃдл'а ^ʃтого ^ʃшоб ^ʃзварити'е ^ʃпи'роґи ^ʃнам ^ʃт'раба ^ʃмуки ^ʃпершойї // *т'раба* ^ʃйого ^ʃм'їсити'е ^ʃпов'їл'но.

У лексемі *треба* може опускатися один чи кілька звуків у кінці слова внаслідок акцентно-фонетичних процесів (**апокопа**): *ми* ^ʃходили / *бо* ^ʃтре ^ʃбуло ^ʃко'ров'ї ^ʃшос' ^ʃйїсти ^ʃкинути. Апокопа може супроводжуватися також обниженою вимовою *е* – *тра*.

Апокопу засвідчують і такі приклади: *ти* ^ʃяк'би ^ʃбачиґ / *ја* ^ʃка ^ʃзара ^ʃд'їґка / ^ʃви'лика / ^ʃк'репка // ^ʃн'ї'чо // ^ʃколис' ^ʃта'ке ^ʃбуло ^ʃшо ^ʃд'їґки ^ʃне' ^ʃїшли ^ʃдо ^ʃхлоп'їґ ^ʃйак ^ʃзара // ^ʃзара ^ʃпонакла'да'ют ^ʃна ^ʃт'ї ^ʃсто'ли ^ʃїс'оґо / ^ʃтаї ^ʃпоза'пиш'уйц'а / ^ʃси'д'ат / *бо* ^ʃде ^ʃж ^ʃруши'ти'с'а.

Афере́за – усічення початкового звука або складу простежується у словах: *'самперед*.

Засвідчено чимало прикладів зміни наголосу у словах, як-от: *були, було, при'носила, п'лели, ко'рови'е, кидали, несли, їз'ала, пушчу, при'їде', вариц'а, мо'ї, с'воју, п'їдн'ала*.

Отже, аналіз говіркового матеріалу, записаного на початку ХХІ ст. переконує нас у тому, що «великі діалектні тексти є об'єктивним джерелом вивчення акцентуаційного, фонологічного, фонетичного, морфологічного та синтаксичного рівнів мови, дають змогу засвідчити діалектне явище в системі і простежити всі закономірності його функціонування» [4, 9].

Список використаних джерел

9. Атлас української мови [Карті]: в трьох томах. – Т.2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К.: Наукова думка, 1988. – 520 с.
10. Говори української мови [Текст]: За ред. Т.В. Назарової. – К.: Наук. думка, 1977. – 590 с.
11. Гриценко П.Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок у Румунії // Павлюк М., Робчук Ф. Українські говори Румунії: діалектні тексти. – Едмонтон – Львів – П'ємонт – Торонто, 2003. – 782 с.
12. Мартинова Г.І. Говірки Південної Київщини як об'єкт лінгвістичного вивчення // Говірки Південної Київщини. Збірник діалектних текстів / Упоряд. Г.І. Мартинова, З.М.Денисенко, Т.В.Щербина. – Черкаси, 2008. – С. 9.
13. Москаленко А.А. Нарис історії української діалектології / А.А.Москаленко. – Одеса: Вид-во Одеського університету, 1961. – 48 с.

Summary. *In the article some changes in phonetic structure of Podill'a dialect are analyzed; it is fulfilled on the basis of modern connected dialect language records and monographic and lexicographical researches of the last century*

Key words: *dialectology, dialect language, dialect text, Podill'a dialect, phonetic features.*

РЕМИНИСЦЕНЦИИ СОВРЕМЕННЫХ РОССИЙСКИХ СМИ

У статті розкрито змістотворні можливості прецедентних текстів у насиченні висловлювань не тільки експлікованими, але і імплікованими і символічними смислами. Здійснюється оцінка якості ремінісценцій у сучасних російських друкованих ЗМІ. Наводяться приклади вдалих і невдалих ремінісценцій. Автор стверджує, що ремінісцентні стереотипи ЗМІ впливають на формування мовної культури соціуму.

Ключові слова: ремінісценції, прецедентні тексти, друковані ЗМІ, концепти, імпліцитні смисли, мовна культура, мовний розвиток соціуму.

Язык средств массовой информации (СМИ) оказывает мощное влияние на речевую практику всех слоев населения, а через язык – и на формирование ценностей и идеалов народа. СМИ – это канал, при помощи которого актуальные общественно-политические вопросы современности, текущей жизни социума оказывают влияние на процесс развития человека [3, 95]; один из важнейших на сегодняшний день информирующий, просвещающий, воспитывающий общественный институт [4, 14]; основной партнер в диалоге с многотысячной аудиторией по самым разным жизненным вопросам. Известно, что структура и языковое оформление любого текста выстраиваются не на пустом месте, а создаются с опорой на текстовую культуру данного социума. Важнейшим элементом этой культуры являются реминисценции, они широко используются в материалах СМИ.

Реминисценции – это точные или преобразованные цитаты ранее созданных, известных выражений, а также использованные (обыгранные) известные широкому кругу носителей языка символические понятия, собственные имена. Слова, фразеологизмы и поговорки, сочетания слов или тексты, лежащие в основе реминисценций, в лингвистической науке получили название прецедентных имен, прецедентных выражений, прецедентных текстов (последний термин введен в научный обиход Ю.Н. Карауловым). Их использование может быть действенным способом повышения эффективности речи и увеличения информационного пространства текста, поскольку они могут выступать в роли репрезентантов текстовых концептов. Например, если журналистский материал об особенностях отдыха россиян летом 2013 года в обстановке почти гражданской войны в Египте предваряет рубрика *Охота пуще неволи* (народная поговорка) и название заметки *Россияне собираются отдохнуть в Египте до последней капли крови* (Мн 20.08.2013) – это впечатляет, потому что известный фразеологизм *до последней капли крови* имеет значение «жертвуя всем, не щадя жизни» и должен сочетаться с глаголами *бороться, биться, сражаться, защищать кого-либо, что-либо*, но уж никак не с глаголом *отдыхать*.

Использование реминисценций часто сочетается с моментами языковой игры, и если это сделано талантливо, фраза значительно расширяет свой информационный объём. Например, в заметке *Уходящие земли?* в рубрике *Всемирный потоп по-русски* известный политолог-аналитик Вячеслав Костиков пишет: *Никто не собирается отнимать у нас Сибирь и Дальний Восток. Мы теряем их сами. Может быть, наводнение промывает мозги, и они (и властные, и оппозирующие) осознают истинную глубину российского потопы* (АиФ 2013, № 34). Удачно трансформирован фразеологизм *вправить мозги* со значением «заставить понять, осознать ошибку, образумиться»: глагол *вправить* заменен глаголом *промыть*, который своей семной структурой связан с понятием «вода», усиливающим впечатление катастрофичности ситуации в парадигме *наводнение – глубина – потоп – вода*. В этом же номере газеты удачно использованы в качестве реминисценций слова-символы *сало* и *горилка*, связанные у россиян с Украиной, в названии рубрики *Без сала и горилки* для материала *Ждать ли торговой войны между Россией и Украиной?*

Состав и качество прецедентных текстов и их реминисценций в любой сфере социальной коммуникации являются показателем, с одной стороны, уровня текстовой культуры народа в целом, с другой стороны, – показателем эрудиции, уровня развития этой языковой компетенции, а также уровнем развития интеллекта и культуры языковой личности. Удачно подобранные (составленные) реминисценции, с учетом прагматических и дискурсивных особенностей речи, могут стать ярким выразительным средством, повышающим ее стилистические качества и иллокутивную силу. Реминисценции всегда были востребованы в книжной (письменной) и устной речи, однако состав текстов-источников реминисценций не статичен, он меняется в то или иное время в силу различных обстоятельств, обусловленных политической, социальной, экономической, культурной ситуацией в обществе. Прецедентные тексты, с одной стороны, отражают ценностные ориентации носителей языка, а с другой, – во многом формируют и определяют эти ориентации.

Например, *Молодежь не хочет идти не только в рядовые Иваны Бровкины, в ефрейторы Биденко, но и как черт от ладана отмахивается от предложений (ранее считавшиеся лестными и престижными) записаться в Штирлицы* (АиФ 2010, № 9). В этом предложении несколько прецедентных форм: 1) *отмахиваться как черт от ладана* – фразеологизм со значением «всеми силами, любыми средствами стремиться избавиться, убежать, отмахнуться от чего-либо» позволяет с большей иллокутивной силой, более экспрессивно, в образной форме выразить семантику оборота *отказывается от предложений стать Штирлицом*. В денотативном содержании фразеологизма заложены яркие символы христианской культуры: чёрт, будучи антиподом господ бога, очень боится ладана – символа религиозных обрядов с курением благовонной смолы (ладана), во всяком случае чёрт никак не может согласиться участвовать в таком обряде. 2) Прецедентные имена: *Иван Бровкин* (персонаж популярных в советское время фильмов «Солдат Иван Бровкин» и «Иван Бровкин на целине»), *ефрейтор Биденко* (положительный герой известной повести о детях на войне Валентина Катаева «Сын полка», обладающий лучшими профессиональными качествами военного разведчика и чертами благородной личности), наконец, суперпопулярный персонаж сериала «Семнадцать мгновений весны» Штирлиц, олицетворяющий образ героя, работающего во внешней разведке, в стане врага. Каждое из этих имен нагружено целым комплексом дополнительных к обозначаемому образу коннотаций, культуросных сем и социальных смыслов – привлекательность внешняя и внутренняя, романтичность деятельности, героизм, умение находить выход из самых сложных положений, опасных ситуаций и т. п. Эти имена в недавнем прошлом символизировали социальноличностные идеалы, к которым следовало стремиться, и *передовая советская молодежь* стремилась стать похожими на персонажи с этими именами.

Устойчиво воспроизводимые прецедентные выражения являются артефактами национальной текстовой культуры, а ментальная репрезентация этих артефактов связана с концептами этой культуры, тем самым реминисценции оказываются важным способом апелляции к текстовым концептам и кодам культуры в любом дискурсе [1, 5]. Прецедентные выражения транслируют многим поколениям знания и опыт, значимые факты, случаи, известные имена, персонажи литературных произведений и т. п., ставшие символами какой-либо эпохи, причем, не только отдельной национальной культуры, но, возможно, и мировой, планетарной. Прецедентные высказывания могут отсылать к культурам глубокой древности как своеобразная общечеловеческая память о бывших цивилизациях, народах, событиях, выдающихся личностях и т. д. (например, выражение *Карфаген должен быть разрушен* – финальные слова речей в сенате римского полководца Катона (годы его жизни 234 – 149 до н. э.), символизирующие необходимость искоренения какого-либо зла; *Калиф (Халиф) на час* – выражение из арабской сказки сборника «Тысяча и одна ночь» (XV век), употребляется в значении «властелин, хозяин на короткое время».

В дискурсах того или иного исторического периода прецедентные тексты и их реминисценции отражают систему ценностей народа, которая передается через символические тексты в форме отсылки к первоисточнику, бывшему событию, случаю, фразе и т. п., активизируя действующие как на протяжении веков, так и на протяжении короткого времени информативные культурные коды. Ведь культурная маркированность процесса категоризации знаний и их оценки отражается в том, как они интерпретированы в языке. Поэтому прецедентные тексты и их реминисценции оказываются своего рода базовым механизмом как текстовой деятельности, так и дискурсивной практики, обусловленной определенной социально-культурной данностью.

Кроме того, реминисценции реализуют интертекстуальные связи в практике текстопорождений, в том числе в общении, люди часто обращаются к словам других людей для реализации самых разных коммуникативных стратегий и тактик своего дискурса. «Откуда эта потребность подбирать чужие слова? Свои слова никогда не могут удовлетворить; требования, к ним предъявляемые, равны бесконечности. Чужие слова всегда находка, их берут такими, какие они есть; их все равно нельзя улучшить или переделать. Чужие слова, хотя бы отдаленно и неточно выражающие вашу мысль, действуют как откровение или как давно искомая и обретенная формула» [2, 356].

По нашему мнению, прецедентными можно назвать и такие конструкции, которые легли в основу новых, создаваемых на их основе высказываний, несмотря на то, что они использовались вслед за первоисточником без многолетней воспроизводимости на том основании, что свою интертекстуальную функцию высказывания-доноры реализовали в дискурсивном контексте. Например, *Говоря о причинах поражения в Ванкувере, президент Дмитрий Медведев сказал, что «в спорте закончился ресурс советской эпохи». Анализ правильный. Но и очень тревожный. Ведь ресурс советской эпохи кончается и во многих других сферах. Чтобы избежать новых «ванкуверов», важно понять, в каких* (АиФ 2010, № 10). Кроме обыгранной прецедентной конструкции о заканчивающихся ресурсах советской эпохи, автором текста удачно переведено слово *Ванкувер* из разряда собственных имен в разряд слов-символов, вербализующих уже лингвокультурный

концепт национальной боли и унижения от несостоявшихся амбициозных ожиданий спортивных побед на Всемирных олимпийских состязаниях в канадском городе Ванкувере. Название этого города стало памятным знаком очень неприятной ситуации, в которой оказалась наша страна в десятых годах ХХI века, и тем самым слово стало выразителем своеобразной морально-ценностной категории социума, поскольку его интерпретационное поле значительно расширилось. Прецедентные структуры в этом тексте «помогли» зафиксировать в языке социально важную эмотивную информацию, недосказанную, недовыраженную, глубинный смысл которой не вынесен на поверхность смысловой структуры этого контекста. Он «упакован» в реминисценции, и он важнее, главнее сказанного явно и выраженного специальными словами.

Следует заметить, что любой текст рассчитан на определенного адресата. Это обстоятельство предопределяет выбор как содержания, так и формы его вербального представления. Распространение в языке СМИ реминисценций из жанров масскультуры основывается на сходстве фонда общих знаний адресанта и адресата, а также опирается на учет способности адресата понимать текст. Перечень текстов-источников реминисценций в СМИ позволяет предположить, что обращение к реминисценциям в СМИ сопровождается апелляцией к литературным и культурологическим знаниям адресата усредненного типа. Наш материал убеждает нас в том, что современная журналистика при отборе и комбинировании языковых средств опустилась до уровня среднего обывателя с невысоким культурным потенциалом и огрубленным языковым вкусом, к сожалению.

Тексты СМИ не должны сужать культурное пространство современных носителей языка. Однако тексты современных СМИ не всегда и не во всем отвечают своему назначению не только информировать читателя, но и воспитывать, окультуривать его, насаждать и развивать лучшие этические, эстетические и коммуникативные традиции своего народа. Наше исследование показало, что авторы газетных материалов не озабочены точностью документирования источника реминисценции. Например,

В России две беды...(заголовок). Еще Некрасов подметил: «В России две беды – дураки и дороги». В Старом Осколе в последнее время уделяют повышенное внимание дорогам, это замечают все. Но думается, что некоторое количество вторых героев некрасовского высказывания в Осколе еще осталось... (Ж-б 2001, № 37).

(...) писал Гоголь, в России две беды: дураки и дороги. Так хочется добавить: и власть, мешающая нам вырастить добрых, умных, отзывчивых детей, способных сострадать (Жп 1999, № 64).

В газетных материалах мы наблюдаем разнообразие имен, кому приписывается фраза *в России две беды: дураки и дороги...* Обычно разным русским писателям дореволюционного времени: Г. Р. Державину, Н. М. Карамзину, А. С. Пушкину, Н. В. Гоголю, Н. А. Некрасову, П. А. Вяземскому, И. А. Бунину. По данным же «Службы справки русского языка Института русского языка им. В. В. Виноградова Академии наук Российской Федерации, это апокрифическая фраза (то есть, с неустановленным автором) [internet: АНРФ, справка № 97484].

Впрочем, при неозабоченности об источнике фразы её могут и удачно использовать. Например, *Раньше у России было две беды – дураки и дороги. Но когда дураки накупили машин и стали ездить по нашим дорогам, бед стало много.*

Современный журналист не знает и таких реминисценций, которые еще не так давно наизусть заучивались в школе, фраз из очень популярных произведений в недалеком прошлом, а главное, – он не только не озабочен узнаванием их авторства, но и не стесняется этого. Например,

*Лето дается человеку один раз. В году. И прожить его надо так, чтобы потом не было мучительно больно за бесцельно прожитые месяцы. Это сказал кто-то из классиков. Ну, может, он сказал не так или имел в виду что-то другое, но позволим себе этот вольный пересказ... (Жп 2000, № 170). Ср.: Самое дорогое у человека – это жизнь. Она дается ему один раз, и прожить ее надо так, чтобы не было мучительно больно за бесцельно прожитые годы, чтобы не жег позор за подленькое и мелочное прошлое и чтобы, умирая, смог сказать: вся жизнь и все силы были отданы самому прекрасному в мире – борьбе за освобождение человечества... (цитата из романа Николая Островского «Как закалялась сталь»). Возможно (но это только наше предположение), первоисточником этих размышлений о смысле жизни является фрагмент из повести А. П. Чехова «Рассказ неизвестного Человека»: *Я верю, следующим поколениям будет легче и видней; к их услугам будет наш опыт. Но ведь хочется жить независимо от будущих поколений и не только для них. Жизнь дается один раз, и хочется прожить ее бодро, осмысленно, красиво. Хочется играть видную, самостоятельную, благородную роль, хочется делать историю, чтобы те же поколения не имели права сказать про каждого из нас: то было ничтожество или хуже того...**

В современных СМИ часто искажаются фразы из классических произведений, относящихся к числу самых известных, являющихся достоянием национальной культуры, к своего рода на-

циональным святыням русского народа. Цель подобного искажения ясна (достичь смехового эффекта, показать себя образованным человеком, украсить свой текст и т.п.), но вряд ли такая цель оправдывает средства. Например,

Депутаты пересмотрели празднички. Но своеобразно. По их поправкам к Закону «О днях воинской славы России», мы теперь, например, День Бородина будем встречать на день раньше, чем была сама битва. Дядя Лермонтова, проведя сутки в пустом поле, сказал бы по этому поводу: «Забил снаряд я в пушку туго и понял – не дождусь я друга...» (Жп 2003, № 216).

Такое небрежное обращение с национальным культурным фондом (в данном случае с прецедентными текстами) не расширяет культурного кругозора носителей языка, а способствует его сужению. На наш взгляд, должно быть наоборот, СМИ должны выбрать курс на сохранение культурного фонда нации, поскольку на современном этапе СМИ представляют наиболее доступный источник информации для носителей языка. Они могли бы формировать языковую культуру социума. Для этого следует создавать тексты, повышающие уровень образованности читателей, укрепляющие ценностные ориентиры в жизни. Реминисценция призвана вызывать положительные эмоции, а не раздражать читателя, когда она употребляется в нелепо искаженном виде и только в качестве средства создания речевой агрессии или юмора для некоторой непритязательной в этом отношении части населения.

Итак, на данном этапе развития культуры общества СМИ довольно часто создают и поддерживают реминисцентные стереотипы массовой и популярной низовой культуры, которые оказывают влияние на формирование предпочтений, вкусов повседневного дискурса. К сожалению, СМИ иногда поставляют нам искаженные реминисценции низкого эстетического качества, грубый и вульгарный языковой материал, аналогичный тому, что тиражируется современной смеховой эстрадой. Например, *Хорошо смеется тот, кто смеется, как лошадь; Чем дальше в лес, тем больше извращенцев; Секс без дивчины – признак дурачины; Реклама: «Чупа-чупс! Мы научим сосать весь мир!»; Умом ты можешь не блистать, но сапогом блистать обязан* и тому подобные выражения встречаются в наших газетах. При таком использовании реминисценций в СМИ трудно предположить, в каком виде они дойдут до следующего поколения и что останется в наследство следующим поколениям от культурного и языкового богатства реминисценций.

Язык массмедийной коммуникации оказывает прямое влияние на речемыслительное развитие россиян и на формирование разных типов языковых личностей в современном обществе. Тем самым СМИ приобщают носителей языка к языковому творчеству, к языковой активности. Возбуждая креативный план интеллектуальной деятельности, СМИ создают стереотипы жизненных идеологий получателей информации, формирующие общенародную и языковую картины мира. В силу этого работники сферы массовой коммуникации должны относиться к вопросам культуры своей речи с особой ответственностью, с пониманием своей особой значимости в формировании системы ценностей в обществе, с пониманием силы своего воздействия на судьбы своей страны, народа и его языка.

Список использованных источников

1. Слышкин Г. Г. От текста к символу / Геннадий Геннадьевич Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
2. Гинзбург Л. Я. О старом и новом. Статьи и очерки / Лев Яковлевич Гинзбург. – Л.: Советский писатель, 1982. – 424 с.
3. Дранишников О.П. Фразеологические единицы в средствах массовой информации / О.П. Дранишников // Язык образования и образование языка: Материалы международной научной конференции. – Великий Новгород, 2000. – С. 95-96.
4. Малькова В.К. «Сказанное слово не бывает не услышанным». О языке толерантности и конфликтности в современных СМИ / В.К. Малькова // Мир русского слова – 2002. – № 5 (13). – С. 13-19.
5. Коньков В.И. Круглый стол: «Русский язык в СМИ» МПТР, 1 ноября 2002 года / В.И. Коньков // Мир русского слова. – 2002. – №5 (13). – С. 54-55.

Список использованных печатных СМИ и их обозначений

АиФ	–	газета «Аргументы и факты»
Мн	–	газета «Мир новостей»
Кп	–	газета «Комсомольская правда»
Ж-б	–	газета «Житьё-бытьё»

Summary. The paper reveals the meaning-creating possibilities of precedent texts in saturation statements not only by explicit, but implicit and symbolic meanings. Quality assessment of reminiscences in the modern Russian print media was performed. The examples of successful and unsuccessful

reminiscences were shown. The author argues that reminiscent stereotypes of the media influence the formation of linguistic culture of society.

Key words: *reminiscence, precedent texts, print media, concepts, implicit meanings, speech culture, language development of society.*

УДК 811.161.2=162.1

Л.Ф. Щербачук

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕНАНТІОСЕМІЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ

У статті описується репрезентація культурних кодів за допомогою енантіосемічних фразеологізмів української та польської мов із урахуванням універсальних елементів колективної свідомості й етнічних особливостей світогляду.

Ключові слова: *фразеологізм, компоненти фразеологізму, семантика, культурні коди, етнічна культура.*

Характеризуючи основні особливості й значення культури в житті суспільства, лінгвісти визначають важливе місце мови як засобу трансляції культури. При цьому дослідники базуються на положенні В. фон Гумбольдта про вивчення мови в тісному зв'язку з людиною та її культурою. Безперечним виявляється той факт, що в мові віддзеркалюються народні уявлення про світобудову та розвиток культури. Тому *актуальним* видається вивчення мови й культури в одній системі наукових категорій: дослідження через призму етнічних особливостей культури найкультурноніших мовних знаків – фразеологізмів. Кореспонденцію фразеологізму з певними джерелами – живими істотами, артефактами, ментофакторами та ін., які стали предметами окультуреного їх осмислення й оцінювання людиною в процесі життєдіяльності, учені визначають як співвідносність фразеологічних одиниць із кодами культури [1, 99]. Важливо, на нашу думку, також простежити, як репрезентують відповідні культурні коди енантіосемічні фразеологічні одиниці.

Варто зазначити, що окремі аспекти енантіосемії у сфері фразеології були предметом дослідження в працях М. Ю. Бродського [2], В. Л. Іващенко [5], В. Д. Ужченка, Д. В. Ужченка [13], В. С. Червоножки [14], Л. Ф. Щербачук [15] та ін. Однак питання експлікації кодів культури енантіосемічними фразеологічними засобами потребує докладного опису. У чому й вбачаємо новизну запропонованого дослідження.

Предметом аналізу слугують енантіосемічні фразеологізми, зафіксовані у фразеологічних словниках української та польської мов [6; 10; 11; 17; 18].

Мета роботи: через призму енантіосемічних фразеологізмів української та польської мов проаналізувати особливості репрезентації культурних кодів з урахуванням універсальних елементів колективної свідомості й етнічних особливостей світогляду, закарбованих у семантиці мовних одиниць.

Окремі відомості людини про об'єкти спостереження включаються в систему людського знання про Всесвіт загалом з його цілковитим розмаїттям. Архетипні уявлення людини про Всесвіт слугують основою для визначення універсальних базових кодів культури. В. В. Красних серед них виділяє такі різновиди: 1) соматичний (тілесний); 2) просторовий; 3) часовий; 4) предметний; 5) біоморфний; 6) духовний [7, 298]. Умовний список реєстрації кодів відкритий, про що свідчить низка наукових досліджень О. Л. Березович, Т. П. Вільчинської, М. Л. Ковшової, Н. В. Слухай, О. С. Снитко, В. М. Телії та ін. Як показує мовний матеріал, коди культури безпосередньо пов'язані з базовими бінарними опозиціями: разом вони утворюють систему (сітку) найдавніших когнітивних структур, співвідносних з архетипами свідомості, які й сьогодні активно працюють у процесах пізнання та розуміння світу [12, 85].

На думку В. М. Мокієнка [8], В. П. Жукова [4] та деяких інших науковців, компоненти фразеологізмів не до кінця втрачають свою словесну природу й генетично є словами. Польський дослідник Войцех Хлебда вважає, що компонент фразеологізму має подвійний мовний статус – він є одночасно і словом, і фразеологічним компонентом; у процесі мовлення, будучи компонентом відтворюваного в мовленні стійкого словосполучення, зберігає потенційну відокремленість з усіма наслідками цього [17, 105].

Взявши за основу класифікацію кодів культури В. В. Красних, переконаємося, що як самі енантіофразеологізми, так і їхні компоненти репрезентують кожен із зазначених кодів.

1. Соматичний (тілесний) код культури у фразеологічному енантіопросторі української та польської мов. У системі елементів соматичного коду значну роль відіграють символічні функції різних частин тіла. В обох мовах у складі енантіосемічних фразеологізмів зафіксовано такі компоненти-соматизми, як: **нога – noga (stopa), рука – ręka, ніс – nos, волос – włos, долоні – dłoni, борода – broda.** Фразеологізми як одиниці вторинної номінації «пояснюють» використання первинного предметно-практичного й чуттєвого досвіду людини для конструювання більш абстрактних сторін її життєдіяльності. Енантіофразеологізми з еквівалентними соматизмами, репрезентуючи тілесний код культури, відбивають універсальні світоглядні уявлення представників різних етносів. Наприклад:

1) **нога – noga (stopa):** *padati (kiedatися) / upasti (kinutися) в ногу (під ноги, до ніг і т. ін.); лягати / лягти до ніг (під ноги, в ноги і т. ін.); napisac coś lewą nogą; dbać o kogoś, coś jak <o> (tyle, co) pies o piątą nogę; tyle mnie (go itp.) to obchodzi, co psa piątą nogą; leżeć u czyichś nog (styp);*

2) **рука – ręka:** *dawati / dати волю рукам; майстер (мастак) на всі руки; zacierac/zatrzec ręce <z radości, zadowolenia i in>;*

3) **ніс – nos:** *носом рибу вудити; pasuje jak pięść do nosa (oka); podobny jak pięść do nosa (oka);*

4) **волос – włos:** як на долоні волосся виросте; *волос в'яне (зав'яє); prędzej mi włosy wyrosną na dłoni (tu) <nim (zanim), niż> coś się stanie);*

5) **долоні – dłoni:** як на долоні волосся виросте; *prędzej mi włosy wyrosną na dłoni (tu) <nim (zanim), niż> coś się stanie);*

6) **борода – broda:** *анекдот з бородою; kawał (dowcip itp.) z brodą.*

Специфічною ознакою фразеологічного енантіопростору української мови визначена наявність ще таких компонентів-соматизмів, як: **спина, живіт, хребет, серце, голова, зуби, тім'я, кістки:** пристав як горбатий до *спини; гладити / погладити по спині; живіт присох до спини (до хребта); dawati / dати волю серцю; вийняти/ виймати душу (серце); вертиться (крутиться) в голові; гострити (рідше точити) зуби; битий у тім'я; (трохи не) по кісточки тощо.*

Специфічною ознакою фразеологічного енантіопростору польської мови визначена наявність таких компонентів-соматизмів: **usta, usho, wasy, palce,** наприклад: *gdyby ciocia miała wasy; palce: <myj> mały palec (paluszek) mi to (o tym) powiedział; dostać (zobaczyć i in.) ucho od śledzia; ktoś ma usta pełne czegoś.*

Отже, національна ідентичність моделюється у формах і категоріях національної мови.

2. Просторовий код культури у фразеологічному енантіопросторі української та польської мов. Пошук специфічних елементів, що утворюють конкретний код культури, дозволяє вказати на особливість культури, відображену в мисленні того чи іншого народу [9, 80]. Просторовий код пов'язаний із членуванням простору. В українській мові він представлений як компонентами енантіофразеологізмів: 1) **світ:** *(аж (хоч, геть)) на край світу (світа); (і) на краю світу;* 2) **кут (куток):** *із кутка в кут; із кута в кут [зі сл. тинятися, ходити, бігати];* так і власне семантикою енантіофразеологізмів, що визначають: 3) **обмежений простір:** *(й) курці ніде клюнути;* 4) **місце:** *переступати / переступити (через) поріг;* 5) **відстань:** *не за горами тощо.*

В аналізованих фразеологічних словниках польської мови не зафіксовано енантіофразеологізмів на позначення простору.

3. Часовий код культури у фразеологічному енантіопросторі української та польської мов. Часовий культурний код зумовлює можливість концептуалізації дійсності відносно до часової осі. Разом із просторовим він утворює хронотопний код культури. У фразеологічній енантіосфері української мови часовий код репрезентований такими одиницями, що позначають:

1) **пори доби:** *до [самої] зорі;* 2) **часові проміжки:** а) **незабаром:** *не за горами;* б) **невідомо коли / не відбудеться ніколи:** як у спасівку соловейко заспіває; як рак свисне, [і] до китайської паски; як свині з череди йтимуть; як виросте трава на помості; як виросте гарбуз на вербі тощо.

Слід зазначити, що компоненти деяких фразеологізмів одночасно можуть експлікувати й інші семантичні групи аналізованого коду. Наприклад, у фразеологізмах із загальним значенням часового проміжку (як у спасівку соловейко заспіває, до китайської паски) компоненти спасівка, паска позначають відповідно літню й весняну пори року.

У польській мові часовий код представлений такими енантіофразеологізмами з загальним значенням:

1) **невчасно:** *rychło w czas!;* 2) **невідомо коли / не відбудеться ніколи:** *na święty nigdy; czekaj tatka latka (aż kobyłę, kobyłkę wilki, wilcy zjedzą); prędzej mi włosy wyrosną na dłoni (tu) <nim (zanim), niż> coś się stanie); za chińskiego boga!*

Приклади переконують у відсутності чіткої межі між кодами культури. Так, одні й ті ж енантіофразеологізми можуть одночасно презентувати кілька культурних кодів, наприклад: за

значенням фразеологічна одиниця як на долоні волосся виросте експлікує часовий код культури, а за компонентним складом – соматичний і т.п.

4. Біоморфний код культури у фразеологічному енантіпросторі української та польської мов. Біоморфний культурний код пов'язаний із живими істотами та рослинним світом, що оточують людину в повсякденному житті. Фразеологізми-репрезентанти цього коду віддзеркалюють стереотипи сприйняття й оцінки тварин і рослин із національно-культурною маркованістю в напрямі асоціативних зв'язків (векторів асоціацій). Так, наприклад, в українській лінвокультурі курка символізує глупість [3, 323]. Символічні функції елементів біоморфного коду значною мірою виявляють себе в етномовній картині світу. Українські енантіфразеологізми віддзеркалюють біоморфний код у його повному розмаїтті, а саме: світ тварин і світ рослин. У межах енантіфразеологізмів виділено групи з компонентами, що позначають:

1) **свійські тварини:** потрібний як *собаці* другий хвіст, потрібний як *козі баян*, схожий як *свиня на коня (кобилу, їжа, собаку)*, схожий як *бульдог на носорога*, схожий як *собака на кішку*, розбирається як *цап* у зорях, як *баран* в аптеці, розбиратися як *баран у книзі (у математиці)*, пасує як *корові* сідло, личить як *барану окуляри*, личити як *кобилі серезки (як козі вінок, як козі в картузі)*, любити як *кіт* табаку, чистий як *свиня* в дощ, користі як (мов, ніби) з *цана* могола; 2) **звірі:** розуміється як *вовк у зорях*, потрібний як *зайцеві дзвоники*, розбиратися як *заць в геометрії (як їжак у математиці)*; 3) **птахи:** личити як *вороні намисто, знатна птиця*, схожий як *півень на курку*; 4) **риби:** як (мов, ніби і т. ін.) *рибі* парасолька, як у *карася* вовни, *риб'ячим пухом підбитий*; 5) **комахи:** на *комариному салі*, личити як *блосі кеди, їдять (його) мухи (з комарами), мати мухи (муху) в носі*; 6) **членистоногі:** як *рак* свисне; 7) **земноводні:** *[і] жаба* цицьки дасть; 8) **безхребетні:** *заморити черв'яка*; 9) **плазуни:** *схожий як змія на їжа* тощо.

У ході дослідження зафіксовано всього два українських енантіфразеологізми з компонентами на позначення флори, що репрезентують світ рослин: 1) **дерева:** як виросте гарбуз на *вербі*; 2) **кущі:** добре почуватися як голому в *терну*; 3) **овочі:** як виросте *гарбуз* на вербі.

У межах польських енантіфразеологізмів виділено групи з компонентами, що позначають: 1) **свійські тварини:** *ktoś jest gdzieś pożądaný (potrzebny itp.) jak pies (piesek) w kregielni; coś pasuje jak wół do karety; znać się na czymś jak tyse konie; kochać się jak pies z kotem*; 2) **звірі:** *znać się na czymś jak wilk na gwiazdach*; 3) **птахи:** *wierzyć w bociany; znać się na czymś jak (tyle, ile) kura (koza) na pieprzu*; 4) **риби:** *dostać (zobaczyć i in.) ucho od śledzia*.

Також зафіксовано дві мовні одиниці з компонентом на позначення **флори**, що репрезентують світ рослин, проте з певною різницею в образах стосовно до українських: 1) **дерева й фрукти:** *obietować / obiecać komuś gruszki na wierzbie*; 2) **квіткові рослини:** *kaktus komuś na dłoni wyrośnie, jeśli (jak i in.)*.

5. Духовний код культури у фразеологічному енантіпросторі української та польської мов. Духовність найбільше пов'язана з ціннісними категоріями етнічної культури, що виникають як рефлексія на внутрішній і зовнішній світ людини, відтворюють культурну пам'ять, міфологію, релігію народу тощо. Духовні елементи проявляються в архаїчному змісті, включаючи ментальну історію народу – культуру. Одним із джерел культурної інтерпретації розглядаються й образи християнства та відповідні до них моральні установки.

На стосунку до сакрального протилежних сил зупинятися не будемо. Це питання докладно описано в роботі, у якій характеризується християнський код культури [15]. Тому в межах духовного коду розглядаємо й енантіфразеологізми з компонентами на позначення табуйованого світу, що кваліфікується як сакральний.

В українських і польських словниках виявлені енантіфразеологізми, що віддзеркалюють духовний код і містять відповідні компоненти:

– в українській мові: 1) **Мати Божа:** *Мати Божа*; 2) **Бог / Божий:** *Агнець Божий, з Богом, Парасю*; 3) **святий:** *святий та божий, святий (його) знає*; 4) **чорт:** *чорт (гаспид, сатана) (його (тебе, їх і т. ін.)) знає (зна); чорт (біс) (його (вас, тебе)) бери (забирай) / візьми (побери, забери); чорт (чорти) (його) батька знає (зна)*; 5) **біс:** *бісової пари, бісові його (їх, її) ковінка (корінь)*; 6) **лихий:** *бодай (щоб) лихий узав (злизав, побрав); лиха (бісова, вража) личина*;

– у польській мові: 1) **anioł / aniołek:** *anioł burzy; aniołek z różkami (rogami, pazurkami)*; 2) **diabeł:** *diabeł (lichy, czort) go (ich) wie*; 3) **Boży:** *Baranek Boży, Matko Boska!*

Світлі й темні сили визначають не лише релігійну полярність, але й протиставлення добра і зла. Хоча матеріал переконує, що в народному уявленні в залежності від обставин одна й та ж «сила» може «приносити» як добро, так і зло.

Отже, дослідження фразеологічного матеріалу з урахуванням універсальних елементів колективної свідомості (кодів культури) дозволяє визначити особливості глибин етнічного світогляду, закарбованого у структурі енантіосемічних одиниць. Зіставне дослідження різних лінвокультур визначає також мовні особливості їхніх представників. Українські та польські

енантіофразеологізми відбивають базові культурні коди на рівні універсального й національно-специфічного, визначають як межі відповідних кодів, так і їх взаємопроникнення.

Перспективи дослідження вбачаємо в докладному аналізі кожного з представлених базових кодів культури та їх репрезентантів, а також у визначенні й описі загальної кількості культурних кодів.

Список використаних джерел

1. Гудков Д. Б. Телесный код русской культуры : материалы к словарю / Д. Б. Гудков, М. Л. Ковшова. – М. : «Гнозис», 2007. – 288 с.
2. Бродский М. Ю. Лексическая энантиосемия в сопоставительном аспекте (на материале современного английского и французского языков) : автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата филологических наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание»; Ур. государственный пед. университет / Михаил Юрьевич Бродский. – Екатеринбург, 1998. – 23 с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов / В. П. Жуков. – М. : Просвещение, 1978. – 160 с.
5. Іващенко В. Л. Енантіосемія в парадигмі мовних та мовленнєвих явищ: основні напрями концептуалізації / В. Л. Іващенко, Т. О. Федоренко // Мовознавство. – 2009. – № 2. – С. 48–60; Іващенко В. Л. Фразеологічні енантіосемі та енантіоніми в українській мові / В. Л. Іващенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Симферополь : Из-во Таврич. национ. ун-та им. В. И. Вернадского, 2009. – С. 26–32. – (Серия «Филология. Социальные коммуникации»; Том 22 (61), № 4 (1)); Іващенко В. Л. Фразеологічні енантіосемі та енантіоніми в українській мові / В. Л. Іващенко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. – Симферополь: Из-во Таврич. национ. ун-та имени В. И. Вернадского, 2009. – С. 26–32. – (Серия «Филология. Социальные коммуникации»; Том 22 (61), № 4 (1)).
6. Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів [Текст] / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – Київ : Радянська школа, 1988. – 200 с.
7. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 374 с.
8. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М., 1989. – 287 с.
9. Пименова М. В. Коды культуры и проблема классификации концептов / М. В. Пименова // Язык. Текст. Дискурс : научный альманах Ставропольского отделения РАЛК. – Ставрополь : Изд-во ПГЛУ, 2007. – Вып. 5. – С. 79–86.
10. Польско-русский фразеологический словарь : В 2 т. – Т. 1. А – М; / К. М. Гюлумянц – Мн. : Экономпресс, 2004. – 688 с. Польско-русский фразеологический словарь: В 2 т. – Т. 2. N – Z. / К. М. Гюлумянц – Мн.: Экономпресс, 2004. – 718 с.
11. Словник фразеологізмів української мови [Текст] / уклад. В. М. Білоноженко, Гнатюк І. С., Дятчук В. В. та ін.; [відпов. ред. В. О. Винник]. – К. : Наукова думка, 2008. – 1104 с.
12. Слухай Н. В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : навчальний посібник [Текст] / Н. В. Слухай, О. С. Снитко, Т. П. Вільчинська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 367 с.
13. Ужченко В. Д., Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
14. Червоножка В. С. Енантіосемія в сучасній болгарській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / Валентина Семенівна Червоножка. – К., 2001. – 21 с.
15. Щербачук Л. Ф. Концептуалізація християнського коду культури у фразеологічному просторі: сакральність і десакралізація // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия : Филология. Социальные коммуникации. – Том 25 (64). – № 4. – Ч2. – Симферополь, 2012. – С. – 496 – 501; Щербачук Л. Ф. – Культурні коди через призму негації у фразеологічній системі української мови // Мовні і концептуальні картини світу : Зб-к наук. праць. – Вип. 37. – Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. – С. 476– 481; Щербачук Л. Ф. Тілесний код української культури через призму фразеологічної евфемізації // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Симферополь : Изд-во Таврич. национ. ун-та им. В. И. Вернадского, 2009. – С. 177–171. – (Серия «Филология. Социальные коммуникации»); Том 22 (61), № 4 (2); Щербачук Л. Ф. Фразеологічна енантіосемія в аспекті мовної гри (на матеріалі української і польської мов) // Ученые записки Таврического национального университета

им. В. И. Вернадского. – Серия: Филология. Социальные коммуникации. – Том 25 (64). – № 3 (2). – Симферополь, 2012. – С. 68–75.

16. Bąba S. Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego / S. Bąba, G. Dziamska, J. Liberek. – Warszawa, 1995. – 776 s.
17. Chlebda W. Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy / Wojciech Chlebda. – wyd. II uzupełnione, Jask 2003. – 316 s.
18. Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami / Oprac. Anna Kłosińska, Elżbieta Sobol, Anna Stankiewicz. – Warszawa : PWN, 2005. – 594 s.

Summary. The representation of the cultural codes is described in the article. It's illustrated with the help of enantiosemitic phraseological units of the Ukrainian and Polish languages including universal elements of collective consciousness and ethnic features of the worldview.

Key words: phraseological unit, components of phraseological unit, semantics, cultural codes, ethnic culture.

УДК 811.111'37

О.В. Юсікова

ДІЄСЛІВНА ЛЕКСИКА ЛІСНИЦТВА І ПЛОТОВОГО ЛІСОСПЛАВУ У ГОВІРЦІ СЕЛА БОГДАН РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена розгляду характерних особливостей дієслівної лексики лісництва і плотового лісосплаву у говірці села Богдан Рахівського району Закарпатської області в аспекті простеження архаїчних лексичних одиниць, вивчення динамічних процесів у структурі досліджуваної діалектної системи, а також її характеристики як одиниці діалектного континууму.

Ключові слова: дієслівна лексика лісництва і плотового лісосплаву, гуцульська говірка, архаїчна лексика, семантичне поле лексеми, діалектний текст.

Проблематика дослідження гуцульських говірок на Закарпатті піднімалася у працях багатьох лінгвістів, зокрема І. А. Панькевича, І. Г. Верхрадського, Б. В. Кобилянського, К. Ф. Германа, К. Й. Галаса, Б. К. Галаса, Н. В. Хобзей, М. П. Лесюка та ін. Мовознавці вважали за необхідне відобразити і зберегти для прийдешніх поколінь особливості говірок Гуцульщини, звертали увагу на функціонування лексем різного походження у їх структурі.

Функціонування лексики окремих тематичних груп на сучасному етапі, зокрема, дієслівної лексики лісництва і плотового лісосплаву, як і рівень збереження її архаїчних особливостей залишаються недостатньо дослідженими питаннями в українській діалектології, їх опрацювання на основі аналізу сучасних діалектних текстів набуває нової актуальності. Нині узагальнююче дослідження тематичної групи лісорубської лексики Карпатського регіону представлено у роботі В. Ю. Чоповського [6], лексики лісосплаву на матеріалі говірок Закарпаття – у праці І. В. Сабодоша [5]. Актуальність експедиційного обстеження і аналізу дієслівної лексики гуцульської говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області зумовлена необхідністю вивчення сучасного стану досліджуваної тематичної групи не лише у окремій діалектній системі, а і у лексичній системі української діалектної мови в цілому.

Метою статті є визначення і опис основних архаїчних особливостей збереженої у пам'яті носіїв досліджуваної говірки дієслівної лексики лісництва і лісосплаву. Для говірок гуцульської Рахівщини, як відомо, характерна велика строкатість лексичного складу, що зумовлене сильним впливом сусідніх мовних ареалів і територіальною приналежністю цього регіону до різних держав протягом століть. Досліджувана говірка була вибрана свого часу для обстеження за мережею Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, а також є одиницею мережі Атласу української мови як типова діалектна система гуцульського говору на Закарпатті. Наші спостереження показали, що матеріал з говірки села Богдан відображає ті історичні процеси, які відбувалися у мові жителів цієї території протягом віків, засвідчують різні етапи формування української мови на цій території. Дослідження засвідчило значну роль етнолінгвістичного підходу до аналізу мовних явищ, що пов'язано зі специфікою діалектних назв у цілому, семантика яких глибоко пов'язана з особливостями побуту і звичаїв носіїв говірки [2, 406-410].

Гуцульська говірка села Богдан зберігає багато архаїчних рис як на фонетичному, так і на морфологічному і лексичному рівнях. Матеріал зібраний нами експедиційним шляхом протягом 2010-2011 років уповноважив до виділення значної кількості архаїчних номенів-дієслів у тематичній групі лексики лісництва і лісосплаву. Простежені найхарактерніші риси системи дієслівної лексики тематичної групи лісництва і лісосплаву у говірці села Богдан Рахівського району Закарпатської області у більшості функціонують не лише як одиниці діалектних систем українського південно-західного континууму, а присутні у лексичній системі Карпатського регіону в цілому. Лексичні одиниці, що належать до карпатизмів, функціонують, зокрема, в угорській і румунській мовах. Кількість гунгаризмів є свідченням довготривалих безпосередніх мовних контактів українців та угорців [4, 25-26; 3]. Дослідження проведене на основі аналізу текстових записів, зважаючи на домінуючу роль тексту у розкритті семантики діалектних лексем [1, 915].

Давній промисел, яким споконвіку займалися жителі села, зокрема сплав лісу Білою і Чорною Тисою, що був припинений у 60-х роках минулого століття, зумовив збереження у лексичній системі говірки у пасиві значного шару лексики на позначення виробничих дій лісорубів і *бокорахів* 'керівників плотів, які сплавливали по воді дерево аж до Угорщини'. Гунгаризмом є, зокрема, назва основної частини лісосплавного плоту *бокор* (угор. *bokor* – 'в'язка, жмут' [6, 96]), яка лягла в основу дієслівної лексики *бокорувати*). Нами виділено декілька лексико-семантичних підгруп у структурі тематичної групи лексики лісництва і лісосплаву. Кожна дієслівна лексема відображає певний етап у підготовці плотів для сплаву і відповідних укріплень на ріці для затримання води, лексика лісозаготівлі і будівництва з дерева частково збережена в активі, хоча назви старих віджилих виробничих процесів і пристроїв перейшли до пасиву. У говірці досліджувана лексика у багатьох випадках представлена синонімічними рядами. Діалектна назва відображає характерну дію для життя і праці певного населеного пункту, вона одночасно глибоко пов'язана з реалістичним планом, несе інформацію про контекст, відтворює характерні риси побуту певного регіону.

Обмежений арсенал технічних засобів праці зумовлював і певні усталені прийоми заготівлі лісу у побуті гірського гуцульського села. Один загін лісорубів займався поваленням дерев, другий – обтинав та сів на частини гілля, очищав дерева від кори. Звалений і частково оброблений ліс кілька тижнів просихав на місці зрубу, потім його розрізали на відповідний сортимент і стягали на склади. В межах лексико-семантичної підгрупи на позначення процесу вирубки лісу функціонують зокрема номені: *г'їє рубати* 'час рубати дерево'; *вал'ати л'іс* 'рубати ліс'; *уваліти* 'зрубати дерево'; *урубати* 'т. с.'; *притнути* 'зрубати дерево'; у лексичній підгрупі на позначення процесу обробки колод представлена лексика: *вагоу в'ідважити, сабіном в'ідважити* 'за допомогою *ваги* (*сабіна*) 'інструмента, що складався з довгого (до 1,5 м) дерев'яного держака і металевої насадки, яка в нижній частині закінчувалася загнутим до середини гаком' [5, 346] – піднімати колоду з землі' (назва *сабін* похідна від номена *цап'їна*, що є італійським запозиченням, пор. *итал. zappona* 'кирка, сапа' [6, 96]); *брати* (*кін'ми*) *дерево* 'забирати дерево (використовували коней, биків як тяглову силу при перевезенні колод)'; *т'єти дерево к'ін'ми, биками* 'т. с.'; *корувати дерево* 'знімати кору з дерева'; *обч'імхувати в'ід сучк'їу* 'обчищати дерево від сучків'; *обч'їувати смер'їчки* 'чистити від кори смерекові колоди'; *прет'їти* 'відтяти (непотрібні частини дерева)'; *могили складати* 'складати обрубане гілля і глицю у купу'; *паліти могили* 'спалювати складене гілля і глицю'; у лексичній підгрупі на позначення процесу заготівлі лісу нині функціонують номені: *р'езувати* (*ризувати*) *л'іс* 'спускати дерево ризами 'спеціальними жолобами, зробленими з колод' [5, 384] (у ризи наливали воду для стрімкішого спуску з гори до ріки', лексема походить від нім. *riese* 'жолоб для спуску дерева'; словацька лексема *rizn'a* – 'жолоби, якими спускають дерево' запозичена від укр. *різн'ї, ризи* [6, 95]; на українському діалектному ґрунті від цього номена виникло чимало похідних, зокрема, дієслова *ризувати* (*ризовати*) 'спускати дерево жолобами', *стр'їти ризи* 'т. с.'; *стеліти деревом* 'робити ризи для спуску колод до річки'; *кач'єти* (*кач'їти*) 'котити колоду'; *зг'орами спускати л'іс* 'спускати ліс ризами'; *внизу наваліти* 'ризами спустити дерево до потоку'; *посіпало* (*дерево*) *в провал* 'про дерево, що скочується ризами до ріки'; *ракаш сбивати* 'складати 'збирати купу колод, після їх спуску ризами' (*ракаш* 'купа спущених колод', пор. угор. *rakas* 'купа' [6, 96]; лексична підгрупа на позначення процесу складання колод включає номені: *штабел'увати с кін'ми* 'складати ліс, привезений кін'ми, у штабелі'; *штабел'ували с кін'ми чи уручну* 'про два різні способи заготовки лісу в давнину'; *у лін'їрку шло дерево* 'дерево складали у штабелі'; *їде в штабел'* (*дерево*) 'про дерево, складене у штабелі' [5, 348]; *у мігли складали л'іс* 'штабелювали ліс' (мігла 'упорядкована купа колод' [5, 348]; пор. рум. *tigla* – 'купа' [6, 97], похідні дієслівні номені: *мигл'увати* (*мигловати*) 'упорядковувати колоди'; лексико-семантична підгрупа дієслів на позначення процесу виготовлення дощок охоплює лексеми: *на чотир'ох сохах пиліти* 'на чотирьох сохах 'на естакаді' пилити дерево'; *л'іс* (*дріва*) *колоті* 'робити дошки'; *планкувати* 'різати дерево на дошки'; *розробити л'іс* 'порізати ліс на хату'; *розкрижовувати л'іс* (*на естакад'ї*) 'різати ліс на

естакаді'; *сметати на верх коротке* 'у штабелі наверх складали коротке дерево'. Характерним є функціонування у говірці відпредикатних іменників на позначення процесів і станів як результатів виробничих дій: *завал, отвал в'іверже* 'про значну кількість деревини біля потоку'.

Кожний окремих етап заготівлі лісу мав специфічну назву, дієслово одночасно у контексті було носієм часової семантики (певна виробнича дія відбувалась у певний час), локативної семантики (певний виробничий процес відбувався у певному місці), чим зумовлене характерне для говірки функціонування дієслова у складі словосполучення з адвербіальним залежним компонентом часової або локативної семантики, наприклад: *на велику ріку вийдуть* 'дараби з гірського потоку переходять на низинну ріку'; *ідуть дараби дол'ію* 'дараби йдуть вниз по ріці'. Домінантою у структурі дієслівної семантики може виступати інструментальна сема, що зумовлює породженням предикатної назви від назви інструмента дії, наприклад: *р'изувати л'іс* 'спускати дерево ризами з гори до ріки'; *піл'гувати* 'укладати скочені колоди на дві поперечні колоди-пільги'; *г'іблеком пог'іблити* 'обтесати колоду рубанком'; *бокорувати* 'керувати бокором 'плотом'; сема об'єкта результативної дії, що зумовлене походженням дієслова від назв об'єктів результативної дії, наприклад: *штабел'увати с кін'ми* 'складати ліс, привезений кін'ми, у штабелі'.

З інтенсивним розвитком залізниці, будівництвом сухопутних доріг, а з 40-х років ХХ ст. – з розповсюдженням автомобільного транспорту масштаби лісосплаву починають поступово зменшуватися, а сам промисел втрачати своє значення. Одночасно змінювались технологія і способи заготівлі лісу, інструментарій робітників. Зокрема, доставлення деревини зі зрубів гужовим транспортом чи ризами замінювалося на механічні засоби: канатні установки, у лексичній системі говірки з'явилися дієслова: *на леб'їдці спускати л'іс* 'про роботу канатної дороги для спуску колод'; *вивожувати* 'вивозити ліс'. Нині на лісозаготівлі працюють трельовальні трактори, автомобілі-лісовози, що зумовило появу нової дієслівної лексики у складі досліджуваної лексико-семантичної підгрупи, наприклад: *беруть л'іс груз'ат* на машини.

Сьогодні у лексичній системі говірки збережена лексико-семантична підгрупа дієслів на позначення процесів садження нових дерев, наприклад: *носити в л'іс смер'ічки* 'висаджували нові смереки на місці вирубки'; *с'ійати смер'ічки мален'кі* 'сіяти насіння смерекових дерев у спеціальному розсаднику – у керт'і'; *у с'ійанку йти* 'садити молоді смерек в лісі'; *бути в уходах* 'пропювати молоді дерева в лісі'.

Невеличку підгрупу складає дієслівна лексика, пов'язана з будівництвом хати, Хоча дерев'яних хат у селі вже не будують, ця група лексики нині є активно функціонуючою у говірці, наприклад: *пов'язати хату* 'побудувати фундамент під хату'; *вит'ісувати л'іс* (на хату) 'обтесувати круглі колоди на хату' (така хата з обтесаних колод називалася *міта хіжа*); *г'іблеком пог'іблити* 'обтесати колоду рубанком'; *вичин'увати з дерева* 'робити необхідні заготовки з дерева певного сорту'; *ліпити хатку з дерева* 'будувати дерев'яну хату'; *кругл'єком покласти дерево* 'про будівництво так званої *мітої хіж'і* з колод-кругляків'; *позарубувати деревом (кошару) на в'івці* 'про будівництво кошари для овець'; *покласти хату* 'побудувати хату'; *класти у шаранци* 'класти перший зруб на хату', наприклад: *у нижн'их районах у румун'ів сил'ні, однаков'і хати кладуть, вс'і під одну марку; зрєкли, шо чим ремонти робити, то кладуть другу хату; зав'їзувати у вуглі* 'класти перший дерев'яний зруб під хату', наприклад: *ну так, шо не зав'їзуют на вуглах; шо нема цих шп'ар'ів; класти ф'айермур* 'класти фундамент посередині в хаті, де горить ватра, і де не має бути дерева'; *фундамент с'інати* 'закладати фундамент при будівництві хати', наприклад: *с'інл'ут фундамент, йак хату будуют; пот'ім, а хто із шлакобл'ок'ів*.

Дієслівна лексика плотового лісосплаву, що нині повністю перебуває у пасиві, є значною за кількістю збережених номенів і перебуває в межах різних семантичних полів. Це у великій мірі пов'язане з тим, що основним видом заробітку у жителів гірського Богдана протягом декількох століть був лісосплав. Заняття лісосплавом було суто чоловічою професією, бо вимагало сили, сміливості, витривалості. У Богдані найстаріших керманічів плотів, який нині ще живий, є 92-річний Василь Червак, який добре знали характер Чорної Тиси, перейняв від попередніх поколінь навички, знання і виробничо-технологічний досвід. Наведемо деякі приклади лексико-семантичних підгруп дієслівної лексики лісосплаву, що функціонує в межах синонімічних рядів: лексика на позначення процесів будівництва плотів: *верт'іти (вернути) дараби* 'зв'язувати штабельований ліс у 6-метрові дараби' (*дараба* 'пліт з колод для сплаву по ріці'); *верт'іти до вороха дараби* 'зв'язувати колоди до купи у дарабі' (назва *дараба* є гунгаризмом, пор. угор. *darab* 'шматок, частина, штука' [6, 96]); *піл'говати (піл'гувати)* (дієслово походить від номена *піл'га* 'поперечна колода, на яку укладали поздовжні колоди *дараби*; передні кінці кругляків підтесували знизу під певним кутом до третини їх товщини, щоб майбутній пліт легше долав перешкоди: пороги, водоспади тощо; українізм *піл'га* проник у сусідні румунські говори з тим самим значенням, [6, 98]); *класти (складати) дарабу* 'робити дарабу'; *метати дарабу* 'т. с.'; *сшивати дараби* 'т. с.' [5, 348-349]; *налагодити дараби* 'підготувати дараби'; *забити ч'ін* 'забити спеці-

альні дерев'яні гвіздки для того, щоб зв'язати дарабу (для цього везли спеціальне тверде дерево з Младану (з Угорщини); *пріч'іпл'ували бокор* (*бокєр*) 'прив'язати головну частину дараби'; *запар'увати л'іски на в'атр'і* 'підготувати мотузки для зв'язування дараб'; *крутіти з суч'ка гужву* 'робити з лісової ліщини мотузки для дараб, що були дуже міцними, міцнішими за троси' [5, 354]; *із'езувати (звйезувати) тросом зад* 'зв'язувати тросом задню частину дараби' [5, 361]; *тросом звйязати (дєрево) у звор'ах* 'на потоках зв'язувати задню частину дараби тросом'; лексико-семантична підгрупа дієслівної лексики на позначення процесу сплаву дараб по ріці включає номени: *лагодити мості* 'будувати спеціальні мости на ріці для підготовки дараб'; *утн'юти дарабу* 'відрубати підпори, які держали дарабу'; *біти дараби* 'т. с.'; *урубати дарабу* 'т. с.'; *біти шопи* 'т. с.'; *пускати дараби* 'спускати дараби' [5, 372]; *біти в шин* 'калатати, сповіщаючи про те, що йдуть дараби'; *вєсти дарабу* 'керувати дарабою'; *бокорувати* 'т. с.'; *відбивало дєрево* 'дерево, пливучи потоком, відбивалося від опорних стін'; *забрала вода* 'про повінь, через яку щось попливло за водою'; *не потати* 'не потонути (про дерево)'; *зат с'аду йде* 'про рух задньої частини дараби'; *идє верст'уком* 'про дарабу, що швидко рухається'; *идє гузер'іноу* 'дараба повернулася і йде задньою частиною вперед'; *пєред ішоу* 'про рух передньої частини дараби'; *у плау ідє дараба* 'рухається рікою'; *спливайт дараби* 'дараби рухаються по ріці'; *сплав'увати (спускати) л'іс* 'сплавляти дараби'; *на дараб'і з'аду гач'учка (прип'ін) гал'муїє, не годна бїстро йти* 'спеціальна молода смєрека, що прив'язувалася до задньої частини дараби, щоб пригальмувати її хід' (робили *прип'ін* із десяти-п'ятнадцятирічної смєреки (ялини чи ялиці), яку викопували разом із корінням, вершок стовбура старанно запарювали на вогні й вигинали в кільце, в яке вставляли палю до двох метрів; до прикореневої частини дерева прив'язували товсту гужву із петлею на другому кінці, петлю закріплювали міцним кілком, що утримував пліт під час гальмування); *спєрло ў пни* 'про дарабу, яка зачепилася і вже не рухається потоком далі'; *роз'іб'їє дараба* 'дараба розірвалася на потоці'; *росходєт дєрево* 'т. с.'; *іспускати двасто к'ілометр'їу* 'дараби йшли потоком до 200 кілометрів'; *кормал'увати (кормєл'увати)* 'керувати дарабою'; *опачерувати (опачинувати)* 'керувати спеціальним веслом на дарабі' (саме весло складалося також із двох основних частин: ручки і дошки – *опачини*; ручку виготовляли із стовбура молоді смєреки; довжина ручки залежала від параметрів плоту; українізм *опачина* перейшов у сусідні румунські говори з тим самим значенням [6, 98; 5, 356]); *ловити дараби* 'зупиняти, спущені потоком дараби' *роздирати дарабу* 'розділяти, виймати дерево з дараби'; *розрєбл'увати дараби* 'із дараб діставати колоди і переробляти на лісопильному заводі, що був у Рахові'. Водосховища (*г'ат'і*), що необхідні для сплаву плотів на узбережжі Білої Тиси у Богдані вперше збудували ще на початку XIX ст. Частина архаїчної дієслівної лексики цього періоду збережена нині у мовленні лише найстарших жителів села, наприклад: *біти цвайї* 'класти опорні стінки на греблі, щоб дерево йшло зверху з достатнім потоком води'; *вода с'аде* 'після того, як відкривють шлюз і пустять воду для сплаву дараб, рівень води спадає'; *впр'ятати (упр'ятати) воду, водї напр'ате (у г'ат'і)* 'загатити воду'; *зав'ісити шоп* 'т. с.'; *перепазувати моху* 'при будівництві шлюзу для герметичності між деревом клався мох'; *набіти моху у шл'уз* 'т. с.'; *з'іпнути воду* 'загатити воду'; *дошками та глиноу обсипати* 'про будівництво греблі, яку закріплюють землею і дошками'; *зачін'увати воду* 'закривати на греблі воду'; *гор'і бити гат* 'спускали воду з греблі'; *Гов'єрл'є давала воду, Гов'єрл'є убїє воду* 'про відкриття шлюзів на Говерлі при спуску дараб'; *удар'є повін із Гов'єрл'є* 'т. с.'. Значна частина дієслівної лексики проаналізованої лексико-семантичної підгрупи у своєму семантичному наповненні визначається у складі словосполучень з залежними об'єктними компонентами, наприклад: *класти ф'айєрмур* 'класти фундамент посередині в хаті, де горить ватра, і де не має бути дерева'; *класти (складати) дарабу* 'робити дарабу'; *зачін'увати воду, впр'ятати (упр'ятати) воду* 'збирати воду на греблі' тощо.

Отже, простежені особливості системи дієслівної лексики тематичної групи лісництва і плотового лісосплаву у говірці села Богдан Рахівського району Закарпатської області відбивають зміни глибокої давнини не лише у говірці, але і в історії Карпатського регіону в цілому, де лісництво активно розвивалось протягом століть. Зібраний матеріал відкриває можливості для вивчення динамічних процесів у структурі досліджуваної діалектної системи, а також її характеристики як одиниці ширших діалектних континуумів.

Проаналізована архаїчна група лексики, виявлена у говірці на сучасному етапі, становить собою важливий матеріал для перспективи подальших діалектологічних досліджень в лексикографічному, лексико-семантичному і ареальному аспектах. Розвідки у цьому напрямку дозволять поглибити знання про закономірності функціонування діалектної лексики, зокрема лексики лісництва. Проаналізована лексика також є цікавим матеріалом для вивчення міжмовних (міждіалектних) контактів.

Список використаних джерел

1. Гриценко П. Ю. Текст як простір вияву діалектних явищ / П. Ю. Гриценко // Збірник лінгвістичних праць до 60-річчя проф. О. А. Колесникова. – Ізмаїл, 2000. – С. 9-15.

2. Конобродська В. Л. Етнолінгвістичний і лінгвістичний аспекти дослідження діалектної лексики // В. Л. Конобродська // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство: Збірник статей. – Чернівці, 2003. – С. 406-410.
3. Лизанец П. Н. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. – Будапешт, 1976. – 683 с.
4. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Частина I. Звучня і морфологія / І. Панькевич. – Прага, 1938. – 549 с.
5. Сабадош І. Лісосплавна лексика українських говорів Карпат / І. Сабадош // Український діалектологічний збірник. – Кн. 3. – К. : Довіра, 1997. – С. 343 – 398.
6. Чоповський В. З експедиційних досліджень. Лісорубська лексика українців Карпат / В. Чоповський // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 6 (328). – С. 94-98.

Summary. The article is devoted to the characteristics of the verbal vocabulary forestry and rafting rafts of the village dialects Bogdan Rakhivsky district Transcarpathian region in terms of traceability archaic lexical items, the study of dynamic processes in the structure of the studied dialect system and its characteristics as a unit of the dialect continuum.

Key words: verbal vocabulary forestry and rafting rafts, Hutsul dialect, archaic vocabulary, semantic field tokens, dialect text.

УДК 811.111' 373.23

О.В. Яковлева

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ПОЕТОНОМОГЕНЕЗУ НА ФОРМУВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО–СЕМАНТИЧНИХ ТА ОБРАЗНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПОЕТОНІМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

У статті досліджується вплив процесів трансформації образної сфери поетонімів, тобто поетонімогенезу, на формування семантичних та образних властивостей поетонімів у художньому тексті. У динаміці перетворень виявлено дві протилежні тенденції: накопичення компонентів змістової та образної структури й деіконізація поетоніма.

Ключові слова: поетонімогенез, онімізація, трансонімізація, апелятивація.

Останнім часом поживався інтерес лінгвістів до вивчення аспекту онімного словотворення. Успішний розвиток ономастики, введення ономастичного матеріалу в науковий обіг та його всебічне вивчення призвело до необхідності розрізнення узуальної та okazіональної деривації з позицій функціонування цих номінацій у мові, а увага до словотвірного аспекту ономастичних досліджень – до розмежування синхронного онімного та відонімного словотворення.

Лексико-семантичний спосіб словотвору активно виявляється в системі номінації власних назв. Питання про способи номінації та засобах утворення власних імен має два аспекти, це – 1) отапельлятивне утворення онімів (1) і внутріонімне утворення (2).

Основними механізмами лексико-семантичного способу словотвору в цій підсистемі мови є:

- онімізація (перехід загальної назви у власну);

- трансонімізація (перехід власної назви з одного класу імен до іншого);

- онімотрансонімізація (комбіноване використання різновидів способу за моделлю: онімізація + трансонімізація)

1. Отапельлятивне утворення онімів проявляється в результаті (а) онімізації загальних імен іменників; (б) субстантивної онімізації прикметників.

Онімізація в широкому розумінні включає:

а) перехід імен загальних в імена власні без зміни форми слова;

б) субстантивну онімізацію прикметників;

в) онімізацію абревіатур.

2. Внутріонімне утворення виявляється в (а) трансонімізації власних назв; (б) трансформації власних назв.

Сучасні лінгвісти не вважають трансонімізацію, як і лексико-семантичний спосіб словотвору у цілому процесом, пов'язаним з деривацією, на тій підставі, що синхронно похідне слово збе-

рігає відношення мотивації з твірним словом, а при лексико-семантичному словотворенні збереження відношень мотивації означає полісемію, коли з'являється нова семема, а не нове слово [4]. Перехід семми слова в окреме слово Явище полісемії свідчить про відсутність акта деривації. У випадку розщеплення слова на незалежні слова-омоніми – нове слово, але зникають відношення мотивації, оскільки оніми є словами, семантично не зв'язаними між собою. У синхронному ономастичному полі, коли полісемія слова вже втрачається, а омонімія ще не реалізується, проміжне положення між ними, перехідну стадію, виділяють в особливе явище мезонімія (від грец. Mesos – проміжний, середній). Ю.О. Карпенко запропонував термін мезонімізація для позначення лексико-семантичного словотвору. При цьому сам онім отримує назву мезолекса (за термінологією Є.С. Отіна [9, 362] або мезон (за термінологією Ю.О.Карпенка) [4; 5]. Перехід семми слова в окреме слово – мезонім – є свідченням семантичного розвитку лексеми, яке зводиться до різних видів метонімії або метафори.

У мові мезоніми виникають внаслідок перенесення власного імені з одного об'єкту на інший на основі певної схожості або суміжності референтів. Різновидом мезонімізації в ономастиці є трансонімізація – словотвірний акт, в наслідок якого від мотивуючого оніму утворюється похідне, вмотивоване власне ім'я, що зберігає матеріальну структуру твірного слова і їм мотивовано [4; 5; 8; 11].

Розрізняють трансонімізацію: 1) внутрішньовидову; 2) міжвидову: **Леді Годіва (1)** – антропонім, легендарний персонаж Британської історії персонаж; **Леді Годіва (2)** – ергонім, експериментальний імпульсний ядерний реактор побудований у Лос-Аламоської національної лабораторії. Свою назву реактор отримав на честь персонажа британської історії тому, що його активна зона була повністю оголеною. Ніякого біологічного захисту, відбивачів нейтронів, або навіть корпусу не передбачалося (частини уранового ядра були закріплені на металевому каркасі).

Трансонімізація може бути як одноступеневою, так і багатоступеневою, але, як правило, неодноразовою. Феномен художньої трансонімізації може репрезентувати “одно миттєве” перебування поетоніма на різних рівнях (ступенях) трансонімізації, що призводить до формування гетерогенної семантики та поезики імені [12]

Найбільшу зацікавленість дослідників поетонімії художнього твору та мови письменника викликає перехідний процес від первинного оніму до мезоніму через конотонім – імені, збагаченого понятійними або референтними конотаціями, що органічно злилися з індивідуально-авторськими спів значеннями емоційно-експресивного плану. Недостатньо вивчено також вплив інших процесів поетонімогенезу (апелятивації, онімізації та ін.) на формування образних і семантичних властивостей поетонімів.

Дослідження власних імен художніх реалій та персонажів, створених уявою письменника і включених їм в текст літературно-художнього твору є новим ракурсом у дослідженні ономастики. Власні імена володіють в мові художньої літератури великими виразними можливостями і є найважливішим засобом структурно-семантичної організації художнього тексту. Ще не існує поки історичних побудов, що відображають закономірності розвитку художньої ономастики у світовій літературі, але вже існує ряд робіт, присвячених специфіці літературних поетонімів як елементів макроструктури цілого тексту (Н.В. Васильєва О.І. Фоянкова, та інші) [1; 10;].

Змістова інформація поетонімів безперервно перетворюється завдяки синхронному протіканню процесів поетонімогенезу у художньому тексті [5; 6; 7].

Проілюструємо це на прикладі американських детективних оповідань, де у вигляді прийому узагальнені і регулярно відтворювані всі відомі способи творення та вживання імені: у класичній, модерністській та постмодерністській традиції.

Серед антропонімів прізвиська є типовими конотоніями, здатними не лише називати, але й позначати щось, “імплікувати” атрибут. На відміну від офіційних найменувань прізвиська завжди пов'язані з образними переживаннями і виражають емоційну оцінку. Емоційна оцінка прізвиськ може створюватися за рахунок метафоричного переосмислення апелятиву – як наслідку оказональної онімізації:

“Thames always referred to Shrimp as **The Fee**, because the red-headed, freckle-faced boy had become part of the Colton household after a particularly baffling case, at the conclusion of which the joy of capturing the murderer had been overshadowed by the blind man's sorrow for the broken-nosed boy who had jumped between him and a vicious blackjack. And Shrimp had been his fee for the case. As the boy's mother was the murdered one, and his father the murderer, there had been no one to object....

“Where's **The Fee**?” demanded Sydney. “I haven't seen him since yesterday”.

“Emulating the example of his worthy hero, Nick Carter. Shrimp is a real detective now” [12].

В оповіданні “**Leg Man**” головним персонажем є детектив на ім'я **Peter Wennick**. Цей антропонім входить до ономастичного ланцюжку прізвиськ, якими наділяють детектива інші персонажі твору: **Sir Galahad**, **The Peeping Tom**:

"I looked her over. "Even supposing that I'm your brother," I said, "don't you think he'd like it a lot better if you had on something a little more tangible?"

She said, "I wear what I want. After all, you're my brother."

"Well, go put on a bathrobe over that," I told her, "so I won't be so apt to forget it...."

"Get back to your room," I told her.

"But I don't see what you're so—"

"Get started!" I said.

"Very well, **Sir Galahad**," she told me....

The district attorney announced that he had interviewed "the woman in the case." Inasmuch as she seemed to have been "wronged" by Pemberton, and, inasmuch as a **Peeping Tom** who had tried to crash the gate of her apartment had caused her to place a call for the police at approximately the time Pemberton must have been killed, the police absolved her of all responsibility.

It seemed that **this Peeping Tom**, evidently trying to make a mash, had knocked at her door and advised her he had held up the jewelry store downstairs. She had promptly reported to the police, who had visited her apartment, to find her very much undressed, very much excited and shaken, and apparently sincere" [13].

Літературні антропоніми: "**Sir Galahad**" та антропонім – фразеологізм "**Peeping Tom**" містять узуальні конотеми "доброчесний, шляхетний, порядний" та "допитливий, прискількивий" і пов'язуються у свідомості носіїв мови з лицарями короля Артура та легендою про леді Годіву. У художньому тексті вони репрезентують явище оказіональної внутрішньовидової трансонімізації, виконуючи функцію характеристики персонажу.

У наступному фрагменті тексту мова йде про життя емігрантів у Сполучених Штатах Америки. Образне переосмислення оніму Omega (назви останньої букви грецького алфавіту), де мешкають емігранти, виникає внаслідок міжвидової трансонімізації – переходу мезоніму до розряду топонімів:

"She nodded, smoothing her bright dress over her plump thighs. "It goes back a long time, to when Benny Crespo was... they called him the Prince of **Omega Street**, you know."

Hearing the name of her street spoken made me aware of its ironic appropriateness: the last letter of the Greek alphabet is symbolic of endings, and for most of the people living here, Omega Street was the end of a steady decline into poverty" [12].

Контекст зберігає вмотивованість топоніму Omega Street. Поетонім розвиває конотему "кінця, безвихідності"

Поетоніми часто виступають в якості вузлових точок авторської стратегії та орієнтирів для стратегії читача – є ключовими знаками, важливими для семантичного простору тексту. Текстотвірна функція поетоніма проявляється у здатності ономастичних одиниць слугувати зв'язуючи, конструктивним, "шифтерним" елементом змістовно-сислового простору та формальної організації тексту, як, наприклад, у детективному оповіданні "The Adventure of Abraham Lincoln's Clue"- Ellery Queen. Сюжет оповідання побудований на особливостях творення та можливих контекстних мотиваціях абрєвіатури Р.О.Е. В результаті процесу онімізації остання перетворюється криптонім і розшифровується як алюзивний антропонім РОЕ (По - Едгар Алан По). Алюзивність антропоніма підсилюється посиланням на паралелізм сюжету однойменного оповідання автора "The Purloined Letter" ("Викрадений лист"):

"Mr. Poe's *The Purloined Letter* is a work of singular originality. Its simplicity is a master-stroke of cunning, which never fails to arouse my wonder.

Reading the tale over this morning has given me a 'notion.' Suppose I wished to hide a book, this very book, perhaps? Where best to do so? Well, as Mr. Poe in his tale hid a letter among letters, might not a book be hidden among books? Why, if this very copy of the tale were to be deposited in a library and on purpose not recorded—would not the Library of Congress make a prime depository!—well might it repose there, undiscovered, for a generation. ...

'On the other hand, let us regard Mr. Poe's 'notion' turn-about.' Turn-about. Look at the 30d 'turn-about'—as I just saw it!" ...

"He turned the Lincoln message upside down for their inspection. In that position the 30d became:

POJ

"Poe!" exploded Tungsten.

"Yes, crude but recognisable," Ellery said swiftly. "So now we read the Lincoln clue as: The hiding-place of the book is in Poe!"

У наступному фрагменті змінюється мотиваційна база і відповідне контекстне прочитання абрєвіатури Р.О.Е, деонімізація якої спричиняє виникнення нового оніму – топоніму: Post Office Eastern, Р.О. East. Р.О.Е., що і дозволяє детективу врешті-решт викрити справжню схованку раритетного примірника книги:

"I was convinced that DiCampo interpreted what we now know was the forger's, not Lincoln's, clue, as 30d read upside down; or, crudely, Poe. But 'the hiding-place of the book is in Poe' led nowhere.

"So I reconsidered. P, o, e. If those three letters of the alphabet didn't mean Poe, what could they mean? Then I remembered something about the letter you wrote me, Bianca. You'd used one of your father's envelopes, on the flap of which appeared his address: Post Office Box 69, Southern District, Eulalia, N.Y. If there was a Southern District in Eulalia, it seemed reasonable to conclude that there were post offices for other points of the compass, too. As, for instance, an Eastern District. Post Office Eastern, P.O. East. P.O.E."

"Poe!" cried Bianca.

"To answer your question, Mr. Tungston: I phoned the main post office, confirmed the existence of a Post Office East, got directions as to how to get there, looked for a postal box key in Mr. DiCampo's key case, found the right one, located the box DiCampo had rented especially for the occasion, unlocked it—and there was the book" [12].

У детективному оповіданні "Christmas Is for Cops" вбивця залишає на місці злочину запальничку з ініціалами С. Ф. Інтрига ґрунтується на криптонімі, який є вторинним онімом, мотивуючою базою для якого виступають два антропоніми: чоловічий Carl Freese та жіночий Carol Fletcher. Особа злочинця, тобто референт, який приховує криптонім С. Ф., визначається у тексті за допомогою екстралінгвістичних чинників: наявністю/відсутністю алібі, прямих/непрямих свідчень про статеві ознаки вбивці:

"One of the investigating officers came over with the lighter. "Only smudges on it, Captain. Nothing we could identify."

"Thanks." Leopold took it, turning it over between his fingers.

C. F. Carl Freese.

He flicked the lever a couple of times but it didn't light. Finally, on the fourth try, a flame appeared. "All right," he said quietly. Now he knew.

"Captain—" Fletcher began.

"Damn it, Fletcher, it's your wife's lighter and you know it! C. F. Not Carl Freese but Carol Fletcher!"...

Sergeant Riker moved in. "Captain, are you trying to say that Fletcher's *wife* stabbed Tommy Gibson?"

"Of course not, Riker. That would have been quite a trick for her to follow him into the Men's Room unnoticed. Besides, I had to give her a match at one point this evening, because she didn't have this lighter."

"Then who?"

"When I first arrived, you were helping Carol Fletcher with a balky lighter. Yes, you, Riker! You dropped it into your pocket, unthinking, and that's why she didn't have it later. It fell out while you were struggling with Gibson. While you were killing him, Riker" [12].

Індивідуальність авторської системи породження та вживання імені у тексті проявляється в особливому для кожного випадку виборі, розташуванні та змістовному наповненні ономастичних одиниць мови. Розвиток поетоніма може відбуватися у двох протилежних напрямках:

– у накопичуванні компонентів змістової та образної структури, що забезпечує "ускладнення" та "збагачення" оніма;

– у втраті елементів структурно-семантичного комплексу, що призводить до спрощення поетоніма, набуття ним властивостей оніма з нульовою образністю.

Список використаних джерел

1. Васильева Н. В. Собственное имя в мире текста (монография) / Наталья Владимировна Васильева. – М.: Либроком, 2005. – 224 с.
2. Калинин В. М. От литературной ономастики к поэтонимологии / Валерий Михайлович Калинин // Логос ономастики. – 2006. – № 1. – С. 81-88.
3. Калинин В. М. Поэтонимосфера: поиски новых путей в теории литературной ономастики / Валерий Михайлович Калинин // Ономастика Поволжья. Тезисы докладов IX Международной конференции (Волгоград, 9–12 сент. 2002 г.). – Волгоград, 2002. – С. 38-41.
4. Карпенко Ю.О. Онимізація і трансонимізація як словотвірний акт // Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика. Тези доповідей і повідомлень. Шоста республіканська ономастична конференція (4-6 грудня 1990). – Одеса, 1990. – С.35- 37.
5. Карпенко Ю.О. Синхронічна сукупність лексико-семантичного способу словотвору // Мовознавство. – 1992. – №4. – С.3 – 10.
6. Магазаник Э. Б. Роль антропонима в построении художественного образа / Э.Б. Магазаник // Ономастика. – М., 1969. – С. 162-163.

7. Отин Е.С. Экспрессивно-стилистические особенности ономастической лексики / Евгений Степанович Отин // Избранные труды по языкознанию. – Донецк, 1999. – Ч.2. – С.120-131.
8. Суперанская А.В. Теория и методика ономастических исследований / [А.В. Суперанская, В.Э. Сталтмане, Н.В. Подольская, А.Х. Султанов]. Отв.ред. А.П.Непокупный. Изд.2-е: Издательство ЛКИ, 2007.–266 с.
9. Труды по языкознанию. – Донецк: Юго-Восток, 2005. – 480 с
10. Фоякова О.И. Имя собственное в художественном тексте / О.И. Фоякова.– Л.: ЛГУ, 1990. – 104 с.
11. Чуб Т.В. Влияние поетонимогенеза на образные возможности проприальной лексики: автореф.дис... канд..філол.наук: спец. 10.02.15 “загальне мовознавство”/ Тетяна Вікторівна Чуб; Донец. нац. ун-т. – Донецк, 2005. – 21с.
12. The Oxford Book of American Detective Stories. – New York – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 662 p. [Электронный ресурс] – Режим доступа http://www.ebook3000.com/The-Oxford-Book-of-American-Detective-Stories--4th-Edition_95043.html

Summary. The article examines the impact of the transformation processes of the figurative structure of poetonyms, ie poetonymogenesis, on the formation of semantic and figurative properties of poetonyms in fiction. In the dynamic changes two opposing trends are revealed: the accumulation of semantic components and figurative structure and deiconization of poetonyms.

Key words: poetonymogenesis, onymization, transonymization, appeliativization.

АНТИЧНІ МОТИВИ У ПОЕЗІЇ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО 1920-Х РР.

У статті аналізується рання лірика М.Рильського, зокрема простежується вплив античної культури на творчість поета. Звертається увага на художні засоби та стильові особливості поезії. Простежуються характерні ознаки образотворення поета.

Ключові слова: античність, образ, мотив.

М.Рильський часто звертається до античних мотивів, його зачаровує античність. Міфологічні образи поєднують різні культурно-історичні реалії, несуть вагоме філософсько-сміслову навантаження. Античний світ для нього, за словами Л.Таран, – це «еквівалент духовної свободи, своєрідна форма вияву життєлюбства» [1, 108].

У поезії «Як Одиссей, натомлений блуканням» поет порівнює себе з героєм Гомера (тут є своєрідне обрамлення: поет на початку твору порівнює себе з Одисеем, а в кінці хоче, щоб його розбудила Навсікая), але якщо Одисея виснажила довготривала подорож, то поет – «стомлений життям» [2, 116]. Так само, як і Одисей, він ліг спочити, зарившись в листя. Поет порівнює себе з Одисеем тому, що після життєвих бур він почувається як мандрівник, якому довелося зазнати чимало пригод, аж поки він дістався додому. Він забув про життєву суєту, віддавшись мріям про прекрасну Навсікаю, підсвідомо фіксуючи відповідні його настрою зміни у природі.

Ремінісценції в поезії «Плещуть на вогному березі води» («Гомерове море», «Наш Одисей») показують, що сила людського генія нетлінна. Своєрідність античності він вносить у сучасність, яка від цього стає привабливішою, тому що ореол милої серцю поета давнини облагороджує її. Не забуває поет і про закон співвідношення цілого і частини (океан і річка). В останній строфі поет переноситься в казку: «Може, де й справді на світі живуть лотофаги щасливі...» [2, 149]. Але водночас він абстрагується від казки і сприймає її як реальність, хай і уявну, від якої поет перекидає місток до знаного йому світу:

Може, ці зорі, що ясно одбилися в ясному заливі, –
Зевсові очі, що дивляться в очі Європи? [2, 149].

М.Рильський розуміє мистецтво як втілення «недремної і невідкупної совісті» [3, 120], а поезія наближає людину до стану катарсису. Муза (поезія) дозволяє поету піднятися над життєвими негараздами і оглянути світ з височини творчого злету зірким і незамуленим дріб'язком оком, наділивши поета дорогоцінною здатністю бачити і відокремлювати головне від другорядного, глибинне від поверхового. М.Рильський у поезії «До Музи» говорить про колосальну творчу силу мистецтва:

У строгих лініях одежі,
В суворім профілі лиця
Є натяк на страшні пожежі,
Що палять царства і серця [2, 166].

М.Рильський найбільшим щастям вважає служіння Музі, яка для нього є втіленням не лише суворості, але й ніжності і ласкавості, яка відігриває серце поета і вказує йому правильний шлях творчого прямування.

У збірці «Синя далечінь» античність виразно відлунує у поезіях «Несіть богам дари!», «Нашу шлюбну постелю вквітчали троянди пахучі», «Грім одгримів і солодкою млостю спокою», «У теплі дні збирання винограду», «Діана», «В освяченім гаю, де зеленіє лавр». Античність для поета є тлом сьогочасних переживань. Л.Таран стверджує: «Античність – своєрідне психологічне забороло для поета» [1, 110]. М.Зеров вважає, що М.Рильського в цих поезіях приваблює «радість існування, весна людськості і світле небо Еллади» [4, 553]. Л.Новиченко відзначає, що у віршах поета, перейнятих духом античності, вже немає канону (наприклад, на відміну від традиції в російській літературі XIX ст.), він зумів уникнути «мармурової холодності» [3, 134]. М.Рильський переніс життєрадісне еллінське світовідчуження в сучасність.

У поезії «Несіть богам дари» передано щастя від повноти буття юної душі, що творить молитву самому життю. М.Рильський дивиться на світ з античною ясністю і вловлює різноманітні відтінки кольорів, звуків, запахів. Звичайні речі він гранично поетизує, підкреслюючи розмаїтість життя: «прозорий мед», який «пахне гречкою і теплими дощами», «золотий ячмінь», «достиглі

яблука», «виноград міцний», «темна мідь», «короп золотий в глибинах чистих вод» [2, 168], його п'янить розлита в повітрі «творча, блаженна нестями».

Поетія «Нашу шлюбну постелю вквітчали троянди пахучі» представляє давньогрецький жанр епіталами, весільної пісні. Поет прославляє почуття любові, якому надає античного колориту, естетично підносить його: земне кохання, чисте і прекрасне, асоціюється із п'яним запахом троянд і благословенням Кіпріди.

Ліричний герой в поезії «Грім одгримів...» милується «солодкою мlostю спокою», яка йде від «цвіту вишень і від сирій землі». Любов і природа надихають ліричного героя:

Грім одгримів, соловей заспівав, заіржали
Коні в далекій імлі. Щастю нема берегів... [2, 169].

Почуття щастя перетворює світ – ліричному героєві вже уявляються небожителі Пан і Діоніс, але для нього, чия душа вщерть наповнена коханням, найкращою богинею є Кіпріда. Вона може бути підступною і зрадливою, та любов переважає все.

Вірш «У теплі дні збирання винограду» – це гімн життю і молодості, що відображає шукання юної душі, яка прагне до щастя, радості і любові. У поезії втілюється своєрідний спогад про зустріч мандрівника Одисея і прекрасної Навсікаї.

В усіх поезіях про кохання поет прекрасно поєднав гармонію і щирість почуттів, возвеличив людину, показав високі людські поривання. Ю.Лавріненко справедливо сказав про поета: «Він усі речі міряв мірилом краси і любові – і тому рідко помилявся» [5, 648].

В сонеті «Діана» М.Рильський, ідучи за античним міфом, зобразив неприступну богиню місяця і полювання в той момент, коли вона спіткала в лісі свого коханого Ендімона. Охоплена нестримним почуттям, Діана схиляється над сплячим красенем, але промені сонця розвіюють чари ночі і породжують сором за відвертість. Поет переконаний, що щирість можлива лише за певних умов, а саме коли душа перебуває наодинці з собою, ніщо не обмежує її свободи:

Так я в час творчості нічого не таю, –
Але як день прийде і день мене покличе,
Я стілос кинувши до молота стаю [2, 170].

Стілос – творчість – покликання, самовираження. Поет розрізняє поняття творчості і щоденної недуховної роботи. Л.Таран в цій поезії помітила перші ознаки роздвоєння душі поета: «Є співіснування праці рутинної, своєрідної «панщини» заради хліба щоденного і душевної самовіддачі в слові...» [6, 93].

М.Рильський звертається до мотиву метаморфоз у поезії «В освяченім гаю, де зеленіє лавр...». Поет володіє чудовою здатністю бачити те, що невидиме для інших. Л.Талалай відзначав: «Рильський як ніхто в нашій поезії ХХ віку володів гармонійністю і внутрішньою довершеністю» [7, 163]. Адже він хоче лише вирізати «комиш сухий / Для нової цівниці» [2, 171], а бачить «Дафни тінь», лавр «дзвінкого кентавра». Поет вільно мандрує крізь товщу віків – той же кентавр вчить його розпізнавати трави. Ті трави мають дивовижну силу впливати на поведінку і почуття людей. Рильський поринає в античність не лише для того, щоб помилуватися близькими серцю образами і картинами. Він надає античності нового життя в сучасності. Античність в нього є символом повноти і радості життя. Про ті ж міфічні трави поет говорить:

А я їх всі мину, байдужий і німий:
Не хочу гніватись, любитись чи кориться [2, 171].

Поет хоче залишитися абсолютно вільним – не накидати на свою душу жодних кайданів і просто працювати. Деякі дослідники виокремлюють специфічні риси творчості поета. Про вірші античного циклу С.Крижанівський писав, що в «неокласицизмі Рильського справді багато романтичних елементів» [8, 16].

У сонеті «Олександрія» М.Рильський відтворює мотив повісті про Александра Македонського для того, щоб утвердити думку про марність неситимих завоювань. Зрештою прагнення підкорити весь світ не здатне продовжити людського життя. Олександр Македонський пішов «Туди, де ждала братня тінь Ахілла» [2, 179]. Марними (в тому розумінні, що кінець земного життя завжди один і той же) видаються науки і мудрість («Гомера вчив», «тайни зір читав»), мистецтво (він був «До срібнолукого подібний Феба»). Усі його знання загинули разом з ним, а завойований ним світ перестав для нього існувати після його смерті.

До мотиву з «Енеїди» звертається поет у сонеті «Анхізів син, вклонившись богині», зокрема осмислює той епізод, коли Еней збирався у подорож, щоб заснувати нову державу. Але Гера не хотіла цього допустити, тому що Паріс присудив золоте яблуко не їй, а Афродіті. Та Афродіта прохатиме Зевса про допомогу, і той напрокує Енею вдале здійснення його місії, та це буде пізніше, а поки що «Гойдалися троянські кораблі, / І ряд очей, прихильних і ворожих, / На них дивився із чертогів божих» [2, 222]. Афродіта, вболіваючи за сина, підбадьорює і надихає його. Поет, змальовуючи богиню кохання, підкреслює її ніжність і могутність водночас:

Це ж нею дихав і сміявся світ,
Це ж їй молились зграї лебедіні.
Їй, що вродилась у прибережній піні
І що міцніша за міцний граніт [2, 222].

Про безмежну владу богині кохання мовиться в сонеті «Ні, зорянице, золотом і рубіном». Кохання – найкоштовніша цінність, поет говорить «Ще того персня майстер не зробив, / Щоб був тебе достойним, і – єдиним» [2, 222]. Так само і краса не потребує жодних прикрас – «Не треба шат золотокосим Фринам, / Щоб сивий суд чоло своє схилив» [2, 222]. Не дивно, що Паріс відмовився від мудрості і корони заради кохання.

Античність – важлива складова поетичного світу М.Рильського. Саме в античній культурі поет знаходить важливі для нього поняття рівноваги, краси і правди.

Список використаних джерел

1. Таран Л. Неокласики М.Зеров і М.Рильський / Л.Таран // Сучасність . – 1995. – №2. – С. 107-116.
2. Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах / М.Рильський. – Т. 1. – К: Наукова думка, 1986. – 535 с.
3. Новиченко Л. Поетичний світ Максима Рильського (1910-1941) / Л.Новиченко. – К.: Наукова думка, 1980. – 407 с.
4. Зеров М. Твори: у 2 т. / М.Зеров – К., 1990. – Т. 2. – 601с.
5. Лавріненко Ю. Внесок М.Т.Рильського у справу зближення української поезії з досягненнями мистецтва слова Західної Європи / Ю.Лавріненко // Народна творчість та етнографія. – 2000. – №2-3. – С.90-94.
6. Таран Л. Стило і молот: Роздуми над монографією Л.Новиченка “Поетичний світ М.Рильського”. Книга друга: 1941-1964 / Л.Таран // Вітчизна. – №3-4. – С. 135-139.
7. Талалай Л. Уроки Максима Рильського / Л.Талалай // Березіль. – 2001. – №5-6. – С. 162-171.
8. Крижанівський С.А. Максим Рильський. П'ятдесят років творчої діяльності / С.А. Крижанівський. – К: Державне видавництво художньої літератури, 1960. – 237 с.

Summary. Antique motives are investigated in early lyrics by M.Rylskyi. Attention is paid to aesthetical forms and stylistic peculiarities. Characteristic traits of poet's image creation are distinguished.

Key words: antiquity, image, motive.

УДК 821.161.2:821.161.1].091

П.І. Боднарчук

ВЛАДА ЯК АНТИУТОПІЧНИЙ ВИЯВ РЕАЛЬНОСТІ ЗА ТВОРАМИ «ПРОРОК» В. ВИННИЧЕНКА ТА «ВИНАХІД ВАЛЬСА» В. НАБОКОВА

У статті досліджується антиутопія героїв п'єс («Пророк» В. Винниченка та «Винахід Вальса» В. Набокова) та їх прагнення до необмеженої влади.

Ключові слова: антиутопія, образ, інтерпретація, трансформація

У літературі тема людської особистості, що брала на себе нездійсненне завдання змінити світ, не нова. Упродовж багатьох років до неї зверталися європейські класики.

У своїх працях утопісти-філософи різних епох, намагалися дати еталон досконало вивченого суспільства, починаючи від Т. Мора і Т. Кампанелли й закінчуючи безумними планами марксистів, фашистів усяких націй – як більшовиків-ленінців, так і нацистів та інших таких же експериментаторів. «В ХХ столітті центр пророцтва та віри переходить на особистість, яка виступає суб'єктом трагедії» [3, 174]. Звідси і своєрідне бачення Пророка й земної людини, що йтиме за омріяним «месією». До святих зараховувалися новітні «месії», які заманювали знедолених і страждених людей своїми маніакальними ідеями.

Болісно і з розчаруванням шукав свій моральний та естетичний ідеал Володимир Винниченко протягом усього життя. І, врешті, остання п'єса Володимира Винниченка «Пророк» – про те, як трагічно в модернізованому суспільстві складається доля нового Месії, який намагається

проповідувати найширшим масам «всеспасенну, всецілющу любов». Тому слушно підкреслила Л. Онишкевич: «...як у першій своїй п'єсі «Дизгармонії», так і в останній, «Пророці», Винниченко заторкав справу гармонії між особистим і громадським життям, між теорією і практикою, між особистими ідеями, вірою та загальним добром і порядком» [2, 195].

Головний герой драми Амар вирішив узяти на себе складну роль новоявленого Месії – духовного, морального й фізичного лікаря потомленого людства. Спостерігається тут і уподібнення пророка до Христа (як і Христос, почав творити чудеса і проповідувати після тридцяти років). Заявивши про себе як про посланця Бога, Амар провідує серед людей і братерство, обіцяє з'єднати розбиту чварами й негараздами людську родину, ввести її в «загублений рай». Виступи пророка цілком щирі. Ця щирість і безпосередність у поєднанні з чудодійством захоплюють масу, роблять її фанатичною, сліпою і самозреченою у вірі в новоявленого месію, котрий справді вирішив ошчасливити людство, повернути його на праведність і любов. І все ж на переломному плані у Володимира Винниченка доля і трагічний фінал людини, яка насмілилася взяти на себе роль намісника Бога на землі, місію перепрограмування усталених суспільних норм співжиття. Амар, який хоч і володіє незвичайними можливостями, все ж залишається людиною котрій властиві почуття гніву, амбіційності врешті, тілесних пристрастей. Самі взаємини з Кет розвіюють міф про божественне призначення Амара: тілесне тут взяло гору над духовним – як наслідок, втрата своїх незвичайних здібностей. Що супроводжуються цілком усвідомленим обманом людей, засліплених вірою в нього як месію. Залежність від володарів світу цього, яким для маніпулювання свідомістю мас необхідна псевдорелігія, віра у велику еру амар'янства, ставить перед Амаром вимоги залишитись у пам'яті мільйонів обурених людей посланцем Бога: псевдопророк в ім'я збереження віри в нього вибирає смерть, оманливу своєю псевдокрасивістю – владарям-технокатам потрібна державна релігія, яка поставить на коліна і весь світ («християнство схилить голову, трухлявий Ватикан буде повалений»), визначить на землі спадкоємців пророка, збереже на майбутнє витворений міф. Таким чином, пророк, що «розчинившись у людях, – перестає бути пророком». Залишає людську суб'єктивну, вигідну правду – ту правду, що одним залишить владу, блага, розкоші, інших – утішить.

На високому інтелектуалізмі п'єси «Пророк» наголошує Михайло Кудрявцев, підкреслюючи художнє осягнення в творі найсуттєвіших суспільно-політичних та філософських проблем ХХ століття. П'єса «Пророк», як вважає М. Кудрявцев, «це своєрідна драма-притча про блукання людини у лабіринтах земного буття, про її трагічні помилки у духовно-моральному виборі, у пошуках соціально-етичних гармоній, суспільних і моральних ідеалів» [1, 2].

Отже, Володимир Винниченко розмірковував над тим, як виникають релігії й чи владна людина – хай і найбагатша й водночас найталановитіша, тобто, дуже самовпевнена, «вільна» – взяти на себе таку місію: створити релігію, прагнути дорівнятися до Бога. І якою логікою може в цій ситуації керується людина, які засоби здатна використовувати.

Схожі погляди та переконання простежуються і у російського письменника В. Набокова, а особливо у його творі «Винахід Вальса».

«Винахід Вальса» – п'єса не про диктатуру як таку, а про владу як уявлення маленької людини, і можливим втіленням цього уявлення є реальність.

Набоков переносить своїх героїв у вигадану країну. Країна, яку тероризує Вальс у багатьох деталях дуже схожа на Європу 30-х років. Заглиблюючись у характер головного героя п'єси В. Набокова Вальса, можна сказати, що зображуючи цього героя автор намагався в його обличчі показати ту кількість людей, які прагнуть до влади, самі не розуміючи, що це таке. Це зображення мрій самотнього, нікчемного бідолахи, якому вже набридло життя волоцюги і він прагнув до більшого, до розкоші, які йому лише снилися, до багатства, якого він ніколи не мав, до слави, якої прагнуть усі. Маючи апарат, або як називав його Вальс «телемор», страшної сили, герой міг би його продати за досить великі гроші, проте він прагне більшого – щастя для усього світу. Він хоче створити новий світ, в якому не буде насильства, зла, війн чи розбрату. Проте Вальс не розуміє, що своєю поведінкою він все це і спричинює. Вальс прагне до ідеального світу, так само як і Амар в «Пророці» Володимира Винниченка. Говорячи про ідеальне, Вальс сам не розуміє до кінця суть цього ідеального. Говорячи про роззброєння цілого світу, він нагадує Амарове пророцтво, що могло би привести людей до миру на землі без війн, насильства і терору. Проте Амар та Вальс не дивляться правді у вічі.

Драматичні твори В. Набокова і В. Винниченка об'єднує тема всесвітнього панування, до якого, хоч і ненадовго, наблизилися Амар і Вальс.

Авантюрно-пригодницька фабула обох п'єс тримає глядача в напрузі. Цей жанр В. Винниченка і В. Набокова синтезовано не лише з науково-фантастичною та філософською драмою ідей, він має у них і деякі ознаки символістської драми. Герої, колізії, ситуації часто набувають, окрім безпосереднього значення, певного узагальненого сенсу, що допускає й стимулює ширші чи непрямі асоціації.

В. Винниченко і В. Набоков створюють майже фізично відчутні образи, здавалося б, абстрактного уявлення – образ ідеї, оснащеної військово-технічними засобами. Російський драматург проводить пряму аналогію між потенційною небезпекою фанатичної ідеї й небезпечної зброї.

Твори В. Винниченка і В. Набокова певною мірою тяжіють до «синекдохічного типу» (коли крупним планом відтворюється якийсь невеликий фрагмент світових подій, а решта «подається» як більш-менш розроблене тло і «просторова перспектива»). Безпосередньо на сцені розкриваються долі невеликої групи людей, але вони нерозривно пов'язані з позасценічною дією-процесом, із конфліктом, що відбувається у масштабі людства. У творах українського та російського митців герої виступають з різних позицій, надаючи можливість читачам або глядачам робити висновки самим.

В. Винниченко та В. Набоков, послуговуючись жанром антиутопії, прагнули застерегти: основна загроза, яка підстерігає світ, полягає в тому, що люди віддають своє життя на відкуп ідеям. «Пророк» В. Винниченка та «Винахід Вальса» В. Набокова – це антиутопії-метафори, що відбивають скептицизм драматургів щодо революційного шляху та ілюзорних сподівань, пов'язаних із «золотим віком».

Антиутопічність цієї ситуації пророцтва полягає у тому, що в Амарі виявилось достатньо духовної сили, щоб нав'язати людям власні ідеальні прагнення, але він об'єктивно не зміг протистояти дійсності, яка спростувала його вчення як неідеальне з точки зору позитивного перетворення. В образі Амарі можна простежити антиутопічне співвіднесення його діяльності на початку – в образі істинного пророка відлуннює його кінцеве перетворення на псевдопророка, і у фіналі твору – в образі звичайної людини, якою стає Амар, коли позбувається сили, міститься нереалізована можливість його буття як справжнього провісника.

Загибель моральних цінностей, як ознака категорії антиутопічного, має своєрідне втілення у п'єсі В. Винниченка у вигляді ідеологічної поразки при спробі необдуманого їх впровадження, отже йдеться не про загибель тих цінностей, які намагався проповідувати Амар, тому що вони завжди були актуальні як ідеальний зразок, як напрям, в якому повинно було би рухатися людство, а про моральне знищення самого пророка, як носія цих цінностей, який виявився нездатним узгодити їх з життям.

Антиутопічність образу Амарі, що полягає у руйнації утопічних ідей, у нездатності співвіднести власні можливості із своїми намірами та передбачити наслідки своїх дій, поєднується з трагедійними мотивами, оскільки пророк виявляється нездатним виконувати свою роль, яка для нього є головним покликанням у житті, і він усвідомлює свої помилки, які вже не здатний виправити.

«Винахід Вальса» В. Набокова та «Пророк» В. Винниченка – це проблемні твори, або, як називав їх український письменник, драми «з тезою», тобто твори, де центр уваги переноситься з конфлікту як такого на проблему, що стоїть за ним, значною мірою трансформовану в експресіоністичний гротеск. Мета такої форми полягає у наочно-експресивній демонстрації заданої авторської ідеї, авторської філософської побудови – у даному разі, особливо у Винниченка, надзвичайно полемічної, в душі антиутопії.

Список використаних джерел

1. Кудрявцев М. Драма В. Винниченка «Пророк» як соціально-етична пересторога / М. Кудрявцев // Українська мова і література в школі – 2000. – Число 14 (174) – С.1-3.
2. Онишкевич Л. «Пророк» – остання драма Володимира Винниченка / Л. Онишкевич. – Едмонтон, Альберта, Канада, 1973. – 320 с.
3. Танюк Л. До проблеми української «пророчої» п'єси / Л. Танюк // Березіль. – 1992. – №2. – С.174-177.

Summary. In the article defining anti-utopian discourse of the plays («Propher» by V. Vynnychenko and «Val's invention» by V. Nabokov) and aspire to the power.

Key words: anti-utopian, character, interpretation, transformation

СПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОВЧАЛЬНІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ РОМАНА ІВАНИЧУКА)

У дослідженні акцентується увага на сповідальному та повчальному характері творчості Романа Іваничука, що обумовлює жанрову організацію його публіцистики. Підкреслено характерні для української літератури співвіднесення соціальної та націософської проблематики публіцистичних творів із жанровою проекцією у мистецькій площині.

Ключові слова: публіцистика, жанр, стиль, сповідь, повчання, знак, семіотичний аналіз, мемуаристика, критика, естетика, медитації, сентенції.

Прикметною особливістю літературних запитів суспільства початку XXI ст. є зростаючий інтерес до публіцистики. Перед сучасним літературознавством стоїть завдання не тільки історико-літературного вивчення, а й теоретико-літературного осмислення феноменів публіцистики. У цьому розрізі значний науковий інтерес становить таке помітне явище в історії відродження та утвердження духовної культури українського народу, як публіцистична творчість Р. Іваничука. Індивідуальний мистецько-естетичний феномен Р. Іваничука вирізняється на тлі синхронно-діахронного розвою українського письменства XX ст. утвердженням антитоталітарного дискурсу, естетично свіжої парадигми національної літератури.

Осмислення публіцистики, феномен якої однаковою мірою стосується художньої літератури та журналістики, було розглянуто в працях таких вчених, як А. Аграновський, І. Дзюба, В. Дончик, М. Жулинський, В. Здоровега, Й. Лось, І. Михайлин, А. Погрібний, Д. Прилюк, М. Подольян, Т. Салига, М. Скуленко, В. Ученова, М. Шлемкевич та ін. Світоглядна й концептуальна публіцистика є предметом дослідження В. Буряка, Л. Василик, Н. Габор, О. Левкової й інших вчених. Поетикальні особливості та жанрова специфіка публіцистики XX – XXI ст. визначають науковий інтерес таких дослідників, як В. Галич, С. Гришина, Т. Гундорова, Н. Завертлюк, Н. Ігнатів, Я. Козачок, Т. Хоменко й ін. Однак єдину системну методологію щодо аналізу публіцистики у сучасному літературознавстві окреслити поки що важко.

Серед вагомих досліджень творчості Р. Іваничука більшість присвячена історичній романістиці. Хоч мемуаристичний дискурс розпочато й фрагментарно ведеться такими дослідниками, як Є. Баран, Н. Бічуя, Г. Гордасевич, Т. Гажа, О. Кривенко, М. Наєнко, В. Павлів, І. Яремчук та ін., системного дослідження публіцистичного масиву Р. Іваничука немає. Названі вчені визначають і аналізують творчий доробок Іваничука-публіциста здебільшого в розрізі мемуаристики, акцентуючи увагу на сповідальності, ретроспективності та щоденниковій манері викладу. Відтак, з огляду на жанрово-стильовий симбіоз творів Р. Іваничука, необхідна точніша ідентифікація жанрових модифікацій публіцистики автора.

Інтелектуальний феномен письменника, знайшовши творчий орієнтир (авторський задум) та найефективнішу форму вираження (публіцистику), репрезентується в інформаційному просторі знаковою системою. Вона чітко структурована й базується на широкому проблематико-тематичному спектрі, має пікові (знакові) структури (модуль-системи), оригінальну умовну параболічну (синусоїдну) й гіперболічну конфігурацію і, найголовніше, – чітке інформаційно-комунікативне та естетичне призначення. У нашому дисертаційному дослідженні було висловлено гіпотезу, що оригінальне полістильове вираження та жанрова трансформація є невід’ємною частиною семіозису: проведемо паралелі відповідностей між знаковими структурами та їх стильовим підґрунтям, подається широкий спектр жанрової палітри публіциста з метою підкреслення методу жанрового вибору задля посилення семіотичного характеру публіцистики.

Індивідуальним втіленням художнього методу, як відомо, є стиль. Якщо метод визначає загальний напрям творчості, стиль віддзеркалює індивідуальні властивості художника слова. Функціонально комунікативний план знакової системи публіцистики Р. Іваничука можна представити такою стильовою парадигмою, яка ілюструє творчий метод митця: сповідальний характер, мемуарний виклад, критика як рухома естетика (риторика), художня критика як один із способів аналізу суспільства, повчальний просвітницький характер, аксіологічність у судженнях, системність сентенцій, драматизм (драматична вісь творчості – національна ідея) та ін.

Сучасний дослідник В. Бичков говорить, що акт сприйняття твору мистецтва починає реалізовуватися вже в процесі творчості, коли художник виступає першим та найактивнішим реципієнтом свого твору та корегує образ мірою його становлення. Так відбувається реалізація “головного синтетичного макрообразу даного твору, заради якого він взагалі-то і був явлений у буття, набув статусу художньої реальності, або художньої “істини” [2, 287]. Твір, на думку вченого, є

конкретно-чуттєвим втіленням у матеріалі даного виду мистецтва образом духовного об'єктивно-суб'єктивного унікального світу, в якому жив художник у процесі створення даного твору. Уся публіцистика Іваничука є синтетичним макрообразом, що являє собою сукупність зображально-виражальних одиниць, які мають структурну, смислову, композиційну цілісність і виразну художньо-смислову (жанрову) еволюційність. У цьому плані серед складників публіцистичного макрообразу перший твір – “Благослови, душе моя, Господа” є образом-пошуком (автор іще не визначився у жанровій інтерпретації: щоденникові записи, спогади, роздуми), крім того, твір має елементи сповіді, катарсису. Однак першою спробою публіцистичного видання була книга, яка з'явилась 1991 р., – “Чистий метал людського слова” [8], хоча до збірки публіцистичних творів вона не ввійшла. Книга має чітку структуру: роздуми про класиків української літератури (розділ “Вчителі й друзі”) та статті, де письменник ділиться секретами власної творчості (розділ “Із власної верстатні”). Перший публіцистичний твір “Благослови, душе моя, Господа...” можна визначити як образ-сповідь. Наступним у збірці “Дороги вольні і невольні” є твір “Мандрівки близькі і далекі” – образ-подорож; третя книга – “На маргінесі” – образ-медитація. Останній публіцистичний твір, який автор продовжує писати “Нещоденний щоденник” – образ-свідчення. Всередині кожного “згорнутого” образу-твору ми можемо виявити низку міні-образів, що визначаються зображально-виражальним планом публіцистики, і не тільки.

Таким чином, навіть поверхневий жанровий зріз публіцистики Р. Іваничука, виокремлює певний жанрово-образний ряд, який має підкреслено-еволюційний характер: спогади – мандрівки – медитації – свідчення. Художній твір письменника – політичний роман “Країна Ірредента” (2008), має підкреслено публіцистичний характер – образ-фреска. У цьому жанрі автор раніше не працював. Один із розділів роману він так і назвав – “Відроджена фреска”. “Усе, про що буду розповідати, відновилося в моїй пам'яті так, як то буває іноді під час реставрації собору: відвалюється частина тиньку – й перед реставраторами відкриваються зовсім незнані або добре забыті записи, зображення святих чи то історичних осіб...” [7, 26]. Р. Іваничук у цьому творі намагається обережно знімати тиньк часу зі старої фрески – і постають перед ним живі. Твір має жанри-вставки, здебільшого видіння, спогади, сентенції та мартиролог.

Зазначимо, що дослідження у напрямку жанрології публіцистики у сучасному літературознавстві позначені певною фрагментарністю. Немає ґрунтовної праці, яка б визначила жанрову систему публіцистики, тенденції її еволюції; на часі – висвітлення проблем класифікації публіцистичних жанрів. Щодо семіотичного дискурсу, то, як зазначає Б. Овчарек, “основне родове розрізнення в літературній семіотиці стосується оповіді та поезії” [9, 227]. Ми пропонуємо досліджувати жанрову систему публіцистики Р. Іваничука як складне синтетичне утворення з підкресленими елементами жанрової модифікації та внутрішньої структурної взаємодії у контексті семіотичного напрямку дослідження.

За тлумаченням семіології як теорії знаків і знакових систем, творчий процес і втілення задуму, як завершення цього процесу, набуває статусу художнього твору (художнього тексту) у певній знаковій формі, здатній кодувати і нести в собі художньо-естетичну інформацію. “Художній текст у знаковій репрезентації має бути дешифрованим. А це означає, що сам твір мистецтва, серцевину якого становить змістовна інформація, опосередкований художнім знаком, який жодною мірою не повинен сприйматись як копія чи навіть, на зразок наукового моделювання явищ, ізоморфічний зліпок реальності” [3, 157]. Згідно з жанровою ідентифікацією ми виділяємо такі знаки-твори Іваничука, як сповідь (“Благослови, душе моя, Господа...”), мандрівки (“Дороги близькі і далекі”), медитації (“На маргінесі”), свідчення (“Нещоденний щоденник”), кожен з них, взятий окремо, представляє неповторну жанрову організацію.

Важливо те, як сам автор ідентифікує жанри власних творів: “Благослови, душе моя, Господа...” – щоденникові записи, спогади, роздуми; збірка “Дороги вольні і невольні”, куди, крім першого твору, ввійшли “Мандрівки близькі і далекі” та “На маргінесі”, – спогади та медитації; “Сліди на піску” – есей-пошук. “Нещоденний щоденник” не має авторського визначення жанру, напевно, через назву, яка екстраполює жанр щоденника, хоча твір виходить за межі його канону. У контексті авторської ідентифікації звертаємо увагу на те, що у всіх творах письменник називає свою публіцистику мемуаристикою, а “Нещоденний щоденник” має такий, на нашу думку, визначальний припис: “... мою свідомість водно діймає переконання, що майбутньому читачеві достовірні свідчення будуть набагато цікавіші, ніж змодельовані під власний світогляд і досвід письменника сюжети, які не є документальним відбитком проминулого часу й представляють лише авторське артистичне вміння бачити світ у спектрі власних смислів, а не у світлі конкретної правди. У нинішній час розпачливих пошуків нових напрямів і стилів, безпардонного свавілля, абсурду, лукавого, а то й безглузлого штукарства, словесної розпущеності й глорифікації морального блуду все навальніше спливає на дзеркало літературного процесу мемуаристика як фактор істини” [5].

Таким чином, ми наголошуємо на довершеності (зрілості) внутрішньої концепції автора, яка, маючи потужне ядро, остаточно розщепилася у публіцистиці не з ілюстративною метою

(сенсаційної інформаційної вибуховості), тобто розкриття сучасникам та майбутнім поколінням фактологічного матеріалу і власного кредо. Іваничук прагне максимально більшого – виведення свідомісних сенсорів реципієнта не лише на власний інформаційно-інтелектуальний рівень, а й на рівень глибоко філософського (духовного) пізнання і творення. Подібна взаємодія внутрішніх і зовнішніх чинників у життєписній творчості зумовлює складні часо-просторові зсуви в оповіді, зміщення центру авторської уваги у сферу свідомості персонажа. Так, навколишня дійсність відтворюється через суб'єктивне сприйняття автора, пропускається через його свідомість, забарвлюється його психологічним станом під час певних, іноді напружених, епізодів життя. Таким чином, жанр біографічного спогаду-сповіді дає можливість розкрити внутрішній світ автора, що, у свою чергу, спонукає до поглибленої психологізації реципієнта.

Н. Бічуя, редактор спогадів Р. Іваничука “Благослови душе моя, Господа...”, неодноразово називає цей твір “сповіддю перед світом за все, у чім винен сам і його покоління... Але ж хіба все інше – не сповідь? Кожне слово – сповідь, кожне слово – признання в любові. До своєї землі. До Батурина й Києва. До Звенигорода і Львова...” [1, 129]. Можливо потреба висповідатись виникла тому, що були моменти у житті письменника, коли слабшала віра у незалежність та свободу, коли серце краяли розчарування від падіння або смерті друзів. За словами автора, він не мав надії на те, що побачить синьо-жовтий прапор над парламентом, хоча все своє життя поклав за волю України.: “...і в котре вже я каюся, що недооцінював свій народ” [6, 242].

Варто зазначити, що твір контекстуально-сповідального характеру був першим вагомим виступом в українській публіцистиці на зламі епох. Характер твору визначив не лише творчий задум, а час написання (День здобуття Україною незалежності) та величезний літературний досвід митця. “Сповнилася мрія кількох поколінь українців – зруйнованих, знедолених, з’яничарених і – уцілілих, сповнилась мрія і мого життя! Так чому ж не перехлюпується через край моєї душі радість, чому я не сміюся, не плачу з утіхи, чому нині, вихопившись із натовпу, який на майдані перед Верховною Радою кричав і “слава” і “ганьба”, – геть подався з площі осамотнений і скулений, немов побитий пес, – я, депутат українського парламенту, член опозиційної Народної Ради, яка виборолла для України незалежність, і в незрозумілому смутку сиджу ось цілу ніч у своєму готельному номері...” [6, 5 – 6]. У статті “Подих третього тисячоліття. Українська література на межі тисячоліть” М. Жулинський узагальнює подібний стан старшого покоління письменників: “...ми ще не наблизилися до критичної межі мислення, за якого усвідомлення вини є гарантом творчого оздоровлення, де покаяння не є самовиправданням, а є покладанням вини інших на власну совість. Не минулося минуле, воно в нас. І доти, доки не буде здійснена моральна – через щиру сповідь – покаяння – спокута гріхів. Хай чужих, не своїх, але гріхів наших. Нашої літератури” [4, 10].

Таким чином, звернення Р. Іваничука до жанру спогаду-сповіді зумовлено відчуттям глибокої відповідальності перед сучасниками та нащадками за своє, передусім, літературно-мистецьке покоління, а також за помилки усього народу, причому він сміливо перетинає часо-просторові (історичні) кордони.

Від імені митців старшого покоління М. Жулинський пише: “Судилося долею жити в перехідну епоху – в період переоцінки тих цінностей, які й цінностями не можна назвати. І не тому, що вони “запліднені” бацилами пристосуванства, конформізму, ідеологічної мімікрії – всім тим, чим засіяв тоталітарний режим культурно-духовний простір України. А тому, що вони, наші цінності, не пройшли ще необхідну фазу очищення від гріхів – вольних і невольних, бо ми ще самі не досягли того внутрішнього очищення від намулів псевдопатріотизму, спекулятивного витлумачення служіння національному обов’язку, патетичної відповідальності перед народом, Україною...” [4, 6]. Вчений говорить, що переведення ідеологічного радянського “мінуса” на ідеологічний національний “плюс”, по суті, кардинально не змінює літературну атмосферу, в якій продовжують “краяти темне українське небо блискавки боротьби “за”, осуду “проти”, гніву “з приводу”, захисту “від”, скорботно-ностальгічних плачів, возвеличень, оспівувань, таврувань...”. У цьому контексті ми підкреслюємо еволюційність проблематико-тематичного спрямування та виразність естетичних акцентів в останніх публіцистичних (і не лише) творах Іваничука і погоджуємося з Н. Бічуєю, яка називає його творчість “філософією й українопізнанням” [1, 130].

Як відомо, в історії України ХХ ст. на тлі загострення соціально-політичної ситуації постає проблема внутрішньої свободи творчої особистості. Адже трагічність долі українських митців часів тоталітаризму (М. Зеров, М. Хвильовий, Л. Курбас, О. Довженко, В. Стус та ін.) значною мірою була зумовлена внутрішньою моральністю, яка не приймала компромісів, не дозволяла художникам творити “подвійної моралі”. Гідними спадкоємцями цієї традиції в українській культурі другої половини ХХ ст. є О. Гончар, Ліна Костенко, Р. Іваничук та ін.

Пропонуємо звернути увагу на естетичне явище катарсису як результату самоаналізу митця та підкреслити орієнтаційну роль катарсису у його творчості. Ми виокремлюємо катарсис як підґрунтя системи жанрів публіцистики Р. Іваничука, що має статус жанрового орієнтиру реципієнта на сповідальний пафос та морально-естетичну площину публіцистики. Безперечно, ка-

тартичний метод викладу публіцистичного матеріалу пов'язаний із внутрішніми психологічними процесами автора, започаткованими ще в юності, з помітною еволюцією у зрілому віці, а саме – після падіння “залізної завіси”, коли переосмислення життєвих подій та власного шляху пройшли чимало українських письменників старшого покоління. На наше переконання, для повноти та яскравості вираження свідомісної моделі нації, її будови чи відбудови, митець повинен визнати конкретні вади у собі (страх, малість душі, погорду, меншовартість та ін.), усвідомити їх типовими для українця, а потім пропонувати зробити це читачеві.

Неможливо говорити про муки та свободу, не переживши їх і не звільнившись насамперед самому. На це звертає увагу Г. Штонь у праці “Кобзар” і Святе Письмо”: “Коли начитаєшся всляких поем та романів про звитяжні наші змагання в ім'я волі, мимоволі кривишся од патетичної безгрішності авторських підходів до поняття “Україна” й “українець”. А з ними й самих авторів цих високопатріотичних лементаций, які є без моральними, позаяк судять, не судячи, не беручи й на себе тягар гріхів, що їх рідний народ зазнає, навчившись серед них не просто скніти, а жити. Не знаючи здебільшого жодних духовних мук і од такого життя, і од щоденної до них причетності, яка, приміром, для Стуса, виявилася неможливою [10, 19]. Аналізуючи творчість Тараса Шевченка, вчений стверджує, що “Неофіти” з'явилися з “Шевченка-мученика”, мученика, розбудженого усім пережитим власного сумлінням. Г. Штонь підкреслює глибоку духовність Кобзаря та однокореневість й односутність Шевченкового й Святописемного слова. Отже, книга, яка є “першою Книгою, де виказано те, що складає початковий дух народу” (Гегель), народилася з болю та страждань письменника, який разом з народом переживав муки, покаєння та очищення. Спостерігається зворотний зв'язок: письменник, який вектор своєї літературно-художньої діяльності спрямовує у русло публіцистики, вагому частку творів присвячує повчальній критиці (у широкому сенсі). Засобом критичного розполюсування минулого Р. Іваничук впливає на дійсність, даючи опосередкований і безпосередній аналіз літератури, суспільства, режиму, нації, моралі та ін. Публіцист детально описує нищівність радянського режиму (для нації, України, митців, окремої особистості). Через призму безглуздя радянської критики автор пише про втрату окремих митців, потенційних феноменів нації, яким не дав “розкритися” тоталітарний режим. У цьому плані художня критика Іваничука – один із способів соціального аналізу суспільства, який дає модуль-свідомісну площину для розміщення знакової системи, де суспільно-політична та художньо-мистецька “горизонталь” перетинається із історичною “вертикаллю”. Критика обумовлює характер і напрями силових ліній між знаковими структурами, що розміщуються у чотирьох квадратах цієї площини. Наприклад, такі знакові структури, як “література”, “авторське “Я”, “галицький феномен”, “Україна”, взаємодіючи між собою, є певним знакоутворенням, де помітно домінує “література”. Подібним чином можна об'єднати знакові структури “комунізм”, “тирани”, “СССР”, “Росія”, “імперія”, “парламент” із домінантою “політика”. Своєрідним орбітальним знаком, стрижнем-організатором усієї системи є, на нашу думку, “нація”.

Окремої уваги варта така ознака критики, як “рухлива риторика та естетика” (Ю. Борев). Критика – один із творчих методів Іваничука – народилася у процесі взаємодії публіцистики з естетикою та риторикою шляхом втягнення їх у процедуру формування конкретних оціночно-інтерпретаційних суджень. Процес народження критики містить ряд механізмів, які прямо чи опосередковано розкривають її сутнісні особливості. Наприклад, критика радянського режиму дає імпульс історичному дискурсу щодо виникнення, розвитку та падіння імперій (радянської та інших), судженням та висновкам з приводу явища тиранії, свободи націй та ін., які у свою чергу, знайшли жанрове втілення в елементах трактату, гномах, сентенціях та максимах. Таким чином, ми пояснюємо тяжіння публіцистики Іваничука до жанру естетичного трактату, елементи якого “розсіпані” по всіх творах, але найбільшу концентрацію (як купольне завершення знакової структури “література”) знаходимо у творі “Щеоденний щоденник”.

Отже, феномен видатних українських письменників-публіцистів ХХ-ХІХ ст. потребує подальшого ґрунтового осмислення, зокрема соціально-національні проблеми та питання професійної етики художників слова, адже висока моральність, яку виявили митці й у творчості, й у реальному житті, є “художньо-практичною” реалізацією Винниченкового принципу “чесність із собою”. Фахова етика митця визначає певні умови творчості, що здебільшого оминають увагу не лише пересічного громадянина, а й теоретиків. Це така складна сукупність компонентів, як “влада”, “соціальне замовлення”, “вимоги часу”, що не лише відображають подвійний зв'язок: “етика – естетика”, “етика – політика”, а й є свідченням потужного потенціалу міжнауковості як методологічного підґрунтя аналізу художньої (публіцистичної) творчості. Цілісний аналіз цього явища потребує залучення мистецтвознавчого та філософського підходу.

Список використаних джерел

1. Бічуя Н. Розімкнене коло слова або ж свято визнання / Ніна Бічуя // Дзвін. – 1995. – № 5. – С. 125–130.

2. Естетика : учебник / В. В. Бычков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Гардарики, 2006. – 573 с.
3. Естетика : підручник / [Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк ; за заг. ред. Л. Т. Левчук]. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Вища шк., 2005. – 431 с.
4. Жулинський М. Г. Подих третього тисячоліття. Українська література на межі тисячоліть / М. Г. Жулинський // Біблія і культура : збірник статей / за ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. 2. – 213 с.
5. Зборовська Н. В. Код української літератури : проект психології новітньої української літератури / Ніла Вікторівна Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
6. Іваничук Р. Благослови, душе моя, Господа...: Щоденникові записи, спогади, роздуми / Роман Іваничук. – Львів : Вид. спілка “Просвіта”, 1993. – 270 с.
7. Іваничук Р. Країна Ірредента / Роман Іваничук. – К. : Ярославів вал, 2008. – 191 с.
8. Іваничук Р. І. Чистий метал людського слова : статті / вступ. ст. М. Ф. Слабошпицького / Роман Іванович Іваничук. – К. : Радянський письменник, 1991. – 262 с.
9. Література. Теорія. Методологія ; пер. з польськ. С. Яковенка / упор. і наук. ред. Д. Уліцької. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 543 с.
10. Штонь Г. “Кобзар” і Святе Письмо / Григорій Штонь // Біблія і культура. – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. І. – С. 21–25.

Summary. In the research work attention is focused on the confessional and exemplary character of art of Ivanychuk Roman, which makes his journalism organization. Typical for Ukrainian literature correlating of social and national philosophical issues of journalistic works with genre projection in the art plane are highlighted.

Key words: journalism, genre, style, confession, teachings, sign, semiotic analysis, memoirs, criticism, aesthetics, meditation, maxims.

УДК 821.111.02 “195/196”

К.Й. Гільдебрант

ЛІТЕРАТУРНО-ІСТОРИЧНА РОЛЬ МАС МЕДІА У ФОРМУВАННІ ФЕНОМЕНУ БРИТАНСЬКОЇ КОНТКУЛЬТУРИ «СЕРДИТІ МОЛОДІ ЛЮДИ»

У статті розглядається хронологія формування й становлення літературного угруповання «сердиті молоді люди», визначається роль журналістської активності у даному процесі, встановлюється генеза назви «сердита молода людина», аналізується правомірність залучення тих чи інших письменників до «сердитих молодих».

Ключові слова: мас медіа, «Рух», генеза, «сердиті молоді люди».

Творчість «сердитих молодих людей» свого часу приголомшила англійську літературну громадськість своєю контркультурною спрямованістю, сигніфікувала письменницьку направленість одного десятиліття англійської історії, реалізувала вплив на подальші літературні доробки. Письменникам «сердитого» угруповання, яких вважали представниками всієї англійської молоді 50-х років ХХ століття, вдалося глибоко вловити настрої тогочасного суспільства та виступити з актуальною на той час програмою та ідеями.

Звернення «сердитих» до наболілих життєвих питань на фоні помітної млявості англійської літератури 40-х рр. призвело до вибухової реакції на їхню творчість: літературна громадськість спочатку возвеличила їхні творчі здобутки, а згодом прагнула їх розвінчати й зняти гіперболізовані характеристики, та, навіть, заперечити існування якого-небудь літературного угруповання. Так дотепер багато вчених і літературознавців вважають, що головну роль у формуванні й становленні «сердитих молодих людей» відіграли все-таки не самі представники «сердитої» молоді чи й навіть не їхні твори, а речники мас-медіа у прагненні відкриття нової й давно очікуваної літературної сенсації (див. К. Олсоп, Г. Річі, З. Ванчура, В. Івашова та ін.). Водночас, хоча подібне твердження і має певні підстави для свого виникнення й укріплення, на нашу думку, не слід його вважати остаточним. У даній статті ми спробуємо простежити хронологію становлення угруповання «сердиті молоді люди», виявити роль журналістської активності у даному процесі та встановити генезу назви «сердита молода людина», спираючись на дослідження тогочасних критичних відгуків на адресу «сердитих» у пресі.

Відомо, що заява про формування нової літературної програми, що поступово розгорнулася в явище, знане тепер під назвою «сердиті молоді люди» (Angry Young Men), найперше прозвучала у квітні 1953 року. Роль антрепренера нових письменників, майбутніх представників «Руху», відіграв Джон Вейн – у низці програм на радіо під назвою «Перше читання» («First Reading»). Основним завданням для нього було пропагування досі невідомих письменників та поетів, і, власне, тих настроїв, зростання яких він відчував серед своїх сучасників. Зокрема, тут йшлося про так звану «консолідацію» після «експерименту» [16, 11], що означало на практиці повернення до більш традиційної манери письма. Вейн представив творчість Д. Дейві, Ф. Ларкіна, К. Еміса, Д. Дж. Енрайта та ін. як лідерів нового літературного покоління, які намагалися замінити «...пишномовні, сюрреалістичні, занадто метафоричні вірші Ділана Томаса та його прибічників добре сформованою, зрозумілою, кмітливою, написаною розмовною мовою та цілком земною поезією» [15, ix].

Поет та критик Дж. Фрейзер підтримав спроби Дж. Вейна та репрезентував своїх колег (адже його поезія також була представлена на «Першому читанні») як «...молодих викладачів, найчастіше молодих викладачів провінційних університетів...», які «...вважають міське життя пустим, а столичну зарозумілість досить вульгарною» [цит. за: 17, 14]. Вислів Дж. Фрейзера, а також той факт, що переважна кількість нових поетів були випускниками Оксфорду, призвели до звичаю називати творчість молодих поетів новою «академічною» [16, 16-19] тенденцією.

Таким чином, певний новий рух в англійській літературі поступово набував сили. Подальше просування творів молодих поетів пов'язане зі статтею «Поети п'ятдесятих» Ентоні Хартлі, етичного редактора газети «Спектейтер». Хартлі, який був знайомий з Емісом, Вейном та Ларкіним ще в Оксфорді, назвав творчість цих «...нових академічних поетів...» не більше і не менше, як «...«дисидентською», нонконформістською, безпристрасною, науковою та аналітичною», та спробував ідентифікувати її авторів у дещо задержаному визначенні «Університетські розумники» («University Wits»). На думку Хартлі, саме вони репрезентували «...єдиний значний рух в англійській поезії починаючи з тридцятих років» [12, 260-261].

Цей «рух», зазначений Хартлі, став «Рухом» з великої літери завдяки редактору літературного розділу газети «Спектейтер» Джону Скотту, який, за вимогою головного редактора, прагнув до сенсаційності у висвітленні новинок літератури, і коли Скоттові потрапила до рук стаття Хартлі про «письменників п'ятдесятих», він зрозумів, що з цього матеріалу щось можна створити [див.: 9, 79]. В результаті 1 жовтня 1954 року вийшла друком стаття «У Рсі» («In the Movement»), в якій автор стверджував, що зараз, порівняно з попередніми роками, «...виник новий Рух п'ятдесятих...». Більш того, авторів трьох на цей час виданих друком романів («Поспішай донизу» Дж. Вейна, «Щасливчик Джим» К. Еміса та «Під сіткою» А. Мердок) було атестовано як таких, що їх «...багато хто визначає, як представників Руху» [17, 399-400].

Та нова ера в історії англійської літератури таки розпочалась у травні 1956 року: початок її пов'язаний з прем'єрою п'єси Джона Осборна «Озирнись у гніві» й не менш сенсаційною публікацією книги Коліна Вілсона «Аутсайдер». В цей час критики і літературознавці заговорили про виступ генерації письменників, так званого угруповання «сердиті молоді люди», яке практично поглинуло дещо ефемерну структуру «Руху» та поєднало багатьох літераторів.

Саме словосполучення «сердита молода людина», а згодом і в множині «сердиті молоді люди», як відомо, виникло у 1956 році. Питання про те, де і коли вперше була вжита ця фраза, хвилювало багатьох дослідників. Зазвичай вважалося, що автор цього слогану залишиться навіки невідомим, так само як і укладачі анекдотів і народних пісень. Традиційним, однак, є припущення, якого дотримується Кеннет Олсоп: цю дефініцію породила однойменна автобіографія релігійного філософа Леслі Аллена Пола – «Сердита молода людина», надрукована у 1951 році. Така генеза словосполучення «сердита молода людина» підтримується як у зарубіжних, так і у вітчизняних енциклопедіях.

Однак Кеннет Олсоп розуміє, що «...було б дуже дивно, якби таке очевидне поєднання ординарних слів не було використано до 8 травня 1956 року, коли «Озирнись у гніві» Осборна поставили на сцені театру Royal Court Theatre...» [7, 11]. Окрім того, відсутність тематичної єдності даної автобіографії із творчістю «сердитих» – книга представляє собою історію про класову боротьбу марксиста протягом 20-х та 30-х років, і його кінцеве звернення до католицизму – напшовхує на думку про хибність вищевказаного припущення.

У визначенні генези назви «сердита молода людина» більш вірогідними, на наш погляд, є твердження Джона Осборна, представлені у біографії даного письменника «Наш патріот». Осборн приписує появу цієї фрази позаштатному журналістові організації English Stage Company Джорджу Фіарону, якому не сподобалась п'єса «Озирнись у гніві». «Я думаю, що ти дійсно сердита молода людина», – сказав він Осборну...» [13, 164]. Це випадкове зауваження закріпилось, і Осборн відразу став виступати у пресі не інакше, як озлоблений повстанець і бунтівник. Осборн і сам призвів до серйозного поширення даної дефініції, оскільки під час інтерв'ю на телебаченні (програма «Панорама» на BBC від 9. 07. 1956)

зауважив: «Розумієте, якщо людина усвідомлює проблему і заявляє про неї, люди одразу говорять – та це ж сердита молода людина» [цит. за: 18, 27].

Насправді ж у пресі ця назва з'явилась на два дні раніше. 7 липня 1956 року у газеті «Івнінг Стендерт» вийшла стаття «Сердита молода людина», автором якої був журналіст Томас Вайзмен. Називаючи п'єсу Осборна «...найбільш дискусійною у Лондоні...», він зауважив, що успіх не зробив автора менш злим і сердитим. За його висловом, вона все-таки є чимось на зразок «...удару кролика по сучасному суспільству», хоча є одночасно «...блискучим, сповненим життєвої енергії твором» [18, 4].

Цю тему підхопив Деніел Фарсон, надрукувавши дві статті у газеті «Деїлі Мейл». В одній з них він говорить, що нещодавно з'явилась низка видатних письменників, що їх слід визнати за видатних, і перший з них – Кінгслі Еміс, якого Фарсон чомусь характеризує як «...єдиного представника літературного руху з часів війни». Далі він пише про Осборна, герой якого є типовим прикладом відсутності «...будь-яких реальних переконань»; Фарсон також порівняв Джиммі Портера із героєм фільму «Повстанець без причини» («Rebel Without a Cause»), якого зіграв актор Джеймс Дін. Потім автор статті представив своїм читачам нового письменника – 18-річного кравця Майкла Хастінгса, прем'єра першої п'єси якого «Не руйнуй мене» («Don't Destroy Me») повинна була відбутись 25 липня. Тим само Фарсон зробив велику честь Хастінгсу, поставивши його в ряд із досить відомими на той час Емісом та Осборном, однак про його п'єсу писав без особливого захоплення: «Він не присвятив свою першу п'єсу Діну, а лиш створив настільки непослідовного героя, що, якщо викинути декілька реплік, цю роль міг би грати і глухонімий» [10, 6].

У другій статті, надрукованій наступного дня, до списку «повоєнного покоління» письменників Фарсон додає й Коліна Вілсона, вже розхваленого на той час іншими критиками і журналістами. Фарсон захоплюється його твором «Аутсайдер», так само, як і манерами, освіченістю та способом життя письменника, в той час як Осборн та Хастінгс (та певною мірою й Еміс) «...засмутили його своїми переконаннями щодо культури...» [цит. за: 9, 140].

У формі множини формулу Джорджа Фіарона було вперше вжито у статті Джона Барбера «Сьогоднішні сердиті молоді люди і чим вони відрізняються від Шоу», надрукованій 26 липня у «Дейлі Експрес». Цього дня відзначалась столітня річниця від дня народження В. Шоу, і Барбер прагнув знайти вплив його манери у творах «...чотирьох нових молодих англійських письменників». Тобто у Барбера «сердитими» виступили ті ж само Еміс, Осборн, Вілсон та Хастінгс, але прем'єра п'єси Майкла Хастінгса «Не руйнуй мене», яка відбулась попереднього вечора викликала, на відміну від оцінки Фарсона, його захоплення. Барбер твердив, що п'єса являє собою «...поетичний портрет страждань дитини нетрів...», а означений «квартет» назвав «...чотирма нетерплячими сердитими молодими людьми, що сміються» [8, 3].

Пітер Форстер долучив Осборна до «Руху» – поряд із Вейном та Емісом у липневому виданні журналу «Букс енд букмен», вважаючи, що троє письменників пропагують той самий прототип героя, а саме студента-стипендіата, представника нижчого класу, ліберала, який висміює вагу та авторитет вищих класів. Як вірно зазначає Гарі Річі, ранні статті не давали чіткого уявлення про «сердитих молодих людей». Визначення суті та характерних рис угруповання залежали від того, на творчості якого письменника ґрунтував свій аналіз журналіст. Так, Фарсон, спираючись на «Озирнись у гніві», зображував нове покоління цинічним та егоцентричним, без політичних чи релігійних переконань. Барбер зосередився на Коліні Вілсоні і, в результаті, «сердиті молоді» предстали богемними ворогами буржуазії [16, 28]. Беззаперечним здавався лиш той факт, що угруповання складалось переважно з представників нижчого класу.

Отож Девід Лодж помилково вважає, що термін «сердиті молоді люди» вперше був введений у провідній статті у газеті «Спектейтер», «...щоб об'єднати декілька авторів та їхніх літературних героїв, які з'явилися на літературній та театральній сценах всередині та під кінець 50-х... До них відносилися Джон Осборн/ Джиммі Портер (*Озирнись у гніві*), Алан Сіллітоу/ Артур Сітон (*У суботу ввечері, у неділю вранці*), Джон Брейна/ Джо Лемптон (*Шлях нагору*) та Кінгслі Еміс/ Джим Діксон» [15, ix]. По-перше, роман Джона Брейна «Шлях нагору» вийшов у березні 1957 року, коли про «сердитих молодих» вже було надруковано багато статей, а по-друге, Алан Сіллітоу став широко відомим як «сердитий молодий» лише у 60-х, хоча його роман «У суботу ввечері, у неділю вранці» побачив світ у жовтні 1958 року. Однак не можна не погодитись із Д. Лоджем у тому, що «Група незабаром розширилася та включала будь-якого цікавого молодого письменника, який тільки виникав...» [15, ix].

До «сердитих молодих» відносили Т. Хайнді, Дж. П. Донлеві, Е. Ворда, В. Кемпа, Р. Лонґріга, А. Мердок, Х. Томаса, Б. Хопкінса, С. Холройда, Ш. Делані, Д. Лессінг, А. Вескера, А. Сіллітоу та інших. Ярлик «сердитого молодого» приклеївся навіть до Н. Деніса, якого Дж. Осборн описував, як «...найчарівнішого, добрішого та лагіднішого з людей, якому за сорок...», вказуючи, що він «...батько дітей-підлітків» [цит. за: 7, 139]. Зрештою, найчастіше серед «сердитих» називали Еміса, Осборна та Вілсона, причому Осборна вважали «...найвидатнішим з усіх «сердитих» [16,

39]. Так, Осборн був удостоєний звання «...найбільш контроверсійної людини...» 1956 року [18, 5]. Водночас, Л. А. Фідлер вважає, що речником угруповання виступає саме Джон Вейн, в той час як Еміс уособлює «...її втілення» [11, 195]. Р. Хевісон стверджує, що «Еміс та Вейн підготували основу для концепції «сердитої молоді людини», Колін Вілсон надав їй подоби аутсайдера, Джон Осборн озвучив її проблеми» [14, 135].

Серед радянських критиків та літературознавців також не існувало єдиної думки щодо кількості «сердитих молодих людей». Найчастіше згадуваними в цій якості є К. Еміс, Дж. Вейн, Дж. Осборн та Дж. Брейн. Саме цих письменників визначають як представників «сердитого» угруповання у більшості вітчизняних енциклопедій (Велика радянська енциклопедія, Великий енциклопедичний словник, Коротка літературна енциклопедія, Літературний енциклопедичний словник, Радянський енциклопедичний словник).

Однак у Літературознавчій енциклопедії Ю. І. Ковалів до «сердитих молодих людей» відносяться «...К. Еміс, Д. Вейн, Д. Горейн, А. Сіллітоу та ін.» [5], при чому Дж. Осборн та Дж. Брейн навіть не згадуються. Д. Шестаков вважав, що Д. Скотт, У. Купер та К. Вотерхауз також представляють «сердитих» [6, 4], в той час як А. Кеттл вважає творчість К. Вотерхауза «...проміжною позицією...» між «сердитими» та «робітничими» письменниками, відносячи до останніх А. Сіллітоу [4, 183].

На нашу думку, А. Сіллітоу вищевказані літературознавці цілком справедливо відносили саме до робітничих, а не до «сердитих» письменників, адже протагоніст його роману «У суботу ввечері, у неділю вранці» Артур Сітон не є представником малозабезпеченої інтелігенції, та й не прагне потрапити до її лав. Його цілком влаштовує робота на фабриці, він пишається своєю високою зарплатою, тож і не прагне змінити власне положення в суспільстві. Єдине, що типологічно ріднить твір Сіллітоу із «сердитими» – зневага Сітона до старшого покоління, яка, однак, не підкріплюється соціальними мотивами, а радше знаменує особисту неприязнь протагоніста до деяких моральних якостей представників того ж таки робітничого класу.

В. Івашова вважала, що віднесення А. Мердок до табору «сердитих» письменників було помилковим, адже в її творах «Під сіткою» і «Втеча від чарівника» відчувається значний вплив екзистенціалістів (переважно Сартра) [3, 186]. Цієї ж думки дотримуються і англійські дослідники, які визнають, що, хоча спочатку «...книги Вейна, Еміса і Мердок пройшли під однією маркою... сьогодні... їх первинне зближення може здатись мало виправданим» [1, 203]. Справді, Джейк Донаг'ю, на противагу таким протагоністам «сердитих» як Лемптон, Діксон чи Ламлі не відчуває соціального приниження, не виказує властивого іншим озлоблення, і, навіть, не приймає участі у так званому «rat race» (гонитві за грошима й матеріальним успіхом).

Це дуже характерний момент – адже йдеться про те, індивідуалістичні чи соціально орієнтовані в своїй поведінці герої «сердитих». Адже за поширеною тоді екзистенціалістичною парадигмою, людина вільна лише тоді, доки не примикає до якоїсь соціальної групи. Цікаво, що, за В. Івашовою, якраз «Ідеї екзистенціалізму вносять розкол у табір письменників «сердитої молоді»... Але якщо вплив екзистенціалістів послаблюється в останніх романах Мердок... то він виразно виступає у всьому, що пише інший письменник, Колін Вілсон, якого буржуазна критика відносить до «сердитої молоді» [3, 186]. Завдяки трактату «Аутсайдер» Коліна Вілсона дійсно відносили до «сердитих». Однак така первинна інтеграція була слушно визнана помилковою і серед зарубіжних літературознавців. Порівняймо, наприклад, твердження Р. Картера та Дж. МакРае, що роман К. Вілсона «...відрізняється від тих тенденцій, які, як здавалось за первинним окресленням, він репрезентував і являється по суті більш екзистенціалістичним, ніж соціальним романом» [9, 470]. Подібної думки притримується і Д. Лодж, який вважає, що «...екзистенціалістичний трактат «Аутсайдер»...» К. Вілсона не мав нічого спільного із творами Осборна, Сіллітоу, Брейна та Еміса [див.: 16, ix].

Насправді Колін Вілсон заслуговує на звання найбільш контроверсійного учасника угруповання, адже його трактат «Аутсайдер», спочатку іменованний як один із «найсердитіших» романів, лиш при найменш прискіпливому погляді здавався написаним у руслі теми про відчуженого інтелектуала, характерної для більшості творів «сердитих» середини 50-х. Зрештою, ця книга представляє собою аналітичний огляд творчості європейських екзистенціалістів, квазі-містичне поєднання релігійних і філософських суджень автора. Однак, назва книги та трактування Вілсоном теми кризи особистості внесли новий та легко ідентифікований персонаж у загальну групу розчарованих літературних героїв, які проголошували своє невдоволення напрямками суспільного розвитку. В результаті, таке сприйняття твору призвело до зміцнення міфу про «сердиту молоді людину», і ще більше закріплювало за вищезгаданими письменниками подібну назву.

Подальше згрупування «сердитих письменників» простувалось гігантськими кроками, незважаючи ані на невизначеність кількості представників даного утворення, ані на значну, як стало зрозуміло згодом, строкатість їхніх творчих здобутків. Кмітливий видавець Том Машлер значно захопив інтеграцію літераторів в єдине угруповання, видавши у 1957 році збірник «Де-

кларация» як книгу «сердитих молодих людей». Згодом фраза «сердита молода людина» стала настільки популярною, що журналісти почали запроваджувати її варіації. Наприклад, Дж. Джойса називали «Сердитим молодим дублінцем», алжирських письменників – «сердитими молодими мусульманами» [16, 39].

Питання про те, чому перші твори «сердитих» письменників стали настільки популярними за досить незначний період часу, має декілька пояснень. Найбільш загальноновживаним трактуванням причини стрімкої уваги до письменників була їх молодість та одержимість тогочасних журналістів модою на юних літературних вундеркіндів, яка виникла у Франції (див.: Г. Річі, І. Д. Шкунаєва). «L'eroque des jeunes», що асоціюється з 1954 роком та дебютом дев'ятнадцятирічної Франсуази Саган, набула серйозного розмаху і у Великобританії після прибуття у Лондон 9 грудня 1956 року дев'ятирічної французької поетеси Міну Друе для популяризації власної збірки віршів. Англійцям необхідно було «завдати удару» у відповідь і віднайти власних підлітків, які могли скласти французам конкуренцію. Однак, тут слід зауважити, що назва «сердитий молодий», та й найперші окреслення угруповання вже були відомими до того часу, і дане пропагування молоді журналістами Фліт Стріт більш пов'язане із творчістю Дж. Гаскел, Л. Кемпбел та Х. Гріффітс, перший вихід яких припадає на 1957 рік [16, 47-50].

Кеннет Олсоп наводить дві інші причини швидкого, приголомшливого для багатьох, та й для самих «сердитих», успіху їхніх творів. По-перше, «...вони заповнили вакуум у тому величезному й просторому музеї, де в Британії звикли зберігати мистецтво...». По-друге, деякі з них, особливо Колін Вілсон, «...проявляли гостре заохочення методів рекламної діяльності цієї сучасної епохи та систематично і безжалісно користувалися ними...» [7, 15].

З цим не можна не погодитись – адже, хоча письменники і вважали назву «сердитого молодого» клеймом і перешкодою всій своїй подальшій творчості, вони неодноразово користувались нею і вживали її самі. Дж. Осборн, Дж. Брейн, А. Вескер та інші часто брали участь у обговоренні назви «сердитий молодий» та писали статті на замовлення різноманітних газет і журналів, що підтримувало їхню популярність. К. Вілсон охоче позував перед камерою, розповідав усім про подробиці своєї біографії. Навіть ті, хто спочатку заперечував свою приналежність до угруповання, поступово змирились зі своєю «пропискою» в ній. Так, Джон Вейн, який «...всіляко відхрещувався від ярлика «сердитого письменника», наголошуючи на своїй незалежності від будь-яких течій і шкіл...», через двадцять п'ять років «...зголосився (навіть з певним відтінком самозадоволення) на роль фундатора «сердитого» роману...» [2, 230].

Отже, як показує дослідження, представники мас-медіа відіграли значну, хоча й не вирішальну роль у формуванні феномену британської контркультури під назвою «сердиті молоді люди». Гіперболізація спадщини «сердитих» і возвеличення їхньої ваги в історії англійської літератури виникли, зрештою, не лише в результаті гонитви за сенсацією чи одержимості тогочасних журналістів модою на юних літературних вундеркіндів, а внаслідок тогочасного сприйняття творчості цих письменників та усвідомлення літературознавцями оформлення нового світосприйняття, націленого на відмову від системи традиційних цінностей. Утім неоднозначність оцінок критиків тільки підтверджує багатогранність та неординарність даного явища і відкриває перспективи для подальшого розгляду й осмислення творчих здобутків цих письменників.

Список використаних джерел

1. Аллен У. Традиция и мечта / Уолтер Аллен. – М. : Прогресс, 1970. – 424 с.
2. Жлуктенко Н. Скромний ювілей «сердитого» роману / Наталя Жлуктенко // Всесвіт. – 1979. – № 4. – С. 230-231.
3. Ивашева В. Борьба не закончена / В. Ивашева // Иностранная литература. – 1959. – № 5. – С. 180-188.
4. Кеттл А. Поиски пути / Арнольд Кеттл // Иностранная литература. – 1961. – № 8. – С. 182-188.
5. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. – 624 с. (Енциклопедія ерудита)
6. Шестаков Д. П. Современный английский роман / Д. П. Шестаков ; Моск. гос. ун-т им. М.В.Ломоносова. – М., 1964. – 16 с.
7. Allsop K. The Angry Decade / Kennet Allsop. – N. Y. : British Book Centre, 1958. – 212 p.
8. Barber J. Today's Angry Young Men and How They Differ from Shaw / J. Barber // Daily Express, 1956. – 26 July. – P. 3.
9. Carter R. The Routledge History of Literature in English: Britain and Ireland / R. Carter. – L. : Routledge, 2001. – 572 p.
10. Farson D. Post-War Generation / D. Farson // Daily Mail. – 1956. – 12 July. – P. 6.
11. Fiedler A. L. No! in Thunder: Essays on Literature / A. Fiedler. – Boston, 1960. – 340 p.
12. Hartley A. Poets of the Fifties / A. Hartley // Spectator. – 1954. – 27 August. – P. 260-261.

13. Heilpern J. John Osborne. A Patriot for Us / J. Heilpern. – L. : Vintage Books, 2006. – 528 p.
14. Hewison R. In Anger: Culture in the Cold War 1945-60 / R. Hewison. – N. Y., 1981. – 230 p.
15. Lodge D. Introduction / D. Lodge // Amis K. Lucky Jim. – London : Penguin Books, 2000. – P. v-xvii.
16. Ritchie H. Success Stories. Literature and the Media in England, 1950-1959 / H. Ritchie. – L. : Faber and Faber, [1988]. – 257 p.
17. Scott J. D. In the Movement / J. D. Scott // Spectator. – 1954. – 1 October. – P. 399-400.
18. Wiseman T. Angry Young Man / T. Wiseman // Evening Standard. – 1956. – 7 July. – P. 4.

Summary. The article considers the chronology of formation and development of the AYM literary group, defines the role of journalistic activity in this process, establishes origins of the term Angry Young Man, and analyzes validity of involving certain writers to AYM.

Keywords: mass media, the Movement, genesis, Angry Young Men.

УДК 1(498)(092):82-343

В.П. Канарська

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ВЧЕННЯ МІРЧА ЕЛІАДЕ ПРО МІФ

У статті досліджується генеза й розвиток міфологічної думки представника румунської філософської культури у другій половині ХХ ст. Мірча Еліаде. Міф розглядається крізь призму основних етапів творчої еволюції румунського мислителя.

Ключові слова: міф, міфологія, символ, ритуал, філософія міфології.

Мірча Еліаде – румунський письменник, історик релігій і дослідник міфології. Був автором понад тридцяти наукових, літературних і філософських праць, перекладених 18 мовами світу, а також ідей, які й сьогодні є актуальними. Дослідник зробив великий внесок у розробку теорії міфотворчості другої половини ХХ ст., надавши потужного імпульсу подальшим міфологічним дослідженням. Так, Ж. Дюмезіль у передмові до книги Еліаде “Трактат з історії релігії” назвав свого однодумця та друга сміливим і захопленим дослідником, який спирається на могутню ерудицію і професійну підготовку спеціаліста-індолога [3, 16].

Інтерес науковців до творчості мислителя зростає, як показало засідання великої секції, присвяченої М. Еліаде, на Міжнародній науковій конференції Європейської асоціації релігієзнавців (EASR) та Міжнародній асоціації істориків релігії (IAHR) у Бухаресті (2006). Свій внесок у вивчення спадщини М. Еліаде зробили і російські науковці: А. Забіяко, Є. Логіновська, О. Міхельсон, С. Пахомов, Є. Ревуненкова. В Україні такі дослідження лише започатковано. У Києві з нагоди 100-річчя з дня народження вченого відбулася міжнародна наукова конференція “Мірча Еліаде як класик світового релігієзнавства”, видано збірник статей, написано ряд досліджень: Моссоковська І. А. Час як філософська та релігієзнавча проблема (за матеріалами творчості М. Еліаде); Пушонкова О. А. Філософія архаїчної людини у формах “Нового гуманізму” сучасності (за М. Еліаде).

Серед його робіт з історії релігії найвідомішими є праці, присвячені космогонічним міфам, шаманізму, “примітивним” релігійним віруванням та переходу від міфологічного до історичного опису світу. М. Еліаде є досить неоднозначною особистістю, чії праці стали об’єктом наукових дискусій та суперечок в усьому світі й продовжують видаватися сьогодні.

Відтак, метою нашої статті є висвітлення основних етапів розвитку філософсько-міфологічних пошуків мислителя, культурологічне дослідження й аналіз міфу та питань міфотворчості у світлі його концепції.

Найвірогідніше пояснення неабиякому зацікавленню міфологією з боку М. Еліаде, його оригінальності у висвітленні ролі міфів в історії людської цивілізації, мабуть, можна віднайти, ознайомившись із деякими біографічними відомостями. Уже під час навчання у лицей він захопився історією релігії та філософією, вивчив п’ять іноземних мов. За роки навчання в Бухарестському університеті молодий дослідник опублікував більше сотні статей з історії релігії та східних мов. У 1928 році йому була надана стипендія для навчання в Індії. Саме цей період його життя був найкращою умовою для ознайомлення та вивчення культури того світу, а також формування індивідуальних поглядів. Він побував у Калькутті задля вивчення санскриту та філософії, мандрував

індійськими селищами та монастирями в Гімалаях, навіть декілька місяців пробув у монастирі Рішікеші. Після такого практичного досвіду, мабуть, було б недоречним ставити питання, який професійний шлях обере для себе М. Еліаде. Дослідник викладав у багатьох університетах Європи, а згодом, з 1957 року, став професором Чиказького університету.

Серед його монографій, присвячених дослідженню міфу, найбільш відомими та популярними можна назвати “Міф про вічне відродження (архетипи і повторення)” (1949), “Вступ до порівняльного вивчення релігій” (1949), “Сакральне і мирське” (1965), “Народження і відродження” (1959), “Міфи, сни, таїнства” (1957), “Образи і символи” (1952), “Міф і реальність” (1964), “Шаманізм і архаїчна техніка екстазу” (1951), “Історія віри та релігійних ідей” (1976).

У книзі “Аспекти міфу” Мірча Еліаде робить спробу розглянути міф крізь призму світобачення давніх людей та поєднати його з реальністю. За його переконаннями, міф не є вигадкою, фантазією наших пращурів, він може бути вирішально-важливим, навіть сакральним для усієї історії. На відміну від західних раціоналістичних традицій, М. Еліаде вважає, що розшифрування значення міфів і символів буде значним збагаченням свідомості сучасної людини. У своїй теорії науковець розробив детальну структуру міфу. До неї входять: історії героїчних вчинків міфічних персонажів; розповідь, що становить абсолютну істину; відношення до творення (розповідає, яким чином щось з’явилося на землі чи завдяки чому виникли певні форми поведінки, трудові навички людини); ознайомившись із міфом, людина довідується про походження речей (йдеться про відтворення міфу під час проведення ритуалів та обрядів); міф “проживається” аудиторією, яка захоплена священною міццю відтворення в пам’яті реактуалізованих подій [4, 379].

М. Еліаде наголошує також на тому, що міфічна поведінка збереглася, хоча й у прихованому вигляді, у ролі, яку відіграє освіта. З надзвичайною силою міф заявляє про себе також і в громадському житті як політичний міф. “Міф – невіддільна частка людського існування й відбиває занепокоєння людини, що живе в часі” [4, 39].

У своєму дослідженні історик виділяє кілька різновидів міфів: про походження; про зцілення; про оновлення. Усі вони певним чином пов’язані між собою. Так, приміром, з міфів про зцілення, у яких розповідається про лікування богами та навіть здатність воскрешати із мертвих, водночас отримуємо відомості про походження ліків та знахарських талантів. Абсолютно в усіх міфах, від язичницьких до християнських, є оповідь про створення і кінець світу та знову зародження нового початку. Тому, на думку Еліаде, людство перемагає час, бо з легкістю може передбачити циклічне майбутнє.

Чим же насправді був міф для первісних людей? Це запитання має безліч трактувань і водночас залишається відкритим для подальших міркувань і досліджень. М. Еліаде подав свою версію у передмові до роботи британського антрополога польського походження Б. Маліновського “Myth in Primitive Society”: “Всі ці оповіді служать для аборигенів вираженням первозданної реальності, більш величній і багатій за своїм смислом, ніж реальність сучасна, і визначає щоденне існування й долю людства. Знання, що має людина про цю реальність, розкриває їй смисл ритуалів та завдань духовного порядку, також і як форму, яку вони повинні прийняти” [4, 85].

Безперечно, з розвитком прогресу та досягненням людства наукових вершин у сфері космосу, техніки, біології, медицини та генетики, існування міфу не зникло, як це передбачали деякі автори. Цієї думки дотримувався й М. Еліаде, бо основна функція міфу в співіснуванні з людиною – це розуміння того, що ми збираємося зробити, вже було кимось зроблено, тому і є можливим, адже нічого неможливого не існує.

Не можна категорично заперечити теорію походження міфів, що дійшли до нас через контакти давніх людей із космічними вищими силами. Принаймні такої ж думки був Мірча Еліаде. Вивчаючи доісторичні часи, він наголошував, що зв’язок із космосом і Небом зберігся до нині, що підтверджують обряди та ритуали, у яких ми безпосередньо беремо участь. Той час, коли створювалися міфи, учений називає “передвічною райською епохою”, адже і зв’язок тоді між Небом та Землею був міцнішим: “У ті часи люди не знали смерті, вони розуміли мову тварин і жили з ними у злагоді..., знаходили харчі в межах досяжності. Внаслідок певної міфічної події, вивчення якої ми не наважимося взяти на себе, “райський період” скінчився, і людство стало таким, яким ми знаємо його сьогодні” [1, 46].

На думку дослідника, міста та храми, які збудували наші предки, були ні чим не іншим, як небесним праобразом. Зауважмо, у світі існує багато “загублених” міст, храмів, пірамід, будівництво яких було б не під силу теперішній людині, яка володіє сучасними технологіями в царині архітектури (у деяких навіть збереглися малюнки і надписи).

Важливим теоретичним і методологічним положенням для Еліаде була концепція homo religiosus, побудована на інтересах вченого до релігії, що мала філософсько-аксіологічний характер. Згідно з його теорією, міф є історією людини [2, с. 8]. Зв’язком між минулим та теперішнім, що несвідомо заглиблює нас у міфотворення, суттю самого міфу є ритуал. Автор вважав, що ритуал має здатність відтворити космогонічну модель. У розділі “Космологическая символика

погребальних ритуалів” мислитель після своїх досліджень звернув увагу на ритуал поховання в багатьох культурах і припустив, що уявлення людей про відділення душі від тіла є структурною моделлю усього космосу (небо теж відділилося від землі) [Див.: 5, 2]. Після цього боги стали не такими близькими до людей, як колись, і отримати цю доступність під силу лише шаманам, знахарям у стані екстазу та під час проведення ритуалів.

Отже, завдяки впливу феноменального світу давніх культур багатьох країн, М. Еліаде вдалося відкрити для своїх сучасників та наступних поколінь походження, структуру та значення міфу. Вчений зробив спробу виявити загальні риси розвитку культури людства, що віддаляє сучасне суспільство від архаїчного. Усі його дослідження наповнені зверненням до однієї з основних теорій безсмертності міфу та його співіснування з людиною.

Список використаних джерел

1. Элиаде М. Космос и история / Мирча Элиаде. – М.: Прогресс, 1987. – 312 с.
2. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии / Мирча Элиаде. – М.: РЕФЛ-бук, 1996. – 288 с.
3. Элиаде М. Трактат по истории религии / Предисловие Дюмезиля Ж. – Спб.: Алетейя, 1999. – Т. 1. – 400 с.
4. Элиаде М. Аспекты мифа / Мирча Элиаде – М.: Академический проспект, 2000. – 379 с.
5. Элиаде М. Оккультизм, колдовство и моды в культуре / Мирча Элиаде. – София: Гелиос, 2002. – 224 с.

Summary. The article examines the genesis and evolution of mythological thought of Mircea Eliade, representative of the Romanian philosophical culture in the second half of the XXth century. The myth is examined through the prism of the basic stages of Romanian philosopher's creative evolution.

Key words: myth, mythology, ritual, symbol, philosophy of mythology.

УДК 821.111(417/419)

Т.В. Кеба

ПОЕТИКА ВІЗУАЛЬНОСТІ У ТВОРЧОСТІ О. ВАЙЛЬДА

У статті поетика візуальності в творах О. Вайльда розглядається на рівні художньо-естетичної функції кольору. Предметно-колеристичні описи інтерпретуються як перший рівень візуалізації у художньому тексті, що виражає авторські інтенції творення художньої картини світу.

Ключові слова: візуалізація, колір, апертурний, хроматичний, картина світу, символ, опис.

Термін «візуальність» зазвичай не використовується по відношенню до літературно-художнього твору. Традиційно візуальними мистецтвами вважаються живопис, скульптура, прикладне мистецтво та архітектура. Проте асоціативна трансформація словесних художніх образів у відчутті є незаперечним фактом, що говорить про можливість виявлення візуалізації в літературно-художньому творі. Будь-який художній твір змушує реципієнта свідомо чи несвідомо переживати почуття і емоції, закладені в ньому автором. Створювані автором образи візуалізуються, передаючи, таким чином, читачеві символічний смисл усього твору.

Візуальність в літературно-художньому творі може бути розглянута на трьох рівнях: предметно-зображальному, розповідному (сюжет), та когнітивному (символ).

Останній рівень практично не піддається опису. Символіка твору, що таїть у собі художню картину світу епохи і художника, осягається швидше на інтуїтивному рівні. Другий рівень візуалізації передбачає аналіз сюжету художнього твору. Дія літературного-художнього твору підпорядкована художній картині світу, сюжет втілює в собі її основні риси. Однак всебічне розуміння другого рівня неможливе без першого, найпростішого рівня візуалізації – опису, деталей предметно-художньої зображальності.

Будь-який опис виконує обслуговуючу функцію, він допомагає сюжету, рухає його зовнішню сторону. Саме тому опис як перший рівень візуалізації в літературно-художньому творі обраний нами в якості об'єкта дослідження.

Художня картина світу О. Вайльда не обмежується лише описом зовнішньої сторони явищ чи предметів. Особливістю художньо-естетичної системи О. Вайльда є те, що саме опис таїть у собі

зашифрований символ, що розкривається повністю тільки на рівні ідеї твору. Творчість О. Вайльда пронизана символами-образами: це насамперед квіти різного кольору, і коштовне каміння, що втілює магічну символіку за допомогою певного колірною забарвлення. Очевидно, що квіти, камінь і колір є основними засобами вираження художньої картини світу О. Вайльда, візуалізуючи символ-межу видимого і невидимого, очевидного і прихованого. У даній статті передбачається проаналізувати, як візуалізується художня картина світу в романі «Портрет Доріана Грея».

Проблема кольору розглядалася філософами ще в епоху античності, і сучасні уявлення про колір навколишнього середовища і його «уявного» відтворення в образах [5, 160] беруть початок у роботах видатних античних мислителів.

Так, Сократ пов'язував колір з обрисом предметів і з'єднував, таким чином, конкретні властивості кольорів з предметами. В даній час цей розряд кольорів називають предметним, тобто безпосередньо пов'язаним з втіленням предметів, що мають забарвлення даного кольору.

Платон, навпаки, неодноразово згадував кольори в зв'язку з їх божественним походженням. Це дало йому підставу говорити про сторонній, свого роду абстрактний характер кольорів, що описують ідеї, типу «божественності синього», «мужності червоного» або «життєвості жовтого» кольору [4]. Сьогодні ці кольори називають апертурними (лат. *apertus* - відкритий - колір, що сприймається у всьому видимому просторі поза його предметною віднесеністю).

Проблема «метафізики мистецтва» безпосередньо межує з «естетикою кольору». Античні автори розглядали колір трояко: колір як ідеальне, фарба як матеріальне і емоції як відносини між тим і іншим.

Сучасні вчені, які займаються міждисциплінарними дослідженнями, присвяченими кольору, (хроматизм), спираються на уявлення античних авторів, вважаючи, як і вони, що «колір – це характерний компонент хроматичної тріади, що представляє ідеальне, пов'язане з матеріальним через почуття як їх естетичне ставлення» [5, 162].

Під «сміслом кольору» традиційно розуміють його фізичні характеристики, тобто якісні особливості колірних відтінків. Саме вони надають кольору особливу естетичну цінність, яка виявляється в міфах, символах, асоціаціях. У досить обгрунтованому припущенні, що кожен колірний відтінок передає певний емоційний тон, можна провести кореляцію між метафізичною мовою мистецтва і хроматичним зміслом кольору, який виявляється відокремленим від інтелекту і «опредмеченим» зовні для його естетичного сприйняття і пізнання.

Виявлено, що протягом осяжної історії людського духу вельми близькі як колірні, так і чуттєві образи відтворювалися в аналогічних хроматичних (двосторонніх) уявленнях незалежно від періоду часу чи географічного місцезнаходження. У зв'язку з цим обгрунтування символіки кольору може бути проведено в межах хроматичного аналізу репрезентативних даних в історії мистецтва.

Як у кольорознавстві кожен колір може бути утворений з декількох абсолютно різних кольорів, так і у міфі кожен символ може нести кілька значень (червоний – любов, ненависть та ін.). До принципів подібного поділу колірної символіки впритул підійшов Платон. Згідно з Платоном, колір у його архетипному втіленні можна співвіднести не з фізіологічними функціями людини, тобто не з несвідомістю, а з психологічними, тобто з підсвідомістю [4]. Тому, насамперед, необхідно відрізнити поняття кольору як вираження певного несвідомого стану від проблеми кольору як символу, утвореного поєднанням підсвідомого сприйняття і його свідомого трактування.

Так, якщо в першому випадку сприйняття, наприклад, жовтого або синього кольорів може бути пов'язано з порушенням чи пригніченням нервової системи, тобто з підсвідомістю, то в другому – з радістю чи сумом, які свідомість раціонально пов'язує з предметними кольорами.

Узагальнення в мистецтві і в естетиці не може не включати амбівалентність почуттів на рівні підсвідомості. На думку Н. В. Серова, «в естетичних почуттях виявляється істинне існування хроматичних сублиматів або архетипів, у яких здійснюється неусвідомлене узагальнення людського досвіду» [5, 164].

Отже, під універсальною картиною світу розуміється людський досвід, який, як впливає з припущення Н. В. Серова, незмінно присутній в естетиці кольору, візуалізуючись його барвистим наповненням.

Відповідно до теорії С. К. Лангер [6], для пізнання свого емоційного стану індивіду необхідно відокремитися від властивого тваринному світу прояву емоцій так, щоб останні, тобто емоції, виражалися зовні з їх подальшим безпристрасним інтелектуальним спогляданням – пізнанням, тобто пізнаване має бути відокремлене від інтелекту шляхом надання йому форми, структури, закінченості й опредмеченості зовні. Із цієї теорії випливає, що єдиний шлях вираження людських почуттів – це мова мистецтва, в якій емоції не так об'єктивовані, як у звичайній мові. При перенесенні цієї теорії на колір отримуємо: кожен колірний відтінок передає певний емоційний тон і має символічний зміст (наприклад, синій – символ спокою і тиші).

Отже, за допомогою кольору художник здатний донести до реципієнта художню картину світу, сутність якої, проте, розшифровується різними реципієнтами по-різному, у зв'язку з різними асоціаціями, породжуваними одним і тим самим символом, звідки й виникає множинність трактування одного і того ж твору, чи то картина, написана фарбами, чи то художній текст з описом кольору.

Аналіз описів з використанням кольору О. Вайльдом дозволяє констатувати як «предметне», так і «апертурне» функціонування кольору. Простежимо це на використанні кольору в описах зовнішності, одягу, інтер'єру та пейзажу.

Описуючи зовнішність своїх персонажів, О. Вайльд найчастіше фіксує увагу на їхніх очах, вводячи в опис колір, уточнюючі характеристики якого передаються шляхом відсилань до кольору коштовного каміння, тому що саме очі найбільш красномовно демонструють настрій людини: «His eyes deepened into amethyst, and across them came a mist of tears. He felt as if a hand of ice had been laid upon his heart» [7]. О. Вайльд майстерно показує динаміку емоційного стану, залучаючи кольорово-світлові ефекти. Колір в подібних описах не просто дає зовнішню, «предметну» характеристику, а й експлікує внутрішнє, емоційний стан, іншими словами, використовується апертурно. Характерний у цьому відношенні наступний приклад, де кольорові характеристики співвідносяться з квітами-символами вищої гармонії в природі: «...girl <...> with a little, flowerlike face, a small Greek head with plaited coils of dark-brown hair, eyes that were violet wells of passion, lips that were like the petals of a rose» [7].

Цікаво відзначити, що і в описі одягу, оздоблення кімнат, оформленні сцен вуличного життя колір також не просто «опредмечує», а й «налаштовує» читача на певне сприйняття і передчуття прийдешніх подій. Так, різні відтінки зеленого і червоного передають насолоду і готують читача до сприйняття чогось таємничого і незвичайного: «He took up from the couch the great purple-and-gold texture that covered it, and, holding it in his hands, passed behind the screen.» [7]. Далі в тексті піде опис почуттів Доріана, коли він бачить зміни на портреті: «...his own soul that troubled him» [7]. Занурюючись далі в текст роману, ми переконуємося в тому, що він, користуючись виразом Р. Барта, «є галактикою означаючих... у нього можна вступити через безліч входів, жоден з яких не можна напевно назвати головним» [1, 14].

У цьому лабіринті тексту колір, що насичує опис, стає для читача свого роду провідним факелом, що вказує напрямком в лабіринті сплетення текстових загадок.

Особливе ставлення О. Вайльда до кольору доводить і той факт, що при описі некрасивого інтер'єру кольори як такі взагалі не називаються: «Well, I found myself seated in a horrid little private box, with a vulgar drop-scene staring me in the face. I looked out from behind the curtain and surveyed the house. It was a tawdry affair, all Cupids and cornucopias, like a third-rate wedding-cake» [7].

Використання кольору Вайльдом ніколи не буває чисто предметним. Описуючи навколишній світ, колір у Вайльда одночасно «висвічує» емоційні стани героїв, допомагаючи реципієнту проникнути в них. Письменник не називає ці стани, а візуалізує їх в описах, наповнених кольором, який корелює з певними емоціями: «How exquisite they were! As one read them, one seemed to be floating down the green water-ways of the pink and pearl city, seated in a black gondola with silver prow and trailing curtains. The mere lines looked to him like those straight lines of turquoise-blue that follow one as one pushes out to the Lido. The sudden flashes of colour reminded him of the gleam of the opal-and-iris-throated birds that flutter round the tall honeycombed Campanile, or stalk, with such stately grace, through the dim, dust-stained arcades». [7]

Такого роду насиченість тексту кольором типова для О. Вайльда, причому, як видно з наведених вище прикладів, художник використовує не тільки основні кольори, але і всілякі їх комбінації, часто уточнюючі колір за допомогою відсилань до квітів і коштовних каменів.

Вайльд часто використовує золотисті тони, вибудовуючи свій спектр від золотисто-пурпурного через оливково-зелений до блакитного, бірюзового, аметистового. Зауважимо, що суто фіолетовий (за даними М. Люшера, гомосексуалісти і лесбійки надають перевагу фіолетовому, як компенсації за свою емоційну неврівноваженість [3, 81]) не зустрічається в описах, замість нього є порівняння з фіалками або бузком, хоча необхідно відзначити, що англійське слово «purple» має значення 1) пурпурний, багрянний, 2) фіолетовий, ліловий. У російській мовній свідомості, як справедливо вказує А. Вежбіцка, пурпурний має синонім багрянний, але не фіолетовий [2].

У цій ситуації ми стикаємося з фрагментами мовної картини світу, що представляє частину універсальної картини світу. Немає сумніву в тому, що сприйняття червоного кольору і його відтінків, наприклад, в українській і англійській мовній свідомості буде різним: червоний колір в українській мові має значення «красивий», а також сприймається як символ крові і страждання, який і використовувався в революційній атрибутиці, тоді як в англійській культурі червоний і особливо пурпурний колір в одязі часто ідентифікує соціальний статус, що зафіксовано і в мові: «to be born in the purple» – бути знатного роду.

Квіти і коштовне каміння різноманітних відтінків творять у творах художника красу, недоступну у повсякденному житті. По суті, Вайльд таким чином підтверджує свої думки про взаємини мистецтва з дійсністю: «Art begins with abstract decoration, with purely imaginative and pleasurable work dealing with what is unreal and non-existent. <...> Art takes life as part of her rough material, recreates it, and refashions it in fresh forms, is absolutely indifferent to fact, invents, imagines, dreams, and keeps between herself and reality the impenetrable barrier of beautiful style, of decorative or ideal treatment» [8].

Тяга до декоративної сторони мистецтва вважається найважливішою рисою вайльдівського естетизму, але тут необхідно розрізнати два аспекти проблеми. З одного боку, Вайльд, дійсно, цікавився прикладним мистецтвом і так званою естетикою побуту, з іншого боку, і це набагато важливіше, він розробляв «декоративний стиль оповіді», в якому дуже важлива роль відводиться опису.

На підставі поданого матеріалу можна зробити такі висновки:

1) колір, що знаходить своє концентроване вираження у квітах і коштовному камінні, широко використовується О. Вайльдом в описах одягу, інтер'єру та пейзажу, тобто на першому рівні візуалізації, який виконує в художньому творі допоміжну функцію, відображаючи естетику автора і стаючи рушійною силою сюжету, що втілює в собі художню картину світу художника і епохи, і підводить реципієнта до сприйняття глибинного смислу всього художнього твору.

2) описове використання кольору прийнято вважати предметним, проте у О. Вайльда колір завжди корелює з емоційною гамою переживання і сприйняття, тобто використовується апертурно.

Список використаних джерел

1. Барт Р. S/Z. – М. : РИК Культура, Изд-во «Ad/Marginem», 1994. – 303 с.
2. Вежбицка А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Люшер М. Цвет вашего характера / Пер. с англ. – М. : «Рипол классик», «Вече», 1997. – 240 с.
4. Платон. Собрание сочинений в 3-х томах / под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса. – Т. 1. – М. : Мысль, 1968. – 621 с.
5. Серов Н. В. Цвет как метафизическое обобщение // Перспективы метафизики: классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков. Материалы междунауч. конф. – Санкт-Петербург, 18-29 окт. 1997. – СПб, 1997. – С. 160-168.
6. Langer S. K. An Essay on Human Feeling. – New York: A. A. Knopf, 1967. – 211 p.
7. Wilde O. The Picture of Dorian Gray [Электронный ресурс] / O. Wilde. – Режим доступа: http://fictionbook.ru/author/wilde_oscar/the_picture_of_dorian_gray/
8. Wilde O. Intentions [Электронный ресурс] / O. Wilde. – Режим доступа: <http://www.gutenberg.org/dirs/etext97/ntntn10h.ht>

Summary. The artistic and aesthetic functions of colour in the O. Wilde's works are investigated in the article. Subject-coloristic descriptions are interpreted as the first level of visualization in Wilde's fiction that expresses the author's intention of creating the artistic picture of the world.

Keywords: visualization, colour, aperture, chromatic, worldview, symbol, description.

УДК 821.161.2-2.09

М.Г. Кудрявцев

ТРАГЕДИЯ МИКОЛИ РУДЕНКА «НА ДНІ МОРСЬКОМУ»: АНТИТОТАЛІТАРНИЙ ДИСКУРС

У статті висвітлюється проблематика та літературно-мистецька доля забороненої в ідеократичні часи трагедії Миколи Руденка «На дні морському», котра розглядається в історико-літературному контексті проблеми почуття та обов'язку.

Ключові слова: трагедія, конфлікт, почуття, обов'язок, ідея, дискримінація, фатальність, відступництво.

Чи були в українській драматургії 1950-1980 рр. трагедії, що по-новому, правдиво зображували великі людські пристрасті, складні трагічні конфлікти, де б нетрадиційно осмислювались поняття вірності й зради, почуття й обов'язку, морального падіння й стійкості, відступництва і каюття? Чи існував драматичний твір, у якому з позицій загальнолюдської правди, а не ідеологічної

доктрини зображувалась сувора дійсність сталінської репресивної системи, котра породжувала у народу сумніви в казарменому соціалізмі, а то й протест проти нього, що, на жаль, у роки війни з гітлеризмом виявлявся у відступництві та зраді?

Такою драматичною оповіддю є п'єса Миколи Руденка *“На дні морському”*, написана понад три десятиліття тому і поставлена у 1962 році Київським академічним театром ім.І.Франка. Народна актриса СРСР Наталя Ужвій, виконуючи головну роль, “вклала всю свою зболілу душу й подиву гідну майстерність, аби створити образ Оксани Лугової – однієї з мільйонів жертв карної машини тридцятих років” [3, 58].

П'єса, втім, була заборонена як ворожа й шкідлива, що нібито перекреслювала історичні завоювання нашого народу в роки п'ятирічок і Великої Вітчизняної війни [див.: 7, 211]. Певний час критики ще наважувалися розглядати її в літературному контексті, але оцінювали твір з позицій догідливості тогочасній ідеологічній машині [див.: 2, 185-186].

А незабаром і на всі твори Руденка, як “відступника”, дисидента, було накладено “вето”. За участь у правозахисному русі письменник-громадянин був надовго вилучений з літератури, пройшовши при цьому брежнєвські табори 70-80-х років [див.: 5, 6]. Тільки тепер, по вимушеній еміграції, Микола Данилович Руденко повертається до читача. І першим твором, що гідно репрезентує автора після довгої перерви, стала трагедія *“На дні морському”*, написана тоді, коли, намагаючись демократизуватись під впливом теплих вітрів 60-х, суспільство все ж не дозріло до сприйняття не скутої соцреалістичними догмами правди.

Символічною є сама назва п'єси. Розкішні наддніпрянські простори, де відбувається дія твору, незабаром стануть “дном морським”: їх затопить вода штучного моря, поховавши пам'ять народу про трагічне минуле, про страшні суспільні катаклізми 30-40-х років. Залле новостворене море й останню церковну дзвіницю: репресивна машина методично й цілеспрямовано ліквідувала в часи культівської сваволі храми та собори, руйнуючи духовність не одного покоління.

“Кажуть, у нас гарна церква була. Як задзвонить – аж поза лиманами люди шапки знімають та хрестяться. Так матуся розповідали” [4, 61], – говорить дівчина з прологу.

На дні морському має опинитись і могила Миколи Лугового, що загинув від пострілу рідної матері. Так, саме вона, Оксана Лугова, півтора десятка років тому, керуючись почуттям партійного та громадського обов'язку, пустила кулю у свого сина, що поза власною волею опинився серед гітлерівців. І всі ці роки карається материнське серце, жінка піддає сумніву моральність свого вчинку, усвідомлюючи його не тільки як особисте горе, а й як трагедію поколінь, що потонули у вирі соціальних ексцесів, відчаю і духовної кризи.

“Здається, світ перевернувся. Не такий він, Іване, як ми дітям нашим пояснювали” [4, 61], – з боєм говорить Лугова старому чекістові Зачепилу – одному з непрямих винуватців її горя.

Якщо в пролозі та епілозі драми постають картини кінця 50-х, то перша дія твору переносить нас у страшний 37-й рік. Складні, напружені драматичні колізії морального, соціального, психологічного планів розвиваються стрімко, у сконденсованій дії чітко окреслюються персонажі твору, виявляється непересічність його проблематики.

Вихований на революційних традиціях, маючи за взірць загиблого в громадянську батька, самовіддану революціонерку-матір, юний Микола Луговий рветься до Іспанії, йому не до сентиментів Юлі – першого, не усвідомленого ще кохання (“Коли гримлять гармати – квіти не пахнуть” [4, 62]). А в цей час провокатор НКВС Рябоконт уже перегортає знайдені “заборонені” книжки як майбутній речовий доказ проти “ворога народу” Оксани Лугової.

Душа жінки протестує проти атмосфери недовіри й підозри, які роблять вчорашніх революціонерів заложниками репресивної системи і, в кращому разі, заляканими спостерігачами злочинних акцій:

“Це мучить мене, тяжко мучить. Ходити по власній землі, озираючись... Наче вона не твоя. Наче ми не за неї кров проливали...” [4, 64].

Пов'язавши долю з революцією ще в юні роки (кулеметна тачанка була коліскою навіть для її сина), щиро вірячи в комуністичну ідею, Лугова, вражена арештами бойових друзів, знаходить мужність виступити на захист Голованя, звинувачуваного в троцькізмі. Після цього жертвою новоявлених опричників є вже сама Оксана. Заарештована за сфабрикованими доказами (зберігання старих “контрреволюційних” книжок), жінка і за моральних та фізичних тортур зберігає гідність та людську честь:

“А над душею ви не владні. Мефістофель, даруйте із вас не вийшов” [4, 68], – каже вона слідчому. Такою ж постає Оксана і в конфлікті з гітлерівцем Венцелем, який, звільняючи “ворогів народу” зі сталінської в'язниці, намагається використати ображених і кривджених комуністичним режимом людей для служби рейху:

“Чого ви від мене хочете? Щоб я читала політграмоту есесівцям? О, ні! Даруйте” [4, 74].

Колізії: Оксана – Замогильний, Венцель – Оксана – визначають одну з головних проблем (до речі, широко представлену в багатьох творах радянської літератури 60-х: у романах “Лю-

дина і зброя” О.Гончара, “Живі і мертві” К.Симонова, “Вир” Г.Тютюнника, “Люди не ангели” І.Стаднюка, в поемі “Політ крізь бурю” М.Бажана, у п’єсах “На Івана Купала” та “Правда і кривда” М.Стельмаха, “Горлиця”, “Планета Сперанта” О.Коломійця та ін.): аморальна культівська сваволя не могла вбити совість, почуття патріотизму у справжньої людини-громадянина. Оксана Лугова, що і в сталінській тюрмі була членом підпільного комітету комуністів (серед них і українські комуністи-боротьбисти), своєю вищістю над особистими образами вражала навіть гестапівця.

У зверненні Лугової до побратимів звучить відповідь і есесівцю Венцелю, й енкаведистським катам:

“Підлі нікчеми хотіли посварити нас із власним народом. Але ж народ... Хіба він винен перед нами? Погляньте на українську землю. Вже й сліз у неї немає, щоб плакати. Ми мусимо визволити її від нелюдів. І ми це зробимо!” [4, 77].

Головний конфлікт, що визначає трагедійність твору, – це фатальна сутічка Оксани та її сина Миколи. Проблема почуття й обов’язку, традиційна у творах з трагічними колізіями: чи то класичний роман “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” Панаса Мирного або драма “Оборона Буші” М.Старицького, чи то твори радянського часу – повість “Сорок перший” Б.Лавреньова, п’єси “Патетична соната” М.Куліша, “Вагрова ніч” Л.Первомайського та ін.

Пріоритет суспільних інтересів над особистими часто був одним із головних рушіїв трагедійних конфліктів у численних творах радянської літератури. Конфлікти ці висвітлювались в ідейно-політичному спектрі доби на вимогу соцреалізму. Скажімо, Микола Воркалюк із драми Я.Галана “Любов на світанні”, стріляючи у власного сина-відступника, знаходив не тільки моральне виправдання у людей – він сам пишався своїм вчинком: “Я лише одного боюся: щоб він не втік. Я міг не влучити, Семене...” [1, 395].

Такою бачила свого часу критика і Оксану Лугову, зазначаючи:

“І за найбільш несприятливих життєвих умов вони (Оксана і Зачепило – М.К.) зберегли свою ленінську стійкість і відданість, свою непоборну мужність комуніста, свої ідейні, політичні переконання” [7, 185].

Так, революційний фанатизм, класова ідейна нетерпимість, нещадність до ворога, хоч би й близької людини (М.Хвильовий осудив такі явища ще в 20-х у новелах “Я” (“Романтика”), “Мати”), не тільки виправдовувались, а й возвеличувались. Властиве це й фольклорним та класичним літературним творам: близькі друзі вбивають зрадника Саву Чалого (пісня “Був у Січі старий козак”, трагедія І.Карпенка-Карого “Сава Чалий”), гоголівський Тарас Бульба смертю карає сина Андрія, благословляє покару синові-боягузу горда горянка-мати (поема “Утікач” Лермонтова).

Вбивство Оксаною Луговою сина Миколи (п’єса “На дні морському”) ніби теж морально виправдовується: народна, загальнолюдська правда стоїть і понад священну материнську любов. Однак Оксана все життя карається власним вчинком (“Сниться він мені... Майже щоночі. Вчора наснився малим школярем... Павло був такий щасливий, що народився син. Тяжко він помирав мій Павло. Груді пробиті навиліт. Шепотів перед смертю:

“Живи для нього, Оксано” А я – рукою власною” [4, 61].

Неоднозначне ставляться до матері-синовбивці й люди:

– Через те й страшно... Щоб сина власного...

– В неї, мабуть, не серце в грудях) цеглини шмат.

– ...Це в неї серця немає? В кого ж тоді воно є?

Не на сина руку підняла – на зрадника” [4, 60].

Палко люблячи сина, Оксана хотіла бачити його патріотом, схожим на батька. Схвильована зустріччю з ним після довгої розлуки, жінка й не помітила зразу на синові німецької уніформи. Але, усвідомивши нарешті його зраду, не відмовляється від рідної дитини, по-материнському вимагає від Миколи каяття і спокути:

“Сину мій! Ти ще не встиг звалитися у прірву. Ти тільки ногу підняв над нею... Вернись! Іди назад, до своїх. Ти сміливий і дужий. Ти проб’єшся... Дай мені померти з чистою совістю” [4, 75].

Від прохання Миколи розповісти жахливу правду про тридцять сьомий рік у фашистській газеті Оксана відмовляється тому, що за неї “хапаються криваві руки фашистів” [4, 75], хоч і впевнена: настане час і для цієї правди. Постріл у сина, коли той привів карателів-есесівців до партизанів, – це її свідомий вибір. Цей трагедійний епізод переданий із вражаючою силою:

“Оксана (вихоплює парабелюм). Не смій. Чуєш? Не смій, негіднику...

Микола не чує її. Ще сота доля секунди – й німецька граната полетить на Зачепила та на його бойових друзів. Хмілько цілиться в Миколу, але не встигає вистрелити – перша стріляє Оксана. Парабелюм випадає її з рук, а Микола, похитуючись, падає на той самий горбик, де в пролозі ми бачили могилу. Продовжуючи бій з німцями, повз неї пробігають Хмілько, Зачепило, кілька партизанів.

Оксана хитається – ось-ось упаде.

Оксана. Що я наробила? (З божевільними очима, рвучи на собі волосся. Оксана ступає кілька кроків до глядача – і падає на труп сина)” [4, 83].

Що ж, якщо брати, до уваги всю складність і драматизм подій і ситуацій у п'єсі, авторський акцент на внутрішніх і зовнішніх колізіях, моральних принципах героїв, сцена синовбивства є достатньо вмотивованою. Тому не можна погодитися з думкою Й.Кисельова, “що така трагічна акція, як синовбивство, повинна бути добре психологічно підготовлена, а не відбуватися зненацька, наче грім з ясного неба” [7, 186]. Цілком умотивовано й те, що жінка каратиме себе все життя, усвідомлюючи, що їхнє з сином нещастя – це трагедія цілого покоління “коліщаток і гвинтиків” нещадної системи казарменого соціалізму:

“Хто моєю рукою в тебе цілився? Кажуть, це не вона своїх дітей нищила. Не вона, кажуть. А хто ж тоді, хто? Де віднайти винних? ... Я питаю: що для чого існує – система для людей чи люди для системи?” [4, 83].

Новим і нетрадиційним є образ відступника Миколи. Не боягузливим егоїстом чи користолюбцем (як, скажімо, Анатолій із п'єси І.Рачади “Суд матері” чи Олег Римар із роману П.Автомонава “Коли розлучаються двоє”) змальований Микола Луговий. Не схожий він і на честолюбивого Семка Пугача з “Партизанської іскри” О.Гончара. Оксанин син-відступник є великою мірою жертва сталінського Молоху казарменого соціалізму. Ще одна “натяжка” критика 60-х – щодо неприйнятності в п'єсі філософсько-етичної концепції і зокрема всього, пов'язаного з образом сина Лугової: “З перебігу подій і, власне кажучи, з самого тексту виникає, ніби зрада Миколою Батьківщини обумовлена несправедливостями, яких у свій час зазнав юнак. Може, й так... І все ж чи варто шукати виправдання зради, чи правильно пояснювати зраду ошуканством, а не ідейно-політичним відступництвом?” [7, 185].

Та ж автор не виправдовує зради Миколи, не ідеалізує його, намагаючись не тільки осудити свого персонажа, а й зрозуміти його трагедію, осмислити проблему відступництва підданих більшовицьким репресіям наших співвітчизників – проблему, яка раніше трактувалась у літературі “соціалістичного реалізму” спрощено і однобоко.

Слід нагадати, що навіть у написаному ще в 50-х роках романі “Вітер в обличчя” М.Руденко вивів образ Івана Миколайовича Солода-Загреби – людини складної, навіть трагічної долі, що, ставши відщепенцем і шкідником вимушено, під тиском умов і обставин, приходять врешті-решт до фатального кінця, з жалем усвідомлюючи марноту свого життя, власну моральну спустошеність і духовну порожнечу. Вже тут автор намагався зрозуміти героя і навіть поспівчувати тому, чий вчинки, як “куркульського сина”, були запрограмовані системою, недовір'ям і переслідуванням. Подібне бачимо і з Северином Джмеликом з роману Г.Тютюнника “Вир”: ставши прислужником фашистів з метою поквитатися з радянською владою, герой, однак, ненавидить і своїх нових хазяїв, часто суперечливий у діях і вчинках.

Микола Луговий із п'єси М.Руденка, вихований у душі комуністичних ідеалів, мріяв зі шкільної парти про незвичайний подвиг, готував себе свідомо до майбутніх боїв з фашистами. Однак розумний і мислячий юнак (цьому сприяли, мабуть, і оті приховані старі книжки) усе ж сумнівається у справедливості вибраного старшим поколінням шляху, в гуманізмі соціальних перетворень, у доцільності експериментів над народом:

“... експеримент епохи... А справжні люди... Вони прийдуть потім. І треба, щоб це сталося якомога швидше” [4, 63].

Не випадково вразливий ідеаліст кидається з шаблею на чекістів, котрі прийшли заарештувати його матір.

Однак не тільки жорстокість репресивної системи, постійна дискримінація (син “ворога народу”) призвели молоду людину до моральної кризи. Цьому сприяли й деякі риси характеру хлопця: надмірна вразливість, гарячковість, нетерпимість, наївна довірливість – вони й визначили подальшу долю Миколи. Трагедія юнака художньо вмотивована минулим, стверджується в п'єсі, – і в цьому насамперед, винна антилюдяна сталінська епоха “коліщаток і гвинтиків”.

Носієм антигуманних чинників каральної культівської машини у п'єсі М.Руденка виступає беріївський кат “вищого рангу” Замогильний – безпосереднє й закономірне породження тоталітарної системи. Політичний фанатизм і підозрливість, патологічна жорстокість, катівське блюзнірство й цинізм, темне авантюрне минуле боягуза-самостріла, віроломність і підступність, моральна розпуста і нищість – ось далеко не все, що визначає сутність генерала-беріївця.

Характерно, що між енкаведистом Замогильним і гестапівцем Венцелем багато спільного, хіба що першому властиві більше злоба й фанатизм, другий же відзначається насамперед хитрістю й лицемірством. Перетворення коханки Замогильного Зіни в наложницю Венцеля є якоюсь мірою символічним і несе певний підтекст, підкреслюючи моральну й духовну спорідненість сталінізму та гітлеризму. Не дивно, що партизанський командир Зачепило кидає вслід Замогильному:

“Свастику б вам на рукави, а не революційний меч!” [4, 81].

Безпосередні виконавці злочинів культівської репресивної системи нерідко зустрічались у літературі періоду суспільного пробудження 60-х: одні з них карикатурні й умовно-абстрактні (Чорноволенко з “Правди і кривди” М.Стельмаха), інші – недалекі фанатики (майори Ожогін і Бодростін з роману Ю.Германа “Я відповідаю за все”); образ генерала-беріївця Замогильний – своєрідний, це життєво переконливий тип сталінського ката, влучно конкретизованого у багатьох “вгадуваних” вчинках, почуттях, переконаннях, прагненнях.

Втім, можна закинути авторові п’єси брак глибинного психологізму в змалюванні полковника Зачепила (Старого) та лейтенанта Хмілька – чекістів “гуманних”, які все одно залишались, як ми розуміємо, непрямими винуватцями й виконавцями злочинів сталінщини. Запам’ятовуються епізодичні образи політв’язнів сталінської тюрми – комуністів-боротьбистів.

Мерзенна тоталітарна атмосфера з її доносами, стеженням, провокаціями майстерно втілена автором п’єси в образі таємного агента НКВС-КДБ Рябокона.

Безперечно, трагедія “На дні морському” не є вільною від недосконалостей: як-не-як, поет і прозаїк М.Руденко дебютував у новому для нього жанрі. Та головним художнім здобутком трагедії “На дні морському” стала неабияка гострота конфлікту, пристрасність боротьби, незвичайність і фатальність ситуацій, що є, власне, визначальними рисами даного жанру.

Репресований свого часу, твір цей був, безперечно, новим і неординарним явищем в українській драматургії 1960-1980-х років, являючи й сьогодні не лише історико-літературний інтерес.

Список використаних джерел

1. Галан Я. Драматичні твори / Я. О. Галан; вступ., упоряд., приміт. Б.С.Буряк, рец. І. І. Дорошенко. – Львів : Каменяр, 1981. – 415 с.
2. Кисельов Й. М. Герой і час: літературно-критичні нариси про сучасну українську драматургію / Й.М.Кисельов. – К. : Радянський письменник, 1969. – 239 с.
3. Руденко М. До читачів журналу “Київ” / М. Руденко // Київ. – 1990. – №11. – С. 58
4. Руденко М. На дні морському / М.Руденко // Київ. – 1990. – №11. – С. 59-84.
5. Слабошпицький М. Таке довге повернення / М. Слабошпицький // Літ.Україна. – 1990. – 20 груд. [див.: 5, 6]
6. Слабошпицький М. Та є ще Бог... І є ще Україна / М. Слабошпицький // Укр. мова і література в школі. – 1990. – №12. – С.65-74.
7. Шляхи і проблеми розвитку українського радянського театру. [Ред. М. Йосипенко] – К.: Мистецтво, 1970. – 267 с.

Summary. Problematics, literary and artistic destiny of forbidden in ideocracy times tragedy “On the Seabed” by Mykhola Rudenko are investigated in the article. The tragedy is considered in historical and literary context of problem of feeling and duty.

Key words: tragedy, conflict, feeling, duty, idea, discrimination, fatality, renegation.

УДК 821.111.091

Т.О. Левицька

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІМІДЖУ «ЧУЖОГО» В СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

У статті досліджується репрезентація іміджу «чужого» у світовому літературному процесі, починаючи з Біблії і закінчуючи творами Вальтера Скотта. Проаналізувавши іміджі «чужого» у літературних творах різних епох, автор зупиняється на досягненнях сучасної імагології. У статті подана періодизація репрезентації іміджу «чужого» в історичній ретроспективі.

Ключові слова: імагологія, «чужий», «свій», національний імідж, релігійний імідж, компаративна методологія, Вальтер Скотт.

З огляду на посилення у сучасному світі діалогічних тенденцій, комунікативно-рецептивні аспекти дедалі більше цікавлять дослідників-літературознавців. Особливо зростає актуальність імагологічних досліджень наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., саме у час глобалізації суспіль-

ства. «чужий», як категорія, що є однією з визначальних в дослідженнях компаративістики [3, 25] сьогодні трансформується і уніфікується, втрачаючи первинні ознаки. Усе це актуалізує наукову проблематику, порушену у даній статті.

Однією з актуальних проблем сучасної компаративістики є літературний імідж «чужого», як «ментального або дискурсивного образу людини, групи, етносу або нації» [4, 342] в історичній ретроспективі. Це і стало метою дослідження даної статті.

Іміджі «чужого» віддавна присутні у світовій літературній спадщині. Так, в латинському варіанті Біблії (Вульгати) для позначенні «чужинців» використовувалося слово «natio» [8; 35], тоді як слово «populus» було відповідником «свого» – «богообраного народу» [8, 5; 35; 18, 12]. Характерно, що імідж «чужого» в Біблії мав подвійний соціально-психологічний зміст: з одного боку він виступав, як вербальний інструмент відчуження однієї спільноти від іншої, а з іншого – був виявом солідарності для «своїх» [8, 32].

Імідж «чужого» знаходимо у давньогрецькій, давньоримській, давньокитайській та давньоіндійській літературах: «Одісеї» Гомера, «Історії» Геродота, «Енеїді» Вергілія, «Германії» Таціта, в епосах «Махабхарата», «Рамаїяна» та іншій усній творчості народів світу.

У Давньому Римі до «своїх», тобто до громадян Риму, вживався термін «народ» («populus»), а «natio» – до груп чужинців з певного регіону, пов'язаних кровними зв'язками, які не мали громадянства. Цей термін мав дещо зневажливий зміст і також застосовувався стосовно усіх «варварських» племен. Разом з тим, римляни користувалися ще терміном «gens» (рід, плем'я). Однак, коли потрібно було підкреслити етнічне коріння чи приналежність «чужого», то поєднували обидва слова у словосполученні «nationes ejus gentis» («група споріднених племен») [8, 126].

Імідж «чужого» зустрічаємо й у середньовічних історичних хроніках, де зображуються маловідомі і віддалені народи, культура яких вважалася відсталою, «чужою». Так, наприклад канонік Регіно Прюмський на початку X ст. писав, що народи відрізняються один від одного походженням, звичаями, мовою і законами. Він надавав терміну «нація» конкретного етнічного змісту [8, 127].

Іміджі інших народів стали глибшими та об'ємнішими у часи хрестових походів. В описах іміджу «іншого», як синонім «natio», все частіше починає вживатися термін «gens». Наприклад, описуючи групи купців, караванам яких доводилося перетинати чимало державних кордонів, середньовічними хроністами вживається саме термін «gens», ідентифікуючи таким чином чужинців за географічним місцем їх походження [8, 32].

Середньовічні автори університетських хронік, описуючи «чужі» студентські спільноти, що формувалися за принципом спільного географічного походження, релігії та мови, вживали термін «natio». Так, наприклад, у 1220 р. у Паризькому університеті існували «французька нація», «германська нація», «нормандська нація» та «пікардійська нація» [8, 21]. Американський дослідник П. Джеймс зазначав, що в описах студентських заворушень і протистоянь у Болонському університеті йшлося про 35 різних «націй» викладачів та студентів [13, 10], які поступово об'єдналися у дві великі групи: «Citramontanes» (ті, що з однієї сторони гори), та «Ultramontanes» (ті, що з іншої сторони гори) [29, 85].

Автори середньовічних хронік про Оксфордський університет, як зазначає Г. Колтон (G. Coulton), ділили студентів на «North natio» («північну націю») і «South natio» («південну націю»). Хоча в останньому випадку студентські спільноти ідентифікувалися «за інтересами» і студент, залишаючи університет, виходив зі складу «нації», етнічний зміст термінів не втрачав свого значення [25, 86].

Значну й розмаїту етнографічну літературу з літературними іміджами «чужих» народів, з описами екзотичних заморських країн, породила епоха великих географічних відкриттів. Зокрема, в епічній поемі португальського вояка і поета Луїса де Камоенса «Лузіада» [10], в поемі-епопеї іспанського колонізатора Чілі і поета А. Ерсільє «Араукана» створюються іміджі племен щойно відкритої Америки [44].

Особливо відзначилися у конструюванні іміджів «чужого» французькі просвітники (Вольтер, Дідро та ін.), які створювали етно-національні образи російських царів Петра I й Катерини II та Російської імперії [22], а також творці епохи Відродження, пов'язаної із зародженням етнографії, виникненням інтересу до всього несхожого на «своє» (наприклад, Поджо Браччоліні). Значна роль тут належить «літературі факту»: книгам мандрів, спогадам й щоденникам, листам й трактатам людей, обізнаних із суспільним устроєм і звичаями, ментальністю і культурою невідомих широкому загалу культур і країн. «Своя» національно-культурна традиція та індивідуальні психологічно-побутові уподобання мандрівника-спостерігача збагачувалися новим життєвим досвідом. Замилювання незвичними ландшафтами й звичаями, одягом, побутом та кухнею «чужих» провокували на зіставлення зі «своїм», служили потужним імпульсом для більш глибокого сприйняття «себе», трансформації усталених автостереотипів (auto-images), як тих, які характеризують власну етнічну чи релігійну ідентичність [4, 27].

Поштовхом до глибокого етнокультурного взаємопізнання та взаєморозуміння між народами стало утворення численних нових незалежних націй, пробудження їхньої національної свідомості та етнокультурної ідентичності наприкінці XVIII на початку XIX ст. Значний вплив на європейську літературу цього періоду справили твори письменниці, дочки міністра фінансів Франції Жака Неккера – Жермени де Сталь. Іміджі «свого/чужого» знаходимо у її творах «Про Німеччину» [42] та «Десять років у вигнанні» [43]. Дослідниця через політичні обставини змушена була емігрувати з Франції, і, пізнаючи інші народи Європи, створила цілу низку іміджів, зокрема: Німеччини, Італії, Росії та ін. [37, 29-30].

Принципово новими підходами до творення релігійних та етно-національних іміджів характеризуються творчість Вальтера Скотта. Його історичні романи населені численними колоритними персонажами іудеїв, мусульман, християн, саксів, норманів та ін. [40]. Його літературний талант суттєво вплинув на подальший розвиток світової літератури і потребує сьогодні глибоких і різносторонніх студій компаративістів.

Виникнення власне імагології як «важливої науки про вивчення національних образів» [4, 28] пов'язується з діяльністю французької історичної школи «Анналів», що склалася в середині XX ст. (Л. Февр, М. Блок, В. Дюбі, Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф та ін.). У їх працях соціум і культура, спосіб життя людей, їхня ментальність і свідомість постають невіддільними складовими антропоцентричних історичних структур. Науковий досвід останніх років дозволяє підсумувати: ця історична школа уточнила етнопсихологічне поняття національного характеру взаємозв'язаними категоріями національного «менталітету» й національної картини світу [33, 249].

Французький компаративіст Мішель Кадо зазначав, що дослідники історії та історики літератури й компаративісти беруться за одну і ту ж проблему, звертаючись – відповідно – до різних методик: «яким чином можна краще зрозуміти глибоку сутність відчуттів одного народу до іншого: за описами баталій, чи при аналізі [імагологічних] наукових трактатів» [22, Introduction]. Такі французькі дослідники іміджів «іншого», як Ж. Асколі (G. Ascoli), П. Ребуль (P. Reboul), Р. Реймон (R. Rémond), С. Діжон (C. Digeon), розглядали сприйняття французами Англії, Сполучених Штатів, Німеччини [33, Introduction].

Історичну роль у становленні імагології, як наукової галузі, відіграла книга Альбера Лортолари (Albert Lortholary) «Філософи XVIII ст. і Росія. Російський міраж у Франції XVIII ст.» [37], яка побачила світ у 1951 р. і була чи не першим значним імагологічним дослідженням. У 30-70-х рр. минулого століття з'являються цінні компаративістичні розвідки французьких дослідників про образи інших народів: George Ascoli «La Grande – Bretagne devant l'opinion française» [15], Rémond René «Les Etats Unis devant l'opinion française 1815-1852» [39], Michel Cadot «L'image de la Russie dans la vie intellectuelle française 1830-1856» [22], Jean Marie Carré «Les Écrivains français et le mirage allemand 1800-1940» [23]. Розширили горизонти імагології праці швейцарського літературознавця Франсуа Жоста (Francois Jost) – автора дослідження «Швейцарія у французькому письменстві протягом віків» [31] і двотомна наукова розвідка «Жан-Жак Руссо і Швейцарія» [32].

Автори колективної праці «Компаративна література. Суть і метод» [24] за ред. О. Олдрідж (Aldridge A. Owen) підвели підсумок досягнутому й теоретично обґрунтували необхідність включення національних образів (images) та етнічних гетеро-стереотипів (hetero-images), як «стереотипів, які характеризують «іншого» у літературних творах, до порівняльного літературознавства. Біля початків імагології стояли французькі компаративісти Ж.-М. Карре (Jean-Marie Carré), М.-Ф. Гюйар (Marius-François Guyard), досліджуючи літературу як чинник, що знайомить народи один з одним.

XI Світовий конгрес компаративістів (AIRC) сприяв тому, що наприкінці 80-х рр. XX ст. системні і глибокі дослідження з імагології з'явилися у Західній та Центральній Європі. Наукові зацікавлення концентруються на актуальних для сучасного суспільства проблемах національної і культурної ідентичності. Особливо інтенсивно ця спеціалізація розвивається у Франції та Німеччині, а на початку XXI ст. значно активізувалася в Італії та Нідерландах. Основні школи європейської імагології очолили Д.-А. Пажо, Г. Дисеринк, Дж. Леерссен. Їхні напрацювання стали хрестоматійними у курсах з імагології [36; 17].

В 90-і рр. XX ст. вивчення образів одних народів у свідомості інших широко розгорнулося у Польщі. В польській компаративістиці з'явилося чимало соціологічних, політологічних, антропологічних і літературознавчих праць з проблеми рецепції Польщі і поляків іншими європейськими народами в різні епохи, а також з проблем рецепції самими поляками народів Західної і Східної Європи: серед них – міжнародний збірник «Swój i obcy» [20], збірники «Wokół stereotypów Niemców i Polaków» [46], «Stereotypy w literaturze» за редакцією В. Болецкі [21], наукова розвідка А. Кемпінські «Lach i Moskal: z dziejów stereotypów» [34], дослідження З. Бенедиктович «Portrety obcego. Od stereotypu do symbolu» [18], В. Навроцкі «Patrioci i wrogowie: stereotypy Polaków i Niemców w literaturze polskiej XIX i początków XX wieku» [38], а також

наукові праці Я. Блушковські «Stereotypy narodowe w swiadomosci Polaków» [19] та «Stereotypy a tożsamość narodowa» [20].

Значний вплив на розвиток імагології справила книга болгарського вченого Г. Гачева «Национальные образы мира» [4]. Автор запропонував ідею Космо-Психо-Логосу як універсального інструмента пізнання кожної національної громади.

Сьогодні імагологічні дослідження поступово займають своє місце і в українській компаративістиці. Для цього склалися певні культурні та історичні передумови. Підступи до наукової імагології знаходимо в таких історіософських пам'ятках XIX ст., як «Світогляд українського народу» І. Нечуя-Левицького [12], «Дві руські народності» [9] М. Костомарова, «Три національні типи народні» [2] В. Антоновича. Проблема «свій/чужий» гостро постає у творчості Т. Шевченка, І. Франка, П. Куліша та інших українських письменників XIX ст., які у своїх працях на багатому етнографічному, фольклорному й літературному матеріалі творили іміджі українців, поляків і росіян.

Про етнопсихологічні відмінності українців, росіян, поляків йдеться у працях В. Яніва «Проблема психологічного окциденталізму України» та С. Андрусіва «Характерологія українців. Національний Космо-Психо-Логос» [1].

Значно посприяли розвитку вітчизняних імагологічних досліджень наукові доробки українських компаративістів Д. Наливайка, насамперед, його праця «Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст.» [11], В. Орехова «Русская литература и национальный имидж (Имагологический дискурс в русско-французском литературном диалоге)» [13], а також наукові розвідки Т. Денисової [5], М. Ільницького [7], Т. Дзядевич [6] та ін.

Отже, сучасна світова імагологія досліджує іміджі в Біблії, літературі античності, середньовіччя, нового і новітнього часу. Із студій проблем імагології античності відзначаються праці «Le Miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre» [27] та «Memoir d'Ulisse. Récit sur la frontière en grece ancienne» [28] французького дослідника Ф. Артога (F. Hartog); заслуговує на особливу увагу робота Жана Поля Вернана (J.-P. Vernant) «L'individu, la mort, l'amour. Soi-même et l'autre en Grèce ancienne» [45].

Своєрідним підсумком сучасних імагологічних досліджень перелому XX-XXI ст. стала системно упорядкована праця професора Бергамського університету М. Беллера (M. Beller) та професора Амстердамського університету Дж. Леерссена (J. Leersen) «Imagology: a Handbook of the Literary Representation of National Characters» [36]. Це найавторитетніше на сьогодні колективне видання з історії, теорії і методології імагології, екземпліфікації імагологічного аналізу. Воно також містить перший словник імагологічних понять.

Таким чином, зазнавши чимало критики і недобррозумілого ставлення впродовж 50-80-х рр. минулого століття, літературна імагологія, що зосередилася на релігійних, етнічних та національних образах, літературних репрезентаціях інших національних культур, досягла значних успіхів у 90-х рр., а на початку третього тисячоліття стала невід'ємною частиною сучасної літературної антропології, міжкультурних досліджень і цілого ряду гуманітарних дисциплін. Її методологія виводить компаративне дослідження у сферу вивчення міжкультурних взаємин.

Досліджуючи іміджі в літературі, сучасні дослідники застосовують наступні методи компаративістики: контактологічний, типологічний, рецептивно-естетичний та дискурсивний. Ці методи ґрунтуються на філософії взаємин між «своїм» та «іншим», яку імагологія проектує на сферу міжкультурних процесів. Західна логоцентрична традиція тривалий час розглядала такі взаємини у рамках універсального протиставлення подібності й відмінності, коли «інший» сприймався, як «чужий», несхожість якого підлягала підпорядкуванню й асиміляції або ж виключенню. Наприкінці XX ст. виникла діалогічна модель, яка інтегрує «іншого», зберігаючи його відмінність та ідентичність, а будь-яка культура, більшою чи меншою мірою, завжди відкрита для впливів «іншої», при цьому індивідуальні та групові ідентичності формуються не інакше, як у взаємодії з іншими ідентичностями.

Список використаних джерел

1. Андрусів, С. Характерологія українців. Національний космо-психо-логос [Текст] / С. Андрусів // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен ; Львів, 1995. – С. 132–136.
2. Антонович В. Три національні типи народні / В. Антонович // Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. К., 1995. С. 97
3. Веретюк О. Скажи мені, хто я? Проблема національної ідентичності літератури, літературного твору та його автора / О. Веретюк // Слово і час. – 2005. – №12. – С. 64-73.
4. Гачев Г. Национальные образы мира / Г. Гачев. – М. : Сов. писатель, 1988. – 447 с.
5. Денисова Т. Наука компаративістика в сучасному потрактуванні / Т. Денисова // Слово і час. – 2005. – №5. – С. 24-31.

6. Дзядевич Т. Формування національної ідентичності в літературі слов'янського романтизму: на матеріалі творчості А. Міцкевича, О Пушкіна та Т Шевченка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / Т. Дзядевич. – К., 2004. – 24 с.
7. Ільницький М., Будний В. Імагологія / М. Ільницький, В. Будний // Порівняльне літературознавство: в 2 ч. – Львів, 2007. – Ч.1: лекційний курс / видав. центр ЛНУ ім. І. Франка. – С. 244-274.
8. Цит за: Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: монографія / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
9. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров // Основа. – СПб., 1861. – №3 – С. 33-80
10. Наливайко Д. С. Літературознавча імагологія : предмет і стратегії / Д. С. Наливайко // Літературознавча компаративістика. – К. : ПЦ Фоліант, 2005. – Вип. 1. – С. 27-44.
11. Наливайко Д. С. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. / Дмитро Сергійович Наливайко. – К. : Основи, 1998. – 580 с.
12. Нечуй-Левицький Іван Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. – К. : Обереги, 2003. – 80 с.
13. Орехов В. В. Русская литература и национальный имидж (Имагологический дискурс в русско-французском литературном диалоге) / В. В. Орехов. – Симферополь: АнтикВА, 2006. – 608 с.
14. Alonso de Ercilla y Zúñiga. The Historie of Araucana / Alonso de Ercilla y Zúñiga. – Manchester : Manchester University Press, 1964. – 580 p.
15. Ascoli George La Grande – Bretagne devant l'opinion française / George Ascoli. – Paris, 1930. – 344 p.
16. Bartlett R. Language and Ethnicity in Medieval Europe / R. Bartlett. – Oxford; New York, 1996. – P. 127-132.
17. Beller M, Leerssen J. Relevant concepts, related disciplines. Image / M. Beller, J. Leerssen. – New York, – P. – 342.
18. Benedyktowicz Zbigniew Portrety obcego. Od stereotypu do symbol / Zbigniew Benedyktowicz. – Krakow : Wydawn. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 200. – 215 s.
19. Błuszkowski Jan Stereotypy a tożsamość narodowa / Jan Błuszkowski. – Kraków : Wydawn. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006. – 210 s.
20. Błuszkowski Jan Stereotypy narodowe w swiadomosci Polaków / Jan Błuszkowski. – Piotrkowskie przy Filii Akad. Świętokrzyskiej, 2003. –Piotrkowskie przy Filii Akad. Świętokrzyskiej, 2003. – 345 s.
21. Bolecki Włodzimierz Stereotypy w literaturze / Włodzimierz Bolecki. – Instytut Badan Literackich Pan. – Kraków : Wydawn. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. – 325 s.
22. Cadot M. L'image de la Russie dans la vie intellectuelle française. 1839 – 1856 / Michel Cadot. – Paris : Fayard, 1967. – 641 p.
23. Carré Jean Marie Les Écrivains français et le mirage allemand (1800-1940) / Jean Marie Carré. – Boivin, 1947. – 225 p.
24. Comparative literature: matter and method / Ed. with introd. by A. Owen Aldridge. – Chicago-London, 1969. – 680 p.
25. Coulton G. Nationalism in the Middle Ages / G. Coulton. – New York : Holt, Rinehart and Winson, 1972 – 116 p.
26. Grala H. O genezie polskiej rusofobii // Przegląd Historyczny. 1992. T. 83. S. 135-153.
27. Hartog François Le Miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre / François Hartogs. – Paris, Gallimard, 1980. – 386 p.
28. Hartog François Memoir d'Ulisse. Récit sur la frontière en grece ancienne / François Hartogs. – Paris, Gallimard, 1996. – 262 p.
29. James P. Nation Formation. Towards a Theory of Abstract Community / P. James. – London; Thousand Oaks; New Delhi, 1996. – 237 p.
30. Janaszek-Ivaničková H. O współczesnej komparatystyce literackiej / Halina Janaszek-Ivaničková. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo Naukowe, 1980. – 255 s.
31. Jost Francois Jean-Jacques Rousseau et la Suisse / Francois Jost. – Fryburg, 1962. – 445 p.
32. Jost Francois La Suisse dans les lettres français au cours de ages / Francois Jost. – Fryburg, 1956. – 352 p.
33. Цит. за: Kemilainen A. Nationalism. Problems Concerning the Word, the Concept and Classification / A. Kemilainen. – Jyvaskila, 1964. – 252 p.
34. Kepinski A. Lach i Moskal. Z dziejow stereotypu / Kepinski A. – Warszawa; Krakow, 1990. – S. 159-160

35. King James The Holy Bible / King James. – Massachusetts : Hendrickson Publishers, 2006. – 721 p.
36. Leerssen Joep, Beller, Manfred Imagology: a Handbook of the Literary Representation of National Characters / Joep Leerssen, Manfred Beller. – Rodop, 2007. – 496 p.
37. Lortholary A. Les “Philosophes” du XVIII siècle et la Russie”. Le Mirage russe en France aux XVIII siècle / Albert Lortholary. – Paris: Boivin, Editions Contemporaines, 1951. – 411 p.
38. Nawrocki Witold Patrioci i wrogowie: stereotypy Polaków i Niemców w literaturze polskiej XIX i początków XX wieku» / Witold Nawrocki. – Piotrkowskie przy Filii Akad. Świętokrzyskiej, 2002. – 335 s.
39. Rémond René Les Etats Unis devant l’opinion française (1815-1852) / René Rémond. – Paris, 1963. – 962 p.
40. Scott W. Ivanhoe / Walter Scott – Penguin Books: Harmondsworth, 1986. – 511 p.
41. Staël Anne-Louise Germaine Bruxelles / Anne-Louise Germaine de Staël. – Paris : Firmin-Didot, 1821. – 567 p.
42. Staël Anne-Louise Germaine De l’Allemagne / Anne-Louise Germaine de Staël. – Paris : Firmin-Didot, 1829. – 400 p.
43. Vaz de Camoes Luis. The Lusids / Luis Vaz de Camoes. – New York : Oxford University Press, 1997. – 506 p.
44. Vernant Jean-Pierre L’individu, la mort, l’amour. Soi-même et l’autre en Grèce ancienne / Jean-Pierre Vernant – Paris, Gallimard, 1989. – 223 p.
45. Wrzesiński Wojciech Wokół stereotypów Niemców i Polaków / Wojciech Wrzesiński. – Wrocław : Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993. – 294 s.

Summary. The author of the article examines the representation of the image of «another» in the world literary process, beginning from the Bible to W. Scott’s novels. Analyzing the image of «another» in the works of different epochs, the author outlines the methodological principles and imagological methods. Investigators of the article gives periodization of the representation of the image of «another» in historical perspective.

Key words: imagology, «similar», «another», national image, religious image. comparative methodology, W. Scott.

УДК 821.111'06.09

Т.А. Левчук

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У РОМАННІЙ ПОЕТИЦІ Д.Г. ЛОУРЕНСА

У статті дається характеристика особливостей романної поетики Д. Г. Лоуренса, що ґрунтується на принципах візуалізації, використанні елементів вербального живописання. Виявляються роль та функції візуальних елементів у творах письменника.

Ключові слова: поетика, візуальність, візуальні елементи, візуальне мистецтво, живопис словом, картина у літературі, рецепція.

Останнім часом інтерес до вивчення візуальності в історико-літературному та теоретико-літературному розрізі значно активізувався. Для сьогоденної науки очевидно, що перцептивне сприйняття за допомогою візуальних образів заслуговує на різносторонній аналіз. Йосиф Бакштейн в доповіді “Історичність візуальності” висловив думку про те, що на зміну епосі модернізму приходить епоха візуальності. Як відзначає дослідник Б. М. Сапунов, «наша культура починається з «гутенбергівської» цивілізації, заснованої на книзі, і до «цивілізації картинки», де провідну роль починає грати візуальне сприйняття [4, 54]. Усвідомлення ролі візуального в побуті, культурі, психології актуалізувало вивчення цього аспекту з теоретичної, методологічної точки зору в різних областях науки. У новітніх дослідженнях візуальність вивчається з погляду гендерної теорії (А. Усманова), в аспекті гносеології (П. Родькіна) та ін.

В. М. Розін відзначає, що «загальноприйнятої дефініції або теорії «візуальності» сьогодні не існує» [3, 126]. На думку дослідника, вивчаючи проблеми візуальності, учені говорять про такі

різномірні явища, як «зорове (оптичне) і інтелектуальне бачення, зорове сприйняття і мислення, зовнішня (видима) і внутрішня (обрізна) форма» [3, 127].

У більшості досліджень, що стосуються проблеми візуальності, йдеться не лише і не стільки про зір, скільки про бачення і його особливості стосовно поетики того чи іншого автора. До таких робіт можна віднести монографії В. Колотаєва, Д. Замятіна, окремі розділи з монографій В.М. Топорова, Т.І. Печерського.

У сучасному словнику поняття “візуальний” вживається в прямому значенні, закріпленому в декількох словниках. “Словник російської мови” лінгвіста С.І. Ожегова, пропонує таке визначення поняття “візуальний” як «відтворений простим або озброєним оком» [2, 77]; «Тлумачний словник іншомовних слів» дає таке визначення: «те, що сприймається зором» [2, 148].

У системі художнього твору візуальність присутня на всіх його рівнях. Найбільш очевидно візуальність проявляється у портреті, пейзажі, інтер'єрі. Специфіку візуальності в кожного автора можна охарактеризувати через особливості його колористичної палітри. Поетика візуальності має також і екфрастичний вимір. Тобто йдеться про присутність у літературному творі описів творів інших видів мистецтва, особливо зображальних. Говорячи про значущість візуальних елементів у художньому світі Д.Г. Лоуренса, дослідники не приділяють достатньої уваги тому, як візуалізовані описи впливають на загальні властивості художнього простору його романів і як це загалом впливає на поетику письменника.

Полеміка довкола літературної спадщини англійського письменника Девіда Герберта Лоуренса досі не вщухає, оскільки він вважається принциповою постаттю для світового літературного процесу ХХ-го століття. Значно менше Д. Г. Лоуренс відомий як художник. Зрештою і сам він скромно зауважував, що власні картини були для нього лише задоволенням. За пензель та олівець Лоуренс брався впродовж усього свого життя, але по-справжньому живописом займався лише незадовго до смерті.

Більшість його картин зображали чоловіків і жінок у дещо гротескному стилі – ноги і руки – виглядали дивно, голови були занадто малими, торси випнутими; тіла злегка деформованими, особливо у жінок. Деякі з його полотен насажені Біблією або античною міфологією. Інші були взяті з сучасного життя. Окремі сюжети були смішними і вибухали бурлеском у настроях. У інших проглядаються ознаки меланхолії. Пейзажі Лоуренса мали скоріше абстрактний характер. На перший погляд, вони видаються примітивними, але чомусь герої цього “наївного Едему”, постійно кудись біжать, стверджуючи неспокій таплинність часу. Його стиль був енергійним, хоча й не дуже впевненим. Сукупність зібраних робіт означала прагнення до руйнування міфів і стереотипів і водночас вигадливо проголошувала невинну чуттєвість щодо взаємин чоловіків і жінок. Герої його картин вільно почувають себе навіть у боротьбі та суперечностях між собою.

Найбільш вдалими і відомими картинами Лоуренса вважаються “Історія Боккаччо”, “Боротьба з амазонкою”, “Леда і Лебідь”, “Під манговим деревом”. 15 червня 1929 року зібранням приблизно з двадцяти картин, написаних маслом та аквареллю, в галереї “Уоррен” було відкрито дебютну виставку Д. Г. Лоуренса. Ця подія викликала резонанс в першу чергу серед лондонських художників та критиків, адже Лоуренс був відомим емігрантом – автором низки скандальних творів. Мистецтвознавці були майже одноставні в ненависті до картин, виставлених у галереї “Уоррен”. Пол Коноді у своїй статті на другий день після виставки відкрито засуджував живопис Лоуренса, називаючи його “наругою над порядністю” і “відвертою огидністю у фарбах”. Критик “Daily Express” заявив, що “потворні композиції, фарби і спосіб їх нанесення у цих роботах роблять їх відштовхуючими; суб'єкти, що зображені на полотнах, змусять більшість глядачів відчувати жах”.

Через свою «неспокійну» історію картини Лоуренса залишилися засекреченими. Вони були відтворені у невеликому альбомі та опубліковані у пресі з нагоди виставки в галереї “Уоррен”. Нова книга “Картини Лоуренса”, відредагована Кейт Сагар, певною мірою заповнює прогалину, проливаючи світло на маловідомий широкому загалу аспект діяльності письменника. У цій книзі подано роздуми Лоуренса щодо окремих художників, пояснення змісту власних картин та розуміння сутності живопису як різновиду мистецтва.

Зауважимо, що творіння кисті англійського письменника Лоуренса демонструють силу і різнобічність його таланту та засвідчують, що його візуальне мистецтво аж ніяк не можна вважати периферійним. Лоуренс – це письменник з глибоким баченням, а бачення обов'язково передбачає візуалізацію.

Зупинимось детальніше на романі Лоуренса “Закохані жінки” та елементах візуальної поетики в ньому. Роман “Закохані жінки” (“Women in Love” 1920 р.) – продовження роману “Райдуга” – створювався письменником в період першої світової війни. В цьому романі ведуться пошуки нових ідеалів, відчувається прагнення утвердити нові стосунки поміж людьми. У “Закоханих жінках” продовжена історія Урсули Бренгуен та її сестри Гудрун, їхніх пошуків незалежного та гармонійного існування. Створюючи “Закоханих жінок”, Лоуренс прагнув зробити цей роман не

схожим на попередні. Новизна виявилась у композиції та стилістиці роману. Нове в побудові – у відмові від сюжету як організуючого елементу оповіді. Роман будується як ланцюг епізодів, що підпорядковані єдиному ритму і звучать у своїй сукупності як варіації його провідної теми, що полягає у передачі руху стосунків героїв. Змістом кожного розділу-епізоду є не подія, а стосунки між персонажами, що встановлюються на той чи інший момент. Лоуренс слідкує за їхніми коливаннями, змінами, динамікою, фіксує їхній розвиток.

Лоуренс прагнув розширити рамки романів, використавши в літературному творі прийоми, характерні для живопису. Він хотів надати своїм романам такої ж сили зорового враження, якою наділене полотно живописця. Візуальні елементи проявляються в зображенні природи, портретних характеристиках та інтер'єрі.

Розглянемо в першу чергу пейзаж, якому Лоуренс надає особливого значення. Лоуренс намагається втілити своє живописне і колористичне сприйняття світу в словесних картинах. Саме змалювання картин природи переносить у літературний текст не лише образність, але і колорит, форму, композицію, які надають роману експресивності. У пейзажі наголошується на непостійності, мінливості зображуваного під впливом настрою спостерігача, або різних світлових та кольорових ефектів. Змінюється і кут зору, з якого цей пейзаж сприймається, він належить не автору, а героєві твору. Саме тому концепція часу в такому описі різко актуалізується; герой все зображене бачить тут і зараз. Лоуренс не ставить собі за мету “фотографічне” відтворення дійсності, а зображує навколишню природу у зв'язку з настроями та емоціями героя.

В романі “Закохані жінки” йдеться про сестер Брангуен, яких не приваблюють вигляд їхнього містечка та стрімкі зміни у ньому, що відбулись з розвитком промисловості. Невипадково пейзаж у цьому романі має яскраво виражене «індустріальне» наповнення, і оскільки сестри не приймають нового обличчя їхньої «малої батьківщини», то в погляді на нього явно домінує негативна оцінка: “The sisters were crossing a black path through a dark, soiled field. On the left was a large landscape, a valley with collieries, and opposite hills with cornfields and woods, all blackened with distance, as if seen through a veil of crape. White and black smoke rose up in steady columns, magic within the dark air” [5, 7]. (“Сестры шли по черной тропинке через темное унавоженное поле. Слева от них, точно на огромной картине, расстилалась испещренная шахтами долина, вдаль виднелись холмы, на склонах которых росла пшеница, и леса, сливавшиеся в отдалении в темное пятно, как бывает, если смотреть через креповую вуаль. То тут, то там в небо вздымались клубы белого и черного дыма, обретая в сером от пыли воздухе волшебные очертания” [1, 11]).

Пейзаж на початку роману переданий крізь призму сприйняття головної героїні (Гудрун) і зумовлений її психологічним станом у цей момент. Приїхавши після довгого перебування з Челсі додому, Гудрун відчула всю убогість та огидність місця, в якому пройшло її дитинство, адже вона стала зовсім іншою людиною. Такий опис міста відразу дає зрозуміти читачеві, з яким настроєм і очікуваннями Гудрун повернулася додому. Картина побаченого постала перед героїнею в похмурих, сірих тонах. Для того, щоб увиразнити душевний стан Гудрун письменник вдається до нагнітання темних кольорів.

На відміну від вище зазначеного, де простежується вплив механічної цивілізації та відчутний інтенсивний розвиток індустріалізації, зростання шахт, Лоуренс ставав на захист людини та людського. Упродовж усього його творчого шляху загальнолюдські цінності мали для нього першочергове значення, про них він писав, їх захищав. Він намагається віднайти місце, де б не простежувався вплив цивілізації. Таке місце Лоуренс описав у романі “Закохані жінки”, коли Гудрун і Урсула разом із Джеральдом та Рупертом вирушають в Альпи на гірськолижний курорт. Там зароджуються стосунки між Гудрун і Джеральдом. Цей момент супроводжуються детальним описом вигляду з вікна, який дається очима Гудрун: “Окно выходило на долину, зажатую сверху небом и огромными снежными склонами и черными скалами с боков, а в конце, подобно пупу земли, белоснежной стеной и двумя вершинами, сияющими в свете дневного солнца. Молчаливая снежная колыбель устремлялась вперед, между огромными склонами. Сосны, словно волосы неуклюже обрамляли ее по краям. Но эта снежная колыбель переходила в вечный тупик, где высились неприступные стены из снега и скал, и где горные вершины устремлялись в самое небо. Здесь был центр, средоточие, пуп мироздания, здесь земля – чистая, недостижимая, неприступная – принадлежала небесам. Эта картина наполнила Гудрун странным отторжением. Она прильнула к окну, прижав руки к лицу в каком-то трансе. В конце концов, она прибыла на место, она добралась до своей цели. Здесь и заканчивался ее путь, здесь, в этом снежном пупе земли она превратилась в кусок хрусталя и растворилась” [1, 530-531].

У свідомості Гудрун ця картина викликає протиріччя. В ній відбулася боротьба між почуттям до Джеральда та власним призначенням. Її завжди мучило спустошене, хворобливе почуття, що вона не належить до цього життя, наче викинута з нього. Ця думка про власну незалученість, неможливість віднайти гармонію зі своїм тілом і душею, дати своїм почуттям вийти назовні заподіювала Гудрун страждання.

Порівняно з Гудрун та Джеральдом, стосунки Урсули і Біркіна склалися набагато краще. Вони відчували гармонію та внутрішній спокій, будучи разом. Їхні стосунки з кожним днем все міцнішали. Урсула була сильнішою та самодостатнішою, ніж Гудрун. Вона прагнула до нового життя, забувши і своє дитинство, і Антона Скребенського, своє перше кохання, і саме в Біркіні бачила власне продовження: “Она оглядела этот молчаливый, вознесенный над всем остальным мир из снега, звезд и сильного холода. А вот появился и другой мир, точно *картинка* из волшебного фонаря; Болото, Коссетей, Илкстон, – все это было залито обычным, призрачным светом. Там существовала призрачная, ненастоящая Урсула, там был весь этот призрачный фарс ненастоящей жизни. Он был таким ненастоящим и ограниченным, как образы, порождаемые волшебным фонарем. Ей хотелось бы разбить все слайды. Она хотела бы, чтобы ее воспоминания исчезли навсегда, как исчезают слайды, когда их разбивают. Ей хотелось бы, чтобы у нее не было прошлого. У нее был Биркин, и здесь, наверху, среди этого снега, под звездами она только что пробудилась к жизни” [1, 542-543]. У цьому пейзажному описі не просто зображується певний природний стан, але відкриваються можливості для опосередкованого відтворення складної динаміки людських почуттів.

Наступний рівень візуальності в романі “Закохані жінки” виявляється у портретній характеристиці персонажів. Саме візуальність дає змогу чітко охарактеризувати головних героїв роману, проникнути в глибини їх внутрішнього «я». Так, нашому зору відкривається опис Герміони Роддіс, яку Лоуренс порівнює з витвором мистецтва, підкреслюючи тим самим її суспільне становище: “Hermione Roddice was a strange figure in the class-room, wearing a large, old cloak of greenish cloth, on which was a raised pattern of dull gold. The high collar, and the inside of the cloak, was lined with dark fur. Beneath she had a dress of fine lavender-coloured cloth, trimmed with fur, and her hat was close-fitting, made of fur and of the dull, green-and-gold figured stuff. She was tall and strange, she looked as if she had come out of some new, *bizarre picture*” [5, p. 46]. (“Среди школьных парт она смотрелась более чем странно – необычная фигура в широком старом плаще из зеленоватой ткани, затканной рельефным узором цвета старого золота. Высокий воротник был из какого-то темного меха, из него же была и подкладка плаща. Из-под плаща выглядывало отороченное мехом платье из тонкой ткани цвета лаванды, на голове красовалась облегающая шляпка из той же тусклой зеленовато-золотистой рельефной материи, тоже отделанная мехом. Эта высокая и непривычная обычному глазу фигура, казалось, сошла с *какой-то причудливой картины кисти современного живописца*” [1, 75]). Коли вона проходила повз Урсулу, та зачаровано спостерігала за нею “Her long, pale face, that she carried lifted up, somewhat *in the Rossetti fashion*, seemed almost drugged, as if a strange mass of thoughts coiled in the darkness within her, and she was never allowed to escape [5, 16]. (“Ее бледное вытянутое лицо, обращенное, словно у женщин на картинах Россетти, к небу, казалось одурманенным, точно в темных уголках ее души кишели странные мысли и ей не было от них спасения” [1, 17]). Герміона мала славу найвидатнішої жінки в Англії, її батько був дербїрширським баронетом, дотримувалася прогресивних поглядів, гаряче цікавилася реформами, мала неабиякий розум і ефектну зовнішність. Урсула була протилежністю Герміони, скута в рухах, позбавлена живої грації і природності, тому Біркін прагнув і закликав Урсулу до твердості та стійкості її внутрішнього «я»: “You have to be like *Rodin, Michelangelo*, and leave a piece of raw rock unfinished to your figure. You must leave your surroundings sketchy, unfinished, so that you are never contained, never confined, never dominated from the outside” [5, 245]. (“А ты должна быть как *Роден, как Микельанджело* и должна оставлять в своем образе фрагмент необработанного камня. Твое окружение должно походить на неоконченный набросок, чтобы оно никогда не привязывало тебя, не сковывало, не властвовало тобой” [1, 474]). Відтак портрет стає важливим засобом психологічного аналізу.

Інтер’єр як елемент візуалізації служить для окреслення соціального становища персонажів, їхніх духовних запитів, смаків. Зображення інтер’єру сприяє глибшій характеристиці героїв. Так, у романі “Закохані жінки” Біркін, прийшовши в дім Брангвенів, просити руки Урсули, побачив у холі репродукції картин Пікассо, які його сильно вразили: “looking at some reproductions from Picasso, lately introduced by Gudrun, he was admiring the almost wizard, sensuous apprehension of the earth, when Will Brangwen appeared” [5, 254]. (“рассматривал репродукции работ Пикассо, которые совсем недавно привезла Гудрун, он восхищался этим почти колдовским, плотским восприятием мира, когда появился Вилл Брангвен”) [1, 340].

Подібно до цього Джеральд Кірч, опинившись в кімнаті лондонських художників, уважно оглядає кімнату: “There were one or two new pictures in the room, in the Futurist manner; there was a large piano. And these, with some ordinary London lodging-house furniture of the better sort, completed the whole” [5, 47]. (“В комнате была пара современных картин, выполненных в футуристической манере, стояло большое пианино. Все это вкуче с обычной для лондонских домов мебелью не самого худшего пошиба, завершало обстановку...” [1, 96]). Розглядаючи одну з картин, Джеральд переживає сильне враження, яке виразно передається через фізіологічні відчуття,

коли його ноги кожною жилкою відчували електричні хвилі, а в спині, напруженій, як у тигра перед стрибком, розгоралося полум'я.

Таким чином, використання візуальних елементів у романах Д.Г. Лоуренса на вербальному рівні породжує особливий художній ефект: свобода зорових асоціацій при сприйнятті картин підпорядковується ланцюгу асоціацій смислових. «Картина» як загальна категорія живопису, виявляється невід'ємною приналежністю художнього світу творів автора і як артефакт мистецтва, і як складова художнього опису.

Список використаних джерел

1. Лоуренс Д.Г. Женщины в любви / Д.Г. Лоуренс: Роман / Пер. с англ. Е. П. Колтуковой. – СПб. : Азбука, Азбука – Аттикус, 2012. – 640 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегова. 11-е изд. Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М. : Русский язык, 1975. – 846 с.
3. Розин В. М. Визуальная культура и восприятие. Как человек видит и понимает мир [Текст] / В. М. Розин. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 224 с.
4. Сапунов Б. М. Религия и телевидение (Их взаимодействие в культуре) / Б.М. Сапунов. Культурология. – 1996. – №1. – М. : Изд-во МГАП «Микниги». – С. 50-57.
5. Lawrence D.H. Women in Love / D.H. Lawrence. – USA: Penguin, 1995. – 361 p.

Summary. This article is devoted to the peculiarities of David Lawrence poetics, based on visualization, which means the using of visual elements and identifying their significance in the art of writer.

Key words: poetics, visualization, the visual elements, the visual art, verbal painting, picture in the literature, perception.

УДК 82.09: 821.161.2

В.П.Мацько

КОЛОРАТИВНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРНІЙ ПРОЗІ

Вперше досліджено прозу української діаспори з точки зору художнього та лінгвістичного тлумачення кольороназв на прикладі творів В.Домонтовича, Т.Осьмачки, Докії Гуменної, І.Качуровського, Ю.Косача. Вивчення кольороназв при когнітивному дослідженні розкриває мовну картину автора, яка є спільним результатом лінгвокогнітивної діяльності етносоціумів.

Ключові слова: кольороназви, символи, діаспорна проза, колоративна лексика, асоціативно-семантичне поле, емоційно-оцінний зміст.

Постановка проблеми. З часу проголошення незалежності України в єдиний культурний простір повернуто чимало імен письменників, які упродовж ХХ століття поза межами нашої держави активно працювали на ниві української літератури. Окремі проблеми еміграційної літератури досліджували В.Гуменюк [3.], Ю.Ковалів [5], Соломія Павличко [10], Ірина Руснак [12], Людмила Скорина [13], Віра Просалова [15] та інші. Однак в працях дослідників жодним чином не заторкується проблема, винесена нами у заголовок цієї статті. Тому мета публікації полягає в тому, аби оприаявити лінгвістичне тлумачення кольороназв, розкрити стилістичну функцію, символіку кольорів й у такий спосіб вийти на простір мовної картини автора.

Аналізуючи твори означених діаспорних авторів, звертаємо увагу на стилістичну функцію, символіку кольорів. Так, в повісті «План до двору» Т.Осьмачки художній світ позначений кольорами. Абстрактні та конкретні іменники, колоративна лексика вказують на різновекторний символічний світ живої й неживої природи: «золоте безгласся» [9, 15], «рожеве чуття» (с. 116), «жовтий смуток» (с.147), «сірий жах» (с.155), «сіро-бронзові вожді» (с.180), «на відрі, застеленім якоюсь руденькою рядниною, сидить дід у білій сорочці і червоних штанях» (с.141. У даному разі кольоровість вказує на внутрішній світ людини; антагоністичним до червоного кольору виступає білий – призводить до різкої зміни в настрої), «сиділа дівчина у білій сорочечці і темній спідничці» (с.162), «зелений пояс і зелена стрічка» (с.116), «небеса рожевіли» (с.28), «сіро-жовтий цегловий стовбур» (с.33) та ін. Звертається письменник через колір і до символів неживої природи: «сонце ранок золотило» (с.96), «листя золоте» (с.126), «сіра роса» (с.12), «рожевий схід» (с.14), «золо-

тий дощ» (с.41). До слова, літературні критики позитивно відгукувалися на вихід у світ творів Т.Осьмачки, про що свідчить, зокрема, Яр Славутич: «...Емігрантська критика схвально сприймала майже все, що написав Осьмачка, а його «високе красноязиччя» й «недорікуватість» Євген Маланюк називає «елементами геніальности» [16, 478-479]. У думці літературознавця вловлюється легка іронія щодо оцінки творчого доробку письменника, однак Яр Славутич чомусь не помітив, що Т.Осьмачка як ніхто інший умів заінтригувати читача заплутаними сюжетними ходами, широким використанням тропів, барвистою мовою, зрештою – використанням кольороназв, що розкривають мовну картину автора, який у такий спосіб моделює етнічну самоідентифікацію із соціумом.

Отже, саме елементи символів у кольорах відбивають і внутрішній світ письменника, і художній світ повісті «План до двору». Кольори інтенсифікують образне значення внутрішньо-системного змісту прозового тексту, бо кольороназви варіюються в залежності від психіки людини, темпераменту. Кольорова гама постає в уяві читача як образне видиво, миттєве сприйняття й водночас характеризує індивідуальний стиль прозаїка, що визначає спосіб бачення світу. На тлі змальованих трагічних картин життя українського села початку 30-х років минулого століття кольористика виступає казково-містичним видивом у світі абсурду, несвободи, збуджує в уяві парадоксальні асоціації, з одного боку, й виступає маркером декодування образу ліричних героїв, їхнього екзистенційного ества, ірраціонального світу – з іншого.

На ліричний текст «працюють» не лише звуки, запахи, а й фарби, кольори – маленькі деталі. Останні лише можна побачити, переосмислити – в авторській інтенції художньо трансформуються і стають людською сутністю. При цьому, зважимо, неабияку вагу має контекст. Відтак переосмислене складне кольорове «бачення» породжує в реципієнта хвилю настрою, переживання.

У процесі дослідження прози українського зарубіжжя нами з'ясовано, що окремі лейтмотиви є наскрізними в творчості письменників. Так, Т.Осьмачка на метатекстуальному рівні вживає лейтмотивний комплекс «білий та червоний» кольори; у них поєднано символічну контрастність, протиставлення прекрасного, світлого (позитивні герої) й революційного, рушійного (негативні персонажі). Зважимо, що виразно протиставляються щодо семантико-стилістичних функцій назв кольорів громадянського та пейзажного плану й твори В.Винниченка, У.Самчука, І.Качуровського, О.Гай-Головка, Ольги Мак. Але, наприклад, антитезою реальному світові абсурду (повість Т.Осьмачки «Старший боярин») виступає білий колір «Гордій вийшов із хати...в білій вишитій сорочці і в білих штанях». А ось у творі «План до двору» вживає зрештою білий і червоний кольори: «...сиділа дівчина у білій сорочечці» (с.162). Пряме називання червоного кольору зустрічається в слововживаннях червоні заставки (с.70), ніс червоний (с.135), червоні штани (с.141), червона китайка, (с.142), червоніють червоні постолі (с.152), червоний блиск вогню (с.163). Однак крім прямої вказівки на колір, прикметник червоний вказує на оцінний компонент, виражений порівнянням: «кров тече, похолодає на важке вечірнє світло заходу» (с.34), «край даху од полум'я був червоний, неначе жар» (с.156).

Паралель білого і червоного кольорів показовою є на словесному рівні. Червоний колір – як усталений семантичний зв'язок цього кольору з кров'ю, пролитою за соціалізм у громадянській війні, – вказує на позатекстовий оцінний компонент – символ соціалістичної держави, що нею керують комуністи. Водночас наявність інтенсивності в творах Т.Осьмачки білого кольору, називання ним предметів, абстрактних понять розцінюємо як художній прийом, кут зору автора. У позатекстовому прочитанні «біла смерть» – небезпека для людини, текстовий компонент – «червоний блиск вогню» – ознака неприємних соціальних змін, катаклізмів, що їх спровокувала в Україні більшовицька влада.

Названі тропи, на нашу думку, відіграють важливу роль у розкритті характеру персонажів, психологічного настрою, виявляють низку суттєвих семантичних домінант. Пейзажні кольорові образи є джерелом творення та інтерпретації психоемоційної характеристики героя, і, найсуттєвіше – персоніфікацією за подібністю зовнішніх ознак, рис, властивостей, асоціативним «оживленням» явищ природи. В авторській версії метафоричні образи сприяють глибшому розкриттю світу і людину в ньому.

Показовим є порівняння, коли сегмент образу героя твору співвідноситься з суб'єктом контекстуально, знаходимо в романі «Сузір'я Лебеда» Ю.Косача: «Він (дядько Сила. – В.М.) навпочіпки нахилився над вогнищем і прикурював від жаринки. Синьо-кармазиновий відблиск огорнув його лукаво усміхнене обличчя, як заграва пожежі». Естетичне сприйняття мовно-виражального континууму неможливе без урахування складових аксіологічної інтерпретації, без комплексної, інтегративної оцінки тексту, на чому, до речі, наголошує Ю.Сорокін [14, 86]. Хоча ця теза, на нашу думку, потребує коригування, бо пізнавально-естетична потенція спроектовується на навколишню дійсність, на світ людини. Тобто, мовна система прозового тексту співіснує з макрокосмосом і мікрокосмосом, з навколишнім середовищем, соціумом, світом людини. А тому естетичне сприйняття мовно-виражальних засобів на основі динамічної ознаки є антропоморфізованим. Об-

раз центрального персонажа автор змальовує на тлі природи, оточуючого середовища, залучаючи в текст колористичний епітет «синьо-кармазиновий відблиск», що освітив дядька Сили обличчя, але відблиск вогнища порівнюється із загравою пожежі.

Різнобарвними картинами українського степу в романі «Слово за тобою, Сталіне!» В.Винниченко передає внутрішній стан головного персонажа Степана Петровича Іваненка, якого послала Москва на Батьківщину в службове відрядження. України не бачив Іваненко 15 років, і ось: «Степан Петрович повернув на першу межу і попрямував нею низеньким, зелено-срібним тинком хлібів. Над головою йому десь високо вгорі відразу зачулось срібне дзеленчання жайворонка, залітали жовті й білі метелики; запурхали з-під ніг якісь сірі птички; запахло давнім-давнім, срібно-зеленим дитинством; ворухнулись у душі ніжні, трошки шершаві від роботи руки матері; вистригнула улюблена пісня сестри «На городі верба рясна»; в душі зчинився заколот...

...Жайворонок, зрадивши, ще дрібніше та ніжніше задзеленчав угорі. Сонце задоволено і гаряче припало поцілунком до лица необачного анкетера і засміялось золотими проміннями в примружених очах» [1, 287]. Проілюструвавши цитату, переконуємося, що саме завдяки вживанню колористичної лексики автор вдало передає екзистенційне почуття ліричного героя. Образ центрального персонажа є актом свідомості. Але «якщо образ є актом свідомості, – завважував О.Потебня у праці «Думка і мова», – то уявлення є пізнання цієї свідомості» [11, 137].

До епітетної кольористики зчаста вдається і Юрій Косач в оповіданні «Вечір у Розумовського»: «темний, трохи зношений сюртук і капелюх, злегка насунений на голову, нічим не вирізняли його в юрбі»; «Пан у темному сурдуді, з жовтими гудзиками справді був предивний. Рожева косинка, недбало зав'язана, закривала комір сорочки. Оксамитний сурдук брунатного кольору був скроєний достоту зле, трохи завузкий» [7, 967]. Текстовий дизайн не лише вказує на зовнішній вигляд, а й через кольороназви – на внутрішній світ, естетичні смаки еліти «білої Європи», жителів Відня початку ХІХ століття. Скажімо, граф Розумовський полюбляв пудрити кучері й радив це робити гостям, бо «мода на спрощення остогидала», жінки вельмож зодягалися в шовкові сукні, носили золоті прикраси, віяла «розгорталися веселкою барв», а на головах «цвіли хустини, туніки шаруділи» (с.988). Таким чином, в художньому творі пейзажні картини, абстрактні поняття, речі побуту, природні явища поіменовуються прямим чи метафоричним називанням кольору. Кольори інтенсифікують образне значення внутрішньо-системного змісту прозового тексту, бо кольороназви варіюються в залежності від психіки людини, темпераменту. Кольорова гама постає в уяві читача як образне видиво, миттєве сприйняття й водночас характеризує індивідуальний стиль прозаїка, що визначає спосіб бачення світу.

Синтез словесного кольору виражає: червоний – любов, радість життя; жовтий – життя, свободу, радість, повагу до старості; зелений – мир, спокій, надію, вірність, життя, багатство, буяння; зелено-жовтий колір виражає ревності, заздрість, зраду; оранжевий – життєрадісність, владу, розкіш, марнославство; голубий – здоров'я, ніжність, простір, вірність, чисте небо, почуття, далечінь, легкий сумок; синій – сентиментальність, серйозність намірів, довір'я, безкінечність, сум; фіолетовий – повноту життя, але в той же час викликає сум, тривогу, цей колір символізує також дружбу, довір'я, гідність; чорний – похмурість, горе, сум, печаль, земля; білий – невинність, чистоту. У художніх творах діаспорних письменників колоративна лексика віддзеркалює ієрархію змістових прикмет і поділяється на такі групи:

1) кольори основні, найуживаніші – білий, червоний, чорний, жовтий; 2) похідні, додаткові – помаранчевий (оранжевий), синій, зелений, голубий, рудий; 3) за яскравістю – темно-, тьмяно-, блякло-, блідо-, ясно-; 4) кольори інтенсивних відтінків – густо-, світло-, темно-; 5) кольороназви, що походять від мінералів, продуктів: сад молочно-білий, шоколадний светр, бурштинова сукня, золотий день, лимонно-жовта хустина, сорочка кремova, бронзовий дощ, рубіновий пояс, вишнева фарба тощо; 6) колір із метафізичним, абстрактним значенням: чорна кава (хоч насправді – темно-брунатного кольору, наприклад, у романі Ю.Косача «Чортівська скеля» співробітники «частувались чорною кавою» (с.366), синя далечінь (в залежності від природних явищ може бути різних відтінків), світла година (абстракція: у значенні полегшена, вільна, синонім свободи), темний розум (нездатність людини до раціонального мислення, невміння сприйняти світ таким, яким він є); 7) поєднання кольорів в одному предметі: світ білий і чорний; вожді чорні та бронзові; хмари бузинові й сірі; 8) асоціативні зв'язки певних відтінків, барв із означуваними предметами, явищами (день жовтогарячий, костюм небесно-голубий, скатертина сніжно-біла); 9) кольори-словоформи утворено від назв рослин: бузинові штани, бузиновий вечір, малиновий обрій, коричневий (від кориці) олівець, оранжевий (помаранчевий) схід.

Для прикладу наведемо уривок із роману І.Качуровського «Шлях невідомого», де через колір очей відтворено «різнокольоровий» світ людини: «Яких тільки очей не доводилося мені в ті дні бачити: темно-карі, що здаля видаються чорними, карі, ясно-карі, карі з темними крапками або смужками, сірі з карими цятками, двокольорові – з сірим зовнішнім колом і карим внутрішнім, жовтаві, зеленаві, сірі, темно-сірі, темно-сірі з синню, срібно-блакитні і блакитно-сірі, небесно-

блакитні і волошково-сині. Фіялкових, правда, не бачив. Можливо, фіялкові очі – тільки поетична вигадка» [6, 72].

Семантика кольору, сполучуваність назв кольорів із різними поняттями відбиває закономірності використання традиційних образів, що стали своєрідними художніми символами. Лексика на означення кольору відіграє помітну стилістичну роль у прозі українського зарубіжжя. Вживання назв із семантикою кольору служить для створення емоційно-оцінних метафор. Ось приклади із повісті «Кайтарма» Д.Гуменної: «...я бачив, як капали сльози на твоє блакитне платтячко» [2, 92]; «бурунджок її був чорний у крапочку» (с.10), «платтячко з білим комірчиком» (с.11), «вкрили товстою чорною повстю» (с.12), клумба «ніби лежала в ногах фіялково-димчастих гір» (с.22), «довгим синім бурунджоком» (с.27) тощо. Отже, стилістичні прийоми обігрування кольороназв прозаїк вживає переважно тоді, коли йдеться про предмети, речі. В одному реченні, як бачимо, вона не звертається до кількох або протиставних кольорів, але в тексті відчувається надання їм символічного звучання, наприклад, протиставлення білого та чорного.

Виразно протиставляються щодо семантико-стилістичних функцій назв кольорів громадянського та пейзажного плану твори В.Винниченка, Т.Осьмачки, У.Самчука, І.Качуровського, О.Гай-Головка. Наприклад, антитезою реальному світові абсурду (повість Т.Осьмачки «План до двору»), що символізує тоталітарний режим, виступають білий і чорний кольори: «...сиділа дівчина у білій сорочечці і темній спідничці» (с.162). Пряме називання червоного кольору в прозовому творі зустрічається десятки разів. Червоний колір – як усталений семантичний зв'язок цього кольору з кров'ю, пролитою за соціалізм у громадянській війні, – також вказує на позатекстовий оцінний компонент-символ соціалістичної держави, що нею керують комуністи. Т.Осьмачка, отже, вказує на червоний колір – символ революції в советському просторі.

У процесі дослідження проблеми, встановлено, що особливе семантико-стилістичне навантаження в прозі української діаспори чомусь не припадає на синій колір, який символізує свободу. Так, Т.Осьмачка в повісті «План до двору» позначає ним лише словосполучення «синя нога» (с.71). В.Винниченко в романі «Слово за тобою, Сталіне!» до називання предметів синього кольору також вдається один раз, а Улас Самчук у романі «Марія» – двічі. Тоді як роль такого кольору легко нейтралізується в поєднанні, скажімо, з абстрактним іменником або тим поняттям, із яким не асоціюється синій колір, наприклад: синій жаль, синій гомін, блакитна мрія тощо. Як варіант синього мовознавець О.Василевич розглядає голубий колір. Складається враження, що вищеназвані письменники українського зарубіжжя побоювалися магічної сили синього відтінку, про що пише професор О.Василевич: «Свою негативну конотацію синій зберігав протягом тривалого часу...Іван Грозний страшенно боявся людей із синіми очима, вважаючи, що така людина володіє великою магічною силою» [8, 24]. Чому синього кольору боялися? Бо він був пов'язаний з фізичними вадами (в Т.Осьмачки словосполучення «синя нога»), а отже мав негативний відтінок. Відтак письменники часто іменують його голубим, блакитним кольором, де конотація лише позитивна. У синього кольору – сила, в голубого – ласка, ніжність, велич. Але й цим кольором Т.Осьмачка не називає предмети жодного разу. А ось В.Дацей абстрактному іменникові дає назву кольору (новела «Синя фантазія»). Кольороназва дешифрується через образ ліричного героя (йдеться про потаємне кохання, найсвітліші почуття), котрий мріє: «Моя синя фантазія повинна завоювати в тобі простір для себе» [4, 11].

Мовний світ прози письменників української діаспори прикметний традицією, що зумовлює використання сірої гами кольорів: активне вживання цього кольору як у прямому, загальномовному понятті, так і в переносному розумінні прикметників сірий, сизий, сивий, попелястий, матовий, срібний. Особливо домінує сірий колір у романі В.Винниченка «Слово за тобою, Сталіне!». Ним позначає автор і конкретні, й абстрактні іменники 22 рази, Т.Осьмачка («План до двору») – 5 разів, У.Самчук («Марія») – 3 рази. Насичення конкретною семантикою сірого кольору в метафоричному значенні пов'язується і щодо денотативно-стилістичного змісту, й щодо оцінної семантики назви сивого, сизого – мають фольклорне забарвлення. У Т.Осьмачки, наприклад, постійний епітет: сивенька спідниця (с.116), сіра роса (с.12). Розширення лексико-семантичної сполучуваності слів на означення сивого кольору (сірий, сизий) – це поєднання темного тону з білим. Тому така кольористика часто зустрічається в мовному світі В.Винниченка: уста сірі, сива голова, світло лампи матове, сіре небо, жовто-сірі пальці, сіре лице, срібне дзеленчання, сірий промінець, сірі пташки, зелено-срібний тинок, срібно-зелене дитинство, сивий сніг, сіра байдужість, усміх сірий, сіра кепка тощо. Таким чином, переконуємося, що в окремих словосполученнях емоційний, позитивно-оцінний зміст нашаровується на похідну, вторинну роль слова сірий («попелястий, сивий, срібний»).

Нечасто зустрічаємо в творах і конкретно-чуттєві образи, заґрунтовані на сприйманні жовтого кольору, бо традиційно-символічне звучання цього прикметника в народнопоетичній творчості символізує розлуку (В.Барка таким кольором символічно позначив смерть, давши своєму твору назву «Жовтий князь»). Але насичення конкретною семантикою жовтого кольору

такого філософського поняття, як сутність людського існування на планеті, зумовлює й інший підхід до декодування символу: жовтий колір вбирає в себе життя, свободу, радість, повагу до старості, достигле золоте колосся. Тому й В.Винниченко у згаданому нами романі цим прикметником позначає як конкретні, так й абстрактні поняття: жовті очі, жовта рука, жовте підборіддя, жовта щетина, жовтий сир, жовте світло, жовта кепка, жовтий погляд; поєднання двох кольорів: золотаво-жовте волосся, обличчя жовто-синє, жовто-сірі пальці, жовтогаряча кофтина. Слово-сполучення «жовтий погляд» ускладнюється індивідуально-авторською метафорою. Інші ж називання засвідчують, що В.Винниченко конкретно-чуттєві образи позначає цим кольором не в переносному, а в прямому значенні.

Завважимо, що майстерність прозаїка полягає в його умінні віднайти в семантиці такий компонент відповідної назви кольору, котрий акцентував би увагу реципієнта на несподіваності асоціацій, поєднанні різнопланових понять, нейтралізуючи водночас семантику кольору, щоб останній став джерелом появи виразного емоційно-оцінного змісту кольороназви, як, скажімо, згадана вище новела В.Дацея «Синя фантазія». Кольороназва інтригує читача, і він від початку до розв'язки шукає відповідь, чому автор фантазію назвав синьою.

Проза українського зарубіжжя ХХ століття активно послуговується стилістичним прийомом нейтралізації семантики кольору в називанні предметів, явищ задля створення конкретно-чуттєвих образів. Саме такі назви вживаються у метафоричному, переносному розумінні. І поряд із цим, як свідчать наведені приклади, бачимо, як той чи інший письменник використовує слова в їх прямому значенні – для створення конкретно-чуттєвих образів. Але прикметники на позначення кольору вживають так, що усталена, відома риса виокремлюється оновленим контекстом, наприклад, у названому вище романі В.Винниченка: «...з таким же золотавим, як спіла пшениця, волоссям» (с.91); «сонце зачервонило білу стіну» (с.330). Відприкметникове дієслово водночас вказує і на колір, і на дію; поєднання червоного та білого кольорів розкриває різку зміну настрою ліричного героя Іваненка, який потрапив у лікарню. Отже, кольорова гама відбиває світ словесної символіки в художньому тексті.

У підсумку можна стверджувати, що лінгвістичне тлумачення кольороназв актуалізує напрямки дослідження кольоропозначень: власне порівняльний аспект, еволютивний, психолінгвістичний, словотвірний, когнітивний. У полі зору порівняльного вивчення кольоропозначень виявляється цілеспрямована деталізація семантики колоративної лексики, виявлення лінгвокультурних традицій і визначення функціонального значення кольору серед українського населення. Еволютивний аспект дозволив розглянути колоративну лексику з точки зору походження, значення і вживання. Письменники у прозописмі зчаста використовують діалектний матеріал, який збагачує наше уявлення про можливості функціонування кольору, про закономірності вживання колірних найменувань у мові. Вдавшись до застосування психолінгвістичного аспекту, краще вдалося розкрити проблему кольоросприйняття і відчуття кольору. Колір трактується як духовна творчість людини, і тому вивчаються не лише тлумачення окремо взятої кольоролексеми й асоціативно-семантичні поля, а й вплив конкретного кольору або поєднань кольорів на людину. Словотвірний аспект допоміг проаналізувати специфіку лексичного значення у колірних прикметників, їх морфемної структури, відад'єктивних словотвірних ланцюжків, морфемної структури прикметників, семантико-словотвірних особливостей субстантивних і дієслівних кольорослів. Вивчення кольороназв при когнітивному (пізнавальному) дослідженні уможливило всебічно розкрити мовну картину письменників українського зарубіжжя, і така модель, така картина є спільним результатом лінгвокогнітивної діяльності етносоціумів.

Список використаних джерел

1. Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне! / Володимир Винниченко. – Нью-Йорк, 1971. – 374 с.
2. Гуменна Д. Жадоба: [повісті, оповідання] / Докія Гуменна. – Нью-Йорк, 1959. – 217 с.
3. Гуменюк В. Контрасти та нюанси: Статті про творчість Володимира Винниченка / Віктор Гуменюк. – Сімферополь : Доля, 1999. – 80 с.
4. Дацей В. Синя фантазія: [новели] / Василь Дацей. – Пряшів: Відділ української літератури; Братислава: Слов'янське прогресивне видавництво-прима, 1996. – 149 с.
5. Еміграційна література // Літературознавча енциклопедія / Автор-укладач Юрій Ковалів. – Т. 1. – К.: Видавничий центр «Академія», 2007. – С. 330.
6. Качуровський І. Шлях невідомого: [роман] / Ігор Качуровський. – К.: КМ Академія, 2006. – 443 с.
7. Косач Ю. Вечір у Розумовського. // Українська мала проза ХХ століття / Упоряд. В.Агеєва. – К.: Факт, 2007. – С.965-1003.
8. Наименование цвета в индоевропейских языках: системный исторический анализ / Отв. редактор доктор филолог. наук А.П.Василевич. – М.: КомКнига, 2007. – 316 с.
9. Осьмачка Т. План до двору: [повість] / Тодось Осьмачка. – Торонто, 1951. – 184 с.

10. Павличко С. Нігілістичний модернізм Костецького / Соломія Павличко // Теорія літератури. – Київ : Основи, 2002. – С.336-381.
11. Потебня А. А. Слово и миф / А.А.Потебня. – М.: Правда, 1989. – 282 с.
12. Руснак І. Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука [Текст] : автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.01 / Руснак Ірина Євгеніївна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 36 с.
13. Скорина Л. Література та літературознавство української діаспори: Курс лекцій / Л.В.Скорина. – Черкаси : Брама-Україна, 2005. – 384 с.; Скорина Л. Звитяга слова, роздумів і діла: Поезія Яра Славутича [Текст] : монографія / Л.В. Скорина. – Черкаси : Брама-Україна, 2007. – 312 с.
14. Сорокин Ю.А. Психолінгвістические аспекты изучения текста / Ю.А.Сорокин. – М.: Наука, 1985. – 168 с.
15. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Просалової. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – 516 с.
16. Яр Славутич. Дослідження та статті / у 2-х частинах / Яр Славутич. – Едмонтон: Славута, 2006. – Ч.1. – 504 с.; Ч.2 – 484 с.

Summary. For the first time the prose of Ukrainian Diaspora from the point of view of artistic and linguistic interpretation of colour-names by the example of the works of V. Domontovych, T. Os'machka, Dokiya Gumenna, I. Kachurovs'kyi, Yu. Kosach has been studied. Study of colour-names in the process of cognitive research reveals linguistic picture of the author, which is joint result of linguistic and cognitive activity of ethnic socium.

Key words: colour-names, symbols, Diaspora prose, colourative vocabulary, associative-semantic field, emotional-evaluative content.

УДК 82.09: 821.161.2

Я.В. Нагорний

ХУДОЖНЯ МОДИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО Й НАЦІОНАЛЬНОГО ДИСКУРСУ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ ПАВЛА БОГАЦЬКОГО Й ГАЛИНИ ЖУРБИ)

У статті проаналізовано твори «малої» форми Павла Богацького й Галини Журби, в яких заторкується модифікація соціального й національного через художні образи, предметний ряд, характеристику персонажів, соціально-побутові мотиви. Доведено, що в історико-онтологічному вимірові світогляд письменника й реципієнта залишався однією з домінант творення й прочитання української літератури, в той чи інший спосіб розширюючи змістові конотації в конкретно-історичних реаліях.

Ключові слова: національно-духовні парадигми, соціальна стратифікація, персонаж, естетичне новаторство, урбаністичні мотиви, домінанта, конотації.

Постановка проблеми. У гуманітарній науці першою працею про особливості етнопсихології українців була відома розвідка М. Костомарова “Две русские народности” (1861). Дослідження цієї проблеми на межі етнографії та етнопсихології продовжили І. Нечуй-Левицький (“Світогляд українського народу”, 1876), Т. Рильський (“К изучению украинского народного мировоззрения”, 1888; 1890; 1905). Пізніше над вивченням цієї проблеми працювали діаспорні письменники Д. Донцов [3], В. Янів [11], Ю. Липа [7], В. Дорошенко, останній упорядкував бібліографію “літератури про українську душу” [4]. Проблеми формування національної культури знайшли відображення в дослідженнях Я. Дашкевича, Оксани Забужко, Ірини Кривонос [6]. Однак, жоден з дослідників не торкався теми, винесеної у заголовок. Тому мета нашої публікації полягає в тому, щоб «реконструювати» структуру національного характеру за прозовими творами «малої» форми Павла Богацького й Галини Журби й через соціальну проекцію вийти на узагальнений художній портрет українців початку ХХ століття.

Певна річ, що кожна історична епоха, як і особа, має власний семний код, що пов'язаний з ідеологією, риторикою. Код має й певне символічне означення. На початку ХХ ст. означеними вище кодами в художній практиці П. Богацького і Галини Журби були концепти Україна, свобода, але свобода, воля не лише для бездержавної країни, а й - для кожної людини. Завдяки контекстуальній

поліфонічності, символічності, алегоричності у творах письменників виформувалися центральні національно-духовні парадигми, які виокремили свідомість персонажів-українців. Національна свідомість складає сутність світогляду кожної нації, зумовлює характер її світосприймання. В історико-онтологічному вимірові світогляд залишався однією з домінант української літератури, в той чи інший спосіб розширюючи змістові конотації в конкретно-історичних реаліях.

Оповідання «Коняка» Галина Журба оприлюднила в журналі «Українська хата». Цей твір носить глибоко національний характер й спроектований на соціальну нерівність, диференціацію сільського населення передреволюційної України. Образний світ постає завдяки застосуванню тропеїзації. Так селянин злість зганяє на тварині, лупить її пужалном, але «коняці байдужі всі лайки та почастунки пужалцем, і Іван, плюнувши з досади, закурює цигарку. Віз рипотить тихо, чорні маси болота липнуть до колес та відвалюються чорними, величезними брилами. Думки Іванові тоже брикаються такі самі чорні, важкі та падають в топіль багнюки» [5, 8]. Твір викликав занепокоєння у властивимих, тому четвертий номер часопису за 1912 рік був конфіскований. В. Біляїв, посилаючись на А. Ніковського, пише: «У січні 1912 р., якраз у той день, коли Журба переїхала з Одеси до Києва, увесь тираж чергового числа «Української хати» був за наказом цензора конфіскований жандармерією (автор помилився в датуванні, бо твір «Коняка» надруковано в четвертому числі ж. «Українська хата». - Примітка наша. - Я.Н.). Причиною конфіскації було надруковане в журналі оповідання Журби «Коняка». З цього приводу Ніковський в листі до Журби похвалив молоду письменницю за це оповідання: «Вона («Коняка» – В.Б.) не тільки по-мистецьки написана, - вона сміла, революційна. Цензор не міг поступити інакше. Будучи цензором, я зробив би те саме» [2, 10.09.2013].

На злиденне Іванове життя вказують роздуми наратора: «Чоботи треба полагодити; через осінь ще побудуть хоч і дрантиві вже. Сьогодні виплат. Візьме сім карбованців. Рубля тра дати завдатку шевцеві. Пять цих, що позичив на похорон Хивронки, теж тра віддати ... Загадався довго і понуро» (с.8). Соціальна стратифікація на селі увиразнюється в авторських відступах, діалогах: «Бо Іван страшенно ненавидить пана, так само як Лиса ненавидить панських гладких коней» (с.8). Тварина не здатна до прояву свідомого, тому, певна річ, це авторське версіювання вжито для підсилення екзистенції наратора. Характер селянина лагідний і боязкий. Коли пан спитав Івана, чи він торік не вкрав у нього мішок ячменю, той відповів: «Авжеж, ні, - та хто, пане, не любить взяти, де багато.

Така логіка Іванова проста, а пан грозить кулаком. Та що він тямить. Мужик знає своє. Бо пан - паном, а Іван - Іваном» (с.13). Соціальне розшпрування на селі письменниця змодельовала в образі пана, попа, жида-корчмаря. Всі вони лише й мріяли як розбагатіти на злиднях. Коли померла шестилітня дівчинка і треба було поховати з попом, то Іван змушений був збрехати попові, що дівчинці два рочки, аби менше заплатити за похорон. «Приходимо. У хату увійшли. А воно таке здорове, на всю лаву втягнулось. Їй-їй! Розклав він книжку, читає та ... торк мене ліктем: ти мене, каже, Іване, ошукав. Їй-їй, присейбогу!» (с.16).

Революційні настрої селян, як і соціальну нерівність, письменниця вкладає в уста персонажа: «А хто їм, трасця їхній мамі, робить, хоч-би от, панам! За мордачі, за нагаї та мідяні гроші. Забагнеш більше, забастовку зробиш, то козаків тобі наплюють, як он позаторік. Щоб на них загуба на усіх! Щоб їх видушила хвороба! На сходку скличуть, читають бумажки, приїде пристав. Буцим мужика питають, а зроблять те, що хтіли пани та начальство. А за землю ні слова. Все дурниці, дурниці. Дума, кажуть. Та на чорта вона мені, твоя Дума, як нас трьох на одній десятині сидить. Кажуть у Тургай, на Кургани. Най туди пани їдуть, коли захваляють так. Нам і тут добре. Без них обійдемося, та що пани без нас стануть діяти. Най їдуть, як такі розумні... Руки поклав на землю, мов би хотів так загоїти всі її болячки. Величні прозорі долоні на порізані чорні ріллі, на сірі, розбиті дороги, де волочеться мужича доля» (с.19-20). Кольористика увиразнює настрої селянина, його думки, внутрішнє хвилювання за те, що додому не принесе гроша, бо все залишив у корчмі з чоловіками, запиваючи своє горе.

Отже, в гносеологічному (пізнавальному) плані художній твір постає як своєрідна форма проникнення в сутність та смислові засади дійсності. Насправді ж у мистецтві реципієнт сприймає дійсність як споріднену собі, як таку, що «входить» в його емоційно-чуттєвий стан, настрої, почуття, а відтак стає не байдужа йому. Відтворення довкілля художніми засобами допомагає читачеві сприймати дійсність більш цілісно, уповні, емко при його абстрактно-теоретичному освоєнні. А отже, оповідання Галини Журби «Коняка» є «залученням» в культурний простір суспільства. Твір можемо віднести до духовного «продукту» не лише художньої діяльності, а й всього процесу соціального функціонування української культури.

Якщо Галина Журба майстерно вивела соціальну диференціацію на селі в оповіданні «Коняка» (1912), і за це редактор журналу «Українська хата» (П.Богацький) поніс двомісячне тюремне покарання, то саме він, Богацький, через образ міста вийшов на простір зображення дитячої психології, в діалозі, дії зобразив соціальну нерівність міського населення. Народившись в по-

дільському селі й діставшись до Києва, П. Богацький розумів, що традиційно українцям належав простір сільської автохтонної культури; здавалося б для нього міська культура була чужою не лише за формою, але й за змістом, а все ж він зумів перебороти себе й зануритися в урбаністичну проблему через зображення соціальної диференціації. Так, автор оповідання «Чесний робітник» моделює образ міської дитини «з низів». Наратор «зустрівся» з ним у місті вночі, йдучи з друкарні: «Я радів, що вирвався з тої нудної атмосфери, з царства грюкоту та клапання машини на свіже повітря. Перед моїми очима ще брикали літери то боком, то догори ногами, перемішані з коректорськими значками. Я силвся одігнати од себе це і мріяв о тій приємності спочинку, яка охопить мої члени у хвилину, коли я ляжу в постіль і зажмурю очі» [1, 133]. І раптом у напівтемряві побачив силует, наблизившись, упізнав хлопчика. В розмові довідався, що він так допізна продав газети, аби допомогти собі і мамі здобути кращого життя. Оповідач поволі підводить читача до проблеми соціальної нерівності, до співчуття. Прикметно, що образ дитини постає на фоні образу нічного міста: «Я прибавив ходу і скоро дігнав невеличкого хлопчика. Мене здивувала його присутність на вулиці в цей час ночі, а також з'явилась гадка попитати його про це. А він весело йшов далі, підсвистував, підспівував. Мене ще більш цікавило, що не страшна йому темрява ночі, пусті вулиці. Років йому було 11–12. Великі чоботи на ногах, мабуть, не його, шкорбали по камінню» (с.133).

Урбаністичні мотиви Богацький оновив високим стилем викладу події з огляду на європейські художні стандарти, до яких тяжів і під впливом яких редагував журнал «Українська хата». Він бачив відмінності побуту міста і села. В авторській передмові до першої частини «Втрачених ілюзій» Оноре де Бальзак зазначав: «...звичаї, за якими живуть у провінційній глушині Давид Сешар та його дружина, становлять разючу протилежність звичаям життя паризького» [8, 229]. П. Богацький належав до представників нового стилістичного напрямку в українській літературі, а отже оцінював належним чином й естетичне новаторство європейського модернізму, симпатизував йому. Злиденне життя великого міста (Києва) постає у символічному ключі: «Був досить пізній час. Електрика згасла. Трамваї стали. Над містом простерся непрозорий шар мороку, котрий окутав усе, крім вогників ліхтаря. Навкруги обступив він ці невеличкі, нещасні цяточки світу та побороть був усе-таки не в силі. І світили вони слабеньким, сумним світлом. Узагалі все тонувало настрою одиноких пішоходів, рідких візників, котрі грюкотом розривали нічну тишу, і нагадувало їх чорну, невдячну працю, а далі і все злиденне життя» (с.133). Прикметним є й те, що екзистенційний світ наратора виражається не у вербальній формі, а через зорові, слухові образи (враження), що виникають перед його очима. Таку стильову тенденцію у прозописемі П. Богацького помітив Микита Шаповал (Сріблянський): «Він не описує її спокійно і детально, а навпаки: природа по-людському гаряче, інтенсивно переживає всі людські переживання, сплітається своїм “духовним” еством з душею автора» [9, с.4]. Властиво, Сріблянському йдеться про те, що прозаїк вдається до символістського зображення внутрішнього світу персонажа, природа підсилює імпресіоністичне нюансування літературного героя, його внутрішнє життя. Часова площина «колись» і «тепер» спроектована у майбутнє, бо увиразнює суспільні та моральні виклики сучасності. Відтак тему соціальної нерівності сміливо можна віднести до вічної. П. Богацький узагальнює життєві явища, створює типові образи, засобами тропеїзації виявляє власне ставлення до зображуваних подій. Його центральний персонаж, як і персонаж Галини Журби, занурений в себе. У такий спосіб письменник створює образ українця як підкреслено інтровертну людину із сильним відчуттям власного «я». Естетизація підсилюється ліричними відступами, при цьому автор усвідомлював роздуми І. Франка про питомий український характер: «Тільки той писатель може нині мати якесь значення, хто має і вміє цілій освіченій людськості сказати якесь своє слово в тих питаннях, що ворущають її душею, та zarazом сказати те слово в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі» [10, с.34].

Отже, в ментальному (духовному) вимірові художній портрет українця постає результатом активності як індивідуальної, так і суспільної свідомості, складовими якої є також політика, мораль, право, наука, філософія, соціологія. Всі вони функціонують в єдиному культурному просторі й вимірюються їх взаємозв'язками, що змінюються від епохи до епохи. Однак в кожен епоху виникають нові домінуючі форми суспільної свідомості. Тому, аналізуючи твори Галини Журби й Павла Богацького, що були написані понад 100 років тому, конкретно-історичну сутність художнього тексту розглядаємо в контексті конкретно-історичного буття форм свідомості. Адже такі твори могли вийти з-під пера письменника в певну епоху й були залежні від політики, економічно-виробничої діяльності, релігійних та інших культурних чинників. А все ж «духовна продукція» (вислів І. Огієнка) завжди перебуває у взаєминах з усіма формами духовного життя суспільства. Художні твори означених письменників глибоко національні й постають у моделі людської форми освоєння світу, простору, в якому виформовується український національний характер у двобій дихотомії «правда-несправедливість». Така література створена на високих гуманістичних принципах й утверджує вічні загальнолюдські цінності, а отже цим вона є близькою

для сприйняття реципієнтом і необхідною людям тому, що в ній порушуються «вічні» проблеми соціальної нерівності й вказуються шляхи її подолання через добро. Письменникам йдеться про те, аби більше творити добра один одному, тоді й світ подобрішає.

Список використаних джерел

1. Богацький П. Камелії [психологічні арабески] / Павло Богацький. – К.: Грунт, 1919. – 162 с.
2. Володимир Біляїв про Галину Журбу [електронний ресурс]. <http://www.sobolivka.com.ua/index.php?go=Page&id=21> (переглянуто 10 вересня 2013 р.).
3. Донцов Д. Дві літератури нашої доби / Дмитро Донцов. – Львів, 1935. – 243 с.
4. Дорошенко В. Короткий бібліографічний огляд / Володимир Дорошенко // Українська душа. – К.: МП “Фенікс”, 1992. – С. 113-119.
5. Журба Галина. Коняка [оповідання] // Українська хата. – 1912. – №4. – С.7-21.
6. Кривонос І.В. Проблема українського національного характеру в дослідженнях учених української діаспори першої половини ХХ століття / І.В. Кривонос // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2001. – №3. – С.164-173.
7. Липа Ю. Призначення України / Юрій Липа. – Нью-Йорк–Говерля, 1953. – 308 с.
8. Оноре де Бальзак. «Давид Сешар» («Поневіряння винахідника»). Передмова до першого тому // Оноре де Бальзак. Твори : У 5-ти томах . – К., 1990. – Т. 4. – С. 229.
9. Сріблянський М. (Шаповал). Огнєпоклонники // Павло Богацький. Камелії [психологічні арабески]. – К.: Грунт, 1919. – С.3-6.
10. Франко І. Повне зібр. творів : у 50 т. Т.ХХХІ. –К.: Наукова думка, 1976-1986. – 356 с.
11. Янів В Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів. – Мюнхен: УВУ, 1993. – 218 с.

Summary. The article deals with the analysis of the works of “small” form of Pavlo Bogatskyi and Galyna Zhurba, in which modification of social and national is dealt through artistic images, subject row, characters’ characteristics, social and living motives. It is proved that in historic-ontologic dimension the world outlook of the writer and the recipient remained one of the dominants of creating and reading of Ukrainian literature, broadening the content connotations in specific-historic realities in one or other way.

Key words: national-spiritual paradigms, social stratification, character, aesthetic innovations, urban motives, dominant, connotations.

УДК 821.161.2-3.09

Г.Й. Насмінчук

ІСТОРІОСОФСЬКІ АСПЕКТИ РОМАНУ «МАНУСКРИПТ З ВУЛИЦІ РУСЬКОЇ» Р. ІВАНІЧУКА

У статті на матеріалі роману «Манускрипт з вулиці Руської» розкриваються особливості художнього світобачення Романа Іванічука, притаманні його історичній прозі кінця ХХ століття. Досліджується роль історіософської концепції і націєутверджувальної риторики у площині ідейно-тематичних та жанрово-композиційних якостей твору. Своєрідність трактування автором образу середньовічного Львова розглядається в аспекті його творчих історій.

Ключові слова: філософія історії, історіософська концепція, літературний процес, наратив, самоідентичність.

Необхідність синкретичного літературознавчого дослідження літератури і філософії історії в усьому спектрі їх взаємодії та взаємозумовленості підтверджується на сьогодні появою таких ґрунтовних праць, як «Історіософія Євгена Маланюка», «Історіософія в українській поезії» Яра Славутича, «Великий льох»: національна ідея, історіософія, метафізичний контекст» В. Пахаренка, «Поема «Великий льох» у контексті Шевченкової концепції України Т. Комаринця, «Історіософічна концепція пенталогії Б. Лепкого «Мазепа» та її художня реалізація» Т. Литвиненко та ін. В українській письменницькій історіософії особливе місце займає історична проза Романа Іванічука, ідейно-смісловим засновком якої є діалектика особистого і загальнонаціонального як рівновеликих понять. «Знаходжуся в контексті моєї нації, – пише Р. Іванічук, – в тандемі з нею; нестримна її енергія є одночасно моєю енергією, її рух в упертому просуванні вперед є моїм (підкресл. моє – Г. Н.) рухом» [8, с. 289]. Починаючи вже з перших історичних романів («Маль-

ви», «Черлене вино»), письменник утілював у них ті філософські погляди, які згодом будуть перенесені і в сферу політичної діяльності. Тяжіння письменника до синтетичності, філософських узагальнень, апелювання до глибин історичної пам'яті сучасника відзначене науковцями Р. Гром'яком, М. Жулинським, Р. Мовчан, І. Яремчук. На переконання Ніни Бічуї, романістика Іваничука – «це насамперед філософія і українопізнання» [4, 120].

Як правило, Р. Іваничук охоплює лише ті сфери історичного минулого України, ті проблеми особистості в русі історії, які ще не ставали предметом чи об'єктом осмислення або залишалися в тіні. Сказане повною мірою стосується роману «Манускрипт з вулиці Руської», який привернув увагу читачів і критиків особливим типом «організації історично правдоподібного часопросторового континууму» [3, 12], химерно-бароковим стилем, розгорнутим на історичному полотні. Та обставина, що твір, написаний 1979 року, виходив за рамки соцреалістичної естетики, і тяжів до готичного дискурсу, заакцентована в дослідженнях Н. Бічуї [5], В. Дончика [7], В. Балдинюк [3], М. Ільницького [13] та ін. В контексті ідейно-естетичних та ідеологічних домінант 80-х років ХХ століття роман досліджено такими науковцями як С. Андрусів [1; 2], І. Денисюк [6], Т. Салига [15], М. Слабошпицький, А. Шевченко. Отже, вивчення «Манускрипту...» має значні досягнення, однак все ще відкритою залишається проблема особливостей історіософічної концепції твору та її мистецької реалізації.

Сам Роман Іваничук зараховує «Манускрипт з вулиці Руської» до чи не найвдаліших своїх творів [Див.: 10, 169]. І тому, мабуть, майже в кожному наступному полотні автор прямо або опосередковано звертається до своєї мистецької практики, яку він явив українському читачеві в романі про середньовічний Львів. Так, у «Щоденному щоденнику» (2005) письменник говорить про ті імпульси, які спонукали його виробити «свій новий почерк у химерному романі «Манускрипт з вулиці Руської» [10, 56], і таким імпульсом, виявляється, була творчість Ніни Бічуї, під впливом якої певний час перебував Іваничук. Художні рецепти Н. Бічуї увійшли і до тексту найновішого історичного роману «Хресна проща» (2011), що має прямий стосунок до автожиттєпису Романа Іваничука. Твір містить цілу низку спогадових епізодів, епістолярних вкраплень, дружніх напучувань, серед яких і це: «...Напиши про середньовічний Львів, про перші братські школи, про юного Хмельницького, який вчився у єзуїтській колегії, й не забувай, що в ті часи на хрести соборів і шпилі веж замість голубів сідали ангели, що на Кальварію, тобто на Високий Замок, зліталися опівночі відьми на шабаш, що в білий день ходили містом джэнджуристі панічі в циліндрах, а коли вони, вітаючись, знімали їх – люди жахалися, побачивши на тім'ях фраєрів сатанинські роги; що лихварі ставали меценатами, збагнувши потребу шкіл, <...>, що юні спудеї, які згодом вийдуть під Жовті Води, бачили на небосхилі неосідланого коня, який мчав до розпеченого сонячного круга...» [11, 114]. Адресантка закликає молодого автора уникати збаналізованих схем, влити у свої книги хоч трохи абсурду, інакше нудьга реальності, яка переважає у творах на історичну тему, відверне від них найщиріших шанувальників. Дороговказом для молодого митця стали слова: «...І запам'ятай: кожен твій наступний твір мусить відрізнитися від попереднього передовсім формою, інакше читач перестане тебе шукати» [11, 114]. Тобто, фактично йдеться про співвіднесеність авторської нарративної стратегії і горизонту читацького очікування.

Аналізований роман розпочинається твердженням, що автор-львів'янин знайшов на вулиці Руській літопис якогось міщанина. «Перший запис датувався в нього 1585 роком, останній – 1611» [9, 6]. Композиційна рамка замикається словами: «Приблизно таким, пам'ятаю, був останній запис у манускрипті» [9, 198].

У творі два оповідачі: колишній власник манускрипту середньовічний лихвар Лисий Мацько і наш сучасник, письменник-анакорет, який «більше місяця вдень і вночі просидів у своїй замкненій квартирі над зотлілими аркушами» [9, 6]. У композиційному обрамленні оповідача ототожнено з самим автором, який артикулює свої творчі наміри, декларуючи настанову на історичну і психологічну достовірність: «Незважаючи на те, що я дещо знаю про ту добу, коли боротьба православної людності проти католицизму набирала антифеодального звучання, манускрипт відкривав зовсім незнайомий світ середньовічного міста. З пожовклих листів поставали люди з їх способом мислення, з їх віруванням, психологією; я читав-перечитував рукопис і поволі сам ставав сучасником описуваних подій» [9, 6 – 7]. У передмові наратор перепрошує читача за свою необачність, за непрофесійне поводження зі знайденим скарбом. Залишений на повітрі, манускрипт зитлів, отож наратор наразі володіє лише пам'яттю про манускрипт, лише окремими фрагментами написаного. Однак літопис живе у його свідомості та підсвідомості, після втрати тексту оповідач відтворює його не лише на рівні зроблених раніше нотаток, подаючи свою рецепцію історії, а й на рівні коду, на рівні генетичної пам'яті.

Вказуючи на наближеність свого роману до літопису, оповідач практично кожен розділ відкриває традиційним для літописця розповідним сегментом: «Року 1611, 26 юля. Клопітну ніч провела Абрекова...» [9, 9]; «Року 1595-го. ...А єпископ Балабан насміхався над братчиками: «Хто мя судити має – шевці, кравці, кушнірі? Якийсь Рогатинець у них за патріарха, а Красовський за митрополита»

[9, 67]; «Року 1611, 28 дня місяця іюля. Мовлять, же вчорайшої ночі на Кальварії шабашувала нечиста сила» [9, 149]; «Року 1611, 29 іюля. А суд був неправий, і Христос на розп'ятті відвернув голову, бо не міг дивитися на шидерство, волаюче до неба о помсту» [9, 180]. Кожен із цих сегментів, будучи епіграфом до певного розділу роману, виконує роль метанаративного знаку, маркує подальші події, створює ілюзію багатомірності тексту. Як слушно зауважує В. Балдинюк, «вплітання в наративне полотно інших жанрових складових (листи, документи, свідчення тощо) опосередковано так само виконує функцію впливу, переконування читача. Такі форми начебто «чужого» мовлення слугують додатковим аргументом на користь правдоподібності авторського тексту» [4, 64].

Історія, викладена на основі манускрипту, розгортається за принципом лінеаризації. Буття середньовічного Львова постає у послідовному русі від кінця XVI до початку XVII століття. Велика увага приділена Львівському Успенському Братству, вплив якого у Львові особливо посилюється після 1586 року, коли антиохійський патріарх Йоаким надав йому права ставропігії, тобто церковної автономії. До того соціальні, національні, релігійні права українців значно обмежувало магдебурзьке право, яке поширювалося лише на католиків. Українська людність Львова опинилася на околиці, на маргінесі. Відтоді і зберігає свою назву вулиця Руська. Про це з боєм говорить один із головних героїв Юрій Рогатинець у розмові з польським поетом Шимоном Шимоновичем: «З цехів нас вигнали, бо ми русини, в раду Сорока мужів прийняли і вірменина, і єврея, русина ж – ні. Гміни свої мають усі народності у Львові, крім русинів. Кожен ісповідує свою віру – русин мусить стати уніатом. <...> Нам щодня вбивають в голову: ти русин, ти гірший, ти упосліджений» [9, 142]. Свою незгоду з таким станом речей висловлює і молоде покоління, репрезентоване в романі образом Романа Патерностера, сина Лисого Мацька. Улюблений дидакаск Іван Борецький доніс до свого учня той факт, що Львів – місто русинське, що це давня столиця Галицько-Волинського князівства. «З боєм і люттю доходило тепер до нього усвідомлення своєї нерівноправності в цьому місті, де чомусь первісний господар-русин мусить жити у відведеному панами кварталі, а не там, де йому хочеться» [9, 90]. Письменник переконливо показує, як українці обертають на політичну силу своє православ'я, як чинять опір польській владі, засновуючи культурні й освітні заклади, утверджуючи своє колективне «я».

Події в романі, як на те вказує і заголовок, локалізуються на вулиці Руській. Постає ансамбль споруд Успенського братства, вежа Корнякта, костюл святої Магдаліни, церква Святого Юра, синагога Золотої Рози, Жебрацька каплиця, палац венеціанського консула Массарі. Руська вулиця, як композиційна рамка, як сюжетний вузол, пов'язує в одне ціле низку різнопланових історій, викладених у формі оповіді чи розповіді. Тут у Великодню неділю розігрується містерія мук Христових і його звитяги над пеклом, інсценізується взяття Смоленська польним гетьманом Жолкевським, тут відбувається сутичка студіїв братської школи з вихованцями єзуїтської колегії, здійснюється кривава езекуція над Пилипом Дратвою, тут виголошує свою проповідь мніх Іван Вишенський, а цнотлива Гізя освідчується Рогатинцю в коханні. Водночас жителі Руської ставали свідками ще й містичних подій, бо «в Жебрацькій каплиці вряди-годи з'являлася, а потім зникала чудотворна ікона Божої Матері; у страсний четвер на вікні кам'яниці Гуттера проступав на склі Ісус – весь у кривавих ранах. І то ще нічого: в судовій залі ратуші донедавна літала опівночі домовина з останками якогось міщанина, невинно засудженого до страти» [9, 89].

Розкриваючи риси українського менталітету у непростий період буття нації, проникаючи в художню свідомість середньовічного львів'янина, його специфічне мислення, Іванічук послідовно звертається до барокової поетики, зокрема зооморфної і демонологічної образності. Крізь її призму письменник роздивляється тогочасне суспільство, аналізує вчинки людей, розриває суспільні та моральні проблеми далекої епохи. «Не для химерій і модної у свій час міфологічності я змалював чорта в «Манускрипті», – каже автор, – а тому, що в часи середньовіччя зло уособлювалося в мефістофелях» [12, 224]. Р. Іванічук дотримується фольклорних канонів зображення «нечистої сили»: «Чорт пронизливо свиснув, мітла шугнула через хату, влетіла у піч, комин розступився, Абрекова з чортом піднялася у вечірнє небо і за мить опинилася на Кальварії, недалеко Високого Замку, на тому місці, де пекельна нечисть завжди справляла свої забави» [9, 155].

У тексті простежуються не лише просторово-часові, але й, що важливо, ціннісні зв'язки між подіями. Завдяки цьому відбувається розширення подієвого часу, розгортання фабульного простору. Сюжетній лінії розповіді передують недавні реляції, очолювані Северином Наливайком. Вони час від часу зринають у згадках героїв. Водночас накреслюється перспектива хмельниччини. У творі, щоправда, на маргінесі основної сюжетної лінії, присутній юний Зіновій Хмельницький, учень Львівської єзуїтської колегії. У душі він носить мамину пісню «Ой Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?», а в пам'яті її слова: «Ти ж народився тоді, коли закатували Северина Наливайка, а вивчився – на Січ підеш, писарем станеш» [9, 176]. Завершуючи розповідь про Хмельницького, письменник змальовує картину, де зображено, як дикого рожевого коня намагаються зловити польські жовніри. Але Зіновій з приятелем Марком розрубують аркан, і звільнений кінь мчить «на червоний круг сонця» [9, 201]. Звільнення рожевого коня є кінцевою історіософською

перспективою. Глибокий підтекст, символічний натяк на майбутню долю криються у словах молодого Хмельницького: «На волі мій кінь, на волі... Я ще його осідлаю, побратиме» [9, 201]. Образ рожевого (вогняного) коня як провісника майбутнього, як уособлення невпокореного духу, бунтарського пориву увійшов до «Манускрипту з вулиці Руської» з народного епосу, з фольклорних уявлень. Образ, який до того ж овіяний ще й живописною та літературною традицією (досить згадати «Купання червоного коня К. Петрова-Водкіна, «Кінь з рожевою гривовою» В. Астаф'єва), декілька разів зустрічається у тканині твору: то у видіннях новіція Зіновія, то в помислах захисника православної віри Юрія Рогатинця, які однаково близькі письменнику на психологічному рівні. Саме Юрій все життя робить для дикого коня сідло, а осідлає його, як відомо, Богдан-Зіновій. І вже у позатекстовій перспективі – «неминучість кривавої битви за волю й віру» [9, 174].

Для роману визначальним є поєднання широкої палітри прийомів нарративної стратегії з психологічним аспектом зображення. При тому домінуючим засобом характеротворення виступає внутрішній монолог. З трьох основних його типів – монолог-роздум, монолог-мрія, монолог-спогад (В. Фащенко) – письменник надає перевагу першому. Структура монологу-роздуму підпорядковується самовираженню характеру персонажа. Зображаючи з погляду Юрія Рогатинця події, в яких він бере найактивнішу участь, наратор простежує рух свідомості персонажа, а разом із тим передурочає йому власні думки. Так, у зв'язку з хронологією подій, окресленою в романі, письменник розглядає важливу проблему єдності церков, що упродовж тривалого часу є об'єктом пильного вивчення і дискусій науковців. Вільна орієнтованість Романа Іваничука у перипетіях Берестейського собору дозволяє йому вкладати в уста улюбленого героя монологи, які не лише увиразнюють суперечності доби і свідомості тогочасної людності, а й унаочнюють письменницький дискурс. «Сумніви увірвалися ордою в душу Рогатинця, в сумнівах шукає він виправдання для свого вчинку, в сумнівах хоче визначити самого себе – ким він був, ким став, ким повинен бути далі. Не марнославство мучить його – Юрій завтра прийде перед очі товариства і скаже все, що передумав, і прощення проситиме за зраду; він готовий стати найпростішим братчиком, але йому необхідно нині переконатися в доцільності розпочатого ним чину. А що, коли мають рацію єпископи, які прагнуть єдності, а не розколу костелу й церкви? А що, коли правда за Вишенським, який закликає не до боротьби, а до самовдосконалення? А що, коли Наливайко – не захисник, а кровопролитник, який вицідить кров з народу, а нової ніде буде взяти?»

Хто правий серед нас: просвітитель, войовник, анахорет чи примиренець? Ми не знаємо, бо переломлюється епоха і вона сама шукає поміж людьми речників, пробує, вивіряє, знаходить, відкидає, ми – породження її» [9, 68 – 69].

Структура процитованого уривку – майстерний зразок поєднання внутрішнього і невластивого прямого мовлення. У міру загострення конфлікту внутрішнє мовлення Юрія Рогатинця вбирає мовні партії інших персонажів – Івана Вишенського, Шимона Шимоновича, Івана Красовського, Грети, Гізі, Марка, Зіновія. Показовим з цього погляду бачиться епізод страти Пилипа Дратви. Присутній на езекуції Рогатинець пригадує чужі думки, зокрема Вишенського: «Народ повинен мати мучеників» [9, 147]. Далі внутрішнє мовлення Юрія Рогатинця діалогізується, відтворюючи його незгоду з позицією монаха-відлюдника: «Ти кинув гнівне й правдиве слово, мов Христос. Тільки син Божий не тікав у пустиню, а жив серед людей, учив їх і наставляв. Ти ж утік» [9, 147]. Важкі роздуми героя перериває могутній спів «Смертю смерть поправ!», яким натовп відгукнувся на стоїцизм Дратви і погрози жовнірів. «Юрій обводив поглядом натовп, він думав про те, що спів цей породили і людське горе, і слова міха Йвана, і братська праця, – багато чути голосів, немов у партесному хорі, й від сьогодні цей хор буде множитися, мов ряска на воді» [9, 148]. Фокус нарації персонажа, будучи елементом авторського бачення ситуації, моделює узагальнену схему народного прозріння, актуалізує й увиразнює визначальні дискурси доби.

Створюючи концепцію історичного часу, прояснюючи його естетичний та світоглядний смисли, письменник інтенсивно використовує місткі маркери культури пізнього європейського середньовіччя: Торквато Тассо, Еразм Роттердамський, Томас Мор, Джордано Бруно, Ян Кохановський, Мігель Сервантес. Цей контур загальнокультурної атмосфери епохи пронизаний релігійним кодом. Основна релігійна антитетичність – православ'є/католицизм. Коли Іван Вишенський в один зі своїх приїздів до Львова оглядає бібліотеку братської школи, його душа втішається наявністю там опатних видань «Службника», «Львівського Апостола», «Букваря», «Острозької Біблії», «Учительного Євангелія». Але його непокоїть, що поряд на полицях «Трени» католика Кохановського, книги язичників Платона й Аристотеля. Він дорікає ректору Борецькому, що той, мовляв, «замість закритися щитом православної віри» [9, 133], горнеться до латинської вченості. У суперечку вступає Юрій Рогатинець, на переконання якого без знання латини «обкрадені і обдурені залишимося <...> мов жебраки у притворі з своїм Октоїхом і Часословцем» [9, 133]. Ця розмова фокусує розгортання у творчості Р. Іваничука тези про неоднозначність і неодноримність подій, що сталися на Брестському соборі у 1596 році. Вже після виходу романів «Манускрипт з вулиці Руської», «Вода з каменю», «Шрами на скалі» їх автор писав: «Якщо звертатися до глибокої історії – до періоду

перед народно-визвольною війною Богдана Хмельницького, то немає й сумніву: уніатська церква відіграла тоді явно ворожу народіві роль. Про це я писав у своєму романі «Манускрипт з вулиці Руської». Але є в мене й роман «Вода з каменю» – про часи Маркіяна Шашкевича, коли-то через десятки й десятки літ після прийняття унії уніатська церква дала Україні будителів і просвітителів народу – священників Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Івана Вагилевича, Миколу Устиновича, Сидора Воробкевича, і несть їм числа» [12, 250].

Отже, творячи новий національний образ-міф України у другій половині ХХ століття, Роман Іваничук прагне виявити процеси, що стали поштовхом до визначення національної самоідентичності. Їх, ці процеси, письменник віднаходить у контексті подій Берестейської унії, коли українці, перебуваючи у складі польсько-литовської держави, починали особливо гостро відчувати свою «іншість». Сьогодні доводиться лише шкодувати, що українці значною мірою відійшли від поняття національної ідентичності, яка була проявлена ними понад чотири століття тому.

Список використаних джерел

1. Андрусів С. Роман Іваничук // Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. / За ред. В.Г. Дончика. – К.: Либідь, 1995. – Кн. 2. Ч. 2. – С.350.
2. Андрусів С. ...Як на святій сповіді / Стефанія Андрусів // Слово і час. – 1991. – № 2. – С.48 – 53.
3. Балдинюк В. Наративні моделі сучасної української історичної прози (за творчістю Павла Загребельного та Валерія Шевчука) : автореф. дис... канд. філол. наук / Віра Балдинюк. – К., 2004. – 20 с.
4. Балдинюк В. «Паралельна агіографія» і авторський наратив: комунікативний аспект у романі Валерія Шевчука «Око прірви» / Віра Балдинюк // Слово і час. – 2003. – № 2. – С.63 – 69.
5. Бічуя Н. Розіткнене коло слова або ж свято визнання / Ніна Бічуя // Дзвін. – 1995. – № 5. – С. 121 – 123.
6. Денисюк І. Мислячий історичний роман / Іван Денисюк // Іваничук Р. Яничари. – Львів : Каменяр, 1992. – С. 3 – 8.
7. Дончик В. Духовний вимір прози Р. Іваничука / В.Г. Дончик // Дивослово. – 1999. – № 5. – С. 54 – 56.
8. Іваничук Р. Дороги вольні і невольні. Спогади та медитації / Р. Іваничук. – Львів : Вид спілка «Просвіта», 1999. – 575 с.
9. Іваничук Р. Манускрипт з вулиці Руської: історичний роман / Роман Іваничук. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 204 с.
10. Іваничук Р. Нещоденний щоденник / Роман Іваничук. – Львів : Літопис, 2005, – 216 с.
11. Іваничук Р. Хресна проща : Романний триптих / Роман Іваничук. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 284 с.
12. Іваничук Р. Чистий метал людського слова / Роман Іваничук . – К. : Рад. письменник, 1991. – С. 167 – 171; 218 – 227; 244 – 261.
13. Ільницький М. Драма без катарсису. Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття // На перехрестях віку : У трьох кн. / Микола Ільницький . – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. 2. – С. 312 –685.
14. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2. / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с. (Енциклопедія ерудита)
15. Салига Т. Високе світло: літературно-критичні студії / Тарас Салига. – Львів : Каменяр; Мюнхен : Український Вільний Університет, 1994. – 270 с.

Summary. In the article the features of author's artistic outlook, which are typical for his historical prose of the end of the XXth century are analyzed on the material of novel "Manuscript z vulytsi Russ'koji" ("Manuscript from Rus'ka Street") by Roman Ivanychuk. The role of historical-and-philosophic conception and nation creating rhetoric on the level of ideological and thematic features of the text are researched. Peculiarities of author's interpretation of medieval Lviv image is studied in the aspect of his artistic histories.

Key words: philosophy of history, historical-and-philosophic conception, literary process, narrative, self-identification.

СУСПІЛЬНО-МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ ВІДТВОРЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ТИПУ УКРАЇНЦЯ У КОМЕДІЯХ І. КАРПЕНКА-КАРОГО

У статті йдеться про суспільно-моральні аспекти відтворення ментального типу українця у комедіях І. Карпенка-Карого. Досліджується проблема відображення у творах письменника генетичної любові до землі як специфічної психологічної детермінанти поведінки українців. Автор розглядає прагнення до панування, захланність, індивідуалізм як принципово негативні етичні категорії, як такі якості української ментальності, що висміяні у образах комедій І. Карпенка-Карого.

Ключові слова: ментальність, ментальний тип, українець, комедія, образ.

Кожна людина завдяки культурній соціалізації отримує від суспільства систему понять, значень, сенсів, символічних форм, засвоює певні зразки поведінки й «знаки» свідомості. Індивід відтворює і трансформує їх у собі, виступаючи носієм ментальності свого народу. Проблема української ментальності у галузі наукових досліджень досить популярна [1; 3; 7; 8]. Зокрема, для нас цікавим є з'ясування головних рис національної ментальності у вимірі й контексті їх відтворення у комедіях І. Карпенка-Карого та зіставлення із загальноновизнаними поглядами на сутність ментального феномену українців. Перш за все, варто зосередити увагу на категорії ментальності як фундаментальній категорії суспільних реалій та історико-культурних процесів. Як зазначила О. Бондаренко, «Українська національна ментальність – це самодостатнє, цікаве явище національного суспільного життя України, таке що має певні закономірності й особливості та потребує серйозного теоретичного вивчення» [3, 102]. Питання ментального феномену досліджуються провідними вітчизняними філософами й соціологами, такими, як І. Бичок, Р. Додонов, О. Донченко, О. Забужко, О. Злобіна, В. Кремінь, Б. Марков, В. Пилипенко, Н. Соболева, І. Старовойт, Є.Суїменко, Л.Шкляр. Власне проблеми ментальності як такої та її певні складові розглядають у своїх працях А. Решетниченко та А. Ручка. В. Храмова, зокрема, стверджує, що «Ментальність – спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає, врешті-решт, поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний зріз суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу» [7, 4].

Однією із складових української ментальності є демонстрація українцями у поведінці браку інстинкту підпорядкування, дисциплінарного обов'язку, невизнання влади і авторитету інших. Таку життєву позицію бачимо у комедії І. Карпенка-Карого «Розумний і дурень». На тлі проблеми спотворення моралі, в її широкому масштабі, розкривається «одна із вічних тем мистецтва – протиріччя між батьками і дітьми. Письменник переосмислює «мандрівні сюжети» і витворює новий, ментальний тип підступного домашнього тирана і скнари. Образ Михайла – це довершений образ українського лихваря. Порівняймо його, наприклад, із Шейлоком – героєм комедії В. Шекспіра «Венеціанський купець». Як і Шейлок, Михайло – психологічно опрацьований характер у різних своїх проявах. Обидва комедіографи-новатори заглиблювались у дослідження людської психології, прагнучи збагнути джерела лихого у людині. Тому й віднаходять нові художні засоби, наближаючись до «поліфонізму» образів. Суспільно-моральні проблеми переходять у розряд узагальнено-філософських. Типові для комедій інтриги сюжети та побутові конфлікти розкривали вже інші ідеї – ідеї духовного занепаду, світоглядної обмеженості, нікчемності, звироднілості української еліти і української ментальності в цілому. Проникнути в глибини внутрішнього світу людини, розкрити організацію морально-етичних та соціальних зв'язків, з'ясувати суть психологічних суперечностей вдалося І. Карпенку-Карому. Моральні критерії суспільства впливають із людських уявлень про добро і зло, зокрема в національному, ментальному переосмисленні цих категорій, що формує сутність ціннісних орієнтацій та мотивів.

Сюжети комедій «Сто тисяч» та «Хазяїн» породжені дійсністю та капіталістичними реаліями доби. Тут з'являються типи – одержимі інстинктом нагромадження хижакі, з тверезим розрахунком (прагматичні – за нинішнім означенням), які сподіваються вчасно нагріти руки на чужих негараздах, обшахрувати когось. Комедія «Сто тисяч» є однією із ключових для розуміння цієї проблеми. Попередниками Калитки можна назвати персонажів італійської комедії dell'arte: Панталоне, Маньфіко, Кассандро, Уберто (образи із «північного» квартету масок) Їх визначні риси – це скнарність (завжди носить при собі шкіряну калитку), наївна довірливість, авантюризм. Образ глитає у літературі «популярний». Зустрічаємо його і в комедіях В. Шекспіра («Венеціанський купець»), і в п'єсах О. Островського («Свої люди – поквітаємось», «Гроза»),

і в повісті О. де Бальзака («Гобсек»). У цих творах розкривається сутність синдрому «золотого тільця», психологічне самодурство, яке веде до самоутвердження через приниження інших. Дії героїв прості і зрозумілі, вони, звісно, взяті з самого життя, але нові у своїй типовості. За всієї примітивності душевних імпульсів Гобсека, Большова, Подхалюзіна, Дікого, Кабанихи знаходимо у них точні психологічні повороти і реакції, характерні саме для їх ментального типу. Однак Герасим Калитка не схожий на жодного з них. Не поставимо поруч з ним ані Скупого з п'єси Ж. Б. Мольєра, ані пушкінського «скупого лицаря». Калитка (дуже символічне прізвище) – суто український глитай. Такий, який постає у творах М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук», «На руїнах». Калитці, як і Прокопові Склянці із комедії М. Кропивницького «На руїнах», вистачає розуму, практичності, прозорливості. Обидва персонажі розуміють як саме потрібно заробляти гроші – працюю, і як їх не спустити, подібно до самодурів-панів – заощаджувати на всьому. У Герасима Калитки – в крові ментальне побожне ставлення до землі. Українці завжди вирізнялись працьовитістю, бажанням господарювати, вони глибоко зв'язані з краєм, у якому народилися (антеїзм). Українське колективне несвідоме створило архетип «Магна Матер», тип доброї, ласкавої, плодючої Землі, українського чорнозему.

Герасим Калитка – образ доволі суперечливий, певною мірою еклектичний. Захоплений жадобою накопичення капіталу будь-якою ціною, фанатично націлений на скуповування землі («хворий на землю») настільки, що всі думки, внутрішні поривання, побут, звички запрограмовані на збагачення. Герасим, як і Самрось Жлудь із драми М. Кропивницького «Де зерно, там і полова», мріє стати багатим поміщиком (ментальний тип старосвітського поміщика за М. Шлемкевичем). У нього вже є двісті десятин землі, але цього замало для здійснення мрії: він марить придбати ще 250 десятин збанкрутілого пана – сусіда Смоквинова, а потім – скупити всю землю довкруги. Жадібність, захланність головного героя є своєрідною алюзією на загальновідомі маркери українського менталітету. Заради здійснення заповітної мрії чоловік ладен відмовитися від усього: «Я не буду панувати, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму. Як мазав чоботи дьогтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день – чия земля? Калитчина! Їдеш два – чия земля? Калитчина!.. Диханіє спирає... А скотини, а овець розведу – земля під товаром буде стогнать...» [5, 148]. Калитка, як і звичайна людина, наділений позитивними і негативними рисами, дещо суперечливими, що й надає образу еклектичності. Наприклад, читача не може залишити байдужим ніжне, опоетизоване ставлення героя до землі. Це зворушливо закоханий у землю чоловік. Для українця не було нічого святішого, ніж рідна земля. Любов до неї закладена в нас генетично. Калитка у цьому аспекті – справжній господар із усвідомленим почуттям гідності, бо знає, як працювати на землі, як дати їй лад. Він невсипущий у праці, дбайливий, заощадливий. Худоба у Герасима доглянута, бо вона дорожча йому за власне здоров'я. Як глибоко він відчуває любов до землі – «божого дочки!» Але як гірко розчаровує глядача його прагматизм: «усе то гроші, гроші, гроші...» [5, 85] Суб'єктивна і суперечлива філософія цього образу розкриває проблему внутрішньої ментальної опозиції – протистояння ліричності та практичності, лагідності та впертості, розуму і самодурства.

Віддзеркаленням внутрішнього стану персонажа є копач Бонавентура «сковородянська людина» (за М. Шлемкевичем). Він не може знайти собі місця у світі, і у своїй власній душі шукає нового, кращого світу – уже понад тридцять літ шукає скарб. Образ доволі символічний, близький до образів комедії А. Чехова «Вишневий сад». Тип його свідомості визначає амбівалентність образу, яка підтверджується ставленням до виявлених ним знахідок: «... в землі одкопав кам'яну фігуру чоловіка, робота чудова...» [5, 371]. Своєю прямолінійністю, порядністю та відсутністю хитрощів він розкривається, як людина-мрійник, далека від філософії споживацтва. І саме цей аспект поєднує образи Герасима та копача – вони обидва мрійники. Тільки життєва філософія у них різна.

У комедії «Хазяїн» (1900) образ «стяжателя»-капіталіста в сільському господарстві набув свого завершення. Недарма автор так ретельно шліфував свою майстерність комедіографа. Відображення новоявлених ділків, махінаторів, шахраїв, переповнених підприємницьким азартом, не було новим для літератури. Цю тему простежуємо ще у водевілях 40-х років, де зображався шахрай, несправедливий пан тощо. Але якщо водевілі подавали ці образи абстрактно, емблематично, комедія «Хазяїн» розкриває здирицтво, користолюбство не як особистий недолік окремих землевласників, а як основу тогочасного українського буття. Обман як закон, здирицтво як життєва релігія – головна тема твору. Перед нами постає багатий землевласник, капіталіст-мільйонер. Він володіє обширними полями родючої землі, яку й за три дні не об'їдеш, невсипущий, працьовитий, тямущий у своїй справі. За сьогоднішніми ідейними переконаннями це хороший приклад-портрет. Але комедія розкриває зворотний бік цього портрета. Перед нами скнара, справжній хижак Пузир, новий «владар тисяч доль», капіталістичний туз, який нестримно рухається по драбині фінансово-економічної могутності. Пузир – мільйонер, який має у власності кілька великих економій, десятки тисяч десятин землі, де випасаються незліченні отари овець та іншої худоби. Він обраний до земської управи і тепер йому доступний вищий світ, куди раніше допускались лише дворяни. На Пузиря працюють десятки економів, управителів, тисячі найманих людей, але

він не перетнув межі, яка розділяла дворянську легковажність і міщанську скнарність. Герой готовий наживатися будь-яким способом. Його не бентежать ні чуже розорення, ні приречення на голод селян, ні антизаконні дії, ні злочинні шляхи нагромадження капіталу. Він неосвічений, обмежений у питаннях культури, прибічник філософії скнарості. У нього немає жодних духовних потреб. Єдине, що цікавить чоловіка – це господарство та земля, яку він скуповував би без міри. Сам хазяїн – «поет» накопичення. Терентій Гаврилович до нестями відданий цій ідеї: «Я сорок літ недоїдав, недопивав, недосипав, кровію моєю окипіла кожна копійка...» [6, 327]. Його життєва філософія невсипущого трудівника прирєкла на таке життя, і у цьому загадка даного типу. Ця деталь відтінює відображену в п'єсі реальну соціально-економічну ситуацію. На зміну багатим дворянам, які звикли купатися в розкошах, марнотратникам, приходять ті, хто «видряпався» на соціальну драбину самотужки. Головний герой комедії, щоб стати великим власником, невтомно працював. За словами Марії Іванівни – дружини Пузиря, ще зовсім недавно вони «були так собі хазяїни, з середнім достатком...» [6, 307]. Сам Терентій Гаврилович і його дружина за будь-якої нагоди любили похвалитися, що все добро вони нажили власними мозолями. В розмові з донькою Марія Іванівна розкриває суть ідеї нагромадження: «Де воно набралось? Правда тридцять п'ять літ працювали. Ми, дочко, ніколи не знали, що можна, а чого не можна; аби бариш, то все можна!» [6, 307].

Такі риси відрізняють цей тип від типу великих польських землевласників, які мали великі господарства на території України. У Данієля Бовуа читаємо, що вони, зміцнені капіталом і силою грошей на Україні, переживали небувалий розквіт. Пишнота, багатство та розкіш, що панували в більшості польських резиденцій, численна прислуга, європейські засади життя утверджували землевласників у почутті вищості. «Убогіші провадили життя *gentlemen farmers* на маргінезах російського суспільства, пишаючись більш чи менш очевидними чеснотами, а найзаможніші намагалися забути про параліч суспільного та громадського життя, показно переймаючись участю в київському Сільськогосподарському Товаристві і подаючи чисто економічні інтереси під личиною «патріотизму», як це проглядало з проголошеної у 1905-1907 роках програми ультраконсервативної партії *Krajowcow* [2].

Терентій Гаврилович – навпаки – невтомний трудівник, «всю молодість провів у степу» [6, 314], а не на бенкетах, полюваннях і закордонних поїздках. Він місяцями жив у куренях, біля отар. За всієї примітивності душевних імпульсів Пузиря автор знаходить точні психологічні повороти та реакції: любов до своєї доньки Соні, гордість за неї: «У мене вдалась!» [6, 306]; ніжне, турботливе ставлення до овець: «Бирі мої, бирі! Цкелей! У, ви славні биречки мої. Іч, як ідуть, мов військо перед генералом» [6, 346].

Реалістична основа комедії відображає соціально-економічні процеси, що відбувалися в Україні у 90-х роках XIX століття. Зокрема, зауважимо, що понад третину всіх посівів у рідному письменникові Єлисаветградському повіті було зосереджено у трьох відсотків таких, як Пузир, господарів. У цей час руйнувалися «дворянські гнізда», їх захоплювали нові глитаї, тривав перерозподіл власності з усіма потворними рисами цього процесу, нові власники запроваджували капіталістичні форми господарювання, які працювали лише на нагромадження капіталу. Про цей час влучно сказав один із персонажів комедії – Ліхтаренко: «Підходящий ґрунт – от і родять такі люде, як ми з вами» [6, 322]. Автор у п'єсі неодноразово підкреслює, що Пузир не один такий, його життєва політика – не випадкове явище у тогочасному суспільстві.

Письменник змальовує вражаючу невідповідність поведінки персонажів народним уявленням про сенс буття і людське щастя. Ця морально-психологічна мозаїка українського ментального типу великого землевласника складається через відображення діалектики загальнолюдських цінностей і конкретно-індивідуальних їх проявів у повсякденному житті. У ширшому плані І. Карпенко-Карий через художнє узагальнення відтворює дух доби, де діяли закони дикого, первісного нагромадження капіталу, змальовує картину руйнування патріархального сільського господарства, ломки стереотипів та соціальних устоїв. Це історичний злом, який визначив розвиток українського села на цілі десятиліття, змінив обличчя епохи. Міні-модель українського суспільства бачимо у розглянутих комедіях І. Карпенка-Карого. Тут змальовані різноманітні соціальні типи: поміщики, прикажчики, економі, селяни, наймані робітники, представники інтелігенції, слуги тощо. Разом із тим персонажі комедій уособлюють своєрідні ментальні якості українського типу світобачення.

Список використаних джерел

1. Абрамова І. Г. До проблеми української ментальності / Інна Григорівна Абрамова // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. ст. – Вип. 2. : Філологічні науки [редкол.: П. І. Білоусенко, Т. В. Хом'як, В. Ф. Шевченко та ін]. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – С. 7–11.
2. Бовуа Д. Боротьба за землю в Україні : 1863-1914 : Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Данієль Бовуа ; переклад З. Борисюк. – К. : Критика, 1998. – 334 с.

3. Бондаренко О. В. Західноєвропейський вимір й контекст економічної ментальності щодо України та українців / О. В. Бондаренко // Ноосфера і цивілізація. – Вип. 3 (6). – Донецьк: ДонНТУ, 2006. – С. 101-114.
4. Грабовська І. Проблеми засад дослідження українського менталітету та українського характеру / І. Грабовська // Сучасність. – 1998. – №5. – 58–70.
5. Карпенко-Карий І. К. Твори : в 3 т. / Іван Карпович Карпенко-Карий ; упоряд. П. М. Киричка, Л. Ф. Стеценка, приміт. П. М. Киричка. – К. : Дніпро, 1985 – Т. 1 : Драматичні твори / передм. П. М. Киричка. – 1985. – 437, [2] с.
6. Карпенко-Карий І. К. (Тобілевич) Твори : в 3 т. / Іван Карпович Карпенко-Карий (Тобілевич) ; упоряд. П. М. Киричка, Л. Ф. Стеценка ; приміт. П. М. Киричка. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 3 : Драматичні твори. Статті. Листи. – 1985. – 372, [1] с.
7. Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа. – К. : МП «Фенікс», 1992. – С. 3–35.
8. Ярема Я. Український характер / Я. Ярема // Літературний Львів. – 1993. – число 7. – С. 3.

Summary. The article deals with the social and moral aspects of reproduction of Ukrainian mentality in comedies by Karpenko-Kary. The problem of genetic love to the land as a specific psychological peculiarity of Ukrainian behavior is viewed. The author examines the desire for power, avarice, and individualism as a fundamental negative ethical categories, which are the qualities of Ukrainian mentality ridiculed in comedies by Karpenko-Kary.

Keywords: mentality, mental type, Ukrainian, comedy, image.

УДК 811.111'37

І.А. Свідер

ТЕМПОРАЛЬНІ ОЗНАКИ ЕМОТИВІВ КОХАННЯ

У статті автор робить спробу дослідити емотиви кохання «crush» та «infatuation» із семантичною ознакою «час», стверджує, що у семантиці мовної одиниці когнітивний, емоційний та темпоральний компоненти тісно пов'язані між собою.

Ключові слова: емотив, семантика, темпоральний, суб'єктивний.

У традиційній лінгвістиці вважається, що емоційне та раціональне – явища, протиставлені у мові, мовленні, тексті. Мова тісно пов'язана із думкою, вона відображає її, а емоції надають лише нечіткі конотації, які не є настільки важливими для семантики слова. Але, «будучи компонентом семантичної структури лінгвістичних одиниць, емоційне включається у мовний зміст. Мова у своїй комунікативній функції є засобом не тільки для обміну думками, але й для вираження емоцій мовця. При цьому емоції, як ядро особистості, розглядаються як мотиваційна та когнітивна основа мови» [10, 82].

Емоції можуть виражатися, передаватися та зберігатися за допомогою мови, формувати мовну картину світу. Емоції людини складають частину об'єктивної дійсності. Стан своєї свідомості, відчуття, почуття та емоції людина відтворює у мові та у тексті. Емоції, як вираження суб'єктивного та ідеального, відображаються у мові за допомогою знаків. Емотивність актуалізується в художньому тексті за допомогою сукупності текстових компонентів – показників емотивності, вплетених в емоційне навантаження слова, фрази, речення тощо [2, 4].

Емоційність як факт психіки знаходить своє вираження в емотивності. Лінгвістами доведено, що усі висловлювання забарвлюються емоціями, що «усі лексикони мов мають специфічні емотиви та вся інша лексика потенційно емотивна» [9, 80]. Часто емотивність також трактується як «лінгвістична характеристика тексту як сукупність мовних засобів, здатних призвести до емоціогенного ефекту» [7, 20], або навіть як «сукупність мовних засобів, що відображають емоційну картину світу автора» [8, 117].

Загальновідомо, що емотив – це слово, або словосполучення, яке використовують для вираження емоційного ставлення або стану мовця. До емотивів відносять будь-які лексеми, які можна використати для вираження тієї чи іншої типової емоції [9, 72-74]. Д. Н. Шмелев розуміє емотиви, як «слова, які самі по собі не позначають окремі емоції і переживання; ці слова не є емоційно забарвленою лексикою, оскільки вони «не забарвлені цими емоціями», але безпосередньо називають їх» [11, 106].

Можна виділити два основних трактування категорії емотивності. Згідно з першим (Л. Г. Бабенко, Е. М. Галкіна-Федорук, Н. М. Баженов, А. Фінкель та ін.), ця категорія включає у себе всі засоби відо-

браження емоцій: назви емоцій та групи слів, у значеннях яких емоційність присутня як конотація або емоційність набувається у контексті. Разом із тим, друге трактування (В. І. Шаховський, Д. Н. Шмелев, І. Б. Голуб, В. Н. Телія, Т. А. Графова, Е. М. Вольф та ін.) містить інформацію про те, що емотивність співвідноситься тільки з експресивною емотивною лексикою. Сюди варто відносити «слова» або лексико-семантичні варіанти, які є носіями інформації про емоційне ставлення мовця до дійсності» [5, 3], або «які містять у своїх значеннях емоційну оцінку предметів та явищ, які вони позначають» [6].

Якщо стверджувати, що за лексичною одиницею стоїть образ фрагменту світу та людини, які активно взаємодіють між собою, то структура значення слова має включати і емотивні компоненти, у структурі яких, в свою чергу, повинно відображатися усе різноманіття людських почуттів (кохання, печалі, щастя, гніву, страху), особливості сприйняття людиною дійсності, простору та часу. Саме сукупність іменників, які відображають емоційні переживання кохання, та у лексичному значенні яких присутня семантична ознака «час», і стала предметом нашого дослідження.

Отже, у статті робиться спроба дослідити конкретну лексику у вигляді слів-денотативів з емотивним значенням «потяг, пристрасть», тобто емотивів кохання «crush» та «infatuation». Загальною семантичною темою, що поєднує емотиви кохання, які досліджуються, є тема емоційного потягу суб'єкта до об'єкта потягу. Безсумнівно, емотиви кохання відіграють важливу роль у психічному житті людини і, відповідно, у житті будь-якого суспільства. Це пояснює інтерес дослідників до такої лексики та визначає актуальність нашого дослідження.

Крім того, ми звертаємо нашу увагу саме на темпоральні ознаки емотивів кохання, адже, загальновідомо, що кохання, як почуття, може варіюватися у силі та пристрасті, може тривати певний проміжок часу та розвиватися або згасати.

У науковій літературі зустрічаємо згадки про суб'єктивний, психологічний, індивідуальний, особистісний, побутовий час. Час життя людини – це не абстрактний і невідворотний потік годин, днів, місяців, а, у першу чергу, час «який проживають і переживають» [12, 85], усвідомлення якого відбувається завдяки подіям, які відбуваються протягом цього часу. Суб'єктивно, коли людина проживає та переживає певний момент, період, подію, вона видає певні емоції та переживання. Час тут розглядається як «розтягнення <...> душі» [1, 174]. «Людський» час не тотожний реальному часу, оскільки у процес формування образу крім фізичних, фізіологічних, неврологічних та сенсорних складових, входять емоційні та когнітивні компоненти [3, 149].

Таким чином, час є не тільки науковою, але й психологічною категорією. Психологічне уявлення людини про час знаходить своє вираження в мові, і у семантиці мовної одиниці когнітивний, емоційний та темпоральний компоненти тісно пов'язані між собою.

Звичайний стан людини характеризується рівним емоційним фоном, без емоційних сплесків, діяльністю, яка є під контролем розуму, а не почуттів, загальною активністю та енергійністю. Але такий стан не триває вічно. Пік працездатності минає, відбувається її спад, людина відпочиває, розслабляється, а потім знову спостерігається підйом. Крім того, у стресових ситуаціях (як позитивних, так і негативних) можуть відбуватися тимчасові або довготривалі зміни. Візьмемо, для прикладу, 2 іменника, у значеннях яких часова сема представлена ознакою тимчасової часової діяльності: «crush» та «infatuation». Ознака обмеженої, тимчасової тривалості свідчить про те, що вона «детермінована межею, терміном, скінченою кількістю часу» [4, 110]. Тобто, емоційне переживання триває певний, обмежений проміжок часу, має свій початок та кінець.

У словниках ми знаходимо такі тлумачення іменника «crush»: «(Informal) a brief but intense infatuation for someone» [14], «(Informal) a feeling of love and admiration for someone, often someone you know you cannot have a relationship with» [13]. Як бачимо, лексичне значення іменника «crush» складають такі семантичні ознаки як «кохання», «короткочасність» (часова ознака), «вразливість», «перешкода».

Семантика іменника «crush» будується на уявленні про момент емоційної напруги, випадок, проблемну ситуацію. Зазвичай, такий момент напруги не може довго тривати, досить швидко має наступити кульмінація, розв'язка. Тим більше, часова ознака дієслова «to crush» - це негайна дія (to press, mash, or squeeze so as to injure, break, crease, etc.; to oppress harshly; to hug or clasp tightly etc.). Проміжок часу, на якому локалізований емоційний стан, уявляється стиснутим, час пришвидшується: When I was younger I had so many **crushes** that it was unbelievable. Now I have a **crush** every now and then, but it's only for a few days [15]. Крім того, можна стверджувати, що чітко простежується семантична ознака «підлітковий, юнацький вік», оскільки емоційний стан «crush» характерний саме для цього віку: It wasn't really love, but a **schoolgirl crush** [13].

Проаналізувавши такі значення іменника «infatuation»: «a strong feeling of love that seems silly, esp. because you do not know the other person very well» [13], «to infatuate, - be inspired with an intense but short-lived passion or admiration for» [14], ми простежили сукупність таких семантичних однак як «кохання», «пристрасть», «інтенсивність», «дурість», «короткочасність». Але проміжок часу тут, на відміну від «crush», трохи більший: Burns, **ring** his Clarinda **infatuation**, and Wordsworth visited this old Inn, now patronised by Heriot-Watt students and locals [15].

Семантика іменника «infatuation» будується навколо уявлення про певний проміжок часу, у який людина поводить себе нерозумно, безпечно: *She's a little young for a holiday infatuation, but we all have them sooner or later* [15].

Підводячи підсумки, можна припустити, що розглянуті емотиви кохання «crush» та «infatuation» хоча і не відносяться до темпоральної лексики, але містять у собі семантичні ознаки «емоція» та «час», які нерозривно поєднані. Ці дві ознаки є основними та формують ядро значення слів. Щодо часового компоненту у їх семантиці, то ми можемо віднести його до суб'єктивного часу – часу, який визначається переживанням індивідом подій, що відбувалися, відбуваються і будуть відбуватися як у його житті, так і у житті суспільства, безпосередньо або опосередковано впливаючи на життя індивіда та його ціннісно-оціночне ставлення до них. А переживання індивіда і знаходять вихід у його емоціях, які виражаються за допомогою емотивної лексики.

Час та емоція тісно поєднані, емоція існує у часі, рухається і розвивається разом із ним. Емоційно переживаючи якусь подію, людина слідує за рухом часу. У семантиці слів представлені особливості суб'єктивного сприйняття часу, який під час емоційного переживання може пришвидшуватися та стискатися («crush»).

Варто зазначити, що дослідження семантичної структури емотивів із семантичною ознакою «час» є досить актуальним та може сприяти вирішенню таких загальнотеоретичних проблем мовознавства, як співвідношення мови, дійсності та мислення індивіда.

Список використаних джерел

1. Августин Аврелий. Исповедь / Августин Аврелий. Исповедь : Абельяр Пьер. История моих бедствий : Пер с лат. – М. : Республика, 1992. – 332 с
2. Андрійченко Ю. В. Особливості вираження емотивності в художніх творах на матеріалі творів Габрієля Гарсія Маркеса / Ю. В. Андрійченко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр./ відп. ред. Н. М. Корбозерова. – К : Логос, 2005. – Вип. 6. – С. 3–5.
3. Большой толковый психологический словарь : Том 1 (А-О) / Ребер Артур : Пер. с англ. – М. : Вече, АСТ, 2000. – 592 с.
4. Бондарко А. В. Длительность / А.В.Бондарко // Теория функциональной грамматики. – Л. : Наука, 1987. – С. 98–123.
5. Вайгла Э. А. Эмоциональная лексика современного русского языка и проблемы ее перевода (на русско-эстонском материале) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Э. А. Вайгла. – Москва, 1978. – 21 с.
6. Голуб И. Б. Стилистика современного русского языка : учеб. пособие для вузов / И. Б. Голуб. – М. : Рольф : Айрис-пресс, 1997. – Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook028/01/index.html>.
7. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию / В. А. Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 208 с.
8. Павлючко И. П. Эмотивность языковой личности в творческом ракурсе / И. П. Павлючко // Языковая личность : социолингвистические и эмотивные аспекты. – Волгоград : Перемена, 1998. – С. 117–129.
9. Шаховский В. И. Текст и его когнитивно-эмотивные метаморфозы (межкультурное понимание и лингвоэкология) / В. И. Шаховский, Ю. А. Сорокин, И. В. Томашева. – Волгоград : Перемена, 1998. – 149 с.
10. Шаховский В. И. Эмоциональные культурные концепты : паралели и контрасты / В. И. Шаховский // Языковая личность : культурные концепты. – Волгоград : Волг.гос.пед.ун-т, 1996. – С. 80–96.
11. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского язык / Д. Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1964. – 335 с.
12. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 344 с.
13. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners : International student edition. – London : Macmillan Publishers, 2005. – 1774 p.
14. Oxford Dictionary of English : II-nd edition / Catherine Soanes, Angus Stevenson. – London : Oxford University Press, 2006. – 1378 p.
15. <http://www.ask.com>

Summary. In this article the author tries to investigate emotives of love «crush» and «infatuation» with semantic characteristic «time», affirms that cognitive, emotional and temporal components are closely associated in the semantics of a linguistic unit.

Key words: emotive, semantics, temporal, subjective.

ГОГОЛІВСЬКІ АЛЮЗІЇ ТА РЕМІНІСЦЕНЦІЇ У ТВОРЧОСТІ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ

У статті визначено основні структурні компоненти інтертекстуальності. Проаналізовано гоголівські цитати, алюзії та ремінісценції у прозовій та поетичній спадщині Тодося Осьмачки, вказано на їх стилістичну роль.

Ключові слова: алюзія, ремінісценція, цитата, інтертекстуальність, Микола Гоголь, Тодось Осьмачка.

Багато українських митців говорять про Миколу Гоголя як про українського письменника і вважають його своїм попередником і вчителем. Джерелом натхнення для раннього Гоголя були національна тематика та українські традиції. Його шанувальником і послідовником був поет і прозаїк Тодось Осьмачка.

Мета нашого дослідження полягає у вилученні гоголівського інтертексту. Об'єкт – прозова творчість Миколи Гоголя і поетичний та прозовий доробок Тодося Осьмачки. Предмет дослідження – гоголівський текст: алюзій та ремінісценцій на сторінках осьмаччиних творів. Задля реалізації поставленої мети заплановано виконання наступних завдань: встановити рівень вивчення проблеми; виявити гоголівський інтертекст у творчості Тодося Осьмачки; відстежити гоголівські цитати, алюзії і ремінісценції на сторінках творів, написаних Осьмачкою.

Художня спадщина письменників Гоголя і Осьмачки досі не розглядалася в подібному зрізі. Вперше про це заговорив Юрій Шерех. Аналізуючи художній феномен творчості Осьмачки, Шерех наголошує що, «візія єдності світу в його позачасових і поза просторових первнях, яку розгорнув Осьмачка – явище небувале не тільки в нашій літературі своєю своєрідністю. Якщо в своїй соціально-утопійній частині воно явно спирається на Шевченка, то в мистецькій свого попередника він має в Гоголі» [14, 246]. Учителем Тодося Осьмачки «у пишному, урочому, святковому сприйманні світу», «у вмінні зібрати все притаманне, питоме, зрікшись пласкої механічності» був Микола Гоголь: «Це ж у Гоголя розкішним килимом стелилися порівняння і гармонізованим патосом поривали монологи. Це ж у Гоголя птиця не могла долетіти до середини Дніпра і мусила вертатися <...> Бо у Гоголя є міт великої української річки. І в Тодося Осьмачки є міт України. Мистецьке мислення повісті – мітичне мислення. Що ж дивного, що в своїх коріннях воно сягає ще далеко поза Гоголя. В світ української міфотворчості і демонології. В світ української легенди і казки...» [14, 239–240].

Михайло Слабошпицький у романі-біографії «Поет із пекла (Тодось Осьмачка)» наводить слова професора Василя Сімовича з нагоди присудження авторові «Старшого боярина» першої премії на конкурсі «Українського видавництва»: «Від часів Гоголя українська природа не наїшла величнішого поета, ніж Тодось Осьмачка» [13, 197].

Ніла Зборовська стверджує, що «якщо вірити в реінкарнацію, то Т. Осьмачка у прозі своєю творчою з'явою повторив нову матеріалізацію М. Гоголя» [6, 26]. Дослідниця наголошує на тому, що цих двох видатних письменників споріднює «та несамовита анархія душі, з якою вони пристрасно боролися на власному полі бою» [6, 26–27]. Саме Гоголь справив глибокий вплив на осьмаччину міфологічну уяву, що пов'язана з моделюванням українського світу [6, 27]. Зборовська говорить про пережиту Осьмачкою «стопекельну муку», яка була означена Гоголем у формулі «хотіти помститися і не могли помститися» [7, 141].

«Сьогоднішнім Гоголем» називає Осьмачку Валентина Барчан [2].

Про синтез гоголівської фантастики, староукраїнської міфології, Шевченкового бунтарства, козацького епосу, а також сюрреалістичної казковості й символіки говорить у втілених Осьмачкою монументальних образах Іван Лисенко [8, 12].

Зв'язок Тодося Осьмачки із Миколою Гоголем прослідковується також у поетичних рядках, написаних Євгеном Маланюком на смерть видатного письменника-емігранта:

Не хочу – ні! – цих похорон. Прости.

Хай тільки ворон тричі десь прокряче,

Що вже похований ти,

Осьмачче-символе, як Вій від мук незрячий! («Пам'яті Т. Осьмачки», 1962), де поет порівнює Осьмачку із відомим гоголівським персонажем із однойменної повісті.

Юрій Шерех звертаючись до міфу як одного із засадничих понять, необхідних для інтерпретації Осьмаччиної повісті, вдається до зіставлення з творами Миколи Гоголя [14]. Згодом ці ідеї дістають розвиток в англійському порівняльному дослідженні, здійсненому Марією Овчаренко. Порівнюючи особистості двох митців, дослідниця проводить паралелі між їхніми долями в задушливій атмосфері імперії та політично-контрольованому терорі, що впливали на психічні роз-

лади письменників. Обидва митці відокремлювали, ба навіть, протиставляли себе суспільству і світу, в якому вони жили; і Гоголь, і Осьмачка обрали для себе шляхи відлюдництва; вони ніколи не йшли на компроміси, за будь-яких обставин захищаючи свої істини, проживши життя мучеників [15, 8]. У дослідженні Овчаренко мовиться про романтичну природу повісті «Старший боярин», чим він має завдячувати «українським повістям» Гоголя. Однак романтизм Осьмачки і Гоголя має різну природу. Романтизм у гоголівській подачі сповнений жахить і гнітючих почуттів у царстві нечистої сили. Натомість в Осьмачки це суто стилізація під неоромантизм. Особливо голос Гоголя Овчаренко вбачає у змалюванні другорядних персонажів у «Старшому боярині» та особливо у ліричних відступах, які Осьмачка видозмінює на користь власних художніх ідей [15, 12].

Будь-які тексти завжди вступають у діалог з безмежною множинністю інших текстів. Ролан Барт пояснює це явище інтертекстуальності через метафору сітки, невода. Текст розростається завдяки комбінуванню і системній організації елементів [1, 382]. У літературі наявні різні інтертекстуальні форми для «самоокреслення в контексті літературної традиції та збагачення семантики тексту» [3, 252]. Вони є похідними від цитати, що є «відлунням чи віддзеркаленням у мовленні «чужого» слова» [3, 252].

Численні відсилання до гоголівських образів, постійний перегук із творами Гоголя дозволяє нам говорити про такі інтертекстуальні форми як алюзії і ремінісценції, що зустрічаються досить часто у творчості Осьмачки. Інтертекстуальні зв'язки класифікуємо за умовними групами: 1) згадка про Гоголя, його твори чи героїв; 2) алюзії, пов'язані з Гоголем, його творами чи героями; 3) відверте посилання, свідоме цитування; 4) ремінісценції.

Ім'я Миколи Гоголя, як і Тараса Шевченка, Осьмачка згадує у повісті «План до двору». Зимового ранку в картинній галерії двоє чоловіків розглядають портрет, написаний Нерадьком незадовго до його еміграції. Картина вражає професора Бурачека, відомого знавця малярського і поетичного мистецтва, своїм національним духом: «Тут усе українське, крім якоїсь неосяжності дивезно-дивного тла, на якому виростають лише надзвичайні талантом твори. Бо його це, незмінно-незглибиме тло, мали Мікель Анджело, Делякруа і Гойя... Якщо не для ока, то для відчуття сердечного. Для цього вони уміли якоюсь манісінькою рисочкою заглибити небеса так само, як і Бога вечірньою зорею заглиблює бездонність ночі. Але візерунок, лет малюнку у їх були національні... І на цім ось портреті живе наша душа, душа українська, якою натхненні і твори Тараса Григоровича, і *Гоголя*» [11, 179].

Асоціації з гоголівською героїнею виникають в Осьмачки, коли він описує замилювання Нерадька портретом тітки Лепестини: «...така краса, з таким складом рис, дуже часто трапляється у людей, особливо у жінок в селах в глибині Київщини та Полтавщини. *І в Гоголя у «Страшній помсті» у малюнку Катерини* вона відчувається...» [11, 81]. Заінтриговані порівнянням із Катериною, простежимо як її зобразив Гоголь: «Дивилися гости белому лицу пани Катерины, черным, как немецкой бархат, бровям, нарядной сукне и исподнице из голубого полутабенку, сапогам с серебряными подковами...» [4, 244]; або «...чудится пану Даниле, что облако то не облако, что то стоит женщина; только из чего она: из воздуха, что-ли, выткана? Отчего же она стоит и земли не трогает, и не опершись ни на что, и сквозь нее просвечивает розовый свет и мелькают на стене знаки? Вот она как-то пошевелила прозрачною головою своею: тихо светятся ее бледно-голубые очи; волосы вьются и падают по плечам ее, будто светло-серый туман; губы бледно алеют, будто сквозь белопрозрачное утреннее небо льется едва приметный алый свет зари; брови слабо темнеют... Ах! это Катерина!» [4, 258]. Реальний і в той самий час ілюзорний портрет Катерини зачаровує спочатку контрастними кольорами, а потім якоюсь містичною прозорістю пастельних кольорів, підсвічених із середини рожевим сяйвом. Схильний до містицизму Осьмачка підхоплює цю мистецьку манеру накладання ліній і кольорів, втіливши її у Нерадьковому портреті жінки.

У «Старшому боярині» гоголівську повість, разом із іншими відомими українськими творами, читає просвітителю українського села священник Діяковський: «І приходили люди в школу, і показував учитель картинки, а панотець читав *«Страшну помсту»*, «На Вовчому хуторі» «Ріпник», «Немає матері», «Роман», «Дорога» <...> І не боявся він ані вельможних дук, ні пресвященних владик... Бо всі урядники, пристави та стражники були убагатовлені і задаровані. А всі сусідські попи, дяки, старости та крамарі були вечерями, обідами і навмисними бенкетами задобрені. І мали роти заткнуті для того, щоб не крикнути далекому та жорстокому вельможному московському натовпові про небезпеку українського сепаратизму» [12, 56–57]. «Страшна помста» згадується тут даремно. Адже цілком імовірно, що саме цей гоголівський твір став основою осьмаччиного «Старшого боярина». Ніла Зборовська вказує: «Страшна помста» Гоголя значною мірою складає інтертекстуальний контекст прозової творчості Тодося Осьмачки» [6, 27]. Прототипом страшного Маркури Пупаня став гоголівський грішник зі «Страшної помсти». «Містично-символічна карта займає центральну позицію в оповідній структурі твору, – пише Зборовська, – через образ міфічного «чорного чоловіка» <...> Він нагадує того останнього страшного грішника з Іванової помсти у Гоголя» [6, 28].

Алюзійні вказівки на гоголівські твори явно простежуються в Осьмачки. Алюзія – це «натяк на загальновідомий історичний чи літературний факт, заздалегідь обдумане відсилення читача до певного сюжету чи образу світової літератури» [3, с. 254–255]. Автор розраховує на те, що читач знає джерело алюзії і розшифрує її значення, спираючись на попередні свої знання. Наприклад, згадку про гоголівського чорта знаходимо у відомій осьмаччиній поемі «Поет» (1947, 1954). Описуючи «діяння» чекістів, Осьмачка зображує цей розбрат та вогняну руїну так:

Здавалося, що догори ногами
впав зверху на стовпи та палиці
пекельний стіл, казок несвіцьких вартий,
де ще не грав чорт Гоголів у карти [10, 129].

Іноді Осьмачка вдається до такого прийому: він ніби хоче переповісти історію за Гоголя, у гоголівській манері письма: «Щойно кінь починав гребти землю, Пірат ставав на всі чотири лапи і статечно гавкав, ніби змушуючи до конче потрібного супокою. <...> Тоді як товариш Піратів, другий собака, білий з жовтими плямами Хапко, хоч і не прив'язаний, одкинувши ноги лежав під тією самою будкою нерухомо, *неначе з не написаної Гоголем повісті п'яний січовик під шинком, у якого цигани вже вкрали і коня, і повивертали кишені, і шаблю витягли з піхов і встромили в зелений гарбуз на сміх та на наругу православному і хороброму січовому товариству*» [12, 61–62]. Описуючи своїх героїв, Осьмачка «грає» з читачем, апелюючи до його досвіду. Митець вправно маневрує серед створених ним образів у контексті «не написаної» патріархом-Гоголем повісті.

Гоголівські герої із «Вечорів на хуторі біля Диканьки» згадуються Осьмачкою в «Ротонді душоубців». У розмові з лікаркою Щоголовою Чудієв говорить про те, що «всю Україну женуть у тюрми». Але він хоче жити, «помагаючи більшовикам те нищить, що їм на заваді», бо немає іншого вибору: «...Як я можу бути іншим, цебто, на ваш погляд, кращим, знаючи ось таке і з нашої української бувальщини... Історію визволення нації люди роблять з якоюсь совістю, що зв'язана етикою цілого свого народу. А бувальщина трапляється тільки із особами, тільки з п'яницями, тільки з гоголівськими Вакулами та Солопіями Черевиками. Хоч би яку завгодно їм прийшлося провадити справу!» [12, 348]. Образами Вакули і Черевика Осьмачка наголошує на тому, що це лише вигадані образи з бувальщини, яку переповідає який-небудь вправний казкар, що не може бути все так само «легко й просто» в реальному житті, тим паче за таких надскладних обставин в умовах жорсткого контролю і терору.

В поемі «Поет» наявний образ гоголівського Тараса Бульби. Мордування чекістами Свирида Чички, Осьмачка порівнює із тортурами ляхів над Тарасом Бульбою:

... і процідив крізь зуби: „Змерз?.. Зараза!..
Ось почекай, нагріємо гуртом
ще краще, *як ляхи колись Тараса,
прикованого в лісі над Дністром...* [10, 119].

Письменник-емігрант у своїй творчості досить детально описує проблеми людей, що єдиним виходом для себе бачили втечу з країни Рад. Цей виїзд у за кордон для багатьох ставав ще більшою трагедією ніж та, від якої вони тікали. У пошуках формули трагедії «загряниці» на пам'ять Осьмачці приходять символи Гоголя. Осьмачка знову повертається до образу Тараса Бульби. Дорога у прірву – символ кінця козацтва: «Видно, він [Овсій Брус] був дуже схвилюваний і, видно, він осудив сина, відчувши з останньої розмови, що ніякої злагоди і навіть просвітку на цю злагоду немає, а тільки є одна загряниця, *неначе одна дорога у прірву, у яку колись плигали і козаки Тараса Бульби...* Тоді дехто з їх вхопився, а дехто і розплескався на скелях» [12, 186] Осьмаччині рядки стають своєрідним попередженням перед можливими «скелями» на шляху, пересторогою від «розплескання» на них.

Форми найближчого контакту з гоголівськими текстами спостерігаємо у прозовому доробку письменника-модерніста під час його свідомого цитування Гоголя. Цитата – це більш чи менш дослівно наведений уривок з претексту, яким може бути висловлювання іншого мовця [3, 242].

В епіграфі до першої частини поеми «Поет» Осьмачка вміщує гоголівську цитату з повісті «Травнева ніч, або Утоплена»: «Чи знаєте ви українську ніч? Ох, ви не знаєте української ночі!» [10, 13], а далі поетично-пісенно описує власну візію української ночі:

Чи знаєте ви тиху й великодню
та ще й безхмарну українську ніч,
що ронить зорі через Рось холодну
церквам в огради, повні людських віч <...>
чи вже знесли вітри з озер та нір
і кригу ріками, і сніг, і мряку,
і чи з бруньок порозгортався лист,

аби зустріти солов'їний свист?
 Ох, ночі ви не знаєте тієї,
 що з зорями над ріками іде
 і розкидає їх, немов лілеї,
 скрізь на поля, ліси і на людей... [10, 52].

Порівняймо з власне «гоголівською» українською ніччю: «Знаете ли вы украинскую ночь? О, вы не знаете украинской ночи! Всмотритесь в нее. С середины неба глядит месяц. Необъятный небесный свод раздался, раздвинулся еще необъятнее. Горит и дышит он. Земля вся в серебряном свете; и чудный воздух и прохладно-душен, и полон неги, и движет океан благоуханий <...> Божественная ночь! Очаровательная ночь! И вдруг все ожило: и леса, и пруды, и степи. Сыплется величественный гром украинского соловья, и чудится, что и месяц заслушался его посередине неба... [4, 159].

Використавши гоголівський текст, Осьмачка виконав блискучий переспів у душі свого часу. Цей переспів відображає не лише красу і таємничість ночі, а й сакральний трепет перед найважливішою для усіх християн благословенною ніччю Христового воскресіння. Поетично змальована Великодня ніч відображає культ Святої Неділі, якого суворо дотримуються в Україні. Замилування українською ніччю обома письменниками характеризується урочисто-піднесеним пафосом. Ніч неабияк «зачаровує» читача. Перед нами на візуальному рівні постає пейзаж із зоряним небом, осяяним місяцем, блиск якого освітлює верхівки дерев, церкви, річки та села. Основна відмінність зображеної ночі в тому, що в «Травневій ночі» вона уособлює спокій і мир, а в Осьмачки ця «тиха», «великодня», ще й «безхмарна» ніч готує читача до розгортання справжнього трагічного сільського триллера. Солов'їний спів в поемі «Поет», на жаль, не лунає, проте ніч «роздирається» зловісним звуком людських мук:

Бо соловей не проспівав з дерев,
 а десь у націй з кам'яного споду
 зірвався дикий і останній рев
 на вольну волю з нашого народу...
 Ніколи так не рів із клітки лев,
 згадавши пальму, Африку й свободу,
 хіба що десь у пеклі аж із дна
 реве так само з кулі Сатана!» [10, 52].

До алюзії близька така інтертекстуальна форми, як ремінісценція. Це – «неявна цитата» (цитата без лапок), що відсилає читача до раніше прочитаного мистецького твору. Ремінісценція – це «неусвідомлений автором відгомін творів інших письменників» [3, 257].

Численні натяки на гоголівські сюжети, відсилання до його творів простежуємо в прозі Осьмачки. Наприклад, показовою є цитата із повісті «Старший боярин», коли Гордій Лундик вночі чує тужливу пісню дівчини: «А голос побивався під небом, ридав, благав, то знов западав у глибокі тіні далеких вибалків та ярів. <...> Так, буває, *орлиця, вкинута в клітку, спочатку б'ється грудьми, головою, пазурами об іржаві ґрати, але, заюшена кров'ю і знесилена, падає без руху*, ждучи, поки спрагнене волі, невгавуче серце кине її знов у смертельний та нерівний бій з холодним залізом неволі» [12, 31]. Образ орлиці асоціюється із гоголівськими бурхливими хвилями, що їх Гоголь порівнює із матір'ю: «Так убивається старая мать козака, выпровожая своего сына в войско. Разгульный и бодрый, едет он на вороном коне, подбоченившись и молодецки заломив шапку; а она, рыдая, бежит за ним, хватает его за стремя, ловит удила и ломает над ним руки и заливаается горячими слезами» [4, 268–269].

Мандрівний сюжет братерської зради мігрує творами різних часів і літератур: «Уписані в традиційний сюжет, ті образи утворюють вироблений культурною традицією універсальний символічний код, що його успадковують і розвивають різні епохи і національні культури» [3, 254]. В «Ротонді душоубців» простежується мотив зради Івана Бруса братом Мадесом. У цій болісній зраді рідних людей відчувається гоголівський голос зі «Страшної помсти»: «Боже ты мой, праведный, лучше б мне не подымать глаз, чем видеть, как родной брат наставляет пику столкнуть меня назад» [4, 280]. Інтертекстуальний контекст в даному випадку має ще й біблійне походження.

Наслідуючи гротескний стиль Гоголя, Осьмачка також долучається до створення незвичайних імен для своїх персонажів. Він називає такими іменами здебільшого другорядних персонажів [15, 27]: Гарбуз, Посмітюха, Слинько Потап, Платон Пирхавка, Ядусій Морхавка, Явтух Ядуха, Самійло Запапа, Варлам Пиндик, Яків Кацалєпа, Мусій Моргавка, Охрім Верло, Гнатко Щенюк, Пельхусій Перепічка, Ковбасівна («Старший боярин»); Ешка Хахлов, Лихолай, Тиміш Клунок, Нерадько, Полікарп Скакун, Тюрін, Копитько, Кудкудакало, Кривий Матібура, Арсен Горобчик («План до двору»); Парцюня, Казко, Мотузка, Мадес, Вербокрут, Передерій, Дем'ян Кліщ («Ротонда душоубців»).

Стилістична манера зображення природи в Осьмачки, якщо уважно придивитися, полягає у її віддзеркаленому інваріанті. Дзеркало виступає в ролі іншого світу. В Осьмачки, як і в Гоголя, показовою функцією віддзеркалення володіє водне плесо. Світ сприймається перегорнутим навпаки. Тому і зображену картину світу слід сприймати як відбиття віддзеркаленого променя на поверхні. «Дзеркальний принцип розгортання пейзажу» (О. Киченко) актуалізується наступним чином: «У гоголівську пейзажну картину вмонтовано дзеркало, і тому природно-пейзажна «реальність», зображувана Гоголем, «дзеркальна площина» і «віддзеркалення» представлені тут одномоментно у їх єдності й неподільності» [7, 183]. У міфологічному підтексті зображеної картини прослідковується міфологема дзеркала: «Раздольны и велики есть между горами озера. Как стекло, недвижимы они и, *как зеркало*, отдают в себе голые вершины гор и зеленые их подошвы... Но кто среди ночи, блещут, или не блещут звезды, едет на огромном вороном коне? какой богатырь с нечеловечьим ростом скачет под горами, над озерами, *отсвечивается* с исполинским конем в недвижных водах, и бесконечная тень его страшно мелькает по горам?» [4, 272]. У цьому випадку, зазначає О. Киченко, цілком вірогідною є можливість «задзеркалля», «ніби реальності», «з деміургічним прагненням створити ілюзію реальності...» [7, 183]. Показова романтична «дзеркальність» наявна у гоголівських картинах «Вечорів» [7, 184]: «Сквозь темно- и светло-зеленые листья небрежно раскиданных по лугу осокоров, берез и тополей засверкали огненные, одетые холодом искры, и река-красавица блистательно обнажила серебряную грудь свою, на которую роскошно падали зеленые кудри дерев. Своенравная, как она в те упоительные часы, когда верное *зеркало* так завидно заключает в себе ее полное гордости и ослепительного блеска чело, лилейные плечи и мраморную шею, осененную темною, упавшею с русой головы, волною... <...> Небо, зеленые и синие леса, люди, возы с горшками, мельницы, – *всё опрокинулось, стояло и ходило вверх ногами*, не падая в голубую, прекрасную бездну» [4, 113–114]; або «Как упоителен, как роскошен летний день в Малороссии! Как томительно-жарки те часы, когда полдень блещет в тишине и зное, и голубой неизмеримый океан, сладострастным куполом нагнувшийся над землею, кажется, заснул, потонувши в неге и сжавши прекрасную в воздушных объятиях своих <...> Нагнувшиеся от тяжести плодовширокие ветви яблонь, груш, небо, *его чистое зеркало – река в зеленых, гордо поднятых рамах...* как полно сладострастия и неги малоросейское лето» [4, 111–112].

Як і Гоголь, Осьмачка також намагається перевести події твору в ілюзорний світ. Цей світ не є справжнім, але дуже схожий на нього. Осьмачці також притаманна гоголівська «ілюзія реальності» (О. Киченко), подвійний ракурс «дійсного» і «можливого», підміна реальності: «Гордій зійшов на кладку. Під ним блищала чорна смуга води, відти відсвічувалися до нього зачаровані нічною тишею небо і круглий місяць, а над всією прозорою безоднею світився він у кожусі і босий, з непокритою головою» [12, 32]; або «Озеро він перед монастирем побачив несподівано <...> *місяць лежав у його плесі* так, неначе камінь у рибальській рогелі, натягуючи вниз її дно, на взір перевернутого конуса. Може, і через те, що безодня нічного неба свою неосяжну немірність явила у маленькім озері, яке має в діаметрі з третину кілометра, і нагадувала Лундиківі колишні думки про смерть і про вічну байдужість космічної озії (громаддя), схожої своєю таємничістю на маленьку людську душу» [12, 113].

Вода в українській народній традиції завжди в пошані. Вона необхідна «для існування всіх живих істот і до того ж є могутнім засобом від усіляких недуг» [9, 255]. За народними уявленнями, озера і ставки утворилися здебільшого там, де «вчинені кимось великі злочини і кричущі беззаконня...» [9, 256]. Можливо, саме тому дійства в осьмаччиних творах розгортаються на берегах застійної води, яка вже своїм походженням не пророкує нічого позитивного. Ця «мертва» вода здатна лише поглинути, а не надати життєдайної сили, яку несуть, наприклад, гоголівські проточні води.

Формотворча ремінісценція полягає у «мимовільному чи свідомому відтворенні ритмічних, строфічних, синтаксичних, сюжетно-композиційних, жанрових і стильових схем відомих текстів [3, 257].

Навіяний Гоголем мотив любові до «старосвітського життя» знаходить своє відображення в осьмаччиному творі. «Старший боярин» – повість наскрізь суб'єктивна, – пише Зборовська, – У ній звучать інтимні авторські монологи з величною плавністю ритму, що нагадують ліричні монологи у «Старосвітських поміщиках» і «Миргороді» Гоголя» [6, с. 33]: «Я очень люблю скромную жизнь тех уединенных владетелей отдаленных деревень, которых в Малороссии обыкновенно называют старосветскими <...> все это для меня имеет неизъяснимую прелесть, может быть, оттого, что я уже не вижу их и что нам мило все то, с чем мы в разлуке» [4, 13–14]. У «Старшому боярині» Осьмачка подає опис власних міркувань, що були навіяні спогляданням, замилюванням і вслухуванням у сакральну тишу старосвітського життя: «Ніхто не знає, як я любив отаку тишу колишніх священничих садиб, коли одна якась думка в голові вирізнялася і прояснювалася так між іншими думками, як сузір'я Веза на нічному небі між мільярдами зір. І коли вимріяна

картина в душі робилася такою велетенською, що не потовплювалася між небом і землею...» [12, 76–77]. З глибоким сумом згадує наратор щасливі моменти життя у цьому ліричному відступі. Тут виринає ностальгія митця за його молодими роками, які пройшли саме у «старосвітському» середовищі: «Ох, як я любив вас, священичі садиби в Україні. Ви вже позникали, але моя уява уперто тримає вас цілими, аби завдати більше горя кругом осиротілому серцю» [12, 90]. «Старосвітське» життя в Осьмачки – ідеал України, розквіт держави. Та, на жаль, відбувається крах оспіваної мрії поета та світу, що уособлював молодечий запал митця.

Отже, ми прослідкували основні інтертекстуальні форми у компаративному зрізі на прикладі творчості Тодося Осьмачки і Миколи Гоголя. Міжтекстові відсилання дають нам змогу стверджувати, що саме Гоголь дійсно став для Осьмачки авторитетним українським письменником, у якого він черпав наснагу і національний запал. Мозаїчне поєднання мотивів, явне та приховане цитування, алюзії та ремінісценції рясніють на сторінках осьмаччиних творів. Перегук із гоголівськими текстами в Осьмачки становлять змістовний надчасовий діалог. У творах Осьмачки знаходить свій відгомін живий голос Гоголя.

Список використаних джерел

1. Барт Ролан. Від твору до тексту / Антологія світової літературної-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 2001. – 832 с. – С.491-496.
2. Барчан Валентина. Творчість Теодосія Осьмачки в оцінці Ю. Шереха // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 20. – Ужгород. – 2009. – С. 38–42.
3. Будний В. Порівняльне літературознавство: Підручник / В.Будний, М. Ільницький. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430с.
4. Гоголь Н. В. Полное собрание починений в 14 томах. – М. – Л. : Издательство АН СССР, 1937–1940. – Т. 1–2.
5. Зборовська Н. На згарищі спаленої душі (За прозою Т. Осьмачки) // Сучасність. –1997. – №6. – С. 137–144.
6. Зборовська Н. «Танцююча зірка» Тодося Осьмачки. – К. : МСП «Козаки», 1996 . – 64 с.
7. Киченко А. С. Творчество как мифотворчество: Мифологическая составляющая художественного текста. – Горловка : Издательство ГПШИЯ, 2009. – 367с.
8. Лисенко Іван. Поезія самотності та індивідуалізму // Березіль. –1995. – №5–6. – С. 9–12.
9. Міфи України. За кн. Георгія Булашева «Укр. Народ у своїх легендах, реліг. Поглядах та віруваннях». / Пер. Ю. Буряка. – К. : Довіра, 2003, – 383 с.
10. Осьмачка Теодосій. Из-під світу. Поетичні твори / Літ. ред. Юрій Шерех-Шевельов. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США – 1954. – 317 с.
11. Осьмачка Теодосій. План до двору. – Торонто. : Во Укр. Канадійського Легіону, 1951. – 184 с.
12. Осьмачка Тодось. Поезії. Повісті: Старший боярин; Ротонда душогубців. – К. : Наук. думка, 2002. – 424 с.
13. Слабошпицький М. Ф. Поет із пекла (Тодось Осьмачка) : роман-біографія / Михайло Слабошпицький. – Вид. 3-є. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 368 с.
14. Шерех Ю. Над Україною дзвони гудуть («Старший боярин» Т. Осьмачки) // Шерех Ю. По роги і Запоріжжя. : Х. – Фоліо. – 1998. – Т. 1. – С. 236–247.
15. Ovcharenko, Maria M. Gogol (Hohol') and Osmachka / Maria M. Ovcharenko . – Charleston; Winnipeg : UVAN, 1969 . – 48 с.

Summary. The main structural components of intertextuality are defined in the article. The analyses of Mykola Gogol's quotations, allusions and reminiscences in the novels and poems written by Todos Osmachka is taken under consideration in this paper. Special attention is paid to the analysis of stylistic device through individual style of both writers.

Key words: *allusion, reminiscence, quotation, intertextuality, Mykola Gogol, Todos' Osmachka.*

ДИХОТОМІЯ СОЦІАЛЬНОГО Й НАЦІОНАЛЬНОГО В ХУДОЖНІЙ ПРАКТИЦІ ОЛЕКСИ ГАЙ-ГОЛОВКА

Статтю присвячено концептуальному осягненню художнього простору України в аспекті взаємозв'язку дихотомії «соціальне-національне» на прикладі повісті «Ім дзвони не дзвонили» діаспорного письменника Олекси Гай-Головка. Такий аспект розкрито через опозицію «добро – зло», що моделюється в прозописемі в залежності від авторського художнього задуму, естетичного ідеалу, світобудови характеристики персонажів, способом автора бачення людини і світу.

Ключові слова: соціальні мотиви, національний простір, художній світ, дихотомія «добро – зло», тропеїзація, соносфера, кольористика.

Постановка проблеми. Творчість діаспорного письменника Олекси Несторовича Гай-Головка (1910–2006) досі перебуває поза увагою дослідників. А він народився в колишній Подільській губернії (село Писарівка), отже творчість письменника можна розглядати, скажімо, на уроках «Література рідного краю». Тому коротко зупинимось на його біографії. Перший твір надруковано письменником 1931 року в Дніпропетровському літературному журналі «Зоря» – це була поетична «Балада про Федька». Навесні 1934-го видав першу збірку поезій «Штурмові балади». У 1935 році переїхав до Києва, став членом Спілки письменників України, працював у київських часописах і видавництвах. Під впливом А. Любченка і П. Панча Олекса Гай-Головка пробує себе у прозі. Видав збірки оповідань «Світання» (1936), «Десять новел» (1937). З 1936-го працював на посаді редактора сценарного відділу Київської кіностудії. У 1940 р. переїхав до Львова, був редактором літературно-мистецького відділу радіокомітету (1940-1941). З 1941 р. – один з членів Українського Державного Правління, де займав посаду міністра інформації.

У роки Другої світової війни емігрував, перебував у таборах для переміщених осіб, працював редактором літературно-мистецького відділу журналу „Пу-Гу” (Західна Німеччина, 1946–1947), 1948-го виїхав до Британії. У 1949 році переїхав до Канади, поселився у Вінніпезі. Був співредактором газети „Український голос” (1950–1952), займався науково-дослідною діяльністю в галузі української літератури (1956–1975). У 1987 році переїхав до м. Суррей (Канада), де й помер 17 серпня 2006 року. Був членом МУРУ (Мистецький український рух), Об'єднання українських письменників „Слово”. Автор збірок поетичних творів „Штурмові балади” (Харків, 1934), „Сурмач” (Львів, 1942), трьох томів поетичних творів; збірок прозових творів „Світання” (Київ, 1936), „Десять новел” (Київ, 1937), „Одчайдушні” (Вінніпег, 1959); мемуарних повістей „Поєдинок з дияволом” (Вінніпег, 1950), „Смертельною дорогою” (Вінніпег, 1979; Тернопіль, 2001), „Ім дзвони не дзвонили” (Вінніпег, 1987); поем „Сон” (Вінніпег, 1984), „Коханіяда” (Авгсбург, 1947), „Скоропадський і Майдан св. Софії” (Тернопіль, 1999); літературно-критичних нарисів „Українські письменники в Канаді” (Вінніпег, 1980, 1997).

Мега нашої статті полягає в аналітичній площині розкрити художній світ соціального, змодельованого О. Гай-Головком в повісті «Ім дзвони не дзвонили» і спроектованого на національний простір України; через бінарну опозицію «добро – зло», стратифікаційні компоненти вийти на авторське версіювання перемоги світлого, радісного, щасливого.

В означеному прозовому творі йдеться про старанно засекречене більшовиками «розкуркулення» і штучний голодомор українців. Сповнений антитез, світ героїв дешифрує стратифікаційну структуру суспільства: зло свідомо чинить вища влада, а низи, прості селяни та їхні діти, покійно виконують указівки згори, прирікаючи себе на голодну смерть. Прозаїк у такий спосіб заакцентує, що патову ситуацію на селі створили верхи, влада свідомо відвернулася від людського горя, замість того, щоб оголосити всенародну підтримку голодуючим. І цей нелюдський моральний чинник є наслідком антигуманної практики за принципом людина людині вовк.

Автор зобразив події, що відбуваються у селі Світлому. Всюжетній лінії чітко виокремлюється опозиція добро – зло, правда і кривда, життя і смерть. Світ зла уособлений в образі голови сільради Яська Хлистуна, двадцятип'ятитисячника Льоньки Волкова, уповноваженого ДПУ Давида Резніка, гепоушника Міші Голдіна («з великим револьвером при боці»), голови колгоспу «Заможне життя» Кліма Холодного («ніби прибитий мішком з-за тину»), а також в образі «ледачого елементу», що не бажає працювати біля землі, постають колишні комнезамівці, комсомольці Петро Вареник, Степан Хвалебний, Семен Баранюк, рудоволосий Яша Задов («їх було четверо найнебезпечніших прислужників більшовицької влади»). «Буксирні бригади» відбирали в людей не лише хліб, а й усе істивне. Замахнулися і на святиню – православний храм, грабуючи все, що бачили. Такий наказ влади. Позитивними героями (світ добра) в повісті є отець Никифір, його син Борис, дівчина-сирота Ганна, паніматка Лукія, баба Юстинка. На відміну від інших

письменників, О. Гай-Головко своїх головних героїв «допровадив» до успішного фіналу. Вони пережили голод, репресії, а Борис і Ганнуся подалися до Києва в пошуках щастя.

І досі відсутнє жанрове дефініціювання. Сам письменник обумовився лише підзаголовком «події великого голоду». Відтак дослідниця Ганна Воронець в «Українському голосі» називає твір О. Гай-Головка, то «книгою спогадів», то «динамічним романом» [1, 3]. Літературознавець В. Жила також вважає, що письменник написав роман [4, 4]. Коли ж спиратися на класичні визначення, роман – це епічний жанровий різновид, місткий за обсягом, де широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів численних персонажів [5, 592]. Отже, роман передбачає великий епічний розмах. Цього в творі О. Гай-Головка немає. Тому В. Мацько слушно резюмує, що є «підстави кваліфікувати «Їм дзвони не дзвонили» як соціальну повість. Не можна назвати твір і документально-публіцистичним, як це робить П. Сорока, позаяк автор не подає жодного документа» [6, 193].

Події у творі розгортаються від свята Преображення Господнього (19 серпня 1932 року) до весни 1933-го. Упродовж дев'яти місяців (чітко визначені автором часові межі) українськими селами прокотилася хвиля смерті, «косовиця» штучного мору, що спричинила мільйони жертв. Літературознавець Яр Славутич писав: «Щоб знищити зрілу українську націю і повернути її в стан несвідомої аморфності, а потім зрусифікувати, новітні імперіалісти провели деструкцію двома напрямками: 1. Ліквідація еліти, мозку нації. 2. Ліквідація селянства, основи нації» [8, 13].

Автор повісті виступив талановитим майстром портретописання. Буквально кількома штрихами йому вдається передати найсуттєвіші прикмети зовнішності, характерів своїх героїв. Персонажі, що уособлюють світ зла виходять на перший план. У такий спосіб автор ніби виносить зло на суд громадськості. Подібна авторська ілюстративність виступає антитезою до висловлювання Ж. П. Сартра, який у праці «Буття та ніщо» твердив, ніби визначальною властивістю людини є «первісний проект стати Богом» [7, 35]. Справді кожна людина прагне охопити безмірне. Силкувалися зробити це й персонажі-більшовики, активісти, що захопили владу і в 1930-х роках чинили зло у конкретному просторі під назвою Світле. Це – не що інше, як зловтішна гра – спосіб саморепрезентації буття живого. Але назва села символічною виступає антитезою темряві, що її несуть негативні персонажі, своєю антигуманною поведінкою прирікають селян на голодну смерть.

Устами позитивного персонажа – хлібороба Костура – дешифровано чорні вчинки членів «буксирної бригади», на відповідь заради чого селян морять голодом: «Тому, щоб ми забули, хто ми... Тому, щоб ми забули про нашу вкрадену волю і про все своє... І не опиралися прибудним і своїм убивцям, і були покірні в їхньому колгоспному кріпацтві» [2, 208]. Індивідуально-особистісне творення персонажами світу базується на прагненнях, бажаннях, що визначене нестримною жагою до усвідомлення мети, характеру своєї діяльності.

Шлях до того, чого прагне людина, вибирає й окреслює вона сама. Для негативних персонажів (світ зла) – це виконання й перевиконання планів хлібозаготівель, визначених партією, прирікаючи селян на голодну смерть; нещадна боротьба з «куркулями» та «підкуркульниками», «ворогами народу» задля утвердження на селі революційної законності по-радянськи, а по суті утвердження тоталітарного режиму, несвободи, ворожнечі між людьми. Для позитивних персонажів (світ добра) – це прагнення і бажання якомога швидше подолати зло, повернути християнську мораль, християнські цінності, що базуються на любові до ближнього й біблійному крилатому вислові «не убий!», а головне – перебороти штучний голод. Однак, далеко не всім світлянам пощастило досягти останнього бажання, а тому соціальна диференціація, трагедія передається словами персонажа, що «людям ставало від голоду так само темно вдень, як і вночі» [2, 184].

Часовий та просторовий виміри, змодельовані в художньому світі повісті, завдяки тропеїзації чіткіше, ємкіше розкривають внутрішній світ персонажів: «Балка була довга, широка й бездеревна, тільки під її верхами тяглися тернові й буркунові кущі. Вона була відкрита й тому на ній усе було видно, як на долоні. Така місцевість була небезпечною Борисові...» [2, 102]; або: «Уже було по полудні. Сонце пропливло синім небом десь три чверті свого шляху й неначе почало втомлюватися... Землею почала сунути прохолода. Борис і Ганнуся йшли вулицею босі й почали мерзнути. Йшли кроків з двадцять один від одного...» [2, 145]. А далі предметний ряд ніби вливається в простір, конкретизуючи сільський побут, соціальну атмосферу голодного року: «Вишенські садиби були подібні на світлянські: порожні, зарослі бур'яном, з обдертими хатинами, обсмиканими й обваленими дахами й перекошеними вікнами. В деяких вікнах були торби з соломою» [2, 145].

Опозиції добро і зло, темне і світле, своє-чуже О. Гай-Головком відтворені в силовому полі трагічного. Оцей трагізм людського буття присутньо увиразнюється відповідними кольорами. Із метою деталізації зображуваних реалій письменник нерідко вживає епітети «темний», «зажурений», «насуплений», «каламутний»; на чорний колір вказують й іменники темрява, ніч, вечір, тьмяність (39 разів). Оце — світ зла. Але ж візуально-художній світ предметності вказує не лише на побут світлян, а й на звичаї, традиції українського народу, спадкоємність поколінь (світ до-

бра): «Паніматка Лукія сиділа за столом під образами й пильно та неухильно дивилася на образ Божої Матері, під яким постійно, вдень і вночі, горіла невеличка зелена лямпадка. Паніматка дивилася на цю старовинну лямпадку, можливо, ще від її прапрадіда, яка з давніх-давен переходила з роду в рід, і так нарешті від паніматчиної Лукіїної матері перейшла до неї. Це була паніматчина найбільша реліквія і водночас найбільша її святість, особливо цими важкими, не-самовитими й загрозливими днями» [2, 86-87]. В цьому авторському відступові розкривається центральна патріотична думка, розкрито національне почуття: збереження родової традиції, що переходила з рук в руки, від покоління до покоління споконвічних українців. У такий спосіб прозаїк закцентує на єдності поколінь, на любові до християнських звичаїв і традицій, обрядів, любові до рідної землі, рідного порога.

Добро змодельовано кардіоцентричною концепцією: коли паніматку активісти вигнали з власної хати, її родину прийняла до себе баба Зайчиха. Борис кинув оком на комірчину, як на останній рятівний острів, і побачив, що «у кутку, під лямпадкою, стояв невеличкий столик. Уздовж стіни, що виходила на подвір'я, тяглася лава в кінці з діркою для кужеля. З другого боку під стіною була груба й коло неї невеличка плита на дві конфорки. Звичайно, в цій комірчині не було жодного ліжка й жодного стільця. На долівці була лише купа соломи...» [2, 126]. Предметний ряд вказує на умови, в яких персонажам довелося долати труднощі, боротися з голодом. Такі умови не лякали паніматку, бо головний сенс її життя, як і для дітей – побороти смерть.

Активізуючи різними художніми засобами внутрішній світ твору, письменник вдається до контрастності предметного ряду. Так, коли Борис відвідав дядька Миколу, що мешкав у сусідньому селі, то пригадав, що його хата перед колективізацією «була, як лялечка. Була світла, чиста, з побіленими стінами, з вимазаною долівкою жовтою глиною. Вся піч розмальована півниками... Стіл під час обіду чи вечері завжди був накритий саморобною скатертиною, вишитою трояндами й маками. З лівого боку коло дверей стояв мисник, наповнений різним начинням. З другого боку обидві стіни були обліплені фотокартками з усіх рідних, а між стінами з кутка дивилися з старовинних ікон Ісус Христос і Матір Божа. Під ними день-у-день і ніч-у-ніч блимала лямпадка, створюючи своїм тьмяним світлом святощі» [2, 147]. У такий спосіб письменник ще раз звертає увагу читачів на споконвічні християнські цінності, національні звичаї.

Серед предметів виокремлюється зелена лампадка – символ нескінченності життя, безперервності роду людського, своєрідний знак християнських звичаїв і традицій, чистоти духовних помислів. Ніякі голодомори, соціальні потрясіння не знищать прагнення людини до життя, пізнання світу, а життєві випробування лише зміцнюють силу волі. За різних обставин людина оцінює конкретне ставлення оточення до себе й своє відношення до близьких, знайомих.

Найкращим виміром такої оцінки є опозиція «добро – зло». Добро як суспільна цінність знаходить вияв в соціальній злагоді, громадському спокої, відсутності кризових явищ. Головні герої – Борис, Ганнуся – переживши голодомор, тікають (від зла та неспокою, від чужого світу) до Києва, бо їм, дітям «ворогів народу», в цьому соціальному середовищі немає місця. Покинувши рідну прабатьківську землю, молоде подружжя мріє знайти щастя, своє місце в світі. Чи настане злагода, внутрішній спокій, гармонія в їхніх душах після травня 1933 року? Таке питання залишається поза авторською уявою. Усе залежатиме від подальших обставин, бо «майбутнє – царство небесне», недосягне навіть уяві. Реальне – оцей день, оця хвилина, що ось зараз стане «минулим». Радій нею! Вона – єдина реальність...Що це – екзистенціалізм?», – розмірковує Докія Гуменна [3, 504]. Внутрішній, прихований світ, стан душі – це екзистенційне. Він передається автором через компонент предметності. Відтворена візуальна предметна конкретика слугує своєрідним декодуванням інформації. Вибір автором предмета і введення в художній твір є прийомом виконання міметичних завдань.

Окремі сторінки повісті «Їм дзвони не дзвонили» втрачають свою художню цінність, коли автор удається до публіцистичного викладу подій. На це звернув увагу, зокрема, Яр Славутич [8, 482]. Однак, на нашу думку, такий прийом письменник використовує не тому, що добре обізнаний із подіями, фактами тієї похмурої доби, а для того, щоб допомогти читачеві наблизитися до життєвої правди, перейнятися горем, що випало на долю України.

Своєрідну стилістичну функцію в повісті виконує пейзаж. О. Гай-Головка олюднює українську природу, використовуючи, зокрема, метафори: «Був останній тиждень серпня. Слабенькі щупальця скрадливої осені торкалися листя, білі хмари примірювали сірі запаски, сонце на заході ще малювало літній образ червоною фарбою, але у Світлому ще красувалося літо». Письменник намагається при цьому долучати читацьке сприйняття (слух, зір) через зображення головних персонажів, як і вплинути на емоції реципієнта, навести до прекрасних спогадів про рідні простори, прабатьківську землю, через екзистенційне, внутрішній світ пробудити національні симпатії, чуття приналежності до певного етносу, власної історії.

Через візуальний предметний ряд, соносферу, кольористику, часові та просторові виміри передається внутрішній світ художнього твору, літературних персонажів. Скажімо, у прозописемі

О. Гай-Головка чорний колір згадано 39 разів, однак він автором «компенсується» антитезою – назвою села Світле. Письменник інтригує читача, не зацентровуючи географічного розташування села, ніби приховуючи просторовий вимір. Це – своєрідна вказівка на простір всієї України, адже трагічні події відбувалися в десятках тисяч сіл, подібних до Світлого. У Світлому творяться чорні справи. В контрастному плані О. Гай-Головка чітко змальовує людину як цілісну єдність біологічного, психічного, соціального. Розгорнута в просторі й часі система вибору постає як проблема сенсу життя, долі людини.

Отже, ілюструючи приклади, приходимо до **висновку**, що кожен письменник зображує людину в тих чи інших ситуаціях. Прикметно, що негативні персонажі також є жертвами тоталітарної системи, бо поставлені в умови вибору: хто не з нами, той проти нас. Тому й були вони слухняними виконавцями вказівок партії, забезпечуючи собі кращий соціальний статус у суспільстві. Позитивними ж рисами наділені персонажі з нижчого соціального прошарку – споконвічні хлібороби, виховані на засадах християнського евангелізму. Їхній світ – боротьба за життя. Але такого тріумфу далеко не кожному судилося досягти, бо обставини сильніші за людину. Патріотизм змодельовано письменником в перемозі життя над смертю, адже якщо, наприклад, головна героїня роману «Марія» У. Самчука помирає, то молоде подружжя Борис і Ганнуся повсякчас прагнули віднайдення свободи. Відповідно до цього світоглядного вибору вони й намагаються відбутися в світі. Їхній світогляд – це будівництво світу в собі. Побудувавши світ у собі, літературні персонажі здобули можливість знайти його поза своїми межами і знову ж в опозиції: «Я» – «не-Я». Внутрішній світ людини «Я» виходить на простір довкілля «не-Я», себто – на простір соціального: життєдіяльності та спілкування людини з іншими. Таким чином, світ – це все суще, що є в людині та поза нею. Письменник зобразив позитивних героїв-українців патріотами, з чистою християнською совістю, а головне – духовно сильними; вони перемагають зло, перемагають обставини задля кращого майбутнього не лише для себе, а й заради процвітання України.

Список використаних джерел

1. Воронець Ганна. Книга, яка увічнила голодову трагедію в Україні / Г. Воронець // Український голос. – 1988, 28 листопада. – С.3.
2. Гай-Головка Олекса. Їм дзвони не дзвонили. / Олекса Гай-Головка. – Вінніпег, 1987. – 215 с.
3. Гуменна Докія. Дар Евдотей: іспит пам'яті / Д. Гуменна. – К.: Дніпро, 2004. – 520 с.
4. Жила Володимир. А вийти із пекла не можемо самі / В. Жила // Свобода. – 1993, 21 вересня. – С.4.
5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 752 с.
6. Мацько В.П. Українська еміграційна проза ХХ століття [монографія] / В. П. Мацько. – Хмельницький: ПП Дерепа І.Ж., 2009. – 388 с.
7. Табачковський В. Г. Людина. Екзистенція. Історія / В. Г. Табачковський. – К.: Наукова думка, 1996. – 123 с.
8. Яр Славутич. Дослідження та статті: у 2-х частинах / Яр Славутич. – Едмонтон : Славута, 2006. – Ч.1. – 504 с.; Ч.2. – 484 с.

Summary. This article is devoted to the conceptual art space comprehension of Ukraine in the terms of «social-national» dichotomy in diaspora writer Oleksa Hay-Holovko's story «For them the bells did not toll». This aspect is revealed through the «good-evil» opposition that is modeled in prose depending on the author's art concept, aesthetic ideal, characters characteristics, and the author's vision of the man and the world.

Key words: social motives, national space, art world, «good-evil» dichotomy, trope, sonosphere, coloring.

ФЕНОМЕН СФРАГАДИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕПІЧНІЙ ПІСНІ

У статті досліджено праці відомих українських та зарубіжних фольклористів 19 – поч. 20 ст., які підійшли до теоретичного осмислення низки жанрових ознак специфічного жанру українського фольклору – співанки-хроніки. Акцентовано, що у зв'язку з відсутністю чітких дефініцій постало завдання подальшого дослідження концепції цих пісень, їх прагматики та поетики.

Ключові слова: фольклористика, епічна хронікальна пісня, жанрові домінанти, сфрагіада, поетична система.

Українська епічна пісня синтезувала концепти етичного та естетичного, поставши в історії української культури справжнім феноменом. Особливо виокремлюється з-посеред інших жанрів співанка-хроніка, презентуючи коло ціннісних орієнтирів українського етносу.

Фольклористика XIX – початку XX ст. підійшла до теоретичного осмислення основних критеріїв виокремлення співанок-хронік із низки інших пісенних жанрів, використовуючи для їх означення терміни «нові» пісні», «пісні-новотвори», «новотворені пісні» (В. Гнатюк, Ф. Колеса, І. Франко), «пісні про події окремих осіб» (Вацлав з Олеська), «думи про події звичайних осіб» (Я. Головацький), «поетичні оповідання» (В. Шухевич). Наука цього періоду окреслила коло жанрових домінант пісень-хронік, дослідивши змістові, структурні та мовні особливості цих творів. Вважаючи «новотворені» пісні недосконалими з художньої точки зору, зважаючи на те, що вони перебувають саме в стадії зародження, дослідники звернули увагу на оригінальну форму та особливості змістового наповнення таких пісень. М. Драгоманов та І. Франко надавали великого значення вивченню хронік для дослідження історії українського народу, оскільки вони зберегли усю реальність відображення. Тут наявні справжні імена дійових осіб, достовірні географічні назви місця події, хронологія фактів. Проте у фольклористиці цього періоду відсутня не тільки чітка термінологія, а й визначення теоретичного поняття «співанка-хроніка». У зв'язку з цим постало завдання подальшого дослідження пісень такого жанру та теоретичного обґрунтування багатьох положень, пов'язаних із вивченням текстів.

Однією з прикметних ознак співанки-хроніки є вказівка на авторство, яка міститься у фіналі твору. Таку особливу рису «нової пісні» помітив уже Вацлав з Олеська, зауваживши, що «рідко коли співак розповідає про себе», як у наведеній для прикладу з його збірки пісні за № 22 [13]. Проблеми походження новотворених пісень торкається і М. Драгоманов у праці «Нові українські пісні про громадські справи» (1881), наводячи приклад про надруковану пісню у «Галичанині», від якої виникає враження про створення її письменним чоловіком: «Пісня та спочатку дуже плутана, – так як би її то неписьменний всилувавсь розказати за письменним, та не зрозумів [7, 65]». Отже, М. Драгоманов прагнув розв'язати проблему фольклоризації пісні у перевтіленні та видозміні в процесі побутування.

Безперечно, вагомі спостереження щодо творення народної пісні та її походження можемо віднайти у працях В. Гнатюка. У згадуваній розвідці «Руські оселі в Бачці» (1898) йому особисто вдалося зафіксувати моменти живого творення пісень і записати їх «по гарячих слідах». Учений зазначив, що в більшості творів є чимало «нерівностей», «прогалин», «одначе замітна там і тепер пісенна творчість» [2, 45].

В. Гнатюк у праці «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності» безпосередньо порушує проблеми авторства «новотворених пісень», тобто пісень-хронік, де без довіри ставиться до подання конкретного імені автора пісні у її завершальній частині. Він вважає, що немає достатніх підстав для визнання авторства саме цього тексту. Фольклорист переконує, що це «присвоєння» авторства не треба розуміти дослівно: простолюдин, почувши пісню і, звернувши увагу на відмінність її від давніх пісень, часто любить «підшиватися під її автора» та видавати себе за нього [1, 79]. Учений наводить приклад твору про смерть цісарєвої Єлизавети, оскільки йому вдалося знайти 10 варіантів, записаних у різних місцевостях, часто дуже не схожих один на одного (вказує на відповідний запис майже під кожним варіантом). Він уважав можливим написання пісні кількома людьми у різних районах на одну й ту ж саму тему. Водночас впадають в очі однаковий ритм, однакове число строф, однотипні речення, подібність текстів настільки, що

серед десяти варіантів неможливо віднайти хоча б двох редакцій. Отже, фольклорист дійшов висновку, що всі претенденти на авторство пісні – фальшиві [1, 80].

Одночасно вчений зазначав, що всі розглянуті ним «новотворені пісні» є народного походження, крім однієї, яка має характер пісні, складеної письменним чоловіком [2, 80]. Таким чином бачимо, що дослідник пісенної новотворчості В. Гнатюк, розглядаючи проблему авторства, вважає, що до згаданих імен авторів у завершальній частині твору слід поставитися скептично, оскільки це не відповідає дійсності.

Проблему авторства новотвореної пісні розглядав у своїх дослідженнях і Ф. Колесса, який критично поставився до зауважень В. Гнатюка. Вчений погоджується частково із його твердженням, що «простолудин часом любить підшиватися під автора нової пісні», зауважуючи про можливість тих випадків, коли хтось хоче переробити одну із давніх пісень і додати свої строфи. Проте, за свідченням Ф. Колесси, серед указівок на авторство часто можна віднайти і справжні. Для прикладу він наводить пісню зі збірки В. Шухевича «Гуцульщина» (1902) [8, 197]. У свою чергу, розглядаючи проблему автора новотвореної пісні, Ф. Колесса, незважаючи на наведені вказівки і «певності щодо імен авторів» висловлює думку про пошук авторів у сільському середовищі, оскільки це засвідчує безпосередньо і стиль творців, і спосіб викладу творів, і, звичайно, світогляд. Також вважає, що і складанням нових пісень, і «культивуванням давніх» займається насамперед сільське жіноцтво [9, 51]. Отже, у своїх працях Ф. Колесса стверджує думку, що, незважаючи на свою невелику художню вартість, ці оригінальні пісні долучаються до досить складної проблеми виникнення народного твору.

На таких позиціях стояв і дослідник пісенної новотворчості І. Франко, розглядаючи пісні як засіб пізнання психології, таланту та особливостей повсякденного життя українського народу. У праці «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1882) дослідник наголошує на тому, що, наділений незвичайним талантом народний митець, зміг «простий «казус» кримінальний» піднести до високого рівня художньої довершеності, викликаючи захоплення неперевершеними образами [10, 126-127].

О. Кольберг, розмістивши у виданні «Покуття» (1883) пісні-хроніки у розділі «Думи історичні», до деяких текстів додав пояснення про те, ким, де і коли створена була певна пісня. Наприклад, із додатку до пісні за № 14, про Івана Юрченка, дізнаємося, що твір складено Ганною Чартецькою у 1873 році одразу ж після трагічної смерті Юрченка [14, 13].

Проблему авторства розглядали і сучасні українські фольклористи. Зокрема, Н. Шумада висловила міркування щодо приналежності новотворів, побудованих у стилі традиційної пісенності, до класичної спадщини. Для прикладу наводить висновки дослідниці чеського фольклору В. Тхорової щодо значної частини популярних у Словаччині пісень, яка, встановивши прізвиська авторів-сучасників, змогла довести новітнє походження творів.

Н. Шумада відзначає, що співанки-хроніки своєю художньою формою, мелодією і словесним викладом хоча і не відрізняються від традиційних пісень, але особливі тим, що оповідають про цілком конкретні факти і створені «на злобу дня» [11, 8]. Означає основні їхні жанрові риси: обмежений ореал творення і побутування; чітко окреслене тематичне коло; деталізація розповіді про нещасливі випадки в особистому житті або несподівані трагічні ситуації, які стосуються колективу в цілому. Науковець у статті «Сучасні слов'янські пісні-хроніки» (1983) наводить приклад пісні про Леся Лабудака, складеної сестрою загиблого і проводить аналогії з іншими зразками слов'янського фольклору. Приміром, подає твір 70-х років, авторами якого були дочки загиблого на війні антифашиста, який любив пісню і прищепив любов до неї дітям. Аналогічні явища, зауважує Н. Шумада, можна віднайти і в чеському фольклорі. Під час Другої світової війни очевидець трагедії чеського с. Лідіце, склав «по гарячих слідах» розповідь, яка згодом оформилася в оригінальну пісню-хроніку, і автор пісні, співробітник сільського музею, багаторазово виконував її перед екскурсантами [11, 22].

Водночас дослідниця вважає авторів співанок-хронік не лише реєстраторами, а ще й обов'язково інтерпретаторами зображуваного, які заглиблюються в деталізацію фактів, у скрупульозний їх опис. Важливим є те, що і сам автор-виконавець, і слухачі, об'єднані спільною пам'яттю, спільним психологічним моментом, тісно вплітають пісню у безпосередній життєвий контекст. Народний співець сприймає дійсність через жанр фольклору, де певні можливості можуть застосовуватися лише до певних сторін дійсності. Для того, щоб створити пісню-хроніку, автор повинен вирізнити ті важливі моменти в житті, які можуть бути покладені в основу фабули пісні: «дійсність жанру і дійсність, доступна жанрові, – органічно пов'язані між собою [11, 27]».

Отже, можна зробити висновки, що пісня-хроніка – це епічний пісенний різновид у слов'янському фольклорі із побутуванням до нашого часу у відповідності до специфіки творення, яка визначальна не масовістю, а індивідуальністю. У сфері побутування такі пісні мають зазвичай локальний характер.

Вказівку на авторство у співанках-хроніках О. Дей вважає важливим аргументом достовірності фактологічної основи. У цьому виявляються не лише творчі амбіції автора-виконавця, а й велика відповідальність перед аудиторією, ознайомленою з описуваними подіями; він прагне достовірної розповіді, підтвердженої «власноручним підписом» [6, 21]. Така вказівка, що є своєрідною жанровою особливістю співанок-хронік, на думку вченого – цінна для дослідження жанру й тому, що вводиться в обставини безпосереднім творенням пісні; також надається можливість помітити, що деякі твори складаються не тільки талановитими представниками зі селянського середовища, а й більш широким колом людей. Водночас, творення й побутування відбувається як усно, так і письмово, оскільки деякі співанки люди записують до особистих зошитів [6, 23]. Тексти, як зазначає дослідник, творяться і жінками, і чоловіками: відповідно й складається певне уявлення про розподіл тематики між ними. Чоловіки є творцями співанок-хронік соціально-громадського характеру. Насамперед це стосується творів на військову тематику, протестантську і т. ін. Жінки описують здебільшого родинні трагедії та нещасні випадки, які часто є винятковими. О. Дей погоджується з Ф. Колессою щодо відведення головної ролі індивідуальній творчості у складанні народних пісень, про яку «засвідчують високопоетичні й наскрізь індивідуальні похоронні голосіння і самі ж згадки в народних піснях про творців-імпровізаторів [5, 53]».

У своєму дослідженні вчений відзначає, що сфрагіада (згадка у віршах чи піснях імені автора) як прийом відома була вже в античний період, особливо в середньовічній західноєвропейській літературі. Випадки внесення свого імені в текст народнопісенного твору трапляються і у фольклорній традиції інших європейських народів. Румунський фольклорист Г. Врабіє пише про селянку Александрину Костя, офіційно визнану поетесу-голосільницю: родичі небіжчика «завмляли» «похоронного вірша», який вона записувала на аркушах для заучування дівчатами або жінками [4, 24].

Проблему авторства в дослідженні співанки-хроніки розглядає і С. Грица, зауважуючи, що «загальне» середовище людей, які виявляють обдарування до виконання та створення поетичних текстів вдається спостерігати і в наш час у Карпатах. Тут творцем пісні вважається той, хто безпосередньо є автором віршів, а мелодії до них добираються із загального фонду кожного конкретно взятого локального середовища. Дослідниця наводить приклади пісень, автором яких є конкретна людина – лісоруб із с. Перегинське Рожнятинського району Івано-Франківської області, а також пісню про смерть свого чоловіка, складену Василюю Кутащук із с. Яворів Косівського району, та інші. С. Грица зазначає, що іноді самі автори пісень не так досконало інтерпретують подібні твори, як їх майбутні виконавці [3, 93]. На прикладі родини Роїк науковець оприявнює частотність в Карпатах пісень, записаних від людей, які бережуть родинну епічну традицію; також відзначає важливість значення інтерпретації у виконанні співанки-хроніки.

Драматичний характер ліро-епіки обумовлюють події, які мали або могли б мати місце в дійсності. Безумовно, життя народу є тим невичерпним джерелом, з якого живить свою поетичну традицію автор, згодом виливаючись у пісні із яскравими образами та напруженими колізіями [3, 75]. Кожна історична епоха наклала свій відбиток на українську пісенність. І навіть новітня доба не є виключенням: вона збагатила фольклор свіжими мотивами, образами, сюжетами, які, звичайно ж, не суперечать багатотомовій уснопоетичній традиції українців.

Маючи стародавні епічні корені, у наш час хроніки можуть розвиватися лише там, де ще збереглося епічне світосприйняття. На думку С. Грици, не випадково регіони активного побутування співанок-хронік в Україні (Карпати, деякі місцевості Західної України, Волині та Поділля) там, де до недавнього часу зберігались патріархальний спосіб життя та стійка епічна традиція [3, 114].

Таким чином, проблема авторства розглядалася і у фольклористиці XIX – початку XX ст., і у наш час. Зокрема, В. Гнатюк скептично поставився до вказівок на імена авторів у завершальній частині пісні. Ф. Колесса, на відміну від свого попередника, стверджував, що фальшивим є «підшивання під автора», коли йдеться про давні пісні, а щодо нових пісень, тобто співанок-хронік, то тут інформація здебільшого є правдивою. Збирачі та дослідники фольклору, зокрема В. Шухевич, О. Кольберг, І. Франко зафіксували справжні імена авторів пісень та відомості про них [10; 12; 14].

На відміну від інших жанрів фольклору, співанки-хроніки мають особливий комплекс поетичного арсеналу, який переважно застосовується до художнього моделювання світу. В основі епічних хронік – повне спростування дійсності, і саме цим вони відрізняються від ліричних творів, які її ідеалізують. Поетика співанки-хроніки, проблеми якої розглядалися дослідниками фольклору XIX – початку XX ст., особливим чином відрізняє її від інших пісень.

Список використаних джерел

1. Гнатюк В.М. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності / В.М. Гнатюк // Вибрані статті про народну творчість. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 78-96.

2. Гнатюк В. Руські оселі в Бачці / В.М. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Л.: Наукове товариство імені Шевченка, 1898. – Т. 22. – С. 1-58.
3. Грица С.И. Украинская песенная эпика / С.И. Грица. – М.: Советский композитор, 1990. – 258с.
4. Дей О.І. Принципи жанрової класифікації пісень / О.І. Дей // Народна творчість та етнографія. – 1966. – №2. – С. 3-16.
5. Дей О.І. Співанки-хроніки як жанр народної поезії / О. І.Дей // Розквіт економіки і культури Рядянської Буковини: Матеріали конференції, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. – Л.: Видавництво Львівського університету, 1969. – С. 101-106.
6. Дей О.І., Грица С.Й. Сучасні українські співанки-хроніки і пісенна епіка Карпатського регіону / О.І. Дей, С.Й. Грица – К.: Наукова думка, 1973. – 24с.
7. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи / М. Драгоманов. – Київ: Видавниче товариство «Криниця», 1918. – 160 с.
8. Колесса Ф.М. Українська народна пісня в найновішій фазі свого розвитку / Ф. М. Колесса // Фольклористичні праці. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 34-60.
9. Колесса Ф. Фольклористичні праці / Ф.М. Колесса. – К.: Наукова думка, 1970. – 415 с.
10. Франко І.Я. Жіноча неволя в руських піснях народних / І.Я. Франко // Вибрані статті про народну творчість. – К.: Вид.-во АН УРСР, 1955. – С.106- 142.
11. Шумада Н. С. Сучасні слов'янські пісні-хроніки / Н.С. Шумада // Народна творчість та етнографія. – 1983. – №4. – С. 21-28.
12. Шухевич В. Гуцульщина. Матеріали до українсько-руської етнології / В.Шухевич. – Л.: Наукове товариство імені Шевченка, 1902. – Ч. 3. – Т. 5. – 256с.
13. Wacław z Oleska (Wacław Zaleski). Piesnie polskie i ruskie ludu galicyjskiego. – W Lwowie, 1833. – 530 s.
14. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny. – Krakow, 1883. – Т. 2. – 300 s.

Summary. In the article the publication of the famous Ukrainian and foreign folklorists 19 – early 20. Who came to the theoretical understanding of a number of genre-specific features of the genre of Ukrainian folk - songs chronicles. The attention is that due to the lack of clear definitions arose task of further study of the concept of these songs, they are pragmatists and poetics.

Keywords: folklore, epic newsreel song, genre dominant, sfragiada, poetic system.

ЯВИЩЕ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті проаналізовано особливості трактування поняття «інтерференція» у працях зарубіжних та вітчизняних науковців з метою виявлення їх основних відмінностей. Розглянуто особливості інтерференції у процесі вивчення німецької мови як іноземної.

Ключові слова: інтерференція, білінгвізм, мовна взаємодія, вивчення німецької мови як іноземної, запозичення.

У сучасному світі особливо актуальною постає проблема вивчення іноземних мов, оскільки необхідність знання хоча б однієї іноземної мови зумовлена насамперед сучасними інтеграційними процесами, які відбуваються в економічній, політичній, соціальній сферах нашого життя.

Як показує аналіз наукової літератури, володіння іноземними мовами не лише на комунікативному, але і на професійному рівні сприяє розширенню загальноосвітнього кругозору учнів завдяки порівняльному аналізу іншомовних культур, формуванню у них толерантного ставлення до суджень, стереотипів, поглядів, пов'язаних із національною специфікою різних народів, стимулює необхідність подальшої самоосвіти та саморозвитку, що є необхідною умовою професійної діяльності у сучасному світі, оскільки знання іноземних мов дозволить молодому фахівцю швидко адаптуватися у сучасному світі, стати конкурентоспроможним на світовому ринку праці, творчо реалізувати себе як особистість. Проте, як свідчить аналіз наукової літератури та практика навчання іноземних мов, рідна мова значною мірою впливає на формування іншомовних вмінь студентів та учнів і це вплив може бути як позитивний, так і негативний.

Метою даної статті є розглянути трактування поняття «інтерференція» у навчанні іноземних мов та визначити основні методи та прийоми роботи на уроці німецької мови з метою запобігання негативному впливу рідної мови на формування іншомовної комунікативної компетенції учнів.

Слід зазначити, що до проблем «мовної взаємодії» зверталися ще у кінці XIX ст. такі лінгвісти як Г. Грюнбаум, Е. Відш, Ф. Миклошич, І. Бодуен де Куртене, Ф. Боас, Г. Шухард та ін. Питання фонологічної та граматичної інтерференції неспоріднених мов досліджували М. Трубецкой, Р. Якобсон, Б. Гавранек, В. Матезіус та ін. Нова хвиля лінгвістичних досліджень проблеми двомовності виникла у кінці 60-х років минулого століття. Її викликала зміна всього спектру умов функціонування мов, коли проблеми вивчення іноземної мови актуалізувалися завдяки:

- розвитку науки, техніки, мистецтва і, відповідно, потреби у широкому міжнаціональному діалозі;
- розпаду колоніальних систем і утворенню нових національних держав;
- розширенню контактів і необхідності знання хоча б однієї іноземної середнім класом будь-якої країни;
- необхідності освоєння іноземної мови різномірною групою візитерів, іммігрантів тощо.

Нову хвилю лінгвістичних досліджень проблеми білінгвізму очолили У. Вайнрайх, Ч. Осгуд, М. Сігуан, У. Маккі, Л. Щерба, Є. Верещагін, В. Розенцвейг, М. Михайлов, Ю. Дешерієв, М. Протченко, В. Аврорин, Ю. Жлуктенко та багато інших. Вивченню українсько-німецького білінгвізму особливу увагу приділяв Є. Верещагін.

Вивчаючи мовні контакти, лінгвісти продовжують досліджувати таке явище як інтерференцію. У зв'язку з цим ми вважаємо доречним зупинитися на трактуванні самого поняття «інтерференція».

Цей термін латинського походження: *inter* «між» та *ferens* (*ferentis*) «той, що несе, переносить» зараз широко використовується у психології, педагогіці, лінгвістиці та методиці викладання іноземних мов і тісно пов'язаний із питанням білінгвізму. Трактування даного поняття до цього часу не є неоднозначним: частина дослідників вбачають у ньому лише позитивний вплив, інші ж розуміють дане явище лише як негативний вплив рідної мови на другу мову.

У лінгвістичному аспекті специфіка інтерференції проявляється у видозмінах, які спостерігаються у мовленні білінгва у результаті взаємодії двох різних мовних систем.

Перше лінгвістичне визначення інтерференції належить У. Вайнрайху, який зазначив, що інтерференція – це «вторгнення норм однієї мовної системи у межі іншої» [1, 27]. В. Розенц-

вейг зазначає, що це «порушення білінгвом правил співвіднесення контактуючих мов, які проявляються у його мовленні у відхиленні від норми» [5, 4]. Є. Верещагін розуміє інтерференцію як «внутрішній невидимий процес у білінгва, який виражається у його мовленні у «видимих відхиленнях» від норм однієї чи обох мов» [2, 136]. Дослідники вказують, що відхилення від норм обох мов може спостерігатися у ранньому дитинстві, коли відбувається взаємовплив обох мовних систем, а в умовах формування пізньої двомовності значно сильнішим виявляється вплив рідної мови на іноземну [3].

Найбільш повне визначення інтерференції дає К. Закир'янов: «Інтерференція – це невід'ємна складова частина процесу повільного, поступового проникнення того чи іншого іншомовного елемента у систему мови, що сприймається. Сам цей процес у лінгвістиці називається дифузією. Процес дифузії має дві стадії: 1) інтерференцію і 2) інтеграцію. На першій стадії лінгвістична зміна сприймається білінгвом як відхилення від норми. Далі воно може стати (але може і не стати) нормою. У цьому випадку те відхилення, яке спостерігається у мові, вступає у стадію інтеграції, стає складовою частиною мови», тобто запозиченням, яке носії мови уже не сприймають, як іншомовне слово [3, 34].

Аналізуючи міжмовні процеси двох контактуючих мов, Є. Верещагін робить висновок, що інтерференція властива лише індивідуальному мовленню, а для мови характерною є інтеграція, свідчення того, що іншомовний елемент увійшов до системи однорідних мовних одиниць. Цю думку поділяє також український лінгвіст С. Семчинський.

Сучасний дослідник мовних контактів А. Карлинський вважає, що інтерференція – це «випадки відхилення від норми, які виникають у мовленні білінгва другою мовою під впливом першої. Випадки відхилення від норми, які виникають у мовленні білінгва першою мовою в результаті впливу другої» дослідник пропонує називати «інтеркаляцією» [4, 127].

Таке розмежування учений вважає доцільним, оскільки виникнення таких явищ обумовлено різними факторами: інтерференцію обумовлюють переважно мовні фактори, а інтеркаляцію – психо- і соціолінгвістичні. Крім того, інтерференція – це процес, яких не контролюється, або мало контролюється мовцем, а інтеркаляція – «прямо чи опосередковано контролюється свідомістю білінгва» [4, 128]. Дослідник також вважає, що інтеркаляція тим сильніше проявляється у мовленні білінгва, чим вище ступінь володіння ним другою мовою, тоді як інтерференція має зворотну залежність. Беручи до уваги особливості інтеркаляції, А. Карлинський розрізняє чотири її види: інвертну (вживання білінгвом окремих слів другої мови у мовленні першою); фразову (вклинювання певного сегменту другої мови у мовлення першою); чисту (іншомовне вклинювання будь-якого типу, яке повністю зберігає свої суттєві ознаки – фонетичні, графічні, смислові – у мовленні першою мовою) та модифіковану (іншомовні вклинювання, які піддавались інтерферуючому впливу першої мови і змінили внаслідок цього деякі свої ознаки – фонетико-графічні, словотворчі, граматичні чи/або семантичні).

Ця теорія, на нашу думку, є досить важливою при вивченні проявів білінгвізму в цілому, оскільки у лінгвістиці в основному розглядалось явище інтерференції мов, а явище інтеркаляції як контролюючий, усвідомлений, цілеспрямований процес включення іншомовних фрагментів у мовлення білінгва ще не достатньо вивчено.

Щодо українсько-німецького білінгвізму, то такі прояви інтерференції ми можемо спостерігати на території Західної України, яка перебувала у складі Австро-Угорської імперії. Особливо виразно інтерференція проявляється на лексичному рівні – запозичення різних лексичних одиниць, які через певний проміжок часу не сприймаються як іншомовні, а стають нормою мови, на фонологічному та граматичному рівні інтерференція проявляється не так чітко.

Дослідження явищ інтерференції, з метою вивчення механізму переносу мовленнєвих навичок та умінь дає можливість впливати на даний перенос у процесі навчання, оскільки він, як відомо, може бути позитивним і негативним, тобто ускладнювати засвоєння. Дослідники пропонують інтерференцією називати негативний вплив рідної мови на іноземну, а позитивний вплив позначають терміном «транспозиція». При організації процесу навчання німецької мови як іноземної цим явищам слід приділяти велику увагу, оскільки в обох мовах – в українській і німецькій – незважаючи на те, що ці мови неспоріднені, існує досить багато спільних понять та категорій (це особливо стосується граматичної будови мов), які слугують основою для засвоєння другої мови і при правильному спрямуванні можуть стати одним із ефективних способів навчання німецької мови.

Особливу увагу на уроках німецької мови слід приділяти запобіганню інтерференції рідної мови при формуванні фонетичних навичок учнів, оскільки перебуваючи в рідномовному оточенні, учні досить часто роблять помилки у вимові німецькою мовою. Типовими помилками, наприклад, є недотримання довготи німецьких голосних, що має смислорозрізняльну функцію у німецькій мові і призводить до порушення процесу комунікації. Тому, для нейтралізації негативного впливу фонетичних навичок рідної мови, на уроці німецької мови учитель повинен звертати увагу

учнів на порівняльний аналіз фонологічних систем української та німецької мов і, відповідно, підбирати вправи, які сприятимуть формуванню навичок правильної вимови.

Керування процесом переносу знань та мовленнєвих умінь у процесі навчання обов'язково передбачає відмежування інтерферентних явищ від транспозиційних, запобігає проявам перших та широко використовує останні, що сприяє скороченню часу для засвоєння подібних мовних явищ.

Список використаних джерел

1. Вайнрайх У. Языковые контакты / У. Вайнрайх : Пер.с англ. – К. «Вища школа», 1979. – 264 с.
2. Верещагин Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма) / Е. М. Верещагин. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 159 с.
3. Закирьянов К. З. Двуязычие и интерференция : учебное пособие / К. З. Закирьянов. – Уфа, изд. Баш. ун-та, 1984. – 80 с.
4. Карлинский А. Е. Основы теории взаимодействия языков / А. Е. Карлинский. Алма-Ата : «Гылым», 1990. – 181 с.
5. Розенцвейг В. Ю. Основные вопросы теории языковых контактов / В. Ю. Розенцвейг // Новое в лингвистике. – Вып. VI. Языковые контакты. – М.: Прогресс, 1972. – С. 5-24.

Summary. The article deals with the peculiarities of interpretation of concepts «interference» in the works of foreign and native scientists with the aim to show their differences. The main attention is paid to the peculiarities of interference in the process of learning German as a foreign language.

Key words: interference, bilingualism, language interaction, learning German as a foreign language, loanword.

УДК 378.016:811.111

О.М. Литвинюк

TEST AS THE METHOD TO IMPROVE STUDENTS' ENGLISH WRITING ABILITIES

У статті йдеться про використання тестових завдань під час навчання англійського писемного мовлення. У дослідженні представлено теоретичні основи та практичне вирішення проблеми навчання англійської писемної комунікації.

Ключові слова: писемна комунікація, тестування, оцінювання, методи навчання.

As the computers and the Internet have rapidly found their ways into classrooms activities around the world at all levels of education, teachers are trying to find effective ways to integrate this technology into their curriculum. There is growing interest in those factors which affect the test performance of the students' learning English. Some of it is motivated by a desire to detect and eliminate test features which check the tester's attempts to achieve accurate assessment of learners' language level. A number of researchers investigate influence of testing in the process of students' learning English writing at university. The mentioned information outlines the actuality of the researching.

There is no perfect modern methods of teaching writing for a particular degree of English learning at university, there is neither a developed effective system of tasks and exercises, tests for teaching writing, nor formulated guidelines for teachers. The existence of the above-mentioned problems requiring immediate solutions, and the students' lack of mastery in writing determine the relevance of this study. The results can improve the effectiveness of teaching writing at university using tests.

The object of the article is the process of teaching English writing at university using tests. **The subject** is student-oriented approach in teaching English writing on communicative basis using tests.

Research goal is to justify methods of teaching writing and using writing tests. The set goal necessitates to fulfill the following tasks:

1. To examine the current state of teaching writing at university.
2. To justify a system of tests for teaching and managing of English writing.
3. To describe the training model of written communication.
4. To formulate guidelines for teaching English writing of the students.

The results of the study give the opportunities to apply a system of tests, aimed at building skills of written expressions in order to improve the effectiveness of teaching English. Formulated guide-

lines for teaching writing at university promote individualization, differentiation, student-oriented approach in teaching English.

This investigation reports a study in which 25 students were interviewed, they were asked to do self-monitoring and to check other students' writing, the same texts were commented by the teacher. The findings show that some students may not have developed the ability to see their own mistakes. All students favoured teachers checking and saw the teacher as a figure of authority that guaranteed quality. The role of peer comments which contributed positively to the writing process was identified. They enhance a sense of audience, raise learners' awareness of their own strengths and weaknesses, encourage learning, and foster the ownership of text.

Teaching writing requires clarity of expression and therefore simplicity of language. Writing is intent on expressing certain key concepts so that these may be understood as easily as possibly by the intended readers. Writing in a clear, concise manner makes not only understanding the text easier for the reader, it also makes your life easier – especially when you are not a native speaker of English.

When talking about algorithms, or sequences of events in writing, absolute clarity of it is needed in the code discussed. We need to attain the same level of clarity of expression our thoughts, otherwise readers will not consider the written work, writing should be more accessible on the level of understanding and therefore easier to use or extend. In this researching, we will cover some of the basic concepts that lead to good writing on the basis of using tests.

Students will certainly discover more such rules and concepts as they practice the writing skills gained at the classes. Having their own writing read and criticized by friends and teachers students are to pay attention to these criticisms.

The understanding of written text depends on three distinct components:

- Legibility
- Readability
- Comprehensibility

Using testing as a quick, reliable and accurate way of assessing language skills has its pros and cons. Tactful correction of students' writing is essential. Written correction is potentially damaging to confidence because it's very visible and permanent on the page. Teacher should make positive comments and respond to the content, not just the language. He is to focus on helping the student clarify the meaning of the writing.

There are endless opportunities to teach and practice writing skills in the classroom. Some may be immediately relevant and applicable to everyday life and others may be simply an enjoyable and interesting way to teach English writing skills. Some ideas include:

- describing someone the student knows well;
- writing a letter for a job application;
- writing an answer to a letter of complaint;
- writing a book report;
- writing a book review;
- writing an instruction sheet for something the student knows how to do;
- describing a view;
- writing a news report on something current;
- writing a menu for an imaginary restaurant;
- designing posters for a party, play or concert;
- writing e-mails to pen pals around the world;
- writing invitations to an imaginary event;

In the research work the theoretical basis and practical solution to the problem of teaching writing and written communication in English are presented. The specified goals and objectives of the research were reflected in the definition of theoretical assumptions for teaching writing and in making out exercises and tests aimed at studying the written communication and guidance on teaching this kind of language activities.

The importance and feasibility of teaching writing is claimed to be independent type of speech as the means to help the formation of skills in other types of language activities. Some objective laws, which develop well-formed written statement in its various forms were identified.

Teaching writing at university is a necessary component of the educational process, without it teachers don't manage to prepare highly educated students. Teaching written communication includes the following components:

- written communication areas (scientific, business, educational, neutral);
- language and speech material, text-forming means;
- the skills required for written communication;
- the skills required to create written statements, such as: writing business and personal letters, e-mail letters, messages, ads, filling in questionnaire form and application form, writing an autobiography, resume, annotation.

The mentioned above components of training content were the basis for the development of tests and exercises to teach written communication. In developing the tests and exercises we based on communicative approach, which has led to the need for communicative intentions in written communication. When writing a business letter such intentions appear to be informing, encouraging, expression (score), contacting; while filling in questionnaire forms – informing; in writing autobiography, summary – information and motivating. Communicative intention while writing the composition are the information, motivation, expression, assessment, sharing experiences, evidence.

Testing English at university is the whole multi-functional system that for all its characteristics correlates with the overall system of educational process in English. To identify the knowledge and skills is necessary for writing expressions in different types of expression.

The main purpose of testing is to manage the learning process in teaching foreign communicative competence via operational obtain objective and reliable data. Depending on the purposes tests perform various functions: managing, motivational directing, controlling, correcting assessment, training, educational, developmental and predictive.

In order to successfully imply these functions tests are organized being based on the following principles: authenticity, continuity of practice, objectivity of results; privacy, taking into account age-related psychological characteristics of the testees, taking into account previous experience.

The system of tests and exercises to teach written communication was based on the communicative intentions and actions of their implementation. It consists of 5 groups of exercises and tests: 1. Exercises aimed at teaching spelling. 2. Vocabulary exercises for teaching writing. 3. Exercises aimed at developing skills of written communication. 4. Speech-writing exercises to work with typed text. 5. Speech-writing exercises to teach foreign language activities.

To confirm the effectiveness of the research a set of tests was carried out through the pilot study. The results of the experiment showed the difficulties the students faced when writing text in English, and showed the effectiveness of the set of tests.

The tests should be introduced in the practice of teaching English by means of cyclic-helical model. This model reflects the cumulative feature of foreign language communicative competence, due to its cyclical development of students throughout the period of the learning process of English. Thus, the model of the system tests has cyclic structure and provides two directions – spiral (current, topical, final testing) and linear (gradual complication of each test from beginner to senior level of education).

The guidelines were formulated to be practical for organization and implementation of training written communication. Their application in practice will enable teachers to provide effective teaching writing. Theoretical and practical results of this work can be used in research on the problems of teaching written communication at university.

Bibliography

1. Андрійко І.Ф. Зарубіжні методичні концепції навчання іншомовного писемного мовлення та їх застосування в українському ВНЗ / І.Ф. Андрійко // Іншомовні мови. – 2001. – № 1. – С. 22-25.
2. Гез Н.И. Формирование коммуникативной компетенции, как объект зарубежных методических исследований / Н.И. Гез / Иностран. яз. в школе. – 1986. – №2. – С 17 – 24.
3. Мельник І.М. Навчання студентів-філологів письма англійською мовою, як другою іноземною (1-й рік навчання) Автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.02. / І.М. Мельник – К., 2001. – 19 с.
4. Ilona Leki Academic Writing. – Cambridge: Cambridge Univ. Press. – 1999. – 241 p.
5. The Communicative Approach to Language Teaching / Ed. by Ch. Brumfit and K. Johnson. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1991. – 243 p.

Summary. The article deals with using test for teaching English writing. In the research the theoretical basis and practical solution to the problem of teaching writing and written communication in English are presented.

Key words: written communication, testing, assessing, methods of teaching.

ТВОРЧИСТЬ МАРІЇ ТІЛЛО В ШКІЛЬНОМУ ВИВЧЕННІ

У статті подано методичні рекомендації до вивчення творчості Марії Тілло в школі як один із нових підходів до оновлення змісту навчальних програм.

Ключові слова: художній світ, методична палітра, ідейно-тематичний аналіз, екзистенційні питання

Постать Марії Тілло, «юної талановитої поетеси, яка прожила півжиття, дивлячись у вічі смерті» [1] не може бути поза увагою учнів, що лише вступають у самостійне життя, збагачуючи себе життєвим досвідом попередніх поколінь. Проте сьогодні бракує навчально-методичних матеріалів, які би допомогли проаналізувати непростий художній світ Марії Тілло, її багату метафоричну палітру, оригінальне бачення світу, яскраву образну систему. Отже, на наш погляд, ця публікація, пропонуючи конкретні методичні прийоми для вивчення творчості М. Тілло, буде корисною для викладачів світової літератури.

З огляду на недостатньо сформовану науково-методичну базу, у свій час нами була розроблена програма «Філософія життя в поезії Марії Тілло», яка схвалена для використання в загальноосвітніх навчальних закладах комісією зі світової літератури Науково-методичної ради з питань освіти МОНУ (лист від 29.06.2010р. №1.4/18-Г-360).

Метою вивчення курсу є ознайомлення з життєвим і творчим шляхом поетеси Марії Тілло, розширення знань учнів про світ сучасної поезії в царині національно-духовних цінностей, зокрема літератури рідного краю, виховання естетичного смаку, читацької культури. Вивчення згаданого курсу дає можливість не лише ознайомитись зі своєю творчістю Марії Тілло та визначити її місце в літературному процесі, але й сприятиме осмисленню вершинних явищ сучасної поезії, дозволяє розширити читацький кругозір, здатність насолоджуватись мистецтвом слова. Проведення аналізу творів М. Тілло удосконалюватиме та сприятиме формуванню навичок учнів у культурологічному та літературознавчому аналізах поетичних текстів.

Знайомство з творчістю Марії Тілло, на наш погляд, варто розпочати традиційно – з вивчення життєвого шляху поетеси. Постать Марії Тілло неординарна з огляду на складність й трагізм її долі, надзвичайне бажання жити, працювати, творити. Вік поетеси вимірюється всього 28-ма роками життя, але за цей час вона зробила надзвичайно багато: опублікувала 4 поетичних збірки та 1 монографію, захистила кандидатську дисертацію з літератури, була автором й співавтором низки підручників й посібників з культурології, релігієзнавства, української мови.

Робота над творами поетеси буде плідною й цікавою, якщо вчитель розпочне її з цитування поетичних творів М. Тілло, акцентуючи при цьому увагу на яскравих моментах творчої біографії поетеси та епізодах її життя. Органічним доповненням тут можуть виступати учнівські повідомлення про особливості кожної з чотирьох поетичних збірок. Можливе проведення учнівської конференції. У ході роботи варто звернути увагу на оцінку різних аспектів творчості Марії Тілло в літературознавстві (праці Н. Дворницької [2], Т. Пахаревої [3], Є. Сохацької [4], І. Прокоф'єва [5], М. Ткачука [6], О. Ніколенко [7] та інших). Особливо варто акцентувати увагу на глибокому екзистенційному досвіді поетеси – адже вона «навчилась дивитись смерті у вічі і знайшла для цього естетичний вимір» (С.Абрамович). Зрозуміло, що у ході вивчення творчого доробку М. Тілло чільне місце відводиться роботі безпосередньо з текстами поетичних творів, причому представлення художнього світу поетеси по можливості мусить бути максимально широким. Нам здається, що для пробудження емоцій слухачів, відчуття співпереживання ефективнішим було б, якщо виразне читання поезій передуватиме аналізу. Досягненню цієї мети сприятимуть відповідні запитання на кшталт нижченаведених:

- Яке враження справив на Вас вірш? Чому саме?
- Чи переживали Ви емоції, подібні до висловлених у вірші?
- Які ситуації з Вашого власного життя нагадав Вам цей твір? Чому?
- Над чим даний вірш змусив Вас замислитись? Як Ви вважаєте, яку думку прагнула донести поетеса?

Подібні прийоми з арсеналу рецептивної поетики дадуть можливість учням зіставити власний життєвий досвід з творчістю поетеси, відчуття близькості та актуальності заторкнутих нею проблем. Крім того, це дозволить природно перейти до ідейно-тематичного аналізу поезії М. Тілло.

Звісно, аналіз має бути цілісним, ґрунтовним, і, звертаючи спочатку увагу на визначення провідної теми та ідеї збірки (вірша або усєї творчості поетеси), згодом можна переходити до характеристики образної системи та художніх особливостей. У ході такої роботи поступово вима-

льовуватиметься літературна домінанта творчості М. Тілло та художні особливості її поезій як системи образного бачення світу. Вчитель за допомогою коригуючих та навідних питань може спрямовувати бесіду так, що не залишиться поза увагою й виховне значення поезії.

Зручною й доволі ефективною формою роботи може стати традиційне вивчення поезій М. Тілло за тематичними групами: пейзажна лірика, філософська лірика, постмодерністська поезія. Варто звернути увагу учнів на майже повну відсутність у поетеси т. зв. інтимної лірики – і це, незважаючи на її статі (адже ми звикли, що жінки зазвичай пишуть про кохання) та юний вік. У цілому творчість М. Тілло виразно тяжіє до філософської лірики. Знову згадуючи біографію поетеси, можна зрозуміти, що відчуття постійного дихання Смерті, мабуть, змушувало всерйоз замислюватися М. Тілло над екзистенційними питаннями. Літературознавчий аналіз кожної поетичної збірки окремо дозволить прослідкувати творчу еволюцію поетеси, етапи становлення її таланту, зростання художньої майстерності. При цьому варто використовувати не лише бесіду за текстами поезій як найпоширенішу методичну форму, але й доповнювати її роботою над учнівськими проектами, проведенням роботи в тематичних групах за раніше визначеними проблемами. Це можуть бути, наприклад, художнє читання чи виконання дослідницьких завдань: визначити тематичне розмаїття поезії, знайти у творчості поетеси літературні паралелі, охарактеризувати образну структуру поетичної спадщини, проаналізувати опубліковані критичні статті про поезію Марії Тілло.

Поле роботи над творчістю поетеси розширить аналіз поетико-строфічних особливостей поезії Марії Тілло – робота складна, проте потрібна в класах філологічного профілю чи в класах з поглибленим вивченням літератури. При виконанні даної роботи актуалізуються знання з теорії літератури щодо жанрових особливостей, строфічної будови, поетичної фонетики, особливостей віршування в поетичних творах тощо.

Подальша робота передбачатиме аналіз визначених учителем поезій. Для зручності можна використати алгоритм аналізу поетичного твору. Важливо, щоб робота над власне ідейно-художнім аналізом передбачала і відповіді на такі запитання:

- Який настрій є для вірша визначальним?
- Чи наявний в віршах ланцюжок слів, пов'язаних асоціативно чи фонетично?
- Яким є Ваше сприйняття цього вірша?
- Опишіть рух авторської думки, почуття від початку до кінця вірша.
- Визначте своєрідність і частотність використання тропів.

Урізноманітнить працю над вивченням творчості М. Тілло виконання підсумкових робіт: відповідь на запитання вікторини, конкурс «Вгадай твір», виконання творчих завдань (складання сенканів чи інформаційного грона «Сутність Я»), розв'язування кросвордів, виконання конкурсних завдань «Найкмітливіший».

Знайомство з поезією Марії Тілло може завершуватися відповідями на запитання:

- Якою я відкрив сьогодні для себе поезію Марії Тілло?
- Які почуття та проблеми, порушені в творах Марії Тілло, здаються сьогодні актуальними?
- Що являє собою художній світ Марії Тілло?
- Чим Вас зацікавило нове поетичне ім'я «Марія Тілло»?

Можна використати також і поширений у методиці метод відкритих тестів (прийом «Продовжить речення»):

- Марія Тілло сьогодні відкрилась для мене як...
- У поезіях Марії Тілло мене приваблює...
- Цей урок допоміг мені усвідомити...
- Я сьогодні збагнув одну життєву істину...
- Для мене філософія Марії Тілло – це...

Можна запропонувати різні форми виконання домашнього завдання по темі як результат проведеної на уроках роботи. Це може бути написання твору або есе на тему «Драматизм поезій Марії Тілло», «Світ Марії Тілло і мій світ» тощо, підготовка презентації «Життя та творчість Марії Тілло у сучасному літературному процесі», складання міні-словничка тропів з поезій М. Тілло й т. ін. Важливо, аби домашні завдання були органічним доповненням до роботи, проведеної на уроці, її завершенням чи переходом до наступного етапу роботи з вивчення творчості поетеси.

Ефектним й водночас ефективним прийомом при вивченні лірики залишається використання музики. Поезії Марії Тілло властива виразна музичність, високий рівень фонетичної організації, глибоке трагедійне звучання, емоційна забарвленість. Отже, використання класичних музичних творів як фону для уроку (скажімо, С. Рахманінов «Вокаліз», Л. Бетховен «Соната № 23 «Апассіоната», Ф. Шопен «Прелюдія № 20 «До мінор», Т. Альбіоні «Адажіо» й т. п.) створюватиме необхідний настрій, сприятиме кращому емоційному сприйняттю поезії, формуванню естетичних смаків учнів. Креативні підходи до роботи можуть передбачати і такий складний вид роботи, як музичне орнаментування поезій Марії Тілло.

Органічним доповненням до літературної роботи може стати ілюстрування окремих поезій або створення обкладинок до поетичних збірок. Подібні міжпредметні зв'язки не є обов'язковою формою роботи, але вони дозволяють розширити поле діяльності на уроці, сприяють розвитку творчих обдарувань школярів.

Не можна не звернути увагу на наочність, яку можна використати в ході проведення уроків – це насамперед ілюстративні матеріали: портрети, світлини, поетичні збірки, науково-поетичні альманахи пам'яті Марії Тілло, використання відеоматеріалів (інтерв'ю з поетесою, уривку з фільму, присвяченого її пам'яті) тощо. Широкі можливості мультимедійних засобів дозволяють створити презентації до уроків. Цікаво і науково обґрунтовано можна провести роботу по складанню схем в ході уроків (наприклад: «Художній світ Марії Тілло», «Тематика поезії Марії Тілло», «Особливості поезії Марії Тілло» тощо).

Педагогічні та методичні підходи до вивчення поезії Марії Тілло повинні відповідати часу. Вони максимально орієнтуються на особистість школяра й покликані, окрім формування навчальних навичок, сприяти його інтелектуальному розвитку, розширенню поля його художньої культури. Ці уроки мають бути особистісно-орієнтованими, не можуть не спонукати до розвитку творчого потенціалу дитини: адже мова йде про неординарну особистість – талановиту поетесу, мужню цілеспрямовану людину, яка не може не бути взірцем для наслідування.

Список використаних джерел

1. Абрамович С. «...Умирающий и беззащитный сад объятых ужасом предчувствия растений...» / Тилло Мария. Лирика. – К.: Издательский дом Д. Бураго, 2006. – С. 190.
2. Дворницкая Н. Психологический автопортрет в поэзии М. Тилло / Наталья Дворницкая // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тілло. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип.4. – С. 46–50.
3. Пахарева Т. Небесный топос в поэзии М. Тилло / Татьяна Пахарева // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тілло. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – Вип. 2. – С. 32–36.
4. Сохацька Є. Диво-душа / Євгенія Сохацька // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тілло. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип.4. – С. 42–45.
5. Прокоф'єв І. Медитативні інтенції в поезії Марії Тілло / Іван Прокоф'єв // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тілло. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 3. – С. 93–95.
6. Ткачук М. Екзистенційне осмислення буття людини в ліриці Марії Тілло / Микола Платонович Ткачук // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тілло. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 3. – С. 84–87.
7. Ніколенко О. «Неопубліковане» – нерозгадане, непочуте... Про вірші М. Тілло кінця 1990–початку 2000 років / Ольга Ніколенко // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тілло. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 3. – С. 88–89.

Summary. In the article the methodological recommendations about studying of works by Maria Tillo in school as one of new approaches to the updating of curriculum content are offered.

Key words: artistic world, methodological palette, idea-and-thematic analysis, existential items.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абрамян Юлія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Атаманчук Вікторія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бабенко Олена Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України

Бабченко Надія Володимирівна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри романо-германської філології Університету сучасних знань, м. Київ

Бакун Ольга Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Хмельницького національного університету

Багров Максим Володимирович – студент філологічного факультету Донецького національного університету

Бенкендорф Геннадій Данилович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Беркещук Інна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бечко Яна Валеріївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва

Бігусяк Михайло Васильович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Білоусова Тетяна Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Богачик Олена Петрівна – аспірант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Боднарчук Павліна Іванівна – аспірант кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Боднарчук Тетяна Вікторівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бойко Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри інноваційних технологій викладання загальноосвітніх дисциплін Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Болтовська Олена Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови Закладу освіти «Могильовський державний університет імені А.О. Кулешова», Білорусь

Броварська Олена Аркадіївна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»

Важенина Олена Григорівна – старший викладач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецький національний університет

Вільчинська Тетяна Пилипівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Вільчинський Олександр Казимирович – кандидат наук із соціальних комунікацій, асистент кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Вороніна Юлія Володимирівна – аспірант кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

Галайбіда Оксана Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гільдебрант Катерина Йосипівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Чернівецького торговельно-економічного інституту

Гороф’янюк Інна Валентинівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Горох Галина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Григораш Антоніна Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова

Гримашевич Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка

Грозян Ніна Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет»

Гудима Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гурська Дарія Володимирівна – аспірант кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дзюбак Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Завалій Світлана Борисівна – старший викладач кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Завальнюк Інна Яківна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Заворотній Святослав Ігорович – магістр Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Зикун Наталія Іванівна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії журналістики, директор Інституту журналістики Київського міжнародного університету

Іваночко Костянтин Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Іващенко Вікторія Людвігівна – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України

Ілюхіна Надія Олексіївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Самарського державного університету, Росія

Каблуков Євген Вікторович – кандидат філологічних наук, доцент ФДАОЗ ВПО «Уральський федеральний університет імені першого Президента Росії Б.М.Єльцина», Росія

Казимір Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Казимірова Ірина Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Інституту української мови НАН України

Канарська Валентина Петрівна – аспірант кафедри історії української літератури і компаративістики

Кеба Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кісель Олена Володимирівна – аспірант кафедри російської мови Закладу освіти «Могильовський державний університет імені А.О. Кулешова», Білорусь

Клименко Д.В. – магістрант Природно-Гуманітарного Університету у Седльцях, Польща

Коваленко Борис Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваленко Наталія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Козак Раїса Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Колесников Андрій Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Інституту української мови НАН України, відділ діалектології

Колесникова Лариса Леонідівна – старший викладач кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

Кондратенко Наталія Василівна – доктор філологічних наук, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Кудрявцев Михайло Григорович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кузь Галина Тарасівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Лавриненко Світлана Томівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри сучасної української мови Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ладияк Наталія Богданівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Левицька Тетяна Олегівна – аспірант кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Левчук Тетяна Анатоліївна – аспірант кафедри германських мов та зарубіжної літератури Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Литвинюк Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Леснова Валентина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Маркітантов Юрій Олександрович – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, декан факультету української філології та журналістики

Маркітантова Валентина Юріївна – асистент кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марчук Людмила Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мацько Віталій Петрович – доктор філологічних наук, професор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Меркотан Леся Йосипівна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мелекєсцева Наталія Василівна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Місінькевич Олеся Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і методики суспільно-гуманітарних наук Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Мовчун Лариса Вікторівна – кандидат філологічних наук, докторант Інститут української мови НАН України

Мозгунов Володимир Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри загального мовознавства і історії мови Донецького національного університету

Мозолюк Оксана Миколаївна – старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Монастирська Римма Іванівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри українського мовознавства Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Мужеловська Людмила Володимирівна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Нагорний Ярослав Володимирович – викладач кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Насмінчук Галина Йосипівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Науменко Ліана Миколаївна – старший викладач Національного університету державної податкової служби України

Нередкова Світлана Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Олексій Катерина Богданівна – аспірант Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Павлішена Людмила Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури та культурології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Павлова Алла Казимирівна – кандидат філологічних наук, доцент Національного університету державної податкової служби України

Петрова Оксана Іванівна – аспірант Інституту української мови НАН України

Петрова Тетяна Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Петровська Світлана Семенівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Познанський Роман Васильович – асистент кафедри іноземних мов і країнознавства Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Поліщук Леся Борисівна – аспірант кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Попович Анжеліка Станіславівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Потапчук Ірина Михайлівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Прокопчук Людмила Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Прудникова Тетяна Іванівна – старший викладач кафедри української філології РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет»

Пулатова Людмила Йосипівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії та методик предметів суспільно-гуманітарного циклу Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Резникова Катерина Валеріївна – аспірант кафедри російської мови Самарського державного університету

Рибальченко Анастасія Олександрівна – студентка IV курсу Донецького національного університету

Романчук Світлана Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент Національного університету державної податкової служби України

Свідер Ірина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Світлична Тетяна Володимирівна – аспірант кафедри української мови ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Синюк Валерій Анатолійович – вчитель Антонінської загальноосвітньої школи I-III ступенів Красилівського району Хмельницької області, здобувач кафедри слов’янської філології та загального мовознавства Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Сухова Ольга Ігорівна – аспірант кафедри загального мовознавства і історії мови Донецького національного університету

Стадній Алла Сергіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач Вінницького національного технічного університету

Стребкова Ірина Олександрівна – аспірант кафедри світової літератури і художньої культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Туранська Валентина Леонідівна – асистент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, аспірант кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Усачева Ольга Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент Самарського державного університету, Росія

Федькова Інга Анатоліївна – асистент кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Фрасинюк Наталія Іванівна – аспірант інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Фурсова Катерина Юріївна – студентка 4 курсу філологічного факультету Донецького національного університету

Царьова Ірина Валеріївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української та російської мов ДЗ „Луганський державний медичний університет”

Цимбал Наталія Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Чавикіна Юлія Олегівна – аспірант Белгородського державного національного дослідного університету (НДУ «БелДУ»), Росія

Чернікова Олександра Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології і перекладу київського національного лінгвістичного університету

Чопик Ярослав Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Швець Наталя Степанівна – викладач Хмельницького торговельно-економічного коледжу Київського національного торговельно-економічного університету, аспірант Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Шеремета Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Щербачук Лідія Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства Таврійського національного університету

Шипіцина Галина Михайлівна – доктор філологічних наук, професор Белгородського державного національного дослідного університету (НДУ «БелДУ»), Росія

Юсікова Олена Віталіївна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України

Яковлева Ольга В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Яценко Ніна Олександрівна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України.

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Ю.В. Абрамян Особливості змін рослинницької лексики українських східнословобожанських говірок.....	3
О.В. Бабенко Афоризми Маргарет Тетчер у політичному дискурсі: функціональні та прагматичні аспекти	7
О.В. Бабенко Хрещення Київської Русі: історичні, культурологічні та лінгвістичні аспекти	10
Н.В. Бабченко Проблеми графічного оформлення інформації: повідомлення-слово, поняття, образ.....	14
О.А. Бакун Морфологічний аналіз засобів зв'язку сегмента й постсегментного компонентна займенникової репризи в сучасній англійській мові.....	17
Г.Д. Бенкендорф Про деякі граматичні функції дієслів <i>machen, tun</i> і <i>lassen</i> у німецькій мові.....	20
І.С. Беркещук Демінутив у мовній картині світу українців	26
Я.В. Бечко Семантична еволюція багатозначного ад'єктиву укр. <i>гарячий</i> у внутрішньофразеологічному контексті	29
Т.П. Белоусова Мифологемная мотивація номинативних одиниць біоетики	32
М.В. Бігусяк Стилістичні функції діалектизмів у мові місцевої преси	35
Н.М. Бобух, С.І. Заворотній Культура мови – ознака загальної культури фахівця	40
О.П. Богачик Назви процесів сільськогосподарської праці в українській мові XVII–XVIII століть	43
Н.А. Бойко Славянские дегидронимные ойконимы в аспекте пространственной топонимической номинации.....	47
Е.А. Болтовская, Е.В. Кисель Морфологические средства поэтического текста как объект научного изучения.....	50
О.Г. Важенина, А.О. Рибальченко Мотивованість прислівників префіксального творення.....	53
Т.П. Вільчинська До проблеми сакрального у творчості Т. Шевченка: лінгвістичний аспект.....	56
О.К. Вільчинський Зміни оцінності, пасивізація та реактуалізація лексичних одиниць у мові друкованих ЗМІ тернопільщини в період суспільних змін (1989 – 1991 рр.)	59
Ю.В. Вороніна Концепт „чоловік” у творчості Л. Денисенко (на матеріалі ідіолектних порівнянь).....	62

О.В. Галайбіда	
Синтаксичні засоби експресивізації наукового тексту	66
І.В. Гороф'янюк	
Ботанічна лексика крізь призму антропометричності (на матеріалі центральноподільських говірок). II	69
Г.В. Горох	
Лінгвостилістичний аналіз творів Євгена Маланюка	73
А.М. Григораиш	
Лингвистическая категория экспрессивности как феномен языка и речи	77
Г.І. Гримашевич	
Відприкметникові прислівники в українських діалектах	80
Н.Ф. Грозян	
Соматичні фразеологізми у творах Михайла Коцюбинського	83
Н.В. Гудима	
Функціонування спортивної термінології в мові української постмодерністської прози	86
Д.В. Гурська	
Функціонування біблійних теонімів у сучасній українській прозі (компаративний аналіз)	89
Н.М. Дзюбак, Я.М. Чопик	
Військово-інженерні терміни, утворені шляхом вторинної номінації	91
С.Б. Завалій	
Стилістичні функції оксиморонних синтагм у поетичному словнику	94
І.Я. Завальнюк	
Синтаксична специфіка української газетної мови початку ХХІ ст.	97
Н.І. Зикун	
Карикатура в українському сатиричному виданні початку ХХ ст. як різновид «креолізованого тексту»	102
К.М. Іваночко	
Про особливості наголошування лексем <i>попадати / попасти, потіпати</i> як дієслів родів дії в подільських говірках у порівнянні з іншими піденно-західними	106
В.Л. Іващенко, Н.О. Яценко	
Українське комунікативне термінознавство на слов'янському тлі (кінець ХХ – початок ХХІ століть)	112
Н.А. Ілюхіна	
Астрономическое время в русской языковой картине мира (к вопросу о когнитивных механизмах образной концептуализации).....	119
Е.В. Каблуків	
Современный российский медиадискурс в идеологическом аспекте	123
І.А. Казимирова	
Розвиток категорії когніотипу в історичному термінознавстві.....	126
В.О. Казимір	
Zum problem des bedeutungswandels	129
Д.В. Кліменко	
Próba rekonstrukcji obrazu lwowa w języku literackim Mariana Hemara	135
Б.О. Коваленко	
Морфологічні особливості казок з Поділля	138

Н.Д. Коваленко	
До проблеми кореляції фразем та їх компонентів у просторі.....	141
Р.В. Козак	
Експлікація й імплікація – універсальна класифікаційна ознака експресивного синтаксису.....	145
А.О. Колесников	
Із спостережень над граматику українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю найновішої формації.....	149
Л.Л. Колесникова	
Лексико-семантична структура універсального символу „вітер” (на матеріалі української поезії 80 – 90-х років ХХ століття).....	154
Н.В. Кондратенко	
Оповідне мовлення в художньому дискурсі: наратор та метаавтор.....	158
Г.Т. Кузь	
Розвиток лінгводидактики української мови як іноземної у контексті національно-мовної політики.....	162
С.Т. Лавриненко	
Лінгвокультурологічні проєкції вивчення мови українського фольклору.....	165
Н.Б. Ладиняк	
Експресивний синтаксис художнього мовлення Григорія Косинки.....	170
В.В. Леснова	
Експресивний словник діалектної мовної особистості.....	173
Ю.О. Маркітантов	
Фразеологізми в художньому світі С.Давидовіча.....	178
В.Ю. Маркітантова	
Семантико-синтаксична структура інфінітивних речень у художньому мовленні Лесі Українки.....	181
Л.М. Марчук	
Епістолярний стиль як чинник формування мовної особистості.....	183
Л.Й. Меркотан	
Маркери прецедентних текстів у дискурсі української прози початку ХХІ століття.....	188
Н.В. Мєлекєєцева	
Предикати початкової фази буття.....	191
О.М. Місінькевич	
Етнічна репрезентація концепту «культура» у лінгвістичному аспекті.....	195
Л.В. Мовчун	
Метафоризація рими в українській поезії ХХ – початку ХХІ ст.	198
В.В. Мозгунов	
Про окремі теоретичні аспекти вивчення модальності як лінгвістичної універсалії.....	203
В.В. Мозгунов, М.В. Багров	
Гендерні аспекти побудови модальної рамки діалогу (на матеріалі роману Люко Дашвар «село не люди»).....	208
В.В. Мозгунов, К.Ю. Фурсова	
Особливості модальної організації звертання до бога як окремого жанру мовлення (на матеріалі російської та польської епістолярії).....	212
О.М. Мозолюк	
Дієслівні словосполучення зі значенням передчасу в говірці села Почапінці Чемеровецького району Хмельницької області.....	216

Р.І. Монастирська	
Системна організація юридичних термінів на позначення учасників майнових відносин	220
Л.В. Мужеловська	
Кодифікація правописно-граматичних форм іменників жіночого роду третьої відміни в концепції Івана Огієнка	223
Л.М. Науменко	
Молодіжний сленг – реалії сьогодення	227
С.С. Нередкова	
Мовна ситуація Луганська	230
К.Б. Олексій	
Діалогічність текстової комунікації: автор – текст – читач	234
О.І. Петрова	
Явище синонімії в синтаксичній термінології української мови: функціональний аспект	237
Т.М. Петрова	
Лімерик як текстове утворення	240
С.С. Петровская	
«Петербург» А. Белого: система заголовков	242
Р.В. Познанський	
Найменування аграріїв, мотивованих дієсловами ЛСП «Аграрне виробництво (рослинництво)», в українській мові	246
Л.Б. Поліщук	
Етапи східноподільського традиційного будівництва : номінація і народні вірування	250
А.С. Попович	
Експресивно-стилістична фразеологія у мовотворчості Віталія Нечитайла	253
І.М. Потапчук	
Лексико-семантична група “стоячі води” у народній географічній термінології західноподільських говірок	256
Л.В. Прокопчук	
Узуальні й оказіональні порівняння в романі Івана Багряного «Людина біжить над прірвою»	260
Т.І. Прудникова	
Концептуальна метафора із реципієнтною зоною <i>серце</i> у творах Михайла Коцюбинського	263
Л.Й. Пулатова	
Характеристика зовнішності людини в національних фраземних картинах світу українського та німецького народів	268
Е.В. Резникова	
Образ катящегося солнца как средство концептуализации динамики времени	272
С.М. Романчук	
Лексико-тематична група неологізмів сучасного мас-медійного простору	274
Т.В. Світлична	
Способи творення евфемізмів (на матеріалі прозових творів)	277
А.С. Стадній	
Контекст як сфера реалізації конотативних значень дієслова	281

О.І. Сухова Вияви семантики впевненості в монологічному тексті (на матеріалі роману В. Підмогильного «Місто»)	284
В.Л. Туранська Функція онімів у романі П. Панча «Гомоніла Україна»: оцінний аспект	288
О.А. Усачева Категорія інтенсивності в газетному спортивному дискурсе сквозь призму взаємодіяння со смежними категоріями	292
І.А. Федькова Використання аналітичного способу для творення хореографічних термінів	295
Н.І. Фрасинюк Картина світу як об'єкт сучасної когнітивістики	298
І.В. Царьова Сучасні тенденції розвитку медичної лінгвістики	301
Н.А. Цимбал Морфологічний спосіб творення термінів будівництва та архітектури	303
Ю.О. Чавыкина Соціокультурные аспекты деактуализации лексики русского языка на рубеже XX – XXI вв.	308
О.І. Чернікова Варіативність звукових повторів як основи римування в англійському віршованому художньому мовленні (на матеріалі збірки віршів Дж.Р.Р. Толкієна «The adventures of tom bombadil»)	310
Н.П. Шеремета Говіркове мовлення у мовному просторі Поділля	314
Г.М. Шпицьина Реминисценции современных российских СМИ.....	318
Л.Ф. Щербачук Особливості етнічної культури через призму енантіосемічних фразеологізмів української та польської мов	322
О.В. Юсікова Дієслівна лексика лісництва і плотового лісосплаву у говірці села богдан рахівського району закарпатської області	326
О.В. Яковлева Вплив процесів поетонімогенезу на формування функціонально–семантичних та образних властивостей поетонімів у художньому тексті	330

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

В.П. Атаманчук Античні мотиви у поезії Максима Рильського 1920-х рр.	335
П.І. Боднарчук Влада як антиутопічний вияв реальності за творами «Пророк» В. Винниченка та «Винахід вальса» В. Набокова	337
О.А. Броварська Сповідальність та повчальність як характерні ознаки сучасної української публіцистики (на матеріалі творчості Романа Іваничука)	340

К.Й. Гільдебрант	
Літературно-історична роль мас медіа у формуванні феномену британської контркультури «сердиті молоді люди»	344
В.П. Канарська	
Формування і розвиток вчення Мірча Еліаде про міф	349
Т.В. Кеба	
Поетика візуальності у творчості О. Вайльда.....	351
М.Г. Кудрявцев	
Трагедія Миколи Руденка «На дні морському»: антитоталітарний дискурс	354
Т.О. Левицька	
Репрезентація іміджу «чужого» в світовій літературі: історична ретроспектива	358
Т.А. Левчук	
Особливості використання візуальних елементів у романній поетиці Д.Г. Лоуренса	363
В.П. Мацько	
Колоративна лексика в українській діаспорній прозі	367
Я.В. Назорний	
Художня модифікація соціального й національного дискурсу (на прикладі творів Павла Богацького й Галини Журби).....	372
Г.Й. Насмінчук	
Історіософські аспекти роману «Манускрипт з вулиці Руської» Р. Іваничука	375
Л.В.Павлішена	
Суспільно-моральні аспекти відтворення ментального типу українця у комедіях І. Карпенка-Карого.....	380
І.А. Свідер	
Темпоральні ознаки емотивів кохання	383
І.О. Стребкова	
Гоголівські алюзії та ремінісценції у творчості Тодося Осьмачки	386
Н.С. Швець	
Дихотомія соціального й національного в художній практиці Олекси Гай-Головка	392

ФОЛЬКЛОР

А.К. Павлова	
Феномен сфрагіади в українській епічній пісні	396

МЕТОДИКА

Т.В. Боднарчук	
Явище інтерференції у процесі вивчення німецької мови як іноземної.....	400
О.М. Литвинюк	
Test as the method to improve students' english writing abilities	402
Валерій Синюк	
Творчість Марії Тілло в шкільному вивченні	405
Відомості про авторів	408

Наукове видання

Наукові праці
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Філологічні науки
Випуск 34

Редактор
Комп'ютерна верстка

Н.Г.Пянковська
В.О.Фаріон

Підписано до друку 16.10.2013 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookC. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 48,83. Обл. вид. арк. 47,45.
Тираж 300 пр. Зам. № 526.

Видавництво "Аксіома" (свідоцтво ДК №1808 від 26.05.2004 р.)
м. Кам'янець-Подільський, а/с 8, 32300
Тел./факс: (03849) 3-90-06

Надруковано в друкарні ПП "Аксіома"
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300